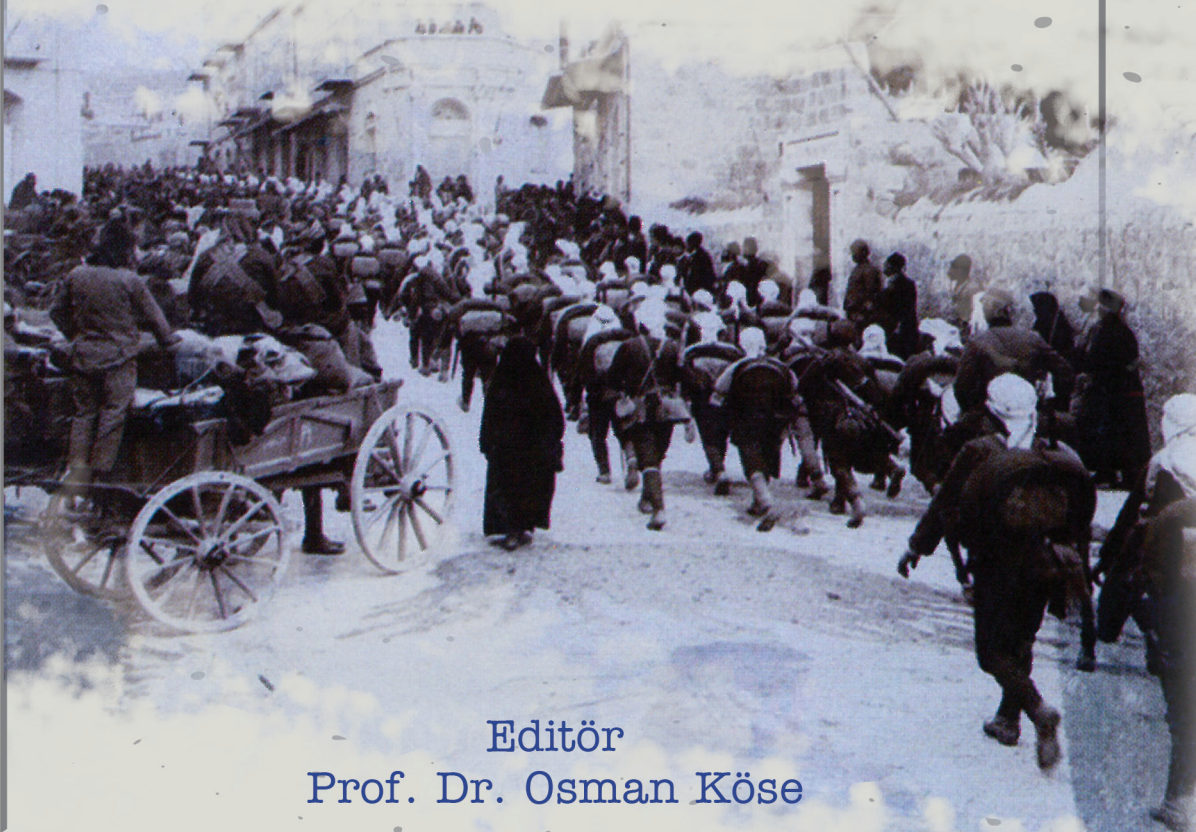

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE

EŞKIYALIK ve TERÖR

Editör
Prof. Dr. Osman Köse

İlkadım
Belediyesi

Kültür Yayınları No: 12

İlkadım Belediyesi
Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü

Osmanlı'dan Günümüze **EŞKIYALIK VE TERÖR**

Editör
Prof. Dr. Osman KÖSE

Osmanlı'dan Günümüze EŞKİYALIK VE TERÖR

Editör

Prof. Dr. Osman KÖSE

Samsun 2017

İlkadım Belediyesi
Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü

ISBN 9786056789106

Bütün Hakları Saklıdır.

Yazıların İçeriğinden Yazarlar Sorumludur. İleri sürülen fikir ve görüşler Samsun İlkadım Belediyesi'nin resmi görüşü değildir. Kitaptaki bilgilerden kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir.

Birinci baskı: Mart 2009

İkinci baskı : Ekim 2017

Yayına Hazırlayan [Editör]: Osman KÖSE
Sayfa Düzeni ve Baskıya Hazırlık: Bekir SAY
Kapak Tasarımı ve Kompozisyon: Bekir SAY
Kapak Fotoğrafı: Dr. Sıddık ÇALIK

Baskı:

Pazar Mah. Şehit Nuri Urun Sk. No 48/1
İlkadım/Samsun

Terör kurbanları anısına ithaf olunur...

İÇİNDEKİLER

2. Baskı Önsözler

Erdoğan TOK

→ XIII

Osman KÖSE

→ XVII

1. Baskı Önsözler

Erdoğan TOK

→ XXIII

Adnan İPEKDAL

→ XXVII

Osman KÖSE

→ XXXI

Osmanlı Dönemi

Mehmet Ali ÜNAL

→ 3

Devlet İçi İktidar Mücadelesinin Bir Unsuru Olarak Eşkîyalık Ve Ayrılıkçı Hareketler

Mehmet ÖZ

→ 11

Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkîyalık Hareketlerinin Niteliği Ve Özellikleri

Tuncer BAYKARA

→ 21

Zeybekler, Eşkîya Mı İdiler ?

Turan AÇIK

→ 27

Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Osmanlı Hukukunda Kadından Eşkîya Olup Olamayacağına Dair Bir Tartışma: Havva Hatun Örneği

Murat YILDIZ

→ 73

15.-19. Yüzyıllarda Edirne'de Asayiş Sağlayan Bir Kurum: Edirne Bostancı Ocağı

Zübeyde Güneş YAĞCI

→ 89

Bir İsyân Ve Etkileri: Balıkesir'de İlyas Paşa İsyânı

Selim ÖZCAN

→ 109

XVIII. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkîyalık Hareketleri

Songül ÇOLAK

→ 121

Macaristan Serdârlığında Bir Eşkîya: Yeğen Osman Paşa

Atilla ÇETİN

→ 135

Kocaeli Ve Hüdâvendigar Sancaklarında Eşkîyalık Olayları (18.- Ve 19. Yüzyıllar)

Cihan ÖZGÜN

→ 159

19. Yüzyılın İkinci Yarısında Aydın Sancağı'nda Eşkîyalık Hareketleri Üzerine Gözlemler

Mehmet Yaşar ERTAŞ

→ 179

18. Ve 19. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yasadışılık: Yerel İdarecilerle Eşkîya İlişkileri

Musa ÇADIRCI

→ 191

Anadolu'da Tanzimat'a Tepkiler

Zafer GÖLEN

→ 199

Tanzimât Dönemi Bosna Hersek İsyânlarının Nedenleri

Güler YARCI

→ 217

Lyonel Bondy'nin “ Dinamit Ve Diplomatlar “ Başlıklı Makalesi Ve Ermeni Hinçaklar

Haluk SELVİ İkinci Meşrutiyet'in İlk Yıllarında Kuzeybatı Anadolu'da Asayiş Sorunu	→ 233
Önder DUMAN II. Meşrutiyet Döneminde Musul'da Aşiret İsyanları (1908-1914)	→ 245
Necmettin ALKAN 1908 İhtilali İstanbul'da Bir Asayiş Olayı: Alman Tüccar Ve Ailesinin Başına Gelenler	→ 265
Fatih ÜNAL Osmanlı Belgelerinde I. Meşrutiyet Sonrası Doğu Anadolu'da Ortaya Çıkan "Eyüphanzâde Said Çetesi Ve Ermeniler"	→ 275
Osman KÖSE Balkan Savaşları Sırasında Rusların Trabzon Ve Gümüşhane Rumlarını Tahriki	→ 285
Kemal DAŞCIOĞLU Osmanlı'da Eşkıyalık Hareketlerini Cezalandırma Yöntemi Olarak Sürgünler	→ 303
İbrahim YILMAZÇELİK Osmanlı Döneminde Dersim Sancağında Aşiretlerin Eşkıyalık Faaliyetleri	→ 319
Kemal KAYA Karadeniz Havalisindeki Eşkıyalık Hareketlerinin Önlenmesinde Voyvodaların Rolü	→ 361
Kemalettin KUZUCU II. Abdülhamid Dönemi Layihalarında Ayrılıkçı Hareketleri Önlemeye Yönelik Sosyokültürel Çözüm Önerileri	→ 375
Mehmet BEŞİRLİ Sivas Eyalet Valilerinin Bir Eşkîya Önleme Metodu Olarak "Devre Çıkma" Uygulaması Ve Ortaya Çıkan Sorunlar (1768-1820)	→ 393
Osman KÖSE 19. Yüzyıl Başlarında Kocaili Sancağı'nda Eşkıyalık	→ 409
Cihan ÖZGÜN / Aysun SARIBEY HAYKIRAN Osmanlı İmparatorluğunun Son Zamanlarında Eşkîyanın Gölgesinde Bir Kaza: Kuşadası	→ 425
Muhammed SARI Birinci Dünya Savaşı'nda Batı Anadolu'da Rumların Casusluk Ve Çetecilik Faaliyetleri	→ 443
Mehmet AYDIN / Önder DUMAN I. Dünya Savaşı Yıllarında Çarşamba/Samsun Ve Çevresinde Rum Çete Faaliyetleri	→ 463
Dilşen İNCE ERDOĞAN Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Aydın Vilayeti'nde Bazı Eşkîyalık Olayları	→ 477
Mehmet EVSİLE Milli Mücadele Sırasında Cephe Gerisinde Güvenlik Problemleri	→ 491
Celal ÖNEY Amerikan Board Ve Sason Ermeni İsyanının Amerika'da Propaganda Aracı Olarak Kullanılması	→ 505
Haluk SELVİ Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları	→ 523

Cumhuriyete Doğru

Nedim İPEK → 547
Osmanlı Coğrafyasında Kurulan Ulus Devletlerin Oluşum Sürecinde Ve Sonrasında Kullanılan Tedhiş Yöntemi

Hikmet ÖKSÜZ → 553
Osman Fikret Topallı'nın Müdafaa-ı Hukuk Ve İstiklâl Harbi Tarihinde Giresun İsimli Hatıratında Yer Alan İki Portre

Yücel YİĞİT → 565
Mütareke Günlerinde Balıkesir'de Eşkîyalık Hareketleri

Ulvi KESER → 579
Millî Mücadele Döneminde Ayrılıkçı Faaliyetlerde Kilisenin Rolü Ve Hrisostomos-Hrisantos Girişimlerine Kesitsel Bir Bakış

Metin AYIŞIĞI → 615
Kurtuluş Savaşı Sırasında Karadeniz Bölgesindeki Rum Çetelerinin İngilizlerle Olan İlişkilerine Dair Bazı Belgeler

Mehmet OKUR → 629
Pontusçu Faaliyetlerde Batılı Devletlerin Rolü

Zeki ÇEVİK / Filiz ÖZKAN → 647
Pontus Terörünün I. Meclise Yansımaları (1920-1923)

Mustafa ÇOLAK → 663
Cemal Paşa Cinayeti Ve Ermenilerin Nemesis Operasyonu

Dursun Ali AKBULUT → 677
Şeyh Sait Ayaklanmasının Samsun'daki Yankıları

Bülent ŞENER → 685
Ağrı İsyanı (1926-1930) Ve Türkiye-İran Krizi (1930): Türk Dış Politikası Tarihinde Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması

Münir ATALAR → 717
Türkiye'deki Terörün- Misyonerliğin Nedenleri Ve Buna Yunanistan'ın Etkileri (Pontusçuluk Ve Patriklik)

Bülent ŞENER → 737
Pkk Terörünün Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Algılaması Ve Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri

Yakup ŞAHİN → 755
Türkiye'nin Kürt Meselesi, Pkk Ve Terör Örgütü

Mehmet DEMİRBAŞ / İbrahim ATAÇ → 793
Terör, Etnik Terörizm Ve Asala Terör Örgütü

Ekrem Yaşar AKÇAY → 805
Terör Ve Medya İlişkisinin İşid Bağlamında İncelenmesi

Fikret USLUCAN → 823
Mehmet Âkif'in Şiirlerinde Ayrılıkçı Hareketlerin Sebep Olduğu Sonuçlar

Figen İPEK → 833
Atakum Endüstri Meslek Lisesi Öğrencilerinin Terör Algılaması

Cevdet YILMAZ → 839
Suçluların Korkulu Rüyası Tarihi Sinop Kalesi Cezaevi

Konferans
Bülent ORAKOĞLU → 861
Türkiye'de Terörün Nedenleri

Hakemler → 889

İlkadım Belediyesi
Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü

Osmanlı'dan Günümüze **EŞKIYALIK VE TERÖR**

Editör
Prof. Dr. Osman KÖSE

2. Baskı 2016

ÖNSÖZLER

Erdoğan TOK

İlkadım Belediye Başkanı

Değerli Okuyucu;

Değişen dünya dengeleri ve uluslararası ilişkilerdeki farklılaşmalar sonucunda, sıcak savaşlar, yerini soğuk savaş metotlarına bırakmıştır.

Soğuk savaşın gereği olarak ortaya çıkan psikolojik savaş türü ve bu savaşın vazgeçilmez unsuru düşük yoğunluktaki çatışmalar terör kavramını da beraberinde getirmiştir.

Terör veya terörizm, siyasal, dinsel veya ekonomik hedeflere ulaşmak amacıyla sivillere; resmi, yerel ve genel yönetimlere yönelik baskı, yıldırma ve her türlü şiddet içeren yolun kullanımudur. Arapçada “Tedhiş” olarak tanımlanır ki, tedhiş sözcüğü, “korku salma, yıldırma” anlamlarına gelir.

Terörizmin temel amacı, bir davaya veya siyasal anlaşmazlığa dikkat çekilmesidir. Bu “dikkat çekme” şiddet eylemleri neticesinde toplumda oluşturulan korku ve dehşet havası ile sağlanmaktadır. Siyasal ve ekonomik isteklerini meşru olmayan yollarla elde etmektir. Terörün amaç ve stratejisi zamanla teknolojik gelişim ve sosyo-ekonomik yapıya paralel olarak gelişmiş, tahrip ettiği toplumların dini-ırki-ekonomik ve sosyal yapısını ideolojisi doğrultusunda araç olarak kullanmış ve bu suretle kendisine finans kaynağı yaratmıştır. Sağladığı bu büyük miktardaki finans kaynakları ile dar bölge sınırlarını aşarak sınırlar ve kıtalararası boyut kazanmıştır.

Tarih boyunca, Anadolu’da daha fazla çıkar elde etmek isteyen mihraklar, bir çok strateji ortaya koymuşlardır. Milletimizin terör ile mücadelesi yeni değildir. Yaklaşık 1000 yıldır terörle mücadelemiz devam etmektedir. Atalarımız, Selçuklu Devleti’nden yani XII.yy dan beri terör örgütleriyle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Hasan Sabbah önderliğindeki dünyanın ilk terör örgütü olan Haşîşiler; Selçuklu çağında bir çok terör eyleminde bulunmuşlar, gerek Türk devlet adamlarına gerekse Türk halkına karşı acımasız ve kanlı eylemler yapmışlardır. Selçuklulardan sonra bölgede kurulan Türk Devleti de Ermeni terörüyle karşı karşıya kalmıştır. Ermeni terörü de aynı Haşîşiler gibi Türk Devleti’ne büyük zararlar vermiştir.

Osmanlı'dan sonra bölgede kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti de kuruluşundan günümüze kadar terörle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'ni parçalamak için nasıl Ermeni terörü kullanılmışsa, Türkiye Cumhuriyeti'ni parçalamak için de PKK terörü kullanılmaktadır. Selçuklu, sonra Osmanlı ve son olarak da Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Anadolu coğrafyasında ve Orta Doğu'daki olumlu-olumsuz bütün gelişmelerin içerisinde bulunmuş ve bunlardan etkilenmiştir.

Günümüzde Türkiye ve dünya önemli bir değişim geçirmektedir. Bölgemizde çok önemli yapılanmalar var. Geliştirilen stratejilerin sonuca ulaştırılabilmesi için kullanılan en önemli enstrümanlardan biri terördür. Bugünlerde de ülkemize yönelik faaliyet gösteren terör odakları en aktif dönemlerinden birini geçirmektedir. Dünyayı yönetmeyen çalışan güçlü devletler, Ülkemiz üzerinde güçlü bir yapılanma gerçekleştirmeye çalışıyorlar. Bugüne kadar sahip olamadıkları bu topraklarda dolaylı bir egemenlik kurmak amacıyla detaylı ve uzun soluklu çalışmalar yapıyorlar, yerli ve yabancı işbirlikçileriyle önemli operasyonlar gerçekleştiriyorlar.

Devleti yıkmaya yönelik karanlık odakların gezi eylemleri, 17 ve 25 Aralık darbe teşebbüsleri ile ülkemizde oluşturulmak istenen kaos ortamının sonuçlarını milletçe gördük. Milletimizin feraseti, kararlığı ve desteği ile bu darbe girişimleri bertaraf edildi. Şer güçlerin ülkemiz üzerindeki siyasi emelleri ve karanlık senaryoları milletimizin kararlılığı yok edildi.

Yine bölge üzerinde daha fazla çıkar elde etmek amacıyla yaratılan Kürt sorununu bir koz olarak kullanan ülkelerin, özellikle son yüzyıl içerisinde Kürtleri kullanarak, bölgedeki en güçlü devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin başına zaafiyete uğratmaya çalıştıkları ve bu stratejilerinde de çalışmalarına devam ettikleri görülmektedir.

Bugün Orta Doğu'da dünyanın bütün orduları, savaş uçakları, bu coğrafyaya ait olmayan tüm askerler avını bekleyen kurt gibi mazlum misluman topraklara gözünü dikmiş. Dün başkalarını kullanıyorlardı, şimdi PKK, PYD, DAESH, diye bir örgütü kullanıyorlar. Senaryo aynı, oyun aynı oyundur. Sadece oynattıkları piyonlar değişiyor. Sadece piyonların arkasındaki isimler değişiyor. Ülkemizde, her zamankinden daha çok terörün kışkacıdır. İçeride faaliyet gösteren KCK, DHKP-C, THKPL-M ve paralel yapılanmalar gibi iç şer odakları, PYD, DAESH, Hizbullah, El-Kaide ve çok sayıda dış mihraklarla ortak hareket etmektedir. Aktörler değişse de, yüzyıllardır sahneye konulan oyun aynıdır. Bölgede güçlü bir Türkiye'nin önüne geçmek için terörize edilmiş taşeronlar kullanılmaktadır. Değişmeyen oyunun, sonu da aynı olacaktır.

Türk Milleti bu terör odaklarını da ortadan kaldıracaktır. Son günlerde, terör olaylarının artmasıyla ülkemizde bilinçli olarak, büyük bir panik havası oluşturulmaya çalışılmaktadır. Türk milleti bu günlerle karşılaşılamayacak kadar çok daha kötü günleri başarıyla atlatmayı bilmiştir. Bu nedenle paniğe kapılmak, terör odaklarının elini güçlendirmekten başka hiçbir işe yaramayacaktır.

İlkadım Belediyesi olarak “Terör” meselesine akademik bir bakış getirilmesi amacıyla 2009 yılında ilk baskısını yaptığımız ‘Eşkiyalık ve Terör’ kitabımızın ikinci baskısını eklenen makalelerle size sunduk. Terörün en acı tecrübelerini yaşayan bir milletin evlatları olarak, bilimsel ve akılcı bir şekilde ele aldığımız “Osmanlıdan Günümüze Eşkiyalık, Ayrılıkçı Hareketler ve Terör” konulu kitabımızı yeni düzenlemesi ile yayın hayatına tekrar kazandırdık.

Göreve geldiğimiz günden bu yana şehrimizin kültür ve sanat çitasını yükseltmeyi hedefleyen çalışmaları büyük özveri ve yetkinlikle ve hepsinden önemlisi de sizlerin büyük teveccühü ile icra etmiş olmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Sizlerin bu teveccühü devam ettiği müddetçe hep birlikte daha büyük, daha güzel ve daha faydalı çalışmaları yapabileceğimizin inancını taşıyorum.

01 Mart 2016
SAMSUN

Prof. Dr. Osman KÖSE

Değerli okuyucular

Bu kitabın ilk baskısının yapıldığı 2009 yılından beri yaklaşık 6 yıl kadar bir zaman geçti. Geline bu sürenin sonundan gerilere doğru bakıldığında, kitapta makaleleri olan akademisyenlerin yaşam çizgilerinden, Türkiye ve dünyadaki olayların akışı ve şekline kadar çok şeylerin değiştiği görülmektedir. Modern öncesi dönemlerde birkaç asırda ancak fark edilen dünyadaki sosyal değişimlerin, çağımızda birkaç yılda gerçekleşebildiği görülmektedir.

Kitapta makaleleri olan akademisyenlerin yaşam çizgilerindeki gelişmelere bakıldığında, bu süre zarfında Sakarya Üniversitesi öğretim üyesi olan ve daha sonra emekliye ayrılan Prof. Dr. Atilla ÇETİN'in hayata veda ettiğini görmekteyiz. Hocamıza Allah'tan rahmet diliyoruz. Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nden Prof. Dr. Münir ATALAR'ın da emekliye ayrıldığı görülmektedir. Bunun yanında 12 akademisyenin Doçentlikten Profesörlüğe ve 5 akademisyen de Doçentliğe yükseltilmiş bulunmaktadır.

2009 yılından beri Türkiye ve dünyada meydana gelen gelişmeler ve değişimlere de hep berber şahit olduk. Türkiye'de 30 yıldır devam eden PKK terörünü kökten çözmek ve ortadan kaldırmaya yönelik olarak, devletin koordine ettiği "çözüm süreci" adı altında yaklaşık üç yıl önce bir insiyatif başlatıldı. Çözüm sürecinde silahların susması ile Türkiye'de siyasi, sosyal ve iktisadi bir inkişaf ve huzur ortamının toplumu nasıl sarmaladığını hep beraber yaşadık. Türkiye'de bu dönemde ortaya çıkan gelişmeleri ve devletin tekrar bölgede bir güç merkezi olarak ortaya çıkmasını içlerine sindiremeyen birtakım iç ve dış uzantıları olan odakların "gezi eylemleri" ve "17-25 Aralık" darbe girişimiyle kaos ortamı estirmelerini hep beraber izledik. Fakat tüm bu süreç milletin kararlılığı ve desteğiyle atlatıldı. Bu süreçten hezimet ile çıkan çevreler, çözüm sürecini sonlandırarak, Türkiye'yi şu anda içinde yaşadığımız terör ortamına tekrar sürüklemeye çalışıyorlar.

PKK/KCK terörünün bir yıla yakın bir zamandır sergilediği terör çok sayıda gencecik fidanların hayattan ayrılmalarına sebep oldu. Özellikle KCK adı altında şehirlerde yapılan terör örgütü, Birinci Dünya Harbi sürecinde Ermeni terör

örgütlerinin yöntemlerini kullanarak doğudaki bazı şehirleri harabeye çevirmeyi başardılar. Terör örgütü geldiği bu noktada, geçmiş dönemlerde uzantısı olan siyasi partilerde TBMM’de görev alan deneyimli sempatizanlarını ve yandaşlarını doğudaki birçok şehirde yerel yönetimlerin başlarına geçirmeyi başardı. Hatta daha da ileri giderek dağ kadrosundan çok sayıda ismi TBMM’ye sokarak hayal dahi edemeyeceği bir düzeye gelmiş oldu. Bugün Türkiye her zamankinden daha çok terörün kısırcındadır. İçeride faaliyet gösteren KCK, DHKP-C, THKPL-M ve paralel yapılanmalar gibi iç şer odakları, PYD, DAESH, Hizbullah, EL-Kaide ve çok sayıda dış mihraklarla ortak hareket etmektedir.

Emperyal güçlerin zengin kaynakları sömürü amacıyla tün dünyayı ateşe vermekten çekinmeyecekleri etrafımızda yaşanan gelişmelerle ortadadır. Medeniyet ve huzur getirme amacıyla yerle bir edilen Irak, tarihinin en kaotik ortamını yaşamaktadır. Ortadoğu’yu denetim altına almak için Suriye’de ateşlenen bombanın fitili tüm bölgeyi sarmıştır. Suriye bu gün içler acısı bir durumdadır. Ülke adeta bir bataklık olmuş ve bu bataklıktan bu zamana kadar adı sanı duyulmayan örgütler dünyaya tehditler, şantajlar, katliamlar ve aşağılıkların örneklerini sergilemektedirler. Bu ülkeden kaçan yaklaşık 3 milyon mülteciyi Türkiye tek başına barındırmaktadır. Medeni olarak bilinen batı dünyası ise her zamanki gibi gelecek çağlara aktarılacak olan utançlıkların ve ikiyezülülüğün örneklerini sergilemektedir.

Arap baharı ile başlayan ve sonra tersine çevrilen ateş bu gün Ortadoğu’nun rengini değiştirmiştir. 21. asra girerken sömürgeci güçler petrol ve hammadde deposu olan Ortadoğu’yu tekrar kendi çıkarlarına göre dizayn etmektedirler. Bölgede yaşayan toplumlardan terör grupları oluşturan deneyimli odaklar, sattıkları silahlar ile Ortadoğu’yu savaş alanına çevirmişlerdir. Bir nevi adı konulmamış “üçüncü dünya savaşı” yaşanmaktadır. Çatışma bölgelerinde büyük devletler doğrudan yoktur fakat destek verdikleri terör örgütleri ile bir nevi “vekâlet savaşları” yaşanmaktadır. Irak ve Suriye’nin yansira Libya, Mısır, Filistin, Yemen, Tunus, Cezayir ve diğer bölge ülkeleri istikrarsızlaştırılmıştır. Tüm bunlar son altı yıllık hayatımıza sığan bazı gelişmelerdir.

Osmanlı’dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör adlı bu kitabın ikinci baskısı ile baş başasınız. Daha önceki baskıdan farklı olarak konu ile alakalı olarak farklı akademisyenlerin kaleme aldığı 16 adet makaleye ikinci baskıda yer verdik. Kitabın ikinci baskısına eklenen makaleler değişik dergilerde daha önceden yer aldı. Bu vesileyle ikinci baskısı yapılan bu kitapta yer alan makaleleri kaleme alan akademisyenlere tekrar teşekkür ediyorum.

Bilime ve kültüre değer vermek her insana nasip olan bir şey değildir. İlkadım

Belediye başkanı Sayın Erdoğan TOK'un bir dönem aradan sonra göreve gelir gelmez ilk yaptığı iş sempozyumlar ve eğitime desteğe devam olmuştur. Bu kapsamda Osmanlı'dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör adlı bu kitabın ikinci baskısını yapma noktasında belediyenin imkânlarını yönlendiren, nezaketi ve kadirşinaslığından dolayı kendilerine teşekkür ediyorum.

Bu süre zarfında kitabın ikinci baskı sürecinde görev alan ve emek sarf eden tüm belediye çalışanlarına müteşekkirim.

Sevgi ve selametle kalın.

01 Mart 2016
Ankara

1. Baskı 2008

ÖNSÖZLER

Erdoğan TOK

İlkadım Belediye Başkanı

Değerli Okuyucu,

Terör, Türkiye tarihimiz boyunca, hatta onun da öncesinde Osmanlı Devleti'nden itibaren ülkemizin gündemini kimi zaman uzun sürelerle kimi zaman kısa aralıklarla işgal etmiş ve işgal etmeye devam eden bir olgu olmuştur.

Terör eylemlerinin senaristleri, aktörleri ve figüranları farklı da olsa hedefleri hep aynı olmuştur. Terör eylemlerinin ve örgütlerinin hedefi dünyaya bin yıl adaletle hükmetmiş olan milletimizin huzurunu kaçırmak, birlik ve beraberliğini bozmaktır. 1000 yıl bu topraklarda tüm unsurları ile birlikte huzur içinde yaşamış olan milletimizi birtakım suni ayrılıklar oluşturarak birbirine düşürmeye çalışan her türlü terör eylemini lanetle kınıyor ve milletimizi bu tür provakatif eylemler konusunda uyanık ve bilinçli olmaya davet ediyoruz.

Terör eylemleri ile mücadeleyi devletin ilgili birimleri nasıl yapılması lazım geliyorsa o şekilde ve üstün bir başarı ile yürütmektedir. Devletimiz üç beş çapulcuya pabuç bırakmayacak derecede büyük, köklü ve güçlü bir devlettir.

Osmanlı'dan Günümüze, Ayrıılıkçı Hareketler, Eşkıyalık ve Terör konulu II.İlkadım Sempozyumu ile bizler burada terör tarihini, gelişimini ve terör eylemlerinin amacını ve hedeflerini bilimsel metotlarla irdelemeye çalıştık.

Terörle yapılan mücadele etkin bir şekilde devam ederken, terörün bilimsel olarak analizinin yapılması ve bir nevi bataklık kurutma çalışması mesabesinde olan bu tür etkinliklerin icra edilmesi fevkalade büyük bir önemi haizdir. Çünkü bir hastalığı teşhis etmeden tedavi etmenin imkanı yoktur.

Bu itibarla ülkemizin seçkin bilim adamlarının katılımı ile icra ettiğimiz bu sempozyumumuz, terörün arka planını ve psikolojik temellerini ortaya koyan ve insanımızı teröre karşı bilinçlendiren önemli bir çalışmadır.

35 bin genç vatan evladımızı sadece PKK terörüne, yine binlerce genç ve aydın vatandaşımızı siyasi hedefleri olan terör eylemlerine kurban etmiş bir

ülkenin evlatları olarak bizi birbirimize düşürmeyi hedefleyen kökü içeride yahut dışarıda olan tedhiş mihraklarına karşı uyanık olmak durumundayız.

Bu sempozyumda değerli bilim adamlarımız terörü daha çok teorik olarak irdelerken eski emniyet istihbarat daire başkanımız ve ülkemizin önemli terör uzmanlarından Sayın Bülent ORAKOĞLU da tecrübelerini bizlerle paylaşmıştır.

Değerli Okuyucu,

Eski tabirle eşkıyalık günümüz ifadesiyle çetecilik de maalesef toplumumuzun huzurunu kaçırmaya devam etmektedir. Gençliğin heyecan ve aksiyonundan yararlanarak kendilerine iktidar ve menfaat alanı oluşturmaya çalışan odaklar çocuklarımızı ağlarına düşürebilmek için tehdit, taltif, şiddet ve uyuşturucuya varıncaya kadar pek çok vasıtaya başvurmaktadır.

Özellikle öğrenim çağındaki evlatlarımız ve işsiz gençlerimiz üzerine yoğunlaşan bu odaklar çocuklarımızı elimizin altından çekip alabilmektedir. Bu tehlikenin önüne geçebilmenin en etkili yolu hem ailelerimizi hem de gençlerimizi bilinçlendirmekten geçmektedir.

Gençlerimizi, eğitime, bilime, sanata ve spora yönlendirerek karanlık ağlara düşmekten muhafaza etmeliyiz. Bunun için sadece devletin aldığı tedbirlerin yeterli olacağını düşünmek hatalı olur. Bizler de millet olarak gençlerimize sahip çıkmalı ve geleceğimizin teminatı olan bu hazineyi kötü niyetli odakların etkisinden kurtarmalıyız.

Karanlık odaklar tarafından kandırılan gençlerimiz, hangi senaryonun hangi kısmında kendilerine nasıl bir rol biçildiğinin farkına varamadan hayatlarının en güzel çağında demir parmaklıklara “merhaba” ya da hayata “elveda” demektedir. Bu üzücü hakikati, 2008 yılı Temmuz ayında kaybettiğimiz büyük şairimiz Erdem BAYAZIT şu dizelerle ifade etmektedir:

“Yazlar bilirim memleketime özgü

Yiğit köy delikanlılarının

İncir çekirdeği meselelerle birbirlerini kurşunladıkları

Birinin ölü dudaklarından sızan kan daha kurumadan

Üstüne cehennem güneşlerde göğermiş mor sinekler konup kalkan

Diğeri kan ter içinde yayla yollarında

Mavzerinin demirini alnına dayamış

Yüreği susuzluktan bunalan
İçinden mahpushane çeşmeleri akan
Ansızın parlayan keklükleri jandarma baskını sanıp
Aplansız silahına davranan
Nice delikanlıların figüranlık yaptığı
Yazlar bilirim memleketime özgü...”

Gençlerimize sahip çıkarak, iyi bir eğitim vererek, onları iyiye, güzele ve doğruya yönlendirirsek, hem eğitim kurumlarımızdaki çeteleşmelerin, hem sokak çetelerinin hem de toplumun huzurunu bozmaya çalışan karanlık odakların önünü almış oluruz. Bu tedbirlerle son yıllarda artan asayiş problemleri ve terör olaylarını da engellemiş oluruz.

Kıymetli Okuyucu,

Göreve geldiğimiz günden bu yana şehrimizin kültür ve sanat çitasını yükseltmeyi hedefleyen çalışmaları büyük özveri ve yetkinlikle ve hepsinden önemlisi de sizlerin büyük teveccühü ile icra etmiş olmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Sizlerin bu teveccühü devam ettiği müddetçe hep birlikte daha büyük, daha güzel ve daha faydalı çalışmaları yapabileceğimizin inancını taşıyorum.

Bu düşüncelerle 20 farklı üniversitemizden 40'ı aşkın bilim adamımızın Samsun Atatürk Kültür Merkezinde 16-17 Mayıs 2008 tarihinde titiz çalışmalarıyla sundukları tebliğler tarihe tanıklık etmek üzere kitaplaştırılmıştır.

Sempozyumumuza katılarak bizleri onurlandıran değerli bilim adamlarımıza, sempozyumumuzun genel koordinatörlüğü görevini yürüten Doç. Dr. Osman KÖSE'ye Sempozyum Tertip komitesi başkanı İlkadım Belediyemizin Kültür Müdürü Adnan İPEKDAL'a, sempozyumumuzda emeği geçen tüm personele teşekkürlerimi sunuyorum.

Aziz milletimize terör ve kargaşadan uzak, birlik, beraberlik ve refah içinde bir yaşam diliyorum.

Şubat 2009
SAMSUN

Adnan İPEKDAL

İlkadım Belediyesi Kültür Müdürü

Dünya tarihinde terörden en büyük zararı gören milletlerden biri şüphesiz Türk Milletidir. Milletimizin terörle mücadelesi 1000 yılı aşkın bir süredir devam etmektedir. Milletimizin dünyaya adalet ile hükmetmesi, dünyada kendi hakkına razı olmayan ve kuvvetli olmayı haklı olmanın teminatı olarak gören güçlerin hedefi haline gelmesine yol açmıştır.

Dünyanın ilk terör örgütü kabul edilen Hasan Sabbah öncülüğündeki Haşhaşiler Büyük Selçuklu Devleti döneminde ortaya çıkmış , yaklaşık 200 yıl boyunca etkisini sürdürmüş ve kurbanları arasında Nizamülmülk gibi çok önemli devlet adamlarının da bulunduğu birçok cinayet işlemiştir.

Terör, her şeyden önce kendisine hedef olarak “adalet” kavramını seçmiş ve adaletin uygulayıcısı olan bütün yapılanmalara düşman olmuştur.

Terör, tarih boyu ekonomik, bürokratik çoğu zaman da politik hedefleri gayrimeşru yollarla elde etmeyi amaçlayan kişi, kurum ve devletlerin başvurduğu en temel yöntemlerden biri olmuştur. Terör eylemleri dünya ölçeğinde birtakım örgütler vasıtası ile yürütülmekle birlikte birçok terör örgütünün arkasında küresel hegemonya kurmaya çalışan devletlerin gizli ya da açık desteği olduğu tüm dünyanın malumudur.

Dünyaya demokrasi ve özgürlük getirme iddiasında bulunan küresel güçler, menfaatlerine hizmet etmeyen ya da küresel hegemonyaya boyun eğmeyen devletleri “arzu edilen” düzeye getirmek için her türlü yolu denedikleri gibi vahşi terör eylemlerine destek vermekten hatta bazılarını gizli servisleri vasıtası ile bizzat düzenlemekten geri durmamaktadır. Temel içgüdüleri hakim olmak ve sömürmek olan bu güçler, hedeflerine ulaşabilmek için gerektiğinde kendi insanlarını da kurban edebilmektedir.

Büyük şair ve devlet adamımız Ziya Paşa

“Onlar ki verirler laf ile dünyaya nizam

Bin türlü teseyyüb bulunur hanelerinde”

Dizeleri bu durumu güzel ve veciz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Terörün temel felsefesini anlamadan terör eylemlerini yorumlamak ve doğru değerlendirmek mümkün değildir. Küresel destekli terör örgütlerinin ana gayesi hedefe koyduğu ülkeyi “yönetilemez” hale getirmek, o ülkenin uluslar arası ilişkilerde aktif ve belirleyici politika üretmesinin önüne geçmek, dirayetli bir idareden mahrum kalmasını sağlamak, siyasi ve ekonomik olarak güçlenmesinin önüne geçmektir. Bu duruma en uygun örnek Osmanlı'nın son dönemi ile birlikte 150 yıllık tarihimizdir.

Özellikle son 30 yılda eli kanlı PKK terör örgütünün yaptığı vahşi eylemler, -sözde haklarını savunduğu- Kürt kökenli vatandaşlarımızı bile hedef almış ve yüz binlerce vatandaşımızı yerinden yurdundan etmiş; telafisi mümkün olmayan 30 bin can kaybının yanında milyarlarca dolar ekonomik zarara birçok sosyal faciaya yol açmıştır.

Herhangi bir terör eyleminde düz mantıkla sorulan “Bu eylemi kim yapmış olabilir?” sorusunun ilk cevabı genelde asıl faili ortaya çıkarmamaktadır. Böyle bir eylemde ilk zararı gören bu eylemin kurbanlarıdır; fakat bununla birlikte bundan daha büyük zararı o eylemin fatura edildiği kişi kurum ya da toplum kesimi görmektedir. Bu noktada sorulması gereken asıl soru “Bu eylemle son tahlilde kimler ya da hangi gruplar birbirine düşman edilmek istenmiştir?” olmalıdır.

Ülkemizin özellikle 1980 öncesi sağ- sol çatışmalarında yaşadığı acı tecrübeler beş binden fazla genç vatan evladının ölümüne yol açmıştır. Bu eylemlerde her iki grubun aynı güçlerce yönlendirildiği o eylemlerde bulunmuş kişilerce bugün artık açıkça ifade edilmektedir.

Şu evrensel bir hakikattir ki :

“Silahlar konuşunca fikirler susar; fikirler susarsa silahlar konuşur.”

Bu hakikatten dolayıdır ki konuşma ortamını muhafaza etmek, insanları anlamaya çalışmak, farklı fikirlere tahammüllü olmak, yaşadığımız toprakları bizim sevdiğimiz kadar bu topraklarda yaşayan herkesin de sevdiğini hatırdan çıkarmamak toplumsal barışın en temel ihtiyacıdır.

Bu düşünceler bizi İlkadım Belediyesi olarak “Terör” meselesine akademik bir bakış getirilmesi düşüncesine ulaştırmıştır. Terörün en acı tecrübelerini tatmış bir milletin çocukları olarak, hamasi duygulardan uzak; bilimsel ve akılcı bir şekilde bu konuyu masaya yatırmaya çalıştık. Ülkemizin 20 farklı üniversitesinden 40'ı aşkın seçkin bilim adamının katılımıyla “Osmanlıdan Günümüze Eşkıyalık, Ayrılıkçı Hareketler ve Terör” konulu II. İlkadım Sempozyumunu düzenledik. Sempozyumun tebliğlerinden oluşan bu bilimsel

kitabı yayınlarak bilim dünyasının istifadesine sunduk. İlkadım Belediyesi olarak yaptığımız çok önemli çalışmaları kalıcı kılmayı ve insansımızın istifadesine sunmayı bir zorunluluk bildik.

Şehrimizin kültür çitasını her geçen gün daha yükseğe çıkararak, sadece Samsun’umuzda değil ülkemiz çapında takip edilen ve sitayişle anılan bütün çalışmalarımızda en büyük desteği ve enerjiyi hiç şüphesiz hayatını insanların gönlünü kazanmaya adanmış Kıymetli Belediye Başkanımız Sayın Erdoğan TOK’tan aldığımızı bir hakkın teslimi olarak ifade etmemiz gerekmektedir. Kendisine bizi yüreklendiren yönetim anlayışından ve desteklerinden dolayı teşekkürlerimi sunuyorum. Yine desteklerinden dolayı Belediye Başkan Yardımcılarımız Sayın İsmail Hakkı Kasapoğlu , Sayın Şamil Bilgü, Sayın Mehmet Dikici’ye Özel Kalem Müdürümüz Sayın Mustafa Yeşil’e Sempozyum koordinatörümüz Sayın Doç. Dr. Osman Köse Beyefendiye ve Sempozyumu muza katılıp bildiri sunan tüm bilim adamlarımıza ve emeği geçen herkese şükranlarımı sunuyorum.

Sözlerimi şairler sultanı Baki’den güzel bir beyitle noktalıyorum:

“Avazeyi bu aleme Davud gibi sal

Baki kalan bu kubbede bir hoş seda imiş”

Şubat 2009
SAMSUN

Doç. Dr. Osman KÖSE

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

İnsanlık tarihi boyumca terör hep var olagelmıştır. Tarihsel süreçte terör ve eşkıyalık faaliyetleri sonucu hayatını kaybeden insanların sayısı hesap edilemeyecek kadar çoktur. Tarih, terör sebebiyle ocakları sönen aileler, hayatları kararan insan yığınları ve karmaşaya sürüklenen devletler ve milletlerin gerçek hikayeleriyle doludur.

21. yüzyıla girerken modern dünyanın en büyük problemi de global terördür. Önceden yerel sınırlar içinde ve dar kesitlerde etkili olan terör ve eşkıyalık, modern zamanda iletişim ve ulaşımındaki gelişmeyle yerellikten sıyrılarak evrensel ve global bir karakter kazanmıştır. Modern zamanda dünyayı tehdit eden en büyük unsur yerel sınırlarını aşarak evrensel bir karakter kazanan terördür. Terörün etkisini azaltmak ve yok etmek için harcanan kaynaklar her geçen gün artmaktadır.

Tarih boyunca ve günümüzde terör aynı zamanda dış güçler tarafından devletleri zayıflatmak ve çökertmek için etkili bir silah olarak da kullanılmaktadır. Türkiye'nin günümüzde karşı karşıya kaldığı PKK terörü bu türdendir. Söz konusu bölücü terör örgütüne destek veren ülkeler Türkiye'nin güçlenmesini istemeyen devletlerdir. Bu devletler sağladıkları ekonomik, stratejik ve moral imkanlarla terör örgütlerinin dünyanın önemli başkentlerinde değişik karakterlerde kök salmalarına zemin hazırlayarak gelişmesine ve hayatını sürdürmesine imkan vermektedirler. Son yarım yüzyıla yakın bir zamandır Türkiye, milli kaynaklarını terörü ortadan kaldırmak için harcamaktadır. Türkiye'deki bölücü teröre destek veren ülkeler ise, geçmiş yüzyıllarda dünyayı sömürgeleştiren ve Osmanlı devletini çökertme ve ortadan kaldırarak Türkleri Avrupa ve Anadolu topraklarından sürmeyi hedefleyen emperyalist güçlerdir.

Günümüzde dünyanın her tarafında terörist faaliyetler sonucu çok kan akmakta ve sayısız ocaklar sönmektedir. Üzerinde yaşadığımız topraklarda da son 30 yıldır cereyan eden terör sonucu can ve mal kaybı ile terörden etkilenmeyen aileler yok gibidir. Çocuklar babasız kalmakta, babalar ve anneler evlat acısıyla yanmakta, kardeş acıları can yakmaktadır. Bu ne kadar devam edecektir ? Bu acı faturanın müsebbibi kimlerdir ? Bunun hesabını kimler ve ne zaman verecektir ? Terörü bitirmenin yolları nelerdir ?

Bu soruları çoğaltmak ve sıralamak elbette mümkündür. Bunun cevabını bulmak için geçmiş dönemlerde cereyan eden terörün mahiyetini, sebeplerini, gelişimini ve sonucunu irdelemek ve analiz etmek gerekir. Bu maksada binaen 16-18 Mayıs 2008 tarihleri arasında Samsun İlkadım Belediyesi tarafından organizasyonu yapılan “**Osmanlıdan Günümüze Eşkıyalık, Terör ve Ayrılıkçı Hareketler**” konulu II. İlkadım Sempozyumunda terör tarihsel boyutlarıyla tartışıldı ve çeşitli üniversitelerden gelen bilim adamları tarafından tebliğler sunuldu. Bu kitap söz konusu sempozyumda sunulan tebliğlerden seçilerek ve incelenerek hazırlanmıştır. Bu derece orijinal bir konunun bilimsel zeminde konunun uzmanlarının Samsun’a çağırılarak tartışılması ve neticede bunun bir kitap olarak hazırlanarak ebedileştirilmesi Samsun şehri için büyük bir önem atfetmekte ve buranın bir eğitim ve kültür şehri olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan Samsun İlkadım Belediyesini, genç ve başarılı belediye başkanı sayın Erdoğan TOK’u tebrik ediyoruz.

Bu kitap, konusu ve bilimsel niteliği itibariyle gerek bilim adamları ve gerekse tarihe meraklı herkes tarafından sürekli başvurulacak ve görülecek bir eserdir. Böyle bir eserin Karadeniz’in en büyük merkezi ve şirin kenti Samsun’da hazırlanması ve bastırılması bu şehirde oturan herkes için övünç vesilesidir. Özellikle son yıllarda İlkadım Belediyesi başta olmak üzere diğer merkez belediyeleri Samsun’un bir kültür şehri olmasına bu anlamda büyük katkılar sağlamışlardır. Şehrin gelişen çehresini sadece kanalizasyon ve üst yapı hizmetleriyle değiştirmekle yetinmeyip sanat, kültür ve eğitim alanında hazırladıkları ortamlar, imkanlar ve icraatlarla bu değişim ve gelişimi sürdürmeye çalışmışlardır. Bu nedenle ileride tarihçilerin araştırmalarıyla ortaya çıkaracağı gibi 2000 yılından sonraki sekiz yılda şehrin bilim merkezi üniversitenin içine kapanması, şehirle irtibat kuramaması ve değişik nedenlerle asli fonksiyonlarını yerine getirememesinden doğan boşluk bu şekilde şehirdeki belediyeler tarafından kapatılmıştır. Bu kitap ve daha önce yayınlanan **İlkadımdan Cumhuriyete Milli Mücadele** kitabı bu ortamlarda ortaya çıkmıştır.

Bir kitabın hazırlanmasında emeği geçenler çok olur. Hele bu kitap bir yıllık telaşın sonucunda icra edilen sempozyum sonucu hazırlanıyorsa bu aşamada katkı sağlayanlar, yorulanlar ve emek sarf edenlerin yekünü artar. Bu nedenle kitapta yazıları olan hocalarımız yıllarca göz nuru ve ömür hazinelerini tüketerek oluşan tecrübeler ve çalışmalar sonucunda yazılarını kaleme almışlardır. Onların yazıları olmasa bu kitap ortaya çıkmayacaktı. Kendilerine ayrı ayrı teşekkür ediyoruz.

Samsun’da ilkadım Belediyesi deyince akla belediyecilik hizmetleri yanında eğitim, sanat ve kültür gelir. İlkadım Beldiyesinin bu anlamda adı ve icraatı söz konusu sempozyumlar ve diğer eğitim ve kültür faaliyetleri nedeniyle Samsun

dışında da çok rahat bilinir. Bu anlamda belediyeye bu vizyonu kazandıran başkan sayın Erdoğan TOK'tur. Kendileri, yapılan bu faaliyetlerin sözde kalmasını yeterli görmemişler ve eser olarak bastırılması için en büyük desteği vermişlerdir. Sayın başkanın bu anlamdaki desteği olmasaydı Samsun'da böyle bir eser ortaya çıkmayacak ve bilim dünyası da bu eseri kazanamayacaktı. Sayın başkan bu hizmetleriyle, hem tarihte belli bir konunun aydınlanmasına katkı sağlamış ve hem de ismini ebedileştirmiştir. Çünkü yapılan binaların ve alt yapıların belli bir dayanıklılık süreleri vardır. Bu süre sonunda yıkılarak birileri tarafından yeniden yapılır ve önceki yapanlardan iz kalmaz. Fakat bu eser kıyamete kadar varlığını sürdürecektir. Bu nedenle sonuçlarını uzun vadelerde gösterecek olan bu eserin ortaya çıkmasının müsebbibi belediye başkanı Erdoğan TOK'u tekrar kutluyorum. Tarihe hizmet etmiştir. Eminim tarih de onun unutturmayacaktır.

Bir hizmetin ortaya çıkması onun arkasında iyi bir yöneticinin olmasına bağlıdır. İlkadım Belediyesi adına yapılan eğitim ve kültür hizmetleri, dolayısıyla bu kitabında oluşmasında belediye Kültür Müdürü sayın Adnan İPEKDAL en büyük övgüyü hak edenlerden. Belediyenin tertiplelediği sempozyumlar ve konferanslar sebebiyle Adnan beyi akademik dünya yakından tanır. Genç, dinamik ve kültürel birikintisi ile kendisinin gelecek yıllarda çok daha büyük hizmetlere katkılar sunacağını umuyoruz. Bu kitabın yayınlamasına kadarki her aşama da kendisinin katkısı ve çabası var. Bu nedenle sayın Adnan İPEKDAL'a çok teşekkür ediyoruz.

Bir iş ortamında veya hayatta yapılacak emareler gösteren bir işi bitirmek ve sonuca varmak kolaydır. Fakat yapılmayacak işlere çözümler bulmak ve iş yapmak başka bir yetenektir. Bu anlamda kitaplaşma sürecinde sıkışık ve çözümsüzlük anlarında he türlü katkıyı sağlayan başkan yardımcısı sayın İsmail Hakkı KASAPOĞLU'na da teşekkür ediyoruz. Yine belediye çalışanlarından, ilgili birimlerden bazen yardımlarını aldıklarımız ve ya bir vesileyle kapılarını çaldıklarımız oldu. Kendilerine gösterdikleri sevgi ve güler yüzlerden dolayı teşekkür ediyoruz.

Kitapta konu ile ilgili otuz yedi makale bulunmaktadır. Ayrıca bu süre zarfında Samsun gelerek "Terör" konulu bir sempozyum veren sayın Bülent Orakoğlu'nun konuşma metni de kitabın son bölümüne konmuştur. Bu metinde geçen bilgilerin, istihbarat daire başkanlığında üst derecede görevler yapan ve olup bitenlere vakıf birisi tarafından söylenmesi noktalarından çok önemli olduğunu düşünüyorum.

Bu kitabın Samsun'umuz, Türkiye'miz ve ilim dünyasına hayırlı olmasını diliyoruz.

Şubat 2009
SAMSUN

OSMANLI DÖNEMİ

Devlet İçi İktidar Mücadelesinin Bir Unsuru Olarak Eşkıyalık ve Ayrılıkçı Hareketler

Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL
Pamukkale Üniversitesi / DENİZLİ

Belirli bir teşkilat ve organizasyonunun olduğu her yerde bir iktidar mücadelesi vardır. Organizasyon içerisinde ister istemez bir hiyerarşik yapılanma söz konusudur. Bu yapılanma içerisinde üst basamaklara tırmanma her ne kadar belirli kaidelere bağlanmışsa da insan oğlunun karakterinde mevcut olan kıskanma, gurur, kibir, üste çıkma ve sabırsızlık duyguları ve hepsinden önemlisi yönetme hırsı kuralların bir kenara itilmesine ve iktidar mücadelesine yol açar.

En büyük organizasyon olan devlet yapılanmasında üste çıkma hırsı çok daha şiddetlidir. Önceden belirlenmiş hukuk ve düzenlemeler iktidar mücadelesinde her zaman dikkate alınmaz. Bunlar esnetilmeye, rakibin aleyhinde yorumlanmaya ve gerekirse değiştirilmeye çalışılır.

İktidar mücadelesinde rakibi zayıflatacak her unsur gündeme getirilir ve kullanılır. Rakibin hareketleri dikkatle takip edilir, zaafı değerlendirilir ve en kritik zamanda harekete geçilerek rakibin hatalarından istifade edilmeye çalışılır. Bunlar da yetmez; rakibi hata yapmaya sevk edecek tuzaklar kurulur, komplolar hazırlanır.

Devletlerinin yönetim şeklinin iktidar mücadelesine etkisi yoktur. Bu mücadelede dürüst olanlar çok defa kaybeder. İktidar mücadelesini yürütenler son derece Makyevisttir. Her yolu meşru görürler. Vatan, millet sevgisi, insan hayatı, şeref ve haysiyet gibi kavramların bu mücadelede yeri yoktur. Ancak iktidar mücadelesine girenler hırslarını ve niyetlerini bu kavramlarla örterler tabiri meşhurla, “suret-i haktan görünürler”. Lafa geldiğinde en vatansever, en milliyetçi, en insansever, en şerefli kimseler onlardır. Onların nazarında vefa, dostluk arkadaşlık, hatır gönül mefhumları marjinaldir. Kendine en yakın olanları gerektiğinde satmaktan imtina etmezler. Tek hedefleri vardır, güç ve iktidara sahip olmak.

Yaşlandıkça iktidar ve yönetme hırsı artar. Eskiler buna hırs-ı pîri derler. Para hırsı ve cinsel iktidar, siyasi iktidarın yanında geçici şeylerdir ve sönük kalır. Para iktidar mücadelesinde yardımcı olacaksa önemlidir.

XVI. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan isyan hareketleri Osmanlı literatüründe Celâlilik olarak vasıflandırmıştır. 1519 yılında Bozoklu Şeyh Celâl adlı kendini mehdi ilan eden bir isyancının ismi bütün 16. ve 17. yüzyıldaki isyanların genel adı olarak kalmıştır. Başlangıçta bu isyanlar Alevi-Kızılbaş karakterlidir. XVI. yüzyılın sonlarında ise daha çok sosyal ve ekonomik faktörlerin isyanlara yol açtığı görülüyorsa da bunlar Celâlilik olarak adlandırılmıştır.

Celâli isyanlarını çıkaranların çoğunluğu devlet görevlisi yani ehl-i örf'tür. Çünkü halk "*eli berâthlar*"a itibar etmektedir. Sadece Afyonkarahisar ve Isparta yöresinde faaliyet gösteren Haydaroğlu adlı eşkıya Celâli oğlu Celâlîdir^[1]. Orta Anadolu'daki bir Celâli isyancısı Kayseri kadısını kaçırmıştır. Kadının daha önce divânda görev yaptığını öğrenmiştir. Maksudı ona sahte bir berât yazdırmaktır.

İsyanların temel sebebi veya bahanesi devlet görevlilerinin haksızlığa uğramalarıdır. Bu yönüyle eşkıyalığı devlet kendi üretmektedir.

Abaza Hasan Paşa isyanı en güzel örnektir.

Silahdar zümresinden Abaza Hasan Ağa'ya Haramî Haydar Oğlu'nu yakaladığından dolayı "*Yeni İl Voyvodalığı*" verilmiştir. Bu görev ağalar tarafından başka birine verilmek istenmişse de Sofu Mehmed Paşa yarar ve bahadır bir adam olan Hasan Ağa'ya sahip çıkmış ve 3 yıl zabt eylemesi için hatt-ı hümayûn çıkartmıştır. Fakat Ocak Ağalarının müdahalesiyle daha 1 sene mukataayı zabt eylemiş olan Hasan Ağa'nın elinden Yeni İl Voyvodalığı alınıp başka birisine verilmiştir. Abaza Hasan Ağa, ağalara varıp, mîriye çok para ödediğini ve pek çok hediyeler verdiğini söyleyerek itiraz etmişse de, "*senin voyvodalığına vezir verdi, bizim alakamız nedir?*" diye cevap verilmiştir. Hasan Ağa veziriazama varıp, şikayette bulunur; hizmetlerini sayar ve Katırcıoğlu'na itibar edilip üç tuğ verilip eyalet verilmişken kendisine yapılan haksızlıktan şikayet eder ve mîriye 60 bin guruşunun geçtiğinden yakınır. O sırada veziriazamın Kethüdası olan Gade Mehmed kethüda ile onun adamlarından Deli Birader denilen Ahmed Ağa da oradadır. Voyvodalık Deli Birader'in damadı Ak Ali Ağa'ya verilmiştir. Gade Mehmed Kethüda Hasan Ağa'ya müdahale ederler ve "*Ayıptır, vezir önünde böyle sözler söylenir mi*" der. Hasan ağa hançerine el atıp, "*Bre bezirgan kılıklı kumarbaz, saltanat vekiline ahvali söylemek neden ayıptır. Ayıp odur ki, mağlup olduğunuz adamlara benim gibi hizmetkârı ayak altına aldırarak zulüm irtikap edersiz*" diye çıkışır. Veziriazam

[1] Mücteba İlgürel, "Celali İsyanları", Diyanet İslam Ansiklopedisi, VII, 252-57.

müdahale ederek Hasan sözü uzatma diyerek dışarı çıkartır ve arkasından buyruldu göndererek “*bugün şehirde durmayıp vilâyetine gidesin*” diye emir gönderir. Bu durumda Hasan Ağa meyus olup, Gade’nin ağalarla birlikte kendisini yakalayıp katletmek niyetinde olduklarını öğrenince hemen Üsküdar’a geçer. Daha önce çeşitli olaylara karışmış olan ve içleri yaralı olan kapıkulu sipahilerinden bir grup Hasan Ağa’nın başında toplanıp ona katılırlar. Sarı Kâtip, Deli Birader, Gade Kethüda ve defterdarın ortadan kaldırılması hususunda ahd ve ittifak edip, bunların kellelerini isterler. Ocak ağaları Başçavuş’u gönderip, kellesini istedikleri adamların Ocak himayesinde olduğunu ve birinin bile verilmek ihtimali olmadığını söyleyip, dağılmalarını, aksi halde zarar göreceklarını tebliğ ettiler. Hasan Ağa ve sipahiler bu tehdide aldırmadılar ve “*bundan sonra aramızı kılıç ayırır*” diye cevap verdiler. Ağalar veziriazam gidip Hasan ve etrafındaki sipahilerin tedarikleri görülmek için gerekenin yapılmasını istediler ve Hasan Ağa’nın göçüp gitmesi için çavuşlarla buyrulduklarını gönderttiler. Fakat Abaza Hasan Ağa “*Ya voyvodaliğim üzerimde bırakılır yahut mîrîye ve diğerlerine geçen akçem verilir, ve illâ gitmem*” diye ayak diretti. Mîrîye geçen akçesine karşılık 30 kese gönderip “*elbette kalk*”, diye ısrar ettiler. Hasan Ağa yine haber gönderip, “*Biz mahzun ve mağdur olarak yollayup, o vilâyetlere acımazlar mı*” dedikde, Ağalar “*buradan kalkup gitsinler, isterlerse Anadolu’yu ateşe yakınsınlar*” diye cevap verdiler^[2].

Eşkîyalığın bastırılması konusunda devlet son derece pragmatik davranmaktadır. Önce mahalli güçlerce isyan bastırılmaya çalışılmakta; o da olmazsa merkezden bir vezir serdar tayin edilerek eşkıya bertaraf edilme yoluna gidilmektedir. O da olmazsa devlet eşkıya ile pazarlığa oturmakta ve ona mansıp vererek affetmekte ve devlet kadrosuna almaktadır. Bazen celali reisleri de devletle anlaşmak için müracaat etmektedirler.

Pazarlık sonucunda devlete itaat eden eşkıya genellikle Celâli isyancısına Rumeli serhadlerine yakın bir yerde bir sancakbeyliği veya beylerbeylik veriliyordu. Fakat çok defa celâlî reisleri normal Osmanlı ümerası haline dönüşmesi zor oluyor ya da devlet bir daha onlara tam olarak güvenemiyordu. Eski eşkıya yeni sancakbeyi veya beylerbeyi Celâlilik devrinden kalma alışkanlıklarını sürdürüyor; halktan kanunsuz vergi topluyor ve cinayetler işlemeye devam ediyordu. Bu durumda devlet gücü nisbeten azalmış durumda olan çevredeki devlete sadık kuvvetlerle eski eşkıyayı ortadan kaldırıyor.

Eşkıya içerisinde Katırcıoğlu Mehmed gibi devlete itaat ettikten sonra devlete sonuna kadar sadakat gösterenler de vardı. Katırcıoğlu Mehmed kendisi eşkıyalıktan vazgeçmek istemiş ve veziriazam Murad Paşa’nın delaletiyle İstanbul’a

[2] Tarih-i Nâimâ, V, İstanbul 1281, 83 vd.

gitmiş ve IV. Mehmed'in huzuruna çıkarak afv dilemiştir. IV. Mehmed bu sırada sekiz yaşındadır.

Eşkîyalığın ve ayaklanmaların belli bir ideolojisi yoktur. Esasında Celâli isyancılarının çoğunun hedefi devleti yıkmak veya devleti ele geçirmek değildir. Esas mücadele ehl-i örf arasında cereyan etmektedir. Ehl-i örf'ün kanun dışına çıkmamış olanları ile düzen dışına çıkmış olanları birbirleriyle mücadele etmektedirler^[3].

Diğer taraftan eşkıya, köylülüğü sindirmek için haydutları kullanan pek çok yerel idarecinin başvurabileceği araç olmuştur. Devlet de halkın sadakatini zaman zaman kendisinin de kullandığı eşkıyanın başını ezerek sağlıyordu^[4].

Daha üstteki ümera arasındaki mücadele de özü itibarıyla bir iktidar kavgasıdır. Naima tarihinde zikir edilen bir husus dikkati çekicidir. Celâlî isyancıları üzerine bir vezir serdar olarak gönderilir. Serdar vezir Celaliler'i birbir temizler. Fakat birine dokunmaz. İstanbul'a döndüğünde diğer bir vezir arkadaşı ona niçin dokunmadığını sorunca verdiği cevap şudur: "*O oruspu çocuğunu (veziriazamı kast ederek) onun için bekletiyorum*" der.

XVIII. yüzyılda katil fermanına karşı gelen ve isyan ederek İstanbul'a yürüyen Karaman Valisi Sarı Abdurrahman Paşa isyanında da ümera arasındaki nüfuz ve iktidar mücadelesini görüyoruz. Abdurrahman Paşa Trablusşam valisi iken Hac kabilelerine zarar veren urban eşkıyasının tenkilinde başarı sağladığı için kendi talebi üzerine Karaman Valiliğine atanmıştır. Konyalı olduğu için kendisi ısrarla Karaman Valiliğini istemiştir. Burada da sık sık eşkıya takibine çıkan Abdurrahman Paşa zaman zaman gevşek davranmakla suçlanmış ancak eşkıyaya karşı gösterdiği dirayet ve başarıdan dolayı valilikte ibka olunmuştur.

1760 yılı sonlarına gelindiğinde meydana gelen bir eşkıyalık hadisesi paşanın başını derde sokar. Kadınhanı Türkmenlerinden bir grup koyun tüccarı, İzmir'de koyunlarını satmış, geri dönerlerken eşkıya tarafından soyulmuşlardır. Durum Abdurrahman Paşa'ya bildirilmiş ve Vali de eşkıyanın yakalanması için emir vermiştir. Yozgat taraflarındaki Çapanoğlu'na da haber göndererek, kendisine yardım etmesini rica etmiş, o da eşkıyayı tespit edip, on üç kişi olduklarını öğrenmiştir. Çapanoğlu bunların Nevşehir'de Küçük İbrahim Ağa tarafından tutulduklarını haber alıp, defterini göndermiştir. Abdurrahman Paşa da İbrahim Ağa'ya yanında olan eşkıyayı alıp gelmesi konusunda buyruldu yazmıştır. Şakîler İbrahim Ağa'ya, bizi her ne ile olur ise kurtar diye yalvarmışlar ve çaldıkları altınları Ağa'ya teslim etmişlerdir. Küçük İbrahim Ağa yalnız gelmiş, eşkıyanın

[3] Mustafa Akdağ, Türk halkının dirlik Düzenlik Kavgası, Ankara 1975, 18.

[4] Karen Barkey, Eşkîyalar ve Devlet, Osmanlı tarzı Devlet Merkezileşmesi, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, 1999, 13.

çaldığı 4000 altını getirmiştir. Fakat eşkiyadan ayrıca 18 kese para cezası aldıktan sonra serbest bırakmıştır. Duruma sinirlenen Abdurrahman Paşa, 18 kese paraya el koymuş, ancak olayın üzerine fazla gitmemiştir. Eşkiyayı himaye eden İbrahim Ağa, İstanbul'a geldiğinde bu olayı hemşehrisi Sinek Mustafa Paşa'ya anlatmıştır. Ufak tefek olduğundan Sinek lakabıyla tanınan Mustafa Paşa, Padişah'ın kızkardeşi Zeynep sultan ile evlidir. Kendisi 20 seneye yakın zamandır taşra görevlerinde çile çektiğinden İstanbul hasretiyle yanıp tutuşmaktadır. Ancak sadrazamla araları açık olduğundan Nişancılıkla ödüllendirilmiş ve Mora Muhassıllığı'na tayin edilmiştir. Bu olayı sadrazam aleyhinde kullanmak isteyen Sinek Mustafa Paşa hadiseyi hanımına nakleder. Hanımı da duyduklarını Padişaha anlatır. Eşkiyalık olayları hakkında fazla titiz olduğu bilinen Padişah sinirlenir ve Abdurrahman Paşa'ya bir ferman göndererek 18 kese paranın reddedilmesini emreder. Abdurrahman Paşa ise kendisini, *"paşalıkların îrâd-ı muayyenesi henüz câize ve hedâyâsına vefa etmez, dâire-i vezâret bedâvaya bakar; ben cerîmeyi eşkiyâdan, yaramazdan almayup kimdenalacağım? Sulehâdan ve bî-cürümlerden mi alayım?"* diyerek savunur. Aldığı 18 kese parayı geri vermediği gibi fermana da itâat etmez. Bu arada Paşa'nın bazı uygulamalarından muzdarip olan Konya halkı da birkaç defa şikâyet mektubu ve arzuhalleriyle İstanbul'a başvurmuşlar, ısrarla valinin görevden alınmasını istemişlerdir. Padişah, emrinin yerine getirilmediğini öğrenince Abdurrahman Paşa'nın vezâretinin kaldırılmasını, hatta katlini ister.

Görevden alındığının ve memleketinde ikâmet etmesinin emredildiği fermanı okuyan Paşa iyice kızar ve emri getiren kapıcıbaşıya nefret ve şiddeti ifâde eden kötü sözler söyleyerek emri yine dinlemeyeceğini beyan eder. Olay İstanbul'a intikal ettiğinde bu kez sürülmesine, hatta bazı ifadelere göre de katline ferman çıkar. Ancak olayın büyütüldüğünü düşünen Sadrazam Râgıb Paşa padişahı ikna etmeye çalışır ve Abdurrahman Paşa'nın, urban eşkiyasını bertaraf etmekteki başarılarını hatırlatarak, böyle insanları küçük suçlarla katletmek şöyle dursun *tekdîr etmek dahi reva değil diyerek'* olayı yatıştırılmaya çalışır. Bu arada Abdurrahman Paşa'yı hemen görevinden alıp, yerine Said Mehmed Paşa'yı atar. Padişahın meşrebini de bildiğinden yanına dostu Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi'yi de alır birlikte tekrar padişaha çıkıp Paşa'nın affını isterler. Padişahın kızgınlığı geçmeyince, Paşa, kabul etmiş görünerek 'Katli ma'kûl, ancak kolay değildir, madem o size ulaştırdı, münâsib olan bunu Sinek Mustafa Paşa'nın yapmasıdır. Ona Anadolu Valiliği ile Kütahya'yı verelim; varsın, Kütahya'dan hareket edip Abdurrahman Paşa'yı *basıp katl etsün'* der. Sadrazamın maksadı Sinek Mustafa Paşa ile Abdurrahman Paşa'yı karşı karşıya getirmektir. Oysa Sinek Mustafa Paşa böyle işlerin adamı değildir. Abdurrahman Paşa kurtulması için sadrazam

böyle bir tedbir düşünmüştür. Nitekim Mustafa Paşa *'ben böyle bir işin uhdesinden gelemem'* dediğinde kendisi de saraya damad olan Râgıb Paşa hiddetlenir ve *'çünkü gelemezsin, o zaman niçün böyle şeyi hanımına söyleyip padişahın kulağına ulaştırırsın* diyerek devlet adamlığının nasıl olması gerektiğini paşanın yüzüne vurur. Bu arada Abdurrahman Paşa binlerce silahlı adamı ile İstanbul yolunda düşmüştür. 1760 Temmuz tarihli bir fermanla Adana valisi Said Mehmed Paşa'nın Beyşehir sancağı ilhâkiyle Karaman valiliğine atanır. Kapıcıbaşı yeni fermanla Konya'ya gidecek, Abdurrahman Paşa'nın tuğlarını alıp, borçları tahsil edecek ve kendisini Lefkoşa'ya sürgüne götürecektir ve belki de öldürecektir. Paşa'nın yedi sekiz yüz kişiyi bulan adamlarıyla Kütahya, Adana, Maraş, Urfa ve Sivas taraflarından herhangi birine kaçabileceği düşünülerek, buralara da emirler yazılır ve yolların tutulması istenir.

Kapıcıbaşının ileri habercisini gönderip, ben Urfa'ya geçeceğim, Paşa hazretleri benden korkmasın, kelâmından şüphelenen Abdurrahman Paşa, Kapıcıbaşıyı yakalatıp katline dair fermanı bulunca, hemen dîvân toplayıp, halkın kendisinden hoşnud olduğunu tebarüz ettiren bir mahzar hazırlatıp İstanbul'a gönderir ve derhal şehirden çıkıp, çadırlar kurdurup iki bin adam ile ağır ağır İstanbul'a doğru yürür. "Benim Mustafa Paşa ile şer' ile dâvam var, varıp Âstâne'de mahkeme olurum. Ölecek olduktan sonra böyle ölürüm; yoksa benim bir kaç başım yok ki, birini fermana itâat diye vereyim deyip, Kapıcıbaşı'yı zencire takıp, tuğlar padişahındır, ref etmiş diye tuğları ref etti. Lâkin ruhumu bana hâlikim verdi; muhafazası ile me'mûrum, hâtûn sözü ile, Sinek sözü ile vermem, der.

İpsiz sapsız bir sürü tip de peşine takılmaya başlayınca kalabalık her geçen gün büyür ve iki binden fazla silahlı adam ile Dörtdivan tabir olunan mahalle yerleşir. Abdurrahman Paşa İstanbul'a arzuhaller gönderir ve eski suçları ve borçları da dahil hepsinin affolunmasını ve memleketi olan Darendede ikametine izin verilmesini ister. Kabul edilmeyince Gerede'yi geçip Bolu üzerine yürür. İş büyümeye başladığından hemen sadrazam tarafından haberciler çıkarılarak, kendisi ile anlaşmanın yolları aranır ve hiç olmazsa netice belli olana kadar münâsip bir yerde beklemesi istenir. Paşa çadırları kurdurur ve beklemeye başlar. İstanbul'da dedikodular hızla büyür ve bu dedikodular eli silahlı binlerce kişinin İstanbul'a girmesinden daha büyük iş yapar: Darendeli Sarı Abdurrahman Paşa isyan etmiştir ve İstanbul üstüne yürümektedir. Saray ve halk fazlası ile tedirgin olur. Divan toplanır ve peşi sıra emirler çıkar. Konya halkından insanların isyana karışmaması için tedbirler alınır. Bir yandan da hala isyanın bastırılabilceği ümidiyle Lefkoşa'ya nefyolunacak Paşa için çevreye emirler gönderilir.

Ancak sadrazam Paşa'yı tanımaktadır ve kötü bir niyeti olmadığından emindir. Bu işi sükûnetle halletmeye çalışır. Belki de baştan beri Abdurrahman Paşa ile irtibatı vardır ve bir plan dahilinde hareket etmektedirler. Yanına şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi'yi alarak tekrar padişahın huzuruna çıkar ve Abdurrahman paşa'nın affı konusunda Padişah ikna eder. Böylece Abdurrahman Paşa ehil ve yakın adamlarıyla memleketi Darende'ye dönüp orada ikâmet etmesi ve başına toplanan haşerât-ı nâsı kendi adamlarından ayırarak defetmesi şartıyla affedilir. Altı ay kadar sonra da Paşa'nın tuğları geri verilir, vezirliğe iâde edilerek sevenleri de memnun edilir.

Darendeli Sarı Abdurrahman Paşa vefâtına kadar çeşitli valiliklerde bulunmuş ve en son Aydın Muhassılı iken bir eşkıya takibinden dönerken yolda vefât etmiştir (1181-M.1767)^[5].

İsyancı Valiler veya eşkıya ile pazarlık etmek yeni bir şey değildi. XVII. yüzyılın başlarında celâli isyanları sırasında devletin en sık baş vurduğu yollardan biri de buydu. Pazarlık devlete isyancı veya eşkıyaya karşı hazırlanmak için zaman kazandırdığı gibi büyük masraflara ve zahmetlere girmeden anlaşma yolu bulunarak problemin daha da büyümesinin önüne geçiliyordu. Karen Barkey, pazarlığı devletin zaafi değil gücü olarak görmektedir. Çünkü sonuçta devlet bu işlerden kârlı çıkmakta ve merkezi otorite daha da pekiştirilmektedir^[6].

Devlet ümerasası arasındaki iktidar mücadelesinde sadece taşrada ayaklanan Celâli eşkıyası kullanılmamıştır. Esasen kapıkulu ordusunun çıkardığı ayaklanmalar da iktidar mücadelesinin bir tezahürüdür. Daha Fatih Sultan Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında gücünü göstermek isteyen Veziriazam Çandarlı Halil Paşa'nın Edirne'de Buçuktepe adı verilen bir isyanı tertip ettiği görülmektedir. Fatih her ne kadar isyancı ele başılarını cezalandırmış ve isyanı tertip edenin Halil Paşa olduğunu anlamışsa da İstanbul'un fethi sonrasına kadar Halil Paşa'ya dokunamamıştır.

Kanuni Sultan Süleyman han'ın şehzadeleri Bayezid ile Selim arasındaki taht mücadelesinin esasları da ümera arasındaki iktidar kavgasıdır. Önce Bayezid'in daha sonra Selim'in Lalası olan Lala Mustafa Paşa sırf veziriazam olabilmek için birçok entrika çevirmiş ve binlerce masum insanın kanının akmasına sebep olmuş ve Peçevi'nin ifadesiyle "hırsla kapılan mahrum kalır" sözü fehvasınca veziriazam olamamıştır^[7].

[5] Mesut Aydın, "Sinek Sözüyle İş Yapan Padişahın Hâli Ya da Karaman Valisi Darendeli Sarı Abdurrahman Paşa İsyanı", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2006, sayı 16, 785-799.

[6] Karen Barkey, aynı eser, 199.

[7] Peçevi, Tarih-i Peçevi, I, İstanbul, , 396.

XVII. yüzyılda iktidarsız, dirayetsiz veya çocuk yaştaki padişahların saltanatları boyunca ümera arasındaki iktidar mücadelesinde kapıkulu ordusunun kullanıldığı görülmektedir. Merkez ordusu güçlü vezirlerce bazen padişahı hizaya getirmek için de kullanılmaktadır. IV. Murad'ın veziriazamı Recep paşa'nın yeniçerileri kışkırtarak padişahı iki defa ayak divanına çağırması ve tehdit etmesi malumdur.

II. Mahmud devri ricalinden meşhur Halet Efendi'nin Yeniçeri Ocağının kaldırılması üzerinde yapılan bir mütalaa üzerine söylediği söz dikkati çekicidir. Halet Efendi, "*Ocağı kaldırırsak (padişahı kast ederek) o zaman biz bu aslanı neyle zabt edeceğiz*" demiştir.

Bu tür iktidar mücadelesinde her yolun meşru sayılması tarihin her döneminde görülen hadisedir. XIX. yüzyılda hükûmeti veya padişahı devirmek için kapıkulu ordusunun ayaklandırılması veya medrese öğrencilerinin harekete geçirilmesi sık sık görülen hadiselerdir. III. Selim'in tahtından ve nihayetinde hayatından olduğu Kabakçı Mustafa isyanının reformlara taraftar olan ümera ve ulema ile buna karşı çıkanlar arasında bir iktidar kavgasının sonucu olduğu malumdur. Keza Sultan Abdülaziz'in devrilmesinden önce medrese öğrencilerine nümayişler yaptırıldığı bilinmektedir.

Netice olarak, devletçi iktidar mücadelesinde her yol meşru görünmektedir. Gücü ele geçiren rakibini çeşitli vesilelerle gayri meşru vaziyete düşürebilir. Askeri güç, ulemâ ve ümera iktidar mücadelesinde sık sık işbirliği yapabilirler. Osmanlı Devleti'nde iktidar saray, ulema ve ümera arasında paylaşılmış durumdadır. Bunlardan ikisi ittifak ettiği zaman diğerlerine hakim olabilir. Padişah (saray) ümeranın ve ulemanın desteği olmadan tahtını muhafaza edemez. Merkez ordusu (yeniçeri ayaklandığı zaman derhal ulema ile ittifak kurmaya çalışır. Ayaklanmanın meşruiyeti için buna ihtiyaç vardır. Modernleşme döneminde iktidar mücadelesinde yavaş yavaş yeni bir unsur kamuoyu devreye girecekse de daha hadiselerle yön verecek ağırlıkta değildir.

Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkîyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri

Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Hacettepe Üniversitesi / ANKARA

Bu tebliğde özellikle XVI-XVII. Yüzyıllarda iç karışıklıklar ve eşkıyalık olgusu üzerinde durulacak, eşkıyalığın niteliği, isyan ve eşkıyalık, eşkıyalık hareketlerinin sosyal ve ekonomik sebepleri ve devletin bunlara karşı izlediği siyaset tahlil edilmeye çalışılacaktır.

Eşkîyalar ve Devlet adlı kitabında Karen Barkey, “Osmanlı yönetimine karşı isyanlar olmayışı bilmecesi”nin Fransa’ya bakılarak çözülebileceğini, Fransa’da devlet karşıtı isyanların çoğunun merkezileşmeden büyük zarar gören köylüler tarafından çıkarıldığını ve köylülerin bu işte soylularla ittifak yaptıklarını; halbuki Osmanlı İmparatorluğu’nda farklı şartlar çerçevesinde patrimonial bir yönetim biçimi ile aracılık tarzı merkezleşmenin birlikte yürüdüğü bir sistemin kullanıldığını belirtmektedir. Devlet görevlilerinin dönüşümlü olarak atanmasının taşrada güçlü himaye ilişkilerinin kurulmasını engellediği, köylülerin örgütlü olmayışının da buna eklenmesiyle köylülerle elitlerin birleşme zemininin oluşmadığına işaret ediyor. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğunda XVI. Yüzyılın sonları ile XVII. Yüzyılda yaşanan isyanlar aslında farklı bir mana taşır ve bu asiler aslında bir anlamda devlet tarafından yaratılmış ve kışkırtılmıştır. Osmanlı Devletinin paralı orduları kurup dağıtması eşkıyalığın artmasına, bunların bastırılması da köylüler nezdinde devletin merkezi otoritesinin meşrulaştırılmasına hizmet etti. Neticede devlet eşkıyalarla pazarlık yaparak onları merkezle bütünleştirmenin ve dolayısıyla merkezleşmenin yollarını aradı.^[1]

Gerçekten de Osmanlı Devletinin esnek ve pragmatik bir siyasetle eşkıyalık olaylarının isyanlara dönüşmesini önlemeye veya Celali İsyancıları ile artık büyük çaplı hareketlere dönüşen otoriteye karşı başkaldırı hareketlerini şartlara göre

[1] K. Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet-Osmanlı Tarzı Devlet merkezleşmesi*, çev. Z. Altok, İstanbul 1999, ss.12-14

pazarlık ve bastırma siyasetlerini kullanmak suretiyle etkisizleştirmeye çalıştığı bilinmektedir. Barkey bu olayların isyan olarak tanımlanmasını doğru bulmaz, Osmanlı Devletinin bu eşkıya gruplarını ve hareketlerini kullandığını, bunlar ancak tamamen yararsız hale geldiğinde yok etme siyaseti güttüğünü ileri sürer.

Meseleye yaklaşırken Osmanlı Devletinin reel şartlarının yanında hukuk açısından da bir değerlendirme yapmak gerekir kanaatindeyim. Bilindiği üzere şak, bedbaht, talihsiz, günahkâr, asi anlamına gelir. Bunun çoğulu olan eşkıyadır; Türkçede ise kuttau't-tarîk yol kesen) ve muharib (haydut, harami) kelimeleri eşkıya karşılığında kullanılmaktadır. Osmanlı kaynaklarında kuttau't-tarîk tabiri de kullanılmakla birlikte daha çok şakî ve çoğulu eşkıya ile Celalî, eşirra, haramî, haramzâde, türedi, haydut ve uğru kelimeleri kullanılmıştır.

Eşkialık (hırabe veya kat'u't-tarîk) genelde silahla veya başka bir şekilde zor kullanmak suretiyle yol kesip baskın yaparak mala, cana tecavüz, kamu düzeni ve güvenliği ihlâl olarak tanımlanabilir. İslam hukukçuları arasında, ekol farklılığı yüzünden suçun tanımı, oluşması vb. konularda farklı yorumlar vardır. Eşkialığı *bağy*dan ayıran fark mevcut siyasî iktidara karşı baş kaldırma niteliği taşımamasıdır. Suçu işleyenlerin akıl baliğ, hür ve İslam ülkesi tebaasından olması şartı aranır. Genelde kadınların eşkialıkla suçlanamayacağı Hanefi hukukunda kabul edilmekle birlikte diğer ekollere mensup fakihlerin çoğu kadın-erkek ayırımı yapmazlar. En az üç kişinin, şehir, kasaba ve köy gibi meskun mahaller dışında işlediği saldırı ve soygunlar eşkialık sayılır, ancak bazı fakihler sayı şartı aramaz ve şehir eşkialığını da eşkialık kategorisinde değerlendirir. Eşkialık suçunun cezası dört türlüdür: öldürülme, asılma, el ve ayakların çaprazlama kesilmesi ve sürgün. İslam fihhinde had cezaları içinde yer alan bu cezaların uygulanması zorunlu olup devlet başkanları bunları başka cezalara çeviremez.^[2]

Eşkialığı zor kullanarak mal gasp etmek ve soygun yapmak anlamında kullananlar varsa da daha geniş anlamda kullananlar da vardır. Mesela Marksist tarihçi Hobsbawm'a göre "Görevlilere ücret dağıtmak için para götüren mutemedi köşe başında basıp soyanlardan teşkilatlanmış asilere ve vur kaç taktiği uygulayan gerillalara kadar, saldıran ve zor kullanarak soygun yapan herkes kanunlar önünde eşkıyadır."^[3] Ancak ona göre bu resmi tanımı yerine sosyal eşkialık terimi tercihe şayandır. Zira kamuoyu sosyal eşkialılara basit suçlular gözüyle bakmaz; onlar adaleti sağlamak için hareket eden kahramanlar, önderler mesabesinde. Dolayısıyla bu tür eşkialılara karşı halkın hayranlığı ve desteği söz konusudur. Bizim tarihimizde Köroğlu böyle efsanevi bir kahramandır.

[2] A. Bardakoğlu, "Eşkialık", TDV İA, c. 11, ss. 463-466.

[3] E. Hobsbawm, Eşkialıklar, çev. Orhan Akalın-Necdet Hasgöl, İstanbul 1997, s. 11.

Tekrar İslam ve Osmanlı hukuku bakımından konuya dönersek şekavet ile isyan, şaki ile asi arasında ayırım yapıldığı malumdur. İsyân veya *bağy* haddi aşmak, zulmetmek ve halktan ayrılmak anlamına gelir. Eşkîyalık siyaseten katl cezası ile cezalandırılan suçlar arasında gösterilir^[4] ama yol kesme hakkında Kur'an hükümleri ışığında eşkıyalığın hadd cezası ile tecziyesi söz konusu olduğundan siyaseten katl ile cezalandırılmayacağı sonucu ortaya çıkar. Bununla birlikte Osmanlı uygulamasında, eşkıyalık hareketlerinin yoğunluk kazanması ve bunların yol kesme gerekçesiyle cezalandırılması halinde önünün alınamayacak olması yüzünden devlet bu eşkıyaları asi saymış ve siyaseten katl ile cezalandırmıştır. Yol kesme ile ilgili olarak ceza verilebilmesi için "muhafaza altında olan malın gizlice alınması" ve suçun "gece işlenmemesi" gibi bir takım şartlar gerekmektedir. Devlet eşkıyalık olaylarını bastırmak için bunlara isyancı muamelesi yapmıştır. Hatta Ahmet Mumcu, İslam hukukunun isyan ile ilgili hükümlerinin dahi ötesine gidildiği, mesela isyana kalkışanlar itaate davet edilmeden cezalandırılmayacağı, yine kalkışmadan sonra vaz geçenlerin katlinin caiz olmadığı gibi hükümlerin pek nazar-ı dikkate alınmadığını iddia eder.^[5]

Eşkîyalar çoğunlukla reayadan olmakla birlikte askerî sınıf mensuplarının da yetkilerini kötüye kullanarak haksız uygulamalara giriştiği vakidir. Mamafih bir memurun eşkıya olabilmesi için silahlanarak "ülkenin iç güvenliğini bozmak, öç almak, mal zapt ve gasp etmek gibi saiklerle baskın, soygunculuk, yol kesme, adam öldürme gibi hareketler yapması gerekmektedir." Ancak bu imkanlara sahip devlet adamlarının yaptığı bu türden işler eşkıyalıktan ziyade isyan olarak nitelenebilir.^[6] Nitekim Celalilerin huruc al'e-sultan ve sai bi'l-fesad suçlamalarıyla katilleri caiz olduğuna dair fetvalar verilmiştir.

Eşkîyaların cezalandırılmasında yargılama yapılır, İstanbul tarafından onaylanınca siyaseten katl infaz edilirdi. İnfaz işlemi asma ve kafa kesme usulleri uygulanırdı ama mesela Amasya, Canik, Tokat taraflarında eşkıyalık yapan Kızılkocaoğullarını bastırmak üzere II. Murad'ın görevlendirdiği Yörgüç Paşa dört yüz kadar eşkıyayı bir mağaraya hapsedmek ve içine duman salıp boğdurmak suretiyle idam ettirmişti. Esasen eşkıyaya kafa kesme cezası da verilmez ama isyancı sayılıp siyaseten katl edilirse bu usul uygulanabilirdi.^[7]

1648'de Sultan İbrahim'in katline karşı harekete geçen ve Yeni Cami'de toplanan sipahiler hakkında verilen şu fetva, isyancı askerlere eşkıya muamelesi yapıldığını gösterir:

[4] A. Mumcu, Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, Ankara 1963, s. 53. Siyaseten katl, İslam hükümdarının ülke idaresi ve politika zaruretleri ile verdiği ölüm cezasıdır. (a.g.e., s. 2)

[5] Mumcu, a.g.e., s. 134.

[6] A.g.e., 135.

[7] A.g.e. 140.

“Suret-i fetva: Eşkîyadan birkaç kimesneler bir mahalde tahayyüz edip (yer edinme; şöhret olma) mahkunu'd-dem (masum) olan sulehâ-i Müslimînden birkaç kimesne için şer'an katl olunmak icâb eder hâlleri yok iken “Elbette katl olunsunlar” deyip kendilerin bazı cesâretine teşebbüs için tecemmu' ettikleri padişah hazretlerinin mesmû'-ı hümâyûnları oldukta “İçtimâ' memnû'dur, cem'iyyetten men' olunsunlar” deyü hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrun vârid olup bîd-def'eât nasihat olunduklarında nasihat kabul etmeyip Hakk'a mutî' olmayıp fesâd-ı kadîmleri üzre musırr olup “Şer'-i şerîf ve padişah hazretlerinin muvâfık-ı şer' olan emrine ve hatt-ı hümâyûna itâat etmeyip ve lâzım olursa mukâtele ederiz” deyü hilâf-ı şer' mukâtele üzerine musırr olsalar “Ve in tâ'ifetâni mine'l-mü'minîn e'ktetelü fe-aslihû beynehümâ” âyet-i kerîmesi (Eğer Müminlerden iki topluluk birbirleriyle vuruşursa onların aralarını bulun. Kur'an 49/9) ve dahi “Üd'u ilâ sebîli Rabbike bî'l-hikmeti ve'l-mev'izati'l-hasenetî ve-câdil-hüm bî'lleti hiye ahsen” (Sen insanları Allah yoluna hikmetle güzel ve makul öğütlerle davet et. Gerektiği zaman da onlarla en güzel tarzda mücadele et. Kur'an, 16/25) fehvâsı üzere ısrar eyleseler “Fe-in bagat ihdâ-humâ ale'l-uhrâ fe-kâtkilü'lleti tebgî hattâ tefî'e ilâ emrillah” (Buna rağmen biri öbürüne saldırırsa bu saldıran tarafla Allah'ın emrine dönünceye kadar siz de vuruşun. Kur'an 49/9) fehvâsı üzere def'-i bîs-seyf olunmak müte'ayyin olsa tâ'ife-i merkûmeye mukâbele olunup müdâfa'a-i bîs-seyf olunmak şer'an câiz olur mu? El-cevab: Olur.”^[8]

Bu metin eşkıyanın padişahın uyarısına rağmen nasihat kabul etmemesi halinde kılıçla mukabele edilerek bertaraf edilmesini Kur'an'da belirtilen âyet-i kerimelerle meşrulaştırmaktadır.

XVI-XVII. Yüzyıllarda Eşkîyalık Hareketlerinin Sebepleri

Genelde Akdeniz dünyasında XVI. Yüzyılda giderek tırmanan ve XVII. Yüzyılda büyük bir problem haline alan eşkıyalıkta nüfus artışı, halkın fakirleşmesi, ticarî faaliyetin yoğunlaşması ve siyasî iktidarların zaafa uğraması vb. faktörler etkili oldu .Anadolu'da küçük gruplar halinde bazı çeteler var idiyse de Kanunî'nin şehzadeleri arasındaki kavgalar bu bakımdan bir dönüm noktası oldu. Yüzyılın sonuna doğru da yukarıda zikredilen genel sebeplerin yanında Osmanlı ülkesinde yaşanan iç karışıklıkların etkisiyle gurbet taifesi veya levendât olarak anılan çeteler Celalî gruplarının oluşumuna zemin hazırladı.^[9]

XVI. yüzyılın önemli gelişmelerinden birisi askeri alanda idi. Cermen piyadesiyle başa çıkabilmek için Osmanlı ordusunda tüfek vb. ateşli silahları kullanmayı bilen asker sayısının artması gerekiyordu. Tımarlı sipahilerin savaşlarda eskisi kadar

[8] Târih-i Na'îmâ, Haz. M. İpşirli, Ankara 2007, c. III, 1187.

[9] M. İlgürel, “Eşkîya”, c. XI, TDVİA, 466-469.

etkili olmadığı görülmüştü.^[10] Kanunî devrinden itibaren yeniçerilerin sayısı hızla arttırıldı; böylece bir yandan Yeniçeri Ocağı güçlenirken diğer taraftan da devşirme usûlüne aykırı ocağa Türk soyundan gelenler de alınmaya başlandı.^[11] Bu sürece paralel olarak, özellikle nüfus artışının da tesiriyle çiftbozanlık hızla artmaya başlamış, köylerini terk eden gençlerin teşkil ettiği *sekban-sarıca (levend)* grupları sosyal ve idarî düzeni tehdit etmeğe başlamıştı.^[12] Kapıkulu sipahilerini tüfek eğitimine tâbi tutma teşebbüsünde başarısız olan merkezî yönetime karşı, Kanunî'nin oğulları Bayezid ve Selim'in arasındaki mücadelede, her ikisi de, ateşli silahları kullanmayı bilen bu *sekban ve sarıcaları* kullanmıştı. Daha önce de şehzade kavgalarında ücretli asker (yevmlü) kullanılması söz konusu olmuş, bu askerler daha ziyade başıboş leventler arasından toplanmaktaydı. Esasen 16. asır sonlarına doğru reâyâ arasında ateşli silahların kullanımı ve yapımı yaygınlaşmıştı. Bu dönemden itibaren özellikle ümera kapılarında bu grupların sıkça kullanıldığını görmekteyiz. Hükümet, Anadolu keskin nişancıları yüzer kişilik *sekban ve sarıca* birlikleri halinde teşkilâtlandırarak savaşlarda kullanmağa başladı ki, bu süreçte timarlı sipahilerin ihmal edilmesi hız kazandı.^[13] Başlangıçtaki amacı, köy kökenli gençleri düşük seviyede meşrû bir askerleştirmeye tâbi tutmak olan devlet politikaları, Barkey'nin deyişiyle, 'resmî taşra kanunsuzluğu'nun 'gayriresmî taşra eşkiyalığı'na dönüşmesine yardım etti ve bu ikisi arasındaki fark da bulanıktı. Eyaletlerde denetim altında tutulması zor bir güç yaratılmış oldu ve bu güç devleti, pek çok bölgeyi merkezin denetiminden uzaklaştırmakla tehdit etmekteydi.^[14]

Merkez ve taşra yönetimiyle askerî sistemdeki değişikliklerin malî sistemde de bazı tesirler icra etmesi kaçınılmazdı. Bir kere, ücretli askerlerin önem kazanması nakdî gelirlerin çoğaltılmasını gerektiriyordu. Merkezî hazinenin gelirlerinin arttırılması zarureti karşısında *timar* sisteminden *iltizam* sistemin doğru bir kayma meydana gelir. Esasen *iltizam* usûlü, geniş sınırlara yayılmış bölgelerden merkezî bir malî örgüt marifetiyle vergi toplamanın zorlukları yüzünden ziraî gelirlerin toplanmasında temel metot olan timar sisteminin dışında, devletin ihdas ve inkişaf ettirdiği ikinci bir metot olma yoluna çok önceden girmişti.^[15] Ancak

[10] M. Cezar, Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul 1965, s. 151-155; H. İnalçık, The Ottoman Empire - The Classical Age, London 1973, s. 48

[11] İnalçık, a.g.e., s. 49, Kapıkullarının sayısında 15. yüzyıl ortalarından 16. asır sonlarına kadar üç kat bir artış vuku buldu. Bkz. H.İnalçık, "Military and Fiscal in the Ottoman Empire 1600-1800", Archivum Ottomanicum, VI (1980), s. 289.

[12] Cezar, a.g.e., s.169; M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası-Celali İsyancıları, Ankara 1975, ss. 119-152.

[13] İnalçık, The Ottoman Empire, s.48. Cezar, İki asır müddetle devletin resmî askerliğini yapan ve sayıları bir ara 100.000'e yaklaşan mirî levendler'e Osmanlı ordusu tasniflerinde yer verilmesini tenkid eder (s. VI-VII).

[14] Barkey, s. 210.

[15] Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Mâlikâne Sistemi", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, haz. O. Okyar- Ü. Nalbantoğlu, Ankara 1975, s. 232.

bu sistemin yaygınlıkla kullanılması ve gelirlerin yarıdan çoğunun bu usûlle toplanması 16. asrın ikinci yarısından itibaren gerçekleşecektir. Yine bu bağlamda asrın sonlarına doğru, o zaman kadar savaş zamanlarında ve ihtiyaç duyulduğunda toplanan *avâriz* vergisinin arttırılarak yıllık hale getirilmesini zikredebiliriz.^[16] Gerek *iltizam* yönteminin yaygınlaşması, gerekse *avâriz*ın olağan bir vergi hâlini alması reâyânın sıkıntılarını arttıran gelişmelerdi. Mültezimlerin açgözlülüğünün yol açtığı tahribat sonunda devleti, 17. asrın sonlarında mukataaları *kayd-ı hayat* şartıyla iltizama vermek mecburiyetinde bırakacaktı.

Gerek askerî düzendeki değişiklikler, gerekse yeni veya ağırlaştırılmış vergiler reâyâyı zor durumda bıraktığı gibi, yeterli ücret alamayan veya savaş sonrasında terhis edilen *sekban* ve *sarıca* birliklerinin eşkıyalığa başvurmaları da Anadolu'da toplum yaşantısını olumsuz yönde etkilemiştir.^[17] XVI. asrın sonlarıyla XVII. asrın başlarında özellikle Anadolu'yu kasıp kavuran ve pek çok köyün terk edilmesine sebebiyet veren Celalî isyanlarında bu *sekban-sarıca* topluluklarının faal rol oynadığı bilinmektedir. Yine bu süreçteki değişikliklerin fakirleştirdiği tımarlı sipahiler de Celalî kadroları arasında yer almışlardı. Bunlara karşı köylerinde kalıp tarımla iştilal eden halka düşen görev ise, hem devlete vergisini ödemek, hem de bu grupları beslemektir.^[18]

Levend ve Suhte Eşkoyalıkları

Başlangıçta çiftbozan reaya topluluğu olarak beliren levendler zamanla eşkıyalığa başlamışlardı. Bunlar, Celalî hareketi başlayana dek genellikle 15-20, en fazla 30-40 kişilik gruplar halinde eşkıyalık yapmaktaydı. Bunların faaliyetleri mühimme defterlerinde eşkıyadan bazı kimselerin mahkeme basması, suhte ve levendlerin tüfekle dolaşması, soygunculuk, adam öldürme, eşkıyalık ve nihayet hükümete karşı silah kullanıp Celalîlik etme şeklinde tanımlanmaktadır.^[19] Yine bu faaliyetlere karışan gruplar ve bunların eylemleri şu şekillerde de tarif edilir: suhte ve levend eşkıyası; sipahi, subaşı ve çavuşların zulüm ve eşkıyalıkları, ehl-i fesad ve sair eşkıyanın reayaya zulmü ve ev basıp mal gaspetmesi, kul taifesinin reayaya zulmü ve eşkıya ile işbirliği yapması, eşkıyanın ve kul taifesinin reayanın karılarını zorla alma veya ırzına geçmesi, oğlan çekip kız kaçırması; zulüm ve tecavüzlere dayanamayan reayanın cila-yı vatan/terk-i diyar etmesi.^[20]

[16] Bu konuda bkz. İnalçık, "Military and Fiscal...", s. 313 vd.

[17] Bkz. İnalçık, "Military and Fiscal...", s.285-6. Öte yandan Akdağ, köylerdeki nüfusun üçte ikisinin evini terkettiğini yazmaktadır.: "Büyük Kaçgunluk", s.46.

[18] Bu konuda bk. Akdağ, Celalî İsyancıları, s.16.

[19] Cezar, s. 194.

[20] Geniş bilgi için bkz. Akdağ, Celalî İsyancıları, s. 115-152, 283-354.

Nüfus artışı ve ekonomik zorlukların eşkıyalığa dönüşmesinde rol oynadığı suhteler de Kanunî'nin son döneminden başlayarak yaklaşık yarım asır problemlere yol açtı. Büyük şehirler başta olmak üzere medreselere biriken ve gelecek kaygısı taşıyan suhteler cer ve zekat akçesi toplamak bahanesiyle kırsal kesimde gruplar halinde dolaşip eşkıyalık yapmaya başladılar. Rumeli'deki suhte hareketleri Anadolu'ya nispetle daha kısa sürmüştür. Bunlar da yol kesme, köy basmak, soygun yapmak gibi eylemlere karışmışlardır. Edirne çevresi, Bursa-Balıkesir-Afyonkarahisar, Manisa-Muğla-Isparta, Kastamonu-Çankırı-Bolu, Tokat-Amasya-Çorum, Tarsus-Silifke-Manavgat üçgenleri ve bunları çevreleyen yöreler suhte hareketlerine sahne oldu. Buralarda kervan ve hac yolları özellikle eşkıyaların en çok ilgilendiği alanlardı. Şehirlerde halk büyük eşkıya gruplarının saldırıları sırasında kalelere çekilme yoluna gidiyordu. Hükümet bunlara karşı sefer sırasında sancaklara muhafızlar atanması ve müfettişler gönderilmesi, gençlerin kefile bağlanması, silahların toplanması, işkence ile yıldırma vb. tedbirler almaktaydı.^[21]

Celâlî İsyanları

Avusturya ile savaş sürerken içeride önemli bir güvenlik sorunu biçiminde tezahür eden bir sosyal problem giderek ağırlaşıyordu. Nüfus artışı ve bunun sonucunda kır kesiminde işsiz ve topraksız kalan gençlerin bir kısmının sekban ve sarıca olarak bey kapılarına yığılması, fiyat artışları ve devalüasyonun yol açtığı zorluklar, ateşli silahların yaygınlaşması, taşra idarecilerinin baskıları, savaşlardan kaçan levent-sekban guruplarının^[22] eşkıyalığa dönmesi vb. bir dizi sebeple meydana gelen bir kriz ortamında özellikle Haçova savaşından sonra eşkıyalık hareketleri geniş çaplı bir isyana dönüştü.^[23] Haçova zaferi üzerine veziriâzamlığa getirilen Cağalazade Sinan Paşanın savaş sonrası yaptırdığı yoklama sonucunda 30.000 kişinin dirliğini kestirmesi ve firarîlerin katli ve mallarının müsadere edilmesi yolunda emir çıkarttırması Celâlî hareketlerini şiddetlendirmiştir.^[24]

[21] Akdağ, 153-282; Cezar, 196-202.

[22] Köy kökenli ve ateşli silah kullanmayı bilen sarıca, sekban ve genel olarak levend olarak anılan bu unsurlar 16. yüzyılın ikinci yarısından 17. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı ordusunun önemli bir unsurunu oluşturmuş ve özellikle 17. yüzyıl Anadolu isyanlarında etkili rol oynayarak kapıkulları-ve özellikle yeniçeriler-ile büyük bir rekabete girmiştir. Bkz. M. Cezar, Levendler . Yeniçeri-sekban çekişmesi ve bunun sistemdeki yansımaları için ayrıca bkz. İnalçık, "Military and Fiscal Transformation".

[23] Celâlî İsyancılar için bkz. Akdağ, -Celâlî İsyancılar; W. J. Griswold, The Great Anatolian Rebellion, 1000-1021/1591-1611, Berlin 1983 (Türkçesi: Anadolu'da Büyük İsyan, 1591-1611, çev. Ü. Tansel, İstanbul 2000)..

[24] İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, Ankara 1983, 3. bs., 79-80. Akdağ esasen Celâlî isyanlarının daha önce başladığını, sipahi ve kapıkullarının seferden kaçınmalarının yeni bir şey olmadığını belirterek bir kısım kapıkulu ve tımarlıların zaten fiilen askerlik dışı işlerle uğraştığını, devletin amacının bunları askerî zümreden çıkarmak olduğunu ileri sürüyor; dolayısıyla kadrolarının büyük kısmını köy kökenli gençler oluşturmakla birlikte Celâlî isyanları amaç bakımından köylü isyanı niteliği taşımaz; Türk Halkının, s. 369 vd. Barkey de Celâlî isyanlarının köylü isyanı olmayışı-

Celâlî adı verilen ve işsiz güçsüz insanlarla gerek duyulduğunda savaş için orduya alınıp daha sonra terhis edilen veya şu ya da bu sebeple ordudan kaçan unsurlardan oluşan gruplar önce Avusturya ve 1603’ün sonra da İran ile yapılan savaşın iç güvenlik açısından yol açtığı zaaftan da yararlanarak Anadolu’yu büyük bir kaosa sürüklediler. Bu süreç Osmanlı belgelerine aynı zamanda pek çok köyün boşalması yüzünden ‘Büyük Kaçgunluk’ olarak yansımaktadır. En başta gelen Celâlî önderlerinden Karayazıcı Abdülhalim’in hareketi Urfâdan Samsun’a kadar uzanan geniş bir alanda cereyan etmişti. Karayazıcı, kardeşi Deli Hasan, Kalenderoğlu Mehmed, Tavil Halil gibi sekban bölükbaşlarının etrafında ordular oluşturan, köylülerden haraç alarak büyüyen Celâlî gruplarına karşı bastırma siyaseti güdüldü. Bu siyaset tam bir başarıya ulaşamayınca Celâlî önderlerine bir takım makamlar verme yoluna gitti. Karayazıcı sancakbeyliği elde etmişti; Rumeli cephesinde savaşmak üzere Bosna beylerbeyliğine getirilen kardeşi Deli Hasan ise burada sekbanlarıyla birlikte büyük bir gayret gösterdi ama savaş sona ermek üzere iken idam edilmekten kurtulamadı. Hiç kuşkusuz Deli Hasan’ın devlet hizmetine girerek Rumeli’ye geçmesi Anadolu’daki Celâlî hareketinin sona erdiği anlamına gelmiyordu. Bu hareket 1608’de veziriâzam Kuyucu Murad Paşa’nın yönetimindeki Osmanlı ordusunun (Maraş yakınlarında) kanlı bir bastırma hareketi ile öldürücü bir darbe aldı. Büyük Celâlî karışıklıkları sona ermekle birlikte, XVII. yüzyılın izleyen yıllarında, haksızlığa uğradığını düşünen ve/veya otoritesizlik ortamından yararlanan bazı vali vb. yönetici kesim mensuplarının isyankâr hareketleri eksik olmayacaktır.

Anadolu’daki Celâlî hareketlerinin siyasî açıdan bir iddiası yoktu. Karayazıcı’nın böyle bir emel taşıdığı intibaini veren görüşlerin pek fazla bir geçerliliği yoktur.^[25] Öte yandan Suriye ve Lübnan bölgelerindeki Canbuladoğlu ve Maanoğlu isyanları bağımsızlık amacı güdüyordu ama daha kolay bastırıldılar(1607).

Bunlardan Halep Beylerbeyi Canbuladoğlu Ali Paşa siyasî çalkantıdan yararlanarak Anadolu ve Suriye’deki bazı sancakların kendi akraba ve adamlarına verilmesini istemiş ve hatta buralarda oluşturacağı bağımsız devlete yardım için Avrupa’da girişimlerde bulunmuştu. İşin bu yönünün Osmanlı merkezi açısından arz ettiği tehlikenin farkında olan veziriâzam Kuyucu Murad, Anadolu’daki

---

nin üretimin örgütlenme biçimi (çift-hane sistemi), dirliklerin dönüşümlü tahsisi ve sipahilerin seferler yüzünden sık sık topraklarından ayrı kalışı ve bu yüzden de sipahilerle köylüler arasında güçlü bir ilişkinin gelişmemesi ve şikâyet mekanizmalarının bu iki kesimin arasını açması gibi yapısal faktörlerle izah eder: a.g.e., s. 91 vd.

[25] Naîma tarihinde yer alan ve Karayazıcı’ya atfedilen bir hükme binaen Uzunçarşılı onun böyle bir gaye taşıdığını yazar (III/1, s.101). Akdağ Celâlîlerin böyle bir amacı olmadığına ve Celâlî önderlerinin amaçlarının mevki ve mansıp elde etmekle sınırlı olduğuna kanidir (Türk halkının..., ss. 437-446). Konu hakkında muasır Avrupa kaynaklarında hiçbir işaret bulunmayışı da bunu gösterir: Griswold, Anadolu’da..., s. 20-31. Keza, Barkey, s. 212-213.

Celâlîlerden önce Canbuladoğlu meselesini halletmişti.^[26] Osmanlı Devleti, bu isyanlar sırasında perişan olup köylerini terk eden, bir yandan eşkıyanın öte yandan da devlet otoritelerinin-ki bunlar zaman zaman birbirine karışıyordu-baskılarına maruz kalan reâyâyı korumak için il-erleri teşkilatının kurulmasını teşvik etti. Ayrıca, hükümdarların öteden beri çıkardıkları *adâlet-nâmeler* bu dönemde yöneticileri haksızlık ve zulme karşı uyardıma önemli bir araç olarak kullanıldı.^[27]

Sonuç olarak, Celâlî isyanları Anadolu'da büyük bir otorite ve güvenlik buhranına yol açarken özellikle kır kesiminde büyük tahribat ve talana sebebiyet vermiştir. Kır nüfusunun yerinden olması, kırsal ekonominin bunalıma itilmesi ve neticede tımar sisteminin vergi temelini tahribata uğramasının yanında yerleşim düzeni bakımından da önemli sonuçlar hasıl olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda sıradan eşkıyalık ile devlete hizmet eden bazı görevlilerin zulüm ve isyanları arasında şüphesiz farklar vardır; ama devlet bunların hepsini zulüm, teaddi, şekavet gibi kavram ve kelimelerle nitelendirmektedir. Eşkıyalık hareketlerinin bastırılması veya etkisizleştirilmesinde pazarlık ve liderlere makam-mansıp verme yaklaşımının yaygın olarak kullanılması Osmanlı Devletinin pragmatizminin bir yansıması olarak okunabilir.

[26] Akdağ, Grîswold ve Barkey'nin yanısıra olayların gelişimi için bkz. Uzunçarşılı, III/1, 99-113.

[27] Adâlet-nâmeler hakkında bkz. H. İnalçık, "Adâletnâmeler", Belgeler, II/3-4, Ankara, 1967, ss. 49-142 (yeni basımı: H. İnalçık, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet, İstanbul 2000, ss.75-190.

Zeybekler, Eşkiya mı İdiler?

Prof. Dr. Tuncer BAYKARA
Emekli Öğretim Üyesi / İSTANBUL

Yetiştığım çevrede, **zeybek** kelimesini pek duymazdık ama, “Efe” oldukça yaygındı. Efe ile Zeybeklik arasındaki ilişkiyi o zamanlar bilemesek de gerçektensöz götürmez derece açıktı

Cumhuriyet dönemi mi diyelim, yoksa XX.yüzyıl başları tarihçiliği mi diyelim “Eşkiyalık” üzerine araştırma yapmaya meyyaldi. Kimbilir böylece Osmanlı Devletinin nasıl karmakarışık bir dönem olduğu da gün ışığına çıkmış olurdu. Netekim günümüzde dahi, bazı çevreler Osmanlı Döneminin bir barış ve huzur dönemi olduğunu söyleyenleri , derhal “Cumhuriyet” düşmanı ilan etmeye eğilimlidirler.

1950 li yıllarda, bilgili ve araştırmacı Lise tarih öğretmenlerinden Çağatay Uluçay’ın “Saruhandaki Eşkiyalık ve Halk Hareketleri” adlı kitabı yayımlandı. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki türkçe isim koyma hareketi içindeki yeni ismi ile Çağatay Uluçay, yukarda da dediğimiz gibi araştırmacı bir kimliğe sahiptir. Manisada öğretmenlik yaparken şeriye sicillerini ortaya çıkarmış, korumuş ve müzeye kazandırmıştır. Bu araştırmacı niteliği yanında devrinin bazı özelliklerini de üzerinde taşıyordu. Kitabının adı bunu açık olarak yansıtmaktadır.

b. İnsanların gençlik veya yeni yetişme çağlarında atak ve hareketli oldukları görülür. Böylesine özelliklere sahip, kelimenin tam anlamıyla “deli-kanlı” olunan dönemde başı boş ve serazat yaşamak tercih edilirdi. Deniz kıyısına yakın yerlerde yaşayanlar Cezayir gemicilerine katılırlar veya katılmayı düşünürlerdi. İşte böylesine bir hareketin benzeri İç Asyada , Türkistan taraflarında bozkıra açılıp başıboş yaşama şeklinde görülürmüş. Buna oralarda “**kazaklık**” dönemi denirmiş. Türk delikanlıların ruhundaki bu hür yaşama döneminin bir tezahürü, acaba **Zeybeklik** biçiminde olamaz mı diye düşünmüşümdür.

c. Dadaloğlu'nun bir şiirindeki "Ferman Padişahın, Dağlar bizimdir" sözünün altında yatan anlamı, benim gibi yaşı yetmişe yaklaşanlar pek anlayamaz. Ama bunun bir de 18-20 yaşındakilerin zihninde yarattığı etkiyi düşünelim? Sarı Zeybek de öyle demiyor mu? "Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır+ Yağmur yağar pusatları ıslanır".

Türkistan sahası için "Bozkır", ama Anadolu sahası için "Dağlar", hür yaşamının bir görüntüsü kabul edilebilir. Günümüzdeki "terör" hareketinde, dağa çıkmanın, yiğitlik, kabadayılık ve ataklık göstergesi olmasının katkısı bize kalırsa, az da olsa bir paya sahiptir.

II. Bu girişten sonra "zeybek" meselesine gelebiliriz. "Zeybek" kelime olarak yaygın anlamıyla çözülenmemiş kabul edilirse de bize göre bu kavramda iki unsur "zey+bek" önemlidir. Bunu Ankara yöresinde halen de zaman zaman ismini duyduğumuz "Seymen" kelimesine benzetebiliriz. "Sey" ile "Zey" pekçok yönden birbirinden farksız gibidir. Geride kalan "Bek" ile "Men" yine bize kalırsa birbirinden o kadar zıt unsurlar da değildir. Her neyse bu konulara fazla girmeyelim ve sonrasını dil uzmanlarına (dil-men'lere?) bırakalım

Zeybeklik araştırmalarına göre ki son yıllarda sayısı bir hayli artmıştır, bu kavramı, ancak XVIII yüzyılda görüyoruz. Şüphesiz bu durum, kavramın daha eski dönemlerde var olmadığı anlamına gelmez. Sadece bir vesile ile yazılı metinlere girmemiştir o kadar. Veya yazılı metinlere de girmiştir, bu satırların yazarı veya öteki araştırmacılar tarafından henüz görülmemiştir. Her ne hal ise "Zeybek" lik ancak XIX.yüzyılın ilk yarısından itibaren etkili bir görünüme sahip olmuştur.

III. Zeybeklerin XIX.yüzyıldaki büyük hareketlerinde, ortak bir hareket noktası bulmak oldukça zordur. Bunları sırasıyla görelim:

1. 1818-1829 yıllarındaki Atçalı Kel Mehmed'in hareketi. Atçalı Kel Mehmed, Çağatay Uluçay'ın küçük bir kitabına da konu olmuş, tarafımdan da , daha önce, 1966 yılında mezuniyet tezimin içinde incelenmiştir. Arşiv belgelerinin yanı sıra, tam o yıllarda Batı Anadolu'da dolaşan İngiliz seyyah G. Keppel de Kel Mehmed hakkında bilgi vermektedir. Ayaklanma sebebi bir romantik hikayeyi andırır. Oysa Kel Mehmed'de , sadece bir yalın eşkiya görüntüsü yoktur. Mühründe kazılı olduğu söylenen, daha doğrusu rivayet edilen ibare dikkati çeker:

"Vali-i vilayet
Hademe-i Devlet
Atçalı Kel Mehmed"

O “Devlet”inin hademesi olduğunu söylediğine veya halk tarafından öyle kabul edildiğine göre , onu doğrudan bir sade=basit eşkiya kabul etmek insafusuzluk olur. Gerçi belgelerdeki mühüründe, yukarda nakledilen yazıyı göremedik. Ama halkın böyle kabul etmesi de dikkati çekiyor.

Yörenin insanının yararlanması için hayır hasenat da yaptırmakta, mesela yalağı olmayan bir çeşmeye şu kitabeyi kazdırdığı rivayet edilir:

“ Su elin, Çeşme elin, Tekne Kel’in.”

Bir eşkiyanın böylesine bir düşüncveye sahip olması beklenemez. O zaman Kel Mehmed hareketini, daha değişik bir açıdan ele alıp incelemek gerekmektedir.

2. 1838 Kıyafet Ayaklanması:

Ülkemiz insanının şekilci reformculuğu kendisini eskidenberi göstermektedir. Bir makalemizde, biraz daha aayrıntılı incelediğimiz gibi , Çengelolu Tahir Paşa'nın Aydın Valiliğinde, II. Mahmud'un kıyafet reformunun bir uygulaması olarak zeybek elbisesi giyimininin yasaklanması dikkati çeker. Güya bi giyim tarzı çağ dışı olup, yasaklanması söz konusu olmuştur. Çengelolu . Tahir Paşa'nın bu zeybek elbisesi giyme yasağı Aydın-eli'nde bir büyük ayaklanmaya yol açtı.

Ayrıntılarını fazla bilmediğimiz bu ayaklanma, görülüyor ki doğrudan ve sıradan bir “eşkiya”lık hareketi değildir. Ayrıntı için bk. “Zeybekler, Zeybek Elbisesi Giyme Yasağı”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı:22 (Temmuz 1969), s. 59-61).

3. Sinanoğlu'nun Ayaklanması:

Kırım Savaşı sırasında 1953-54 yıllarındaki bu başkaldırıyı ne yazık ki ayrıntılarıyla bilemiyoruz. Ancak oldukça etkili olan bu ayaklanmayı bastırmak için Rumeli sahasından Aydın-eli'ne bazı askeri kuvvetler kaydırılmıştı. Halk rivayetleri, Sinanoğlu'nun yarattığı kargaşadan dolayı pişman olduğunu, hakkındaki türküye eklenen “Ah ne olaydım, teslim olaydım* Konak avlusuna kendim varaydım” ifadesinden anlaşılmaktadır.

Böyle olunca bu hareket de doğrudan bir başkaldırı veya eşkiyalık hareketi değildir.

4. Devlete Yardım Günleri:

Zeybeklerin 1860 ve 70 li yıllarda Devlete çeşitli şekillerde yardımcı olduğunu görüyoruz. Mesela Karadağ isyanında, oraya gönderilen tenkil kuvvetleri arasın-

da Zeybekler de bulunmakta olup, Cevdet Paşa'nın ifadesiyle çok yararlı işler ve hizmetler görmüşlerdir. Zeybekler hakkındaki bilgilerin önemli bir kısmı bu hareket vesilesiyle, çağının yayınlarına geçmiştir.

1877 Osmanlı-Rus savaşına da önemli sayıda Zeybek gönüllü askeri katılmıştır.

5. Eşkiyalık Günleri.1850 sonrası:

Batı Anadolu'da, 1830 sonrasında Rumların eşkiyalıkları bir hayli artmıştı. Yunanistan'ın istiklanini kazandıktan sonraki hedefleri arasındaki Batı Anadolu'yu karıştırmak istemkeleri onlar açısından olağandır. Bu karışıklık çıkarma hareketinde Katırcı Yani başta olmak üzere eşkiya Rumlar doğrudan Türk halkına ve Devlete karşı bir hareketin içindedirler. Bunlara karşı Türk halkının nefsinin koruması, veya aynı silahla karşılık verilmesi hareketi 1850 lerde başlamış, 1880 sonrasında daha da artmıştır.

Bu türden, dağa çıkan ve serezat yaşayan insanların hareketlerinin “eşkiyalık” sayılması, bize kalırsa bu tarihten sonraki olaylarla yakından ilgilidir. Bu de Osmanlı Devleti'ndeki büyük değişimlerin olduğu 1826 ve asıl 1839 sonrasıdır.

a. Derbentçiler, veya yol güvenlik görevlileri, Türkiye Selçuklularından itibaren, ülke sathında yolları güvenlik içinde, gidip gelmeye açık tutmakla görevli idiler. Bu görevleri karşılığında bazı muafiyetleri/ayrıcılıkları olup, ayrıca gelip gidenlerden , küçük hizmetleri (kahve vermek gibi) karşılığında birşeyler kabul ederlerdi.

1826 sonrasındaki reform sürecinde, Osmanlı ülke nizamı değiştirildiğinde bu ayrıcalıklar ortadan kaldırılmıştır. Mustafa Nuri Paşa'nın *Netayic ül-Vukuat* adlı eserinde de tebarüz ettiği gibi, bu durum ülkenin yüzyıllardır devam edegelen nizamını alt üst etmişti. Yüzyıllardır oluşan dengeler bozulmuş, devletin yeni yapılanmasında ise başka dengelere gidilmiş, Avrupalılara ve hiç olmazsa hristiyanlara üstünlük öngörülmüştür.

Fazla ayrıntılarına girmiyerek, bu yeni düzende, vaktiyle geçimlerini rahatlıkla sağlayanlar şaşırıldılar. Çünkü bunların ayrıcalıkları kaldırılmış, kendilerinden ayrıca vergi istenmiş, yolların güvenliğini sağlamak bir dönem için düşünülmemiştir. Böyle olunca durum tamamen farklı bir şekil aldı.. Vaktiyle Derbentlerde veya yol üzerinde, konak yerlerinde güvenliği sağlamak amacıyla duran, orada açtığı kahve ocağında , gelen geçen yolculara biraz pahalı da olsa kahve ikram edenler, 1840 sonrasında aldıkları ücretlerin gayrimeşru olduğu ithamıyla karışıldılar. Çünkü onların ayrıcalıkları kaldırılmış, başlarının çaresine bakmaları istenmişti.

Eski alışkanlıklarını devam ettiren, gelen geçen yolculardan hala biraz bahşiş veya para alan bu kimseler “haydut” ilan edildiler. Oysa bu hiç de doğru değildi. Gerçi bu insanlar bir süre için “asker” olarak istihdam edildiler ve bir süre de olsa geçimlerini sağladılar. Ancak 1880 sonrasında yepyeni bir dönem başladı. Eski ekonomik hayatları, yaylak-kışlak hayatı yaşamaları da Devlet tarafından yasaklanmak istendi. Ahmet Vefik Paşa'nın, A. Cevdet Paşa'nın Derviş Paşa ile giriştiği Kozanoğulları'nı toprağa yerleştirme hareketine benzer bir hareketin içinde olduğunu görüyoruz. Çünkü o , Bursa Eyaleti valiliği sırasında, yöre halkı arasında “çadır yırtan paşa” diye anılmıştır.

Kamalı Zeybek veya Çakırcalı gibi “eşkiya” kabul edilenlerin XIX.yüzyıl sonlarında ve XX yüzyıl başlarında ortaya çıktığı görülüyor. Bu sırada ise Rum eşkiyaların arttığı bir dönemdir; daha da önemlisi gençlerin zihnindeki eski başıboş ve hür yaşama arzularının bir sonucu olabilir,

Zeybeklik, Türkiye'nin nerelerinde söz konusudur sorusu da akla gelebilir. İlk söylenebilecek husus daha ziyade Batı Anadolu sahasında olduğudur. Bununla birlikte, Anadolu'nu çeşitli yöreleri insanları arazında da “zeybek”erin bulunduğu söylenmektedir. XIX. yüzyıl başlarına ait bir Türk seyyahının Antalya halkının Zeybek olduğunu söylemesi yadırganmaz. Bunun yanında , 1987 de, rahmetli Recep Yazıcıoğlu'nun Valiliği döneminde Tokat'da yapılan bir sempozyum sonrası geziden, Tahtoba yöresinde de bir “zeybek” köyünün olduğunu, bir mahalli eski palıtıkacı tarafından belirtilmesi çok önemlidir. Bu kayıt ve bilgi, zeybeklerin, Türk kökenli olmayabilecekleri konusundaki bazı çarpık düşünceleri de bertaraf edebilecektir. Çünkü böyle olunca “zeybek”lik sadece Batı Anadolu'ya has olmayıp, ülkenin çeşitli yörelerinde de görülen bir hususiyet olmaktadır. Nitekim Karçınzade Süleyman Şükrü, Kayseri yöresi halkını tanımlarken orada da “zeybek” özelliklerine temas etmektedir.

Zeybeklerin giyimini, halen de zaman zaman görülen Yunan efsun askerlerinin kıyafetlerine benzetenler çoktur. Aynı iklim şartlarında, giyimin de ortak özellikler alabilecekleri ayrı bir gerçektir. Benzer giyimlerin dünyanın başka yörelerinde de varlığı söz konusu olabilir. Buna karşılık Zeybek kıyafetinin Ankara seymenlerine, Bursa yöresinin kılıç-kalkancılarına, Biga ve Çanakkale yöresiyle ve nihayet başka yörelerde benzerliği de tartışılmaz.

Zeybekler hakkındaki araştırmalarda , 1830 sonrasında beri devam edegelen “değişim”lerin etkisini göz ardı etmemek gerekmektedir. Bazı yörelerde Çengeldü Tahir Paşa'nın girişimleri ,devrin belgelerine göre olumlu netice vermiş, bu kıyafet terkedilmiştir. Ülke içinde bu türden giyimi terkedenden yöreler

mevcud olabilir. Buna karşılık zeybekliğin kendisine mahsus hususiyetlerinin bir vesile ile, günümüze kadar devam ettiği ve bilindiği birçok yöre vardır.

Oğuzların büyük araştırmacısı rahmetli Faruk . Sümer gibi araştırmacılar, XIII. yüzyıl bizans kaynaklarında geçen “Salpakis” Menteşe'nin Zeybek Menteşe diye kabul edilmesinden söz ederler. Biz aynı düşüncede değiliz. Buna karşılık İç Asya'dan kopup gelen ve orada “kazak” lık geleneğine sahip olan Türklerin, Diyar-ı Rum'a , benzer bir kurumu getirdiklerini sanıyoruz. Nitekim “Kazak” ve “Zeybek” kelime ve kavramları ses değerleri bakımından birbirlerine hiç de yabancı görünmemektedirler.

Yazmayı hayal ettiğim bir kitab olan *Zeybekler* deki bilgilerin bir özetini yukarıda vermiş oldum. Kısacası Zeybeklerin birer eşkiya olarak tanımlanmalarının, gerçeği tam yansıtmadığını düşünüyoruz.

Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Osmanlı Hukukunda Kadından Eşkiya Olup Olamayacağına Dair Bir Tartışma: Havva Hatun Örneği

Yrd. Doç. Dr. Turan AÇIK
Amasya Üniversitesi /AMASYA

Ve henüz anlatılmamış çok hikâyeleri var^[1]

Giriş

17. yüzyılın başında yaşayan, şairane ölçüde “kamusal” bir görünüm sergileyen Havva Hatun’un yanındaki altı cariyesi ile birlikte Hicrî 1041 (M. 1632) senesindeki faaliyetleri, kadı mahkemesine ve dolayısıyla şer’iye sicillerine yansımıştı. Havva Hatun ve cariyeleri, Ömer b. Abdullah’ın evini basıp mallarını gasp etmişler; ayrıca Ömer ile eşini ellerindeki balta ve nacaklarla yaralamışlardı. Yargılanmaları için mahkemenin çağrısına uymayan söz konusu kadınlar firar etmişlerdi. Dolayısıyla Havva Hatun, -gayr-i meşru bir icraat sahibi olarak da olsa- o dönem “kamuyunda” isminden oldukça bahsettirmişti.^[2] Zira mahalleliye tabir yerinde ise kök söktürmekte idi ve Ömer b. Abdullah’a karşı işlediği suç da tek değil idi. Mahkemede verdikleri ifadede mahalle ahâlisi, Havva Hatun için “*feşâridir ve dil-âzârdır bu makûle hâlimden aciziz hoşnud değilüz böyle feşârilikden hâli değildir*” demişlerdi. Bu nedenle mahallenin huzurunu bozan Havva Hatun, kadına biçilen “özel alan”daki konuma zıt bir konumlanma ile kendisinden beklenmeyen ölçüde “kamusal” bir görünüm sergilemişti. Bu kamusal görünüm ise mahallelinin ağzında iki kavramla ifadesini bulmaktaydı: Tam olarak ne anlama geldiği açık olmayan “feşârî” ve “dil-âzâr.”

[1] Meltem Ahıska, “Yoksa Kadınlar Var mı?”, Defter, S. 21, 1994, s. 39.

[2] İncelenmeye çalışılacak olan Havva Hatun’a dair elimizde olan üç ayrı kadı sicili kaydında kendisinin ismi sıkça zikredilmekteydi.

Bu makalede elden geldiği kadarıyla söz konusu “feşâri” kavramı ekseninde Osmanlı toplumunda bir kadının eşkiya olup olamayacağı ya da eşkiya sayılıp sayılmayacağı tartışılacaktır. Çünkü fıkıh açısından kadından eşkiya olup olmayacağı tartışmalıdır. Fıkhi anlamda kadından eşkiya olup olmayacağı tartışması ile “feşâri” kavramının müphemliği arasında ise bağlantı vardı.

Bu arada Havva Hatun’un eşkiya olup olmadığından ziyade eşkiya sayılıp sayılmayacağı tartışması belki daha önemlidir. Zira bu sayılıp sayılmama hususu (kadının eşkiya olarak tahayyül edilebilmesi), sadece Osmanlı toplumu bağlamında değil, modern insan için de toplumsal cinsiyet kavramı nokta-i nazarından oldukça karmaşık bir durum arz etmektedir. Yani modern insanın zihninde kadın ve eşkiyalık bir araya gelmesi oldukça güç iki kavramdır; ya da gelse dahi, ancak, Eric Hobsbawn’ın eşkiyalar üzerine yazdığı kitabının “Kadınlar ve Eşkiyalık” başlıklı bölümünde zikrettiği üzere, “Eşkiyalar kadınlara düşkün olduklarından ve hem gururları hem de statüleri erkeklik gösterileri yapmalarını gerektirdiğinden, kadınlara eşkiyalıkta düşen en bilinen rol âşik rolüdür”.^[3] Dolayısıyla burada toplumsal cinsiyet kavramı karmaşık bir şekilde tersten işlemektedir. Kadının ikincil konumunu eleştirmek bağlamında üretilen ve oldukça işlevsel bir kavram olan toplumsal cinsiyet, bazen, kadını o kadar aşkın bir konuma yerleştirmektedir ki, eşkiyalık gibi ilk elden olumsuz anlamlar çağrıştıran bir kavramı kadına izafe etmekte gösterilen çekince, toplumsal cinsiyeti yeniden bir başka muhteva ile üretmekte ve tersten işleterek kadına tekrardan pasif bir konum biçmektedir.

Biz bu çalışmada, mümkün olduğu ölçüde kadınların tarihini tarih içine yerleştirebilmek^[4] için, kadın ve eşkiyalık kavramını, Havva Hatun’dan güç alarak aktif bir ilişki içerisine sokup toplumsal cinsiyet kavramının kimi zaman gözden kaçabilen bu çelişik doğasına işaret etmekte kullanacağız.

Bunun için de adı ve sanı olan, etten kemikten ve nefes alan bir *insan*^[5] olarak Havva Hatun’un dünyasının perdesini aralayarak onun nefesini hissetmeye çalışacağız.

[3] Eric J. Hobsbawm, *Eşkiyalar*, (çev. Osman Akinhay), Agora Kitaplığı, İstanbul 2011, s. 195

[4] Mary Ann Fay, “Amerikalı ve Avrupalı kadınların iki seçkin tarihçisi” Elizabeth Fox-Genovese ve Joan Wallach Scott’un kadın tarihinin yetmezlikleri hususunda anlaşışıklarını belirtmektedir. Fox-Genovese, kadınları tarihe eklemekle kadınların tarihini eklemenin aynı şey olmadığını söylemektedir. Dolayısıyla onlar için tarihe kadınların tarihini yerleştirmeyip kadınları tarihe ekleyen bir kadın tarihinin ciddi yetmezlikleri bulunmaktadır. Mary Ann Fay, “Kadınlar ve Vakıflar: 18. Yüzyıl Mısır’ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi / çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 29. Amila Buturovic ve İrvin Cemil Schick, Osmanlı döneminde Balkan kadınlarına dair yayına hazırladıkları kitabın girişinde “Tarih çok uzun zamandır basitçe erkeklerin tarihi anlamına geldi; artık kadınların tarihini basitçe tarih olarak görmenin zamanıdır” demektedirler. Amila Buturovic ve İrvin Cemil Schick, “Giriş”, *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları: Toplumsal Cinsiyet, Kültür Tarih*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 9.

[5] Özer Ergenç, klasik halini almış doktora tezinin son baskısında, “düşünen, üzülen, gülen, ağlayan insanlar”ın tezinin kapsamında çok sınırlı olarak ele alınmış olduğunu söylemektedir. Bugün ise tezini yeniden yazmaya kalkışsa “kitabın her yerinde önce ‘insan’ı gördüğümüz” demektedir. Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. XVI.

Bu noktada Havva Hatun'u gözleyebileceğimiz bir "pencere"ye ihtiyacımız olacak. Yani Osmanlı kadını anlamlandırmak noktasında bizi anakronizmden kurtaracak bir bağlam arayacağız. Bu nedenle önce karmaşık tabiatlı toplumsal cinsiyet kavramını ele alacak, arkasından da Osmanlı kadını otantik bir zemine oturtmaya çalışacağımız aslı bir bakış açısı önereceğiz. Neticede dünyaya/dünyasına peçe ve perde arkasından baktığını düşündüğümüz Osmanlı kadınları arasından birinin eşkiya olabileceği ihtimali, yazının sonunda okuyucunun zihninde normalleşmiş olursa çalışma kendisini başarılı addedecektir.

"Kadın Doğulmaz, Kadın Olunur": Toplumsal Cinsiyet mi Hukukî Ferdler mi?

Toplumsal olarak kurulmuş cinsiyetler^[6] üzerinden kadının *kamusal alana* çıkışı problemi, günümüzün en önemli sosyo-politik tartışma alanlarından birini teşkil etmektedir. Kamusal alan ve özel alan olarak bölünen modern siyasal zeminin bizi çevreleyen kapsayıcılığı ise hemen bütün düşünüş biçimimizi etkilemekte ve bu iki kavramın haricinde bir dünyanın var olabileceğini düşünmeyi zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla bilinçli ya da bilinçsiz bütün tespitlerimizde bu kavram çifti başat bir rol oynamaktadır. Hâlbuki geleneksel dönemi itibarıyla kamusal alan-özel alan ayrımının modern anlamı ile var olmadığı Osmanlı İmparatorluğu'nda bu kavram çiftinin aynıyla kullanılması bir takım nüansları gözden kaçırmaya sebep olabilmektedir.^[7]

Kamusal alanın erkek egemen yapısı, kadının pasif bir konumla müşahhaslaştırılmasına sebebiyet vermektedir.^[8] Burjuva kamusal alanının bu karakteri,^[9]

[6] Bu "cinsiyet kurulumu" çocukluk döneminden itibaren başlamaktadır. Toplumun hâkim yargılarına göre ve kültürel kodlarının getirdiği enstrümanlar ile şekillenen bu kurulumda, kız çocuk özel alan, erkek çocuk ise kamusal alan için hazırlanmaktadır. Toplumsal cinsiyet kuramları hakkında kısaca malumat edinmek için bkz. Özgür Güldü-Müge Ersoy Kart, "Toplumsal Cinsiyet Roller ve Siyasal Tutumlar: Sosyal-Psikolojik Bir Değerlendirme", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 64, S. 3, 2009, s. 101-108. Toplumsal cinsiyet bağlamında kadınlardan ve erkeklerden beklenen davranış biçimleri için bkz. Vehbi Bayhan, "Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet", Doğu Batı, S. 63, 2012-13, s. 158.

[7] Mary Ann Fay, kadınların, tarihsel olarak, iktidarın merkezileşmiş, bürokratik devletlere ait resmi mekanizma ve yapılardan çok hanelerin elinde olduğu toplumlarda daha fazla özerklik ve/veya güç ve genellikle daha yüksek statü sahibi olmuşa benzediklerini söylemektedir. Örneğin Suzanne Wemple, Batı Avrupalı soylu kadınların, güçlü ve merkezi bir devletin bulunmadığı koşullarda siyasal yetkenin uygulayıcısı olan ailelerin mensubu olarak iktidara ulaşabildiklerini göstermiştir. Yine Leslie Pierce de, Topkapı Sarayı'nı bir imparatorluk hanesi olarak yeniden kavramlaştırırken padişah haremindeki kadınların, özellikle valide sultanların saray içinde nüfuz ve iktidara nasıl ulaşabildiklerini göstermiştir. Fay'a göre politikanın hane biçiminde, kadınlar için en elverişli durum, hane içinde kamusal ve özel alan arasında sınır çizgisi olmamasıydı. Modern bürokratik devletin tersine, kadınların dışarıda bırakılabileceği bir kamusal alan ya da kadınların içine kapatılabileceği bir özel alan yoktu. Özel yaşamlar kamusal işti. Ev yaşamıyla kamusal işler aynı çatı altında, aynı fiziksel alanda yürütülüyordu. Mary Ann Fay, "Kadınlar ve Vakıflar", s. 32-33.

[8] Modern siyaset düşüncesi kamusal alanı erkek egemen bir çerçevede kuramsallaştırmıştır. Örneğin Hegel için, kadın, erkeğinden bağımsız bir hükmi şahsiyet geliştiremez, bunun için kendi başına kamusal alanda yer alamaz; dolayısıyla tarihin bir objesi olma durumuna erişemez. Ömer Çaha, *Sivil Kadın: Türkiye'de Kadın ve Sivil Toplum*, Savaş Yayınevi, Ankara 2010, s. 41.

[9] Bilhassa 17. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan burjuva kamusal alanı hakkında bkz. Jürgen Habermas, *Ka-*

modern sosyo-politik zeminde ve zihinlerde bir gerilime neden olmakta, bu da kamusal alanı gerilimli bir havaya sevk etmektedir. Genelde özel alanın bir ferdi olarak telakki edilen kadının bu konumlanma biçiminin somut düzlemdeki görünümünden birini ise şiddet kavramı şekillendirmektedir. Özel alanın yani örtük bir şekilde *güçsüz* olanın ferdi olan kadın, gerek çıkabildiği ölçüdeki kamusal yaşamında gerekse özel alanında şiddete maruz kalmaktadır. Dolayısıyla özel alanın kadın ile eşleştirilmesinden şiddet ve erkek arasında önemli bir paralellik tesis edilmekte ve bilhassa feminist teoride erkek ile şiddet eş anlamlı hale gelmektedir. Nitekim Gülnur Savran, erkek egemenliğinin sürekliliği ile erkeklerin kadınlara yönelik şiddeti arasındaki bağlantıları tartışırken “erkek olmayı mümkün kılan şey”in şiddet olduğunu ifade etmektedir. Erkekler hukuktan kültüre, medyaya, her alanda, kadınlara şiddet uygulamaya özendirilmektedirler. Ona göre evlilikle, “yani kadınların cinsel mülk ve bedava emek gücü olarak görüldüğü bu yapı” içinde, erkekler ihtiyaçlarını karşılamak için, hizmet vermeyen kadınlardan şiddete başvurarak hizmet almaktadırlar.^[10] Böylece tarihsel ve toplumsal anlamda kurulmuş cinsiyetler olarak erkek ve kadın kategorileri kadını *mağdur* hale getirmektedir. Bunda ise kamu ve özel ayırımının ve bu ayırım üzerinden kamunun ataerkil karakterinin ürettiği toplumsal cinsiyet, kadını sürekli ikincil bir konuma itmektedir. Böylece kadın ve hak arasında da bir asimetri meydana gelmektedir.

Kadın hakları hususunda feminizmin ve feministlerin oldukça önemli katkıları olduğu bilinmektedir. Bilhassa sivil toplum kavramına getirdikleri katkılar yadsınamayacak ölçüdedir. Feministler, tartışmaya açtıkları teori/siyaset, eşitlik/farklılık ve özel/kamusal gibi kavramlardan hareket ederek kadını kamusal alanın merkezine oturtmaya; özel alan ile kadın arasında kurulmuş olan ilişkiyi tersine çevirmeye

---

musallığın Yapısal Dönüşümü, (çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar), İletişim Yayınları, İstanbul 2010. Modern siyaset düşüncesinde kamusal alan-özel alan ayrımı uyarınca kadının özel alana tahsis edilmesi hakkında ayrıntılı (Thomas Hobbes, John Locke, Jean Jacques Rousseau, Friedrich Hegel ve Karl Marx ekseninde) bir çözümleme için bkz. Çaha, Sivil Kadın, s. 23-54. Ali Yaşar Sarıbay da, çağdaş tüm toplumlarda kamusal alan ile düzenin eşleştirilmesi neticesinde, bu düzeni tesis ve devam ettirmenin önkoşulu olarak kadının uzun süre kamusal alandan dışlandığını; bu nedenle kamusal alanın erkeksi bir kavramlaştırması olduğunu söylemektedir. Ali Yaşar Sarıbay, Siyaset, Demokrasi ve Kimlik, Asa Kitabevi Yayınları, Bursa 1998, s. 98. Türkiye'nin tarihsel yapısında burjuvanın tam olarak gelişmemiş olması bu bağlam içerisinde çok önemli değildir. Zira kamusal alanın oluşumunda burjuva zihniyeti oldukça etkin bir konuma sahip olmuştur. Fatmagül Berktaş'ın dikkat çektiği üzere, İngiltere'de kadınların seçimlerde oy kullanmasını yasaklayan yasa, 1832'de, liberal özgürlük anlayışının en itibarlı döneminde çıkarılmıştı. Yine Türkiye'de II. Meclis'in ikinci yılındaki 13. toplantıda 1924 Anayasası üzerine yapılan tartışmalar sırasında 10. maddede yer alan “her Türk” ibaresinin kadınları da içerdiğini savunan ve bunun açıkça belirtilmesi için maddede değişiklik öneren milletvekillerinin bu önerisi kabul edilmeyip aksine ibare “her erkek Türk” olarak değiştirilmiştir. Fatmagül Berktaş, Tarihin Cinsiyeti, Metis Yayınları, İstanbul 2010, s. 38. Carole Patemen, liberalizmin temelleri incelendiğinde, kadınları ilk toplumsal sözleşmeden dışlayanın tesadüfi bir ihmal olmayıp, sözleşmenin gerektirdiği temel bir şey olduğunu söylemektedir. Nitekim ona göre “birey, ataerkil bir kategoridir. Birey erildir...” Anne Phillips, Demokrasinin Cinsiyeti, (çev. Alev Türker), Metis Yayınları, İstanbul 2012, s. 50.

[10] Gülnur Savran, “Feminist Teori ve Erkek Şiddeti”, Defter, S. 21, 1994, s. 52.

çalışmışlardır.^[11] İşte feministlerin bu mücadele esnasında üzerinde durdukları en önemli kavram “toplumsal cinsiyet (gender)”tir.

Toplumsal cinsiyet kavramını en iyi özetleyen ifade, Fransız yazar Simone de Beauvoir’ın “kadın doğulmaz, kadın olunur” cümlesidir. Beauvoir, varoluşçuluğun “öz varoluşu önceleyemez” ya da “varoluş özden önce gelir” şeklindeki düşüncesini benimseyerek doğuştan kadınlık düşüncesini yadsımaktadır. Bu nedenle biyolojik cinsiyet ile toplumun dayattığı toplumsal cinsiyet kategorileri arasında keskin bir ayrıma varır. Kadınların “öteki” olarak telakki edilmelerinin sebebi bu “sosyal tanım” meselesidir.^[12]

Toplumsal cinsiyet kavramı kadının erkeğe karşı konumundaki asimetriyi ifadenin en önemli ayağını teşkil etmektedir. Kavramın anlam yükleri *kadın* ve *mağduriyet* üzerinden temellenmektedir; bu ise kadın ve mağduriyet arasında bir paralellik kurmakta ve kadının mağduriyetini olağanlaştırma tehlikesi de taşımaktadır. Böyle bir önkabulün ise tarih araştırmalarında bir takım mevzuları gözden kaçırabilmesi mümkündür. Kavramın tarih araştırmalarında kullanılmasının sağladığı faydaları gözden kaçırmamakla birlikte aşırı vurgunun meseleyi otantik zeminden ayırabileceği, hatta bir tür tersinden toplumsal cinsiyet üretiminin söz konusu olabileceğine dair çekincelerimiz bulunmaktadır. Yani kadının ezilmişliğine yapılan aşırı vurgu, kadını daha da pasifize edebilme ihtimali taşımaktadır. Ezilmişliğin normalleştirilmesi olarak niteleyebileceğimiz bu durum, kadına böyle bir rol biçme; hatta bazı kadınların bu rolü yeniden kimlikleştirmesine neden olabilir. Nitekim Elifhan Köse de, günümüzde toplumsal cinsiyet kavramının, sosyal bilimlerde erkek ve kadın arasındaki cinsel farkı kültürel olarak yeniden tartışmaya açan bir kavram olarak geniş ölçekte kullanılagelse de, aynı zamanda “bu farkın içerdiği tahakküm ilişkilerini doğallaştıran bir kavramsal manivela” olduğunu söylemektedir.^[13] Bilhassa tarih araştırmalarında bu kavram üzerinden hareket eden çalışmaların bazı noktaları ya da bazı tikel gibi görünen vakaları gözden kaçırma riski söz konusudur. Dolayısıyla muhakkak kadına bakışın büyük oranda toplumsal cinsiyet üzerinden temellendiği gerçeği göz önüne alınmakta birlikte, kadınların tek düze bir konumlarının olmadığı, kimi zaman da baskın/”kamusal” görünümsergileyebildikleri kabul edilmelidir.

[11] Ömer Çaha, “Sivil Toplumun Dünü ve Bugününde Kadın”, Türkiye Günlüğü, S. 26, 1994, s. 52. Feministlerin “özel olan siyasaldır” sloganı, özel alanı kamusal alandan ayıran ritüellere, kurumlara, anlayışlara, normlara ve değerlere son vermeyi amaçlamaktadır. Aynı yazar, Sivil Kadın, s. 16.

[12] Filiz Bayoğlu, “Simone de Beauvoir: Öteki Olarak Kadın”, Kaygı, S. 15, 2010, s. 75.

[13] Elifhan Köse, “Cinsiyet/Toplumsal Cinsiyet İkiciliği Üzerine Eleştirel Yaklaşımlar ya da Doğa ‘Doğal mıdır?’”, Doğu Batı, S. 64, 2013, s. 50.

Bu nedenle bu çalışma kapsamında büyük oranda modern kamusal alan/ özel alan ayrışmasından kaynağını alan toplumsal cinsiyet kavramından ziyade, hukuk eksenli bir bakış açısı kullanılarak Osmanlı kadınının bazı yönlerine açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Hukuk eksenli bir bakış açısı ile Osmanlı kadınlarını daha otantik bir zeminde irdeleme imkânı aranacaktır. Nitekim Colin Imber'in söylediği gibi,

“genelde toplum tarihçileri, özelde de kadın tarihçileri, hukuki malzemelerin tarihsel değerini küçümsememeli. *Hukuk normları, toplumun normlarını belirli ölçülerde etkiliyor olmalıdır; bu nedenle kadınların toplumdaki yerini inceleme işi zorunlu olarak hukukun da incelenmesini gerektiriyor.*”^[14]

Fıkıh ve Osmanlı Kadını: Hukukî Ferdler Olarak Kadınlar

Geleneksel dönem itibariyle bireyin, ailenin ve toplumun içerisinde yaşadığı dünyayı anlamlandırmanın en büyük ilmi amelî hikmet idi. Hikmet, ikiye ayrılmaktaydı. Bunlar *sophia* ve *phronesisti*. İlki, hikmetin teorik (nazarî hikmet), ikincisi ise pratik (amelî hikmet) boyutuna delalet etmekteydi. *Phronesis*, Cicero tarafından Latinceye, günümüz İngilizcesinde *prudence* olarak kullanılan *prudentia* şeklinde aktarılmaktaydı ki, bu Arapça *fıkıh* kavramının karşılığıdır. Buna göre fıkıh (*prudence*), İslâm âlimlerinin *phronesis* kavramını tercüme ettikleri “hikmet-i amelîye”nin özel adı olmaktadır.^[15] Fıkıh ise İmam-ı A'zam'ın tarifiyle: “Nefsin leh ve aleyhindeki şeyleri bilmesi”dir. İbn Abbas'a göre de Kur'an'da hikmet, helal ve haramın öğrenilmesi yani fıkıh anlamına gelmektedir.^[16] Bu husus hikmet ve fıkıh arasındaki bağı açıkça göstermektedir. Nitekim Şam kadısı olarak fıkıh ve hikmeti şahsında birleştiren Kınalızâde Ali Çelebi'nin eseri *Ahlâk-ı Alâî*, hikmet ve fıkıh arasındaki bağı yansıtan bir kitap olarak karşımıza çıkmaktadır.^[17]

Kınalızâde, açıkça amelî hikmet ve fıkıh arasındaki bağlantıyı eserinde ifade etmektedir. Mukaddimede amelî hikmetin üç kısmını da (ilm-i ihlâk, ilm-i tedbîrül-menziel, ilm-i tedbîrül-medîne) kısaca açıkladıktan sonra bu tasnifin “kelâm-ı amme” ve “makâlât-ı cumhûr” olduğunu söyleyerek Nasîreddin Tûsî'nin bu konuyu tafsilatı ile açıkladığını ve amelî hikmete “ehl-i şer”in “ilm-i fıkıh”

[14] Colin Imber, “Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehr”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi / çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 99 (vurgu bize ait).

[15] Bedri Gencer, *Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmed Cevdet*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 69.

[16] Konunun tafsilatı için bkz. Bedri Gencer, “Hâl ve Muhâl: Sekülerlikten Sekülerizme,” *EskiYeni*, S. 13, Bahar 2009, s. 14-21.

[17] Kâtip Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî* için “... hikmet ile şeri'at beynini cem' iylemiş bir kitâb-ı mübârekdir...” demektedir. Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hakk Fi İhtiyârî'l-Ehakk*, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2008, s. 287 (Kâtip Çelebi'nin kendi el yazısıyla hazırladığı nüshayı esas alan Mecmua-yı Ulûmun tıpkıbasımı).

dediklerini belirtmiştir.^[18] Dolayısıyla Osmanlıların geleneksel dönemi itibariyle sosyolojinin olmadığı bir zeminde bireyi ve toplumu anlamlandırmanın ilim, fıkıh olarak karşımıza çıkmaktadır. Hayatın bütün yönlerini kapsam iddiasındaki fıkıh,^[19] hem toplumu anlamlandırmakta hem de bu anlamlandırma üzerinden adalet dağıtmakta idi.

Sosyoloji, 19. yüzyılda, Auguste Comte'un kullandığı şekliyle bilimi ve sosyal teoriyi kuşatıcı genel bir anlamı haiz olarak ortaya çıkmıştı. Bu yüzyılda dünyayı reform yoluyla dönüştürmek amacıyla ortaya çıkan sosyoloji, yeni ortaya çıkan sosyal mekanizmaları anlamlandırmanın ve dönüştürmenin en önemli bilimi idi. "Sanayi Devrimi sonucunda normatif ağırlıklı siyasal dünya, kendine özgü dinamiklerle işleyen sosyal (ekonomik) dünyaya, kısaca polis, topluma dönüşmüştü. Bu dönüşüme paralel olarak da Saint-Simon ile siyasadından sosyal bilime geçiş gerçekleşti." Dolayısıyla modern dönem öncesi Batı'da dünyayı anlamlandırmaya yarayan ana bilgi türü teoloji ve İslâm'da da fıkıh iken modern zamanlarda bunların yerini sosyoloji almıştı.^[20] Nitekim Osmanlı İmparatorluğu bağlamında modernleşme ile birlikte fıkıhtan sosyolojiye doğru yaşanan bu süreç, Bedri Gencer ve Recep Şentürk tarafından tahlil edilmiştir.^[21] Bu bilgiler ışığında açıkça görülmektedir ki geleneksel dönem itibariyle Osmanlı'da insana/topluma ya da topluluğa bakış sosyolojik bir perspektiften ziyade fikhî bir perspektif üzerinden hareket etmektedir.

Bu bağlamda fıkıhın müşterek hukuk olarak muhtevasına bir göz atmak toplum ile arasındaki bağlantıyı yakalamak noktasında oldukça önemlidir. Çin, İslâm veya İngiliz gibi bütün geleneksel müşterek hukuk sistemleri meseleci (casuistic, decisional) karakter taşımaktadırlar. "Hukukçu, evrensel kaideleri tikel vakalara uygulama ve problem çözme yoluyla hüküm vazetmektedir". İlahî hikmetten çıkarılmış tabii hukukun evrensel, külli kaideleri, müşterek hukukun "Berâet-i zimmet,

[18] Kınalızâde Ali Çelebi, Ahlâk-ı Alâî, (haz. Mustafa Koç), Klasik Yayınları, İstanbul 2007, s. 51.

[19] Ahmed Hamdi Tanpınar, Ahmed Cevdet Paşa'nın, "hazırladığı Mecelle vasıtasıyla fıkıhı, asıl malı olması lazım gelen hayata yaydıkça, asırlardır onu benimseyen zümrenin ve müesseselerin fonksiyonunu adeta hiçe" indirdiğini söylemektedir. Ahmed Hamdi Tanpınar, On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 171-172.

[20] Bedri Gencer, İslâm'da Modernleşme 1839-1939, Lotus Yayınları, Ankara 2008, s. 186-187. Sanayi Devrimi, sömürgecilik ve sanayi kentlerinin doğuşu ile birlikte sosyal hareketliliğin artışı üzerine yaşanan çalkantılar sonucunda büyük şehirlerle birlikte gelişmekte olan modern devlet, Alim Arlı'nın belirttiği gibi, "nüfusun kayıt altına alınması, istatistik kurumlarının kurulması, toplumsal etkinliklerin kodlanarak sınıflandırılması, her bireye bir soyadının verilmesi, eğitimin millileştirilerek standardize edilmesi ve zorunlu hale getirilmesi, üretim organizasyonunun ve verginin sürekliliğinin garanti altına alınması için kamu sağlığı ve kentleşme politikalarının geliştirilmesi gibi konularda politika yapımına yöneldi." Ayrıca "devletler sadece fiziksel zoru yoğunlaştırarak ve toplumu pozitif hukuk yoluyla şiddetten arındırarak şiddet tekeliyle yasallaştırmayı denemediler, aynı zamanda yurttaşlarının nasıl kategorileştirileceği ve temel toplumsal tanıma kategorilerini yaratma tekeliyle ele alarak en büyük ve hâkim sınıflandırıcı olmanın yöntemlerini de keşfettiler." İşte bu bağlam içerisinde kent sosyolojisinin kuruluşu ve 1970 öncesi tartışmaları için bkz. Alim Arlı, "Şehir Sosyolojisi: 1970 Öncesi Tartışmalar Hakkında Bir Yeniden Değerlendirme", Kent Sosyolojisi, (ed. Köksal Alver) Hece Yayınları, Ankara 2012, s. 107-149.

[21] Recep Şentürk, Türk Düşüncesinin Sosyolojisi: Fıkıhtan Sosyal Bilimlere, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2008.

asıldır; def-i mefâsid, celb-i menâfi'den evlâdır” gibi maddelerinde ifade edilmiştir. Nitekim *Mecelle*'nin başında derlenen 99 külli kaide, evrensel sosyal yasaları temsil etmektedir. Dolayısıyla müşterek hukûk, tümelden tikele, doğrudan gerçeğe giderek olan ile olmanın telifini öngörmektedir. Müşterek hukukçular, söz konusu küllî kaideleri, önlerine hukukî davalar olarak gelen birçok problemlili insanî duruma uygulayarak, ilahî hukukun evrensel emir ve yasalarını uygulanabilir hükümlere dönüştürmektedirler.^[22] Dolayısıyla fıkıh, Hamilton A.R. Gibb'in de belirttiği üzere, modern hukukta olduğu gibi bir halkın tarihsel tecrübelerinin tedrici birikiminden müteşekkil bir hukukî sistem değildir.^[23] Öncelik sonralık denkleminde fıkıh için önce ilâhî emirler/hukuk, akabinde toplum gelmektedir. Bu münasebetle toplum kurucu bir zaviyeden hareket eden fıkıh, sosyolojinin olmadığı bir zeminde toplumu/ferdi anlamlandıran birincil sistem olmaktadır.^[24]

Ferdlerin tanımlanma biçimlerine baktığımızda, bunların genel itibarıyla fikhî bir zaviyeden hareket ettiği görülmektedir.^[25] Nitekim kadın ve erkek için kullanılan söz dağarcığında bireyin yaşam çevrimindeki aşamalara dikkat ediliyordu. Bu noktada “kız”, “avret”, “oğlan”, “ergen”, “dul” gibi terimler bu çevrimin önemli basamakları idi. Buradaki vurgu aslında hukukî anlamda sahip olunan hakların muhtevası ile doğrudan alakalı idi. Erkek olarak bir oğlanın ve ergenin hakları ve yükümlülükleri birbirinden farklı idi. Yine kız ve avretin hukukî konumları da farklılık arz etmekteydi. Örneğin I. Süleyman devri kanûnnâmelerinde “zinâyâ müte'allık cürmi beyân” eden bölümde “evlü”, “ergen”, “avret”, “dul” olanlara verilen cezalar birbirinden farklıydı. Yine “tedârûbe ve teşâtüme ve katl-i nefse müte'allık cürmi beyân” eden bölümde “sagîr oğlancıklar savaş etse, cürm yok” denilmektedir.^[26] Bilhassa ergen olmak hukukî anlamda haklarını kendi elinde bulundur-

[22] Tafsilat için bkz. Gencer, Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmed Cevdet, s. 120-131. Leslie Pierce da fıkıhın bu yapısına dikkat çekmektedir: “İslam hukuk dizgesinin başlıca ilgi alanlarından biri, -Allah'ın insanoğlu için yazdığına (insanoğlunun kavramaktan aciz olduğu bir gerçeğe) akıl erdirmek yolundaki sürüp giden çabalar olarak gördüğü- genel buyrukların özel sorunlara nasıl sorumluluktan ayrılmadan uygulanabileceği idi.” Leslie Pierce, Ahlak Oyunları: 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet, (çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 161.

[23] H.A.R. Gibb, İslâm'da Modern Eğilimler, (çev. M. Kürşad Atalar), Çağlar Yayınları, Ankara 2006, s. 85.

[24] Kadın ve erkeğin konumlandırılmasında, modern dönem öncesi başat rolü oynayan, Avrupa'da da aslında hukuktur. Michel Foucault, 18. yüzyıl sonlarına değin cinsel alışkanlıkları üç önemli kanunun düzene soktuğunu ifade etmektedir: Kilise hukuku, Hıristiyan öğretisi, Medenî kanun. Bunların hepsi evlilik ilişkilerini merkez olarak almaktaydı. Yine cinselliğe ilişkin yasaklar temelde hukukî özelliğe sahipti. Örneğin livata edimini işleyen kişi “yalnızca hukuksal bir özneydi.” Hâlbuki cinselliğin tıbbileşmesi ile birlikte bir “tür”e dönüşmüştü. Michel Foucault, Cinselliğin Tarihi, (çev. Hülya Uğur Tanrıöver), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2007, s. 35-41.

[25] Bütüncül bir mahiyette haiz şer'îye sicillerinin Osmanlı toplumundaki ferdlerin algılanma biçimlerini gösteren aslı belgeler olduğuna dair bkz. Turan Açık, Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012, s. 8-16.

[26] Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, 4. Kitap-1. Kısım, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 366-367.

mak bağlamında önemli bir dönemeci temsil ediyordu. Baliğ olmayan bir kızın vâsisi vasıtasıyla hakları temsil edilmekteydi. Baliğ olduktan sonra ise yetkin bir hukukî ferd olarak toplumsal hayata dâhil olmaktaydı.^[27] Örneğin henüz baliğ değilken evlendirilen bir kız “baliğa” ve “âkila” olduktan sonra söz konusu evliliği reddetme hakkına sahipti.^[28]

Yine Osmanlı toplumunda çocuklar sadece anne ve babalarının gözetiminde değillerdi. Anne-babalar da çocuklarının bakımı hususunda mahkemenin ve mahallenin gözetimine tâbi idiler. Destek ve koruma yükümlülüklerini yerine getir-medikleri zaman ebeveynlik haklarını yitirebiliyorlardı. “Çocuklar yalnızca ailenin malı değildi; gerektiği gibi bakım görmek ve çıkarlarının korunması gibi hakları vardı.”^[29] Dolayısıyla anne ve babadan kısmen ayrı bu konumlanma biçimi aslında onların hukukî birer kişi olduklarını gösteriyordu. Nitekim reşid oldukları an itibarıyla de anne ve babanın sorumluluğundan/”hızânet” hakkından çıkıyorlar ve *hukukî* ferdler olarak ayrı bir *haklar*^[30] dünyasına sahip oluyorlardı. Leslie Pierce’ın ifade ettiği gibi fiziksel olgunluk hukukî olgunluk anlamına geliyordu.^[31] Bu hukukî olgunluk ise Osmanlı toplumunda ferdlerin her türlü haklarından haberdar olmalarına sebebiyet vermekteydi. Ayrıca sosyolojik bir perspektiften bakılınca anlamlandırılması güç bir takım alım-satım ve borç-alacak ilişkileri ferdlerin aslı olarak hukukî bir zeminlerinin olduğunun en iyi işareti idi. Öyle ki bir anne ve oğul arasındaki borç-alacak ilişkisi ya da mülk alım-satımı^[32] ve ihtilafı^[33] veya karı-koca arasındaki mülk ayrılığı rejimi^[34] sosyolojik bir perspektiften bakıldığında

[27] İstanbul’da Laleli Çeşme’de Kuyumcu Bahşayış mahallesinde oturan Fatma bint-i Rıdvan buluşa erdikden sonra vasisi Hasan Bey b. Ferhad’da olan parasını almıştı. İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi (1647-1649), (haz. Fuat Recep-Rasim Erol), İsam Yayınları, İstanbul 2011, s. 210.

[28] Ronald C. Jennings, “Women in early 17th century Ottoman judicial records-The Sharia court of Anatolian Kayseri”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 18/1, 1975, s. 75-80; Özlem Sert, “Rodosçuk Kentinde Yasak Aşkılar (1546-1549): Şer’iye Sicillerinden Zina Metinlerini Okumak”, *Suraiya Faroqhi’ye Armağan: Osmanlı’nın Peşinde Bir Yaşam*, (der. Onur Yıldırım), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 333.

[29] Judith E. Tucker, “Eksiksiz Sevgi: Osmanlı Suriyesi ve Filistin’inde İslam Hukukuna Göre Annelik”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi / çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 239.

[30] Hukûk kelimesi lafzî olarak “haklar” demektir. Dolayısıyla hukukî ferdler derken kelimeyi çifte anlamı ile kullanıyoruz. Yani hem bir sistem olarak hukuk kavramı hem de haklar anlamındaki hukuk kavramını kastediyoruz.

[31] Leslie P. Pierce, “Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi / çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 166

[32] Trabzon Şer’iye Sicilleri (T.Ş.S.), 1827, 61/3 (oğul, annesine mülk satıyor); T.Ş.S., 1831, 5/2 (oğul, annesine mülk satıyor), 56/3 (baba, kızına mülk satıyor). Fatıma bint-i Abdülkerim İstanbul’da Mevlana Hüsrev mahallesinde bulunan oldukça büyük olan evini 60.000 akçeye oğlu Mustafa Çelebi bin Mehmed’e satmıştır. İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi(1563), No: 2, (haz. Mehmed Akman), İsam Yayınları, İstanbul 2011, kayıt: 18a-1.

[33] Amasya Şer’iye Sicilleri (A.Ş.S.), No: 2, 17/4. Evâhir-i Zilhicce 1042; A.Ş.S., 2, 59/1 Evâhir-i Receb 1043.

[34] T.Ş.S., 1825, 30/4: koca karısına mülk satıyor, T.Ş.S., 1827, 16/9: koca karısına mülk satıyor; T.Ş.S., 1830, 50/3: koca, karısına mülk satıyor; T.Ş.S., 1830, 64/7: koca, karısına mülk satıyor; T.Ş.S., 1831, 29/17: kadın, kocasına mülk satıyor; T.Ş.S., 1831, 34/5: kadın, kocasına mülk satıyor. A.Ş.S., 4, 82-2: koca, karısına mülk satıyor, 84-3: koca, karısına mülk satıyor.

oldukça soğuk bir ilişki biçimine tekabül etmektedir. Zira “eksiksiz sevgi” sahibi bir annenin oğluna/kızına mülk satması, borç vermesi oldukça “soğuk” bir ilişki biçimi olarak algılanabilir. Ya da bir kadının mahkemeye başvurarak kocası ile ortak sahip oldukları evin kendi payına ve kocası payına düşen kısımlarını hüccet ile tescil ettirmesi,^[35] kadının kocasına borç vermesi ve onun ölümünden sonra bu borcu kocasının kız kardeşinden tahsil etmesi^[36] bu kabil ilişkilerdendir. Karısına bakmakla yükümlü olan bir kocanın ona borç vermesi de zikredilmelidir.^[37] İki kardeş arasındaki bir borç-alacak ilişkisi de bu bağlamda değerlendirilebilir.^[38] Dolayısıyla bu “soğukkanlı” ilişki biçimini anlamlandırmak bizce ancak hukûkî bir perspektiften mümkündür. Zira bir annenin oğluna borç vermesi ya da ona mülk hibe etmek yerine satması hususu, bugünden bakıldığında ancak bu şekilde anlamlandırılabilir. Bu noktada ise fıkıhın “hak” konusundaki tutumu irdelenmelidir.

Bilindiği üzere tüzel kişilere dair bir hukukun olmadığı fıkıh, her hakkın ferdî karakteri üzerinden işlem görmekteydi.^[39] Öyle ki kurulan şirketler bile tüzel bir yapı meydana getirmiyor, ortaklık içerisinde her ferd kendi hakkı doğrultusunda bu ortaklığa dâhil oluyordu. Yani fıkıhın bakış açısında aslolan ferdin hakkı idi. Bir ailenin her bir ferdi ayrı ayrı hukuk karşısında hak sahibi konumunda idiler. Dolayısıyla fıkıh, hak konusunda, vakıflar müstesna, ferdî bir bakışa sahiptir. Yani fıkıh nazarında herhangi bir tüzel kişiliğin hakkı söz konusu değildi. Aslolan gerçek şahsiyetlerin hakları idi. Sicillerde sıklıkla kullanan ve talep edilen “ihkâk-ı hakk”, gerçek insanlara ait hakka dayanmakta idi.^[40] Dolayısıyla bir anne ve çocuğu arasındaki örneğin maddi bir alış-verişi başka türlü anlamlandırmak mümkün olmamaktadır. Hele de bireyselleşmenin olmadığı bir dönemde, anne ve çocuğu arasındaki bu ferdiyetçi tutumu ancak her birinin ayrı haklara sahip hukukî birer

[35] Trabzon’da Hacı Kasım Mahallesi’nden Ayni bint-i Abdullah, kocası Mustafa b. Mehmed mahzârında ikrâr etmişti. Buna göre, adı geçen mahallede bulunan boş araziye Mustafa kendi malıyla 50 kuruşa satın almış ve Ayni’nin 80 kuruşuna da üzerine bir ev bina etmişlerdi. Bu doğrultuda Ayni, evin 50 kuruşu kocasının ve 80 kuruşu kendisinin olmak üzere hüccet verilmesini talep etmişti. T.Ş.S., 1831, 6/13. Andriye v. Foti, mülk menziline bazı bölümlerini zevcesi Eline bint-i Yakomi’ye satmıştı. İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi (1585-1587), No: 3, (haz. Baki Çakır vd.), İsam Yayınları, İstanbul 2011, kayıt: 62a-2. İbrahim ile karısı arasında da bu minvalde bir satış gerçekleşmişti. İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi (1577-1578), No: 7, (haz. Mehmet Akman-Fethi Gedikli), İsam Yayınları, İstanbul 2011, kayıt: 27b-1.

[36] Beşir Çelebi’nin karısı Rahime’ye 8.000 akçe nakit ve 12.000 akçe de mihr-i müeccelinden borcu bulunmaktaydı. Çelebi’nin ölmesi nedeniyle bu borcu kızkardeşi Aşşe bint-i Mehmed Bey ödemişti. T.Ş.S., 1821-4, 107/4. (Tarihsiz. Kendisinden önceki kaydın tarihi: Evahir-i Zilkade 1030).

[37] Ahmed Çelebi hayatta iken karısı Zakire’ye 5.000 akçe borç vermişti. Ahmed’in ölümünden sonra muhaleffâtını elinde bulunduran kardeşi Pirî b. Derviş, bu borcu Zakire’den tahsil etmek için mahkemeye başvurmuş ve davayı da kazanmıştı. T.Ş.S., 1826, 20/8. (Tarihsiz. Kendisinden önceki kaydın tarihi: Evâsıt-ı Şabân 1038).

[38] T.Ş.S., 1824, 44/2. Evâsıt-ı Receb 1042.

[39] Bunun tek istisnası vakıflardır. Konu hakkında bkz. Ergun Özsunay, Medenî Hukukumuzda Tüzel Kişiler, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969, s. 9-10.

[40] Bu konuda, tüzel kişiler bağlamında ve Namık Kemal’in görüşleri ekseninde bir tartışma için bkz. Bedri Gencer, “Namık Kemal’in Modern Devlet’e Karşı ‘Hak’ Arayışı”, İnsan Hakları Araştırmaları, S. 3/5, 2005, s. 135-146.

evren^[41] oldukları şeklinde düşünerek anlamlandırmak mümkündür.

Bu bağlamda değerlendirilmesi gereken bir diğer husus da Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların Kadı Mahkemesini kullanmaları ve hukukî hakları hakkındaki bilinçleridir.^[42] Uzun zamandır Osmanlı tarihçiliğinde zikredile gelen ve artık kabul edilen bu durum, kadınların hukukî anlamda birer ferd olduklarının en iyi delilidir. Sosyolojik bir varlık olmaktan öte hukukî bir ferd olan kadın, içerisinde yaşadığı hukukî evrenin kurallarını bilmek zorunda idi. Zira “toplumsal” anlamda yaşamını idame ettirebilmek için kendi hukukundan (aynı zamanda hakları anlamında) haberdar olmak mecburiyetinde idi. Kendisini yaşadığı dünya içerisinde konumlandırabilmek için buna mecburdu. Avukatlık gibi bir müessesenin olmadığı hukukî bir sistemde ise tabir yerinde ise hemen herkes hukukçu idi. Nitekim Pierce, “Yargı sürecine yöre düzeyinde katılımın bir başka yaşamsal yanı da, genel ahlâkı ve davranışları izlemek üzere bireylere ve mahallelere sorumluluk verilmesiydi (...) Bu işlevlerin tümünde, yöre halkının belli bir hukuk bilgisi ve yargılama yeteneği taşıdığı varsayılıyordu.” demektedir.^[43] Bunun yanında Pierce'in kitabında başrolü verdiği üç kadın olan İne, Hacıye Sabah ve Fatma ile birlikte birçok kadın, mahkemede hukukî konulardaki bilgileri ile suçsuzlukları doğrultusunda karar çıkartmaya çalışıyorlardı. Ya da en azından Fatma örneğinde görüldüğü üzere iki kişiye birden zina suçu isnad ederek mahkemenin korumasını elde etmeye çalışmak şeklinde bir takım “strateji”ler geliştiriyorlardı. Ayrıca kadınların ev eşyası, iltizâm ve bağ-bahçe sahipliği üzerinden geliştirdikleri “mülkiyet stratejileri” de, bu hukukî evrendeki kadın varlığının mülkiyet ve hukuk üzerinden bir yansımasıydı.^[44] Fikret Yılmaz'ın incelediği Sultan adlı “fahişe” ise bu noktada oldukça çarpıcı bir örneği temsil ediyordu. Yılmaz'ın “Sultan, Subaşıya Karşı Hukuk Savaşı Veriyor” şeklinde isimlendirdiği alt başlıktan da anlaşılabilceği üzere burada, Sultan, hukukî konulardaki bilgisi ile dikkat çekiyordu.^[45]

[41] Amelî hikmet/fıkıh insanı âlem-i kebirin bir prototipi olarak âlem-i sagır olarak konumlandırmaktadır. Kınalızâde Ali Çelebi'de bu “hülâsa-i âlem” olarak karşımıza çıkmaktadır. Kınalızâde Ali Çelebi, Ahlâk-ı Alâî, s. 86

[42] Jennigs, “Women in early 17th century Ottoman judicial records-The Sharia court of Anatolian Kayseri”, s. 53-114. Haim Gerber, “Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa 1600-1700”, International Journal of Middle East Studies, Vol. 12, No. 3, 1980, s. 231-244. Abraham Marcus da, kadınların gayrimenkul konusundaki bilinçlerini ve gayrimenkuller üzerinden edindikleri kârları ele almaktadır. Onlar, kadı mahkemesini sıklıkla kullanarak mülk alıp satmaktadırlar. Abraham Marcus, “Men, Women and Property: Dealers in Real Estate in the 18th Century Aleppo”, Journal of the Economic and Social History of the Orient, 26, 1983, s. 145. Zübeyde Güneş Yağcı, kadınların hakları hakkındaki bilinçleri noktasında köylü ve kentli kadınlar arasında bir ayrım yapmakta ve köylü kadınların “kent merkezlerinde yer alan mahkemelere kadar gitme olanakları sınırlıdır” diyerek bunu Balıkesir mahkemesine gelen kadınların genellikle şehir merkezinden ve Balıkesir'e doğrudan bağlı olan yakın köylerden olduğu hususu ile delillendirmektedir. Zübeyde Güneş Yağcı, “Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği”, Kadın/Women 2000: Kadın Araştırmaları Dergisi, C. VI, S. 2, 2005, s. 69. (dipnot 3).

[43] Pierce, Ahlak Oyunları, s. 163.

[44] Mülkiyet ve kadınların bu bağlamdaki “strateji”leri için bkz. Pierce, Ahlak Oyunları, s. 275-326.

[45] Fikret Yılmaz, “Zina ve Fuhuş Arasında Kalanlar: Fahişe, Subaşıya Karşı”, Toplumsal Tarih, S. 220, 2012, s. 23.

Peki, birey bu hukukî donanımı nereden elde etmekte idi? Detaylarını tam olarak bilmemekle beraber, bizce, bireyin hukuk bilgisi aynı zamanda fikhî bir birim olduğu anlaşılan^[46] mahalleden kaynaklanmaktadır. Osmanlı döneminde, “çocuk bütün mahalleli arasında büyür. Akdeniz dünyasında kentsel-kırsal alanda anonim hitap biçimleri ‘amca’ ve ‘teyze’ ve ‘abla’ ve ‘ağabey’dir. Mahalle halkıyla çocuk arasında bu dört yakınlaştırıcı hitapla ilişki kurulur.” Mahalle mekteplerinde, çocuğun eğitim süreci ise bütün bir mahallelinin gözetimindedir.^[47] Dolayısıyla mahallenin sahip olduğu hukukî yetkinlik çocuk tarafından tedricen tevarüs edilir. Yetişkin bir ferd olduğunda ise kendi haklarına tam anlamıyla sahip olan kişi, mahallenin bir ferdi olarak o hukukî evrenin içerisinde hem kendi haklarının hem de mahallenin/mahallelinin haklarının bilincinde olarak “toplumsal” yapı içerisindeki yerini alır.^[48] Yine modern kentlere nazaran oldukça küçük nüfusları bulunan geleneksel kentlerde cereyan eden bir muhakeme sürecine, toplumun birçok kesiminin vakıf olabileceğini düşünmek mümkündür.

Yani modern bireyin hele de tüketim kapitalizminin içerisinde büyük oranda tecrit edilmiş bir hayat yaşayan bireyin^[49] var olmadığı bir zeminde, çok daha geçirgen “sosyal” ilişkilerin olduğu geleneksel insanın diğer insanların hâli hakkındaki malumatının ve ilgisinin bugünkünden çok olduğunu düşünebiliriz. “Kamusal” bir

[46] Açıık, “17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Siyaset”, s. 149.

[47] İlber Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, Pan Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 24-25. Muallimlerde aranan en önemli özellik ise iyi bir Kur’an bilgisi ve fıkıh ilmine vukufiyettir. Nitekim çocuğun mektebe gönderilmesinin nedenlerinden biri temel fıkıh bilgilerini öğrenmesiydi. Yahya Araz, Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s. 118, 123. Avrupa’da da burjuvazi öncesinde çocuğun eğitimi aileden ziyade onu çevreleyen toplumsal yapı tarafından tesis edilirdi. Norbert Elias, bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Çekinmenin ve gizliliğin henüz fazla gelişmediği ve dürtü yaşamının insanların toplumsal ilişkilerinin dışına çıkarılmadığı dönemlerde, çocukların ilk eğitim görevi çok fazla anne ve babaya ait değildi. O dönemlerde ailenin oldukça büyük olduğu, -üst tabakalarda- hizmetkârların da fazla olduğu bir yana bırakılacak olursa, çocuğun iletişim kurduğu bütün insanlar çocuğun eğitiminde pay sahibidir, ki bunların sayısı gizliliğin fazla gelişmediği, evin dışarıya fazla kapalı olmadığı dönemlerde oldukça fazladır. (...) Toplumsal alışkanlıkların çocukta yeniden üretimi, çocuğun eğitimi özel bir mekânda, kapalı kapılar ardında değil, doğrudan doğruya insanlar arasındaki toplumsal ilişkiler içinde gelişir.” Norbert Elias, Uygarlık Süreci, C. I, (çev. Ender Ateşman), İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 304. Osmanlıların geleneksel dönemi itibariyle mahremiyet algısının farklı olduğu ve evlerin bugünkü anlamda bir kapalılığının olmadığına dair bkz. Uğur Tanyeli-Engin Gerçek, İstanbul’da Mekan Mahremiyetinin İhlali ve Teşhiri: Gerilimli bir Tarihçe ve 41 Fotoğraf, Akın Nalça Kitapları, İstanbul 2012. Süleyman Seyfi Öğün de, burjuvazinin kamusal hayatın yorgunluğundan kaçmak için özel alan olarak inşa ettiği modern evlerden öncesi bir dünyaya doğan nesiller için “eve dönmenin anlamını da çok iyi bilmezler. Çünkü her yer evdir. Kimse evini kiskanmaz. Kapıların eğreti kilitleri bunu anlatır. Sabahleyin evden çıkan çocuklar gün boyu, sokaklardan bahçelere, bahçelerden avlulara, sofalara, odalara, mutfaklara girer çıkar. Her noktada evin bir parçası olan bir teyze, amca, abi, ablayla karşılaşır.” demektedir. Süleyman Seyfi Öğün, Politika ve Kültür, Dora Yayınları, Bursa 2010, s. 69-70.

[48] Pierce da, “Ayntablıların gözünde şeriat, mahkeme duvarları arasında kapanmış bir yasa metni olmaktan öteydi. Bir kez, yöre halkınca öğretimi ve öğrenimi gelenekselleşmiş bir bilgi dalıydı.” demektedir. Pierce, Ahlak Oyunları, s. 151. Ayrıca şeriat, “bir hukuk temeli olduğu kadar, bir yaşama göreneğiydi, ‘doğru yol’du, ahlak kuralları toplamıydı. (s. 152). Birey hukuk bilgisini ona göre öncelikli olarak müftülerden, daha sonra da mahalle camiiinin imamından ediniyordu. Evinde kızlara ders veren Hacıye Sabah’ın davası ise “kız çocukların da kadın öğretmenlerden temel din bilgisi eğitimi alabileceklerini akla getiriyor”du. (s. 153). Muallimeler hakkında ayrıca bkz. Araz, Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak, s. 121.

[49] Sennett, bunu “Kamusal İnsanın Çöküşü” olarak isimlendirmektedir. Richard Sennett, Kamusal İnsanın Çöküşü, (çev. Serpil Durak-Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.

mekân olarak dolayısıyla bir tür aleniyet taşıyan mahkemeye^[50] gelen davaların birçok kişi tarafından takip edildiğini söyleyebiliriz.^[51] Böylece kişilerin etrafında cereyan eden davalar, onların hukuk bilgisini arttırmıştır denilebilir. Pierce'ın ifade ettiği gibi Ayntab'da zina suçu ile mahkemeye gelen Fatma adlı kızın davası, köyü olan Hiyam'da, muhtemelen başkalarını da "eğitmeye" yardımcı olmuştu.^[52]

Bunun yanında zimmet hukuku çerçevesinde zimmî statüsünün ve köleliğin olduğu bir toplumda, bizce ferdlerin öncelikli tanımlanma biçimi hukukîdir. Yani modern anlamda eşitliğin olmadığı, adaletin cezalandırma safhasının statü üzerinden farklılaşabildiği bir zeminde, kişilerin birbirlerine karşı konumlanış biçimleri (Müslim-zimmî, efendi-köle, koca-karı, erkek-kadın, yönetici-yönetilen) öncelikli olarak hukukî bir zaviyeden hareket eder. Modern zamanlarda hukuk karşısında tamamıyla eşit olan soyut bireyin statü noktasındaki konumlanışı ise sosyolojik bir hususiyet taşır. Zira sosyo-ekonomik dinamiklerin işlediği toplumda, süreç içerisinde bu dinamikler ekseninde bir statü oluşumu söz konusudur. Teoride herhangi bir hukukî dayanağı olmayan bu statüler ise sosyal hayatın işleminde oldukça etkili bir dinamiktir. Hâlbuki Osmanlı'da hukukî anlamda kazanılmış kişiliklerin yaşarken kendilerini konumlandırma biçimleri efendi-köle, Müslim-gayr-i Müslim, karı-koca gibi ayrımlardan hareket etmektedir. Hukukun gözetimindeki bu ayrımların olduğu bir dünyanın statü algısı bu bağlam içerisinde temellenmektedir. Nitekim zenginlik ve fakirlik dahi hukuk nezdinde bir veri olarak kabul edilmekte, dolayısıyla hukukî bir vecheye sahip olmaktadır.^[53]

Elbette bu söylenenlerden Osmanlı'da "sosyal" yapıların hiçbir varlığının ve dinamizminin olmadığı anlaşılmalıdır. İfade edilmeye çalışılan husus çocukluktan itibaren aynı zamanda fikhî bir birim olan mahallede yaşayan Osmanlı insanı için öncelikli olanın hukuk olduğudur. Dolayısıyla Osmanlı ferdlerini anlamlandırırken önce hukukî bir perspektif, akabinde de sosyolojik bir perspektif kullanmak gerekmektedir. Nitekim sosyolojik bir perspektiften yaklaştığımızda Havva Hatun'u istisna kabilinden bir kişi olarak görüp geçme tehlikesi söz konusudur. Toplumsal cinsiyete uymayan tek bir örnek olarak bakarak onu anlamlandırma çabasına girişmemek mümkündür. Bu ise tarihi bir karakter olarak belki de ona bir ayırım yapmak anlamına gelecektir. Hâlbuki ileride görüleceği üzere fıkıh, Havva Hatun'u "varsaymak" tadır.

[50] Bu konu hakkında bir değerlendirme için bkz. Açık, "17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset", s. 157-165.

[51] Hülya Taş, "Osmanlı Kadı Mahkemesinde 'Şühûdü'l-Hâl' Nasıl Değerlendirilebilir?", Bilig, S. 44, 2008, s. 25-44.

[52] Pierce, Ahlak Oyunları, s. 484.

[53] I. Ahmed Kanunnâmesi'nde "Eğer bir kimesne zinâ etse üzerine sâbit olsa, evli ise ve gani olsa bin akçeye ve andan ziyâdeye kâdir ise dört yüz akçe cerîme alına; vasat ise ikiyüz; fakir ise, elli akçe alına. Zinâ eden ergen ise gani olsa yüz; vasat olsa elli; fakir olsa otuz akçe alına ..." denmektedir. Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 9/1. Kitap-9/2. Kitap, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 494.

Hızır Bey Zevcesi Havva Hatun, Ömer bin Abdullah'a Karşı^[54]

Osmanlı İmparatorluğu'nun serhaddinde yer alan ve 17. yüzyılın ilk yarısında bir eyalet merkezi olan Trabzon'da eski şehir/kale; Aşağı Hisar, Yukarı Hisar ve Orta Hisar olmak üzere üç kısma ayrılmıştı. İşte bunlardan Aşağı Hisar'da bulunan Bâb-ı Pazar Mahallesi sâkinlerinden Ömer bin Abdullah, mahkemeye gelerek Hızır Bey'in zevcesi Havva Hatun'dan davacı olmuştu. Evâhir-i Şevvâl 1041(yaklaşık 10 Mayıs 1632-19 Mayıs 1632 tarihleri arası) tarihli kayda göre, Havva Hatun, altı cariyesi ile birlikte Ömer'in evini basıp bir kemer kılıç, iki sade gümüşlü kılıç, otuz top çadır ve bir sepet sandığını almışlardı. Dolayısıyla Ömer hakkını talep etmekteydi. Fakat Havva Hatun firar etmiş ve Sansar Hasan Beşe'nin evine kaçmıştı. Böylece şer'e mugayir hareket etmişti. Bunun üzerine "keyfiyyet-i ahvâli" mahallesi ahâlisinden sorulmuş ve İmam İbrahim Efendi ve Müezzîn Abdi Halife ile isimlerini bilmediğimiz bazı mahalleli, "*Havva feşârîdir dil-âzârdır bu makûle hâlingen aciziz hoşnud değilüz böyle feşârîlikden hâlî degildir*" şeklinde haber vermişlerdi.^[55]

Bu kaydın hemen altındaki aynı tarihli kayıta, Ömer bin Abdullah'ın Havva Hatun hakkındaki şikâyetlerinin devam ettiği görülmektedir. Buna göre Ömer bin Abdullah, kendi malı ile evinin duvarını bina ederken Havva Hatun, altı cariyesi ile birlikte ellerine balta ve nacakları almışlar ve evini basmışlardı. Ömer'in bina ettiği duvarı ve pencereleri yıkmışlardı. Bu nedenle mahkemeden bir keşif heyeti talep edilmekteydi. Zira olayın mahallinde görülmesi ve zararın yazılması gerekmektedir. Bunun üzerine Beylerbeyi Yusuf Paşa'nın mütesellimi Murtaza Ağa tarafından mübaşir olarak atanan Hüseyin Ağa, söz konusu mahalle varmış ve gerçekten Ömer'in söylediği gibi evini harap halde bulmuştu. Bu nedenle Havva Hatun'un zulmünün kati olduğuna karar verilmişti.^[56]

[54] Başlık Fikret Yılmaz'ın yukarıda zikredilen "Zina ve Fuhuş Arasında Kalanlar: Fahişe, Subaşıya Karşı" adlı makalesinden mülhemdir.

[55] "Oldur ki Mahmiyye-i Trabzon mahallâtından Aşağı Hisar'da vâki Bâb-ı Pazar mahallesi sâkinlerinden Ömer bin Abdullah nâm kimesne mahfil-i şer'e gelüb takrîr-i kelâm idüb mahalle-i mezbûrede Hızır Bey'in zevcesi Havva nâm Hatun altı nefer câriyeleri ile evim basub bir kemer kılıç ve iki sâde gümüşlü kılıcım ve otuz tob çadırım ve bir sepet sanduğum almışlardır mezbûre Havva Hatun ihzâr-ı şer' olunub ihkâk-ı hakk olunmak taleb iderin didik de kibel-i şer'den mezbûre Havva davâ-yı şer' olunduk da firâr idüb Sansar Hasan Beşe'nin evine girüb şer'-i şerîfe itâat işlemedüğü ecilden merkûmenin keyfiyyet-i ahvâli mahallesi ahâlisinden tefahhus olunduk da İmam İbrahim Efendi ve Müezzîn Abdi Halife ve gayri mahalle-i mezbûre ahâlisi mahfil-i şer'de cevab virüb fi'l-vâki merkûme Havva feşârîdir ve dil-âzârdır bu makûle hâlingen aciziz hoşnud değilüz böyle feşârîlikden hâlî degildir diyü ihbârları talebiyle ketb olunub yedine vaz' olunduğu lede'l-hâce ..... müeddî (?) ola tahriren fi evâhir-i şehri-i Şevvâli'l-mükerrerrem sene ahdi ve erba'in ve elf." T.Ş.S., 1824, 9/6.

[56] Budur ki Mahmiyye-i Trabzon mahallâtından olub Bâb-ı Pazar Mescidi mahallesi sâkinlerinden Ömer b. Abdullah meclis-i şer'-i şerîfe gelüb takrîr-i kelâm idüb mahalle-i mezbûrede vâki akreb cirânımız olan Hızır Bey zevcesi Havva nâm Hatun altı nefer câriyelerini kendü malım ile evim divârın binâ iderken ellerine balta ve nacaklar alub evim basub binâ olunan divârı ve evimin pencerelerini ve torbalarını(?) yıkub harâb idüb bana külli cefâ olmuşdur taraf-ı şer'den üzerine varilub hakikat-ı ahvâli keşf ve tahrîr olunmak matlûbumdur didik de Mîr-i Mîrân olan izzetlü sâhibü'd-devlet ve'l-ikbâl Yusuf Paşa hazretlerinin mütesellimi fahrü'l-ayân Murtaza Ağa zîde kadrehu tarafından mübaşir nasb olunan kıdvetü'l-emâcîd ve'l-akrân Hüseyin Ağa zîde kadrehu ile mahall-i mezbûrun üzerine varilub

Ömer'in konuştuğu aynı tarihli diğer bir kayıta da, Hızır Bey'in zevcesi Havva Hatun'un câriyeleri ile Ömer'in evini bastıkları, ellerine balta ve nacak alıp onu yüzünden yaraladıkları, Emine adlı hatunun bir dişini çıkardıkları ve karısının başını yaraladıkları görülmektedir. Birçok hakaret ettikleri de ifade edilmiştir. Dolayısıyla Ömer, yine bakılmasını ve yaraların tespit edilmesini talep etmektedir. Bunun üzerine Murtaza Ağa tarafından Hüseyin Bey ile belgenin altında isimleri yazılı Müslümanlar varmışlar ve gerçekten Ömer'in yüzünün sol yanında taş yarası ve Emine'nin sol tarafından bir üst dişinin çıkmış olduğunu ve Ömer'in karısının da başının yaralı olduğunu tespit etmişlerdir.^[57]

Ne yazık ki elimizde bu üç kayıttan başka Havva Hatun'a dair bir kayıt bulunmamaktadır. Bu nedenle kendisini tanımak bağlamında elbette sınırlı veriye sahibiz. Fakat elimizden geldiği kadar, belgeler üzerinden Havva Hatun'u Osmanlı evrenindeki konumuna oturtmaya çalışabiliriz.

Öncelikle Havva Hatun'un Aşağı Hisar'da Bâb-ı Pazar mahallesinde oturduğu görülmektedir. 1648-1651 tarihleri arasında, Aşağı Hisar'da yapılan mülk satışlarına bakıldığında şehrin çarşısının da bulunduğu bu muhitteki satışların genellikle yüksek meblağlı olduğu görülmektedir. Alım ve satım yapanların çoğunun unvanı bey ve çavuştur, yine daha çok tüccarların ve çocuklarının kullandığını bildiğimiz çelebi^[58] unvanlı kişiler de bu satışlarda taraf olmuşlardır.^[59] Dolayısıyla Havva Hatun, daha çok askerî kesimin ve tüccar taifesinin bulunduğu, şehrin önemli merkezlerinden birinde oturmaktadır.

Kendisinden ısrarla "*Hızır Bey zevcesi*" olarak bahsedilmesi de bu durum ile uygunluk arz etmektedir. Taşrada daha çok sancakbeylerin, kapıkulu sipahilerinin, müteferrikaların ve kimi zaman da yeniçeri zabitlerinin kullandığı bey unvanı, bilhassa bu dönem Trabzon'unda sıklıkla karşılaşılan ve daha çok şehrin

---

nazar olunduk da fî'l-vâkî' mezbûr Ömer'in evi divârları ve binâ iyledüğü divârların yıkılıb harâb olmuş bulunmagın mezbûre Havva'nın zulm ve te'addileri mukarrer ve muhakkak olmagın ol ki vâkî'-i hâldir mâ-vaka'a mübâşir-i merkûm talebiyle ketb ve terkîm olundu hurrirre fî't-târîhü'l-[mezbûr]. T.Ş.S., 1824, 9/7.

[57] Budur ki Aşağı Hisar sâkinlerinden Ömer b. Abdullah nâm kimesne meclis-i şer'de takrîr-i kelâm idüb Hızır Bey'in zevcesi Havva nâm Hatun câriyeleri ile evimi basub ellerine balta ve nacak alub beni yüzümden mecruh kilub ve Emine nâm Hatun'un bir dişin çıkarub ve avretimin başını mecrûh idüb küllî hakâret iylemişlerdir nazar olunub eser-i cerâhatlar keşf olunmak taleb iderim didik de kâim-makâm-ı mir-i mirân-ı Trabzon olan fahrü'l-akrân Murtaza Ağa tarafından Hüseyin Bey ile ve zeyl-i kitâbda mestürü'l-esâmî olan Müslimîn ile üzerine varılıb nazar olunduk da fî'l-hakîka mezbûr Ömer'in yüzünün sol yanında taş yarası ve mezbûre Emine nâm Hatun'un sol tarafından bir üst diş çıkmiş bulunub ve avretinin dahi başı mecrûh bulunub vech-i muharrer üzere cerâhatleri müşâhade olunmagın mâ-vaka'a gibbe't-taleb ketb olundu tahriren fi evâhir-i şehri-i Şevvâl sene ahdi ve erba'ın ve elf. T.Ş.S., 1824, 9/7.

[58] Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki 'Eşraf ve Ayan' Üzerine Bazı Bilgiler", Osmanlı Araştırmaları, S. III, 1982, s. 113-114. 18. Yüzyıl Halep'inde de çelebi unvanını genelde tüccarlar kullanmaktaydı. Abraham Marcus, Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep, (çev. Mehmet Emin Baş), Küre Yayınları, İstanbul 2013, s. 75. Çelebi unvanını Trabzon özelinde kimlerin kullandığı için de bkz. Açık, "17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset", s. 221-225.

[59] Söz konusu satışlar için bkz. Kenan İnan, "1831 Nolu Şer'îye Siciline Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Mülk Satışları", Türk Dünyası Araştırmaları, S. 120, 1999, s. 119.

bürokratik mekanizmalarını ellerinde bulunduran kişilerin unvanları idi.^[60] Hızır Bey'in kim olduğuna dair elimizde kesin bir veri yok, fakat unvanı kendisinin büyük ihtimalle yukarıda sayılan gruplardan birine dâhil olduğunu çağrıştırmaktadır. Bunun yanında bilindiği üzere kadınlar genelde babalarının isimleri ile anılmaktadırlar. Evlenseler dahi onlardan örneğin “Havva bint-i Mehmed” şeklinde bahsedilmektedir. Fakat burada Havva Hatun'dan ısrarla Hızır Bey'in zevcesi olarak bahsedilmesi, Hızır Bey'in “kamuoyu”nda oldukça tanınan bir kişi olduğunu göstermektedir. Karısının da, baba adı yerine daha bilindik bir tanımlanma biçimi olduğu için Hızır Bey'e izafetle anıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bir başka belgede karşımıza çıkan Mehmed Paşa'nın karısı, boşanmış dahi olsalar “sâbıkân Mehmed Paşa Hatunu Fahir Hatun” şeklinde anılmaya devam etmektedir.^[61] Hızır Bey'in bu kadar tanınmış bir kişi olabileceğine dair çıkarımımız, ne zaman kurulduğunu bilmediğimiz “merhûm” Hızır Bey Vakfı'nın^[62] vâkıfı olan kişinin Havva Hatun'un zevcesi olan Hızır Bey olabileceğine dair bir ihtimali akla getirmektedir. Fakat kesin bir delil bulunmadığı için ve Havva Hatun zevcesi Hızır Bey'in de Hızır Bey vakfının kurucusu gibi “merhûm” olarak zikredilmemesi nedeniyle bu durum sadece küçük bir ihtimal olarak kalmaktadır.

Bununla birlikte Havva Hatun'un 6 adet cariyesi olması kendisinin zengin bir kadın olduğunu göstermektedir.^[63] Bu dönem için karşılaştığımız köle ve cariyeye fiyatları içerisinde 10.000 akçe,^[64] 4.000 akçeye “16-17 yaşında bakire bir cariyeye”,^[65] 30 kuruşa “bir küçük cariyeye”,^[66] “4.000 akçe kıymetli Mihriban adlı cariyeye”,^[67] 77 kuruş,^[68] 200 kuruşa bir köle ve bir cariyeye^[69] gibi meblağlar söz konusudur. Oturulabilecek bir evin 60 kuruşa rahatlıkla alınabileceği bu dönemde^[70] örneğin 50 kuruş üzerinden 6 cariyesi olan bir kişinin ekonomik durumunun iyi olduğunu düşünmek mantıklıdır. Bunun yanında 6 tane cariyenin olduğu bir evin ve hanımının, standartların üstünde bir hayatı olduğunu tahmin edebiliriz.^[71] Neticede

[60] Konunun tafsilatı için bkz. Açık, “17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset”, s. 264-273.

[61] T.Ş.S., 1820, 25/7. 23 Rebiülahir 1028.

[62] Bizim rastladığımız iki kayıttaki vakfın Trabzon'da Değirmendere mevkiinde 8 adet değirmeni (T.Ş.S., 1828, 111/10. Evâhir-i Cemâziyelâhir 1044, 114/2. Selh-i Şabân 1044) olduğu görülmekte ve yine vakıf “nükdü”ndan borç verilmektedir. T.Ş.S., 1825, 60/11. Kendisinden önceki kaydın tarihi: Evâhir-i Rebiülevvel 1038.

[63] Zengin kadınlar ve köleleri hakkında bkz. Suraiya Faroqhi, “Köle Pazarından Arafat'a: 15. Yüzyılın Sonunda Bursalı Kadınların Yaşamöyküleri”, Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak, (çev. Gül Ç. Güven-Özgür Türesay), İstanbul 2004, s. 219-236.

[64] T.Ş.S., 1821, 23/4. Evâil-i Cemâziyelevvel 1026.

[65] T.Ş.S., 1821-4, 13/6. Evâhir-i Rebiülevvel 1029.

[66] T.Ş.S., 1825, 67/3. Evâhir-i Rebiülevvel 1038.

[67] T.Ş.S., 1826, 23/3. Evâsıt-ı Şabân 1038.

[68] T.Ş.S., 1828, 18/2. Evâil-i Rebiülevvel 1043.

[69] T.Ş.S., 1830, 47/1. Evâil-i Muharrem 1054.

[70] Bu dönemdeki mülk fiyatları hakkında tafsilat için bkz. İnan, “1831 Nolu Şer'îye Siciline Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Mülk Satışları”, s. 113-119.

[71] Abraham Marcus, Halep'te “köle sahibi olmak bir mevki göstergesi ve varlıklı ailelerin genel bir özelliği idi”

Havva Hatun'un oturduğu mahalle, kocasının ismi ile anılması ve unvanı ile altı cariyesini bir arada düşündüğümüzde, çok rahatlıkla kendisinin zengin bir kadın olduğuna hükmedebiliriz.

Havva Hatun, Hızır Bey zevcesi olmak ile ideal Osmanlı algısının onun için öngördüğü evli olma şartını yerine getiriyordu. Nitekim Kınalızâde Ali Çelebi, Osmanlı toplumunda *olması gerekeni* ifadeye çalıştığı kitabında “Evvelâ bir kimesneye lâzımdır ki te'ehhül ü tezevvüc eyleye...” demektedir.^[72] Bununla birlikte çocuklarının olup olmadığı belli değildir. Fakat ev baskınından sonra firar etmesi, geride bıraktığı çocuklarının olmadığına dair yorumlanabilir. Yaşı hakkında da herhangi bir malumatımızın olmadığı Havva Hatun'un belki de çocukları bakımına muhtaç olmayan yetişkin kişilerdir.

Yine cariyeleri olan dolayısıyla evinin dışındaki işleri onlara yaptırabilecek olan Havva Hatun, bilhassa zengin kadınların evin dışındaki hayattan mümkün merteye tecrit edilmeleri gerektiği hususundaki ideal düzen algısının gereklerini de yerine getirebilecek bir konumdaydı.^[73] Dolayısıyla “muhaddere” olarak anılması için aslında önünde hiçbir engel yoktur. Muhaddere olmak Osmanlı kadınları için ayırıcı bir vasıftır.^[74] Toplumun yüksek zümrelerine dâhil olan kişilerin karılarına, kızkardeşlerine bilhassa bu unvanın verildiği görülmektedir. Örneğin bir sicil kaydında, “fahrü'l-ayân” Zeynelabidin Efendi'nin karısı, “fahrü'l-muhadderât” Emine Hatun olarak zikredilmektedir.^[75]

Bu potansiyeline rağmen Havva Hatun için kayıtlarımızda “muhaddere” sıfatının kullanılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla sadece varlıklı olmanın ya da tanınmış birinin karısı olmanın muhaddere olarak anılmaya yetmediği anlaşılmaktadır. Zira kendisini tecrit edebilecekken “kamusal” görünüm sergilemek muhaddere olmaya mani teşkil etmektedir. Nitekim muhadderâtan olarak zikredilen kadınların genelde mahkemeye gelmek yerine vekil kullandıkları görülmektedir.^[76] Pierce, en yakın olarak “saygıdeğer” sözcüğü ile karşılanabilecek olan

demektedir. Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep*, s. 76.

[72] Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 349.

[73] Pierce, daha yüksek toplumsal konum ve varlık sahibi kadınların, toplum içine çıkmamalarının, halka açık alanlardaki işlerini gördürebilecekleri kölelerinden ileri geldiğini ifade etmektedir. Pierce, *Ahlak Oyunları*, s. 466.

[74] Hatta hukuk nezdinde gözetildiği anlaşılmaktadır. I. Ahmed Kanunâmesi'nde şöyle bir madde bulunmaktadır: “Ve eğer havâtîn müslüman tâifesi birbiriyle savaş etseler saçların yolsalar veya muhkem let etseler, muhadderâtan değil ise, ikisine dahi muhkem ta'zir edüp iki ağaca bir akçe cürm alına. Ve eğer muhadderâtan olursa erlerine tehdit edüb yirmişer akçe cerîmeleri alına.” Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 9/1. Kitap-9/2. Kitap, s. 498. Dolayısıyla bir kadının muhadderâtan olup olmaması onun alacağı cezanın niteliğini değiştirmektedir. Muhaddere olan bir kadının gayr-i hukukî fiillerinden ötürü kocası cezalandırılmaktadır.

[75] T.Ş.S., 1824, 10/11. Evâhir-i Cemâziyelevvel 1041. Benzer diğer örnekler için bkz. T.Ş.S., 1821-4, 72/2. Evâil-i Safer 1030, 73/1. Evâil-i Rebiülevvel 1030; T.Ş.S., 1824, 12/12. Zilkade 1041; T.Ş.S., 1827, 32/5. Evâil-i Şabân 1040; T.Ş.S., 1828, 58/1. Evâhir-i Şevvâl 1043; T.Ş.S., 1821-4, 73/1.

[76] Örnek olması açısından bkz. T.Ş.S., 1823-1, 29/5. Evâil-i Zilkade 1034; T.Ş.S., 1828, 15/2. Evâil-i Cemâziyel-levvel

muhaddere kavramının ahlâklı olmakla, kadın bedeninin kısıtlı görünürlüğü arasında bağ kurduğunu ifade etmektedir. Muhaddere olmak sadece varlıklı olmakla eşleşmemekte ayrıca ahlâklı olmanın da önemli olduğu anlaşılmaktadır.^[77] Havva Hatun ise muhaddere olabilecek potansiyele sahipken böyle bir tercihte bulunmayarak aksi istikamette “eşkiyalık” yapan bir kadın olmayı tercih etmiştir.

Şimdi elden geldiği kadarıyla Ömer bin Abdullah’ı tanımaya gayret edebiliriz. Abdullah baba adı kendisinin eski bir gayr-i Müslim olduğunu çağrıştırmaktadır ya da eski bir köle olması muhtemeldir. Osmanlı düzleminde en azından şer’iye sicillerinin bize gösterdiği kadarıyla muhtediler ve eski köleler çok çabuk topluma entegre olabilmektedirler. Bu hususta birçok örnek gösterilebilir. Öyle ki Trabzonlu eski bir gayr-i Müslim rahatlıkla karşımıza zengin bir kapıkulu sipahisi olarak çıkabilmektedir. Örneğin Trabzonlu Konstantin’in torunu İbrahim Bey, Trabzon’da Kapıkulu sipâhisidir.^[78] Ayrıca yeni Müslüman olmuş kişiler kisve bahası arzuhalleri ile devletten maddî yardım görebilmektedirler. Mühimme defterlerine yansıyan kayıtlarda, ihtida eden kişilere yoğun bir şekilde timar tevcih edildiği ya da daha önce ihtida etmiş olan akrabalarının yanında saraya bağlı bir işe alındıkları görülmektedir.^[79] Yine eski köleler kimi zaman efendilerinin onları azat etmesinden sonra kendilerine yapılan hibelerle sosyo-ekonomik anlamda belli bir seviye tutturabilmektedirler. Örneğin Mustafa Çavuş kölesini azad ettikten sonra ona Orta Hisar’dan bir boş arazi hibe etmiştir.^[80] Fatma Hatun da eski cariyesine 20 dip zeytin ağacı^[81] ve 3 adet de asmalı karaağaç hibe etmiştir.^[82]

Bu nedenle Ömer bin Abdullah da, şehrin önemli bir yerinde oturan ve kılıçları, otuz top çadırı ve büyük ihtimalle hizmetkârı olan bir kişi olarak böyle bir geçmişten geliyor olabilir. Bunun yanında evinde otuz top çadırı olan bir kişinin bu otuz

1043; İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi (1579-1580), No: 51, (haz. Rifat Günalan), İsam Yayınları, İstanbul 2010, kayıt: 71b-1; İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi (1590-1591), No: 84, (haz. Rifat Günalan), İsam Yayınları, İstanbul 2010, kayıt: 11a-3, 11b-5, 27a-1, 41a-3, 45a-4; İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi (1563), No: 2, (haz. Mehmet Akman), İsam Yayınları, İstanbul 2011, kayıt: 34a-2. A.Ş.S., 2, 57/2. Evâsıt-ı Receb 1043. A.Ş.S., 2, 34-2. Gurre-i Ramazan 1044. A.Ş.S., 3, 50-1. 5 Zilkade 1044. A.Ş.S., 4, 4/5. 6 Rebiülevvel 1052.

[77] Pierce, Ahlak Oyunları, s. 209.

[78] T.Ş.S., 1827, 54/3. Evâil-i Zilhicce 1040.

[79] Yahya Araz, “Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Müslim Gayrimüslim İlişkileri Bağlamında Lise Tarih Ders Kitaplarında ‘Öteki’ Sorunu”, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2008, s. 95. Elbette, ihtida etmiş olanların ilk zamanlarda bir takım uyum sorunları yaşamaları ve yeni katıldıkları Müslüman cemaati ya da bu cemaatin içerisindeki bir takım bireyler tarafından yadırganmaları mümkündür. Fakat Araz’ın ifadesi ile “zaman ilerledikçe ilişkiler yeniden şekillenip yeni bir denge oluşuyordu.” (s. 121.)

[80] T.Ş.S., 1830, 65/1. Evâil-i Cemâziyelevvel 1054.

[81] Zeytin ağacının Trabzon’da önemli bir geçim kaynağı olduğu hakkında bkz. İnan, “1831 Nolu Şer’iye Siciline Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Mülk Satışları”, s. 118.

[82] T.Ş.S., 1830, 65/8. Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1054. El-hâcc İbrahim Beşe’nin Rus asıllı azadlı kölesi de el-hâcc Siyavuş adını taşımaktadır. T.Ş.S., 1824, 45/5. Evâhir-i Receb 1042. Dolayısıyla “hâc” unvanının ona toplumda belli bir mevki sağladığı düşünülebilir. Mehmed Beşe’nin azadlı kölesi Kenan bin Abdullah ise yeniçeri olmuştur. T.Ş.S., 1828, 130/12. Evâsıt-ı Safer 1045.

top çadırı kullanmaktan ziyade ticaretini yaptığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Dolayısıyla Ömer'in oturduğu mahalle de hesaba katılırsa tüccar olması muhtemeldir. Üçüncü kaydımızda Ömer'in evinde bulunma nedeni açık olmayan bir kadından da bahsedilmektedir. Dışı çıkarılan bu kadın (Emine Hatun) eğer akrabadan olsa idi büyük ihtimalle kendisinden “kızım”, “amcamın kızı” vb. ifadelerle bahsedilmesi gerekirdi. Diğer karısı ya da cariyesi olsa idi sicillerde gördüğümüz birçok kaydın göstereceği üzere bunların da zikredilmesi gerekirdi. Zira birçok kayıta bu sıfatlardan bahsedildiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu Emine Hatun, büyük ihtimalle Ömer bin Abdullah'ın yanında çalışan ve de çadırları diken kadın veya kadınlardan biridir. Osmanlı'da, köleliğin yanında sicillerde “hizmetkâr” şeklinde isimlendirilen bazı kişiler bulunmaktadır. Örneğin Mahmud bin Bahadır'ın kızı Fatma “hizmetkâr” olarak zikredilmektedir. Fatma'yı babası Mahmud, Galimona Mahallesi'nden Osman bin Arslan'a “hizmetkârlığa” vermiştir.^[83] Yine Trabzon sâkinlerinden Mülkî bint-i Fazlı adlı “bıkr-i balığa”, kendi isteği ile ve annesi İnsaf'ın rızâsıyla Fatma Hatun'un terbiyesinde ve hizmetinde iken bazı kimselerin “bize hidmet iyle deyü” rencide etmeleri üzerine kendisinin Fatma Hatun'dan başka kimseye hizmet etmeyeceğini belirtmiştir. Annesi de bu durumu aynen onaylamıştır.^[84] Dolayısıyla bazı kişiler kendi rızaları ve ailelerinin de onayıyla “hizmetkâr” olabilmektedirler. Bu nedenle Emine Hatun'un da bunlardan biri olması muhtemeldir. Ya da “hizmetkâr” değil de (zira hizmetkâr olmak daha çok ev işleri ile ilgili bir tabir olabilir) Ömer'in imâlathânesinin -ki burasının da evi olması kuvvetle muhtemeldir- maaşlı çalışanlarından birisi olabileceği akla yatkındır. Örneğin Yani veled-i Yorgi, “Üsküdar'da Eski Hamam kurbunda Yusuf nâm yeniçerinin evinde neccârlık işle”diğinden bahsetmektedir.^[85] Yusuf'un evinin bir takım marangozluk işlerini mi yaptığı yoksa evi bir marangozhane gibi mi kullandığı tam belli olmamakla birlikte, belki Emine Hatun'un durumuna küçük de olsa açıklık getirebilir.^[86]

Ömer'i tanımak bağlamında son söyleyeceğimiz husus ise kendisinin Havva Hatun'un “akreb cirâni” olmasıdır. Küçük bir ayrıntı gibi duran bu husus, aslında, Havva Hatun'un icraatlarını anlamlandırmakta önemli bir çıkış noktası teşkil etmektedir. En yakın komşu olan Ömer ile Havva Hatun arasındaki sorunun bu yakın komşuluktan kaynaklanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zira bir takım bilgileri bir araya getirdiğimizde Havva Hatun'un planlı ve organize bir iş içerisinde olduğu izlenimi edinilmektedir. Öncelikli olarak söyleyeceğimiz husus, Havva Hatun ve cariyelerinin basit birer hırsız olmadıklarıdır. Zira otuz top çadır, kılıçlar ve

[83] T.Ş.S., 1828, 66/5. Evâil-i Zilhicce 1043.

[84] T.Ş.S., 1827, 6/4. Evâil-i Ramazân 1039.

[85] İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi (1590-1591), No: 84, kayıt : 78b-3.

[86] Halep'te kadınlar pamuğu evlerinde eğirmeye hazır hale getirmektedirler. Dokumacılar da kumaşları evlerinde üretebilmektedirler. Marcus, Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep, s. 215.

sepet sandık bir araya getirildiğinde ve Havva Hatun'un firar etmesi ile beraber ele alındığında, bütün bunların bir tesadüf olduğunu düşünmek zor görünmektedir.^[87]

Havva Hatun'un şiddet kullanmakta oldukça mahir olduğu anlaşılmaktadır. Zira bir evi basıp, duvarlarını, pencerelerini yıkmak ve içerisinde yaşayanları biri erkek olduğu halde yaralamak belli bir tecrübeyi gerektirse kanaatindeyiz. Nitekim balta ve nacak kullanmayı akleden bu kadınların,^[88] şiddete başvurmak konusunda ilk icraatları olmadığı -mahallelinin kendileri hakkında verdiği malumatı doğru kabul edersek- bellidir.

Havva Hatun ve cariyelerinin, kayıtlarda neden Ömer bin Abdullah'ın evine saldırdıkları açıklanmamıştır. Bu suskunluk meselenin sadece bir hırsızlık olayı olarak telakki edildiğini düşündürebilir. Sicillerdeki kayıtların genelde tafsilat içermedikleri bilindik bir husustur. Kâtiplerin kaleminden çıkan bu kayıtlar, belli standartlar etrafında dava sürecinin özeti mahiyetindedirler. Dava sürecinde ortaya konulan nedenler, iş metin haline getirmeye gelince göz ardı edilebilmektedir. Bu nedenle Havva Hatun'un Ömer'in evini basmasının nedeni karanlıkta kalmaktadır. Fakat elden geldiği kadarıyla bazı küçük delillerden yola çıkarak muhtemel nedenler üzerinde durulabilir. Burada da, Ömer bin Abdullah'ın ikinci kayıтта, Havva Hatun'un "akreb cirân"ı olduğunu söylemesi, bu küçük ama faydalı delillerden biridir. İlk kayıтта değil de ikinci kayıтта bilhassa "akreb cirân" kelime grubunun zikredilmesi bu yakın komşuluk ile ikinci kaydın muhtevası arasında bir bağlantı olduğunu düşündürmektedir. Zira "mahalle-i mezbûrede vâki' akreb cirânımız olan Hızır Bey zevcesi Havva nâm Hatun altı nefer câriyeleriyle kendü malım ile evim *divârın* binâ iderken ellerine balta ve nacaklar alub evim basub binâ olunan *divârı* ve evimin pencerelerini ve torbalarını(?) *yıkub* harâb idüb bana külli cefâ olmuşdur" cümlesinde Ömer bin Abdullah, vurguladığımız üç kelimesi ile bir hususa dikkat çekiyor görünmektedir.

Modern anlamda bir kamusal alan-özel alan dikotomisinin olmadığı geleneksel Osmanlı zihninde^[89] mekânın yapılışısı da bugünkünden farklı idi. Uğur Tanyeli, kamusal alan ve özel alanın olmayışını şu şekilde anlamlandırmaktadır:

[87] Işık Tamdoğan, 1763 tarihli Üsküdar kadı mahkemesi sicilini esas aldığı çalışmasında şiddetin cari olduğu mekânları ikiye ayırmaktadır: Hareketliliğin yoğun olduğu dış alanlar (iskeleler, işlek yollar, bağ, bahçe ve tarlalar) ile evler ve iç mekânlar. "Hareketliliğin yoğun olduğu dış alanlarda kişiler, sosyal denetimden görece uzak ve dolayısıyla uzlaştırıcı olabilecek araçlardan yoksun bir alanda hareket edip, belki de bu nedenden ötürü anlaşmazlıkları daha ziyade şiddete başvurarak çözmek durumundaydılar. İçe dönük, kapalı ev içlerinde ise, kişiler temel olarak çok iyi tanıdıkları, yakın ilişki içinde oldukları ve belki de bundan ötürü daha bilinçli ve önceden tasarlanmış bir şekilde şiddete başvuruyorlardı." demektedir. Işık Tamdoğan, "Atı Alan Üsküdar"ı Geçti ya da 18. Yüzyılda Üsküdar'da Şiddet ve Hareketlilik İlişkisi", Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar, (der. Noémi Lévy-Alexandre Toumarkine), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 94-95. (vurgu bize ait).

[88] Amasya'dan Salıha da, Aşş'yi balta ile yaralamıştı. A.Ş.S., 4, 5/2. 22 Muharrem 1053.

[89] Bu konu hakkında bir değerlendirme için bkz. Açık, "17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset", s. 155-207.

“Doğal olarak Osmanlı insanının yaşamının da, özel ve kamusal yarılmasına tabi olmadığı için, farklılaşmamış amorf bir bütün olduğu söylenemez. Anlatılmak istenen, burada bir ‘dikotomi’ yerine, mahremiyet ve toplumsallığın sayısız ara değerini içeren karmaşık bir yaşam düzeni ve mekan biçimlenmesinin geçerli olduğudur. Yani, toplumsal müdahalenin mümkün olduğu ve olmadığı alanlar arasında hassas bir denge vardır.”^[90]

Nitekim Osmanlı evinde haremlik ve selâmlık^[91] şeklinde düzenlenen evin haremlik bölümü “özel alan”ı, selâmlık ise “kamu”ya açılan ilk bölümü teşkil etmektedir. Buradan avluya oradan varsa bahçeye açılarak tedricen “kamusal”a doğru giden bir kurulum söz konusudur.

Dolayısıyla böyle bir “konut kültürü” ile “mekân organizasyonu”nun olduğu bir kentte, “birey”ler ve topluluklar, diğerleri hakkında şaşırtıcı ölçülere varan malumatın sahibi olabiliyorlardı.^[92] Bu kişiler bir de en yakın komşular ise malumatın derecesi artabiliyordu. Nitekim Fikret Yılmaz, incelediği birçok örnekte bu şaşırtıcı dereceye varabilen malumatı tek tek örnekler üzerinden ortaya koymuştur.^[93] Dolayısıyla Havva Hatun’un da en yakın komşusunun evindeki çadırlar, kılıçlar ve sandıktan haberdar olması ihtimali oldukça yüksektir.

Bu dönem Osmanlı toplumunda kadınların en çok önem verdikleri şeyler ev ve ziynet eşyalarıdır.^[94] Havva Hatun’un da Üsküdar’daki “gurbet avretleri”nin İstimat adlı kadının evine girip bir gümüş kadehini çalmaları^[95] gibi, Ömer bin

[90] Tanyeli- Gerçek, İstanbul’da Mekan Mahremiyetinin İhlali ve Teşhiri, s. 17.

[91] Trabzon’da bu durum, “dâhiliye” ve “hâriciye mülk menzil” olarak da ifade edilmektedir. (Turan Açık, “Bir Yeniden İnşa Denemesi: 18. Yüzyılın Ortalarında Trabzon Evleri Hakkında Bazı Tespitler,” Trabzon Kent Mirası: Yer-Yapı-Hafıza, (ed. Ö. İskender Tuluk-H. İbrahim Düzenli), Klasik Yayınları, İstanbul 2010, s. 227). Ayrıca bir kısım kişilerin evlerinin odalarını kiraladıkları görülmektedir. Örneğin Esmâ bint-i Abdullah adlı bir kadının Emine bint-i Hamza’nın evinin bir odasında kiracı olarak ikâmet ettiği görülmektedir. (T.Ş.S., 1824, 13/6. Evâhir-i Zilkade 1041). Esmâ adlı kadının “hâriciye” olarak isimlendirilen bölümdeki bir odayı kiralamış olması muhtemeldir ve bu durum hâriciye bölümünün isminden de anlaşılabilceği üzere “kamusal”lığa dair yorumlanabilir. Trabzon’da, 17. yüzyılın ilk yarısında ayrıca “selâmlık oda” olarak nitelendirilen bölümlere de rastlamak mümkündür. (Bkz. T.Ş.S., 1833, 7/4. Evâhir-i Cemâziyelahir 1062). Nitekim bu kayıttan, taşra selâmlık odanın ve bahçenin Fatma Hatun’un kocası tarafından Ahmed Ağa adlı bir yabancıya hibe edildiğine dair bir iddia bulunmaktadır. Bu durum Osmanlı evinin bugün anladığımız manada bir bütünlüğe sahip olmadığına dair bir delildir. Bir evdeki bir odanın, bir başkasına hibe veya satılmasının konu edilmesi bunu açıkça göstermektedir. Yine bir kısım kayıtlarda karşılaşılan “iç ev” ifadesi de bir bütün olarak evlerin hem “özel”lik hem “kamusal”lığı beraber barındırdığına dair yorumlanabilir. T.Ş.S., 1833, 37/7. Evâil-i Cemâziyelevvel 1063.

[92] Şahitlik ve yemin edememe arasındaki bağlantı üzerinden bu konunun değerlendirildiği bir yazı için bkz. Turan Açık, “Yeminin İki Yüzü: Vicdanı ve Toplumsal Kanaat Arasında Osmanlı Bireyi”, History Studies, S. 5/2, 2013, s. 1-18.

[93] “Kimin pezevenklik yaptığı, kimin şarap içtiği, kimin yasak bir aşk yaşadığı, kimin homoseksüel bir ilişkinin müptelası olduğu, hangi kadının evlilik öncesi bir ilişki yaşadığı, hatta bu ilişkinin nerede gerçekleştiği ve aracılık yapanın kim olduğu gibi kişisel yaşama mahsus ayrıntılar toplumun vakıf olduğu konular arasında bulunabilmektedir.” Fikret Yılmaz, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair”, Toplum ve Bilim, S. 83, 1999/2000, s. 97-98. Trabzon sicillerinde bulunan gayr-ı meşru bir ilişkiye dair oldukça ayrıntılı bilgilerin verildiği bir örnek için bkz. T.Ş.S., 1830, 27/7. Evâil-i Receb 1053.

[94] Konu hakkında bkz. Pierce, Ahlak Oyunları, s. 291-298. Faroqi de aynı kanaattedir. Suraiya Faroqi, “Varlıklı İki Kadın”, Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak, (çev. Gül Ç. Güven-Özgür TÜresay), İstanbul 2004, s. 262.

[95] İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi (11513-1521), No: 1, (haz. Bilgin aydın-Ekrem Tak), İsam Yayınları,

Abdullah'ın karısının muhtemel eşyalarını çalmak yerine, kılıç, çadır ve sandık çalmasını manidar addetmemek mümkün değildir.^[96] Elbette kadınlar da kılıç sahibi olabilirler. Örneğin başka bir kayıтта karşımıza çıkan Nazenin bint-i Abdullah adlı kadının bir siyah kılıcı ve bir de kadife kaplı kılıcı vardır ve almış olduğu borca karşılık bunları rehin vermiştir.^[97] Dolayısıyla ekonomik değer ifade eden kılıçlar, Nazenin adlı kadın için bir tür yatırım aracı gibi durmaktadır ya da hemcinsi Tacî Hatun gibi verdiği borçlara karşı kendisine rehin bırakılmış^[98] ve daha sonra da kendisinde kalmış kılıçlar olabilir. Bir diğer ihtimal de babasından veya kocasından miras kalmış olabileceğidir. Ya da onlar da kimi zaman kullanmak için bu kılıçları edinmiş olabilirler; fakat Havva Hatun özelinde, söz konusu kılıçlar, Havva Hatun'un nacak ve baltalar ile olan münasebeti ve darp, gasp ve firar etmek gibi hususiyetleri düşünülduğünde manidar görünmektedir. Ayrıca mahalleliyi sürekli rahatsız edebilen bir kadının muhakkak güvendiği bir şeyler ya da güvendiği birileri olması gerekir.

Zengin bir kişi olduğunu tahmin ettiğimiz Havva Hatun, gaspettiği bu malları satın alabilecek güce sahiptir; fakat hemen yanı başındaki komşusundan gaspetmeyi tercih etmesi onun bu işi “meslek” edindiğini düşündürmektedir.^[99] Satın almak yerine gaspetmek daha kolayına geliyordu ki bu yolu tercih etmişti. Bu nedenle Havva Hatun'un burada planlanmış bir tavrı olduğu açıktır. Büyük ihtimalle ilerde yapmayı düşündüğü fiiller için bir altyapı olması bakımından Ömer'in evindeki malzemeler dikkatini çekmiş olmalıdır. Ya da Ömer'in evindeki mal-

---

İstanbul 2010, kayıt: 32b-3. Fatma bint-i Abdullah da, Üsküdar sâkinlerinden Sâime bint-i Abdullah'ın evine girerek bir kırmızı kemhasını çalmıştır. İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi (1590-1591), No: 84, kayıt: 39a-2. Racîye Hâtun bint-i Abdullah'ın da, “münakkaş iki boğça ve iki hamam makraması ve iki vakıyye keten ve bir siyah hamam makraması ve bir keten bezi gömleği ve dört don ve iki münakkaş yastık yüzü ve bir yelek ve beş beyaz çarşeb ve bir beyaz kuşak ve iki makrama ve iki çenber ve bir alaca peşkir ve yirmi zirâ' keten bezi ve bir küçük güğümü” çalınmıştır. İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi (1618), No: 3, (haz. Yılmaz Karaca vd.), İsam Yayınları, İstanbul 2010, kayıt: 27a-5. Yine İstanbul'da Molla Hüsrev mahallesi sâkinlerinden Saliha bint-i Murad adlı kadının alaca al sandal kaftanı çalınmıştır ve kaftan Emetullah bint-i Ali'de bulunmuştur. İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi (1666-1667), No: 3, (haz. Rifat Günalan), İsam Yayınları, İstanbul 2011, kayıt: 110b-3. İstanbul'da Sultanhamamı yakınında oturan Gülistan bint-i Abdullah tâife-i Kıbtîyân'dan Altın bint-i Hüseyin'den davacı olmuştur. Alem adlı kadın Gülistan'ın dolabından “dokuz cevâhirli düğmesini, bir al atlas kaftanını, bir Acem serâseri kaftanını ve sünbülî bir sof ferâcesini” çalmıştır. Sonra ona yataklık yapan Altın'a vermiş ve firar edip kayıplara karışmıştır. İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi (1663-1664), No: 12, (haz. Rasim Erol vd.), İsam Yayınları, İstanbul 2010, kayıt: 58a-4. Yine söz konusu “hırsızlık çetesine” dair bir başka kayıтта da bu sefer, İstanbul'da Yatağançesme yakınında oturan Sâkine Hatun davacıdır. Alem adlı hâtun bir Çinkârî atlas kaftanını, iki paşa dülbendini, bir dîbâ zıbını ve bir yeşil kadife serpûşunu almış, yine Altın adlı kadına vermiştir; sonra da firar etmiştir. İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi (1663-1664), No: 12, kayıt: 58a-5.

[96] 1782'de Paris parlamentosunun karşısına çıkarılan 76 kadın hırsızın büyük çoğunluğu giysi ve kumaş çalmışlardı. Nicole Castan, “Suçlular”, Kadınların Tarihi: Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları, C. III, (ed. Natalie Zemon Davis-Arlatte Farge/çev. Ahmet Fethi), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 458.

[97] İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi (1618), No: 3, kayıt: 46a-5.

[98] İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi (1590-1591), No: 84, kayıt: 57b-1.

[99] 18. yüzyıl Avrupa'sında “nerdeyse tüm kadın hırsızlar, günden güne ücretleriyle geçinen muhtaç işçilerdi.” Castan, “Suçlular”, s. 458.

zemeleri gördükten sonra şiddete başvurabilecek potansiyeli olan biri olarak bu işi “profesyonel” şekilde yapmaya karar vermiş olması, daha küçük bir ihtimal olarak görülebilir.

Bu söylenenlerden hareketle Havva Hatun’un Ömer bin Abdullah’ın evini gözetlediğine hükmedilebilir. Zaten Ömer bin Abdullah’ın da evine duvar bina etmesini bir şekilde anlamlandırmak gerekmektedir. Stefanos Yerasimos’un belirttiği gibi geleneksel Osmanlı evlerinde cephe yoktur. Cephe, mülkün sınırında yükselen ve dışarıya bakan açıklıklarla bezenmiş bir duvardır. Duvarlar ise mülk sahibinin zenginlik ve gücünün sergilendiği bir vitrindir. Mahremiyetini tehdit eden unsurlar var ise bu duvar çoğu zaman üzerinde bir tek kapı açıklığı bulunan kör bir duvar olmaktadır. “İktidar mekânlarının dışı dönük tek ihtişam işareti kapıdır; sonuçta kapı ve iktidar kavramları özdeşleşir.”^[100]

Geleneksel Osmanlı evinin en önemli hususiyetlerinden biri bilindiği üzere avlulu olmasıdır.^[101] Evlerin ön taraflarında olan bu avlular günlük hayatın büyük bir bölümünün geçtiği mekânlar olmaları ile de oldukça önemlidir ve bu bölümü diğer evlerden ve sokaktan ayıran kesit ise duvarlardır. Trabzon’un Aşağı Hisar tarafında olan evler de genellikle avluludurlar. Ömer bin Abdullah’ın evinin de avlulu olması oldukça mantıklıdır ve çadırlarını bu avluda ya da avludan geçişin olduğu bir ambar veya mahzende muhafaza ediyor olabilir. Hatta çalışanı olduğuna hükmettiğimiz Emine Hatun’un ve bilmediğimiz başka çalışanlarının, çadırları söz konusu avluda dikiyor olmaları da ihtimal dâhilindedir. Buradan hareketle Ömer bin Abdullah, evinin gözetlenmesine olanak veren bir açıklığı duvarla kapatmak istemiş olabilir. Zira yapacağı duvarın ardında gizlemek istediği bir şeyler vardır.^[102]

Bu noktada, Ömer’in neden mahkemeye başvurmak yerine kendi başına bir duvar inşa ettirdiği sorulabilir. Bunun muhtemel bir sebebi arızanın kendi evinden

[100] Stefanos Yerasimos, “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, (der. Paul Dumont ve François Georgeon/çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 17 (dipnot 43).

[101] Suraiya Faroqhi, Orta Halli Osmanlılar: 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri’de Ev Sahipleri ve Evler, (çev. Hamit Çalışkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 123.

[102] Osmanlı mahkemelerine duvar ve gözetlenmek hususunda kimi zaman bazı başvurular olmaktadır. Üsküdar şer’iye sicillerinden bir örnekte, Evliyâ Hoca mahallesinden Ümmî Hâtun bint-i Şucâ “hemcivârî” olan ebnâ-i sipâhiyândan Mahmud Bey bin Hüseyin’den davacı olmuştur. Kendisinin evinden tarafta olan Mahmud Bey’in bir duvarı tahtadandır ve “delik delik” olmuştur. Bu nedenle onun avlusunun içini gözlemektedir. Ümmî Hatun bunun men edilmesini talep etmiştir. İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi (1590-1591), No: 84, kayıt: 38a-6. Mahremiyet ve duvar ilişkisini, Hasköy’den Ahmed Çavuş bin Abdullah, kardeşi Mehmed Bey ile kendisine babaları Avraham adlı yahudinin hibe ettiği ve kendi aralarında paylaştıkları evdeki yerlerinin arasına bir duvar gerektiği hususu üzerinden şu şekilde dile getirmektedir: “mülk menzillerimiz mâbeyninde biribirimizin ehl ü iyâllerimiz görünmeden ve biribirimizin sadâlarımız işitilmeden mâni’ ve hâciz bir duvarımız olmamaklığın, ber vech-i iştirâk beynimizde hâil bir duvar çekilmesi...” İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi (1612-1643), No: 5, (haz. Baki Çakır vd.), İsam Yayınları, İstanbul 2011, kayıt: 84-2.

kaynaklanıyor olmasıdır. Yani Havva Hatun'un evinden kaynaklanan bir sorun yoktur; gözetlenmeye müsait açıklık Ömer'in evindedir. Bir başka neden de Havva Hatun hakkında mahallelinin verdiği malumat ("merkûme Havva feşârîdir ve dil-âzârdır bu makûle hâlinden *aciziz* hoşnud değilüz böyle feşârîlikden hâlî değildir") doğru ise ondan korkmuş olması da mümkündür. Nitekim sorun kendi evinden kaynaklansa dahi evi gözetleniyor ise bu durumu kadıya şikâyet etmek imkânı vardır; fakat Ömer de mahalleli gibi Havva Hatun'un fiilleri karşısında "*aciz*" olmalı ki, bu aciziyetinden mütevellid belki birazcık gözünü karartarak duvar inşa etmeye cesaret edebilmiştir. Fakat görülebileceği üzere bu duvar inşasının akabinde Havva Hatun ve cariyeleri ellerine balta ve nacaklar alıp Ömer'in duvarını yıkmışlardır ve duvar inşası belki de Havva Hatun'un "operasyon"a başlamasını tetiklemiştir.

Havva Hatun'un altı cariye sahibi zengin bir kadın olması, onun bu gaspı ihtiyaçtan ya da zorunluluktan başka saiklerle yaptığını düşündürmektedir. Bu saikler ise zorunluluğun olmadığı yerde bir takım farklı durumlara işaret etmektedir. Elbette yüzyıllar önce yaşamış bir kadının halet-i ruhiyesini tahlil etmek zordur; fakat cariyeleri ile birlikte -her ne kadar belgede öyle geçerse de- "cem'iyet memnu' iken cem'iyet idüb" bir eve baskın yapmaları onların suça eğilimlerini göstermektedir. Yani "Macar ovasının yoksul delikanlılarının at gördüler mi dayanamayıp çalmaya kalkmaları"^[103] gibi Havva Hatun'da da böyle bir psikoloji olmuş olabilir. Ya da "eşkıyalık özgürlüktür" diyen Hobsbawm'ın bu sözü Havva Hatun için de geçerli olabilir mi? Mahkemeye gelmeyip firar etmesi bunun göstergesi sayılabilir belki ama bu sorunun cevabını verebilmek oldukça zordur.

Suçluluğu açıklayan yaklaşımları üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar biyolojik, psikolojik ve sosyolojik yaklaşımlardır.^[104] Bir takım deneyler sonucu kişilerin kalıtsal olarak suça meyledebileceklerine dair sonuçlar çıkmıştır. Çevresel faktörlerden birebir ayıramayacağımız bu konuda Havva Hatun'un durumunu anlamlandırmak olanaksızdır. Zira ailesinde suça eğilimli ya da suçlu kişiler var mı idi bilmiyoruz.^[105] Yine sinirsel iletici olan seratoninin azlığı kişiyi şiddete ve saldırganlığa yöneltebilmektedir. Havva Hatun da seratonin düzeyinin düşük olması muhtemeldir. Ya da çocukken gelişimsel ihtiyaçları karşılanmadığı için bir takım normları ihlâl etmekte hiçbir beis görmüyor olabi-

[103] Eric J. Hobsbawm, bu "yoksul delikanlıların" önemli bir eşkıya kaynağı olduğunu ifade etmektedir. Hobsbawm, *EşkİYalar*, s. 47.

[104] Bu yaklaşımlar hakkında tanıtıcı bir yazı için bkz. Sema Kaner, "Suçluluğu Açıklayan Yaklaşımlar", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C. 25, S. 2, 1992, s. 473-496.

[105] Hobsbawm, suç âlemindeki işlerin miras gibi babadan kalabildiğini ifade etmektedir: "Bavyeralı kadın soyguncu Schattinger'in gerisinde iki yüz yıllık bir aile geleneği yatıyordu; babası ve kız kardeşi dahil olmak üzere onun kanından yirmiyi aşkın kişi ya hapishanedeydi ya da idam edilmişti." Hobsbawm, *EşkİYalar*, s. 57.

lir. Bu ihtiyaçların karşılanmamasından toplumu sorumlu tutuyor da olabilir. Bir diğer neden de, sosyal ve ekonomik başarı elde etmek noktasında toplum tarafından kendisinin engellenmiş olduğunu düşünmüş olan Havva Hatun, bunu suçla meylederek bastırmaya çalışmış olabilir. Ya da “Ayrırcı Çağrışımlar Kuramı” (Differential Associations Theory)nun ortaya koyduğu, “birey için önemli olan yasalara karşı gelen kişilerin desteğiyle suçlu davranış ve tutumlar edinilir” çıkarımı doğrultusunda Havva Hatun, firar ettikten sonra yanına kaçtığı, lakabından çok da tekin olmayan bir kişi imajı veren *Sansar Hasan Beşe*’den mi ilham almıştır? Kriminolojinin olmadığı bir dönem için sayılan muhtemel gerekçelerin ne kadar geçerliliği olabileceği tartışılır; fakat son olarak söylediğimiz *Sansar Hasan Beşe* bağlantısı, belgelerimiz üzerinden baktığımızda en azından diğerlerine oranla daha muhtemel görünmektedir.

Havva Hatun’un yukarıda hukukî bireyler bahsinde ifade edildiği gibi, işlediği suçlardan dolayı alacağı cezaları biliyor olması gerekmektedir. Nitekim onun suçu işledikten sonra doğrudan firar etmesi ve *Sansar Hasan Beşe*’nin yanına sığınması, bu işin organize bir iş olduğunun bir diğer göstergesi addedilebilir. Yani *Sansar Hasan Beşe* ve Havva Hatun, bu işi beraber organize etmiş olabilirler ve daha sonra da beraber kaçmayı planlamış olmaları muhtemeldir.

Havva Hatun’un “cem’iyet” etmekte belki de başka eşkiyalardan çok daha avantajlıdır. Zira kendisine doğrudan bağlı cariyeleri ile kurduğu bir ortaklıkta koşulsuz bağımlılığın verdiği fırsatlardan faydalanabilir. Nitekim kölelerin ve cariyelerin bu şekilde bir takım gayr-i meşrû işlerde sahipleri tarafından kullanıldıkları görülmektedir.^[106] Örneğin Eyüp’te Nakkaşbaşı mahallesinden Mahmud bin Mehmed’in karısı Yasemin bint-i Abdullah evinde iken kadının eski efendisi olan Ahmed Çelebi, cârîyesi Feraşad ve kölelerinden Cafer ve Murad, Yasemin’i evde yalnız bulup sabah vaktinde baskın yapmışlardır. Evden “bir mükelled sandık ile esbâb ve bir mikdâr nukûd” alıp gitmişlerdir. Feraşad ve Cafer de “mükelled sandık ile esbâbi” alıp efendileri Ahmed Çelebi’nin evine gittiklerini itiraf etmişlerdir.^[107] Dolayısıyla bu gibi işlerde köle kullanmanın birçok avantajı vardır. Zira ganimetin paylaşılması gibi bir sorun yoktur. Feraşad ve Cafer’in gaspettiklerini efendileri Ahmed Çelebi’nin evine götürmeleri örneğinde görüldüğü gibi hepsi efendinin olacaktır. Yine hizipleşme ihtimalinin çok düşük olduğu böyle bir toplulukta “çete reisi” daha rahat hareket edebilecektir. Bunun yanında

[106] 17. yüzyıl başlarında Kıbrıs’ta kadınlar arasındaki darp vakalarına cariyelerin de karıştığına dair bkz. M. Akif Erdoğan, “Osmanlı Kıbrıs’ında Kadınlar (1580-1640)”, Tarih Boyunca Türklükte Ev ve Aile Semineri-Bildiriler, Globus Dünya Basımevi, İstanbul 2000, s. 176.

[107] İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi (1585-1587), No: 3, (haz. Baki Çakır vd.), İsam Yayınları, İstanbul 2011, kayıt: 31b-2.

kölelerin alacağı ceza hür insanlarınkinden daha azdır.^[108] Bir diğer örnek de, hizmetkârları ile birlikte benzer bir suç işleyen Mustafa Çelebi'ye dairdir. Eskiden elli dördüncü bölükte çorbacı ve talîmhânecibaşı olan Osman Ağa, Havâss-ı Aliyye kazâsına bağlı Terkos nâhiyesinde Ağaçlı köyünde bulunan çiftliğinin komşusu olan Mehmed Ağa'nın oğlu Mustafa Çelebi'den davacı olmuştur. Buna göre, II. Bayezid evkâfi arazisinden mukâtaa üzere tasarrufunda olan korusundan bundan önce Mustafa Çelebi izinsiz birkaç defa kereste ve odun kesmiştir. Bunun üzerine Osman Ağa, şeyhülislamdan tazir cezası verilmesi gerektiğine dair bir fetva alıp davacı olacakken Mustafa Çelebi dört hizmetkârıyla, ellerinde hançer, tüfek, balta ve "sâir âlât-ı harb" ile kapısına gelmişler ve "işte koca domuz korunu kesmeye gideriz eğer gelir[sen] seni dahi katl ederiz" diye kendisini tehdit ve üzerine hücum etmişlerdir. Bununla da yetinmeyip odun ve keresteleri kestikten sonra da her fırsatta kendisini öldüreceklerine dair tehditler savurmuşlardır.^[109]

Dolayısıyla, aralarındaki ilişkinin mahiyetini derinlemesine bilemesek de, Havva Hatun ve Sansar Hasan Beşe'nin gayr-i meşru icraatlarında kullanabilecekleri oldukça iyi bir potansiyele sahip oldukları ifade edilebilir. Sansar Hasan Beşe'nin yukarıda zikredilen hırsız kadınlar örneğinde görülebileceği üzere Havva Hatun'a yardım ve yataklık yaptığı da ihtimaller arasındadır. Dolayısıyla belki de "soyguncu baronu"^[110] Havva Hatun'du ve ona bu işte yardımcı olan kişi de Sansar Hasan Beşe idi. Hırsızlık konusunda yataklık ya da ortaklık eden kişilerin varlığı malumdur. Üsküdar'dan Mahmud bin Acem'in dükkânına girip mallarını çalan Hüsam Bey kulu Bilal'in "şeriki" Atik İsmail'dir.^[111] Yine Cafer Bey bin Emir'in evinden eşyalarını çalan Fidan bint-i Hızır adlı kadının da ortakları bulunmaktadır.^[112] Mücteba İlgürel "yatağı olmayan eşkıyanın uzun süre barınması mümkün değildi. Osmanlı arşiv kaynaklarında eşkıya yatağı olan kimselerin kimliğine dair verilen bilgiler, bazılarının şehir ve kasabalarda yaşayan güçlü ve zengin kimseler olduğunu göstermektedir." demektedir.^[113] Sansar Hasan Beşe'nin zengin bir adam olup olmadığını bilmemekle beraber beşe unvanı kendisinin yeniçeri, cebeci ya da topçu olabileceğine dair yorumlanabilir. Zira Trabzon'da bu dönemde bu unvanı, sayılan bu zümreler kullanmaktadır. Yine İlgürel, bilhassa 17. yüzyılda, taşrada devleti temsil eden yeniçeri, cebeci ve topçuların kimi zaman eşkıyalık

[108] "Haddi gerektiren suçlarda genel prensip kölenin hür kimseye verilen cezanın yarısı ile cezalandırılmasıdır." M. Akif Aydın-Muhammed Hamîdullah, "Köle", D.İ.A., C. 26, Ankara 2002, s. 240.

[109] İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi (1661-1662), No: 74, (haz. Hüseyin Kılıç vd.), İsam Yayınları, İstanbul 2011, kayıt: 53a-1.

[110] Kavram, Hobsbawm'dan ödünç alınmıştır. Hobsbawm, Eşkıyalar, s. 54.

[111] İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi (1518-1521), No: 2, (haz. Rifat Günalan vd), İsam Yayınları, İstanbul 2011, kayıt: 62b-2.

[112] İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi (1590-1591), No: 84, kayıt: 67b-4.

[113] Mücteba İlgürel, "Eşkıya (Osmanlılarda Eşkıyalık Hareketleri)", D.İ.A., C. 11, İstanbul 1995, s. 467-468.

yaptıklarını ifade etmektedir.^[114] Yeniçerilerin eşkıyalık yapmaları Trabzon'da da görülmedik bir durum değildir. Bu nedenle Sansar Hasan Beşe'nin de bunlardan biri olması muhtemeldir. Ya da "mektup-beratlar"^[115] yolu ile yeniçerilik elde etmiş bir kişi de olabilir, çünkü bu dönemde beşe unvanı kullanan birçok kişi bulunmaktadır ve bunların muharip bir zümre olmaktan ziyade dinamik bir şehirli hatta köylü sınıfı oldukları anlaşılmaktadır.^[116] Hasan Beşe de belki bu dinamik şehirlilerden biridir ve söz konusu dinamizmini de eşkıyalık/hırsızlık için kullanmaktadır. Genelde hırsızlara verilen bir lakap olan "sansar" da bunu çağırıştır-maktadır.^[117]

Kadından Eşkıya Olur mu?

Şimdiye kadar zikredilenler üzerinden, bizim nazarımızda Havva Hatun'un organize bir suç şebekesinin başında olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.^[118] Aşırı bir yorum olarak addedilmezse, hatta, çadırları bundan sonraki hareketli yaşamında^[119] konakladığı yerlerdeki ibatesi için çalmıştır diyebiliriz. Zira Trabzon şer'îye sicilleri üzerinden evâhir-i Muharrem 1061 (14-23 Ocak 1651) tarihine kadar yaptığımız taramalarda Havva Hatun'un firar ettikten sonra bir daha ne adına ne de sanına rastlanmıştır.^[120] Dolayısıyla hayatına bir başka yerde gasp

[114] Trabzon'da da, Sürmene yeniçerileri "umumen" Divân-ı Trabzon'a gelmişler ve Sürmene'deki yeniçerilerden Beşir Beşe, Bektaş Beşe bin İbrahim, Kara Mahmud oğlu Serdar Hamza Beşe ve Kayaoğlu Ahmed Beşe adlı kişilerin daima "şirretten ve fesaddan hâlî" olmayıp, "alet-i cerh" ile gezip, pazarda ve köylerde kimini darp edip yaraladıklarını kiminin de mallarını ve erkalarını gaspettiklerini bildirmişlerdir. Neticede ayâna ve ahaliye de söz konusu yeniçerilerin durumu sorulmuş ve onlar da "eşkıya" ve "sâî bi'l-fesâd" olduklarını ve ifade edilen suçları işlediklerini, hatta kendi başlarına vilâyete 400 kuruş "salyane idüb", köy köy dolaşıp bunu tahsil ettiklerini ve bunun emsali birçok fiillerinin olduğunu bildirmişlerdir. T.Ş.S., 1831, 43/1. Evâsıt-ı Safer 1060.

[115] "Mektup-berat" kavramı ile kastedilmeye çalışılan husus, örneğin Musa b. Şahsuvar'ın "...İslâmbol'da sâkin olan oğlum elli dokuzuncunun odabaşısından bana mektûb gönderüb seni yeniçeri iyledim didi hâlâ yeniçeriyim" ifadesinden anlaşılacağı üzere hükümdarın/merkezi iktidarının yanında bir takım iktidar odaklarının dağıttıkları payeleri muhtevi belgelerdir. Konunun tafsilatı için bkz. Açıık, "17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset", s. 225-230.

[116] Beşe unvanı hakkında bkz. Açıık, "17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset", s. 215-220.

[117] 1751 yılında, Üsküdar'da top arabacılarından kahveci Sansar Mustafa, dükkanında esrar sattığı için Bursa'ya sürgün edilmişti. Cafer Çiftçi, "Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri", OTAM, S. 27, 2010, s. 45.

[118] Kadınların bu gibi organize suç çeteleri içinde yer alabildiklerine bilhassa şer'îye sicilleri incelendiğinde rastlamak mümkündür. Örneğin 17. yüzyıl Balıkesiri'nden Selime adlı kadın, Şeyh Lütfullah Mahallesi'nde sâkin Raziye adlı kadına 2 kuruş karşılığında subaşının adamları ile birlikte olmasını teklif etmiştir. Raziye teklifi kabul etmeyince Selime gece evine adam göndermekle onu tehdit etmiştir. Selime'nin tehdidine boyun eğmeyen Raziye'nin evine gece dört beş levend gelmiş ve kapıyı kırarak içeriye girmeye çalışmışlardır. Neticede komşuların imdadına yetişmesi üzerine Raziye, bir "fuhuş çetesi"nin elinden kurtulabilmiş ve soluğu mahkemede almıştır. Güneş Yağcı, "Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği", s. 63.

[119] Tamdoğan'un yukarıda zikrettiğimiz makalesinde ("Atı Alan Üsküdar'ı Geçti ya da 18. Yüzyılda Üsküdar'da Şiddet ve Hareketlilik İlişkisi") bilhassa üzerinde durduğu nokta, suç ve hareketli bir yaşam arasındaki ilişki-dir.

[120] Burada bir ihtiyat payı bırakmak gerekmektedir. İncelediğimiz bu sicillerde küçük bir ihtimal de olsa gözden kaçırdığımız kayıtlarda Havva Hatun yer edinmiş olabilir. Ya da sicillerde bazı bölümlerin tahrif olmasından

ve benzeri suçları kılıçları ile işlemiş ve elde ettiği ganimeti de belli bir müddet Ömer bin Abdullah'dan aldığı sepet sandıkta muhafaza etmiş olabilir. Nitekim sepet sandık da demirden ve tahtadan sandığa^[121] nazaran taşınması kolay olması hasebiyle çadırılı ve hareketli ya da belgelerin ifadesi ile “kapusuz, bacasız”^[122] bir hayat için daha uygun olabilir.

Bütün bu söylediklerimizin olmuş olmama ihtimali de vardır; fakat şurası kesindir ki Havva Hatun, toplumsal cinsiyetin kodlamalarından âri, mahallesi hal-kına ve Ömer bin Abdullah'a hayatı dar etmiştir. Hele cariyeleri ile birlikte, ister sayısal üstünlük nedeniyle olsun isterse ellerindeki balta ve nacaklardan kaynaklansın, Ömer'i, karısını ve Emine Hatun'u yaralamaları ve evlerini de tabir yerinde ise başlarına yıkmaları, bizim algımızdaki “biyolojik cinsiyeti (sex)” ile de zıt bir görünüm sergilemektedir. Suraiya Faroqhi'nin, mahkemede, biri kocasını biri de kızını/ailesini temsil etmekten fazla bir şey yapmayan iki kadın için kullandığı “kendilerine yalnızca kurban rolünü değil, aktör rolünü de biçmeyi denemiş kadınlar”^[123] ifadesine Havva Hatun'un çok daha uygun olduğunu söyleyebiliriz. Hatta “denemek”ten öte aktör rolü biçtiğini zikredebiliriz. İfadelerinden uzun zamandır kendilerini rahatsız eden Havva Hatun'a karşı daha önce hiçbir şey yapmadıkları/yapamadıkları anlaşılan mahalleliye karşı konumlanmış biçimi ise onun bu aktör ya da daha doğru bir ifade ile aktris rolünü perçinlemektedir.

Osmanlı kadınları içerisinde -şiddetle kurulan bağlantı olumlu addedilemeyecek bir durum olsa da toplumsal cinsiyet ve biyolojik cinsiyet konusundaki kabullerimizi gözden geçirmek, en azından biraz törpülemek bağlamında- Havva Hatun gibi şiddete başvurmadan kendini ifade eden kadınlara da rastlamak mümkündür. Akçaabad Nahiyesi'ne bağlı Şinik Köyü'nden Ayşe bint-i Mehmed adlı bakire kız, üç yaşında yetime iken Mehmed Beşe'nin kendisini üvey oğlu Seydi'ye nikâhladığını, şimdi buluğa erdiğini ve söz konusu nikâhı kabul etmediğini, “lâzım gelirse Allah emriyle” İshak oğlu Bali'ye varacağını, ondan başka kimseye de varmayacağını belirterek aşkını itiraf etmişti.^[124] Yine Emine bint-i Abdullah da “benim rızam yoğiken İbrahim nâm kimesne beni nikâhlamak ister

kaynaklanan okunamama problemi, Havva Hatun ile karşılaşmamızın bir diğer nedeni olabilir.

[121] Bazı sandık çeşitleri için bkz. İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi (1663-1664), No: 12, kayıt: 65b-3; İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi (1596-1599), No: 20, (haz. Mehmet Akman-Fethi Gedikli), İsam Yayınları, İstanbul 2012, kayıt: 14b-1, 27a-1.

[122] 11 Mart 1699 tarihli bir hükümde, Anadolu'da “kapusuz, bacasız” gezen levendlerin köy köy “konup göçerek, halktan zorla yem, yemek, bayrak ve kurban akçesi adı altında para topladıkları, yol kesip, mal alıp, insan öldürdükleri belirtilmiş”tir. Esra Yakut, “Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkıyalık ve Cezalandırılması”, *Kebikeç*, S. 33, 2012, s. 25.

[123] Suraiya Faroqhi, “18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi / çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 8.

[124] T.Ş.S., 1827, 73/1. Evâsıt-ı Rebiülâhîr 1041. Benzer bir örnek için bkz. A.Ş.S., 3, 46/1. 29 Ramazân 1044.

ben mezbûr İbrahim'e varmağa rızâm yokdur iş bu hazır-ı fi'l-meclis Yusuf nâm kimesneye vardım"^[125] diyerek büyük ihtimalle âşık olduğu adam ile evlenmişti. Nitekim hemen arkadan gelen kayıтта nikâhlarının kıyıldığı görülmekteydi.^[126] Hatta babasının kendisini nikâhladığı sipâhiyi istemediği için mahkemeye başvuran Hacıbola (?) bint-i Hüseyin adlı "âkile ve bâliğa" kız, İbrahim Çelebi bin Keyvân'a varacağını bildirmiş ve bu konuda da mahkemeye bir fetva sunmuştu. Kadı da kızın sevdiği ile evlenmesini karara bağlamıştı.^[127]

Akçaabad Nahiyesi'ne bağlı Sera Ahur adlı köy zimmîleri ile birlikte, Ahır-ı ciyan (?) Mahallesi'nden iki dul kadın, cizye toplamaya memur Murtaza Bey'in "hilâf-ı şer'-i şerîf" kendilerinden fazla vergi talep ettiği doğrultusunda kadıya şikâyette bulunmuşlardı.^[128] Trabzon'da el-hâcc Ali Tekkesi'nde günlük 1 akçe vazife ile şeyh olan Mehmed Ded'e'nin, ataları köle olan tekyedâr Gülsüm Hatun'a tekyedârlık konusunda açtığı davayı ise Gülsüm Hatun kazanmış ve tekyedârlığı teyid edilmişti.^[129]

Yine *dergâh-ı muâllâ çavuşlarından* Sefer Çavuş'un oğulları Hasan ve Abdülbaki babalarının kardeşinin oğlu İshak Çavuş'un öldükten sonra geride bıraktığı ve babaları tarafından tapulanan Urumcuk köyündeki tarlayı tasarruf etmekte-dirler; fakat İshak Çavuş'un kızkardeşi Bircan adlı kadın ortaya çıkmış ve adı geçen yerin kardeşinin yeri ve avlu içinde olduğu savı ile Hasan ve Abdülbaki'nin tasarrufuna mani olmuştu. Sefer Çavuş'un iki oğlu bu durumun ortadan kaldırılması için hükümdara başvurmuşlardı.^[130] Benzer bir örnekte bu sefer devlete karşı bir tasarruf söz konusu idi. Maçuka Kazası'na bağlı Mesarya (?) adlı köyden Yusuf adlı yeniçeri vefat etmiş ve geride varis bırakmamıştı. Köyde bir adet evi, ambarı ve asmalı mülkü bulunmaktaydı ve varisi olmadığı için bunlar *beytü'l-mâle* kalmıştı; fakat Maryore adlı zimmî kadın bu mülkleri "fuzûlen zabt" etmişti.^[131]

Bir diğer örnekte de yine komşusunun duvarını yıkan bir kadın karşımıza

[125] T.Ş.S., 1827, 5/6. Evâil-i Ramazân 1039.

[126] T.Ş.S., 1827, 5/7. Evâil-i Ramazân 1039.

[127] A.Ş.S., 1, 16/2. Selh-i Cemâziyelevvel 1034. Benzer bir diğer örnek için bkz. A.Ş.S., 1, 6/5. Selh-i Rebiülevvel 1034.

[128] T.Ş.S., 1822, 4/2. Evâil-i Muharrem 1031.

[129] T.Ş.S., 1827, 78/9. Evâsıt-ı Cemâziyelahir 1041.

[130] A.Ş.S., 1, 148/2. Evâhir-i Rebiülevvel 1033. Hüma Hatun'un Halil Bey'in bağıını zorla zapt ettiğine dair bir iddia için bkz. A.Ş.S., 2, 13/4. Evâil-i Zilhicce 1042.

[131] T.Ş.S., 1823-1, 3/2. Şabân 1034. İnsaf bint-i Veli adlı kadın da, Ümmühan bint-i Ömer'in Gümüşhane'de bulunan bahçesini zorla zabt etmişti. T.Ş.S., 1826, 19/10. Evâsıt-ı Şabân 1038. Hanife adlı hatun ise Ayni'nin mülklerini zorla zabt etmişti. T.Ş.S., 1830, 5/15. Muharrem 1053. Trabzon Kazası'na bağlı Sava adlı köyden Ahmed, sūd-de-i saadete arz-ı hâl sunup, bundan önce yine aynı köy sâkinlerinden Abdi'nin vefat ettiğini ve borcu mukabilinde ev yerinin kendisine satıldığını, 25 senedir hiçbir anlaşmazlık olmadan burayı tasarruf ettiğini; fakat Abdi'nin kızı Salihâ'nın şu anda "hilâf-ı şer'" müdahale edip kendisini rencide ettiğini söylemişti. Bunun yanında elinde davasını destekleyecek fetvası olduğunu bildirip "mûcebince amel olunub men' ve def' olunmak bâbinda emr-i şerîf" rica etmişti. T.Ş.S., 1829, 41/5. Evâil-i Cemâziyelevvel 1052.

çıkılmaktadır. Orta Hisar Mahallesi sakinlerinden *Dergâh-ı âli müteferrikalarından* Mehmed Ağa, Ayşe bint-i Osman'dan davacı olmuştu. Avlusu üzerine inşa ettiği duvarı adı geçen kadın yıkmıştı ve tasarrufuna “mani” olmaktaydı.^[132] Hüseyin Bey bin Ali Çavuş, Raziye bint-i Süleyman hakkında iddia edip, timârı köylerinden Hocbefkebe (?) köyündeki, sınırları malum olan boz yerler on seneden beri boş olup “kanûn üzere tapuya müstehak olmuş iken” Raziye Hatun zapt edip Hüseyin Bey'e *mani olmaktaydı*. Bu iddiaya karşılık Raziye boz yerleri bir müddet babasının tasarruf ettiğini; fakat babasının vefat ettiğini ve erkek evladı olmadığını, söz konusu boz yerleri “karye-i mezbûre ağaları el-hâcc Numan ve Zülfikâr nâm kimesnelerden tapuya” aldığını ve 30 seneden beri elindeki hüccet gereğince tasarruf ettiğini ifade etmişti. Bu ifadesini destekleyecek şahitlerinin de bulunması ile hakkı olan toprağı tasarruf etmeye devam etmişti.^[133]

Görülebileceği üzere çavuş oğullarına, müteferrikalara, bey unvanına bakılırsa büyük ihtimalle kapıkulu sipahilerine ve hatta devlete karşı gelebilen ve haklı olduğunda da hakkını elde edebilen kadınlara rastlamak mümkündür. Örnekleri çoğaltmak da mümkündür; fakat bunun için öncelikle Osmanlı'da kadının varlık gösterildiğini bizim de kabul etmemiz gerekmektedir. Hukukî ferdler olarak kadınlar, hukuk nezdinde birçok zaman haklarını savunabilmişler ve elde edebilmişlerdir.

Bu ifadelerden Osmanlı'da modern anlamda eşitliğe sahip bir kadın imajı çizilmeye çalışıldığı anlaşılmamalıdır. Zira daha önce de belirtildiği üzere böyle bir şeyin Osmanlı'da tasavvur edilmesi dahi imkânsızdır. Burada kastedilmeye çalışılan husus, toplumsal cinsiyet kavramını Osmanlı tarihi bağlamında kullanırken dikkatli olmak gerektiğidir. Aslında bir nüanstan bahsettiğimiz söylenebilir. Osmanlı'da kadın ve erkeğin eşit olduğu bir hukukun hâkim olduğu zeminde, toplumsal ve eşitsiz olarak kurulmuş cinsiyetler yoktur. Henüz ne burjuva ahlâkı ne de burjuva sosyolojisi vardır. Burada zaten cinsiyetlendirilmiş^[134] bir hukuk üzerinden toplumun organize edilmesi söz konusudur. Bu düzen içerisinde de erkeklerin modern hemcinsleri kadar sosyal hayatlarında hukuka karşı bir takım *de facto* eşitsizlikler tesis etmeye çalışmalarına çok da ihtiyaç yoktur.

Nitekim hukukun bu cinsiyetlendirilmiş karakteri Havva Hatun'a mahalleli ve dolayısıyla mahkeme tarafından verilen sıfatlarda da kendini belli etmekte-

[132] T.Ş.S., 1821-4, 96/8. Evâhir-i Receb 1030.

[133] T.Ş.S., 1828, 74/1. Evâil-i Safer 1044.

[134] Selma Zecevic, bunu “cinsiyetçi” olarak ifade etmektedir. -cı, -ci eki münasebetiyle ideolojik bir muhtevaya sahip olan bu ifadeyi biz ihtiyatla karşılıyoruz. Ona göre, “İslam hukuku cinsiyetçidir, çünkü bir cinsin (erkek) diğeri (kadın) üzerinde güç sahibi olduğu cinsiyete dayalı bir hukuk söylemi yaratmak için cinsler arasındaki farkları temel alır.” Selma Zecevic, “Geç Osmanlı Bosnası'nda Kayıp Kocalar, Bekleyen Kadınlar, Boşnak Müftüler”, Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları: Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih, (der. Amila Buturovic-Irvin Cemil Schick/çev. Güliz Erginsoy), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 356 (dipnot 38).

dir. Dikkat çekeceği üzere belgelerde Havva Hatun'a "şakî" ve cariyeleri ile birlikteliği için de "eşkiyâ" kelimeleri kullanılmamıştır. Havva Hatun için "feşârî" (sıkıcı, sıkan) ve "dil-âzâr" (gönül inciten, hatır kıran) kelimeleri kullanılmıştır. Bilhassa "feşâr" kelimesine gerek kendi yaptığımız şer'îye sicili okumalarında gerekse transkripsiyonu yapılan ve inceleme fırsatı elde ettiğimiz çalışmalarda hiç rastlamadığımızı belirtmemiz gerekmektedir. Yine İslâm Araştırmaları Merkezi tarafından transkripsiyonları yapılan İstanbul'a ait 40 adet şer'îye sicilinde de bu kelime hiç geçmemektedir. Ayrıca Özen Tok tarafından yazılan ve mahalleden ihraç edilen kişileri konu alan makalesinde de bu kelimeye rastlanmamaktadır. Şikâyetçi olunan kişiler için genelde, "kendi halinde olmama, bed lisân, nâ-mahrem ile muhalâta, fitne ve fesad ehli olma, şirret ve şekavet üzre olma, ef'al-i şeni'a ve evzâ-i kabîhada bulunma, şürb-i hamr, hevâ ve hevesine tâbi olma, ehl u iyâle taarruzdan halî olmama"^[135] gibi kelime ve kelime grupları kullanılmaktadır.^[136] Dolayısıyla mahalleli ve mahkeme tarafından bu kelimenin bilhassa seçildiği söylenebilir.^[137] Bu durum bize Havva Hatun ve cariyelerinin icraatları hakkında farklı bir durum ile karşı karşıya olduğumuzu ihsas ettirmektedir. Bu farklılık ise büyük ihtimalle, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki fikhî uygulamanın ve/veya Trabzon kadısının/Bâb-ı Pazar mahallesinin bu fikhî yapı içerisinde Havva Hatun'un suçu hususundaki ictihadının nedenidir. Zira kadınların eşkiya olup olamayacakları hususu tartışmalıdır.

Eşkiya kelimesi, bilindiği üzere şakî kelimesinin çoğulu olup "bedbaht, talih-siz; günahkâr, âsi" gibi manalara gelmektedir. Türkçede farklı bir anlam kazanıp "yol kesen" manasındaki "kâtu't-tarîk", "haydut, harâmî" anlamına gelen kelimelerin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle eşkiyalık, fıkhîta had suçları

[135] Özen Tok, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 18, 2005/1, s. 160.

[136] "Feşârî"nin yerel bir tabir olma ihtimali de vardır. Nitekim Trabzon'da Beşikdüzü ve Vakfıkebir havalisinde "feşel/feşal" kelimesi kullanılmakta ve "yaramaz, haşarı çocuk" manalarına gelmektedir. Derleme Sözlüğü, C. V, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1994, s. 1848. İncelenen belgede açık bir şekilde "ra" harfi ile yazılan "feşârî" kelimesi ile "feşal" kelimesi arasında bir bağlantı olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte kelimenin "feşâr" ya da "feşal" olması semantik bakımdan çok da farklı bir tablo çizmemektedir. Son tahlilde, burada mahallelinin Havva Hatun ve cariyelerinden muzdarip olduğu açıktır ve bunu, eşkiya kavramı yerine "feşârî" kavramı ile belirtmeyi uygun görmüşlerdir.

[137] Elyse Semerdjian, Halep'te fahişelik yapan ve bilhassa evlerini genelev gibi çalıştıran kadınlar hakkında mahallelinin daha hafifletilmiş kavramlar üzerinden bir suçlama yapmayı tercih ettiklerini iddia etmektedir. Örneğin 1660 yılında fahişelik suçundan mahkemeye getirilen Zehra adlı kadın için mahalleli, "yaramaz, günahkâr" ve "doğru yoldan sapmış" gibi kelimeler kullanmışlardır. Bunun yanında "genelevi" ifade etmek için de oldukça yaygın bir şekilde "yabancıları kendi evine alıyor" şeklinde daha "hafifletilmiş" bir ifadeyi tercih etmektedirler. Bu şekilde aslında ispatlaması çok zor olan ve karşılığı recm, sopa ile dayak ve sürgün olan zina suçunun failleri, bedeni cezalarından ziyade sürgün kategorisine dâhil edilerek mahalleden ihraç ediliyorlardı. Böylece daha hafif bir ceza ile kurtulmuş oluyorlardı. Elyse Semerdjian, "Sinful Professions: Illegal Occupations of Women in Ottoman Aleppo, Syria", Hawwa, Vol. 1 (1), 2003, s. 72. Şer'îye sicilleri üzerinden recm cezasının Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanıp uygulanmadığını esneklik bağlamında tartışan bir çalışma için de bkz. Abdülmecit Mutaf, "Teorik ve Pratik Olarak Osmanlı'da Recm Cezası: Bazı Batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar", Turkish Studies, Vol. 3/4, 2008, s. 573-597.

arasında yer alan “hırâbe” suçuna karşılık gelmektedir. Osmanlılarda da genelde şakî ve eşkiyâ kelimeleri kullanılmıştır. Bunun yanında, Osmanlı kaynaklarında “Celâlî, eşirrà, harâmi, haramzâde, türedi, haydut (hayduk)” ve “uğru” kelimelerinin de kullanıldığı görülmektedir.^[138] Eşkiyalık (*hurâbe veya kat'u't-tarik*), “genelde silâhla yahut başka bir şekilde zor kullanarak yol kesip veya baskın yapıp mala ve cana tecavüz, kamu düzenini ve asayîşi ihlâl” olarak anlaşılmaktadır. Bununla birlikte eşkiyalık hakkında fakihler arasında bir takım ihtilaflı konular bulunmaktadır. Bunlardan şehir içinde gerçekleştirilen silahlı gasp ve soygunun eşkiyalık sayılıp sayılmayacağı hususu konumuz açısından önemlidir. Ebu Hanife ve bir kısım fakihler eşkiyalık suçunun ancak şehir, kasaba ve köy gibi meskûn mahallerin dışında işlenebileceğini söylemişlerdir.^[139] Merginani de şehir içinde yapılan soygunun eşkiyalık suçu olmadığı kanaatindedir. Çünkü şehrin içinde ve şehre yakın yerlerde olay yerlerine yardım gelebilir.^[140]

Osmanlıların şehirde yapılan soygunu eşkiyalık sayıp saymadıklarına ise doğrudan pratiği yansıtan şer'îye sicilleri üzerinden baktığımızda;^[141] örneğin Trabzon'da, eski yeniçeri zabiti Mehmed Çavuş'un kardeşi Mustafa adlı yeniçeri, 15 adet eşkiya ile birlikte şakîlik yapmaktadır ve bu sırada Trabzon çarşısında bir kişiyi öldürmüşlerdir. Beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın kethüdası Rıdvan Ağa'nın öncülüğünde dava açılmış ve yeniçeri zabiti Mumcu Mustafa Ağa mahkemede durumu izah etmiştir. Neticede “cemm-i gâfir bi-garaz Müslümanlar”ın da Mustafa hakkında “ehl-i fesad, şakî ve izâlesi vâcib bir ferd” olduğunu beyan etmeleriyle dava son bulmuştur.^[142]

Çarşıda cereyan eden bu olayın yanında ev basmanın da eşkiyalık suçuna dâhil edildiğini gösteren bir diğer örnekte de, bostancıbaşı olup “sürrâk ve kuttâ'-ı tariki ahza memûr olan” el-hâcc Mustafa Ağa'nın huzûrunda mahkeme kurulmuş ve Mustafa Ağa vilâyet-i Rumeli'nde bahçivan tâifesinden olan Karaca Nikola velle-i Esteban adlı zimmî hakkında, Karaca Nikola bundan önce birkaç eşkiyâ ile “cem' olup” bazı kimselerin “evlerin basıp nice fesâd etmişlerdir” demiştir. Sorgulanan Karaca Nikola cevâbında, mahkemede bulunmayan Eflak Balaban ve

[138] Mehmet Öz, “Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkiyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı, 2010, s. 227.

[139] Bardakoğlu, Ali, “Eşkiya”, D.İ.A., C. 11, İstanbul 1995, s. 463-464.

[140] Merginâni, El-Hidâye, C. II, (çev. Ahmed Meylâni), Kahraman Neşriyat, İstanbul 2004, s. 275.

[141] Bazı fakihler şehirde yapılanlarını da eşkiyalık kategorisinde değerlendirmişlerdir. Öz, “Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkiyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, s. 227.

[142] T.Ş.S., 1822, 12/5. Evâhir-i Safer 1031. Amasya'da el-hâcc Hamza mahallesi sâkinlerinden Mehmed bin Salih “nâm şakî”den el-hâcc Bekir şikayetçi olmuştur. Zira sâkin olduğu menzilde Mehmed'in “şirretinden âciz” vaziyettedirler. Nitekim Mehmed birçok “alât-ı harbî” ve kendi akranı kişiler ile mahalle ahalisini yaralamakta ve rahatsız etmektedir. Mahallelinin de bu istikametteki şahitlikleri üzerine Mehmed'in suçlu olduğuna karar verilmiştir. A.Ş.S., 3, 65-2. Evâil-i Zilhicce 1044.

Bilas adlı zimmîler ve bundan önce yakalanan ve “katl olunan” Mustafa Bey ve yoldaşları ile “cem’ olup” Galata’ya bağlı Beşiktaş’da Paşa mahallesinde bulunan bir yahudinin evini basıp eşyalarını soyduklarını ve daha sonra da aralarında tak-sim ettiklerini söylemiştir. Bundan başka Mustafa, “şerikleri” Eflak Ramazan ile Üsküdar’da Doğancılar meydanı yanında bulunan Oturak Ahmed Beşe’nin evini basıp onu da soymuşlardır. Bu soygunla da yetinmeyen eşkıya, Sarı Kurd, Eflak Ramazan, Bulgar Manol, Çavdar, Pahoşko, Bulgar Kara Süleyman ve “âbireci? ile [bir] yerde cem’ olup ben çavuşları ve mezbûr âbireci bayrakdarımız olup” Akhisar kasabasında iki kişinin daha evini basmışlardır. Bu sonuncu baskında Nikola evlere girmiş ve akçelerinin nerede olduğunu söyletmek için iki defa “tava kızdırıp bir hâtunun memesi üzerine koyup” yakmıştır. Daha sonra yine elde ettikleri “ganimeti” paylaşmışlardır.^[143] Zikredilen örnekler Osmanlı’da şehirde cereyan eden saldırı, ev basma ve yağmanın da eşkıyalık sayıldığını göstermektedir.^[144]

Bu arada vurgulanması gereken bir husus da, Rumeli vilâyetinde Zavle adlı köyden olan bahçıvan Nikola ve avanesinin Beşiktaş’taki ve Üsküdar’daki soygunlardan sonra Akhisar’a gitmeleri üzerinden, onların da Havva Hatun’un çadırları gibi çadırlara sahip oldukları ve yolculuk esnasında çadırlarda ikamet etmiş olmaları ihtimalidir. Eşkıyalığın gerektirdiği hareketlilik ve çadırın bu hareketlilik ile olan uyumu bizi böyle düşünmeye sevketmektedir. Dolayısıyla Havva Hatun’un kılıçlar ve taşıması kolay sepet sandığın yanında çadır çalmış olması ve daha sonra da firar etmesi, onun hakkında soygunlara devam ettiği doğrultusunda bir kanaat edinmemize sebep olmuştur.

Eşkıya Kadın

Havva Hatun’un icraatları ile paralellik arzeden Nikola ve avanesinin soygunları, onun eşkıya addedebileceğine kıyas edilebilir. Dolayısıyla bu kıyas üzerinden Havva Hatun’un eşkıya olduğuna hükmedebiliriz. Fakat bu hükmün kati olduğunu iddia edemeyiz. Nitekim Nikola ve avanesi için “eşkıya” kavramı kullanılırken Havva Hatun için “feşârî” ve “dil-âzâr” denilmektedir.

[143] İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi (1666-1667), No: 3, (haz. Rifat Günalan), İsam Yayınları, İstanbul 2011, kayıt: 108b-1. 17. yüzyılda, Balıkesir’de Hacı İshak Mahallesi’nden Mehmed’in evine, Ali Fakih Mahallesi’nden Çobanoğlu Mehmed gece ile baskın düzenlemiş ve karısına saldırıp mallarını da yapmamıştır. Bunun üzerine Çobanoğlu Mehmed’in durumu şehrin ileri gelenlerinden sorulmuş ve onlar da eşkıya olduğu yönünde beyanat vermişler. Neticede Çobanoğlu’nun idamına karar verilmiştir. Güneş Yağcı, “Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği”, s. 60.

[144] Ebussu’ûd Efendi, bu husustaki bir fetvasında “... Amma İmam Ebû Yûsuf’tan rivâyet vardır ki: Eğer mırda dahi silah ile kat’a kast ederlerse, kuttâ-i tarîf olurlar...” demektedir. M. Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislâm Ebussu’ûd Efendi’nin Fetvalarına Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı (Fetâvâ-yı Ebussu’ûd Efendi), Şûle Yayınları, İstanbul 1998, s. 240.

Eşkîyalık suçunun gerçekleşmesi için suçlunun akıllı ve buluğa ermiş olması ve İslâm ülkesi tebaası olması gerekmektedir. Bununla birlikte kadınların eşkıya sayılıp sayılmayacağı tartışmalıdır. Hanefî fakihlerin çoğunluğu, kadınların fitratları itibarıyla ve “âdeten” böyle bir suçta aslî fail olarak işleyemeyecekleri, ancak erkeklerin yanında veya onların baskısı ile böyle bir suçta katılabilecekleri kanaatinde dirler.^[145] Hanefî fakihlerden Tahâvî ve bazı diğer fakihler, kadınla erkek arasında bu konuda bir fark gözetmemişlerse de Osmanlıların ya da daha doğru bir ifade ile Trabzon kadısının ve Bâb-1 Pazar mahallesi ahalisinin kadınların eşkıya olamayacaklarını düşündükleri, dolayısıyla Hanefî fakihlerin çoğunluğuna tâbi oldukları söylenebilir. Nitekim eşkıya kelimesi yerine belki de eşkıyanın yaptığı fiiller ile aynı muhtevaya sahip “feşârî” kelimesini kullanmışlardır. “Gönül kırıcı” anlamındaki “dil-âzâr” kelimesi ise, Havva Hatun’un etrafındakilere Mustafa Çelebi’nin dört hizmetkârıyla, ellerinde hançer, tüfek, balta ve “sâir âlât-ı harb” ile Osman Ağa’nın kapısına gelip “işte koca domuz korunu kesmeye gideriz eğer gelir[sen] seni dahi katl ederiz” şeklinde küfür etmesine benzer bir şekilde sürekli küfür ettiğini ya da devamlı onları aşağıladığını düşündürmektedir. “Sıkıcı, boğucu” anlamındaki “feşâr” kelimesinden ise Havva Hatun’un mahallede huzur bırakmadığı, insanların yaşam alanlarını daralttığı; dolayısıyla eşkıyalık suçunun aslı unsuru olan “kamu” düzenini bozduğu anlaşılmaktadır. Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi bariz bir eşkıyalık suçu var iken mahalleli ve mahkeme Havva Hatun’u eşkıya kategorisine koymamışlardır.

Bu bölüme “Eşkîya Kadın” başlığını uygun görmemiz ve dolayısıyla Havva Hatun’dan sürekli eşkıya olarak bahsetmemizin nedeni ise fiillerinin “toplumsal cinsiyetin” kadınlara biçtiği yaradılış ve yaşam biçimleri eksensiz eşkıyalık yapamayacakları kanaatine rağmen, Havva Hatun’un tabir yerinde ise “bileğinin hakkıyla” bu fiili işlemekte erkeklerden hiç de aşağı kalmadığını, hatta bütün mahalleliyi bezdirecek kadar ileriye gidebildiğini düşünmemizden kaynaklanmaktadır. Hatta mahallelinin bu kadar şikâyetçi olmalarına, onun bu fiillerinden “aciziz” demelerine rağmen onun hakkında “ihbâr”da bulunmayı, firarından sonra gerçekleştirmeleri ise Havva Hatun’un mahalleliyi oldukça korkuttuğuna dair de yorumlanabilir.^[146] Nitekim toplumsal cinsiyeti işletip bir araya gelerek onu mahalleden ihraç etmeleri bugünden bakıldığında mümkün iken böyle bir yol takip etmemişler, Ömer’in

[145] Bardakoğlu, “Eşkîya”, s. 463; Öz, “Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkîyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, s. 227.

[146] Bu gibi olaylara rastlamak mümkündür. Halep’te müftülük, mültezimlik, muhassıllık gibi görevler yapan Muhammed Efendi Tahazâde (ö. 1786) hakkındaki şikâyetler, kendisi 1768’de sürgünde iken vukubulmuştu. Örneğin bir yahudi, yıllar önce pazar vergilerinden topladığı 750 kuruşu Tahazâde’nin kendisinden nasıl zorla aldığını ancak o sürgünde iken mahkemede anlatabilmişti. Marcus, Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri, s. 117. Hatta mahkemeye getirilen eşkıya hakkında dahi şahitlik yapmaktan çekinen kişiler vardı. “Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkîyalık ve Cezalandırılması”, s. 31.

evine yapılan baskından sonra kaçan Havva Hatun'un ancak arkasından kendisinin hilâfına beyanda bulunmuşlardır. Halbuki İstanbul'da Emin Nûreddin mahallesi ahâlisinden İmam İbrahim Efendi, Abdurrahman Beşe bin Süleyman, Hüseyin Bey bin Hasan, Mehmed bin Mustafa, Hasan bin Ömer, İbrahim Çelebi bin Mustafa, Mehmed bin Abdurrahman, Hacı Ali bin Hacı Ali, Hasan Beşe bin Abdi, Ahmed bin Cafer, Mehmed bin Abdi "ve sâirleri"nin Saliha bint-i Abdi ve kızı Fatıma bint-i Mehmed hakkında "bed-lisân ve bed-fi'l olub herbâr ba'zılarımıza şetm ve ba'zılarımız darb ettikleri sebep ile mezbûrelerin akvâl ve ef'alinden müte'ellim ve müte'zzileriz. Hattâ mezbûreler mahalle-i merkûmeden ihrâc olunmağa yedimizde buyruldu-i şerîf dahi olmağla mezbûreler mahalle-i mezkûreden çıkmağa tenbîh olunmak murâdımızdır " şeklinde "ittifak" halinde ifade vermelerine benzer bir tutum ile mahalleden ihrâc edebilirlerdi.^[147] Ya da Dellâl Receb zevcesi Fâtıma Hâtun'u, Defterdâr Ahmed Çelebi mahallesi ahâlisinin "evine her gece nâ-mahrem ricâl getirip fîsk u fücûr üzre olduğu" yönünde haber vermeleri ve evini "cebren" sattırıp başka mahalleye gitmesine vesile olmaları gibi^[148] bütün mahallelinin bir "ittifak" tesis etmesi ile ister yapmış olsun isterse ittifakın ve "ataerkil" yapının vermiş olduğu güçle atılabilecek muhtemel bir iftira ile göndermek mümkün olabirdi. Zira dikkat çekeceği üzere mahalleden ihraç kayıtlarında hemen hemen hiç bir olayın doğrudan bireysel şahidi bulunmamaktadır. Zaten fıkıh açısından da zina suçunun ispat edilmesi neredeyse olanaksızdır. Fakat birçok örnekte görüldüğü gibi mahallelinin ortak beyanı sonucunda kadınlar "nâ-mahrem ile muhalâta" yaptıkları gerekçesi ile ihraç edilebilmektedirler.^[149] Dolayısıyla Havva Hatun'un da böyle bir usul üzere ihraç edilebilmesi imkânı -belki de- varken böyle bir yol tercih edilmeyip Ömer bin Abdullah'ın davası beklenmiştir.^[150]

Bu kadar çekinilen bir kadın hakkında verdiğimiz eşkıya olduğu yollu kararda ise Osmanlı dönemi için yalnız olmadığımızı belirtmek gerekmektedir. Osmanlı mahke-

[147] İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi (1663-1664), No: 12, kayıt: 67b-1. Amasya'da Devehane mahallesinden bir zimmî kadın da, mahallelinin kadının sürekli eşkıya ile birlikte şarap içip daima mahallede "fesâd üzere" olduğu yönündeki beyanları üzerine mahalleden ihraç edilmişti. A.Ş.S, 3, 47-3. 26 Şevvâl 1044.

[148] İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi (1618), No: 3, kayıt: 34b-1.

[149] Pierce, Kanuni dönemi kanunnâmeleri ile başlayan bir süreç itibarıyla, daha kolay kanıt biçimlerine olanak verilerek cinsel suçların kovuşturulabilir hale getirildiğini ifade etmektedir. Bu genişletme sürecinde ise cinsel suçun daha çok "kamu"yu ilgilendiren mahiyeti vurgulanmıştır. Pierce, Ahlak Oyunları, s. 507. Bu tür ihraçlara örnek olması açısından bkz. İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi (1618), No: 3, kayıt: 34b-1, 51a-4, 62b-5; İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi (1691), No: 54, (haz. Hüseyin Kılıç vd.), İsam Yayınları, İstanbul 2011, kayıt: 75b-1. Örneklerin sayısını arttırmak mümkündür; fakat son olarak bir erkeğin de "nâ-mahrem ricâl ve nisvânı kendi menziline cem' edip fîsk u fücûr ettirmekle" suçlanarak mahalleden ihraç edilmesine dair bkz. İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi (1679-1680), No: 90, (haz. Fuat Recep vd.), İsam Yayınları, İstanbul 2011, kayıt: 12b-1.

[150] Mahkeme, toplu tanıklık yoluyla bir kişinin "fitne sebebi" ve "itihadi suçlu" (sâin bi'l-fesâd, müstemirru'd-darar li'l-ibad) olduğuna hükmedebiliyor ve onu idama mahkûm edebiliyordu. 18. yüzyıl Halep'inde sürekli evlere girip eşya çalan silahlı soyguncu Halil bin Cebir bu şekilde idam edilmişti. Marcus, Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep, s. 156.

melerinde sıkça başvurulduğunu bildiğimiz *Düreru'l-Hukkâm fi Şerhi Gurerü'l-Ahkâm* adlı fıkıh kitabının yazarı meşhur Şeyhülislam Molla Hüsrev şöyle demektedir:

“bir kimse şehirde insan boğmayı i'tiyâd edinse, bu sebeple öldürülür. Çünkü, yeryüzünde fesâd çıkarmaya çalışmış olur. Bu durumda onun kötülüğü, onu öldürmekle savrulur. Yol kesen kimselerle beraber bir kadın da bulunup, o kadın insan öldürüp mal alsa, erkekler öldürmeseler ve mal almasalar, kadın öldürülmez, erkekler öldürülür. *On kadın toplanıp yol kesse ve mal alıp insan öldürseler, o kadınlar öldürülürler ve çaldıkları malı da öderler.*”^[151]

Görülebileceği üzere Molla Hüsrev, kadınların da eşkiya olabileceklerine dair görüş beyan etmektedir.^[152] Fakat burada bizce toplumsal cinsiyet bağlamında ele alınması gereken ilginç bir husus vardır. “Yol kesen kimselerle beraber bir kadın da bulunup, o kadın insan öldürüp mal alsa, erkekler öldürmeseler ve mal almasalar, kadın öldürülmez, erkekler öldürülür.” hükmü, kadın ve erkek arasında toplumsal anlamda kurulmuş cinsiyetler üzerinden bir fark olduğu istikametinde değerlendiril-

[151] Molla Hüsrev, *Düreru'l-Hukkâm fi Şerhi Gurerü'l-Ahkâm*, (çev. Arif Erkan), C. III, Eser Neşriyat, İstanbul 1980, s. 59 (vurgu bize ait).

[152] Hatta 18. yüzyıl Balıkesir’inde Sabire adlı bir kadının eşkiyalığına hükmedilmmişti. Bigadiç Kasabası’ndan olup Balıkesir’de Umur Bey mahallesinde oturan Sabire bint-i Nurullah, Karesi Sancağı mutasarrıfı Mehmed Paşa tarafından mübaşir tayin edilen kapıcılar bölükbaşısı Sarı Mustafa Ağa bin Abdullah eliyle mahkemeye getirilmiş ve hakkında dava açılmıştı. Sabire’nin “muhtâlâ ve sâî bi’l-fesâd ve zâniye ve fâhişe olub kendüye nâmahrem ecnebi yaramazlar ile dâima ihtilâl” eylediği, bundan önce Bigadiç’te eşeğe bindirilip ibret olsun diye çarşıda/pazarda gezdirildiği ve mahkeme tarafından kendisine birçok defa tembihte bulunulduğu ve “men u zecr” olunduğu ifade edilmişti. Fakat asla bunlara boyun eğmemiş ve “meslek-i kadîmine” dönmüş, hatta günbegün de faaliyetlerini arttırmıştı. Bunun üzerine bu sefer “marifet-i şer’le” kasaba ahalisi “ittifâk ve ittihâd” edip Sabire’yi Bigadiç kasabası’ndan Balıkesir’e kovmuşlardı. Sabire Balıkesir’e geldiğinde mahallesinde bulunan evini zina ve hırsız yatağı haline getirmişti. Bazı kişilerin karılarını ve çocuklarını hile ile veya korkutarak zorla evine götürüp eşkiyanın eline bırakmıştı. Bu işlerin yanında ise hırsızlığı zaten adet haline getirmişti. Dolayısıyla Sarı Mustafa Ağa gereğinin yapılmasını istiyordu. Sabire ise bütün suçlarını inkâr etmişti. Bunun üzerine mahalle ahalisinden 19 kişi de Sarı Mustafa Ağa’nın ifadesi doğrultusunda şahitlik yapmışlardı. Bundan sonra ise müftü Ali Efendi’den fetva talep edilmişti: “Hindin zulüm ve şekâvet adet-i müstemirresi olub sâî bi’l-fesâd olduğu şer’ân sâbit olsa Hindin emr-i veliyyü’l-emirle katli meşrû’ mudur? El-cevâb meşrû’dur.” Ali Efendi’nin bu fetvası üzerine de Sabire’nin katline hükmedilmmişti. Kamil Su, XVII. ve XVIII’inci Yüzyıllarda Balıkesir Şehir Hayatı, Balıkesir Halkevi Yayınları, İstanbul 1937, s. 107-109; Mutaf, “Teorik ve Pratik Olarak Osmanlı’da Recm Cezası”, s. 589-590. 28 Zilhicce 1147 (21 Mayıs 1735) tarihli bu kayıttan açıkça anlaşılacaktır ki müftünün fetvasında Sabire’nin eşkiya olduğuna karar verilmişti. Dolayısıyla 18. yüzyıldan elimize kalan bu kayıt, Osmanlı İmparatorluğu’nda kadınların da eşkiya sayılabildiklerini göstermektedir. Burada da yine hem mahalle halkının hem de kapıcılar bölükbaşısının verdiği ifadede, Sabire eşkiya olarak nitelenmemişti; fakat müftünün fetvası “şekâvet” kavramı üzerinden Sabire hakkındaki hükmünü vermişti. Bu nedenle belki de “fesâd-ı ümmeti” ve Sabire’nin uslanmaz tavırını gözetken müftü, 17. yüzyılda Trabzon’daki Havva Hatun örneğinden farklı olarak bir yüzyıl sonra bir kadının eşkiya olabileceğine dair fetva vermişti. Dede Cöngi’nin Siyâset-i Şer’iye adlı eserinde “ehl-i fesâd”ın artmasına dair önemli bir tartışma vardır. Mehmed Sebzi Efendi tercümesine göre mevzu şu şekilde izah edilmiştir: “...Zamâne ehli fesâdınun keşreti için âhkâm-ı siyâsetde dañi vüsûat câbîz oldı. Hâlbuki ÖÖmer bin ÖAbdulÖaziz hâzretleri zamân-ı bâ-saÖâdetlerinde buyurmuşlar ki *سجدت للناس القضية بقدر ما احدثوا من الفجور* yaÖnj bundan soñra nâs için niçe kâziyyeler hâdiş olur fücürdan îhdâs eyledükleri kadar. Zâñretü’l-Mâlikiyye nâm kitâb şâhibi İmâm Öİlrâki hâzretleri buyurur hiç şekk yokdur ki bizüm zamânımızuñ kuzât u şuhüd ve vülât ü ümenâsi Öaşr-ı evvelde olsalar idi emr-i dñnde anlaruñ birine iÖtimâd olunmazdı. Zjrâ bunlar Öaşr-ı evvelde göre fâsiqlardur. Anuñ için ki bizüm zamânımızuñ eyüleri Öaşr-ı evvelüñ erâzilidür. Erâzili ise kâđi vü valj ve şâhid ü emñ eylemek fışk-ı mañzdur. Veli-zâlike Öaşr-ı evvelde kâbññ olan bizüm zamânımızda hasen oldı. Öaşr-ı evvelde ziyk olan ihtilâf-ı zamân ve ihtilâf-ı âhkâm sebebiyle bizüm zamânımızda vüsûat buldı.” Mehmed Sebzi Efendi, Terceme-i Siyâset-i Şer’iyye, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 9124, varak: 7a.

lebilir. Zira kadın her ne kadar adam öldürmüş ve mal almış olsa da ölüme mahkûm edilenler o değil de erkekler olduğu için erkeklerin daha baskın oldukları ifade edilmiş olmaktadır; dolayısıyla kadın ve erkek arasında bir asimetri vardır. Fakat, buradaki asimetri, toplumsal cinsiyet kavramının mantığına mugayir durmaktadır. Zira burada erkeklerin baskın olması durumu kadını canından olmaktan kurtarmakta ve zahiri bir bakış üzerinden değerlendirirsek onun “çıkarına” bir durum vücuda gelmektedir. Burada bir mağduriyet durumu söz konusu olmamaktadır.

Hâlbuki Havva Hatun’un çağdaşı ya da yüzyıl sonraki Avrupalı hemcinsleri dahi, toplumsal cinsiyet ve ataerkilliğin en acımasız yüzü ile cadı avları vasıtasıyla yüz yüze geliyorlardı. Sadece kadın olmaları nedeniyle suçlanan bu kadınlara karşı 1484’te VIII. Innocentus’tan “Almanya’da cadılığın kökünü kazımak” için izin alan iki Dominiken rahip Heinrich Kraemer ile Johann Sprenger, 1486’da *Malleus Maleficarum* adlı bir metin yayınlamışlardı. Sonraki üç yüz yılda da ciddi bir otoriteye sahip olan bu metinde, bütün kadınların şu ya da bu ölçüde cadılıkla ilgili oldukları öne sürüldü. Örneğin New England’da 1689 yılı öncesinde çoğunluğunu orta yaşlı kadınların oluşturduğu 103 kişi, başlarına gelen talihsizliklerden dolayı onları sorumlu tutan komşuları tarafından cadılıkla itham edilmişlerdi. Bunun yanında genel itibariyle suçlanan cadıların çoğu, yerleşik düzene tehdit olarak görülen kadınlardı. Bunlardan bazıları erkek kardeşleri ya da oğulları olmayan dolayısıyla doğrudan mülkiyeti tevarüs edebilecek kadınlardı.^[153]

Havva Hatun ile aradaki benzerlikler dikkat çekicidir, fakat New England’taki kadınların cadılık suçlaması ile idam edilmelerine nazaran Havva Hatun firar ettiği için cezaya çaptırılmamıştı. Firar etmeyip de cezaya maruz kalsa idi de bu Avrupalı ve Amerikalı hemcinslerinininkinden oldukça hafif bir ceza olacaktı. Bilindiği üzere eşkıyalık suçu had grubuna dâhildir. Fıkıhçıların çoğunluğu bu konuda, suçun dört kademesine verilen dört çeşit cezadan bahsetmektedirler. Buna göre adam öldürüp mal yağma eden eşkıyanın öldürülmesi veya asılarak öldürülmesi, sadece adam öldürenin öldürülmesi, mal yağma edenin el ve ayaklarının çapraz kesilmesi, sadece yol emniyetini ihlâl edenin de sürgün edilmesine hükmedilmiştir.^[154] Dolayısıyla Havva Hatun’un eşkıya olarak kabul edilmesi halinde verilecek olan cezanın el ve ayaklarının çaprazlama olarak kesilmesi olduğu söylenebilir.^[155] Bunun yanında “kamu” düzenini bozması sebebiyle mahalleden ihraç edilebilmesi ihtimal dâhilindedir; fakat eşkıya olmadığı için sadece darp ve

[153] Toplumsal cinsiyet bağlamında cadılık hususuna dair ufuk açıcı bir yazı için bkz. Berktaş, Tarihin Cinsiyeti, s. 218-231.

[154] Bardakoğlu, “Eşkıya”, s. 465.

[155] Bununla birlikte I. Ahmed Kanunnâmesi’nde “... ve dükkân açanı ve eve gireni ve birkaç hırsızlığı zâhir olanı, salb edeler.” denilmektedir. Akgündüz, Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 9/1. Kitap-9/2. Kitap, s. 500. Bu hükme göre Havva Hatun’un ev basması, erkek olsa idi onun asılmasına neden olacaktı.

gasp suçundan ceza alacak olan Havva Hatun, ağır bir ceza olan el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesinden kurtulmaktadır. Bir ta'zir suçu olan gasp nedeniyle Havva Hatun, gaspettiği malı iade etmekle mükellef olacaktı.^[156] Bunun yanında yaralama (cirâh) fiilinden dolayı da baş ve yüze yönelik yaralama (şecce) söz konusu olduğu için kısas edilmesi gerekmekte idi.^[157] Ya da birçok örnekte gördüğümüz üzere diyet vererek kurtulması mümkündür. Hatta Osmanlı'da sulhun yaygınlığı düşünüldüğünde sulh bile yapabilirlerdi.^[158] Dolayısıyla kadın olması Havva Hatun'u bu ağır cezadan kurtarmıştı.

---

[156] M. Akif Aydın, "Gasp", D.İ.A., C. 13, İstanbul 1996, s. 389.

[157] Hasan Ali Eş-Şâzeli, "Cirâh", D.İ.A., C. 8, İstanbul 1993, s. 24.

[158] Sulh hakkında bkz. Işık Tamdoğan, "Sulh and the 18th Century Ottoman Courts of Üsküdar and Adana", *Islamic Law and Society*, 15, 2008, s. 55-83.

SONUÇ

Toplumsal cinsiyet kavramını muhakkak analizlerimizde işlevsel bir kavram olarak kullanmak gerekliliği açık olmakla birlikte, kullanırken aşırı yorumlardan kaçınmak gerektiği de açıktır. Nitekim aşırılaştırılmış bir toplumsal cinsiyet kavramı üzerinden baktığımızda, Havva Hatun'un büyük ihtimalle mahalleli tarafından saf dışı edilmek istenen bir kadın olduğuna hükmedebiliriz. Yani aslında mahalleli açısından dava kaydının yansıttığı bağlamda haksız bir tasarrufu olmayan Havva Hatun, ataerkil yapı (mahalle ve hukuk) tarafından *hükümsüzleştirilmek* istenmektedir. Mahallelinin, kendisine karşı bir konumlanış olduğunu düşündüğü bir *kadını* saf dışı etmek için bir "ittifak" vücuda getirerek ona iftira atmış oldukları söylenebilir. Bu durumda ise Havva Hatun'un 1041 yılındaki bu faal konumu yine pasifize edilerek toplumsal cinsiyet tersinden işletilmiş ve Havva Hatun, bizce gerçekçi olmayan ikincil bir pozisyona itilmiş olur. Burada Havva Hatun'un Ömer bin Abdullah'a karşı işlediği fiillerin bir şahidinin olmaması gerçekten bu bağlamda düşünmeye sevk edebilir. Fakat mahalleli tarafından kullanılan ve mahkeme tarafından teyid edilen ve bizce özenle seçilmiş olan "dil-âzâr" ve "feşâr" kelimeleri böyle düşünmenin önünde engeldir. Zira birçok örnekte görüldüğü gibi Havva Hatun'dan kurtulmanın en kolay yolu olan "nâ-mahrem ile muhalâta" ile suçlamak yerine, mahallede "terör estirdiği" anlamına gelen "feşâr" kelimesini seçmeleri, Havva Hatun'un gerçekten bu fiilleri işlediğine dair önemli bir göstergedir. Çünkü Havva Hatun, her ne kadar eşkıyalık suçu işlemiş olsa da Osmanlı hukuku/kadı ve mahalleli açısından eşkıya olarak değerlendirilmekteydi. Nitekim mahalleli de "şaki" yerine özenle seçtikleri bir kavram olan "feşârı"yi kullanarak onu hırsız suçundan ayrı bir kategoriye yerleştirmişlerdi. Hâlbuki kendileri için çok ciddi sorun çıkardığını düşündükleri Havva Hatun'u toplumsal cinsiyeti işleterek eşkıya olarak nitelendirip ağır bir ceza almasını sağlamaları bugünden bakıldığında daha mantıklı idi.

Bunun yanında toplumsal cinsiyet kavramının aşırı bir versiyonu ile tarihçiliğimiz de önemli bir sorunla karşı karşıya kalabilir. Zira Ömer'in ve mahallelinin vermiş olduğu bilgilerin birer düzmece olduğuna dair bir kanaat, tarihçi ve belgeci arasındaki ilişkiyi krize sokar. Muhakkak belgelere dair bir takım sorgulamalar elzemdir, fakat modern bir kavramsallaştırmanın aşırı bir versiyonu üzerinden yapılacak güvenilmezlik ithamı, vesikalar üzerinden yapılan tarihçiliği de *hükümsüzleştirme* tehlikesi barındırmaktadır. Dolayısıyla belgelerimizle kuracağımız ilişkide, bilhassa merkezî devlet kaynaklı belgelerin, en azından yönetebilmenin gerektirdiği doğru bilgilenme lüzumu nedeniyle hakikat kırıntıları taşıdığını düşünmek mantıklıdır. Elbette gerekli tenkit metodları uygulandıktan sonra.

Havva Hatun'un hikâyesi üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'nda dilediğini yapabilen, her türlü negatif/pozitif özgürlük ile donanmış kadınların yaşadığı bir zeminin var olduğu iddia edilmemektedir; ya da bütün Osmanlı kadınlarının Havva Hatun gibi “muktedir” olabildiklerini çıkarmak da mümkün değildir. Fakat Osmanlı “toplum yapısı” Havva Hatun ve ona benzer kişilerin ortaya çıkabilecekleri bir gedik taşıyordu. Bunu gedik olarak da nitelememek belki daha doğru olabilir; zira hukuk zaten Havva Hatun'u “varsayıyordu”, fakat eşkıya olarak değil.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Amasya Şer'îye Sicilleri (A.Ş.S.), No: 1, 2, 3, 4.

Trabzon Şer'îye Sicilleri (T.Ş.S.), 1820, 1821, 1821-4, 1822, 1823-1, 1824, 1825, 1826, 1827, 1828, 1829, 1830, 1831, 1833.

İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi (1666-1667), No: 3, (haz. Rıfat Günalan), İsam Yayınları, İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi (1691), No: 54, (haz. Hüseyin Kılıç vd.), İsam Yayınları, İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi (1563), No: 2, (haz. Mehmet Akman), İsam Yayınları, İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi (1585-1587), No: 3, (haz. Baki Çakır vd.), İsam Yayınları, İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi (1661-1662), No: 74, (haz. Hüseyin Kılıç vd.), İsam Yayınları, İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi (1679-1680), No: 90, (haz. Fuat Recep vd.), İsam Yayınları, İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi (1577-1578), No: 7, (haz. Mehmet Akman-Fethi Gedikli), İsam Yayınları, İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi (1596-1599), No: 20, (haz. Mehmet Akman-Fethi Gedikli), İsam Yayınları, İstanbul 2012.

İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi (1612-1643), No: 5, (haz. Baki Çakır vd.), İsam Yayınları, İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi (1618), No: 3, (haz. Yılmaz Karaca vd.), İsam Yayınları, İstanbul 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi (1663-1664), No: 12, (haz. Rasim Erol vd.), İsam Yayınları, İstanbul 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi (1647-1649), (haz. Fuat Recep-Rasim Erol), İsam Yayınları, İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi (11513-1521), No: 1, (haz. Bilgin Aydın-Ekrem Tak), İsam Yayınları, İstanbul 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi (1518-1521), No: 2, (haz. Rıfat Günalan vd.), İsam Yayınları, İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi (1579-1580), No: 51, (haz. Rıfat Günalan), İsam Yayınları, İstanbul 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi (1590-1591), No: 84, (haz. Rıfat Günalan), İsam Yayınları, İstanbul 2010.

TELİF ESERLER

AÇIK, Turan, “Bir Yeniden İnşa Denemesi: 18. Yüzyılın Ortalarında Trabzon Evleri Hakkında Bazı Tespitler,” *Trabzon Kent Mirası: Yer-Yapı-Hafıza*, (ed. Ö. İskender Tuluk-H. İbrahim Düzenli), Klasik Yayınları, İstanbul 2010, s. 215-235.

AÇIK, Turan, “Yeminin İki Yüzü: Vicdanı ve Toplumsal Kanaat Arasında Osmanlı Bireyi”, *History Studies*, S. 5/2, 2013, s. 1-18.

AÇIK, Turan, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Siyaset*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012.

AHISKA, Meltem, “Yoksa Kadınlar Var mı?”, *Defter*, S. 21, 1994, s. 31-41.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 4. Kitap-1. Kısım, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 9/1. Kitap-9/2. Kitap, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

ARAZ, Yahya, *Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Müslim Gayrimüslim İlişkileri Bağlamında Lise Tarih Ders Kitaplarında “Öteki” Sorunu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2008.

ARAZ, Yahya, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

ARLI, Alim, “Şehir sosyolojisi: 1970 Öncesi Tartışmalar Hakkında Bir Yeniden Değerlendirme”, *Kent Sosyolojisi*, (ed. Köksal Alver) Hece Yayınları, Ankara 2012, s. 107-149.

AYDIN, M. Akif - Muhammed Hamîdullah, “Köle”, *D.İ.A.*, C. 26, Ankara 2002, s. 237-246.

AYDIN, M. Akif, “Gasp”, *D.İ.A.*, C. 13, İstanbul 1996, s. 387-392.

BARDAKOĞLU, Ali, “Eşkiya”, *D.İ.A.*, C. 11, İstanbul 1995, s. 463-466.

BAYHAN, Vehbi, “Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet”, *Doğu Batı*, S. 63, 2012-13, s. 147-164.

BAYOĞLU, Filiz, “Simone de Beauvoir: Öteki Olarak Kadın”, *Kaygı*, S. 15, 2010, s. 71-78.

BERKTAY, Fatmagül, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul 2010.

BUTUROVIC, Amila - İrvin Cemil Schick, “Giriş”, *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları: Toplumsal Cinsiyet, Kültür Tarih*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 1-10.

CASTAN, Nicole, “Suçlular”, *Kadınların Tarihi: Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları*, C. III, (ed. Natalie Zemon Davis-Arlatte Farge/çev. Ahmet Fethi), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 449-460.

ÇAHA, Ömer, “Sivil Toplumun Dünü ve Bugününde Kadın”, *Türkiye Günlüğü*, S. 26, 1994, s. 42-57.

ÇAHA, Ömer, *Sivil Kadın: Türkiye’de Kadın ve Sivil Toplum*, Savaş Yayınevi, Ankara 2010.

Derleme Sözlüğü, C. V, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1994.

ÇİFTÇİ, Cafer, “Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri”, *OTAM*, S. 27, 2010, s. 27-57.

- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi'nin Fetvalarına Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı (Fetâvâ-yı Ebussu'ûd Efendi), Şûle Yayınları, İstanbul 1998.
- ELİAS, Norbert, *Uygarlık Süreci*, C. I, (çev. Ender Ateşman), İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- ERDOĞRU, M. Akif, "Osmanlı Kıbrıs'ında Kadınlar (1580-1640)", *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri-Bildiriler*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul 2000, s. 155-200.
- ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Klasik Dönemindeki 'Eşraf ve Ayan' Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, S. III, 1982, s. 105-118.
- ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- Eş-Şazeli, Hasan Ali, "Cirâh", *D.İ.A.*, C. 8, İstanbul 1993, s. 24-25.
- FAROQHI, Suraiya, "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi / çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 7-26.
- FAROQHI, Suraiya, "Köle Pazarından Arafat'a: 15. Yüzyılın Sonunda Bursalı Kadınların Yaşamöyküleri", *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, (çev. Gül Ç. Güven-Özgür Türesay), İstanbul 2004, s. 219-236.
- FAROQHI, Suraiya, "Varlıklı İki Kadın", *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, (çev. Gül Ç. Güven-Özgür Türesay), İstanbul 2004, s. 249-264.
- FAROQHI, Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar: 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler*, (çev. Hamit Çalışkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- FAY, Mary Ann, "Kadınlar ve Vakıflar: 18. Yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi / çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 27-46.
- FOUCAULT, Michel, *Cinselliğin Tarihi*, (çev. Hülya Uğur Tanrıöver), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2007.
- GENCER, Bedri, *İslam'da Modernleşme 1839-1939*, Lotus Yayınları, Ankara 2008.
- GENCER, Bedri, *Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmed Cevdet*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011.
- GENCER, Bedri, "Hâl ve Muhâl: Sekülerlikten Sekülerizme," *EskiYeni*, S. 13, Bahar 2009, s. 14-21.
- GENCER, Bedri, "Namık Kemal'in Modern Devlete Karşı 'Hak' Arayışı", *İnsan Hakları Araştırmaları*, S. 3/5, 2005, s. 135-146.
- GERBER, Haim, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 12, No. 3, 1980, s. 231-244.
- GIBB, H.A.R., *İslâm'da Modern Eğilimler*, (çev. M. Kürşad Atalar), Çağlar Yayınları, Ankara 2006.
- GÖCEK, Fatma Müge-Marc David Baer, "18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi/çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 47-62.
- GÜLDÜ, Özgür -Müge Ersoy Kart, "Toplumsal Cinsiyet Roller ve Siyasal Tutumlar: Sosyal-

Psikolojik Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 64, S. 3, 2009, s. 101-108.

GÜNEŞ YAĞCI, Zübeyde, “Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği”, *Kadın/Women 2000: Kadın Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S. 2, 2005, s. 51-81.

HABERMAS, Jürgen, *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, (çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

HOBSBAWM, Eric J., *Eşkialar*, (çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul 2011.

IMBER, Colin, “Kadınlara, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah’ın *Behcetü’l-Fetâvâ*’sında Mehr”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi / çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 67-101.

İLGÜREL, Mücteba, “Eşkiya (Osmanlılarda Eşkialık Hareketleri)”, *D.İ.A.*, C. 11, İstanbul 1995, s. 466-469.

İNAN, Kenan, “1831 Nolu Şer’iye Siciline Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Mülk Satışları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 120, 1999, s. 103-124.

JENNINGS, Ronald C., “Women in early 17th century Ottoman judicial records-The Sharia court of Anatolian Kayseri”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 18/1, 1975, s. 53-114.

KANER, Sema, “Suçluluğu Açıklayan Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 2, 1992, s. 473-496.

Kâtip Çelebi, *Mizânü’l-Hakk Fi İhtiyârî’l-Ehakk*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008.

Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, (haz. Mustafa Koç), Klasik Yayınları, İstanbul 2007.

KÖSE, Elifhan, “Cinsiyet/Toplumsal Cinsiyet İkiciliği Üzerine Eleştirel Yaklaşımlar ya da Doğa ‘Doğal mıdır?’”, *Doğu Batı*, S. 64, 2013, s. 37-52.

MARCUS, Abraham, “Men, Women and Property: Dealers in Real Estate in the 18th Century Aleppo”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 26, 1983, s. 137-163.

MARCUS, Abraham, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep*, (çev. Mehmet Emin Baş), Küre Yayınları, İstanbul 2003.

Mehmed Sebzî Efendi, *Terceme-i Siyâset-i Şer’iyye*, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 9124.

Merginâni, *El-Hidâye*, C. II, (çev. Ahmed Mevlâni), Kahraman Neşriyat, İstanbul 2004.

Molla Hüsrev, *Dürerü’l-Hukkâm fi Şerhi Gurerü’l-Ahkâm*, (çev. Arif Erkan), C. III, Eser Neşriyat, İstanbul 1980.

MUTAFA, Abdülmecit, “Teorik ve Pratik Olarak Osmanlı’da Recm Cezası: Bazı Batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar”, *Turkish Studies*, Vol. 3/4, 2008, s. 573-597.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2002.

ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, *Politika ve Kültür*, Dora Yayınları, Bursa 2010.

ÖZ, Mehmet, “Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkialık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Bayram Kodaman’a Armağan Özel Sayısı, 2010, s. 226-233.

ÖZSUNAY, Ergun, *Medenî Hukukumuzda Tüzel Kişiler*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969.

PHILLIPS, Anne, *Demokrasinin Cinsiyeti*, (çev. Alev Türker), Metis Yayınları, İstanbul 2012.

PIERCE, Leslie, “Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi / çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 161-187.

PIERCE, Leslie, *Ahlak Oyunları: 1540-1541 Osmanlı’da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, (çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

SARIBAY, Ali Yaşar, *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*, Asa Kitabevi Yayınları, Bursa 1998.

SAVRAN, Gülnur, “Feminist Teori ve Erkek Şiddeti”, *Defter*, S. 21, 1994, s. 45-53.

SEMERDJIAN, Elyse, “Sinful Professions: İlegal Occupations of Women in Ottoman Aleppo, Syria”, *Hawwa*, Vol. 1 (1), 2003, s. 60-85.

SENNETT, Richard, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, (çev. Serpil Durak-Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.

ŞENTÜRK, Recep, *Türk Düşüncesinin Sosyolojisi: Fıkıhtan Sosyal Bilimlere*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2008.

SERT, Özlem, “Rodosçuk Kentinde Yasak Aşklar (1546-1549): Şer’iye Sicillerinden Zina Metinlerini Okumak”, *Suraiya Faroqhi’ye Armağan: Osmanlı’nın Peşinde Bir Yaşam*, (der. Onur Yıldırım), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 327-371.

SU, Kamil, *XVII. ve XVIII’inci Yüzyıllarda Balıkesir Şehir Hayatı*, Balıkesir Halkevi Yayınları, İstanbul 1937.

TAMDOĞAN, Işık, “Atı Alan Üsküdar’ı Geçti ya da 18. Yüzyılda Üsküdar’da Şiddet ve Hareketlilik İlişkisi”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, (der. Noémi Lévy-Alexandre Toumarkine), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 80-95.

TAMDOĞAN, Işık, “Sulh and the 18th Century Ottoman Courts of Üsküdar and Adana”, *Islamic Law and Society*, 15, 2008, s. 55-83.

TANPINAR, Ahmed Hamdi, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.

TANYELİ, Uğur -Engin Gerçek, *İstanbul’da Mekan Mahremiyetinin İhlali ve Teşhiri: Gerilimli bir Tarihçe ve 41 Fotoğraf*, Akın Nalça Kitapları, İstanbul 2012.

TAŞ, Hülya, “Osmanlı Kadı Mahkemesinde ‘Şühûdü’l-Hâl’ Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Bilig*, S. 44, 2008, s. 25-44.

TOK, Özen, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 18, 2005/1, s. 155-173.

TUCKER, Judith E., “Eksiksiz Sevgi: Osmanlı Suriyesi ve Filistin’inde İslam Hukukuna Göre Annelik”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi / çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 222-240.

YAKUT, Esra, “Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkîyalık ve Cezalandırılması”, *Kebikeç*, S. 33, 2012, s. 21-34.

YERASIMOS, Stefanos, “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, (der. Paul Dumont ve François Georgeon/çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 1-18.

YILMAZ, Fikret, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair”, *Toplum ve Bilim*, S. 83, 1999/2000, s. 92-109.

YILMAZ, Fikret, “Zina ve Fuhuş Arasında Kalanlar: Fahişe, Subaşıya Karşı”, *Toplumsal Tarih*, S. 220, 2012, s. 22-31.

ZECEVIC, Selma, “Geç Osmanlı Bosnası’nda Kayıp Kocalar, Bekleyen Kadınlar, Boşnak Müftüler”, *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları: Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, (Der. Amila Buturovic-Irvin Cemil Schick/çev. Güliz Erginsoy), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 347-371.

15.-19. Yüzyıllarda Edirne'de AsayıŖı Sağlayan Bir Kurum: Edirne Bostancı Ocağı*

Doğ. Dr. Murat YILDIZ

anakkale 18 Mart niversitesi / ÇANAKKALE

Edirne Bostancı Ocağı, Osmanlı devlet teŖkilâtında acemi oğlanlar statüsünde olan bir kurumdur. Ocağın adı ve aynı zamanda kuruluş gerekçesini belirten bostancı kelimesi Farsça kökenli “bostan” ve Türkçe kökenli bir ek olan “-cı”dan oluŖmaktadır. Bostan, “bû” isminin yer bildiren “sitân” kelimesiyle birleŖmesinden oluŖan ve “güzel kokuların bol olduğu yer” anlamına gelen “bûsitân” kelimesinden bozmadır. Dilimizde, genellikle sebze bahçesi anlamına gelen bostan kelimesine iŖ ve meslek bildiren “-cı”ekinin eklenmesiyle oluŖan bostancıdan bostan iŖini yapan, bostanla uğraŖan veya burayı idare eden kimse anlaŖılmaktadır^[1].

Osmanlı devlet teŖkilâtındaysa bostancı, baŖta Topkapı Sarayı, Edirne, Manisa ve Amasya sarayları olmak üzere, padiŖaha ait sarayların bahçe ve bostanlarıyla, padiŖah ve maiyetindekilerin kayıklarında alıŖanlara verilen addı^[2]. Osmanlı devlet teŖkilâtında biri İstanbul'da ve biri de Edirne'de olmak üzere iki bostancı ocağı bulunurdu. İstanbul Bostancı Ocağı, gerek nicelik (sayı), gerekse nitelik (etkinlik) bakımından her zaman konumuz olan Edirne Bostancı Ocağı'ndan daha önemli bir konumdaydı.

[1] * Bu alıŖmanın özeti, 4-6 Mayıs 2011 tarihinde gerekleŖtirilen Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulmuŖ ve History Studies Dergisinde yayınlanmıŖtır. Abdülkadir Özcan, “Hassa Ordusunun Temeli: Mu'allem Bostaniyân-i Hassa Ocağı, Kuruluşu ve TeŖkilâtı”, Tarih Dergisi, sayı: 34 (1984), s. 347.

[2] Bostancı hakkında daha fazla bilgi için bk. İsmail Hakkı UzunarŖılı, Osmanlı Saray TeŖkilâtı, Ankara 1984, s. 465-484; aynı müellif, “Bostancı”, İslam Ansiklopedisi, II, 736-738; aynı müellif, “Bostandji” The Encyclopaedia of İslam, New Edition, I, 1277-1278; Abdülkadir Özcan, “Bostancı”, DİA, VI, 308-309; M. Zeki Pakalın, “Bostancı”, I, 239-240; Ŗükran Karahasan, Bostancı Ocağı ve BostancıbaŖılık, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mezuniyet tezi, nr. 3627, İstanbul 1964-1965; Murat Yıldız, “Osmanlı Devlet TeŖkilâtında Bostancı Ocağı”, YayınlanmamıŖ Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat AraŖtırmaları Enstitüsü, Yeniçağ Anabilim Dalı, İstanbul 2008.

Edirne Bostancı Ocağı'nın ne zaman kurulduğu kesin olarak tespit edilememektedir. Her ne kadar bazı tarihçiler ocağın, bir parçası olduğu acemi oğlanlar ocağıyla birlikte I. Murad döneminde kurulduğunu öne sürmekteyseler de, mevcut kaynaklarda bu düşünceyi destekleyen bir bilgi bulunmamaktadır. Mevcut karineler çerçevesinde bizim kanaatimiz her iki bostancı ocağının da Fatih devrinde kurulduğu yönündedir. Çünkü bostancı ocağı hakkındaki ilk bilgilere bu dönemde rastlanılmaktadır. Mevcut karineler çerçevesinde konuyu biraz ayrıntılı olarak ele almak yerinde olacaktır.

İstanbul'daki bostancı ocağından önce kurulduğunu düşündüğümüz Edirne Bostancı Ocağı hakkında Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine dair bilgi veren 15. yüzyıl tarihçilerinden Ahmedî^[3], Şühruhallah^[4], Enverî^[5], Kemal^[6], Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa^[7], Tursun Bey^[8], Âşık Paşazade^[9], Bayatlı Mahmudoğlu Hasan^[10], Oruç bin Âdil^[11] ve Mehmed Neşrî^[12] gibi tarihçilerden hiçbirisi bilgi vermez. Bilhassa, yeniçeriliğin menşei hakkında ayrıntılı bilgi veren tarihçilerden *Anonim Osmanlı Kroniği*^[13] müellifi, Âşıkpaşazade^[14], Oruç Beğ^[15] ve Mehmed Neşrî^[16]'nin pencik oğlanlarının nasıl değerlendirildiğinden bahsederken, bostancılardan bahsetmemiş olması, herhâlde bu ocağın bahsedilen tarihte olmayışıyla açıklanabilir. Yine sonraki yüzyılın tarihçilerinden Ruhi Çelebi^[17] ve Hadîdî^[18] de, bu konu hakkında herhangi bir bilgi vermez.

Sadece yukarıda bahsedilen tarihçiler değil, dönem hakkında orijinal bilgiler veren "*Bir Yeniçerinin Hatıratı*" adlı eserde de, konumuza ışık tutacak bilgi bulunmamaktadır. 1455-1463 yılları arasında, yeniçerilik ve kale dizdarlığı gibi devlet hizmetlerinde bulunan, adını bilmediğimiz bir yeniçerinin bu süre zarfında

[3] Ahmedî, *Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, haz. Çiftçioğlu N. Atsız, Osmanlı Tarihleri, İstanbul 1949, I, 31-335.

[4] Şühruhallah, *Behcetüttevârîh*, haz. Çiftçioğlu N. Atsız, Osmanlı Tarihleri, İstanbul 1949, I, 37-75.

[5] Fatih Devri Kaynaklarından *Düstûrnâme-i Enverî* (Osmanlı Tarihi Kısmı 1299-1466), haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2003.

[6] XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal, *Selâtin-nâme* (1299-1490), haz. Necdet Öztürk, Ankara 2001.

[7] Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, çev. Konyalı İbrahim Hakkı, Osmanlı Tarihleri, İstanbul 1949, I, 321-369.

[8] Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977.

[9] Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşık, *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Çiftçioğlu N. Atsız, Osmanlı Tarihleri, I, 77-319.

[10] Bayatlı Mahmud Oğlu Hasan, *Câm-ı Cem-Âyîn*, haz. Kırzioğlu Fahrettin, Osmanlı Tarihleri, I, 371-403.

[11] Oruç Beğ Tarihi, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2007.

[12] Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, Neşrî Tarihi, haz. Faik Reşat Unat-Mehmed A. Köymen, Ankara 1949, I, 197-199.

[13] *Anonim Osmanlı Kroniği* (1299-1512), haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2000, s. 28-29; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, (F. Giese neşri), haz. Nihat Azamat, İstanbul 1992, s. 24-25.

[14] *Osmanlı Tarihleri*, I, 128.

[15] *Oruç Beğ Tarihi*, s. 24-25.

[16] *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 197-199.

[17] *Rûhî Târîhi*, haz. Halil Erdoğan Cengiz-Yaşar Yücel, Belgeler, XIV/18, 359-472.

[18] *Hadîdî*, *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 87-88.

Türk toplumu, yönetimi, adaleti, devlet ve ordu teşkilâtı hakkındaki gözlemlerine dayalı ayrıntılı bilgileri içeren bu eserde, bostancı ocağıyla ilgili bir kayda rastlanılmamaktadır. Özellikle, devşirme sistemi, devşirilenlerin sayısı, eğitimi, yükselmeleri; ordu teşkilâtındaki gruplarla saray görevlileri, bunların sayıları, yevmiyeleri hakkında oldukça ayrıntılı bilgi veren adını bilmediğimiz müelliften, saray hizmetlilerinden olan bostancılardan da bahsetmesi beklenirdi. Ancak onun bu konuda bilgi vermeyişi bostancılardan sayılarının az olması sebebiyle onların ihmal edilmiş olduğuna hamletmenin doğru olduğu kanaatinde değiliz. Zira saray işlerinde kullanılan yük hayvanları ve onların sayılarına varıncaya kadar ayrıntılı bilgi veren müellifin var olan bu hizmet birimini atlaması pek mümkün görünmemektedir^[19]. Dolayısıyla bu durum, söz konusu tarihte bostancı ocağının henüz kurulmamış olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Demek ki, Edirne Bostancı Ocağı Fatih'in saltanatının ilk yıllarına kadar mevcut değildi.

Bu ihtimali, Edirne bostancılardan hizmet gerekçesi ve sahası olan Edirne bahçelerinin bağlı bulunduğu Yeni Saray'ın inşa tarihi de desteklemektedir. Zira I. Murad döneminde inşa edilen ilk sarayın (Eski Saray) "*bâğ u bağçesi*" olmadığından^[20], burada bostancılardan çalıştırılmasına gerek de yoktu. Bilindiği üzere Eski Saray ihtiyaçlara cevap veremeyince sonraları daha büyük bir saraya ihtiyaç duyulur ve II. Murad'ın emriyle inşasına 854/1450'de başlanan Edirne'deki yeni saray (saray-ı cedide), onun ölümü üzerine Fatih tarafından 858/1454'te tamamlanır. Bu tarihten sonra, sarayın karşısında ve Tunca nehrinin ortasında bulunan adadaki arazi tanzim edilerek "*hadâ'ik-i hâssa*"ya dönüştürülür^[21]. Fatih'in geniş bir bahçeyi de içerecek şekilde inşa ettirdiği Yeni Saray'da, bahçe işlerinden sorumlu olan bir birimi de kurduğunu varsaymak mümkündür.

Nitekim Fatih'in kanunnamesinde İstanbul bostancıbaşı için "*Bağçeye bir bostancıbaşı konulmuştur*"^[22] ifadesi de bize bu hususa dair bir ipucu vermektedir. Kanunnamede, "Bahçede bir bostancıbaşı bulunur" veya "bahçede bir bostancıbaşı vardır" ya da "bahçede bulunan bostancıbaşı" denilmemiş olup, "bahçeye bir bostancıbaşının konulduğu"ndan bahsedilmesi de, ocağın ilk olarak bu dönemde kurulduğunu ima etmektedir. Zira konmak fiilini konumuz çerçevesinde düşünürsek, var olan bir uygulama veya kanunun devamını ifade etmekten ziyade, olmayan bir uygulama veya kanunun konulmasını anlatmaya daha yakındır. Çünkü kanunnamede, daha önce var olan yerleşik uygulamalar için

[19] Bir Yeniçerinin Hatıratı, çev. Kemal Beydilli, İstanbul 2003, s. 96-103.

[20] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, İstanbul 1999, III, 255.

[21] Rifat Osman, Edirne Sarayı, haz. Süheyl Ünver, Ankara 1989, s. 21-24.

[22] Fatih Sultan Mehmed, Kânunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve karşılaştırmalı metin), haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 2003, s. 16; Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, İstanbul 1990, I, 327.

“ederler, otururlar, beraberlerdir, hükmü ile olur, kanunumdur” gibi, süregelenliği ifade eden ibareler kullanılmıştır.^[23] Meselâ “beğlerbeğiler taht kadılarına tasaddur ideler”, “dârüssaltanatım kadısından gayrısı defterdarlarımdan aşğa otururlar”, “sancak beğleri taşrada otururlar”, “anın altında topçubaşı oturur”, “mal defterdarlığından nişancı olsa evvel beğlerbeğilik hükmü ile olur”, “Sair özenği ağalarına 430.000 akça ile virilür” vb. Şayet bostancı ocağı da daha önce kurulmuş olsaydı, hakkında var olan bir uygulamanın devamını ifade edecek şekilde ibareler kullanılması gerekirdi.

Yine ocağa genellikle Bosna’daki Poturoğullarından nefer alınmış olması^[24] ve Bosna’nın 1463’te fethedilmiş olması da, ocağın bu dönemde kurulduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu karinelere bakılarak Edirne Bostancı Ocağı’nın Fatih’in saltanatı döneminde kurulduğu söylenebilir.

Yukarıda da anlatıldığı üzere Fatih’in saltanatı dönemine kurulduğunu tahmin ettiğimiz Edirne Bostancı Ocağı, yeniçeriliğin ilgasına^[25] kadar varlığını sürdürmüştür. Dört asra yakın faaliyet gösteren bu kurum İstanbul’daki Hassa Bostancı Ocağı’ndan bağımsız bir birimdi. Edirne Bostancı Ocağı’na Anadolu ve Rumeli acemilerinden nefer alınırdı^[26]. Bazen de, devşirilen çocuklar-gençler doğrudan ocağa alınırdı^[27]. Ocak, bostancıbaşı ağa tarafından yönetilirdi. Bostancıbaşı olmanın yolu, has bahçe kethüdalığından, onun yolu da Mamak Bahçesi kethüdalığından geçirdi^[28].

Edirne bostancıları, ocakta uzun bir süre hizmet ettikten sonra iki şekilde terfi edebilirlerdi: Birincisi ocak içinde geçerli silsileye göre terfi ederek bostancıbaşılığa, oradan da daha yüksek makamlara (sadrızamlığa kadar) yükselmekti. İkincisi, yine ocakta gerekli olan hizmet süresini tamamladıktan ve iyi bir performans sergiledikten sonra “bedergâh (çıkma)” olup, kapıkulu bölüklerine terfi ederek yükselmekti. Bunun yanı sıra bostancılardan terfi edemeyip ocakta kalan ve emektarlığından dolayı yüksek maaşla emekliler zümresine dâhil olanlarına da rastlanılırdı.

Bostancı ocağı başta Edirne merkez olmak üzere bu civardaki toplam 48 kazanın asayişinden sorumluydu. Bu yerler bugün Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale illerimizle, sınırlarımız dışında kalan Batı Trakya ve Doğu

[23] Meselâ bk. Kanunnamenin 2-16. maddeleri (Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, I, 318-321).

[24] Şem’dânî-zâde Fındıklılı Süleymân Efendi, Müriyî’t-Tevârih, İstanbul 1338, s. 454.

[25] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı hümayun (HAT), nr. 483/23688, 14.8.1825 (29 Zilhicce 1240); BOA, HAT, nr. 290/17364, 24.07.1827 (29 Zilhicce 1242); BOA, HAT, nr. 290/17368,1826 (1242).

[26] BOA, Mühimme Defterleri (MD), nr. 21, s. 145, h. 352, 08.03.1573 (4 Zilkade 980); BOA, MD, nr. 30, s. 108, h. 263, 06.05.1577 (17 Safer 985); BOA, MD, nr. 73, s. 254, h. 584, 27.07.1595 (20 Zilkade 1003).

[27] BOA, nr. MD, nr. 73, s. 390, h. 854, 28.08.1595 (22 Zilhicce 1003).

[28] BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d), nr. 6559, s. 610, 615; BOA, MAD.d, nr. 6559, s. 1204, 1209.

Bulgaristan'daki bazı yerleri kapsamaktadır. Bu kazaları, nüfus yoğunluklarına göre üç gruba ayırabiliriz:

1. Kalabalık kazalar: Edirne, Filibe, Dimetoka, Gümülcine ve Ahyolu.

2. Orta büyüklükteki kazalar: Aydos, Kariniâbâd, İslimniye, Yanbolı, Nevahi, Zağra-i Cedid, Zağra-i Atik, Akçakızanlık, Çırpan, Çirmen, Uzuncaâbâd-ı Hasköy, Hayrabolu, Birgos, Tekfurdağı, Keşan, Cisir-i Ergene, Şarköy, Pınarhisarı, Vize, Kırkkilise ve Malkara.

3. Küçük kazalar: Çorlu, Gelibolu, İpsala, Ahi Çelebi, Sultanyeri, İnöz (Enez), Cisir-i Mustafa Paşa, Silivri, Ferecik, Mesuri?, Kızıl Ağaç ma' Hatunili, Mekri, İncelik, Ereğli, Terkos, Midye, Çatalca, Saray, Baba-yı Atik, Mahmud Paşa Hasköy ve Evreşe^[29].

Bostancıbaşının makam dairesi ve bostancı koğuşları Yeni Saray'daki Hasbahçe'deydi. Dr. Rifat Osman'ın 1923'te yaptığı suluboya tabloya göre bostancıbaşı köşkü Fatih Köprüsü'yle Gonca Köprüsü arasında, Adalet Kasrı'nın yanında yer alırdı. Bostancı koğuşlarıysa Tunca'nın karşı yakasında, Matbah-ı Amire ile evcil hayvanlar çiftliği arasında yer alırdı^[30].

Edirne bostancıları on bölük ve dört cemaattan meydana gelirdi. Bunların bir kısmı, ocağa bağlı bahçelerde, bir kısmı hassa çiftliklerde, bir kısmıysa çayırarda çalışırdı. Bostancıların çalıştığı başlıca bahçeler şunlardı: Hasbahçe, İsmailice Bahçesi, Mesih Paşa Bahçesi, Mamak Bahçesi, Sırmakeş Bahçesi, Yeni (Cedid) Bahçe ve Hisar bağları. Çiftliklerse Hünkâr, Üsküdar, Kocahöyük, Saruhanlı ve Hacı Doğan^[31]. Ocağın bünyesinde bulunan bahçeleri verdikleri mahsûlata göre büyükten küçüğe sıralaması şöyleydi: Hasbahçe: 100.000, İsmailice Bahçesi: 20.000, Mesih Paşa Bahçesi: 15.000, Mamak Bahçesi: 15.000, Sırmakeş Bahçesi: 8.000 ve Yeni (Cedid) Bahçe: 4.000 akçe.

Ocaktaki dört cemaatten birisi Mamak Bahçesi'nin anbarcıları, birisi aynı bahçenin bahçıvanları, birisi Çölmek Bahçesi'nin bahçıvanları ve birisi de Mesih Paşa Bahçesi'nin bahçıvanlarıydı. Birinci bölüğün idarecisi, Hasbahçe Kethüdası'yken, ikinci bölüğünse İsmailice Bahçesi'nin ustasıydı^[32]. Ocak, özellikle 17. yüzyılda, gerek padişahların avlanma ve dinlenme sebebiyle, gerekse batıya yapılan seferler nedeniyle bir üs hâline gelen Edirne'de kalmalarından dolayı önem kazanmıştır. Tıpkı İstanbul'daki bostancı ocağı gibi padişahların güvendiği bir kurum vasfını kazanan Edirne Bostancı Ocağı, isyan eden kapıkullarına karşı

[29] BOA, HAT, nr. 965/41267 E, 25.01.1811 (29 Zilhicce 1225).

[30] Ratip Kazancıgil, Edirne Sarayı ve Yerleşim Planı, Edirne 1994, s. 12-13.

[31] Said Öztürk, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihî Gelişimi, İstanbul 1996, s. 268-269; BOA, MAD.d, nr. 10306, s. 25, 1705 (1717).

[32] BOA, MAD.d, nr. 6425, s. 162-167.

zamanla padişahların dayandığı bir birimi hüviyetini almıştır. 1703'teki isyanda, Edirne bostancılarının asilere karşı mücadele eden grupların başında yer almış olması ocağın bu işlevine tipik bir örnek teşkil etmektedir.

Edirne bostancıbaşısı tarafından idare edilen bu ocağın mevcudu dört asırlık dönemde 300-1.000 kişi arasında değişirdi. Mevacip kayıtlara göre ocağın 16. yüzyılın ikinci yarısındaki mevcuduysa 330-500 kişi arasındaydı.

16. yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Bostancı Ocağı'nın Mevcudu

Bahçe adı	MHT 1564 Lezez 971 ¹	KA 1572-O 1573 ² Reşen 980	EEK 1577 Reşen 985 ³	ŞMN 1583 Masar 991 ⁴	EEK 1596 Masar 1005 ⁵
1 bölük-i Kethüdâ-i Bağçe-i Hassa	28	34	49	50	70
2 Bölük	29	27	32	28	17
3 Bölük	27	25	31	35	20
4 Bölük	21	28	34	28	26
5 Bölük	28	24	38	28	26
6 bölük	28	28	44	28	28
7 bölük	26	22	30	37	26
8 bölük	32	25	32	28	24
9 Bölük	24	26	31	33	16
10 Bölük	22	24	23	31	62
Cemâ'at-i Anbarciyân-i Mamak der-sarây-ı Cedîd	7	2	-	-	-
Cemaat-i Kethüdâ-i Bağça-i Mamak	61	52	65	58	6
Cemaat-i Bağça-i Çölmek	30	27	29	32	6
Cemaat-ı Üstad-ı Bağçe-i Mesih Paşa	29	26	30	31	7
TOPLAM	392	370	468	447	334

MHT: Mayıs-Haziran-Temmuz, KA: Kasım-Aralık, O: Ocak, EEK: Eylül-Ekim-Kasım, ŞMN: Şubat-Mart-Nisan

Başlangıçta saray bahçelerinin bakım ve muhafazasını yapmak amacıyla kurulan ocak, zamanla birçok görevi ifa eden bir birim hâlini alır. Ocağın yerine getirdiği başlıca görevler şunlardı:

1. Bahçe, bostan, koru, çiftlik ve çayırda çalışmak: Bostancıların asli görevi devlete ait bahçe, bostan, çiftlik, çayır, korularda çalışmak; buraların güvenliğini sağlamak ve tahrip edilmesini engellemektir^[33].

[33] BOA, MD, nr. 7, h. 204, 09.09.1567 (5 Rebiyülevvel 975); BOA, MD, nr. 7, h. 205; BOA, MD, nr. 7, h. 206; BOA,

2. Sorumluluk bölgelerindeki bahçe, bağ, koru ve diğer yerlerin yıllık gelirini toplayıp padişaha arz etmek: Ocak bahçe ve bostanların gelirinin yanı sıra, çiftlik, mezra, baştina, dalyan, ağnam, kereste, değirmen, han, çayır gibi kanunen toplanmasından ocağın sorumlu olduğu vergileri de toplamakla yükümlüydü. Toplanan bu gelirler, sene sonunda padişaha arz edilirdi. Bu takdim etme işini genellikle emektar bostancılar yapar ve bu vesileyle kendileri kapıkulu bölüklerine terfi ederlerdi^[34]. Bir fikir vermesi için 1706 (1117) yılına ait ocağa bağlı kurumların gelirlerine burada yer vermek faydalı olacaktır: Hasbahçe: 100.000 akça, İsmailice Bahçesi: 20.000 akça, Mesih Paşa Bahçesi: 15.000 akça, Mamak Bahçesi: 15.000 akça, Sırmakeş Bahçesi: 8.000 akça, Yeni (Cedid) Bahçe: 4.000 akça, Hisar bağları: 8.000 akça, Hünkâr Çiftliği: 24.000 akça, Üsküdar Çiftliği: 24.000 akça, Saruhanlı Çiftliği: 24.000 akça, Hacı Doğan Çiftliği: 20.000 akça, Ağnam-ı Cedid: 30.000 akça, Ağnam-ı Atik: 30.000 akça, Ağnam-ı Saruhanlı: 20.000 akça; Edirne hisarındaki Hristiyanlara ait baştinalar: 12.000 akça, Edirne hisarındaki Yahudilere ait baştinalar: 6.000 akça, Dimetoka'ya bağlı Orta Köyü'nün kereste hissesi: 12.000 akça, Dimetoka'ya bağlı Atikhod Köyü'nün kereste hissesi: 6.000 akça, saçmacıyân-ı nehr-i Meriç ve Tunca: 6.000, Meriç ve Tunca nehirlerindeki dalyanlar: 4.000 akça, Edirne civarındaki Süleyman Paşa mezraası: 1.500 akça, Karaağaç'taki mirî han: 2.500 akça, Karaağaç'taki bostan: 3.000 akça, Karışdıran Sarayı yakınındaki değirmen: 4.000 akça, Kocahöyük Çiftliği: 5.000 akça, Filibe Sarayı'nın bağları: 1.400 akça, mirî çayırılar: 100.000 akça^[35].

3. Edirne ve havalisinin asayişinin sağlaması: Edirne bostancıbaşısı sorumluluğunda olan 48 kazadaki asayiş ve güvenliği sağlamakla yükümlüydü. Buralarda kanuna aykırı olarak halkı rahatsız eden, onlardan haksız yere birşeyler talep eden, örf ve ahlâka aykırı hareketlerde bulunan, halkın malını gaspeden, hırsızlık yapan ve benzeri suçları işleyenlerin engellenmesi, yakalanması, hapsedilmesi ve cezalandırılması Edirne Bostancıbaşısının yerine getirdiği görevlerdendi.

4. Edirne ve civarında seyahat eden ve avlanan padişahların güvenliğini sağlamak: Meselâ 9 Nisan 1672 Cumartesi günü IV. Mehmed'in Edirne'de Selimiye Camiine namaz kılmak için gittiğinde, güvenliği sağlamak için yol boyunca bostancıbaşı emrindeki çok sayıdaki bostancılarla hazır bulunmuştur^[36]. Yine 12.11.1695 (4 Ra.

MD, nr. 7, h. 207; 5 Rebiyülevvel 975; BOA, MD, nr. 7, h. 208.

[34] BOA, İbnülemin Saray Mesalîhi (İ.E.SM), nr. 2975, 30.05.1713 (5 Cemaziyülevvel 1123); BOA, Cevdet Saray Mesalîhi (C.SM), nr. 1212, 12.02.1797 (14 Şaban 1211); BOA, C.SM, nr. 4212, 01.02.1800 (6 Ramazan 1214); BOA, HAT, nr. 1286/49903, 23.12.1813 (29 Zilhicce 1228); BOA, HAT, nr. 627/30974, 02.12.1815 (29 Zilhicce 1230).

[35] Said Öztürk, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihî Gelişimi, s. 268-269; BOA, MAD.d, nr. 10306, s. 25, 1705 (1717).

[36] Antoine Galland, İstanbul'a Ait Günlük Hâtralar 1672-1673, çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara 1987, I, 97.

1107)^[37] ve 24.11.1713 (6 Za. 1125)'te, Edirne'den İstanbul'a seyahat eden padişahlara Edirne bostancıbaşıları maiyetlerindeki Edirne bostancılarıyla eşlik ederler^[38].

5. *Eşkiyayı takip, tenkil ve tevkif etmek*: Meselâ değişik tarihlerde Edirne bostancıbaşıları emirlerindeki bostancılarla Edirne^[39], Çirmen^[40], Aydos^[41], Dimetoka^[42], Gümilcine^[43], Kırklareli^[44], Zağra-i Cedid^[45], Çırpan^[46], Kızanlık^[47], Filibe^[48], Babaeski ve Hayrabolu'daki^[49] eşkiyalık hareketlerini ortadan kaldırmakla görevlendirilir.

6. *İsyan bastırmak*: Meselâ Sırp İsyanı'nın bastırılması için emrindeki bostancılarla birlikte Edirne Bostancıbaşısı da görevlendirilir.

7. *Asker toplamak*: Özellikle 18. yüzyıldan itibaren, uzun süren savaşların meydana getirdiği asker ihtiyacının karşılanması hususunda görev alan idarecilerden birisi de Edirne Bostancıbaşısı idi. Bu bağlamda bostancıbaşıların Osmanlı-Rus harbi dolayısıyla 10.000^[50] ve 1773'te 1.023^[51] asker toplayıp cepheye sevketmiştir. Yine 1790^[52], 1791^[53], 1800^[54] ve 1811^[55] tarihlerinde de bostancıbaşılar, asker toplayarak cepheye gönderirler.

8. *Devlete ait binaları inşa etmek, inşaatında çalışmak, inşasına yardımcı olmak*: Bostancı Ocağı'nın sıklıkla istihdam edildiği alanların başında kamuya ait yapıların inşası gelirdi. Başta Selimiye Camisi olmak üzere, Edirne Sarayı^[56],

[37] Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme (1106-1133/1695-1721), Tahlil ve Metin, haz. Mehmet Topal, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 111-112.

[38] Nusretnâme, s. 803.

[39] BOA, HAT, nr. 69/2930 F, 21.06.1799 (17 Muharrem 1214).

[40] BOA, HAT, nr. 25/1252 B, 10.10.1785 (6 Zilhicce 1199).

[41] BOA, HAT, nr.25/1252 E, 07.10.1785 (3 Zilhicce 1199); BOA, Cevdet Askeriye (C.AS), nr. 696/29219, 31.08.1799 (29 Rebiülevvel 1214).

[42] BOA, HAT, nr. 65/2843 A, 16.03.1794(13 Şaban 1208); BOA, HAT, nr. 65/2843, 07.03.11794 (4 Şaban 1208).

[43] BOA, HAT, nr. 69/2936 D, 30.08.1796 (25 Safer 1211).

[44] BOA, Cevdet Zabtiye (C.ZB), nr. 3879, 13.08.1799 (11 Rebiülevvel 1214).

[45] BOA, C.ZB, nr. 78/3881, 23.08.1799 (21 Rebiülevvel 1214).

[46] BOA, HAT, nr. 78/3216 A, 1799 (1214).

[47] BOA, HAT, nr. 78/3216 A, 1799 (1214).

[48] BOA, HAT, nr. 78/3216 B, 1799 (1214).

[49] BOA, HAT, nr. 64/2795, 1799 (1214).

[50] Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 4209.

[51] BOA, C.AS, nr. 493/20602, 23.10.1773 (6 Şaban 1187); BOA, C.AS, nr. 866/37146, 15.11.1773 (29 Şaban 1187).

[52] BOA, C.AS, nr. 721/30238, 10.08.1790 (29 Zilkade 1204); BOA, HAT, nr. 191/9248, 09.09.1790 (29 Zilhicce 1204).

[53] BOA, HAT, nr. 1394/55823, 29.08.1791 (29 Zilhicce 1205).

[54] BOA, HAT, nr. 66/2856, 24.05.1800 (29 Zilhicce 1214); BOA, HAT, nr. 80/3316, 17.08.1799 (15 Rebiülevvel 1214).

[55] BOA, C.AS, nr. 806/34203, 10.02.1811 (16 Muharrem 1226); BOA, HAT, nr. 1005/42129, 14.01.1812 (29 Zilhicce 1226).

[56] İsâ-zâde Târihi, (Metin ve Tahlil), haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 1996, s. 162; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Tarih, I, İstanbul 1928, s. 67, 650.

köşkler^[57], bahçeler^[58], mühimmat mahzeni^[59] ve su yolları^[60] gibi değişik yapıların inşaasında ocak nefe ve idarecileri görev almıştır.

9. *Miri malını tahsil etmek*: Başta bostancıbaşı olmak üzere ocağın üst düzey görevlileri Edirne ve civarındaki devlete ait mukataa, cizye, avarız^[61], adet-i ağnam, adet-i gulamiye, ağıl resmi^[62] ve lağım bedeli^[63] gibi vergileri emanet usulüyle tahsil etmişlerdir.

10. Savaşa katılmak: Uzayan savaşlardan dolayı artan asker ihtiyacının bir kısmı da, aslı görevleri savaşmak olmayan Edirne bostancılarından karşılanmıştır. Meselâ Edirne bostancıları 1695^[64] yılındaki sefere iştirak ettikleri gibi, 1698'deki sefere de 1.000 kişilik bir grupla katılırlar^[65].

11. *Muhellefat ve müsadere işlemlerini yerine getirmek*: Ayanlar^[66], din adamları^[67], eşkiya^[68], devlete iş yapanlardan mükellefiyetlerini yerine getirmeyenler (celebkeşanın)^[69], görevini suistimal eden görevliler (hasekiler)^[70] ve bürokarlar^[71] gibi değişik sosyal gruplara mensup kişilerin mallarına dair yapılan müsadere ve muhellefat tespiti işleminde bostancıbaşlar da görev almıştır.

12. *Bazı önemli devlet adamlarını idam etmek*: Meselâ Silahdar Ağa'nın^[72]; Köprülü Mehmed Paşa döneminde, İstanbul'da, sipahilerle beraber fitne çıkaran ve bu yüzden azledilen Defteremini Alagöz Mehmed Efendi'nin^[73], 10.08.1705 (19 R. 1117)'te Avlonya Sancağı'ndan azledilen Kesici Hasan Paşa'nın^[74] ve Sadr-ı sabık Emin Paşa'nın^[75] idamları Edirne bostancıbaşları ve maiyetindekiler tarafından gerçekleştirilmiştir.

13. *Mühimmat temin ve nakletmek*: Ocağın en çok temin ettiği mühimmat tahıl olmuştur. Genellikle Edirne bostancıbaşısının sorumluluk alanlarından

[57] BOA, MD, nr. 7, h. 1368, 1568 (975).

[58] BOA, MD, nr. 7, h. 2630, 13.11.1568(23 Cemaziyülevvel 976).

[59] BOA, C.AS, nr. 270/11222, 11.04.1816 (13 Cemaziyülevvel 1231).

[60] BOA, Cevdet Belediye (C.BLD), nr. 54/2666, 04.03.1840 (29 Zilhicce 1255).

[61] BOA, Ali Emiri Sultan II. Mustafa (AE.SMST.II), nr. 5963, 02.04.1703 (15 Zilkade 1114).

[62] BOA, Baş Muhasebe Defterleri (D.BşM.d), nr. 1704 (1143).

[63] BOA, C.BLD, nr. 109/5433, 03.07.1723 (29 Ramazan 1135)

[64] Nusretnâme, s. 110.

[65] BOA, D.BşM, nr. 1259, vesika nr. 27.

[66] BOA, Cevdet Maliye (C.ML), nr. 470/19120, 19.03.1774 (6 Muharrem 1188).

[67] BOA, Cevdet Dahiliye (C.DH), nr. 233/11620, 26.12.1780 (29 Zilhicce 1194).

[68] BOA, Cevdet Maliye (C.ML), nr. 176/7471, 18.09.1788 (17 Zilhicce 1202).

[69] BOA, Cevdet Adliye (C.ADL), nr. 84/5076, 15.09.1789 (24 Zilhicce 1203).

[70] BOA, C.ML, nr. 569/23278, 20.06.1790 (7 şevval 1204).

[71] BOA, HAT, nr. 1390/55381, 09.09.1790 (29 Zilhicce 1204).

[72] Tarih-i Naima, İstanbul, 1281-1283.IV, 13.

[73] Tarih-i Naima, İstanbul, 1281-1283.VI, 257.

[74] Nusretnâme, s. 679.

[75] şem'danı-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Mür'it-Tevârih, haz. Münir Aktepe, II.B, İstanbul 1980, s. 11.

temin edilen tahıl bazen İstanbul'a, bazen de cephedeki orduya nakledilmiştir^[76]. Bunun dışında ocağın bazen cephane^[77] temin ettiği de olmuştur.

14. *Çarşı ve pazarda satılan emtianın kalite ve fiyatlarını kontrol etmek, bu husustaki kanunlara uymayanları cezalandırmak*: Bu görev, bostancı ocağının aslî görevi değildi. Çarşı, pazar, fiyat, alış-veriş vb. hususlarında ocağın fonksiyonu suç teşkil eden bir fiili, meselâ karaborsacılık yapmak, kaçakçılık, sahte para piyasaya sürmek gibi, işleyenlerin yakalanıp cezalandırılmasıyla ilgiliydi^[78].

Ocak zamanla, özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda, aslî görevi olan bahçelerin bakımı işinden çok, bölgedeki asayişin muhafazasıyla uğraşmıştır. Bu da bir bakıma ortaya çıkan mecburiyetlerden dolayı bir saray birimi olarak kurulan ocağın zamanla bir asayiş birimi hâline gelmesi demektir. Varlığını dört asra yakın sürdüren ocak 1826 yılında kaldırılmıştır^[79].

[76] BOA, C.DH, nr. 327/16301, 04.10.1777 (2 Ramazan 1191); BOA, HAT, nr. 1381/54529, 20.09.1789 (29 Zilhicce 1203); BOA, HAT, nr. 14/565, 30.09.1788 (29 Zilhicce 1202); BOA, HAT, nr. 11/389, 20.09.1789 (29 Zilhicce 1203); BOA, C.SM, nr. 5/250, 22.09.1799 (21 Rebiyülahir 1214).

[77] BOA, Cevdet Askeriye (C.AS), nr. 425/17651, 13.10.1783 (16 Zilkade 1197); BOA, C.AS, nr. 265/11003, 10.10.1816 (18 Zilkade 1231).

[78] BOA, C.ML, nr. 165/6914, 27.03.1811 (2 Rebiyülevvel 1226); BOA, C.BLD, nr. 101/5049, 04.03.1840 (29 Zilhicce 1255).

[79] Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, haz. Ahmet Hezarfen, İstanbul 1999, I, 147.

Sonuç

Edirne Bostancı Ocağı, Osmanlı devlet teşkilâtında Acemi Oğlanlar statüsünde olan bir birimdi. Edirne'deki saray bahçelerinde çalıştırılmak üzere kurulan ocağın ne zaman kurulduğu hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak eldeki karinelere bakıldığında ocağın Fatih zamanında kurulduğu söylenebilir.

Edirne bostancı ocağının insan kaynağını Anadolu ve Rumeli acemileri oluştururdu. Ocağa genellikle devşirilip Türk köylüsünün yanına verilen ve daha sonra toplanıp torbaya yazılan gilmanlar alınırdı. Ancak kimi zaman bu usule uyulmadığı, devşirilen çocukların doğrudan ocağa alındığı da olurdu. Dört asırlık dönemde mevcudu 300-1.000 kişi arasında değişen Edirne bostancılarının bir kısmı, ocağın sorumluluğundaki bahçelerde, bir kısmı hassa çiftliklerde ve bir kısmı da çayirlarda çalışırdı.

Ocak, Edirne'nin en nüfuzlu mahalli idarecilerinden biri olan bostancıbaşı ağa tarafından idare edilirdi. Bostancıbaşılar, ocakta uzun süre hizmet eden bostancılar arasında seçilerek Mamak bahçesi kethüdalığına, oradan da has bahçe kethüdalığına atanan emektar ve kıdemli bostancıları. Bostancıbaşı, Yeni Saray'a ait Hasbahçe'de bulunan ve Adalet Kasrı'nın yanında yer alan makam dairesinde otururdu.

Edirne bostancıları, ocakta kalmak ve ocak dışına çıkmak suretiyle iki şekilde terfi edebilirlerdi. Ocakta kalanlar kanunda öngörülen hizmet sürelerini aşama aşama tamamladıktan sonra, ocak zabıtlıklarının en küçüğünden başlayarak en büyüğüne kadar yükselebilirlerdi. Ocaktaki en yüksek makam olan bostancıbaşılıkta belli bir süre hizmet ettikten sonra üzengi ağalıklarına ya da sancak beyliklerine atanan bostancıbaşılar, daha üst makamlara da yükselebilirlerdi. Ocak dışına çıkmak suretiyle yaşanan yükselmelerse bedergah olup kapıkullarına dâhil olmak suretiyle gerçekleşirdi. Bazı bostancılarısa ocakta kalıp, kıdemli olarak yüksek bir ulufeyle emekli olurlardı.

Edirne Bostancı Ocağı, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale illerimizle, bugün sınırlarımız dışında kalan Batı Trakya ve Doğu Bulgaristan'da bulunan beşi büyük, yirmi ikisi orta büyüklükte ve yirmi birisi de küçük olmak üzere toplam kırk sekiz kazanın asayişinden sorumluydu.

Koğuşları Tunca'nın karşı yakasında, Matbah-ı Amire ile evcil hayvanlar çiftliği arasında yer alan bostancılar on bölük ve dört cemaatten müteşekkildi. Ocağa bağlı bahçe ve çiftliklerden çalışan bostancıların 17. yüzyıldan itibaren önemi artmaya başlar. 18. yüzyıldaysa Edirne ve havalisinin en etkili birimlerinden biri hâline gelir. Bunun sebebi, padişahların avlanmak, dinlenmek, sefere katılmak

veya seferi yönetmek için Edirne'de kalmalarıydı. Ocak zamanla imparatorluğun, eski ve fakat öneminden bir şey kaybetmeyen başkentinde padişahın gözde birimlerinden biri hâlini alır.

Başlangıçta saray bahçelerinin bakım ve muhafazasını yapmak amacıyla kurulan ocak, zamanla asayişî sağlamak, isyan bastırmak, asker toplamak, devlete ait binaları inşaatında çalışmak, devlet malını tahsil etmek, savaşa katılmak, muhella-fat ve müsadere işlemlerini yerine getirmek, bazı önemli devlet adamlarını idam etmek, mühimmat temin ve nakletmek, çarşı ve pazarda satılan emtianın kalite ve fiyatlarını kontrol etmek, bu husustaki kanunlara uymayanları cezalandırmak gibi birçok görevi ifa eden bir birim hâlini alır. Son dönemlerde ocak aslı görevi olan bahçelerin bakımı işinden çok, bölgedeki asayişî sağlamakla uğraşmıştır.

KAYNAKÇA

* **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

Ali Emiri SultanII. Mustafa Evrakı (AE.SMST.II), nr. 5963.

Cevdet Adliye (C.ADL), nr. 84/5076.

Cevdet Askeriye (C.AS), nr. 265/11003, 270/11222, 425/17651, 493/20602, 696/29219, 721/30238, 806/34203, 866/37146.

Cevdet Belediye (C.BLD), nr. 101/5049, 109/5433, 54/2666.

Cevdet Dahiliye (C.DH), nr. 233/11620, 327/16301.

Cevdet Maliye (C.ML), nr. 165/6914, 176/7471, 470/19120, 569/23278.

Cevdet Saray Mesalihi (C.SM), nr. 5/250, 1212, 4212.

Cevdet Zabtiye (C.ZB), nr. 3879, 78/3881.

Başmuhasabe (D.BŞM), nr. 1259, vesika nr. 27.

Baş Muhasebe Defterleri (D.BŞM.d), nr. 1704.

Hatt-ı Hümayun (HAT), nr.25/1252 E, 1005/42129, 11/389, 1286/49903,

1381/54529, 1390/55381, 1394/55823, 14/565, 191/9248, 25/1252 B, 290/17364,

290/17368,483/23688, 627/30974, 64/2795, 65/2843 A, 65/2843, 66/2856, 69/2930

F, 69/2936 D, 78/3216 A, 78/3216 A, 78/3216 B, 80/3316, 965/41267 E, 25.01.1811 (29 Z. 1225).

İbnülemin Saray Mesalihi (İE.SM), nr. 2975.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.D), nr. 2345, 6365, 6425, 6559, 7165, 10306.

Mühimme Defterleri (MD), nr. 7, 21, 30, 73.

* **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 4209.**

* ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

AHMEDÎ, *Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, haz. Çiftçiöğlü N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul 1949, I, 31-335.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, c. I, İstanbul 1990.

Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2000.

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, (F. Giese neşri), haz. Nihat Azamat, İstanbul 1992.

ÂŞIKPAŞAOĞLU AHMED ÂŞIKÎ, *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Çiftçiöğlü N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, I, 77-319.

BAYATLI MAHMUD OĞLU HASAN, *Câm-ı Cem-Âyîn*, haz. Kızıoğlu Fahrettin, *Osmanlı Tarihleri*, I, 371-403.

Bir Yeniçerinin Hatıratı, çev. Kemal Beydilli, İstanbul 2003.

Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, c. III, İstanbul 1999.

Fatih Devri Kaynaklarından Düstûrnâme-i Enverî (Osmanlı Tarihi Kısmı 1299-1466), haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2003.

FATİH SULTAN MEHMED, *Kânunnâme-i Âl-i Osman* (Tahlil ve karşılaştırmalı metin), haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 2003.

GALLAND, Antoine, *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar 1672-1673*, I-II, çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara 1987.

HADÎDÎ, *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991.

İsâ-zâde Târîhi, (Metin ve Tahlil), haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 1996.

KARAHASAN, Şükran, *Bostancı Ocağı ve Bostancıbaşılık*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mezuniyet tezi, nr. 3627, İstanbul 1964-1965.

KARAMANLI NİŞANCI MEHMED PAŞA, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, çev. Konyalı İbrahim Hakkı, *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul 1949, I, 321-369.

KAZANCIGİL, Ratip, *Edirne Sarayı ve Yerleşim Planı*, Edirne 1994.

MEHMED NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi*, I-II, haz. Faik Reşat Unat-Mehmed A. Köymen, Ankara 1949.

Oruç Beğ Tarihi, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2007.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Bostancı", *DİA*, VI, 308-309.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Hassa Ordusunun Temeli: Mu'allem Bostaniyân-i Hassa Ocağı, Kuruluşu ve Teşkilâtı", *TD*, sayı: 34 (1984), s. 347-355.

ÖZTÜRK, Said, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihi Gelişimi*, İstanbul 1996.

PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, İstanbul 1971.

RİFAT OSMAN, *Edirne Sarayı*, haz. Süheyl Ünver, Ankara 1989.

Rûhî Târîhi, haz. Halil Erdoğan Cengiz-Yaşar Yücel, *Belgeler*, XIV/18, 359-472.

SİLÂHDÂR FINDIKLILI MEHMED AĞA, *Nusretnâme (1106-1133/1695-1721)*, Tahlil ve Metin, haz. Mehmet Topal, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001.

SİLÂHDAR FINDIKLILI MEHMED AĞA, *Tarih*, haz. Ahmed Refik, c. I, İstanbul 1928.

ŞEM'DANÎ-ZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ, *Mür'î't-tevârih*, haz. Münir Aktepe, c. II.B, İstanbul 1980.

ŞEM'DÂNÎ-ZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMÂN EFENDİ, *Müriyî't-Tevârih*, İstanbul 1338.

ŞÜKRULLAH, *Behcetüttevârih*, haz. Çiftçiöğlü N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul 1949, I, 37-75.

Tarih-i Naima, c. IV, VI, İstanbul 1281-1283.

TURSUN BEY, *Târih-i Ebü'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Bostancı", *İslam Ansiklopedisi*, II, 736-738.

_____, "Bostandji" *The Encyclopaedia of İslam*, New Edition, I, 1277-1278.

_____, *Osmanlı Saray Teşkilâtı*, Ankara 1984.

XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal, *Selâtin-nâme (1299-1490)*, haz. Necdet Öztürk, Ankara 2001.

Vakâniüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, haz. Ahmet Hezarfen, c. I, İstanbul 1999.

YILDIZ, Murat, "Osmanlı Devlet Teşkilâtında Bostancı Ocağı", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yeniçağ Anabilim Dalı, İstanbul 2008.

(Footnotes)

1BOA, MAD.d, nr. 6425, s. 162-167.

2BOA, MAD.d, nr. 2345, s. 70-74.

3BOA, MAD.d, nr. 6365, s. 301-308.

4BOA, MAD.d, nr. 6559, s. 297-304.

5BOA, MAD.d, nr. 7165, s. 144-149.

Bir İsyân ve Etkileri: Balıkesir’de İlyas Paşa İsyânı

Doç. Dr. Zübeyde Güneş YAĞCI
Balıkesir Üniversitesi / BALIKESİR

1-Giriş

XVI. yüzyılın son çeyreği, Osmanlı Devleti’nin çeşitli sebeplerle büyük problemlerle karşı karşıya kaldığı bir dönemdir^[1]. Bu problemlerin başında Osmanlı Devletini olduğu kadar bütün dünyayı etkileyen ekonomik ve askeri gelişmeler gelmektedir. Dünyada meydana gelen bu ekonomik ve askeri alandaki gelişmeler, devleti bir daha geriye dönmeyecek yapısal dönüşümlere götürmüştür^[2]. Özellikle Amerika’nın keşfinin ekonomik sonuçlarının bütün dünya ile birlikte Osmanlı Devleti’ni etkilemesi yine bu döneme tekabül etmektedir^[3]. Bir çok bilim adamının üzerinde durduğu bu yüzyıla ait diğer bir gelişme yaşanan nüfus artışıdır^[4].

Ayrıca silah teknolojisinde meydana gelen gelişmeler, devletin tüfek kullanmasını bilen askere olan ihtiyacını artırmıştır^[5]. Bu ihtiyaç, sarıca ve sekban adı verilen kişiler

[1] Bu problemlerden en başta geleni 1595-1610 yılları arasında Anadolu’yu kasıp kavuran Celali ayaklanmalarıdır. Celaliler hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, İstanbul 1995; Aynı yazar, “Celali Fetreti”, *AÜDTCF Dergisi*, XVI/1-2, Ankara 1988, s. 35-98; Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1944, s. 267; William J. Griswold, *Anadolu’da Büyük İsyân (1591-1611)*, Çev.: Ülkün Tansel, İstanbul 2000; Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, İstanbul 1999; Fatma Acun, “Celali İsyânları 1591-1611”, *Türkler*, IX, Ankara, 2002, s. 695-708; Mücteba İlgürel, “Celâlî İsyânları”, *TDVİA*, VII, İstanbul 1993, s. 252-257.

[2] Halil İnalçık, “The Socia-Political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East”, *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, London 1978, s. 198.

[3] Osmanlı Devleti’nde paranın tarihi hakkında geniş bilgi için bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999; Ömer Lütfi Barkan, “The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East”, *International Journal of Middle East Studies*, VI/1, (Jan. 1975), Cambridge, s. 3-28.

[4] Osmanlı Devleti’nde yüzyılın sonlarına doğru kendisini hissettiren enflasyonun nedenleri nüfus artışı ve Avrupa’da yaşanan fiyat devrimidir. Fernad Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, I, İstanbul 1989, s. 394. 418.

[5] Osmanlı Devleti’nde ateşli silahların kullanılmaya başlanması ve bu konudaki uygulamalar hakkında bkz. Ronald C. Jennigs, “Fire Arms, Bandits, and Gun Control: Some Evidence on otoman Policy towards Firearms in the Possession of Reaya, from Judicial Records of Kayseri, 1600-1627”, *Archivum Ottomanicum*, VI, 1980, s. 339-358; Mücteba İlgürel, “Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yayılışı”, *İÜEF Tarih Dergisi*, Sayı 32, (Mart 1979), İ-

tarafından karşılanmıştır^[6]. Bütün bunlara ek olarak devletin nakit sıkıntısı ile karşı karşıya kalması tumar gelirlerinin iltizama verilmeye başlanmasına neden olmuştur^[7].

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıla büyük problemler ve bunlara bağlı gelişmelerin getirdiği sonuçlarla girmiştir. Bu çalışmanın amacı Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılda meydana gelen değişim ve gelişmelerin ışığında^[8] yüzyılın ortalarına doğru Balıkesir ve çevresinde isyan eden İlyas Paşa isyanını değerlendirmektir. Bu değerlendirmeyi yaparken öncelikle İlyas Paşa'nın hayatı hakkında bilgi verildikten sonra nasıl yükseldiği üzerinde durulacaktır. Aynı şekilde isyana giden süreç ele alınacak ve isyanın bölge üzerindeki etkileri bir isyanın bir bölge üzerindeki etkileri çerçevesinde izah edilmeye çalışılacaktır. Bu tespit ve değerlendirmeler yapılırken temel kaynaklar dönemi kronikleri yanında Balıkesir ve Manisa Şer'îye sicilleri olacaktır.

2- İlyas Paşa'nın Hayatı

İlyas Paşa, Balıkesir Sancakbeyi iken IV Murad döneminde isyan eden birisidir. Aslen Soma'nın Fidanlı köyündendir^[9]. Babası Solak Mehmed Ağa^[10], dedesi ise Recep Ağa'dır^[11]. Annesinin adı Ayşe'dir^[12]. Babasının solak^[13] olması itibarıyla Solakoğlu olarak ün salmıştır^[14]. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1582-1591 yılları arasında doğmuş olduğu tahmin edilmektedir^[15]. Belgelerde *celali*, *eşkiya*, *şaki* ve *nâsipâs* olarak tanımlanmıştır^[16].

tanbul, s. 301-316.

[6] Osmanlı ordusunda ateşli silahların kullanımı XVI. yüzyıldan önce başlamış, fakat bu yüzyılda yaygınlık kazanmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru özellikle Avusturya ordularına karşı başarı kazanmak için ateşli silah kullanımı kaçınılmaz bir şekilde zorunluluk haline almıştır. Yeniçeriler bu ihtiyacı karşılamayınca reaya sınıfından yararlanılmıştır. Halil İnalçık, "The Socia-Political Effects of the Diffusion of Fire-Arms...", s. 199.

[7] XVII. yüzyıl tumarların sayısının azaldığı bir yüzyıldır. Suraiya Faroqi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, II, Ed. Halil İnalçık-Donald Quataert, İstanbul 2004, s. 692.

[8] XVII. Yüzyılın genel çerçevesi hakkında bkz. Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", Tarih Araştırmaları Dergisi, IV/6-7, Ankara 1966, s. 201-247; Mehmet Öz, "II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl", Türkler, IX, Ankara 2002, s. 711-729.

[9] Soma, diğer adıyla Tırhala veya Tarhala Balıkesir'e bağlıdır. Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, Ankara 1988, s. 235; Bu nedenle Esat Adil ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı, İlyas Paşa'nın Balıkesirli olduğunu yazmaktadırlar. Esat Adil, "Balıkesir Büyükleri: İlyas Paşa", Kaynak, Sayı: 1, (Şubat 1933), Balıkesir, s. 10; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Karesi Meşâhiri, Balıkesir 1999, s. 160; Fakat 1617 tarihli avarız defterine göre Soma Karesi Sancağı'na bağlı değildir. Mustafa Murat Öntuğ, XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2003, s. 27.

[10] Esat Adil makalesinde İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi babasının adını Maden Ağa olarak vermektedir.

[11] Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ..., s. 37.

[12] Kamil Su, "İlyas Paşa'ya Dair", Kaynak, Sayı: 47, (Aralık 1936), Balıkesir, s. 340.

[13] Solak, Yeniçeri ocağında 60, 61, 62, 63 ortalarına solak denilirdi. Her ortanın Solakbaşı adı verilen komutanı var idi. Padişahın muhafazası ile görevli idiler. 1829 yılında kaldırılmıştır. Midhat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lûgati, İstanbul 1986, s. 317.

[14] Naimâ, Târih-i Na'imâ, III, Yay. Haz. Zuhuri Danişman, İstanbul 1968, s. 1186.

[15] İlyas Paşa'nın ailesinden Manisa'da oturan Mustafa adında bir kardeşi var idi. Kamil Su, XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir Şehir Hayatı, İstanbul 1937, s. 25, dipnot 1;

[16] "...Celali İlyas Paşa medine-i Manisaya gidüb münhezim oldukda..." Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da

İlyas Paşa'nın beylerbeylik makamına yükselişine kadar hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Kariyerine Karesi Sancağı'nda başlamıştır. Sancakta meydana gelen suhte ayaklanmalarının sona erdirilmesinde yararlılık göstermiştir^[17]. Hatta Anadolu'nun büyük bir kısmını etkileyen Kalenderoğlu isyanının bastırılmasında da faydalı olmuştur^[18].

Böylece dikkat çekmiş olan İlyas Paşa'ya yararlı hizmetleri göz önünde bulundurularak Ağustos 1622 (12 Şevval 1031)'de Hüdavendigâr Sancağı arpalık olarak tevcih edilmiş ve buraya sancakbeyi olmuştur^[19]. Bu tevcih ile birlikte diğer bütün vilayet valilerinde olduğu gibi kendisine kapı halkı toplamaya başlamıştır^[20]. Paşa, bu görevi sırasında bölgedeki eşkıyaların tedibine ve takibine dikkat etmiş ve halkı eşkıyaların zorbalıklarından korumaya çalışmıştır. Nitekim İlyas Paşa'ya yazılan Eylül 1623 tarihli bir emirde eşkıya sayısının bölgede çok fazla olduğu, eşkıya zulmü nedeniyle halkın evini barkını terk ettiği ve eşkıya ile mücadele etmek amacıyla istediği tüfekçilerin gönderildiği yazılmıştır. Sonunda İlyas Paşa'nın aldığı tedbirler neticesinde eşkıyalar temizlenmiş ve halkın şehre geri dönmesi sağlanmıştır^[21].

Sancakbeyliği görevinden sonra terfi ederek 1621 yılında Anadolu Beylerbeyliği görevine atanmış, fakat kısa bir süre sonra görevden alınmıştır^[22]. Bir yıl sonra yeniden görevine iade edilmiştir. Fakat Paşa'nın bu göreve atanması konusunda kaynaklarda çelişkili bilgiler vardır. İlyas Paşa'nın hayatını ele alan Karesi Meşahiri adlı eserde Paşa'nın sancakbeylikten sonra ilk olarak Rumeli Beylerbeyi tayin edildiğini^[23] ve Anadolu Beylerbeyliği görevinin Hafız Ahmet Paşa'nın Bağdat seferi emri ile birlikte verildiğini yazmaktadır^[24]. Halbuki Osmanlı Tarihi adlı eserde Abaza isyanı anlatılırken Veziri âzam Çerkes Mehmed Paşa'nın Kayseri sahrasında Abaza'yı mağlup ettiği savaşta İlyas Paşa, Anadolu Beylerbeyi olarak gösterilmektedir^[25]. Top-

Eşkıyalık ..., vesika 88, s. 267.

[17] Naimâ, Târih-i Na'imâ, s. 1186.

[18] Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ..., s. 37. Kalenderoğlu 5 Ağustos 1608 tarihinde Göksum savaşında Kuyucu Murad Paşa tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Kalenderoğlu bu savaşta yenildikten sonra İran'a kaçmıştır. William J. Griswold, Anadolu'da Büyük İsyân., s. 127-164.

[19] Şevval 1031 tarihli mukarrernâme. Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ..., s. 37.

[20] Kapı halkı oluşturmak önemli bir olguydu. Kapı halkı levend denilen işsiz güçsüz silah kullanmasını bilen kişilerden oluşmakta idi. Bu kişiler en çok düzensiz askerler olarak tanımlayabileceğimiz sekbanlardan ya da sekbanlar gibi orduda geçici istihdam edilen her türden tüfenkçiden ve gönüllüden meydana gelmekte idi. Karen Barkey, Eşkıyalar ve Devlet..., s. 169 dipnot 50. Daha 1607 yılında Diyarbakır Beylerbeyi olan Nasuh Paşa, 1.000 kişi ile kalabalık kapı halkına sahipti. Halil İnalıcık, "The Socia-Political Effects of the Diffusion of Fire-Arms...", s. 201.

[21] Balkesir Şer'iyе Sicili (Bundan sonra BŞS), Nr. 698/22b-2, Evâsıt-ı Zilkade 1032 (Eylül 1623).

[22] Aynı yıl Anadolu Beylerbeyliği görevinde Vezir Hasan Paşa görünmektedir. 1032 (1622/1623) yılında İlyas Paşa, yeniden bu göreve atanmıştır. Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi, Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), II, Yay. Haz. Ziya Yılmaz, Ankara 2003, s. 768.

[23] Bu esere göre 1030 (1620/1621) yılında Rumeli Beylerbeyliği görevine getirilmiş, fakat bir yıl sonra bu görevinden azledilerek Musul Beylerbeyliğine tayin edilmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Karesi Meşâhiri, s. 160.

[24] İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu tevcih için H 1036 yılını vermektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Karesi Meşâhiri, s. 160.

[25] İlyas Paşa, Abaza Mehmed Paşa'nın kaçması üzerine Abaza'nın adamları tarafından savaş mahallinden kaçırılan

çular Katibi Abdülkadir Efendi'nin Tarihi'nde İlyas Paşa 1031 1621/1622 tarihinde Anadolu Beylerbeyliği görevine tayin edilmiştir^[26]. Fezleke'de ise isyan eden Abaza Mehmed Paşa Ankara'yı kuşattığında Mayıs 1623'de Anadolu Beylerbeyi İlyas Paşa ve Karaman Beylerbeyi ile birlikte yardım için görevlendirilmişlerdir^[27]. Eylül 1623 tarihli Balıkesir'de eşkiya problemi ile ilgili sicil kaydında Paşa, Anadolu Beylerbeyidir^[28]. Buradan Paşa'nın en azından sicil kaydı düşülmeden önce Paşa'nın Anadolu Beylerbeyi olarak atandığı sonucuna ulaşmak mümkün görünmektedir. Bir yıl sonra 1624'de Çerkes Mehmed Paşa'nın Abaza Mehmed Paşa üzerine düzenlediği seferde hala Anadolu Beylerbeyliği görevini sürdürecektir^[29]. Nitekim 1624 tarihli Manisa Şer'iyeye sicilinde Anadolu Beylerbeyi olarak kaydedilmiştir^[30].

Bundan sonra İlyas Paşa'nın kariyerini belirleyen olay, Hafız Ahmed Paşa'nın^[31] Bağdat seferidir^[32]. Paşa, Anadolu beylerbeyliği rütbesi ile Bağdat seferine katılmış ve daha seferin başlangıcında Sadrazam, ordu ile birlikte Diyarbakır'da iken o sırada Anadolu Beylerbeyi olan İlyas Paşa Vezir Murad Paşa'nın serdarlığında Bağdat'ı bir an önce kuşatmak üzere öncü kuvvet olarak gönderilmiştir^[33]. Sonuçta Bağdat Osmanlı ordusu tarafından alınmamış olsa da sefer sırasında gösterdiği cesareti ve basireti Serdar Hafız Ahmet Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Muhtemelen İlyas Paşa ile Hafız Ahmet Paşa arasındaki hamî mahmî ilişkisi bu dönemde gelişmiş olmalıdır. İlyas Paşa'nın hamîsi olan Hafız Ahmet Paşa, özellikle Balıkesir'e çekildikten sonra onun kariyerini belirleyen kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak sefer sonunda başarısızlığın bedelini ödemek durumunda kalan diğer birkaç kişi ile birlikte İlyas Paşa, Anadolu Beylerbeyliği görevinden azledilmiştir^[34].

eşi ile kızını yakalamış ve serdara getirmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, I. Kısım, Ankara 1983, s. 153.

[26] Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi, Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi, s. 771.

[27] Zeynep Aycibin, Kâtip Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin, I-III, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007, s. 703, Bu savaşta Anadolu ve Karaman kuvvetleri Çıgalazade Mahmud Paşa'nın emrinde hareket etmişler, fakat Abaza Mehmed Paşa'ya karşı başarılı olamamışlardır. İsmail Hamî Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, III; İstanbul 1972, s. 322.

[28] BŞŞ. Nr. 698/22b-2, Evâsıt-ı Zilkade 1032))

[29] Zeynep Aycibin, Kâtip Çelebi, Fezleke, s. 725. Veziri azam Çerkes Mehmed Paşa, Abaza Mehmed Paşa'yı bozguna uğratanca kaçan eşkiyayı takibe İlyas Paşa'yı göndermiştir. Zeynep Aycibin, Kâtip Çelebi, Fezleke, s. 726-26.

[30] Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ....., s. 37.

[31] Hafız Ahmed Paşa Filibelidir. Enderun'da yetişmiş 9 Şubat 1608 tarihinde doğancibaşılık görevinden kaptan-ı Deryalığa yükselmiştir. Çerkez Mehmed Paşa'nın 28 Ocak 1625 tarihinde ölümü üzerine sadrazamlığa getirilmiştir. Bu görevinde 11 ay kalmıştır. Hüsrev Paşa'nın görevden alınması üzerine üç buçuk ay sürecek olan ikinci sadareti başlamıştır. Askerin Hüsrev Paşa'ya olan sevgisini kullanmak isteyen Sadaret Kaymakamı Topal Recep Paşa'nın kıskırtması ile çıkan isyanda yeniciler tarafından 10 Şubat 1632 tarihinde öldürülmüştür. Orhan F. Köprülü, "Hafız Ahmed Paşa", TDVİA, XV İstanbul 1997, s. 84, 85.

[32] Bağdat'ı İran'dan geri almak için yapılan sefer, Hafız Ahmed Paşa'nın serdarlığında 1625 yılında yapılmıştır. 9 ay süren sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, s. 163; Orhan F. Köprülü, "Hafız Ahmed Paşa", s. 85.

[33] Zeynep Aycibin, Kâtip Çelebi, Fezleke, s. 753; Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, V, Yay. Haz. Mümin Çevik, Erol Kılıç, İstanbul 1998, s. 58. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, I. Kısım, s. 161. İlyas Paşa, kuşatma sırasında diğer komutanlar gibi metrislere girmiştir. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, s. 60 dipnot 151.

[34] Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi, Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi, s. 824.

Veziri azam Boşnak Hüseyin Paşa^[35], Abaza Mehmed Paşa üzerine sefere görevlendirildiğinde Ramazan 1037 (Mayıs/Haziran 1628)'de İlyas Paşa'yı Rumeli Beylerbeyi olarak tayin etmiştir. Tayinden hemen sonra Bayburt ve Erzincan kalelerini ele geçirmek için seraskerlik görevine getirilmiştir. Veziri azam Hüseyin Paşa, Tokat'a geldiğinde Bayburt ve Erzincan kaleleri ele geçirilmiş, muhafazaları için gerekli tedbirler alınmıştır. Daha sonra Abaza Mehmed Paşa'yı yakalamak amacıyla Erzurum kalesinin kuşatılması sırasında aktif görev almıştır. Ancak Abaza ele geçirilip ordu İstanbul'a dönerken İlyas Paşa, düşmanlarının fesadından korkup Geyvede bütün ağırlıklarını bırakarak, serdar-ı ekremden izin almaksızın ordudan ayrılmış ve Balıkesir'e dönmüştür. Serdar-ı Ekrem Hüsrev Paşa, zor durumda kalan Rumeli askerinin memleketlerine gönderilmesini sağlamıştır. Hatta İstanbul'da seferin başarısını taltif etmek amacıyla Divan-ı Hümayun'da komutanlara hil'at verilirken Veziri azam İlyas Paşa'yı da davet etmiş, fakat Paşa, bu davete korkusundan icabet etmemiştir. O zaman Rumeli Beylerbeyliği görevi üzerinden alınarak Mustafa Paşa'ya verilmiştir^[36].

3- İsyana Doğru

İlyas Paşa'nın isyana giden süreci Balıkesir'e gelişi ile başlamıştır diyebiliriz. *Karesi Meşahiri* gibi İlyas Paşa'nın hayatını ele alan kaynaklar Paşa'nın kaderini değiştiren olay olarak veziri azamlık makamına Boşnak Hüsrev Paşa'nın getirilmesini göstermektedirler. Devamla Hüsrev Paşa ile İlyas Paşa arasında husumetin var olduğu üzerinde önemle durmaktadırlar^[37]. Yine aynı kaynaklara göre İlyas Paşa yeni veziri azamın kendine karşı düşmanca tutum içerisine girebileceğini düşünerek aktif görevden ayrılma kararı almış ve emekliliğini isteyerek memleketi Balıkesir'e çekilmiştir. Halbuki Hüsrev Paşa'nın veziri azam olduğunda İlyas Paşa'ya karşı husumeti olduğuna dair bir delil yoktur. Tam tersine Hüsrev Paşa, onun Bağdat seferinden sonra azledildiği devlet görevine geri dönüşünü sağlamıştır. İlyas Paşa da Abaza Mehmed Paşa üzerine düzenlenen seferde kendisinden istenen görevi hakkıyla yerine getirmiştir. Kaderinin değiştiği zaman sefer dönüşü Geyvede düşmanlarının fesadından korkuya kapılıp ordudan izinsiz ayrıldığı zamandır. İşte bu andan itibaren Hüsrev Paşa'nın tepkisinden korkmaya başlayacak ve hatta aynı

[35] Boşnak Hüseyin Paşa, Enderun'da yetişmiştir. Hafız Ahmet Paşa veziri azam olduğu zaman Hüsrev Paşa'ya vezirlik payesi ihvan edilmiştir. Hafız Ahmet Paşa'dan sonra veziri azam olan Halil Paşa'nın Abaza Mehmed Paşa'yı yakalayamaması nedeniyle azledildiğinde onun yerine Şeyhülislam Yahya Efendi'nin tavsiyesi ile 6 Nisan 1628 tarihinde veziri azam tayin edilmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, II. Kısım, s. 382.

[36] 14 Aralık 1628. Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi, Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi, 858-884.

[37] "Hüsrev Paşa ile aralarında vahşet var idi." Naimâ, *Târih-i Na'imâ*, s. 1187; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhiri*, s. 160; Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ..., s. 37; Esat Adil, *Balıkesir Büyükleri: İlyas Paşa'*, *Kaynak Dergisi*, (Şubat 1933), Balıkesir, s. 11.

nedenle İstanbul'a davetine icabet etmeyecektir^[38]. Bu korkudan dolayı Balıkesir'e gelir gelmez etrafına sarıca ve sekban toplamaya başlayacaktır.

XVII. yüzyılda Saruhan'da Eşkıyalık adlı eserde İlyas Paşa'nın Balıkesir'e 1627 yılında geldiği yazmaktadır^[39]. Hüsrev Paşa ise veziri azamlık makamına 6 Nisan 1628 tarihinde getirilmiştir^[40]. Bu nedenle İlyas Paşa'nın Balıkesir'e gelişini de Hüsrev Paşa'ya yüklemek doğru değildir. Aksine Hüsrev Paşa'nın sadareti döneminde terfi etme imkanına sahip olmuştur.

Balıkesir'e geldikten bir süre sonra hamisi sadaret kaymakamı Hafız Ahmet Paşa ve Şeyhülislam Yahya Efendi'nin iltimasları sayesinde önce Balıkesir ve civarında eşkıya teftişi ile görevlendirilmiş^[41], kısa bir süre sonra da kendisine vezirlik rütbesi tevcih edilmiştir^[42]. Ancak Hüsrev Paşa Mayıs 1629'da Bağdat'ı İrandan geri almak için çıktığı seferde Üsküdar sahrasına geldiğinde bir kez daha İlyas Paşa'yı orduya davet etmiştir. Paşa, bu defa da davete icabet etmemiş, sarıca ve sekban toplamaya devam etmiştir. Veziri azamın asıl bundan sonra İlyas Paşa'ya karşı husumet beslemeye başlamış olması ihtimal dahilindedir. İlyas Paşa'nın artık bundan sonraki tutumunda Hüsrev Paşa'nın sert kişiliğinin etkisi olabilir. Nitekim kaynaklar isyanın temel nedeni olarak Hüsrev Paşa'nın kendini beğenmiş, asabi, hasis ve kinci kişiliğini göstermektedirler^[43].

İlyas Paşa eşkıya teftişi görevi ile Balıkesir'e geldikten sonra çeşitli davalara bakmıştır^[44]. Bazen de devlet kendisine emir göndermek suretiyle bazı problemleri halletmesini istemiştir. İstanbul'dan gelen emirlerde halledilmesi istenen

[38] Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi, Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi, s. 884.

[39] Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ..., s. 38. Uzunçarşılı, Balıkesir'e gelinceye kadar İran cephesinde kaldığını yazmaktadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Karesi Meşâhiri, s. 160.

[40] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, II. Kısım, Ankara 1995, s. 382.

[41] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Karesi Meşâhiri, s. 161.

[42] Çağatay Uluçay ile İsmail Hakkı Uzunçarşılı Paşa'ya vezirlik rütbesinin verildiği tarih konusunda farklı bilgiler vermektedirler. Çağatay Uluçay, vezirlik rütbesinin Balıkesir'e tayini ile birlikte 1629 yılında olduğunu yazmaktadır. Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ..., s. 38. İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise vezirlik rütbesinin Balıkesir'e geldikten çok sonra etrafına adam toplamaya başlaması nedeniyle Paşa'yı yola getirmek amacıyla 1630 yılında verildiğini belirtmektedir. Nitekim Balıkesir Sicillerinde yer alan kayıtlar vezirlik rütbesinin 1630 yılında verildiğini göstermektedir. Balıkesir'de sakin vezirim İlyas Paşa'ya ve Balıkesir kadısına hüküm, BŞS. Nr.: 699/108/ b-1, Evâhir-i Zilkade 1039 (Haziran/ Temmuz 1630); 111/b-1, Balıkesir cânibleri muhafazasında olan vezirim İlyas Paşa.. , Evâhir-i Rebiülevvel 1040 (Ekim-Kasım 1630).

[43] Çağatay Uluçay, Hüsrev Paşa'yı kinci ve haşin tabiatlı birisi olarak tasvir eder. Devamla İlyas Paşa'nın sadrazamın bir gün kendisini öldüreceğinden şüphe ederek Balıkesir'e çekildiğini yazar. Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ....., s. 38. Hüsrev Paşa, azim ve irade sahibi olmasının yanında kolayca kan dökebilen, küçük suçlar için adam öldürmekten çekinmeyen birisi olarak tasvir edilmektedir. Kendini beğenmiş, asabi ve hasis birisidir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, II. Kısım, Ankara 1995, s. 381.

[44] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Karesi Meşâhiri, s. 161; Balıkesir'e tayin edildikten sonra huzurunda dava görülmüştür. Bunlardan birisi bir satış davasıdır. BŞS. Nr. 699/25/b-1, 15 Cemaziyelahir 1632 (8 Ocak 1632). Bir diğeri öldürülen Kütahya kadısının davasıdır. 18a-1, Safer 1040 (Eylül-Ekim 1630); Manyas'ta alacak davası, 135a-2, Evâil-i Muharrem 1041 (Temmuz 1631).

konuların başında devlet görevlilerinin halka yaptığı haksızlıklar gelmektedir^[45]. Bir süre sonra görevinin tam tersi bir tutum sergilemeye başlayarak etrafına topladığı sarıca ve sekbanların giderlerini karşılamak amacıyla eşkıyalığa başlamıştır. Halbuki Karesi Sancağı, Bergama'nın vergilerini kendisi toplamaktadır. Bunlardan bir tanesi nüzül vergisidir. Paşa, Karesi Sancağı'nın 1041 yılı nüzül vergisini topladığı gibi 1042 yılını da toplattırmıştır^[46]. Yetmemiş olacak ki, para ihtiyacını karşılamak amacıyla ilk önce zengin olduğunu düşündüğü Midilli adasına el atmaya karar vermiştir. Adamlarından Kara Mahmud adındaki bölükbaşı komutasında 70 kadar adamını Midilli adasının zenginlerini huzuruna getirmeleri için göndermiştir^[47].

Kara Mahmud ve adamları Midilli'ye varınca adanın ileri gelenleri onlara bir ziyafet hazırlayarak ziyadesiyle ikramda bulunmuşlardır. Ancak onlar, *Bire Falanlar sizin başlarınız olan kimseleri zincir ile sürüyüp götürmeğe geldik Hele şimdi varın bize içki ve taze getirin* diyerek olmayacak isteklerde bulunmuşlardır. Midilli halkı galeyana gelip adamlara saldırmışlar ve başta Kara Mahmud olmak üzere bir çok kişiyi öldürmüşlerdir. İlyas Paşa, bunun üzerine adamlarının öcünü almak için harekete geçmiş ve Edremit ve civarını soyduğu gibi burada yaşayan Midillilerin mallarına el koymuş, yakaladıklarını öldürtmüştür^[48]. Bu olay ile İlyas Paşa isyanını başlatabiliriz. Çünkü artık hukuk ortadan kalkmış ve isyanın getirdiği düzensizlik başlamış demektir.

4- İsyân Başlıyor

İlyas Paşa, bu olaydan sonra gayr-i kanuni olarak Manisa Sancağı'nın gelirlerine el koymak amacıyla harekete geçmiştir^[49]. Bunu yapabilmek için kendine göre bir takım sebepler bulması gerekmektedir. Balıkesir ve Çevresi Eşkıya Müfettişliği görevi üzerinde olduğundan Manisa'da meydana gelen eşkıyalık olaylarına bu sıfatla müdahale etmeye başlamıştır. Manisa sancakbeyi eski Cezayir Beylerbeyi olan Bıçakçı İbrahim Paşa'ya mübaşir göndererek eşkıyalık ve hırsızlık yapanların Balıkesir'e gönderilme-

[45] Devletin halledilmesini istediği davalardan bazıları şunlardır: Manyas'ta sipahi Mustafa'nın çalınan eşyasının bulunması, s. 186, hüküm 305, 26 Rebiülevvel 1040 (2 Aralık 1630); Yenişehir halkından duhan vergisinden kalan bakiyeyi toplama bahanesiyle halka zulüm eden sipahi Yazıcıoğlu Mehmed'e engel olunması. s. 237, hüküm 388, 5 Zilkade 1040 (5 Haziran 1631), Ayrıca Anadolu valisinin adamlarının subaşı ve adamları usulsüz vergi almasının engellenmesi. 85 Numaralı Mühime Defteri (1040-1041 (1042)/ 1630-1631 (1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks, Ankara 2002, s. 360, hüküm 593, 2 Zilkade 1040 (2 Haziran 1631).

[46] Adala savaşından sonra Balıkesir Kazası ayarı nüzül vergisini yeniden halktan toplamaya çalışmıştır. Devlet, emir göndermek suretiyle verginin ikinci bir defa toplanmasını halka zuülüm olarak değerlendirmiş ve kesinlikle toplanmasını yasaklamıştır. BŞS. Nr. 699/131a-3, Evâhir-i Zilhicce 1041 (Temmuz 1632)

[47] Naimâ, Târih-i Na'imâ, s. 1187.

[48] Naimâ, Târih-i Na'imâ, s. 1188, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Karesi Meşâhiri, s. 162.

[49] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Karesi Meşâhiri, s. 162.

sini talep etmiştir^[50]. İbrahim Paşa, durumu İstanbul'a arz etmiştir. İbrahim Paşa'nın arzında Manisa sancağı'nın sancak beyliği görevi ile yetkilerinin çerçevesinin belirlenmesini istemiş olması muhtemeldir. Çünkü İstanbul'dan gelen yazıda Manisa Sancak-beyliği görevinin İbrahim Paşa'ya ait olduğu açıkça belirtilmektedir^[51].

Bu gibi müdahalelerden sonra İlyas Paşa'nın gönderdiği mübaşiri İbrahim Paşa, "Bir celali benim sancağıma niçin karışır." diyerek öldürtmüştür^[52]. Mübaşirin öldürülmesi İlyas Paşa ile İbrahim Paşa'yı karşı karşıya getirmiştir. İbrahim Paşa ile İlyas Paşa arasındaki ilişkinin gerginleşmesi olayı, kaçınılmaz bir şekilde güç gösterisi haline dönüştürmüştür. Sonunda Manisa üzerine harekete geçen Paşa, İbrahim Paşa'yı yendikten sonra şehre girmeyi başarmıştır^[53]. İlyas Paşa, kale dizdarı ile de işbirliği yapmış, kalenin anahtarlarıyla birlikte kalede bulunan yedi topu teslim etmesini sağlamıştır^[54]. Hatta Manisa Sancağı dahilindeki bir çok tımarlı sipahi de İlyas Paşa'ya katılmıştır^[55].

Asıl eşkıyalığı şehre girdikten sonra yapmıştır. Kendisi şehirde kalıp şehri soyarken, adamlarını köylere halkı soymaya göndermiştir. Şehirde öncelikle çarşı ve bedesteni soymayı ihmal etmemiştir^[56]. Daha sonra zenginlerin evlerine yönelmiş ve onların evlerini adamlarına soydurmuştur. İlyas Paşa'nın adamlarının geçtiği köylerden geriye yakılıp yıkılmış evler kalmıştır. Manisa'da üç gün kalan İlyas Paşa, muhtemelen bölgenin zenginliklerinden alabileceğini aldığına karar verdikten sonra Balıkesir'e geri dönmüştür. *Târih-i Na'imâ*'da İlyas Paşa'nın

[50] Naimâ, *Târih-i Na'imâ*, s. 1188. ...Saruhan sancağına ber vech-i arpalık mutasarrif olan İbrahim Paşa hazretleri dahi kendi karındaşımız ve sancağı dahi bizümdür Müşarünileyh sancaklarında benennâs âdem katlonlub yedi sekiz nefer müslimani birkaç haramzâdeler mecrûh edeler reva ve seza olmadığı malûmlarıdır Mektub birle varan... bendelerine bu fesadı eyleyen iki karındaşlar Elhac Hızır oğulların ikisin dahi babaların ve sicilleri ile mahpus ve mukayyed bu cânibe gönderesiz. Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ....., s. 247-248.

[51] İbrahim Paşa Südde-i saâdetime âdem gönderüp sen âsîtâne-i saâdetimin kadimi emekdarı olmağla livâ-i mezbûr bundan akdem Sana ber vech-i arpalık tevcih olunub iki seneden beri seferlerde ve memûl olduğun hidemât-ı hümâyûnumda mecd-ü sai' olduğundan mâ'ada reâyâyı ve berâyâyı hıfz ve siyasetinde ve memleketin zabt ü rabtn-da mukaddem ve mukayyid olub livâ-i mezbûr ahara verilmeğe ihtimali ile ihtilal virildiğün bildirüb ibka ve mukarrer olmak babında inâyet rica eyledüğün... münâsib deftere mürâcaât olundukta livâ-i mezbûr bilfiil üzerinde olmak .. buyurdum ki mucebince amel idüb dahi livâ-i mezbûru kemâkân zabt ve mutasarrif olduğun sancağa ahardan bir ferdî hal ve taarruz ittirmeyesiz. .Manisa Şer'îye Sicili (Bundan sonra MŞS), Nr. 66/168/b-2, Evail-i Şaban 1041 (Şubat 1632).

[52] Naimâ, *Târih-i Na'imâ*, s. 1188-1189. İlyas Paşa'nın Manisa'da meydana gelen olaylara müdahalesinin belki de bir dayanağı vardı. Buna dair 28 Kasım 1630 tarihli bir emir hem İlyas Paşa'ya yazılmış hem de Manisa kadısına hitaben Manisa'da iri dirlikle ilgili problemin halledilmesi hususundadır. 85 Numaralı Mühime Defteri, s. 30-31, hüküm 48, 22 Rebiülahir 1040 (28 Kasım 1630).

[53] Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ....., s. 45.

[54] Saruhan Sancağı'nda Köseleler kayesinde 4.999 akçe tımar ile Manisa kalesi dizdarı olan İbrahim isyan ve tuğyân idüb def'i ve izâlesi fermân olunan İlyas nâsîpâs ile yek-dil ve yek-vücûd olub kala-i mezbûru düşman eline virmeğe emr-i âli üzere hakkından gelünüb gedüğü hali ve tımar-ı mezbûr mahlûl olmağın. MŞS, Nr. 186/b-2.

[55] .Manisa'dan bir çok tımarlı sipahinin İlyas Paşa'ya katıldığına dair Manisa Şer'îye sicillerinde bir çok kayıt vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: 173a-3, 183a-2, 183a-3, 185a-1.

[56] Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ....., vesika 90, s. 269.

Manisa'da üç gün kaldığı yazılmakta^[57] ise de Paşa, Manisa'da yaklaşık üç hafta kalmıştır^[58]. Bu süre zarfında Manisa'ya o kadar çok dehşet salmıştır ki, halk evini barkını terk ederek dağlara kaçmıştır^[59]. Bu sırada Manisa ayanını Kütahya'ya göndererek Evliya Çelebi'nin babasının evini basarak eski nişanlısı olan Evliya Çelebi'nin kız kardeşi İnal Hatunu kaçırmıştır. Çeyiz adı altında ailenin Sandıklı'daki çiftliğinden 7.000 koyun ve 300 at gasp etmiştir^[60].

Bütün yaptıklarına rağmen Şam'a tayin edilmesi dışında devlet, üzerine askeri kuvvet göndermemiştir. Hatta Balıkesir'e döndükten sonra hastalanmış, İstanbul'dan doktor istemiştir. Şeyhülislam Yahya Efendi saray doktorlarından Ömer Efendi'yi Paşa'yı tedavi etmesi için Balıkesir'e göndermiştir^[61]. İyileşince başta Yahya Efendi olmak üzere dönemin ünlü şairlerinden Nef'î ve Cevri İbrahim Efendi gibi bir çok kişiye hediyeler göndermeyi ihmal etmemiştir^[62].

Devletin Manisa baskınına kadar İlyas Paşa'ya askeri tedbirlerle müdahale etmemesinin sebebi IV. Murad'ın daha devlet idaresini tam olarak eline almamış olması ve İstanbul'da sipahilerin isyan çıkarmalarıdır. Bu isyanlardan birinde Hafız Ahmet Paşa, isyancı yeniçeriler tarafından öldürülmüş, Şeyhülislam Yahya Efendi ise yine yeniçerilerin isteği doğrultusunda görevden alınmıştır^[63]. Böylelikle her iki hamiden yoksun kalan İlyas Paşa'ya karşı harekete geçmek için ortada bir

[57] Naimâ, Târih-i Na'imâ, s. 1189.

[58] Çağatay Uluçay, üç gün içinde bu kadar olayı yapmasının mümkün olmadığını ve bu nedenle de Manisa'da üç hafta kalmış olabileceğini iddia etmektedir. Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ..., s. 41-42; Manisa siciline yansıyan bir olay Çağatay Uluçay'ı teyit etmektedir. Manisa'dan Mehmed Çavuş, İlyas Paşa eşkiyasından olan Halil'i dava etmiştir. Dava konusu Halil'in Manisa baskını sırasında Mehmed Çavuş'un mallarını gasp etmesi yanında evinde 18 gün zorla kalmasıdır. Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ..., s. 277.

[59] Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ....., s. 41-42.

[60] Bu olaydan sonra aile Kütahya'da kalamamış, İstanbul'a taşınmak zorunda kalmıştır. Evliya Çelebi, babasının IV. Murad'a İlyas Paşa'yı şikayet ettiğini ifade etmektedir. İlyas Paşa, İnal Hatun'u Manisa'dan Bergama kalesine göndermiştir. Evliya Çelebi sebebinin belirtmeden İnal Hatunun öldüğünü bildirmektedir. IV. Murad, Paşa'ya "Bre melun bu koca ağanın kızını zorla niçin aldın? Diye sorunca "Haşa ki padişahım zorla almış olam.. Şer'i izin ile namzedim idi, aldım, işte şer'i hücceti" diye hücceti göstermiştir. Hemen babam: "Evet Padişahım, devlete itaatli iken namzed idi, fakat asi olub katli vacip olunca kızımı vermedim. Gasp suretiyle bu kadar malımı alıp ırzımı berbat ettin" diye cevap vermiştir. Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, VIII, Sadeleşiren: Mümin çevik, İstanbul 1985. s. 528

[61] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Karesi Meşâhiri, s. 163.

[62] Cevri, yazdığı kasidesinde İlyas Paşa'yı ve yaptırmakta olduğu cami ve mevliahaneyi o kadar över ki, camiyi gördüğüne kanaat getirmek icap etmektedir. Fakat ne Cevri Balıkesir'e gelmiştir ne de İlyas Paşa İstanbul'a gitmiştir. Üstelik cami tamamlanmadan İlyas Paşa idam edilmiştir. Ancak Cevri en azından cami inşasına başladığından haberdardır. Haluk Aydın, Cevri'nin Bugün Balıkesir'de Mevcut Olamayan İlyas Paşa Camii ve Tekkesini Konu Edinen Kasidesi", Balıkesir Sempozyumu, (17-20 Kasım) (Tebliğler Kitabı), Balıkesir, s. 529.;

İlyas Paşa'nın yazdığı kasideden bir beyit:

Yaraşur virse revnâk sadr-ı divân-ı şehen-şaha
Vekil mesned-i ârâdir vezir-ı taht-ı pîrâdir

İlyas Paşa'nın hediye gönderdiği bir diğer kişi Nef'î'dir. Nef'î, divanında İlyas Paşa'nın ölümünden sonra ona mehdiye yazmıştır. Nef'î Divanı, Yay. Haz. Metin Akkuş, Ankara 1993, s. 202-210.

[63] Sipahiler ayaklanma sırasında Hafız Ahmed Paşa ve Şeyhülislam Yahya Efendi'yi asi İlyas Paşa'yı korumakla suçlamışlardır. Hatta Yahya Efendi'nin İlyas Paşa'nın kapı kethüdası gibi davrandığını iddia etmişlerdir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, I. Kısım, s. 183.

mani kalmamıştır. Öncelikle onu Balıkesir'den ayırmak, özellikle adamlarından uzaklaştırmak yolu denenmiştir. Bu amaçla Hafız Ahmed Paşa'nın yerine veziri azam olan Topal Recep Paşa, İlyas Paşa'nın Şam Eyaletine tayin edilmesini sağlamıştır. Fakat O, Şam'a gitmeyeceğini açıkça belirtmemekle birlikte adamlarından Yusuf Ağayı, mütesellim tayin etmeyi tercih etmiştir^[64]. Ancak Balıkesir Şer'iyeye sicilinde yer alan kayıttan Paşa'nın Şam'a gideceğine dair hazırlık yapmaya başladığını görüyoruz. En azından etrafına böyle bir düşünce vermeye çalışmıştır. Çünkü sicilden Şam'a gideceği için güvenilir adamlarından Laçın Ağayı Karesi Sancağı'na mütesellim tayin etmek istediği anlaşılmaktadır^[65]. Bilmediğimiz bir sebepten dolayı Paşa, Şam'a gitmekten vazgeçmiş ve adamlarından Yusuf Ağayı mütesellim tayin etmiştir. İlyas Paşa'nın Şam'a gitmekten vazgeçmesi muhtemelen Recep Paşa'nın asıl maksadını öğrenmiş olmasındandır.

Paşa, Şam'a gitmeyince Padişah tarafından Karesi sancakbeyliği görevinden alınmış olmalıdır. Çünkü Balıkesir Şer'iyeye sicilinde yer alan tarihsiz bir kayıta Kasım Paşa, sancakbeyi olarak atanmıştır. Kasım Paşa, Balıkesir'e geldiğinde İlyas Paşa tarafından hapsedilmiştir. Adala muharebesi sırasında İlyas Paşa'nın yanında olan Kasım Paşa, savaş esnasında Ahmet Paşa'nın ordusuna geçmeyi başarmıştır^[66].

İlyas Paşa'nın Manisa'yı basması ve Şam'a gitmemesi bardağı taşıran son damla olmuş ve olayı bitirmek için askeri tedbirler alınmasına karar verilmiştir. Devlet, İlyas Paşa'yı yakalaması için Gürcü Mehmed Paşa'yı serdar tayin etmiştir. Anadolu ve Karaman Beylerbeyleri Gürcü Mehmed Paşa'nın emrine verilmiştir. Artık İlyas Paşa'ya tenkil edilmesi gereken birisi olarak bakılmaktadır. Nitekim Karesi ve Biga Sancaklarındaki kadırlara gönderilen Nisan 1632 tarihli emirde İlyas Paşa'nın asi ve eşkıya olduğu vurgulandıktan sonra kendisinin ve adamlarının yakalanması istenmektedir^[67].

Daha sonra ise Anadolu Beylerbeyi Küçük Ahmet Paşa'dan serdar gelene kadar harekete geçmesi ve hatta mümkünse İlyas Paşa'yı yakalaması emredilmiştir. Küçük Ahmed Paşa, Karaman Beylerbeyi Çerkes Dilaver Paşa'nın eyalet askeri ile

[64] XVII. Yüzyılda Saruhan'da Eşkialık adlı eserde İlyas Paşa'nın Manisa'yı basıp soyması Şam'a tayin emrinden sonra gösterilmektedir. Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkialık ....., s. 45; Ancak Paşa, Manisa'dan döndükten sonra hastalanmış ve Şeyhülislam Yahya Efendinin teveccühü ile saray doktoru Balıkesir'e gönderilmiştir. Bu, Hafız Ahmed Paşa'nın öldürülmesinden ve Yahya Efendi'nin görevden alınmasında neden olan sipahi ayaklanmasından önceye tekbül etmektedir. Şam'a tayin Recep Paşa'nın sadareti dönemine aittir. Nitekim Paşa, padişahın huzuruna geldiğinde IV. Murad neden Şam'a gitmediğini sormuş, o da hastalığını gerekçe göstermiştir. Târih-i Na'imâ'da Manisa baskınından sonra Şam'a tayin edildiğini kaydedilmiştir. Naimâ, Târih-i Na'imâ, s. 1189.

[65] Şam eyâlâtı ile Karesi sancağı ber vech-i arpalık tevcih olunmağın kendümüz eyalet-i mezbûreye azimet kılub Karesi Sancağı'na bir müstakim ve dindar mütesellim koyub gitmek lazım olmağın ağalarımızdan Laçın Ağâ zide kadrühü tayin ve irsâl olunmuşdur. Karesi Sancağı'ndaki kadırlara, BŞS. Nr. 699/42a-1 Evâsıt-ı Şaban 1041 (Şubat/Mart 1632).

[66] BŞS. Nr. 699/97a-1, Balıkesir kadısına hüküm.

[67] BŞS. Nr. 699/137b-3, Evâil-i Şevval 1041 (Nisan 1632).

katılmasından sonra Alaşehir ovasında Adala civarında (belgelerde Atala savaşı diye geçmektedir.) Karataş mevkiinde 3 Mayıs 1632 tarihinde İlyas Paşa ile karşı karşıya gelmiştir^[68].

İlyas Paşa'nın bu savaşta 10.000 adamının olduğu bilinmektedir. Topladığı sarıca ve sekbanın yanı sıra Manisa ve Balıkesir'deki bir çok tımarlı sipahi kendisine katılmıştır^[69]. Hatta adamlarının sayısını artırmak için zorla sekban toplamaya bile çalışmıştır^[70]. Ayrıca bu tarihlerde bölgede ün salmış eşkiya liderleri adamları ile birlikte onun yanında yer almışlardır. Bunlardan bazıları Kuleli Sefer Ağa, Mahi Hatunoğlu, Koca Kethüda, Mehmed Zaman Ağa ve Şemsi Paşa oğlu Murad Ağa'dır. Savaşta önce Kuleli Sefer Ağa bozguna uğramıştır. Bu, İlyas Paşa kuvvetlerinin çözülmesinin başlangıcını oluşturmuştur. Nihayetinde yenilen İlyas Paşa, Mahi Hatunoğlu, Koca Kethüda ve Şemsi Paşa oğlu Murad Ağa ile birlikte ağırlıklarını savaş meydanında bırakarak Akhisar üzerinden Bergama kalesine kaçmıştır^[71]. Onu takip eden Ahmet Paşa, derhal Bergama kalesini kuşatmıştır. Onun ve adamlarının bölgeye geldiğini duyan halk evini barkını, bağını bahçesini bırakarak Yund dağlarına kaçmıştır. Halk sefalet içinde yaşadığı dağlardan ancak İlyas Paşa teslim olduktan ve Ahmet Paşa duruma hakim olduktan sonra geri dönebilmiştir^[72].

Küçük Ahmed Paşa, bir taraftan Bergama kalesini kuşatırken diğer taraftan da Adala savaşından etrafa dağılan İlyas Paşa'nın adamlarını yakalamak için hareket geçmiştir. Çünkü savaşa katılan eşkiyaların hepsi Bergama kalesine girememiş, çoğunluğu Batı Anadolu'nun bir çok yerine dağılmıştır^[73]. Zaten kendisine İlyas Paşa eşkiyasını temizlemesi ve asayişi sağlaması için Mayıs 1632 tarihli bir emir gönderilmiştir.^[74]

Müstahkem bir kale olan Bergama Kalesini savaşla alamayacağını anlayan Ahmet

[68] Naimâ, Târih-i Na'imâ, s. 1190.

[69] Balıkesir'deki sipahilerden bazıları şunlardır: Kavak (?) köyünden Ali, BŞS. 699/125 a-3; Akköprü köyünden Mehmed, 125a-2; Sunub (?) köyünden Mustafa, 125a-1; Hamzalı (?) köyünden Kadir, 131a-4; Uluköy'den Ahmed, 132b-5.

[70] BŞS. Nr.: 699/125b-1, Mihaliç kadısına emir, Evâil-i Zilkade 1041 (Mayıs 1632).

[71] Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ....., s. 46.

[72] Bergama kadısının Serdar Ahmet Paşa'ya yazdığı mektupta Bergama ve civar köylerdeki halkın eşkiyalardan neler yaşadığını kısaca tasvir etmektedir. Halk İlyas Paşa ve adamlarının şerrinden ehl-ü iyalleri ve davarları ile birlikte dağlarda tahassun ve korucu denilen yere gitmekte iken eşkiyalar yine saldırmışlar ve bütün emval ve erzaklarını ellerinden almışlardır. Bir başka kayıt ise Serdar Ahmet Paşa'dan Manisa kadısına gönderilen buyruktur. Buyruktuda halkın koyunlarının eşkiya İlyas Paşa tarafından garet edilmemesi için köylerini terk ettikleri yazılıdır. Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ....., s. 47 dipnot 94 ve dipnot 48.

[73] Eski Karaman Beylerbeyi ve azli nedeniyle Bolvadin de ikamet eden Çerkes Ahmed Paşa, İlyas Paşa'nın adamlarından bir çok kişiyi yakalamıştır. Hatta Çerkes Ahmed Paşa, İlyas Paşa'nın 70 kadar adamını öldürüp başlarını İstanbul'a göndermiştir. Naimâ, Târih-i Na'imâ, s. 1191-1192.

[74] BŞS. Nr. 699/44/b-1, Gurre-i Zilkade 1041 (20 Mayıs 1632); Ahmed Paşa Karesi sancağının teftişi için adamlarından İbrahim Ağa'yı görevlendirmiştir. 699/ 45a-3.Evâsit-ı Zilkade 1041 (Mayıs-Haziran 1632).

Paşa, İlyas Paşa'yı bir şekilde ikna ederek kaleden çıkarmaya çalışmıştır^[75]. Bu amaçla affedileceği vaadinde bulunmuş ve bizzat padişah nezdinde şefaet edeceğini hatta bu hususta kefil olacağını bildirmiştir. Bu da yeterli olmayınca Ahmet Paşa, padişahın af edildiğine dair ferman getirtmiştir. İlyas Paşa, fermanın gelmesinden sonra Mayıs 1632 tarihinde girdiği kaleden yaklaşık 70 günlük bir kuşatmadan sonra ikna yoluyla Ağustos 1632 tarihinde çıkmayı kabul etmiştir^[76]. Kaleden çıktıktan sonra Serdar ile birlikte İstanbul'a gidecek ve bizzat Padişah IV. Murat'ın huzuruna çıkarak af dileyektir. Aslında İlyas Paşa'nın yaptığı daha önce uygulanmayan bir yöntem değildir. Büyük Celali ayaklanmacılarından biri olan Deli Hasan^[77], Canbuladoğlu Ali^[78], Abaza Mehmed Paşa^[79] gibi isyancılar böyle af istekleri kabul edilerek padişahın affına mazhar olmuşlardır. Devlet, eşkıyaları af ederken ödül veren ve ihsan eden bir kurum olarak hareket etmiştir. Cezalandırmak ise devletin gücünün eşkıyalara gösterilmesi anlamı taşımaktadır^[80]. Böylece devlet eşkıyanın başını ezerek halk nazarında hakimiyetini meşrulaştırırken halkında sadakatini sağlamlaştırmayı amaçlamıştır.

Zaten Osmanlı Devleti'nde kazanç sağlamanın yolu devletten geçmekte idi. Aslında isyan eden yerel güçler Devletin kendilerine sağladığı ayrıcalıklardan vazgeçmek amacıyla değillerdi. Bir şekilde sistem dışında kalmışlardı ve amaçları yeniden imparatorluğun ayrıcalıklarından yararlanabilmek için sistemin içine dahil edilmektir. İlyas Paşa, isyanında da aynı olgu etkili oldu ve Paşa, çıktığı sistemin içerisine yeniden dahil olabilmek amacıyla isyanı bitirdi. Ancak bir isyanın arka planı ister istemez geniş bir alana yayılıyor ve devleti halk üzerinde derin etkilerinin var olduğu gerçeği ile karşı karşıya bırakıyordu

Böylece Manisa, Balıkesir, Edremit, Ayazmend, Foça gibi bir çok yeri etkileyen isyan bitmiştir. Küçük Ahmed Paşa, İlyas Paşa'ya İstanbul'a gittiğinde o da geleceği ve bizzat padişahın kabulünde yanında yer alacağına dair söz vermiştir. İlyas Paşa, yanındaki adamları ile birlikte İstanbul'a vardığında Ahmet Paşa da sözünü tutmuş ve İstanbul'a gelmiştir. Padişah IV. Murad, İlyas Paşa ve Ahmed Paşa ile görüşmeyi Üsküdar'da İstavroz bahçesinde kabul etmiştir. Dönemin kaynaklarına göre IV. Murad Paşa'ya neden isyan ettiğini sormamış ve bu konu üzerinde hiç durmamıştır. Padişah, Şam'a tayin edildiğinde görevine gitmemesi-

[75] Bir isyanda devlet isyanı bastırabilmek amacıyla öncelikle devlet görevi veriyordu. Bunun işe yaramadığı durumda isyancılarla pazarlık yöntemini uyguluyordu. Karen Barkey, Eşkıyalar ve Devlet, s. 12.

[76] Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadri) Efendi, Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadri) Efendi Tarihi, s. 974.

[77] Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası..., s. 412.

[78] William J. Griswold, Anadolu'da Büyük İsyân..., s. 117; Abdul-karım Rıfâ, "The Revolt of 'Alî Pahsa Janbulad (1605-1607) in the Contemporary Arabic Sources and Its Significance", VIII. Türk Tarih Kongresi (bildiriler), III, (11-15 Ekim 1976), Ankara 1983, s. 1515-1534.

[79] Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", s. 550.

[80] Karen Barkey, Eşkıyalar ve Devlet..., s. 14.

nin nedeni üzerinde durmuş ve İlyas Paşa'nın öne sürdüğü hastalık mazaretini ise yeterli görmemiştir. Hatta yaptığı eşkıyalıklara hastalığının engel olmadığını belirterek daha fazla hiddetlenmiş ve orada idam emrini vermiştir^[81]. İdam emri hemen padişahın huzurunda uygulanmıştır^[82]. Yanında gelen adamlarından Mahi hatunoğlu Hasan ve Alabeyzade Mehmed Ağa da idam edilmişlerdir. Koca Kethüda adıyla bilinen kethüdası Hızır Ağa yaşlı olduğu için bağışlanmıştır^[83].

5- İsyanın Etkileri

İlyas Paşa'nın ölümü isyanı bitirmemiş, diğer bütün isyanlarda olduğu gibi etkileri bir süre daha devam etmiştir. Öyle ki, İlyas Paşa'nın Adala savaşında sağ kalan ve etrafa yayılan adamları eşkıyalık yapmayı sürdürmüşlerdir. Özellikle Balıkesir ve civarında buna dair bir çok olay meydana gelmiştir. Mesela İlyas Paşa'nın adamlarından Bayram, Balıkesir'de Mehmed evini basıp 250 kuruş ve esbab almıştır^[84].

Balıkesir yanında Kütahya civarında da Paşa'nın adamları eşkıyalık yapmışlardır. Mesela Ekim 1632 tarihli sicil kaydında İlyas Paşa'nın adamlarından Veli ve Mustafa etraflarına topladıkları eşkıyaları ile Takmak köyünde ev basmışlar, mal ve erzak gasp etmişlerdir^[85]. Kütahya'da bir diğer olay, Tavşanlı'nın Derecik Köyünde meydana gelmiştir. Eşkıyalar burada 120 kuruş değerinde koyun ve sığırı zorla almışlardır^[86]. Yine Kütahya'da Şah melik Köyü'nden Abdüssselam Balıkesir'den Seyyid Mustafa'yı dava ederek İlyas Paşa'nın adamı Seyit Mustafa'nın köyüne gelerek 80 koyun, 8 sığır ve beyaz bir köle aldığını iddia etmiştir. Bedelinin ödeneceğini söylemişler fakat ödememişlerdir^[87]. Kütahya'da meydana gelen bir başka olaya çok daha ilgi çekicidir. Evliya Çelebi'nin babasının Sandıklı'da bulunan çiftliğine adamlarını göndererek baskın düzenlettirmiş ve çeyiz adı altında

[81] Ahmed Paşa ve İlyas Paşa beraber padişah huzuruna varmak için ferman buyurdular. İki de padişahın huzuruna varıp, yer öpüp, padişahın tahtı karşısında el kavuşturup durduklarında padişah İlyas Paşaya hitap edip Bire kafir! Sana Şam eyaletini verdim niçin muhalefet edip gitmedin? Neden emirlerime uyup boyun eğmedin? Dedikde, yarı özür ile söze gelüp:

Padişahım hasta idim, anın için geciktirdim.

Deyüp cevap verince padişah hazretleri tekrar

-Bire melun! Benim memleketime zorbalık edip, temiz ecdadımın eski hükümet merkezi olan Manisa şehrini urup, yağma etmekte hasta değil idin ... emrime itaatte ne acep hasta oldun? Bire, kesin şu kafirin başını!

Deyüp padişahın hışım ateşi alevlendi. Naimâ, Târih-i Na'îmâ, s. 1193.

[82] Halbuki aynı IV. Murad, devleti uzun süre uğraştran Abaza Mehmed Paşa'yı af etmiştir. Çünkü onun yeniçerilerin öldürdüğü padişah II. Osman'ın intikamını almak amacıyla hareket ettiği savını kabul etmiştir.

[83] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Karesi Meşâhiri, s. 163.

[84] BŞS. Nr. 699/67b-1, Evâsıt-ı Zilhicce 1042 (Haziran 1633).

[85] BŞS. Nr. 699/135b-1 ve 2, Evâil-i Recep 1042 (Ocak 1633).

[86] BŞS. Nr. 699/54a-1, Rebiülevvel 1042 (Eylül/Ekim 1632).

[87] Mustafa paranın ödendiğini ispat etmeyi başarmıştır. BŞS. Nr. 699/53b-1, Evâsıt-ı Rebiülevvel 1042 (Eylül/Ekim 1632). Yine Kütahya'dan sipahi Mehmed'in evini basıp, esbab ve erzakının yanı sıra 250 kuruşunu alan Bayram İlyas Paşa'nın adamıdır. BŞS. Nr. 699/140b-1 Evâhir-i Safer 1042 (Ağustos/Eylül 1632).

7.000 koyun, 3.000 ata el koydurmuştur^[88]. İlyas Paşa'nın adamlar Kütahya'daki gibi Manisa'nın Turgutlu Kasabasında eşkıyalık olaylarına karışmışlardır^[89]. Hatta yıllar sonra bile İlyas Paşa'nın adamlarının usulüzlük ve zorbalıklarına tesadüf edilmiştir. Örneğin IV. Murad Revan seferine giderken Kastamonu'da İlyas Paşa'nın adamlarından birini idam ettirmiştir.^[90]

Paşa, Balıkesir'de bulunduğu süre içerisinde bir çok usulsüzlük ve zorbalık yapmıştır. İnsanların mallarına el koymuş, paralarını gasp etmiştir. Bunları yaparken insanlara zor kullanmaktan çekinmemiş ve bir çok kişiyi de hapsedirmiştir. Bu olaylardan bazıları şunlardır: Hacı İsmail Mahallesinde Mehmed Çelebi'yi hapsedtikten sonra 90 bin akçesini almıştır^[91]. Bir başka olay Halil Ağa'nın davasıdır. Dava, Ocak 1632 tarihinde açılmış olmasına rağmen olayın meydana geldiği tarih dava tarihinden dört yıl önceye 1629 yılına tekabül etmektedir. Davacı Halil seferde iken İlyas Paşa'nın adamları vasıtasıyla evini basıp malını ve erzakını gasp ettikten başka 3.000 riyali kuruş nakit parasına da el koyduğunu iddia etmiştir^[92]. Bir başka dava Balıkesir'e bağlı Balya kazasından Hüseyin'in davasıdır. İlyas Paşa, kapısını kırarak evine girmiş ve Hüseyin'i yine hapsedtikten sonra 100 akçesini almıştır^[93]. Yine Balıkesir'de sipahiden Eflan (?) Ağa'nın adamı Hüseyin'i Paşa'nın adamları *çok parası var* diyerek ihbar edip hapsedilmesine neden olmuşlardır. Sonra Hüseyin'den 7.500 akçe ile iki tüfeğini almışlardır^[94]. Bu ve bunun gibi davaların sayısı İlyas Paşa idam edildikten sonra bir hayli yekun tutmaktadır. Davaların ölümünden sonra açılmış olması dikkati çekicidir. Sağlığında hiç kimse Paşa'yı dava etmeye cesaret edememiş olmalıdır. Bu da Balıkesir'de halkın ondan nedenli korktuğunu göstermektedir. Çünkü Balıkesir bulunduğu bölgede vergi memurları izin almadan vergi toplayamaz, kadılar dava göremez hale gelmiştir^[95].

Hatta Paşa, Bergama kalesinden çıktıktan sonra bile aynı tür zorbalığı yapmaktan geri kalmamıştır. İstanbul'a giderken Balıkesir'e uğradığında birinin 1.000 akçe değerindeki katırını almış ve bedelini ödememiştir. Katırın bedeli oğlu Ahmet Beyin vasisi olan Belkıs Hatun'dan talep edilmektedir^[96].

Bir isyanın bölgeye olan en önemli etkisi bölgedeki halkın can mal güvenliğinin devletin kontrolünden çıkmasıdır. Nitekim bunu İlyas Paşa isyanında da gör-

[88] Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, s. 528.

[89] Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık..., s. 264-265.

[90] İlyas Paşa adamlarından Kastamanu Paşası yanında bulunan Kara Halil IV. Murad'ın Revan seferine giderken idam ettirmiştir. Sultan Murad'ın Revân ve Tebriz Seferi Rûz-nâmesi, Yay. Haz. Yunus Zeyrek, Ankara 1999, s. 37.

[91] BŞS. Nr. 699/Nr. 54/b-4.; 55/a 1, Evâsıt-ı Rebiülahir 1042 (Kasım 1632).

[92] BŞS. Nr. 699/56b-2. Evâsıt-ı Cemaziyelevvel 1042 (Ocak 1632).

[93] BŞS. Nr. 699/60 a-1, Evâil-i Ramazan 1042 (Mart 1633).

[94] BŞS. Nr. 699/101b -2, Balıkesir kadısına emir, Evâsıt-ı Rebiülevvel 1042 (Eylül/Ekim 1632).

[95] Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi, Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi, s. 970.

[96] BŞS. Nr. 699/95a-2, Evâsıt-ı Cemaziyeleahir 1042 (Aralık 1632/Ocak 1633)

mek mümkündür. Midilli halkının İlyas Paşa'nın adamlarını öldürdüğü zaman Paşa'nın Edremit ve civarını yağmalaması, özellikle o bölgede yaşayan Midillileri öldürmesi mallarına el koyması buna en büyük örneklerden birisidir. Diğer bir durum ise Manisa'nın işgali sırasında yaşanmıştır. Kısa sürse de Manisa halkı canını, çocuklarını kurtarabilmek için mallarını vermek zorunda kalmışlar ve hatta şehri terk etmişlerdir. Zorbalık öyle bir hal almıştır ki bu da yetmemiş çoğu kişiler çocuklarını eşkıyaların eline geçmesini engellemek için kuyulara saklamak mecburiyetinde kalmıştır.

Naima “İlyas Paşa, Manisa'yı ele geçirdi. Şehri dahi yağma edip namuslu ailelere levent ve müfsitleri her türlü fenalığı yaptılar. Seyitler ve namuslu kimselerden olanlar, çoluk çocuklarını kuyulara ve mağaralara gizleyerek güçlkle rezillerin taarruzlarından muhafaza eylediler” diyerek olayın vahametini ortaya koymaktadır^[97].

Manisa'da yapılanları Balıkesir mahkemesinde görülen bir dava çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dava konusu Karesi teftişine memur Serdar Ahmed Paşa'nın adamı İbrahim Ağa'nın mektubundan anlaşılmaktadır. Dava şu şekilde gelişmiştir: Manisa sakinlerinden Ahmed Ağa, Yakub köyünden İlyas Paşa'nın adamı Mustafa'yı dava ederek, Manisa baskını sırasında evini bastığını, malını ve erzakını yağma ettikten sonra ehl-ü iyallerine taarruz ettiğini iddia etmiştir. Davalı olan Mustafa, İlyas Paşa'ya katıldığını, hatta onunla Manisa'ya gittiğini kabul etmekle birlikte baskına katılmadan geri döndüğünü ileri sürerek, kendisine isnat edilen suçları reddetmiştir. Mustafa'nın durumu köy ahalisinden sorulduğunda iddianın boyutunun genişlediği ortay çıkmıştır. Çünkü köylü öncelikle Mustafa'yı eşkıya olarak tanımlamış, bir yıldır İlyas Paşa'ya hizmet ettiğini, Ahmed Ağa'dan başka Hacı Oruç adında birisinin dahi evini basıp *fiil-i şeni* yaptığını beyan etmişlerdir^[98].

Tabii ki bu sayılanlar Manisa'nın köyleri için de geçerlidir. İlyas Paşa adamlarını köylere göndererek özellikle mal mülk sahibi olanların mallarını gasp ettirmiştir. Bu esnada Midili de olduğu gibi eşkıyaların kadın kızlara saldırmaları işten bile değildir. Hatta sıradan vakalar haline bile geldiğini söylemek olayın abartmak anlamına gelmemelidir^[99]. Her iki olaya Bergama'da yaşananları da eklediğimizde isyanın bölge halkı üzerindeki etkilerini tasavvur etmek sanırım mümkün olacaktır.

[97] Naimâ, Târih-i Na'imâ, s. 1189.

[98] BŞS, Nr. 699/45-a-3, İbrahim Ağa'dan mektub, Evâsıt-ı Zilkade 1041 (Mayıs/Haziran 1632); 59a-3, Evâsıt-ı Ramazan 1042 (Nisan 1633)

[99] Manisa Kara Yunus mahallesinden Rahime mahkemeye başvurarak İlyas Paşa'nın Manisa'da iken zorla evlendirdiğini iddiasıyla nikahın geçersiz kılınmasını istemiştir. Şahitler Rahime'nin söylediklerini desteklemiştir. Ayrıca daha vahim bir olay Arablar mahallesinden Mustafa Bey'in oğlunun başına gelmiştir. İlyas Paşa'nın adamlarından Mehmed evini basıp malını gasp ettikten sonra oğlunu kaçırmış, fiil-i livatada bulunduktan sonra öldürmüştür. Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ....., vesika 93 ve 92, s. 270-271.

Ölümünden sonra mahkemede dava olarak devam eden konulardan bir tanesi İlyas Paşa'nın satın aldığı mallar ve alınamamış bedellerdir^[100]. Dava sahipleri mallarının bedellerinin Paşa'nın veresinden tahsil edilmesini ve kendilerine ödenmesini talep etmişlerdir. Bu davalardan bir çoğunda ileri sürülen iddialar mahkeme tarafından kabul görerek malların bedellerinin Paşa'nın muhallefatından tahsil edilmesine karar verilmiştir.^[101] Hatta Paşa'nın 3.000 akçeden üstü alacak davalarının İstanbul'da görülmesi için emir bile gönderilmiştir^[102]. Neden bunların parasını ödememiştir? Halbuki veraset tespit edildiğinde borçlarını fazlasıyla ödeyecek miktarda geliri ve malı vardır. Burada iki ihtimal akla gelmektedir. Birincisi, Paşa'nın temessük vermesine rağmen satın aldığı bu malların bedellerini gücüne dayanarak ödemeyi hiç düşünmemiş olmasıdır. İkincisi ise zor bir ihtimal olmakla birlikte Paşa öldükten sonra malından yararlanmak isteyen kişilerin ortaya çıkmış olabileceğidir^[103].

Bütün edindiği mallar önce ailesine verilmesine rağmen Eylül 1632 tarihli Mihaliç, Balıkesir ve Bergama kadılarına gönderilen emirle miriye alınmıştır.^[104] Daha sonra mallarının bir kısmı çocuklarına ve eşlerine aktarılmıştır. Bir çok kişiye olan borcu bu mallardan karşılanmıştır. Paşa'nın Balıkesir'de 500.000 akçe değerinde 7 tane çiftliği vardır. Muhallefat kaydından 250.000 akçe değerinde bir saray yaptırdığı bilinmektedir. Toplam muhallefatının bedeli ise 1.475.000 akçeye tekabül etmektedir^[105] Mallarından Halalca köyündeki çiftliğini içindeki mal,

[100] BŞS. Nr. 699/ 136-a-2, Evâsıt-ı Rebiülahir 1042 (Ekim- Kasım 1632); 137a-2, Evâil-i Cemaziyelahir 1042 (Aralık 1632).

[101] Bunlardan biri Balıkesir'den Rıdvan Ağa'dır. Rıdvan Ağa, Erzurum seferine giderken Ankara'da 3 bin riyali kuruş verdiğini karşılığında temessük aldığını ileri sürmüştür. Temessükü gösterdikten sonra alacağı karşılığında Paşa'nın mallarından Paşaköy'de çiftlik ve arazisini almıştır. BŞS. Nr. 699/64b-1; Bir diğeri yine Rıdvan Ağa adında birinin davasıdır. Rıdvan, İlyas Paşa'ya idamından önce miktarı belirtilmeyen bir para vermiştir. Varislerinden alınmasını talep ediyor.. Balıkesir kadısına emir, BŞS. Nr. 699/82b-3, Evâsıt-ı Şevval 1040 (Nisan 1633); İlyas Paşa'nın Balıkesir kasaplarına 140 kuruş borcu çıkmış ve Ahmet Beyin vasisi olan annesi Belkis'tan tahsil edilmiştir. BŞS. Nr. 699/56a-2 Evâsıt-ı Cemaziyelahir 1042 (Aralık 1632/Ocak 1633).

[102] Yeniçerilerden Abdullah ve Mehmed'den İlyas Paşa, 3.000 akçe değerinde eşya almış, karşılığında borç temessükü vermiştir Balıkesir kadısına gelen emirde ödenmesi istenmektedir. BŞS. Nr. 699/69b-2, Evâsıt-ı Ramazan 1042 (Mart 1633).

[103] Nitekim Kütahya'dan Abdüsselamın davası buna örnek teşkil etmektedir. Abdüsselam davayı parası ödendiği için kaybetmiştir. BŞS. Nr. 699/53b-1 Evâsıt- Rebiülevvel 1042 (Eylül Ekim 1632).

[104] İlyas Paşa'nın emval ve eşyayı kabza memmur olan Mehmed ve başbakı kulu Hasan Ağa... BŞS. Nr.: 699/53a-2, 4 Rebiülevvel 1042 (19 Eylül 1632); Bu anlamda bir başka emir Balıkesir, Mihaliç ve Bergama kadılarına gönderilmiştir. 49b-2, , Evâhir-i Safer 1042 (Eylül 1632); Bu meyanda bir başka kayıt Rebiülevvel 1042 (Eylül-Ekim 1632) tarihlidir. Cem'î muhalledat ahz ve kabz olunub fûrûht olunduktan sonra hazîneyi âmiriye irsâl ve teslim için Bunun için veziri azam kapıcı başarılarından Mehmed Ağa ve sabıka Baş Bakı kulu Hasan Ağa görevlendirilmiştir. 52b-1, Rebiülevvel 1042 (Eylül-Ekim 1632); 53 a-2.

[105] BŞS. Nr. 699/93a-3; Muhallefat kaydı için ayrıca bkz. Mustafa Murat Öntüç, "Balıkesir ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1570-1640)", Osmanlı'dan Cumhuriyete Balıkesir, Editörler: Bülent Özdemir-Zübeyde Güneş Yağcı, İstanbul 2007, s. 83; İlyas Paşa'nın muhalledat kaydından bir oğlu 1 kızı ve 4 eşi olduğunu öğreniyoruz. 699/93 a-3, Balıkesir Şer'îye sicili kayıtlarında çeşitli konularda eşlerinden Belkis, Zahide ve Ayşe hakkında dava kayıtları vardır. Eşlerinden Belkis oğlu Ahmed'e vasi olarak tayin edilmiştir. 64a-1, Evâil-i Zilkade 1042 (Mayıs 1633); Diğer eşi Ayşe kendisine intikal eden miras için Mehmed'i vekil tayin ettiğini mahkemeye kaydettirmiştir. Ayşe miras hissesi için vekili aracılığı ile 11.000 akçe almıştır. 55b-4. Evâsıt-ı Cemaziyelahir 1042 (Ocak 1632); 3. eşi olarak adı geçen Zahide

hayvan ve köleleriyle birlikte bir kısmını kızı Hatice'ye hibe etmiştir^[106].

Ayrıca Balıkesir'de bir han yaptırmıştır. Diğer malları gibi han da miriye alınmış ve daha sonra iltizama verilmek suretiyle işletilmiştir^[107]. Handan başka Balıkesir'de hayır bırakmak istemiştir. Bu amaçla cami ve mevlevihane yaptırmaya karar vermiştir. Camiye başlamış, fakat isyanı sonucunda idamı nedeniyle bitirememiştir. Dönemin şairi Cevri hiç görmediği cami ve mevlevihaneye İlyas Paşa'yı konu edinen kasidesinde methiyeler yazmıştır. Cami yaptırmaya karar verdiğinde bile haksızlık yapmaktan geri kalmamıştır. Eski Vidin kadısı olup Balıkesir'de oturan Bahaddinzâde Mehmed'e ait evlerini 2 yük akçe değerindeki çiftliği, değirmeni cami yaptırmak amacıyla 60.000 akçeye satın almıştır. Fakat bu malların bedelini ödememiştir^[108]. Ayrıca cami yapımı için alınan 230.00 akçe değerindeki kurşun, direk bileziği ve zincirler için ödeme yapılmamıştır. Bu malzemelerin karşılığı olarak elinde temessükü olan Yeniçeri Mehmed, parasının ödenmesini talep etmiştir^[109].

Olayın bir de ekonomik yönünü ele almak gerekmektedir. İsyana olan bölge öncelikle ekonomik olarak büyük zarar görmüş demektir. Manisa ve Edremit bu durumu yaşayan yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Manisa işgalini kısa sürmesi Manisa açısından kayda değer bir şekilde kazançtır. Soyulan bedesten yeniden faaliyete geçirilmiş, ekonomik faaliyetlerin yapılması için gerekli tedbirler alınmıştır. İsyana katılanların tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Özellikle Manisa ve Balıkesir'de isyana katılan sipahiler tespit edilerek tımarları ellerinden alınarak başka sipahilere verilmiştir.

İsyanın bir diğer ekonomik boyutu tarım ve hayvancılık üzerindeki olumsuz etkileridir. Öncelikle halkın yerini yurdunu can ve mal kaybı ile terk etmesi zirai fa-

---

öldüğü sırada küçük olan kızı Hatice'ye vasi tayin edilmiştir. 63b-3. Evail-i Rebiül evvel 1042 Eylül 1632).

[106] BŞS. Nr. 699/101b-3, Evâsıt-ı Safer 1042 (Ağustos-Eylül 1632); Hatice Hanım Zağnos Paşa ahfadından Mehmed Paşa ile evlenmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Karesi Meşâhiri, s. 168; Bu evlilik nedeniyle Hatice Hanım, kocasının ölümünden sonra Zağnos Paşa vakfının mütevellisi olmuştur. Nitekim 1082 yılında Zağnos Paşa camisi ve hamamının su yollarını yaptırması için vakfın mütevellisi Hatice Hanıma emir yazılmıştır. . BŞS. Nr. 697/58b-1.

[107] BŞS. Nr. 697/104a-2. Hanı Mehmed adında birisi inşa etmiştir. Ağustos/Eylül 1632 tarihinde Menanzade (?) Hacı Mehmed zimmetinde 6 aylık kira bedeli tespit edilmiş ve miri adına tahsil edilmesi istenmiştir. BŞS. Nr. 699/50b-3, Evâsıt-ı Safer 1042 (Ağustos/Eylül 1632); İlyas Paşa'nın muhallefat kaydında 200.000 akçe değer biçilen Han, yapıldıktan kısa bir süre sonra tamire muhtaç hale gelmiş ve 1644 yılında 15.000 akçe bedelle tamir edilmesine karar verilmiştir. Han iki katlı, 72 oda, dört tuvalet ve bir ahırdan müteşekkildi. Mustafa Murat Öntuğ, XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir..., s. 131; XVII. yüzyılda hanın adı Acem Hanı olarak adlandırılmaktadır. Aynur Ünlüyol, Şeriyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa 1995, s. 215.

[108] Bahaddinzâde mallarının bedelini Paşa'nın terekkesinden kendisine ödenmesini talep etmiştir BŞS. Nr.: 699/51b-3, 29 Safer 1042 (15 Eylül 1632); Esat Adil, caminin saat kulesinin yanında eski hükümet konağının karşısında olduğunu ve buranın Şeyh Lütfullah sülalesinden birisinden satın alındığını yazmaktadır. Esat Adil, "Balıkesir Büyüklüğü...", Kaynak, Sayı 3, (Nisan 1933), Balıkesir, s. 76.

[109] BŞS. Nr. 699/93b-2, 3, Rebiülevvel 1041 (Eylül-Ekim 1632)

aliyetleri de olumsuz etkilemesi kaçınılmazdır. Bu durum daha çok İlyas Paşa'nın yenildikten sonra sığındığı Bergama kalesi civarı için geçerlidir^[110]. Bergama halkı ve özellikle bağlı köylüler canlarını ve en azından mallarının bir kısmını kurtarabilmek amacıyla dağlara kaçmışlardır. Ancak isyan bittikten sonra evlerine dönebilmişlerdir.

6-Sonuç

İlyas Paşa isyanı diğer bir çok isyanlar gibi zorbalığın bölgeye hakim olduğu kısa süren bir dönemin yaşanmasına neden olmuştur. İsyani Midilli adası olayı ile başlatacak olursak yaklaşık bir yıllık bir süreci kapsamaktadır. Her isyan bu karda kısa sürmemiş ve devlet tarafından bastırılması yıllar almıştır. Bu süreç zarfında isyancılar ihtiyaçlarını bölgede yaşayan halktan karşılamak istedikleri için halkın üzerinde tam bir tahakküm kurmuşlardır. İstediklerini almak amacıyla her türlü yöntemi denemekten kaçınmamışlardır. Halk isyancının zorbalıklarından tahakkümünden kurtulmak için evini barkını terk ederek daha güvenli bölgelere şehirlere ve hatta dağlara kaçmıştır. Kaygı sadece mal mülk kaygısı değildir. Kendi canlarıyla birlikte çoluk çocuklarının can kaygısıdır. Hatta çocuklarının farklı bir takım ahlaki davranışlara tabi olmasını engellemek başlıca endişeleridir.

İlyas Paşa isyanı diğerlerinden farklı değildir. Bizzat İlyas Paşa'nın kendisi hukuku yok saymış ve kendi yöntemlerini uygulamaktan çekinmemiştir. Midillide meydana gelen olaydan sonra Edremit'te Midillilere yaptıkları bunun en güzel örneğidir. Bir başka olay ise Paşa'nın asker ihtiyacını zorbalıkla karşılamaya çalışmasıdır. Adala savaşı öncesi meydana gelen olay Mihaliç kazasında vuku bulmuştur. Mihaliç naibinin merkeze yazdığı arza göre İlyas Paşa, ahaliden zorla sekban talep etmiştir. Halk mecburen istediği 30-40 kadar sekbanı vermiştir. Olayın merkeze yansımalarının nedeni isyan bittikten sonra ehl-i örf taifesinden yani devlet görevlilerinden bazılarının halka isyana katıldıkları için zulüm yapmalarıdır. Naip halkın istediği dışında gerçekleşen bu olay için halkın sorumlu tutulmamasını istemektedir. Padişah, Mihaliç kadısına emir göndermek suretiyle halka zulüm yapılmasının önüne geçilmesini emretmiştir^[111].

Bütün eşkıyalarda olduğu gibi İlyas Paşa'nın adamları da genellikle birinci derecede ihtiyaçlarını giderecek malları gasp etmişlerdir. Nakit para en başta gelmektedir. Ondan sonra sığır, koyun ve keçi yiyecek amaçlı alınmıştır. At ve katır ise ulaşım için kullanılmak üzere alınan metaldendir^[112]. Yiyecek ve giyeceği

[110] Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ....., vesika 98, s. 274.

[111] BŞS. Nr. 699/125b-1, Mihaliç kadısına emir, Evâil-i Zilkade 1041 (Mayıs 1632).

[112] Beş re's katır, beş re's bargir, BŞS. Nr. 699/44a-5.

belgeler erzak ve esbab adı altında toplu olarak ifade etmektedirler. Bazen de kim aldıkları görülmüştür^[113].

İlyas Paşa isyanını ele alan kaynaklar cesur, civanmert ve cömert^[114] olarak tavsif ederler. Özellikle Bağdat kuşatması sırasında ve Balıkesir’de daha gençliğinde eşkıya takibi görevi verildiğinde bu özelliklerini göstermeyi başarmıştır. Zaten yükselmesindeki temel amil bu özellikleri olarak gösterilmektedir. Fakat aynı kaynaklar isyan ettiğinde zorba ve gaddar olarak betimlemektedirler. Naima *firavun* olarak bile tanımlamaktadır^[115]. İsyân süresince yaptıkları bu betimlemeyi doğrular niteliktedir. Naima Tarihi ve ondan yararlanarak İlyas Paşa’yı anlatan kaynaklar, kendisini fatih birisi olarak görmeye başladığını ifade etmektedirler. Her gün Koroğlu hikayelerini dinleyerek İskendervari hülyalara kendini kaptırmıştır^[116]. En çok İskender’in hayatını, Şehname tercümeleleri ve Timur hayatını anlatan kitapları her gece onları okutup dinlemiştir. Kaynaklarda *olmayacak hayallerle hareket ederek* devlete isyan etmiştir tanımlaması Paşa’nın isyanının gerekçesi olarak sunulmaktadır^[117]. Kendisini güçlü görmeye başladığı bir gerçektir. Gücünün göstergesinin nişanesi olarak Balıkesir’de bir otağ dahi yaptırmıştır^[118]. Şair Cevri,

*Yaraşur verse revnak sadrı divânı şehinşâha
Vekili mesnet ârâdır, vezir tahtı pirâdır*

Diye Paşa’yı övmekten kendini alamamıştır^[119].

Fakat isyan sonucunda hülyalarının gerçekleşmesi şöyle dursun Padişahın affına sığınmak zorunda kalmıştır. Belki hülyaları, belki mahmiden yoksun olmasının getirdiği korku sonucu isyan eden İlyas Paşa isyanı diğer bütün isyanlarda olduğu gibi devletin gücünü göstergesi olarak karşımıza çıkmasına rağmen, isyan süresince isyan bölgesinde hukukun yok olduğu, halkın isyancının ve adamların insafına kaldığı bir dönemin yaşanmasına neden olmuştur. En azından İlyas Paşa isyanı kendinden önceki ve sonraki isyanlar kadar uzun sürmemiştir.

[113] BŞS. Nr. 699/135b-1, Evâil-i Recep 1042 (Ocak 1633).

[114] Karesi Meşâhiri’nde bir çok fakire mal hibe ettiği gerekçesiyle cömert olduğu özellikle vurgulanmaktadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Karesi Meşâhiri, 168. Ancak İlyas Paşa, kızı Hatice’ye Halalca’daki çiftliğini BŞS. Nr. 699/101b-3, kızından başka Yıldırım Cami medresesi müderrisi Ahmed’in babasına bir han ve bir çiftlik hibe etmiştir. BŞS. Nr. 699/71a-2, Evâhir-i Şevval 1042 (Mayıs 1633); Bunlardan başak eski Tırhala Kadısı olan Osman Efendi’ye ev hibe etmiştir. BŞS. Nr. 699/41b-1, Ayrıca Paşa, kölelerinden tespit edebildiğim 9 tanesini azat etmiştir. BŞS. Nr. 699/35b-1, 33a-1, 45b-1, 103a-1.

[115] Naimâ, Târih-i Na’imâ, s. 1189.

[116] Esat Adil, “Balıkesir Büyüklüğü...”, Kaynak, Sayı: 2, (Mart 1933), Balıkesir, s. 45.

[117] Naimâ, Târih-i Na’imâ, s. 1189.

[118] BŞS. Nr. 699/123a-5, Evâsıt-ı Zilkade 1041 (Haziran 1632).

[119] Esat Adil, “Balıkesir Büyüklüğü...”, s. 45.

XVIII. Yüzyılda Canık (Samsun) Sancağında Eşkıyalık Hareketleri

Yrd. Doç. Dr. Selim ÖZCAN
Amasya Üniversitesi / AMASYA

Giriş

Eşkıyalık hareketleri tarih boyunca zor kullanarak, insanların mallarına el koyma, bunu gerçekleştirebilmek için hayatlarına kastetme, onlara maddi ve manevi zararlar vererek bu işi özel bir teşkilat haline getirme eğilimi olarak süregelmiştir^[1]. Genel olarak bu faaliyetler siyasi ve ekonomik şartların gelişmediği veya üst düzeylere ulaşmadığı toplumlarda daha çok rastlanan olaylar olduğu gözlemlenmektedir.

Arapça “Şakî” kelimesinin çoğulu olan eşkıya kelimesine karşılık olarak Osmanlı kaynaklarında, celâli, eşirrà, haramî, haramzâde, türedi, haydut ve uğru kelimeleri de kullanılmıştır^[2]. İncelediğimiz konu ile ilgili belgelerde ise eşkıyalık, eşkıya ve şakî tabirlerine yer verilmiştir^[3]. Bu tabirlerin anlam olarak “dağda-kırda yol kesen, etrafı haraca bağlayan, hırsızlık yapan, azgın, habis, fesatçı”^[4] bir insanın özelliklerini belirttiğini söylemek mümkündür. Belgelerde her ne kadar eşkıyalık veya eşkıya tabirlerine yer verilmişse de, bu şekilde ifade edilen kelimelerden kasıt; bu işi bir hayat biçimi haline getirerek veya ulaşmak istediği hedefe varmanın bir yolu olarak değerlendirerek kurulu düzen veya merkezi otorite ile karşı karşıya gelmek, ona baş kaldırmak, onunla devamlı çatışma içerisinde bulunmak değildir^[5]. Çünkü eşkıyalık yapan kimseler gerek hedef olarak

[1] Mücteba İlgürel, “Osmanlılarda Eşkıyalık Hareketleri”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), cilt.XI, İstanbul.1996, s. 467

[2] İlgürel, s.467

[3] BOA, Cevdet Zaptiye (C.ZB),No.60/2983,Tarih.29.L.1147-22.Şubat .1734, BOA, Cevdet Adliye (C. ADL),No.76/4555,Tarih.10.Ra.1176 - 29.Eylül.1762, BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), No. 1407/57009, Tarih.3.S.1206 - 2.Ekim.1791

[4] Emine Erdoğan, “XVI. yüzyılda Canık (Samsun) Sancağında Eşkıyalık Hareketleri”, Geçmişten Geleceğe 2006 Samsun, Samsun 2006, s.55

[5] Mehmet Metin Hülâgü, “Kayseri ve Çevresinde Kuzugüdenli Aşireti ve Eşkıyalık Olayları” Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı.15, Kayseri.2003, s.38

benimsedikleri, gerekse herhangi bir ceza ile karşı karşıya kalmak istemedikleri için kurulu düzenle çatışma içerisine girmekten şiddetle kaçınmışlardır. Ancak bu tutumun zaman zaman istisnaları da söz konusu olabilmiştir. Örneğin; Canik sancağı Muhassılı Hayreddin Bey'in evinin eşkıya tarafından basılması^[6], yine Amasya Halifet Gazi Medresesi Müderrisi Abdullah Efendi'nin^[7] evinden kaçırılarak Canik'e götürülmesi^[8] gibi hareketleri belirtebiliriz. Dolayısıyla, bu tabirlerin sınırlı bir anlamı ifade ettiği anlaşılmalıdır.

Belgelerde eşkıyalık, eşkıya veya şakilik ve şakî diye tanımlanan davranışlar daha çok merkezi devlet otoritesinin değişik iç ve dış sebeplerle zayıf düşmesi ile birlikte ortaya çıkan idari ve ekonomik düzensizlik yanında, sosyal duyarsızlık ve bencil hayat tarzından kaynaklanmış olup, kurulu düzen ile çatışmayı hiçbir zaman hedef olarak benimsememiştir. Bu faaliyetler içerisinde bulunan ve etrafa musallat olan eşkıyalar genelde bir grubun mensubu olarak hareket etmişlerdir. Zaman zaman merkezi iktidara karşı halkın menfaatlarını savunma gibi bir eğilim içerisine de girmişlerdir.

Eşkıyalık faaliyetleri, Osmanlı Devletinin içerisinde bulunduğu Akdeniz dünyasında XIV. yüzyıldan itibaren kendini hissettirmeye başladı. XVI. yüzyılda giderek tırmanma eğilimi gösterdi^[9]. Nitekim, XVI. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı topraklarından Anadolu'da, coğrafyayı kasıp kavuran ve tarihte "*Celali İsyanları*" adıyla nam yapan isyan hareketleri olarak zuhur etti. Bu isyanları, Osmanlı Devletinde beliren siyasi ve sosyal değişikliklere ekonomik bunalımların eklenmesiyle, her sınıftan insanların birbiriyle kanlı kavgaya tutuşmasından ortaya çıkan toplumsal bir hareket olarak değerlendirmek gerekir^[10]. Aynı yüzyıl içerisinde, Canik (Samsun) sancağı dahilinde önemli sayılabilecek bir oranda, suhte (softa) denilen medrese talebeleri ve bir kısmı ise bölgeye gönderilen devlet görevlileri tarafından yapılmış eşkıyalık faaliyetleri gerçekleştirilmiştir^[11].

XVII. yüzyılda eşkıya hareketleri, Osmanlı Devletinin yer aldığı Akdeniz dünyasında büyük bir problem haline geldi. Bu yüzyılda hareketlerin yoğunluk kazanmasında Akdeniz havzasında görülen nüfus artışı, ekonomik zorluklar, ticari faaliyetlerin yoğunlaşması, halkın fakirleşmesi, siyasi iktidarların zayıflaması gibi

[6] BOA, HAT, No. 1407/57009

[7] Abdî-Zâde Hüseyin Hüsameddin Efendi, Amasya Tarihi, c. I, (Hazırlayan. Mesud Aydın-Güler Aydın), Amasya .2007, s.167-169

[8] BOA, Cevdet Maarif (C. MF), No.49/2419, Tarih 26.Ca.1224 - 9.Temmuz.1809

[9] İlgürel, s.467

[10] Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları, İstanbul.1995, s. 14

[11] Geniş bilgi için bkz. Emine Erdoğan, "XVI. yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkıyalık Hareketleri", Geçmişten Geleceğe 2006 Samsun, Samsun 2006, s.55

sebepler önemli rol oynamıştır^[12]. Osmanlı Devletini etkileyen bu sebeplerin yanında, kendi yapısından kaynaklanan gelişmelerin ortaya çıkması, XVII. yüzyılda eşkıyalık faaliyetlerinin artış göstermesini sağladı. Bu yüzyılda devletin gelişme siyasetinin durup, artık mevcut topraklara sahip olma endişesinin başlaması, batıda - doğuda devam eden savaşların ve diğer giderlerin karşılanması amacıyla fevkalade hallerde toplanan vergilerin sıkça toplanmaya başlanması yanında adet haline gelmesi ve bunun sonucu olarak köylünün büyük yoksulluk içine düşüp ardından toprağını terk etme sürecinin başlaması, eşkıyalık hareketlerinin daha da artış göstermesini ortaya çıkarmıştır^[13]. Bu sebeplerin sonucu olarak, Anadolu'da yol emniyetinin sağlanamaması yüzünden ticaret kervanları, hac kabileleri ve seyyahlar zor şartlarla karşı karşıya kalmışlardır. Nitekim, bu yüzyılda bazı seyyahlar Osmanlı ülkesinde büyük çetelerin bulunduğunu ve tüccar kervanlarının vurulduğunu belirterek güvensiz bir ortamın olduğunu ifade etmekten kaçınmamışlardır^[14].

Osmanlı Devletinde, XVII. yüzyılda mevcut olan ve eşkıyalık hareketlerini tetikleyen sebeplerin ortadan kaldırılamaması, XVIII. yüzyılda bu hareketlerin sürmesinin nedeni olmuştur. Yine, bu yüzyılın başlarından itibaren hem askeri hem de mali açıdan devlete önemli külfet getiren seferler devam etmiştir. Anadolu'daki yöneticilerin birçoğunun bu seferlere katılmasından, merkezi otoritenin zayıflamasına paralel olarak taşra idarelerinde de otorite boşlukları meydana gelmiş, bundan istifade eden bazı kimseler buldukları bölgelerde başına buyruk hareket ederek kanun nizam tanımaz olup, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde eşkıya grupları oluşturarak huzur ve emniyetin bozulmasına yol açan faaliyetlere yönelmişlerdir.

1- XVIII. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkıyalık Faaliyetleri

Canik sancağı bu yüzyılda, idarî bakımdan klasik Osmanlı sancaklarından farklılık arz etmektedir. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren, Rum beylerbeyliği Sivas eyaleti olarak anılmaya başlanmış, bu durum XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Bu dönemde Canik, Sivas eyaletine bağlı sancaklardan birisi olmuştur. XVIII. yüzyılda bazı sancaklar hem buranın padişah hassına ait gelirlerini toplayan, hem de idaresini üstlenen muhassıllar tarafından yönetilmeye başlayınca buralara muhassıllık denilecektir^[15]. Ayrıca muhassıllar idarî görevlerle

[12] F. Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, (Tercüme M.Ali Kılıçbay), cilt. II, İstanbul.1990, s.61- 70

[13] Akdağ, s.65-70

[14] İlgürel, s.467

[15] Orhan Kılıç, "Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi Ve Yöneticileri ", Geçmiş-ten Geleceğe 2006 Samsun, Samsun 2006, s.35

de donatılmalarıyla, ilgili sancak muhassıllık olarak anılacaktır^[16]. Böylece Canik sancağı, klasik Osmanlı sancaklarından farklı olarak devletin genelinde çok fazla örneği görülmeyen bir usulde yönetilmeye başlanmıştır^[17]. Bu durum, Canik'in 1877 yılında idarî yapısında meydana gelen değişiklikle mustakil mutasarrıflık oluncaya kadar devam etmiştir^[18].

Biz de bu yüzyılı kapsayan çalışmada, liman şehri olması yanında Anadolu'ya geçiş veren, Anadolu'dan gelen ticaret yollarının Karadeniz sahillerine ulaşmasını kolaylaştıran Canik (Samsun) sancığında zuhur eden ve toplumsal bunalımların ortaya çıkmasının sebeplerinden olan eşkıyalık faaliyetlerinin değerlendirmesini ortaya koyacağız. Konu ile ilgili temel kaynak olarak Cevdet tasnifi katalogundan; Cevdet Zaptiye, Adliye, Dahiliye, Askeriye ve Maliye tasniflerine ait belgeler ile Hatt-ı Hümayun tasnifi kataloglarından yararlanacağız.

XVIII. yüzyılda, Canik (Samsun) sancağında ortaya çıkan ve birçok haydutluklarda bulunan eşkıyanın faaliyetlerini, Anadolu valisi ve ordu komutanı Köprülüzâde Abdullah Paşanın merkeze bildirmesinden öğreniyoruz. Gönderilen hükümde eşkıyanın sadece Canik'te değil, Kayseri taraflarında da türeyip halka karşı benzer davranışlarda bulunduğu ve bu hareketlerin Kayseri mutasarrıfı tarafından önlenip, eşkıyanın bölgeden uzaklaştırılması istenmiştir^[19].

Bu dönemde eşkıyanın faaliyetleri Canik sancağı dışında, Sivas eyaletinin diğer sancakları olan; Trabzon, Gümüşhane ve Şebinkarahisar bölgelerini de kapsamıştır. Eşkıyanın buralarda fakir ve yoksul halkı rahatsız ettiğinin öğrenilmesi üzerine eşkıyaya haddini bildirmek ve tahakkuk ettirilemeyen vergi tahsilatının yapılmasını sağlamak amacıyla, Trabzon Sancak Bey'i görevlendirilmiştir. Ona da Canik'te ikamet etmekte olan, önceki Canik Muhassılı Süleyman Paşa'nın yardım etmesi istenmiştir^[20]. Şebinkarahisar'daki eşkıya hareketlerinin önlenip sonuçlandırılması için Erzurum valisi ile Canik muhassılına emir verilmiştir^[21]. Canik sancağının bağlı olduğu, Sivas eyaleti sancaklarındaki eşkıya hareketlerinin üstesinden gelebilmek üzere eyalet dahilindeki sancakların beylerinin, kendi sancakları haricinde diğer bir sancaktaki eşkıya faaliyetlerinin bertaraf edilmesinde görevlendirilmeleri, sancakların yönetimlerinde otorite boşluklarının oluşmasına sebep olduğu gibi eşkıya hareketlerinin hız kazanmasına yol açmaktaydı.

[16] Musa Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı, Türk Tarih Kurumu, Ankara. 1997, s. 22; Kılıç, s.35

[17] Kılıç, s.35

[18] Çadırcı, s.16

[19] BOA, C.ZB, No.60/2983

[20] BOA, C.ADL, No.76/4555

[21] BOA, Cevdet Dahiliye (C.DH), No.16/768, Tarih. 29.Ş.1177- 2.Mart.1763

Bölgede eşkıya taifesi haricinde, çeteler halinde dolaşarak halkı soyup, haydutluklarda bulunan kapısız levend askerleri de eşkıyalık hareketlerinde bulunmuşlardır. Kara levendleri denilen bu grup vezir veya beylerbeylerinin mahiyetlerinde buldukları zaman maaşları verildiğinden görevlerini yerine getirmişlerdir. Fakat mensup oldukları vezir azledildiği zaman, bir yere kapılanıncaya kadar kapısız levend adı ile anılıp^[22], başıboş bir halde dolaşarak bölgedeki mevcut şartları da değerlendirip, eşkıyalık faaliyetleri içerisinde bulunmaktan geri durmamışlardır. Bu dönemde, kapısız levendlerin eşkıyalık hareketleri Canik sancağında da meydana gelmiştir. Ama levendlerin, Amasya sancağının idaresine sahip olma gibi daha tehlikeli bir gelişmenin belirmesi üzerine levend eşkıyasının ortadan kaldırılması, halka verdiği zarar ve ziyanın telafi edilmesi düşüncesiyle, zamanın Canik Muhassılı Ali Bey Amasya sancağına tayin edilmiştir^[23].

Canik sancağında eşkıyalık faaliyetleri içerisinde bulunan, kapısız levend eşkıyaları yakalanıp idam edilmişler ve bunlara yardımcı olanlara da gereklicezalar verilmiştir^[24]. Ayrıca köy ve kasaba ahalisinden eşkıya hareketlerine katıldıkları tespit edilenler bir daha böyle hareketlerde bulunmayacaklarına, kanun ve nizam uyacaklarına dair “nezre” bağlandıkları^[25], Canik muhassılının merkeze gönderdiği yazıdan anlaşılmaktadır^[26].

Canik sancağının güvenliğini sağlamadan sorumlu piyade askerlerinin, sancak haricinde zuhur eden eşkıya faaliyetlerinin önlenmesi için de gönderildikleri, belgelerden anlaşılmaktadır. Trabzon sancağının 11. Şubat. 1793 tarihli yazışmasından bunu tespit etmekteyiz. Bu yazışmada, bölgede eşkıyadan kaynaklanan bunalımların sona ermesi için piyade askerlerine ihtiyaç duyulduğunu bunun için de Canik sancağının piyade askerlerinin kendi taraflarına sevk edilmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir^[27].

XVIII. yüzyılda eşkıya hareketleri tüm Anadolu’da olduğu gibi Rumeli’de de halkın maruz kaldığı katliam ve yağmalar nedeniyle can ve mal güvenliklerini yitirmelerine neden olmuştur. Rumeli’deki halkın uğradığı eşkıya zararlarının, karşılaştığı zulüm ve adaletsizliklerin sonuçlandırılması amacıyla, 9.Şubat. 1795 tarihli hükümlerle Rumeli eyaletine vezir rütbesiyle Mehmed Hakkı Paşa atanmıştır^[28]. Yine aynı tarihli başka bir hükümlerle, paşanın mahiyetine Viranşehir, Canik ve Kasta-

[22] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Levend”, İ.A, c.VII, İstanbul.1972, s.47

[23] BOA, C.DH, No.336/16775, Tarih. 29.S.1186 – 2. Haziran.1772

[24] BOA, C.ZB, No.75/3736, Tarih. 21.R.1190 – 10.Haziran.1776

[25] Nezir: And, vaad, adak anlamında olup, halk devlete sadakat ve itaat sözünde bulunmuş olduğundan, aykırı hareket edilmesi de sözleşmenin bozulmasına nedendi. Bu da haklarında ceza tertip edilmesini gerektirirdi. Bkz. M.Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.II, İstanbul.1993, s.692

[26] BOA, C.ZB, No.75/3736

[27] BOA, Cevdet Askeri (C.AS), No.1212/54351, Tarih. 10.L.1208 –11.Mayıs.1793

[28] BOA, C.DH, No.251/12502, Tarih. 29.B.1210 –9.Şubat.1795

monu sancaklarından masrafları karşılanarak piyade askerleri gönderilmesi talep edilmiştir. Bu hüküm üzerine Canik Muhassılı Süleyman Bey 1500 askerin yazılıp paşanın mahiyetine gönderilmesini belirtmiştir^[29]. Yine 20. Aralık 1797 tarihli Anadolu ve Trabzon eyaletlerine gönderilen hükümde, Tuna kıyılarında ortaya çıkan eşkıya hareketlerinin durdurulması için Canik ve Trabzon bölgesinin piyade askerlerinden yeter sayıda askerin gönderilmesi istenmiştir^[30].

XVIII. yüzyılın sonlarında Canik sancağından gerek Anadolu'da gerekse Rume- li'de halkı canından bezdiren, mal ve mülkünü her fırsatta yağmalayıp gasp eden, eşkıya faaliyetlerinin bastırılması için talepler üzerine piyade askerlerinin sürekli farklı bölgelere gönderildikleri gözlemlenmektedir. Bu durum, Canik sancağının güvenliğinin sağlanmasında zafiyet ortaya çıkarmasına sebep olduğu gibi eşkıyanın da bundan istifade ederek bölgedeki hareketlerini artırmalarını ortaya çıkarmıştır.

Canik'teki eşkıya faaliyetlerinden, ehl-i örf denilen devlet görevlilerine ve devlet malına karşı kısıtlıda olsa, eşkıya hareketlerinin olduğu tespit edilmiştir. Devlet görevlilerinden Canik Muhassılı Hayreddin Bey'in Çarşamba kazasındaki hanesi eşkıya tarafından basılıp muhasara altına alınmıştır. Bu gelişme üzerine Samsun'da bulunan Kapıcıbaşı Abdullah Bey eşkıya ile görüşmeye gelmiş, ama muhassılın katledilmesine engel olamamıştır^[31]. Yine Amasya'da Halifet Gazi Medresesi müderrisi olan Abdullah Efendinin evi de, eşkıya tarafından basılmış ve müderris kaçırılarak Canik sancağına götürülmüştür. Bu da, eşkıyanın ehl-i örf'e karşı yapmış olduğu diğer bir harekettir^[32]. Bunların yanında, Samsun gümrüğü tarafından Tokat'a gönderilen akçenin Ladik kazasına bağlı Kızıoğlu köyünde 20 eşkıya tarafından gasp edilmesi^[33], eşkıyanın devlete ait mal ve mülke yönelik eylemlere de giriştiklerini göstermektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi merkezi otorite ile birlikte taşra yönetimindeki otorite boşluklarının, eşkıyanın devletin muhassılına, müderrisine ve hazinesine yönelik faaliyetlere cesaret etmesine yol açmıştır.

Canik sancağındaki eşkıyalık faaliyetlerinin, sancağın merkez kazası Samsun ile Bafra ve Çarşamba kazalarında da zuhur ettiği, konu ile alakalı olarak tetkik ettiğimiz ve yukarıda bahsettiğimiz belgelerden anlaşılmaktadır. Canik Muhassılı Hayreddin Bey'in Çarşambadaki hanesinin basılıp, muhassılın katledilmesi yanında, 1808 tarihli yazışmadan Samsun ve Bafra eşkıyasına hadlerini bildirmek ve eşkıyayı şaşırtmak düşüncesiyle, Boyabad âyanı Genç Mehmed Ağanın eşkıya

[29] BOA, C.DH, No.183/9147, Tarih. 19.B.1210 –29.Şubat.1795

[30] BOA, C.AS, No.697/2963, Tarih. 29.C.1212 – 20.Aralık.1797

[31] BOA, HAT, No.1410/57349, Tarih.29.Z.1203 –21.Eylül.1788

[32] BOA, C.MF, No.49/2419

[33] BOA, C.ZB, No.53/2619, Tarih. 30.B.1173 – 17.Mart.1759

üzerine memur edildiği belirtilmiştir^[34]. Dolayısıyla eşkıya faaliyetlerinin kazalarda meydana geldiği, kaza idarelerinin hareketleri önlemede yetersiz kaldıklarından yardıma ihtiyaç duydukları ortaya çıkmıştır. Bu durumda halkın idareye karşı olan güvenini sarstığı gibi emniyeti de zedeleyip, eşkıyanın halk üzerinde daha rahat baskı oluşturmasına sebep olmuştur.

Eşkıya fesadının halk üzerinde tahakküm oluşturmasında, eşkıya gruplarının rolleri şüphesiz büyük olmuştur. Fakat halkı idare etmek için devletin tayin ettiği görevliler de, zaman zaman bu eziyetleri halka reva görmekten çekinmemişlerdir. Bu idareciler Canik sancağında olduğu gibi o bölgenin söz sahibi aileleri içerisinde tayin edilmiş olsalar bile, halka karşı bu davranışlarını ortaya koymaktan geri durmamışlardır.

Nitekim, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Canik'te, önemli ailelerin mensubu olan kişilerin sancak yönetiminde bulunmaları daha sonraki dönemlerde bölgede etkisini kuvvetli bir şekilde hissettirecek, âyân^[35] ailelerinin doğmasına ve bu ailelerin idareyi tekellerine geçirmelerine sebep olacaktır. Canik'teki âyân ailelerinin Canik muhassılığы ile birlikte çoğu kez Trabzon, zaman zaman Sivas ve Erzurum eyaletlerinin idarelerini de ele geçirmeleri, bölgede etkin olmalarını ortaya çıkarmıştır. Bu ailelerden, Canikli Ali Paşa ailesinin 1756-1807 yılları arasında yönetimde söz sahibi oldukları bilinmektedir^[36]. Aynı dönemde Canikli – Çapanoğlu (Cabbarzâde) aileleri arasında nüfuz ve menfaat çatışmalarının olması halkı da etkilemiştir. Âyân aileleri arasında birbirlerine üstünlük kurma mücadelesi halk üzerinde baskı oluşturduğu gibi halka zulüm olarak da yansımıştır.

Canik sancağının ve bölgenin yönetimini elinde bulunduran Canikli âyân ailesinin, yüzyılın sonuna doğru kendilerine verilen görevleri layıkıyla yerine getirememeleri ve halka karşı yaptıkları zulümler üzerine ailenin idareci olan üyeleri bölge dışına tayin edilmeye başlanmıştır. Ardından bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerinin tamamen ortadan kaldırılmasına yoğun olarak gayret gösterilmiştir. Bölgede eşkıyalık faaliyetleri içerisinde bulunan, Ordu âyanı Şeyhoğlu namıyla tanınana şaki ile yandaşlarının yakalanarak cezalarının verildiği, Erzurum valisi

[34] BOA, HAT, No.79/3296, Tarih.17.Za.1220 –7.Şubat.1805

[35] Âyân; Osmanlı şehir toplumunda devlet ile halk arasında, hem ahalinin temsilcisi hem de devlet emirlerinin halka ulaşmasında resmi görevlilerin yardımcı bir grup vardı ki, bunlara eşraf ve âyân denilmekteydi. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren görülmeye başlayan âyânlar, XVIII. yüzyılda çok daha etkin bir konuma gelerek, şehir hayatında ehl-i şer ve ehl-i örf zümresi üzerinde büyük bir etki yaparak sancak yönetimlerinde söz sahibi olup âyân aileleri olarak varlıklarını iyice hissettirmişlerdir. Geniş bilgi için bkz. Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık, Türk Tarih Kurumu, Ankara.1994,s.1-12

[36] Kılıç, s.43-44

Yusuf Ziya Paşanın 1797 tarihli yazısından anlaşılmaktadır^[37]. Yüzyılın sonuna doğru Canik sancağının idaresini eline alan, Canikli ailesinden Tayyar Mahmud Paşa^[38], bölgedeki diğer âyân ailesi Çapanoğlu (Cabbarzâde) ile mücadelesini sürdürmüştür. Çapanoğullarına karşı üstünlük sağlayabilmek için Ruslardan para ile silah yardımı aldığı öne sürülünce sancağın yönetimi kendisinden alınmıştır. Bu gelişme üzerene asi konumuna düşen Tayyar Mahmud Paşa'yı ortadan kaldırmakla, Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa görevlendirilmiştir^[39]. Tayyar Mahmud Paşa durumunu düzeltmek için gösterdiği çabalardan sonuç alamayıp, yaptığı mücadelede de mağlup olunca, Samsun bölgesindeki halkın itaatini sağlanması sonrasında, erkanını denizden bilinmeyen bir yere gönderip, kendisinde pişmanlık duyan şakilerle beraber Çarşamba'dan Ordu'ya çekilmiştir^[40]. Buradan hükümet nezdinde bir takım teşebbüslerde bulunmuş, fakat yönetimin kararlı tavrı nedeniyle kendisini affettirmeyi başaramamıştır.

Canik sancağından eşkıyanın sürülüp, asayişin sağlanmasında Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşanın büyük gayret gösterdiği, şehirde halk ile devlet görevlileri arasındaki ilişkilerde etkin rol oynayan Kethüda Bey'e yazılan mektuptan anlaşılmaktadır. Bu mektupta Canik eşkıyasının sürüldüğü, kaçanların takibi için Kastamonu mütesellimi ve Boyabad muhafızı Genç Mehmed Ağaya haber verilmesinin uygun olacağı bildirilmiştir^[41]. Aynı tarihli diğer bir belgede ise Canik'teki eşkıyanın hezimete uğrayarak kaçtıkları ama bu sıkıntının bertaraf edilmesi için zamana ve gayrete ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir^[42].

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Canik sancağında, eşkıyayla yapılan yoğun mücadelenin, XIX. yüzyılın ilk yıllarında da sürdürülmesi sonrasında bölge eşkıyadan temizlenmiştir. Fakat Canikli ailesinden sonra XIX. yüzyılın ortalarına kadar sancağın yönetimini sürdürecektir olan "Hazine-darzâde" ailesinin yönetime başlamadan, aileden olan Hazine-darzâde Süleyman'ın yaptığı eşkıyalık faaliyetlerinden dolayı aman dilemesine rağmen, Caniklizâde Tayyar Mahmud Paşa ile birleşip tekrar eşkıyalığa başlamaları tespit edilmesi üzerine cezalandırılmaları için Kastamonu Mütesellimi Halil Bey ile Boyabad muhafızı Genç Mehmed'in yardım etmeleri istenmiştir. Tayyar Mahmud Paşaya yardımda bulunmaması için de (Çapanoğlu) Cabbarzâde'ye emirnameler gönderilmiştir^[43]. Bu gelişmeler

[37] BOA, HAT, No.63/2753, Tarih. 10.C.1212 – 1.Haziran.1797

[38] Abdî-Zâde Hüseyin Hüsameddin Efendi, Amasya Tarihi, c. IV zeyl (Hazırlayan. Mesud Aydın- Güler Aydın), Amasya. 2007, s. 91-99

[39] Kılıç,s.44

[40] BOA, HAT, No.102/4046, Tarih. 11.Ca.1220-9.Ağustos.1805

[41] BOA, HAT, No.79/3307-A, Tarih. 21.M.1221-11.Nisan.1806

[42] BOA, HAT, No.103/4057, Tarih. 17.S.1221-6. Mayıs.1806

[43] BOA, HAT, No.80/3335, Tarih. 19.Ca.1221-5.Ağustos.1806

üzerine Tayyar Mahmud Paşa bölgede kalmasının mümkün olamayacağını anlayıp, 1806 yılı yazında Kırım'a kaçmak zorunda kalmıştır.

Eşkialık suçunun cezası, Osmanlı ceza hukukunda “*Had Cezası*”^[44] gereken suçlar arasında yer aldığı gibi, eşkıyalık olayı adı bir suç olarak kabul edildiği sürece, İslam Ceza Hukuku açısından “*Ta'zir Cezası*”^[45] kapsamında işlem görmüş ve işlenen suçun boyutuna göre verilen cezanın cinsi de değişik olmuştur.

Osmanlı devletinin geniş bir coğrafyaya yayılmış olması sükunetin ve asayişin zaman zaman zorlukla sağlanmasını, ağır bir ceza politikası devletin eşkıya hareketlerinin arttığı dönemlerde idam cezalarını, kürekçiye ihtiyaç bulunduğu dönemlerde kürek cezalarının ağırlık kazanmasını gerekli kılmış, devlet ihtiyaca binaen bu düzenlemeleri yapmaktan geri kalmamıştır^[46]. Bunun da huzurun temini ve merkezî devlet anlayışının yerleşmesi düşüncesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Eşkialık suçu kapsamında değerlendirilen kal'a-bendlik cezası, hapis ve sürgün cezası mahiyetinde birleştirilerek, bu cezaya çaptırılan suçlulara hapis cezaları devletçe belirlenen kalelerde çektirilmiştir^[47]. İncelediğimiz dönemde tetkik ettiğimiz belgelerden, kal'a-bendlik cezasına mahkum olup, Samsun kalesinde cezalarını çekenlerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında Samsun dışında değişik yerlerde suç işleyip, cezasını çekmesi için Samsun'a sevk edilenler de bulunmaktadır. Örneğin; Kalecik ve Keskin kazalarında eşkıyalık yapan ve Samsun'da kal'a-bend edilmesi istenen eşkıyalar olduğu gibi^[48], Bolu sancağı mukataası malını bazı eşkıyanın vermediği ve tahsilatı güçleştirdiklerinden bunların Samsun kalesinde kal'a-bend edilmesi istenmiştir^[49]. Yine, Mora'nın Tırnova kazasında halka zarar veren eşkıyadan Arnavud Bekir Yako İstanbul'da yakaladığından, bu defalık katle bedel olarak Samsun kalesine sürgüne gönder-

[44] Had; Hudut, sınır manasında olup kamu hakkı olarak uygulanması gereken miktarı belli ceza demektir. Had cezasını gerektiren eşkıya suçlarının cezaları; hırsızlık suçunun iki cezası (hadd-i sirkat) vardır. Birincisi çalınan malın tazminatıdır. İkincisi, el kesme yani kat-ı yed cezasıdır. Yol kesme (Hirâbe = Kat-ı Tarik) suçunun cezası; Hem yol kesip hem de adam öldürmek idam (salb), Hem yol kesip hem de mal gasp edenlerin sağ elleriyle sol ayakları çaprazlama kesilir.Yol keserek hem adam öldüren hem de mal gasp edenler , önce el ve ayakları çaprazlama kesilir, sonrada idam edilirler. Sadece yol kesenler ise tövbe edinceye kadar hapsedilirler. Bkz.Halil Cin-Ahmet Akgündüz,Türk Hukuk Tarihi, c.1, İstanbul.1990, s.317-324

[45] Ta'zir kelime anlamı çevirme, alkoyma ve ıslah etmek demektir. Hukuk dilinde ise had ve kıssas cezaları dışında kalan, miktarı ve keyfiyeti ku'ran ve sünnet tarafından tespit edilmeyen suç ve cezalardır. Ta'zir suçları iki grupta toplanabilir. 1-İslâm hukuku tarafından kesin olarak yasak kabul edilen fiiller. 2- Aslında yasak olmadığı halde kamu yararı ve düzeni açısından yasak kabul edilen fiillerde ta'zir suçunu kabul ederler.Eşkialar tarafından işlenen ta'zir suçu kapsamına giren ta'zir cezaları; idam cezası (katl= siyâseten katl= salb), Hapis cezası, Sürgün (Nefy= Tağrib), Kürek cezası, Pranga-bendlik cezası, Kal'a-bendlik cezasıdır. Bkz. Halil Cin- Ahmet Akgündüz,Türk Hukuk Tarihi, c.1, İstanbul.1990, s.331-336

[46] M.Akif Aydın,"Osmanlıda Hukuk", Osmanlı Devleti Tarihi, (Ed. E.İhsanoğlu),c.2,İstanbul.1999 s.382

[47] Mustafa Avcı, "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek Ve Pranga-bentlik" www. e-sosder

[48] BOA, C.ZB, No.85/4203, Tarih. 30.M.1139 – 28.Eylül.1726

[49] BOA, C.ML, No.154/6515, Tarih. 29.Z.1168 – 6.Ekim.1754

rildiği ifade edilmektedir^[50]. Buradan suçluların cezalarını, suçu işledikleri yerde çekmelerinin şart olmadığı, cezalarını farklı sancaklarda tamamlamaların mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Eşkîyalık faaliyetleri, Anadolu'da tarihin hemen her döneminde var olmuş sosyal bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olay toplumun içerisinde bulunduğu ekonomik düzeyi, eğitim seviyesi ve merkezi otoritenin caydırıcılığı ile yakından alakalı olmuştur.

XVIII. yüzyılda, Canik (Samsun) sancağı için de geçerli olan bu hususlar eşkıyalık hareketlerinin çok önemli bir oranda olmasada, varlığını yüzyılın sonuna kadar sürdürmesine neden olan sosyal gelişmeler olmuştur. Yapılan çalışmayla da sancaktaki eşkıya faaliyetlerinin ortaya çıkış biçimi ve cezalandırılmaları tespit edilmiştir.

İncelediğimiz yüzyılda Samsun ve çevresinde gerçekleştirilen eşkıyalık faaliyetlerinin eşkıya taifeleri, kapısız levend askerleri ve âyân ailesi mensubu olan devlet idarecileri tarafından çıkarıldıkları tespit edilmiştir. Nitekim, bu yüzyılda Samsun yaşadığı yönetim bozuklukları, âyân ailelerinin birbirleri üzerinde üstünlük kurma mücadeleleri, eşkıya taifelerinin hatta idarecilerinin eşkıyalığa başvurmaları bölgenin gelişmemesinde önemli pay sahibi olan etkenler olmuştur.

Osmanlı Devleti, eşkıya faaliyetlerine karşı bazı tedbirlere başvurmuş, ancak olayları önlemede büyük bir başarı gösterememiştir. Bunda her geçen gün ekonominin zayıflaması, devlet adamlarının devamlı seferlerde bulunması sebebiyle gerek merkezi gerekse eyaletlerdeki otorite boşluklarının oluşması, devletin caydırıcılığının da azalmış olmasının etkisi büyük olmuştur.

[50] BOA, C.ZB, No.35/1735, Tarih. 29.S.1195 – 25.Şubat.1780

Kaynakça

I- Arşiv Belgeleri

- BOA, Cevdet Zaptiye (C.ZB)   BOA, Cevdet Maliye (C.ML)
BOA, Cevdet Adliye (C.ADL)   BOA, Cevdet Dahiliye (C.DH)
BOA, Cevdet Askeri (C.AS)   BOA, Cevdet Maarif (C.MF)
BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT)

II- Araştırma ve inceleme

Abdî-Zâde Hüseyin Hüsameddin Efendi, Amasya Tarihi, c.I, (Hazırlayan. Mesud Aydın-Güler Aydın), Amasya .2007, s.167-169

Akdağ Mustafa , Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celalî İşyanları, İstanbul.1995,s.14

Avcı Mustafa , “Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek Ve Prangabentlik” www. e-sosder

Aydı M.Akif ,”Osmanlıda Hukuk”, Osmanlı Devleti Tarihi, (Ed. E.İhsanoğlu), c.2,İstanbul.1999,s.382

Braudel F., Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, (Tercüme M.Ali Kılıçbay), cilt. II, İstanbul.1990,s.61- 70

Cin Halil - Ahmet Akgündüz,Türk Hukuk Tarihi, c.I, İstanbul.1990, s.331-336

Çadircı Musa , Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı, Türk Tarih Kurumu, Ankara. 1997, s. 22; Kılıç, s.35

Erdoğan Emine, “XVI. yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkîyalık Hareketleri”, Geçmişten Geleceğe 2006 Samsun, Samsun 2006, s.55

Hülagü Mehmet Metin, “Kayseri ve Çevresinde Kuzugüdenli Aşireti ve Eşkîyalık Olayları”Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı.15, Kayseri.2003, s.38

İlgürel Mücteba, “ Osmanlılarda Eşkîyalık Hareketleri”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), cilt.XI,İstanbul.1996, s.467

Kılıç Orhan, “Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Cank’ın Yönetimi Ve Yöneticileri ”, Geçmişten Geleceğe 2006 Samsun, Samsun 2006, s.35

Özkaya Yücel, Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık, Türk Tarih Kurumu,

Pakalın M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.II, İstanbul .1993, s.692

Söylemez Faruk, “XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX:Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş Ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri” Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı .22, Kayseri.2007/1, s.69-85

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, “Levend”, İ.A, c.VII, İstanbul.1972, s.47, Ankara. 1994, s.1-12

Macaristan Serdârlığında Bir Eşkıya: Yeğen Osman Paşa

Prof. Dr. Songül ÇOLAK
Gaziosmanpaşa Üniversitesi / TOKAT

Giriş

II. Viyana Kuşatması (1683)'nin sonuçları Osmanlı Devleti açısından her yönüyle -askeri, ekonomik, sosyal- büyük olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Askeri anlamda Osmanlı Devleti aynı anda farklı cephelerde Avusturya, Venedik, Lehistan ve daha sonra da 1695'te Rusya ile sürekli bir mücadeleye girişmiş, Avusturya karşısında geri çekilmeye başlamıştı. Cephelerde alınan yenilgiler ile Uyvar (*Érsekújvár*), Budin (*Buda*), Segedin (*Szeged*), Şimontorna (*Simontornya*), Peçuy (*Pécs*) ve daha sonra da Belgrad (*Beograd*) gibi önemli kaleler elden çıkmış, Avusturya'nın bu kaleleri aldığı süreçte Osmanlı Devleti, Ukrayna'da Lehlilere, Dalmaçya'da Arnavutlara, Mora'da ve Ege'de Venediklilere karşı mücadele vermek zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin askeri yenilgilerin yaşandığı dönemde sosyo-ekonomik düzeni de iyice bozulmuştu. Hazine boşalmış, meselâ 1687-1688 senesinde bütçe açığı 700.357.065 gelir ve 901.003.350 gider ile 200.646.285 akçaya ulaşmıştı^[1]. 1686'ya gelindiğinde hazine boşaldığından maaşlar ödenememiş, 1687'de ise devlet yeni gelir kaynakları bulmak mecburiyetinden "imdad-ı seferiye" adıyla yeni bir vergi koymuştu^[2]. Merkez kuvvetlerinin maaşlarının hazineden karşılandığı ve reâyânın hazine akarının en önemli ayağı olduğu düşünülecek olursa hazinenin boşalmasında savaş masrafları ile beraber, vergilerin düzenli olarak toplanamamasının, halkın vergi vermekten muzdarip olarak çiftini terk etmesinin etkili olduğu söylenebilir. Canikli Ali Paşa'nın *Tedbîr-i Nizâm-ı Memleket*

[1] *Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

* Kaynak temininde yardımcı olan M. Yusuf Çelik'e teşekkür ederim.

Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 2003, s. 76.

[2] Kemal Çiçek, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 9, Ankara 2002, s. 756.

adlı risâlesinde ifâde ettiği gibi “memâlik padişâhsız, padişâh hazînesiz olmaz ve hazîne re’âyâdan hâsıl olur”du^[3]. Bu bağlamda 17. yüzyılın ikinci yarısında reâyânın durumuna bakıldığında daimî savaşlardan bunalarak topraklarını terk edip göçmeye başladıkları, boşalan topraklarda zirai üretimin yapılamaz hale geldiği, üretimin gerilediği, kıtlık ve açlık tehlikesinin baş gösterdiği, asker kaçaklarının ceteleşerek Anadolu’da yağmalara giriştiği, toplanamayan vergilerin ve yüksek enflasyonun maliyeyi çökerttiği görülecektir^[4].

1683 sonrası, Kutsal ittifak dediğimiz Avusturya, Venedik, Lehistan ile olan uzun süreli muharebeler sebebiyle eyalet kuvvetleri cephelelerde yer aldığından Anadolu’da kasaba ve şehirler tenhalaşmış, asayişsizlik ve başıbozukluk iyice artmıştı. Anadolu’da Yeğen Osman, Akkaş, Kara Mahmud, Yadigar oğlu gibi eşkıyalar Sivas’tan Bolu’ya kadar olan yerlerde yağmalarda bulunarak toplumsal huzursuzluklara sebep olmuşlardır^[5].

Biz bu bildirimizde Anadolu’da türeyen bu eşkıyalardan Yeğen Osman Paşa’nın Macaristan serdârlığına getirilmesini ve bu tayinin Osmanlıları, Habsburglara karşı nasıl bir çıkmaza soktuğunu bizzat Viyana’ya yolculuğu esnasında Serdâr Yeğen Osman Paşa ile görüşen elçi Zülfikâr Paşa’nın sefâretnâmesindeki kayıtlarını esas alarak vermeye çalışacağız.

a) Eşkıyalıktan Serdârlığa Yeğen Osman Paşa

Yeğen Osman Paşa, 17. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu’da türeyen eşkıyaların en meşhurdur. Mustafa Akdağ’ın ifâdesiyle “1596’da parlayan ve on beş yıla yakın süren büyük celâli fırtınasının en tanınmış adamı Karayazıcı olduğu gibi, 1683 Viyana felâketinin arkasından gelen ‘türedi’ isyanı olaylarının ünlü kişisi de Yeğen Osman bölükbaşydı...”^[6] Sicill-i Osmanî’ye göre o, Sadrâzam Kara İbrahim Paşa’nın bölükbaşılardanındı. 1098’de (1687) Afyonkarahisar sancağıyla levent ve sekbanların başı dediğimiz serçeşme olmuş, 1688’de Macaristan serdârlığına getirilmişti^[7].

Yeğen Osman Paşa, daha 1684/85 tarihlerinde Macaristan seferi sırasında se-rasker olan İbrahim Paşa’nın bölükbaşısı iken seferden kaçarak Anadolu’ya gelmiş ve orada bir türedi eşkıyası olan Yadigar oğlu ile ortak hareket ederek etrafın-

[3] Canikli Ali Paşa, Tedbîr-i Nizâm-ı Memleket, vr. 57a, sr. 15, vr. 57b, sr. 1.

[4] Köhbach, a.g.m, s. 17., İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III, TTK Basımevi, Ankara 1973, s. 486.

[5] İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III, Ankara 1973, s. 482.

[6] Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, Tarih Araştırmaları Dergisi, AÜDTCFD, C. IV, S. 6-7, (Ankara 1966), s. 236.

[7] Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, Haz. Seyit Ali Kahraman, C. 4, İstanbul 1996, s. 1309.

da topladığı çok sayıdaki leventler ile soygunculuk yapmıştı. Onun ve taifesinin Anadolu'da çıkardığı şekâveti önlemek ve yanındaki leventlerle sefere katılmasını sağlamak amacıyla kendisine Afyonkarahisar sancakbeyliği ve serçeşmelik Hatt-ı Hümâyûn ile bildirilmiş^[8], sefere katılması emredilmişti^[9]. Yeğen Osman Paşa yanındaki türediler ile birlikte 28 Ağustos 1685'te orduya katılmış^[10], kendisine serçeşmelik görevinin yanı sıra Rumeli Eyâleti de verilerek Avusturya'ya karşı savaşmak üzere Macaristan seferine görevlendirilmişti^[11].

Yeğen Osman Paşa'nın serdârlığından (1688) önce Avusturya cephesinde Osmanlı Devleti'nin ordusunun durumuna bakıldığında perişanlık, açlık, disiplinsiz ve çaresizlik görülür. Uyvar, Budin, Segedin, Peçevi, Şikloş gibi önemli kaleler elden çıkmış, 1687'de ise Osmanlı askerlerinin Avusturya karşısında tutunmaları neredeyse imkânsızlaşmıştır. Serdâr-ı Ekrem Sarı Süleyman Paşa, bir yandan Belgrad'da eyâletlerden gelecek yardımcı kuvvetleri beklerken bir yandan da Esek, Şikloş gibi kuşatılan kalelerin yardımına yetişmeğe çalışıyordu. Hatta Şikloş önlerinde Prens Şarl'ı yenmeyi de başarmıştı. Ancak askeri kontroldeki hataları dolayısıyla ağırlıkları düşman eline bırakarak Petervaradin'e çekilmişti. Bu esnada Yeğen Osman Paşa, serçeşme olarak orduda bulunuyordu. Ordu Petervaradin'de iken Eğri taraflarından zahireye ve askere ihtiyaçları olduğu yönünde haberler gelince, Serdâr-ı ekrem Süleyman Paşa, Cafer Paşa seraskerliğinde buraya asker ve mühimmat göndermek istemişti. Yollar düşman tarafından tutulduğu için de gönderilecek askere "Varadin'e sekiz saatlik mesafede düşman olduğu ve bir miktar asker ile zafer kazanılabileceği" söylenmişti^[12]. Ancak bu işe görevli Serçeşme Yeğen Osman Paşa "On konak yere bu kuvvet ve zahire nasıl

[8] Silahdâr Tarihi'ne göre, ordu-yı hümâyûna katılması emredilen Yeğen Osman Paşa'nın sefere katılıp katılmayacağına dair bazı dedikodular duyulunca kendisine ikinci bir mektup gönderilerek davet olunmuştur. Osman Paşa mansıbına ek olarak serçeşmelik verilmesi ricasında bulunmuş, hükümette bahşişlerinin ve masraflarının devletçe karşılanması kaydıyla, Anadolu'daki bütün levend eşkiyalarını toplayıp yanında sefere götürmesi şartıyla isteğine olur vermiştir. Bundan sonra Serçeşme Yeğen Osman Paşa topladığı 4 bin levent askeri ile Rumeli'ye geçmiştir. Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Silahdâr Tarihi, C. II, İstanbul 1928, s. 269.

[9] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704), Haz. Abdülkadir Özcan, TTKB, Ankara 1995, s. 228-229.

[10] Yeğen Osman Paşa'ya Serçeşmelik verilerek Anadolu'dan toplanan leventler ile Rumeliye geçirilmesinden asıl umulan Anadolu'da sukûnu sağlamak ve bunları cephede düşmana kırdırmaktı. Silahdâr Tarihi'nde bu niyet şöyle ifade edilir: "...Eğerce Padişâh hazretleri hezâr va'de ve istimâlet ile bu erâzîli bi'l-küllîye Rumilî'ne geçirmekten kasdı Anadolu'yı levs habâset alüdelerinden pak idüp zımnem kâfire kırdırmak idi." Silahdâr Tarihi, C. II, s. 269, satır (ileride sr), 22-25.

[11] Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, TTKB, Ankara 1994, s. 69.

[12] Cafer Paşa seraskerliğinde kuvvet asker ve mühimmat gönderilmesine dair Zübde-i Vekayiât'ta şu bilgi yer verilmektedir: "...Sipâh u silahdâr 'askeri ve levendât salt u sebûk-bâr gönderilmesi münâsib olduğun her biri cevâb ve bu re'yi cümlesi istisvâb itmeleri ile Sipâh u Silahdâr 'askeri Varadin cisri başında yoklanup bi'l-cümle levendât tâ'ifesi ve Serçeşme Yeğen Osman Bey Varadin cisrinden karşı 'ubûr ve Vezîr Ca'fer Paşa hazretleri tavâ'if-i 'askere baş ve buğ ta'yîn ve Sadr-ı a'zam Kethüdâsı dahi ma'an me'mûr olup, berü yakada ancak Vezîria'zam hazretleri ve Dâ'ire halkı kalup, sâ'ir ceng ü harbe kâdir olan karşıya güzâr ve iki günden sonra tabur üzerine 'azîmete karâr virildi..." Zübde-i Vekayiât, s. 232.

gider?” diyerek askeri tahrik ile gitmekten alıkoyup ordugâha dönülmüştü^[13]. Fakat bu defa kapıkulu ocakları Yeğen Osman Paşa'nın ve silahdâr bölüğünden Amasyalı Küçük Mehmed'in teşvikleri ile maaşlarının ödenmediği bahanesiyle ayaklanmışlardı^[14]. *Zübde-i Vekayiât*'da bu ayaklanmanın başlangıcı şöyle açıklanır: Cafer Paşa seraskerliğinde ve Serçeşme Yeğen Osman Paşa'nın hizmetinde olarak sipah ve silahdâr askeri Varadin'e sekiz saatlik mesafede olduğu söylenen düşmana karşı harekete geçtiler. Önce Varadin köprüsünden geçmeleri gerekmektedir. Asker ağırlıksız olarak köprüden karşı yakaya geçirildi. Ancak o gün başlayan çok şiddetli ve aralıksız süren yağmur dolayısıyla karşıya geçen askerler büyük sıkıntı yaşadılar. Çünkü askerlerin ne çadırı ne kendilerini sığındıracak barınakları vardı. İki gün iki gece fasılasız süren yağmur dolayısıyla hem askerler hem hayvanat su içinde kalmıştı. Geçtikleri köprü'nün kapısı kapatılmış olduğundan geri dönmeğe de imkânları yoktu. Bu perişanlık içinde sipâh ve levendât taifesi birbirleri ile ittifak ederek hepsi beraber köprüye yürüyüp karşıya geçmeye karar verdiler. Bunu duyan Cafer Paşa, sadrâzam kethüdâsı ile beraber bir yolunu bularak köprü'nün öte yakasına geçmeyi başarmıştı. Ardından asker de köprüye yürüyüp, kapısını kırarak karşıya geçmeye başlamıştı. Olayı Varadin'de haber alan Serdâr-ı ekrem Süleymân Paşa, asker ne istiyorsa (para, zahire) vereceğini söyleyerek onları durdurmaya çalışmışsa da “Şer'î ile da'vamız vardır ve sancağ-ı şerîfi ve mührü isteriz” diyen askeri teskin etmek mümkün olmamıştı. Serdâr-ı ekrem Süleymân Paşa ile beraber Cafer Paşa, Defterdâr Vezir Seyyid Mustafa Paşa, Yeniçeri Ağası v.b ileri gelenler kayıklarla Tuna Nehri yoluyla Belgrad'a kaçmışlardı^[15].

Osmanlı ordusu isyan neticesinde, serdâr-ı ekremin kaçması ile ilerleyen Avusturya kuvvetleri karşısında başsız kalmış, Belgrad'a az mesafedeki Zemun tarafları işgal edilmişti.

Başsız kalan asker güruhu kendisine Köprülünün damadı Haleb Valisi Siyavüş Paşa'yı veziriâzam yaparak başbuğ seçmişler ve bunu bir mazhar ile de İstanbul'a bildirmişlerdi^[16]. Sultân IV. Mehmed (1648-1687) Siyavüş Paşa'ya serdârlık menşuruyla, hilat ve kılıç göndermiş, bir Hatt-ı hümayûn ile de Belgrad'tan ileri gelmemelerini emretmiş^[17]; ancak ocaklı bunu kabul etmeyerek padişâhın hallini dillendirmeye, İstanbul'a yönelmeye başlamıştı. Böyle kritik bir dönemde Avusturya'ya karşı cephelerin sahipsiz bırakılması dışarıda kayıpları getirirken,

[13] Uzunçarşılı, a.g.e., C. III, s. 471-472.

[14] Uzunçarşılı, a.y.

[15] *Zübde-i Vekayiât*, s. 233.

[16] Askerin yazdığı mazharın sûreti için bkz. *Zübde-i Vekayiât*, s. 234.

[17] Uzunçarşılı, a.g.e, C. III, s. 490.

içerde de bir dizi karışıklıkların yaşanacağını sinyallerini veriyordu. Sultan IV. Mehmed müptelası olduğu av işlerini bir tarafa bırakmayı vaat ederek kendisinin haline yönelen bu hareketi durdurmaya çalışmışsa da buna engel olamamış, II. Süleyman (1687-1691) tahta geçmiştir. II. Süleyman'ın cülusunu müteakip ocaklılar İstanbul'a gelmişlerdir. İstanbul'da asayişsizliğin hüküm sürmeye başladığı bu dönemde Serçeşme Yeğen Osman Paşa, Davud Paşa'da bekliyor^[18], gelişmeleri oradan takip ediyordu.

II. Süleyman'ın başa geçtiği ve asilerin henüz tenkil edilemediği ilk günlerde İstanbul'da adeta terör havası esiyordu. Asiler ardı ardına isyanlarını yineliyorlardı. Bir yandan hükümetten cülus bahşisi, terakki, ulûfe talebinde bulunurlarken bir yandan da şehirdeki esnafı soymakta, çarşı ve pazarları yağmalamaktaydılar^[19]. Merkezde bu hükümeteşizlik sürerken cephelerde Avusturya rahatça ilerlemeye devam ediyordu. Belgrad gibi Orta Avrupa'nın anahtarı olarak görülen önemli merkez tehdit altındaydı. Bu hassas dönemde 16 Cemâziyelevvel 1099 (19 Mart 1688)'de icra edilen bir meşverette Yeğen Osman Paşa'nın Macaristan serdârlığına getirilmesi kararlaştırılmış, kendisine ayrıca Halep valiliği de verilmişti^[20].

Yeğen Osman Paşa, serdârlık gibi önemli bir göreve getirilmesine rağmen bulunduğu bölgeyi haraca bağlamaktan geri kalmıyordu. Yanında kendi leventleri ile beraber Anadolu'da izâlesine çalışılan ancak kaçıp onun etrafında toplanan sarıca sekbanlarda bulunuyordu. Artan gücü ve yanındaki leventlerin kışkırtması ile bir müddet sonra Serdâr Osman Paşa veziriâzamlık talebinde de bulunmaya başladı. Yanındaki az kuvvetle Avusturya'ya karşı direnemeyeceğini söyleyen Osman Paşa, bu bahane ile kendisine sancağ-ı şerifle mühr-i hümayûnun gön-

[18] Yeğen Osman Paşa gelişmeleri takiple olası bir durumda İstanbul'a geçmek için başka bir ifade ile "bir tehdit unsuru olarak" Davud Paşa'da konaklıyordu. Bekir Kütükoğlu, "Süleyman II.", İslâm Ansiklopedisi, C. 11, MEB, İstanbul 1979, s. 159. Zübde-i Vekayîât'a göre cepheyi boş bırakıp geri İstanbul'a yönelen asi askerler Filibe menziline hareketle Edirne'ye dahil olduklarında Yeğen Osman Paşa onlara burada kalınmasını bildirmiş, ancak bu teklif, İstanbul'a varmalarının elzem olduğunu bildiren zorbalarca kabul edilmemişti. Zübde-i Vekayîât, s. 251-252.

[19] Asilerin, Aralık 1687'de İstanbul'da yaptıklarına dair Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa şu tespitlerde bulunmaktadır: "Mâh-ı mezburun yigirmi sekizinci peçsenbih gün bi'l-cümle yeniçeri ve sipâh ve cebeci ve topçu bir yere gelüp, çarşı Pazar kapandı. Niceleri gâret olundu. Varup defterdâr serâyın taşlayup, andan vezir-i a'zam serâyına varup, seng-sâr ittiler. İkişi de sergi üzerinde idi. Birağup oğrın kapudan firâr ve ihtifâ eylediler. Az kaldı ki sergiyi yağma ideler. Zâbitleri serpüp der-kise ittiler. Ve tekrar feryâda başlayup yeniçeri "Bizim dahi kusûr-ı bahşişimiz kaldı", ve sipah "Bizim de bölüklerimiz devr olmadı" ve cebeci ve topçu "Bizim ise 'ulûfe ve terakki ve bahşişimiz hiç verilmedi isteriz" didiler. Bir mertebe sokaklar izdihâm oldu ki vâsf olunmaz. Şehrde oğlan, 'avrat, ehl-i 'ırz taşra çıkmadan kaldı. Ve alim satım ber-taraf olup, halk bir derde müptelâ oldu ki, mutasavver değildir. Meselâ çarşı bazarda halkı cebren soymağa ve nicelerin öldürmeğe başladılar. Zabt u rabtdan kalup zâbitlerin dinlemez ve sözlerin tutmaz karşı söyleyenlerin öldürür oldılar. Meselâ beş on erâzil ellerinde birer desti şarab beynlerinde birin bir eşeğe bindürüp sâir etrâfın alup 'ala-melâi'n-nâs şarab içerek çarşı bazar gezerler ve bir ehl-i 'ırz âdemi tutup cebren iç şu şarabı deyü teklîf iderler ve ibâ idenlerden akçesin alur oldılar. Kang birin yazayım. 'Alem harabe varup herc [ü] merc oldı..." Silâhdâr Tarihi, C. II, s. 311, sr. 2-15.

[20] Yapılan meşveret için bkz. Silâhdâr Tarihi, s. 350-351.

derilmesini İstanbul'a bildirdi^[21]. Hükümet onun haddini aşan bu tutumundan ve devleti düşmana karşı fayda yerine zarara sokacağını anladığından kendisini serdârlıktan azlederek yerine Hazinedâr Hasan Paşa'yı Macaristan serdârı atadı ve buna binaen kılıç ve hilat gönderdi. Osman Paşa'ya ise Bosna Valiliği verilerek oraya gitmesi emredildi. Emre riayetsizlik edecek olursa cezalandırılacağı bildirildiği gibi, o sırada Belgrad'ı muhafazada bulunan yeni Macaristan serdârı Hazinedâr Hasan Paşa'ya da gerekirse Sofya'ya Yeğen Osman Paşa üzerine gitmesi emredildi^[22]. Öte yandan hükümet Anadolu'da Yeğen Osman Paşa taraftarı olan leventleri de bertaraf etmek istediğinden nefir-i âmm fermânları ile yani halk kuvvetleriyle meseleyi halletme yoluna gitti. Tedbirlerden anlaşıldığı kadarıyla hükümet Yeğen Osman Paşa gairesini kökünden halletmek istiyordu. Fakat eşkıya izâlesinde kararlı görünen Sadrâzam İsmail Paşa'nın Mayıs 1688'de azledilmesi^[23] ile nefir-i âmm kuvvetleri dağıldığından eşkıya ile mücadele kesintiye uğradı^[24].

Şahsına ve Anadolu'daki eşkıyalara binaen toplanan nefir-i âmm kuvvetlerinin dağıldığını duyan Yeğen Osman Paşa, kendisine gelen fermân gereğince emre itaat ederek Bosna'ya gitmesi gerekirken bundan vazgeçti, yine pervâsızca davranmaya başladı. Hizmetinde bulunan 12.000 eşkıya ile Avusturya'nın Belgrad'ı hedeflediği nazik bir zamanda bura muhafızı olan ve kendisine yeni Macaristan serdârlığı tevcih edilen Hasan Paşa'nın üzerine yöneldi, kendisini Macaristan seraskeri ilân etti, Hasan Paşa'ya gönderilen kılıca el koyup, serdârlık kürkünü giydi^[25]. Avusturya'nın Belgrad'a yöneldiği hükümetçe haber alındığından şimdilik Yeğen Osman Paşa'nın kendi kendine gerçekleştirdiği bu emr-i vaki atamasına ses çıkarılmamıştı. Öte yandan Belgrad ayarı ve ocaklılar da Yeğen Osman Paşa'nın Hasan Paşa'nın yerine geçmesine ses çıkarmamışlar, hatta Hasan Paşa onlara tek tek Kuran-ı Kerim üzerine yemin ettirmesine rağmen kendi rızalarıyla Osman Paşa'nın safına geçmişlerdi^[26].

[21] Kütükoğlu, a.g.m, s. 159.

[22] Uzunçarşılı, a.g.e., C. III, s. 510, Zübde-i Vekayiât, s. 285-286.

[23] Zübde-i Vekayiât'a göre İsmail Paşa eskide yaşanmış olaylardan dolayı kin beslediği kişileri günahsız yere cezalandırmıştır. Bu durum Padişâh tarafından duyulmuş ve buna mebnî azledilmiş ve Kavala kalesine sürülmüştür. Zübde-i Vekayiât, s. 288. Uzunçarşılı'nın verdiği bilgiye göre ise Padişâhın hocalarından Abdülvehhab Efendi, Kızlarağası ve Şeyhülislâm Efendi aralarının iyi olmadığı İsmail Paşa aleyhinde Padişâh'ı doldurşa getirerek azlini sağlamışlardır. Uzunçarşılı, a.g.e., C. III, s. 510. Padişâh hocalarının hükümdarlar üzerinde etkili oldukları bilinen bir gerçektir. İktidar paylaşımında sadrâzam ile Abdülvehhab Efendi ve yandaşlarının karşı karşıya gelmeleri normaldir. Büyük bir ihtimalle bu rekabet dolayısıyla kandırılan Padişâh İsmail Paşa'yı azletmiştir.

[24] Uzunçarşılı, a.g.e., C. III, s. 511.

[25] Kütükoğlu, a.g.m, s. 160.

[26] Yeğen Osman Paşa'nın Hasan Paşa üzerine yürüyerek kendisini ikinci defa Macaristan serdârlığına getirmesi Zübde-i Vekayiât'ta ayrıntılı olarak verilmiştir. Buna göre Yeğen Osman Paşa, hükümetçe Hasan Paşa'ya gönderilen şimşire ve hilate el koyduktan sonra Belgrad'a yönelmiştir. Daha buraya varmadan Belgrad ayanına ve yeniçeri ocağında 64. ortanın kumandanı olan zağarcıbaşına haberler göndererek Belgrad'a vardığında kendisinin serasker olacağını ve itaat edip etmeyeceklerini sorarak onları yokladı. Hasan Paşa'dan memnun olmayan Belgrad ayarı ve bu arada ocaklılar anlaşarak Osman Paşa'ya itaat edeceklerini bildirdiler. Bu gelişmelerden haberdâr olan Hasan

Belgrad ayanının ve ocaklıların Yeğen Osman Paşa'yı Hasan Paşa'ya tercih etmelerinin mantığını kanaatimizce ilerleyen düşman kuvvetlerinde aramak gerekir. Nitekim adım adım ilerleyen Avusturya askerlerinin Belgrad'a yaklaştıkları ve şehri kuşatacakları biliniyordu. Şehre, işgal edileceği korkusunun, Osmanlı askerine ise başarı ile ilerleyen düşman ordusunun gücü karşısında hezimete uğrama endişesinin hakim olduğu söylenebilir. Böyle bir atmosferde Belgrad ayanının ve ocaklıların saf değiştirmelerinde, başlarında serasker olarak hükümete bile kafa tutmuş cevval bir kişiyi görmek istemelerinin ve bunu bir kurtuluş yolu olarak algılamalarının etkili olduğu düşünülebilir. Eğer bu anlayış gerçekten etkili olduysa bir süre sonra Yeğen Osman Paşa'nın şehri düşmanın eline bırakarak kaçması ile Belgrad ayanının hesapları iflas ettiği gibi, Viyana'ya elçi olarak giden Zülfikar Paşa'nın^[27] kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı askerinin tahminleri de yanlıştı; çünkü içerden bakıldığı vakit Avusturya askeri sanıldığından oldukça güçsüzdü. Temmuz 1688 tarihinde Macaristan serdârı Yeğen Osman Paşadan hükümete gönderilen bir haberde düşmanın yani Avusturya askerlerinin Sava nehrini geçerek ilerlediği ve Belgrad'ın muhasara olunduğu bildiriliyordu. Bu, düşmana Balkanlar yolunun açılması demekti, durum oldukça kritikti. Bu kritik anlar yaşanırken bir Osmanlı elçisi Zülfikâr Paşa, Viyana'ya doğru yola çıkmıştı ve Yeğen Osman Paşa'nın hükümete bu kötü haberi götüren ağası ile karşılaşmıştı, yaşanan gelişmelere yakinen şahit olmaktadır.

b) Elçi Zülfikâr Paşa'nın Yeğen Osman Paşa ile Görüşmesi

Osmanlı Devleti'nin kutsal ittifak devletleri ile yaptığı savaşlar devletin içinde bulunduğu ekonomik, askeri ve sosyal koşullar dolayısıyla iyi neticelenmiyor ve Avusturya'ya karşı ciddi kayıplar veriliyordu. Nitekim bahsettiğimiz üzere Uyvar Kalesi düşmüş (1685), yaklaşık bir buçuk asırdır Osmanlı idaresinde olan Budin elden çıkmış (2 Eylül 1686), Budin'in düşüşünün ardından ilerleyen Avusturya orduları Macaristan içlerine kadar sokulmuş, Segedin teslim olmuş, Şimontorna, Peçuy, Kapoşvar, Şikloş gibi kaleler elden çıkmıştı. Diğer yandan işgal edilen Erdel kaleleri de Avusturya askerleriyle doldurularak Belgrad'a doğru ilerlenmişti. Bu şartlar altında Avusturya ile bir antlaşma yapmak, Osmanlı Devleti'nin işine

---

Paşa ayanı ve ocak zabitlerini çağırarak Padişâh'ın Hatt-ı hümayûnu ile atanan bir kişi olarak kendisine sadık kalıp kalmayacaklarını anlamak istedi. Onların bağlı kalacaklarına dair söyledikleri sözlere güvenmediğinden emin olmak için Kuran-ı kerim getirterek tek tek yemin ettirdi. Ancak yeğen Osman Paşa Belgrad'a geldiğinde söz ve yemin edenlerin onun tarafına geçtiğini gördü. Yeğen Osman Paşa, Hasan Paşa'ya dokunulmaması yönünde kendisine yapılan ricalara uymuş, fakat bir plan ile Hasan Paşa'yı Belgrad'tan uzaklaştırmış onun çadırlarına el koymuştur. Planı gereğince gönderdiği bir fermânla Hasan Paşa'yı Vidin taraflarının muhafazası için acele gitmekle görevlendirmiş, o da emre uyarak 40-50 taraftarı ile Vidin'e hareket etmiştir. Zübde-i Vekayîât, s. 294-296.

[27] Zülfikâr Paşa, Viyana'da Osmanlı Diplomasisi (Zülfikâr Paşa'nın Mükâleme takrîri 1688-1692), Haz. Songül Çolak, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s. 23.

geliyordu^[28]. Esasen bu sırada Avusturya da Fransa ile savaş halinde bulunuyordu ve Osmanlı cephesinin anlaşma yoluyla kapatılması kendisini de rahatlatılabirdi. Osmanlı Devleti'nin bunun için iyi bir gerekçesi de vardı. Sultan değişikliği, II. Süleymân'ın cülûsu tebliğ edilecek ve bu bahane ile Avusturya ve müttefikleri ile sulh yapabilme imkânının olup olmadığı araştırılacaktı. Bu amaçlar ile bir elçinin Viyana'ya gönderilmesine karar verilmişti. Bu elçi Zülfikâr Efendi'ydi.

Zülfikâr Efendi “Paşa unvanı” ve “Rumeli Beylerbeyi” pâyesiyle 12 Ramazân 1099 (11 Temmuz 1688)da elçilik görevine tayin edilmişti. Bu tarih Yeğen Osman Paşa'nın kendisini zorla ikinci defa Macaristan serdârı kabul ettirdiği tarihle hemen hemen aynıdır. Zülfikâr Paşa elçilik fermânını aldıktan sonra yola çıkmış ve 25 gün sonra Niş'e varmıştı. Zülfikâr Paşa ve maiyeti burada iki gün konakladıktan sonra ayrılarak Aleksince ve oradan Razine menziline gitmişlerdi. Bu menzile yaklaştıklarında Serdâr Yeğen Osman Paşa'nın ağası ile karşılaşmışlardır. Zülfikâr Paşa bu anı şöyle kaydeder:

“... 'Aleksince, andan Razine menziline varılacak mahalde Engürüs Serdârı Yeğen Paşa'nın bir ağası menzil ile karşı çıkup 'asker-i islâmın sıhhatinden haber aluruz deyü şâd ü hürrem olduk. Ağadan, ahvâl-i 'asker suâl olundukta meğer Nemçe tâburu Sava Nehrin geçüp Belgrad'ın muhâsara olduğun haberin devlet tarafına götürürmüş ve Yegen Paşa 'askeriyle firâr ve Tuna yalılarında olan Hisarcık ve Semendire'yi ve Belgrad'dan Niş'e varınca yol üzerinde olan palanka ve kara ve nâhiyeleri tahliye idüp harbi elinden kılıcı ile almış gibi bütün ahalisini önüne katup Niş'e doğru geliyor deyü haber virdiğinde hayattan ayrılmış cesed gibi kuruyu kaldık. Çünkü irâdetu-llâh böyle ta'alluk itti çare nedir?...”^[29]

Anlaşılacağı üzere Zülfikâr Paşa, Avusturya ile savaş halindeki Osmanlı ordusundan iyi bir haber alırız diye askerin durumunu sorduğunda aldığı cevap karşısında çok müteessir olmuştur. Zira Avusturya askeri Sava nehrini geçmiş, Belgrad'ı kuşatmıştır. Ağa da bu kötü haberi İstanbul'a götürmektedir, Yeğen Osman Paşa ise askeriyle firar etmiştir. Osmanlı elçilik heyetinin teessürünün derinliğini Zülfikâr Paşa'nın özellikle yukarıda ki paragrafta yer alan şu cümlesinden “...Hayattan ayrılmış cesed gibi kuruyu kaldık...” çıkarmak mümkündür.

[28] İki devlet arasındaki savaş, ticari menfaatleri dolayısıyla Hollanda'nın ve İngiltere'nin işine gelmiyordu. Başka bir deyişle Hollanda ve İngiltere'nin, Doğu Akdeniz'de gittikçe büyüyen ticari çıkarları ve Fransa'ya olan husumetleri onları bu savaşta arabulucu olmaya zorluyordu. Nitekim Hollandalı tacirlerin Akdeniz'de hem İspanyol hem de Cezayir ve Tunus korsanlarına karşı kendilerini savunmasız hissetmeleri, İstati Cenerâllerini, 1604 senesinde Bâbiâli ile siyasi münasebetler kurmaya sevk etmiş ve bu girişimlerin sonucunda -rakip Fransız ve İngilizlerin engelleme çabalarına rağmen- 6 Temmuz 1612'de siyasi ve ticârî hakları içeren bir ahidnâme-i hümâyûn almayı başarmışlardı. Dolayısıyla savaşlardan bunalan ve kayıplara uğrayan sadece Osmanlı Devleti değildi. Hem Fransa cephesine ve hem de Osmanlı cephesine asker ve zahire yetiştirmek zorunda kalan Avusturya'nın durumu da hiç iyi değildir. Zülfikâr Paşa, a.g.e, s. 22.

[29] Zülfikâr Paşa, a.g.e., s. 57.

Osmanlı elçilik heyetinin bu kadar kederlenmesinde bu yenilgilerin kendi görevlerini zora sokacağıının, ellerini zayıflatacağıının bilinmesinin de etkisi olmalıdır. Çünkü Zülfikâr Paşa daha önceki Osmanlı elçilerinden farklı olarak iki devlet arasında kılıçların konuştuğu sıkıntılı bir dönemde görevini yapmaya gidiyordu. Bu yenilgilerin anlaşma masasında kendi elini zayıflatacağı muhakkaktı. Cephe-lerde yenilmiş bir devleti kâğıt üzerinde ayağa kaldırmak zor olduğu gibi kendileri ayrıca Avusturya'nın müttefikleri Lehistan ve Venedik ile de bu anlamda mücadele vermek zorundaydılar. Bu bağlamda Yeğen Osman Paşa'nın kaçıışı, dolaylı da olsa düşmanın evine sulh bulmak ümidiyle giden bir heyetin hareket alanını büyük ölçüde daraltmış, psikolojik olarak yaralamıştır denilebilir. Zülfikâr Paşa, Viyanada kutsal ittifak devletleri dediğimiz Avusturya, Venedik ve Lehistan ile barış müzakereleri yaptığıında Anadolu'daki leventlerin ve Yeğen Osman Paşa'nın şekâveti, Avusturya vekillerince Osmanlı Devleti'nin aczinin, güçsüzlüğünün bir delili olarak gösterilmiş, bu yolla yeni kaleler, yerler talep edilmiştir.

Belgrad'dan kaçan Yeğen Osman Paşa Yagodine'ye gitmiştir. Zülfikâr Paşa da maiyetiyle Razine'den Yagodine'ye gelmiştir. Burada Yeğen Osman Paşa ile görüşmüştür. Bu görüşmede Yeğen Osman Paşa'ya nasihat kar etmeyeceğini anlayan Zülfikâr Paşa bunu:

"...Razine'den kalkup Yagodine menziline Yeğen Paşa'yı bölükbaşılıkla yalnız mâlik olduğu sekbân dâiresiyle bulduk. Kendiye buluşduk. 'Asker-i islâmın bu yüzden ve kendüsü Yagodine'den ilerü gitmeyüp yine etraf ü eknâfa âdemler gönderüp ve ol taraflarda olan Memâlik-i İslâmiyeye takvîrirmek için perişân olan 'askeri birikdirmeye ve zahire tedârikinde her çend ki kendiye sevk ve ilkâ olundu. Cemâdât makûlesine pend-âmiz cevâb kâr itmediği gibi bunun dahi 'isyân u tuğyân ile âlûde olmuş ve kararmış gönlüne söz te'sîr itmeyeceğin...'”^[30] şeklinde ifade etmektedir.

Görüldüğü gibi, Zülfikâr Paşa birkaç defa Yeğen Osman Paşa'ya Yagodine'den geriye çekilmemesi, etraftan asker ve zahire tedarikine girişmesi yönünde nasihatlerde bulunmuşsa da pek dikkate alınmamıştır. Zülfikâr Paşa onun bu halini cansız varlıklara sözün kar etmeyeşine benzetererek, isyan ve asilik ile kararmış gönlüne sözün tesir etmediğini anladıklarını ve bundan dolayı kederle adeta sefil bir şekilde kafalarında hep bu düşünce ile dolaşıp durduklarını kaydetmiştir.

Yeğen Osman Paşa, Viyana'ya gidecek bu heyeti Nişe götürmüş ve buradan Avusturya askerlerinin serdârı olan Maximilian Emanuel'e 24 Şevvâl 1099 (22 Ağustos 1688) tarihli bir mektup yazmıştır. Sûreti Zülfikâr Paşa tarafından kay-

[30] Zülfikâr Paşa, a.g.e., s. 58.

dedilen mektupta^[31] Osmanlı elçilik heyetinin güven içinde yol almalarını sağlayacak emin kağıdının yani pasaportların, bir tercümanın ve onları karşılayacak görevli askerlerin gönderilmesi isteniyordu. Bu arada Niş'te bulunduğu zaman Yeğen Osman Paşa aynı tarihte Sadrâzam'a da bir mektup yazıp göndermiştir Bu mektupta da elçi Zülfikâr Paşa'nın yanlarında olduğu ve Viyana'ya salimen varmaları için Avusturya askerinin serdârı olan Maximilian Emanuel'e bir mektup gönderilerek pasaport kağıtları ile tercüman ve görevli adamlar istendiği, cevap geldiğinde bir miktar asker eşliğinde ve zahireleri de karşılanarak gönderilecekleri belirtiliyordu.

Yeğen Osman Paşa bu mektup aracılığıyla Niş'e çekiliş sebebini yazmak fırsatı da bulmuştur. O'nun ifadesiyle "...Lakin bazı zuhûr iden 'usret sebebiyle..." bu raya gelinmiş^[32]. Fakat hangi usret sebebiyle olduğuna bir açıklık getirilmemişti. Oysa Yeğen Osman Paşa, Belgrad'tan Avusturya askerinin ilerleyişi dolayısıyla kaçmıştı.

Zülfikâr Paşa'da yukarıdaki mektuplarla aynı tarihte yani 24 Şevvâl 1099 (22 Ağustos 1688)'da bilgileri olması açısından Sadrâzama bir mektup göndermiştir. Bu mektubunda Yeğen Osman Paşa'nın emri ile Niş'e tekrar geri döndürüldükleri, en kısa sürede Name-i Hümâyûn gereğince yollarına devam edecekleri, bu konuda Osman Paşa tarafından Avusturya askerleri serdârına bir mektup gönderildiği ve cevabının beklendiği bildiriliyordu. Mektupta Zülfikâr Paşa askerinin Niş'e çe-

[31] "Ser-'asker 'Osmân Paşa, Zülfikâr bende tarafından Nemçe taburunun baş cenerâli Maksimiyabuş Emanuola tahrîr olunup, gönderilen mektûbun sûretidir:

Fî 24 Şevvâl, sene 1099. İftihârü'l-ümerâ'i'l-milleti'l-mesîhiyye, muhtâru-küberâ't-tâ'ifeti'n-nasrâniyye, sâhibü-ezyâlî'l-haşmeti ve'l-vakâr, sâhibu delâ'ilî'l-mecdi ve'l-iftihâr, Bavarya vilâyetinin herseği ve Roma imparatorunun baş cenerâli Maksimiyabuş Emanuol, hutimet 'avâkıbuhû bi'l hayr ve'r-reşâd, kibeline selâm-ı selâmet-encâm ve peyâm-ı müsâlemet fercâm iblâğıyle inhâ ve'l'âm olunan budur ki şevketlü, 'azametlü, kudretlü, Padişâh-ı islâm ve şehriyâr-ı enâm efendimiz hazretlerinin taraf-ı mülükânelerinden Nâme-i Hümâyûn-ı şevket-makrûn ile a'zam-ı mülük-i nasâra Çâsâr bâ-vakâr hazretlerine Devlet-i 'Alîyye'nin emekdâr ve mu'teber kullarından sâbika niçe mertebe-i 'alîyye ile muğtenim olmuş kivedtü'l-emâcid ve'l-ekârim Zülfikâr Efendi zide mecduhu ve hâlâ Divân-ı Hümâyûn baş tercümânı kıdvetü'l-a'yânî'l-milleti'l-mesîhiyye Aleksandra hutimet 'avâkıbuhû bi'l-hayr irsâl olunmağla bu tarafa gelüp vâsıl olmuşlardır. Mümâ-ileyhimânın 'âdet-i kadime-i müstahsene üzere tarafınıza varmalarında kendüleri ve yüz nefer âdemler için pasaporto kağıdınız ve 'askerinizden birkaç sala-guvar ile gönderilmek lâzım olmağla mektûbumuz tahrîr ve irsâl olunmuştur. Lede'l-usûl mu'tâd üzere pasaporto kağıdınız ile sala-guvarde olmak üzere birkaç âdem göndermeniz me'mûldür ki, mümâ-ileyhimâ me'mûr oldukları üzere ol tarafa varalar. İnşâ'allâhu te'âlâ karîb mahalle vardıklarında tekrar sizinle haberleşüp tarafınızdan bir bölük 'asker karşı gönderilmek ile bu câ nibden bir mikdâr 'asker ile koşulan Paşa hazretleri mu'tâd üzere teslim kâğıdı alup gelürler. Ve's-selâmu 'alâ men-ittaba'al-Hüdâ" Zülfikâr Paşa, a.g.e., s. 59-60.

[32] "Niş nam mahalden Engürüs Serdârı Yeğen 'Osmân Paşa tarafından devletlü sadr-ı a'zam efendimiz hazretlerine tahrîr olunan mektûb sûretidir:

Fî 24 Şevvâl, sene 1099. Ma'rûz-ı bendeleri budur ki Nâme-i Hümâyûn-ı sa'âdet-makrûn ile Nemçe Çâsârî câ nibine me'mûr olan 'izzetlü Zülfikâr Efendi ve İskertetzâde kulları, Yağodine sahrâsından 'asker-i islâma mülâki olup irsâl buyurulan mektûb-ı emr-i üslûbları vâsıl ve mefhûm-ı sa'âdet-mashûbları ma'lûm-ı bendeleri olmuştur. Mümâ-ileyhin sâlimen Nemçe tarafına ulaştırılması için tenbîh-i 'âlîleri buyurulmuş, emr ü fermân devletlü sultânınımdır. Lakin bazı zuhûr iden 'usret sebebiyle Niş menziline gelmek tasmim olunmağla 'asker-i islâm ile mahalle-i mezkûre gelinüp karar olunmuştur. Mümâ-ileyh Zülfikâr Efendi ve İskertetzâde bendelerinin Nâme-i Hümâyûn ile bu tarafa gelüp Nemçe Çâsârî câ nibine gitmek üzere me'mûr oldukları husûsda Nemçe taburunun baş cenerâli ile mukaddem haberleşmek lâzım gelmek ile âdem ve mektûb gönderilmiştir. Cevâb geldikde inşâ'allâhu te'âlâ yanlarına bir mikdâr 'asker koşulup ve zahireleri virilüp sâdir olan emr-i 'âlîleri üzere sâlimen irsâl ve isâl olunmaları bâbında takayyüd ve ihtimâm olunur. Bâki emr ü fermân devletlü sultânım hazretlerindir.", Zülfikâr Paşa, a.g.e., s. 58-59.

kilişini “...Ba’zı ‘illet sebebiyle ‘asker-i İslâm Niş sahrâsına gitmek üzere olmağla...” cümlesiyle vermektedir^[33]. Ama hangi illet olduğu açıklanmamıştır.

Zülfikâr Paşa büyük bir ihtimal ile bu illetin Yeğen Osman Paşa ve etrafındaki kişiler olduğunu düşünmüş ancak Osman Paşa’nın yanında bulunduğu için onun kaçışından ve asiliğinden bahsedememiştir. Çünkü o, “*cemâdât makûlesine pend-âmiz cevâb kâr itmediğü gibi bunun dahi ‘isyân u tuğyân ile âlûde olmuş ve kararmış gönlüne söz te’sîr itmeyeceğîn*”i gözlemlediği bu asinin emri altında olarak Niş’e gelmiş bulunuyordu.

Osmanlı elçilik heyeti Niş’te sekiz gün kadar konakladıktan sonra, Yeğen Osman Paşa’nın Avusturya serdârına gönderdiği ve talep ettiği pasaport kağıtları, tercüman ve kendilerine refakat etmekle görevli askerler gelince buradan Belgrad’a gitmek üzere ayrılmışlardır. Belgrad bu esnada -Yeğen Osman Paşa’nın kaçışının ardından kuşatılmıştı- Avusturyalılara teslim olmuştur ve top şenlikleri yapılmaktadır. Elçilik heyeti buraya yakın bir yere getirilmiştir. Maksat top şenliklerini görmelerini sağlamaktır. Zülfikâr Paşa yaşadıkları bu anı şöyle ifade eder:

“...*Top sadâsı dahi işidilmeğe başladı. Meğer Belgrad Kal’ası alunduğunun şenliği itmeleriyle ‘an-kasd bizi ordularına karşı getirtip ‘arabalar tahmîl olunmak bahânesiyle eyledikleri şenliklerin göstermek murâd itmişler ve istikbâle gelen beg dahi selâmdan sonra ‘İşte ‘arabalar gönderildi, eşyânız vaz’ olunsun ve bugün Belgrad alunduğundan şenliği olmağla gelün, siz dahi seyr edin.’ deyü cevâb eyledi. Bu cevâbı gücümüze gelmeğle, bu neye benzer? Bir âdemin evlâdı merhûm olur gayrinin haceti olmayup oynarlar, gülerler iken ‘Gel sen de bizim ileoyna, gül. ‘dirler...’*”^[34]

Yeğen Osman Paşa’nın terk ettiği Belgrad’ın kaybı Osmanlı heyetini derinden etkilemiştir. Bunun sebebini sadece Belgrad’ın Osmanlı Devleti için stratejik ve tarihi bir öneme sahip olmasında aramamak gerekir. Nitekim yukarıda belirttiğimiz gibi Zülfikâr Paşa başkanlığındaki elçilik heyeti diğer heyetlerden farklı olarak savaş halinde buldukları bir devlete kritik bir ortamda barış aramak

[33] Zülfikâr Paşa’nın sadrâzama gönderdiği mektubun sûretidir: “Târih-i m [mezkûr]. Ma’rûz-ı bendeleri budur ki Yagodine sahrâsında ‘asker-i islâma dâhil olup me’mûr olduğumuz üzere Nemçe cânibine sâlimen gönderilmemiz husûsu, vezîr-i mükerrerem ser-‘asker devletlü ‘Osmân Paşa oğlunuz ile müzâkere olundukta ba’zı ‘illet sebebiyle ‘asker-i islâm Niş sahrâsına gitmek üzere olmağla Nemçe taburunun baş cenerâli ile mukaddem haberleşilüp irsâl olunmamız tedâriki dahi görülmek için bu kulları Niş’e değîn ma’an ‘avdet eylemek üzere tenbîh-i ‘âlileri olup emirleri üzere mahall-i merkûma ‘asker-i islâm ile gelinüp haberleşmek için taraf-ı sa’âdetlerinden Nemçe ‘askerinin baş cenerâline mektûb tahrîr ve âdem ile irsâl olunmuşdur. Cevâbı geldikde sa’âdetlü, devletlü sultânımın du’â-yı hayrları berekâtıyla kalkılıp sür’at üzere gidilür. Nâme-i Hümâyûn-ı sa’âdet-makrûnun Yagodine’den gerü dönmek emrinde ziyâde takayyüd olunmuşdur. Lakin devletlü Ser-‘asker ‘Osmân Paşa hazretleri oğlunuz Nâme-i Hümâyûn-ı şevket-makrûnun irsâl ve isâlinde ihtiyât ve ihtimâm gerekir deyü buyurmuşlardır. Emirlerine infisâlen bu mahalle dek gelünüp cevâba müterakkıbiz, haber geldikte inşâ allâhu te’âlâ eğlenmeyüp me’mûr olduğumuz üzere revâne oluruz. Bâki emr ü fermân, devletlü sultânım hazretleri-nindir”. Zülfikâr Paşa, a.g.e., s. 59.

[34] Zülfikâr Paşa, a.g.e., s. 61.

için gidiyorlardı. Kaldı ki devletlerinin menfaatlerini sadece Avusturya'ya değil, müttefikleri Lehistan ve Venedik'e karşı da korumak zorunda idiler. Bu şartlar altında Belgrad gibi bir üssün kaybı iyi bir başlangıç olmadığı gibi moral olarak kendilerini olumsuz etkilemiştir.

Osmanlı elçilik heyeti Avusturya'da dört yıla yakın bir süre cebren alıkonulmuş, bu zaman zarfında Osmanlı Devleti'ndeki gelişmelerden ulaklar ile haberdar olmalarına izin verilmemiştir. Sadece bir defaya mahsus olmak üzere heyetten Mustafa Ağa'nın İstanbul'a gidip gelmesine izin verilmiş, Mustafa Ağa da Avusturya'ya döndüğünde Sadrâzam'dan Zülfikâr Paşa'ya 12 Muharrem 1101 (26 Ekim 1689) tarihli mektuplar getirmiştir. Bu mektuplardan birinde Sadrâzam, Yeğen Osman Paşa'nın katlini Osmanlı Devleti'ndeki hayırlı gelişmelerden biri olarak adeta müjdelemekte ve bunu şöyle ifade etmektedir:

“El-hamdü li'l-lâh bu sene-i mübâreke Hakk te'âlânın 'avn ve 'inâyeti ile Devlet-i 'Aliyye'nin niçe müşkül-i gâileleri suhûlet ile mündefi 've mürtefi' oldu. Cümleden biri Yeğen 'Osmân Paşa didikleri hâin, Devlet-i 'Aliyye'ye ittüğü hiyânetin cezâsın i'vân ve ittîbâ'ıyla bulup bu kış içlerinde gazab-ı inşiyâr-ı hüsvâ-niyye mazhar ve vücûd-ı hiyânet-âlûdlarından diyâr-ı Rumeli mutahhar oldu”.^[35]

Sadrâzam'ın mektubunda, Devletin halledilen müşkülâtlarının içinde Yeğen Osman Paşa meselesine öncelik vermesi, Yeğen Osman Paşa'nın devlet için nasıl büyük bir sorun haline geldiğini göstermektedir. Yine Sadrâzamın:

“...Bundan mâ'ada Anadolu'da şekâvet ve fesâd ile izhâr-ı tuğyân idüp Türîdi nâmında olan Sivâs Beğlerbegisi Gedik Mehmed Paşa'nın ve sârîca ve sekbân eşkiyâsından başına cem' ittüğü ehl-i fesâdın bi-fazlı'llâhi te'âlâ bu yaz cezâları virilüp Memâlik-i Anadolu'da Sarîca ve Sekbân nâmı bi'l-küllîye ref' ve el-hamdü li'l-lâhi te'âlâ devlet-i Padişâhîde gerek Rumeli ve gerek Anadolu'da ol makûle havene-i dîn [ü] devlet olan eşkiyânın 'urûkı münkatı' oldu...”^[36] şeklinde ki ifadelerinden Anadolu ve Rumeli'deki eşkiyanın def edilip sarîca ve sekbânların kaldırıldığı da anlaşılıyordu.

Şu halde devlet, 1688 senesi içinde bir yandan kutsal ittifak devletleri ile savaşırken bir yandan da içerde eşkiyaya karşı ciddi tedbirler uyguluyordu. Anadolu'da söz konusu sene içinde başarı kazandığı da görülüyordu. Nitekim Yeğen Osman Paşa'nın Konya'ya hâkim küçük dayısı Kara Hasan Bey ile yeğeni Ahmed Bey'de ortadan kaldırılanlardandı^[37].

[35] Zülfikâr Paşa, a.g.e., s. 145.

[36] Zülfikâr Paşa, a.y.

[37] Kütükoğlu, a.g.m., s.162.

Asıl eşkıya başı Yeğen Osman Paşa'ya gelince, Belgrad'dan kaçarak Niş'e gelmiş oradan da Sofya kışlağına çekilmişti. Sofya'da da kendini güvende hissetmediğinden şehre yakın bağlık bir yerde "Yeğen-âbâd" denilen evlerde eşkıyalarıyla birlikte yaşıyordu. Halkı haraca bağlamış, merkezden gelen hatt-ı hümayûnları da dikkate almıyordu, isyan halindeydi^[38]. Bu arada Kırım Hânı Selim Giray Hân sefer konusunda müşâverede bulunmak için Edirne'ye çağrılmıştı. Selim Giray'ın bu toplantıda Osman Paşa'nın hakkından gelinmesinin lüzumu ve ondan bir fayda görülemeyeceği yönündeki beyanları neticesinde katli için fetva verildi, bütün Rumeli'ne nefir-i âmm emirleri yazıldı. Alınan karar gereğince Yeğen Osman Paşa yerine Macaristan serdârlığına Vezir Arap Receb Paşa tayin edildi ve kendisine nefir-i âmm askerleri ile Sofya'ya yürümesi emredildi. Nefir- âmm uygulaması Yeğen Osman Paşa'nın etrafındakilerin dağılmasına sebep olmuştu. Yeğen Osman Paşa üzerine gelindiğini haber alınca kendisine taraftar olan Prizrinli Mahmud Paşa'ya sığındı. 3 Mart 1689'da Priştine'ye varan Serdâr Receb Paşa, Mahmud Paşa'dan asilerin teslimini istemiş, o da Yeğen Osman Paşa ile beraber diğer yanında bulunan asilerin başlarını vurdurmuştur^[39].

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin II. Viyana'dan sonra içine düştüğü askeri, siyasi, sosyal ekonomik bunalım ortamında birtakım eşkıyalar türemişti. Bu eşkıyalar Anadolu'da Celâli isyanlarının ortadan kaldırılmasından sonra ikinci bir isyan dalgası olarak gösterilebilir. Türedi isyanları diye adlandırılan bu isyanlar 1683 Viyana yenilgisinden sonra Osmanlı Devleti'nin kutsal ittifak devletleriyle ayrı ayrı cephelelerde ve aynı anda savaştığı bir dönemde yaşanmış, devletin ekonomik, askeri, sosyal anlamda en fazla güce ihtiyaç duyduğu bir dönemde alevlenmiştir. Türedi denilen bu eşkıyaların en meşhuru Yeğen Osman Paşa, devletin bu acz içinde bulunduğu bir dönemde ortaya çıkarak adından söz ettirmiştir. O, Anadolu'da zorbalığını artırınca paşalık ile elde edilmeye ve Rumeli'ne geçirilerek düşmana karşı kullanılmaya çalışılmıştır. Bu yolla hem Anadolu reâyâsı onun haracından, şekâvetinden kurtulacak hem bu bölgede devlet otoritesi yeniden tesis edilecek ve en önemlisi düşman karşısında savaşıırken kırılmış olacaktı. Bu doğrultuda Yeğen Osman Paşa, Macaristan serdârı olarak Avusturya'ya karşı cepheye gönderilmiştir. Osman Paşa'ya serdârlık verilmesi ile hesaplanan, Anadolu'daki leventlerin de onun etrafında toplanacağı ve burasının sükûn bulacağıydı. Fakat bir

[38] Kütükoğlu, a.y.

[39] Kütükoğlu, a.y., Silahdâr Tarihi, C. II, s. 424-425.

eşkiyadan paşa ve serdâr tayin etmenin bedelini Osmanlı Devleti Belgrad gibi bir kaleyi kaybederek ödemiştir. Avusturya'nın Yeğen Osman Paşa gibi bir eşkiyanın serdâr yapıldığını, bu kişinin önlerinden kaçtığını, devletin bu noktada acz içinde kaldığını bilmesi ve bunu yapılan barış müzâkerelerinde Osmanlı Devleti'nin aleyhinde kullanması ise cabasıydı.

Yeğen Osman Paşa, Macaristan serdârı olarak Belgrad'ı bırakıp kaçtığında Zülfikâr Paşa başkanlığında bir Osmanlı elçilik heyeti Viyana'ya gitmek üzere orada bulunuyordu. Osman Paşa'nın kaçıışı Avusturya ile barışa giden Osmanlı heyetinin elini oldukça zayıflatmış, psikolojik olarak da çöküntüye girmelerine sebep olmuştu. Zülfikâr Paşa'nın dediği gibi, "Hayattan ayrılmış ceset gibi kuruyu kalmışlardı". Belgrad'ın düşüşü ise elçilik heyetini iyice zor durumda bırakmıştı. Zira Avusturya, Belgrad'ın teslim olması dolayısıyla yaptıkları şenlikleri Osmanlı elçilik heyetine göstermek için onları kasten şehrin yakınından götürüyordu. Osmanlı elçilik heyeti Viyana'da Avusturya ve müttefikleri ile yapılan barış müzakerelerinden bir sonuç elde edememiş ve burada dört yıl kalmıştı. Bu bağlamda dolaylı da olsa Yeğen Osman Paşa'nın isyanı ve serdârlığındaki kaçıışı bir koz olarak Avusturyalı vekillerce Osmanlı elçilik heyetine karşı kullanılmıştır. Çünkü görüşmelerde Osmanlı elçilik heyeti bazı kabulü imkânsız isteklerle karşılaştığında Osmanlı Devleti'nin ihtişamından bahisle bunları reddetmeye çalışırken Avusturya vekilleri, Osmanlı Devleti'nin eşkiya galesini bertaraf edemeyecek kadar perişan olduğunu söyleyerek buna itiraz etmişlerdir.

Yeğen Osman Paşa, serdârlığında da eşkiyalığını devam ettirmeye çalışmış, bu hali bilindiği için Kırım Hânı Selim Giray'ın telkinleri ile ortadan kaldırılmış, diğer leventler ve sarıca sekban kurumu da ortadan kaldırılarak ülkeye sükûn getirilmeye çalışılmıştır.

Kocaeli ve Hüdavendigâr Sancaklarında Eşkiyalık Olayları (18. ve 19. Yüzyıllar)

Prof. Dr. Atilla ÇETİN
Emekli Öğretim Üyesi / Sakarya

Kocaeli ve Hüdavendigâr sancakları küçük bir yüzölçümüne sahiptir. Karadeniz'den Uludağ'ın güney eteklerine kadar 200 km. doğudan batıya 100 km. uzunluğundadır. Yani Arnavutluk kadar yüzölçümü vardır. Genelde sancakların her ikisi de başkent İstanbul'un hemen dibinde olduklarından eşkiyalık olayları az olur veya hiç olmaz diye algılanır. Halbuki tam tersine yüzyıllar içinde birçok eşkiya zulmetmiştir. Bunun sosyal, idari ve ekonomik nedenleri vardır. Kocaeli Sancağı Tersane-i Âmire'nin kereste ihtiyacını karşılayan bir sancaktı. Bazı kazaları kürek, halat, üstümü ihtiyacı için Ocaklıktı. Osmanlı Devleti yolların güvenliğine büyük önem verirdi. Yollar güvenli olursa kereste akımı sağlanabilirdi. Ama hac kervanları ve Surre-i Humayun'un her yıl geçişi için Üsküdar- Geyve yolları ve menzilleri büyük önem taşırdı. Saray-ı Humayuna bazı yiyecek maddeleri (nohut, soğan, mercimek) saray mutfağı için odun ve kömür bu sancaklardan giderdi.

Geçmiş yüzyıllarda, devlet düzeninin işi işlemediği, sosyal, ekonomik ve kültürel çalkantıların ve sıkıntıların yaşandığı dönemlerde Osmanlı ülkelerinin birçok yerlerinde eşkiyalık ve zorbalık hareketleri görülmekteydi. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında ve 19. yüzyılın başlangıcında Anadolu'nun birçok bölgelerinde yoğun eşkiyalık hareketlerine rastlanması bir raslantı değildir. Çoğunun öykülerine bakıldığında nedenleri arasında oldukça benzerlikler mevcuttur. Özellikle Ege bölgesinde, Manisa'da, Orta Karadeniz bölgesinde, Antakya'da, Orta Anadolu'da ve Rumeli'de bu tür hareketlerin çokluğu ve sıklığı, Osmanlı toplumdaki önemli bozukluklardan kaynaklanmaktadır. Eşkiyalık hareketleri bir sosyal olgudur. Kökeninde sosyal, ekonomik, kültürel nedenlerin yanı sıra, Avrupa'nın ekonomik istilacı zihniyetinin, Osmanlı toplumsal ve ekonomik yapısını

bozan, geleneksel sanatları, esnaf teşekküllerini, bozan, altüst eden bir yayılması ekonomik baskıların sonucudur^[1].

Sakarya bölgesini de içine alan eski Kocaeli Sancağı, başkent İstanbul'un hemen komşusu, arka bahçesi olmasına rağmen, özellikle sözünü ettiğimiz yüzyıllarda, bölgede birçok eşkiya, zorba, çıktığı ve halka zararlar verdiği bir alandı. Denilebilir ki, Kocaeli sancağı ormanları kadar, eşkiyaları ile de bol ve zengin bir bölgeydi. Ormanları kadar eşkiyaları ile de ünlüydü. Bölgenin coğrafi yapısı, geniş ve korunmaya elverişli ormanları, dağları, eşkiyalara yataklık yapabilecek veya her türlü malzemelerin (yiyecek, giyecek, silah, at vb.) teminindeki kolaylıklar, seyrek ve dağınık köylerin mevcudiyeti, zengin ve varlıklı ayan, eşraf, derebeyi, çiftçi, ağa ailelerinin bolluğu, zengin bir bölge olmasına karşılık, fakirlerin de sıkça varlığı, ve daha başka nice sebepler birçok eşkiyaların çıkışını, az veya çok süreli faaliyetlerinin devamına zemin ve imkan hazırlamıştı. Bunların en büyük zararları suçu ve günahı olmayan köy ve kasaba halklarına, reaya zümrelerine olurdu. Malları haksız yere gasb edilir, paraları, hayvanları, eşyaları alınır, canlarına zulm edilir, namuslarına zarar gelirdi. En sonunda canlarını yitirip öldürülenler de olurdu. Belgelerde, "*EhI-i ırzın hâneIerini basub gasb-ı emvâI, hetk-irz, katl-i nü-fus misillü dürlü mezâlim ve te'addiyatdan.*" bahsedilirdi. Devlet bu türlü olayların çıkmasını ve sürmesini istemez, bunu yapanların daima cezalandırılmasını savunurdu. Yakalananların başı kesilir, İstanbul'a gönderilir, ibret için Topkapı Sarayı'nın ilk kapısının önünde teşhir edilirdi. Güçlü olanlar ise kendisini kurtarabilirdi. Hatta onlara bazı unvanlar da verilirdi. Devlet bunları "şaki" "eşkiya", "haydut", "mütegalibe", "bağı" gibi adlarla anardı.

Eşkiyalık olaylarına katılanların, dağların başına silahla çıkanların, yol kesenlerin, insan öldürenlerin her birinin çıkış öyküleri ve maceraları birbirinden farklıydı. Bu öyküler, o zamanki insanlar arasında, hikaye, masal, tefrika gibi anlatılır, eşkiyanın atı, silahı, giyimi, fakir ve garipleri koruması veya zulmü, öldürdüğü kişiler dilden dile dolaşır, bazen farklı ilavelerle süslenirdi. Onun için Osmanlı toplumunda, sözlü bir eşkiya edebiyatı ve anlatımının varlığını önemle hatırlamak gerekir. Örneğin 20. yüzyılın başlangıcında ünlü bir rum eşkiya Lefter'in (Izmit ve Kandıra civarında) çeşitli anlatımını ihtiyarlardan ve köylülerden dinledim. Çıkış öyküleri arasında, asker kaçakları, haksızlığa uğramış ve adalet arayan insanlar, bazı paşaların işsiz kalmış kapı halkları, doğuştan eşkiya-

[1] *Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü (Emekli Öğretim Üyesi).

Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri. İstanbul 1944, a.mll., XVIII. ve XIX. Yüzyıllarında Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri. İstanbul 1955,

— Atçalı Kel Mehmet, İstanbul 1968; Sabri Yetkin, Ege'de Eşkiyalar, İstanbul 1997. 2. bsm..

İbrahim Güler, "Orta Karadeniz Bölgesinde eşkiyalık hareketleri", Osmanlı Araştırmaları, XV (İstanbul), s. 137-219.

lığa ve zulme meyyal tipler, evsiz, barksız, işsiz güçsüz bir eşkiyaya kızan olanlar, karnı aç insanlar bir eşkiya liderinin etrafında toplanırlardı. Genelde sorunun kökü, sosyal ve ekonomik dertlere, haksız ve fazla vergi toplayan yerel yöneticilere, ekonomik dertlere ve bozukluklara dayanırdı. Şunu da belirtelim ki, eşkiyalık olaylarını ve bunu yapanları yeterince araştırmadan, bu sosyal rahatsızlıkları ve tipleri ortaya koymadan, bölge tarihi araştırmalarının bir yönü eksik kalır kanısındayız. Osmanlı devlet ricali çoğu kez, bu sorunların kökenine inmeyip, köklü çözümler üretmek yerine, idam ederek, sürgüne yollayarak, geçici önlemlerle olayları kapatmak isterlerdi. Geçici önlemler ise daimi çareler getirmezdi. Bir yerde söndürülen eşkiya ateşi, başka bir köşede tekrar alevlenirdi. Eşkiyalık olayları halk ruhunda derin izler ve yankılar yapar, bir şiirde, bir halk deyişinde, bir öyküde veya bir saz şairinin sazı ile çalıp söylediği bir halk destanında anlatılır, kuşaktan kuşağa aktarılır giderdi^[2]. Sakarya bölgesinde faaliyetlerine rastlanılan önemli bazı eşkiyalar arşiv kaynaklarının ışığında aşağıda verilecektir.

A- KOCAELİ SANCAĞINDA EŞKİYALIK OLAYLARI

1. KANDIRALI MEHMET PAŞA

18. yüzyılın sonlarına doğru Kocaeli ve Sakarya bölgesinde ünlü eşkiyalardan birisi “*Şaki Kandıralı Mehmet*” olarak anılan Kandıralı Mehmet Paşa’ydı. Kandıra’dan Osmanlı Devleti döneminde yetişmiş ilk ve tek paşaydı. Çocukluğundan itibaren atak ve cesur bir insan olduğu anlatılırdı. Bu bakımdan “Deli Mehmet” diye anıldığı söylenirdi^[3]. Osmanlı devrinde yetişmiş ve yaşamış birçok devlet adamı gibi, Kandıralı Mehmet Paşa’nın da doğum tarihi, ailesi, gençliği, yetiştiği ortam hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Muhtemelen 18. yüzyılın ikinci yarısında doğmuş olmalıdır. Sözlü rivayetlere göre, çocukluğundan beri, atak, cesur, doğru sözlü, tok gözlü, sadık bir insandı. Tahsili olup olmadığı belli değildir. Silistre-Valisi Rüştü Paşa, afvını istirham ettiği bir yazısında Kandıralı hakkında “*..Aslında terbiye görmeyip tavri yabani görünüyor ise de şeci’ ve sadık..*” bir insan olduğunu vurguluyordu. Hangi nedenlerle başladığını şimdilik bilmediğimiz olaylar sonucu, 18. yüzyılın sonlarında, Kocaeli bölgesinde eşkiyalık hareketleri içinde yer aldı. Kandıralı şaki Mehmet olarak ismini duyurdu. Kandıra, Karasu, Şeyhler, Yalova, Sapanca, Karamürsel taraflarında yol kesme, baskın, ev yakma, mal gasbı, adam öldürme, adam kaçırma gibi şekavet olaylarına karıştı. Arap Selim, Çalık, Cezayirli Deli Mehmet yakın adamlarıydı. İzmit körfezinde de kor-

[2] A. Çetin, Kocaeli Tarihinden Sayfalar, s. 13-14.

[3] A. Çetin, “Kandıralı Mehmet Paşa”. Tarih ve Medeniyet. 47 (Şubat 1998). s. 28-32. a.mll., Kocaeli Tarihinden Sayfalar, s. 16-28, a.mll, ‘Kandıralı Mehmet Paşa’, Çağdaş Kandıra, 3 (Mart 2002), s. 18, “Kandıralı Mehmet Paşa”. DİA (madde tarafımızdan yazıldı)

sanlık yaptı. Kocaeli bölgesinde birbirine rakip ve muhalif bazı kasaba ayanları ve derebeyleri bu tür kanun kaçaklarını, eli silah tutan namılı kabadayı ve eşkiyaları destekliyor, el altından besliyor ve birbirlerine karşı koz olarak kullanıyorlardı. Hakkında birkaç kez “Ferman-ı kaza” çıkarılan, ancak yakalanamayan namılı eşkiya Kandıralı Mehmet cezalandırılmadı. Bu da ününe ün kattı^[4]. Nitekim, Yalakâbâd (Yalova) kazası Ayânı el-Hac Mustafa Ağa, Kandıralı Mehmet'e sahip çıkarak, rakibi Karamürsel Ayanı el-Hac Hasan Ağa üzerine adamlarıyla göndermişti. Kandıralı Mehmet Karamürsel'e bağlı Gonca köyü civarında Hasan Ağa'nın kuvvetleri ile çarpışmış, başarılı olamayınca dağ tarafına firar etmiş, hakkında birkaç kez idam fermanı çıkarılmış, bölgenin başka bir meşhur eşkiyası olan **Deli Balta** ile karşılaşmıştı. Deli Balta ve taraftarları ile Kandıralı Mehmet ve adamları arasında dört saat kadar çatışma olmuş, sonunda Kandıralı Deli Balta'yı ve aledarı Ayası Yanık'ı öldürüp kafalarını kesmiş, Ulaşlı iskelesinden gemiye binerek Yalova'ya koruyucusu aynın yanına kaçmıştı. Bu olay 1802 veya 1803 yılında vuku buldu. Bu olaydan sonra Kandıralının şöhreti daha da artmış ve olasılıkla bazı destekçilerinin aracılığıyla devlet tarafından afv edilmişti^[5].

Kandıralı bundan sonra kısmetini İstanbul'da aradı. Kaptan Paşa çavuşlarından oldu. Cesareti pazu kuvveti ile Galata ve Kasımpaşa kabadayıları arasında namı çıktı. Deli Balta'yı öldürmüş olması ayak takımı arasında namını yürüttü. Kaptan-ı derya olan Cezayirli Seyyidi Ali Paşa mizâcen Kandıralıya benziyordu. Kandıralı onun has adamı idi. 1808 yılı 19 Kasımında meydana gelen ikinci ihtilalde Kandıralı önder oldu. Yıldızı parladı. Galata, Kasımpaşa, Beyoğlu külhanbeyi, kopuk, asker kaçağı, serseri takımları Mehmet'in başı çekmesiyle cesaret buldular. Yatışır gibi olan isyanı alevlendirdiler. Bu asi grubu Tophane, Tersane, Atmeydanı gibi resmi yerleri ele geçirdiler. Levent çiftliği ve Selimiye de alındı. Kandıralı Bursa'da bulunan efendisi Cezayirli Ali Paşa'yı İstanbul'a davet ettirerek ikinci kez Kaptan paşa olmasını sağladı. İhtilalin önderi Kandıralı da mükâfaten Tersane Kethüdası yani ikinci adam tayin edildi. II. Mahmut ihtilâl döneminin tayinlerini istemeyerek onaylamıştı. 1809-1812 arasında Rumeli'de bazı eşkiya takibi ile görevlendirildi. Özellikle Rusçuk cephesinde kahramanca ve cansiperâne mücadelelerde bulundu, herkesin takdirini kazandı. Bu arada, Dergah-ı âli Kapucubaşılığı, 1809 yılı başlangıcında iki tuğ ile mirmiranlık tevcih olundu^[6]. Sultan II. Mahmut bu ihtilâl adamına karşı daima kuşkulu idi. Nitekim Orduyu hümâyündan elinde fermanlar olarak, orta kola götürüleceği zaman birkaç gün Galata'daki evinde kalmış, gizlice ne için geldiği soruşturulmuştu^[7]. Sadrazam Hur-

[4] BOA, Cevdet-Zaptiye, nr. 605, 1367, 2683.

[5] BOA, HAT, nr. 41137, 18200, Cevdet-Zaptiye, nr. 3838. 2683, 4185.

[6] BOA, MD, nr. 227. s. 209-10, ii. 708, HAT nr. 41854/K-L.

[7] BOA, HAT, nr. 31033, 32907, 33064.

şit Ahmet Paşa da kendisini takdir edenlerdendi. Mansıbsız olduğundan Nisan 1813'te Çorum sancağına tayin edildi. Bir buçuk yıl kadar orada görev yaptı. Bazı şikâyetler sonucu azl edildi ve 1814'te İstanköy adasına sürüldü. Afvı konusunda bazı paşaların ve şefaatçilerin isteklerini II. Mahmut kabul etmedi. Adada bazı kişiler kendisine muhalif oldular. Hakkında, şikâyetler gönderildi. Kaptan-ı derya Mehmet Hüsrev Paşa İstanköy adasına donanma ile uğrayışında kendisi ile görüşmüş ve maddi sıkıntısına karşılık bir miktar harçlık vermişti. Kendisinden memnun olmayanlar gece evine gelirken 21 Şaban 1231 / 17 Temmuz 1816 gecesi bıçaklayarak öldürdüler. Mehmet Hüsrev Paşa bu duruma çok kızarak, sert bir şekilde tahkikat yaptırdı. Zanlı birkaç kişiyi astırdı^[8].

2 - DELİ BALTA

18 .yüzyılın son çeyreğinde Kocaeli ve Sakarya bölgesinde namını duyurmuş önemli şakilerden birisiydi. Soygun, köyleri basma, mal ve para gasbı gibi olaylara karıştığı bilinmektedir. Kandıralı Mehmet ve Deli Balta ve diğer eşkiyaların tutuklanmaları için Kocaeli mütesellimine emir gönderildi^[9]. Adapazarı civarındaki eşkiyalar ile işbirliği vardı. Bir ara Karamürsel ve Yalakâbâd kazalarına musallat olan Deli Balta ve adamlarından Dramalı Süleyman, İskilibli Halil ve yirmi beş nefer arkadaşları ile Kumla-i sagir üstündeki harmanlara gelip köy sakinlerinden İsmail oğulları Seyyid Ahmet ve Seyyid Ali isimli kimseleri darb ve katl ettikten sonra, menzil beygirlerini ve odun kesen fukaranın hayvanlarını ve eşyalarını gasb ve garet etmişlerdi. Zabitler tarafından üzerlerine varıldığı zaman kaçarak, sonra kazalara gelip dağ tarafında olan köylere baskın yapıp, oduncuları bağlayıp köy ahalilerinden para isteyerek rahatsız etmişlerdir. Şer ve mazarratlarından odun kesimi için dağlara, değirmen, bahçe ve bağlarına köylüler gidemeyip, halleri perişan olmuştur. Bu tür halka zarar veren şekavet sahiplerinin izalesi için Kocaeli sancağı mutasarrıfı Darendeli Ali Paşa'ya ve mütesellimi Ahmet Ağa'ya Evâsıt-ı Rebiülahir 1215 / 31 Ağustos-10 Eylül 1800 tarihinde muhkem emir gönderildi^[10]. Hakkında birkaç kez ferman-ı kaza çıkarılmasına rağmen Deli Balta da ele geçirilemedi. Yolları, saklanılacak yerleri ve yatakları devlet güçlerinden daha iyi biliyordu. Yakalanması için Karamürsel Aynına emir gönderildi.

71. cemaatin yoldaşı olup, özellikle Kara Osman Ağa işinde emeği geçen, Şile Serdarı ve Ayâni Uzun Hasan Ağa, sonraki yıllarda serkeş hareketleri ile devle-

[8] BOA, HAT, nr. 16834, 34074, 41654/Ş, 48679, MD, rır. 235, s. 28, MD, nr. 226, s. 228, Ahmed Cevdet, Tarih, İstanbul 1309, IX, s.38,45,49, 51, X, s. 10,77, 100, 107- Şanizade, Tarih, İstanbul 1290-91, 1, s. 136, 151, 153, II, 74-75, 190, Asım, Tarih, İstanbul ts. , II, s. 256, Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmani. IV, s. 279.

[9] BOA. Cevdet-Zaptiye, nr. 4185.

[10] BOA, Cevdet-Dahiliye. nr. 17113, Cevdet-Zaptiye, nr. 3658.

te ters düşmüştü. Nitekim Uzun Hasan, Akâbâd nahiyesinde Kırkman Mustafa Alemdar hakkında nefsaniyete mebni hakkında cezalandırılması için emir çıkartmış, o da firar etmiş, bundan eşkiya makulesi fırsat bulup, yolları kapatıp, gelip geçenlere zarar verdikleri gibi, kereste kesim mevsiminde işin tatil edilmesine yol açmışlardır. Köy halkları ve fakirler bundan büyük zararlar görmektedirler. Arabacı taifesi ortalık böyle ihtilâlde olduğu sürece ıyâl ve evlatlarını bir yere koyup da kereste kesimi ve nakli için dağlara gitmeğe cesaret edememektedirler. Bunların afvına müsaade edilmesi Tahta Serdarı es-Seyyid Ahmet tarafından Bâbîaliye bildiriliyordu^[11]. Uzun Hasan hakkında da ferman-ı kaza çıkarılarak yerel yöneticilere duyuruldu. Kocaeli sancağı mütesellimi Ahmet Ağa, Uzun Hasan ve refiki Deli Balta'nın haklarında ısdar edilen fermanı haberdar olduğunu, isti'cali havi emri gerek kendisinin ve gerekse Tahta Serdarı Seyyid Ahmet Ağa'nın aldıklarını, Uzun Hasan ve Deli Balta'nın bölgede gezip dolaştıklarını iki saat bir yerde karargir olmayıp, casusları sayesinde haberlerini alacaklarını, idam ve izalelerine çalışacaklarını bildirmekteydi^[12]. Bu gayretlere rağmen Deli Balta yakalanamadı.

Deli Balta'nın sonu, kendisi gibi şaki olan Kandıralı Mehmet vasıtasıyla gerçekleşti. Bir tesadüf ile Karamürsel'in Gonca köyü civarında karşılaştılar. Dört saat süren çatışmadan sonra Kandıralı, Deli Balta ve alemdarı Ayası Yanık'ı öldürerek başlarını kesti ve Yalakâbâd'a kaçtı^[13]. Bunu sevinçle Babiâli yetkililerine bildirmişti. Bölge halkı birçok zulmünü çektikleri Deli Balta'dan kurtulmuşlardı.

3. FENERCİ OĞLU MUSTAFA

Adapazarlı Kocaeli Mutasarrıfı mirmiran Adapazarlı Seyyid Hüseyin Paşa (1793-1800) zamanında Kefken, Karasu civarında Fenerci oğlu Mustafa adlı şaki faaliyette bulundu. Paşa Tüfenkçibaşısı Köse oğlu Mehmet'i şakinin üzerine gönderdi. Şaki evinde saklandı. Ancak, yöredeki eşkiya tiplerinden Kaymas kazasından Ayân oğlu Mehmet ve Genceli sakinlerinden Bostanî oğlu Hüseyin adlı müfsitler Fenerci oğluna yardım ettiklerinden, çatışma esnasında Fenerci oğlu firar etti ve yardımcılardan sekiz neferin cezaları verilip kesilmiş başları İstanbul'a gönderildi^[14].

4. HASAN NAM ŞAKİ

Kocaeli Mutasarrıfı Seyyid Mustafa Paşa (1787-89) zamanında Kandıra kazasına bağlı Kefken ve Karasu taraflarında Hasan adlı şaki dört beş seneden beri

[11] BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 12915.

[12] BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 12915/1; Cevdet-Zaptiye, nr. 3358.

[13] BOA, HAT, nr. 4137, A. Çetin, "Deli Balta", M. Sabri Yalım'a Armağan, İzmit 2001, s75-78.

[14] BOA, HAT nr. 13354.

zuhur ederek, derebeğliği iddiasıyla çeşitli şekavetlere cesaret ile o havalide olan ibadullahı huzursuz ettiğinden dolayı şakinin cezası verilerek, kesilmiş başı Dersaadet'e gönderildi. Bâb-ı hümâyûn önünde teşhir edildiği Vezir-i âzam tarafından Sultan III. Selim'e bildirildi. Sultan yazdığı hattında aynen Şöyle demektedir;

“Kapuya vaz'ı münâsib olmak gerektir bu Mustafa paşa'yı Kocaeli sancağına memur etmeden murad bu misillü eşkiya ve derebeğleri idam ve nizâm vermek için idi şimdiye değin bir işe yaramadı derebeğleri idam eylemenin tamam vaktidir bu sancakda zorba ve derebeği ve zulm ve teaddi (ider) çok kimesne vardır Hamid'in rüfekâları ve Lefke'de Cebeci oğlu Himmet oğlunun avnesidir bunlar duruyor bu adam bunları galiba beceremeyecek Eskişehir'de kezâlik zorbalar vardır anların dahi defi İazımdır”^[15].

5. YARIM AĞA LAKAPLI ABDÜLFETTAH

III.Selim ve IV. Mustafa dönemlerinde Sakarya'da namlı eşkiyadan birisi, Yarım Ağa demekle meşhur Abdülfettah'tı. Devletin isteğine aykırı (hilaf-ı rıza) birçok hareketlere cesaret ettiğinden dolayı hakkında emr-i âli çıkarılmıştı. Kocaeli Mütesellimi Mustafa Beyin sıkı takibi ile adı geçen ve bir nefer bölükbaşısı katl ve idam olunarak kesilmiş başları İstanbul'a gönderildi^[16]. IV. Mustafa *“Ma'lûm-ı hümâyûnum olmuştur”* hattını yazdı.

6. KARA MUTAF VE ADAPAZARI MAHKEMESİNDE KATL OLAYI

1783 yılında Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Ahmet Paşa-zâde İsmail Paşa'nın zamanında, başlarında *Kara Mutaf* adlı şakinin bulunduğu eşkiya zümresi Adapazarı mahkemesinde Sabanca Naibinin kethüdasını katl ettiklerinden başka, Akhisar-1 Geyve kazası eşkiyasının dahi fırsat bularak (ferce-yâb) İmam-zâde Ahmet'i haksız yere katl ettiler. Eski töhmetine binaen firar eden Kara Mutaf etrafına eşkiya topladığı gibi, Cami-i şerifi basıp birkaç kişiyi de katl ve nice zulüm ve teaddi yapmışlardı. Bu eşkiyaların cezalandırılmaları emr olundu. İsmail Paşa'nın kethüdası eşkiya teftişi için Akhisar, Hendek, Akyazı, Sarıçayır kazalarına gönderildi. Ancak kethüda bazı köylülerden fazla para aldığı, Akhisar'da Kara Oğlan vakfı köylerinde zarar verdiği, vakfın imaretini idare eden Hüseyin'in bir nesnesi kalmadığı, rencide edildiği, bu tür bir zulmün şimdiye kadar görülmediği Sarıçayır, Âb-ı safi, Akyazı maa Hendek ve Sabancı kazaları nâiblerinin ilâmlarından ve zulm-dide olan ahalden yirmi nefer rical (erkek) ve on nefer nisyan (kadın) Dersaadet'e gelip, vakfın mütevellisi Hasan ile arzuhal sunup üzerlerinde-

[15] BOA, HAT nr. 55060.

[16] BOA, HAT, nr. 52951.

ki kethüdanın zulm ve teaddisinin kaldırılmasını beyan eylediler. İsmail Paşa'ya da kethüdası ve kendisi tarafından halka zulm ve teaddi edilmemesi emir buyuruldu. Ayrıca bu iş için Adapazarı'na İstanbul'da görevli bir mübaşir gönderildi. Sancak dahilindeki erbâb-ı mefsedet ve şekâvetkârların şer ve mazaratlarının def edilmesine gayretle çalışma ferman olundu^[17]. Tarih Evâil-i Muharrem 1198 / 26 Kasım- 5 Aralık 1783 idi.

7. SÖĞÜTLÜLÜ MEHMET, KARASULU HACI HASANOĞLU İSMAİL FEYZULLAH, DEVECİ BAYRAKDAR, BEYAZ BEŞE OĞLU HALİL VE DİĞERLERİ

1780 yılında Mehmet Sait Paşa ve Ali Paşa dönemlerinde Kocaeli ve Sakarya bölgesinde yoğun eşkiya hareketleri yaşandı. Bunlar bazılarını ismen tanımak fırsatımız mevcuttur. Evâhir-i Safer 1194 tarihli bir emirde, Şeyhler kazası Ayân ı Haseki *el-Hac Ali Fevzi*, Ağaçalı nahiyesi Ayânı Okçu-zâde Mehmet ve Kandıra'ya tâbi Kulaksız ve Karasu Ayânı Hacı Hasan-zâde İsmail ve Sarıçayır Ayânı Yakub el-Hâc Ali'ye Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Mehmet Sait Paşa'nın sunduğu arzında eşkiyaların tedibi ve halkın istirahatı için yapılacak harekatta adı geçen mirmiranın maiyetine gelmeleri ve memur kılındıkları, onun rey'i ve iradesi ile ittifak üzere hareket etmeleri bildirilmişti^[18].

Evâhir-i Şevval 1194/19-28 Ekim 1780 tarihli ikinci bir emirde ise bazı eşkiyaların isimleri sayılmaktaydı. Sapanca, Hendek, Akyazı, Âb-ı safi, Taşköprü, Karasu, Adapazarı, Gencelü, Kandıra, Kaymas kazalarının kadı ve nüvvâblarına ve yerel başka görevlilere muhatap emirde, Kocaeli kazalarında bazı eşkiyanın zuhur edip, ayânlık ve derebeylik iddiasıyla çeşitli kötülükleri irtikab, katl-i nüfus, gasb-i emvâl, hetk-i arâz gibi tavırlara başladıkları ve Tersane-i âmireye müretteb kerestenin ta'til ve tehirine neden oldukları açıklanıyordu. Buna cüret ve cesaret edenler arasında, Karasu kazasından maktul Hacı Hasan oğlu İsmail Ağa'nın oğlu Mehmet, ve kayını Hasan ve onun karındaşı Feyzullah ayân olmak iddiasıyla katl-i nüfus ve beldeyi tahribe giriştiler. Kandıra kazasında, Çural oğlu ve Seyyid İsmail ve Odabaşı ve aveneleri ırz ehli kişilerin haksız olarak katl ve mallarını garet ettikleri, ahalinin perişan oldukları anlaşılmıştı. Eşkiyanın teftişine ve ele geçirilip, cezalarının verilmesine, Karasu ve Kandıra'da adları geçen eşkiyaların doğru yola getirilmesi isteniyordu^[19].

Evâil-i Zilkade 1194 /29 Ekim- 7 Kasım 1780 tarihli diğer bir emirde ise, Kandıra, Şeyhler ve Kaymas kazaları eşkiyalarından Devenci Bayrakdar, Beyaz Beşe

[17] BOA, MD, nr. 182, s. 4-5. h.l., Cevdet-Zaptiye, nr. 3614.

[18] BOA, MD, nr. 176, s. 219, h. 674.

[19] BOA, MD, nr. 176, s. 302. h. 917.

oğlu Hacı Halil, Gökçe oğlu Mustafa, Kaş Kaş oğlu Ahmet, Tekneoğlu Osman, Bayrakdar, Gök oğlu Deli Mehmet, Alemdar ve Sarı Ahmet oğlu Mehmet ve karındaşı, Kazak oğlu Hasan ve karındaşı, Adapazarı kazasına bağlı Söğütlü köyünden maktul Hacı Hasan oğlunun oğlu Mehmet demekle meşhur şakiler, başlarına birçok reziller toplayıp dolaşarak ırz ehli kişilerin evlerini basıp, mallarını gasp, İznikmit Kereste Emmini tarafından bedel tahsiline görevli adamları darb ve kereste bedeli olarak üzerlerinde olan miri para ve eşyalarını zapt ederek bir kişiyi öldürüp, birini de yaralayıp bunlar gibi birçok zulm ve teaddi etmektedirler. Mir-miran ve Kereste Emmini bunların tahrikçisi olarak, Yeğen Ağa, Mustafa Bey ket-hüdası Ahmet, Ali Fevzi-müderriş oğlu Abdullah gibi tanınmış kişiler olduklarını Kandıra ve Ağaçlı nâibleri ilâmlarında bildirmişlerdi. Yeniçeri Ağası Süleyman Ağa da durumu bildirmişti. Ancak yapılan incelemede ihbarın yanlış olduğu, **muharrik-i eşkiyâ** diye tahrir olunan kişilerden Yeğen Ağa hâlâ İzmit Yeniçeri zabiti ser-turnai Mehmet olduğu, Mustafa Bey kereste, Ahmet dahi bundan önce Kocaeli mutasarrıfının hizmetinde bu taraftadır diye haber verildiği, Ali Fevzi sabıka Tahta serdarı olup, kendi haliyle meşgul ve Müderriş oğlu dahi İzmit'te kâin olup önceden o havalilerde zabıt oldukları hasebiyle muarızları, muhalifleri tarafından nefsanîyete (bencillik) mebnî uydurma bir haber olduğu anlaşılmıştı. Bu olaylara ve kereste işine ihtimam ve dikkat gösterilmesi gereği gibi kulaklarına sokulması, halka zarar verilmemesi bölge yöneticilerinden ısrarla isteniyordu^[20].

8. KAPUSUZ MUSTAFA

1814-15 yıllarında Kocaeli ve Hüdavendiğâr sancakları mutasarrıfı olan el-Hac Mustafa Paşa zamanının ünlü eşkiyalarından birisi Kapusuz Mustafa idi. Sakarya, Adapazarı civarında bazı faaliyetlerinden sonra, arşiv belgelerinde yankı bulan son önemli seyyîti, Genceli (Gençali) kazasını basıp ayânını katl etmesi olayı idi.

Kapusuz Mustafa Genceli halkı ile ters düşmüş, halktan para sızdırmak istemişti, epey çatışma oldu, sonunda katl olayını gerçekleştirip, sığınak olarak Kartal Ayânı Ömer Ağanın yanını buldu. Genceli Ayân Vekili Tarakçıoğlu Ahmet Ağa'nın gizli incelemeleri bu sonucu vermişti. Ancak Ömer Ağa hin oğlu hin, kurnaz birisiydi. Devlete son derecede iteatkâr görünüp, "Koyun başlı bir kurt" oyununu oynuyordu. Başkent İstanbul'un yanı başında eşkiyaya yataklık ediyordu, İzmit Mütesellimi es-Seyyid Ali Ağa ve İzmit'te Kereste Nazırı Moralı Osman Efendi müşterek mühürlü bir yazı ile durumu Bursa'da oturan mutasarrıf vezir el-Hac Mustafa Paşa'ya 29 Muharrem 1230 / 11 Ocak 1815 tarihiyle bildirdiler^[21].

[20] BOA, MD, nr. 176, s.321, II. 991.

[21] BOA, HAT. nr. 16549.

Ser-seksoni pâyesiyile Kartal Muhtarı (ayânı) olan Ömer Ağa ise, 5 Safer 1230 / 17 Ocak 1815 tarihli Mustafa Paşa'ya muhatap kâğıdında, açık ve gizli aranan şakinin kazası dahilinde olmadığını, gelirse yakalanacağını ifade etmekteydi^[22]. Sadrazam tarafından Sultan II. Mahmut'a sunulan arzın üzerine Padişah görüşünü şu ilgi çekici cümlelerle yazmıştı;

“Kartal ayânı herifi istihsâb sureti göstermeyüb yokdur deyü bir suretde kendüden matlub olunsa inkâr edecek bunu sen gizlice taharri edesin anda ise taraf-ı hümayünüma ihbar eyliyesin civâr-ı saltanatımda eşkiya istihsâb etmeyi ben ona öğretirim”^[23].

Kapusuz Mustafa'nın sonuna ait belgelere rastlıyamadım.

9. KARAOSMAN AĞA

Karaosman Ağa'nın Osmanlı merkez yönetiminin gözüne battığı dönem 1800'lü yıllar başları olmalı. Zaman içinde hakkında ferman-ı kaza çıkarılıyor, yakalanması ve tedibi isteniyordu. Karaosman Ağa ile uğraşanlar arasında Kocaeli mutasarrıfları Abdurrahman Paşa, Es-Seyyid Ahmed Paşa, mirmiran Kasım Paşa, Kocaeli ve Hüdavendigâr sancakları mutasarrıfı Vezir Mehmed Nurullah Paşa da vardı.

Kocaeli sancağı mutasarrıfı Seyyid Abdurrahman Paşa'ya 1218/ 1803 tarihli bir emirde Adapazarı'nda Karaosman, Söğütlü köyünden Tüfenkçibaşı Köseoğlu Mehmed, Cellad Emin gibi şakiler ve avanelerinin bölgede yaptıkları zulüm ve halka zararlarından bahsedilerek ıslahlarına çalışılması isteniyordu. Eski bir yeniçeri olan Kara Osman olayının çözümü için Devlet büyük bir gaile ve niza çıkarılmadan “ber vech-i suhulet” konunun çözümünü, fırsat düşürüldükçe şakavetlerinin izalesini arzu etmekteydi.

Gailenin çözümü için olayı yatıştırabilecek en uygun kişi Şile ayanı ve serdarı Uzun Hasan Ağa görüldü. Uzun Hasan Ağa Adapazarı'na giderek Kara Osman, Tüfenkçibaşı Mehmed, Cellad Emin ve diğerlerini Adapazarı mahkemesine davet ederek itaat altına alınmalarını sağladı. Bir süre sonra Es-Seyyid Ahmed Paşa döneminde şekavet olayları tekrar başladı. Çözüm olarak yine nasihat yolu seçildi. Fakat Kara Osman Ağa zeki, fettan ve deneyimliydi. Üzerine gelen Devlet-i Aliye'nin paşalarını alt etmeyi iyi öğrenmişti^[24].

Kara Osman Ağa'nın bölgede yaşayan gayri Müslim hakla ticari ve tarımsal ilişkileri iyiydi. Bunu iyi kullanıyor ve saklanıyordu. Halk onu ele vermekten çeki-

[22] BOA HAT, nr. 13653.

[23] BOA, HAT, nr. 17170, A. Çetin, “Kapusuz Mustafa'nın Macerası”, Bizim Kocaeli, 21 Aralık 2002.

[24] Atilla Çetin, “Adapazarı Ayânı Kara Osman Ağa ve kardeşlerinin mal varlığı” Prof. Dr. Işın Demirkent anısına. İstanbul 2008 s. 629- 648.

niyordu. Rahat durmayan Kara Osman Ağa üzerine Kasım Paşa ve Bilecik ayanı Kalyoncu Ali gidince köşeye sıkıştığını anlayıp afv edilmesini Ali Ağadan istedi. Devlet tarafından tekrar afv edildi. Osmanlı Devletinin 1806-12 Osmanlı Rus savaşı, III. Selim, IV. Mustafa'nın tahttan indirilmesi döneminde Kara Osman'ın sakin ve müsbet işlerle uğraştığını tahmin ediyoruz. 1222/ 1807-8, 1224/ 1809-10 yıllarına ait İzmit şerhi sicillerinde Kara Osman'ın sefere tayin edildiğini görüyoruz.

1815-16 yıllarında Kara Osman Ağa olayının tekrar alevlendiği dönemdi. Mutasarrıf Mehmed Nurullah Paşa İstanbul'dan aldığı emirle Kara Osman Ağanın peşine tekrar düştü. Sinanlıoğlu Dağı'nda saklandığı haber alınan Kara Osman Ağanın sonbahar ve kış dönemi olduğundan daha fazla dayanamayacağı düşünülüyordu. Ya peşine düşen devlet güçleri tarafından ya da ihbar üzerine nisan 1816'da takip edilmeye başlandı. Bir nevi süre avından sonra yakalandı ve mayıs 1816'da idam edildi. Bu haber II. Mahmut tarafından sevinçle karşılanmıştır.

Kara Osman Ağa'nın 1814 tarihli vakfiyesi ile bir cami ve okul tesis edip geliri için birçok dükkan, arsa ve iki değirmeni vakf ve tahsis etti. Vakıflarına Kara Osman'dan sonra da dokunulmadı^[25]. II. Mahmut'un siyaseti içinde Kara Osman da nasibini almıştı. Görkemli konağının yıkılması ise bir kayıptır.

10. İMAM AĞA DEMEKLE MARUF MOLLA MEHMET

Akyazı ve Hendek kazasına bağlı Üç Divan ahalisinden İmam Ağa demekle ünlenmiş *Molla Mehmet ve* diğer isimleri bilinen kişiler kereste işlerine ve devletin önemli işlerinin tediyesine muhalefet ve isteğe aykırı, bagiyâne hareketlere cesaret ettiklerinden önceden Kocaeli Mutasarrıfı el-Hac Mustafa Paşa tarafında buyruldu ile uyarılarak tenbih olunmuşlardı. İslah ve tenbih yeterli olmayıp, inatlarında ısrar ettiklerinden, mutasarrıf tarafından mahsus adam ve Akyazı Ayânına hitaben bir buyruldu yazılıp, saire ibret olmak üzere kolayca ele geçirilir ise idam ve izalelerini emretmişti. Mustafa Paşa'nın 19 Safer 1230 / 31 Ocak 1815 tarihli şukkasında arz ettiğine göre, Akyazı ayânı şakileri ele geçirmek için üzerlerine vardığı zaman onlar dağlara firar ettiler. Dört saatten çok çatışmaya giriştilerse de Devlet-i aliyye'nin ezici gücünü gördüler. Molla Mehmet bunca zamandan beri fitne ve fesat ile şöhret yapmış birisiydi. Altı adet yardımcıları ile başları kesilerek İstanbul'a gönderildi. Sultan II. Mahmut yazdığı hatt-ı hümayünda;

“Manzurum olmuşdur

Rü'ûs-ı maktu'a (kesilmiş başlar) *galtide-i hâk-i ibret kılınub taraftarlarından şikâyete müşarün-ileyhe bu vechle cevab tahrir Eyliyesin*”^[26] demekteydi.

[25] Atilla Çetin, “Adapazarı Ayânı Kara Osman Ağa Vakfı Ve Vakfiyesi” Vakıflar Dergisi XXX. Ankara 2007. s.155- 183.

[26] BOA, HAT, nr. 24408.

11. ÜNLÜ ŞAKİ PEHLİVAN

Melek Ahmet Pâşa-zade Osman Paşa ve mütesellimi Ahmet Ağa zamanında Kocaeli ve çevresini eşkiyadan temizlemek için yoğun bir çalışma görüldü. Zararlı tipler ve kişiler tasfiye edilerek huzur ve güven ortamı yaratıldı. 1800'lü yılların başlangıcında meşhur eşkiyadan birisi **Pehlivan** idi. Geçmiş yıllardan beri yollar-da gidip gelen yolculara ve mallarına el uzatarak zarar veren Pehlivan, köylerin ahalilerini tecrim ve tekdir, ırza geçme gibi türlü kötülükler ve şekavete cesaret eden eşkiya zümresindendi. Başına topladığı, haşerât ile kâh Mudurnu kazası halkını mal gasbı için tazyik, kâh Sapanca, İzmit ve Karamürsel dağlarında gezip dolaşarak fakirlere ve zayıflara hasar verirdi. Son kötülüğü ise bu esnada Dodurga kazasına bağlı Köçek köyü imamının evini basıp bin beşyüz gurusunu gasb olarak aldıktan başka, imamın kulağını dahi koparttı. Bunun gibi daha nice kötülükleri yapmıştı. Sakarya nehri köprüsünde Bolu canibinden on iki yaşında bir oğlan kardeşi elinden darben ve cebren alıp, esir gibi yanlarında götürmekte idi. Yol kesen şekavet edici oldukları açık ve belli olduğundan sonunda, şaki Pehlivan ve sekiz kişi olan yardımcıları ile ele geçip lâyıık oldukları cezaları verilip, kesilen başları İstanbul'a ibret için gönderildi. Bu başlar da İstanbul'da denize atıldılar^[27].

12. KÜÇÜK VE ORTA ÇAPTA ŞAKİLER VE ŞEKÂVET OLAYLARI

Sakarya bölgesinde namlı ve meşhur etkileri büyük çapta olan şakiler yanında, icrââtları daha sınırlı, belli bir alanda küçük ve orta tesirli nice eşkiyalara rastlanmaktadır. Osmanlı arşiv belgelerine faaliyetleri yansıyan yüzlerce şekâvet erbabına rastlıyoruz. Bunlardan bazılarını kısa olarak aşağıda tanıtacağız:

1. Çelik oğlu

Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Osman Paşa'nın 13 Rebülevvel 1217/13 Ağustos 1802 tarihli kaimesinden öğrendiğimize göre, Kocaeli sancağı kazalarında gezip dolaşan, fakirlere ve yolculara mazarrat elini uzatan, yolları kesen eşkiyadan Çelik oğlu, son kez Yalakâbâd civarında ele geçirilerek, Çelik oğlu ve avenelerinden birisi idam edilmişlerdi^[28].

2. Kara Hasan

Kara Hasan Sapanca ile Adapazarı arasında Papazlık Boğazı Derbendciyân Sekbanbaşısı idi. İşlediği bir suçtan dolayı idam edildi. Ayrıca, İzmit'in Yuvacık köyünden geçerken çukadarla maiyetindekileri dağa kaldıran üç yerel şaki yakalanıp idam olundular. Bu arada çukadar da kurtarıldı^[29].

[27] BOA, HAT. nr. 3386.

[28] BOA, HAT, nr. 3312.

[29] BOA, HAT nr. 3706.

3. Cebecioğlu Ahmet Bilal

Küçük çapta eşkiyadan Cebecioğlu Ahmet ve arkadaşı Bilal devlet güçleri tarafından yakalanarak idam edildiler ve kesilen başları ibret için İstanbul'a gönderildi^[30].

4. Köle Mehmet

Kocaeli Mutasarrıfı Seyyid Hüseyin Paşa, Rumeli'de Dağlı eşkiyası sorunu ile görevlendirilmiş iken, sancağındaki kanunsuz kişiler ve eşkiyanın takibini de, dikkatlice mütesellimi aracılığıyla yürütüyordu. Bu cümleden olarak, maktül Hacı Ahmet'in ölü olarak ele geçirilen üçünün kesik başlarıyla, Geyve, Akhisar, İznik civarında serserice gezen Köle Mehmet adlı eşkiya yakalanarak idam edildi ve kesik başı İstanbul'a yollandı^[31].

5. İnegöllü Numan Bey'in oğlu Ömer

Kocaeli bölgesinin önemli kişilerinden, sonra mirmiran da olan İnegöllü Numan Bey'in oğlu Ömer, Kocaeli sancağının güney tarafların da bazı şekavet olaylarına katıldı. Tedibi için emir çıkarılmıştı. Hüseyin Paşa zamanında Ömer yakalandı ve araya giren şefaatçiler sayesinde afv edildi^[32].

6. Tombazoğlu İbrahim, Koca Mehmet

1790-91 yıllarında Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı olan Ferhat Paşa'nın mütesellimi olan Mehmet Ağa Kocaeli bölgesindeki eşkiyaları temizlemek için büyük hizmetler yaptı, güven ortamı tesis etmeye çalıştı. Karamürsel olaylarının sorumluları Abdülhamit Bey, Tombazoğlu İbrahim ve Koca Mehmet'in lâyık oldukları cezalarının verilmesi bildirildi. Tombazoğlu İbrahim ve şaki Koca Mehmet Limni Adasına sürgün edildiler^[33].

7. Odanlı Mehmet, Akbaş

Kocaeli sancağında birkaç mutasarrıfını mütesellimliğini yapan Ahmet Ağa başarılı bir yönetici olup, eşkiya takibinde de titiz ve cesurdu. Yöresel eşkiyadan Odanlı Mehmet ve Akbaş ve arkadaşlarının yakalanmaları, Tersanei âmir'e kereste gidişinin eşkiya tarafından engellenmemesi için özellikle kendisine emir yazıldı^[34].

8. Boyalıcalı Ali

El-Hâc Mustafa Paşa zamanında idam edilen eşkiyadandı. Fukara ve reâyâya zulm eden takımdandı . İdamıİznikkazası ayânıMustafa Bey'ehavaleedildi. Şaki İstanbul'a gitmişti. Dönüşünde 1815'te işi bitirilerek, kesilen başı İstanbul'a yollandı^[35].

[30] BOA, HAT, nr. 4220.

[31] BOA, HAT, nr. 12349,1081 3.

[32] BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 11475.

[33] BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 5978, Cevdet-Zaptiye, nr. 690.

[34] BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 14754.

[35] BOA, HAT, nr. 24353.

9. Sarıcaoğlu Osman

Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Aziz Ahmet Paşa (1812-14) zamanında idam edilen şakilerdendi^[36].

10. Mir Akdar Oğlu Mustafa

Kocaeli sancağı mutasarrıfı Seyyid Ahmet Paşa'nın Gurre-i Zilkade 1222/31 Aralık 1807 tarihli bir mektubu, Mir Akdar oğlu Mustafa adlı yol kesicinin faaliyetleri hakkında ilginç bilgiler sunuyor. Daha önce Sakarya bölgesinde icrâyı faaliyet yapan Mustafa sonradan işi İzmit körfezinde ve Adalar civarında deniz korsanlığına dökmüştü. Gelip giden kayıklara taarruz eden bu eşkiyaya “*Tokmakçı*” adı veriliyordu. Ahmet Paşa'ya gönderilen bir ferman ile İzmit, Karamürsel, İznik, Sapanca, Yalova, Gebze, Değirmendere ve diğer iskelelere asker ve kayıklar tayin ederek, halkın eşkiyadan korunması ve eşkiyanın teftişi emredilmişti. Bütün emirler tutulmuştu. Buna rağmen, aslen Şileli olan Mir Akdar oğlu Mustafa Mudanya'dan deniz yolu ile İstanbul'a giden miktarı belli hazineyi taşıyan gemiden hazineyi gasb etti. Sıkı takibe alınan Mustafa kısa sürede yakalandı ve zindana kondu ise de, gözü pek olduğundan fırsatını bulup zindandan kaçmayı başardı. Yine eski mesleğini sürdürüp, gelip geçenlerin mallarını gasb ettiği gibi ırzlarına da tasaddi etmekteydi. Tokmakçı eşkiyasının teftişine tayin edilen Ahmet Paşa'nın adamları, İznikli sekbanlarla işbirliği yaparak Akdar oğlu Mustafa'yı, tüfenkli serseri avenelerini ele geçirdiler. Akdar oğlu, adamlarından Karadenizli Süleyman ve Söğütlülü Ali adlı şekâvet-pişelerin kesilen başları, teşhir ve ibret-i âlem olmak için Bâbiâli'ye yollandı^[37].

11. Çeşmeci Rika, Nikola, Lavri, Kasbar oğlu Karabet, Bağdik

4 Muharrem 1202 / 16 Ekim 1787'de Kocaeli sancağı Mutasarrıflığına atanan Vezir Mustafa Paşa döneminde bölgemizde epey eşkiyalık olayları yaşanıyordu. Zimmiler arasında da birçok yamam eşkiya Rumlar ve Ermeniler görülmüştü. Kocaeli sancağı mütesellimi Mehmet Ağa'nın İstanbul'da bildirdiğine göre, Pazar-köyü yerlilerinden Çeşmeci Rika, Nikola, Düşo, Metro, Lavri beş nefer zimmiler onbeş eşkiya ile çevrede gezerek, gelip gidenleri taciz etmekte, “Katl-i nüfus ve hetk-i ırz” gibi hareketlere cür'et göstermekteydiler. Ele geçirilmeleri için emir isteniyordu. İzmit yerlilerinden Kasbar oğlu Karabet ve karındaşı Bağdik yollarını şaşırmışlardı. Kendi hallerinde olmayıp, “Hetk-i ırz” gibi hareketlere cür'et etmekteydiler. Mustafa Paşa sancağı teftişinde tarafsız ve doğru sözlü kişilerden konunun tahkikini yapmış, mütesellimin yazdıklarının doğru olduğunu anlayınca, ilk beşine ve İzmitli iki ermeni kardeşe Tersane'de kürek cezası verilmesinin uygun olacağını arz etmişti. Vezir-i âzâmın 5 Reblülevvel 1202 / 15 Aralık 1787 günlü buyruldu ile hepsinin Tersane-i âmire'de küreğe konulması (vaz'-ı kürek)

[36] BOA, HAT, nr. 24445, 46.

[37] BOA, HAT, nr. 3429, A. Çetin, “İki Şekavet Olayı”, Bizim Kocaeli, 1 Şubat 2003.

ve böylece “ıslah-ı nefis” olmalarını emretti^[38].

12. İnce Mehmet

Anadolu'nun muhtelif illerinde İnce Mehmet adlı şakilere ve faaliyetlerine rastlanmakta olup uluslararası üne sahip romancı Yaşar Kemal bunlardan birisinin yaşam öyküsünden etkilenecek ünlü İnce Mehmet romanını yazmıştı. Kocaeli ve Sakarya bölgesinde de, 18. yüzyılın sonlarında meşhur bir şakinin İnce Mehmet olduğunu öğrenmekteyiz. Bir arşiv belgemiz, 1216 yılında (1802) eşkiyadan İnce Mehmet'in ölüm emrinin yazılması hakkında Kocaeli sancağından İstanbul'a duyurulduğu hakkındadır^[39].

13. Boşnak Mehmet

Adapazarı civarı eşkiyalarından olup, Boşnak Mehmet'in öldürülmesine dair Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Osman Paşa'ya emir yazılması hakkında bir belgeye araştırmalarımız sırasında rastlandı^[40].

14. Deli Mustafa ve kardeşi Mehmet

Hisarderesi ahalisinin Sakaryalı Deli Mustafa ve kardeşi Mehmet'in yaptıkları zulüm ve şikâyetlerine hakikaten adı geçen iki kardeşin buldukları bölgeden çıkarılmasının gerekli olduğuna ve asıl vatanlarına tard edilmelerine dair emir verilmesi hususunda İznik Kadısının bir ilâm yazısından anlaşılmaktadır^[41].

15. Bostancıoğlu Hüseyin

Bostancıoğlu Hüseyin ve arkadaşları Adapazarı civarında icra-yı şekavet eden eşkiyadandılar. Tutularak tedip edilmeleri için gereken emrin çıkarılması İstanbul'a yazılmıştı^[42].

16. Eyüb oğlu

Sakarya bölgesi şakilerinden olup, Sapanca'da katl edildi. Mallarının ıtlak olunması için emir verildi^[43].

17. Latif oğlu Feyzullah

Karasu ve çevresinde şakilik yapan Latif oğlu Feyzullah'ın cezalandırılması hakkında emir istendi^[44]. 1196 / 1781 yılı dolaylarında faaliyette idi.

18. İki Tatarın kavgası

[38] BOA, Cevdet-Zaptiye, nr. 2445, A. Çetin. a.g.m.

[39] BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 12589.

[40] BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 2410.

[41] BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 14485.

[42] BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 16978.

[43] BOA, HAT, nr. 34632.

[44] BOA, Cevdet-Zaptiye, nr. 3574.

İstanbul'dan Ordu-yu hümâyüna tahrirât götürmekle görevli iki tatar ağası, Sakarya köprüsünde arabacılarla aralarında çıkan kavgada birbirlerini dövdüklerinden, Sapanca'da tutuklandı. Bunların yerine başkaları görevlendirildi. Çünkü evrakın süratle orduya ulaştırılması gerekiyordu. Ācil bir emir söz konusuydu. Tutuklu tatarlar sonra İstanbul'a gönderildiler. Bu sorunu Kocaeli mütesellimi ağa çözümlendi. Normal olarak emir getirip götüreren tatarların bekletilmeden süratle yol almaları gerekiyordu^[45].

19. Çakır Bölükbaşı

Seyyid Ahmet Paşa'nın Kocaeli Sancağı mutasarrıflığı zamanında (1807-8) İznikmid kazasına bağlı, Bağçecik, Yuvacık, Yeniköy, köyleri ahalisi Darbhâne-i âmir'e'nin elzem malzemelerinden olan çam kömürünün üretim ve yollanması (hark ve nakl) görevine bağlı olduklarından, teaddiyatdan korunmaları ve asûde olmaları lâzım gelir iken, bu esnada Çakır Bölükbaşı demekle tanınmış kişi kırk elli eşkiya ile etrafta gezip dolaşarak köyler halkına, geçip gidenlere zarar vermektedirler. Bunun zulümlerinin ortadan kaldırılması, çam kömürünün muntazaman üretimi ve nakli için gereken önlemlerin alınması, eşkiyanın kötülüklerinin ortadan kaldırılması halkın korunması Kocaeli Sancağı Mütesellimi Ağaya Evâil-i Şaban 1222 / 13-23 Ekim 1807 tarihli bir emir ile buyurulmuştu^[46].

Eşkiya Takibi İçin Verilen Bazı Emirler

Kocaeli sancağı yerel yetkililerine eşkiya takibi, yakalanması, cezalandırılması için bazı emirler gönderildiği veya yerel yöneticiler tarafından İstanbul'dan emir istendiğine dair yazılar arşivde bulunmaktadır. Bunların bazılarına burada değinebiliriz. İzmit ve Adapazarı'nda eşkiya nizamına memur Memiş Ağaya verilen emir^[47] Adapazarı'nda üç kişinin eşkiyaya yataklık yaptıkları ve kaçtıkları hakkındaki yazı^[48], İzmit ve havalisinde eşkiya takibinde başarılı olan İzmit Yeniçeri Zabitini takdir^[49], Adapazarlı Yusuf'un teşviki ile mahkemeyi basan sarhoş^[50], eşkiyanın yatağı olarak gösterilen ve yıkılması lazım görünen Hendek civarındaki kiliseye dair^[51] İzmit ve Adapazarı'ndaki eşkiyanın tedibi için topçuların tayininin gerekli olduğu^[52], Kocaeli sancağında vaki kazalardaki eşkiyanın tedib edilmesi

[45] BOA, Cevdet-Askeriye, nr. 4478, 51692.

[46] BOA, Cevdet-Darbhne. nr. 1414.

[47] BOA, Cevdet-Zaptiye, nr. 4435.

[48] BOA, aynı tasnif, nr. 521.

[49] BOA. aynı tasnif, nr. 2396.

[50] BOA, aynı tasnif, nr. 3456.

[51] BOA, aynı tasnif, nr. 4009.

[52] BOA, aynı tasnif, nr. 4435.

için kaza kadılarına yazılan emir^[53], Kocaeli Sancağı kazalarındaki eşkiya, zorba ve türedilerin tedibi, İstanbul'a gelişlerine engel olunması, zorba ve türedilerin cezalandırılması eşkiya takibi^[54] konularında verilmiş birçok hüküm bulunmaktadır. Eşkiyalık olaylarıyla ilgili olarak, ayân, derebeyi olanlar ile zaman zaman eşkiya işbirliği ve dayanışmasından da söz edilebilir. Kaza ayânları çıkarları doğrultusunda bazı eşkiyalara sahip çıkıp onların yaşamalarına destek vermişlerdir. Bunun tipik örnekler Kocaeli sancağında görülmektedir. Ayân, derebeyi-eşkiya işbirliği ve desteklenmesinden halk tabakaları büyük zarar görmekteydi .Diğer taraftan, başka bir usulsüz uygulama da, mutasarrıf, mütesellim, ayân gibi yerel yönetici sınıfının halktan aşırı, usulsüz ve fazla vergi toplamalarıydı. Devlet emirlerinde bu tür uygunsuz ve kanunsuz vergilerin toplanmaması özellikle istenirdi. Örneğin Mehmet Nurullah Paşa ikinci Kocaeli mutasarrıflığında Şile, Taşköprü nahiyelerine gönderdiği görevliler aracılığıyla "Kudümiyye ve zahire bahası" (ayak bastı ve katık parası) adı altında para toplamağa başladığı merkezce öğrenilince bu davranışının vazgeçmesi emredildi. "Diş kirası, 'Ayâniyye', 'Bayrak Akçesi", her yıl Surre-i hümâyûnun Kocaeli sancağında geçişi münasebetiyle uzak kazalardan bile "Surre harcı" namıyla akçe talebi ve daha birçok uydurma adlarla haksız kazançlar toplama eğilimi sıkça görülen hususlardandı^[55]. Aslında bu da yerel yöneticilerin birer eşkiyalık eğiliminden başka bir şey değildi. Halkın daima şikayetlerine konu olurdu. 1776 yılında Akyazı, Karapürçek, Sarıçayır kazaları naibleri ve halkları şikayette bulunarak, normal vergiler olan imdâd-ı hazariyye ve seferiyyelerini muntazaman ödediklerini, Surre-i hümâyûn kazalarından geçmediği halde haksız olarak "Surre harcı" adıyla şeriate aykırı paralar topladıklarını, halbuki Surre ve hacı kervanlarının Gebze, İzmit, Sapanca, Geyve, Lefke yolu ile Bilecik'ten geçtiğini hatırlatarak bu haksızlığa el konulmasını istediler. Devletçe bu haksızlık önleni^[56]. Yine bu tür haksız bir vergi türü "Sekban akçesi", "Memleket mesârifi" vb. adlarıyla toplanırdı. Bütün bunlar devletin yerel yöneticilerinin sırf menfaat kaygusu ile halkı ezerek topladıkları, kanunsuz, şeraite aykırı bencillikten doğan zulm, teaddi, gösterisi uygulamalarıdır. Öte yandan, çok çarpıcı ve dikkate değer bir husus ise I. Abdülhamit, III. Selim, II. Mahmut gibi önemli Osmanlı Sultanlarının Kocaeli sancağının güvenliği, huzur ortamı ve eşkiyalık olaylarıyla çok yakından ilgilenmeleri, kendilerine iletilen konuların en detayları hakkında bilgi sahibi olmaları devlet idarecilerinin zaman zaman olumlu yönde uyarmalarıdır. Padişahların

[53] BOA, aynı tasnif, nr. 4155.

[54] BOA, MD. nr. 181,s. 52, h. 140, s.93, h. 287, MD. nr. 182, s.51, h, 169, HAT, nr. 16201.

[55] BOA, MD, rnr. 238, s. 212, h. 900.

[56] BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 10183, nr. 3596,A. Çetin, "Akyazı, Karapürçek, Sarıçayır ahallerinin haklı şikyeti, Sakarya Ekonomi. 24 (Eylül-Ekim 2002) s. 37-38.

hatt-ı hümayûnlarının araştırılması bunu açıkça gösteriyor. Kocaeli ve Sakarya tarihi açısından Sultanların bu özel ilgi ve yaklaşımları gurur ve şeref verici bir husustur. Bu küçük sancak Osmanlı Sultanlarının özel ilgisine, sevgisine mazhar olmuştur. Bu bir gurur kaynağıdır bizler için.

B- HÜDAVENDİGAR SANCAĞINDA EŞKİYALIK OLAYLARI

1. İNEGÖLLÜ NUMAN BEY/ PAŞA

Sultan I. Abdülhamid ve Sultan III.Selim dönemlerinde Bursa, İnegöl, Gemlik, Pazarköyü (Orhangazi) bölgelerinde ünlü ve İstanbul'da devlet katında namılı İnegöllü Numan Bey de vardır.

Bir ara kendisine mirmiranlık rütbesi verilerek, namı ve şanı yüceltilmiş ve İnegöllü Numan Paşa olarak tarihe geçmiştir. İnegöllü Numan Bey'in asıl şöhreti ise devlet namına Gemlik Tersanesi'nde inşa ettirdiği kalyon, fırkateyn, korvet, şalope gibi gemiler dolayısıyla Osmanlı donanmasına geçen hizmetlerinden gelmektedir. Kişizade ve zengin bir insan olduğundan, Osmanlı savaşları için, kapı halkı dışında, 500 nefer askerle katılması maddi durumunun yüksekliğine delildir. Tersane-i Amire ile bağlantılı olarak inşa ettirdiği gemilerin masraf defterleri günümüze ulaşmıştır. Resmi görev yeri olarak, Gemlik Tersanesi'nde gemi bina eminlerine mahsus konakta oturmuştur^[57].

İnegöllü Numan Bey, İnegöllü Derviş Paşa'nın oğludur. İnegöllü, vücut, eşraf ve ileri gelen bir ailedendi. Zengin, çiftlik, çubuk sahibi bir aileden geliyordu. Çalışkan, girişkin ve cevval bir insandı. Daha Ca 1191/ Haziran 1777'de " kapıcu-başılık" ünvanına sahipti ve Gemlik tersanesi'nde kalyon inşasına başlamıştı^[58]. Gemlik'te gemi inşası için malzemeler muhtelif yerlerden geliyordu. Kereste Mihaliç ve diğer çevre kazalardan, Marmara sahillerinden, Ezine, Biga, Çan, Lapseki, Torbalı, G öynük vb. kazalardan tertip ediliyordu^[59]. Demir genellikle İstanbul'dan gönderiliyordu. Katran, çivi, civata, çapa değişik yerlerden geliyordu^[60]. Gemlik tersanesi'nde hizmet yapacak olan amelenin iskanına mahsus olarak han tutuluyordu^[61]. Marangoz, neccar, burgucu, kalafatçı, demirci ustalar Bursa, İstanbul ve İzmit'ten geliyordu^[62].

İnegöllü Numan Bey Gemlik Tersane Emimi olarak, yevmiye nafaka bahası

[57] BOA, Cevdet- Bahriye, nr. 7471.

[58] BOA, Cevdet- Bahriye, nr.1772.

[59] BOA, Cevdet- Bahriye, nr. 3894, 3441.

[60] BOA, Cevdet -Bahriye, nr. 996, 338.

[61] BOA, Cevdet- Bahriye, nr. 043.

[62] BOA, Cevdet- Bahriye, nr. 959, 957.

ve kapıcı başı rütbesini haiz iken kapıcubaşılık yevmiyesi alıyordu^[63]. Gemlik tersanesi'nde İnegöllü Numan Bey'in inşa ettirdiği gemiler törenle denize indiriliyordu. Tersane-i Âmireden görevli gelenlere ve bahriye askerlerine gemi teslim edilerek, tersane-i amireye salimen gönderiliyordu^[64].

Başarılarından dolayı İnegöllü Numan Bey'e 1 Muharrem 1209/ 27.07.1794'te Gemlik tersane emini ünvanıyla kapucubaşılık sanı verildi. Numan Bey'in 1191/ 1777'de de aynı sanı taşıdığı belgelerden anlaşılmaktadır. Daha sonra verilen bir unvan ise "Silahşoran-ı Hassa" idi. Numan Bey'in ulaştığı önemli bir rütbe "Mirmiranlık" derecesiydi. 2 Zilkade 1212/ 18.04.1798'den önceki bir tarihte, mirmiranlık tevcihi ile İnegöllü Numan Paşa oldu^[65]. Taşra tersanelerinde Ereğli, Sinop vb. gemi inşa eden yerel ayân veya beylere kapucubaşılık, silahşorân-ı hassa, tersane emini gibi ünvanlar veriliyordu. Fakat mirmiranlık verilmesi nadir durumlardan- dı. Taşra tersanelerinde genellikle ağa veya bey olurdu. Bu durum İnegöllü Numan Bey'in kişisel özellikleriyle ilgili olmalıdır. İnegöllü Numan Paşa'nın mirmiranlığı, 19 Ca 1215/ 08.10.1800 tarihine kadar sürdü. Bu tarihte mirmiranlığı ref'edildi^[66]. İnegöllü Numan Bey olarak, Gemlik tersanesinde gemi yapım işlerinde hizmetler verdi. Belgelerden anlaşıldığına göre 1219/1804 yılında da görevlendiriliyordu. Numan Bey Gemlik'te 57.5, 59.5 zira' tülünde gemiler, kalyonlar bina ettirmiştir. Teknik kontrolü tersane-i Âmireden gelen kalfalar tarafından yapılıyordu.

Numan Bey'in yerel derebeyler ve ayânlar arasındaki rekabet ve çatışmalarda yer aldığı bazı kavgalara katıldığı görülmektedir. Ayân Esad Bey, Halil Ağa arasındaki rekabete karıştığı Gürle Ayânı Halil Ağa ile çatışmaya giriştiği anlaşılmaktadır. O zamanların bir modası olarak ünlü eşkiyalara sahip çıktığı, rakiplerini yenmek için eşkiyadan yardım aldığı hakkında belgelerde bilgiler var. Bunlardan Bolulu Osman ve Deli Balta zamanının namlı iki eşkiyası olup haklarında idam fermanı çıkarılmıştı. Numan Bey bunları yanına çağırmişti^[67]. Gemlik kazasında idamlarına ferman sadır olan eşkiyadan Kara Mustafa ile kardeşi Halil'i Numan Bey'in kurtarmaya çalıştığı bunların ihzarı için İzmit mutasarrıfı Hüseyin Paşa'ya ferman gönderilmesi hakkında bir yazıya da rastlandı^[68].

İnegöllü Numan Bey'in Bursa bölgesinde 30-35 yıl ünlü, faal, cevval bir kişisi ve Gemlik tersanesinin en ünlü tersane eminerlerinden birisi olduğunu belgeler bize söylüyor. Nerede öldüğünü ve gömülü olduğunu bilmiyoruz.

[63] BOA, Cevdet- Bahriye, nr.5886, 2283.

[64] BOA, HAT, nr. 11025, 1205/ 1790.

[65] BOA, Cevdet-Bahriye, nr. 759.

[66] BOA, Cevdet Bahriye, nr.3441.

[67] Raif Kaplanoğlu, Orhangazi, Ankara 1988,s. 28-33.

[68] BOA, HAT, nr. 12289.

2. YENİŞEHİR AYÂNI SARICAOĞLU OSMAN AĞA

Osmanlı ülkesindeki diğer Yenişehirlerden ayırt etmek için “ Yenişehir-i Bursa” denilen günümüzdeki Yenişehir ilçesinde, 1804 yılı başlangıcında **Genç Seyyid Mustafa Ağa** adlı bir ayan yerel yönetici olarak bulunuyordu.

Sarıcaoğlu Osman adlı bir şaki Seyyid Mustafa Ağa'yı 1804'te haksız yere kattığı gibi Yenişehir kasabasını tagallüben, zorla ele geçirmeyi başarmıştı. Sarıcaoğlu, Genç Seyyid Mustafa'nın çocuklarına ihsan olunan bütün mallara ve eşyalara el koyduğu gibi fuzuli yere bunları zapt etmişti ve Genç Mustafa'nın yetimlerinin mallarını yağmalamıştı. Yenişehir'de vaki Numan Bey'in (olasılıkla İnegöllü Numan Bey – sonradan paşa-) mutasarrıf olduğu Çardak köyü ve Tarakocak çiftliklerini yakmış ve kethüdasını Lala Şahin Paşa Vakfından Ayazma adlı köyde oturan Yamalı Seyyid Halil adlı kişiyi de katl ve mallarını yağma eylemişti. Sarıcaoğlu buna benzer başka hareketlerde de bulunmuştu. Bu zatın “bagiyane hareketlerine” son vermedikçe, Yenişehir kazası halkının perişan olacakları ve rahat yüzü göremeyecekleri açık bir durumdu. Bu tür halka, zarar ve fesat ehlinin vücutlarının izalesi ülke insanlarının sükun ve rahatları için lüzumlu idi. Padişahın arzusu da bu doğrultuydu. Sarıcaoğlu Osman'ın yakalanması ve idamı ile cezasının tertip edilmesi yöneticilerine muhtelif emirlerle bildirilmişti. Nitekim, Evail-i Zîl-kade 1218/ 12.02-21.02.1804 tarihli, dergah-ı Âli Kapucu başlarından Bilecik Âyânı Kalyoncu Ali Ağa'ya yazılan bir emirde,Sarıca Osman'ın yukarıda özetlediğimiz devlet katına hoşça gitmeyen faaliyetleri anlatılarak cezalandırılması ferman buyurulmuştu^[69]. Aynı emrin birer suretleri İnegöllü Numan Bey'e, Göl-pazarı ayanına, Geyve ayanı Silahşöran-ı hassadan Bekir Ağa'ya, Kocaeli sancağı mutasarrıfı Vezir Seyyid Abdurrahman Paşa'ya da yollanmış ve birlikte hareket etmeleri emredilmişti.

Ancak, Sarıcaoğlu Osman cezalandırılmadı ve on yıl kadar daha Yenişehir kazasında hükmünü yürüttü. Bazen devlete muti görünüp, bazen de atını bölgede istediği gibi koşturarak ayânlık iddiası ile halkı kullanmıştı.

Kocaeli ve hüdevendigar sancakları mutasarrıfı Vezir Aziz Ahmed Paşa'ya göre on yıldan beri Yenişehir kazasını tutan Sarıcaoğlu Osman'ın habis vücudunu ru-yi arzdan izalesi şer'ân ve kanunen gerekli idi^[70]. Sarıcaoğlu Osman, Kalyoncu Ali ve Es'ad bey isyanlarında Aziz Ahmed Paşa'ya yardım etse de zaman içinde tek-rar azmıştı^[71]. Aziz Paşa'nın isteği doğrultusunda, Sarıca Osman'ın idam fermanı Bab-ı Alî'den çıkarıldı ve Bursa'ya gönderildi. Üzerine giden devlet kuvvetlerine

[69] BOA, Cevdet-Dahiliye, nr.13712 ve ekleri.

[70] BOA, HAT, nr 24445.

[71] BOA, HAT, nr 24445.

dayanamayıp Bolu ve Çankırı taraflarına kaçtı ve 1228/ 1813 yılı sonlarında idam edildi^[72]. Daha sonra Sarıcaoğlu'nun muhalefatı satıldı^[73].

3. İNEGÖLLÜ NUMAN BEY'İN OĞLU ÖMER BEY

Günümüzde olduğu gibi, geçmiş zamanlarda da, bazı ünlü insanların çocukları serkeş, asi, büyük dinlemez, ailelerin canını sıkan davranışlarına rastlanıyordu. 1800 yılında İnegöllü Numan Bey'in oğlu Ömer Bey de böyle serkeş tavırları olan serisi idi. İnegöllü Numan Paşa oğlunun durumunu İstanbul'a yazmıştı. Onun bildirimine göre, Ömer Bey başına topladığı haşerat ile İnegöl kazasından Derviş Paşa-zâde Ahmet Bey'i haksız yere katl eylediği gibi, başına topladığı 300 civarında eşkiya ile pederinin bulunduğu evi muhasara etmiş ve sui-kasde niyet eylemişti. Memleket halkı korkuya düşmüş ve perişan olmuştu. Ömer Bey'in yaptığı kötülüklerin ve zararın önüne geçilmesi için Divan-ı Hümayun'dan Kocaeli sancağı mutasarrıfı Seyyid Hüseyin Paşa'ya Evasıt-ı 24.06.1799 (Muh. 1214/14) emr-işerif çıkarılarak, serkeş hareketleri ve eşkiya ile işbirliği nedeniyle Ömer Bey'in cezalandırılması ferman buyurulmuştu. Ömer Bey İnegöl kazasında oturmayıp sağda solda dağlarda dolaşmaktaydı.

Ömer Bey'in eşi ve çocukları İnegöl kadısına giderek, Ömer Bey'in firar ve gaybiyyet içinde olduğunu, perişan halde bulduklarını, Ömer Bey'in yakalanması için emir gönderilen Kocaeli sancağı mutasarrıfı Seyyid Hüseyin Paşa'nın kethüdası Ahmet Ağa'nın İnegöl civarındaki köyleri nezre bağladığını, babalarının zelil ve sergerdan olduğunu, merhamete layık duruma düştüğünü, ıslah-ı nefis ettiğini, bundan sonra İnegöl kasabasında oturmamak, kazanın işlerine karışmamak üzere, kendi hallerine acınarak afv edilmesinin devlet makamına yazılmasının kadıdan istirham ettiler. İnegöl kadısının bu ilamı üzerine, Hüseyin Paşa'ya yazılan emrin kaydı çıkarıldı. Ahmet Ağa'nın köy köy nezre bağladığı ile ilgili kayıt Başmuhasabe'den ihraç olundu. Devlet büyüklük ve merhamet göstererek, ailesinin de durumuna acıyarak, 05.09.1800 (15 Rebiülahır 1215) tarihli buyruğu ile Ömer Bey'i afv etti^[74]. Ömer Bey ailesine kavuştu.

4. KÜÇÜK VE ORTA ÇAPTA ŞAKİLER VE ŞEKÂVET OLAYLARI

Hüdavendigâr bölgesinde namlı ve meşhur etkileri büyük çapta olan şakiler yanında, icrââtları daha sınırlı, belli bir alanda küçük ve orta tesirli nice eşkiyalara rastlanmaktadır. Bu şakiler Yenişehir, İnegöl, Mihahıç, Mudanya, Gemlik, Pazar-

[72] BOA, HAT; nr 4133.

[73] BOA, C.ML. nr. 6852.

[74] BOA, Cevdet- Dahiliye, nr. 11475. a

köyü çevrelerinde başlarına buyruk hareket etmişlerdir. Osmanlı arşiv belgelerine faaliyetleri yansıyan yüzlerce şekâvet erbabına rastlıyoruz. Bunlardan bazılarını kısa olarak aşağıda tanıtacağız.

1. Bacaksız Halil oğulluğu Hacı Abdullah

Hüdavendigâr mütesellimi Derviş Paşa-zade Derviş Mehmet Bey'in İnegöl Bursa kazasında yakalayıp hapsediği eşkiya başı Bacaksız Haliloğulluğu Hacı Abdullah ve yedi nefer maiyyetinin üzerinden çıkan silah ve eşya kaydına belgelerde rastlıyoruz 29.M.1190 ^[75].

2. Bostancıoğlu Halil

Hüdavendigâr vilayetinde atını istediği gibi koşturan bir diğer şaki Bostancıoğlu Halil idi. 20 N. 1213 tarihli belgede Bostancıoğlu'nun yakalanıp cezalandırıldığını görüyoruz ^[76].

3. Karabey

Bursa Yenişehirinde Karabey ismindeki şahsın dört taraftan zuhur eden paşalara vesair levend bölük başlarını köyüne davet edip, etraf köylerden zahire bahası namıyla para toplayıp erâzil ve eşkiyayı muhafaza etmiştir 28.M.1127 ^[77].

4. Bozöyük

Hüdavendigâr'da Bozöyük nam şaki, Anadolu demiryolu inşaiye kumpanyası mühendis ve amaliyat işlerinin reisi Avurturyalı Cerson'u kaçırmıştır. Bu şahsın sağ ve salimen geri alınabilmesi için Bozöyük'e kurtuluş akçesi verilmesi serbest kalana kadar üzerine asker gönderilmemesi gerektiği belgelerde geçiyor 29.Za.1307 ^[78].

5. Eşkos

Müsaade üzerine Bursada tamir ve tecdidine başlanan ermeni kilisesinin bin kadar kadın eşkiya zümresinden Eşkos tarafından hedm ve enkazı ihrak olunması üzerine Bursa naibi tahkikat başlatmıştır 29.L.1208 ^[79].

6. Emir Hasan ve Çiloğlan

Bursa havalisinde zuhur eden Sırıklı Osman ve Kalyoncu nam şakilerin avanesinden Emir Hasan ve Çiloğlan namlarındaki iki neferinin Bursa mütesellimi tarafından helak olunmuşlardı 29.Z.1210 ^[80].

7. Eşkiya Edhem

Hüdavendigâr vilayetine bağlı Pazarköyü civarından Arakel Efendi'yi dağa

[75] BOA, C.ZB., nr. 2992

[76] BOA, C. ZB:, nr. 344

[77] BOA, C. ZB:, nr. 1050

[78] BOA, DH. MKT., nr. 1743

[79] BOA, C. ADL., nr. 6190

[80] BOA, HAT, nr. 7863

kaldıran meşhur eşkiyadan Edhem ve avanesi izlerini kaybettirmek için Şile taraflarına kaçmışlardı 14.Ra.1308 ^[81].

8. Eşkiya Halil

Pazarköyü kazasının Gürle karyesi ahalisinden Eşkiya Halil yaptığı zulümden ötürü diri ya da ölü olarak yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi istenmişti 13.Ra.1215 ^[82].

9. Kandiyeli Mehmed

Kandiyeli Mehmed yaptığı şekavet olaylarının sonucu hakkında birkaç defa idam fermanı sağdır olmuştur. Soygunculuğa devam ettiğinden bir süre sonra ter-tib-i cezası için tekrar çıkan ferman Pazarköy ayânına bildirilmiştir 05.Ca.1216 ^[83].

10. Kara Mustafa

Gemlik kazasında idamlarına ferman sadır olan eşkiyadan Kara Mustafa ile kardeşi o dönemde Gemlik tersane emini bulunan Numan Bey tarafından rüşvet alarak kurtarılmaya çalışılmıştı. Devlet katında itibarlı biri olan Numan Bey'in böyle bir işe kalkışması nedeniyle bunların ihzarı için İznikmid mutasarrıfı Hüseyin Paşa'ya ferman gönderilmişti 29.Z.1212 ^[84].

11. Sorgunlu Ahmed ve Küçük Hasan

Bu iki eşkiya Hüdavendigâr mutasarrıfı Hüseyin Paşanın emriyle idam olunduğundan rüfekasından diğer eşkiyalar Mihaliç'i basarak mütesellim Yusuf Ağa'yı ve mübaşir Abdullah Ağa'yı katl ve mütesellim konağını ihrak ederek yağma etmişlerdi 29.Z.1242 ^[85].

12. Sııklı Osman, Kalyoncu, Emir Hasan, Çiloğlan

Sııklı Osman ve Kalyoncu nam şakilerin avanesinden Emir Hasan ve Çiloğlan namlarındaki iki nefer Bursa mütesellimi tarafından helak olunmuş ve Göl-pazarı ayanı Küçük Mehmed Ağa ile Geyve Ayânı Bekir Ağa'ya binnefs hareketle eşkiyayı merkumenin ahz ve izalesi emredilmişti 29.Z.1210 ^[86].

13. Kesen Ali ve Maraşlı Mehmed

Bu nam şakilerinde beraberindekilerle beraber yakalanarak teslim alınmaları Hüdavendigâr vilayetine bildirilmişti 17.M.1318 ^[87].

[81] BOA, DH. MKT., nr. 151.

[82] BOA, C. ZB., nr. 1076.

[83] BOA, C. ZB., nr. 1167.

[84] BOA, HAT, nr. 12349.

[85] BOA, HAT, nr. 34074/ a

[86] BOA, HAT, nr. 7863.

[87] BOA, DH. MKT. nr. 24.

19. Yüzyılın İkinci Yarısında Aydın Sancağı'nda Eşkîyalık Hareketleri Üzerine Gözlemler

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN
Ege Ünivertitesi / İZMİR

Anadolu'nun tarihi sosyal açıdan “başkaldırı”, “direniş” ve “isyan” hareketleriyle doludur. 19. ve 20. yüzyıl başları Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bu türden hareketlerin büyük sorun haline geldiği dönemlerden biridir. Başkaldırı hareketlerinin 19. ve 20. yüzyıl başlarında büyük ölçüde artması, değişen ve gelişen bir bölgede yeni durumlara alışma sürecinin toplum hayatı üzerindeki etkilerinden biri olarak düşünülebilir; bir başka deyişle bunlar toplumun, 19. yüzyılda büyük ivme kazanan modernleşme ve dönüşüm sürecine tepkisidir. Sözü ettiğimiz bu başkaldırı, direniş veya isyanın ekonomik sistemdeki bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Eşkîya, şaki sözcüğünün çoğuludur ama genellikle şaki sözcüğünün yerine kullanılır. Eşkîya “kanun tanımaz ve ahlaksız” dır. Yol kesme, adam soyma, adam kaçırma eylemleri de bu tanımlamaya dahil edilebilir. Eşkîyalığı tanımlamada kullanılan her sözcüğün yüklendikleri anlamda ortak nokta, içinde buldukları faaliyetlerin kanunsuz ve yerleşik düzeni bozan özellikleri olması ve sıradan halk için tehlike yaratmasıdır. Bütün eşkıyaların eylemlerini gerçekleştirdiği yer dağlık bölge ya da kırdır. Eşkîya ihtiyaçlarını karşılayacak maddi kaynağı kanunsuz işlerle sağlar; yol keser, adam soyar, adam kaçırarak fidye ister, köy basar, ev basar. Bununla birlikte efelerin faaliyetleri de bunlardır ama burada önemli olan eylemin nasıl yapıldığı değildir, kime karşı yapıldığıdır. Efeliğin töresinde yoksulun malına el uzatılmaz, mazluma el sürülmez, yasa dışı eylemler, çevre halkına zararı olduğu düşünülerek yapılır^[1]. Ancak çalışmamızda eşkıyalık olayları içinde efelerin hareketleri ayrıntılı olarak incelenmeyecektir.

Tanzimat döneminde genellikle ilgili olaylar bireysel sorunlar olarak görülmüştü. Bunun yanında yol kesme olaylarına da sıkça rastlanmıştı. Ancak yol kesme olayları bireysel değildi. Ayrıca hırsızlık ve cinayet gibi olaylar da mevcuttu.

[1] Olcay P. Yapucu, Modernleşme Sürecinde Bir Sancak: Aydın, Kitap yay., İstanbul, 2007, s. 173- 181.

Aydın'ın demiryolu ile İzmir'e bağlanması bölgedeki tarım ve ticareti geliştirmişse de, bölgede daha önce olmayan yoğunlukta Rum nüfusunun artması ve bunların ayrıcalıklı durumları huzursuzluğun kaynağı olmuştu. Düyun-u Umumiye ve reji uygulamaları halk üzerinde olumsuz etkiler yapmış bölgede eşkıyalık olayları uzun süre devam etmişti. Bununla birlikte sözünü ettiğimiz bölge, tarımın aşırı ticarileşerek, bölge gelirinin ve toprak dağılımının eşitsizliğine sahne olması nedeniyle, ekonominin dışında kalan tüm güçlü ve yetişkin adamlarına geçimlik iş veremeyen bir bölge niteliğine bürünmüştü^[2]. Bu yüzden ekonomi dışı kalan dinamik nüfus, doğal olarak çeteciliğin potansiyel insan gücü olmuş ve bu konudaki insanlar haksızlığın suçlusunu ve sorumlusu olarak gördükleri devlete, yerel yönetimlere ve onların uzantısı saydıkları ağa, eşraf ve mütegalibeye isyan etmişler, sosyal haydut tiplmesine uygun düşen rolleri eksiksiz oynayarak, bölge halkıyla bütünleşmişler, böylece eylemlerinde edilgen halkın desteğini yanlarına almışlardı^[3].

Aydın'da ki eşkıyalık hareketlerinin ortaya çıkmasında pek çok sebepten belki de en önemlisi, yabancı sermayenin likiditelerini servete ve bunu da yeni üretim metot ve teknikleriyle sermayeye dönüştürmeleri sonucunda sermaye sahipleriyle kapitalist döngüye koşullandırılmış sermaye karşıtı gurubun yani fakir ve ezil-

[2] Saadet Tekin, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Nazilli, (Basılmamış Doktora Tezi), D.E.Ü., A.İ.İ.T., İzmir, 1997. s. 75. 19. yüzyılda Müslüman Türk tüccarların Türkiye'nin ticaretinde etkin olabilmesi için Osmanlı hükümetlerinin hiç gayret sarf etmediklerini söylememiz yanlış olur. 1850 yılından itibaren Osmanlı Hükümeti, ticareti kontrol altına almak ve Müslüman Türk tüccarların etkinliklerini artırmak için bazı kararlar aldı. Bu yönde çıkarılan kanunlardan biri olan Kanunname-i Ticaret, 1850 yılında yürürlüğe girdi. Kanun yürürlüğe girdikten sonra üç önemli sorunla karşılaşıldı. Birinci sorun İslam Şeriat Hukukuydu. Şeriat Hukuku, adı ortaklıklar dışındaki bütün şirket şekillerini geçersiz sayıyordu. Tüzel kişilik kurulamıyordu. İkinci sorun faiz sorunuydu. Kanunname-i Ticaret faizi normal karşılıyorsa da İslam hukuku faizi yasaklıyordu. Üçüncü sorun şer'î mahkemeler sorunuydu. Ticari ihtilaflar mecburen Şer'î mahkemelerde görülüyordu. Gayri Müslimler bu mahkemelere taraf olmak istemiyorlar ve bu nedenle Müslümanlarla ticari ortaklıklara girmiyorlardı. Bu durumda asıl sermaye sahibi gayri Müslimler yine kendi aralarında ortaklık kurmayı tercih ediyorlardı. Bu nedenle Tanzimat'ın getirdiği ticaret serbestliğinden daha ziyade azınlıklar yararlandı. Bu bağlamda, Aydın'ın iktisadi düzeni, köylünün topraktan veya hayvandan elde ettiği mahsulleri veya tabiatın sunduğu imkânları kullanarak ürettiği ürünleri satmak temeline ve ayrıca bunun İzmir'e intikalinde var olan tüm aşama ve süreçlere dayanmaktaydı. Yabancı bir dil bilen Müslüman sayısının azlığı da hem devlet politikalarını "emanet edecek" kişilerin bulunmasını hem de Müslüman Türklerin iktisadi hayata katılmalarını önemli derecede engelliyordu. Böylece beşeri sermayede giderilemeyen bu eksiklik iktisadi hayatta kendini sürekli hissettirdi ve devlet politikalarının etkilerini de kısıtladı. Etnik ve dini olarak heterojen bir nüfus ve bunun sosyal farklılaşmışlığı değişikliğe olan direnci artırıyordu. Yerli gayri Müslim unsur serbest ticaret ortamı ile, batı tarzı hukuk düzenlemeleri ve eğitim sisteminden daha fazla yararlanırken yani "birey" olma yolunda ilerlerken, Müslüman unsur için İslam hukuku özellikle toplum ve aile konularında hakim olmaya devam etti. Bu hukuka göre şekillenmiş katı bir sosyal yapıyı kurmak çok zordu. Müslümanlara göre daha esnek dünya görüşleri sayesinde yerli gayri Müslimler daha kolay bir sosyo-kültürel değişiklik geçirebildi. İşte bu yüzden, 19. yüzyıl içinde aracılık, komisyonculuk faaliyetleri ile yükselmeye başlayan yerli gayri Müslimlerle Müslüman teba arasındaki iktisadi güç farkı yüzyıl içinde gayri Müslimler lehine açılmaya başladı. Yeni "zenginler" batı tipi tüketim kalıplarını daha kolay benimsiyor ve toplumda hakim olan geleneksel normlardan ayrılıyordu. Şehirli hayat tarzı ve tüketim paternleri özellikle bu grup arasında yayıldı. Bazı tüketim mallarında ithal ikamesi üretimi ortaya çıkı. Melih Gürsoy, Tarihi, Ekonomisi ve İnsanlarıyla Bizim İzmir'imiz, Metis yay., İzmir, 1993, s. 117-118. Murat Baskıcı, 1800- 1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim, Turhan yay., İstanbul, 2005, s. 191 ve 226. Sıtkı Aydın, Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekatı, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1993, s. 57-58.

[3] Sabri Yetkin, Ege'de Eşkıyalar, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s. 5-9.

miş kişilerin çekişmesiydi. Ancak eşkıyalık hareketlerinin ortaya çıkmasında bazı ilginç iddialara da rastlıyoruz. Örneğin Mithat Paşa İzmir'e geldikten sonra İzmir şehrinin ve Aydın Vilayeti'nin güvenliğinin sağlanması konusu üzerinde önemle durmuştu. Çünkü atandığı dönemde buralarda güvenlikten eser yoktu. Göreve başlamasından sonra Yıldız'dan çekilen 28 Ağustos 1880 tarihli telgrafta Aydın Vilayeti'nde işlenen cinayetlerde ölenlerin sayısı sorulmakta ve bu sürekli işlenen cinayetlerde yabancı devletlerin kışkırtmalarının söz konusu olup olmadığının araştırılması istenmekteydi. Kaldı ki bu telgraftan birkaç ay sonra güvenliğin tamamen sağlandığı ve bu sayede artık yolcuların korkusuzca yollarda gidebildiği ve buna bağlı olarak da ticaretin yeni bir canlılık kazandığı bir başka belgeden takip edilebilmektedir^[4].

Ancak sebebi ne olursa olsun bu eşkıyalık hareketlerinden mevcut düzen içinde ilk etkilenen unsur sosyal ve ekonomik hayattı. Sermayeye karşı biriken öfkenin bir dışa vurumu kabul edebileceğimiz eşkıyalık hareketlerinin bölgenin en yoğun iş zamanlarında ortaya çıkması sosyal ve ekonomik yaşama büyük darbeler indiriyordu. Mesela bölgenin en önemli zenginlik kaynağı olan incirler kurutulurken veya bağbozumu yapılırken eşkıyalık hareketlerinin olması bölge sosyal ve ekonomik hayatı için büyük kayıplar yaratıyordu. Bahçelerinde son sürat çalışan halk eşkıya eylemlerinden dolayı topraklarını terk ederek evlerine kapanıyorlardı. Hatta baskınların yoğun olduğu 1880'li yıllarda bir İngiliz, tarlalarında çalışan işçileri korumak için 43 silahlı muhafız tutmuştu. 1881'de İngiltere Büyükelçiliği Batı Anadolu'da toprak satın alanların kendilerini tehlikeye attıklarını bildirme zorunluluğu duyuyordu. Eşkıyalık hareketini bastıramayan dönemin bölge valileri görevlerinden alınıyorlardı^[5]. Bununla birlikte eşkıyalık tam anlamıyla önlenemiyordu. Çünkü Aydın'da iç güvenlik sağlanamıyor, toplumsal düzen bir türlü yoluna koyulamıyor, düzeni bozan faktörler derine inilerek saptanamıyordu. Yabancı sermayedar ve yerli zengin gurup iktisadi yapabilirlikleri hesaplayabilmişler ama mevcut düzenin bünyesinin bu faaliyetleri kabul edip edemeyeceğini hesaplayamamışlardı. Biriken sermayeye karşı olan tepkinin ilgi çekici örneklerinden biri Nazilli'nin yerli eşrafı Hacı Hatipoğlu'nun eşkıya tarafından kaçırılmasıydı. Nazilli kazasından, yerli bir eşraf olan Hacı Hatipoğlu, eşkıya Topaloğlu Mehmet ve avanesi tarafından fidye istemek maksadıyla kaçırılmış, ancak yörenin güvenlik güçlerince bu şakiler yakalanarak bertaraf edilmişlerdi^[6]. Aydın'ın Teke köyünde bir grup eşkıya üç Hristiyanın dükkânlarını soy-

[4] Zeki Arıkan, "Mithat Paşa'nın Aydın Valiliği (Ağustos 1880- Mayıs 1881)", Uluslararası Mithat Paşa Semineri-Bildiriler ve Tartışmalar, Edirne, 1984, s. 135- 136 ve 143.

[5] Sabri Yetkin, a.g.e., s. 130; ve ayrıca bkz. Orhan Kurmuş, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Savaş yay., Ankara, 1982, s. 206n.

[6] "Nazilli kazası eşrafından Hacı Hatipoğlu'nu dağa kaldırıp fidye-i necat talep eden şaki-yi meşhur Topaloğlu Mehmet ve avanesi Murtaza'nın kaza ve mezkûr süvari mülazımı Hayri Efendi'nin refakatindeki müfreze tarafından

muş ve dükkân sahiplerini de öldürmüşlerdi^[7]. Bir başka örnekte ise, “...bir hafta mukaddem eşkıya tarafından dağa kaldırılmış olan Söke’li Hacı Ziya Bey 1250 lira fidye-i necat vererek tahlis-i nefis eylediği...” İzmir’den Topçu Mirlivası Şakir Paşa tarafından bildirilmektedir^[8]. Fidyeye amaçlı bir başka eşkıyalık olayı ise Rum Sokrat örneğinde görülmektedir. “(...) Eşkıya’nın dağa kaldırdığı Söke kazasına tabi Kelebiç karyesi ahali-i hristiyanisinden Sokrat nam şahsın dünkü gün eşkıya tarafından 400 lira fidye-i necat alınarak salıverildiği (...)” İzmir’den Ferik Mehmet Şakir Paşa tarafından bir resmi yazıyla bildirilmektedir^[9]. Yine büyük bir sermaye birikimine sahip olan Forbes kumpanyasının Nazilli şubesine mensup meyhanecisi İtalyan devleti tebaasından Yorgi Falko, Horsunlu köyü civarında ikamet ettiği evinde eşkıyalarca basılıp, birkaç yerinden ciddi surette yaralanarak eşyası gasp edilmişti. Kaza kaymakamı Cemal Bey Efendi ile Zabita Muavini Mülazım Çerkes Osman Ağa ve Kuyucak Nahiyesi Zabita memuru Topçu Ahmet Çavuş tarafından takibe alınan bu şaki gurubu kısa zamanda bertaraf edilmişti^[10]. Hemen hemen benzer bir olayda Söke’de meydana gelmişti. “... Söke’de meyhanecisinin Tuzburgazı karyesindeki meyhanecisi mesalih (silahlı) beş meçhul eşhas basarak iki bin gurus kadar bir meblağ alarak firar ettikleri fabrika-yı mezkûr direktörü İngiltere tebaasından Mösyö Hüdor tarafından makama verilen istidadan anlaşılmış...” olduğu, İzmir’den Kaymakam Refik Bey tarafından bildirilmişti^[11].

Ancak bazı zamanlar kişisel husumetler sonucu ortaya çıkan saldırılara da eşkıyalık yakıştırması yapılabiliyordu. Örneğin Nazilli’ye bağlı Gencelli köyü civarında Forbes kumpanyasına mensup İtalyan devleti tebaasından Yorgi Florinsu’nun evi 7- 8 kişiden oluşan bir çete tarafından basılmış, eşya ve parası alınmış, Florinsu çok ciddi bir şekilde yaralanmıştı. İstanbul Sabah Gazetesi bu haberi bir eşkıyalık olayı olarak değerlendirmiş, ancak dönemin Hizmet Gazetesi yapılan inceleme sonucundaki gerçeğe dayanarak olayın bir eşkıyalık hareketi olmadığını bildirmişti. İşin iç yüzü şöyleydi; çete tabir olunan kimseler Gireniz köyünden 4 rençperdi ve bu suçu da zannedildiği gibi şekavet maksadıyla işlememişler, Florinsu ile aralarındaki bir husumetten dolayı bu saldırıyı gerçekleştirmişlerdi^[12].

---

meyyiten (ölmüş) ve diğer ikisinin dahi hayyen (canlı) derdest ve esir edildiği Aydın Vilayeti Jandarma Kumandanlığı’ndan müsteban olmuştur (anlaşılmıştır)”. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (bundan sonra B.O.A.), Y.PRK. ASK., 25 N 1306. Değerli kütüphanelerini bana açan ve pek çok kaynaklarını bu çalışmam sırasında kullanmama izin verme inceliğini gösteren hocalarım Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Elemanı Sn. Dr. Olcay P. Yapucu ve Adnan Menderes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Sn. Yrd. Doç. Dr. Günver Güneş’e teşekkürü bir borç bilirim.

[7] B.O.A., Y. PRK. ASK., 14 RA 1323.

[8] B.O.A., Y. PRK. ASK., 198/ 42, 18 R 1321.

[9] B.O.A., Y.PRK. MUD., 22/ 59, 13 C 1317.

[10] Hizmet, 1 Nisan 1891.

[11] B.O.A., Y. PRK. ASK., 227/ 35, 9. M. 1323.

[12] Hizmet, 1 Nisan 1891.

Bir başka örnek ise Karacasu Nahiyesi'ne bağlı Karapınar köyünde piyan memurlarından Yovanni'nin evinin basılmasıydı. Dönemin basının da fevkalade başarı ve hizmetlerinden dolayı övülerek anılan Polis Refet Efendi ve zabitan memuru Hacı Ahmet Efendiler tarafından bu eşkıyalık hareketi de bertaraf edilmişti^[13].

Dönemin basının da bu tür eşkıyalık hareketleri ayrıntılıca tasvir edilmekte olayların ciddiyetinin halk tarafından anlaşılmasına önem verilmekteydi. Kaldı ki; Sarayköy'de büyük servet sahibi, tüccar Başçavuş Ahmet ağa Mart 1891'de gaddarca katledilmişti. Bu tüccarın boğazı, ensesi ve parmaklarının uçları kesilmişti. Bu cinayetin işlenmesinde hırsızlık maksadı söz konusuydu. Parmaklarının hemen hemen tümünün feci şekilde kesik olması, maktulün canını kurtarmak için şakilerin bıçaklarına sarıldığı sonucunu ortaya koymaktaydı. Üç kişilik bu şaki grubu, Aydın Mutasarrıfı ve Kaymakamı tarafından yakalanmış, suçlarını itiraf eden şakilerin bıçaklarında ve üzerlerinde kan lekelerine rastlanması bu cinayetin delili sayılmıştı^[14].

Bölge ekonomisinde meyan kökü bitkisinin önemli bir yeri vardı. Özellikle Aydın ve çevresinde Mac Andrews and Forbes şirketi bu bitkinin toplanıp, temizlenip fabrikalarında meyan balı haline getirilmesi sürecinde adeta rakipsiz konumunu koruyordu. Toprak sahipleriyle yapılan anlaşmalar gereğince ya toprak sahipleri kendi tarlalarında yetişen meyan köklerini toplayıp şirketin çeşitli yerlerde kurmuş olduğu depolara getiriyor ve getirdikleri miktara göre para alıyor ya da şirketin tuttuğu paralı işçiler bu tarlalar da çalışarak kökleri topraktan çıkarıp depolara teslim ediyorlardı. Köylüler meyan bitkisini tarlalara zararlı ve değersiz saydıkları için, şirketin ham madde bulması son derece kolaydı; o kadar ki, köylüler nasıl olsa tarladan temizleyecekleri meyan bitkilerini toplamaları için kendilerine üste para verilmesini anlamakta güçlük çekiyorlardı. Depolardan fabrikalara ulaştırılan kökler burada temizlenip balyalanıyor veya buhar gücü ile çalışan makineler tarafından meyanbalı haline getirildikten sonra ihraç edilmek üzere İzmir'e gönderiliyordu^[15]. 1875'de Abacıoğlu adında bir Ermeni'nin kurduğu bir şirket İngiliz şirketiyle rekabete girerek Söke ve Aydın'da iki fabrika

[13] Hizmet, 3 Şubat 1891. Büyük sermaye yatırımcıları ve yatırımlarının bulunduğu çevreler eşkıyalık hareketlerinin öncelikli ortamlarından biri olarak görülmektedir. Kaldı ki, Köyceğiz'de yedi şaki bir maden ocağını basmış ve bin lira gasp etmişlerdi. Bu yedi şakiden dördü yakalanarak etkisiz hale getirilmişlerdi. B.O.A., Y. PRK. ASK., 243/ 71, 29 Z 1324.

[14] Hizmet, 28 Mart 1891. Bölge genelinde hırsızlık ve kaçakçılıkların hayli fazla yaşandığı görülmektedir. İzmir'den Kaymakam Refik Bey'in "(...) Geçen gece (27. 3. 1905) Rum kaçakçılar tarafından on sekiz yük ecza-yı nariyye ve eşya-yı memnu Sisam'dan Söke sevahiline gönderilerek kaçırıldığı, eşya-yı memnunun pek çoğunun Söke sevahilinden kaçırılmakta olduğu burasının taht-ı muhafazaya alınmadığı işaret ve ifadatla anlaşıldığına" ilişkin resmi yazısında yer alan bu durum büyük çaplı kaçakçılıklardan yalnızca bir tanesidir. B.O.A., Y.PRK. ASK., 233/ 8, 27 B 1323. Ancak bununla birlikte, dolandırıcılıkla ilgili ilginç bazı durumlar da oluyordu. Mesela, İtalyan tebaasından Nikola Filabto Aydın tüccarından 500 lira kadar dolandırarak, İzmir'e kaçmış, ancak yakalanan Filabto'nun üzerinde para bulunmamışsa da şüphelenildiği için uzun süre tahkikatı devam etmişti. Ahenk, 14 Teşrin-i evvel 1332.

[15] Orhan Kurmuş, a.g.e, s.112; ve ayrıca bkz. Saadet Tekin, a.g.t, s. 119 – 120.

açtı. Toprak sahiplerinin ve İngiliz şirketi hesabına çalışan köylülerin topladığı köklere İngiliz şirketten daha yüksek bir fiyat ödeyen Abacıoğlu başlangıçta büyük başarı kazandı. Yüksek fiyatın çekiciliğine dayanamayan köylüler eskiden İngiliz şirketi için topladıkları kökleri Abacıoğlu'nun depolarına götürmeye başladı. Mac Andrews ve Forbes bu Ermeni şirketi'nin ihracat olanakları kısıtlanırsa kendisinin dünyada rakipsiz kalacağını bildiği için tüm çabalarını bu amacı gerçekleştirmek yolunda harcadı ve sonunda Abacıoğlu'nu saf dışı bırakacak faaliyetlerde bulundu ve Abacıoğlu tüm faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldı^[16]. Ancak Abacıoğlu'nun meyanbalı üretimini durdurması bölgede ki tekeli faaliyetlerinin sona erdiği anlamına gelmemekteydi. Çünkü Çin'de Abacıoğlu'nun bir un fabrikası mevcuttu^[17]. Aslında Mac Andrews ve Forbes pazara hakim olma ve rakipsiz kalabilmek için bu gibi pek çok hareketlerde bulunuyordu. Bir başka örneği de, Aydın'ın Umurlu köyünde izlemek mümkündür. Bir şirket, bir araziyi kiraladığında, bu arazide ki meyan kökleri o şirkete ait olur, bu meyan kökleri başka bir tüccara satılamazdı^[18]. Nitekim Aydın'ın Umurlu köyünde Hasan Bey bir tarlaya sahipti ve Hasan Bey Almanyalı Simon isimli bir tüccara bu arazisini kiralamıştı. Bu, o tarladaki meyan köklerini Tüccar Simon'un ve onun şirketi tarafından toplanacağı anlamına geliyordu. Forbes şirketi bunu önlemek, Tüccar Simon ve şirketini saf dışı bırakabilmek için müdahalelerde bulunmuş ve en sonunda olay İzmir mahkemesine intikal etmişti^[19].

Burada tekrar hatırlatmakta yarar gördüğümüz nokta Aydındaki sermayedar gurubun aynı zamanda hem toprak sahibi hem de tüccar olduğudur. Sermaye birikimi sahipleri arasında bir sömürge kaygısı ve kavgası vardı. İzmir'de oturan bir

[16] A.g.e, s. 112-113.

[17] Aydın Vilayeti Salnamesi, H. 1307, s. 760.

[18] B.O.A., Y.MTV., 309 / 119, 15 R 1316.

[19] Olayın ayrıntıları Huzur-u Ali-yi Hazret-i Sadaretpenahi'ye yazılan resmi bir yazıda şöyle anlatılmıştır: "İzmir'de mukim Almanyalı Simon nam tacir ve kumpanyasının Aydın'da Umurlu kurbinde kâin bilcümle meyan kökü tarlalarını yine isticar etmiş olduğundan geçen kiş mezkûr tarlalardan İngiltereli Forbes nam tacir tarafından cebren kök ihracatı zımınında vukua getirilmiş olan müdahalat ve muamelattan bahsle işbu tarlaların tecavüzden muhafazası canib-i sefaretten iltimas kılıldığı Hariciye Nezaret-i Celilesi'nden işar olunup işin muhakemece derdest-i ruyet bulunmasına binaen Adliye Nezaret-i Celilesi'yle bi'l-muhabere alınan cevapta husus-u mezkûr İzmir muhakemesince ruyet edilmekte ise de hukuk-u tasrifiyeye taadiyat ve tecavüztatdan müdafaa-ı kuvve-i idareye ait olduğu cihetle bu babda mahkemece bir karar ittihazına değin mezkûr tarlalara hiçbir taraftan müdahale vuku bulmaması zımınında zabıtaca tedabir-i mukteziye ifası gösterilmekten naşi canib-i vilayete icra-yı tebligat olunması ve Nezaret-i müşarü-nileyhe de malumat verilmiş idi. (...) Her birinin maiyetlerinde bir takım efradı mesaliha istihdamıyla yekdiğerinin tarlasından çıkarılan kökleri cebren nasb etmek gibi muamelata ve buna hükümet-i mahalliyeye müdahale olduğu surette hükümet aleyhinde esnad-ı tarafigiriye cerain etmekte oldukları ve ahval-i mezkurenin devamı halinde asayiş mahalliyenin düçarı tehdid olacağı gibi bu yüzden bir gaile-yi azime zuhuru muhakkak bulunduğu beyanıyla mezkûr kumpanyalar tarafından vukua gelen harekât-ı tecavüzgaranenin cidden ve katiiyen men'i esbabının mensub oldukları sefaretlerle bi'l-muhabere acilen temini veyahud hafriyatının külliyyen men ve tatiliyle muhakemeden bir karar istihsal edilinceye değin zikr olunan tarlaların hiç biri tarafından işletilmemesi şıklarından birinin icrasıyla Vilayet'e bir an evvel telgrafla malumat-ı itası lüzumu kemal-i ehemmiyetle işar ve keyfiyetinin evvelce huzur-u samii sadaretpenahiyelerine arz olduğu beyan ve işar kılınıştır (...) B.O.A., DH. MKT., 1461/91, 22 R 1305, ve ayrıca bkz. B.O.A., D.H.MKT., 1451/55, 09 M 1305.

tüccar ve Aydın'da kiraladığı meyankökü tarlaları sahibi Almanyalı Simon ile İngiliz Forbes adlı tüccarın onun tarlalarından zorla kök ihraç etmesiyle patlak veren sorun, Hariciye Nezaretine bildirilmişti. İşin ilginç yanı sefaretler bu olayın “*musalaa-ı senedden müsteban olacağı vechle*” yani “uzlaşıcı senedin açık olduğu şekliyle”, “*ifa-yı muktezasınca*” yani kanun ne ise o şekilde çözülmesi yolunda bir cevap vermişti^[20]. Bu da bu tip olayların çok sık yaşandığını, olayların tek tek incelenmesi yerine, *kadim olana riayet edilmesi* gereğini ortaya koyar nitelikteydi. Osmanlı Hükümeti 1879 yılında meyانبalı ihracatından alınan vergiyi kaldırınca Mac Andrews and Forbes şirketi büyük bir genişleme dönemine girmiş, Aydın'da ikinci bir fabrika daha açılmıştı. Ancak 1881'den sonra şirket ile Osmanlı Hükümeti arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamış, 1881'de şirketin üretim hacmine göre hesaplanan verginin %167 artırıldığı ve bu artışın 1879'dan beri geçerli sayılacağı bildirilince şirket dava açmış, ardından 1888'de meyانبalı ihracatından alınan vilayet payı iki misline çıkarıldığı zaman şirket bu ek vergiyi ödememekte direnmiş ve şirket ihracatını durdurmuş, sonunda haklı olduğu anlaşıldıysa da, depolarında ki 33.780 ton meyانبalı tamamen çürümüştü^[21].

Forbes firmasının büyük rakibi olan ve 1886 yılında Aydın'da meyana balı fabrikası kuran bir Alman şirketi Aydın Sancağı'nda hammadde sağlamayı garanti altına almak için bir kısım tarlaları 9 yıl süreyle kiralamıştı. Ürettiği meyana balını Almanya'ya ihraç eden fabrika kısa zamanda başarıya ulaştı. Forbes şirketi Alman şirketine doğrudan etkili olamayacağını anlayınca İstanbul'da İngiltere elçiliği kanalıyla konuyu halletmeyi düşündü ve İngiltere Büyükelçiliği'ne başvurarak Alman rekabetinin önlenmesi gerektiğini, aksi halde İngiltere çıkarlarının ciddi şekilde zedeleneceğini bildirdi. İngiltere Büyükelçiliği bu konuda herhangi bir şey yapabildi mi bilemiyoruz, fakat Forbes'in bu müracaatından tam iki hafta sonra, kimlikleri belli olmayan 200 silahlı kişi Alman şirketinin depolarını basarak on bir bekçiyi ağır şekilde yaraladı, iki bekçiyi öldürdü ve depolarda bulunan bütün meyana kökü ve meyana balı stoklarını tahrip etti. Depolarında satacak malı kalmayan ve siparişleri zamanında karşılayamayan Alman firması, kısa bir zaman sonra fabrikalarını kapatmak zorunda kaldı. Alman şirketinin kapanmasından sonra Forbes şirketinin Türkiye'de hiç rakibi kalmamıştı. Ancak şirket bu kez de Çarlık Rusya'nın Kafkasya'da imal edilen meyana balı ihracatı rekabetiyle karşılaştı. Forbes şirketi ülkedeki tekeli konumunu uzun süre korumasını bildiyse de dünya meyana balı ihracat pazarlarında karşılaştığı rekabet yüzünden bir süre sonra Türkiye'de ki fabrikalarını kapatmak zorunda kaldı^[22]. Mac Andrews and Forbes şirketi zaman

[20] B.O.A., DH. MKT., 1448/ 34, 30 Z 1304.

[21] Orhan Kurmuş, a.g.e, s. 113-114.

[22] Melih Gürsoy, a.g.e., s. 66.

içinde bölgedeki tekelci konumunu yitirdi. Tekelci konumunu yitirmesinde ihracat pazarında önce Alman şirketlerinin sonra da Amerikan tröstünün rekabeti etkili olmuştu^[23]. 1927 yılına gelindiğinde Nazilli'deki meyhan kökünün Fransız şark sanayi şirketleri tarafından işlendiği ve piyasalara sevk edildiğinden bahsedilir olmuştu^[24].

Bölge huzur ve güvenliğini tehdit eden ve kapitalist rakip iki şirketin aralarındaki bu çekişmenin yanı sıra bölge asayişini bozan daha büyük çapta güvenlik meseleleri de söz konusuydu. Aydın şehrinde isminden en çok söz ettiren eşkiyalardan biri olan Çakırcalı ve avanesi Aydın'ın en zengin kişisi olan ve arasında husumet bulunan Barutçu İstavri Efendi'nin fabrikasını basıp bin lirasını almıştı. Bu hem ondan intikam almasını hem de çevresindekilere gözdağı vermesini sağlamıştı. Çakırcalı'nın Aydın Çiftkavheler'deki fabrikayı basması üzerine Kara Sait Paşa derhal üzerine gönderilmişse de bertaraf edilememiş, Sait Paşa bu yüzden görevden alınmıştı. Mesela Çakırcalı Aydın Demiryolu üzerindeki bir başka fabrikayı da 3 Kasım 1906'da yakmış ve Erbeyli Tren istasyonunu basarak telgraf makinesini imha etmiş ve Osmanlı- Aydın Demiryolu kumpanyasına ait, İzmir- Aydın seferini yapan treni durdurup talan etmişti^[25]. Çakırcalı'nın unutulmayacak kadar önemli bir olayı da, Barutçu Kardeşlerin Aydın Kırkahveler'deki muhteşem fabrikasını yakmasıydı. Kereste, çırçır, un ve yağ bölümlerinden oluşan fabrika Aydın'a on mil uzaklıktaydı ve otuz bin liraya tesis edilmişti. Bu tesisin depolarında bulunan beş bin kıyve zeytinyağı ve yüz bin travers de yanmıştı. Çakırcalı Mehmet, fabrikayı yaktıktan sonra, Barutçu Kardeşlere haber göndererek, 5.000 lira ödemedikleri takdirde, Aydın'ın Cumalı mevkiindeki diğer fabrikalarını da yakacağını bildirmiş ve tehdit etmişti. Bu Çakırcalı'nın her zaman başvurduğu iki yoldan birisiydi. Diğer tehdit etme yolu bastığı yerlerde işlediği cinayetler sonrası halka psikolojik baskı uygulayarak halkın kendisini ihbar etmesinin önüne geçme taktiğiydi^[26].

Bölge huzur ve güvenliğini tehdit eden unsurları farklı açıdan değerlendirmeye

[23] Orhan Kurmuş, a.g.e, s. 115.

[24] Saadet Tekin, a.g.t, s. 120.

[25] B.O.A., DH. MÜİ., 33/2-3, 24 N 1327; ve ayrıca bkz. Sabri Yetkin, a.g.e., s.107-108 ve 109.

[26] A.g.e., s. 132 ve137. Çakırcalı'ya geniş halk kitleleri tarafından yardım ve yataklık edilmesi belki de bu psikolojik baskıdan kaynaklanmaktaydı. Söke taraflarında Çakırcalı'ya yardım ve yataklık eden iki köy ahalisine karşı tedbirler alınmış, yapılan aramalar sonucunda 18 gara tüfenk ele geçirilmiş ve Çakırcalı'nın hareketini önlemek için müfrezeler çıkarma yoluna gidilmişti. B.O.A.,Y. PRK. ASK., 243/ 71, 29 Z 1324. Dönemin gazetelerinde de Çakırcalı'nın gerek tek başına ve gerekse diğer çete mensuplarıyla (örneğin Tekeli oğlu Mehmet ile) bulunduğu eşkiya hareketlerine geniş bir yer ayrılıyordu. Ahenk, 22 Eylül 1909. Bununla birlikte Aydın'ın Teke köyünde kimlikleri belirlenemeyen şakiler köyün üç Hıristiyan dükkânını soymuşlar ve dükkân sahiplerini öldürmüşlerdi. B.O.A., Y. PRK. ASK., 229/ 28, 14 RA 1323. Aydın'da en az Çakırcalı kadar meşhur olan Çalık Hüseyin adlı bir diğer eşkiya Köşk nahiyesinde Jandarma Yüzbaşı Mehmet Efendi tarafından yakalanmıştı. Ancak bu yakalama süreci askerinin mavzer tüfeğini kullanmasını bilmediğinden çok zor geçmişti. Çakırcalı bir başka şaki olan Kara Ali ile birleşerek yakalanan şaki Çalık Hüseyin'in evini yakıp askerle çatışmaya girişmiş ancak yine ele geçirilememişti. B.O.A., Y. PRK. ASK., 247/ 70, 02 Ca 1325.

yi de ihmal etmemeliyiz. Mesela yangınlar da Aydın Sancağı'nı tehdit eden güvenlik zaaflarından biriydi. Ahenk Gazetesi'nin 20 Nisan 1910 tarihli haberinde Aydın Sancağı'na tabi Nazilli'de ard arda çıkan yangınların bir sabotaj olabileceği üzerinde duruluyordu. 3 dükkân, 3 tüccar deposu ve iki hanın tamamen zarar gördüğü bu yangın Nazilli Köprübaşı civarında başlamış, üç dört saat içinde geniş bir alanı etkisi altına almış ve çok zor söndürülmüştü. Bu yangından on dakika kadar sonra da Bitpazarı içinde Rum Mahallesi tahsildarı Şeyh Mehmet Efendi'nin yazıhanesinden bir ateş daha çıkmış, bu yazıhane ile birlikte iki mağaza daha yanmıştı. Gazete okurlarıyla özellikle bu çıkan ikinci yangının bir suikast olabileceği iddiasını paylaşıyordu^[27]. Bölge demiryollarının önemli ve zengin bir ticari ulaşım vasıtası olarak görülüşü de, demiryollarının eşkiyalar tarafından tehdit edilmesi için en uygun durumu arz etmiştir. Nitekim Aydın ile Ayasuluğ arasında işleyen demiryolunda bir tren haydutlar tarafından soyulmuştu^[28].

[27] Ahenk, 20 Nisan 1910. Aydın'da çıkan yangınlar ayrıca bir çalışma konusu olarak düşünülebilir niteliktedir. Bu yangın olaylarından ilgi çekici birkaç örnek verecek olursak; Aydın'da Çiçekli Kahve mevkiinde çıkan yangında 35 dükkân yanmıştı. Burada dikkat çeken bu dükkânların neredeyse tamamının Musevilere ait kavaf mağazaları olmasıydı. Daha da ilginç suuyollarının tamirâtı yüzünden yangınlara su taşınamaması bu tür olaylara müdahaleleri oldukça güçleştirmekteydi. Ahenk, 6 Nisan 1910. Aydın Nazilli Köprüsü mevkiinde çıkan bir başka yangında iki bakkal, iki berber, iki aşçı, iki kahve, bir şekerçi, bir tenekeci, iki uncu dükkânıyla bir meyhane ve ustabaşı hanı yanmıştı. Belediyenin yangın tulumaları ufak ve eski sistemde olduğu için bunlardan yeterince istifade edilememiş, halkın gayretile bu yangın söndürülmüştü. Ahenk, 26 Eylül 1326 (1910). Aydın'da çıkan yangınlardan en büyüğü olarak tasvir edilen Ağustos ayı içinde çıkan yangın ise ayrıntılarıyla dönemin gazetelerinde şu şekilde yer almıştır: "Aydın'da şimdiye kadar vuku bulan hariklerin hiç biri kabil-i kıyas olmayacak derecede azim-i müthiş bir harik vukua gelmiştir. Harik Ağustos'un 12. evvelki Cuma günü zuhur etmiş devam ettiği müddetçe 1500 hane, 250 dükkân, 2 cami, 2 medrese, 3 havra, 2 kilise, 1 han, 1 otel ki cem'an 1761 bab ebniyye yanmıştır. Bunun neticesi olarak 500 kadar aile halkı bütün bütün açıkta kalmış ve hükümete muhtaç bir haldedir". Vali Paşa ve Polis Müdürü Posta treniyle derhal yangın bölgesine (Saray İçi, Gümrük Önü, Tire Kapısı) hareket etmişler ve gerekli tahkikata başlamışlardır. Ahenk, 27 Ağustos 1911. İtfaiye noksanlığı bu yangının daha da büyümesine neden olmuştur. Yapılan tahkikat sonucu yangının bir kaza sonucu ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Ahenk, 28 Ağustos 1911. Bir diğer büyük yangın ise Atça- Sultanhisar arasında meydana gelmişti. Bu yangın sırasında beş altı bin dönüm zeytinlik ile hububat yanmıştır. Zarar gören ağaçların "ahali-yi İslamiye'ye aid olup harikin atılan sigaralardan neşet etmiş olduğu ihtimali" düşünülmekteydi. Ahenk, 13 Temmuz 1914.

[28] Tasvir-i Efkar, 27 S. 1280. Ege bölgesinin ürettiği ürünlerin dışarıya gönderildiği İzmir'i hinterlandı Aydın'la bağlayan bölgedeki demiryolları büyük miktarda ki ürünü Avrupa pazarına aktarabilmek amacıyla yapılmıştı. Şevket Pamuk, "19. yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. III, İstanbul, 1985, s. 652. Bölgede bulunan ve yeni yeni işletilmeye başlanan madenler ve tarım ürünlerinin artışı artık kente daha çabuk ve daha büyük kapasiteli mal akımlarına ihtiyaç gösteriyordu. Zira kent çıkışlarındaki malların Avrupa'ya aktarılmasındaki teknoloji de değişmiş, buharlı gemiler ortaya çıkmış ve İzmir'e düzenli gemi seferi başlamıştı. Bu şekilde büyük miktarlardaki malların daha çabuk dışarıya gönderilmesi olanakları da doğmuştu. Çınar Atay, "Metropolleşmeye Doğru İzmir", Ege Mimarlık Dergisi, II, İzmir, 1991, s. 161. Batı Anadolu'da demiryolu yapımının en önemli amaçlarından biri, bölgedeki tarımsal hinterlandı İzmir'e bağlamaktı. 1856'da Küçük Asya Pamuk Şirketi'nin kurulması ve pamuk üretiminin özendirilmesi ile İzmir-Aydın demiryolu imtiyazının da yine aynı tarihte alınması ilginç olmalıdır. Ayrıca İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi'nin çeşitli ticaret odaları ile ilişki kurması ve Manchester gibi şirketlerin de raporlar yayınlarak pamuk-demiryolu ilişkisini ele alması da ilgi çekicidir. Ancak, burada vurgulanması zorunlu olan nokta, bölgenin pamuk ihracatının artmasında asıl etkinin dünya fiyatlarındaki büyük sıçramalardan meydana geldiği ve Aydın'a kadar olan kısmı 1866-67'de tamamlanan İzmir-Aydın demiryolunun buna sonradan katkıda bulunduğudır. Yine bu çerçevede, demiryolları Batı Anadolu'ya gelmeden önce bölge ticaretinin belli bir düzeye erişmiş olduğunu kesinlikle belirtmek gerekir. Muhteşem Kaynak, "Osmanlı Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Ekleme Sürecinde Osmanlı Demiryollarına Bir Bakış", Kent Kültürü Dergisi, Sayı. 1, Nisan- 2000, s. 146. Osmanlı Devleti Kırım Savaşından sonra demiryollarının siyasi, iktisadi ve askeri alanlardaki gerekliliğini ve önemini

Demiryolu yatırımlarının başladığı dönemde, bu alanda kadrolu işçiler ile beraber mevsimlik olarak da çalıştırılan işçiler oluşmaya başladı. Demiryolların da çalışan işçiler, şirketlerin sömürüsüne maruz kalıyorlardı. Bu sömürü, şirketlerin Türk işçiler ile yerli Hıristiyan ve yabancı işçiler arasında yapılan ücret ve sosyal haklarındaki eşitsizlik ile başlıyordu. Şirket sahipleri, vasıflı işçileri Avrupa'dan getiriyordu. Yerli işçileri de vasıfsız işlerde kullanıyordu^[29]. Aydın Sancağı'nda böylesine bir durumda, zaten sağlıklı olmayan bir iktisadi yapı içinde zengin bir yabancı sermayesi ve servetinin oluşmasına koşturularak; şehrin yöre gelirine ortak çıkan ve yerli halkı saf dışı eden yabancı yatırımcılar adeta iktisadi bir egemenlik kurmuştu. Öyle ki bu rahatsızlık, Aydın Demiryolu işletme müdürü Demayo Efendi'nin işletmeye yetenekli Müslümanları işe almayıp, gayrimüslimlerden işe adam almasına kızan ve işe alınmayan bir iki kişi tarafından saldırıya uğramasında görülmekteydi. Demayo Efendi Nafia Nezareti'ne vazife başında saldırıya uğradığına ilişkin bir ihbarda bulunmuştu. Ancak Aydın Valisi, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı resmi yazıda vazife başında saldırı hususunun yalan olduğunu belirtiyordu. Aydın Demiryolu idaresinin İngilizlerden oluşan bir büyük grupça işletildiği söylenen yazıda, İzmir'de işsiz ve sefil kalan insanların bir iş bulmak amacıyla Aydın Demiryolu İşletmesine müracaat ettikleri, değil bu sayede iş bulmak, Müdür Demayo Efendiyle bile görüşemedikleri anlatılmaktaydı. Osmanlı Hükümeti idaresinde ki Aydın Şimendiferlerinde Müslüman oldukları gerekçesiyle çalıştırılmayan bu işsiz, sefil insanların sabırlarının tükenmesi sonucu iki kişi sokakta rastladıkları Demayo Efendiyi dövmüştü. Aydın Valisi yazısında, olayın abartılarak bildirildiğini, saldırının planlı olmadığını, söylendiği gibi görev başında bir saldırı gerçekleşmediğini ve bir saldırı aletinin de bulunmadığını da bildiriyor; saldırgan iki kişinin de cezaya çarptırılacaklarını da ekliyordu. Ancak belgenin en önemli vurgusu, Aydın Şimendiferler idaresinde en azından İngilizler kadar Müslümanlara da görev verilmesi temennisinin Nafia Nezareti'ne bildirilmesinin istenmesiydi. Bununla birlikte, bu belge Dâhiliye Nezareti'ne Nafia Nezareti Müsteşarı tarafından bir ek yazıyla iletilirken hayli ilginç bir ifade kullanılarak, "*Aydın Demiryolu İşletmesine Nafia Nezaretinin en önemli memurla-*

---

iyice anlamıştı, ancak İmparatorluğun demiryolu yapmaya müsait bir mali yapısı yoktu. Kırım Savaşı üzerine Avrupa ile mali ilişkileri genişleyen Osmanlılar istikraz kapılarının açılmasıyla İngilizlerin müracaatına olumlu yanıt vererek Aydın Demiryolu'nun inşasının başlatılmasına karar verdi. Sait Toydemir, "Aydın Demiryolu", Demiryol, Sayı. 7, Nisan- 1952, s. 29-31. Osmanlı yöneticilerinin ülke genelinde demiryolu yapımını desteklemelerinin iki temel nedeni vardı. Bu nedenlerden birincisi ülkede giderek artan iç karışıklıkların demiryolunun sağlayacağı hızlı asker taşınması ile önlenebileceği düşüncesiydi. İkincisi de ülkenin içinde bulunduğu mali bunalımın hafiflemesine yardımcı olma- tı. Gülçin Uzuntepe, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın, Kasaba (Turgutlu) 1856-1897, Anadolu Üniv. Sos. Bil. Enst., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2000, s. 19. Eşkiyalık vergi toplamayı engelliyordu; döşenecek demiryolları ile eşkiyanın üzerine gidileceğine ve daha etkin vergi toplamının gerçekleşeceğine inanılı- yordu. Nedin Atilla, İzmir Demiryolları, İ.B.B., Kent Kitaplığı yay., İzmir, 2002, s. 40-41.

[29] Birten Çelik, Türkiye'de İşçi Hareketlerinin Tarihsel Gelişimi (1800- 1870), Basılmamış Doktora Tezi, D.E.Ü., A.İ.İ.T. Enst., İzmir, 1999, s. 92-93.

rından biri olan Demiryol ve Limanlar idaresi heyet-i fenniyesi müdürü Demayo Efendinin getirildiği” ibaresine yer verilmiş, sanki olayın tek mağduru Demayo Efendiymiş gibi Müdür’den övgü dolu sözlerle bahsedilmişti^[30].

İzmir’in art ülkesinde tarım işçisi ile makine kullanan kapitalist türde büyük işletmeler kuran İzmirli kimi İngilizler yüzyılın (19. yüzyılın) sonlarına doğru gerileme eğilimine girdiler ki bunun da en temel nedenlerinden biri, eşkıyalığın tarım işletmeleri üzerinde cesaret kırıcı bir etkiye yol açmasıydı^[31]. İzmir’den uzanan demiryollarında hemen hemen sürekli bir güvensizlik ortamı yaratarak 10 yıl kadar yöreyi sarsan ünlü eşkıya Çakıcı (Efe) buna neden olan en büyük etmendi^[32]. Mesela, İngiltere Sefareti’nin bir tahriratında, Aydın’da hırsız Zeybeklerin

[30] B.O.A., DH. EUM., 9/ 10, 20 ZA 1333. Bölge güvenliğine doğrudan bir zarar verme amacı taşımayan ama ticari faaliyetleri aksatacak önemli olaylarda oluyordu. Mesela, İzmir-Aydın Demiryolu işçileri 18 Ağustos 1908’de grev yaparak ücretlerinin artırılmasını istemişler, istekleri sürüncemede bırakılınca, bu seferde grevdeki işçiler bir treni yoldan çıkarmışlar, depoları yakmışlar, telgraf hatlarını kesmişlerdi. Uzun görüşmelerden sonra grevdeki işçiler ile şirket arasında anlaşma sağlanmıştı ama bu grev tüccarları zor durumda bırakmış, incir ihracatını aksatmış, mallar devalerle İzmir’e nakledilmek zorunda kalmıştı. Aynı durum bir başka şekilde tezahür etti. Mesela, Dünya Savaşı yenilgiyle sonuçlanınca, Demiryollarının da mütareke gereği orduların terhis edilmesiyle memleketlerine gitmek üzere yığılan askerler ticari güvenliği tehdit ediyorlardı. Taşınacak emtia bir türlü taşınmadığı gibi; Türkler, İtilaf devletlerinin demiryollarını kendilerinin zararına yönelik kullanımları engellemek için eylemler yapıyorlar ve bu yüzden demiryollarında taşımacılığın kopmasına, kesilmesine neden oluyorlardı. Gülçin Uzuntepe, a.g.t., s. 113. Mehmet Özdemir, Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Başlangıç Dönemlerinde Türk Demiryolları-Yapısal Ekonomik Sorunlar (1918- 1920), Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 2001, s. 86-90.

[31] İngiliz işadamları 1850 yılından sonra sadece ithalat ve ihracat işleriyle yetinmeyip toprak satın alarak İzmir ve çevresinde çiftçiliğe başladılar. 19. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar İngiliz iş adamları tarıma karşı belirli bir ilgi göstermemişlerdi. Bazı Museviler veya Rumların bağ bahçe aldıkları olmuşa da ilkel teknolojinin yarattığı düşük üretim miktarları ve ulaşım güçlükleri bu alımları oldukça az miktarda tutmuştu. Yabancı uyrukların Türkiye’de taşınmaz mal alma imkânları olmayışı, bunun yasak oluşu, yabancı tüccarları bu gibi alımlardan alıkoyuyordu. Ancak sözünü ettiğimiz 1868 Arazi Kanunnamesi’nden sonra İzmir- Aydın arasındaki ekilebilir arazinin pek çoğu 41 İngiliz tüccarının malı olmuştu. Melih Gürsoy, a.g.e., s. 94. 1857 ve 1892 yılları arası İngilizlerin Aydın ve çevresinde satın aldıkları toprakların bir dökümünü yapacak olursak; A.O Clarke Kuşadası’ndan 72.000 dönüm, G. Meredith Aydın’dan 12.000 dönüm, Asia Minor Cotton Company Nazilli’den 36.800 dönüm, J. Aldrich Aydın’dan 6.000 dönüm, C. Gregoriades Ayasuluğ’dan 5.160 dönüm toprak satın almıştı. Ayrıca o zamanlar bazı bireyleri Fransız, bazı bireyleri de İngiliz uyruğunda olan Giraud ailesinin 1860’larda Karaosmanoğulları’ndan aldıkları geniş toprakların alanı veya değeri hiçbir resmi kayıta görülmemekteydi. Satın aldıkları topraklarla birlikte ilkel tarım teknolojisini de devralan İngilizlerden bazıları tarım yapılamayacağını ileri sürerek çiftlikten vazgeçtiklerini açıkladılar. Bir bölümü de kırsal kesimde hayati felce uğratan eşkıyalık hareketlerinden son derece rahatsız olarak tarlalarını kısa zamanda satmak yoluna gittiler. Bütün zorluklara karşı direnen çoğunluk İngiliz toprak sahipleri, başlangıçta köylülerle ortaklık veya yarıcılık anlaşmaları yapanlar olduğu gibi, daha da ileriye giderek köylüleri angaryaya koşmaya çalışanlar oldu. Ortaklık ve yarıcılık gibi geçiş döneminin belirtileri uzun süre devam etti. Cihan Duru- Kemal Turan- Abdurrahman Öngeoğlu, Atatürk Dönemi Maliye Politikası, 1.Kitap, Ankara, 1982, s. 124 ve ayrıca bkz. Orhan Kurmuş, a.g.e, s. 80; Reşat Kasaba, “Batı Anadolu’da Göçer İşçiler 1750- 1850”, Dünya, İmparatorluk ve Toplum- Osmanlı Yazıları, İstanbul, 2005, s.31.

[32] François Georçon, “Son Canlanış (1878- 1908)”, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi , (çev. Server Tanilli), II, Adam yay., İstanbul, 2002, s. 181-182. Çakıcı’nın yakalanması için zaman zaman olağanüstü tedbirlerin alındığı görülmektedir. “... Çakıcıoğlu’nun derdest-i teşebbüsâtıyla neticesine kadar takip kollarının harekâtı tehir ettirilmiş...” idi. “...dört beş kişiden ibaret olan refikası martini tüfenkle sali olan...” Çakıcı’nın Jandarma kollarınca tesadüf edilecek olursa, etkisiz hale getirilmesine çalışılması öncelikli olarak istenmekteydi. Mustafa Efendi’nin başında olduğu Jandarma kolları eşkıyaya tesadüf ederek “... kurşun menziline yaklaşmayacakları cihetle daima pusuya yatarak eşkıyayı avlamak teşebbüsünde bulunmuş ve buna da muvaffak olamamış olduklarından eşkıya-yı merkumenin cezası artarak irtikab-ı enva-yı cinayata mütecasir oldukları...” vurgulanıyordu. Ancak asıl dikkat çeken nokta “... jandarmaların silahlarını İzmir zebununda mevcut olan martini tüfenkleriyle tebdil-i mükerreren bab-ı Seraskeriye’ye

tamamen idareyi ele alarak zulüm yaptıklarından söz ediliyor ve gerekli tedbirler alınmazsa hadisenin daha da büyüyeceği konusunda bilgi veriliyordu^[33]. Bu arada bu tür efelerin –ki onların oluşturdukları çetelerin– dağlarda yol kesmediklerini, şehirli veya köylü orta halli bir adamı soymaya teşebbüs etmediklerini, müdafasız insanları öldürmekten kaçındıklarını belirtmeliyiz. Aydın’da ve muhitinde en kuvvetli, en nüfuzlu sınıf olarak tanınan zümre toprak ve çiftlik beyleri zümresiydi. Dağa çıkan Efelerin teşkil ettikleri çeteler, kendilerine lazım olan parayı çok kere bu beylerin halkın nefretini kazanmış olanlarından isterlerdi^[34]. Nitekim biriken sermayesi ve zenginliği dolayısıyla hayli varlıklı olan Aydın eşrafından Cemal Bey Şaki Kel Ahmet ve çetesi tarafından Sobice’deki çiftliğinden kaçırılmış ve bin beş yüz lira fidye karşılığında salıverilmişti^[35].

Aydın sancağı civarında halka zarar veren Donsuz ve Kara Ali isimindeki eşkıyalar bölge güvenliğini bir süre tehdit etmişler ve sonra bu eşkıyalar birbirlerini vurarak bu tehdit de kendiliğinden ortadan kalkmıştı^[36]. Aydın ve civarında yol kesicilerde güvenliği tehdit eden unsurlardan biri olmuş ve bunların ele geçirilmesi için Vali İsmail Paşa bizzat hareket etmiş hatta bu olay Courrier d’Orient’de görülmüştü^[37]. Kuşadası’nda da 30 kadar Rum şakisi zuhur ederek güvenliği tehdit eder durum arz etmişler, Yoran köyünün papazını zorla kaldırtıp gezdirmekte bulunmuşlardı^[38]. Bazı Rum eşkıyasının bölge güvenliğini tehdit eden hareketleri dönemin ünlü Valisi Mithat Paşa’nın “*Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti Celilesi’ne*” yazdığı resmi yazıda; “(...) Aydın Vilayeti sahil cihetinin Ayvalık’tan ta Mekri’ye kadar 80- 100 saatlik mesafesi üzerinde vaki kasaba ve karyelerin birbiri üzerinden yüzde 80 ahalisi Rum milletinden olarak bunların dahi ekserisi Yunan gayretkeşlerinden olmasıyla içlerinden birçoğu Yunan mahmiliği (himaye) iddiasına sapsmış ve ve

yazıldığı halde yalnız iki yüz tüfenk verilip bunlarda kaza-yı mezkurdeki takip kollarına tevzi olunmuş ise de eşkıyanın diğer kazalara firarlarından mahal Jandarmalar kaval tüfenkleri ile bunda mukabele edememekte olduğundan ve bu babda bir tebdil-i kita olmak üzere vaktiyle icra olunduğu misüllü bir tabur asker sevki eşkıyanın izale-i vücudları sorunu bab-ı aliye arz olunup bunda müsaade olunmadığından tedabir-i saireye müracaat olunmuş...” idi. Aynı belgede durumun ciddiyetine ilişkin bir başka örneğe de yer verilmiştir. “...dün akşam altı Arnavud’dan mürekkep diğer eşkıya çetesi tarafından Söke kazası’nda bir Hıristiyan dağa kaldırıldığı gibi bundan üç gün mukaddem Ödemiş kazasında Çakıoğlu dahi diğer eşkıya reisine kendü aleyhinde casuslukta bulunduğu isnâdâtıyla iki kişiyi suret-i fehimde katl etmiş...” idi. B.O.A., Y. MTV., 252/ 202, 1 § 1321.

[33] B.O.A., HR. SYS., 59/80, 04.8.1854.

[34] Zeki Mesud Alsan, Memleket Çocuğu Mustafa’nın Romanı, Vadi yay., Ankara, 2002, 94 ve 133. Bununla birlikte bazı ilginç olaylarda yaşanıyordu. Örneğin, iki yıldır süren kuraklık yüzünden Kırkinca (Şirince) reayası vergisini ödeyememişti. Zaten bu verginin reayanın ödeyebileceklerinden fazla olması emlakı olmayanlardan vergi alınmak istenmesi ve dul kadınlara adeta saldırıcasına muamele yapılması şikâyet konusu olmuştu. Daha da ilginç “...ehl-i İslam ahalisinden gelen muhassıl...” bir papazın sakalını yolmuştu. Halk bu gibi durumların hükümet yetkilileri tarafından bilinmediğinden şikâyet etmiş, Patrikhane vergilerin usulüne göre, azaltılarak toplanmasını ve yeniden düzenlenmesi gerektiğine ilişkin bir istekte bulunmuştu. B.O.A., A.MKT. 55/ 53, 12. 4. 1262.

[35] Ahenk, 27 Temmuz 1908.

[36] Tasvir-i Efkâr, 13 R 1283.

[37] Tasvir-i Efkâr, 9 RA 1285.

[38] Tasvir-i Efkâr, 7 CA 1279.

bunların davetiyle Yunan adalarından pek çok eşhas hizmetçilik ve ziraatçılık vesilesiyle gelip ve emlak ve arazi sahibi olup yerleşmiş idüğünden ve bu vechle en küçük kazada birkaç bin Yunanlı olduğu gibi nefsi-i İzmir şehrinde otuz binden müteceviz Yunanlı bulunduğundan bunlar maddeten her türlü fenalığa mütecasir olarak birçok vukuat-ı cinaiye zuhura geldiği (...)” belirtilmiştir. “(...) Geçen seneden ve hususiyle birkaç aydan beri sevahilin her tarafını istila edip ve bunlara bakarak taraf taraf her mahalde haydutluk katl-i nüfus maddeleri çoğalmış (...)” bölgede emniyet ve huzurun kalmadığı bildirilmişti^[39]. Özellikle Aydın Sancağı’nda Söke ve çevresinde Rum şakilerin ağırlıklı olarak eşkıyalık hareketlerinde buldukları gözlenmektedir. Dikkat çekici diğer bir örnek Sökeli Dimitri ve Ayvalıklı Konstantin’in Çanlı köyünde rençper taifesinden Kıbrıslı Kosta’yı öldürüp iki kez de gümrük memurlarını soyup silah ve akçelerini gasp ettikleri küçük çaptaki eşkıyalık hareketleridir^[40]. Bu örneklerin içinde beklide en dikkate değer Yunanistan’ın Batı Anadolu kıyılarında asayişin bozulması için eski bir suçlu olan Polis Ali Rıza’yı kullanmasıdır. Kumanovalı Ali Rıza Balkan Harbi sırasında “... Kumanova mağlubiyetini müteakip harblerle teşrik-i mesai ederek İslam-ı ahaliye yapmış olduğu zulm ve işkenceye mukabil (...) Kumanova’nın Macar hükümeti tarafından istila edilmesi üzerine ricat eden harb ordusu ile birlikte Selanik’e gelerek orada dahi İslamlar aleyhinde bir müddet icra-yı melanetten sonra Atina’ya gitmiştir. Merkumun bu defa Söke ve civarında icra-yı şekaveti Atina’da bulunan İtilaf hükümetleri kumandanlığı tarafından Anadolu sahilinde icra-yı siyaset eden diğer Rum çeteleriyle birlikte Memalik-i Osmaniyye dahilinde mezkur hükümetler nam ve hesabına ihtilal çıkarmak ve asayiş-i ihlal etmek maksadına matuf bulunduğundan hissiyat-ı vataniye ve milliyeden mahrum bulunduğu (...)” anlaşılmaktadır^[41]. 20. yüzyılın başlarında ve savaş ortamında yaşanan ve halk arasında birlik ve bütünlüğü bozmaya yönelik bu olaylar, ilk bakışta savaş ortamından kaynaklanan bir hareketmiş gibi görünmektedir. Hâlbuki hemen hemen benzer olayların 19. yüzyılda da olduğu anlaşılmaktadır. 1894 yılında Ahmet Esad adlı bir kişinin İslam ve Hıristiyan ahali arasında “gaileye sebep verecek davranışlarda bulunduğu” hatta dört tane silahlı Yunanlı beslediği görülmektedir. Ahmet Esad’ın “gerek kapı kapı dolaşarak ve gerekse yayın yoluyla tehditkâr davranışlarda bulunduğu” Aydın Valisi Hasan Fehmi

[39] B.O.A., Y.EE., 79/ 105, 11 L 1297.

[40] B.O.A., A.MKT. MVL., 40/ 46, 14 Mayıs 1267. Rum eşkıyanın küçük çaptaki hareketlerinden biri de Yanni Ulahud, Yorgi ve Hristo örneğinde görülür ancak bu hareketleri uzun sürmez ve Bıyıklı köyü civarında Jandarma kuvvetleri tarafından etkisiz hale getirilirler. B.O.A., Y. PRK. ASK., 160/ 17, 2 Z 1317. Bununla birlikte Rumların Arnavud çetelerle işbirliği halinde gerçekleştirdikleri ve hatta yerlilerden de destek buldukları eşkıyalık hareketleri söz konusudur. B.O.A., Y. PRK., ASK., 229/ 44, 18 RA 1323.

[41] Dâhiliye Nezareti Polis Ali Rıza’nın bir an önce yakalanması için Aydın Vilayeti’nden bir kıta da fotoğrafını istemişti. Polis Müdür-ü Umumisî’nin Dâhiliye Nezareti’ne yazdığı resmi yazıyla da Polis Ali Rıza’nın affedilmesinin veya askere tekrar sevkinin mümkün olmadığı bildirilmişti. B.O.A., DH. EUM. 1 ŞB., 12/ 39, 18 Z 1336.

tarafından Yıldız Saray-ı Hümayun'a yazılan bir resmi yazıyla bildirilmiştir^[42].

Aydın, Nazilli kazasına bağlı Derebaşı köyünden Balloğlu Hacı Hüseyin'in evini basıp malını gasp eden aynı köyden Akoğlan oğlu Mehmet ve Kuşçu aşiretinden Camuzoğlu ve diğer Mehmet ile Kütahya sancağından Ali Mülazım haklarında yasal işlem yapılması ve buna göre; "... gece vakti iki veyahut daha ziyade eşhas birlikte bulunarak muamele-i cebr ve şiddet icrasıyla hırsızlığa cesaret eder ve bu muamele-i şiddetten eser-i cerh zuhur eder ise mücaheretle müeyyiden küreğe konulması muhar-rer bulunduğu binaen merkumların dahi bu hükme tatbikan mahallinde bad-ül teşhir müeyyiden derdeste vaz-ı kürek olunması..." Aydın Kaymakamı'na bildirilmiş-ti^[43]. Yine aynı makama yazılan başka bir resmi yazıda da yaşanan benzer bir olay söz konusudur. Nazilli ahalisinden Abazaoğlu Hüseyin ve eşinin ikamet ettiği odaları Dağlı oğlu Ahmet, Arap oğlu Halil, Pamuk oğlu Mehmet ve Mustafa adlı eşki-yalar tarafından basılmış, eşyaları çalınmakla birlikte eşkiyalar tarafından yaralan-mışlardı. Bu olayın ayrıntılarına bakıldığında eşkiya önce Abdullah'ın kahvesinde buluşmuş ve bir plan yapmış; ardından "(...) müsellihan (silahlı) azimetle merkum Ahmet ve Arapoğlan oğlu Mehmet ve Halil mezkûr oda derununa duhul ile merkum Hüseyin'in üzerine yorgan bastırıp Arapoğlu Mehmet merkumu cerh ve cerain eylemiş (...)" ve Ahmet de bu sırada mevcut akçeyi alarak kaçmıştı^[44].

Nitekim Osmanlı Devleti Aydın ve çevresinde görülen bu tür eşkiyalık olay-larını müfreze ve jandarmalardan yararlanarak bertaraf etme yoluna gittiği gibi, Aydın'da şekavetlerin önlenmesi amacıyla aşiretlerin iskân edilmesi yoluna da gi-dilmişti^[45]. Aydın ilinde Burhanlar aşireti Kürdere, Savrandere, Saraçlar köyün-

[42] B.O.A., Y.PRK. UM., 31/ 80, 26 N 1312.

[43] B.O.A., A.MKT.MVL., 127/ 61, 2 ZA 1277.

[44] B.O.A., A. MKT. UM., 464/ 19, 22 N 1277. Bölge'de eşkiyalık hareketlerine verilebilecek pek çok örnek bulun-makla birlikte; bunlardan bölge huzur ve güvenliğini tehdit etmesi açısından oldukça etkili olanlarından bir kaçı şunlardır. "Eskici oğlu İbrahim adlı eşkiya, üzerine gönderilen zaptiye memurlarıyla teşhir-i silah etmiş Denizli'den Nazilli'ye kadar şakilik yapan Yörük oğlu Mehmet adlı eşkiya ahalî ve tebaanın huzur ve emniyetlerini selb etmiş-tir". B.O.A., A. NKT. UM., 423/ 97, 12 S 1277. Aydın Sancağı'nda çok geniş bir alanda faaliyet gösteren bir diğer çete de Hacı Sami'nin liderliğindeki eşkiya grubuydu. Hacı Sami çetesi Sultanhisar- Atça, Nazilli- Beydağ çevresinde faaliyet gösteriyordu. Ahenk, 29 Mayıs 1912. 1912 Mayıs ayı içinde haberi edilen bu çete bir ay kadar sonra tenkil edildi. Ahenk, 20 Haziran 1912. Aydın Sancağı'nda Nazilli kazasına tabi Saylar köyünden Koca Yörükoğlu Mehmet adlı eşkiya da birkaç neferiyle birlikte çevre yerleşim yerlerine ve devlet görevlilerine zarar vermekteydi. Gerek soy-gun ve gerekse adam öldürme suçlarından aranan bu eşkiyanın yakalanması halinde kürek cezasına çarptırılacağı bildiriliyordu. B.O.A., 24440 No.lu Hatt-ı Hümayun. Eşkiya'nın çoğu zaman devlet güvenlik güçleri karşısında geçici başarılar elde ettikleri ve kolayca etkisiz hale getirilemedikleri anlaşılmaktadır. Aydın Sancağı'na tabi Nazilli'nin köy-lerinden biri olan Kenanova'da beş kişilik bir çeteye tesadüfen rast gelinmiş, meydana gelen çatışmada sadece bir şaki etkisiz hale getirilirken diğer dördü kaçmıştı. B.O.A., Y. PRK. ASK., 230/ 66, 15 R 1323. Söke'de de dört kişilik bir başka eşkiya çetesinin ötede beride görüldükleri haber alınmış "muhtelif cihetlere çıkarılan on kısımdan mürekkep Jandarma müfrezelerine ilaveten" birkaç müfrezenin daha sevk edilmesi Ferik Mehmet Şakir tarafından istenmişti. B.O.A., Y. PRK. ASK., 2 Z 1317. Asker kaçaklarının da bölge asayişini tehdit eder durumları bölge huzur ve güvenliğini bozmaktaydı. Söke'de sekiz kişiden oluşan asker kaçağı gayr-i müslimin şekavette buldukları dönemin basınından öğrenilebilmektedir. Ahenk, 5 Haziran 1912.

[45] B.O.A., Y. PRK. ASK. UM., 82/6, 02.C. 1301. Bölge huzur ve güvenliğini tehdit eden eşkiyalık hareketleri çoğu zaman devlet güvenlik güçleri tarafından bertaraf edilirken kimi zamanda eşkiyaların kendiliğinden teslim olmalarıyla

de ikamet ederlerdi. Nazilli kazasının Burhaniye köyünde de bir kısmı yaşıyordu. Sözünü ettiğimiz bu aşiret önceden Kula taraflarında konargöçer yaşıyorlardı. 1884'de devlete isyan etmişlerdi. 15 bin kişi olan bu aşiret üzerlerine gönderilen 3 veziri de alt etmiş, devlet bir türlü bu aşireti mağlup edemeyince Padişah bunların kahramanlığına hayran olmuş ve devlete fazlaca hizmet ederler diye bu aşireti Aydın'a yerleştirmişti. Bir başka durum da Karaçakal aşireti için geçerliydi. Bozdoğan kazasına bağlı Yenipazar nahiyesinde Karaçakal köyünde oturuyorlardı. Bunlar da buldukları Komalar yaylasından buraya iskân ettirilmişlerdi. Çünkü buldukları bölgede kavga eden ve güvenliği bozan hal ve hareket sergiliyorlardı^[46].

Bununla birlikte mahalli zabıta kayıtları son derece düzensiz, Aydın vilayeti zaptiyesi de bir o kadar yetersizdi. Ayrıca yeni mahkemelerin durumu da olayların önüne geçilememesinin esas sebeplerindendi. Mithat Paşa'ya göre, memleketin güvenliğini bozan, cürüm ve cinayet erbabının tutulup mahkemelere teslim olunması ve bunlar hakkında verilen cezaların emsaline ibret olacak biçimde yerine getirilmesi zorunluydu. Adli işlerin mutlaka yürütme gücünden ayrılarak bağımsız bir biçimde yönetilmesinin gereği ve yararı da açıktı. Nahiyelerde de Sulh Mahkemeleri bulunup ceza gerektiren davalara bakmaları yerinde olacaktı. Orman, köy ve tarla bekçilerinin de adli zabıtabadan sayılması hatta bunların gerektiğinde polisle birlikte kullanılması, liva merkezlerinde düzenli hapisanelerden başka tutukevlerinin de kurulması şarttı. Cinayetlerin hızla artmasının nedeni vilayet zabıtabasının son derece bozuk olmasıydı. Bu yüzden bunun düzeltilmesi tahsisatın artırılmasına bağlı bulunmakta ise de mali durum şimdilik buna elverişli değildi. Mesela bir süreden beri, Aydın'da İslam ve Hıristiyan nüfusu öldürüp, mallarını gasp eden veya ard arda dağa kaldırıp fidye isteyen eşkiya çeteleri bölge güvenliğini bozmuş, fakat bu çetelerin üçü bertaraf edilmiş, biri teslim olmuş,

da sonuçlanabiliyordu. Buna ilişkin bir örnek 1907 yılı içinde takip edilebilmektedir. Şaki Ali altı neferiyle beraber bir bayram gecesi Buldan'da eşkiyalık hareketinde bulunur ve kaçar. Ardından Jandarma Kumandanı Kaymakam Saadetin Bey "takib-i eşkiya kumandanı" olarak görevlendirilir. Etraftan çıkarılan takip kolları bir süre eşkiyaları etkisiz hale getirmek için faaliyette bulunur. Ancak Şaki Ali altı refikiyle "...Padişahım çok yaşa dualarıyla afv ve merhamet-i şahane dehalet..." eder. B.O.A., Y. PRK. ASK., 243/ 71, 29 Z 1324.

[46] Bunlardan başka bir örnekte Danişmend aşireti için geçerlidir. Aydın Danişmend köyü bunlarca kurulmuştu. Önceden Aydın ve Söke taraflarında konargöçer yaşıyorlardı. Rahat durmadıkları, köylünün ekinine zarar verdikleri için Ayasuluğ (o zaman ki adıyla Viranşehir, şimdiki adıyla Selçuk) taraflarına H. 1103 sürülmeleri emr olunmuştu. Bozdoğan kazasının Haydara köyü Boğazında Danişmendli Voyvodası, Yusuf'un yolunu keserek Yusuf'un Teke Sacağı'ndan getirmekte olduğu mühim bir parayı gasbetmiş, bunun üzerine kendilerini tedip için gelen kuvveti de dağıtmışlardı. H. 1141 tarihli bir fermanla Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'ya bunların derhal tedibi ve iskânı emr olunmuştu. Zeametler aşireti de benzer bir nedenle Ödemiş'in Kaya köyünden Germencik Nahiyesinin Dereköyüne iskân edilmişlerdi. Hikmet Şölen, Aydın İli Ve Yörükler, CHP Basımevi, Aydın, 1945, s. 13-16. Aydın Vilayeti'nin güvenliğinin bozulmasında sosyal ve ekonomik dengesinin sarsılmasında, 1877- 1878 Osmanlı Rus savaşından sonra buraya yapılan göçlerin de herhalde büyük bir etkisi olmuştur. Rumeli'nden gelen yoğun göçmen kitlelerinin evyurt tutamamaları, iş gücü sahibi olamamaları büyük sorunlar yaratıyordu. İngiltere'nin İzmir Konsolosu Reade'in 4 Şubat 1878 tarihinde İstanbul'da bulunan büyükelçi Layard'a yazdığı bir rapora göre, Dedeağaç'tan Aydın vilayetinin merkezi İzmir'e 19.150 göçmen gelmişti. Bunların bir kısmı Aydın şehrine gönderilmişti. Göçmenler geldikleri şehirde büyük tıkanıklıklar yaratıyordu. Zeki Arıkan, a.g.m., s. 136n.

Yılık Abdi isimli eşkıya ve çetesi sağ ele geçirilmişti. Ama hala faaliyette bulunan beş çetenin daha olduğu belirtilmekte, “*Meclis-i İdare-i Vilayetçe tezker olunan tedabir-i cümlesinden*” olarak jandarma alayının tümünün bu eşkıyaların üzerine gönderilemediği, sadece bu eşkıyaları bertaraf için 80 nefer jandarma olduğu, ancak bunun yetmediği aynı maaşla bu kadar daha jandarma takviyesinin gerekli olduğu Aydın Vilayeti’nden şifreli bir yazı ile Kamil Bey imzasıyla Yıldız Sarayı Baş Kitabet Dairesi’ne bildirilmişti. Ancak burada önemli bir diğer nokta, jandarmanın da eşkıyanın kullandığı “*martini*” tüfekler türünde silahlara sahip olması gerektiğinin hatırlatılmasıydı^[47]. Vilayetin güvenliğini sağlamakla görevli mevcut zabıta askerlerinin maaşları az, sayıları da yetersizdi. Öte yandan zaptiye askerinin silahları son derece etkisizdi^[48]. Eşkıyalığın önüne geçilebilmesi için önce jandarmaya, sonra silah ve maaşa ihtiyaç olduğu ortadaydı. Dâhiliye Nezareti’ne yazılan bir yazı çok ilginç bir durumu ortaya koyuyordu. Bu yazıda jandarma yazımlarında, jandarma alaylarında gayrimüslimler için açık kadrolar bırakılmış ise de maaşın azlığı, gayrimüslimlerin jandarma hizmetine çok fazla rağbet etmemelerine sebep oluyordu. Açıkça görülüyordu ki Müslümanlar askerlik ve jandarma gibi büyük ekonomik getirisi olmayan hizmetlerde bulunurken, gayrimüslimler ekonomik getirisi fazla iş kollarında çalışmayı daha uygun buluyorlardı. Hâlbuki jandarma alaylarının maaşlarını aydan aya düzenli bir şekilde aldıkları vurgulanıyorsa da bunun pek fazla etkili olmadığı görülmektedir. Kaldı ki resmi bir belgedeki, “*Burası büyük bir ticaretgâh olup şimendiferler, tramvaylar, fabrikalar, enva-ı şirketler ve tesisat-ı ticariyeler kaffeten (hepsi) Hristiyanların idarelerinde olması hasebiyle jandarma hizmetine elverecek derecede bulunan Hristiyanlar, İslama tercihan daha ziyade maaş ve müstevfa (dolgun, çok) ücretle hizmet-ı ticariye vesairede istihdam edilmekte olmaları*” şeklindeki ifadeden de anlaşılacağı üzere; Hristiyanlar iktisadi işletmelerinde Müslümanlardan daha çok para kazanıyorlar ve bu tatlı iktisadi kazançlarını bırakıp jandarmaya yazılmak istemiyorlardı^[49].

Bölgede eşkıyanın çoğaldığı dağa adam kaldırmalar, fidye-i necat isteme olaylarının arttığı yolundaki bir başka belge ise bir an önce gerekli tedbirlerin alınma-

[47] İlgili konunun ayrıntıları Aydın Valisi Kamil Paşa’nın yazdığı resmi yazısında “Bir müddetten berü dahil-i vilayette türeyip kat-i nüfus ve gasb-ı emval ile beraber İslam ve Hristiyan mahsulatını dağa kaldırıp fidye-i necat almağa mütecasir olan eşkıya çetelerinden mukaddema vücutları izale olunup biri dehalet etmiş (teslim olmuş) ve bu kere Yılık Abdi dahi teba-yı avanesi hayyen ele geçirilmiş ise de geride devran eden rivayete nazaran beş çete eşkıya kalıp (...) faaliyetlerine devam ettikleri belirtilmektedir. Aynı yazıda, “(...) Meclis-i İdare-i Vilayetçe tezkir olunan tedabir-i cümlesinden olarak mülhakata münkasım olan Jandarma alayının topluca bir mahale sevki kabil olamasına mebni mukaddem (...) istihdam olunan seksen nefer muvakkat Jandarmaya ilaveten aynı miktar maaşla yetmiş nefer daha teşkili ilavesi ve çünkü eşkıya martini tüfenkleriyle müsellağ olduğundan Jandarma eslihasının (silahlarının) dahi martini ile teslimi ve bakiyye-i eşkıya-yı merkumenin ortadan kaldırılmasını müteakip muvafakat Jandarmaların cümlesine izin verilmesi (...)” isteniyordu. B.O.A., Y.MTV., 266/ 126, 11 Ş 1322.

[48] A.g.m., s. 136-143.

[49] B.O.A., DH. TMIK. S., 12/ 41, 26 S 1315; B.O.A., DH. T.MIK.S, 10/ 20, 30 5 1897.

sını ögütüyordu. Bu yazıda eşkıyalığın bir türlü önüne geçilememesinin başlıca nedeni olarak jandarma efradının elindeki “*kar-ı kadim kapaklı tüfenkler*” olduğu ve bu eski zaman işi kapaklı tüfenklerin martini silahlarına sahip eşkıyaya karşı bir tesiri olmadığı bildiriliyordu. Bunun için “*Efrad-ı merkume tüfenklerinin martiniye tebdili hususuna evvelce müsadese seniyye-i canib-i hilafetpenahiye’ye şayan buyrulmuş ise de daire-i aidesince henüz icab-ı icra olunmadığı*” sözüyle eşkıyaların sahip olduğu güçlü martini silahları karşısında jandarmanın geri kalmış tüfenklerinin hiçbir tesiri olmadığı ve hükümetin martini silahlarının jandarmaya da sağlaması yönündeki isteklerinin henüz hükümetçe cevaplandırılmadığına dikkat çekiliyordu. Jandarma alayının teftişi ile ilgili kısım ise son derece ilginçti. “*Jandarma alayının teftişine memur buyrulmuş olan Thomas ve Ziya Beyler henüz İzmir’e vasıl olmadıkları gibi İzmir şehri etrafının muhafazası için izam-ı muktezayı emr ve ferman-ı hümayun cenab-ı mülükanneden evvela bir yola nizamiye süvarisi dahi elan gönderilmediği, filhakika bu babda evvelce şerefsadır olan iradat-ı seniyye-i mülükane-i ahkâm-ı menfiyesine tevfikân icab edenlere ibga-yı tebligat olunduğu halde muktezayatının şimdiye kadar tehir etmesi esbabı anlaşılammıştır*” şeklindeki ifadeden de anlaşılacağı üzere; hükümet eşkıya hareketlerine derhal müdahale edememekte, İzmir şehrinin etrafının güvenliği için gönderilmesi istenen atlı askeri bile sağlayamamaktaydı. Bu konuda gerekenlerin yapılmaması veya ertelenmesinin de nedenleri de anlaşılammıştı. 2 milyona yakın bir nüfusa sahip olan Aydın Vilayeti ahalisinin ciddi bir surette asayiş ve emniyete sahip olması gerektiği ve vilayet ahalisinin şikâyetlerinin dikkate alınarak giderilmesinin zorunluluğu vurgulanıyordu; zaten bu işin derhal ve süratle halledilmesi, tekrar asayiş ve emniyetin sağlanması için “*taraf-ı vala-yı askeriye*”ye de bir yazının gönderildiği belirtilmişti^[50].

Jandarma ve silah dahi göndermekte zorluklar yaşayan, Jandarma azlığından dolayı eşkıya takibiyle yeteri kadar meşgul olamayan, hapishaneleri koruyamadığından zaten zor yakaladığı eşkıyaların hapishanelerden kaçışını önleyemeyen Osmanlı Devleti^[51], işin üzerine her zamankinden daha kararlı eğilmiş ve 3 Ekim 1909 Men-i Şekavet Kanunu’nu çıkarmıştı. Bununla, maaşlarda iyileştirmeye gidilmiş, görevi başında sakat kalan veya ölenlerin ailelerine emekli maaşı bağlanması kararlaştırılmış, her köyde ikişer asker jandarma bulundurulup bekçilerin bu jandarmaların emir ve silahları altına girmeleri kararlaştırılmıştı. Kanunun beşinci faslının mücazat kısmınının 31. maddesi ise çok ilginçti; ahaliden eşkıya çetelerine katılanların aileleri hükümetin kararlaştırılacağı yer ve mahallere iskan edilecekti. Yine aynı kanunun 27. maddesi, eşkıya ve ona yardım edenlerin yargılanması için

[50] B.O.A., Y. PRK. ASK., 240/ 44, 1 C 1324.

[51] Sabri Yetkin, a.g.e., s. 72-74.

Divan-ı Harb-i Örfilerin de kurulmasını öngörüyordu^[52]. İşgal döneminde bölge güvenliğinin bozulmasının bir örneğine Bozdoğan'ın bu dönemlerde eşkıya baskınlarına sıkça uğraması olaylarında tanık olmaktadır. Umumî harp yıllarında ve mütareke devrinde sık sık Zeybeklerin baskınına uğrayan Bozdoğan kasabası, 1915 de Alâiyeli Molla Ahmed çetesinin bir taarruzunu def ettikten sonra 1919 Haziranının ilk haftasında Demirci Mehmet çetesinin yaman bir baskınına daha uğradı. Serçekli kapısında nöbet bekleyen iki jandarmanın ve kasaba içinde de diğer bir jandarmanın ölümü ile neticelenen bu baskını Demirci Mehmet aynı hafta içinde bir kaç gün ara ile iki defa daha tekrarlamış ise de alınan tedbirler ve ciddî müdafaa karşısında Zeybekler yeniden bir şey yapmağa muvaffak olamamışlardı. Alâiyeli Molla Ahmet baskınında hükümet konağı ve Demirci baskınında da Bozdoğanın ileri gelen zenginlerinden Hacı İbrahim ağanın evi yanmıştı^[53].

Birinci Dünya Savaşı sonlarında ve mütareke döneminde asker kaçaklarının artması sonucu, diğer yörelerde olduğu gibi Bozdoğan çevresinde de resmi kayıtlara şekavet olarak geçen olaylar birbirini izliyordu. 15 Mayıs 1919'de Yunanistan'ın İzmir'den başlayarak Batı Anadolu bölgesini işgal etmesi ise kısa sürede olayların boyutunu değiştirmiş, Yunan işgal kuvvetleri geniş bir cephede direnişle karşılaşmış, başlangıçta İtalyan işgal bölgesinde kalan Söke, Çine, Bozdoğan gibi kazalarla işgalin yayılma alanı önünde kalan Nazilli kazası Menderes Havzasında Kuvay-ı Milliye'nin örgütlenmesi ve desteklenmesinde önemli yerler haline gelmişlerdi. Haziran 1919'da bu yörede asker-sivil işbirliği gerçekleştirilmiş, yıllardan beri bu yörelerde yerine göre devlete kafa tutan, yerine göre eşkıyalık benzeri hareketlerde bulunan zeybek, efe vb. denilen kesimlerinde katılımıyla Yunan işgal kuvvetlerinin ilerlemesi başlangıçta durduruldu. Kuvay-ı Milliye'nin oluşturduğu Köşk-Umurlu Cephesinin tutulması konusunda Kuvay-ı Milliyeciler üzerlerine düşeni yapmışlardı. Ancak bununla birlikte Bozdoğan, askeri birliklerden kaçışlar ve bazı yerleşim birimlerinin basılıp, bazı hanelerin yakılması, zengin ailelerden zorla para alınması gibi eylemlerin görüldüğü, yaşandığı beldelerden di. Sözelimi; Yörük Ali Efe Malgaç baskınına gerçekleştirdiği sıralarda Demirci Mehmet Efe Bozdoğan'ı basıp, jandarmalarla çatışma, bazı zenginlerden para toplama ve bazı haneleri ateşe verme eylemlerinde bulunabiliyordu^[54].

[52] Meclis-i Mebusan: Levayih ve Tekalif-i Kanuniyye ve Encümen Mazbataları, Devre: 1, içtima sene: 2, H. 1325-1326, TBMM Basımevi, Ankara, 1992, s. 109-123.

[53] Hikmet Şölen- Asaf Gökbel, Aydın İli Tarihi, I, Aydın, 1936, s. 257.

[54] Sabri Sürgevil, Bozdoğan (1919- 1923), Ege Üniv. Yay., İzmir, 1999, s. 27-28. Dünya Savaşı ve ardından gelen Kurtuluş Savaşı döneminde İzmir ve hinterlandı ekonomik açıdan büyük bir sarsıntı yaşadı. İzmir'de Demiryolları, rıhtımlar, tramvaylar, liman İngiliz ve Fransız işadamlarının elindeydi; madenler, halı sanayi, meyankökü ticareti tamamen İngilizlerin, Amerikalıların ve İtalyanların elindeydi; bu yüzden İngiliz Ticaret Odası İzmir'in Yunanlılara verilmesinin felaketlere yol açacağı konusunda uyarılarda bulunuyordu. Ancak Yunan işgali gerçekleşmiş, Yunanlılar gümrükteki mallar ve şehirdeki bazı mağaza ve dükkânları yağma etmişlerdi. Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, I,

Sonuç olarak, 19. yüzyılın ikinci yarısında diğer Anadolu kentlerine göre oldukça gelişkin bir ticaret merkezi haline gelen Aydın Sancağı; gerek yabancı sermaye yatırımları gerekse ulaşım alanındaki gelişmelere paralel olarak ekonomi düzeni ve hacminde bir takım değişiklikler ve gelişmelere ev sahipliği yapmıştır.

Bu değişimler yabancı ağırlıklı olmak üzere büyük sermaye birikimlerini de beraberinde getirmiştir. Bu süreçte toprak ve gelirin ekonomik açıdan eşit olmayan dağılımı bölgenin sosyal dokusuna büyük zararlar vermiş, eskiden var olan feodal zenginlerin yanında ayrıca gelişen ve zenginleşen bir kesim daha ortaya çıkmıştır. Aydın Sancağı'nda kapitalist ilişkilerin yayılmasıyla bölge gelir dağılımının adaletsizleşmesine paralel olarak bir kısım nüfus gerek yerel güçlere ve gerekse yabancı sermayedarlara ciddi tepkilerde bulunmuş; haksızlığın suçlusu ve sorumlusu olarak gördükleri devlete, yerel yönetimlere ve onların uzantısı saydıkları ağa, ayan,

Bilgi yay., Ankara, 1971, s. 190. Dönemin gazetelerinde İzmir'in ekonomik önemine dair yazılardan birindeki "İzmir Anadolu'nun teneffüs organıydı; Anadolu İzmirsiz nefes alamazdı" ifadesi İzmir'in ticari konumunun önemini açıkça yansıtmaktaydı. Nurettin Gülmez, Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün, Ankara, 1999, s. 173. İzmir'in karşılaştığı işgali Aydın ve çevresi de yaşamıştı ve Aydın'ın yaşadığı ekonomik sarsıntının İzmir'den kalır yanı yoktu. 19. yüzyıla kadar yavaş bir gelişme gösteren Aydın kenti, 1895-1899 depremleri ile 1919-1922 yılları arasındaki Yunan işgali ve beraberinde ki yangın sonrasında giderek küçülmüştü. 7 Eylül 1922 tarihinde Yunanlıların Aydın'dan ayrıldıklarında bıraktıkları manzara korkunçtu. 28 Haziran 1919 tarihinde çıkan Aydın büyük yangını sonrasında pek çok mahalle yanmış, mağaza ve dükkânlar yakılıp yıkılmıştı. Günver Güneş, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Aydın", Tarih ve Toplum, Sayı: 239, Kasım- 2003, s. 48. Ancak işgalin en sancılı tarihlerinde bile ne pahasına olursa olsun iktisadi düzenin aksamamasına büyük önem verilmişti. Aydın Demiryolu işletmesi, Tepeköy'de Perşembe günü kurulacak olan haftalık pazarın olabilmesi için "pazarcılarla eşya-yı ticariyeye mahsus hususi trenin" Punto'dan hareket edip aynı gün geri döneceğini bölge halkına bildirmişti. Şark, 7 Haziran 1338. Ancak bu çabalar ilerleyen tarihlerde böylesine büyük işgale direnemedi. Öyleki;Amiral Bristol'ün ABD Dışişleri Bakanına gönderdiği yazıda, Yunan işgalinden sonra bölgenin Türklerce boşaltıldığı Aydın Demiryolu örnek gösterilerek belirtilmekte, Yunan kuvvetleri tarafından burada ayakta bir tek ev ve bir tek köy bırakılmadığı, çevrede tarla da ürün toplayan bir tek kişinin görülmediği, ürünlerin terk edilmiş ve çürümekte oldukları anlatılmaktaydı. Ahmet Emin Yaman, Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi (1919-1922), Betik yay., Ankara, 1998, s. 100. Üretime etki eden unsurlar, büyük ölçüde savaşın etkisinden olumsuz yönde etkilendiğinden; örneğin, üretime işgücü olarak katkıda bulunması gerekli genç erkek nüfusun silah altında bulunmasından dolayı, doğal olarak üretim düşmüştü. Bunun diğer nedenleri ise, 1922 yılının sonlarında, tam hasat dönemine denk gelen Eylül ayı içinde Yunan askerlerinin geri çekilirken tarlaları, bağları, bahçeleri tahrip etmesi; kıyıma uğramaktan korkan üretici çiftçilerin bahçesini bırakıp, korunabilmeyi umduğu yörelere kaçması ve doğal olarak hasat yapamamasıydı. Ayrıca, tarım ürünlerinin yetiştirilmesinde pek etkin bir rol oynayan Rumların yöreyi terk edip, Yunanistan'a kaçmaları ile hem büyük bir tarımsal işgücü açığının ortaya çıkışı, hem de buna bağlı olarak, onların terk ettikleri tarla, bahçe ve bağlardaki ürünün toplanamayarak, çürümeye terk edilmesi de, önemli nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada savaş nedeniyle sekteye uğrayan ticari ilişkilerdeki bozukluk yüzünden ürünün pazarlanması, taşınması ve karşılığının alınmasında karşılaşılan zorluklar da, rekoltenin düşmesine etki eden unsurlar olarak belirtmişti. Kemal Arı, "Türk Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durumu", Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi- Kuruluşunun 70. Yılı Dolayısıyla İzmir Sempozyumu, 1/3, İzmir, 1993, s. 38. I. Dünya savaşında Türkiye Almanya'nın tarafında yer alır almaz kıyı bölgelerinde oturan Rumlar da sistematik şekilde topraksızlaştırılmaya başlandı. Birkaç saat içinde iç bölgelere göç etmek zorunda kaldılar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dido Sotiriyu, Benden Selam Söyle Anadolu'ya, Çev. Atilla Tokatlı, 10. Baskı, Alan yay., İstanbul, 1994, s. 56. Bununla birlikte, Rumların bölgeden ve özellikle de Söke'den ayrılırken Yunan Hükümeti tarafından tahliye masraflarının karşılandığı 1919 yılının Mayıs ayından Eylül ayına kadar ki dönemin başında yer bulmuştur. Islahat, 5 Mayıs 1338 (1919)- Islahat, 8 Eylül 1338 (1919). Türkler Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra Aydın'a geri dönerlerken, 7-8 civarındaki gayr-i Müslim nüfusta Aydın'dan ayrılmıştı. Aydın'da ki Yahudi nüfusun tamamı da, mahallelerinin, dükkân ve mağazalarının yanmış olmasından dolayı şehri terk etmişlerdi. Aydın'lı Türkler ise şehirlerine geri döndüklerinde yanmış yıkılmış ev, dükkân, mağaza ve mahallelerle karşılaşmışlardı. Günver Güneş, a.g.m., s. 48.

eşraf ve yabancı sermaye sahiplerine isyan etmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun en canlı ekonomik ilişkilerinin görüldüğü Aydın Sancağı'ndaki eşkıyalık hareketlerinin, Osmanlı Batı Anadolu'sunda değişen sosyo-ekonomik yapısı içinde farklı bir boyutta cereyan ettiği gözlenmektedir. Aydın Sancağı'ndaki eşkıyalık eylemleri genellikle uzun süreli hareketlerdir. Eylemlerinin genel yapısı adam kaçırmak, adam öldürmek, hane basmak, gasp ve hırsızlık üzerine kuruludur. Aydın Sancağı'nda meydana gelen eşkıyalık hareketlerinin yarattığı güvenlik sorunu yalnızca yerli halkı değil aynı zamanda yabancı sermayeyi de etkilemiştir. Devletin bu tür eylemleri hızla bertaraf etme yoluna gittiği anlaşılırsa da, aldığı önlemlerin pek fazla kalıcı ve etkili olmadığı pekâlâ anlaşılabilir.

18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yasadışılık: Yerel İdarecilerle Eşkıya İlişkileri

Prof. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ
Sakarya Üniversitesi / SAKARYA

GİRİŞ

Eşkıyalık, zor kullanarak bazen bir kişi bazen de çetelerin dağda kırdı yol kesme, ev ve çiftlik basma, yağma, soygun ve tecavüz gibi kanun dışı eylemlerin genel adıdır. Osmanlı belgelerinde bu genel tanımın yanı sıra kanun ve nizama uymama ve devlete karşı gelme gibi adi suçlardan daha çok siyasi bir suç hatırlatan bir tanımlama yapılmıştır. Eşkıya terimi en yaygın olmakla birlikte yağma ve çapulculuk yapan, asayişi bozan bu kişiler için efe, zeybek, haydut, levent, sekban gibi isimlendirmeler de yapılmıştır^[1].

Eşkıyalık dünyanın her döneminde ve her toplumunda ortaya çıkmış olan evrensel bir olgudur. Bununla birlikte eşkıyalığın en önemli özelliği, devlet yapısı ve sosyal karakterlerdeki farklılıklardan doğrudan etkilenmesidir. Farklı milletlerde farklı eşkıyalıklar görülürken aynı sosyal çevrede hem devlet mekanizmasındaki dönüşüm hem de toplumsal değişiklikler eşkıyalığı da dönüştürmüştür^[2].

Eşkıyalar kanun ve kamu düzenini sarsan, şiddete müracaat eden bir grup olarak toplumsal ve yasal sistemin dışında kalmalarına rağmen varlıklarını devam

[1] Eşkıyalıkla ilgili genel literatür için bk. Mücteba İlgürel, "Osmanlılarda Eşkıyalık Hareketleri", DİA, 11, İstanbul 1995, 466-469; Mustafa Cezar, Osmanlı Tarihinde Leventler, İstanbul 1965; Çağatay Uluçay, 17. Asırda Saruhan'da Eşkıyalı ve Halk Hareketleri, İstanbul 1944 ve 18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1955; Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İşyanları, İstanbul 1995; Mehmet Bayrak, Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri, Mesut Aydın, "XVIII. Yüzyılın İkinci yarısında Denizli ve Aydın Bölgesinin Ekonomik Durumu ve Eşkıyalık Olaylarının Sosyo-Ekonomik Yapıya Etkileri", Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, I, Denizli 2007, s. 417; Eric J. Hobsbawm, Eşkıyalar (çev. Orhan Akalın ve Necdet Hasgöl) İstanbul 1997; Sabri Yetkin, Ege'de Eşkıyalar, İstanbul 1997; M.Yaşar Ertaş, XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Eşkıyası: Sarıbeyoğlu Mustafa, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, I, Denizli 2007, s.399-411.

[2] Bu konudaki teziyle eşkıyalık ile devlet ilişkileri üzerindeki çalışmalara önemli perspektif sağlayan Karen Barkey, Osmanlı Devleti'ndeki eşkıyalığı, siyasetin bir parçası olarak değerlendirir ve iktidar çekişmelerinin bir sonucu olduğunu ileri sürer. Yine ona göre, devletin geçirdiği dönüşüm eşkıyalık faaliyetlerini de doğrudan etkilenmiştir. Karen Barkey, Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi (çev. Zeynep Altok), İstanbul 1999.

ettirebilmek ve faaliyetlerini sürdürebilmek için toplumla ilişkilerini sürdürmek zorundaydılar. Bu sebeple, eşkıyalar yasal ve siyasi sistemle veya devlet iktidarını temsil eden görevlilerle de yakın bir ilişki içinde olmuşlardır^[3].

Bu çalışma, Osmanlı ülkesindeki eşkıyalığın devletle ilişkisi üzerine durmakla birlikte özellikle taşradaki eşkıya ve devlet adamları arasındaki bağlantıyı bir çözümleme denemesidir.

YEREL İDARECİLERLE EŞKIYA İLİŞKİLERİ

Eşkıyalığın, şiddete yönelen ve yasadışı faaliyetlere katılmış eşkıyaların kişisel özelliklerinden sosyal ve ekonomik düzene kadar uzanan çok çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeple eşkıyalık hem bireysel hem de toplumsal bir problemdir. Gerçeklik algısı bozulmuş veya narsistik kişisel bozukluklar gibi psikolojik ve yapısal sorunları olan insanlar, eşkıyalığın en önemli kaynağıdır. Eşkıyanın kim olduğu, aile yapısı, çevresi, toplumsal statüsü eşkıyalığın anlaşılmasında en önemli unsurlardır. Eğer eşkıyaların kişisel özellikleri hiç dikkate alınmazsa tarihteki eşkıyalık olaylarının sebeplerini tümüyle toplumsal, ekonomik ve siyasi sebeplere bağlamış oluruz. Bu durum ise, tarihi bir vakayı eksik veya yanlış değerlendirmemize yol açabilir. Bunun için, eşkıyaların kim olduğunu, aile yapısını, çevresini ve toplumsal statüsünü dikkate alarak incelemeye çalışmak sağlıklı bir yöntem olacaktır.

Kişisel faktörler eşkıyayı tanımamızı ve anlamamızı kolaylaştıracaktır. Bununla birlikte, eşkıyalık birden çok eşkıyanın bir araya gelerek oluşturdukları bir grup eylemidir ve ayrı memleketlere ve ayrı hikayelere sahip birbirinden farklı insanların, bir araya gelerek yasa dışı bir grup oluşturmalarının arkasındaki temel dinamikler, kişisel özelliklerinden daha çok toplumsal yapı, ekonomik koşullar ve siyasi düzenle alakalıdır.

Osmanlı tarihinde eşkıyalık, XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başlarında artış gösterdiği ve tüm ülkede yaygınlaştığı bilinmektedir. Bütün Avrupa ve Akdeniz coğrafyasında yaygın olan eşkıyalığın hiç şüphesiz makro düzeydeki en mühim sebepleri arasında nüfus artışı, tarımsal üretimdeki yetersizlik, ekonomik dengelerdeki değişim, savaşlar ve siyasi çözümler sayılabilir.

17. ve 18. yüzyıllarda yavaş da olsa devletin merkez ve taşra yapısında önemli değişiklikler meydana geldi. Bu dönemde ekonomik faaliyetleri ve toplumsal tabakalaşmayı doğrudan etkileyen bazı uygulamalar ortaya kondu. Özellikle nakit sıkıntısını karşılamak için yeni mali stratejiler geliştirildi ve sistem esnetildi. Bu

[3] Eşkıyaların başta gıda ihtiyaçları olmak üzere silah, cephane temin edebilmek, çaldıkları malları satabilmek ve askeri bir takibe uğradıklarında ise sığınabilmek için işbirlikçilere ihtiyaçları vardı. Hobsbawn, a.g.e., 99 vd.

doğrultuda geliştirilen ve en önemli yöntem, iltizam sistemiyle vergi gelirlerinin toplanmasıydı. Askeri alandaki yenilikler de iltizam sistemini destekleyen bir yapılanmayı zorunlu kıldı. Sipahilerin savaş fonksiyonlarını giderek yitirmeleri ve arazilerin zamanla iltizama verilmesi hem savaşçı birliklerinin hem de birçok askeri taleplerin yerli güçlerden temin edilmesiyle sonuçlandı. Her iki strateji de taşrada, devlet merkeziyle yakın bir ilişki içinde ve devlete bağımlı olarak faaliyet gösteren ayan ve eşraf hanedanlarını ortaya çıkardı ve onları güçlendirdi.

Âyânların, taşrada en etkin toplumsal grup olarak ortaya çıkmaları ve çok büyük miktarda arazilere ve çiftliklere sahip olmaları Osmanlı sosyal düzeninde önemli değişimlere sebep oldu ve bürokrasi ile toprak kaynakları arasında yeni bir ilişki ortaya çıktı. Âyânların vergi tahsili ve toprak idaresi gibi sipahilere ait olan görevleri üstlenmeleri; yerel güçlerinin artmasına paralel olarak mültezim olmaları, kazandıkları servetle kırsal alanda etkin bir statüye kavuşmaları ise devlet tarafından kabullenildi.

17. ve 18. yüzyılda ortaya çıkan yeni düzen, eşkıyalık olgusunu da doğrudan etkilemiştir. 16. yüzyılın sonlarından itibaren bütün ülkeyi sarsan celali isyanları ve büyük eşkıya grupları merkezi otoritenin sarsıldığı bir geçiş döneminin sonucuydu. Ancak, bu isyanlar ve eşkıyalık hareketleri 17. yüzyıl boyunca devam etmemiş ve ilerleyen yıllarda aynı yoğunlukta ve aynı yıkıcıkta eşkıyalık görülmemiştir. Halbuki Osmanlı Devleti 17. ve 18. yüzyıl içerisinde ağır mağlubiyetler yaşamış, büyük ekonomik krizler geçirmiş ve idari zaafılar içerisinde düşmüştür. Bu durumda, eşkıyalığın bahsedilen yüzyıllarda niçin celali isyanları dönemindeki kadar etkili olamadığı sorusu akla gelmektedir.

Bu soruya Osmanlı Devleti'nde eşkıyalığı besleyen unsurlar hakkında geniş bir açıklama ile cevap verilebilir. Fakat, herhalde en doğrusu Osmanlı üretim ilişkileri ve siyaset biçimindeki değişim ile devlet ve toplum arasındaki bağlantının yeni bir forma dönüşmesidir. 17. yüzyılda adem-i merkezileşme olarak da ifade edilen taşradaki yerel unsurların siyasete ve iktidara daha fazla entegre edilmesi bir problem olmaktan çok toplumsal ve siyasi açıdan önemli bir rahatlamaya yol açtı. Yine Osmanlı siyaset biçiminin yeni bir forma evrilme sürecinde yerli ayanların büyük güç kazanmaları devlet merkezinin taşrayı daha iyi kontrol altında tutmasını ve halkla ilişkilerinde ayanlara daha fazla dayanmasını sağladı^[4].

“Dolaylı denetimin yerel ayanlar üzerinden sürdürülmesine” imkan sağlayan bu yeni süreçte devlet, eşkıyalarla da pazarlık yaparak eşkıyalığı, iktidarını ve denetim gücünü muhafaza etme ve taşra üzerindeki hakimiyetini sürdürme amacıyla kullandı. Halbuki Avrupadaki sosyal ve siyasi yapı dikkate alındığında aris-

[4] Donald Quataert, Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922, (çev. Ayşe Berktaş), İstanbul 2005, s. 158-159.

tokrasinin varlığı eşkıyalık faaliyetlerinin daha da artmasını sağlayan bir olgudur. Avrupa toplumlarında köklü ailelerin varlığı ve bu ailelerin köylü ile yakın bir ilişki içinde bulunması merkezi devlete karşı isyanların oluşumunu sağladığı gibi büyük eşkıyalık hareketleri için de uygun bir zemin oluşturmuştur. Ancak, diğer bir açıdan bakıldığında aristokrat aileler ile köylüler arasındaki anlaşmazlıklar ve çekişmelerin de eşkıyalığı doğuran bir etkiye sahip olduğu anlaşılabacaktır.

Osmanlı ile Avrupa toplumlarının kültürel, dinsel ve folklorik değerlerinin farklılığını göz ardı ederek bir karşılaştırma yapılamaz. Bu durumda, Osmanlı Devleti'nde aristokrasinin olmayışının eşkıyalık ve isyan hareketlerinin olmayışıyla tam olarak ilgi kurmak mümkün olmadığı gibi özellikle 17. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan ayan ve eşraf ailelerinin zamanla birer "hanedan"a dönüşmeleriyle de eşkıyalığın ve isyanların arttığını söylemek de yanlıştır. O halde Osmanlı toplumu ve siyasal sisteminin kendi içindeki değişim sürecini özgün koşullar içinde değerlendirmek gerekmektedir.

İşte, 17. ve 18. yüzyıllarda ki iltizam uygulaması ve buna bağlı olarak güçlü yerel hanedanlarının ortaya çıkması devlet toplum arasındaki ilişkileri kökten değiştirmemiş aksine çeşitlendirmiştir. Bu süreçte devlet, mali çıkarlar ve idari yetkileri dağıtarak taşrada taraftarlarını artırmış ve devlete olan bağlılığı daha da güçlendirmiştir. Taşrada yeni güç ilişkileri oluşurken toplum içinden sıyrılarak servet ve güç sahibi olmanın ön koşulu merkezi iktidara yakın olmak ve onunla uzlaşmakla mümkündür. Devlete bağımlı olarak belli bir güce ve servete ulaşanlar ise halk ile devlet arasında birer aracı konumuna geçmişlerdi.

Yerli hanedanlar ve ayanlar, elde ettikleri mali ve idari gücü devam ettirebilmek için bir taraftan devletle uzlaşmak diğer taraftan taşradaki dengeleri sürdürmek zorundaydılar. Bu sebeple taşra toplumunda hiyerarşinin en üstünde yer alan ayan aileleri çıkarlarını korumak için bir iktidar alanı oluşturmuşlardı. Osmanlı ülkesi, şehir, kasaba ve köylere kadar ayanların etkili oldukları bölgelere ayrılmıştı. Bu alanlarda büyük ve küçük ayan aileleri arasında bir güç dengesi ve ilişki ağı ortaya çıkmıştı^[5]. Taşrada ayanların güçleri ve saygınlıklarını belirleyen en önemli faktör ise onların savaş dönemlerinde devletin askeri taleplerini karşılamalarıydı. Hangi aile daha fazla asker çıkarıyor ve savaş dönemlerinde orduya katkı sağlayabiliyorsa o ailenin ikbali de parlıyordu.

[5] Âyanlığın ortaya çıkışı ve âyanların sosyal, ekonomik ve siyasal durumları ile ilgili geniş bilgi için bk. Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık, Ankara 1994; Yuzo Nagata, Muhsinzade Mehmed Paşa ve Âyanlık Müessesesi, Tokyo 1976 ve Tarihte Âyanlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme, Ankara 1997; Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Âyan Üzerine Bazı Bilgiler", Osmanlı Araştırmaları, III, İstanbul 1982, s. 105-118; Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri, 1730-1839, Tarih Araştırmaları Dergisi, 1970-1974, VIII-XII/14-23, Ankara 1975, s. 51-61; Uluçay, 18. ve 19. Yüzyılda Eşkıyalık, s. 12-27.

Bu sebeple her ayan ailesi, aynı zamanda çevrelerini kalabalık tutmak ve güçlerini görsel olarak da sergilemek ihtiyacını hissediyordu. Askeri güç yalnızca devlet katında bir ayrıcalık kazandırmıyor aynı zamanda hem bölgelerinde hem de toplum üzerinde büyük bir kudret ve iktidar sağlıyordu. Ayan ailelerinin askeri, idari ve mali görevleri sebebiyle kazandıkları bu otorite, doğal olarak kendilerine çevrelerindeki her türlü olayı denetleme gücü veriyordu. Böyle bir durum, eşkıyaları da doğrudan etkilemiş ve eşkıyalara merkezi hükümetle olduğu kadar yerli hanedanlarla çatışma ya da uzlaşma şeklinde bir tercihe zorlamıştır^[6]. Eşkıyaların tutumu ne olursa olsun her halükarda yerel iktidarın kontrolü dışında kalmak ve faaliyetlerin yaygınlaştırma olanakları oldukça kısıtlanmıştır.

17. yüzyıldan itibaren taşrada ortaya çıkan yeni şartlar, merkezden atanan idarecilere göre yerli idarecileri daha avantajlı bir duruma getirmiştir. Bu durum taşradaki eşkıyalığı da doğrudan etkilemiştir. Eşkıyaların, merkezden gelen ve bölgeyi pek tanımayan idarecilerin aksine bölge halkıyla daha yakın bağları olan ayanlar karşısında yaşama şansları oldukça zayıftı^[7]. Bu sebeple, eşkıyalar, merkezi hükümeti zor durumda bırakacak düzeyde etkin eylemlere girişmedikleri müddetçe yerel güçlerle bir şekilde uzlaşarak taşradaki iktidar ilişkilerinin ve siyasi dengenin bir parçası olmayı yeğlemişlerdir.

II. Mahmut tarafından başlatılan yeniden merkezileşme sürecinde taşradaki iktidar ilişkileri yeniden belirlenirken eşkıyalar ile idareciler arasındaki bağlantılar da biçim değiştirmiştir. Tanzimat'ın amacı, "imparatorluğun işlevini yitirmiş kurumlarını ve sarsılan merkezi otoriteyi yeniden kurmak, devleti mali, idari, adli alanlarda düzenli bir yapıya^[8]" kavuşturmaktı. Bu doğrultuda yapılan reformlar 17. ve 18. yüzyılda öne çıkmış yerel güçlerin otoritelerini önemli ölçüde sarsıntıya uğratmıştır.

Bürokratik reformlar, belli bir süre içinde ülkenin büyük bir kısmında yürürlüğe konulmasından sonra birçok problemi de birlikte getirdi. Özellikle, reformlar eski geleneklerle yeni kurumlar arasında gerilim ve çatışmayı doğurdu. Taşrada "hanedanların" güçlerinin merkezileşme ile kırılması karşısında bu ailelerin yerine hem idari hem de toplumsal olarak doldurabilecek güçlü kurumlar yerleştirilemedi. Bu durum, geçiş döneminde başta Rumeli olmak üzere bilhassa ülkenin merkeze uzak bölgelerinde devlete olan bağlılığın zayıflamasına yol açtı. Yerli hanedanların otoriteleri altında sindirilmiş olan çevreler, yeni dönemde merkeze

[6] Osmanlı toplumsal yapısı, eşkıyaların yağma hareketlerini büyük bir isyana dönüştürmesine imkan vermediği için devlet ile karşı karşıya kalan bir eşkıyanın önünde çatışarak bir süre daha varlığını devam ettirebilmek ya da devletle uzlaşarak yasal bir statü kazanmak gibi iki seçenek vardı. Eşkıyalar da bunun bilincinde olarak, devletle sürekli bir anlaşma zemini aramışlardır. Bu konuda geniş bilgi için bk. Barkey, Eşkıyalar, 195-236; Ertaş, Sarıbeyoğlu Mustafa, s. 406-408.

[7] Mesela Karaosmanoğulları, Saruhan sancağında eşkıyaya göz açtırmamış ve fırsat vermemişlerdi. Uluçay, 18. ve 19. Yüzyıllarda Eşkıyalık, s. 19.

[8] İlber Ortaylı, Türkiye İdare Tarihi, Ankara 1979, s. 264.

muhafif kimlikleri ile ön plana çıktılar. Rumeli'de ayrılıkçı hareketler ve bunları hazırlayan eşkıyalık faaliyetleri, Suriye ve Irak bölgelerindeki direnç, görece olarak eski yapının çözümlenmesiyle bağlantılıdır.

Ayan aileleri kendi bölgelerinde uzun bir süreden beri güç ve nüfuz sahibi oldukları için çevrelerindeki eşkıya gruplarını daha yakından tanıma ve onları kullanma veya sindirme imkanlarına sahiptiler. Yani eşkıya gruplarına karşı daha güçlüydüler. Tanzimat'la birlikte yeni vilayet düzenlemeleri ile kaza müdürleri, kaymakamlar ve valiler aynı ölçüde eşkıyalar üzerinde etkili olamamışlardır. Bunun birçok sebebi sayılabilir. Hiç şüphesiz en önemlileri:

- a. Merkezden atanan ve yerli olmayan kaza müdürleri ve kaymakamların bölge halkıyla bağlantılarının çok zayıf olması.
- b. Bölge dışından gelen bu yöneticiler, iktidar olabilmek ve yetkilerini kullanabilmek için sürekli olarak yerli hanedanlarla mücadele etmek zorunda kalmaktaydılar.
- c. Çevreyi çok iyi tanımadıkları için kazalarında yıllardan beri yerleşmiş olan güç ilişkilerini çözememişler, yetersiz ve aciz kalmışlardır.
- d. Kaza müdürleri ve kaymakamlar bir yılı aşmayan sürelerde görev yaptıkları için eşkıyalarla anlaşma veya onları geleneksel yöntemle hizmete alma ve kontrol etme fırsatına sahip olamamışlardır.

19. yüzyıldaki yerel idarecileri eşkıyalar karşısında zayıf duruma düşüren bu sebepler, aynı zamanda eşkıya idareci ilişkilerini de etkiledi. Eskiden yerel otoritesini kurmak, hanedanını güçlendirmek ve kudretini ortaya koymak için eşkıyaları bastırmak ya da bir şekilde kontrol altına almak durumunda kalan taşra idarecileri 19. yüzyılda eşkıyalarla daha çok basit çıkarlar için işbirliğine girmişlerdir.

18. ve 19. yüzyılda taşradaki idari yapının eşkıyalık üzerindeki etkilerine dair yukarıdaki açıklamalar, tartışmaya açık olmakla birlikte eşkıya ve yerel yöneticiler arasındaki ilişkiyi şu şekilde özetlemek mümkündür: 17. ve 18. yüzyıllarda çok büyük bir harekete dönüşmediği sürece eşkıyalık büyük oranda taşradaki idarecilerin kontrolünde varlığını devam ettirmiştir. Bu durum, eşkıyaların denetimini mümkün kıldığı gibi taşrada kanun ve nizama aykırı olarak haksızlıkların, suistimallerin ve yasa dışılıkların yaşamasına imkan vermiştir. Taşra idarecileri kendi çıkarlarını sürdürmek için eşkıyaları kullanırken eşkıyalar da bu ilişkiden faydalanmışlardır. Hatta zaman zaman eşkıyalar yasal bir görüntüye bürünerek

taşradaki idarecilerin maiyeti konumunda bulunmuşlardır^[9].

19. yüzyıldaki merkezileşmeyi öngören reform hareketleri ise yeni bir taşra yönetimini ortaya çıkarırken eşkıyalık faaliyetlerini de etkilemiştir. Bu dönemde eşkıyalar, zorbalar ve asiler taşrada zayıflayan idarecilerin kontrolünden kolayca çıkarak daha etkin bir konuma yükselmişlerdir. Denetimin zayıflaması üzerine eşkıyalar eskiye nazaran daha küçük gruplar halinde olsa da bir araya gelmişlerdir. Bu da hem çetelerin sayısını artırmış hem de eşkıyalık ve ayrılıkçı hareketlerin yaygınlaşmasına yol açmıştır.

YEREL İDARECİLER EŞKIYALARLA NİÇİN İLİŞKİ KURARLAR?

Osmanlı taşrasındaki merkezden gelmiş ya da yerel bir aileye mensup idarecilerin eşkıyalarla ilişkileri yukarıda izah edilmeye çalışıldı. Bununla birlikte, devlet görevlilerinin eşkıyalarla ilişki kurmalarının daha somut sebepleri üzerinde durmak gerekmektedir. Yerel idareciler ve eşkıyalar arasındaki işbirliğinde her iki tarafında böyle bir yakınlığa istekli oldukları açıktır. Bu ilişkide zaman zaman eşkıyalar etkin olsa da işbirliğini kuran ve yürüten asıl güç ve irade çoğunlukla idarecilerdir. Çünkü, idarecilerin yasal yetkileri ve otoriteleri en azından kurulan bu işbirliğinin daha yasal bir çerçeveye oturtulmasına, göz ardı edilmesine ve üstü örtülmesine fırsat vermektedir. Yasa dışı kalmış olan eşkıyaların idarecilerle iletişime geçmeleri ve ortaklıklar kurmaya çalışmaları doğaldır ve anlaşılabilir. Ancak, devleti ve kanunu temsil eden taşra yöneticilerinin eşkıyalarla işbirliğine niçin girdikleri problemleri bir meseledir ve izah edilmesi gerekmektedir.

Taşra idarecileri ile eşkıya arasındaki işbirliğinin birçok sebebi bulunmaktadır:

1. Osmanlı merkezi idaresinin eşkıyalara karşı zaman içerisinde geliştirdiği tavır, taktik ve yöntemler bu meselenin merkezinde yer almaktadır. Bu sebeple, başarılı ya da başarısız kabul edilsin eşkıyaların denetimi ve yasal alana çekilerek devlet hizmetine geçirilmeleriyle ilgili olarak Osmanlı merkezi yönetiminin takip ettiği siyaset taşradaki idareci eşkıya ilişkilerini de belirleyen en önemli faktördür^[10].

[9] Devletin eşkıyaları bastırma yöntemlerinden birisi eşkıyaları yasal bir zemine çekip asker olarak kullanmaktır. Böyle bir imkan çoğu eşkıya liderlerine cazip geldiği için büyük oranda başarı getirmiştir. 16-18. yüzyıllarda sıkça uygulanan bu usul 19. yüzyılda da kullanılmaya devam etmiştir. Mesela, Halil Rifat Paşa, Makedonya'da asayışı sağlamak ve idareyi kolaylaştırmak için eşkıya liderlerinin bazılarını yanına çekerek bir ittifak cephesi oluşturma yoluna gitmiştir. Ancak, Meclis-i Vükela'da birkaç kez yapılan müzakerelerde bu konu son olarak "eşkıya ile ittifakın mahsurlu olduğu, buna karşın pişman olmuş eşkıya reisleri ve ileri gelenlerle ittifakın yapılması" önerilmiştir. Bk. Nurettin "Bırol, Halil Rifat Paşa", C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2003, 27/2, s. 273.

[10] Bu konuda bk. Karen Barkey; "In Different Times: Scheduling and Social Control in the Ottoman Empire, 1550 to 1650", *Comparative Studies in Society and History*, 38/3, 1996, s. 460-479.

2. 17. ve 18. yüzyılda eşkıyanın kim olduğunun bilinmesi; güçlü ve nüfuzlu birisi ile eşkıya arasındaki farkın anlaşılması oldukça zordur. Bunun yanı sıra eşkıyaların veya eşkıyalık faaliyetlerine bir şekilde katılmış olanların büyük bir kısmının zamanla sistemin bir parçası haline geldiği hatta yasal bir idareci statüsü kazandıkları bilinmektedir^[11].

3. Taşra idarecileri idari, askeri ve mali alanlardaki görevlerini yerine getirme hususunda yasa dışı kişi ve gruplarla sürekli dayanışma içerisinde olmuşlardır. Özellikle merkezin taşradaki doğrudan otoritesinin zayıflaması sonucunda idarecilerin hem keyfi uygulamaları hem de iktidarlarını yerleştirme zorunluluğu onları eşkıyalarla işbirliğine sevk etmiştir^[12].

4. Birbirleriyle bölgesel iktidar mücadelesini sürdüren paşalar^[13], ayanlar, voyvodalar ve çıkar temin etmek isteyen diğer devlet memurları bu mücadeleyi kazanmak veya en azından kaybetmemek için eşkıyaları kullanmaktan çekinmemişlerdir^[14].

5-Merkezi hükümete karşı kendi yörelerinde bir nüfuz alanı oluşturmak ve bu bölgede kendilerini vazgeçilmez bir statüye dönüştürmek emelinde olan yerel güçlerin bu uğurda kullandıkları en önemli yöntemlerden birisi eşkıyalardan

[11] Bk. Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839", Tarih Araştırmaları Dergisi, 1970-1974, VIII-XII/14-23, Ankara 1975, s. 51-61. Ayanlar birbirleriyle kanlı mücadelelere içine girdikleri gibi halka karşı zalimce davranmaktan geri durmuyorlardı. Uluçay, 18. ve 19. Yüzyıllarda Eşkıyalık, s. 21-27. Bu konuda çok sayıda örnek verilebilir: Mesela resmi bir görevi üstlenmiş olan Siğla sancağı mütesellimi Ali Ağa, yanına topladığı adamları ile bir eşkıya reisi gibi Karaburun'u basmış, rakiplerini öldürmüş ve halkın mal ve ırzına tasallut etmiştir. (C.DH. 5617) Yine Aydın'da eşkıyaların yakalanması ve cezalandırılması için tayin edilmiş olan Hasan Çavuş isimli kişi eşkıyaları takip etmek yerine arkadaşlarıyla birlikte eşkıyalık yapmaya başlamışlar ve halkın mal ve eşyasını çalmışlardır. (C.DH. 6488) Bereketli Maden emniyetinden Niğde sancağı mütesellimliğine atanan Ahmed isimli görevli, belgelerde eşkıya olarak tavsif edilen adamları ile halkın mallarını gasp etme ve şiddet uygulama gibi yasa dışı faaliyetlere girişmiştir. (C.ADL. 103/6190) Burada normal bir dönemde yasal bir kuvvet olarak değerlendirilen mütesellimin maiyetindeki çeşitli yolsuzluklara bulaştığında eşkıya olarak nitelendirilmesi olağan bir durumdur. Bunun gibi askeri, idari ve adli görevleri bulunan memurlarda yaptıkları yolsuzluklar ve haklarında şikayetler üzerine devlet tarafından eşkıya olarak nitelendirilmiştir. Suraiya Faroqi, "Political Activity among Ottoman Taxpayers and the Problem of Sultanate Legitimation (1570-1650)", Journal of Economic and Social History of the Orient, 35/1, 1992, s. 20-24. Ayrıca bu konuda bk. Andrew G. Gould, "Lords or Bandits? The Derebeys of Cilicia", International Journal of Middle East Studies, 7/4 (Oct. 1976), s. 485-506.

[12] Mesela Maraş mutasarrıfı Kalender Paşa, isyan etmiş olan birçok eşkıya grubuna yardım etmiştir. (HAT. 24694) Nevşehir Kazası Müdür İsmail Hakkı Efendi ise eşkıya çetelerine yardım ve yataklık ederek onların desteğini almış ve birçok yolsuzluk yapmıştır. (A.MKT.UM. 572/36)

[13] Mesela, Rumeli'de Tepedelenli Ali Paşa ile İbrahim Paşa arasındaki çekişme kanlı çatışmalara kadar varmıştır. Bu rekabette, bölgedeki yasadışı unsurlar da yer bulmuştur. Bk. Hamiyet Sezer Feyzioğlu, "19. Yüzyıl Başlarında Arnavutluk'da İktidar Mücadelesi", A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi c.XXVIII/36, Ankara 2004, s.103-116; Dennis N. Skiotis, "From Bandit to Pasha: First Steps in the Rise to Power of Ali of Tepelen, 1750-1784", International Journal of Middle East Studies, 2/3, 1971, s. 219-244.

[14] Trabzon'da Tonya'nın ayanı olan Hacı Salihoğlu Ali, muhtemelen Maçka'daki ayan veya eşraftan birisiyle çekişmesi olduğu için etrafına topladığı eşkıya ile Maçka kazasını basmış ve zorla kazayı zapt etmiştir. (C.DH. 6965) Benzer bir başka olayda ise Arabgir'de meydana gelen kaza müdürü ile meclis azası arasındaki husumette, kaza müdürü Mustafa Ağa muhtemelen eşkıyalardan desteğeşkiye almış ve meclis azasının evini bastırıştır. İki yerel yönetici arasındaki bu husumet eşkıyanın da karışmasıyla kanlı bitmiştir. (A.MKT.UM 449/97) Yine benzer bir durum Beyşehir'de vuku bulmuştur. Beyşehir'in eski ve yeni mütesellimleri arasındaki rekabet ve mücadelede, tarafların eşkıyadan destek alması oldukça dikkat çekicidir. (C.AS.33129)

yararlanmaktı^[15]. Ayan aileleri ya da diğer yöneticilerden bazıları devleti baskı altında tutmak ve bölgelerinde bütün iplerin kendi ellerinde olduğunu göstermek için yasa dışı ilişkilerden kaçınmamışlardır^[16].

6. Vergilerin toplanması ve işlerin yürütülmesi sırasında tamamen kendi çıkarları doğrultusunda keyfi uygulamalara tevessül eden idarecilerin^[17] halkı baskı altında tutmak, sindirmek, korkutmak ve tamamen emir altına almak amacıyla sert ve acımasız yöntemleri kullanmaktan çekinmemişlerdir^[18]. Böyle durumlarda eşkıyalar, yasa dışı eylemlere yönelmiş yöneticilerin en doğal müttefiki olmuştur^[19].

7. Çeşitli sebeplerle kanun dışına çıkmış birçok eşkıya ise yerel yöneticilerle kurmuş oldukları işbirliği sayesinde yasal bir zemine kavuşarak idarecilerin konaklarında ve çiftliklerinde çalışma imkanı yakalamışlardır.

8. Yerel idarecilerin uzun süreli olarak bölgeyi yönetme hakkını elde etmeleri eşkıya ile bu idareciler arasında çıkar ilişkilerine dayalı yakın bir işbirliğine yönlendirmiştir^[20]. Her iki tarafta birbirine muhtaçtırlar ve uzun süreli idarecilikten dolayı da anlaşmaları ve birlikte hareket etmeleri oldukça rahat olmuştur.^[21]

9. Bazı idareciler ise yeterli bir iktidara sahip olamadıkları için eşkıyalarla mü-

[15] Mesela III. Mustafa devrinde asi ilan edilerek görevinden alınan Karaman Valisi Sarı Abdurrahman Paşa, yanına eşkıyaları toplayarak merkeze karşı güç gösterisinde bulunmuştur. (Mesut Aydın, "Sinek Sözüyle İş Yapan Padişahın Hali ya da Karaman Valisi Darendeli Sarı Abdurrahman Paşa İsyanı", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2006, sayı 16, 785-799.)

[16] Ülkenin çeşitli yerlerinde özellikle yerel makamlara talip olan ayan ve eşraf ile memurlar eşkıyalarla yakın işbirliği içindeydiler. Hatta devletin eşkıya takibi yaptığı sıralarda eşkıyaları evlerinde bile barındırmaktan çekinmiyorlardı. Bu konuda çok sayıda örnek verilebilir. Özellikle devlet merkezine uzak ve merkezi otoritenin zayıf olduğu yerlerde bu tür örnekler çok sık rastlanmaktaydı. Mesela, el-Ubeyd Aşireti'nin şeyhi eşkıyayı tahrik ederek, bölgesel gücünü artırmayı hedeflemişti. (A.AMD. 63/66) Şiran'da ortaya çıkan eşkıyanın yakalanması için harekete geçildiğinde, eşraftan Esad Ağa'nın evinde bu eşkıyaları sakladığı görülmüştür. (A.MKT.UM. 499/31) Uluborlu kazasında soygun yapan eşkıyanın devlet memurlarınca korunduğu anlaşılmıştır. (A.MKT.UM. 397/92)

[17] Eşkıyalarla yardımlaşarak çeşitli yolsuzluk yapanlar arasında müftü gibi dini vazifeleri bulunan memurlar da bulunmaktaydı. Mesela, Eskişehir'de müftü bulunan Seyyid Hasan Efendi, eşkıya ile birlik olup halka sıkıntı çıkardığı için Amasya'ya nefyedilmiştir. (C.ADL. 76/4547) Yine Harput müftüsü eşkıya ile münasebette bulunduğundan dolayı görevinden alınarak öne Bozok'a daha sonra Tokat'a sürgün edilmişti. (C.ZB. 2230) Hüsrev Paşa yakınlarında Parmakkapı'da imam olan bir kişi de eşkıya ile sürekli içli dışlı olduğu için sürgün edilmiştir. (C.ZB. 2281) 1760'lı yıllarda Drama ayanı olan Sedar Ahmed kendi çıkarı için iki yüz kişilik bir eşkıya grubu ile mahkeme basmaktan çekinmemiştir. (C.ZB. 1041)

[18] Ayan ve eşraf ile eşkıya arasındaki yakınlıktan dolayı kimi zaman açılan tahkikatlarda halkın korkularından dolayı şikayetçi olmadıkları anlaşılmaktadır.(A.MKT.UM. 322/94)

[19] Batı Anadolu'daki voyvodaların bir kısmı özellikle Ödemiş Voyvodası, keyfi uygulamalarla halka zulmettiği gibi kendine hitaben yazılan emirlere itaat etmeyerek ve eşkıya ile birlikte faaliyetlerine devam etmiştir. (HAT. 31514B)

[20] Mesela İştib ayanından olan Nazıroğlu Kör Ahmed Ağa, reaya ellerinde bulunan cizye temessüklerini eşkıyanın yardımıyla zorla ellerinden alarak halka zulm etmiştir. (C.ADL.75/4526)

[21] Sivas'ta Kuruçay kazasında beş altı yüz kişilik bir eşkıya çetesinin ele başları yakalanıp muhakeme edilmeleri yönünde ferman-ı şerif çıkmasına rağmen yakalanarak hapsedilen eşkıya reisleri Sivas mütesellimi Mehmed Emin Ağa tarafından serbest bırakılmaları oldukça manidardır. (C.ADL. 9/599)

cadele yerine onların faaliyetleri karşısında sessiz kalarak^[22] ve birtakım suçlara göz yumarak^[23] bir şekilde yasa dışına çıkıyorlardı^[24]. 19. yüzyılda özellikle kaza müdürleri ve kaymakamların eşkiyalara destek verdiklerine dair çok sayıda belge mevcuttur^[25].

10. Ülkenin birçok yerinde yolsuzlukla, hırsızlıkla ve eşkiya ile mücadele etmek için kurulmuş kolluk kuvvetlerinin, çıkar uğruna eşkiya ile işbirliği içinde oldukları görülmüştür^[26]. Hatta, devlet, eşkiya ile işbirliği yapmakla görevli çok sayıda zaptiye memurunu eşkiyalarla işbirliği yaptıkları için işten atmak zorunda kalmıştır^[27]

[22] Devlet görevlilerinin içinde eşkiya tehdidi sebebiyle onlara göz yummak ve sessiz kalmak yerine görevlerinden ayrılmayı tercih edenler de olmuştur. Mesela, 1827 yılında Antakya'da müftü olan Şemseddin-zade Mehmed Efendi, eşkiya tarafından ölümlle tehdit edildiği için görevinden ayrılmak istemiş ve yerine bir başkası atanmıştır. (Adem Kara, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya (1800-1850), s. 120. Bu durum eşkiyaların yerel idareciler üzerinde ne kadar büyük baskı unsuru olduğunun da güzel bir örneğidir.

[23] Bu konuda kayıtlara geçmiş bir olay oldukça dikkat çekicidir. Selanik'ten İstanbul'a tatar aracılığıyla gönderilen özel bir şahsa ait yirmi beş bin kuruştan haberdar olan eşkiyalar bu şahsa göz dikince, eşkidan korkan ve onların tasallutundan kurtulmak isteyen Malkara ayanı Mehmed Ağa, tatarın heybesinden parayı çıkarıp kendi elleriyle eşkiyaya teslim etmiştir. (C.HR. 6045)

[24] 1739-1740 yıllarında Tokat ile Sivas arasındaki bölgede eşkiyaların sayısının artmasını, Osmanlı merkezi mütesellim ve voyvodanın ihmali ve rehabetiyle açıklamıştır. Yine aynı belgede bundan sonra eşkiyalara değil yardım müsamaha edenlerin bile idam edileceği yönünde Tokat voyvodasına ve Sivas mütesellimine hüküm gönderilmiştir. (C.DH. 2827). Benzer problemler ülkenin değişik yerlerinde de görülmekteydi. Mesela, 19. yüzyılın hemen başında Mora'da görülen aşayışsızlık ve eşkiyalığın artışı devlet, valilerin müsamaha ve ihmallerinden kaynaklandığını iddia ediyordu. (C.DH. 17080)

[25] 19. yüzyıl ortalarında birçok kaza müdürü eşkiyaya destek verdikleri gerekçesiyle azledilmiş ve muhakeme edilmişlerdir. (A.MKT.UM. 173/84) Usturumca, Petriç ve Yenice kazalarının müdürleri asker firarileri ve eşkiyanın yakalanması ve hapisteki eşkiyaların muhafazası hususunda ihmalleri bulunduğu için azledilmişlerdir. (A.MKT.MVL. 121/69) Denizli vakası diye bilinen ve eşkiyaların Denizli'de idareyi tamamen hakimiyeti aldığı hadise yerel idarecilerin birbirleriyle çekişmeleri olduğu kadar kusur ve ihmalin de büyük bir etkisi olmuştur. Hatta Denizli kadısı eşkiyadan korktuğu için İstanbul'dan gelen emr-i şerifi okutmamış ve olayların büyümesinde etkili olmuştur. (HAT, 31512B, 31512Z)

[26] Eşkiya takibine çıkan bazı görevliler ise vazife sırasında eşkiyayı yakalamaktan ziyade halka büyük sıkıntı yaşatmışlardır. Bu hususta halktan çok sayıda şikayet arzuhali merkeze yazılmıştır. (C.ADL. 8/507). Niğde mütesellimi olan Kör İsmail ortadan kaldırması için emir aldığı eşkiya ile birlikte hareket ederek çeşitli öldürme, yağma ve gasp olaylarına karışmıştır. (C.DH. 17229)

[27] Bu konuda bk. A.MKT.UM 296/68.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde XVII.-XIX. Yüzyıllardaki idari düzen, siyaset tarzı, sosyal ve ekonomik yapı, yerel idarecilerle eşkıyalar arasında işbirliği için uygun bir zemin oluşturmuştur. Klasik dönemdeki merkezi yapının çözülmesi üzerine taşrada idareci olanlar, siyasi ve ekonomik anlamda iktidar alanlarını genişletmek için bölgesel bir güç olmak zorundaydılar. Bunun en önemli şartlarından birisi kalabalık ve güçlü silahlı bir maiyyete sahip olmaktı. Bu yüzden, Osmanlı Devleti'nin yerel idarecileri, yasa dışına çıkmış eli silahlı eşkıyaları kendi hizmetlerinde kullanmaktan çekinmemişlerdir.

Osmanlı tarihinde ortaya çıkan irili ufaklı eşkıya grupları ise varlıklarını devam ettirebilmek için bir şekilde devletle doğrudan ya da dolaylı olarak uzlaşmaya ve yasal bir statü kazanmaya çalışmışlardır. Çünkü, eşkıyaların Osmanlı Devleti'nde dayanabilecekleri sosyal ortam bulunmamaktadır. Bu sebeple, yoksulluk ve zulme karşı ayaklanan, köylünün ve halk yığınlarının temsilcisi olarak yasa dışına çıkmış olan toplumsal (sosyal) eşkıya tipine 19. yüzyıla kadar pek rastlanmamaktadır.

Sonuçta Osmanlı idari, sosyal ve ekonomik yapısının, taşrada yerel idarecilerle eşkıyaları birbirlerine yakınlaştıran önemli bir unsur olduğu görülmektedir. İdareci ve eşkıyalar ise çıkarları doğrultusunda yasa dışına çıkarak bu fırsatı değerlendirmişler ve sık sık işbirliği yapmışlardır.

Anadolu'da Tanzimat'a Tepkiler

Prof. Dr. Musa ÇADIRCI
Emekli Öğretim Üyesi / ANKARA

Tanzimat'ın İmparatorluk genelinde uygulamaya peyder pey konulmasıyla birlikte tepkilerle karşılaştığı bilinmektedir. Bu tepkileri terörist eylemler olarak görmek elbette ki olası değildir. Bununla birlikte yer yer terörü andıran olayların meydana geldiğini de göz ardı etmememiz gerekiyor.

Bildiri çerçevesinde tepkilerin bütününe nitelik ve nicelik bakımından ele alıp irdelemek, değerlendirmek elbette mümkün değildir. Bunun için bazı önemli gördüğüm tepkileri özellikle bu tepkilerle ilgili olarak yapılan kimi yorum ve değerlendirmelerdeki eksiklik ve yanlışlıkları düzeltmeye çalışacağım.

Tanzimat'ın uygulanmaya konulduğu 1840 yılından itibaren İmparatorluğun Rumeli ve Anadolu taraflarında tepkilerin ortaya çıktığı ve ayaklanmalar olduğunu biliyoruz. Rumeli'de bu ayaklanmaların en önemlileri hiç şüphesiz 1841 yılında çıkan Niş İsyanı ile 1850 tarihli Vidin Ayaklanmasıdır. Her ikisinin önemli nedenleri arasında Tanzimat'ın getirmek istediği yeni vergi politikasının etkisi vardır. Tanzimat'ın öngördüğü düzenlemeleri heyecanla karşılamışlar, daha büyük haklar elde etmek için Avrupa Büyük Devletlerinin desteğini alarak Hükümeti uzun süre uğraştırmışlardır. Bu bölgedeki ayaklanmalara değinmeden Anadolu'da karşılaşılan tepkiler üzerinde duracağım.

Tanzimat'ın ön gördüğü yönetim biçiminin uygulamaya konulmasıyla birlikte sorunların ortaya çıktığını görmekteyiz. Eski alışkanlıklarını sürdürmek isteyen her kademedeki yöneticilere tepki gösterilmiş, birçok yerde Fermanın yanlış anlaşılmasından kaynaklanan direnişlerle karşılaşılıyordu. Vergilendirmede herkesin gelirene göre yılda iki taksitle tek bir vergi vermesi ilkesinin uygulanmaya konulmasıyla birlikte imtiyaz ve muafiyetlerin son bulması bu imkânlardan faydalananların tepkisiyle karşılaşılıyordu. Gayri Müslim vakıflarının vergiye bağlanması, gelir kaynaklarının sınırlandırılması, halk üzerinde etkileri olan ruhban sınıfını

hoşnut etmemişti. Onların telkinleriyle ayaklanmalar olmaktaydı. Öte yandan ulemanın önemli bir kısmı da yapılan düzenlemelere özellikle Müslüman olmayanlara tanınan imkânlarla tepkili idi. Eyalet ve sancak merkezlerinde oluşturulan meclislere Müslüman olamayanların dini önderleriyle temsilcilerinin yer almasını içlerine sindiremiyorlardı. Başka nedenlerle de yeniliklere karşı çıkılmaktaydı. Adapazarı Meclisi üyesi müftüsü, kahvehanelerde halkı vergi vermeme yönünde tahrik ettiğinden görevden alınmıştı. Yine burada karantinaya karşı olan ulemanın telkiniyle doktorun öldürülmesi olayına meclis üyelerinin de karıştıkları ortaya çıkmıştı.^[1] Karantina görevlilerinin özellikle müdürlerinin halktan karantina bahanesiyle gereğinden fazla para toplayarak zimmetlerine geçirmeleri şikâyetlere neden olmaktaydı.

Bala'da ayanlık yapmış olan Yağcıoğlu İbrahim Ağa, işlerini angarya olarak halka yaptırmakta, servetinin vergisini vermemekte bu olanaktan yoksun kalacağını anlayınca da kendi köyü ile diğer köyler halkını tahrik ederek Ankara civarına dört yüz kadar fakir köylüyü toplamıştı. Topluluk nasihatle dağıtılmış, Yağcıoğlu ise tutuklanmıştı^[2].

Tanzimat'ın ön gördüğü yeniliklerin Erzurum, Diyarbakır ve Trabzon yörelerinde 1845–1846 uygulanmaya konulması tepkilerin giderek artmasına yol açmıştı. Van dolaylarında baş gösteren hoşnutsuzluğun nedeni olarak, halkın asıl amacı anlamadığı kanısına varılmıştı. Bunun için Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye üyelerinden Kamil Paşa'nın bölgeye gönderilmesi uygun görülmüştü. Halka amacın refah ve mutluluklarını sağlamak olduğunu anlatacaktı. Vali ve defterdarlara da uygulamaların nasıl yapılacağına dair bilgi verecekti^[3].

Askerlik alanında yapılan düzenlemelere paralel olarak Zaptiye Teşkilatı'nın kurulmasıyla birlikte önemli yeni bir sorun ortaya çıkmıştı. Tımar tasarruf edenlerin topraklarına el konuluyor, karşılığında ya para ödeniyor ya da zaptiye teşkilatında çocuklarına görev veriliyordu. Ancak buna tepki gösterilmişti. Zira hiçbir hizmet sunmadan uzun süreden beri tasarruf ettikleri topraklar bir şekilde ellerinden alınıyordu. Öte yanda yurtluk ve ocaklık şeklinde mülk edinmiş olanlar özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgesinde tepkili idiler. Bunların topraklarına da el konuluyordu. Bazılarına maaş bağlanmış, bazılarına da idari görevler verme yoluna gidilmişti. Kaza müdürü olarak atanmışlardı. Bu uygulama Diyarbakır bölgesinde başarı ile uygulanmışken, Erzurum'da tepkilere ve ayaklanmalara yol

[1] Karantina teşkilatı kurulduktan sonra Anadolu'nun başka yörelerinde de tepkilere yol açmıştı. Amasya'da yine ulemanın tahrikiyle ayaklanmalar olmuştu.

[2] Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", TKK, Belleten, XXVIII/112, s.636–637.

[3] Musa Çadırıcı, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840–1856)", Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, Bildiriler, Ankara, 13–14 Mart 1985, s.100.

açmıştı. Uygulama bir süre ertelenmişse de o sıralarda Erzurum eyaletine bağlı Van bölgesinde ayaklanmaların önüne geçilememiştir.

Tanzimat'ın Anadolu'da uygulanmasında karşılaşılan önemli bir tepki hiç şüphesiz Bedirhan Bey isyanıdır. Diyarbakır eyaletinde Tanzimat'ın uygulanmaya konulmasıyla birlikte eyalet sınırların değişiklikler olmuş o tarihlere kadar Diyarbakır'a bağlı olarak Bedirhan Bey tarafından yönetilen Cizre'nin Musul'a bağlanmak istenmesi halkın tepkisiyle karşılaşmıştı. Cizre mütesellimi, kadısı, muhtarlarla ileri gelenlerin bu konudaki endişelerini dile getirdikleri başvuruları 1 Ocak 1842 tarihini taşımaktadır^[4].

Tanzimat öncesinde bölgede mütesellimlik yapan ve uzun süreden beri yönetimde bulunan bir aileden gelen Bedir Han Bey, yörede Redif Askeri Teşkilatının kurulmasından sonra Redif Miralayı olmuştu. Diyarbakır'da Tanzimat'ın uygulanmasıyla onun yönetiminde bulunan Cizre ve Midyat'ın Diyarbakır'a bağlanmasına karşı çıkan Musul valisiyle öteden beri aralarında bulunan anlaşmazlık iyice su yüzüne çıkmıştı. Musul Valisi Mehmet Paşa, Cizre, Midyat ve çevresinin kendisine bağlanmasını istemekte, bölge halkı ise Bedirhan Bey'in önderliğinde Diyarbakır'a bağlı kalmayı uygun bulmaktaydı. Ancak Mehmet Paşa'nın ısrar ve baskısı sonunda Cizre kazası 1842 yılında Musul Eyaletine bağlanmıştı. Bedirhan Bey bunu kabul etmeyerek valinin askeriyle kazasına girmesini önlemek için hazırlıklara başlamıştı. Öte yandan konuyla ilgili olarak Diyarbakır Valisi, Musul Valisi ve Bedirhan Bey'le hükümet merkezi arasında karşılıklı yazışma ve suçlamalar sürdürülmüş, konu Meclis-i Valâda görüşülmüşse de bir sonuca bağlanamamıştı^[5]. Musul Valisiyle Bedirhan Bey arasındaki sürtüşme devam ederken Hakkârî'nin dağlık bölgesinde oturan Nesturilerin vergi vermek istemeyerek Bedirhan'a karşı ayaklandıklarını görüyoruz. Nesturi bisyanı kısa sürede bastırılmış Nesturi ileri gelenlerinden bazıları kaçarak Musul valisine sığınmışlardı. Bu olay, daha önceye bölgeye misyoner göndermiş olan İngiltere'nin Musul konsoloslugu aracılığıyla hükümet merkezine abartılarak aktarılmış, Bedirhan Bey'in cezalandırılması istenmişti. Bedirhan Bey'le Musul valisi ve Diyarbakır valisi arasında yer alan bu sorun, Sultan Abdülmecit'e iletilmiş padişah Cizre kazasının Musul'dan ayrılarak Diyarbakır'a bağlanmasını uygun görmüş ancak onun da istediği olmamıştır. Sorunu çözmek ve nasihatle bulunmak üzere Nazım Efendi adlı yüksek dereceli bir kişi görevlendirilmişse de çözüm bulunamamıştır. Bunun

[4] Nazmi Sevgen, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, s. 68–69

[5] Musul Valisi Mehmet Paşa, 29 Muharrem 1258 tarihinde Dâhiliye Nazırlığına gönderdiği yazıda Van hududuna bitişik Musul eyaleti mülhakatından Cizre ve Botan mütesellimi Bedirhan Bey çokça askerle Van'a 10 saat uzaklıkta Han Mahmut'un evinde misafir olup askerleriyle Van'ın Vartan kazası halkına ziyan verdiğini belirtmekteydi. Hâlbuki o tarihlerde Bedirhan Bey'in Van'da değil Cizre bölgesindeki görevi başında bulunduğu anlaşılmaktadır ve henüz bir ayaklanma girişiminde bulunmamıştır.

üzerine Bedirhan Bey Hakkâri dağlık bölgesinde oturan ve aslen Hıristiyan olan Nesturiler üzerine 1843 yılında kuvvet göndermiş çatışmalar sonucunda köyler yakılıp yıkılmış pek çok insan da ölmüştü. Özellikle Nesturi patriğinin akraba ve taallukatını şiddetli bir suretle tedib ve takip eden Bedirhan Bey, patriğin Musul'a kaçarak İngiliz konsolosu vekiline sığınmasını engelleyememişti^[6]. Bu gelişmeler yurt dışında yankı bulmuş özellikle İngiltere tepkisini bölgede bulunan konsolosları vasıtasıyla hükümete iletmış, tedbir alınmasını istemişti.

Nesturi ayaklanmasının bastırılmasından sonra Bedirhan Bey'in devletin kendisine verdiği görevleri yapmaya devam ettiğini görüyoruz. 1844 yılında Musul'dan Dicle nehri yoluyla Bağdat'a gönderilmekte olan devlete ait külliyetli zahireye el koyan aşiret eşkiyasını basarak devlet malını kurtaran Bedirhan Bey'in bu tutumu Dâhiliye nezaretince takdirle karşılanmıştı.

Ne var ki, Musul valisiyle olan sorun karşılıklı yazışmalar ve görüşmeler olumlu sonuçlanmamış, merkezi hükümet İngilterenin de baskısıyla harekete geçmiş Diyarbakır, Sivas ve Musul valileriyle Anadolu Ordusu Müşirine emir verilerek gerekli önlemlerin alınıp bölgenin denetim altına alınması istenmişti. Özellikle İngiltere'nin de baskısıyla Bedirhan'a karşı zora başvurma yolu seçilmiştir. Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa, Padişahın emri üzerine yeterli top ve mühimmat alarak Cizre üzerine yürümüş, kısa süren çarpışmalar sonunda Bedirhan Bey, iki oğlu ve yandaşlarıyla birlikte teslim olmuşlardı. Trabzon'a oradan da vapurla İstanbul'a gönderilen esirler Padişahın huzuruna çıkarılmışlar, Bedirhan Bey pişmanlık duyduğunu, bölgede olup bitenlerin hükümete yanlış aksettirildiğini ifade ederek bağışlanmasını istemişe de ailesiyle birlikte Girite sürülmekten kurtulamamıştı^[7].

Bu ayaklanmanın Temmuz 1847'de bastırılmasından sonra, bölgede yeniden bir idare düzenleme yapılmış, Diyarbakır Eyaleti Van, Muş, Hakkâri sancakları ile Cizre, Botan ve Mardin kazalarından oluşan yeni bir eyalete dönüştürülmüştür ve Kürdistan Eyaleti adı verilmişti. Musul Valisi Esat Paşa o yörelerde daha önce görevde bulunmuş olduğundan bu yeni ve oldukça geniş topraklara sahip eyaletin valiliğine atanmıştır. Musul eyaleti ise Belgrat Muhafızı Vecihi Paşa'ya verilmiş ve burası da Tanzimat'a dâhil edilmişti.

Bedirhan Bey olayı bu dönemde hem imparatorluk içinde hem dışında büyük yankılar uyandırmış, bastırılmasından sonra Abdülmecit'e Meclis-i Vala tarafından "Kürdistan Fatihi Unvanı" verilerek olayın önemi vurgulanmak istenmişti.

[6] Sevgen, a.g.e. , s.77

[7] N. Sevgen, "Kürtler", Belgelerle ve Türk Tarihi Dergisi, İstanbul, 1968-69, Sayı: 11-18'de konuyla ilgili belgelerin önemli bir kısmını yayınlamıştır. Başbakanlık Arşivinde bulunan Ayniyat Defterlerinden 609 nolu defter Bedirhan Bey isyanıyla ilgili yazışmaları ve belgeleri kapsamaktadır.

Belirtildiği gibi Bedirhan Bey, Girit'te Kandiye'ye sürgüne gönderilmiş, orada kendisine arazi alarak yavaş yavaş öne çıkmaya başlamıştı. 10 yıl kadar Girit'te oturduktan sonra İstanbul'a dönmesine izin verilmiş geldikten sonra da Padişah kendisine ihsanda bulunmuş, İstanbul'da 7 yıl kaldıktan sonra, 1867'de Şam'a nakledilmiştir. 1870'de Şam'da ölmüştür.

Bedirhan Bey olayını çok özet olarak bu bildiriye söz konusu etmemizin başlıca nedeni, son yıllarda yazılan bazı eserlerde isyanının ilk önemli Kürt Ayaklanması olarak ele alınmış olmasıdır. Bu yargının gerçekle bir ilgisi bulunmamaktadır. Özetle verdiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı gibi, Cizre'de Tanzimat öncesinde ve Tanzimat'ın ilk yıllarında mütesellim olarak görev yapmakta, devlete bağlı resmi bir görevli olmaktan öte bir sıfatı bulunmamaktadır. Kürtçülükle ayaklanmasının bir ilgisinin olmadığı da açıktır. Nitekim isyanı bastırıldıktan sonra sürgünde bulunduğu yıllarda Girit olayları sırasında Müslüman halkın korunmasında ve Osmanlı Devleti lehine içinde bulunduğu faaliyetlerin de etkisiyle affedildiği, İstanbul'a çağrıldığı, daha sonra da Şam'a gönderildiği bilinmektedir. Özellikle, Nesturi isyanlarını bastırmasından dolayı İngiltere ve Fransa'nın baskısıyla devlete karşı ayaklandığı kanısı yaygınlaştırılmış, üzerine asker gönderilmiş, tutuklanarak sürgüne gönderilmişse de hükümet kısa süre sonra yanıldığını anlayarak düzeltme yoluna gitmiştir.

Kürdistan Eyaleti yeniden fethedilmiş bir bölge gibi kabul edilerek atanacak memurların güvenilir ve bilgili kimselerden olmasına özen gösterildi. Erzurum defterdarı Tefvik Efendi'nin rütbesi yükseltilerek Eyalet defterdarlığına atandı. İlk iş olarak İran sınırındaki güvenliğin sağlanması için gerekli önlemler alındı, Erzurum- Van kara yolunun onarım ve bakımı için gerekli ödenek ve izin çıkarıldı. Ancak Cizre yöresinde Tanzimat'ın uygulanmasında zorluklar karşılaşıldı, kaymakamlığa getirilen Mustafa Paşa'nın mukataaları yerli Kürt ileri gelenlerine ihale ettiği mültezimlerin hâsılatın yarısını isteyip mal olarak ödenmesini kabullenmedikleri, çok fazla fiyatla bedel aldıklarına ilişkin şikâyetler sürüp gitti. Musul'da bir haneden 50 kuruş vergi istenirken, Cizre'de 85 kuruş alındığını, kaymakamın halka angarya iş yaptırdığı, Meclis-i Vala'ya yapılan şikâyetlerden anlaşılmaktadır. 03 Ocak 1849 tarihli sadrazamlık yazısında Vali Mustafa Paşa'nın görevden alındığı, yargılanacağı ve gerçeğin ortaya çıkacağı ifade edilmişti. Özellikle göçebe aşiretlerin denetim altında alınması yönündeki çabalar sonuç vermemiş, aşiret reislerine maaş bağlanması, kendilerinin kaza müdürü olarak adlandırılması, istenilen sonucu sağlayamamıştı. Geniş bir alanı kapsayan Kürdistan Eyaletinin sınırları bir süre sonra daraltıldı. Hakkâri Sancağı eyalet yapılarak bazı yerler buraya bağlandı (Aralık 1849). Zira bu yörede Bedirhan Bey'den sonra Nuri Bey is-

yanı çıkmıştı. Anadolu Ordusuna bağlı birlikler bölgeye gönderilerek ayaklanma bastırılmıştı. Bu olayın ardından Hakkâri Sancağı eyalet yapılarak valiliğine eski Tırhala mutasarrıfı vezir Ziya Paşa atanmıştı. Ancak Vidin'de olayların başlaması üzerine oraya gönderildiğinden yerine isyanı bastırmakla görevlendirilen Ferik Paşa vali oldu. Kısa bir süre sonra Tanzimat burada da uygulamaya konuldu.

Alınan bütün önlemlere karşın bölgede asayiş tamamıyla sağlanamadı. Özellikle İran ile Türkiye arasında konargöçer olan aşiretlerin yöreyi yayla olarak kullanmaları büyük bir sorun oluşturmaktaydı. Nitekim Sadrazamlıktan Hakkâri ve Kürdistan eyaletleri valileriyle Anadolu Ordusu müşirine gönderilen yazılarda İrandan Hakkâri'ye yaylak için gelen aşiretlerin binden fazla hane ile geldikleri, bir süre Van'da iskân edilmek üzere gelen Haydaranlı aşiretinden 150 kadar hane nin Haydar Hanın kardeşi Ali Ağa önderliğinde Vandan ayrılarak bunlara katıldığı istihbaratının alındığı belirtildikten sonra İrandan gelenlerin engellenmeleri için neler yapılması gerektiğinin kararlaştırılarak hükümete iletilmesi istenmekteydi^[8]. Anadolu Ordusu, Kürdistan ve Hakkâri valileri bu sorunla uzun süre uğraşmak zorunda kalmışlardı. Zira Ordu karargâhına çekilir çekilmez aşiretler devrin ifadesiyle uygunsuz davranışlarını sergilemeye başlıyorlardı. Bu olumsuzlukların önlenememesinin başlıca nedenlerinden biri olarak olay çıkaran gruplar hakkında yöneticilerin yeterli bilgiye sahip olmamaları gösterilmekteydi. Şubat 1854'te Zaho Kaymakamlığı iptal edilerek Cizre, Zaho ve Mardin bir kaymakamlık yapıldı. Büyük bir sancak oluşturuldu. On bin kuruş maaşla Muş kaymakamı Osman Paşa yeni sancağın kaymakamlığına getirildi. Eski Mardin Sancağı kaymakamı ise Muş kaymakamlığına atandı.

Alınan önlemlere rağmen bölgede can ve mal güvenliği uzun süre sağlanamadı. Bölgenin sosyo-ekonomik yapısı, devrin yönetim anlayışı ve daha başka nedenlerle Tanzimat'ın ön gördüğü düzen buralarda hayata bir türlü geçirilemedi.

Tanzimat'ın geç uygulanmaya konulduğu bölgelerin başında Trabzon Eyaleti yer almaktaydı. 1841 yılında bu bölgede uygulama başlatılmak istenmiş, ancak yörenin ileri gelenleri ile başkaları öteden beri vergi vermemeye alışmış olmalarıyla onlardan vergi alabilmenin zor olacağı göz önünde tutularak kalanların on iki gruba ayrılıp vergi mükellefi yapılmaları ön görülmüştü. Ne var ki Meclis-i Valay-yı Ahkâm-ı Adliyede yapılan görüşmeler sonunda bölgenin şimdilik uygulama dışında tutulması uygun görülmüştü. Bu karardan altı yıl kadar sonra yani 1847 Mart ayından itibaren uygulama başlatılabilmmişti. Van, Erzurum, Çıldır yörelerinde olduğu gibi burada da yurtluk ocaklık sahipleriyle tımar tasarruf edenlerin bir kısmı yeni uygulamaya karşı çıkmışlardı.

[8] Ayniyat Defteri No: 432,s.81.

Tanzimat'ın Anadolu'nun bütününde genel çizgileriyle uygulamaya konulması ilanından on yıl kadar sonra ancak mümkün olmuştu. Devrin ulaşım zorlukları, karşılaşılan iç ve dış sorunlar, ekonomik zorluklar göz önünde tutulduğunda bu sürenin pek de uzun olmadığını söyleyebiliriz. Uygulamanın şeklen gerçekleştirildiği, fiilen eski alışkanlıkların devam etmekte olduğunu da belirtmeliyiz.

Tanzîmât Dönemi

Bosna Hersek İsyânlarının Nedenleri

Prof. Dr. Zafer GÖLEN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / BURDUR

Giriş:

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla malî, siyasî ve askerî çalkantılarla girdi. Ülkenin hemen hemen her kurumunda ciddi bir yeniden yapılanmaya ihtiyaç vardı. Avrupa, Sanayi İnkılâbı'nın getirdiği teknik ve askerî gücü kullanarak Osmanlı Devleti ile arasındaki farkı açıyordu. Bu durumun farkında olan Osmanlı idarecileri, bir şeyler yapma ihtiyacı duydular. Öncelikle ülkede Avrupa tarzı kurumlar oluşturulmaya, Avrupa'ya öğrenci gönderilerek Avrupa tipi insan yetiştirilmeye başlandı. Ne var ki, bu çabaların özellikle Müslüman halk tarafından desteklenmediğini iddia etmek oldukça güçtür. Sadece Müslümanlar değil, hemen hemen her etnik gurup yenileşmeleri farklı farklı algıladı. Sonuçta idareciler toplumun hiçbir kesimine yaranamadı. Ancak, gerek iktisadî gerileme gerekse milliyetçiliğin ortaya çıkardığı meselelerle baş etmek için reformlara devam edildi. Tanzîmât bu sürecin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Tanzîmât sadece mevcut meselelere çözüm olarak ilan edilmedi, II. Mahmut'la birlikte başlayan merkezileşme doruk noktasına ulaştı. Zira, Tanzîmât döneminde merkez eskiyle kıyaslanmayacak derecede taşraya müdahale etmeye başladı. Müdahaleler sadece siyasî değil, hemen hemen her alanı kapsamaya başladı. Bu müdahalelere Batılı güçler tarafından dayatılan reform çabaları da eklenince taşrada memnuniyetsizlik had safhaya çıktı. Taşrada, sanki her yenilik Batılı kuvvetlerin dayatması olarak algılanmaya başlandı. Sonuç olarak merkezin her emrine mutlak karşı çıkılmaya başlandı. Bir şekilde huzursuz olan kitleler her konuyu suiistimal ederek devlete karşı geldiler. Direnişin en sert yaşandığı bölgelerden biri de Bosna Hersek oldu. Hâlihazırda çok dinli yapısıyla bölge zaten patlamaya hazır bir bomba gibiydi. Karlofça Antlaşması'ndan sonra yaşanan fiili zorluklar, inatçı ve muhafazakâr Boşnak kimliğiyle

birleşince topyekûn isyanlar kaçınılmaz oldu. Müslümanların yanında, özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hıristiyanlar da Panslavizm'in tesiriyle içinde buldukları ekonomik şartları bahane ederek açıkça devlete başkaldırmaya başladılar. Bosna Hersek veya belgelerdeki diliyle Boşnaklık Kıtası merkezde önemi ve içinde bulunulan nazik durum kavranılan, ancak asi ve uslanmaz bir eyalet olarak görülmeye başlandı. Nihayet 1850'lerde merkez, Bosnalıların uzlaşmaz tutumu karşısında hoşgörüyü elden bırakarak radikal ve sert askerî önlemler aldı. Çok çetin ve kanlı mücadeleler sonunda 20 yıl içinde Bosna 3 kez tekrar fethe edildi. Ancak tüm bu mücadelede kaybeden taraf daima Boşnaklar ve devlet oldu. Ne devlet kendini Boşnaklara anlatabildi ne de Boşnaklar devleti anladı. Sonuçta 415 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Bosna Hersek, yaklaşık 200 yıldır bölgeyi ele geçirmek için fırsat kollayan Avusturya Macaristan'a kaptırıldı.

A-MÜSLÜMANLARIN İSYAN NEDENLERİ

1- Nüfus Sayımı

Tanzimâtla birlikte gelişen hak ve ödevler anlayışıyla birlikte, İstanbul idaresi altındaki kitlenin nüfusunu bilme ihtiyacı hissetmiştir. Bu amaçla eyaletlerde ilk yapılan iş kapsamlı bir nüfus sayımı yapılması olmuştur. Ancak ne var ki, sayım merkezin sandığı kadar kolay olmamış, birçok yerde nüfus sayımına karşı çıkmıştır. Bu memnuniyetsizlik Bosna gibi bazı bölgelerde ayaklanmaya kadar varmıştır. Nüfus sayımına karşı çıkılmasının temel nedeni, askere alınma ve daha fazla vergi verme endişesidir. 1849 isyanı sırasında, asiler halktan destek almak için bu kaygıları açık şekilde istismar etmişlerdir^[1].

2- Askere Alınma Endişesi

Boşnaklar II. Viyana Kuşatması'ndan sonra, Avusturyalı işgalcilere karşı topraklarını merkezden fazla bir yardım almadan yerel imkânlarla savunmayı başarmışlardır. Hatta 1737 Banaluka Savaşı'nda olduğu gibi Avusturya ordularını yenmişlerdir. Fakat bu yetenekli savaşçılar memleketleri haricinde askerlik yapmayı reddetmişler, birçoğu Bosna'da kurulan "kapudanlık" adı verilen askerî birimlerde görev yapmışlardır. Bu tür askerlik yükümlülükten ziyade soy ve asalete dayalı, onur duyulan bir bağlılıktan ibaretti. Kapudanlıklar işlevlerini kaybettikleri ve devlet otoritesine tehdit oluşturdukları gerekçesiyle 1830'larda kaldırıldı. Hem kapudanlığın hem yeniçeriliğin kaldırılması Bosna'da dengeleri sarstı. Yeniçerilik ve kapudanlık var olduğu müddetçe Boşnakların askerliğe alınmasıyla ilgili mer-

[1] B.O.A. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İ.D.(İrâde Dahiliye), nr (numara):10329; Lef (Ek):1,4.

kezden herhangi bir talep gelmemiştir. Fakat Yeniçeri Ocağı'nın lağvından sonra “ödev” tarzında bir askerlik gündeme geldi. Bu nedenle gerek 1833 gerekse 1849 karışıklıklarının temel nedenlerinden birini askere alınma endişesi oluşturmuştur.

1849 isyanı öncesinde halk arasında Tanzîmât'ın tamamen uygulanması halinde, askere alınacaklarına dair bir dedikodu yayılmıştır. Bunun üzerine askere alınmayı önlemek için Tuzla ve İsvornik'te isyan çıkmıştır. Mostar halkı ise nüfus sayımının çocuklarını askere almak için bir kandırmaca olduğunu düşünerek isyana destek vermişlerdir^[2].

3-Bosnalı Beylerin Reformlardan Duyduğu Rahatsızlık

Bosnalı Müslümanlar, fetihten itibaren Müslümanlığı kabul ettikleri için vergi, askerlik, eski mülklerin devamı ve tımarların babadan oğula aile mülküne benzer biçimde geçmesi gibi bir dizi ayrıcalığa sahiptiler. Özellikle beyler XVIII. yüzyıldan itibaren neredeyse Bosna'nın tek ve gerçek idarecileri gibi davranıyorlardı. Merkezden atanan vali büyük saygınlığı olan bir misafirden ibaretti ve 1699'dan beri Travnik'te ikamet ediyordu. Tanzîmâtla birlikte tüm tebaanın kanun önünde eşit olduğu kabul edilmiştir. O zamana kadar başına buyruk yaşayan Bosnalı Beyler hem kendi güçlerini zayıflatacağı, hem de yöneticisi oldukları Hıristiyanlarla eşit olma düşüncesinin getirdiği hayal kırıklığıyla Tanzîmât'ın uygulanmasına karşı tavrı almışlardır. Onlar kendilerini Osmanlı Devleti'nin Bosna'daki varlığının teminatı olarak görmüşler ve devletin iç işlerine karışmasını istememişlerdir. Kendi güçlerini Bosna'da var olan sosyal düzenin devamında görmüşlerdir. Bu yüzden XIX. yüzyıl başından beri hemen hemen bütün reformlara karşı gelmişlerdir. Bu yüzyılda Bosna'da görev yapan valiler, beylerin bu tutumundan yakınmış ve onların sürekli olarak “*isyana müsait kimseler*” olduğundan bahsetmişlerdir^[3].

Bosnalı Beylerin korkularının gerçek olduğu kısa süre sonra ortaya çıkmıştır. 1857'de beylerin baskısından kurtulan Hıristiyanlar her yerde devlete kafa tutmaya başlamışlardır. O dönemde Mostarlı Hasan Ağa'nın düşünceleri, Bosnalı Müslüman Beylerin hislerine çok güzel tercüman olur. O hislerini, “*Valaklar (Ortodoks Hıristiyanlar) artık arsızlaştilar. Geniş kuşaklar bağhyorlar ve kendi adlarına mühürlü yüzükler yaptırıyorlar. Geçen hafta çiftliğime gidiyordum, yolda bütün*

[2] B.O.A., İ.D., nr:10329; Lef (Ek):1; İ.D., nr:13272; Lef:2, 20 Zilhicce 1266/27 Ekim 1850 tarihli İsvornik Kaymakamı tarafından gönderilen tahrirat; İ.D., nr:13684; Lef:4, 18 Rebiülevvel 1267/21 Ocak 1851 tarihli Bosna valisi Hayreddin Paşa'nın tahriratı.

[3] B.O.A., İ.M.V.(İrâde Meclis-i Vâlâ), nr:241; 298; 373; İ.D., nr:10735; Ömer Bosnavî, Bosna Tarihi, Hazırlayan Kamil Su, Ankara 1970, 141 s.; Misha Glenny, Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik Savaş ve Büyük Güçler, Çeviren Mehmet Harmanlı, İstanbul 2001, s.83; Michael Palairat, Balkan Ekonomileri 1800-1914 Kalkınmasız Evrim, Çeviren Ayşe Edirne, İstanbul 2000, s.150-153; Noel Malcolm, Bosna, Çeviren Aşkın Karadağlı, İstanbul 1999, s.206-210.

saticısı Kosta ile karşılaştım. Zannedersin ki, kaba adam, adet olduğu gibi atından inip benim geçmemi bekleyecek. Nerede. Herif bütün küstahlığıyla yanımdan geçti, bana da üstün körü bir selam verdi. Bunun sonu nereye varacak? Bosna'daki felaketlerin tek nedeni var; Türk Paşalar Bosna Sipahilerinin İslâm'ın kılıçları olduğunu unuttular. Ne adamlar doğdu bu topraklarda. Büyük Köprülü ve diğer sadrazamlar Hüsrev ve Recep, imparatorluğun kurtarıcısı Murad Paşa ve sonra Mehmed Sokollu hepsi Bosna'nın evlatlarıydı. Buna rağmen bizi feda ediyorlar. Şimdi reaya Moskoflarla, Sırplarla ve Karadağlılarla komplo çeviriyorlar. Ama beylerin hiç gücü yok ve yok oluyorlar. Kendilerine yardım edemezken İstanbul'daki Sultan'a nasıl yardım etsinler. Dışleri sökülmiş bir köpekten sürüyü kurtlara karşı koruması beklenilir?" sözleriyle ifade etmiştir^[4].

4-Hersek Valisi Ali Rızvanbegoviç'in Tanzîmât Karşısı Tutumu

Bosnalı beylerin içerisinde Tanzîmât'ın uygulanmasına karşı çıkan ve 1849'da başlayan isyanı esas organize eden Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa olmuştur. Çünkü Ali Paşa Hersek'te çok uzun süreden beri kendi icraatlarını her hangi bir makama danışmadan uygulamıştır. O Hersek'te sulama kanalları yaptırmış, tarımsal üretimin artması için faaliyette bulunmuş, yabancıları bölgedeki madenleri işletmek için Hersek'e davet etmiştir. Hatta merkezden bağımsız olarak yabancı devlet adamlarıyla yazışmalarda bulunmuştur^[5].

Ali Paşa Tanzîmât'ın uygulanması ile kendisine verilen ayrıcalıkların kaldırılacağına farkına vararak, ayrıcalıklarını korumak için çalışmalar içine girmiştir. Ali Paşa Ömer Paşa Bosna'ya geldikten sonra onu yenilgiye uğratmak için Bosnalı beylerle yaptığı toplantıda, "Tanzîmât başarıya ulaştığı takdirde Bosnakların Bosna'dan sürüleceğini" ve "Ömer Paşa yenilmediği takdirde otuz yıl sonra Bosna'nın Bosnalıların olmayacağı" söyleyerek açıkça Tanzîmât'a olan muhalefetini dile getirmiştir^[6]. Ancak Paşa görünüşte devlet yandaşı gibi hareket etmiş, gerçekte ise gizlice isyan hareketlerini desteklemiştir. Ali Paşa'nın Hersek'teki halka istediği gibi davranması da halk arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Bu yüzden halk Ali Paşadan kurtulmak için her türlü harekete destek vermiştir. Böylece Ali Paşa bir yandan kendi yandaşları aracılığıyla Tanzîmât'a karşı tavır alırken, diğer yandan yarattığı gayri memnun halk kitleleri sayesinde ayaklanmanın geniş boyutlara ulaşmasına neden olmuştur^[7].

[4] Murad Efendi, Türkiye Manzaraları, Çeviren Alev Sunata Kırım, İstanbul 2007, s.132.

[5] Ahmet Cevat Eren, Mahmut II Zamanında Bosna Hersek, İstanbul 1965, s.136.

[6] B.O.A., İ.H.(İrâde Hariciye), nr:2541, 18 Cemaziyelahir 1265/11 Mayıs 1849 tarihli arz tezkiresi; Glenny, a.g.e., s.84; Noel Malcolm, Kosova. Balkanları Anlamak İçin, Çeviren Özden Arıkan, İstanbul 1999, s.225.

[7] B.O.A., İ.D., nr:11445, Lef:1, 5 Şevval 1265/24 Ağustos 1849 tarihli Bosna Valisi Müşir Mehmed Tahir Paşa'nın

5-İslâhat Fermanı'nın Etkisi

Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti, Batılı devletlerin desteğini yanına çekmek için 18 Şubat 1856'da bir İslâhat Fermanı ilân etti^[8]. Ferman sürekli şikâyet konusu olan “Müslüman gayrimüslim eşitsizliğini” ortadan kaldırmayı ve Hıristiyan tebaaya iyi davranma sözü verdi^[9]. Fermanla, eyaletlerde tahkikat meclisleri kurulması, cizyenin kaldırılması, Hıristiyanların belli bir oranda askere kabul edilmeleri gibi hususlar kabul edildi^[10]. İslâhat Fermanı'na dayanılarak Paris Antlaşması'na dahil edilen, “Hükümdarın Hıristiyan halk hakkında iyi niyetini” ifade eden hüküm ile Batılı devletlere ciddi bir taviz verildi. Böylece Hıristiyan tebaa yasal olarak yabancı bir devlete şikâyetle bulunma hakkı kazandı. Hâlbuki Tanzîmât ve İslâhat Fermanı'nın engellemeye çalıştığı hususların başında bu konu gelirken, fermanın sonucu tam tersi oldu^[11].

Osmanlı Devleti'nin bütün iyi niyetine rağmen, İslahât Fermanı'nın uygulanması o kadar kolay olmadı. Hıristiyanlar kendilerine tanınan hakların bir an önce uygulanmasını istedi. Batılı devletlerin müdahaleleri durumun içinden çıkılmaz bir hal olmasına yol açtı. Böylece eyaletlerde Hıristiyan halkın çektiği cüretkâr ayaklanmalar baş göstermeye başladı. Bunların en önemlilerinden biri, 1857 ve 61'de Bosna Hersek'te kendini gösterdi^[12].

6-Müslüman Halkın Hoşnutsuzluğu

Müslüman halk, II. Viyana Kuşatması'nı takip eden acı Avusturya işgalinden beri Hıristiyanlar lehine olan ve olabilecek her türlü gelişmeye sıcak bakmamıştır. Onlar bu tip gelişmelerin Bosna'da kendi varlıklarını sona erdireceğinden korkuyorlardı. Özellikle Yunan Bağımsızlığı, Sırbistan ve Karadağ'ın özerklik elde etmesi sonucu, o bölgelerden gelen muhacirlerin anlattıkları kıyım ve katliam haberleri Bosnalı Müslümanları daima rahatsız etmiş, Boşnaklar aynı durumun kendi başlarına geleceği korkusu ile yaşamışlardır. Ne yazık ki, ne İstanbul ne de Bosna'daki valiler onların bu korkusunu giderememiştir. Boşnaklar, kendilerini gerçek Müslüman ve Türkler olarak nitelerken, İstanbul'dan gelen memurları “gâ-

tahriratı.

[8] Enver Koray, Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzîmât, İstanbul 1991, s.181-187; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C.V, Ankara 1988, s. 250-264.

[9] J. A. R. Marriott, The Eastern Question an Historical Study in European Diplomacy, Oxford 1918, s.311; L. S. Stavrianos, The Balkans 1815-1914, New York 1966, s.381; Matthew Smith Anderson, Doğu Sorunu 1774-1923. Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme, Çeviren İdil Eser, İstanbul 2000, s.159.

[10] Ahmet Cevat Eren, “Tanzîmât”, İslâm Ansiklopedisi, C.XI, İstanbul 1979, s.742; Karal, Osmanlı Tarihi, C.V, s.248-252; Aynı yazar, Osmanlı Tarihi, C.VI, Ankara 1988, s.1-7; Koray, a.g.e., s.35-39; Stavrianos, a.g.e., s.381.

[11] Karal, Osmanlı Tarihi, C.VI, s.6-7.

[12] Mahmud Celaleddin Paşa, Mirât-ı Hakikat, Hazırlayan İsmet Miroğlu, İstanbul 1983, s.36; Karal, Osmanlı Tarihi, C.VI, s.12.

vur” olarak görmekteydiler. İstanbul’dan gelen paşalara karşı güvensizlik o kadar büyüktü ki, dönemin Bosna Valisi Kani Paşa’nın elini open küçük bir kıza annesi “Neden bir gâvurun elini öpüyorsun” diyecek kadar ileri gidilebiliyordu. Onlar, Sultan’ın Paşalar tarafından kandırıldığına, bu nedenle kendileri cezalandırılarken Hıristiyanlar’ın şımartıldığına inanıyorlardı^[13].

Sonuçta, katı tutuculuk bir süre sonra devletin bölgedeki otoritesini sarsmaya başlamıştır. Bu şartlar altında olgunlaşan ve patlak veren 1849 isyanı, Boşnakların korkularında haklı olmadığını kendilerince kanıtı olmuştur. Zira, isyanı bastırmakla görevlendirilen ülkenin en sert ve acımasız generali Ömer Paşa Latas, 1850-1851’de Bosna’da gerçekleştirdiği askerî harekâтта beyler ve Müslüman halkı bir daha eski güçlerine kavuşamayacak şekilde ezmiştir. Ömer Paşa’nın eski bir Macar dönmesi olması, beraberinde bir mürted taburu getirmesi, isyanda ölçüsüz güç ve kuvvet kullanması halkın devlete küsmesine yol açmıştır^[14]. Ömer Paşa toplumda öyle bir kırılma meydana getirmiştir ki, devlet halktan asker talep ettiği zaman Bosnalı Müslümanlar, “Osmanlı ordusunu yönetenlerin çoğunluğunun Macar olduğunu ve göz göre göre çocuklarını Macarların ellerine teslim etmeyeceklerini”, ifade ederek Ömer Paşa’nın icraatlarını tasvip etmediklerini göstermişlerdir^[15].

7-Osmanlı Yöneticilerinin Zaafları

Osmanlı idaresinin sonlarına doğru Bosna’ya atanan idarecilerin İstanbul’la şahsî sürtüşme içinde oldukları görülür. Yetkili makamların birbirleriyle olan ihtilafları, bölgedeki sosyal ve siyasî yapıyı anlayamamaları, ayaklanmaların büyümesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti’nin bu tarihten sonra sıkça karşılaşacağı ve Balkan Savaşları’ndaki yenilgi gibi büyük felaketlerin nedeni olacak olan kişisel anlaşmazlıklar idarî zafiyet doğmasına neden olmuştur. Bu zafiyet özellikle 1875 isyanında iyice belirginleşmiştir. Mesela, dönemin sadrazamı Esad Paşa ile Bosna Valisi Derviş Paşa arasındaki çekişme bu duruma güzel bir örnektir^[16]. İsyân Meclis-i Has’da tartışılırken Esad Paşa; “İşin hiç ehemmiyeti yoktur. Ancak Derviş Paşa yapılacak harcamadan para çalmak emeliyle asker gönderilmesine yol açmak istiyor” diyerek sorunu nasıl gördüğünü özetlemiştir. Esad Paşa, yaratacağı yönetim zafiyetini düşünmeden Derviş Paşa’nın görevinden alınarak yeri-

[13] Murad Efendi, a.g.e., s.132.

[14] Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi, İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi, nr:10071, varak:10a-10b; Virginia H. Aksan, Ottoman Wars 1700-1870 an Empire Besieged, Pearson Longman: Great Britain 2007, s.430.

[15] B.O.A., İ.D., nr:10329; Lef:1; nr:13272; Lef:2-3, nr:13684.

[16] Mahmud Celeleddin Paşa, Mirât-ı Hakikat, s.52; Ali Fuat Türkgeldi, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, Hazırlayan Bekir Sıtkı Baykal, C.II, Ankara 1987, s.255.

ne başka birinin gönderilmesini teklif etmiş, ancak teklifi dikkate alınmamıştır. Buna karşın Derviş Paşa da merkez nezdinde beceriksiz bir yönetici konumuna düşmemek için, isyanı bastıracağı yönünde bilgileri merkeze göndermekten geri durmamıştır^[17].

B-GAYRİMÜSLİMLERİN İSYAN NEDENLERİ

1-Slav Propandası

Panslavizm, tüm Slavları tek bir bayrak altında toplama idealidir. Bu düşünce, Rus Çarlığı'nın gücüyle doğru orantılı artmış ya da azalmıştır. Çarlık en büyük, en güçlü ve tek bağımsız Slav devleti olarak, diğer Slav milletleri kendi çatısı altında toplamak istiyordu. İlk Slavonik Araştırma Kürsüsü 1811'de Rusya'da açılmıştır. 1830 ve 40'lerde Khomyakov, Samarin, Aksakov kardeşler gibi ilk Panslavist düşünürler, dini Avrupa Slavlarını birleştiren ilke olarak düşünüyorlardı. Panslavist düşüncenin yayılmasına önemli katkıları olan Pogodin de 1830'lardan itibaren Rusya liderliğinde kurulacak bir Panslav birliğinden bahsediyor ve bu birliğe her zamankinden daha yakın olduğunu eserlerinde işliyordu^[18].

Bosna Panslavist propagandanın en yoğun olduğu bölgelerin başındaydı^[19]. Ancak 1850'lerden sonra Panslavist amaçlarla hareket eden örgütlerin Bosna Hersek Hıristiyanlarını kışkırtmaya yönelik çalışmaları daha da yoğunlaşmıştır^[20]. Bosna valiliğine Slav propagandasının önüne geçilmesi yönünde emirler gönderilmişse de bu mümkün olmamıştır^[21]. Panslav örgütlerin propagandaları etkili olmuş ve Bosna'daki isyanlarda Batılı ülkelerin tamamı, asilerin yanında yer almıştır. Mesela, 1875 isyanı sırasında İsviçreli Kızıl Haç üyeleri Hersek sınırında 5 yerde yaralıları için hastane kurarak asi yaralıları tedavi etmişlerdir. Yine, bölgede Times Gazetesi için muhabirlik yapan Stilman kalbinin Hersek'teki asilerden yana olduğunu belirtmiş ve asilere para yardımında bulunmuştur. Bölgede isyanı izlemeye gelen Prusyalı Subay Verdel'de ayaklanmanın bir an evvel sona erdirilerek Bosna Hersek'in Sırbistan ve Karadağ'a verilmesi gerektiğini ifade etmiştir^[22].

[17] Mahmud Celaleddin Paşa, Mirât-ı Hakikat, s.53.

[18] Anderson, a.g.e., s.184-185; Ortaylı, Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi, s.378. Panslavist propaganda Kırım Savaşı sonrasında daha da artmıştı. Bakınız, Marriott, a.g.e., s.319-320.

[19] Ortaylı, Ruslar sahneye çıkmadan evvel de Balkanlar'da daha XVII. yüzyıldan itibaren bir "Slavlık" düşüncesinin ortaya çıkmaya başladığını ifade eder. Ona göre, Ruslar uzun süre Balkanlar'daki Slavlık cereyanlarını geriden takip etmişlerdir. Bakınız, İlber Ortaylı, Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi, Ankara 2007, s.376-78.

[20] B.O.A., İ.D., nr:40536, Lef:1, 18 Cemaziyelahir 1285/6 Ekim 1868 tarihli Bosna Valisi Şerif Osman Paşa'nın tahriratı; İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul 1995, s.106.

[21] B.O.A., BEO., Bosna Ayniyat Defteri, nr:854, s.144, 145. Mahmud Celaleddin Paşa, Mirât-ı Hakikat, s.39; Türk geldi, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, C.II, s.9.

[22] Kemal Baltalı, "1875 Hersek Ayaklanması Sırasında Sırbistan'ın Osmanlı Devletine Karşı Savaşa Girmek Amacıyla Karadağla Yaptığı Görüşmelere Dair Bazı Önemli Belgeler", Belleten, C.I, S.198, Ankara 1987, s.851-853.

2-Toprak Sorunu

Bosna Hersek'te sosyal yapının en tepesinde “*eshâb-ı alâkâ, erkân-ı eyâlet, beyler, eshâb-ı çiftlikât*” denen Müslümanlardan oluşan büyük toprak sahipleri beyler bulunmaktaydı^[23]. Beylerin kökeni ortaçağa kadar uzanmaktaydı. Osmanlılar bölgeyi fethettiklerinde bu yapı küçük değişikliklerle aynen devam etti^[24]. XIX. yüzyıla gelindiğinde Bosna topraklarının % 80'i bu beyler tarafından kontrol ediliyordu^[25].

Büyük çoğunluğu Hıristiyanlardan oluşan çiftçilere ise “*kmet*” adı verilmekteydi. Kmetler çiftlik sahiplerinin “*baştına*” adı verilen topraklarında kiracı olarak yaşar, toprağın verimine göre ürünün üçte birini çiftlik sahiplerine verirlerdi. Fakat çiftçi-bey ilişkisi daima şikâyet konusu olmaktaydı. Çiftçiler^[26];

- 1-Çiftlik sahiplerinin bazı yerlerde ürünün üçte birini değil yarısını aldıklarını,
- 2-Hayvanlarından beğendiklerini çok düşük fiyata aldıklarını,
- 3-Çiftlik sahiplerinin daha fazla kâr elde edebilmek için çiftliğini fahiş bedel ile mültezimlere verdiklerini,
- 4-Mültezimlerin kâr maksadıyla mevcut vergiler haricinde halktan daha fazla para talep ettiklerini,
- 5-Çiftçileri rencide edici davranışlarda bulduklarını,
- 6-Angarya olarak çalıştırıldıklarını^[27], iddia etmişlerdir.

İstanbul da çiftçilerin şikâyetlerini haklı bulmaktaydı^[28] ve meseleyi çözmek için birçok çalışma yapmıştır. Başta toprak kanunu gibi bir çok düzenleme yürürlüğe girmiştir. Ancak XIX. yüzyılın ilk yarısında masum insanî istekler olarak görülen ve çözülmesi için çaba sarf edilen bu mesele, yüzyılın ikinci yarısında tamamen milliyetçi amaçlar için kullanılmıştır.

[23] Avdo Suçeska, “Osmanlı Yönetimi Altında Yugoslavya Ulus ve Halklarının Tarihteki Bazı Ayrımcı Nitelikleri”, X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara 1993, s.1169-1178; Truhelka, a.g.m., s.44; Palairret, a.g.e., s.148-155.

[24] Stavrianos, a.g.e., s.235-236; Suçesko, a.g.m., s.1169-1178. Truhelka, a.g.m., s.57-61; Barbara Jelavich, History of the Balkans. Eighteenth and Nineteenth Centuries, Volume:I, Cambridge 1999, s.89; Vanni Cappelli, “The Bosnian Question and the Great Powers”, Mediterranean Quarterly, Winter 1997, s.97.

[25] Vanni Capelli, “The National Question and the Balkan Peninsula”, Mediterranean Quarterly, Fall 1999, s.94.

[26] B.O.A., İ. D., nr:12270; Babuna, a.g.e., s.35-37; Malcolm, Bosna, s.208-209.

[27] B.O.A., İ. D., nr:10329; 10335; Halil İnalçık, “Tanzimât'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993, s.362; Ciro Truhelka, “Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları”, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, Çeviren Cemal Köprülü, C.I, İstanbul 1931, s.47, Palairret, a.g.e., s.150-155; Aydın Babuna, Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar, Çeviren Hayati Torun, İstanbul 2000, s.17-18; Malcolm, Bosna, s.208-209.

[28] B.O.A., İ.M.V. (İrâde Meclis-i Vâlâ), nr18369, 5 Zilkade 1275/6 Haziran 1859 tarihli tezkire; nr18370, 12 Zilkade 1275/13 Haziran 1859 tarihli Meclis-i Tanzimât mazbatası;İ.D., nr:28889, Lef:1, 29 Zilkade 1275/30 Haziran 1859 tarihli Meclis-i Tanzimât mazbatası;Sadâret-Mektûbî, Meclis-i Vâlâ Evrâkı, nr:91/11, 25 Safer 1274/15 Ekim 1857 tarihli Bosna Valisi'ne yazılan talimat; Tevfik Güran-Ahmet Uzun, “Bosna-Hersek'te Toprak Rejimi: Eshâb-ı Alâka ve Çiftçiler Arasındaki İlişkiler (1840-1875)”, Belleten, C.LXX, Sayı:259, Ankara 2006, s.875.

3-Vergi Meselesi

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda uğraştığı başlıca problemlerden birisi de vergilerdi. Vergi oranları ve toplanması daima büyük bir meseleydi. Tanzîmât Fermanı'nın büyük bölümünün bu konuya ayrılması sebepsiz değildir. Ancak bu hususta istenilen başarının sağlandığı, verimli bir vergi toplama sistemine geçildiğini iddia etmek zordur. Bosna Hersek vergi problemlerinin en ağır yaşandığı bölgelerden biriydi. 1918'de Şark Meselesi'ne dair bir eser kaleme alan Marriott, Bosnalı çiftçileri “*çekiç ve örs arasında kalmış zavallı insanlar*” olarak niteler^[29].

Bosna Hersek'te vergi tahsili konusunda karşılaşılan en önemli problemler şunlardır^[30]:

1-Üçleme tahsilâtından kaynaklanan problemler.

2-Mültezimlerden kaynaklanan problemler.

3-Nitelikli sayımların gerçekleştirilememesi. Bir kaza halkı sayıma razı olursa vergi vermiş, aksine sayıma direnen kazalar için sık sık vergi afları getirilmiştir. Bu durum doğal olarak eşitsizliğe yol açmış, vergi vermemek veya sayım yaptırmamak neredeyse devlet tarafından ödüllendirilen bir tavır olmuştur.

4-Vergilerin zamanında toplanamamasından kaynaklanan vergi bakayalarının toplanmasından kaynaklanan problemler.

5-Vergilerin toplanma işinin yerel idarecilere havale edilmesinden kaynaklanan problemler.

Tüm bu meseleler mevcut isyanlar için bahane oluşturmuştur.

4-Yerel Memurların Tutumu

Tanzîmât ve Islahat Fermanları'nda memurlarla halkın ilişkilerine dair kuvvetli vurgular yapılmış, bundan sonra devletin bu konuda daha dikkatli davranacağı taahhüt edilmiştir. Bu dönemdeki temel sorun kanunlardan değil, yerel memurların tutumlarından kaynaklanmıştır. 1860'ların başında İngiltere'nin Bosna Konsolosu Holmes kendi dışişlerini bölgedeki isyân hareketleri konusunda bilgilendirirken, isyân nedenleri arasında dış kışkırtmalar kadar yerel memurların tutumlarının da etkili olduğunu belirtmiştir^[31]. Hükümet de bölgede bir

[29] Marriott, a.g.e., s.318-319.

[30] B.O.A., İ.M.M.(İrâde Meclis-i Mahsûs), nr:492, Lef:1, 18 Receb 1274/4 Mart 1858 tarihli Kani Paşa'ya verilen talimat; Lef:19, 8 Zilkade 1273/30 Haziran 1857 tarihli Bosna Valisi Mehmed Reşid Paşa'nın tahrirati; İ.D., nr:48054; 49211.

[31] Marriott, a.g.e., s.320-321.

takım problemler olduğunu kabul etmiş ve bunları gidermek için çoğu zaman Müslümanları dahi rencide edecek tedbirleri almaktan çekinmemiştir. Ne var ki, mesele Hıristiyanların iddia ettiği boyutta da değildir. Hatta çoğunun gerçekte bir ilgisinin olmadığı, tarafların hazır bulunduğu, tarafsız mahkemelerde belgeleriyle ispat edilmiştir^[32]. Mesela mültezimlerle ilgili iddiaların çoğu, Panslavist cemiyetler, kiliseler, gazeteler ve dergiler tarafından hazırlanarak Bosna reayasına ayaklandırmak için bölgeye gönderilmekteydi.

5-Rum Kökenli Din Adamlarından Duyulan Rahatsızlık

Bosna Hersek'te Hıristiyan zümrenin büyük çoğunluğunu oluşturan Ortodokslar, İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlıydılar. Tânzîmat'ın ilanının ardından istiklâllerini elde etmek için çaba sarfeden her millet, kendi bağımsız kilisesini kurmayı amaçlıyordu^[33]. Halk İstanbul'dan gönderilen din adamlarını Türk casusu olarak gördüklerinden, bu kimseleri istemiyorlardı. Bu nedenle biz-zat din adamlarıyla ilgili şikâyetler başlıca mesele oluşturunuyordu.

Bosna'da papazlar daha çok yerli halktan oluşurken, piskoposlar ve yüksek din bürokrasisi Rumlar'dan oluşuyordu. Bosnalı Ortodokslar da millî menfaatleri gereği, müstakil bir kilise kurmak için çabalıyorlardı^[34]. 1857-59 aralığında isyanı idare edenlerin büyük çoğunluğunun papazlar olduğu dikkate alındığında, Ortodokslar'ın bu konuya neden bu kadar ehemmiyet verdikleri ortaya çıkar. Çünkü, isyanların örgütlenmesi, sevk ve idaresinde en önemli merkezlerden biri kiliselerdi. Papazlar her türlü istiklâl davasında çok önemli rol oynuyor, ancak İstanbul'a bağlı kaldıkları müddetçe diledikleri gibi hareket edemiyordu. Bu durumdan kurtulmalarının yolu sürekli şikâyetlerle Fener Rum Patrikhanesi'ni yıpratmak ve çözüm için Sırbistan veya Rusya'yı devreye sokmaktı. Planın Rusya tarafından hazırlandığı, Bulgaristan gibi benzer yerlerde de aynı isteğin açıkça dile getirilmesinden anlaşılmalıdır^[35]. Plan Bosna'da da uzun süredir yürürlükteydi. Ancak fiili mücadele Sırbistan aracılığıyla yürütülüyordu. Bu konudaki şikâyetler özellikle kargaşa dönemlerinde gazete köşelerini süslemekteydi. Ancak, Ortodoks Kilisesi'nde makamlar para ile elde edildiği için, makamında kalmak ya da daha üst bir makama yükselmek isteyen bir din adamının, arzusuna kavuşmak için halktan yüklü miktarlarda para topladığı da bir gerçektir^[36].

[32] B.O.A., İ.M.M., nr:436, Lef:2, 27 Zilkade 1273/19 Temmuz 1857 tarihli geçici mahkeme tutanağı.

[33] İlber Ortaylı, "Tanzîmât Döneminde Balkanlarda Ulusal Kiliseler ve Rum-Ortodoks Kilisesi", Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I, Ankara 2000, s.285-290.

[34] Murad Efendi, a.g.e., s.130; Berislav Gavranović, Bosna i Hercegovina od 1853.-1870. godine, Sarajevo 1956, s.33; Eren, a.g.m., s.747.

[35] Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir 13-20, Hazırlayan Cavid Baysun, Ankara 1991, s.103.

[36] Bernard Camille Collas, 1864'te Türkiye. Tanzîmât sonrası düzenlemeler ve Kapitülasyonların Tam Metni, Çevir-

6-Din Adamlarının Etkisi

Sırp Ortodoks inancı dinî bir inanç alanı olmaktan ziyade, milliyetçi bir inanç alanı olarak gelişmiş ve günümüze kadar da aynı çizgiyi korumuştur. Sırp din adamları “*Sırplar’ın cenneti mavidir; o cennette Sırp Tanrısı hüküm sürer: melek Sırplar onun etrafında oturur ve onların Sırp Tanrısına hizmet ederler*” demektedir. Bir sakınca görmemişlerdir. Bosna Hersek’te de Ortodoks din adamları; Osmanlı Devleti’nin kendilerine sağladığı serbestlik ortamından istifade ederek, millî meselelerin takipçisi olmuşlar ve Ortodoks halka milliyetçi düşünceler aşılamışlar, birçok ayaklanmaya önderlik etmişlerdir. Kilise ve din adamları daha XVI. yüzyıldan itibaren aktif biçimde milliyetçi hareketlere katılmışlardır. Toplumsal bilincin oluşması için savaşmaktan da çekinmemişlerdir. XIX. yüzyılda bölgeyi gezen seyyahlar, Ortodoks rahiplerin aynı zamanda birer savaşçı olduklarını ve onların savaşçılıklarına dair birçok hikâyeye işittiklerini yazmışlardır^[37]. Bu yüzden din adamlarına gösterilen müsamaha ve ayrıcalıklı tutum Osmanlı Devleti’ne pahalıya mal olmuştur.

C-İSYANLARIN HARİCÎ NEDENLERİ

1-Sırpların Faaliyetleri

XIX. yüzyılın başında Balkanlarda bağımsızlık amaçlı ilk milliyetçi isyânı Sırplar çıkarmışlardı. Ancak onların mücadelesi gerekli Batı ve Rus desteğini alamadıkları için yarıda kalmıştı. Sırplar bundan sonra 50 yılı aşkın bir süre bağımsızlıklarını elde etmek ve büyük Sırbistan’ı kurmak için çalışmışlardır. Özellikle eski bir papaz olan İliya Garaşanin’in, 1843’de Sırbistan içişleri bakanı olmasıyla bu çalışmalar daha da hız kazanmıştır. O, 1844’de *Načertania* adlı verilen Sırbistan’ın millî dış politika programını hazırladı. Bu programda Balkanlarda Hıristiyanları ayaklandıracak bir teşkilâtın ve Sırp himayesinde bir Güney Slav devletinin kurulması öngörülüyordu. Garaşanin, Sırbistan’ın güçlü Avusturya yönünde ilerleyemeyeceğini bildiği için, ülkesinin genişleyeceği alan olarak Bosna Hersek’i görmüştür. Üstelik Bosna Hersek’te hallerinden memnun olmayan Ortodoks kökenli Osmanlı tebaası bu genişlemenin en büyük destekçisi oluşturmuştur^[38].

1860’lara kadar daha çok tahrik ve dolaylı destekle yetinen Sırplar, bu tarihten sonra açıkça Bosna’daki olaylara müdahaleye başlamışlardır. Sırpların politika

ren Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2005, s.61.

[37] Vjekoslav Perica, *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*, New York: Oxford University Press 2002, s.3-11.

[38] Gleeny, a.g.e., s.58-59, 67; Malcolm, Kosova, s.232; Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, Çeviren Ayşegül Yaraman Başbuğu, İstanbul 1993, s.318; “Garaşanin”, *Meydan Larousse*, C.VII, İstanbul 1993, s.380.

değiştirmesine Paris Antlaşması'nın 28. ve 29. maddeleri ile Avrupa devletlerinin garantisi altına alınması neden olmuştur^[39]. Dokunulmazlık zırhını kazanan Sırp- lar, Osmanlı Devleti'ne karşı daha cüretkâr hareketlere girişmişlerdir^[40]. Osmanlı yetkilileri de dönemin Sırp idarecisi Knez Aleksandr'ı bölgedeki tüm olayların arkasındaki isim olarak görmekteydiler. Onlara göre, Aleksandr bölgede karışıklık çıkarıp bağımsızlığını elde etmek istemekte, bu amaçla Karadağ'ı kullanarak Bosna Hersek'te problem çıkartmaktaydı^[41]. 1860'da Aleksandr'ın yerine geçen Miloş Obronoviç de aynı politikayı sürdürmüştür^[42].

1875 Hersek ayaklanmasının hemen ardından Belgrad Hükümeti Arnavut, Makedon, Yunan ve Bulgar çeteleriyle temasa geçmiştir. Sırp- lar özellikle Karadağ'la birlikte savaşa girmek amacıyla yoğun temaslarda bulunmuşlardır^[43]. 1876 Haziran'ında Sırp Knezi Milan Bâb-ı Âlî'ye bir mektup göndererek, isyanın Sırbistan'ın genel güvenliğini ve ticaretini bozduğunu, topraklarından geçen Osmanlı askerlerinin evleri ve kiliseleri yağmaladığını ülkesinin bu durumdan zarar gördüğünü ileri sürmüştür. Sırbistan'a verilen zararların önlenmesi ve isyanın sona erdirilmesi için Bosna Hersek'in kendi otoritesine bırakılmasını istemiştir. Eğer isteği kabul edilmezse amacına ulaşmak için çalışacağını da açıkça yazmaktan çekinmemiştir^[44].

2-Karadağ'ın Faaliyetleri

Karadağ, Osmanlı hâkimiyetine geçtiği tarihten itibaren devlet için sorun olmaya başlamıştır. Karadağ'ın askerî hareketi zorlaştırıcı coğrafi konumu ve Karadağlıların vahşi karakterleri bu bölgede tam bir hâkimiyet kurulmasını engellemiştir^[45]. XIX. yüzyılın başlarında Balkanlardaki diğer milletler gibi onlarda bağımsızlıklarını elde etmek için çaba sarf etmekteydiler. Ladika veya Vladika adı verilen yöneticiler sınırlarını genişletmek ve denize açılmak için kendilerine Hersek'i ve Bar Limanı'nı ele geçirmeyi hedef olarak seçmişlerdir. Bu yüzden Hersek'teki reâyayı isyana teşvik etmekle kalmamışlar; asilere silah, adam, iâşe ve

[39] Marriott, a.g.e., s.277; Fuat Andıç-Süphan Andıç, Kırım Savaşı Âli Paşa ve Paris Antlaşması, İstanbul 2002, s.74; Stavrianos, a.g.e., s.255, 337; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C.VI, Ankara 1988, s.67.

[40] Charles & Barbara Jelavich, The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920, Washington 1977, s.144.

[41] B.O.A., İ.M.M., nr:476, 8 Cemaziyelahir 1274/24 Ocak 1858 tarihli arz tezkiresi.

[42] Anderson, a.g.e., s.181; Stavrianos, a.g.e., s.395; Jelavich and Jelavich, Balkan National States, s.65; Karal, Osmanlı Tarihi, C.VI, s.68.

[43] Baltalı, Sırp-Karadağ Görüşmeleri, s.833.

[44] Mahmud Celaleddin Paşa, Mirât-ı Hakikat, s.140; Türkgeldi, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, C.II, s.9.

[45] Vakânuvis Ahmed Lütflî Efendi Tarihi VI-VII-VIII, s.1093; Besim Darkot, "Karadağ", İslâm Ansiklopedisi, C. VI, İstanbul 1988, s.221-230, Božidar Jezernik, Vahşi Avrupa. Batı'da Balkan İmajı, Çeviren: Haşim Koç, İstanbul 2006, s.143-173.

barınma desteği vermişlerdir. Mesela, 1849 yılında Bosna Hersek, Arnavutluk ve Sırbistan'dan kaçan katil ve hırsızlar Karadağ'a sığınmışlardır. Bunlar Karadağ tâbiyyetine girerek, hududa yakın yerlerde evler inşa etmişler ve köylüleri rahatsız edip, çevreye hasar vermişlerdir.

1851'de Danilo Petroviç'in tahta geçmesi Osmanlı-Karadağ ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. O, 1852'de önce kendini prens ilan etmiş, ardından bağımsız bir idareci gibi davranmıştır^[46]. Danilo, evvela Paris Konferansı'nda Batılı devletlere başvurarak bağımsızlık kazanmak için uğraşmış, fakat orada istediği sonucu alamamıştır. Batı'dan umudu kesen Danilo isteklerini Osmanlı Devleti ile doğrudan savaşılarak gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Bu amaçla, 1852 ve 1858'de iki kez Osmanlı Devleti ile doğrudan savaşmıştır^[47]. 1860'da Danilo'nun yerine geçen yeğeni I. Nikola'da amcasının politikasını aynen sürdürmüştür. Bu amaçla kimi zaman doğrudan saldırılarla, kimi zaman ise bölge halkını isyâna teşvik ederek Hersek'i sürekli rahatsız etmişlerdir^[48].

1875 isyanındaki aktif unsurlardan birini Karadağ oluşturmuştur. Asi liderlerin kimliklerine bakıldığında Karadağ'ın isyana verdiği destek kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Mesela Osmanlı askeri hareketini en fazla zorlaştıran asi komutanlardan Pekopavloviç Karadağlı'ydı^[49]. Ayrıca, Karadağ-Sırp Antlaşması'nı sağlaması için Karadağ'a gönderilen Sırp General Ranko Alimpiç'de Karadağ Ladikası Nikola'nın Hersek'teki ayaklanmayı elinde tuttuğunu ifade etmiştir. Karadağ isyanının hemen sonrasında 200.000 altın borçlanarak ordusunu kurmaya başlamış ve Sırbistan'la Bosna Hersek'i paylaşmak için görüşmelere başlamıştır. Karadağlılar isyanın başarı kazanması durumunda Bar Limanı'na kadar olan bölge ve Hersek'i ele geçirmeyi amaçlamaktaydılar^[50].

3-Rusya'nın Tutumu

Ruslar II. Viyana Kuşatması'ndan beri Osmanlıların en büyük düşmanıydı ve XIX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına sadece bir zaman sorunu olarak bakıyordu. Özellikle 1850'lerden sonra Çar I. Nikola Osmanlı Devleti'nin kesinlikle yıkılacağına inanmıştı. Hatta bu inancını St. Petersburg'da İngiltere elçisi Seymour'a açıkça ifade etmekten de geri kalmamıştı. O sefere, "*Kollarımız*

[46] Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir 13-20, s.48.

[47] B.O.A., İ.M.M., nr:476, 8 Cemaziyelahir 1274/24 Ocak 1858 tarihli arz tezkiresi. Karal, Osmanlı Tarihi, C.VI, s.74; İsmail Hâmi Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.IV, İstanbul 1972, s.187; Darkot, a.g.m., s.226; Elizabeth Roberts, Realm of the Black Mountain. A History of Montenegro, London 2007, s.222-223.

[48] Edouard Philippe Engelhard, Türkiye ve Tanzîmât. Devlet-i Osmaniyye'nin Tarih-i Islâhatı 1826-1882, Çeviren: Ali Reşad, İstanbul 1328, s.136; Jelavich, History of the Balkans, Volume:I, s.250-253.

[49] Mahmud Celaledin Paşa, Mirât-ı Hakîkat, s.56-57.

[50] Baltalı, Sırp-Karadağ Görüşmeleri, s.833-839, 852.

arasında bir hasta adam var; gereken tedbirleri almamız esastır. Eğer gereken tedbirleri hemen almazsak, kollarımızda ölebilir” demişti. Çar, diğer Batılı güçler ile anlaşabilirse İstanbul’u işgal etmeyi; İstanbul, Trakya ve Makedonya’dan müteşekkil bir Bizans devlet kurmayı; Anadolu’yu oğluna krallık olarak vermeyi düşünüyordu. Fakat hayallerini gerçekleştirmede en büyük rakibi İngiltere idi. İngilizler, Ruslar Balkanlar’da durdurulamaz, Osmanlı Devleti beklenmedik bir şekilde dağılırsa, kendi sömürgelerinin tehlike altına girmesinden çekinmekteydiler^[51].

Ruslar’ın Kırım Savaşı öncesindeki eylem planlarında Sırbistan’ın bağımsızlığını tanımak da vardı. Onların bu düşüncesi bölgede yaşayan halk arasında büyük heyecan yaratmış, Sırlar ve Karadağlılar arasında bağımsızlık için hazırlık yapılmıştır. Ancak, Kırım Savaşı ile siyasî veya askerî olarak Batı engelini aşamayacaklarını anlayınca, klasik politikaları olan Ortodoks hamiliğine sıkı sıkıya sarılmışlardır. Bu çerçevede Panslavizm, Balkan milletlerini kurtarmaya yönelik bir araca dönüşmüştür. Rusların politikalarını uygulamaya koyabilecekleri nüfuz alanları; Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan ve Bosna Hersek’ti. Rus planına göre, evvela Ortodoksların yoğun olarak yaşadığı yerlerde karışıklık çıkarılacak, daha sonra Hıristiyanları korumak bahanesi ile olaylara müdahale edilecekti. Batı kamuoyu da sözde Hıristiyanlara yönelik şiddet nihayete ereceğinden bu duruma ses çıkarmayacaktı^[52].

Ruslar, radikal bir panslavist olan Dubrovnik’teki konsolosları Jonin aracılığı ile 1875 ayaklanmasının kontrolünü ellerinde tutmaktaydılar. Bölgedeki devlet karşıtı her türlü organizasyon Ruslar tarafından yapılmaktaydı. Mesela, Sırp-Karadağ Antlaşması ve bu devletlerin savaşa girmesi Ruslar’ın istediği zaman gerçekleşmiştir. Yine Ruslar Karadağ’a para yardımında bulunarak isyanın uzamasına katkıda bulunmuşlardır. Ruslar sadece siyasî ve askerî destekle yetinmemişlerdir. Bir sağlık heyeti de isyancılara yardım için bölgeye gönderilmiştir. Mesela Rus doktor Vasily Çikov başkanlığında bir sağlık heyeti Şubat 1876’da Karadağ’da bulunmaktaydı^[53].

4-Avusturya’nın Faaliyetleri

Avusturya, Karlofça Antlaşması’nı takip eden yıllarda Bosna Hersek’i ele geçirmek için bir çok teşebbüste bulunmuş, ancak bunu başaramamıştır. XIX. yüz-

[51] F. Andıç-S. Andıç, Kırım Savaşı, s.14-15; Anderson, a.g.e., s. 129-130; Evans, a.g.e., s.141-142; André Gerolymatos, The Bakan Wars, New York 2002, s.195.

[52] B.O.A., İ.M.M., nr:476, Lef:30, tarihsiz Reşid Bey’in tahrirati; Orhan Koloğu, Avrupa Kiskacında Abdülhamit, İstanbul 2005, s.11-42; Gerolymatos, a.g.e., s.150-151, 196-198; Collas, a.g.e., s.10; Evans, a.g.e., s.147; Anderson, a.g.e., s.184-185; Marriott, a.g.e., s.319-320.

[53] Baltalı, Sırp-Karadağ Görüşmeleri, s.833-834, 841.

yılla birlikte Bosna Hersek'i ele geçirmek Avusturya için millî bir mesele haline gelmiştir. Çünkü Avusturya, diğer büyük imparatorluklar gibi deniz kıyısına sahip olamamış, merkezî bir krallık olarak kalmıştı. Özellikle geniş sömürgelere sahip olamama, Avusturya'yı uluslararası yarışta geride bırakıyordu. Avusturya'nın Hırvatistan'da sahili olmasına karşın, Bosna Hersek'in varlığı Hırvatistan'a giden yolu uzatıyordu. Bu nedenle Bosna Hersek mutlaka Avusturya kontrolüne girmeliydi. Bölgeye özel önem veren İmparator Ferdinand, Bosna'daki dinî ve ayrılıkçı hareketleri destekleyerek bir oldu bitti ile Bosna Hersek'e el koymayı amaçlıyordu. Bu amaçla Bosna'daki Katoliklerle Hırvatlarla yakından ilgileniyordu^[54].

Avusturya, Bosna Hersek'te çıkan isyanlar esnasında takibe alınan bazı asileri himaye etmek ve iade etmemek suretiyle, bu kimselerin cezasız kalmasına neden oluyordu. Aynı asiler bir süre sonra tekrar Bosna Hersek'e gelerek problem çıkarıyor, bu döngü isyanların yatıştırılmasına bir türlü izin vermiyordu. Mesela Osmanlı Devleti 1875'de Nevesinli sığınmacılar problemini çözmeye uğraştığı bir dönemde, Avusturya İmparatoru Dalmaçya'yı ziyaret etmiştir^[55]. Ziyaret esnasında Bosna Hersek reayasından ileri gelenlerle görüşmüştür. Görüşmede imparator kendisinden istenen taleplere olumlu yanıt vermiş ve vaatlerle Slav cemiyeti üyeleri olan bu kişileri cesaretlendirmiştir^[56].

5-İngiltere'nin Tutumu

İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzu, Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazamlığından itibaren diğer devletlerle kıyaslanamaz derecede artmıştı. 1850'lere gelindiğinde, İngiliz Konsolos Lord Stratford'un nüfuzu o derece artmıştı ki, kendisine “*taçsız sultan*” demektedir^[57]. İngilizlerin nihai hedefleri Ruslar'ın Tuna'nın güneyine geçmesine mani olmak ve Osmanlı Devleti'nin Rus etkisi altına girmesini engellemektir^[58]. Kırım Savaşı başladığında Lord Russell, “*Rusya'yı şimdi Tuna kıyılarında durduramazsak, sonra İndus kıyılarında durdurmak zorunda kalırız*” demektedir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'ni destekler görünüyordular. Fakat gerçekte İngiliz hükümeti arasında Türklere sempati besleyen tek bir isim dahi yoktu. Onlar için Osmanlı Devleti'nin dağılması sadece bir zaman sorunu idi. Ancak Osmanlı Devleti'nin zamansız dağılarak mesele olmasından

[54] B.O.A., İ.D., nr:11445, Lef:1; nr:12270, Lef:8; İ.H., nr:3957, Lef:1; Murad Efendi, a.g.e., s.128.

[55] B.O.A., BEO. Vilâyet Gelen-Giden, Bosna Giden Defteri, nr:470, s.104.

[56] Mahmud Celaleddin Paşa, Mirât-ı Hakikat, s.50, 139.

[57] Fuat Andıç-Süphan Andıç, Sadrazam Âli Paşa Hayatı, Zamanı ve Siyasi Vasiyetnamesi, İstanbul 2002, s.29, 31; F. Andıç-S. Andıç, Kırım Savaşı, s.13-17.

[58] Lawrence James, The Rise and Fall of the British Empire, London 1995, s.180-183; Gerolymatos, a.g.e., s.196.

çekiniyorlardı^[59]. İngilizler'in Slav davasını sahiplenmesi Georgina Mackenzie ve Adelina Irby adlı iki İngiliz seyyahın bölgeye yaptığı ziyaretten sonradır. Onların çalışmaları sonucu İngiliz kamuoyunun Bosna Hersek'e bakışı değişmiştir. Mackenzie ve Irby'nin, 1877'de yayınlanan "*Travels in The Slavonic Provinces of Turkey in Europe*", adlı 2 ciltlik eseri İngiliz kamuoyunda büyük ses getirmiş ve İngilizler, Balkanlar'daki Slavlar'ın kesinlikle bağımsız olması gerektiğini inanmaya başlamışlardır^[60].

6- Fransa'nın Tutumu

Fransızlar, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini daima iki ayak üzerine oturtmuşlardır. Görünürde Osmanlı Devleti'nin dostu gibi hareket ederken, gerçekte Osmanlı Devleti içindeki her ayrılıkçı hareketi desteklemiştir. Fransızlar bu ikiyüzlü politikalarını XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren terk etmişler, doğrudan Osmanlı Devleti'ni tasfiye etmek için harekete geçmişler, bu amaçla Mısır ve Cezayir'e saldırmışlardır. Fransızların Osmanlı politikasında her dönem için vazgeçilmez kural, "*ekonomik çıkar ve dinî yandaşları koruma*" politikası olmuştur.

Kırım Savaşı'nın ardından, III. Napolyon Avrupada siyasi üstünlük elde etme telaşına girmiştir^[61]. O, Rusya'nın bıraktığı boşluğu doldurmak için Balkan milletlerinin hâmi gibi davranmıştır. Fransızlar bu genel politikalarının devamı olarak Osmanlı Devleti içerisindeki her türlü bağımsızlık hareketini desteklemiş ve isyancı gurupları kollamışlardır^[62]. Mesela 1857-59 İsyanı sırasında Osmanlı topraklarına saldıran Karadağ'a doğrudan destek veren tek ülke Fransa olmuştur. İsyanın hazırlık safhasında Karadağ Ladikası Danilo Paris'e gitmiştir. Bu olayın ardından Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne karşı açıkça mücadeleye girişmesi tesadüf değildir^[63]. Fransızlar, Grahova Yenilgisi ve Kolaşin Katliamı sonrasında dahi Karadağ'ı desteklemeye devam etmişlerdir^[64]. Bölgede Karadağlılar tarafından korkunç katliamlar yapıldığı sırada dahi, Fransa ve Rusya'nın İstanbul'daki temsilcileri iyice küstahlaşarak, bölgeye sevk edilen Osmanlı askerlerinin geri çekilmesini talep edebilmişlerdir. Bu sırada Karadağ'a askerî bir hareket yapılması gündeme geldiğinde, her iki temsilci açıkça Osmanlı Devleti'ne gözdağı vermekten çekinmemişlerdir^[65].

[59] Koloğlu, a.g.e., s.11-42.

[60] G. Muir Mackenzie-A. P. Irby, *Travels in The Slavonic Provinces of Turkey in Europe*, C.I-II, London 1877; Maria Todorova, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek, Çeviren Dilek Şendil*, İstanbul 2003, s.135-236.

[61] Murad Efendi, a.g.e., s.123.

[62] Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.19.

[63] B.O.A., İ.M.M., nr:436, 6 Safer 1274/26 Eylül 1857 tarihli arz tezkiresi; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s.48; Roberts, a.g.e., s.222.

[64] Danişmend, a.g.e., s.188, 201; Anderson, a.g.e., s.169; Roberts, a.g.e., s.222, 228-229.

[65] Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s.48-49.

Sonuç:

Bosna Hersek'te Tanzîmât'ın ilânıyla birlikte ilk problem çıkarıcılar Müslümanlar oldu. Onlar yüzyıllardır süren ayrıcalıklarını kaybetmek istemiyorlardı. Ayrıcalıklar ekonomik olduğu kadar psikolojikti. Onlar Müslüman oldukları için kendilerini Hıristiyanlardan üstün tutuyorlar, Tanzîmât'ın getirdiği eşitliğin kendi varlıklarını yok edeceğine inanıyorlardı. Devlet, Müslümanlarla Hıristiyanların arasındaki ihtilafı ortadan kaldırmak için iyi niyetli bir şekilde elinden geleni yaptı. Fakat yapılanlar yeterli olmadı. Hıristiyanlar lehine hep daha fazla hak talep edildi. İstenilenler Islâhat Fermanı'yla gerçekleşti. Ancak asla yeterli olmadı. Durum bugünle çok benzerlik arz etmektedir. Türk Hükümeti, her ne yapsa Avrupa Birliği'ne yaranamamaktadır. Mesela, En son 301. maddede değişiklik yapıldığı gün, İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch) TCK'nın 301. maddesinde yapılması önerilen değişikliklerin, ifade özgürlüğü konusundaki sınırlamaları kaldırmaya yetmeyeceğini vurgulaması o günden bugüne uzanan Batı zihniyetine çok güzel bir örnektir.

Bosna'daki diğer gurup olan Hıristiyanlar ise siyasal amaçlarına ulaşmak için başta din olmak üzere her türlü amacı kullandılar. Gerçek niyetleri olan bağımsızlık düşüncesini daima gizlediler. Baskıya maruz kaldıklarını, ekonomik olarak sömürdüklerini, dinlerini gereği gibi icra edemediklerini ileri sürdüler. Devlet, bu iddiaları değerlendirip çözmeye uğraşırken, Slavizm'in desteklediği ve birleştirdiği güce karşı koyamadı. İdeolojik savaş yerine askerî, siyasî ve malî tedbirler tercih edildi. Görünüşte başarılı da olundu. Ancak, nihaî mücadele kaybedildi.

Lyonel Bondy'nin “Dinamit Ve Diplomatlar” Başlıklı Makalesi ve Ermeni Hınçaklar

Yrd. Doç. Dr. Güler YARCI
Marmara Üniversitesi / İSTANBUL

“Ermeni ihtilâlcilerinin yeni tehditleri dinamit ve bomba ile huzursuzluk yaratmak, Avrupalılar’a bile saldırmak ya da Türkler’i, Avrupalılar’ı öldürmeye sevk etmek ve bu şekilde Avrupa müdahalesini, bu sayede de Türk hâkimiyetinin sonunu getirmektir “ (Lyonel Bondy).

Giriş:

Ermeni milliyetçiliğinin doğması ve Osmanlı tabiiyetinde bulunan Ermeniler’in ayrı bir devlet kurmak istemeleri, 19. yy. sonlarında Osmanlı İmparatorluğu’nun başlıca meselelerinden biri oldu. Saray ve Bâbüâli aleyhine neşrettikleri yazılarla, başta Batı Avrupa devletleri ve Amerika olmak üzere dünya kamuoyunu yanlarına almaya çalışan ihtilâl yanlısı Ermeniler, bir taraftan kendi yayın organları^[1], diğer taraftan yüksek tirajlı yabancı gazeteler vasıtasıyla neşrettikleri mak-

[1] Haik gazetesi (BOA, HR.SYS, 2852/1. Belge metni için, bkz. Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan ilişkileri (1839-1895), I (Ankara 2007), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 85, s. 64-65); Armania adlı Fransızca gazete (Berlin Konferansı’nda Ermeniler’i temsil eden Minas adlı şahsın, Berlin Anlaşması çerçevesinde Ermeniler’in hakkını müdafaaya yönelik ayda bir defa çıkardığı gazete: BOA, HR.SYS, nr. 2751/50, 25.12.1889); Londra’da yayınlanan Hınçak (Türkçesi: Çan); Marsilya’da Ermenice yayınlanan Ermeniyan, Petersburg’da çıkan Ermeni gazeteleri (BOA, DH.MKT nr. 1506/48, 22 Ş 1305 / 4 Mayıs 1888), bunlar arasında sayılabilir. Hınçak Komitesi,, bir taraftan İstanbul’da yayınlanan Ermeni gazetelerinin idaresini tehditle kontrolü altında tutmuş (BOA, A.MKT.MHM, nr. 627/2, 27 B 1313 /13 Ocak 1896), diğer taraftan, Hınçak gazetesini geniş bir çevrede dağıtmıştır. Meselâ, 1890’larda Kudüs’deki Almanlar’a Hınçak gazetesi gönderilmekte idi. Bâbüâli, Alman sefaretine nezdinde girişimde bulunarak, böyle muzır evrak ve gazeteler geldiğinde hükümete tesliminin kaide-i dostânededen olacağı gerekçesiyle, ilgilileri uyarıyordu (BOA, HR.SYS, nr. 38/59, Orijinal: D.441/TS.133-1). 21 Eylül 1897’de Alman sefaretinden gelen şifâhî bir takrirden, Almanlar’ın Ermeni lisanına âşına olmadıkları gibi, Ermeni tahrikatıyla da alâkadar bulunmadıkları, Alman hükümetinin Ermeni komitesi üzerinde nüfuzunun olmadığı bildirilmiştir (Aynı yer. Kezâ, Londra’daki Ermeni komitesi tarafından. Kudüs’deki Almanlar’a gönderilen Hınçak gazetesinin nüshaları hakkında Alman sefaretinin açıklaması: BOA, A.MKT.MHM, nr. 614/15, 10 Ca 1315 /7 Ekim 1897).

satlı haber ve makalelerle hedeflerine nisbeten ulaşılar. Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarına rastlayan bu devrede, Ermeni tahrik ve faaliyetleri karşısında devlet, sıkı bir basın-yayın politikası izledi^[2]. Yurt içinde sansür dahil her türlü önlemi alan Osmanlı yönetimi, Ermeni komiteciler ve onları destekleyenlerin asılsız iddialarını, İstanbul'daki ajanslar^[3] ve yurt dışındaki Osmanlı temsilcilikle-ri vasıtasıyla red ve tezkib ettirdi^[4].

Bu süreçte, yabancı basın ve matbuat İstanbul'daki muhbirlerinden aldıkları haberleri, yayın politikasına uygun buluyorsa *yalan veya yanlış* demeksizin yayınlıyordu. Muhbirler Osmanlı tabiiyetinden iseler, resmî makamlar tarafından haklarında gerekli kanuni işlem yapılıyor, ecnebi bir devletin tebeası olanlar ya hukukî takibe alınıyor ya da sınır dışı ediliyorlardı. Aleyhte yayın yapan gazetele-*rin zararlı* görülen nüshaları toplatılıyor, bazı gazete, dergi ve kitapların Osmanlı memleketlerine ithali, padişahın irâdesiyle tamamen yasaklanıyordu^[5]. Hâriciye Nezareti vasıtasıyla ilgili hükümetleri uyaran Bâbiâli, yabancı gazete sahipleri, yöneticileri ve yazarları üzerinde her zaman etkili olamıyordu. Buna rağmen hü-*kümet*, Ermeni iddialarına cevap niteliğinde makaleler yazdırıp, yayınlıyor ve

[2] 19. yy. sonlarında basın organları üzerindeki uygulamanın sorumluluğu, genel olarak II. Abdülhamid'e mâl edilmiştir. Yerli basının izlenmesine yönelik faaliyetlere ek olarak, Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'nü kurduran ve Matbuat-ı Ecnebiye Hülâsaları adı altında düzenlenen raporlarla, yabancı basın ve neşriyatı ciddi bir surette takip ettiren padişahın basın politikaları hakkında geniş bilgi için, bkz. Orhan Koloğlu, " Abdülhamid'in Basın Rejimi De-yimi Üzerine ", Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri (27-29 Mayıs 1992), İstanbul 1994, s. 35-46; Muammer Göçmen, " II. Abdülhamit Döneminde Yabancı Basın Nasıl Takib Edilmekteydi ", Tarih ve Toplum, sayı 128 (Ağustos 1994), s. 84..... 1908'de Meşrutiyet'in ikinci defa ilânı ve 1909'da Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden son-ra, yerli ve yabancı basının takibi daha da önem kazanmıştır. Bu dönemde dahilî ve ecnebi matbuat müdürlükleri birleştirilerek, Hâriciye Nezareti'ne bağlı bir Matbuat Müdiriyet-i Umûmiyesi kurulmuştur. Bu dönemde de, devlet, komitecileri yakından takibe devam etmiş, bunun için muhbirler görevlendirmiş ve kendilerine maddî menfaat sağ-ladığı gibi bazı kolaylıklar da göstermiştir. Meselâ, ABD'deki Hınçak yanlılarının tahrikleri hakkında muhbirlik yapan Bozıryan, 1890'ların başında Fransa'dan İstanbul'a gelmek istemiş, Bâbiâli de, Paris sefaretine verdiği talimatda hakkındakihüs-n-i şehâdete ve geçmiş hizmetlerine dayanılarak İstanbul'a gelmesine izin verilebileceğini bildirmişti (BOA, A.MKT.MHM, nr.748/35, 11 Za 1311/16 Mayıs 1894). ABD'deki Hınçaklar'ın reisi Karabeyan'ın izlenmesi için 1894'de bir hafiyenin istihdam edilmesi talebi de bu bakımdan önemlidir (BOA, A.MKT.MHM, 533/20, 8 R 1312 /9 Ekim 1894). Bu tarihte ABD, Atina / Yunanistan ve Osmanlı memleketlerinde Ermeniler hakkında. tahkikat yap-ması teklif edilen hafiyelere ödenecek maaş miktarı 125 dolardır (Hususa dair Washington sefaretine gönderilen bir tahrirat: BOA, A.MKT.MHM, nr. 748/35, 11 Za 1311/ 16 Mayıs 1894).

[3] Ajanslar arasında Rother ve Havvas; gazeteler arasında İngiliz Daily Telegraph, Fransız Patrie ve La France, Avusturya'da çıkan Nouvelle Press Libre, Almanca yayınlanan Allgemeine Zeitung öne çıkmakta idi. Bu ajansların çalışanlarına ve yurt dışında yayınlanan bazı gazetelere devletin yüklü tahsisat verdiği, Osmanlı lehine yazılarından dolayı, bilhassa padişah tarafından kendilerine teşekkür mektupları gönderildiği bilinmektedir.

[4] Hınçak Komitesi'nin Hınçak Gazetesi'nin İstanbul'daki kanlı olayları kendilerinin çıkardığını, Avrupa devletleri-nin Ermeni dâvâsını kökten ve Ermeniler lehine çözümlerle, daha korkunç terörist hareketlerde bulunacak-larını ifade eden yazısı itiraf mahiyetinde olduğu için, Avrupa matbuatında yayınlanmasının faydalı olacağı ve ga-zetelerin Ermeniler ile ilgili yazılarının tezkib ettirilmesine dair tahrirat: BOA, HR.SYS, nr. 2789/1, 30.12.1895. Kezâ, Ermeniler hakkında Amerika'nın İstanbul elçisine isnâd edilerek, Amerikan gazetesinde yayınlanan haberin tezkibi: BOA, HR.SYS, nr. 2857/102, 4 Teşrinisânî 1311/ 16 Kasım 1895. Belge muhtevası için, bkz. Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan ilişkileri, s. 211-212). Reddiye ve tezkiblerin hepsinin yayınlanmadığı da bir gerçektir.

[5] Meselâ, 1894 yılı başında, idare merkezi Atina'da bulunan Hınçak Komitesi tarafından İngilizce olarak neşre-di-len risâlenin Osmanlı memleketlerine girişi yasaklanmıştır (BOA, DH.MKT, nr. 200/26, 20 B 1311/ 27 Ocak 1894).

meselenin iç yüzünü yerli ve Avrupa kamuoyu ile paylaşmaya çalışıyordu^[6]. Aynı yıllarda, yurtiçi ve dışında bazı diplomat, müellif ve gazeteciler, tamamen kendi iradeleriyle kaleme aldıkları yazılarında, Osmanlı-Türk tarafının hakkını teslim ediyorlardı. Yabancı basın ve matbuatın faaliyetlerinde dikkate değer bir husus, Ermeni komitelerini desteklediği bilinen bazı yabancı hükümetlerin politikalarını değiştirdikleri dönemlerde, memleketlerindeki basının da Osmanlı lehine yazılar yayınlamaya başlaması idi^[7].

Ermeni Meselesi'ne dair dünya basınında çıkan ve ilmi değer atfedilen makaleler arasında diplomatların yazıları, hususî bir öneme sahiptir. 1890'lı yıllarda Viyana Şehbender Vekili olan Mösyö Lyonel Bondy'nin makaleleri de bunlar arasında sayılabilir. Mösyö Bondy'nin birbirini tamamlayan bir dizi makalesinden elimizde bulunanlar, 1896 Eylülünde Almanya, Avusturya ve Romanya'da yayımlandılar. Özellikle Ermeni Hınçak Komitesi'nin gerçek yüzünü ortaya koyan ve muhtevaları kadar başlıkları da etkileyici olan bu yazılardan biri, *Dinamit ve Diplomatlar* ana başlıklı makaledir. Bu araştırmada, Mösyö Bondy ve O'nun yazılarını neşreden basın organları ile Ermeni Hınçak Komitesi kısaca tanıtılmakta, bahis konusu makalenin tahlili yapılmaktadır.

Ermeni Komiteleri ve Mücadele Yöntemleri:

Müstakil bir Ermenistan'ın kurulmasına yönelik faaliyetlerin ilk safhası, '93 Harbi'ne tarihlenir. Çarlık Rusyası'nın propaganda ve diplomatik girişimleriyle Osmanlı Ermeni cemaati arasında milliyetçilik duygularının uyandırılması bu döneme rastlar. Savaş sonrasında imzalanan *Ayastefanos Anlaşması*'nın 16. maddesi Rusya'yı amacına yakınlaştırır^[8]; fakat, onu tâdil eden *Berlin Anlaşması*'nın 61. ve 62. maddeleri meseleyi büyük Avrupa devletlerinin menfaatleri doğrultusunda yeni bir mecrâya sürükler^[9]. Böylece, Osmanlı diplomasisi bakımından bir Ermeni Meselesi'nin temellerini atılmış ve mesele, yabancı kamu oyuna da mâl edilmiştir.

Bahis konusu gelişmeler cereyan ederken, yurt içi ve dışındaki Ermeni mah-

[6] Osmanlı Bankası Baskını'na dair, New York Herald gazetesinde Osmanlı hükümeti lehinde bir yazı yayımlandığı hususunda Washington sefaretinden gelen tahriratın tercümesi: BOA, HR.SYS, nr. 74/29, 20 Eylül 1312/ 2 Ekim 1896 (Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri, II (1896-1919), s. 87-88); kezâ, 2 Teşrinisâni 1896/ 14 Kasım 1896'da Washington Post gazetesinin Ermeni Meselesi'nde Osmanlı Devleti'ni destekler mahiyette bir yazı yayınladığına dair tahrirat: BOA, HR.SYS, nr. 66/21 (a.g.e., s. 91-94).

[7] Austurya-Macaristan gazetelerinin tavır değişikliği gösterdikleri ve Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti aleyhindeki plânları, hedefleri ve faaliyetlerine dair gazetelerde çıkan haber ve yorumlar hakkında tahrirat: BOA, HR.SYS, 192/32, 17.9.1896.

[8] Anlaşma metni için, bkz.: Muahedat Mecmuası, c. IV, Dersaadet 1298, s. 177-183.

[9] Berlin Anlaşması'nın 61. maddesi, Ermeniler'in de yararlanabileceği bazı düzenlemeler yapılmasını; 62. maddede ise, bütün dini âyinlerin açıkça ve serbestçe yapılabileceği (BOA, HR.SYS, 122/20, 1878)ni hükme bağlıyordu. Anlaşma maddeleri için, bkz. Muahedat Mecmuası, c. V, s. 110, 178.

filleri, başlangıçta bilhassa Ruslar^[10] ve muhtelif milletlerin teşvik ve yardımlarıyla nihâî amacı bağımsız bir Ermenistan devletinin tesisi olmak üzere çeşitli cemiyetler kurmuşlardır. Başlangıçtahayır dernekleri görünümü verilerek^[11] Osmanlı memleketlerinde; sonraları yurt dışında faaliyet gösteren bu cemiyetlerden başka, 1878 yılından itibaren ihtilâl komiteleri ve partiler tesis edilmiştir^[12]. İhtilâlcı siyasi parti kimliğiyle ortaya çıkan ilk teşekkül, *Armenakan Partisi*'dir^[13]. Üzerinde durulması gereken diğer teşekküller ise, *Ermeni İhtilâl Cemiyetleri Birliği* (*Taşnaksutyun*) ile *Hınçak Partisi*'dir ki, Mösyö Bondy'nin makalelerinde, bilhassa Hınçaklar'dan bahsedilmekte ve kıyasıya eleştirilmektedir.

Ermeni Hınçak Komitesi: Kuruluşu ve Faaliyetleri

Hınçak teşkilâtı, Kafkasyalı Ermeniler'den Avadis [Avetis] Nazarbekian^[14] ile daha sonra evlendiği Maro [Marian Vardarian] adlı bayan ve ortak arkadaşları olan Kafkasyalı öğrenciler tarafından kurulmuştur. Sosyalist prensipler doğrultusunda^[15], İsviçre'de teşkil edilen komitenin merkezi zamanla Londra'ya nakledilmiş^[16] ve Hınçaklar, Rusya'nın himayesinde bir Ermenistan fikrini savunmuşlardır.

Hınçak Komitesi'nin başında ve üyeleri arasında Rus çarlığına tâbi birçok Er-

[10] Türkiye'den kaçan Ermenilerin Paris ve Londra'daki Hınçak komitelerinde toplandıklarının haber alınması üzerine Paris ve Londra sefareterlerinden bilgi istenmesi, İngiltere'de yabancı memleketlerden gelenlere takibat yapılmadığı ve Rus nihilistleri ile Ermeniler'in ilişkilerine dair tahrirat: BOA, HR.SYS, nr. 2789/2, 15.1.1896.

[11] Osmanlı İmparatorluğu dahilinde Ermeniler tarafından kurulan cemiyetlerin ilki, 1860'da İstanbul'da tesis edilen Hayırsever Cemiyeti (Benevolent Union)'dir. 1870-1880 yılları arasında Van'da Araratlı, Muş'ta Okulsevenler ve Doğu, Erzurum'da Milliyetçi Kadınlar isimli dernekler ortaya çıkmış; görünüşte tamamen sosyal amaçlı olan bu üç dernek, Ermeniler'in Birleşik Cemiyeti adı altında bir araya gelmişlerdir (Kâmuran Gürün, Ermeni Dosyası, Ankara 1985, s. 128-129).

[12] İhtilâlcı cemiyetlerin ilki, 1878'de Van'da kurulan Kara Haç Cemiyeti oldu. 3 yıl sonra, Erzurum'da Anavatan Müdâfiipleri (Pashtpan Haireniats) adı altında başka bir cemiyet kuruldu (Soysal, a.g.e., s. 129).

[13] Parti, milliyetperver Ermeniler'i bir araya getirmek, ihtilâlcı fikirleri yaymak, üyelerine silah kullanmayı ve askerî disiplini öğretmek, silah ve para temin etmek, gerilla kuvvetleri oluşturmak ve halkı genel bir harekete hazırlamak maksadıyla kurulmuştu. Zamanla ortadan kalktığı ve yerine Ramgavar Partisi'nin ortaya çıktığı rivâyet edilir (Soysal, a.g.e., s. 129).

[14] Nazarbek / Nazarbekyan ./ Nazar Beghian, Tebriz doğumludur (BOA, HR.SYS, 2785/2, 2.10.1894). 20 yaşında, Paris'te öğrenci iken Armenia gazetesine ihtilâl yazıları yazar. 1886'da, nişanlısı Maro ile birlikte Cenevre'ye gitmiş, burada Gabriel Kafian, Ruben Hanazad, Nicoli Martinian ve Mıgırdıç Manuçaryan adlı Rusya Ermenisi dört öğrenci ile tanışmış ve o güne kadar hiç gitmedikleri Türkiye'deki Ermeniler'in nasıl kurtulacağını konuşmaya başlamışlardır. Aynı yılın sonlarına doğru, ileride İhtilâlcı Hınçak Programı olarak ilân edilecek bir plânın ana hatları üzerinde çalışırlar. İhtilâli, özellikle ekonomik istismara karşı bir sınıf mücadelesi olarak göstermek isterler (Soysal, a.g.e., s. 130-131). Nazarbekyan, Pire ve Marsilya'daki faaliyetleriyle Hınçaklar'ın örgütlenme ve silahlanmasında etkili bir rol oynar. 1890'larda Marsilya İnan konsolosu Simeon Myrziyant ile olan münasebeti de bu itibarla önemlidir (BOA, HR.SYS, 2785/2, 2.10.1894).

[15] Atina'ya yerleşen Hınçak komitesi reisi Nazar ve Hınçaklar'ın Türkiye'de yapmak istedikleri sosyalist ihtilâl programı hakkında Kançılar Mina D. Hamoudopoulo'nun raporu (BOA, HR.SYS, nr. 2778/23, 26.5.1892,).

[16] Mim Kemal Öke, Ermeni Sorunu 1914-1923, Ankara 1991, s. 75, dipnot 38. Daha geniş bilgi için bkz., L. Nalbandian, The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century, Los Angeles 1963.

meni bulunuyordu. Amaçlarının Türkiye Ermenistanı'nı kurtarmak olduğunu ileri süren komite mensupları, hazırladıkları parti programı taslağında *tek çarelerinin ihtilâl*, yani halkı genel isyana teşvik etmek ve Osmanlı-Türk hükümetine karşı savaş açtırmak olduğunu ilân ediyorlardı^[17]. Metod olarak propaganda, tahrik, tedhiş ve teşkilatlanma ile köylü ve işçi hareketini benimsiyorlardı. Propaganda, hükümete karşı isyanın temel sebepleri ile münasip zamanını halka anlatmak; tahrik ve tedhiş, halkın cesaretini arttırmak için gerekli görülüyordu. Tahrikin başlıca yolları Bâbîâlî'ye karşı gösteriler düzenlemek, vergileri ödememek, hükümetten ıslahat taleplerinde bulunmak, yönetime karşı nefret uyandırmak olarak sıralanıyordu^[18]. Partinin tek hedefi hükümet değildi. Hınçak Ermenileri, Yıldız Sarayı ve Bâbîâlî için çalışan tehlikeli Türk ve Ermeniler ile casus ve muhbirleri de hedeflerine dahil etmişlerdi.

Hınçaklar, ihtilâli gerçekleştirmek için en müsait zamanın Türkiye'nin harbe girdiği bir dönem olacağını, *Süryâniler ve Kürtler*'in de Türkler'e karşı verecekleri mücadelede kazanılması gerektiğini, Türkiye Ermenistanı'nın bağımsızlığı elde edildikten sonra, ihtilâlin Rusya ve İran Ermenistanı'na teşmil edilerek, *federatif bir Ermenistan*'ın kurulmasına dair görüş ve kararlarını, daha kuruluş aşamasında iken parti taslağına almışlardı. Nazarbekyan ve arkadaşları taslağı onayladılar. Parti, 1887 Ağustosunda, İsviçre'nin Cenevre şehrinde fiilen kuruldu. Çıkardıkları *Hınçak* adlı gazeteye atfen, 1890 yılında parti, *İhtilâlcî Hınçak Partisi* adını aldı. Yazışmalarda *H* rumuzunu kullanan Hınçaklar^[19], birkaç yıl sonra, Türkiye'deki faaliyetlerinden istedikleri neticeyi alamayarak ikiye bölündüler. Parti programındaki sosyalist fikirler dolayısıyla Avrupa devletlerinin kendilerini yeteri kadar desteklemediği görüşünü savunanlar ayrı bir gurup teşkil ettiler ve sosyalist umdeleri programlarından çıkardılar. İkinci gurup, Nazarbekyan'ın etrafında toplandı, sosyalizm fikrini ve Rusya taraftarlığını müdafaa etti. Nazarbekyan taraftarları ile muhaliflerinin yolu 1896 yılında tamamen ayrıldı. İkinci guruptakiler, 1898'de İskenderiye'de bir araya geldiler ve *Yeni Hınçak Partisi*'ni kurdular^[20]. Bu parti, Londra ve diğer Avrupa merkezlerinde yeniden teşkilatlandı.

Hınçak Partisi'nin İstanbul Teşkilâtı:

[17] Hınçakyan Serbestiyet Fırka-i İhtilâliyesi Programı: BOA, Y.PRK.AZN, 16/4, 1313 / /1895-1896.

[18] Londra ve Amerika'daki Hınçak komitelerinin Avrupa'da Ermeni dâvasının propagandasını yapmak ve Türkiye'de silahlı eylem projeleri Osmanlı hâriciyesi tarafından yakından izleniyordu (BOA, HR.SYS, nr. 2741/3, 26.12.1895).

[19] BOA, DH.MKT, nr. 2063/83, 8 Ra 1311/ 19 Eylül 1893.

[20] Londra'da yeniden kurulan Hınçak Komitesi'nin, ıslahat-ı mev'udenin uygulanması isteğiyle Düvel-i Muazzama sefirlerine umûmî tahrirat gönderdikleri hakkında tafsilatı hâvi 8.1.1898 tarih ve 13 numaralı telgrafta cevaben gönderilen yazı: BOA, HR. SYS, nr. 2745/2, 15.1.1898.

Hınçak Partisi, İsviçre’de ilk defa teşekkülünden sonra İstanbul’da da bir merkez açmıştı^[21]. Bazı araştırmacılara göre bu merkez, 1890 yılından başlayarak, Ermeniler’in Osmanlı pâyitahtı ve Anadolu’daki eylemlerinden *Kumkapı Nümâyişi*, *Sasun İsyanı*^[22], *Bâbüâli Nümâyişi* ve *Zeytun İsyanı*’nı üstlendi.

Ermeni Hınçak Komitesi, İstanbul’da iki ayrı kurul halinde teşkilâtlanmıştı. Bunlardan Yönetim Kurulu karar organı olarak çalışmış, İcra Komitesi kararları uygulamıştı^[23]. 1895 Eylülü’nde Yönetim Kurulu, birkaç aylık bir hazırlık safhasını müteakip, bir gösteri kararı almış^[24]; fakat, 1896 yılında partinin ikiye bölünerek kendi iç meseleleriyle uğraşmaya başlaması sebebiyle^[25], İstanbul’daki Hınçaklar önemli bir varlık gösterememişlerdi. *Osmanlı Bankası Baskını*, muhtemelen bu bölünmenin başlangıcı idi. Baskın hareketi, literatürde *Taşnak Komitesi*’ne mâl edilmektedir^[26]. Başta Osmanlı Bankası Baskını olmak üzere, 1896’da Lyonel Bondy’nin tasvir ettiği İstanbul hâdiseleri, bir Hınçak faaliyeti olarak kritik edilmektedir.

[21] İstanbul merkezini kurmak için gelenler Tiflisli Şimavon, Batumlu Megoveryan, İranlı Danielyan ile aynı zamanda Cenevre’deki kurucu üyelerden olan Rus tabiiyetindeki Rupen Henazad’dır (Uras, a.g.e., s. 441, Gürün, a.g.e., s. 132).

[22] Gürün, a.g.e., s. 141 vd. Hınçaklar’ın İstanbul’daki ilk gövde gösterileri 15 Temmuz 1890/Pazar günü yapılan Kumkapı Nümâyişi oldu (Gürün, aynı eser, s. 132; Nümâyiş hakkında geniş bilgi için, bkz. Sadık Okuyucu, 1889-1895 Yılları Arası Kumkapı ve Çevresi Ermeni Hadiseleri, İstanbul 2004, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜ Merkez Kütüphanesi, nr. 149062). 1894 Ağustosundaki Sasun İsyanı’na kadar Ermeni komitecileri çok sayıda hadise çıkarttılar. II. Abdülhamid, 1891 yılı başında Ermeniler için umumi af ilân etti. Tutuklu Ermeniler serbest bırakıldılar; ancak, Hınçak Partisi’nin ajanları faaliyetlerine devam ediyor, yurt dışındaki menfi ve yalan propaganda da gittikçe şiddetleniyordu. Bu defa ileri sürülen bir iddia, Ermeniler’in zorla Müslüman yapıldıkları yolunda idi. Komiteciler, şimdi zengin Ermeniler’e tehdit mektupları göndererek, milli dâvâ için para toplamaya başlamışlardı. 1892 Mart’nda, Rus himâyesine girmek için dilekçe veren 250 Ermeni tutuklandı. Bu durum, Londra’daki komite tarafından Türk zulmü olarak tanıtıldı. 1892’den itibaren yurt dışında basılan ve Ermeniler’i isyana teşvik eden çeşitli bildiri ve diğer yayınların düzenli bir şekilde dağıtılması için bir teşkilât kuruldu. Ocak 1893’te, Amasya, Merzifon, Çorum, Tokat, Yozgat, Ankara ve Diyarbekir’de birçok yere doğrudan padişahı hedef alan ve milyonlarca Müslümanı idare eden büyük bir devletin yakında imdada geleceğini bildiren ilânlar asıldı. 1895-1896 yılları arasında Anadolu’nun pek çok vilâyeti, Ermeni ayaklanmalarına veya girişimine sahne oldu (Gürün, a.g.e., s. 141 vd.)

[23] İki komite üyeleri birbirini tanımıyor, ikisine de üye olan bir temsilci, Yönetim Kurulu kararını İcra Kurulu’na bildiriyordu (Gürün, a.g.e., s. 147).

[24] 1895 yılı boyunca İstanbul’da ve Anadolu vilâyetlerinde çok sayıda karışıklık çıkmış, hem Ermeniler, hem de Müslümanlardan hayatını kaybedenler olmuştu (Gürün, a.g.e., s. 149).

[25] Parti’nin Türkiye’deki kolları, Van İsyanı’nda olduğu gibi bazı olaylara katılıyorsa da, bunlar, artık dışarıdan gelen talimatlarla yapılmıyordu. 1896’dan sonra, Osmanlı topraklarında, meydan yavaş yavaş Taşnak Partisi’ne kaldı (Gürün, a.g.e., s. 167).

[26] Varantyan (Varandian)’in Ermenice Taşnaksutyun Tarihi ile baskına katılan Hayik Tiryakyan adlı Ermeni’nin ağzından naklen Esat Uras’ın Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi (İstanbul 1976, s. 509-511) adlı kitabını referans gösteren Gürün, “ 1896 yılının son olayı, 26 Ağustos 1896’da vukubulan Osmanlı Bankası baskını idi. Bu olay bütünü ile Taşnak Komitesi’nin eseridir “, der (a.g.e., s. 163).

Mösyö Lyonel Bondy' nin “ Dinamit ve Diplomatlar “ Adlı Makalesi Bondy'nin Diplomatik Kimliği:

Mösyö Lyonel Bondy, 1896'da Viyana şehbender vekilidir^[27]. Yazılarında kendisi ve ailesinden de söz eden Bondy, ecnebi tebeasından olup, 1896 Ağustosunda İstanbul'da vuku bulan Ermeni hadiseleri esnasında, ailesi ile birlikte burada ikamet etmektedir. Bondy, olayların bir kısmına bizzat tanık olur, hadise mahallerine gider, *güvenlik sınırlarını aşmayacak şekilde* gözlemlerde bulunur. Yazılarında anlattığı hâdiseleri, *bazı görevlilerden ya da çevresindeki güvenilir kimselerden duyduklarına istinâden* nakleder. Beyoğlu'nda oturan ve Beyoğlu mahfillerinin *ahvâl ü efkârına vâkıf* olan Bondy'nin yakın dostları, aynı zamanda bilgi kaynaklarıdır. 1896 Eylülünde, *dostlarından biri vasıtasıyla Pera (Beyoğlu) mahfillerinin Ermeni Meselesi ve Ermeni Hınçaklar hakkındaki fikir ve mütalâalarını* derler. Böylece, yabancı sefarethanelerin yoğun olarak bulunduğu ve çok sayıda ecnebinin ikamet ettiği Beyoğlu ve Galata'da yaşayan *binlerce ecnebinin fikir ve düşüncelerini ve İstanbul'daki hayatlarını* yakından öğrenir^[28].

Mösyö Lyonel Bondy, Avrupa gazetelerinde yayınlanan makalelerinin birer nüshasını Osmanlı Hâriciye Nezareti'ne takdim eder. Yazılarının bir kısmı, o tarihlerde Osmanlı memleketlerine getirilmesi *memnu'* [yasak] olan basın organlarında neşredilmiştir. 19 Eylül 1896'da, *“... ahvâli hâzıraya dair Avrupa gazetelerinden bazılarına derc ettirdiğim birkaç makalem leffen takdim edildi, diğer makalelerimi de neşr olundukça peyder pey takdim edeceğim”* ^[29], diyen Mösyö Bondy'nin, henüz elimize geçmemiş daha birçok yazısının bulunabileceği ihtimal dahilindedir.

Makalenin Neşri:

Müellifin, *Dynamit ve Diplomatlar*^[30] serlevhalı makalesi, 16 Eylül 1896 tarihinde Berlinde, *Berliner Tageblatt Gazetesi*'nin^[31] ilk sayfasında, Almanca olarak neşredilmiştir. Yazı, İstanbul mahreçlidir.

[27] BOA, HR.SYS, nr. 12-16/37, 21.9.1896, D-441/TS 109. Bilinen bütün yazılarını Almanca ile kaleme almıştır. Muhtemelen, gazetelere başka makaleler de yazmıştır. İstanbul hadiseleri ile ilgili bir makalesinde, 'Ermeni ihtilâli cereyan ederken, evde, Avrupa'daki bir gazeteğe göndereceği bir yazısını kaleme almakta olduğunu' (BOA, HR.SYS, nr. 37/42), kaydetmektedir.

[28] Viyana şehbender vekili Mösyö Lyonel Bondy tarafından Hariciye Nezareti'ne takdim edilen 21 Eylül [18]96 tarihli arızanın tercümesi: BOA, HR.SYS, 12-16/37, 21.9.1896 / 3 Ekim 1896.

[29] BOA, HR.SYS, nr. 37/42, 19.9.1896..

[30] Bkz. Ek: 1, s.

[31] Bu gazete, ilk defa, Alman millî birliğinin kurulduğu 1871'de tesis edilmiştir. Yönetim merkezi Berlin'dedir. Bas-kısı, yine Berlin'de Rudolf Mosse Yayınevi'nde yapılan gazetenin baş redaktörü Arthur Levysohn'dur. 1896'da, Pazar günleri dışında her gün, sabah ve akşam olmak üzere, günde 2 nüsha olarak çıkmaktadır. Avrupa'nın çok sayıda ülkesinde aboneleri mevcuttur. Bu tarihte Almanya'nın yanısıra, İsviçre, Macaristan, Avusturya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, İsveç, Norveç, Danimarka, Rusya ve Tuna memleketlerinde yayınlanmaktadır. Yayın hayatı halen devam etmektedir.

Lyonal Bondy'nin Ermeni Meselesi'ne dair bilinen diğer makalelerinden bazıları ve yayınlandıkları gazeteler, tarih sırasıyla aşağıdaki gibidir:

* *Leyonel Bondy, Wiener Abendblatt, nr. 240, 1 Eylül 1896, Almanca* ^[32],

* “ *Boğazlar'ın Durumu* “ [*Dersaadet Ahvâli*] [*İstanbul'un Ahvâli*] ^[33], *Bukarester Tagblatt, 12 Eylül 1896, nr. 202*. Gazetenin nin orijinal haberi, Almanca,

* “ *Saray Bombaları* “^[34], *Bukarester Tagblatt, nr. 205, 16 Eylül 1896*, Gazetenin orijinal haberi, Almanca.

Osmanlı Hâriciyesi'nin Yayın Hakkında Bilgilendirilmesi:

12 Eylül 1312 / 16 R 1314 / 24 Eylül 1896'da Osmanlı pâyitahtından gönderilen ve 4 gün sonra, 16 Eylül 1896'da gazetenin sabah baskısında [*Morgen-Ausgabe*], 472 numaralı nüshada, birinci sayfadan yayınlanan makale, “ *Dynamit und Diplomaten (Don unferem Korrsponen) [Dinamit ve Diplomatlar]* “ ana başlığı altında okuyucuya intikal etti. Makalede, yazarının adına yer verilmemiş, sadece, *Konstantinopol [İstanbul] kaynaklı* kaydıyla neşredilmişti. Birkaç gün sonra Bondy, konuyla ilgili olarak Osmanlı Hâriciyesi'ne gönderdiği yazısı ekinde makalesini ihtiva eden gazete nüshasını da takdim etmişti^[35]. 324 sayılı evrak kaydı ile Bâbîâli Tercüme Odası'nda, mütercim Mehmed Salih tarafından 12 Eylül 1312/ 16 R 1314/24 Eylül 1896'da tercüme edilen makale, ertesi gün aynı büroda tashih edilmiş ve bir sonraki gün, yani 14 Eylül 1312/18 Ra 1314/26 Eylül 1896'da mukabele olunmuştu.

Makale Muhtevası:

Belirtilen tarihte Osmanlı memleketlerine idhâli yasak olan *Berliner Tageblatt* gazetesindeki makalenin çevirisi, *özetle ve ihtiyatlı* bir dil kullanılarak yapılmıştır. Bâbîâli Tercüme Odası'nda görevli mütercimler, bazı sert ifade ve benzetmelerde, birtakım kelimelerin tercümesinden bilhassa imtinâ etmişler, hatta, yazının tamamı tercüme edilmemiştir. Fikir vermesi bakımından, makalenin tercüme edilen kısmından birkaç paragraf alınmış olup, muhtevası şöyledir:

[32] BOA, HR.SYS, nr. 37/42, 19.9.1896. Wiener Abendblatt, Viyana'da sabah ve akşam olmak üzere, günde iki defa çıkartılıyor ve politik haberler yayınlıyordu. Gazete, 1850'den itibaren neşredilmekte olup, 1896'da 46. yayın yılı idi.

[33] BOA, HR.SYS, nr. 37/42, 19.9.1896. Bükreş'te çıkan Bukarester Tagblatt gazetesi, bağımsız - liberal bir yayın organı idi. Yayın hayatına 1879'da giren gazete, 1896'da 17. yıllık bir geçmişe sahipti.

[34] BOA, HR.SYS, nr. 37/42, 19.9.1896.

[35] BOA, HR.SYS, nr. 37/42. 19.9.1896.

“.. Avrupa'nın müdahalesine meydan açmak ve bu suretle idâre-i Osmaniye'ye nihayet vermek için Ermeniler'in humbara ve dinamit endahıyla tekrar ika-ı şû-res ve Dersaadet'te mütemekkin ecânibe taarruza veyâhud Türkler'in ecânibin katl ve itlâfına sevk ve imâle edecekleri hakkında dermeyân ettikleri tehdidat Beyoğlu'nda mukîm onbini mütecâviz ecânibi havf ve dehşet içinde bırakmış ve dinamit ve uğrundaher gûne harekât-ı mel'unattan geri durmamakta olan Ermeni çeteleri aleyhine bihâk bir hiss-i nefret uyandırmıştır “;

“... zavallı hamallar, âdeta kazançlarının nısfını ihtilâl komitesine vermeğe mecbur iken, ekserisi tembel ve (talebe bozmasından ibaret bulunan) ve esbâb-ı muhtelifeden dolayı, memâlik-i şâhânedan firâr etmiş olan Hınçak gençleri, Avrupa ve Amerika'nın büyük şehirlerinde refah ve debdebe ile emrâr-ı evkat etmekte “;

“ ... bütün Avrupa ve alelhusûs diplomatlar, bu vukuât-ı ihtilâlceveyânede birtakım cürümler, ... vuku'a getirilen mukatelâtdan başka bir şey göremeyüb, maktûlin için göz yaşları döküldüğü sırada, vukuat müsebbibleri humbaracılar - bütün Ermeni kavminin ekserisinin bunlarla beraber olduğu şübhesizdir - hatırdan çıkarılacak olursa, işe başka bir renk verilmiş olur. İhtilâlcilere ve dinamitçilere mazlum ve kahraman nazarıyla bakılmış ve bunların evhâmı takviye edilmiş olur ki, bu suretle ileride vukû melhûz olan, melhûz değil, âdeta bu gidişle muhakkak bulunan ve yalnız Ermeniler değil, fakat, akvâm-ı sâire efrâdı için bir takım (vekayi-i) feciâyâ sebebiyet verecek olan vukuâtı havfpezirâneye iştirâk edilmiş olacaktır. Halbuki, Beyoğlu'nda mukîm ecânib, ekserisi bigünah olmadıkları halde, itlâf edilen maktûline acıyoruz. Bir de ayak takımının sopalarla vezâif-i zâbitaya müdahale (etmelerinden) dahî, bazı yerde zâbita vazifesini ifâ ettiğinden dolayı menfûr oluyoruz “^[36] .

Mösyö Bondy'nin makalesinin, gazetede yayınlanan Almanca aslından yaptığımız tam tercüme ise aşağıdaki gibidir^[37]:

“ Ermeni ihtilâlcilerinin yeni tehditleri dinamit ve bomba ile huzursuzluk yaratmak, Avrupalılar'a bile saldırmak ya da Türkler'i, Avrupalılar'ı öldürmeye sevk etmek ve bu şekilde Avrupa müdahalesini, bu sayede de Türk hâkimiyetinin sonunu getirmektir. Bu tehditler, Pera [Beyoğlu]'daki onbinlerce Avrupalı arasında korku salmış, bu tür yolları egoist amaçları için kullanmaktan çekinmeyen bu çetelere karşı haklı bir infîâl yaratmıştır.

Eski bir Peralı olan ve Pera cemiyetinin durumunu ve görüşlerini iyi bilen bir dostum sayesinde, cemiyetin çeşitli çevrelerdeki durumu hakkında [mevcut

[36] Gös. yer.

[37] Berliner Tageblatt, 16 September 1896, nummer 472; kezâ, BOA, HR.SYS, nr. 37/43, 21.9.1896, orijinal kayıt nr. D 441/TS.109. Yazıyı Almanca'dan tercüme eden, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı bölüm başkanı Sayın Prof. Dr. Acar SEVİM'e şükranlarımı arz ederim.

] düşünceleri öğrenme fırsatı buldum. Artık binlerce Peralı'nın görüşü olan bu durumu, Konstantinapol [İstanbul]'deki Avrupalılar arasında doğru bir şekilde değerlendiren kanaatleri topladım.

Peralı akadaşıma göre, onbeş gündür bütün Avrupa gazeteleri 26 ve 29 Ağustos [1896] tarihleri arasındaki katliamları anlatırken, Ermeniler ile ilgili telgraflar ve tefrika yazılar ile üzüntüler ortaya konulurken, ihtilâlden uzak Avrupalı okuyucular bir tür yeni gaddarlıklarla ilgili haberler beklerken ve bunu [korku filmi izler gibi] bir çeşit zevkle okurken; Avrupalı büyük devletlerin sefirleri Tarabya ve Büyükdere'deki şâhâne yazlık binalarında, “ gelecekte Ermeniler Türkler'den nasıl korunur? [zavallı Ermeni kuzular kurtlardan nasıl korunacak?] “, diye düşünürken; New York, Londra, Marsilya, Sofya ve Atina'daki Hınçak mensubu gençler avuçlarını oğuşturuyorlar, toplantılar yapıyorlar, bildiriler yayımlıyorlar, hattâ büyük devletlerin sefirlerini tehdit ediyorlar, güvenli limanlarda [kendilerini güvende hissettikleri yerlerde] gelecekteki büyük darbeyi plânlıyorlar. Onların bol paraları var. Bu paraları, sadece zengin Ermeniler'den ihtilâl îanesi [bağış] olarak almıyorlar, ihtilâl komitesi adına haraç topluyorlar. Fakir kapıcılar, odabaşları ve hamallardan da ayda 15 piastre alıyorlar ki, bu meblâğ, bu kimsele- rin bütün kazançlarının yarısı ediyor.

Bu Hınçak mensupları, genellikle çalışmayan, ahlâkı bozuk öğrencilerden çeşitli sebeplerle Türkiye'den kaçmak zorunda kalan kişiler olup; topladıkları haraçla yeni ve eski dünyanın büyük şehirlerinde rahat bir hayat sürüyorlar. Zaman zaman, - iki yıl önce, geçen yıl ve şimdi olduğu gibi-Türkiye'ye geliyorlar, bu geliş- rinde de en fakir sınıftan birkaç [bin] Ermeni öldürülüyor. Bunlar ise, geçen sefer olduğu gibi diplomatik korumayla ülkeyi terk edebiliyorlar.

Bu hadiselerle merhamet hissiyle ve tek taraflı bakılarak, ölenler [ihtilâlcilerden], barbarca linç edilen insanlar olarak anlatılıyor, duygular sömürülüyor. Bu durum, geçen yıl İngiltere'den yola çıkılmak suretiyle, onbinlerce Ermeni'nin ve binlerce Müslümanın hayatına mâlolan bir tavra yol açtı. Bu duygu sömürüsü, sadece can kaybına mâlolur ve kimseye de fayda sağlamaz. Avrupa ve oradaki diplomasi, bu acıklı isyanı, yalnız şuursuz bir halk kalabalığı tarafından işlenmiş bir katliam olarak gösterirse, kurbanlara acımakla birlikte bombalı saldırıları yapanları - ki, Ermeni halkının büyük kısmı bunlara sempati duymaktadır- gözden geçiririz. O zaman, bütün mesele yanlış aksettirilir, ihtilâlciler ve dinamit yapanlar şehit ya da kahraman olarak görünür, onların çılgınlıklarına destek vermiş olur, gelecekteki kanlı olaylarda suç ortak oluruz ki, kanlı olayların başlaması bu şartlarda kaçınılmazdır. Sonunda, Ermeniler'in dışında kalan başka milletler de çok mağdur olurlar.

Bu yanlış diplomasi bizi nereye götürecektir? Biz Pera'dakiler de birçok masum

kurbandan dolayı üzüntü duymakta, yas tutmaktayız. Halkın, ellerinde sopalarla kamu oyunun intikamını alırcasına saldırmalarını kınıyoruz. Ama, bu acıma hissinin de bir sınırı var. Bizi Pera'da, bugün herşeyden fazla etkileyen, ailemiz için endişelendiren, polisin durdurabileceği sopalı adam değildir. Komiteler, küstahça isyanın tekrar başlayacağını ilân ediyorlar, dinamit ve bomba temin ediyorlar ve imparatorluğun diğer reâyâlarının, hattâ Müslümanların bile henüz sahip olmadığı haklar için savaşıacaklarını söylüyorlar.

Avrupa diplomasisinin en doğru aksiyonu: anarşist çabalarla hukuk dışına çıkmış olan Hınçak derneklerini dağıtmak ve takibe almak, bunlara, hiçbir yerde iltica hakkı tanımamaktır. Çünkü bunlar, haydutça eylemlerini plânlamak için bu haktan faydalanıyorlar. Avrupa'da bomba yapıyor ve bunlarla Şark[Orient]'i havaya uçurmak istiyorlar.

İstanbul'daki diplomasinin görevi, ihtilâlcileri onaylamak olamaz. Bugün hangi Ermeni'nin ihtilâlcilerle aynı görüşte olmadığı söylenebilir? Biz gözlerimizle gördük ki, Avrupalı efendilerin yanında yıllarca çalışan uşaklar, bunların evlerinden bomba fırlatmışlardır.

Büyük devletlerin elçileri, buraya, Ermeniler'in canını ve malını korumak için gönderilmemişlerdir. Hayır. Bizim elçilerimizin öncelikli görevi, kendi vatandaşlarını saldırlardan korumaktır. Ancak bundan sonra, rahat oturan ve dinamit atmadan insan haklarına kavuşmak isteyen reâyâyı koruyabilir, son olarak da, hayallerini kurdukları hakları kan dökerek elde etmek isteyen Ermenilerle ilgile-nebilirler.

Avrupa temsilcileri, özellikle bizi korumalıdır. Bunu, yurt dışındaki ihtilâlcî Ermeni kuruluşlarına karşı en etkili tedbirleri almak suretiyle yapabilirler. Bunun için de, Ermeniler'e, dinamit ve bombaya sempati duymadıklarını, anarşik eylemlere göz yummayacaklarını anlatmalıdırlar. Böyle bir politika, haklı ve yerinde olur. Bâbîâlî'ye, Sultan'a ve Türk halkına da Avrupa'nın bu tür şeylere göz yummayacağını, bomba atanları ve yoldaşlarını, sopa ile saldıran adamlar gibi kınadığını göstermelidirler. Ancak Avrupa diplomasisi, henüz böyle bir aksiyona girişmemiştir. Diplomatlar susmakta, bomba atanlar ise korunmaktadır “.

Değerlendirme ve Sonuç:

1890'lı yılların ortalarında Hınçak Komitesi, İstanbul'da ecnebinin de yaşadığı Beyoğlu ve Galatasaray'da çeşitli tedhiş hareketlerinde bulunmuştur. Osmanlı Bankası'na düzenlediği bombalı saldırıda çok sayıda masum insanı acımasızca katleden komite, katliamlarının sorumluluğunu plânlı bir şekilde Osmanlı yönetimine yüklemeye çalışmıştır^[38]. Hadiselere karışan komiteciler, Amerika'nın yanısıra İngiltere, Rusya, İsveç-Norveç, Fransa dahil Avrupa hükümetleri ve onların Osmanlı nezdinde görevli diplomatlarından aldıkları yardımlarla ülkeyi rahatlıkla terketmişlerdir. Kimi zaman bu yardım, tehdit suretiyle temin edilmiştir. Düzenledikleri katliamları, basın ve çeşitli propaganda araçları vasıtasıyla dünya kamu oyunun gözünde uzun süre gündemde tutmayı başaran komiteciler, yurt dışında *masum* muamelesi görmüşlerdir.

Osmanlı yönetimi, devletin bütün kadro ve imkânlarını seferber ederek kontrol altına almak istediği bu hadiseler karşısında, bazen çaresiz kalmıştır^[39]. Bu

[38] Mösyö Bondy, Dersaadet Ahvâli başlıklı makalesinde, "Hınçak ileri gelenleri, evvelce kurdukları plân gereği Osmanlı askeri üniformasıyla sahte elbiseleri biliktisa Rum kiliselerine hücum edebilmiş olsaydılar, gerek İstanbul, gerek Osmanlı memleketleri gayr-ı kabil-i târif bir felâkete düşerdi. Fakat, en son dakikada erbâb-ı fesadın çoğu dağılmış ve Hınçak komitesi, yalnız birkaç humbaracı ile rovelverlerle silahlı Ermeniler'e .kalmış olduğundan Osmanlı Bankası'ndan başka hiçbir yere hücum edilememiştir. Ve diğer fesadeler öteye beriye sevk edilmişlerdir. Bir de fesat erbâbının ayak takımının taarruzları, hânelerinde katl edilen Ermeniler'e münhasır kalmıştır. Ve Hınçak komitesinin zâimince, en fazla zarar görecektir olan diğer hristiyanların hiçbirine hâlel gelmediği gibi, Avrupa devletlerinin harb sefinelerinin Boğazlar'dan cebren geçmelerine sebep olmamıştır. Bu devletler, günahsız olan Ermeniler'in itlâfından dolayı izhâr-ı teessüf etmekte iseler de, dini müttehidleri hakkında bir gûna muhalefet ibrâ etmiyor. Bir de bazı Ermeniler'in günahsız kelimesiyle tavsif edilmesi, yalnız humbarabedest olarak şûrese doğrudan doğruya katılmamalarından ileri gelmektedir. Yoksa Ermeniler'in tamamı aynı fikre hâdimdir " (BOA, HR.SYS, nr. 37/42), demektedir.

[39] 1313/1895-1896 yılında, İstanbul Müdde-i Umûmî Muavinliği, İstanbul'daki Ermeni terörü karşısında bazı tedbirler önerir. Bunlar: 1) Ecnebi tebeası Ermeniler'in Osmanlı memleketlerine girmesinin yasaklanması, 2) İstanbul'da bulunan ve ecnebi tebeasından olan Ermeniler'den şüpheli şahısların sefaretleri vasıtasıyla Osmanlı memleketlerinden ihracı, 3) İstanbul'da bulunan ve Osmanlı tebeası olan Ermeniler'den aile sahibi olmayan ve aile sahibi olup, durumu uygun görülmeyenlerin memleketlerine gönderilmeleri, 4) Osmanlı tabiiyyetinden olup da ecnebi memleketlerine giderek, bunların tabiiyyetine girmek isteyenlerin durumunun iyi değerlendirilmesi. Ecnebi memleketlerine gidenlerden eli kalem tutanların yaptıkları neşriyatla hristiyan çevreleri tahrik ettikleri ve bir kısmının da ecnebi tabiiyyetinden olmaları vesilesiyle mensup olacakları devletlerin himayesi altında fesat icrasına cesaret edecekleri hususunun dikkate alınması, 5) Ecnebi memleketlerindeki komite merkezine gizli surette ve dirâyetli memur göndererek, teşebbüslerinin mümkün olduğu kadar ve vaktiyle öğrenilmesi, 6) Osmanlı Devleti'nin dahiliye ve hariciyesini ihlâl eden cinayetlere cesaret eden ecnebinin, yakalandıkları takdirde, kanlıyalarına hemen teslimi edilmemesi, 7) Fesat erbâbının reis ve önde gelenleri hakkında daima gizli ve etkili takibat yapılması, 8) Şüpheli şahıslar adına gelecek mektup ve telgrafların incelenmesi, 9) Osmanlı kıyafetlerine girerek, tedhiş..hareketine katılanların yakalanması, 10) Neşriyat suçuna cesaret edenlerin hapis ve tevkif edilmesi, 11) Bütün hanların daimi surette ve titizlikle teftiş edilmesi, 12) Bazı Emeni fesadını himaye eden ecnebi sefaretlerden gelecek yazılara önem verilmesi, 13) Ermeni mahallelerine civar sahillerde gerekli gümrük kulübelerinin açılması, 14) Soruşturma görevi bulunan adliye mensupları ve savcılarının, bir hadise vukuunda derhal olay yerine giderek, tahkikat yapmaları, 15) Fesat erbâbından suçlular hakkındaki tahkikatda titiz davranılması. Son olarak, o günlerde, her ne kadar bazı humbara mağazaları keşf edilmişse de, bunların yine Ermeniler tarafından ihbar edilmiş olması sebebiyle fazla güvenilmemesi, Ermeni komitecilerin hükümeti kandırmak amacıyla bazılarını kasten feda edebilecekleri ihtimalinin bulunduğu ve dikkatli olunması (BOA, Y.PRK.AZN, nr. 16/8, 1313 / 1895-1896) isteniyordu. Muhtemelen, bu önerilerin herbiri önemsenmiş ve gereği yapılmıştır.

çaresizlik, *Batı'nın, Şark Meselesi [veya Türk Meselesi]* diye nitelendirdiği siyasetin bir tezâhürüdür. Bu tezâhür, Amerika ve Avrupa diplomatik çevrelerinin, aynı zamanda Ermeni taraftarlığı vesilesiyle daha da vahim bir hal almıştır.

Mösyö Lyonel Bondy gibi deneyimli ve hadiselere nüfuz edebilen diplomatların mevcudiyeti, Bâbîâlî'ye bazen nefes aldırılmıştır. Mösyö Bondy'nin bir dizi makalesi, *İlgili hükümet ve diplomatları uyarmak, Batı kamu oyunu gerçeklerle yüzleştirmek, Bâbîâlî ve Saray'ın, meselenin arka plânını nasıl gördüklerini ifade etmek*, aynı zamanda, *Osmanlı güvenlik güçlerinin ve Müslüman tebeanın mânevîyatını yükseltmek* bakımından ayrı bir önem kazanmıştır^[40].

Mösyö Bondy *Dinamit ve Diplomatlar, Dersadet Ahvali ve Saray Bombaları* başlıklı makalelerinde, İstanbul'da yaşanan 26-29 Ağustos 1896 tarihli Ermeni hadiselerini gerçeğe uygun bir surette tesbit ve tasvir eder^[41]. Bondy'nin şahsî gözlemleri, işittikleri ve muhtemelen resmî kaynaklardan tamamladığı belge ve bilgi ile başta Avrupalı diplomatlar olamk üzere, muhtelif makam ve mercilere öneri ya da mesajları, son derece isabetlidir^[42].

O'na göre, olayların faili Hınçak Komitesi'dir. Bu tarihte Beyoğlu'ndaki ecneblerin sayısını 40.000 olarak gösteren Mösyö Bondy, ihtilâlcı Hınçak Ermenilerinden bahsederken, onları '*ekserisi talebe bozması, genellikle çalışmayan, tembel,*

[40] Mösyö Bondy'nin, "Vâkıa, Ermeniler bir millet teşkil ediyorlarsa da, yalnız kendi başlarına iskân edebilecekleri bir kıt'a olmayıp, Anadolu vilâyetlerinin istisnasız tamamında İslâmlar ekseriyeti teşkil etmektedir" (Dersaadet Ahvâli, BOA, HR.SYS, nr. 37/42), şeklindeki ifadesi bu bakımdan önemlidir.

[41] Yine Dersaadet Ahvali başlıklı yazısında, yalan haberler neşreden basını eleştirirken, " doğrusu ya en muteber gazeteler bile birtakım erâcif-i kâzib ile imlâyî sütûn etmiş. Bu gibi erâcif şu eyyâm-ı müellimedebizi hayli eğlendiriyor " diyen Mösyö Bondy, " Havadis nereden almışlar ? Şüphesiz bu havadis, sıhhat-i vukuattanbîhaber bir mahalden " alınmıştır, diyerek, bir ecnebi gazetesinden misal verir. Ayrıca, sözü Fransız-Alman düşmanlığına getirerek, hristiyanlar ile müslümanlar arasındaki münasebetleri daha gergin bir safhaya taşımaya çalışan bazı gazeteleri alaylı bir dille eleştirir. Şöyle ki, " [gazetelere] gönderilen bir telgrafnâmede şu satırlar dikkatimizi çekiyor. İslâmların, hristiyanların aleyhine mevcut olan bazı adevâtı Fransızlar'ın 1870 senesinden beri Almanlar aleyhine hâsıl olan kin ve garazından daha beterdur (Ne teşbih? Ne mukayese ? . Bu satırları mutlak İzmirli'nin birisi yazmış olmalıdır. İşte biz böyle telgrafnâmeleri okudukça kahkaha ile gülüyoruz. Burada hristiyanların hiçbirisinin kalbine halel gelmedi. Türkler sırf huzur ve rahatı temin etmek maksadıyla başka diyarlardan gelmiş olan Ermeniler'le uğraştılar. Bu Ermeniler muvaffak olsaydılar, o vakit pek büyük bir felâket vukua gelirdi" (BOA, HR.SYS, nr. 37/42).

[42] " Padişahın kendisi herkesden fazlâislahat icrâsını terciv ve iltizam buyurmakta olduklarından..., Madem ki Ermeniler, yüzlerce seneler Türklerle bir arada yaşayarak, diğer hristiyanlardan fazlanâil-i lütûf ve atifet olmuşlardır, icrâsı zamana muhtaç olan islahata kemâl-i sabir ile intizâr etmeliler ve Hınçak komitesinin tesvîlâtına kapılıp, humbara ve dinamitle islahat icrasını istihsale kalkışmamaları gerekir... Ermeniler tekrar ayaklanacak olurlarsa, bu sefer ayak takımı değil, fakat, Osmanlı askerî tarafından telef edileceklerdir. Sözü'n kısası, Beyoğlu ve Galatada ikamet eden 40.000 Avrupalı daima tehlike içindedir. Diplomatlar hâlâ ne yapıyor? " (Dersaadet Ahvali , BOA, HR.SYS, nr. 37/42), şeklindeki yazısı, bu sebeple kayda değerdir.

Rakamlara dayanan başka bir bilgi notu da, hayatını kaybedenlere ilişkin, bir nevi istatistiki verilerdir. Mösyö Bondy, " malûmata nazaran Ermeniler'den 1400 ve Türkler'den de 240 telefat vukubulmuştur " dediği halde, meselâ Gürün, " bu olayda ölen Ermeniler'in sayısını Batı kaynakları 4.000-6.000 olarak zikreder. Osmanlı belgelerinde - taranan - bu konuda vesikaya rastlanmaz ", diye kayd eder; bununla beraber, "... ancak, 6.000 mübalağalı. Bâbîâlî gösterisi birkaç gün sürmüş, 172 kişi ölmüştü. Üstelik Müslümanların sopa ve bıçaklarla mücadeleye girdiği dikkate alınırsa, bu rakam ortaya çıkmaz. 6.000 Ermeni'nin katli için, olayların haftalarca sürmüş olması gerekirdi " diye ekleyerek, Batlılar'ın verdiği rakamlara güvenmediğini ihtiyatlı bir dille ifade eder (a.g.e., s. 165).

egoist, küstah, ayak takımı, uşak gibi, *küçültücü* sıfatlarla nitelendirir. Türkiye'den çeşitli vesilelerle kaçtıklarını, 'komiteye îâne' adı altında, aslında 'haraç' topladıklarını, 'hamallıkla geçinen yoksul Ermeniler'den dahî zorla para tahsil ederek', Batıda Londra, New York, Paris, Marsilya, Atina, Sofya ve Cenevre gibi büyük şehirlerde 'rahat bir hayat' sürdüklerini, 'büyük devletlerin sefirlerinden, gerektiğinde tehditle menfaat sağladıklarını', bildirir.

Mösyö Bondy, büyük devletlerin sefirlerini eleştirirken^[43], 1896 Ağustos'un-da 'aslî görevlerini yapmadıklarını', takdire şâyân bir bir olgunlukla ifade eder^[44]. Mösyö Bondy, 'bomba ve dinamit atan Ermeniler'in, İstanbul'da yaşayan ecnebilerin yanında istihdam edildiklerini, aralarında kadınların da bulunduğu bu kimse-leri, ecnebilerin evlerinden bomba atarken bizzat gördüklerini', 'ailelerin, kendilerinden fazla, çocuklarının geleceği için kaygı duyduklarını' ihbâr ve işaret eder^[45]. Bu esnada, ancak sefaretleter ile Osmanlı adliye ve emniyet kurumlarının elinde bulunabilecek önemli delillere dikkati çeker^[46]. Osmanlı tabiiyyetinde bulunan

[43] Elçiler, bütün gelişmeleri hükümetlerine rapor etmekte, ba raporlarda, Ermeniler'in, Müslümanlar'ın sabrını nasıl zorladıkları açıkça nakledilmekte, fakat, Batılı hükümetler, bu tahrikleri gözardı etmekte idi. Meselâ İngiliz sefareti, Londra'ya gönderdiği 30 Ağustos tarihli telgrafında: " İstanbul'da ve Boğaziçi'nde sükûnet dün gece ve bugün tamamen tesis edilmiştir. Ancak, bu akşam saat 18:00'de Galata'da Osmanlı Bankası yakınlarında bazı Ermeniler bomba atıldılar ve buna askerler ateş açarak karşılık verdiler.... Ermeniler'in bu bomba atışlarının Türkleri cidden tahrik ettiği inkâr edilemez ", demektir (Gürün, a.g.e., s. 165).

[44] " Humbara ile dinamit ile iş görmeye çalışan ve istedikleri 12 madde kabul edilmeyecek olursadaha büyük fenalığa sebebiyet vereceklerini açıklan açığa ilân eden birtakım çetelerin arzularına kurban mı olacağız? Süfere niçin çalışmıyor? Avrupa'nın bilâd-ı cesîmesinde mazhâr oldukları muamelât-ı misafirperverâne vehimâyetle humbara imâl etmek ve bunları gelenin geçenin başına atmak için... mevki-i istifâdeye koyan şahısları herşeyden evvel teb'id edilmelidir... şimdi bu gibi vukuatın tekrarının men'i çaresine bakılmalı. Bu işe, Bâbîâlî nezdinde ihtarlar icrâsından veya Fransa Meclisi Mebûsanı'nda isticvâbatda bulunmaktan değil, belki Avrupa'da bulunan ve yeniden birtakım mezâlim vuku'u esbabını araştıran Ermeniler'in hareketlerine bir sed çekmekten ibarettir. Ayak takımı itaat dâiresine alınmış olduğundan, bu cihetten endişe edilmiyorsa da .... Ermeniler tekrar ayaklanacak olurlarsa, bu sefer ayak takımı değil, fakat, Osmanlı askeri tarafından telef edileceklerdir (Dersaadet Ahvali, BOA, HR.SYS, nr. 37/42).

[45] " Amerika'da imâl edilmiş dinamit ve humbaralarla buraya gelen Ermeniler'dir. Emeniler, Amerika'da tahayyül ettikleri hiyâneti Osmanlı memleketlerinde bulunan vatandaşları için cebren istihsal etmek istiyorlarsa da binlerce mezhebdâşlarının sonuna sebebiyet verdiler... Ermeniler şehir muhtelif noktalarında ve hatta Galatasaray önünde humbaralar endah ve bir hayli askeri itlâf ettikleri gibi, Ermeni nisvânı bile ihtilâl hareketine katılmış ve bir Ermeni karısı Hemal Paşa sokağında kâin bir hana humbara atarken görülmüştür "Aynı hadise üzerine, " Hınçak fikirleri ehli-zâil olmuşun: Kâh jandarma ve polisleremahsus üniformalarla, kâh bir Ermeni muallimesininhânesinde hibreler keşf ediliyor. Ermeniler, İslam kıyafetine girip, sokaklardasilah atmak ve herkeseika-ı dehşet edip, Müslümanları ecnebiler aleyhine tahrik etmek ve bu suretle müdahale-i ecnebîyeye mahal vermek içinbu gibi esvab tedarik etmişler. Hasköy Ermeni kilisesinin mahzeninde dahi bir dinamit ve destgâhi ortaya çıkarılmıştır. Ermeniler mukatelât esnasında bu kiliseye iltica etmişlerdir. Yani, erbab-ı fesede, kiliseleriyle mahalli mukaddeseden mağdûd değildir" (Dersaadet Ahvali).

[46] Mösyö Bondy, "... Pansiyon Krokez'de müstahdem iki hademe sokağa humbara atmışsa da hasar azdı. İhtilâl komitesine mensub oldukları beyân edilen uşakların tamamı Galatasaray'na celb olundu. Ermeniler'den gerek mevkûfen, gerek maktûlen elde edilen şahısların üzerinde İngiliz liraları bulunmuş, hemen çoğunda dikkati çeken, [üzerlerinde] 3 liradan başlayarak, 50 liraya kadar para bulunuyor. Rusya sefarethânesiyle konsoloshanesine iltica etmiş olan Ermeniler'in tamamı akşam altıda emin bir mahalle yerleştirilmişlerdir. Bunlar bir Rus gemisine gönderilmiş, yakında Rusya'ya nakilleri kararlaştırılmıştır " (Dersaadet Ahvali).)diyerek, yazısına devam eder ve ". Hınçak Ermeni komitesine mensup Ermeniler bir daha ne zamana kadar iz'âç edecekler, bu erbâb-ı fesadın ref'i ne suretle izâle edilecek, yâhud bunların hareketi ne vakit lâykıyla nezaret altına alınacak? ", diye sorar. Bu sorunun

Ermeniler'in büyük kısmının 'bombalı saldırıları yapanlara sempati' duyduklarını, 'ihtilâlciler ve dinamit yapanların çılgınlıklarına destek verenlerin, gelecekteki kanlı olaylarda suç ortağı sayılacağını' kaydeder^[47]. Osmanlı askeri, polisi ve Müslüman ahalisi üzerine bomba, dinamit, rovelver ve tüfenklerle saldıran Ermeni Hınçaklar karşısında, Müslümanlar'ın tavrı ve tepkilerini de eleştiren Mösyö Bondy, 'dinamit ve bomba kullanan ihtilâlciler Ermeniler'e karşı, Müslüman halkın, ellerinde sopalarla kamu oyunun intikamını almaya çalıştığını, bunu kınadıklarını' ifade eder. 'Fakat, asıl tehlikeli olanın 'polisin durdurabileceği sopalı adam' değil, komiteciler olduğunu' sözlerine ekler.

Sonuç olarak, 'Avrupa diplomasisinin, hukuk dışına çıkmış olan Hınçak derneklerini dağıtması ve takibe alması, komitecilere hiçbir yerde iltica hakkı tanımaması gerektiğini' dürüst ve samimi bir ifade ile telkin eder. Bondy, bir de öneride bulunur: "Ermeniler ecnebilerin mağazalarında istihdam edildikçe, Hınçak komitesi bu Ermeniler meyânında kendine taraftar tedârik edecek, bu suretle yeniden birtakım karışıklıklar çıkacak, ...yegâne çare, Ermeniler'i tebea-i ecnebiye nezdindeki hizmetlerinden tard etmekten ibarettir. Bu suretle Avrupalılar'ın sâkin oldukları mahallelerde Ermeniler'in de hareketlerini takip etmek kolaylaşır"^[48]. Mösyö Bondy, bütün bu tehlikeli gelişmelere rağmen, 'Avrupalı diplomatların sustuğunu, bomba atanların ise korunmakta olduğunu' yerinde bir endişeyle ifade eder. Ermeni Mesele'i'nin tarihî seyri, 1900'lü yıllarda, Viyana şebender vekili Mösyö Lyonel Bondy'nin vaktiyle yazdıklarının ne denli haklı olduğunu bütün dünyaya gösterecektir.

---

muhatapları bellidir. Onlar, Batılı devlet, hükümet ve İstanbul'daki diplomatlardır (Aynı yer).

[47] Mösyö Bondy, " humbara ve dinamit kelimeleri mukaddema buracamechul idi. Şimdi ise, ... çocuklar da ... edevât-ı tahribiyesinevâkif oldu. Sekiz günden beri humbara lâkırdsından başka hiçbir söz işitilmiyor. Bir mağazanın demir kapıları kapansahumbara patladı zannediliyor "(Dersaadet Ahvali) diyerek, Hınçaklar'ın İstanbul'da, bomba ve diğer patlayıcılarla yarattığı korkuyu, bu maddelerin, o güne kadar İstanbul ahalisine ne kadar yabancı olduğunu bildirir.

[48] Dersaadet Ahvali, BOA, HR.SYS, nr. 37/42.

„Berliner Tageblatt“

Verlegt von dem Herausgeber in Berlin, in der...
Verleger: Carl Wolff in Berlin.

Abonnements-Preis

Das Jahrgang...
Preis und Verlag von Rudolf Wette in Berlin.

Nummer 472.

Berlin, Mittwoch, den 16. September 1896.

XXV. Jahrgang.

Wahl und Verwalter.

Wie haben vor einigen Tagen über das Reichstagswahlrecht...
Wahl und Verwalter...
Wahl und Verwalter...
Wahl und Verwalter...

Sanitätsrat gegen 198 Bürgerliche im Amte.

Sanitätsrat gegen 198 Bürgerliche im Amte...
Sanitätsrat gegen 198 Bürgerliche im Amte...
Sanitätsrat gegen 198 Bürgerliche im Amte...

Gesäßhölzer.

Gesäßhölzer. Sie hat im vorigen Jahre, von England...
Gesäßhölzer...
Gesäßhölzer...

Dynamit und Diplomaten.

Dynamit und Diplomaten...
Dynamit und Diplomaten...
Dynamit und Diplomaten...

acht Abtheilungen, neun Bürgerliche...
acht Abtheilungen, neun Bürgerliche...
acht Abtheilungen, neun Bürgerliche...

Wahlrecht der europäischen Völker...
Wahlrecht der europäischen Völker...
Wahlrecht der europäischen Völker...

Die Dynamiker in Belgien...
Die Dynamiker in Belgien...
Die Dynamiker in Belgien...

Mithru die Wochenbeilage „Technische Rundschau“ No. 88.

Ek: 1: „Dynamit und Diplomaten“, Berliner Tageblatt Gazetesi,

16 Eylül 1896 tarihli nüsha

İkinci Meşrutiyet'in İlk Yıllarında Kuzeybatı Anadolu'da Asayiş Sorunu

Prof. Dr. Haluk SELVİ
Sakarya Üniversitesi / SAKARYA

Eşkıyalık hareketleri ile coğrafi yapı arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında Kuzeybatı Anadolu bölgesinin gerek bitki örtüsü gerekse coğrafi yapısı itibarıyla bu tür hareketlere uygun bir ortam hazırladığı görülmektedir. Arazinin engebeli ve XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında ormanlarla kaplı olması, eşkıyalık hareketleri için adeta bir fırsat olmuştur. Ayrıca bölgenin ticari hareketliliği de göz önüne alındığında, bu durumun en az coğrafi yapı kadar asayişsizlik üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu iki unsura, göç olgusunu da eklediğimizde bölgede düzeni ve asayiş sağlamanın ne kadar güç olduğu ortaya çıkmaktadır. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Balkanlardan ve Kafkasyadan Kuzeybatı Anadolu'ya cereyan eden göçler, bölgeyi asayiş ve düzenin korunması açısından olumsuz yönde etkilemiştir.

Bütün bu olumsuzlukların yol açtığı asayiş sorunu, XX. yüzyılın başından itibaren çalışmamızın konusu olan Bursa ve Bolu vilayetleri ile İzmit ve Çanakkale mutasarrıflıkları için geçerli olmakla beraber sıkı bir idare tarzı ve askeri tedbirlerle az çok giderilebiliyordu. Jandarma sayısının yetersiz olması daha ziyade askeri tedbirleri gerekli kılıyordu. Ancak 1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilanı ve onu izleyen olaylar, bölgenin asayiş açısından zaten kritik olan durumunu olumsuz şekilde etkileyecektir.

23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle Türk siyasi hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Sultan II. Abdülhamit kendi dönemini nasıl şekillendirmiş ise, meşrutiyeti ilan eden kadro da yeni dönemi kendi görüşleri çerçevesinde şekillendirmeye gayret göstermiş, ekonomi, eğitim ve diğer konularda planlarını hazırlayarak uygulamaya çalışmışlardır. 1908 yılı Temmuz ayının son günleri ve Ağustos ayının başlarında yeni anayasal düzen için yapılan kutlamalar, gündelik hayatın bir parçası olmuştur. Başlangıçta kansız, anarşisiz bir coşku ha-

linde seyreden halkın tepkisi, yapılan mitinglerle artarak devam etti. Her vilayette İttihat ve Terakki şubeleri, kulüpleri açıldı. Bu durum geçen dönemin sessizliğine alışmış yöneticileri endişeye düşürmeye başladı.

Meşrutiyetin ilanıyla beraber gerek İstanbul'da gerekse taşrada kamuoyu düşünceleri değişmiş, bakanlar ve çoğu memurlar görevlerinden alınmış, basın çok cesur yazılar yazmaya başlamış, ahalinin müracaat tarzları haddini aşmıştı. Askeriye ve tıbbiye öğrencileri önlerinde mızıka ile Babıâli'ye gelerek Arz Odası önünde nutuklar atmışlar, içlerinde at üzerinde bulunan bir gencin "Kanun-i Esasi Midhat Paşa'nın haksız yere dökülen kanıyla yazılmıştır" diye başlayan heyecanlı nutku o sırada toplantıda bulunan Meclis-i Vükela'yı telaşlandırmıştı. Bu toplantının ertesi günü Servet-i Fünun matbaasından üç kişi Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa'yı ziyaret ederek siyasi tutukluların aklarını istediler. Dâhiliye Nazırı bu konunun zaten halledildiğini ve iradenin çıktığını söyledi ise de gelenler "İrade-i seniyyeyi Büyükkapı önünde toplanmış ahaliye bizzat okursa iyi tesir meydana getireceğini söyleyerek" Memduh Paşa'yı alıp Binektaş'na götürdüler. Nazır, iradeyi bizzat halka okumuş ve bu durum halk tarafından alkışlarla karşılanmıştı^[1].

28 Temmuz'da yayınlanan siyasi af genelgesi ile Meşrutiyet kendisine yer edinme yolunda bir adım atmıştı. Adi suçlular da isyan ederek affedilmelerini sağladılar. Basın, af ve hükümet değişiklikleri, Meşrutiyet'in ciddiliğine halkı inandırmıştı. İstanbul'da başlayan Meşrutiyet kutlamaları, sokak gösterilerine dönüşmüş ve geniş katılımla günlerce, dışarıdan müdahale gerektirecek biçimde sürmüştür. Hemen her yerde hapishanelerdeki siyasi suçluların serbest bırakılması, ülke dışına kaçmış olanların geri dönmeleri bir kargaşa ortamı oluşturmuştu. Bu durumu kontrol altına almak isteyen cemiyet, merkezde ve vilayetlerde bürokratik kademelerde yapabildiğince temizliğe girişti.

Gösterilerin sonunun gelmemesi üzerine 27 ve 28 Temmuz'da gösterilere son verilmesi için resmi ilanlar çıkmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti bu bildirimlerle gösterilere son verdiğini açıklamak zorunluluğu hissetmişti. Bütün bu olanlar İstanbul'da o zamana kadarki siyasi örgütün, devlet ve hükümet iktidarının kalmadığının bir göstergesiydi. Halkın yaptığı anlaşılacak en temel iş, zorba ve ahlaksız bilinen memurlara yönelik saldırılardı. İstibdatı kişiliğinde temsil eden büyük memurların bir bölümü kaçmış, bir bölümü tutuklanarak adalete teslim edilmişti^[2].

Meşrutiyet idaresinin Sultan Abdülhamit tarafından, daha önce olduğu gibi, bir oldubitti ile tekrar ortadan kaldırılmamasını isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti, bütün halkı sokaklara dökerek bu harekete genel bir görünüm kazandırmayı

[1] Ali Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, Ankara, 1988, s. 1-2.

[2] Kudret Emiroğlu, Anadolu'da Devrim Günleri, II. Meşrutiyetin İlanı, Ankara, 1999.s. 24-25.

başarmıştır. Ancak asayiş ve devlet düzeni bu başarıya feda edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte, ülke genelinde oluşan serbestlik ve hoşgörü ortamı Anadolu'daki şehirlerde de kısa süre içerisinde kendisini göstermeye başladı. Türkler, Ermeniler ve Rumlar, "Yaşasın hürriyet, yaşasın meşrutiyet" nidaları ile gösteriler yaptılar. Kutlamalar sırasında Ermeniler, "Ey velinimetimiz Türkler, sevgili kardeşlerimiz, muazzez vatandaşlarımız" şeklinde nutuklar atıyorlardı. Adapazarı'nda affin uygulanması ile birlikte tutuklular serbest bırakılıyordu. Ancak bu durum asayişin daha da bozulmasına yarıyordu. Örneğin, hapisten yeni çıkan Cin Ali ve Keçe Külâh isimlerindeki kişiler aynı şekavet ve katle devam etmişler daha sonra her ikisi de yakalanarak yeniden hapse konulmuşlardı^[3].

Meşrutiyetin ilanı sırasında Bursa Valiliğinde Mehmet Tevfik Bey buluyordu. Vali, Meşrutiyetin ilanını bildiren telgrafı kendisine bağlı birimlere duyurarak Bursa'da ilan etti. Ancak bunu takip eden iki gün herkes mütereddit bir şekilde bekledikten sonra Meşrutiyetin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından ilan edildiği, bu cemiyetin Bursa şubesine merkezden gönderilen telgrafla anlaşıldı. Bu zamana kadar Bursa'da böyle bir şube bulunduğu için vali de habersizdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meydana çıktığı o gün bir bayrama dönüştü. Herkes birbirini tebrik ediyor ve memurlardan birçok insan vilayet makamına gelip millete ve Hünkâr'a dua ediyorlardı.

O sıralarda bir otelde Kanun-ı Esasi şerefine büyük bir ziyafet düzenlendi. Bursa'nın müslim ve gayrimüslim bütün ileri gelenleri ve memurları tarafından hazırlanan bu ziyafet esnasında hürriyeti övücü nutuklar irad olduğu ve sarıklı hocalarla papaz ve hahamların birbirleriyle kucaklaşıp öpüştükleri görülüyordu. Bir hafta sonra nümayişler top patlar gibi birdenbire başladı. Bu hareketler İstanbul'dan gelenlerin orada yapılmakta olduğu anlaşılan büyük nümayişlere dair verdikleri havadisler ve belki de merkez-i umumiden sık sık telgraf almakta olan Bursa'daki cemiyet merkezinin verdiği işaret üzerine icra ediliyordu ve bu gösteriler zaman geçtikçe daha da coşkunlaşmıştı. "Yaşasın hürriyet! Kahrolsun istibdat!" sesleri gittikçe daha kuvvetli bir şekilde işitiliyordu.

Bu kalabalığın içinde mutlakiyet devrinin en azılı ve ahlaksızlarından, birtakım kimselerin ön safları işgal ettikleri ve en yüksek sesle haykıranların bu adamlar olduğu görülüyordu. İstanbul'daki şiddet hareketlerini taşra ahalisinin kendisine örnek aldığı sırada Bursa'da da halk kitleleri büyük küçük memurlar arasında öteden beri kötü olduklarına inandıkları veya o vakte kadar fenalıklarından şikâyet olunanları doğrudan doğruya işten el çektirmeye başladılar. İstanbul'da iş başında bulunan bütün büyük memurlara yapıldığı gibi bir sabah valinin evinin

[3] BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH.EUM.THR., 1/27.

önünde toplanan ve Meşrutiyetin ilanından duydukları heyecanla nümayiş yapan bir kalabalığın lideri tavrını taşıyan bir zat valiye de sadakat yemini teklif etmişti. Vali meşrutiyete bağlı kalacağına dair yemin ederek bir de konuşma yapmıştı.

İstanbul'da görevine son verilerek Bursa'ya sürgün edilen ve gemiye bindirilerek Mudanya'ya gönderilen Sultan Abdülhamit'in hususi yaveri Çerkez Sakallı Mehmet Paşa, otelinden halk tarafından çıkartılarak vali konağına kadar getirildi. Vali, hınca hınç dolu galeyana gelmiş kalabalığın Mehmet Paşa'nın sorgulanmasına fırsat vermeyeceğini anlayarak hemen tutuklanmasını emretti. Bu arada Bursa'da hafiyelik ettikleri ve jurnal gönderdikleri öteden beri bilinen Kaymakam Ali Cevad, Miralay Rıza ve Yüzbaşı Enver'in de halkın lanetleri arasında kumandanlığa kadar götürülerek orada tevkif edildikleri görüldü.

Bu sırada İstanbul Belediye Başkanlığı'nı da yürüten Fehim Paşa kaçtığı Bursa'da atlı arabası ile Mudanya tarafına doğru giderken halk tarafından tanındı, ancak Mudanya Kaymakamı'nın gönderdiği jandarmalarla kurtuldu ise de Yenişehir tarafına kaçarken halk tarafından linç edildi. Bursa'da halk bir türlü sakinleşmek bilmiyordu. İstanbul'da hapishanelerin boşaltıldığını öğrenince aynı uygulamanın Bursa'da yapılmasını ve duhuliyeye vergisinin de bundan sonra halktan alınmamasını istedikler. Bursa İttihat ve Terakki Cemiyeti yayınladığı beyannamelerle halkı sükûna davet ederek verginin gerekliliğinden bahsettiyse de bundan olumlu bir sonuç alınamamıştı. Hükümet konağı basılıp, bazı memurlara hakaret edildi. Valinin odasına kadar girilip oturuldu. Vali, yanında bulunan İttihatçılarla görüşmeyi sürdürdü. Halk konağı boşaltsa da taşkınlıklar devam etti, gazeteci Emin Efendi'nin matbaası da tahrip edildi. Reji İdaresi'ne, zengin tüccarların mağazalarına saldırılacağı haberleri duyuldu, gayrimüslim ailelerin de iki gündür Bursa'yı korkuyla terk ettiği haberi geliyordu.

Cemiyetle yapılan görüşmeler sonunda İstanbul'dan askeri takviye istenmesi kararlaştırıldı. Cemiyet de yayınladığı bildiride, "vatanın selameti için neler yapılması lazım ise müzakere" edildiğini, "kararlarını icra ettirmek için yavaş yavaş her tarafa emirler" verildiğini, "ahalinin bu icraata intizar etmesi" gerektiği bildiriliyordu (9 Ağustos 1324).

Bir tabur askerin yola çıktığı haberi gelince Vali Tefvik Bey, Debbağ Mustafa ile matbaaya saldıranları tevkif ettirdi. Asker 12 Ağustos'ta Bursa'ya ulaştı. Birlikte Manyasizade Refik, Halil, Hilmi ve Avukat Abdurrahman Adil beyler de gelmişti. Özellikle köylerde dağıtılan, İzmir'den gönderilen beyannamelerde "millet ve vatanımız şu son devirde çok fena bir vaziyette idi ve dinimize de büyük zaaf arız olmuştu" denilmekte, "yatsı namazından sonra okuduğumuz Kunut duasını bile 'millete akıl öğretiyor' diyerek kaldırmak istediler. Lakin ulema ayaklandı ve hükümet korktu" görüşü savunulmaktaydı.

Bursa'da da şubesi kurulan İlmiye ve İttihat Cemiyeti, Hüdavendigâr Gazetesinin 3 Eylül 1324 günlü sayısında “Kadınların açık saçık kıyafetlerle erkeklerin arasında gezinmeleri, oyun ve çalgı mahallerine gitmeleri mehazirden salim olmadığı ve efkâr-ı İslamiye nokta-i nazarından birtakım su-i tefsire uğramakta bulunduğu cihetle, bunların meni hakkında merciinin dikkatini celb ederiz...” gibi isteklerle siyaset sahnesine girdikleri anlaşılıyordu. İşten çıkarılmış bulunan müftünün oğlunun, “artık hürriyet sayesinde ulema dükkânlarında teşhir olunan insan resimleri kaldırtmağa imkân bulacaktır” diyen Ömer Fevzi Efendi ile işbirliği yaparak, üstünde müftünün mührü bulunan kâğıtlar köylülere imzalatarak, Reji ve Duhuliye vergileri için vali aleyhinde İstanbul'a yazılar göndermesi, valiyi zor durumda bıraktı. Vali Mehmet Tefvik Bey kendisi teftiş istediği gibi, İstanbul'a çağrılarak Dâhiliye Nazırı ile görüştü. Yapılan tahkikattan da memnun olmayan Vali Bey, İstanbul'a tekrar çağrılışında, Bursa'ya dönmek istemedi ve Bursa Valiliği üstünde kalmak üzere yeni bir makama atanmayı bekledi; sonunda 14 Ocak 1909'da yerine başkası atanarak, kendisi de Ankara Valiliği'ne tayin edildi.^[4]

Bursa'da cereyan eden bu tür olaylara hemen hemen bütün Anadolu'da rastlamak mümkündür. Journalden şikâyet edenler şimdi kendileri İttihat ve Terakki için jurnale başlamışlardı. Bu tür durumlar devletin güvenlik görevlilerini iş göremez hale getiriyor, asayiş ve düzeni korumak mümkün olmuyordu.

İzmit'te ise Meşrutiyetin ilanı farklı bir ortam meydana getiriyordu. Siyasi hesaplaşmalar için İttihat ve Terakki Kulübü bir araç olarak kullanılıyordu. İzmit'teki gösteriler, memur azilleri ve mahkûm isyanı olayları ise, genel düzen bozukluğu kadar, eşraf ve nüfuz sahibi kimselerin kendi nüfuzlarını artırma gayretinden kaynaklanmaktaydı. Mutasarrıf Musa Kazım Bey, hükümet erkânı, eşraf ve halk olduğu halde, İzmit Belediyesi önüne gelerek Kanun-i Esasi'yi ilan eden Sadaret makamından gelen telgrafi okuduktan sonra şehrin tanınmış avukatlarından Ali Vasıf Bey daha evvel hazırladığı nutkunu okumaya başladı. Ali Bey, millet hâkimiyetini eline aldı sözü üzerine Musa Kazım Bey sözünü keserek “Şevketmaab efendimiz Kanun-i Esasi'yi verdi” demesi üzerine hatip sözünü düzeltmeye mecbur kaldı. Hatip sözüne son verdikten sonra Müftü Hasan Fehmi Efendi zemin ve zamana uygun bir dua ederek herkes işi başına döndü. Fakat Kanun-ı Esasi'nin ne demek olduğunu halk birbirine soruyor, doğru eğri herkes birbirine anlatmak istiyordu. Ertesi gün gelen İstanbul gazeteleri de kısaca tebliğ-i resmiden başka bir şey yazmamışlardı. Daha sonra gelen gazetelerle İzmit halkı devrimi yapanların İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğunu öğrenince, İttihat ve Terakki Cemiyeti kulübü açıldı ve üye kaydına başlandı.

[4] Bir Devlet Adamının Mehmet Tefvik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, Yayına Hazırlayan: F. Rezan Hürmen, İstanbul, 1993, s.140-144.

Bu kulübün kişisel ihtirasları gerçekleştirilmek için kurulduğu kısa süre sonra anlaşıldı. Bu amaca ulaşmak için görevden aldıkları kişiler hakkında çeşitli dedikodular çıkmışlar ilk olarak İzmit Mutasarrıfını görevden almışlardı. Bu hususu yürürlüğe koyabilmek için İttihat ve Terakki Kulübü'ne girmiş bazı kişileri kendilerine arkadaş ederek bir gün Hacı Salih Efendi'nin hanları içindeki otelinin bahçesinde toplanarak, bayraklarla hükümete gidildi. Otel bahçesinden çıkan bayraklarla çarşı içinden geçerken cemaat gittikçe artarak demiryolu boyunca bayraklar arkasından giden biteviye çoğalıyordu. Telgrafhane işgal edildi. Hükümet konağına girildi ve mutasarrıfı istemeyiz, diye bağırıldı, mutasarrıf ve memurlar kaçtılar. Abdülhamit'e, mutasarrıfı istemeyiz, diye telgraf çekildi. Bu sırada biri diyor ki filan memuru istemeyiz, hep birden istemeyiz bu suretle o günün memurlarından hemen hemen istenilen kimse kalmamış gibiydi.

Mutasarrıf Arnavut olduğu için, bazı Arnavutlar tarafından yapılan eşkıyalık ve İzmit'te iki çiftlik alması dedikodulara yol açmıştı. Jandarma Kumandanı Zekeriya Bey de Arnavut'tu. Mutasarrıf Musa Kazım Bey, Zekeriya Bey vasıtasıyla halkın hareketine maruz kalmamak suretiyle ihtilalcilerden söz alarak, bir fayton arabasında Musa Bey yanında oğlu Selahattin Bey, karşılarında Binbaşı Zekeriya Bey oldukları halde hükümetten çıktılar. İhtilalciler her ne kadar söz verdilerse de sözlerini yerine getirememişlerdi. Buna başlıca sebep de mahkûmların bağırmaları olmuştu.

Yeni Mutasarrıfın gelişi de İzmit eşrafı için yeni güç gösterisi gerektirmiştir. İhtilalciler, Ali Seydi Bey'in, önceki mutasarrıf Musa Kazım Bey'in taraftarlarına kapılmaması için aydınlatılması lazım geldiğini dikkate alarak ve halkın kendileri ile beraber olduğunu göstermek maksadı ile bayrak kaldırmak kararını vermişlerdi. Önde tellallar uzun sıriklara bayrakları asarak ve arkalarında ihtilalciler hanları içindeki havuzlu bahçeden çıkarak hükümete yöneldiler. Bu durumu gören halk ne olacak diye kafileye katıla katıla mühim bir yekun olduğu halde hükümet avlusuna doldu. Ve avlu gelen halkı tamamı ile alamayıp dışarıda da mühim miktarda bir kalabalık kalmıştı. Ve bu kalabalığın Mutasarrıf'ı tebrike geldiklerini bildirdiler. İhtilalcilerin elemanlarından takriben 40-50 kişi Mutasarrıf'ın huzuruna girdiler. Arz-ı tebrikten sonra selefleri Musa Kazım Bey'in kötülüğüne iştirak eden hükümet memurları aleyhine adları yazılmış bir kâğıt okundu.

İhtilalcilerin garazkarane hareketleri memleket içinde bir dedikoduyu mucip olmaları, İttihat ve Terakki Kulübü adıyla açılmış olan bu kulübün İzmit halkını birleşmeye değil, ayrılığa sevk ettiğinden Kulüp hükümet tarafından kapatılmıştır. Bu ihtilalciler ikinci bir defa kulüp açmaya teşebbüs etmişlerse de o da aynı sonuca uğramıştır.^[5]

[5] Emiroğlu, Anadolu'da Devrim Günleri, II. Meşrutiyetin İlanı, s. 153-156.

Meşrutiyeti tam bir özgürlük ortamı olarak görenlerin çıkardığı olaylar böyle devam edip gidiyordu. Bolu ve Yalova'da esas problem jandarma eksikliği sıkıntısından ve mevcut jandarmaların da bu şehirlerde çok uzun zamandan beri görevlerini sürdürmelerinden kaynaklanıyordu. Jandarma görevlileri buldukları yerlerde mal ve mülk elde etmişler, bölge insanına zarar vermeye başlamışlardı. Hemen hemen bütün şehirlerde de mahkeme binası ve hakim sıkıntısı çekiliyordu. Adaletin gecikmesi bölgede asayişsizliğin en önemli sebeplerindendi^[6].

Görüldüğü üzere 31 Mart hadiseleri Kuzeybatı Anadolu'da yeni bir karışıklık meydana getirmişti. İstanbul'dan kaçan askerlerin çoğu İzmit, Bolu, Ankara ve Bursa taraflarına geldiler. Bunların tutuklanmaları için mevcut jandarma kuvvetinin yetersiz kalacağı tespit edildiğinden redif kuvvetlerinin silah altına alınması kararlaştırıldı. Bu sırada Meclis-i Vükela, bir mahalde vukuat ortaya çıkarsa anında bastırılması için o mahallin kumandanlığına geniş yetki vererek mevcut kuvvetlerin arttırılmasını kararlaştırdı. Nitekim bu yüzden Hareket Ordusu Kumandanlığı her hangi bir isyan vukuunda askere ihtiyaç duyan mahallerin tespiti yoluna gitti. Buna göre bazı vilayetler asker isterken, bir kısmı mevcut kuvvetlerin yeterli olduğunu beyan etti^[7].

Meşrutiyetin ilanından sonra Biga'da da subaylar ve ahali ile şehrin ileri gelenleri arasında büyük bir anlaşmazlık baş göstermişti. Meşruti düzene karşı bazı yayınların yapıldığı Mizan Gazetesi de bu anlaşmazlıktan büyük bir ihtilal çıkmasının yakın olduğunu yazmıştı. Bu anlaşmazlığın sebebi, muhaliflerin kötü duruma sebep olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hükümete müdahalesini göstermeleri ve meşruti idarenin kötü bir idare tarzı olduğu yönündeki düşünceleri idi. Bu ihtilafın başladığı sırada Biga Sancağı Mutasarrıflığı vekâletine tayin edilen Samih Bey, hemen Biga'ya giderek durumu yerinde inceledi ve Biga kazasının iyi idare edilmediğini gördü. Biga kazası idarecileri idare-i maslahat adı altında suçsuz sekiz kişiyi hapse atmışlardı. Samih Bey hemen bunları hapisten çıkarttı. Muhalifler birbirleriyle anlaşmaya davet edildi ve düzen sağlandı^[8].

İstanbul kışlarında 31 Mart Vak'ası sırasında görülen huzursuzluklar Çanakkale istihkâmlarında da yaşandı. İstihkâmlardaki askerlerden bazıları genç subaylara karşı açıkça saldırmaya başladılar, subaylardan bazıları firara ve saklanmaya mecbur kaldılar. İstihkâm bölüklerinin cephaneleri açarak yetmiş beş kişinin bu silahlardan aldığı ve diğer kısmının çarşılarda rovelvör ve kama gibi silahlar sattıkları görülüyordu. Bu sırada Boğaz muhafızlığında bulunan Ferik

[6] BOA. DH. MUİ. 114/64, lef. 22-3, 20-35.

[7] Zekeriya Türkmen, Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması, İstanbul, 1993, s. 120-121.

[8] BOA. DH. MUİ, 114/64.

Mazhar Paşa hiçbir şeyden bilgisi olmadığını beyan ederek ihtiyaten saklanıyordu. Bu durum üzerine Mutasarrıf Samih Bey, kendi ifadesiyle meşrutiyeti muhafaza etmek, askeri ihtilali ortadan kaldırmak ve ahaliyi tehlikeden kurtarmak için yetkisi dairesinde çalışmaya başladı. Gece hususi hizmetçisini kışla önüne göndererek askerlerin durumunu araştırttı ve bunların saldırabilecekleri yerleri muhafaza altına aldırdı. İhtiyaten kapanmış olan İttihat ve Terakki kulübünü tekrar açtırdı. Askerlerin arasına girerek bazen nasihatle bazen tehditle onları bu hareketlerinden vazgeçirmeye çalıştı. Bu çalışmaları tepki çekti, “Süleyman Suudi” isminde bir çavuş hükümet dairesine gelerek Müftü Mustafa Rasim Efendi’nin de bulunduğu bir sırada “asker seni öldürecek” tarzında tehditlerde bulundu.

Askerler kışlalardan harice hücum etmek için uygun zamanı bekliyorlardı. Hücum işareti verildiği esnada Mutasarrıf Samih Bey de ahaliyi toplamış onlara nasihat ediyordu. Bu kalabalığa karşı harekete cesaret edemeyen askerler Mecidiye Kışlasına çekilmişler ve böylece önemli bir karışıklığın önüne geçilmişti. Çanakkale Kışlalarında 5.000 asker bulunuyordu ve bunların İstanbul’a yürümeleri önemli bir problem ortaya çıkarabilirdi. Samih Bey’in bu hareketi o zaman Çanakkale’de bulunan konsoloslar tarafından da sefaretlere yazılmıştı^[9].

Bu askeri ihtilal önlendikten sonra yapılan resmi tahkikat sonunda Boğaz Muhafızı Mazhar Paşa emekliye sevk edilmiş, 78 asker kalebentliğe ve bir taburluk asker tamamen sürülmüştü. Bu sonuçlar ihtilalin hiç de küçük boyutta olmadığını gösteriyordu. Mutasarrıf Samih Bey, meşrutiyetin koruyucusu olarak Kal’a-i Sultaniye Mutasarrıflığında üzerine düşen görevi yapmış, Hürriyet Ordusu, henüz Hadımköy’e ulaştığı sırada 3. Ordu Kumandanlığı’na bir telgraf göndererek, Çanakkale tamamen emniyet altına alındığından “bir ferd-i muharib veyahut alelade bir kâtib sıfatıyla nereye istenilirse harekete hazır olduğunu” bildirmişti.

Meşruti düşünceye karşı askerler arasında başlayan bu karışıklıklar halledilmekle beraber, mutasarrıflık dâhilindeki asayişin aynı şekilde iyi olduğunu söylemek pek mümkün değildi. Her yıl limanın bir tarafında ayandan birkaçının dağa kaldırıldığı veya bazı kimselerin eşkıya tarafından taarruza uğradığı görülüyordu. Bu tür olayların devam etmesinin en önemli sebebi, devam edip giden olaylara yerel yöneticilerin önem vermemesi ve olaylara sebebiyet veren şeylerin araştırılmaması idi. Bu sebeple 1909 yılından itibaren firarda olan eşkıyanın aranmasına başlandı ve bunlara yataklık eden kimselerin zabıtaca takibe alınması sağlandı. Bu tedbirler sonunda Bayramiç’te on senedir çetecilik yapan “Kopuk Ahmet”, Bigada “Kırlı Emin”, Kastamonu’daki hapisshaneden kaçan ve eşkıyalık yapan “Alaca

[9] BOA. DH. MUİ 114/64; P. Philip Graves, İngilizler ve Türkler, Tec. Yılmaz Tezkan, Ankara, 1999, s. 114

Halil” isimlerindeki eşkıyalar yakalanmışlardı^[10].

Adapazarı’nda da bu asayişsizlik olaylarının ve çetelerin artması üzerine Hareket Ordusu’ndan düzenli bir birlik buraya gönderilmişti. Birlik Adapazarı’na gelir gelmez gerekli takibat ve aramayı yaparak şakilerden Kadir, Baş Mustafa ve arkadaşı Salih’i, önemli şakilerden Kazım ve İbrahim’i yakalayarak kazanın her yerinde asayiş sağlamıştı. Bu sebepten dolayı binlerce ahali 18 Eylül 1909 tarihinde Adapazarı Hükümet binasının önüne gelerek memnuniyet ve sevinçlerini dile getirmişlerdi. Daha sonra kaza ileri gelenleri de aynı maksatla hükümete gelerek memnuniyet ve teşekkürlerini bildirmekle birlikte, bunun meşrutiyetin bir başarısı olduğunu söylemişlerdi. Bu çalışmalardan sonra Hareket Ordusu’na mensup birlik İstanbul’a dönmüştü^[11].

Birliğin İstanbul’a dönmesinden sonra karışıklıklar tekrar ortaya çıkmaya başladı. Bu durumun ana kaynağı ise polis ve jandarmanın sayıca az olması ve mevcut olanların da çoğunun yerli ve ihtiyar bulunmasından kaynaklanıyordu. Asayişin sağlanması için her şeyden önce bu eksikliklerin giderilmesi gerekiyordu^[12]. Fakat polis ve jandarma sayısında değişme olmadığı için aynı problemler ertesi yıl da yaşanmaya devam etti. Ulaşım ve haberleşmenin güven içinde yapılabilmesi için Bolu, Düzce ve Adapazarı arasında okullara mahsus olmak üzere bir jandarma aralık postası tesisi Dahiliye Nezareti’nce kararlaştırılmıştı^[13]. Bu sırada tütün kaçakçıları ile devriye kolları arasında önemli problemler yaşanıyor, bu problemler silahlı çatışmalara kadar varıyordu^[14].

1911 ve 1912 yıllarında Adapazarı’nda asayişsizlik ve hırsızlık olayları had safhaya gelmişti. Bu sebeple Hendekliler 22 Haziran 1912 tarihinde Meclis-i Mebusan Riyasetine şu telgrafi çektiler:

“Biz zavallı Anadolulular hiçbir zaman âsûde kalamadığımız için hırsızlık son zamanda tevessü ederek hemen her gün köyler ve kasaba kenarında suret-i aleni-yede bargir vesaire hayvanatımız sirkat olunmakta ve bu hal tahammülfersa bir dereceye geldikten başka iki gün mukaddem Adapazarı caddesinde üç yolcunun önüne çıkarak nukud-ı mevcudiyelerini gasb eden şakiler hükümet-i mahalliye-mizden katiyyen takib olmamışdır. Ahali Adapazarı’ndan mahal-i saireye gitmeye cesaret edememekte ve adeta mahsur bir halde bulunmaktayız. Mütecasirinin derdestiyle tecziyelerinin istikmalî ve emniyet-i umumiyenin temini her neye mütevakkıf ise kemal-i sabırsızlıkla icrasını talep ve istirham ederiz. Aziz İmam

[10] BOA. DH. MUI, 114/64.

[11] BOA. DH. MUI, 2-2/12.

[12] BOA. DH. MUI, 23-1/36.

[13] 14 Haziran 1910. BOA. DH. MUI, 103-1/37.

[14] Tanin, 6 Eylül 1327/19 Eylül 1911, No: 1096

Mahallesi Muhtar-ı Evveli Mehmed, Hendek Nahiyesi Hacı Ali Mahallesi Muhtarı Hüseyin Şevki, Kemerler Mahallesi Muhtar-ı Evveli Mehmed^[15]”.

Bu telgraf üzerine Dâhiliye Nezareti, İzmit Mutasarrıflığı'nı uyararak Adapazarı ve Hendek'te hırsızlık suçundan dolayı arananların hemen yakalanarak cezalandırılmalarını ve hiç kimseye müsamahalı davranılmamasını istiyordu^[16]. Bu karışıklılar sebebiyle, Adapazarı, Geyve, Hendek ve Akyazı'da her ay ortalama birer kişi katlediliyordu^[17]. İstanbul Polis Müdüriyeti de bölgedeki hırsızlık olaylarının azalması için Dâhiliye Nezareti'ne müracaat ederek, İstanbul'dan İzmit'e kadar trenlerde polis ve inzibat memuru bulundurulmasını istiyorlardı. Çünkü Sapanca yolcularının bir kısmı tren ücretlerini ödemiyorlardı. Ayrıca 1911 yılında Adapazarı'ndan tüccarların kasalarını soyanlar biletsiz olarak Adapazarı'ndan hareket eden trene binerek kaçmışlardı. Fakat bu istek tren şirketi tarafından kabul edilmemiş, gerekçe olarak ise diğer bölgelerdeki trenlerde polislerin biletsiz olarak binmek isteyecekleri gösterilmişti^[18].

Bu dönemde Türk hükümetinin karşılaştığı asayiş problemleri İngiliz The Times gazetesine konu oluyor, gazete bu konu ile ilgili olarak “Önerilen Baskı Önlemleri” başlığı altında şunları yazıyordu:

“Eşkıyalık Türkiye'nin genç parlamentosunun son vermeye kararlı olduğu çok eski belalardan biridir. Sert önlemler teklif edileceği zaman gelecek oturumda önemli bir tartışma konusu olacak bunların arasında şu ifadeler yer alıyor: Vilayet yetkilileri fidye ödemeyi tamamen ortadan kaldırılabilecek, kendilerinin takibini engellemek için ellerinde bulunanları öldürme adına eşkıyaların tehditlerine izin verilmeyecek. Bir ya da iki zavallı şanssız bundan ötürü kurban edilmeliydi, fakat eşkıyalığa öldürücü bir darbe vurulması, bunun eşkıyalığı bir iştilal olmaktan çıkaracağı müzakere edildi. Geçen yılki ihtilal ve Abdülhamid'in halinde önemli bir rol alan Sami Bey İstanbul'daki Sabah'ın eski editörü idi. Politika yazarı ve bir şair olarak Türk edebiyatında yüksek bir yere sahip olup evlilik bağı ile Mısır Hıdiv ailesiyle ilişkilidir.^[19]”

1910 yılının Temmuz ayında Biga Mutasarrıflığının kazalarında bir inceleme gezisine çıkan Mutasarrıf Samih Bey gezisi ile ilgili raporlarını Dâhiliye Nezareti'ne bildiriyordu. Bunlardan 17 Temmuz 1910 tarihli olan ve Tanin Gazetesinde de yayınlanan raporunda Samih Bey Ayvacık kazasında yaptığı incelemeler ve gözlemlerinden bahsediyordu:

[15] BOA. DH. H, 61-1/6, lef. 2.

[16] BOA. DH. H, 61-1/6, lef. 1.

[17] BOA. DH. EUM. EMN, 32/29.

[18] BOA. DH.EUM.THR, 73/38.

[19] The Times, 8 October 1909

“...Bütün herkes meşruti idarenin gösterdiği müessir şefkat ve adaletten son derece müteşekkir ve mesuddur. Köylerin ahalisi saatlerce mesafeden atlarıyla beni karşılamaya geliyorlar. Şimdiye kadar hiçbir memur aleyhinde şikâyet edilmedi. Asayiştan memnun olmayan bir kimse görmek kabil değildir...”^[20]”

Bu dönemdeki eşkıyalık olaylarından bazı örnekleri şu şekilde vermemiz mümkündür: Akpınar köyünden Ali Ağa’yı tehdit ile para talep ettikleri haber alınan eşkıyadan Katil Süleyman ve arkadaşları yakalanarak mahkemeye teslim edilmişler^[21]. 1910 yılında Erenköy civarında Kürt Ali Çavuş ve tütün kaçakçısı Şükrü’yü parasını alarak öldürülen tütün kaçakçısı Bergoslu Arif idama mahkûm edilerek idam İstanbul’da gerçekleştirilmiştir^[22]. Kal’a-i Sultaniye hapishanesinden kaçarak bir jandarma neferini öldüren ve postaya saldıran Dönme Hüseyin adındaki şaki ölü ve iki arkadaşı yaralı olarak ele geçirilmiştir^[23].

1912 yılından itibaren başlayan Balkan Savaşları ve peşinden I. Dünya Savaşı asayişini olumsuz yönde etkileyecektir. Güvenlik güçlerinin cephelere kaydırılması ve asker firarlarının artması asayişini olumsuz yönde etkilenmiştir. Her ne kadar Kale-i Sultaniye Mutasarrıflığı dâhilinde Biga, Lapseki, Ezine, Ayvacık, Bayramiç kazaları ve Karabiga iskelesiyle liva merkezinde birer karakol mevcut idiyse de bu karakollar asayişini sağlamak konusunda yetersiz kalıyordu^[24].

[20] Tanin, 21 Temmuz 1910.

[21] Tanin, 12 Temmuz 1910.

[22] Tanin, 30 Nisan 1911.

[23] Tanin, 21 Eylül 1911.

[24] BOA. DH. EUM. MKT, 72/38.

SONUÇ

Meşrutiyet yönetimi, Türk siyasi tarihi açısından önemli dönüm noktalarından birisidir. Ancak dönemin Osmanlı Devleti için çok önemli problemleri içersine aldığı da bir gerçektir. Jandarma sayısı yetersiz, mahkemelerinde yargılama güçlükleri çekilen, iktisadi yönden sıkıntılı bir ülke için özgürlüklerin artırılması ve her türlü suçlular için afların çıkarılması problemleri çözmek yerine durumun daha da kötüleşmesine sebep olmuştur. Başkent İstanbul'un çevresindeki bölgelerde durumun nezaketi açıkça görülmektedir. Bu noktadan hareketle ülkenin diğer bölgelerinin durumunu da tahmin etmek mümkündür. Bu karışıklılar içerisinde bulunan bir ülkenin savaşlar silsilesine girecek olması da ayrıca düşünülmesi gereken bir konudur.

Balkan Savaşları ve Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı başarısızlıkları bir de bu yönden ele alınmalıdır. Sadece asayişsizlik ve eşkıyalık değil hizipçilik de Osmanlı ülkesini kargaşaya sürükleyen etkenlerden olmuştur. Savaşlar sırasındaki asker firarları, jandarma ve polis eksikliği asayiş ve eşkıyalık hareketlerini daha da artırmıştır.

II. Meşrutiyet Döneminde Musul'da Aşiret İsyanları (1908-1914)

Doç. Dr. Önder DUMAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / SAMSUN

19. yy.ın son çeyreğinden itibaren Osmanlı toprakları “büyük güçler” açısından bir nüfuz mücadele sahası olarak görülmüştür. Yakın doğuyu uzak doğuya bağlaması açısından coğrafi, zengin petrol yatakları dolayısıyla da iktisadî açıdan stratejik önemi haiz^[1] Musul bölgesi ise hiç kuşkusuz söz konusu mücadelenin en yoğun yaşandığı yerlerden biridir.

Musul, sosyal yapısı (aşiret/göçebe) nedeniyle, Osmanlı hâkimiyetine girdiği tarihten itibaren sürekli asayiş sorunlarının yaşandığı bir bölge olmuştur. Özellikle aşiretlerin “düzen altına girmeme” nitelikleri, bölge üzerinde hesapları olan güçlerin dikkatini çekmiş ve bu güçler deyim yerindeyse yarayı kaşıma politikası takip etmişlerdir. Başını İngiltere'nin çektiği bu güçler bölgeye gönderdikleri istihbarat elemanları vasıtasıyla halkı etnik bakımdan ayrıştırmaya çalışmışlar ve bu hususta özellikle aşiretler üzerinde yoğunlaşmışlardır. Dış kaynaklı tüm bu çalışmalar neticesinde, II. Meşrutiyet sonrasında Musul'da etnik temele dayalı, ulusal istemler içeren isyanlar ortaya çıkmıştır. Mevcut çalışma bu isyanları gelişim seyri itibarıyla Osmanlı arşiv belgeleri ışığında tespit etmek amacıyla yöneliktir.

Bölgenin İdarî ve Nüfus Yapısı

20. yüzyıl başlarında Musul Vilâyeti Merkez, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarından oluşmaktaydı^[2]. 1906-1907 yılı nüfus istatistiğine göre vilayetin toplam

[1] Mim Kemal Öke, “Musul ve Kürtler”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S: 52(Nisan 1991), s. 13. Cezmi Eraslan, “Irak'ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı: 35, İstanbul 1994, s. 224.

[2] Musul Merkez Sancağı İmadiye, Akra, Zibar, Dohuk, Zaho ve Sincar, Kerkük Sancağı Revandiz, Selâhiye, Köy-sancak, Raniye, Süleymaniye Sancağı ise Bazyan, Merge, Şehr-i Zor ve Gülanber kazalarından oluşmaktaydı. Sinan Marufoğlu, Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914), Eren Yayınları, İstanbul 1988, s. 39.; Cengiz Eroğlu vd., Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, Global Strateji Enstitüsü Yayını, Ankara 2005, s. 18. Zekeriya Türkmen, Musul

nüfusu 161.748 olup, bunun 148.162'si Müslüman'dı^[3]. Bu Müslüman nüfus içerisinde yoğunluk itibarıyla ilk sırada yer alan Türkler Süleymaniye ve Kerkük bölgelerinde, ikinci sırada yer alan Kürt aşiretleri ise genellikle Musul-İran sınır hattında ve Musul'un güneydoğusunda yaşamaktaydılar^[4].

19. Yüzyıldan II. Meşrutiyet'e Musul'da Asayiş

1550- 1600 yılları arasında konargöçerler üzerindeki merkezi otoritenin hafiflemesi sonucu, Osmanlı Devleti'nde yerleşik ahali aleyhine olmak üzere asayiş sorunları ortaya çıktı. Bu kapsamda Musul Sancağı'nda da aynı tarihlerden itibaren konargöçer aşiretlerden kaynaklanan eşkıyalık hareketleri sıkça vuku buldu^[5]. Zamanla büyük emirlikler/beylikler oluştu ve bunlar süreç içerisinde devletle boy ölçüşebilecek konuma geldiler. 19. yy.ın başlarında ise III. Selim ve II. Mahmut'la beraber uygulamaya konulan idarî reformlar ile ülkede merkezî otoritenin tesisine çalışıldı^[6]. Dolayısıyla bu merkezileştirme politikası kapsamında bölgedeki emirlikler, askerî birlikler yardımıyla ortadan kaldırıldı ve bölge idaresi merkezden atanan yöneticilere verildi^[7]. Yine Tanzimat'la birlikte bölgede yeni vergi ve askere alma sistemleri tatbik edilmeye çalışıldı^[8]. Dolayısıyla merkezileşmeye yönelik tüm bu uygulamalar aşiretler tarafından tepkiyle karşılandı. Aşiretlerin ve bölge halkının tek siyasî güç olarak kabul ettiği beylerin ortadan kalkması ve yerlerine atanan idarecilerin de bölgeyi yeterince tanımamaları neticesinde otorite boşluğu oluştu. İşte bu ortamda beylerin bıraktığı boşluğu Kadirî ve Nakşibendî tarikatına mensup şeyhler doldurdu^[9].

Şeyh ailelerinin dinî ve siyasî liderliği altındaki aşiretler Tanzimat sonrasında da yine asayiş sorunlarına neden oldular. Özellikle devam eden kan davaları ile eşkıyalığı kendine meslek edinmiş bazı aşiretlerin sebep olduğu soygun ve

---

Meselesi Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2003, s. 3.; Eroğlu, Osmanlı Vilayet..., s. 18-19.

[3] Nüfusun ayrıntılı dökümü şu şekildedir: Müslim: 148.162, Rum: 3, Ermeni: 45, Katolik: 4.726, Protestan: 74, Keldani: 719, Yakubi: 1.024, Yezidi: 283 Kemal Karpat, Ottoman Population.....s. 166-167. Esasında bu nüfus istatistikindeki değerler tartışılabilir. Çünkü halkın askerlikten kaçmak ve vergi mükellefi olmamak için sayımlara katılmadığını söylemek mümkündür. Marufoğlu, Osmanlı Döneminde..., s. 53.

[4] Marufoğlu, Osmanlı Döneminde..., s. 68.

[5] Gündüz, "Musul Sancağında...", s. 137.

[6] A. Halûk Çay, Her Yönüyle Kürt Dosyası, Turan Kültür Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s. 366.

[7] Gökhan Çetinsaya, "Hamidiye, Nakşibendiye ve Mülkiye: II. Abdülhamit Döneminde Musul Vilayetinden Bir Kesit, 1897-1901", Kebikeç, S: 10, 2000, s. 131.; Mehmet Mert Sunar, "Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Osmanlı Devleti ve Aşiretler: II. Abdülhamit'ten II. Meşrutiyet'e", Kebikeç, S: 10, 2000, s. 117-118.

[8] Sunar, "Doğu Anadolu...", s. 119.

[9] Çay, Her Yönüyle..., s. 290-291.; Çetinsaya, "Hamidiye, Nakşibendiye...", s. 31. O tarihlerde Kürt aşiretleri arasında çatışma ve kan davaları oldukça yoğundu. Bu çatışmalar ancak dinî nüfuzu olan şeyhler tarafından sona erdirilebilirdi ya da bir süre durdurulabilirdi. Bu durum şeyhlere aşiretler nezdinde siyasî bir güç ve itibar kazandırıyor. Şeyhlerin aşiret reislerine nazaran daha kolay idare edilebileceği düşüncesiyle, şeyhlerin güç kazanmasına devlet tarafından ses çıkarılmadığı düşünülebilir. Sunar, "Doğu Anadolu...", s. 120.

yağma olaylarına zorlukla önlem alınabilmekteydi^[10]. II. Abdülhamit dönemine geldiğinde ise Musul'da Hemavend aşiretinin^[11] neden olduğu asayiş problemleri devleti uzun süre uğraştırdı. Bu dönemde Hamidiye Süvari Alaylarının kurulması ile birlikte aşiretler ile ilgili sorunlar daha da karmaşık hale geldi. Çünkü bazı aşiretler bu alaylara katılmakla birlikte kendilerine verilen imtiyazları bölge halkı ile alaylara katılmayan rakip aşiretler üzerinde kontrol ve baskı aracı olarak kullanma yoluna gittiler^[12]. Dohuk ve İmadiye civarında oturan Ertuş (Artuş) aşireti reisi ve 50. Hamidiye Alayı Kaymakamı Hacı (Mehmed) Ağa'nın bu dönemde kendi yöresindeki diğer aşiretlere saldırması ve yerel idarenin olaylara kayıtsız kalması neticesinde yaşanan uzun süreli kargaşa, bu duruma oldukça uygun bir örnektir^[13]. Yine bu dönemde Dohuk'a bağlı Mezuri nahiyesinde Şeyh Nur Muhammed'in eşkıyalık faaliyetleri ile Akra kazasında Barzan Şeyhi Mehmed'in küçük çaplı isyan teşebbüsü dikkat çekicidir^[14].

“Büyük Güçlerin” Bölgeye Yönelik İlgi ve Faaliyetleri

Yukarıda da ifade edildiği üzere Musul coğrafi konumu, zengin petrol yatakları ve içinde barındırdığı etnisiteden dolayı oldukça stratejik bir öneme sahipti. Bu stratejik önem 19. yy.ın ikinci yarısından itibaren Avrupalı devletlerin ve özellikle de İngiltere ve Rusya'nın dikkatini Musul'a yöneltti.

İngiltere hem bölgedeki petrole sahip olmak, hem de Hindistan sömürgesini ve ona ulaşan yolları kontrol altında tutmak için^[15] Musul'a oldukça önem vermekteydi. Bölgedeki Kürt aşiretlerle yakından ilgilenen İngiltere, bu aşiretleri gelecekteki politikaları açısından kullanmak niyetindeydi. Nitekim bu kapsamda arkeolog, fen bilimci, din adamı, konsolos adı altında bölgeye gönderilen istihbarat elemanları hem bölge hakkında bilgi toplamışlar, hem de aşiret reisleri ve nüfuzlu kimselerle temas ederek, onları İngiliz politik amaçları doğrultusunda kazanmaya çalışmışlardır^[16]. İngiltere 20. yy. başlarından itibaren bölgede artan

[10] Abdullah Saydam, “Tanzimat Devrinde Halep ve Musul Dolaylarında Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S: 8 (Aralık 1993), s. 243-246.

[11] İran'dan gelen bu aşiret Süleymaniye Sancağına bağlı Bazyan kazasında oturmaktaydı. Köyleri basması ve kervanları yağmalaması ile ün kazanmıştı. Hemavend aşiretinin reisleri söz konusu faaliyetleri nedeniyle pek çok defa tutuklanmışlar ve hatta Trablusgarp, Yemen ve Adana taraflarına sürgün edilmişlerse de her seferinde Süleymaniye'ye geri dönerek, şekavete devam edebilmişlerdir. Marufoğlu, Osmanlı Döneminde..., s119-120, 170-171.

[12] Sunar, “Doğu Anadolu...”, s. 123.

[13] Çetinsaya, “Hamidiye, Nakşibendiye...”, s. 132-134.

[14] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Mütenevvia Kısmı (MTV), 178/173 Seraskerlikten Sadarete tezkire 6 Haziran 1314 (18 Haziran 1898).; Çetinsaya, “Hamidiye, Nakşibendiye...”, s. 136-137.

[15] Stuart A. Cohen, British Policy in Mesopotamia 1903-1914, İthaca Pres, London 1976, s. 3.

[16] Erol Kurubaş, Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye Sevr-Lozan Sürecinden 1950'lere, Nobel Yayınları, Ankara 2004, s. 8.

Alman varlığından çekinerek^[17], Kürt aşiretlerine yönelik faaliyetlerini daha da yoğunlaştırdı. İngiltere bu kapsamda istihbarat elemanlarını Hemavend, Barzan ve Caf aşiretleri üzerine kanalize etti. Nitekim bu istihbarat elemanlarından biri de Mark Sykes'dir. Mark Sykes 1900'lerin başında Doğu Anadolu ve Musul bölgesinde at sırtında tam 7.500 millik bir yolculuk yapmış ve bu yolculukta hem aşiretler hakkında bilgi toplamış, hem de aşiret reisleri ile çok yakın ilişkiler tesis etmiştir. Nitekim Mark Sykes bu yolculuğunu ve gözlemlerini 1912'de basılan "The Caliphs' Last Heritage" adlı eserde ayrıntılı bir biçimde anlatmaktadır^[18]. Mark Sykes'in yanı sıra II. Meşrutiyet sonrasında Ely Bennister Soane'nin Süleymaniye'de Şeyh Said ve Hemavend isyanları devam ederken Mirza Gulam Hüseyin Şirazi adı altında bölgeye yapmış olduğu gezi de oldukça dikkat çekicidir^[19]. Dolayısıyla tüm bu faaliyetler İngiltere'nin aşiretler üzerinde etnik temelli bir propaganda yaptığını ve bölgede kendi denetimi altında bir *Kürdistan* oluşturma isteğini açıkça göstermekteydi.

Buna karşılık Rusya ise Büyük Petro'dan beri süregelen güneye inme politikasını uygulamada, Doğu Anadolu ile birlikte Musul bölgesini bir geçiş koridoru olarak düşünmekteydi. Rusya'ya göre bölgedeki Dicle Nehri Basra Körfezi'ne ulaşmada önemli bir vasıta olabilirdi^[20]. Dolayısıyla Rusya tıpkı İngiltere gibi 19. yy. başlarından itibaren konsolosları ve ajanları vasıtasıyla aşiretlerle ilişki içerisine girmiş, onları Rus politik çıkarları doğrultusunda etkilemeye çalışmıştır^[21]. Rusya 20. yy. başlarında İran içlerine kadar ilerledikten sonra, Musul'daki aşiretlere yönelik ilgisini arttırmış ve 1913'ten itibaren Barzan Şeyhi Abdüsselam üzerinden bölgeye nüfuz etmeye çalışmıştır^[22].

İsyanlar

Musul, tıpkı önceki dönemlerde olduğu gibi II. Meşrutiyet'ten sonra da asayiş bakımından sorunlu bir bölgeydi. Ancak bu dönemdeki asayiş sorunları, diğer bir ifadeyle aşiret isyanları nitelik itibariyle farklılık arz etmektedir. Bu dönemde de önceden olduğu gibi yol kesme, köy basma, adam öldürme gibi adi şekavet vakaları olmuştur; ancak Şeyh Said ve onu takip eden Hemavend ile Barzan isya-

[17] Stephan Hemsley Longrings, *Iraq 1990 to 1950*, Oxford University Pres, London 1953, s. 67

[18] Mark Sykes, *The Caliphs' Last Heritage*, Arno Pres, New York 1973.

[19] E. B. Soane, *Mezopotamya ve Kürdistan'a Gizli Yolculuk Kürdistan'ın Kürt Aşiretleri ve Keldanilerine İlişkin Tarihsel Notlar*, Çev: Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul 2007, s. 197-199.

[20] Eraslan, "Irak'ta Türk-İngiliz...", s. 227.

[21] Mahmut Rişvanoğlu, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992, s 215-216.; Muammer Demirel, "Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Kürtleri Elde Etme Girişimleri" Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve Stratejik Açıdan Türkiye (23-25 Ekim 1995-İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, s. 1-3.

[22] Kurubaş, *Kürt Sorununun Uluslar arası...*, s. 19-20.; Demirel, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın...*, s. 3.

nı etnik milliyetçiliği temel almış ve “büyük güçlerin” yönlendirmesi ile gelişme göstermiştir. Diğer bir ifadeyle bu isyanlar siyasî başkaldırı niteliğindedir. Dolayısıyla bu kısımda adı şekavet vakalarından ziyade bu etnik temelli siyasî başkaldırılara temas edilecektir.

Şeyh Said Berzenci ve Hemavend İsyanı

Osmanlı topraklarındaki tüm aşiretler gibi Musul bölgesinde de aşiretler, dinî nüfuzunu siyasî nüfuzla birleştiren şeyh aileleri tarafından idare ediliyordu^[23]. II. Abdülhamit döneminde bu şeyh aileleri, devletin uyguladığı dinî motifleri ağır basan siyaset nedeniyle oldukça güçlenmişler ve Yıldız’la çok yakın ilişkiler kurmuşlardı. Süleymaniye’deki Kadirî tarikatı şeyhi Said Berzenci de bunların içinde en önde geleniydi^[24]. Nitekim Şeyh Said II. Abdülhamit’e şifreli telgrafla konuşabilecek kadar yakındı^[25].

II. Meşrutiyet’in ilânı ile birlikte bölgedeki başta Said Berzenci olmak üzere şeyhler nüfuzlarını kaybedeceklerini düşünerek, yeni idareye kuşkuyla baktılar. Nitekim Said Berzenci 1908 yılı sonlarına doğru kendine bağlı aşiretlerin desteğiyle, görünüşte II. Abdülhamit’e destek amacıyla Meşrutiyet idaresine karşı bir isyan başlattı^[26]. İsyan hareketine daha fazla taraftar bulmak için dinî söylemleri sıklıkla kullanan Şey Said ve taraftarları, kısa süre içerisinde Kerkük ve Süleymaniye çevresinde hakimiyeti ele almaya başladılar. İlk başlarda yerel idare ve askerî birlikler isyanı bastırmakta oldukça zorlandılar ve asayişsizlik nedeniyle halk çaresiz biçimde Meclis-i Mebusan’a telgraf çekerek, yardım istemek zorunda kaldı^[27]. Durumun ciddiyet arz etmesi üzerine bölgeye daha fazla askerî birlik sevk edildi ve ancak bundan sonra Şeyh ve taraftarları dağıtılabilirdi^[28]. Said Berzenci ise 1909 yılı Mayıs’ında öldürüldü^[29].

Said Berzenci’nin öldürülmesi Süleymaniye’de asayişin temin etmeye yetmedi. Çünkü Şeyh’in intikamını almak isteyen Berzenci ailesi, Süleymaniye ve Kerkük’te önde gelen aşiret beyleri ile görüşerek gizli bir cemiyet tesis etti. Söz konusu cemiyetin amacı bölgede asayişsizliği genel bir kabule dönüştürmek ve nihayetinde

[23] Garo Sasuni, Kürt Ulusal hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri, Med Yayınevi, İstanbul 1992, s. 150.

[24] Ali Rıza Şeyh Atar, Kürtler Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler, Çev: Alptekin Dursunoğlu, Anka Yayınları, İstanbul 2004, s. 78.

[25] Hakkı Öznur, Cağşların Savaşı Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi, Altın Küre Yayınları, Ankara 2003, s. 3.

[26] Naci Kutlay, İttihat Terakki ve Kürtler, Beybun Yayınları, Ankara 1992, s. 139.; Sunar, “Doğu Anadolu...”, s. 126.

[27] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: I, İctima Senesi: I, Cilt: 3, TBMM Basımevi, Ankara 1982, s. 176.

[28] BOA, Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi (MUI), 1-9/15 Meclis-i Mebusan Riyaseti’ne Telgraf 7 Mart 1326 (20 Mart 1326).

[29] Attar, Kürtler Bölgesel ve Bölge..., s. 85.; Öznur, Cağşların Savaşı Kuzey Irak Kürt..., s. 3.

devlet otoritesini tümüyle ortadan kaldırmaktı. Nitekim cemiyet bu amaç için, bölgede eşkiyalığı ve savaşıllığı ile meşhur Hemavend aşireti^[30] ile anlaştı^[31].

Süleymaniye'de tüm bu olaylar cereyan ederken, bölgeyle ve buradaki aşiretlerle özel olarak ilgilenen İngiltere'nin bu duruma kayıtsız kalması beklenemezdi. Zaten bölgeyi ve aşiretleri Mark Sykes'ın seyahatleri ile iyice tanıma imkânı bulmuştu. Şimdi ise harekete geçme zamanıydı. İngiltere bu hususta Farsçayı ve iki-üç Kürtçe lehçesini çok iyi derecede konuşabilen Ely Bennister Soane'yi görevlendirdi. Soane II. Meşrutiyet'in hemen sonrasında, Mirza Gulam Hüseyin Şirazî adı ve Şii bir İranlı kimliği altında İstanbul'da kendini gösterdi. Burada İranlılarla ve Kürt ileri gelenleri ile temas kurmaya çalıştı. 1909 yılı Martı'nda İstanbul'dan ayrılarak, Diyarbakır üzerinden Musul'a ve yine oradan Kerkük'e geldi. Kerkük'te iki haftayı aşkın bir süre bulunan Soane, daha sonra bir kervanla Süleymaniye bölgesine gitti ve burada da yaklaşık bir ay kadar kaldı. Soane, *Through Mesopotamia and Kurdistan in Disguise* adı ile 1912'de Londra'da yayınladığı hatıralarında Kerkük ve Süleymaniye'de kimlerle görüştüğünü belirtmiyor. Bir istihbarat elemanı olduğu ve 1912'de hâlâ bu görevinin devam ettiği düşünülürse^[32], gizlilik içeren temaslarını hatıralarına almamasını doğal karşılamak gerekir. Buna karşılık Soane'nin Şii bir İranlı kimliği altında Şeyh Said Berzenci isyanı döneminde İstanbul'a gelmesi, ardından Süleymaniye bölgesine hareket etmesi ve Hemavend isyanının başladığı bir dönemde aylarca bölgede kalması bir tesadüf olmasa gerektir. Soane hatıralarında, Hemavendlerin denetimi altında bulunan Bazyan bölgesinden geçerken kervanlarına saldırılmadığını ifade etmektedir ki^[33], kervan soymakla ünlenen ve isyan halinde bulunan Hemavendlerin söz konusu kervana ilişmemesi tam bu noktada oldukça dikkat çekiyor.

Ely Bennister Soane'nin Süleymaniye'ye geldiği tarihlerde, Hemavend aşiretinin de eylemlerine başladığını tespit ediyoruz. Adı geçen aşiret bölgedeki kervanları soyuyor, köyleri basıyor ve işbirliği yapmayan halkı öldürüyordu. Hatta Haziran 1909 sonlarında Bağdat'a gitmekte olan ve içinde üst düzey sivil ve askerî

[30] Mark Sykes, bu aşiretin 1.200 aileden oluştuğunu belirtmekte ve onları şu ifadelerle anlatmaktadır: "En cesur, yiğit ve zeki Baban Kürt topluluğu. Görkemli at bincileri, kabiliyetli nalbant, gözüpük eşkiyalar....Erkeklerinin güçlülüğü ve zekâsı, kadınlarının güzelliği ünlüdür..." Sykes, *The Caliphs'...*, s. 558.

[31] BOA, DH. MUİ. 1-9/14 6. Ordu Kumandan Vekili Mirliva Şevket Paşa'nın 17 Şubat 1325 (2 Mart 1910) tarihli şifreli telgrafı.; Soane, *Mezopotamya ve Kürdistan'a...*, s. 215.

[32] 16 Ağustos 1881'de doğan ve 1907'ye kadar ticaret şirketlerinde çalışan Ely Bennister Soane, 1909-1910 arasında Süleymaniye'de Kürt aşiretleri arasında bulundu ve bölge ile aşiretler hakkında bilgi topladı, gizli temaslarda bulundu. 1913'de Kasr-ı Şirin konsolos yardımcısı oldu. Kürtler üzerindeki etkisi bu görevinde kendisine ve İngiliz menfaatlerine oldukça fayda sağladı. Savaş döneminde 1915'te İngiliz istihbaratı tarafından çıkarılan Basrah Times gazetesinin editörlüğünü yaptı. Daha sonra Bahtiyari bölgesinde Türk casuslarını susturmak ile görevlendirildi. İran Kürtlerinden oluşan grubu ile bu görevi başarı ile yerine getirdi. 1917'de başarılı çalışmaları nedeniyle İngiliz Kralı tarafından ödüllendirildi. 1919'da Süleymaniye'deki İngiliz yönetiminin başında yer aldı. 1923'de İngiltere'de öldü.

[33] Soane, *Mezopotamya ve Kürdistan'a...*, s. 197-199.

idarecilerin bulunduğu bir kervana saldıran^[34] Hemavendler, kervanı koruyan askerlerden on ikisini öldürmüşler, kırkını da yaralamışlardı^[35].

1909 yılı Temmuz ayına gelindiğinde Hemavend isyanının çapı oldukça büyüdü ve tüm Bazyan ve Cemcemal kazalarını içine aldı. Telgraf telleri tümüyle tahrip edildiği için bölgeden uzun süre haber alınamadı. Toplayabildiği kuvvetlerle harekete geçen Süleymaniye Mutasarrıfı Ziya Bey, ancak 8 Ağustos 1909'da Cemcemal kasabasına girebildi^[36]. Bu arada Osmanlı Devleti isyancılarla daha etkin mücadele etmek için Musul ve Havalisi Kumandanı Ferik Mehmet Fazıl Paşa'yı Musul valiliği görevine getirdi ve kendisinden isyanı bir an önce bastırmasını istedi. Mehmet Fazıl Paşa öncelikle Miralay Mazhar Bey komutasındaki 9 tabur piyade ve bin kişilik süvari kuvvetini Bazyan ve Cemcemal bölgesine gönderdi ve kendisi de Ağustos 1909 sonlarında adı geçen bölgeye ulaştı^[37]. Bu durumda Hemavendler Osmanlı askerinin sayısal çokluğunu dikkate alarak, savaşmak yerine ailelerini de alarak İran'a çekildiler. Burada Babacani Mustafa Han'a sığınan Hemavendler, bundan sonraki süreçte 300 civarındaki atlı birliklerle Osmanlı sınırını geçerek, vur-kaç taktiği ile Osmanlı askerî birliklerine ve kervanlara saldırıya devam ettiler^[38].

Musul Valisi Mehmet Fazıl Paşa bir yandan Hemavendler ile mücadele ederken, bir yandan da bazı idarî ve askerî tedbirleri uygulamaya koydu. İlk olarak sancak dahilinde isyancılara karşı etkin tedbirler alamayan, yönetimiyle halkın da tepkisini çeken^[39] ve hakkında Maliye Nezareti'nce usulsüzlük yaptığı tespit edilen^[40] Mutasarrıf Ziya Bey'i görevinden aldırarak Fazıl Paşa, yerine Bayburd Kaymakamı Rüşdü Bey'in tayin edilmesini sağladı^[41]. Yine ayrıca Fazıl Paşa 1909 yılı Ağustos ayı sonunda bölgede bir Divan-ı Harb-i Örfî teşkil edilmesi için gerekli çalışmaları başlattı^[42]. Bu idarî tedbirlerin yanı sıra Fazıl Paşa, Hemavend aşireti ile daha etkin mücadele edebilmek için, bölgeyi ve araziye çok iyi bilen aşiretlerden yardımcı birlikler oluşturarak, takip kuvveti olarak kullanma yoluna gitti. "Aşair-i muavene" adı verilen bu birliklerin iaşe ve techizat masraflarının

[34] BOA, DH. MUİ. 1-9/14 6. Ordu Kumandan Vekili Mirliva Şevket Paşa'nın 17 Şubat 1325 (2 Mart 1910) tarihli şifreli telgrafı.

[35] Soane, Mezopotamya ve Kürdistan'a..., s. 201.

[36] BOA, DH. MUİ. 1-4/6 Süleymaniye Mutasarrıfı Ziya Bey'den Dahiliye Nezareti'ne şifre 3 Ağustos 1325 (16 Ağustos 1909).

[37] BOA, DH. MUİ. 9-2/35 Süleymaniye Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne şifre 19 Ağustos 1325 (1 Eylül 1909).

[38] BOA, DH. MUİ. 1-4/6 Musul Valisi Mehmet Fazıl Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne şifre 20 Ağustos 1325 (2 Eylül 1909).

[39] BOA, DH. MUİ. 13-1/30 Sadaret'e çekilen 40 imzalı bir telgraf 8 Eylül 1325 (21 Eylül 1909).

[40] BOA, DH. MUİ. 10-1/28 Maliye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne tezkire 27 Ağustos 1325 (9 Eylül 1909).

[41] BOA, DH. MUİ. 9-2/35 Dahiliye Nezareti'nden Musul Vilayeti'ne telgraf 1 Eylül 1325 (14 Eylül 1909).

[42] BOA, DH. MUİ. 1-1/84 Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e tezkire 16 Ağustos 1325 (29 Ağustos 1909).

Harbiye Nezareti bütçesinden karşılanması öngörülmekteydi^[43]. İlk kuruldukları dönemde bu birliklerin toplam mevcudu beş yüz dolayındaydı^[44].

Tüm bu idarî ve askerî nitelikteki tedbirlerin ikmalinden sonra Eylül 1909 başlarında Süleymaniye bölgesinde Hemavend aşiretine yönelik kapsamlı bir takip harekâtı başlatıldı. Bazyan ve Cemcemal'den İran sınırına doğru yapılan süpürme harekâtına İran sınırında bulunan Caf aşireti de katıldı. Bu durumda Hemavendler İran'a çekilmek ve yine önceden olduğu gibi Babacani Mustafa Han'a sığınmak zorunda kaldılar^[45]. Hemavendler bundan sonraki süreçte muhtelif vasıtalarla Osmanlı Devleti'nden aman dileme, himaye isteme hususunda bazı girişimlerde bulundular^[46]. Ancak bu hususta olumlu bir yanıt alamayacaklarını görünce, yine küçük gruplar halinde Osmanlı topraklarında vur-kaç taktiği ile etkinliklerini devam ettirmek istediler^[47].

İran'ın Osmanlı sınırındaki askerî birliklerinin yetersiz olması, buna karşılık Osmanlı askerinin de Meclis-i Vükela kararına binaen^[48] İran sınırını tecavüz edememesi, Hemavend beylerine büyük bir hareket serbestisi getirmekteydi. Bu durumda Osmanlı Hükümeti, İran tarafında bir takım tedbirlerin alınması için Tahran Sefareti aracılığıyla diplomatik girişimlerde bulundu. İrandan sınır güvenliğini arttırması ve Hemavend beylerini barındırmaması hususlarında istekte bulunuldu^[49]. İran Hükümeti ise netice getirecek askerî tedbirlerden ziyade, taraflardan ikişer memurun bu iş üzerinde çalışması vs. gibi bazı diplomatik çözüm yolları önerdi^[50]. Dolayısıyla İran'ın Hemavend aşiretine karşı bir askerî harekât yapmasını temine yönelik bu diplomatik teşebbüs başarısız kaldı.

Ancak, tam bu dönemdeki bir gelişme Hemavend aşiretini İran'da hamisiz bıraktı: Babacani Mustafa Han Hemavendlerle birlikte Kasım 1909 sonlarında Kevran ve Kelahor aşiretlerine saldırdı ve bu saldırı esnasında bazı Hemavend beyleri ile Mustafa Han öldü^[51]. Bu durumda Hemavendler Mustafa Han'ın yerine geçen

[43] BOA, DH. MUİ. 1-6/36 Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e tezkire 15 Eylül 1325 (28 Eylül 1909).

[44] BOA, DH. MUİ. 1-4/79 6. Ordu Kumandan Vekili Ferik Şevket Paşa'dan gelen 27 Ağustos 1325 (9 Eylül 1909) tarihli şifreli telgraf.

[45] BOA, DH. MUİ. 1-4/79 6. Ordu Kumandan Vekili Ferik Şevket Paşa'dan gelen 17 Eylül 1325 (30 Eylül 1909) tarihli şifreli telgraf.

[46] BOA, DH. MUİ. 1-4/6 6. Ordu Kumandan Vekili Ferik Şevket Paşa'dan gelen 27 Ağustos 1325 (9 Eylül 1909) tarihli şifreli telgraf.

[47] BOA, DH. MUİ. 1-4/79 Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e tezkire 6 Teşrin-i Evvel 1325 (19 Ekim 1909).; BOA, DH. MUİ. 1-6/50 Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne tezkire 19 Teşrin-i Sani 1325 (2 Aralık 1909).

[48] BOA, DH. MUİ. 1-7/5 Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne tezkire 6 Kanun-ı Evvel 1325 (19 Aralık 1909).

[49] BOA, DH. MUİ. 1-4/8 Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne tezkire 31 Teşrin-i Evvel 1325 (13 Kasım 1909).

[50] BOA, DH. MUİ. 1-5/30 Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e tezkire 10 Teşrin-i Sani 1325 (23 Kasım 1909).

[51] BOA, DH. MUİ. 1-6/11 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne tezkire 17 Teşrin-i Sani 1325 (30 Kasım 1909).; BOA, DH. MUİ. 1-7/5 Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne tezkire 23 Kanun-ı Evvel 1325 (5 Ocak 1910).

kardeşi Mehmed Han'ın kendilerini koruyamayacağını düşünerek, Osmanlı topraklarına geçmeye karar verdiler^[52]. Ancak sınırdaki ve iç bölgelerdeki askerî tedbirlerin etkinliğini gören Hemavend beyleri, Osmanlı Devleti'nden yine aman dilemek, himaye istemek zorunda kaldılar. Nitekim söz konusu talep artık bölgede bir an önce asayiş sağlamaya isteyen Musul Valisi Mehmet Fazıl Paşa tarafından prensip itibarıyla kabul edildi^[53]. Ancak bu hususta İstanbul'dan da izin almak zorundaydı. Dahiliye Nezareti'ne konu ile ilgili bir yazı gönderen Fazıl Paşa, söz konusu talebin isyancı beyleri ürkütmeden ve çok katı şartlar ileri sürülmeden kabul edilmesini istemiş, bunları hemen Divan-ı Harb'e teslim etmeden geçici bir süre muhafaza etmenin de oldukça fayda sağlayacağını beyan etmiştir^[54]. Buna karşılık Bab-ı Ali ise isyancıların içerisinde bilfiil şekavete karışmış, cinayet işlemiş kişiler bulunduğunu ifade ederek, bunların aman dileklerinin “*bilâ kaydu şart*” kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Bab-ı Ali'ye göre bu kişiler ancak Divan-ı Harp'te yargılanmak ve diğerleri de iskân yerleri değiştirilmek koşuluyla devlete sığınabilirlerdi^[55].

Ocak 1909 başlarında bu şartlar dahilinde bazı Hemavend beyleri Osmanlı Devleti'ne sığınmaya başladılar. Yaklaşık bir ay içerisinde toplam 7 bey ile 24 adamı Osmanlı askerî birliklerine teslim oldu^[56]. Ancak tam bu dönemde ilginçtir, Süleymaniye ve Kerkük'ten Sadaret'e, Dahiliye Nezareti'ne ve mebuslara Hemavend beylerinin aman taleplerinin kabul edilmesini eleştiren telgraflar gönderildiğini tespit ediyoruz. Söz konusu telgraflarda, Hemavend aşiretinin II. Abdülhamit döneminden o güne değin icra ettiği eşkıyalık faaliyetleri ile son isyan teşebbüsü hatırlatılmakta, aman dileklerinin dikkate alınmadan hepsinin idam edilmesi ve bundan sonra da hiçbir şekilde aşiret mensuplarının devlete sığınmasına imkân verilmemesi istenmekteydi^[57]. Bu telgraflarda ayrıca Musul Valisi Fazıl Paşa ile takip kumandanı Miralay Mazhar Bey'in eşkıya takibindeki başarısızlıklarını örtmek için Hemavend beylerinin aman taleplerini kabul ettikleri yolunda bir ifade de dikkat çekmekteydi. Dolayısıyla bu telgraflara Mehmet Fazıl Paşa'nın tepkisi kaçınılmazdı. Nitekim Fazıl Paşa söz konusu telgrafların İstanbul'a ulaşmasının birkaç gün sonrasında Harbiye ve Dahiliye nezaretlerine birer yazı gönderdi. Bu

[52] BOA, DH. MUİ. 1-9/14 Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne tezkire 16 Kanun-ı Sani 1325 (29 Ocak 1910).

[53] BOA, DH. MUİ. 1-7/11 6. Ordu Kumandan vekili Mirliva Şevket Paşa'dan gelen 28 Kanun-ı Evvel 1325 (10 Ocak 1910).

[54] BOA, DH. MUİ. 1-7/11 Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e tezkire 31 Kanun-ı Evvel 1325 (13 Ocak 1910).

[55] BOA, DH. MUİ. 1-7/11 Dahiliye Nezareti'nden Musul Vilayetine şifre telgraf 10 Kanun-ı Sani 1325 (23 Ocak 1910).

[56] BOA, DH. MUİ. 1-9/14 Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne tezkire 7 Şubat 1325 (20 Şubat 1910).

[57] BOA, DH. MUİ. 1-9/14 6. Sadaret'e, Dahiliye Nezareti'ne ve Kerkük Mebuslarına 11, 12 ve 14 Şubat 1325 tarihlerinde (24,25 ve 27 Şubat 1910) çekilen telgraf suretleri.

yazılarda Fazıl Paşa, telgraflardaki tepkinin sebepsiz olmadığını, söz konusu telgrafların Said Berzenci'nin intikamını almak üzere kurulan ve bunun için Hemavend beylerini isyana teşvik eden gizli bir cemiyetin yönlendirmesi ile çekildiğini ifade etmekteydi. Fazıl Paşa'ya göre söz konusu cemiyet mensupları Hemavend beyleri teslim olmaya başlayınca kimliklerinin ortaya çıkmasından korkmuşlar ve dolayısıyla şehrin ileri gelenlerine bu telgrafları çektirmişlerdi^[58].

Tüm bunlar bir yana ortada bir gerçek vardı ki o da, 1910 yılı ilk üç ayında Hemavend aşiretinden önemli miktarda isyancının devlete sığındığıdır. Nitekim söz konusu dönemde toplam 152 kişi silahını bırakarak güvenlik güçlerine teslim oldu. 20 Nisan 1910 tarihi itibarıyla bu 152 kişiden 11'i serbest bırakılmış, 20'si ise hapisanede ölmüştü^[59]. Geriye kalan 121 kişi içerisinde bilfiil eşkıyalık yapan ve cinayet işleyenler Divan-ı Harp'te yargılanmak üzere Süleymaniye'ye gönderilirken, diğerleri yeni iskân mntikaları tespit edilene kadar Bazyan'da bırakıldılar^[60]. Divan-ı Harp'teki yargılamalar Mayıs 1910'dan itibaren başladı ve mahkeme işlenen suçların ağırlığına göre idam ve küreğe konulma gibi cezalar verdi^[61].

1910 yılı yaz başlarına gelindiğinde henüz Hemavend beylerinin tümü teslim olmamıştı. Hâlâ İran topraklarında barınmaya çalışan ve fırsat buldukça Osmanlı topraklarına girerek askerî birliklere ve kervanlara saldıran isyancılar mevcuttu^[62]. Dolayısıyla bu durum halkın şikâyetine sebep olmaktaydı^[63]. Hemavend beyleri küçük gruplar halinde ve vur-kaç taktiği ile savaştığı için Osmanlı düzenli askerî birlikleri yetersiz kalıyordu. Bu yüzden yerel idare bölgedeki aşiret birliklerini ve özellikle de Peşderileri jandarma olarak kaydederek, onlardan yararlanma yoluna gitti^[64]. Süleymaniye'de teşkil edilmiş olan Divan-ı Harb-i Örfi ise, Hemavendlerin sağ veya ölü olarak ele geçirilmesine göre muhtelif oranlarda nakdî mükâfat vermeyi taahhüt etti^[65].

1910 yılı yazının sonlarına gelindiğinde alınan tüm bu askerî ve idarî nitelikteki tedbirler etkisini göstermiş olsa gerektir ki, beyleri başlarında olmak üzere dört

[58] BOA, DH. MUİ. 1-9/14 Bağdat'da 6. Ordu Kumandan Vekili Mirliva Şevket Paşa'dan gelen 17 Şubat 1325 (2 Mart 1910) tarihli şifreli telgraf.

[59] BOA, DH. MUİ. 1-9/43 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen liste 7 Nisan 1326 (20 Nisan 1910).

[60] BOA, DH. MUİ. 1-9/14 Dahiliye Nezareti'nden Musul Vilayeti'ne şifre 12 Mart 1326 (25 Mart 1910).; BOA, DH. MUİ. 1-10/40 Dahiliye Nezareti'nden Musul Vilayeti'ne tezkire.

[61] Kaç kişinin idam, kaç kişinin küreğe konulma ile cezalandırıldığı hususunda genel bir döküm yapmak mümkün olamamıştır. Ancak bazı idam ve küreğe cezaları için bkz. BOA, DH. MUİ. 1-11/18 Dahiliye Nezareti'nden Musul Vilayeti'ne şifre 27 Nisan 1326 (10 Mayıs 1910).; BOA, DH. MUİ. 1-10/40 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifre telgraf 12 Haziran 1326 (25 Haziran 1910).

[62] BOA, DH. MUİ. 1-10/16 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifre 11 Mayıs 1326 (24 Mayıs 1910).

[63] BOA, DH. MUİ. 1-10/7 14 Nisan 1326 (27 Nisan 1910) tarihli telgraf.

[64] BOA, Dahiliye Nezareti Siyasi(DH. SYS.) 26/3 Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e tezkire 21 Nisan 1326 (4 Mayıs 1910).

[65] BOA, DH. MUİ. 1-10/37 Dahiliye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne şifre 9 Haziran 1326 (22 Haziran 1910).

yüzden fazla Hemavendli Osmanlı Devleti'nden af ve aman diledi^[66]. Osmanlı Hükümeti 1 Eylül 1910'da bu talebi prensip itibariyle kabul etti ve Hemavendlerin durumunun Meclis-i Vükela kararıyla tespit edilmesine karar verdi^[67]. Konu ilk Meclis-i Vükela toplantısında görüşüldü ve neticesinde, tavır ve hareketleri mahallî hükümetçe sürekli kontrol altında tutulmak şartı ile tüm Hemavendler affedildiler. Bu tarihten itibaren Hemavendler münferit olarak bir kaç adi şekavet hadisesine karışmışlarsa da^[68], oturdukları bölgelerde asayiş bakımından önemli bir sorun oluşturmadılar.

Şeyh Abdüsselam Barzan İsyanı

Barzan aşireti Musul merkez sancağına bağlı Akra kazasının Zibar nahiyesinde yaşamaktaydı. Aşiret çoğunlukla Beruj, Dulemerî, Şirvanî, Mezurî ve Gerdî isimli ailelerden oluşmaktaydı^[69]. Tüm bu aileleri bir arada tutan ve bir aşiret haline getiren en önemli etken ise Nakşibendî tarikatına mensup Barzan şeyh ailesiydi. Mark Sykes'ın ifadesiyle adeta kutsallık izafe edilen^[70] şeyh ailesi, tüm aşiret üzerinde tam bir dinî ve siyasî nüfuz kurmuştu^[71].

20. yy.ın başında aşiret, Barzan ailesinden Şeyh Abdüsselam tarafından yönetiliyordu. 1903 yılında aşiretin başına geçen Abdüsselam, II. Meşrutiyet sonrasında Süleymaniye'de çıkan Şeyh Said Berzenci isyanını fiilî olmasa bile fikrî olarak destekledi. Kendisi ise 1909 yılı Mayıs ayı sonunda harekete geçti.

Dikkat edilirse önceki kısımda aynı tarihlerde Süleymaniye'de gizli bir cemiyetin tesis edildiğini ve bu cemiyetin Hemavendleri kullanarak bir isyan başlattığını ifade etmiş, İngiliz istihbarat elemanı Ely Bennister Soane'nin bölgedeki gezisine vurgu yapmıştık. Dolayısıyla her iki isyanın da eş zamanlı olarak başlaması, arada organik bir bağ bulunduğunu düşündürmektedir.

Barzani Şeyhi Abdüsselam 1909 yılı Mayıs ayı sonunda Akra kazası dahilindeki köyleri yağmaya teşebbüsle isyan hareketini başlattı. Bunu sıradan adi bir şekavet hadisesi olarak düşünen yerel idare, şeyhin üzerine küçük bir müfreze göndermekle yetindi. Doğal olarak müfreze isyancılarla baş edemedi ve kayıp vererek, bölgeden çekilmek zorunda kaldı^[72]. Şeyh Abdüsselam bu birliğin geri

[66] BOA, DH. MUİ. 1-11/19 Dahiliye Neareti'nden Sadaret'e tezkire 24 Temmuz 1326 (6Ağustos 1910).

[67] BOA, DH. MUİ. 1-11/37 Dahiliye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne şifre 19 Ağustos 1326 (1 Eylül 1910).

[68] BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) 151/47 5 Nisan 1327 (18 Nisan 1911).

[69] Mark Sykes Barzan aşiretinin 1900'lerin başında toplam 750 ailelik bir nüfusa sahip olduklarını ifade etmektedir. Sykes, *The Caliphs'...*, s. 561.

[70] Sykes, *The Caliphs'...*, s. 561.

[71] Attar, *Kürtler Bölgesel ve Bölge...*, s. 125.

[72] BOA, DH. MUİ. 1-1/46 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifre 12 Temmuz 1325 (25 Temmuz 1909).

çekilmesini de fırsat bilerek taraftar sayısını arttırmak için bir yandan kendi lehine dinî motifli propaganda yapmakta, diğer yandan da katılım göstermeyen halka daha fazla şiddet göstermekteydi. Doğal olarak bu durum halkın şikâyetine sebep oldu. Kaza ileri gelenlerinin 3 Ağustos 1909 tarihinde Harekât Ordusu Kumandanı(*kontrol) Mahmud Şevket Paşa'ya gönderdiği telgrafta Şeyh Abdüsselam'ın işlediği suçlar teker teker sayılmakta, kazada can ve mal güvenliğinin tümüyle ortadan kalktığı ifade edilmekte, devlet otoritesinin tesisi istenmekteydi^[73].

Müfrezenin geri çekilmek zorunda kalması ve İstanbul'a gönderilen şikâyet telgrafları Harbiye Nezareti'ni bölgeye daha fazla asker sevk etmeye yöneltti. İlk etapta 120 mevcutlu bir süvari müfrezesi ile iki dağ topu Zibar nahiyesine, isyancıların üzerine gönderildi^[74]. Ancak bu arada Şeyh Abdüsselam yaptığı dinî motifli propagandanın semeresini toplamaya başlamış ve çevredeki aşiretleri yanına toplayarak, kuvvetini oldukça arttırmıştı^[75]. Dolayısıyla gönderilen bu müfreme de Şeyh'in kuvvetleri karşısında dayanamadı ve çekilmek zorunda kaldı^[76]. Ancak bundan sonra durumun ciddiyetinin farkına varan Dahiliye Nezareti, Musul ve Havalisi Kumandanı Ferik Mehmet Fazıl Paşa'yı Musul Valiliği görevine getirdi ve Hemavend isyanı ile birlikte bu isyanın da bir an önce bastırılmasını istedi. Tabii geçen zaman içerisinde isyan hareketi çevre vilayetlerde de etkisini gösterdi ve özellikle Van Vilayeti dahilindeki bazı aşiretler Şeyh'e katılmak üzere Musul'a gelmeye başladılar. Nitekim bu katılımlarla Şeyh Abdüsselam'ın kuvvetinin mevcudu Ağustos 1909 sonlarında dört bine ulaştı. Bu durumda Fazıl Paşa mümkün olan en fazla kuvveti bir araya getirmek üzere harekete geçti. Öncelikle Süleymaniye'de bulunan iki piyade taburu ile iki dağ topunu Akra'ya hareket ettirdi^[77] ve ardından isyancıları arkadan çevirmek üzere devletle arası iyi olan Revandiz'deki bazı aşiretler ile İran sınırındaki Seyyid Taha kuvvetlerinin toplanmasını istedi^[78]. Anlaşıldığı kadarıyla Fazıl Paşa bu son teşebbüsüyle hem Şeyh'in söz konusu aşiretlerle ittifakını önlemek, hem de bastırma harekâtında askerî birliklere yardımcı kuvvet kazandırmak istemişti^[79]. Bölgeye sevk edilen bu askerî birliklerin yetersiz

[73] BOA, DH. MUİ. 1-2/73 Harekât Ordusu Kumandanı M. Şevket Paşa'ya çekilen 15 imzalı telgraf 20 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909).

[74] BOA, DH. MUİ. 1-1/46 Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne tezkire 28 Temmuz 1325 (10 Ağustos 1909).

[75] BOA, DH. MUİ. 1-2/73 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifre telgraf 20 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909).

[76] Vuruşmalarda 8 Osmanlı askeri ölmüş ve 15'i de yaralanmış, ayrıca 25 tüfek de isyancılara terk edilmişti. BOA, DH. MUİ. 1-1/46 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifre 13 Ağustos 1325 (16 Ağustos 1909).; BOA, DH. MUİ. 1-3/14 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifre 26 Ağustos 1325 (8 Eylül 1909).

[77] BOA, DH. MUİ. 1-7/17 6. Ordu Kumandanı Vekili Şevket Paşa'dan gelen 17 Ağustos 1325 (30 Ağustos 1909) tarihli şifreli telgraf.

[78] BOA, DH. MUİ. 1-1/46 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifreli telgraf 14 Ağustos 1325 (27 Ağustos 1909).

[79] BOA, DH. MUİ. 1-2/29 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifreli telgraf 21 Ağustos 1325 (3 Eylül 1909).; BOA, DH. MUİ. 1-2/76 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifreli telgraf 4 Eylül 1325 (17 Eylül 1909).

olduğunu düşünen Harbiye Nezareti, Yemen'e gönderilmesi öngörülen üç taburu ve bir mitralyöz bölüğünü yine bölgeye sevk etmeye başladı^[80]. Tüm bu askerî hazırlıklar yapılırken, aynı zamanda Osmanlı Hükümeti Barzan'da örfi idare ilân etti ve bir Divan-ı Harb kurulması için gerekli çalışmalara başladı^[81].

İdarî ve askerî nitelikteki tüm bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra Osmanlı askerî birlikleri 1909 Eylül ayı başlarında, Musul Valisi Mehmet Fazıl Paşa kumandasında Şeyh Abdüsselam'ın üzerine yürüdü. Üzerine gelen askerî birliğin büyüklüğü karşısında Şeyh ve kuvvetleri barındıkları köyleri terk ederek, kuzeye doğru çekilmeye başladılar^[82]. Kuzeyden Revandiz aşiretlerinin önünü tıkaması üzerine Şeyh Abdüsselam ağırlıklarını ve ailesini bırakarak, İmadiye yolu ile Hakkari Sancağındaki "Tiyari Hıristiyanlarına" (Nesturilere) sığındı^[83]. Bu takip sırasında Şeyh'in ailesinden 17 kişi ve isyancılardan da 35 kişi yakalandı, 1.500 civarında çalıntı hayvana el konuldu^[84]. Yine tüm bunlardan daha da önemli olmak üzere Barzan köyünde Şeyh Abdüsselam'a ait bazı şahsî mektuplar ele geçirildi. Bu mektuplar arasında özellikle Şeyh Abdüsselam tarafından Musul İngiliz Konsolosuna yazılmış, ancak henüz gönderilememiş 24 Ağustos 1909 tarihli mektup oldukça dikkat çekiciydi. Girişteki bazı ifadelerinden daha önce de konsolosla haberleştiği anlaşılan Şeyh Abdüsselam mektubunda, üzerine sevk edilecek Osmanlı askerî birliklerine karşı savaşaacağını belirtmekte ve bunun için yardım talep etmekteydi^[85]. Dolayısıyla bu mektup isyandaki İngiliz teşvik ve etkisini göstermesi açısından oldukça önemliydi. Zaten isyanın başladığı tarihlerde adı geçen konsolos Kerkük, Süleymaniye ve Akra'yı içine alan uzun bir yolculuk yapmıştı^[86]. Konsolosun böyle bir zamanda sırasıyla Hemavend ve Barzan isyan mıntıklarını dolaşmış olması bir tesadüf eseri olmasa gerekti. Nitekim mektup ve söz konusu yolculuğun ortaya çıkması üzerine Osmanlı Hükümeti İngiltere nezdinde girişimde bulunarak, Musul konsolosunun görevden alınmasını istedi. İngiltere bu kadar açık biçimde deşifre olan konsolosu 1909 yılı Aralık ayında bölgeden çekmek zorunda kaldı^[87].

Hakkari sancağı dahilindeki Nesturiler arasında bulunan Şeyh Abdüsselam bir yandan güneye gönderdiği küçük gruplarla etkinliğini hissettirmeye çabalar-

[80] BOA, DH. MUİ. 1-2/76 Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne tezkire 26 Ağustos 1325 (8 Eylül 1909).; BOA, DH. MUİ. 1-2/39 Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne tezkire 23 Ağustos 1325 (5 Eylül 1909).

[81] BOA, DH. MUİ. 1-1/84 Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e tezkire 16 Ağustos 1325 (29 Ağustos 1909).

[82] BOA, DH. MUİ. 1-3/14 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifreli telgraf 1 Eylül 1325 (14 Eylül 1909).; BOA, DH. MUİ. 1-4/75 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifreli telgraf 27 Eylül 1325 (10 Ekim 1909).

[83] BOA, DH. MUİ. 1-3/42 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifreli telgraf 17 Eylül 1325 (30 Eylül 1909). BOA, DH. MUİ. 1-4/75 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifreli telgraf 27 Eylül 1325 (10 Ekim 1909).

[84] BOA, DH. MUİ. 1-3/27 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifreli telgraf 15 Eylül 1325 (28 Eylül 1909).

[85] BOA, DH. MUİ. 42/57 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifreli telgraf 17 Eylül 1325 (30 Eylül 1909).

[86] BOA, DH. MUİ. 1-3/42 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifreli telgraf 17 Eylül 1325 (30 Eylül 1909).

[87] BOA, DH. MUİ. 42/57 Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne tezkire 19 Teşrin-i Sani 1325 (2 Aralık 1909).

ken^[88], diğer yandan da Meclis-i Ayan azası Seyyid Abdülkadir vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nden af ve aman dilemenin yollarını aramaktaydı^[89]. Tam da bu dönemde, Kasım 1909 sonlarında Şeyh Abdüsselam adamlarıyla birlikte Barzan köyüne bir baskın gerçekleştirdi. Köydeki redif taburunun yeterince güvenlik tedbiri almamasından istifade ederek, askerlere ait pek çok silah ve mühimmat ile iki dağ topunu ele geçiren Şeyh Abdüsselam^[90], bu hareketi ile bir anlamda Osmanlı Devleti'ne meydan okudu. Bu baskın Abdüsselam'ın af ve aman talebini henüz düşünmekte olan Osmanlı Hükümeti'ni oldukça kızdırdı. Musul Vilayeti'ne bir yazı gönderen Dahiliye Nezareti, Şeyh'in af ve aman talebinin kesinlikle kabul edilmemesini ve isyanın da bir an önce bastırılmasını istedi^[91].

Bu kesin emir üzerine ağır kış koşullarında harekete geçen Mehmet Fazıl Paşa, vilayet sınırları dahilinde yürüttüğü askerî harekât sonucunda dördü reis olmak üzere yüzün üzerinde isyancıyı etkisiz hale getirdi. Şeyh Abdüsselam ise Van Vilayeti sınırında bulunan Çal nahiyesi müdürü Sadi Ağa'nın yardımıyla tekrar Hak-kârî'ye, Nesturiler içerisine kaçmayı başardı^[92]. Bundan sonra Fazıl Paşa Dahiliye Nezareti'ne müracaatla, Van'dan güneye doğru Şeyh Abdüsselam'a yönelik bir askerî harekât yapılmasını ve Şeyh'e yardım eden Çal nahiye müdürünün de cezalandırılmasını istedi. Tüm bu istekler Dahiliye Nezareti'nce uygun bulunmasına karşılık, Van Valisi Bekir Sami Bey buna şiddetle karşı çıktı. Öncelikle mevsim ve coğrafi şartlardan dolayı böyle bir harekâtın o an mümkün olamayacağını ifade eden Bekir Sami Bey, ayrıca Sadi Ağa'yı cezalandırmaya yönelik bir teşebbüsün de vilayet dahilindeki tüm aşiretleri devlete karşı isyana teşvik edeceğini belirtti. Öte yandan Harbiye Nezareti de Bekir Sami Bey'le aynı fikirdeydi ve dolayısıyla Fazıl Paşa'nın istekleri bahar aylarında icra edilmek üzere ertelendi^[93].

Bu yakalanan Şeyh taraftarlarının yargılanması için bir takım hazırlıklara başlandı ve bu kapsamda Barzan'da Ocak 1910 başlarında bir Divan-ı Harbî Örfî teşkil edildi^[94]. Yine aynı günlerde Şeyhe yönelik askerî harekâtın genel bir muhasebesi yapılarak, görevini yerine getirmede kusuru görülenler azledildiler. Bunların başında da Musul'daki askerî birliklerin komutanlığı görevini yürüten Mirliva Muhittin Paşa yer aldı^[95].

[88] BOA, DH. MUİ. 1-6/6 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifreli telgraf 27 Eylül 1325 (9 Ekim 1909).

[89] BOA, DH. MUİ. 1-6/14 Ayan Azası Abdülkadir Bey'den Dahiliye Nezareti'ne telgraf 28 Teşrin-i Sani 1325 (11 Kasım 1909).

[90] BOA, DH. MUİ. 1-5/50 6 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifreli telgraf 18 Teşrin-i Sani 1325 (1 Aralık 1909).

[91] BOA, DH. MUİ. 1-6/14 Dahiliye Nezareti'nden Musul Vilayeti'ne şifreli telgraf 29 Teşrin-i Sani 1325 (11 Aralık 1909).

[92] BOA, DH. MUİ. 1-9/15 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifreli telgraf 3 Kanun-ı Evvel 1325 (16 Aralık 1909).

[93] BOA, DH. MUİ. 1-9/15 Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne tezkire 26 Kanun-ı Evvel 1325 (8 Ocak 1910).

[94] BOA, DH. MUİ. 1-7/7 Dahiliye Nezareti'nden Musul Vilayeti'ne şifre telgraf 29 Kanun-ı Evvel 1325 (11 Ocak 1910).

[95] BOA, DH. MUİ. 1-6/69 Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne tezkire 29 Kanun-ı Evvel 1325 (11 Ocak 1910).

Mart ayı ile birlikte mevsim şartlarının da nispeten iyileşmesiyle Barzan Şeyhi'ne yönelik askerî harekâta Van'daki 4. Ordu ve Musul'daki 6. Ordu birliklerince devam edildi. Artık eski gücü kalmadığı anlaşılan Şeyh Abdüsselam, bu kapsamlı harekât üzerine 12 Mart 1910'da Dahiliye Nezareti'ne bir yazı göndererek, af ve aman diledi. Şeyh bu yazıda, bazı "düşmanlar" tarafından aldatıldığını, bir "hata" işlediğini ifade etmekte, şayet "tövbe" ve "dehaleti" kabul edilmezse, yanında tek bir fert kalınca-ya kadar mücadelesine devam edeceğini belirtmekteydi^[96]. Görüldüğü üzere Şeyh Abdüsselam yazısında isyanını bir hata olarak kabul etmekle birlikte, sonrasında oldukça tehditvari bir üslupla afvını istemekteydi. Yazı İstanbul'a ulaşınca Nezaret durumu Musul Valisi Mehmet Fazıl Paşa'ya bildirdi. Fazıl Paşa ise bu konuda kesinlikle taviz verilmemesi taraftarıydı. Dolayısıyla Dahiliye Nezareti de bu doğrultuda hareket ederek, Şeyh'in talebini kabul etmedi^[97]. Ancak ilerleyen dönemde Şeyh Abdüsselam'ın Hükümet'ten af ve aman dilemek hususunda arayışlarına devam ettiği ve nihayetinde aracılık için Bağdat Valisi ve 6. Ordu Kumandanı Birinci Ferik Nazım Paşa'yı ikna ettiği anlaşılıyor. Çünkü Nazım Paşa tarafından askerî takibatla görevlendirilen Kaymakam Safvet Bey 8 Haziran 1910'da, Musul Valisi Fazıl Paşa'ya haber vermeksizin, Şeyh Abdüsselam ve yanındaki dokuz yüz kişinin af ve aman talebini kabul ederek, onları teslim aldı^[98]. Hemen aynı gün Dahiliye ve Harbiye nezaretlerine birer yazı gönderen Nazım Paşa, devleti uzun süredir uğraştıran Şeyh'in af ve aman talebi ile teslim alındığını ifade ederek, söz konusu talebin kabul edilmesini istedi. Bu talebin kabulü ile bölgede tekrar düzen ve asayişin temin edilebileceğini ifade eden Nazım Paşa, Şeyh'in de bu durumda kendi parası ile Barzan'da iptida mektebi, hükümet konağı, askerî kışla ve telgrafhane yaptırmayı taahhüt ettiğini belirtmekteydi^[99]. Anlaşılan Nazım Paşa, merkeze haber vermeden şeyhi teslim almış ve ondan sonra İstanbul'u ikna yoluna gitmişti. Musul Valisi Mehmet Fazıl Paşa ise yine aynı gün Dahiliye Nezareti'ne bir yazı göndererek, tepkisini ortaya koydu. Fazıl Paşa bu yazıda, olayı büyük bir teessüf ve şaşkınlıkla öğrendiğini ifade etmekte ve söz konusu talebin kabul edilmemesini istemekteydi^[100]. Bu olaya tepki gösteren sadece Fazıl Paşa değildi. Bölgedeki Keldaniler de 11 Haziran'da Sadaret'e bir telgraf göndererek Şeyh'i affetmeye yönelik girişimleri protesto ettiler^[101].

[96] BOA, DH. MUİ. 92-1/34 Şeyh Abdüsselam tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı 27 Şubat 1325 (12 Mart 1910).

[97] BOA, DH. MUİ. 92-1/34 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifre telgraf 26 Nisan 1326 (11 Mayıs 1910).

[98] BOA, DH. MUİ. 1-11/15 Kaymakam Safvet Bey'den Nazım Paşa'ya gönderilen şifreli telgraf 26 Mayıs 1326 (8 Haziran 1910).

[99] BOA, DH. MUİ. 1-11/15 Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne telgraf 26 Mayıs 1326 (8 Haziran 1910).; BOA, DH. MUİ. 1-11/21 Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne telgraf 26 Mayıs 1326 (8 Haziran 1910).

[100] BOA, DH. MUİ. 1-11/15 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifre telgraf 26 Mayıs 1326 (8 Haziran 1910).

[101] BOA, DH. MUİ. 1-11/21 Keldani Cemaati adına 29 Mayıs 1326 (11 Haziran 1910) tarihinde Sadaret'e çekilen telgraf.

Musul Valisinin ve Keldanilerin bu tepkilerine karşılık Osmanlı Hükümeti'nin genel eğilimi Nazım Paşadan yana tavır koymak, diğer bir ifadeyle Şeyh'i affetmek ve bölgede asayiş bir an önce tesis etmek yönündeydi. Nitekim bu eğilimin bir göstergesi olarak Dahiliye Nezareti 16 Haziran 1910'da Sadaret'e bir yazı göndererek, Nazım Paşa'nın bu müracaatının kabul edilmesinin faydalı olacağı düşüncesini dile getirdi^[102]. Yine ayrıca bu niyetin bir delili olarak Meclis-i Vükela 19 Haziran 1910'da Barzan'daki yardıma muhtaç aşiret mensuplarına devlet tarafından yardım edilmesi hususunu karara bağladı^[103]. Dolayısıyla bu karar ile birlikte Şeyh ve adamlarının affedileceğine dair beklentiler arttı. Nitekim tam bu sırada, 17 Temmuz 1910'da Musul Valisi Mehmet Fazıl Paşa da yaşını ve hastalığını gerekçe göstererek emekliliğini istedi^[104].

Şeyh Abdüsselam ve adamlarının af durumu 21 Temmuz 1910 tarihli Meclis-i Vükela toplantısında kesinlik kazandı. Nitekim toplantı sonunda alınan kararda, af ve aman talebinin ret edilmesinin hiçbir fayda temin etmeyeceği hususu dile getirilerek, Şeyh ve adamlarının bundan sonra mahallî hükümetçe kontrol altında tutulmak koşulu ile affedildikleri belirtildi^[105]. Barzan Şeyhi'nin affedilmesinin ardından, hakkında askerî takibat kararı verilen Çal Nahiye Müdürü Sadı Ağa hakkındaki hüküm de kaldırıldı^[106].

Nazım Paşa vasıtasıyla affa kavuşan Şeyh Abdüsselam 1910-1913 döneminde her hangi bir asayiş sorununa sebep olmadı. Ancak söz konusu dönemde bölgeyi yakından ilgilendiren bazı önemli gelişmeler kaydedildi. 1909'da Hoy, Urmiye ve Tebriz'e kadar nüfuz alanını genişleten Rusya, aşiretleri kazanmak için Osmanlı Devleti ile önemli sorunlar yaşayan Abdürrezzak Bedirhan'ı bölgeye gönderdi. 1910-1913 arasında Abdürrezzak Bedirhan başta Simko ve Seyyid Taha olmak üzere İran ve Musul bölgesindeki aşiret liderleri ve şeyhlerle ilişki kurdu, onları Rusya lehine kazanmaya çalıştı. Hatta bunda da oldukça başarılı oldu^[107]. Nitekim Abdürrezzak Bedirhan'ın bu çalışmaları kapsamında Barzan Şeyhi Abdüsselam ile de irtibata geçtiği tespit edilmektedir^[108].

Şeyh Abdüsselam, Abdürrezzak Bedirhan ile görüşmelerinde Rusya'dan istediği güvenceyi almış olsa gerekir ki, 1913 yılı sonlarına doğru Barzan bölgesinde

[102] BOA, DH. MUİ. 1-11/21 Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e tezkire 3 Haziran 1326 (16 Haziran 1910).

[103] BOA, MV. 141/55 6 Haziran 1326 (19 Haziran 1910).

[104] BOA, DH. MUİ. 1-11/15 Dahiliye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne şifre telgraf 4 Temmuz 1326 (20 Temmuz 1910).

[105] BOA, MV. 142/31 8 Temmuz 1326 (21 Temmuz 1910).

[106] BOA, DH. MUİ. 1-11/26 Dahiliye Nezareti'nden Van Vilayeti'ne şifre 4 Ağustos 1326 (17 Ağustos 1910).

[107] Attar, Kürtler Bölgesel ve Bölge..., s. 85.; Çay, Her Yönüyle..., s. 303-304.; Kutlay, İttihat Terakki ve Kürtler, s. 149.

[108] Attar, Kürtler Bölgesel ve Bölge...s. 85.

tekrar ayaklandı^[109]. Hemen aynı günlerde ise Musul'da, 1910 yılında Şeyh'in af ve aman talebini kabul eden ancak daha sonraki dönemde “uygunsuz durumu” nedeniyle askerlikte çıkarılmış olan Kaymakam Safvet Bey'in imzasının bulunduğu bir beyanname elden ele dolaşmaktaydı. “Selâmet-i Din ve Vatanı Arayanlara Hitab” başlığını taşıyan bu beyannamede halk İttihat ve Terakki rejimine karşı ayaklanmaya çağrılıyor, çocukların askere gönderilmemesi ve vergi verilmemesi isteniyordu. Beyannamede bu istekleri halk nazarında itibarlı hale getirmek için, sıklıkla ayet ve hadislere gönderme yapılmaktaydı^[110]. Böyle bir beyannamenin Şeyh'in affına vasıta olan bir kişi tarafından hazırlanması ve de söz konusu beyannamenin Abdüsselam'ın isyanıyla eşzamanlı olarak ortaya çıkması dikkat çekicidir. Anlaşılan Safvet Bey askeriyeden atıldıktan sonra Barzan Şeyhi ile irtibata geçmiş ve bu beyannamayı hazırlayarak onun isyan hareketinin etkinliğini arttırmak istemiştir. Zaten söz konusu beyannamenin ortaya çıkmasından hemen sonra Safvet Bey'in önce Şeyh Abdüsselam ile görüşmek üzere isyan bölgesine ve ardından da İran'a, Şeyh'in mütefiki Seyyid Taha'nın yanına gittiği tespit edilmektedir^[111]. Safvet Bey'in bundan sonraki durağının Rusya olduğunu görüyoruz ki^[112], tüm bu gelişmeler bize Şeyh Abdüsselam ile Safvet Bey'in Rus politik çıkarları doğrultusunda, eşgüdüm halinde hareket ettiklerini göstermektedir.

Şeyh Abdüsselam'ın tekrar isyan etmesi üzerine Musul Valisi Süleyman Nazif Bey gerekli askerî harekâtı başlattı. Askerî birliklerin üzerine geldiğini gören Şeyh kuzeye İran topraklarına, Ruslarla ittifak halinde bulunan Seyyid Taha'ya sığındı^[113]. Hoy kentinde Simko ve Abdürrezzak Bedirhan'la bir araya gelen Şeyh Abdüsselam, ilkbaharda Simko'yla beraber Tiflis'e gitti ve burada Kürtleri destekleme talebinde bulunan Rus Çarı'nın temsilcisi ile bir görüşme yaptı^[114]. Bu görüşmede nelerin konuşulduğu bilinmemekle birlikte, Rusların Simko ve Şeyh Abdüsselam'a askerî ve diplomatik destek vaat ettiklerini tahmin etmek zor olmasa gerektir. Zaten Tiflis dönüşü sonrasında, Mayıs 1910 başlarında Hoy'da Rus Konsolosu Çarikov'un başkanlığı altında Abdürrezzak Bedirhan, Simko, Said Bey, Şeyh Abdüsselam, Seyyid Taha'nın vekili Mecid ve diğer bazı aşiret reislerinin katılımıyla gerçekleştirilen “Kürt Konferansı'nda” alınan kararlar da bu tah-

[109] Longrings, Iraq 1990 to 1950, s. 58.; Mesud Barzani, Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi I, Doz Yayınları, İstanbul 2003, s. 33.

[110] Beyanname metni için bkz. BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH. KMS.) 3/34.

[111] BOA, DH. KMS. 3/34 Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne tezkire 19 Teşrin-i Sani 1329 (2 Aralık 1913).

[112] BOA, DH. KMS. 3/34 Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifre 23 Kanun-ı Sani 1329 (5 Şubat 1914).

[113] Muhammed Sadık Nehri'nin oğlu olan Seyyid Taha, hatırlanacak olursa Şeyh Abdüsselam'ın ilk isyanında Osmanlı kuvvetlerine yardım etmişti. Ancak 1913 ve 1914 senelerine gelindiğinde tümüyle Rus nüfuzu altına girmiş bulunuyordu.

[114] Barzani, Barzani ve Kürt Ulusal..., s. 33-34.

mini doğrular niteliktedir. Nitekim bu konferansta şu kararlar alınmıştı^[115]:

1. Bitlis vakası^[116] dolayısıyla Kürtlerde bir intikam duygusu olduğundan bu durumdan istifade ile genel bir isyan tertibine çalışılması
2. Bu amaç için Ruslardan tedarik edilmiş olan beş yüz silahın Said, Simko gibi reislerle dağıtılması ve gerektiğinde birleşmek üzere çeteler teşkili
3. Osmanlı Hükümeti taraftarı görünen aşiret reislerinin öldürülmesi
4. Bitlis vakasını ve idam edilen şeyhleri konu edinen risalelerin hazırlanması ve dağıtılması
5. Osmanlı İran sınırındaki askerî birliklerin ve karakolların basılması ve asayişsizliğin iç bölgelere doğru yayılmasının temini
6. Tüm bu eylemlerde Ermenilere ve Nesturilere dokunulmaması

Bu kararlardan da anlaşılacağı üzere aşiretler Rusya'nın da desteğiyle Osmanlı topraklarında etnik temelli genel bir isyan ve başkaldırı hedeflemekteydi. Bu noktada Şeyh Abdüsselam'a biçilen rol ise beşinci maddede belirtildiği üzere, Rus silahlarıyla donatılmış çeteler kurmak, Osmanlı İran sınırındaki karakollara ve askerî birliklere saldırmak ve bölgede bir kargaşa ortamı yaratmaktı. Nitekim 25 Ağustos 1914'te Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne verilen bilgi de Şeyh Abdüsselam'ın söz konusu faaliyetler için gerekli hazırlıkları tamamladığı yönündeydi^[117]. Şeyh Abdüsselam Rus silahlarıyla donatılmış olarak 1914 yılı sonbaharında Osmanlı sınır birliklerine saldırı hazırlıkları yaptığı bir sırada, Sofi Abdullah isimli bir aşiret ağasının yardımıyla ele geçirildi. Musul'daki Divan-ı Harbî Örfide yargılanan Şeyh, 1914 yılı Aralığı'nda idam edildi^[118].

[115] BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Emniyet (DH. EUM. EMN.) 74/21 Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifreli telgraf 8 Mayıs 1330 (21 Mayıs 1914).

[116] 1914 yılında Rusların desteği ile Molla Selim'in önderliğinde çıkan etnik temelli bir isyandır. Molla Selim ve yandaşları Siirt ve Bitlis çevresinde ayaklanmışlar, ancak çevreden istedikleri desteği bulamayınca Bitlis'teki Rus Konsolosluğuna sığınmışlardır. Rus Konsolosluğu savaş başladıktan sonra Molla Selim ve adamlarını iade etmek zorunda kalmış ve bu kişiler Osmanlı Hükümeti tarafından idam edilmişlerdir. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Balcioğlu, Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2001, s. 169-173.; Bayram Bayraktar, "1914 Bitlis Ayaklanması", Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri 1 (23-25 Ekim 1995 İstanbul), Ankara 1996, s. 215-225.

[117] BOA, DH. EUM. EMN. 91/16 Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifreli telgraf 12 Ağustos 1330 (25 Ağustos 1914).

[118] Çay, Her Yönüyle..., s 307.; Barzani, Barzani ve Kürt Ulusal..., s. 34.

Sonuç

Dünyadaki güç dengelerinin yeniden şekillenmeye başladığı 20. yy. başlarında Musul, en önemli mücadele sahalarından biri olarak göze çarpmaktadır. Gerek yeraltı zenginlikleri ve gerekse jeopolitik konumu gereği, Türklere bırakılmayacak kadar önemli bir coğrafya olarak görülen Musul'da, II. Meşrutiyet sonrasında İngiltere ve Rusya'nın yönlendirmesiyle Hemavend ve Barzan isyanları çıkmıştır. Musul'daki bu isyanlar Avrupa devletlerinin Osmanlı topraklarında “aşiretten devlet yaratma” politikalarının ilk aşamasını göstermesi itibariyle oldukça önemlidir. Söz konusu isyanlar her ne kadar feodal önderlikli olarak kendini gösterse de, esas itibariyle etnik temelli ve ulusal istemler içeren başkaldırılardır. Osmanlı Devleti bu isyanlara karşı askerî tedbirlerle karşı koymaya çalışmış, ancak gerek coğrafyanın askerî harekâta elverişsiz olması ve gerekse isyancı unsurların sürekli İran'a sığınmaları nedeniyle istenen başarıyı elde edememiştir. Bu yüzden Hükümet, II. Abdülhamit döneminde yapıldığı üzere isyancılarla anlaşma ve onları affetme yoluna gitmiştir. Doğal olarak bu durum hem içerde hem de dışarıda Osmanlı Devleti'nin bir aciziyeti olarak algılanmıştır. 1908 sonrası dönemde devleti uzun süre uğraştıran Barzan ailesi bu tarihten itibaren bölgedeki aşiretler nezdinde oldukça itibarlı bir konuma gelmiştir. Nitekim bu itibarlı konumla birlikte söz konusu aile, bölge üzerinde hesapları olan ülkelerin siyasetlerinin merkezinde yer almaya başlamıştır.

1908 İhtilali İstanbul’unda Bir Asayiş Olayı: Alman Tüccar ve Ailesinin Başına Gelenler

Prof. Dr. Necmettin ALKAN
Karadeniz Teknik Üniversitesi / TRABZON

I. Giriş

Tarih araştırmalarında ele alınan konularda genelden özele doğru bir eğilim olduğu gözlenmektedir. Önceleri, milletlerin ve devletlerin tarihlerinin bir bütün halinde veya müesseselerin araştırılması daha ziyâde tercih edilirken, son dönemlerde milletleri meydana getiren toplumlar ve çeşitli sosyal katmanların günlük hayatlarıyla alakalı mevzulara yönelik araştırmalar tercih edilmektedir. Özellikle de sosyal ve şehir tarihçiliği kapsamında çok daha dar konular ele alınmaktadır. Bu şekilde eskiden genelden özele gidilerek belli değerlendirmeler yapılırken; şimdi ise, tam tersine özelden genele gidilmek suretiyle tarihi hadiseler anlaşılmaya çalışılmaktadır. Meşhur tabirle, “tümevarım” metodu tarihçiler içinde popüler metot halini almıştır.

Böylesine bir konu kaymasının nedeni, devletlerin ve milletlerin genel tarihleriyle alakalı mevzuların bütünüyle araştırılmış ve aydınlatılmış olması değildir. Malum olduğu üzere, tarih araştırmalarında konular ele alınmakla hiçbir zaman bitmez; gerekirse aynı konu/konular farklı şahıslar tarafından farklı yönlerden araştırılabilir veya aynı bulgular değişik şekillerde yorumlanabilir. Dolayısıyla tarih araştırmalarında böylesi bir ilgi alanı kaymasının nedenlerinin çok daha farklı olması gerekiyor. Bu bağlamda zikredilebilecek ilk neden, bir devletin sınırları içinde meskûn olan milletlerin bir bütün halinde ele alınmasından daha ziyade, irili ufaklı çeşitli yerleşim birimlerinde hayatlarını idame ettiren sosyal gurupların veya bir şekilde dikkat çeken bazı şahısların alaka görmesi olabilir. Çok önemli bir savaş veya ihtilâl sırasında/sonrasında bir yerleşim birimindeki insanların sosyal ve iktisadî hayatları artık daha da tercih edilir olmuştur.

İhtilâller, toplumların yaşadıkları istisnâî gelişmelerdir. Eskiden beri süre gelen mevcut dengeleri alt üst eden ve olumlu veya olumsuz yeni bir oluşumun başlangıcı olan bu hadiseler, ihtilâlle doğrudan alakası olmayan başka olaylara da neden olabilmektedirler. Düzenin tekrar sağlanmasına kadar geçen bu süreçte güvenlik zaafiyetleri de yaşanabilmekte ve bu durumdan istifade etmek isteyen şahıslar bazı asayiş suçları işleyebilmektedirler. Tarih araştırmalarında genel olarak ihtilâller veya bunlarla doğrudan alakalı gelişmeler ele alınırken, ihtilâllerin neden olduğu değişim ve geçiş sürecinde yaşanan bir takım asayiş olayları pek fazla gündeme getirilmez; bir şekilde ihmal edilirler. Bir ormanda fark edilemeyen ağaç misali, bu olaylar bir bütün içinde kayıp olup gidebilmektedirler. Alman Tüccar Rosban, 1908 Jöntürk İhtilâli'nin hemen sonrasında benzer şeyleri yaşamıştı.

3 Temmuz 1908'de Resneli Niyazi Bey'in bir gurup askerle başlattığı isyan, zamanla Jöntürk İhtilâli halini almış; buna karşı fazla direnmeyen Sultan II. Abdülhamid 23 Temmuz'da İkinci Meşrutiyeti ilan etmişti.^[1] Meşrutiyeti'n ilan edilmesi, başta İstanbul olmak üzere birçok yerleşim biriminde halk üzerinde olumlu bir tesir yapmış ve halk sokaklara dökülerek sevgi gösterilerinde bulunmuştu. Bu sıralarda özellikle de İstanbul'da bulunan ve gösterilerdeki coşku ve heyecana bizzat şahit olan Alman gazeteci, halktaki bu sevinç halini ve gösterileri abartılı ve "çocuksu" olarak değerlendirmektedir.^[2] Daha da önemlisi, ihtilâlin neticesinde devlet ve toplum hayatında bir geçiş dönemi meydana gelmiş; yönetim değişiklikleri ve bunun sonucu olarak bazı asayiş zafiyetleri de yaşanmıştı. Nitekim zeminin uygun olmasından yararlanmak isteyen pek çok kimse, asayiş suçları işleyebilmekteydiler. Nitekim 1908 İhtilâli'nin ve Jöntürk Hareketi'nin etkili simalarından Hüseyin Cahit de hatıratında bu vakıa'ya temas ederek, "İstanbul'da hükümet ve polis güçleri felce uğramış bir durumda[...] olduğu gerçeğinin altını çizmektedir."^[3] Bu durumun öneminden dolayı, Ahmet Turan Alkan da çalışmasında "Kargaşa ve Başboşluk Dönemi" adı altında bir başlık ayırmış ve bir takım hatıratlara müracaat ederek bu dönemi ele almıştır.^[4] Kısaca temas edilen bu şartlar altında suç işleyenler arasında Sultan'ın Muhafız Kıtası'na mensup Ertuğrul Alayı'na mensup askerler de yer almaktadır.

Bunların işlemiş oldukları suça örnek olabilecek tipik bir olay, 1908 Jöntürk İhtilâli'nin hemen ardından, takriben 24 gün sonra 17 Ağustos 1908 tarihinde

[1] Ahmet Niyazi, Hâtrât-ı Niyazi, İstanbul 1326; Ernest E. Ramsaur, Jöntürkler ve 1908 İhtilâli, Nuran Yavuz(Çev.), İstanbul 2007; Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkilâbı Tarihi, 1. Cilt, 2. Kısım, 4. Baskı, Ankara 1991, s. 1-217; İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 4. Cilt, İstanbul 1955, 356-379; Necmettin Alkan, Die Weltpolitik und die Konkurrenz der Mächte um das osmanische Erbe. Die deutsch-osmanischen Beziehungen in der deutschen Presse, Münster 2003, s. 237-239.

[2] Frankfurter Zeitung, "Ein Türkisches Nationalfest", 28 Temmuz 1908, Sayı 208, Erstes Morgenblatt, s. 1.

[3] Hüseyin Cahit Yalçın, Siyasal Anılar, Rauf Mutluay(Yay.), İstanbul 1976, s. 25.

[4] Ahmet Turan Alkan, İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Ankara 1992, s. 72-76.

Şişli-Beşiktaş arasında Alman Rosban'ın hanımı ve baldızının başından geçmiştir. İstanbul'da halkın sokaklara dökülerek Meşrutiyet'in ilan edilmesinin kutlanıldığı ve rehavetin henüz daha tam olarak atılmadığı sıralarda, Rosban'ın ailesine tecavüz edilmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde, mütecavizlerin Yıldız Sarayı Muhafız Kıtası'na mensup Ertuğrul Alayı'na mensup olmaları, olayı daha da önemli kılmaktaydı. Bütün bunların yanı sıra devletin içinde bulunduğu konjonktür, olayı basit bir asayiş meselesi olmaktan çıkarıp, Almanya ile ilişkilerin bozulmasına neden olabilecek ciddi bir diplomatik krizin nedeni kılabilirdi.

Bu makalede, Rosban ve ailesinin yaşadıkları bu feci olay ele alınmaktadır. Gerek olayın kendisi ve gerekse zanlıların tespiti ile yakalanmalarıyla alakalı bütün gelişmeleri, BOA'daki Zaptiye Nezareti evraklarından takip edebilmekteyiz. Özellikle de başta bu hadisenin ser'i bir şekilde aydınlatılmasıyla alakalı olmak üzere, diğer değerlendirmeler son bölümde yapılmaktadır.

II. Alman Tüccar Rosban'ın Ailesinin Başına Gelenler

Alman teb'asından Mösyö Rosban, Nişantaşı'nda Harbiye Caddesi Topuzoğlu Apartmanı 49 numaralı dairede oturmaktaydı. Kendisinin ifadesine göre, takriben 5-6 seneden beri Osmanlı başşehri İstanbul'da ticaretle meşgul olmaktadır. Bu yıllar takriben 1903/1902-1908 arasına tekabül etmektedir. Malûm olduğu üzere, 1903 ve sonrası Osmanlı-Alman iktisadî münasebetlerinde önemli bir kilometre taşıydı.

1. Rosban'ın Karısına ve Baldızına Tecavüz Edilmesi

İlgili vesikalarda zikredildiğine göre, 5-6 yıldır İstanbul'da meskûn olan Rosban, şehri tanımanın verdiği güvenle 4 Ağustos 1324/17 Ağustos 1908'de öğleden sonra hanımı Amma Rosban ve baldızı Madmazel Sofcan'la birlikte Şişli'den Beşiktaş'a giden cadde üzerinde gezintiye çıkmışlar ve dinlenmek için yol kenarına oturmuşlardı. İki kadın bir erkekten oluşan küçük bir grup olarak burada dinlendikleri bir sırada, başları kalpaklı beyaz at üzerinde beş süvari asker yanlarına gelmişler; askerlerden iki tanesi hiçbir şey söylemeden Rosban'ın hanımı, diğer ikisi de aynı şekilde Rosban'ın baldızını tutarak elbiselerini yırtmışlar ve tecavüz etmişlerdi.^[5] Olayın bu şekilde cereyan ettiğini beyan eden Rosban, bunların yaşandığı sırada kendisinin ve beşinci askerinin ne yaptıklarını ve reaksiyonları konusunda her hangi bir bilgi vermemiştir.

[5] BOA, ZB, 357/22.

Rosban, bu tecavüzün şokunu ve paniğini atlattıktan sonra en yakındaki karakola giderek yaşadıklarını anlatıp, şikâyetinde bulunmuştur. Karakoldaki yetkili şahıs, bu vahim olayın kendisine intikal etmesiyle gerekli tahkikâta hemen başlamış; olayın cereyan ettiği zaman diliminde oradan geçen süvari askerlerinin kimler oldukları; hangi alaya, tabura ve bölüğe mensup olduklarının araştırılarak hemen cezalandırılmaları istenmiştir. Yapılan bu ilk soruşturma kapsamında çok ilginç bilgilere ulaşılmıştır. Buna göre, hadise Beşiktaş'ın idârî sınırlarında bulunan Balmumcu Çiftliği civarında vuku' bulmuş ve olaya karışan şahısların Ertuğrul Alayı'ndan süvari koluna mensup asker oldukları anlaşılmıştır. Ayrıca zanlılardan Hüseyin'i kadınların tanıyabilecekleri ve diğer bir askerin adının Hasan olduğu yönünde çok daha net bilgiler de gelmiştir. Bu bilgilerden sonra, "tahkikât-ı sâ'ireye devam olunmak üzere yevm-i mezkûrde zikr olunan saatte kol vazifesinde bulunan süvari beyaz atlı askerlerin kimler olduğunun tahkikiyle mu'amele-i lazıme ifâsı Beyoğlu Mutasarrıflığı Vekâleti'ne bâ-tezkere izbâr[...]" edildiği belirtilmektedir.^[6]

Olayla alakalı diğer gelişmeleri 5 Ağustos 1324 tarihli yukarıdaki 99 numaralı tezkirenin zeylinden takip edebilmekteyiz. Bu vesikada zanlıların tesbiti için yapılan tahkikâtın neticesi yer almaktadır. Buna göre, olayın cereyan ettiği gün saat 3'den 6'ya kadar Nişantaşı civarında dolaşan askerler 6. fırka-i humayuna mensûb süvari 3. bölükten Mülâzim Ahmet Anzar'ın; saat 6'dan 9'a kadar ise Ertuğrul Alayı 4. bölükten Veli Çavuş'un refakatiyle süvari askerlerin dolaştığı ve zikrolunan 4. bölük ve Zincirlikuyu ile Şişli askerlerinin atlarının renginin de beyaz olduğu anlaşılmıştır. Devamında ise, olayın gerçekleştiği saat tam olarak belirtilmektedir. Buna göre, "[...]tejavüz saat 6 buçuk raddelerinde vuku' bularak esbeleri karyenin bulunduğu vadi olunmasına nazaran mütejavizlerin mezkûr 4. bölükten çıkarılan kol efradı olacağı anlaşılmış olduğu Beyoğlu Mutasarrıflığı Vekâleti'ne izbâr idileceğine ana göre tahkikât idilerek serian[...]"^[7] hareket edilmesi istenmişti.

İstanbul'da cereyan eden tecavüz olayının önemli bir kısmı bu şekilde aydınlatılmış; artık geriye zanlılar ile mağdurların yüzleştirilmesi kalmıştır. Nitekim bu olayın tam olarak aydınlatılması için bu yüzleştirmenin mutlaka yapılması gerekiyordu.

2. Rosban'ın Israrı ve Zanlıların Hızlı Bir Şekilde Yakalanması

Başından geçen bu kötü hadiseleri zaptiyeye intikal ettiren Rosban, bununla yetinmeyerek soruşturmayla alakalı gelişmeleri de yakinen takip etmiştir. Biz-

[6] BOA, ZB, 357/22.

[7] BOA, ZB, 357/25.

zat Beyoğlu Mutasarrıflığı'na giderek, “Şişli civarında zevce ve baldızına tecavüz eden askerlerin tutulup tutulmadığını [...]” sorduğunu, vesikalardan öğrenebilmekteyiz. Kendisine, müsterih olması gerektiği bildirilerek, şu ana kadar geçen yazışmalar ve gelişmeler kendisine anlatılmıştır. Olayın aydınlatılması noktasında gelinen noktadan memnun kalan mağdur Alman tüccar, “[...]hükümet-i seniyyenin adaletine emin olduğu cihetle bu güne kadar sefâret ve konsolosluğuna müracaat idemediğine mütecasirlerin her halde bulunup cezalandırılmalarını ve kendisine ma'lûmat i'tâsını rica[...]” etmiştir.^[8]

Rosban, burada her ne kadar da failerin bulunması konusunda yapılan çalışmalardan memnun kaldığını ve Osmanlı Hükümeti'nin adaletinden emin olduğunu belirtse de, devamında Alman Büyük Elçiliği ve Konsolosluğu'na müracaat etmeyi gerek görmediğini eklemesi, dolaylı bir tehdidi ihtiva etmektedir. Soruşturmanın gerektiği şekilde yapılmaması ve zanlıların yakalanmaması durumunda, gerekirse elçiliğe ve konsolosluğa müracaat edebileceği imâsında, dolaylı olarak bulunmaktadır.

Hadiseyi nihaî olarak aydınlatacak olan mağdurlar ile zanlıların yüzleştirilmesi teferruatıyla başka bir belgede anlatılmaktadır. Belirtildiğine göre, Mösyö Rosban'ın hanımı ve baldızı “efrâd-ı merkûme ile muvacehe ittirmek” üzere Beyoğlu Mutasarrıflığı dairesine çağrılmıştır. Aynı zamanda Hâssa-i Orduy-u Humâyun'un Erkân-ı Harbiye Riyâseti'ne telgraf çekilerek Erkân-ı Harbiye binbaşlarından Ziya Bey dâireye çağrılmış ve kendisiyle yapılan müzâkere neticesinde, zanlıların da Mösyö Rosban'ın ailesiyle yüzleştirilmeleri için mutasarrıflığa celb edilmeleri kararlaştırılmıştır. Nitekim gönderilen haber üzerine 8 Ağustos günü Mösyö Rosban, hanımı ve baldızı ile olayın geçtiği mahalde kol gezen ve Yıldız Sarayı civarındaki karakolda görev yapan Ertuğrul Süvari Alayı'na mensup askerler zâbitlerinin refakatiyle Beyoğlu Mutasarrıflığı dairesine getirilmişlerdir. Bundan sonraki gelişmeler aşağıdaki vesikada şu şekilde anlatılmaktadır:

“[...]yekân yekân mezbûrelere irae olunarak Söğütlü Hüseyin Çavuş ile Domaniçli Mehmed bin Şaban ve Söğütlü Mehmed bin Cafer ve Hasan bin Hüseyin ve Eskişehirli Hasan bin Süleyman nâm-ı neferleri teşhis ve irâe ittikleri gibi zâbitani tarafına merkûmlardan sual-ı keyfiyet olundukta yevm-i mezkûrde orada mezbûrelere tesadüf ittikleri ikrâr ve tecavüz maddesini te'vilen itiraf eylemelerine nazaran mütejavizlerin efrad-ı merkûme olduğu anlaşılmasıyla kışlarında bi't-tevkif haklarında mu'amele-i lâzime-i kanuniye icra olunmak üzere kendileri zâbitleri tarafından alınıp götürülmüş[...]”^[9]

[8] BOA, ZB, 357/26.

[9] BOA, ZB, 357/31.

Tecavüze uğrayan kadınların zanlıları teşhis etmeleri ve askerlerin de aynı şekilde işledikleri suçlu ikrar etmeleriyle hadise böylece çok hızlı bir şekilde aydınlatılmıştır. Hadisenin sür'atli bir şekilde neticelendirilmesinden memnun kalan Mösyö Rosban, olayın artık Alman Sefâreti'ne intikal ettirilmesine ve böylece işin büyütülmesine gerek kalmadığını bir kez daha belirtmiştir. Rosban, “[...]icra kılınan şu muamele-i âdilâne üzerine mümâileyh Mösyö Rosban ile ailesi hükümet-i seniyye nâmına beyân-ı teşekkürle[...]” Beyoğlu Mutasarrıflığı'nı terk etmiştir.^[10] Bu şekilde Rosban'ın ailesine tecavüz edenler tespit edilerek yakalanması suretiyle, bu hadise kapanmıştır.

III. Değerlendirme

Yukarıda ele alınan vak'ayla alakalı olarak söylenmesi gereken ilk husus, olayın 1908 Jöntürk İhtilâli'nin hemen ardından takriben 24 gün sonra, ihtilâlin neden olduğu o geçiş döneminde cereyan etmesidir. Yukarıda da temas edildiği gibi, bu tür ihtilâller neticesinde bir takım toplumsal gelgitler yaşanabilmekte ve bunun neticesinde bazı asayiş zaafiyetleri de meydana gelebilmektedir. Nitekim tipik bir ihtilâl olayının neden olduğu bu zaafiyetin bir sonucu olarak, Osmanlı başşehri İstanbul'un önemli merkezlerinden bir tanesinde gündüz vakti böylesi bir olay vuku' bulmuştur.

Hadisenin faillerinin tespit edilmesi ve yakalanmasında, bu kez aynı zaafiyet gösterilmemiş; zanlılar hızlı bir şekilde tespit edilmiş ve yakalanarak gerekli makama teslim edilmiştir. Yukarıda geçen son belgenin düzenlendiği 10 Ağustos 1324 tarihi esas alınırca, aradan takriben 5 gün geçtikten sonra, fâiller tesbit edilmiş ve yakalanmıştır. O günkü şartlar düşünülürse, hadisenin bu kadar kısa bir süre zarfından aydınlatılması elbette önemlidir. Olayın karakola intikali ve dolayısıyla konuyla alakalı ilk belgenin tarihi 5 Ağustos'ta olmuş; olayın aydınlatıldığına dair bilgilerin yer aldığı son vesika ise 10 Ağustos tarihlidir. Toplam beş gündeki şartlarda gerekli tahkikatın ve yazışmaların yapılması; ilgili farklı kurumlarla irtibata geçilmesi ki, olayın cereyan ettiği mahallin keşfi ve burasının hangi mutasarrıflığın yetki alanına girdiğinin tesbit edilmesi de hesaba katıldığında ve onlarla koordine kurulması göz önüne alındığında olayın aydınlatılmasındaki sür'at çok daha iyi anlaşılacaktır. Bir de bu, günümüzdeki benzeri olayların aydınlatılmasındaki zorluklar ve geçen zamanla kıyaslanıldığında, bunun ne kadar kısa olduğu daha iyi fark edilecektir.

Diğer bir noktayı, olayın failleri olarak yakalanan ve mağdurlar tarafından da

[10] BOA, ZB, 357/31.

teşhis edilen askerlerin görev yaptıkları askeri birlikler üzerinde durulması teşkil etmektedir. Vesikalarda geçtiğine göre yapılan tahkikat neticesinde, Alman Rosban'ın hanımına ve baldızına tecavüz edenler olayın geçtiği mahallin kesin olarak belirlenmesinden sonra orada kol gezen askerlerin birliklerine ve görev saatlerine ulaşılmıştır. Neticede ulaşılan isimler daha sonra Beyoğlu Mutasarrıflığı'na çağrılarak mağdurlarla yüzleştirilmiş ve neticede zanlıların işledikleri suç sabit olduktan sonra tutuklanarak hapsedilmişlerdir. Buna göre Yıldız Sarayı civarındaki karakolda görev yapan Ertuğrul Süvari Alayı'na mensup Söğütlü Hüseyin Çavuş, Domaniçli Mehmed bin Şaban, Söğütlü Mehmed bin Cafer, Hasan bin Hüseyin ve Eskişehirli Hasan bin Süleyman ifade edilen tecavüz suçunu işlemişlerdir. Bu şekilde ortaya çıkartılan suçlu askerlerin görev yaptıkları alay ve memleketleri ilginçtir. Bunlar, Sultan II. Abdülhamid'in "öz hemşehrilerim" diye adlandırdığı ve Yıldız Sarayı'nın muhafız kıtasına mensup "Ertuğrul Alayı" mensupları idi.^[11]

II. Abdülhamid'in bu şekilde gözdesi olan alaya mensup askerlerin böylesi bir suç işlemesinin nedeni, ihtilâlin neticesinde Sultan'ın yetki ve otoritesinde boşluk meydana gelmesi; devamında ise, bunun yerini dolduracak yeni yapının henüz daha tam olarak yerleşmemesi olarak gösterebilir. Yoksa normal şartlarda, yani II. Abdülhamid'in yönetiminin devam ettiği bir sırada sarayı korumakla alaya mensup askerlerin böylesi bir tecavüz olayına karışmaları mümkün olamazdı, diye düşünüyoruz. Sultan'ın otoritesinin sarsılmasından ve devamında meydana gelen boşluktan istifade etmek isteyen bazı askerler, bu suçu işleme cesaretini ve cür'etini göstermişlerdir.

Belgelerde dikkati çeken diğer ilginç bir nokta ise, olayın hızlı bir şekilde aydınlatılmasından memnun kalan Alman tüccarın, hadisenin Alman Sefâreti'ne intikal ettirilmesine ve işin büyütülmesine gerek kalmadığını belirtmesidir. Fakat yine de, Rosban'ın böylesine bir niyeti taşıdığını ciddi olarak düşündüğünü, iki belge benzer ifadelerle Beyoğlu Mutasarrıfı'nı dolaylı olarak tehdit etmesinden, çıkartabiliriz. Hatta, Alman yetkililerle görüştüğten sonra, bu şekilde biraz daha beklenilmesi gerektiğine karar verilmiş olabilir. Böylesi bir olayın Alman Büyükelçiliği'ne ve Konsolosluğu'na bildirilmesi ve dolayısıyla, belgede geçtiği şekliyle-işin büyütülmesi durumunda, ileride ciddi bir diplomatik sıkıntı çıkarabilirdi. Zaten hassas bir süreçten geçen Osmanlı Devleti, bu şekilde muhtemel ciddi bir diplomatik krizden kurtulmuştur. Hadisenin bu şekilde halledilmesi ve kapatılması her iki tarafı da memnun etmiştir. Özellikle de mağdur tarafın memnuniyeti, vesikalarda geçen olayın aydınlatılmasında Osmanlı yetkililerin

[11] İlber Ortaylı, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdarî Teşkilât", Ekmeleddin İhsanoğlu(Yay.), Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, 1. Cilt, İstanbul 1994, s. 304.

gösterdikleri “muamele-i âdilâne” üzerine Mösyö Rosban ve ailesinin “hükümet-i seniyye nâmına beyân-ı teşekkür”ünde görülmektedir.

Böylesi bir asayiş olayı ile gündeme gelen Nişantaşı-Sişli-Beşiktaş güzergâhının o tarihlerdeki fizikî görünümü ve tabiat şartları hakkındaki bilgiler üzerinde de kısaca durmak gerekiyor. Bu üçgen, günümüz İstanbul’unun aşırı betonarme modern yerleşim, alışveriş ve eğlence mekânlarıyla en önemli cazibe merkezlerinden bir tanesi olup, her tarafı asfaltlanan yollarında günün her saatinde eksilmeyen yoğun yaya ve araç trafiğiyle dikkatleri çekmektedir. Hadisenin cereyan ettiği tarihlerde ise, bu bölgenin çevre şartları yukarıdaki vesikalarda kısaca belirtildiği gibi çok daha farklıydı: Ağaçlar ve yeşil alanlarla kaplı ve çiftlikler yer almaktaydı.

IV. KAYNAKÇA

1. Vesikalar

BOA, ZB, 357/22.

BOA, ZB, 357/25.

BOA, ZB, 357/26.

BOA, ZB, 357/31.

2. Hatıratlar ve Araştırma Eserleri

Ahmet Niyazi, *Hâtırat-ı Niyazi*, İstanbul 1326.

Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ankara. 1992

Ernest E. Ramsaur, *Jöntürkler ve 1908 İhtilâli*, Nuran Yavuz(Çev.), İstanbul 2007.

Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, Rauf Mutluay(Yay.), İstanbul 1976.

Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, 1. Cilt, 2. Kısım, 4. Baskı, Ankara 1991.

İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 4. Cilt, İstanbul 1955.

Necmettin Alkan, *Die Weltpolitik und die Konkurrenz der Mächte um das osmanische Erbe. Die deutsch-osmanischen Beziehungen in der deutschen Presse*, Münster 2003.

İlber Ortaylı, “Tanzimat Devri ve Sonrası İdarî Teşkilât”, Ekmeleddin İhsanoğlu(Yay.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, 1. Cilt, İstanbul 1994, s. 304.

Ekmeleddin İhsanoğlu(Yay.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, 1. Cilt, İstanbul 1994.

Frankfurter Zeitung, “Ein Türkisches Nationalfest”, 28 Temmuz 1908, Sayı 208, Erstes Morgenblatt, s. 1.

Osmanlı Belgelerinde II. Meşrutiyet Sonrası Doğu Anadolu'da Ortaya Çıkan “Eyüphanzâde Said Çetesi ve Ermeniler”

Prof. Dr. Fatih ÜNAL
Ordu Üniversitesi / ORDU

Giriş

II. Meşrutiyet döneminde ve sonrasında Doğu Anadolu'da ortaya çıkan ve içerisinde Kürt unsurun yer aldığı devlet aleyhtarı itaatsizlikler ya da ayaklanmalar, çıkış sebep ve maksatları itibariyle öncekilerden ayrılır. Meşrutiyet sonrasında dinin daha çok istismar edildiği, dış mihraklarla daha yakın temas sağlandığı, ayrılıkçılığın telaffuz edilmeye başlandığı görülür. Kürt unsurun meşru otoriteye itaatsizliğine, Doğu Anadolu'da meskun müslim-gayrimüslim unsurlar (Kürtler ve Ermeniler) arasındaki husumetin keskinleşmesine, yabancı misyonların bu hoşnutsuzluğu istismarına ve neticede Kürt çetelerinin oluşması ve siyasallaşma eğilimine bir örnek olarak bu çalışmayı yapmış bulunmaktayız.

II. Meşrutiyetin ilanı müslim-gayrimüslim tüm Osmanlı unsurları arasında etkileri kısa sürede ortadan kalkacak bir hürriyet ve kardeşlik havası yarattı. II. Abdülhamid döneminin terörist Ermeni örgütleri dahi bu kardeşlik ortamına sözde olsa da sadakatlerini ilan etti^[1]. Kendilerini meşrûti idarenin bir parçası hatta bu zaferin ortak mimarlarından gören Ermeniler Osmanlı meşrutiyetini, Ermenileri bağımsızlığa taşıyacak önemli bir vasıta olarak görüyordu. Sağlanan hürriyet ortamı bu emellerine kavuşmaları için müsait şartları ihtiva ediyordu. Bağımsız Ermenistan'a kavuşmak için meşrutiyetin getirdiği imkânlar, yasal sınırları zorlayarak ve arkasına sığınarak onları her türlü faaliyetlerinde serbest bırakıyordu. Bilhassa doğu illerinde bir Ermeni devletinin oluşması için en büyük engel olarak gördükleri Kürt aşiretleri ve özellikle aşiretlerden oluşturulan Hamidiye Alayları

[1] Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller, Haz. İsmet Parmaksız, Ankara 1981, s.33-34.

ilk hedefleri arasındaydı. Onları, “*feodal beylerin artıkları, Abdülhamid döneminin imtiyazlı sınıfları*” olarak görüyor ve meşrutiyet düşmanı ilan ediyorlardı^[2]. Bununla İttihat ve Terakki hükümetinin güvenini kazanmaya ve Doğu illerinde eski hasımlarından yani Kürt aşiretlerinden intikam alma konusunda desteğini almaya çalışıyorlardı. Bölgede nüfuzlu Kürtler aleyhine iftira kampanyaları başlatıp bölgeden göçlerini veya sürgün edilmelerini sağlayarak Doğu illerini Ermeni yurdu haline getirmenin şartlarını oluşturmak istiyorlardı.

1- II. Meşrutiyet Sonrasında Doğu Anadolu

Meşrutiyetin ilanı sonrası İttihatçılar Doğu Anadolu'nun kendine has içtimai ve siyasi durumunu yeni baştan dizayn etmeye yönelerek Abdülhamid döneminde kurulan dengeleri bir anda bozmaya başladılar. Hamidiye alayları Abdülhamid döneminde Ermeni terör örgütleri için caydırıcı bir güç olmuş, bölgenin gerek iç gerekse dış asayişinde önemli rol üstlenmişti^[3]. Meşrutiyet sonrasında hem İttihat ve Terakki'nin Doğu illeri politikası hem de Ermeni ihtilalcileri tarafından bir tehdit unsuru olarak görülen bu alayların tedricen ortadan kaldırılması ve yeni rejimin bölgede yapmak istediği ıslahatlara engel teşkil edemeyecek bir hale sokulması çabaları doğudaki huzursuzluğun başlıca sebeplerinden birini oluşturdu. Abdülhamid döneminde takip edilen islamcı politikalarla aşiretler devlete daha da bağlanmış, Abdülhamid sevgisi kendisine bölgede “*Kürtlerin babası*” unvanı verilmesini sağlamıştı. Meşrutiyetin ilanı ve bir süre sonra Abdülhamid'in halli Doğu Anadolu aşiretlerini ve halkını devlet şevkat ve himayesinden mahrum bıraktı. Gayrimüslim unsurların ve bilhassa Ermenilerin sözde meşrutiyetçi söylemler geliştirmesi, buna karşın Kürt ahali ve aşiretler arasında İttihatçılar hakkında yapılan dinsiz ve mason oldukları yolundaki propagandalar, hükümete karşı olumsuz kanaatin güçlenmesine yol açmış, her iki kesim arasındaki mevcut alelde anlaşmazlıklar iki kesimi birbirine düşman hale getirmiştir.

Doğu illerinde Ermeniler ve Kürtler arasında olayların tırmanmasında, bunun sonucu olarak Kürt çetelerinin oluşmasında, Ermenilerle aralarındaki arazi ihtilâfları ve yine geçmişten kalan kin ve nefret duyguları ön planda yer alır.

1894'de meydana gelen Sason isyanı sonrasında Ermeniler Osmanlı vatandaşlığından çıkararak başta Rusya olmak üzere çeşitli ülkelere göç etti. Ülkeden ayrılırken bir kısmı tapulu bir kısmı tapusuz olarak öteden beri kullandıkları arazi

[2] Garo Sasuni, Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri, Terc. Bedros Zartaryan-Memo Yetkin, İstanbul 1992, s.145-146.

[3] Hamidiye Alayları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Bayram Kodaman, Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara 1987.

ve mülklerini yörenin Kürt aşiretlerine satmışlardı. Meşrutiyetin ilanından sonra Ermeni patriği ülkeye dönen Ermenilerin hem vatandaşlığa yeniden alınmaları hem de eski arazi ve mülklerini elde etmeleri için büyük çaba içerisine girdi^[4]. Bir taraftan “*ittihâd-ı anâsırı*” gerçekleştirme umudunu yitirmeyen, diğer taraftan batılı devletlere ve Osmanlı gayrimüslim unsurlarına bu husustaki samimiyetini ispat etmeye çalışan İttihat ve Terakki, Ermenilerin bu taleplerini karşılamak için kolları sıvadı. Ancak bu arada aşiretlerin tepkisini çekmemeye de özen gösterdi. Aşiretlerin eline geçen yerler dışında, herhangi bir aşiret mensubiyeti bulunmayan sade vatandaşlar tarafından kullanılan arazilerin toplam tutarını nakit olarak ödemeyi kabul etti. Şuray-ı Devlet’de bir kanun layihası hazırlandı. Ermenilerin arazi ve emlak davaları mahalli tapu kayıtları incelenmek suretiyle neticelendirilecekti. Ancak tapuda Ermenilere ait olduğuna dair kayıtların olmaması Ermenilerin itirazlarına yol açtı. Diğer taraftan konuyla doğrudan ilgili, ilgisiz veya ihtilaflardan istifade ile rant elde etmek isteyenlerin de açtığı bu tip davaların yığılması, mahkemelerin çalışmaması ve icra makamlarının kanuni yetkilerindeki sınırlamalar devlet dairelerinde tıkanmalara sebep oldu.

Arazi meselesinde bu ihtilaflar ve belirsizlikler doğu illerinde Ermeniler ve Kürtler arasında tansiyonu yükseltti. Hükümete karşı hem Ermeniler hem de arazileri ellerinden alınmak istenen Müslüman ahali tavır almaya başladı. Yaklaşık 17-18 yıl ekip biçtikleri toprakların bir anda ellerinden çıkması, en azından akıbetinin belirsizliği halka ekonomik bakımdan bir darbe olduğu gibi aynı zamanda onur kırıcı da oluyordu. Mağdur duruma düşenlerin çoğunda İttihat ve Terakki’ye karşı şiddetli bir kin ve öfke duyguları günden güne kabardı. Bunlardan bir kısmı Kuzey İran’da başına buyruk yaşayan İranlı yetkililerin himayesinde çetecilik faaliyetlerine girişti. İşte bu çetelerden birisi meşhur Bedirhanlı ailesiyle akrabalığı bulunan Said ve avânesinin oluşturduğu çetedir.

2- Eyüphanzâde Said Çetesi

Said’in babası Eyüp Han, Hamidiye Alaylarının kurulduğu yıllarda Musul taraflarından göç ederek Van’a yerleşmiş, Ermenilerin 1894’de çıkardıkları Sason isyanı sonrasında Rusya’ya göç etmeleriyle onlardan kalan arazilerin bir kısmını tasarrufuna geçirerek arazi ve mal mülk sahibi olmuştu. Ancak Meşrutiyetin ilanından sonra Rusya’ya göç eden Ermenilerin Doğu Anadolu’ya gelerek bıraktıkları topraklarda hak iddia etmeleri, bu arazilerin eski ve yeni sahipleri arasında uzun bir mücadelenin başlamasına yol açtı. Eyüp handan sonra ailenin başına

[4] Cezmi Eraslan, “I.Sasun İsyanı Sonrasında Osmanlı Devletinin Karşılaştığı Problemler”, Kafkas Araştırmaları II, İstanbul 1996, s.89-90

geçen oğlu Said mal-mülk davasıyla başlayan bu mücadeleye taraftar kazanmak için, Ermenilerle ve onlarla işbirliği yaptığına inandığı İttihat ve Terakki mensuplarıyla yürütülen dînî-siyasî bir mücadele hüviyeti vermeye çalıştı.

Meşrutiyetin ilanından hemen sonra, gerek Ermeni komitelerinin faaliyetleri gerekse Meşrutî hükümetin Ermenilere yönelik tutumu dolayısıyla bölgede ciddi sorunların yaşanacağını hisseden Said, derhal silaha sarılarak 30-35 kişilik bir çete oluşturdu. Köylere baskınlar düzenlemeye, ahaliden haraç toplamaya ve Kürtleri meşrutiyet aleyhinde kışkırtmaya başladı. Propaganda çalışmalarını hem aşiretler arasında hem de meşrutiyet hükümetinin ortadan kaldırmayı planladığı aşiret alayları arasında yürüttü. Bilhassa Van ve çevresinde faaliyet gösteren Said çetesi bütün bu yaptıklarını, inançsız ve Ermeni taraftarı olduğunu ilan ettiği İttihat ve Terakki hükümetiyle yürüttüğü mücadeleye bağlıyordu. Onun nazârında İttihatçılar Ermenilerle işbirliği halindeydi. Oysa Hristiyanların Osmanlı mülküne iştirâki şeriata aykırı idi. Yine Meşrutiyetin vaat ettiği hürriyet İttihatçılar tarafından sadece Ermenilere verilmişti. Ele geçirilen adamlarının birinin üzerinde bulunan mektubundaki ifadeler ise propagandanın sıradan halkın dahi dini-vicdani hislerini ve galeyân duygularını harekete geçirecek nitelikteydi. Bu mektubunda “*irâde-i telgrâfi sūdūr etti ki, bâdema hutbede çeharyâr-ı güzîn efendilerimizin isimleri yerine kahramân-ı hürriyet Enver ve Niyazi kesânların ismi okunsun. Halk kabul etmedi. Şimdilik sūkût*”^[5] ifadesi yer alıyordu.

Said’in hedefinde Doğu illerinde sakin Ermeniler de vardı. Çete kurup eşkiyalığa başlamasından sonra mal ve mülkü sahipsiz kalmış, bu durumdan istifade eden Ermeniler bağ-bahçesine, tarlalarına zarar vermişti. Ermenilerle arazi davalarının halledilmesi yolunda hükümet yetkililerinden ümidini kesen ve Ermenilerin bu yaptıklarını haber alan Said bu defa Van Ermeni Murahhasahanesine yöneldi. Ermenilerden şikayetçi olarak, şayet bu tutumlarını devam ettirecek olurlarsa her tarlası için bir Ermeniye öldüreceğini söyleyerek tehdid etti^[6]. Böyle durumları bir koz olarak değerlendirmeyi alışkanlık edinen murahhasane durumu patrikhaneye bildirerek Ermenilerin Kürtlerin saldırılarına maruz kaldığını, kiliselerinin yakıldığını, metropolidin katledildiğini ileri sürüyor, hükümete Said konusunda baskı yapılmasını istiyordu^[7]. Oysa metropolidin katli, kiliselerin yakılması söz konusu değildi^[8]. Bununla Ermenilere yönelik en küçük hadiseler

[5] BOA.DH.SYS., 24/2-4, Lef 114/1-2. Erzurum Vilâyetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 19 Mart 1911 Tarihli Tahrirat.

[6] BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 142. Eyüphanbeyzade Said Tarafından Van Ermeni Murahhasahanesi Meclisine Gönderilen 13 Eylül 1911 Tarihli Mektup.

[7] BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 141. Ermeni Patrikhanesinden Adliye ve Mezahip Nezaretine Gönderilen 16 Eylül 1911 Tarihli Tahrirat.

[8] BOA. DH.SYS., 7/2-2, Lef 92. Van Vilâyetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 7 Ekim 1911 Tarihli Şifre.

dahi abartılarak tüm dünyaya duyurulmak isteniyordu. Nitekim Said'in Ermenilere yönelik bu tehditleri Petersburg Telgraf Ajansı tarafından neşredilerek Ermenilere yönelik Kürt baskılarından bahsediliyordu^[9].

Said'in faaliyetleri gerek Kürt aşiretleri arasında gerekse aşiret alayları arasında tesirini göstermeye başladı. Ermenilere yönelik tavırları ise hükümeti ciddi şekilde endişeye düşürdü. Van ve çevresinde durumun nezaketini gören hükümet Said ve çetesini ortadan kaldırmak için derhal harekete geçti. Bir taraftan elebaşının ele geçirilmesi için yakınlarıyla temas kurulurken, diğer yandan Said'in saçtığı nifak tohumlarını bertaraf etmek için halka vaaz ve nasihatlerde bulunmaları için ulema seferber edildi^[10]. Kendisini "*din hâdimi vatan nacisi*" olarak tanıtan Said bölgede en güçlü propaganda aracı olarak dini istismar ediyordu. Kürtleri Osmanlı hükümeti yöneticileriyle cihada davet eden Said'in Kürtler arasında saçtığı nifak tohumlarını izale etmek için dolaştığı tüm yerlerde vaaz vermesi için Van vali vekili Nazım bey Van müftüsünü de yola çıkardı^[11].

Ele geçirilmesi oldukça güçlü. Çünkü bölgenin İran'a yakın olması dolayısıyla çete elemanları köylere yaptıkları baskınların ardından derhal İran topraklarına kaçabiliyordu. Burada ise İranlı yerel yöneticiler tarafından himaye edildiği gibi zaman zaman Osmanlı devletine karşı tahrik ve teşvikler yapıyordu. İran topraklarında Said ve çetesini himaye edenlerin başında Makü Hakimi Murtaza Ali Kuli Han geliyordu. Makü hakimi Osmanlı hükümetinin uyarı ve ikazları üzerine, Said'in İran topraklarından çıkarılması için emir verdiğini ancak bölgedeki aşiretlerin Said'le olan iyi münasebetleri dolayısıyla bunun pek yaptırım olacağını düşünmediğini dile getirerek güya sorumluluğu üzerinden atmış görünüyordu. Hakikaten de Said kısa sürede hem İran hem de Osmanlı hudutlarında yaşayan aşiretlerle bağlantı kurarak Osmanlı hükümetine karşı onların ittifakını temin etmeyi başardı. Haydaranlı, Takori, Şemsiki, Hasenanlı aşiretlerinin reisleri Said'e her türlü desteği vermeye hazır olduklarını dile getirdi^[12]. Yine Ermenilerin meşrutiyet sonrasında bölgeyi Ermeni yurdu haine getirmek için iftira atarak bölgeden uzaklaştırılmalarını istedikleri kesimler Said'le temas kurmaya başladılar.

Hükümet Said ve çetesinin bilhassa Mahmûdi kazası çevresinde faaliyet göstermesi dolayısıyla burada askerî tedbirleri artırmaya çalıştı. Mahmûdi'deki nizamıye taburu seferber hale getirildi. Bölgeye iki adet dağ topu gönderildi. Taburun zabıt eksiklikleri giderilmeye çalışıldı. Bütün bunlar yapılırken askeriye içindeki

[9] BOA.DH.SYS., 7/2-2, Lef 92.

[10] BOA.DH.SYS., 24/2-4, Lef 114/1-2. Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 19 Mart 1911 tarihli tahrirat; DH.SYS., 23/1, Lef 36-37. Aynı mealde Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 21 Mart 1911 tarihli tahrirat.

[11] BOA.DH.SYS., 7/2-2, Lef 119. Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 12 Ekim 1911 Tarihli Şifre.

[12] BOA.DH.SYS., 7/2-1, Lef 80-84. Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 20 Mart 1911 tarihli Şifre.

bazı Kürt kökenlilerin daha önce Said'le işbirliği yapmış olmaları göz önüne alınarak askeri efradın Kürtlerden oluşmamasına dikkat edildi. Ayrıca Said'e yardım ve yataklık eden aşiretler hakkında kanuni tahkikat yapılması, buna mukabil eşkiya ve çeteciliğe bulaşmayan aşiretlerin gizli olarak taltif edilmeleri münasip görüldü^[13]. Alınan bu tedbirler kısa süre sonra semeresini vermeye başladı. Çetede dağılma emareleri başladığı gibi içlerinden bazıları hükümete sığınma talebinde bulundu. 1911 yılı Mayıs ayı içerisinde Said Hudûd-ı İraniye Komiser Kaymakam Behçet Bey'e müracaat ederek iltica talebinde bulundu^[14] ise de bu konuda samimi olmadığını kısa bir süre sonra askeri müfreze ile girdiği çatışmayla ortaya koydu. Çıkan bu çatışmada eşkiyalardan üçü ele geçirildi. Çete elebaşısı Said ise yaralı halde firar ederek İran topraklarına sığındı^[15].

3- Said'in Ruslarla İşbirliği

Bu dönemde İran topraklarında Rus ajanları yoğun faaliyet halinde idiler. Rus hizmetine girmeleri için Kürt aşiretleri nezdine çok sayıda özel ajanlar gönderildi. Bu ajanlar ve mahalli konsoloslar tarafından Kürt reislerine gönderilen mektuplarda, Rus imparatorunun Kürtlerin hâmisî olduğu, Kürtleri Osmanlı ve İran zulmünden kurtaracağı ilan ediliyor ve onların Rus imparatoruna kalbi bağlılıkları sağlanmak isteniyordu^[16].

Rusların beklenen Osmanlı-Rus harbi için Doğu illerinde Ermenilerin yanı sıra Kürt aşiretlerinden de destek arayışlarının olduğu bir dönem idi. Bunların başında Hoy Rus konsolosu Çerkof^[17] geliyordu. Osmanlı topraklarında isyan, katliam, anarşi ve huzursuzluk yaratmak isteyen Ruslar yeri geldiğinde Ermenileri yeri geldiğinde Kürtleri bağımsız Ermenistan veya bağımsız Kürdistan vaadiyle kullanmaktan çekinmiyordu. Çerkof, himayesine aldığı Kürt elebaşlarına verdiği her türlü lojistik destekle "*Osmanlı toprağında, Ermeni, Müslüman, Nasturi, memur, zabıt kim olursa olsun öldürün, yakın, yakın. Ancak o zaman bir Kürdistan teşekkül edebilir*"^[18] diyordu. Rusların amacı ne bağımsız bir Ermenistan ne de bağımsız Kürdistan idi. Yalnızca İran Azerbaycanı ve Osmanlı Doğu illerinin işgali

[13] BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 80-84. Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 20 Mart 1911 Tarihli Şifre.

[14] BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 41. Behçet Bey Tarafından Dahiliye Nezaretine Gönderilen 8 Mayıs 1911 Tarihli Şifre.

[15] BOA.DH.SYS., 7/2-1, Lef 116. Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 30 Ağustos 1911 Tarihli Şifre.

[16] BOA.DH.SYS., 24/2-4, Lef 74. Osmanlı lisanına vakıf biri tarafından yazılmış olan bu mektup parçası Van'ın Ercik nahiyesinde bulunmuş ve Vali Hakkı Tarafından 8 Nisan 1912'de Dahiliye Nezaretine Gönderilmiştir.

[17] Çerkof beş sene Selanik konsolosluğunda görev yapmış, Prezrin, Üsküp ve Manastır'da Ruslar adına önemli görevler yerine getirmişti. Rus askerinin bölgeyi işgalinden sonra hükümeti tarafından hizmetlerinin mükafatı olarak son derece geniş selahiyetlerle Hoy ve Salmas konsolosu olarak atanmıştı. Balkanlarda yürüttüğü faaliyetlerde elde ettiği tecrübeyi bu defa Doğu illerinin işgalinde kullanacaktı. Bkz. BOA. DH.KMS., 2/1-36, Lef 10/1-2. Hoy ve Salmas Şehbenderi Hasan Tahsin Beyin 25 Aralık 1913 Tarihli Raporu.

[18] BOA.BEO., 322594. Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 6 Temmuz 1914 tarihli şifre.

ve ilhakı öncesinde bu bölgelerde uygun şartları oluşturabilmektir.

İsyan ve karmaşa çıkarabilmesi için piyonlar hazırды. Zaten Bedirhanlı ailesinden bazıları Ruslarla bir süredir işbirliği halindeydi. Bunlardan biri olan Bedirhanlı Abdürrezzak Osmanlı İran hudutlarında Ruslar adına faaliyet gösteriyor, Osmanlı aşiretlerini Rus emelleri doğrultusunda işbirliği ve ittifaka davet ediyordu. Ruslarla yaptığı bu işbirliğine dini bir kılıf uyduran Abdürrezzak aşiretlere hitaben yazdığı mektuplarda, “*Bilmiş olunuz ki, harekât-ı zalimânesi müşahede edilen bir devlet-i İslâmiye'nin terkiyle, İslam olmasa bile diğer bir devletin penâhına iltica caiz ve şeran vaciptir*”^[19] diyordu.

Osmanlı müfrezesi ile girdiği çatışmadan sonra kaçtığı İran topraklarında Said'in destek ve ittifak arayışları devam ediyordu. Bu sırada burada Ruslar adına çalışan Abdürrezzak ile irtibat kurması onun yeniden toparlanmasına ve Osmanlı topraklarına tecavüze başlamasına yol açtı. Rusların piyonu haline gelmiş olan mahalli İran yetkilileri tarafından yeniden eski gücüne kavuşturulan Said Rus mavzer silahları ile donanımlı Maku bölgesi Kürtlerinden oluşan yeni çetesiyle bu defa Ercik civarında faaliyetlere başladı. Ercik nahiyesinin telgraf tellerini tahrip etti ve nahiyeye merkezine yarım saat mesafedeki Akzilan köyünü basarak ahaliyi yağmaladığı gibi köyden birkaç kişiyi de yanına alarak beraberinde götürdü^[20].

1912 yılı başlarında İran hudutlarında Rusların aktörlüğünde yapılan Osmanlı aleyhtarı Kürt yapılanmasında bir takım sorunlar yaşandığı görülmektedir. Osmanlı devletinin baskılarına dayanamayan Makü hakimi Ruslara rağmen Said'i bölgeden çıkarmak zorunda kaldı. Bu durum karşısında derhal Ruslara başvuran Said, Hoy Rus konsolosuna gönderdiği mektupta Makü hakiminin ikaz edilmesini istedi^[21]. Bölgede, İranlı mahalli yetkililer, aşiret reisleri ve kendileriyle yakın işbirliği halinde olan çete elebaşları arasında dengeleri gözeten Rus konsolosları Said'i Hoy'a civar Kelevanes köyüne yerleştirdi. Abdürrezzak'ın yanı sıra yine Ruslar adına bölgede faaliyet gösteren Kotur hakimi Şikak aşireti reisi Simko ile de temas kurmasını sağladı^[22].

[19] BOA, DH.SYS., 24/2-4, Lef 113. Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 22 Nisan 1912 Tarihli Tahrirat.

[20] BOA.DH.SYS., 7/2-2, Lef 124. Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 1 Ekim 1911 Tarihli Şifre.

[21] BOA.DH.SYS., 7/2-2, Lef 28. Said Tarafından Hoy Rus Konsolosuna Gönderilen Farşça Mektubun Tercümesi Sureti.

[22] BOA.DH.SYS., 24/2-3, Lef 68. Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 17 Şubat 1912 Tarihli Şifre.

4- Said Çetesinin Sonu

1914 yılı ortalarında Said bilinmeyen bir sebeple, kendi adamlarından Mahmut bey tarafından öldürüldü. Mahmut bey bir süre önce adam öldürme suçundan firar ederek Said'e sığınmış ve onun yakın adamlarından biri olmuştu. Aralarında çıkan bir anlaşmazlık Said'in ölümüyle noktalandı. Bu çatışmada Said'in yeğeni İslam Bey ve Yusuf adlı eşkıya da öldürüldü. Bu hadise üzerine Mahmut bey Osmanlı hükümeti güçlerine teslim oldu^[23]. Böylece elebaşının öldürülmesiyle etrafındaki adamlar dağılmaya başladı. Said'in öldürülmesini bahane eden hâmesi Rusya bölgedeki Osmanlı taraftarı aşiretleri bu olayı kullanarak terbiye etmek istedi. Said'in öldürülmesinden Osmanlı taraftarlığıyla bilinen Arusan Aşiretini sorumlu tuttu^[24]. 500 kişilik bir Rus kuvveti yanlarında dört adet top olduğu halde harekete geçti. Rus işbirlikçisi Simko'nun 50 kişilik bir çetesi de onlara iltihak ederek Arusan aşiretinin yaşadığı köylere taarruza başladı. Karaağaç köyü işgal edildi^[25]. 1500 haneden oluşan Arusan aşireti Osmanlı devletine sadakatiyle tanınan cesur bir aşiret olarak biliniyordu. Bu taarruzlar karşısında bir taraftan savunma hazırlıkları yaparken diğer taraftan Mahmûdi nahiyesine gönderdikleri heyet vasıtasıyla Osmanlı yetkililerini durumdan haberdar ettiler. Aşiret temsilcileri Ruslarla sonuna kadar savaşıacaklarını, en nihayetinde Osmanlı topraklarına sığınma ihtimalini de düşünerek izin talebinde bulundular. Osmanlı yetkilileri Arusan aşiretinin Ruslarla mukavemet edemeyerek huduttan içeriye mecburi geçiş yapması, bu esnada Rusların aşireti takip bahanesiyle huduttan içeriye sokulması halinde derhal mukavemet edilmesini kararlaştırdı^[26].

Birinci dünya harbinin başlamasının an meselesi olduğu bu tarihlerde Rusların Osmanlı-İran hududu üzerinde bulunan ve kendilerine tabi olmayan Kürt aşiretlerine yönelik baskı ve şiddeti artırması bölgedeki diğer aşiretlerin galeyanına sebep oldu. Hatta bu aşiretlerin birçoğu savaşın başlamasıyla birlikte ittifak halinde Ruslara karşı mücadeleye girişti.

[23] BOA. BEO., 322594. Dahiliye Nezaretinden Sadarete 7 Temmuz 1914 Tarihli Tahrirat.

[24] Arusan aşireti daha 1912'de Rusya'ya tabi olma yolunda yapılan tüm baskılara şiddetle karşı çıkmıştı. Bkz., BOA.DH.SYS., 47/4, Lef 20. Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Yazılan 1 Ocak 1912 Tarihli Şifre.

[25] BOA. BEO., 322594. Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 6 Temmuz 1914 Tarihli Şifre.

[26] BOA. BEO., 322594. Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 6 Temmuz 1914 Tarihli Şifre.

Netice

II. Meşrutiyet sonrasında Doğu illerinde devletin asli unsuru olan Kürtler arasında eşkiya ve çeteciliğin oluşmasında İttihat ve Terakki hükümetinin “*ittihâdı anâsırı*” gerçekleştirme uğruna Ermeni unsuru kollayan, buna karşın Müslüman kesimi rencide eden tutumu etkili olmuştur. Hükümetin bu yaklaşımı dini hisleri yüksek doğu illerinde ittihatçılar hakkında yürütülen iftira kampanyaları (ateist ve masonlardan oluştukları iddiaları) ile birleşince belirli kesimlerde devlet aleyhtarı oluşumlara yol açmıştır. Dînî-siyâsî hüviyete bürünen bu çete oluşumları Osmanlı-İran hududu üzerinde Rusların ve İranlı mahalli idarecilerin desteğinde Doğu illerinde zaman zaman ciddi huzursuzluklara sebep olmuştur. Hükümetin bunlara karşı aldığı tedbirler (nasihat heyetlerinin sevk edilmesi, nizâmî-askerî tedbirler, gönüllü birliklerin oluşturulması, mükafatlandırma, af çıkarılması) istenilen neticeyi vermemiştir.

KAYNAKLAR

1-Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 322594.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye-Kalem-i Mahsus (DH.KMS), 2/1-36, Lef 10/1-2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye-Siyasi (DH.SYS.), 24/2-4, Lef 114/1-2.

BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 142.

BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 141.

BOA. DH.SYS., 7/2-2, Lef 92.

BOA DH.SYS., 24/2-4, Lef 114/1-2.

BOA. DH.SYS., 23/1, Lef 36-37.

BOA. DH.SYS., 7/2-2, Lef 119.

BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 80-84.

BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 41.

BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 116.

BOA. DH.SYS., 24/2-4, Lef 74.

BOA, DH.SYS., 24/2-4, Lef 113.

BOA. DH.SYS., 7/2-2, Lef 124.

BOA. DH.SYS., 7/2-2, Lef 28.

BOA. DH.SYS., 24/2-3, Lef 68.

BOA. DH.SYS., 47/4, Lef 20.

2-Diğer Kaynaklar

ERASLAN, Cezmi., "I.Sasun İsyanı Sonrasında Osmanlı Devletinin Karşılaştığı Problemler", Kafkas Araştırmaları II, İstanbul 1996, s.65-92

Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller, Haz. İsmet Parmaksız, Ankara 1981.

KODAMAN, Bayram., Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara 1987.

SASUNİ, Garo, Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri, Terc. Bedros Zartaryan-Memo Yetkin, İstanbul 1992.

Balkan Savaşları Sırasında Rusların Trabzon ve Gümüşhane Rumlarını Tahriki

Prof. Dr. Osman KÖSE

Polis Akademisi / ANKARA

Giriş

Trabzon Rum devletinin 1461'de yıkılmasından sonra Trabzon, Gümüşhane ile birlikte Türklerin eline geçti. Bir ara Akkoyunlu hakimiyeti hüküm sürdüyse de 1473 yılından sonra bölge Osmanlı yönetiminde kaldı. Osmanlı idari yapılanmasında Trabzon, Karadeniz'de çok sayıda sancak ve kazadan oluşan vilayet merkeziydi. Kastamonu'dan Rize'ye kadar olan geniş alan, bu vilayetin sınırları dahilindeydi. Osmanlı fethinden çok önceki dönemlerde de yöre, Türklerin ilgi alanı içinde bulunuyordu. Mesela, Kıpçak Türklerinin Hristiyanlaşarak bölgeye yerleştikleri ve Türk fethinden önce kilise kayıtlarında Türk isimlerine rastlanıldığı bilinen tarihi gerçeklerdir. Özellikle 11. asrın yarılardan sonra yoğun olarak gelmeye başlayan Türk göçerler Karadeniz yöresine de yerleşmeye başladılar ve yerli Rumlarla beraber aynı ortamı paylaştılar^[1]. Fetihte sonraki dönemlerde gelen Türk grupları da Gümüşhane'de olduğu gibi Trabzon vilayetini oluşturan alan içinde yerleşmeye devam ettiler.

Osmanlı fethinden sonra dışardan gelen Müslüman Türk göçleriyle, yörenin demografik yapısında zamanla değişimler oldu. Zaman ilerledikçe burada yaşayan Türklerin sayısı bölgede daha önce var olan Rum ve az sayıda da olsa Ermeni nüfusun önüne geçti. Bu değişim gayr-ı Müslim topluluğun mevcut Türk yönetimine bir tepkisi olarak dışarıya göçmeleriyle değil, dışardan gelen Türk göçlerinin zaman içinde belli bir kesafete ulaşması sonucundan kaynaklanmaktaydı. Osmanlı yönetiminin hiçbir döneminde mevcut yönetime tepki olarak dışarıya kitlesel göç olayı vuku bulmamıştır. Bu, Osmanlı devletinin yönetim anlayışının bir sonucudur. Bu

[1] M. Hanefi Bostan, "Fetihten Yunan İsyanına Kadar Doğu Karadeniz Yöresinin Demografik Yapısı", Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu, Editör: Veysel Usta, Trabzon 2007, s. 126 -127.

nedenle Osmanlı devletinin yıkılışına kadar diğer yörelerde olduğu gibi Trabzon vilayetinde de gayr-ı Müslim tebaa varlığını sürdürmüştür. Trabzon vilayeti sınırları içinde ve keza vilayete bağlı bir idari birim olan Gümüşhane sancağında genel nüfus içinde Müslüman nüfus fazladır. Gayr-ı Müslim nüfus içinde ağırlıklı olan Rumlar ve az sayıda da olsa Ermeniler bulunmaktaydı.

18. yüzyıldan sonra Osmanlı devleti zayıflamaya başlayınca devlet içindeki Hıristiyan unsur Rusya, İngiltere, Fransa ve daha sonra da Amerika gibi Osmanlı coğrafyasına yönelik emeller besleyen ve planları olan bazı devletlerin ilgisini çekmiş ve söz konusu devletler bu Hıristiyan unsurlarla kendi hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik ilişkilere girmişlerdir. Bu makalede, 18. asırdan sonra Osmanlı devleti ile en çok savaşan devlet olan Rusya'nın, Balkan savaşları sırasında Trabzon ve Gümüşhane Rumlarını tahrikleri ve Osmanlı yönetimine karşı isyana ve itaatsizliğe teşvikleri incelenecektir. Araştırmamız sadece Balkan savaşları dönemi ile sınırlı kalacaktır. Pontus olaylarının yoğunlaşmaya başladığı savaş dönemi ve sonraki hadiseler bu makalenin kapsamı dışında tutulmuştur. Çünkü bu konu çok farklı bir incelemeyi gerektirmektedir.

A – Rusların Rumlar Yönelik Faaliyetleri

Rusların tarih boyunca yaşadıkları yerler genelde Kafkasya'nın batısı ile Balkanların doğusu arasında kalan bölgedir. Ama Rus anavatanı diyeceğimiz yerler Kiev ve Moskova civarlarıdır. Ruslar 10. yüzyıldan sonra Hıristiyanlık dinini benimseyince batı toplumlarının kültür dünyasına girdiler. Hıristiyanlık, Ruslara Bizans üzerinden geçti. Bu nedenle Hıristiyanlık öğretilerinin yanında Bizans kültür ve yaşam şekilleri de Ruslar üzerinde etkili oldu. Bu tarihi din değiştirme hadisesinden sonra Ruslar kendilerini batılı bir toplum ve devlet olarak görmeye ve adlandırmaya başladılar. Fakat zamanla da kendilerini aynı dine mensup Avrupadaki diğer devletlerden farklı bir konuma oturtmayı başardılar. Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebine bağlıydılar. Bu açıdan Bizans ortadan kalkınca ve Rus coğrafyasındaki siyasi ve sosyal gelişmelerin de sonucu olarak Moskova onlara göre Roma ve Bizans'tan sonra Hıristiyanlığın üçüncü merkezi ve üçüncü Roma'ydı. Yani artık hem Ortodoksluk ve hem de Hıristiyanlık onlar için siyasallaşmıştı ve dışarıya karşı bir güç olarak kullanılabilir hale getirilmişti.

Rusların, 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı devletine karşı sahip olduğu Ortodoksluğu siyasi bir güç olarak kullandığı vaki değildir. Zira bu dönemlerde Osmanlı devleti üstün siyasi, ekonomik ve askeri potansiyele sahiptir. Sınırları Hint denizinden Viyana'ya, Kuzey Afrika'dan Karadeniz'in kuzey iç kesimlerine kadar

uzanmıştır. Bu geniş alanda her dine ve mezhebe mensup topluluklar devletin tebaası durumundaydı. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ve geniş Balkan coğrafyasında çok sayıda Ortodoks topluluklar vardı. Osmanlı devleti sınırları içindeki bu gayr-ı Müslim unsurlar söz konusu bu asırlarda huzurlu, sakin ve devlete itaat sergileyen bir tutum içindeydiler^[2].

Ruslar bu asırlarda batıda Avusturya ve Lehistan, kuzeyde İsveç ve güneyde de Osmanlı devleti güçlü yapılarla sahip oldukları için doğuya yani Sibirya taraflarına yöneldiler. Moskova'nın doğusundan itibaren Altınordu devletinin bakiyeleri olan Türk devletleri vardı. Bu devletçikler iç kargaşa içindeydiler. Bu açıdan Rusların kısa zamanda ilerlemeleri kolay oldu. 18. asrın başlarında Kafkasya'nın kuzeyinden Kamçatka ve Bering denizine kadar ulaştılar. Geniş Sibirya topraklarına sahip olmak Rus ekonomisine çok şeyler kazandırdı^[3]. Bu topraklarda bulunan ve her dönemde dünya ticaretinde büyük değerler ifade eden kürk ticareti bu şekilde Rusların eline geçmiş oldu. Kürk ticareti modern zamanda petrole sahip olmak kadar önemli bir zenginlik kaynağıydı. Bu servet, Osmanlı devleti'nin iç şekavet meşgaleleri, Avusturya ve İran'la aralıklarla süren uzun savaşlarla uğraştığı ve ekonomik bunalmaları devam ettiği dönemde Rus hazinesine güç ve kudret katmaya devam etti. Ruslar, yönetime isyan eden toplulukları ve gittikleri yörelerde yaşayan insanları köleleştirerek, onları devlet için çalışan ucuz iş gücü konumuna getirdiler. Gerek bu dönemde ve gerekse sonraki dönemlerde ve 20. yüzyılda dahi Sibirya, köleleştirilen insanlar için çok ağır ve kötü çalışma şartları ile cehennemi andırırmaktaydı^[4].

Sibirya'ya sahip olmak Rusya için büyük zenginlik kaynağı oldu. Aynı şekilde Hıristiyan olmaları da batı ile yakın ilişkiler içinde olmalarını beraberinde getirdi. Bu dönemlerde batıda boy gösteren sanayi ve seri üretime dönük gelişmeler yani atölyeden fabrikaya geçiş süreci Rusya'da da yaşanmaya başladı. Deli Petro olarak bilinen Çar 1. Petro'nun başa geçmesinden önce Rusya bu anlamda batı dünyasındaki gelişmelerle kısmen iç içeydi. Fakat I. Petro ile Rusya batıdaki gelişmeleri aynısı ile bu ülkeye taşımaya başladı. Bu dönemde Rus devlet adamları önemli bir olayı keşfettiler. Sibirya'nın ele geçirilmesi ile Rus ülkesi bir anda İngiliz, Alman,

[2] Osmanlı devletindeki gayr-ı Müslim tebaa için: Bilal Eryılmaz, Osmanlı Devletinde Millet Sistemi, İstanbul 1992.

[3] Sibiryanın Ruslar tarafından ele geçirilmesi için: W. Bruce Lincoln, The Conquest of a Continent: Siberia and the Russians, Newyok 1994; James Forsyth, A History of the Peoples of Siberia: Russia's North Asiatic Colony 1581-1900, Cambridge 1994.

[4] Rusy'da kölelik için: Robert Hellie, Slavery in Russia, 1450 – 1725, Chichago 1982; Peter Kolchin, Unfree Labor: American Slavery and Russian Serfdom, Cambridge: Harvard 1987; Rusya adına Sibirya'nın keşif ve fethini yapan Danimarkalı denizci Bering'dir. Bering denizi ve boğazı adını Vitüs Jonassen Bering (1681 -1741)'den almaktadır. Kendisi I. Petro'nun davetiyle Rus hizmetine girmiştir: Evgeni G. Kushnarev, Bering's Search for the Starit : The First Kamchatka Expedition 1725 – 1730 (North Pasific Studies), 1990 Georg Steller and O Frost, Journal of a Voyage with Bering, 1741 – 1742, Stanford 1993.

Fransız, İsveç ve Danimarkalı tüccarların akınına uğruyordu. Özellikle İngilizler bu ülkede ucuz ve kolayca temin ettikleri madenleri ve gemi yapım malzemelerini alarak Baltık denizi civarında olan fabrikalara taşıyorlardı. Kürk ticaretinin dünya pazarlarına ulaşması da bu ülkelerin tüccarlarının elindeydi ve büyük paralar kazanıyorlardı. Gerçi buna Rusya'nın da ihtiyacı vardı. Bu hammaddeleri işleyecek işletmelere, fabrikalara ve bilgi birikimine sahip değillerdi. Rusların da Baltık kenarında hatırı sayılır derecede iplik, halat ve gemi tezgahı, fabrika ve tersaneleri vardı ama bu yeterli değildi. Gemi yapımını da ilk defa burada öğreneceklerdir. Bu durum ülkeyi kısa zamanda dış ülkelerin hammadde temin pazarı haline getireceği gibi onların müdahalelerine de maruz bırakacaktı. Rus devlet adamları I. Petro ile beraber hummalı bir gayret içerisinde girerek batıdan getirilen teknik ve bilim adamları vasıtasıyla ve bu ülkelere gönderdikleri elamanlar ile ülkelerini fabrikalarla donattılar. Sahip oldukları bol hammadde ve batıdan transfer ettikleri bilgiler ve teknolojiler ile daha 18. asırda Osmanlı devletinden üstün bir teknoloji ve kuvvetli bir ekonomiye sahip oldular. Bu atılımlar ve gayretler sonucu geniş Rus coğrafyası dış ülkelerin hammadde temin ettiği yer olmaktan kurtuldu^[5].

Ruslar bir taraftan sınırlarını genişletirken ve bir yandan da günün şartlarına göre batıda yükselen gelişmelere paralel olarak askeri ve sanayi alanında modern bir devlet bina etmeye çalıştılar. 18. yüzyıla gelindiğinde artık Osmanlı devletinin karşısında kuzeyde güçlü bir siyasi devlet vardı. Rusların, bu asra kadar dikkatlerini doğuya ve batıda Lehistan ve kuzey batıda İsveç ile uğraşarak Baltık kıyılarına odaklamasına rağmen, Osmanlı devletine yönelik bazı güç denemeleri oldu. Şüphesiz bu güç denemelerinde Osmanlı devletinde olan dindaş ve mezhepdaşlarıyla temas imkanı buldular. Fakat bu, hiçbir zaman 18. asrın sonlarına kadar söz konusu gayr-ı Müslim unsurun şuurunu çekecek düzeyde bir gelişme göstermedi. Rusların ilk zamanlarda Osmanlı devletine karşı güç denemeleri Karadeniz'de Kazak korsanları kullanarak sahil kentlerine saldırılar düzenlemekle olmaktadır. 1681'de barış ile neticelenen Çehrin seferi de bu anlamda zikredilebilir^[6]. Bu dönemlerde Karadeniz, Osmanlı devletinin bir iç denizi olmakla beraber denizlerde faaliyet gösterenler daha ziyade Osmanlı tebaası Rumlardı. Ticari faaliyetler, Rus tebaasının Kudüs ve diğer kutsal yerlere hac ziyareti ve zayıf karakterdeki askeri karşılaşmalarla Rusların Osmanlı tebaası Rumlar üzerinde bir etki bırakması söz konusu değildi. Osmanlı devletinin henüz daha güçlü olan yapısı da bu tür gelişmelerin en büyük engel idi.

[5] W. Bruce Lincoln, *Vahşi Batı: Sibirya ve Ruslar*, İstanbul 1996, s. 50 - 225.

[6] Rus Çarı I. Petro döneminde Rusya için: Benedict Hunphrey Summer, *Peter the Great and the Emergence of Russia*, Newyork 1962; Lindsey Huges, *Russia in the Age of Peter the Great*, Yale Univ. 2000; James Crafract, *Peter the Great Transforms Russia (Problems in European Civilization)*, Boston 1990.

Osmanlı devletinin tarihte ikinci defa Viyana'yı kuşatması (1683) ve akabinde başarısızlıkla sonuçlanması ilerideki sonuçlarına bakılacak olursa dünya siyasi tarihinde çok derin sarsıntılara sebep oldu ve önemli gelişmelerin başlangıcını oluşturdu. Viyana başarısızlığından sonra gelişen askeri yenilgiler bu dönemde Sibiryaya üzerinden doğuya doğru yayılmalarını tamamlamak üzere olan ve hem de Avrupada büyük askeri güce sahip Lehistan ve İsveç'i tehlike olmaktan çıkarma mücadelesi veren Rusya'nın 18. asrın başlarından itibaren dış politikada dikkatlerini Osmanlı devletine çevirmesine neden oldu. İki ülke arasında imzalanan 1700 tarihli İstanbul Andlaşması ile Rusya tarihte ilk defa İstanbul'da daimi bir elçilik açma fırsatı buldu. Bu asırda, bir ara elçiliğin faaliyetleri Prut seferinden sonra oluşan Osmanlı üstünlüğüyle askıya alındıysa da bu kazanılmış bir hak olarak bundan sonra varlığını devam ettirecektir. Ruslar, ilk gelen daimi elçileri Tolstoy ile bundan sonra Osmanlı devletindeki gayr-ı Müslim unsurlarla özellikle de Rumlarla yakın ilişkiler kurmaya başladılar. Osmanlı devlet bürokrasisinde önemli görevler üstlenen fenerli Rumlar da ilk zamanlardan itibaren Ruslarla yakın ilişki içine girdiler ve onlara gizli istihbari bilgiler sağladılar^[7].

18. asırda Ruslar, Rusya'dan gelen tüccarlar, din adamları ve bu görüntüler altında gelen görevlilerle Rumlar üzerinde etkiler kurmaya çalıştılar. Özellikle kiliseler bu anlamda büyük öneme sahip propaganda merkezleri konumundaydı. Rusya'dan gelen ve göğsünde hac ve Çar ve Çariçelerin resmi olan din görevleri açıkça halk üzerinde hem Ortodoksluk ve hem de Rusya'nın propagandasını yapıyorlardı. Bu propagandalarda kendilerinin esir millet olduğu, kurtuluşun yaklaştığı ve kısa zaman içinde dışardan gelen büyük bir kavmin onları esaretten kurtaracağı telkin ediliyordu. İlk zamanlar aslında dışardan gelecek olan bu kavmin kim olacağı söylenmiyordu. Fakat bu fikri ve inancı yayanların Rus papazlar olduğu bilindiği için kilise çevrelerince bu büyük kavmin Ruslar olduğu anlaşılıyordu. Bu fikir kısa zamanda Rumlar arasında yayıldı ve beklentiye sebep oldu. Osmanlı devletinin Rusya'ya karşı ilan ettiği 1768 savaşı uzun zamandan beri Rumlar üzerinde etkili propaganda yapan Ruslar için iyi bir fırsat oldu. Özellikle Akdeniz sahili üzerindeki Rumlar, ayaklanmak için kendilerine gelecek bir işareti bekliyorlardı. Rus gemilerinin tarihte ilk defa Akdeniz'de görünmesi üzerine bunu beklenen günün geldiği anlamında yorumlayan Moradaki tüm Rumlar isyan etti. Bu durum, dış bir ülkenin kıskırtması ile Osmanlı devletindeki ilk ayaklanma oluyordu. Bu ayaklanma savaş içinde Osmanlı yönetimi tarafından bastırıldı fakat artık Rumların dimağları Ruslar tarafından ifsad edilmişti ve isyan tohumları beyinlerine ekilmişti^[8].

[7] Fener Ortodoks Patrikhanesinin Faaliyetleri için: Bülent Atalay, Fener Rum Patrikhanesinin Siyasi Faaliyetleri (1908 – 1923), İstanbul 2001; "Fener – Rum Ortodoks Patrikhanesinin Siyasi Faaliyetleri (1876 – 1908)", Yeni Türkiye, 8 (44 / Özel Sayı), 2002, s. 194 – 404; M. Süreyya Şahin, Fener Patrikhanesi ve Türkiye, İstanbul 1980.

[8] Osman KÖSE, 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu – Tahlili – Tatbiki), Ankara 2006.

1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'nda Rusların istediği her yerde konsolosluk kurma hakkı kazanması ile tüm Osmanlı coğrafyası Rus ajan ve kışkırtıcıların diplomatik görevler altında faaliyet gösterdiği yer haline geldi. İki ülke, anlaşmanın tanıdığı konsolosluk kurmak için “*amme-i mevaki*” tabirini farklı yorumlamışlardı. Osmanlı devleti bu kelimenin kastedtiği kapsamı Rus tüccarlarının daha ziyade gidip geldiği yerler olarak kabul ederken Rusya ayırımı tabi tutmaksızın tüm Osmanlı ülkesi olduğunu iddia ediyordu. Rusya'nın hedefi kuracak olduğu konsolosluklar vasıtasıyla tüm gayr-ı Müslim unsuru özellikle de Ortodoksları kendi idealleri için kullanma ve kışkırtmaktı. Nitekim ilk konsoloslukların açıldığı 1775 yılından itibaren bu tür faaliyetler içine girdiler. Osmanlı yönetiminin tüm direnmesine rağmen Rusya baskıyla da olsa istediği her yerde konsolosluklar açmaya başladı. 1787 savaşının sebeplerinden biri de konsolosluk açma meselesiydi. Bu tarihten sonra Osmanlı ülkesine gelen konsoloslar asli görevlerinin dışında gayrı Müslim unsuru teşkilatlandırarak Osmanlı yönetimine karşı ayaklandırma işiyle uğraşmaya başladılar^[9].

19. yüzyılda Rusya'dan sıkça gelen tüccarlar, diplomatik görevlilerin faaliyetleri ve bu ülkeye gidip gelen Rumların döndüklerinde yaptıkları çalışmalarla Osmanlı devletindeki Rumlar üzerinde Rusların etkin nüfuzu oluşmuştu. Rumların ayrı bir devlet kurması için Rus gayretleri devam ediyordu. Özellikle Balkanlarda bulunan gayr- Müslim unsurlar, bu bölgede bulunan Rus konsoloslukların faaliyetleri sonucu isyan aşamasına gelmişlerdi. 1804 yılında Rusya'nın desteğiyle başlayan Sırp isyanından sonra Rumlar da aynı destekle faaliyetlere başladılar. Bu amaca yönelik olarak bir Yunan devleti kurmak için Rus destekli Odesa'da, 1814 yılında *Filiki Eteryaya Cemiyeti*'ninin temellerini attılar ve harekete geçtiler. Örgütün her ihtiyacı Ruslar tarafından karşılanıyordu. Bu örgüt Yunan isyanında etkin roller üstlendi^[10]. Balkanlarda Rumlar üzerinde baskı kuran Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın isyan ederek ortadan kaldırılmasından sonra Yunan bağımsızlığının önünde bir şey kalmadı ve Rusya'nın yardımıyla bir Yunan devleti kuruldu. Ruslar bir asra yakın Rumlar üzerinde yaptığı propagandanın neticesini almış oldu^[11].

Mora, Akdeniz kıyısında olduğu için İstanbul'dan uzaktı ve denetimi de kolay değildi. Rumların yaşadığı tek yer burası da değildi. İstanbul başta olmak üzere Karadeniz'de hatırı sayılır derecede Rum nüfus vardı. Ülkenin değişik yörelerinde,

[9] Osman Köse, “Balkanlar'da Rus Konsolosluklarının Kuruluşu ve Faaliyetleri”, www.Turkishstudies.net, 1-2, Kasım-Aralık 2006, s. 153-171.

[10] Gülbadi Alan, “Anadolu'daki yabancı Okullar ve Pontusçuluk”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10, 2001, s. 175 – 176.

[11] Türk-Yunan ilişkileri, 1894 yılında kurulan Etnik-i Eteryaya Cemiyetinin Faaliyetleri ve Yunan Bağımsızlığı için bakınız: Selahattin Salıhık, Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eteryaya, İstanbul 1968.

başka gayr-ı Müslim unsurlar da vardı ama Rusların henüz bu dönemde temel ilgi alanları Rumlar üzerinedi. Karadeniz'in kuzey kıyılarının yani Kırım taraflarının Rusların kontrolüne geçmesinden sonra, bu denizde güçlü bir Rus donanması ortaya çıkmış ve bu ülkenin tüccar ve gemileri faal olarak dolaşmaya başlamışlardı. Osmanlı devletinde ticaret ve denizcilik faaliyetleri de daha ziyade gayr-ı Müslimlerin ve genelde de Rumların elinde olduğundan Rus tüccar ve gemicileriyle yakın ilişki içerisindeydiler. Rum nüfus yaptığı ticaret ve sahip oldukları rahat yaşamın sonucu Müslüman ahaliden çok zengindiler. Ekonomik zenginlik onların elindeydi. Bu nedenle Rusların aynen Yunan isyanı öncesinde olduğu gibi Karadeniz'deki Rumlarla ilişki çerisinde oldukları ve geleceğe yönelik idealleri konuştukları ve paylaştıkları daha sonraki gelişmelere bakıldığında bir gerçektir. Bundan hareketle Osmanlı devleti ile Rusya arasında 1809 yılında savaş başladığında Rusların savaş planlarından birisi de Karadeniz'e bir çıkarma yaparak buradaki Rumlarla işbirliği yapmak ve bölgeyi işgal etmektir. Savaşın başlamasından sonra bu planı uygulamaya koyan Ruslar, Trabzonlu Rumların rehberliğinde Trabzon'u ele geçirmek için 1810 yılında harekete geçtiler. Trabzon'a çıkmayı başaramayan Ruslar, Akçaabat yakınlarına çıktılarsa da başarısız olarak geri çekildiler. Bu harekate çok sayıda yerli Trabzonlu Rum yardımcı oldu. Ruslar eğer başarılı olsalardı yanlarında getirdikleri binlerce tüfeği Trabzon ve çevresindeki Rumlara dağıtacaklar ve bölgeye yerleşmeye çalışacaklardı^[12]. Yine 1828–29 Osmanlı-Rus savaşında da Gümüşhane'ye kadar gelen Ruslar bu bölgede bulunan çok sayıda Rum'u yanlarına alarak geri çekilmişlerdir. Rusların, bölgede yaşayan Rumlarla olan ilişkileri aralarındaki samimiyet ve güven bağının derecesini göstermektedir^[13].

Rumlar üzerinde etki kurmaya çalışan ülkeler özellikle Yunan devletinin kurulmasıyla artmaya başladı. Yunanistan üzerinde ve Balkanlarda Rusların nüfuz sahibi olması asrın büyük devleti İngiltere tarafından pek hoş karşılanmadı. Zaten Rusların faaliyet alanı da sadece Rumlar değildi. Yunanistan'ın kurulmasından sonra dikkatlerini genelde Balkanlar üzerine çevirdi. Balkanlarda Osmanlı yönetiminden ayrılma sancıları çeken çok sayıda siyasi oluşum vardı. Bulgarlar, Sırp, Karadağlılar, Eflak ve Buğdanlılar bu milletlerdendi. Rusya, Panslavizm politikası ile ağırlıklı dikkatlerini bunlar üzerine verirken, İngiltere, Yunanistan ve Osmanlı devletindeki Rumlar üzerinde nüfuz kurmaya başladı. Yine bu dönemden sonra Fransa ve Amerika da Osmanlı devletindeki gayr-ı Müslimleri desteklemek için sürekli Osmanlı devletinin karşısında oldular. Osmanlı devle-

[12] Mehmet Bilgin, "1810 Yılında Rusların Trabzon'u İşgal Girişimi ve Sargana Burnu Çıkarması", Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001), s. 313 – 326.

[13] Selahattin Tozlu, XIX. Yüzyılda Gümüşhane, Erzurum 1998. s. 65; Rusların Trabzon ve Gümüşhane üzerine askeri hareketliliği için: Uğur Akbulut, "1828-29 Osmanlı – Rus Savaşında Trabzon ve Çevresi Askerinin Rolü", Trabzon ve Çevresi Sempozyumu, I, s. 249 – 358.

tinde kurulan Amerikan okulları gayr-ı Müslim unsurların fikirlerini çelmek ve onları isyana teşvik için adeta beyin yıkama merkezleri görevi görüyorlardı. Bu devletlerin sağladığı ekonomik ve sosyal imkanlar gayr-ı Müslim gençleri istedikleri şekilde yönlendirmelerine vesile oluyordu. Anadolu'da serbestçe dolaşan misyonerler de Rumların aşırı ve aykırı fikirlere sahip olması noktasında büyük etkiye sahiptiler^[14].

Yunanistan devleti kurulunca batılı devletler bu devleti ve üzerinde yaşayan halkı, eski Yunan ve Bizansın devamı olarak görüyorlardı. Onlara göre aynı şekilde Yunanistan dışında kalan ve Osmanlı devletinde ikamet eden gayr-ı Müslim Rumlar da Yunanlılar ile aynı tarih ve kültüre sahiplerdi. Bu açıdan Osmanlı devletinde bulunan Rumlara Grek dil, kültür ve tarihi okutularak Yunanlılarla aynı köke sahip oldukları tezi üzerine propagandalar ve eğitimler verilmeye başlandı. Bunun doğruluğu elbette tartışılabilir. Fakat o dönem için bunun doğruluğunun tartışılmasının hiç de önemi yoktu. Çünkü ortada bunları idare eden aynı din, tarih ve kültüre sahip olmayan bir siyasi güç yani Osmanlı devleti vardı. Dönemin güçlü batılı devletlerinin tamamı da Osmanlı devletinin zayıflatılması ve nihayetinde parçalanması uğruna Yunan kaynaklı, İngiltere ve Rusya himayeli bu çalışmaların uluslararası siyasi arenada takipçisi oldular. Halkın konuştuğu dilin Grekçeyle gerçekte alakası yoktu. Tarihsel olarak da bakıldığında Karadeniz'de yaşayan gayr-ı Müslim halkın tamamının Rum olduğunu söylemek imkansızdır. Bizans döneminde bölgeye dışardan gelerek Hıristiyanlaşan Türk göçerlerin akıbeti nasıl izah edilecekti? Hıristiyan olarak daha sonra Osmanlılar döneminde yerli halkı oluşturan ve bizim Rum olarak tabir ettiğimiz ahalinin bir kısmı acaba geçmişte buraya gelerek Hıristiyanlaşan Türkler miydi? Bu sorular hala bugün dahi araştırılmaya muhtaçtır.

19. asırda Yunanistan'dan gelen öğretmenler vasıtasıyla Rum okullarında okuyan gençlere Grek tarih ve kültürü aşılansarak Grekçe öğretilmeye çalışıldı. Bu insanların, asrın sonlarına kadar batılı devletlerin gayretleri ve kültür, tarih ve dil eğitimiyle Yunanistan'a entegre edilmesi hedefleniyordu^[15]. Diğer gayr-ı Müslim tebaa gibi Rumlar çok zengindiler. Osmanlı devletindeki büyük tüccarlar, maden işletmecileri, bankerler ve zenginler Rumlardan oluşmaktaydı. Bu açıdan Rumlar arasında yaygınlaşan kültür ve eğitim faaliyetlerinin devamlı ve etkin olmasına

[14] Uygu Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika kendi Belgeleriyle 19. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyoner Okulları, İstanbul 2000, s. 10-200; Osmanlı Devleti'nde yabancı okullar için: İlknur Polat Haydaroğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar, Ankara 1993; Gülbadi Alan, "Protestan Amerikan Misyonerleri Anadolu'daki Misyonerler ve Pontus Meselesi", s. 183-204; "Anadolu'da Yabancı Okullar ve Prontusçuluk", Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu, Trabzon 2007, s. 175 – 198.

[15] Gümüşhane Rumları ve eğitimi ile ilgili: Selahattin Tozlu, "Gümüşhane Rumları ve Pontusçuluk", Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu, Ankara 2007, 397 – 408.

engel teşkil edecek ekonomik sıkıntıları yoktu. Bu dönemde Osmanlı tebaasını oluşturan Müslüman nüfus genelde fakirlik içinde hayat sürerken yönetilen gayr-ı Müslimlerin zengin ve müreffeh kitleyi oluşturmaları çok anlamlar ifade ediyor olsa gerektir. 20. asra, devletin dayanağı Müslüman tebaa Balkan ve Birinci dünya savaşlarına fakirlikle ve savaşın getirdiği sıkıntılarla devletini ve toprağını kurtarma mücadelesi içinde girmekteydi. Azınlık olarak görülen gayr-ı Müslim tebaa da müreffeh bir yaşam içinde, hayat sürdüğü devleti yıkma ve bu yıkıntıdan en iyi karla çıkma arzusuyla dış destekli faaliyetler içinde bulunuyordu.

B – Trabzon ve Gümüşhane Rumları Üzerinde Rus Tahriki

Trabzon, fetihten itibaren Osmanlı idari taksimatında vilayet statüsünde bulunuyordu. Gümüşhane, bugünkü Kürtün ve Torul ilçeleri dahil olduğu halde Trabzon'a bağlıydı. Bir fikir vermesi bakımından Trabzon ve Gümüşhane ile ilgili bazı nüfus bilgilerini vermekte yarar vardır. 16. asırda Trabzon sancağı nüfusunun % 40'ı Müslüman (100 bin) ve % 60'ı Hıristiyan (150 bin) tebaadan oluşmaktaydı. Bu asırda şehir nüfusu, genel nüfusun % 8'i (11–12 bin) civarındaydı. Buna göre Trabzon şehir nüfusunun % 60'ı Müslüman ve % 40'ı da Hıristiyan'dı. Aynı şekilde 3–4 bin olan Gümüşhane şehir nüfusunun % 15'i Müslüman Türk, % 15'i Ermenilerden ve geri kalan kısım da Hıristiyan Rumlardan oluşmaktaydı. Bu nüfus giderek Müslümanlar lehine artış gösterecektir^[16].

Trabzon ve Gümüşhane'nin nüfusu zamanla inişli ve çıkılı seyir izlemesine rağmen genel trendde sürekli bir artış vardır. Farklı dönemlerde Trabzon ve Gümüşhane'den dışarıya nüfus akışı olmuştur. Mesela 18. yüzyılda derebeyleri ve yöresel eşkiyaların saldırıları ile özellikle Kürtün ve Torul yöresinden çok sayıda insan Trabzon, Giresun ve Samsun taraflarına göç etmiştir. Gümüşhane'de ekonomik imkanlar kısıtlı olduğundan geçim de zordur. 1774 Küçük Kaynarca Andlaşmasından sonra Kırım tarafları Rusların eline geçince Gümüşhane ve kısmen de Trabzon yöresinden çok sayıda Rum bu yörelere göçmüştür. Gidenler bir daha geri gelmemekle birlikte gittikleri yerlerle de irtibatlarını tamamen kesmemişlerdir. Yine 1828–29 savaşında Ruslar, birkaç bin civarında Rum'u alarak beraberlerinde götürmüşlerdir. Bu tarihlerden sonra Trabzon ve Gümüşhane Rumlarının Rusya'ya gidişleri ve gelişleri sürekli artacaktır. 19. yüzyılda zaman ilerledikçe tüm gelişmeler gayr-ı Müslimlerin lehine sonuçlanmıştır

[16] M. Hanefi Bostan, aynı makale, s. 128 – 130; Trabzon şehrinin nüfusu için yine aynı yazarın: “XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Trabzon Şehrinde Nüfus ve İskan Hareketleri”, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998), Trabzon 2000. s. 167 – 177; Ahmet Karaçavuş, “ XIX. Yüzyılda Trabzon Nüfusu”, Trabzon Tarihi Sempozyumu, s. 429 – 442; Kemal Karpat, The Otoman Population 1830 – 1914 Demographic and Social Characteristics, London 1985.

20. yüzyıla kadar nüfus zaman içinde değişme göstermesine rağmen, Müslüman nüfusun yanında gayr-ı Müslim nüfus da aynı oranda artarak varlığını sürdürmüştür. 1904/5 yılında Trabzon vilayetinin (Giresun, Ordu, Samsun, Gümüşhane, Rize) nüfusu 1.254.816 kişiden oluşmaktaydı. Bunun 244.134'ü gayr-ı Müslim'di (Rum, Ermeni, Katolik, Protestan). Asıl konumuz olmamakla birlikte Trabzon'daki nüfus yapısının daha iyi anlaşılması için Trabzon merkez, kazalar ve nahiyelere ait yerleşim birimlerinin nüfuslarını vermeyi uygun bulduk^[17]:

<i>Yer</i>	<i>Müslüman</i>	<i>Rum</i>	<i>Ermeni</i>	<i>Katolik</i>	<i>Protestan</i>	<i>Toplam</i>
<i>Trabzon</i>	29.068	13.190	7.121	1.483	94	50.956
<i>Yomra</i>	21.071	5.200	4794	-	-	31.065
<i>Maçka</i>	13.925	16.051	406	-	-	30.392
<i>Şarlı</i>	19.016	-	-	-	-	19.016
<i>Tonya</i>	10.612	-	-	-	-	10612
<i>Trebolu</i>	40.066	7886	708	-	-	48.710
<i>Görece</i>	34.059	876	211	-	-	35.146
<i>Vakfikebir</i>	24.254	-	80	-	-	24.334
<i>Akçaabat</i>	45.539	5.007	4.204	-	-	54.750
<i>Sürmene</i>	43.612	6.898	282	-	-	50.792
<i>Of</i>	69.267	1110	-	-	-	70.377

H.1322 (M.1904/5) tarihinde Trabzon nüfusu

Aynı yıllarda Trabzon vilayetine bağlı bir kaza olan Gümüşhane sancağının genel nüfusu ise 124.888'dir. Bunun 90.480'i Müslüman, 32.590'ı Rum ve 1.848'i Ermeni'dir. Gümüşhane'ye bağlı kaza ve nahiyelerin ayrıntılı nüfusları ise aşağıdadır^[18]:

<i>Yer</i>	<i>Müslüman</i>	<i>Rum</i>	<i>Ermeni</i>	<i>Katolik</i>	<i>Protestan</i>	<i>Toplam</i>
<i>Gümüşhane</i>	15.937	5.177	1.367	-	-	22.481
<i>Konas</i>	6.092	424	-	-	-	6.516
<i>Yağmurdere</i>	3.063	1.382	-	-	-	4.445
<i>Torul</i>	10.485	20.688	-	-	-	31.173
<i>Kürtün</i>	13.039	2.454	-	-	-	15.439
<i>Kelkit</i>	26.568	428	126	-	-	27.222
<i>Şiran</i>	15.248	1.947	225	-	-	17.469

H. 1322 (M. 1904/5) tarihinde Gümüşhane nüfusu

[17] H.1322 tarihli Trabzon Salnamesi, s. 430.

[18] H.1322 tarihli Trabzon Salnamesi, s. 431.

1877/78 Osmanlı-Rus savaşıdan sonra Rusların Karadeniz'deki Osmanlı tebaası gayr-ı Müslim üzerindeki etkileri artmaya başladı. Savaş sonucunda Rusların eline geçen Batum, adeta Rumlar üzerinde yapılacak çalışmaların da merkezi oldu. Bu sırada Osmanlı devlet yönetimindeki bazı gelişmeler Rusların panslavist politikalarına yardım etti. II. Meşrutiyetin ilanı ile dış politikada bir dizi gelişmeler birbirini izlemeye başladı. Bu zamana kadar II. Abdülhamid yönetimince dış politikada izlenen denge siyaseti İttihat ve Terakkiyi idare edenler tarafından takip edilmeyince, Rusların Balkanlar üzerinde oynadığı tahrikler ve kışkırtmalar bölgeyi savaş alanı haline getirdi. II. Abdülhamid, izlediği politika ile Balkan ülkelerinin bir araya gelmelerini engelliyordu. Fakat ondan sonra bu politika takip edilememiş ve Balkan ülkeleri kendi aralarındaki problemleri hallederek Rusya'nın desteğiyle Osmanlı devletine karşı askeri ittifak kurmuşlardı^[19]. Osmanlı devletinin Trablusgarp savaşı yüzünden İtalya ile aralarında olan sorun henüz sona ermeden Balkan krizi oryaya çıkmış oldu. Balkan ülkeleri oluşturdukları bu ittifaktan sonra Rusya'nın da teşviki ile 1912 Ekim'inde Osmanlı devletine savaş ilan ettiler. Savaş çok hızlı gelişti. Ekim ayı içinde Edirne ve Selanik gibi önemli şehirler kaybedildi^[20].

Balkan savaşlarının çıkması ile Rusya, Osmanlı devletinin Bakanlarda uğraşmasını fırsat bilerek Karadeniz'de bulunan Rumlar üzerinde faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Rusların hedefi, Osmanlı devletinin Balkan toprakları peş peşe Balkan ülkelerinin eline geçerken Osmanlı devlet yönetiminin ilgi ve mesaisini içerde çıkacak problemlere yöneltmek ve aynı zamanda dış dünyanın da dikkatlerini Balkanlar üzerinden uzaklaştırmaktı.

Karadeniz'deki Rumlar üzerinde yürütülen propagandanın merkezi olan Batum, Rumlar için gittikçe önemli bir merkez haline geldi. Trabzon, Gümüşhane ve Karadeniz'deki diğer yerleşim birimlerindeki Rumlar buraya sıkça gelerek Ruslarla ve Rusya'da ikamet eden Rumlarla görüşüyorlardı. Buraya gelen Rumlar, aldıkları zararlı fikirlerle örgütsel faaliyetlerde bulunmak üzere evlerine dönüyorlardı. Özellikle haftanın belli günlerinde Batum'dan gelen Postalarla gönderilen Rumca broşürler ve ayrılıkçı fikirleri empoze eden gazeteler Trabzon ve kazalarındaki Rumlara ulaşıyor ve bunları okuyarak beyinleri iğdiş edilen Rumlar sahip oldukları fikirlerin propagandasını yapıyorlardı. Trabzon Rus konsolosluğu da boş durmayarak görevlendirdiği ajanlar vasıtasıyla Rumlar arasında yalan ve uydurma haberler yayarak halkı galeyana getiriyordu. Yani

[19] Balkan ülkeleri arasındaki itihafardan kilise meselesi için: Necla Atalay, " 20. . Yüzyıl Başlarında Balkanlarda Fener Patrikhanesi ile Diğer Ortodokslar (Sırp, Ulah ve Arnavut) Arasındaki Kilise Mücadeleleri", Yeni Türkiye, 8 (44 Özel Sayı), 2002, s. 205 – 215.

[20] Cevdet Küçük " Balkan Savaşı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), 5 İstanbul 1992, s. 23–25.

20. yüzyıla girerken Rusların elindeki Batum ve Rus konsolosunun ikamet ettiği Trabzon, Ruslar ve hatta Ermenilere yönelik siyasi faaliyetlerin koordine edildiği ve tezgahlandığı iki merkez konumundaydı. Balkan savaşlarına girildiğinde bu iki merkezdeki Rus diplomatları ve ajanları Rumlardaki ayrılıkçı fikirleri canlı tutmak ve onları isyana hazırlamak üzere oldukça faaldiler.

Balkan savaşları sırasında daha seferberlik ilanı ile beraber Trabzon ve Gümüşhane'deki Rumlar Osmanlı yönetimini zor duruma düşürmek için patrikhaneye sürekli şikayet dilekçeleri göndermeye başladılar. Savaş tüm hızıyla cereyan ederken dış dünyanın dikkatlerini Balkanlardan Osmanlı devletinin iç işlerine çekmek ve Osmanlı yönetimini Rumları katli ve onları sürgün etmeye başladığı yönünde dış politikada sıkıntıya sokmak hedefleniyordu. Rusların Batum, Trabzon Rus konsoloslugu ve Trabzon Rum metropolidliği ekseninde koordine ettiği ve yaydığı iddialara göre *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin öncülüğünde ve teşviki ile Trabzon'da Rumlar katledilecekti. 1912 Kasım ve Aralık aylarında Balkan savaşları devam ederken bu şayiye hem yeli Rumlar arasında yayıldı ve hem de İstanbul'da patrikhaneye şikayetler gönderildi. Her gün gönderilen dilekçelerle patrikhane şikayet yağmuruna tutuluyordu. Trabzon'da Rumlara katledileceği şayiasına delil olarak patrikhane şu iddiaları delil olarak ortaya koyuyordu:^[21]:

1 – Trabzon'da İki Rum'un öldürülmesi

2 – Bazı Rum ailelerine saldırılar

3 – Kerte köyünün Osmanlı askerlerince kuşatılması ve Rum ahalinin köyü terke zorlanması.

Yine Trabzon'a bağlı sancak olan Gümüşhane'den de aynı oranda şikayetler gelmekteydi. Rum iddialarına göre burada da olayları İttihat ve Terakki cemiyeti organize ediyordu. Buna göre İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu olan Gümüşhane Tahrirat Müdürü Rıza Efendi Rumlara karşı yapılan korkutma ve işkencelerin sorumlusu ve organizatörüydü. Rıza Efendi, Takip Komisyonu'na tayin edildikten sonra askerlikten ve çeşitli suçlardan kaçan Rumlara korudukları ve sakladıkları isnadıyla Rumlar üzerine korku salmak, rahipler ve ihtiyar heyetlerini işkenceye tabi tutmakla suçlanıyordu. Gümüşhane'de Rıza Efendi ile birlikte Mülazım Mustafa, Müdde-i umumi Hacı Asım Efendi ve Mahkeme reisi de Rumlara yönelik organize hareketin sorumlusu olarak gösterilmekteydiler. Patrikhaneye göre Rumlara yapılan baskılara ve muhtemel vuku bulacak katliam şayiasına delil olarak Gümüşhane'de şu olaylar gösterilmekteydi^[22]:

1 – Rumlara işkence ve baskı yapılması.

2- Rumlardan kanunsuz olarak asker bedeli alınması.

[21] BOA. DH. SYS. No: 112-22/28 Tahrirat sureti 5 kanun-ı evvel 1328 (18 Aralık 1912)

[22] BOA. DH. SYS. No: 112-22/28 Patrikhane'den Adliye Nezareti'ne tahrirat 5 kanun-ı evvel 1328 (18 Aralık 1912)

3- Tantor Köyü rahibi papa Yorgi'ye ve köy halkına kaçak Rumları sakladıkları iddiası ile işkence edilmesi.

Patrikhanenin ortaya koyduğu şikayete göre Trabzon ve kazalarında Rumlara karşı her an katliam olması muhtemeldi. Savaş başlar başlamaz Trabzon'da bu tür iddialar hemen Rumlar tarafından konuşılmaya başlanmıştı. Rum ahali arasında huzursuzluğu artırmayı hedefleyen bu tür propagandalar yapan çok sayıda kişi adli makamlara sevk edilmişti. Trabzon valisine göre bu hadiseler bilinçli olarak üç kaynaktan yayılıyordu. Bu kaynaklar Rusya'nın elindeki Batum, Trabzon konsolosluğu ve Trabzon'da yerli Rum ahalden bazı kimselerdi. Buralardan yayılan şayialar haftada birkaç defa Batum'dan gelen postayla da gazete ve broşürlerle destekleniyordu. Yani sistemli bir propagandaydı. Trabzon vilayetinde oluşan bu uyduma haberler Ermeniler tarafından İstanbul'da yayınlanan *Jamanak Gazete-si*'nde yayınlanarak da her tarafa duyuruluyordu^[23].

Rusya ve Rusya'dan destek alan ayrılıkçı Rumlar, Osmanlı makamlarının Trabzon'da Rumları katletmeye teşebbüs etmesini veya onlar üzerinde baskı kurmalarını gerçekten istemekteydiler. Çünkü böyle bir gelişme Rumları birbirine kenetleyeceği ve Osmanlı yönetimine karşı harekete geçireceği gibi, tam da Balkan savaşlarının devam ettiği bir sırada dış dünyanın Osmanlı devletine baskı yapması sağlanacaktı. Birinci dünya savaşı ve sonrası yıllarda görüleceği gibi tüm bu gelişmeler Pontus devletine doğru adımlar olarak görülüyordu. Kışkırtmalarla ortaya çıkan olaylar karşısında devlet otoritesini ve asayişini korumak zorunda kalacak olan Osmanlı devleti, yönetimindeki tebaaya karşı katliam ve soykırım yapan bir devlet olarak dünyaya gösterilecekti. Osmanlı yönetimi bu meselelerle uğraşırken Rusya, Balkanlardaki yayılmasını meşru çizgiye çekmiş olacaktı. Trabzon ve Gümüşane ahali tezgahtlanan olayların farkındaydılar. Trabzon halkı Selanik'in düşmesi haberi Trabzon'a ulaştığında bile bunu soğukkanlı karşılayarak taşkınlık oluşturacak protesto hareketlerine rağbet etmediler. Selanik ve diğer Türk şehirlerinin 1912 Ekim ayı içinde peş peşe düşmesi elbette Trabzon üzerinde derin teessürler uyandırdı. Asırlardır Türk kültürünün bir parçası haline gelen ve tarihsel hafızada derin hatıraları olan bu yörelerin bir anda elden çıkması kalpleri derinden yaraladı ve insanları matem havasına soktu. Trablusgarp savaşının oluşturduğu yaraların üzerine ortaya çıkan Balkan şehirlerinin kaybedilmesi ve düşman orduların Çatalca'ya kadar dayanması karşısında bağırma ve taşkınlık hareketleri ancak bir anlık psikolojik rahatlamaya sebep olabilirdi. Trabzon halkı,

[23] BOA. DH. SYS. No: 112-22/20, Trabzon İdare Meclisi azalarından Dahiliye Nezareti'ne Telgraf 11 Kanun-ı evvel 1328 (24 Aralık 1912). Jamanak Gazetesi, 1908 yılında Sarkis ve Misak Koçunyan kardeşler tarafından İstanbul'da kurulan Ermenice günlük siyasi gazetedir. Jamanak, Ermenicede zaman anlamına gelmektedir. Gazete halen Ermenilere ait cemaat, iç ve dış haberleri konu edinerek yayını İstanbul'da sürdürmektedir. Türkiye ve dünyadaki en uzun süreli yayın hayatını sürdüren Ermenice gazetedir.

bu anlamda kaybedilen vatan toprakları karşısında bir çıkış yolu bulmak ve yapılması gerekenler konusunda tertiplenen toplantılar ve müzakerelere her seferinde Trabzon'un itibarlı Rumları da davet edildiler. Müslüman halk arasında oluşan bu teessüre rağmen Rumlara karşı öfke ve hiddetle hakaretler değil onların görüşlerine de müracaat ederek ortak kararlar alıp icra ettiler^[24].

Patrikhanenin katliam olacağına dair delil olarak ortaya sürdüğü olaylar siyasi olmayıp adi olaylardandı. İddia edilen iki kişinin öldürülmesi olayı Yomra'nın bir köyünde ve muhtemelen arazi kavgası yüzünden iki aile arasındaki bir kavga sonucunda çıkmıştı. İki Rum'u öldüren aynı köylü iki kişi yakalanarak mahkemeye sevk edilmişti. Bazı ailelere saldırılması olayı da asılsız ve çok sıradan olaylardır. Trabzon şehir merkezinde bir terzihanede çalışan çocuk yaştaki birkaç erkek işçi, aynı civarda olan başka bir terzihanede çalışan Ermeni kızlarına öğle tatilinde laf atmışlardır. Laf atan işçiler yakalanmış fakat bu olay büyütülerek ailelere saldırı olarak kullanılmaya başlanmıştı. Trabzon'a yönelik Rus destekli Rum patriğinin iddiaları bu şekilde tamamen yalan ve abartı üzerine bulunmaktadır. Balkan savaşlarının devam ettiği bu dönemde şehirde ve köylerde can güvenliğini tehlikeye düşürecek bir gelişme ve hareket yoktur. Trabzon şehir sinemasını bu günlerde dolduranların çoğunluğu Trabzonlu Rumlardı^[25].

Gümüşhane ile ilgili iddialar ise patriğin bildirdiği gibi olmamakla beraber tamamen Rumların askerlik görevlerinden kaçmalarıyla alakalıydı. Gümüşhane'de, Kürtün ve Torul kazalarında çok sayıda Rum vardı. 1877-78 savaşında bu bölgeden çok sayıda Rum'un Rus ordularında savaşmak üzere Rusya'ya kaçtığı bilinmekteydi. Aynı şekilde gayr-ı Müslimelere askerlik yükümlülüğü gelince bu görevden kaçmaya başladılar. Gümüşhane Rumlarından çokları da bu tür davranış içine girdiler. Bunu planlı olarak yapan papazlar bulunmaktaydı. Askerlik görevi gelenler veya asker olan Rum gençler kaçmakta, saklanmakta veya Rusya'ya geçirilmekteydiler. Bu şekilde hareket eden Rumlar yakalanarak hapsedilmekteydiler. Gümüşhane'deki yerel yöneticiler bu konuda kanuni takipleri ve soruşturmaları yaptıkları için suçlanıyorlardı^[26]. Gümüşhane'de Müdde-i umumi, mahkeme reisi ve müla-zım efendinin Tantor köyü rahibine işkence ettikleri ve köy ihtiyar heyetine baskı uyguladıkları şayiası da yapılan incelemeyle doğru çıkmadı. Rahip ve köy ihtiyar heyetinin Gümüşhane mahkemesinde askerleri firara teşvik, ka-

[24] BOA. DH. SYS. No: 112-22/21 Trabzon vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne tahrirat 10 kanun-ı evvel 1328 (21 Aralık 1912)

[25] BOA. DH. SYS. No: 112-22/22 Trabzon vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne tahrirat 10 kanun-ı evvel 1328 (21 Aralık 1912)

[26] BOA. DH. SYS. No: 112-22/23 Trabzon vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne tahrirat 10 kanun-ı evvel 1328 (21 Aralık 1912)

çırma ve saklama suçlarıyla yargılanmaları ve yargılama süreçleri kanunlara uygundu^[27].

Trabzon ve Gümüşhane’de adi olayların siyasi olaymış gibi cereyan ettiği iddia edilerek Rumlara karşı bir katliam olacağı şayiası vilayet merkezi Trabzon’daki yöneticileri zor duruma soktu. Trabzon valisi Mehmet Ali Bey, İstanbul’a gönderdiği yazılarla iddia edildiği gibi bir katliam olacağına dair gelişme olmadığını ve bunun yalan ve çarpıtma propagandalar olduğunu izah ediyordu. Ayı şekilde Trabzon İdare Meclisinden Nemlizade Cema’ın önderliğinde Ermeni ve Rum azalar da Dahiliye Nezaretine gönderdikleri telgrafta bu haberleri yalanladılar. Telgrafta “*anasır-ı Osmaniye arasında ahenk pek mükemmel olub metropolid vekili efendi tarafından dahi böyle bir şey yapılmamış olması i’tikadında*” olduklarını dile getirmişlerdir^[28]. Katliam haberlerinin gerçek dışı olduğuna yönelik Jamanak gazetesine tezkir yazısı gönderildi^[29].

Ortaya atılan iddialar yalan ve vehim üzerine kurulduğu için Trabzon’da siyasi amaçlar güden bazı Rumlar bu tür şikayet dilekçelerini patrikhaneye göndermeye devam etmekteydiler. Patrikhanenin 28 Aralık 1912 tarihinde gönderdiği ikinci bir yazıda yine Trabzon’da İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Rumlar üzerine baskı uyguladığı ve bir katliamın yapılmasının beklendiği tekrar ediliyordu. Patrikhaneye, Trabzon’da daha önceki iddialarına ek olarak iki Rum’un öldürülmesini, Kohla köyünde öldürülmekten korkan bir alenin Rusya’ya kaçmasını, Alus köyü halkının savaşın başlangıcından beri tehdit altında olduğu iddiasını ve Görele’nin İsalı köylülerinin Hıristiyan olan Şadı madeni ahalisine karşı saldırı düzenleyecekleri şayialarını delil olarak sunmaktaydı. Patrik, Hıristiyan halkın katliam olacağına dair korku içinde olduğunu, Trabzon’da asayişin temin edecek yeterli emniyet görevlilerinin olmadığını iddia ederek tedbir alınmasını talep etmekteydi^[30].

Dahiliye Nezareti, Patrikhanenin önceki şikayetine göre iddiaları tetkik için Trabzon ve Gümüşhane’ye bir tetkik memuru göndermeyi düşünüyordu^[31]. Fakat şayia olarak ortaya atılan bu olayların merkezi olan Trabzon valisine göre her şey kanun ve hukuk dairesinde olduğundan, bir tahkikat açılmasına da gerek yoktu. Bu nedenle Trabzon valiliğinin görevlendirdiği görevliler söz konusu olayların cereyan

[27] BOA. DH. SYS. No: 112–22/ 52, Dahiliye Nezareti’nden Adliye ve Mezahip Nezareti’ne tahrirat. 28 art 1329 (10 Nisan 1913)

[28] BOA. DH. SYS. No: 112–22/20 Trabzon İdare Meclisi azalarından Dahiliye Nezareti’ne telgraf. 11 Kanun-ı evvel 1328 (24 Aralık 1912)

[29] BOA. DH. SYS. No: 112-22/ 19, Dahiliye Nezareti’nden Adliye ve Mezahip Nezareti’ne tahrirat. 15 Kanun-ı evvel 1328 (28 Aralık 1912)

[30] BOA. DH. SYS. No: 112–22/ 13, Patrikhane’den Dahiliye Nezareti’ne tahrirat. 15 Kanun-ı evvel 1328 (28 Aralık 1912)

[31] BOA. DH. SYS. No: 112–22/ 12, Dahiliye Nezareti’nden Adliye ve Mezahip Nezareti’ne tahrirat. 16 Kanun-ı evvel 1328 (29 Aralık 1912)

ettiği mahallere gönderilerek inceleme başlatıldı. Bu incelemelerde her iki dilekçede belirtilen şikayetler araştırıldı ve rapor halinde Trabzon valiliğine sunuldu ^[32].

Buna göre Yomra'ya bağlı Kohla köyünde öldürülmekten korkan bir ailenin Rusya'ya firar etmesi hadisesinin tamamen yalan habere dayalı olduğu ortaya çıktı. Karadeniz'deki Rumların çoğunluğu çalışmak ve gezmek amacıyla Rusya'ya sıkça gitmekteydiler. Özellikle Gümüşhane, Torul ve Kürtün yörelerinde iş imkanı olmadığı için bu yörenin Rumları ve kısmen Müslüman ahaliden kimseler de çalışmak üzere Rusya'ya gidiyorlardı. Kürtün ve Torul'da madenciliğin bitmesi yörede yaşayan Rum ve Müslümanların fakirleşmesini de beraberinde getirmişti^[33]. Burada Müslüman ahali genelde çiftçilik ve çobancılık ile uğraşırken, Rumlar sanat ve ticaretle iştigal etmekteydiler. Özellikle 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Gümüşhane'de oldu gibi Trabzon'da da ekonomik gayeler için Rusya'ya gidip gelmeler çoğalmıştı. Sözü geçen Rum aile de bu şekilde Rusya'ya sıkça gidip gelmekteydi ve hatta ağırlıklı olarak orada oturmaktaydılar. Rusya'da işi, arazisi ve arıları vardı. Eşi ve çocukları da Rusya'da ikamet ediyordu. Oğullarını da askere göndermemek için seferberlik başlayınca Rusya'ya kaçırmıştı. Bu kişi yaz aylarında Kohla köyünde olan fındık bahçeleri ve diğer ürünlerini toplamak için geliyor ve tekrar Rusya'ya dönüyordu. Sözkonusu Rum'un, işini bitirince Rusya'ya dönmesinin korkudan firar etme olarak gösterildiği ortaya açıldı^[34].

Şikayete konu olan Görel'e bağlı İsalı köylülerinin Şadı madeni Hıristiyan halkına saldıracakları şayiası da yalan haberd. İsalı köyü Rum ihtiyar heyeti Trabzon valiliğine gönderdikleri yazıda köylerinde ve civarlarında iddia edildiği şekilde bir vukuatın olmadığını söylemekteydiler^[35].

Batum ve Trabzon'da Ruslar tarafından tezgahlanan ve kandırılmış Rumlar tarafından yalan haberlere dayalı olarak ortaya atılan katliam haberleri bu şekilde asılsız çıkmış oldu. Trabzon Rum metropolidi ve Rusya ile irtibatlı çok sayıda Rum, bu tür haberlerin abartılı ve yalan olarak yayılmasını teşvik etmekteydiler. Katliam olacağı şayialarının ortada dolaştığı sıralarda Trabzon'daki Rum din görevlerinin olayları yalanlar tarzda bir davranış içine girmemeleri bunu kanıtlamaktadır. Bu sıralarda sadece Rum kiliseleri değil, gayr-ı Müslimlere ait ve Ame-

[32] BOA. DH. SYS. No: 112-22/ 7, Trabzon valiliğinden Dahiliye Nezareti'ne telgraf 28 Kanun-ı evvel 1328 (9 Ocak 1913)

[33] Gümüşhane, Torul ve Kürtün madenleri ile ilgili bakınız: Osman Köse, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu (3 – 5 Mayıs 2001), I, Trabzon 2002, s. 289 – 312; Mustafa Altunbay, " XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998), s. 379 – 394; "1780'de Merkeze Gönderilen Bir Belgeye Göre Gümüşhane Yöresi Madenlerinin Durumu ve Madencilerin Devletten Beklentileri", Trabzon ve Çevresi, I, s. 279 – 288.

[34] BOA. DH. SYS. No: 112-22/ 18, Kohla köyünün Müslüman, Rum ve Ermeni muhtarlarının imzaladığı tutanak. 20 Kanun-ı evvel 1328 (13 Ocak 1913)

[35] BOA. DH. SYS. No: 112-22/ 14, Trabzon valiliğinden Dahiliye Nezareti'ne tahrirat. 16 Kanun-ı sani 1328 (22 Ocak 1913)

rikalıların açtığı okullar Rumlara yönelik pontuşçuluk fikirlerini işlemekteydiler. Yani bu sıralarda gelişen olaylar Birinci dünya savaşında ve sonrasında ortaya çıkacak olan bir Pontus devleti kurma hayal ve gayretlerinin habercisi konumundaydı.

Trabzon'da, sıradan adı birkaç olayın büyük bir katliamın habercisi ve delilleri olarak ileri sürülmesi düşündürücüdür. Fakat Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında cereyan eden Pontuşçu gelişmelere bakıldığında Rusların desteği ve yönlendirmesi ile gelişen bu hadiselerin planlı tertipler olduğu anlaşılmaktadır^[36].

II. Abdühamid döneminde yürürlükte olan bir uygulamaya göre her ay vilayete bağlı kaza ve sancakların polis müdürlüğü ve jandarma komutanlığından vilayete aylık asayiş istatistikleri gönderilmek zorundaydı. Bu istatistikler vilayette değerlendirildikten sonra Dahiliye nezaretine gönderilmekteydi. Bu istatistiklere göre de Balkan savaşları döneminde Trabzon vilayetinde vilayete dahil sancak ve kaza merkez ve köylerinde dikkate değer bir gelişme gözlenmemektedir. Adliyelere intikal eden olaylar da adi olaylar mahiyetindedir. Bu nedenle savaş sonrasında Rumların katledileceğine yönelik şayiaları doğrulayan ve bu yönde gelişmeler gösteren hiçbir emare bulunmamaktadır^[37].

Sonuç

Rusların, Rumlara yönelik çalışmaları çok eskiye dayanmaktadır. Balkan savaşlarına geldiği sıralarda Rusların yaydığı zararlı fikirler Rumların kafalarını doldurmuştu. Rusya destekli pontuşçu düşünceler kullanılan eğitim ve kültürel faaliyetlerle de sürekli canlı tutulmaya çalışılıyordu. Balkan savaşları döneminde Rumlar arasındaki siyasi faaliyetler henüz ortaya çıkmamıştır. Fakat bu döneme kadar ve savaş döneminde olan hadiseler, daha sonra başlayacak olan Pontus devleti kurma mücadelesine bir hazırlık safhasıdır. Rumların Pontuşçu faaliyetlerinin arkasında her zaman Rusya, İngiltere, Amerika ve diğer batılı devletler yani Osmanlı coğrafyası üzerinde hesapları olan devletler vardır. Bu devletlerin desteği Rumlara karşı duyulan sevgiden değil, onların Osmanlı devletini parçalamak için kullanılacak unsur olarak görülmesindedir.

[36] Karadeniz'de Pontuşçuluk ile ilgili : Mehmet Geloğlu, Anadolu'nun Mili Devleti Pontus, Ankara 1973; Pontus Meselesi, Teşkilat-ı Rum Şekavet ve Fecayi-i Hükümetin İstidlal ve Tedbiri, Avrupa Hükümetleriyle Muhabere, Ankara 1338; Pontus Meselesi, Yay.Haz. Yılmaz Kurt, Ankara 1995; Başlangıcından Günümüze Prontus Sorunu, Editör: Veysel Usta, Ankara 2007; Mesut Çapa, Pontus Meselesi, Trabzon 2001; Yusuf Sarıınay, Hamit Pehlivanlı, Abdullah Saydam, Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası (Makaleler), Ankara 1999;

[37] Osman Köse, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Trabzon Vilayetinde Suçlar, Suçlular ve Hapishaneler", İlkadım'dan Cumhuriyete Milli Mücadele, Editör: Osman KÖSE, İstanbul 2008, s. 27 – 46.

Osmanlı'da Eşkîyalık Hareketlerini Cezalandırma Yöntemi Olarak Sürgünler

Prof. Dr. Kemal DAŞCIOĞLU
Pamukkale Üniversitesi / DENİZLİ

Giriş

Konuya başlamadan önce kısaca sürgün ve eşkıyalık kavramları üzerinde durulması faydalı olacaktır.

Eşkîya: Sözlüklerde eşkıya kavramı için; “dağ hırsızları, haydutlar;^[1] dağda kırdı yol kesen hırsızlar^[2] ve şakiler”^[3] şeklinde ifadeler kullanılmaktadır. Türk kültüründe eşkıya kelimesi farklı bir anlam kazanarak *yol kesen* anlamında kullanılan *haydut*, *harami* kelimeleriyle eşdeğer olarak kullanılmıştır. Bu nedenle eşkıyalık İslâm ceza hukukunda had cezaları içerisinde değerlendirilmiştir. Eşkîyalık değişik bakış açılarına göre farklı şekilde tanımlansa da genel olarak, “*silah kullanarak ya da başka bir şekilde zor kullanarak yol kesip veya baskın yapıp mala ve cana tecavüz, kamu düzenini ve asayişini ihlâl etmek*” şeklinde tarif edilmektedir.^[4]

Tarih boyunca zor kullanarak insanların mallarına el koyma bunun için hayatlarına kastetme, onlara maddi ve manevi yönlerden zarar verme ve bu işi özel bir teşkilat biçimine getirme, siyasi ve ekonomik bozuklukların hüküm sürdüğü yerlerde sıkça rastlanan bir olgudur. Dünyanın hemen her yerinde bu tür faaliyetler görülmektedir. İslâm tarihinde soygun yapan, etrafı haraca kesen, halkın mal ve can güvenliğini tehdit eden gruplar *yol kesen* anlamında *harâmî* veya *kuttâu't-tarik* olarak isimlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise bu tür faaliyetlerde bulunanlara çoğunlukla *şaki* ve bunun çoğul şekli olan *eşkîya* tabirleri kullanılmıştır. Ayrıca Osmanlı kaynaklarında *celâli*, *harâmî*, *haramzâde*, *türedi*, *haydut*, *uğru* kelimeleri de eşkıyanın karşılığı olarak kullanılmıştır. Eşkîyalık bazen merkezi

[1] Ferit Devellioğlu, Osmanlıca –Türkçe Ansiklopedik Lügat, s. 238.

[2] Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, 10. Baskı, Ankara 2005, s. 658.

[3] İsmail Parlatır, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı Yayınları, Ankara 2006, s. 420.

[4] Ali Bardakoğlu, “Eşkîya”, DİA., c.11, s. 463.

iktidarlara karşı halkın haklarını savunma olarak algılanmış, idarecilerin baskı ve zulümlerine tepki olarak görülmüştür. Dolayısıyla eşkıya bu dönemlerde halk arasında büyük itibar görmüştür.^[5]

Eşkîyalık suçunun cezalandırılmasında İslâm hukukuna göre dört yol takip edilmektedir. Bunlar öldürülme, asılma, el ve ayakları çaprazlama kesme ve sürgün edilmedir. Eşkîyalık suçu, adam öldürüp mal yağma etme, adam öldürme, yağma, kamu düzeni ve yol güvenliğini ihlâl etme şeklinde dörde ayrılmaktadır. Suçlulara uygulanan cezalar da ağırdan hafife doğru, adam öldürüp mal yağmalayan eşkıyanın öldürülmesi, sadece adam öldürenin öldürülmesi, mal yağma edenin el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yol emniyetini ihlâl edenin de sürgün edilerek cezalandırılması şeklinde sıralanmaktadır. Devlet, eşkıyalar için belirlenen bu cezaları değiştirmeden uygulamakla mükelleftir.^[6]

Sürgün kavramında bir yerden gönüllü ya da gönülsüz uzaklaştırılma, zorla göç ettirilme, mecburi iskân gibi ortak noktaların olduğu söylenebilir. Bu ortak noktalar çerçevesinde kısaca belirtmek gerekirse: Sürgün; bir yerden (gönüllü ya da gönülsüz) uzaklaştırılma, zorla göç ettirilme ya da siyasi iktidarın bir topluluk veya bireyi başka bir yere zorla iskân ettirmesi şeklinde tanımlanabilir. Bu tanım sürgünün daha çok ceza şeklindeki uygulamalarını ifade etmektedir. Bununla birlikte, gönüllü şekilde bir yerden uzaklaştırma ile iskâna yönelik yapılan sürgünler de kastedilmektedir.

Sürgünlüğün tarihinin insanlığın tarihi kadar eski olduğu tezinden yola çıkarak, devletlerin, otoritelerini güçlendirmek için tarihin her döneminde sürgün usulüne başvurduklarını söyleyebiliriz.

Sürgün usulü, tarih boyunca topluluklara (aşiret, cemaat, oymak, vs.) uygulanan bir yöntem olmasının yanında, toplumda uyumsuzluk gösteren ve huzursuzluk çıkaran bireylere de rahatça uygulanmıştır.^[7] Sürgün aynı zamanda bir iskân siyasetidir. Bu durum ceza sürgünlerinden farklı olarak, siyasal, sosyal, askeri ve ekonomik sebeplerden dolayı başvuru olan bir yöntemdir.^[8]

Osmanlı Ceza Hukukunda Sürgünün Yeri: Osmanlı ceza hukukunda sürgün "ta'zir" cezaları içerisinde yer almaktadır. Ta'zir, kelime anlamı olarak, red, tedib, hak üzere tutuklama, alıkoymak gibi anlamlara gelmektedir. Hukuk literatüründe ise, hakkında belli bir şer'i ceza olmayan suçlardan dolayı hükümdar, padişah

[5] Mücteba İlgürel, "Osmanlılar'da Eşkîyalık Hareketleri", DİA., c. 11, s. 466-467.

[6] Bardakoğlu, a.g.m., s. 465.

[7] Pervin Erbil, Anadolu Ağlıyordu Niobe, Sorun Yayınları, İstanbul 2001, s.15.

[8] Erbil, a.g.e., s.15.

veya naibi tarafından uygulanan cezalara verilen addır.^[9] Ta'zir cezaları ihtardan başlar idama kadar gider. Yani birden fazla cezası vardır. Belli başlı ta'zir cezaları, idam^[10], sopa^[11], hapis^[12], para^[13], sürgün (nefy), kürek^[14], kalebentlik^[15], prangabentlik^[16] gibi cezalardır. Bunun yanında eşkıyalık, yol kesme gibi suçlar için şer'i hukuk en alt ceza olarak sürgün usulünü göstermektedir.^[17] Bu cezalar hükümdar ve yetkili organlarca uygulanır. Diğer cezalardan farklı olarak, verilen cezaların affedilme hakkı padişah ya da vekiline tanınmıştır. Sürgün cezalarında da verilen cezaların sonradan affedildiğine dair pek çok örnek bulunmaktadır.

Eşkîyalığı Ortaya Çıkaran Sebepler

Eşkîyalık hareketlerinin XIV. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu Akdeniz dünyasında etkisini göstermeye başladığı görülmektedir. Eşkîyalığın XVI. yüzyılda giderek arttığı ve XVII. yüzyıldan itibaren ise büyük bir sorun haline geldiği anlaşılmaktadır. Eşkîyalığın bu derece artış göstermesinde nüfus artışı, ekonomik zorluk, ticari faaliyetin yoğunlaşması, halkın fakirleşmesi, siyasi iktidarların zayıflaması gibi sebepler rol oynamıştır. XVI. yüzyıl başlarında Anadolu'da bazı asi grupların oluşmaya başladığı ve küçük çeteler şeklinde yapılandıkları görülmektedir. Ancak yüzyılın sonlarına doğru iktisadi ve siyasi şartların kötüleşmesi ortaya yersiz yurtsuz insanları çıkarmış ve zamanla bu insanlar ilk eşkıya gruplarını oluşturmuşlardır. *Gurbet taifesi* veya *levendât* diye bilinen bu küçük çeteler daha sonraki büyük celâli eşkıya topluluklarının habercileri olmuşlardır.^[18] Bunların içlerinde *suhte* denilen işsiz medreseliler de vardır. Bu gelişmelerle birlikte Osmanlı hayat düzeninin temeli olan tımar sisteminin de bozulması sosyal, iktisadi ve idari alanda büyük zararlara sebep olmuştur. Osmanlı topraklarında görülen sosyal ve iktisadi buhranlar devlet otoritesinin de azalmasına yol açmıştır. Savaşa gitmek istemeyen sipahilerin topraklarının elinden alınması,

[9] M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III, İstanbul 1993, s. 427.

[10] A.Mumcu, Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Birey Toplum Yayınları, Ankara 1985, s. 47–49; Tahir Taner, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", Tanzimat I, MEB. Yayınları, İstanbul 1999, s. 221.

[11] Ceza Kanunnamesi, İ.Ü., Ty., 1807, vrk. 5/6; Akgündüz, a.g.e., s. 125.

[12] Ali Bardakoğlu, "Hapis", D.İ.A., c. 16, s. 54; Ahmet Mumcu, Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s. 29.

[13] Uriel Heyd, Studies in Old Ottoman Criminal Law, Oxford 1973, s. 275–286.

[14] Nurcan Abacı, Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. Yüzyıl.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 134–135; Heyd, a.g.e., s. 306–307; Ayrıca daha geniş bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası ile İlgili Hükümler", Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 12, 1982.

[15] Heyd, a.g.e., s. 303–304 ; Bardakoğlu, a.g.m., s. 63.

[16] Yasemin Saner, "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma", Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza, Tarih vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 163–190.

[17] Bardakoğlu, a.g.m., s. 54–56.

[18] İlgürel, a.g.m., s. 467.

bunların yeni eşkıya gurupları oluşturmasına veya başka bir eşkıya liderinin emrine girmesine neden olmuştur. Eski tımar sahibi, devlet görevlisi veya yüksek rütbeli askeri idareci olan eşkıya liderlerinin, devletin zayıf zamanlarında ortaya çıktıkları ve devleti müşkül durumda bıraktıkları görülmüştür.^[19]

Osmanlı Devleti XVII. yüzyıl boyunca hem dâhili hem de harici pek çok problemle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Düzeni ve asayişini temin için birtakım önlemler alınmış fakat bunlar kısa vadeli çözümler getirmiştir. XVIII. yüzyıla Osmanlı devleti eski siyasi, askeri ve iktisadi gücünden çok şeyler kaybetmiş olarak girmiştir.^[20] Gerek uzun süren savaşların tesiri, gerekse devlet teşkilatının bozulması sebebiyle Anadolu'nun muhtelif yerlerinde karışıklıklar meydana gelmiştir. Bunun yanında idarecilerin emir ve fermanları dinlememesi otoritenin iyice zayıflamasına sebep olmuştur. Karışıklıkların ve savaşların devam ettiği süre içerisinde vilayetlerle yeterli derecede ilgilenilememiş, halk türeyen eşkıyaların saldırılarına maruz kalmıştır. Eşkıya hareketlerinin etkisiyle çiftçiler ve köylüler yerlerini terk ederek şehir ve kasabalara göç etmiş, bazıları da eşkıyalara katılmışlardır.^[21] Böylece XVII. yüzyıl başlarında ülkenin tümünün sosyo-ekonomik yapısını etkileyen *celâli İsyanları* adı verilen eşkıyalık hareketleri başlamıştır.^[22] Eşkıyalığı önlemekle görevlendirilen bazı idarecilerin taşrada eşkıya ile işbirliğine girip halka zulüm ettikleri ve eşkıyalık yaptıkları da bilinmektedir. İki ateş arasında kalan köylülerin ise tehlikenin daha fazla geldiği eşkıyaya yiyecek, içecek gibi yardımları yapmak zorunda kaldığı görülmektedir.

Eşkıya, genellikle savaş zamanlarında ve idarede otorite boşluğunun olduğu dönemlerde daha da çoğalmıştır. Uzun süren savaşlar ve birçoğunun yenilgilerle sonuçlanması, dirlik sahiplerinin savaşlara katılmaması, azledilen veya ölen idareci kullarının başıboş kalarak dolaşmaları, halka sefer masrafları olarak ağır vergiler yüklenmesi gibi sebepler eşkıyalığın artmasına sebep olmuştur. Özellikle seferler esnasında memleketin güvenliğini sağlamak için geride az sayıda asker bırakılması eşkıyanın artmasına sebep oluyordu. Halk ise bunlardan korunmak için yerlerini terk ederek daha güvenli yerlere göçüyorlardı.^[23]

Diğer yandan eşkıyalık faaliyetlerinin iklim şartlarının uygun olduğu bahar ve yaz aylarında yaygınlaştığı görülmektedir. Bunun sebebi eşkıyanın daha rahat ha-

[19] İlgürel, a.g.m., s. 467.

[20] Mustafa Öztürk, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", *Bellekten*, c. LIV, s. 211, Ankara 1991, s. 963.

[21] Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 35; M. Sadık Akdemir, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Isparta'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat, *Basılmamış Doktora Tezi*, Isparta 2004, s. 119.

[22] Celâli isyanları için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâli İsyânları*, Cem Yayınları, İstanbul 1995.

[23] M. Çağatay Uluçay, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, s. 56; Aynı yazar, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, s. 140.

reket etmesi, ticaret kervanlarının daha sık gelip gitmeleri, gizlenmeleri için müsait ortamların daha çok olması ve yiyecek, içecek bulmalarının kolaylaşmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin Eşkîyalıkla Mücadele (İslah) Yöntemleri

Eşkîyalık hareketlerinin engellenmesi için devlet çeşitli önlemler almıştır.^[24] Bu bağlamda devlet, toplu ya da bireysel eşkîyalık faaliyetlerinde bulunanları ıslah etmek için uyarıdan başlayıp askeri mücadeleye kadar giden bir takım yollara başvurmuştur.

Devlet, uzlaşmacı bir siyaset takip ederek eşkîyaları ıslah etmeye çalışmıştır. Eğer problemler uzlaşmacı şekilde çözülemezse o zaman askeri yöntemlere başvurulmuştur. Daha küçük gruplar ve bireysel olarak eşkîyalık yapanlar için de devlet öncelikle uyarı ve uzlaşma yollarını denemiş, şayet işin üstesinden gelememişse cezalandırmayı denemiştir.^[25]

İdari Düzenleme: Devlet, aşiretlerin eşkîyalığını önlemek ve asayiş bozularına meydan vermemek ve onları kontrol altına alabilmek için bir takım idari düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerden biri iskândır. Hükümet eşkîyalık yapan aşiretleri kontrol altına alabilmek için iskân yönteminden de faydalanmıştır. Örneğin, Yeni-il ve Halep Türkmenlerinden Afşar, Bahrilü ve İmamkulu cemaatleri eşkîyalığa cesaret ettikleri için Rakka'ya iskân edimleri için kara çıkmıştır. Böylece adı geçen cemaatlerin şekavetlerinin önlenmesi amaçlanmıştır.^[26]

Merkezden taşraya gönderilen idarecilerin etkinliğini artırmak için merkezi otoritenin temsil edildiği meclisler çalıştırılmış böylece gücünü aşiretlerden alan yerel seçkinler pasifleştirilmiştir. Bununla birlikte bölgenin yerli eşraf ve aşiret liderleri şehir yönetimlerine alınarak merkezi sisteme dahil edilmişlerdir. Böylece zor da olsa aşiret güçlerinin katılımının sağlandığı merkezi iktidar tesis edilebilmiştir. İdari düzenlemeler sırasında bazı aşiretlerin dirençleriyle karşılaştığı da olmuştur. Bu tür olaylarda sadece aşiretlerin uzlaşmaz tutumları değil, oraya gönderilen idarecilerin yetersizliği de etkili olmuştur.^[27]

Uzlaşma: Devlet, idari düzenlemelerle hem merkezi otoriteyi sağlamak hem de merkez tarafından gönderilen idarecileri etkin kılmayı amaçlıyordu. Özellikle hassas bölgelere gönderilen idarecilere, gittikleri yerlerde uzlaşmacı bir yönetim anlayı-

[24] Eşkîyalık ve devlet arasındaki ilişki için bkz. Karen, Barkey, Eşkîyalar ve Devlet, (çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

[25] M. Yaşar Ertaş, "Tanzimat Döneminde Mardin ve Çevresinde Devlet Aşiret İlişkileri", Makalelerle Mardin I, Tarih-Coğrafya, (Haz. İbrahim Özcoşar), İstanbul 2007, s. 514-515.

[26] BOA, C. DAH. nr. 1954/24.Za.1151 (05.03.1739).

[27] Ertaş, a.g.m., s. 515-516.

şı içersinde davranmaları istenmekteydi. Böylece yerleşim yerlerinin aşiret baskınlarından korunması ve asayişin sağlanması hedeflenmekteydi. Devlet, aşiretleri kendi denetimi altında tutabilmek için, mümkün merteye onlarla savaştan uzak durmak, bölgedeki otoriteye zarar vermemek ve daha büyük problemlere sebep olmamak için büyük bir çaba sarf ediyordu. Yerleşim yerlerine saldıran ya da devlete başkaldıran aşiret liderlerine, ilk olarak idareciler tarafından nasihat ve teminat içeren mektuplar yazılmakta veya özel aracı adamlar gönderilmekteydi. Böylece herhangi bir askeri harekâta gerek kalmadan meselenin çözüme kavuşturulması amaçlanıyordu.^[28] Örneğin, Musul'un konar-göçer aşiretlerinden olup sınırın ötesine geçerek eşkıyalık yapan Heriki Aşireti'nden Nimet ve Sadi Ağalara gerekli tenbihat yapılmış şayet şekavete devam ederlerse gerekli cezanın verileceği bildirilmiştir.^[29]

Devlet, aşiretlerin devlete bağlılığını sağlamak için eşkıyalık faaliyetlerini bırakma ve bölgenin güvenliğini bozmama şartıyla aşiret liderlerine hilat vermektedir. Aşiret liderleri yılın belli zamanlarında ve özel günlerde vilayete çağrılıyor ve merasimle kendilerine hilat giydirilip, hediyeler veriliyordu. Bir aşiret liderinin hilat giymesi onun için önemli bir statü olup, diğer aşiretler arasında itibarının artmasına vesile oluyordu. Bunların yanında bazen aşiret liderlerine maaş bağlanarak devlete bağlılıkları sağlanmaya çalışılmıştır.^[30]

Askeri Müdahaleler: Aşiretler normal yollarla ıslah edilemediklerinde son çare olarak askeri yöntemlere başvuruluyordu. Gerçi uzlaşmacı bir siyaset takip edilerek aşiretleri devlete bağlamak için de askeri gücün büyük önemi vardı. Çünkü devletin askeri gücü aşiretler üzerinde caydırıcı bir etkiye sahipti. Her şeye rağmen askeri yöntemler siyasi çözümlere destek mahiyetinde uygulanmıştır. Aşiretler üzerine askeri güç kullanımının üç temel sebebi vardır. Bunlar: Bölgeyi göçebe aşiret saldırılarından korumak, aşiretler arası çatışmaları durdurmak, yerleşim yerlerini basıp eşkıyalık yapan aşiretleri cezalandırmak ve çaldıkları malları geri almak. Askeri önlemlerle çoğunlukla yerleşim merkezlerinin korunması sağlanırken, saldırgan aşiretlere sadece gözdağı verilebiliyordu.^[31]

Devlet eşkıyalık edenleri kontrol altına alabilmek için sert önlemlere de başvurmuş, ceza olarak sürgünün yanında idam cezasını da uygulamıştır. Mesela, Afşar aşiretlerinden bazılarının şekavetle işgal ettikleri tespit edilmiş, şekavet üzere yakalananların erkek olanlarının idam edilmesi, geriye kalan suçsuz erkekler ile çocuk ve kadınların ise Rakka'ya sürgüne gönderilerek iskân edilmeleri için Sivas Valisi Vezir Ahmet Paşa'ya emir verilmiştir. Bu iş yapılırken suçsuz olanlar

[28] Ertuş, a.g.m., s. 517.

[29] BOA.,DH.MKT. nr. 1343/89 (13.R. 1301/ 12.01.1884)

[30] Ertuş, a.g.m., s. 519.

[31] Ertuş, a.g.m., s. 525-526

ile bölge ahalsinin zarar görmemesine dikkat edilmesi de ayrıca belirtilmiştir. Devletin sürgün ya da iskân işlerini yaparken suçsuz ahalinin zarar görmemesi ve görevlendirdiği adamlarının zulmüne uğramamaları için de gerekli hassasiyeti göstermiş olduğu anlaşılmaktadır.^[32]

Bunların dışında Devlet, halkın kendini eşkıyalardan koruyabilmesi için belli dönemlerde Adaletnameler yayınlamıştır. Kanuni ve III. Murad dönemlerinde yayımlanan adaletnamelerde, kadı naibleri, tımar sahipleri, gibi alt düzey görevliler ile üst düzey komutanlar ve kadıların zulmünden halkın kendisini koruması için silahlanmalarını istenmektedir. Köylülerin silahlanmasıyla kısa süre içerisinde köy ve kasabalarda köylülerden oluşan milis kuvvetleri ortaya çıkmıştır.^[33] Devletin bu politikası, başlangıçta silahlanarak köyünü savunmak için örgütlenen ve savaş zamanlarında geçici olarak askere alınan yerel grupları, zamanla eşkıyalığı besleyen en önemli kaynaklardan biri haline getirmiştir. Yöneticiler değiştiğinde ya da savaş sonrasında işsiz kalan köylü silahlı guruplar iktidar nimetlerinden faydalanabilmek için isyankâr tavır takınarak devlete taleplerini kabul ettirmeye çalışmışlardır. Eşkıyalık hareketlerine katılarak devlet ve merkezi idareciler karşısında bir denge unsuru olmaya çalışmışlardır. Bu aşamada eşkıyaların gerçek amacı devleti yıkmak ya da hanedan değiştirmek değil, iktidarın nimetlerinden faydalanmaktır. Daha çok savaş zamanlarında ortaya çıkan bu yarı resmi eşkıya gurupları, ciddi bir tehdit oluşturmasalar da devleti ister istemez pazarlık sürecine çekebiliyorlardı. Başlangıçta eşkıyalarla pazarlık devlete belli bir güç ve avantaj sağlamışsa da, daha sonra birçok güçlü eşkıyanın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.^[34]

Sürgün: Eşkıyalık yapan, isyan eden aşiretlerin ıslah edilme yöntemlerinden biri de sürgün cezasıdır. Devlet sürgün usulünden birkaç şekilde istifade etmektedir. Devlet, ilk olarak sürgünü huzursuzluk çıkaran, asayiş bozan aşiretlere bir iskân yöntemi olarak uygulamaktadır. Böylelikle hem aşiretlerin zararları engellenmiş olmakta hem de konar-göçer olan aşiretlerin kontrol edilmesi kolaylaşmaktadır. Örneğin, 1840 yılında Türkanlı, Rişvanlı ve Şeyh Bezenli aşiretlerinden bir grup eşkıya Aksaray, Emirgazi, Sultanhanı, Kolukısa, Esbkeşan ve Ilgın havalisinde halka zarar vermişler ve üzerlerine gönderilen askerlerle de çarpışmışlardır. Aşiret eşkıyalıkları nedeniyle, can ve mal güvenliğinin ortadan kalkması iktisadi hayatı da olumsuz yönde etkilemiştir. Devlet bunları önlemek için yaylak-kışlaklar arasında belli bölgelere askeri kuvvet istihdam etmiştir.^[35]

[32] BOA, C. DAH. nr. 4981 / Evâil S. 1148 (Haziran 1735).

[33] Barkey, a.g.e., s.164-166.

[34] M. Yaşar Ertaş, "XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Eşkıyası: Sarıbeyoğlu Mustafa" Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler I, Denizli 2007, s. 400.

[35] Abdullah Saydam, "Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı (1839-1853)", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, Samsun 1993, s. 232 vd.

İkinci olarak hükümet, eşkıyalık faaliyetleri yapan aşiret liderlerinin öldürülmesinin bölgede devlete olan itimadı sarsacağını bildiği için, sürgünü tercih etmekteydi. Gerçekten de devlet uyguladığı politikalar ile bu tür aşiretleri devletin bünyesine entegre etmeyi amaçlıyordu. Bu sebeple, devlet hakkından gelemediği aşiretleri ya da aşiret liderlerini sürgüne göndererek pasif hale getiriyordu. Mesele, Cizrede isyan eden Bedirhan Bey yakalandıktan sonra idam edilmesi gerekirken sürgüne gönderilmiştir.^[36]

Devletin aldığı bütün tedbirlere rağmen aşiretler veya aşiretlerin içinde bulunan eşkıya gurupları buldukları çevreye zarar vermeye devam ederlerse, eşkıyanın bağlı olduğu oymak veya aşiret topluca uzak bir bölgeye sürgün edilirdi. Bu tür aşiretleri cezalandırmak için seçilen sürgün yerleri de genellikle Rakka, Kıbrıs, Halep gibi coğrafi ve iklim şartları olumsuz bölgeler olurdu. Örneğin, Maraş çevresinde bulunan Kılıçlı Aşireti eşkıyası, eskiden beri adam öldürme, yol kesme, yağmalama gibi kanun dışı faaliyetler yaptıkları için 1714 yılında üzerlerine asker gönderilerek erkekleri kılıçtan geçirilmiş, kadın ve çocukları ise Kıbrıs'a sürgün edilerek orada iskâna tabi tutulmuştur. Ancak aşiretin büyüyen çocukları Kıbrıs'tan kaçarak tekrar Maraş bölgesine gelmişler ve eşkıyalık hareketlerine tekrar başlamışlardır. Hatta buldukları yerde Bektaşlı ve Koyunoğlu eşkıyasıyla da birleşerek halka yeniden zarar vermeye başlamaları üzerine, merkezi idare 1733 yılı sonlarında aşiret eşkıyasının erkeklerinin öldürülmesi, mal ve mülklerinin üzerlerine gönderilen askerlere ödül olarak verilmesi, kadın ve çocuklarının da Rakka'ya sürülmesi için karar almıştır.^[37]

Şekavet eden aşiretlerin özellikle Rakka ve Halep bölgesine sürgün edilerek iskâna tabi tutuldukları görülmektedir. Ancak birçok aşiret ilk fırsatta bu bölgelerden eski yerlerine kaçıyor ya da başka aşiretlerin içine sığınıyorlardı. Kendilerine sığınan eşkıyayı barındıran aşiret, içlerinden onları çıkarmazsa her ikisi de Rakka'ya sürgün ediliyordu. Devletin zikredilen bölgelere huzursuzluk çıkaran aşiretleri sürgün veya iskân etmesinin başka bir amacının olduğu da görülmektedir. Devlet bu şekilde hem şekavet hareketlerini önlemek hem de Arap aşiretlerine karşı bir tampon bölge oluşturmayı arzulamaktadır. Örneğin, Maraş'ta bulunan İlbeğli cemaati şekavetlerinden dolayı Rakka'ya iskân olunmuşlardır. Ancak bu bölgede su bulunmadığından Halep dâhilinde iskânlarına karar verilmiştir. Bu şekilde Arap eşkıyalarına karşı da bir güvenlik duvarı oluşturulmuş olmaktadır.^[38] İlk devirlerden itibaren Osmanlı Devleti, yeni fethettiği yerlere Türkleri, oranın yerli ahaliyerini de tersi yönde sürgün ederek iskân et-

[36] Ertaş, a.g.m., s. 524.

[37] Söylemez, a.g.m., s. 79.

[38] BOA, C. DAH. nr. 2409 / 11.Ra.1139 (06.11.1726).

miştir. Böylece güvenliği için tampon bölgeler oluşturmuştur.^[39]

Üçüncü olarak, eşkıyalık yapanların buldukları bölgelerde hayatlarını devam ettirebilmesi, toplumda kendilerine yer edinebilmeleri büyük ölçüde buldukları yerlerdeki sosyal ve politik desteklere bağlıdır. Bu destekler halktan veya bölgenin yerli idarecilerden ya da her ikisinden gelebilmektedir. Sürgün cezası verilerek eşkıyalar sosyal ve politik ortamlarından veyahut desteklerinden soyutlanmış olmaktadır.

Osmanlıda Eşkıyalık Hareketleri ve Sürgün Cezası

Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik zaafının her geçen gün artması toplum içerisinde huzur ve güvenin azalmasına, eşkıyalık ve şekavetin çoğalmasına sebep olmuştur. Devlet ülke içerisindeki bu tür olumsuzlukları giderebilmek için sürgün usulünü daha sık uygulamaya başlamıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti içindeki sürgün cezası uygulamalarının devletin içinde bulunduğu olumsuz şartlara göre şekillendiği tespit edilmektedir.

Eşkıyalar için en alt ceza kabul edilen sürgün cezasıyla ilgili birçok örnek bulunmaktadır. Burada konuyu açıklamak için hem aşiret hem de bireysel eşkıyalık yapanların faaliyetleriyle ilgili birkaç örneğe yer verilecektir.

Adıyaman Kazası'ndan Kara Osman ve kardeşlerinin bölgede eşkıyalık yaptıkları tespit edilmiş ve halka verdikleri zarara engel olunması için, yakalanarak sürgün edilmeleri için emir verilmiştir. Ancak adı geçen eşkıyalar ortadan kaybolmuşlardır. Kaza sakinleri ise bunların kazalarına girmelerinin önlenmesi mukabilinde saray mutfağına 40 kese akçe bağışlamayı kabul etmişlerdir. Bu eşkıyaların, yakalanması mallarına el konulması ve eşleriyle birlikte Hasankeyf Kalesine sürgün edilmeleri emredilmiştir.^[40] Görüldüğü gibi halk eşkıyadan kurtulmak için vergilerinin dışında ayrıca bir para ödemeyi de taahhüt edebilmektedir.

Eşkıyalık faaliyetleri Anadolu'nun değişik yerlerinde olabildiği gibi Osmanlı merkezinde de etkiliydi. Mesela, Samatya semtinde Şerbetçioğlu Ahmet ile iki arkadaşının, halka türlü türlü şekavet yaptıkları belirlendiği için öncelikle yakalanmalarına ve ardından da cezalandırılmalarına karar verilmiştir. İlk olarak iki arkadaşı yakalanarak hapsedilmiş, kendisi ise kurtuluş ümidiyle donanma hizmetine girmiştir. Ancak sefer sırasında firar etmiş ve ailesinin yanına gelerek

[39] Bkz. Feridun M. Emecen, "The History of An Early Sixteenth Century Migration-Sirem Exiles In Gallipoli", Hungarian-Ottoman Military And Diplomatic Relations In The Age Of Süleyman The Magnificent, (Edit by Geza David and Pal Fodor) Lorand Eötvös University, Budapest, 1994, s. 86.

[40] BOA, C. ZAB. nr. 1149 / Evâsıt N. 1148 (Ocak 1736).

saklanmıştır. Bu durumun öğrenilmesi üzerine evi basılarak yakalanmış ve Baba Cafer zindanına atılarak cezası verilmiştir.^[41]

Eşkıyalık hareketlerine sadece Anadolu topraklarında değil, ülkenin hemen her yerinde rastlanmaktadır. Örneğin, Selanik'te Kovalar Karyesi ahaliyelerinden bazıları ile civar köylerden bazı eşkıyalar, halkı tahrik ederek verginin ödenmesine engel olmuşlardır. Adı geçen eşkıyalar ıslah edilmesi için Kavala Kalesine sürgün ve serbest bırakılmamak üzere hapsedilmişlerdir.^[42]

Eşkıyalıklarından dolayı sürgün edilen bazı kişiler, gittikleri yerlerde de rahat durmayıp eşkıyalığa devam edebilmektedir. Devlet böyle durumlarda sürgün yerlerini değiştirerek tedbir almaya çalışmaktadır. Dersimli ve Elazığ eşkıyasının avanesinden olup Bursa'ya sürgün edilmiş olan Kürt Mustafa, kötü hareketlerine devam etmesinden dolayı Bursa'dan alınıp Limni Adasına sürgün edilmiştir.^[43] Adı geçen eşkıya bir adaya sürgün edilerek menfadan hem başka bir yere kaçıışı engellenmiş hem de daha sıkı kontrol altında tutularak etrafa zarar vermesi önlenmiştir.

Osmanlı toplumunda vatandaşlar arasındaki basit anlaşmazlıklar sonrasında bile bazı eşkıyalık faaliyetleri ortaya çıkabilmektedir. Bununla ilgili bir belgeye göre, Alâiye sakinlerinden Fatma adındaki kadının eşi öldüğünde kendisine ve oğluna kalan mirasa, (bahçe, mülk, eşya) akrabaları Çalikoğlu Hasan ve kardeşinin oğulları tarafından zorla el konulmuştur. Anne ve oğul durumlarını İstanbul'a şikâyet etmişlerdir. Bu duruma sebep olan akrabalarının ifadeleri alınmak istenmiş ancak onlar buna itibar etmemiş ve firar ederek silahlı bir çetenin başına geçmişlerdir. Ayrıca Fatma Hanım ve oğlunun malını mülkünü ve eşyalarını zapt etmişlerdir. Eşkıyalık ederek etrafa zarar verdikleri de tespit edilmiş, cezalandırılmaları için yazı yazılmıştır. Bununla birlikte adı geçen mirasın adaletli bir şekilde kayıtlara uygun olarak mahkemede paylaşılması emri de verilmiştir. Neticede eşkıyaların Kıbrıs'a sürgün ve kalebent edilmesi için Alâiye ve Karaman mutasarrıflarına emir verildiği anlaşılmaktadır.^[44]

Bazen eşkıya, idareciler ve bölgenin ileri gelenleri tarafından himaye görmüş, hatta yöneticilerle birlik olup halka eziyet etmişlerdir. Mesela, Katerinli (Selanik) Halil Ağanın kethüdası olan Bayezid adındaki eşkıya, yakalanması konusunda emir çıkınca Halil Ağanın yanına sığınmıştır. Bunun üzerine eşkıyaya gerekli cezanın verilmesi ve ağanın sürgün edilmesi için hüküm verilmiştir. Ancak derke-

[41] BOA, HH. nr. 11209 / 20.Za.1205 (21.07.1791).

[42] BOA, C. ZAB. nr. 305 /20.Ra.1141 (23.11.1728).

[43] BOA, C. ZAB. nr. 3699 / 29.B.1178 (22.01.1765).

[44] BOA, C. ZAB. nr. 1857 / Evâil N. 1139 (Nisan 1727).

nardan anlaşıldığına göre, eşkıya Bayezid, Halil Ağa tarafından öldürülmüştür. Önceden Bayezid'e yardım ve yataklık eden Halil Ağa şimdi Bayezid'in katili durumundadır. Derkenar bu yeni gelişme sonucunda düşülmüş olmalıdır.^[45] Adapazarı Kazası'nda eşkıyalık eden iki kişiye yataklık eden ve eşkıyalık eden üç kişi için sürgün emri çıkarılmış, ancak firar etmeyi başarmışlardır. Eşkıyaları yakalamak ve devlete yardımcı olacakları konusunda üç köy ahali *taahhütte* bulunmuştur.^[46] Bu bir anlamda *kefillik* olmaktadır. İznik Kazası mütesellimi Mehmet Bey, halka zulüm yaptığı ve eşkıyaya göz yumduğu için ahali tarafından cezalandırılması talep edilmiştir. Daha önce de kendisine zulüm yapmaması konusunda *tembih* olunmasına karşın aynı şeyleri yapmaya devam etmiştir. Bunun üzerine ıslah-ı nefis oluncaya değin Bozcaada Kalesi'ne sürülmüştür.^[47] Burada devletin sürgün etmeden önce suçlu kimseyi uyardığı görülmektedir. Dolayısıyla sürgünden önce bu tür uyarılar yapılarak suçların önlenmeye çalışıldığı söylenebilir.

Eşkıyalarla halkın bazen birlik olup devlete karşı hareketlerde buldukları da görülmektedir. Biga'da inşa edilecek firkateynler için gerekli olan meşe kerestesinin Biga ve Güvercinlik bölgelerinden temin edilerek nakledilmesi için emir verilmiştir. Ancak bu işe başladığında Dimetoka (Biga) köyü sakinlerinden ve bazı eşkıya zümresinden kişiler ahaliyi tahrik etmişler, önce ağa konağına sonra mahkemeye gelerek kadıdan zorla bir ilam alarak İstanbul'a göndermişlerdir. Talep edilen keresteyi vermeyeceklerini açıklamışlardır. Bunun üzerine adı geçenlerin fesatlarından ve şekavetlerinden kurtulmak için sürgün ve kalebent edilmeleri emredilmiştir. Ayrıca gemi yapımının tekrar başlaması ve kereste naklinde gerekli özenin gösterilmesi hususunda Biga ve Güvercinlik kadılarına yazılar yazılmıştır.^[48] Kereste temin ve sevkine engel olan kişilerin itiraz nedenleri konusunda ise belgede bir açıklama bulunmamaktadır.

Eşkıyalık ederek halkın huzur ve asayişini bozanlara karşı sürgün cezası uygulanırken, sürülen kişinin adamlarının da aynı cezaya çarptırıldıkları veya farklı yerlere gönderildikleri görülmektedir. Mesela, Tokat vilayeti asayişini ihlâl eden eşkıyaların reisi Mevlevi şeyhi Abdullah'ın, şeyhülislâmın işaretleriyle Rodos'a sürgün edilmesine dair hüküm verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Mevlevi şeyhi ile birlikte hareket eden Salih ve Kapıcıbaşıoğlu Abdurrahman Sakız'a, Karakullukçu Ahmet Midilli'ye, Saferkamoğlu Seyyid Mehmet Emin ve oğlu Mehmet ve Hafız Ömer İzmir'e sürgün edilmişlerdir. Bununla birlikte Tokat naibinin de görevinden azle-

[45] BOA, HH. nr. 9856 / 1205 (1790).

[46] BOA, C. ZAB. nr. 521 / 13.Z.1199 (17.10.1785).

[47] BOA, C. ZAB. nr. 528 / Evail S. 1134 (Kasım 1721).

[48] BOA, C. ZAB. nr. 522 / 28.L.1205 (02.05.1791).

dildiği görülmektedir.^[49] Yine Karamürsel taraflarında eşkıyalık ederek halkın huzurunu bozan iki eşkıya Midilli Adasına sürgün edilmiş, avenelerinin de adı geçen kazaya ayak basmamaları için hüküm verilmiştir.^[50] Benzer şekilde Uşak'ta şekavet eden Çoraoğlu Ahmet'in halkın rahatı için cezalandırılması istenmektedir.^[51]

Devlet, eşkıyalık yapan aşiret üyelerini farklı yerlere sürgün ederek, tekrar bir araya gelip şekavet etmelerinin önüne geçmektedir. Bununla birlikte eşkıyalık faaliyetlerine aşiret veya cemaatin bir kısmı ya da birkaçı katılmışsa, sürgüne aşiretin tümü değil sadece suçlu kişiler gönderilmektedir. Bazen de eşkıya gurubunun sadece lideri sürgün edilerek eşkıya gurubu dağıtmaya çalışılmaktadır. Mesela, Hersek Sancağında eşkıyalık yapan İstolca eşkıyası reisi Saraylıoğlu Mehmet Bozcaada'ya nefyedilmiştir.^[52] Benzer bir belgeden anlaşıldığına göre, Kosova Vilayeti dâhilindeki kaza ve köylerde hükümete muhalefet ederek gasp, zorbalık ve eşkıyalık yapan şahıslar, tutuklanıp yargılandıktan sonra bir kısmı Diyarbakır ve Adana'ya sürgün edilmiş, bir kısmı da buldukları yerde hapsedilerek cezaları verilmiştir.^[53] Bazı sürgünler de ise sadece bireyler değil "...*karyeden evi ve barkı ile Kıbrıs'a sürgün eylesin...*" şeklinde hükümlerden evleriyle birlikte sürgün edildiklerianlaşılmaktadır.^[54]

Diğer bir belgeden anlaşıldığına göre, sürgün cezası verilen kişi kendisine bir kefil bulabilirse, bazen sürgün cezasının affedildiği de görülmektedir. Mesela, menzil görevlisi Hacı Ahmet adındaki kimsenin eşkıyalık yaptığı gerekçesiyle başka bir yere sürülmesi için emir verilmiştir. Ancak bölgede bu işi yapabilecek başka birisi bulunmadığından *kefil* alınarak tekrar eski görevine atanmıştır.^[55] Zağra-i atik menzilhanesi sürücüsü Kara Mustafa, Çukadar Ahmet'i yolda öldürdüğünden dolayı cezasının verilmesi için kalebent edilmesi emredilmiştir. Burada ilginç olan menzilcinin de istihdam eylediği sürücülere dikkat etmediğinden dolayı Kavala Kalesi'ne sürgün edilmesidir.^[56] Bazen derbentlere sığınan eşkıyaların gelip geçenleri soydukları da görülmektedir. Bunlara verdikleri zararlar ödenilerek sürgün edilmektedirler.^[57]

[49] BOA, C. ZAB. nr. 4070 / Evâsıt Z. 1173 (Temmuz 1760); Ayrıca bu belgeden anlaşıldığına göre, Osmanlı yönetim anlayışında halkın huzur, emniyet ve rahatının temel oluşturduğu padişahların da bu düşünce ile hareket ettiği görülmektedir.

[50] BOA, C. ZAB. nr. 690 / Evail Ca. 1199 (Mart 1785).

[51] BOA, C. DAH. nr. 290 / Ra.1201 (Aralık 1786); Bu konuda bkz. Halil İnalçık, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

[52] BOA, C. ZAB. nr. 43/2105 (29.Ra.1206/26.12.1791).

[53] BOA, DH. MKT. nr.1900/100 (12.CA.1309/ 13.01.1892).

[54] BOA, MD. nr. 28, s. 174, Hk. 406 / 7.Ca.983 (14.08.1575); BOA, MD. nr. 6, Hk. 1436 / 25.Z.972 (24.07.1565).

[55] BOA, C. DAH. nr. 3344 /14.Za.1190 (05.03.1776).

[56] BOA, C. ZAB. nr. 4495 / Evâhir Z. 1191 (Ocak 1778).

[57] BOA, MD. nr. 60, s. 42, Hk. 101 / 23.L.993 (18.10.1585).

Eşkıyaların özellikle savaş ve idarede otorite boşluğunun olduğu dönemlerde arttığı yukarıda ifade edilmişti. Ülkede doğal afetlerin olduğu zamanlarda da devlete karşı birtakım başkaldırıların olduğu görülmektedir. Buna göre, İzmir'de 16.03.1739 da sabaha karşı meydana gelen *deprem* altı minare ile birçok ev ve dükânın yıkılmasına ya da zarar görmesine sebep olmuştur. Halk toplanıp Musalla (?) denilen yerde dua ve niyazda bulunmuştur. Kalabalık dağılırken bazı kişiler “*böyle zamanda at ve ekmeğin için ucuz olmaz*” diyerek mahkemeye ve voyvoda konağına yürüyüp halkı tahrik etmişler ve voyvoda konağına saldırmışlardır. Bu durum bölgenin bütün ahali tarafından ihbar edilmiştir. Bu şekilde şekavete kalkışanların Kıbrıs'a sürgün ve cezirebent edilmeleri hususunda hüküm verilmiştir.^[58]

Yukarıda bahsedilenlerin haricinde Osmanlı topraklarında huzur ve asayişin bozulmasının bir başka sebebi de konar-göçer hayatı yaşayan aşiretlerdir. Devlet, özellikle XVIII. yüzyılın başlarından itibaren aşiretleri, mali, askeri, sosyal ve güvenlik gibi sebeplerle iskân etmeye çaba sarf etmiştir. Bu yüzyıldaki savaşlar nedeniyle ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanarak Anadolu'nun birçok yerinde eşkıya gruplarının ortaya çıktığı ve huzur ortamının bozulduğu görülmektedir. Ülkede bulunan konar-göçer aşiretler zaman zaman toprak ve mera darlığı sebebiyle birbirleriyle çatışmışlar, bazen de ziraatla uğraşan köylülerin ekinlerine verdikleri zarar gerekçesiyle yerleşik halkla aralarında problemler çıkmıştır. Osmanlı merkezi idaresi hem daha düzenli vergi toplamak, hem asker temin etmek hem de yerleşik halkın tarım alanlarını korumak amacıyla uygulamaya koyduğu iskân çalışmalarına, muhtelif bölgelerde konar-göçer aşiretlerin direndiği, iskân memurlarına karşı çıktıkları görülmektedir. Tüm bu sebeplerden dolayı konar-göçer aşiretler, çoğunlukla hem halk hem de devlet tarafından eşkıya olarak nitelendirilmişlerdir. Konar-göçer aşiretlerin bazılarının gerçekten, yağmalama, gasp, eşkıyalık ve hırsızlık gibi kanun dışı faaliyetlerde buldukları tespit edilebilmektedir. Bununla birlikte konar-göçer bütün Türkmen aşiretlerini eşkıya olarak görmek doğru değildir.^[59]

Burada eşkıyalık yapan aşiretleri takibinde devletin işini zorlaştıran bir durum da, bu gurupların devamlı hareket halinde olmaları sebebiyle takiplerinin oldukça güç şartlarda yapılmasıdır. Bununla ilgili bir örnek olarak, Malatya sancağının Şura Kazası'na, iskân olundukları Rakka'dan birkaç defadır gelerek eşkıyalık yapan Ümranlı aşiretinin üyeleri yakalanarak eski yerlerine sürgün edilmişlerdir. Fakat yeniden aynı bölgelere gelerek gasb, katl ve yağma gibi şekavet hareketlerinde bulduklarından dolayı Ümranlı Kürt oymağının haklarından gelinerek

[58] BOA, C. ZAB. nr. 3374 / 13.M.1152 (22.04.1739).

[59] Faruk Söylemez, “XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 22 Yıl: 2007/1, s. 70-71.

Rakka'daki yerlerine sürgün edilmesi hakkında hüküm verilmiştir.^[60] Diğer bir belgeye göre, Çorum sancağında bulunan Dosno, Sülmanlı ve Kürt aşiretlerinin şekavetleriyle halka zarar verdiklerinden Çorum kürdü dışındakilerin eski yerleri olan Çukurova, Kırşehir ve Mecidözü'ne nakil ve iskân olunmaları için hüküm verildiği anlaşılmaktadır.^[61]

Sonuç

Eşkialık hareketlerini meydana çıkaran sosyal ve iktisadi unsurların yanında idari yapıdaki otorite boşlukları da etkili olmuştur. Bununla birlikte toplumda her geçen gün artan ahlaki çöküntü, eşkıyalık hareketlerini tetikleyen önemli bir faktör haline gelmiştir. Anadolu ve Rumeli'de görülen eşkıyalık olayları her geçen gün artarak devam etmiştir. Devletin bu tür hareketlere karşı aldığı önlemler ise kısa vadeli çözümlerden öteye gidememiştir.

Eşkialar için hapisten idama kadar birçok ceza uygulanmıştır. Eşkialara uygulanan cezalar içinde yer alan sürgün usulü hem aşiret, cemaat vb. gibi topluluklara hem de bireylere yaygın olarak uygulanmıştır. Sürgün cezasının temelinde var olan toplumun huzurunu sağlama amacı eşkıyalık yapanlar için de aynı anlamı taşımaktadır.

Eşkialık yapanların kendilerine yer edinebilmesi büyük ölçüde buldukları yerlerdeki sosyal ve politik desteklere bağlıdır. Bu destekler halktan veya idarecilerden ya da her ikisinden gelebilmektedir. Sürgün cezası verilerek eşkıyalar sosyal ve politik ortamlarından veyahut desteklerinden soyutlanmış olmaktadır.

Sürgün, devletin vilayetlerdeki iktidar ve otoritesini sürdürme politikasıdır. Eşkialar taşradaki kamu düzenine muhalif kesimdir. Dolayısıyla bu muhalif kesimin yola getirilmesi, sindirilmesi ve devlet iktidarının devamının sağlanması için sürgün en etkili yöntemlerden birisidir.

Sürgün yerleri olarak ülkenin pek çok yeri kullanılmıştır. Eşkialık faaliyetlerine karışan aşiretler yeniden bir araya gelip eşkıyalıklarına devam etmesinler diye parçalanarak ülkenin değişik yerlerine sürgün edilmiştir. Bazen de toplu olarak, iklim ve hayat şartları daha elverişsiz olan (Rakka, Halep gibi) bölgelere sürülmüşlerdir. Bireysel sürgünler ülkenin hemen her yerine yapılabildiği gibi ana karanın dışındaki adalar da sürgünler için cazip mekânlar olmuştur. Bazen eşkıyalık faaliyetlerine katılanlar yapılan uyarı ve verilen cezalara rağmen yeniden

[60] BOA, C. ZAB. nr. 4015 / Evâhir L. 11.58 (Kasım 1745).

[61] BOA, C. DAH. nr. 11385 / Evâil S. 1173 (Eylül 1759).

eşkıyalığa başlamışlar, devlet de bunları daha sıkı denetim altında tutabilmek için adalara (Kıbrıs, Midilli, Sakız, Rodos, vb. gibi) sürgün etmeyi uygun bulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin eşkıyalık yapan aşiret ya da bireylere uyguladığı sürgün cezası tam olarak hedeflerine ulaşmamışsa da, eşkıyalık faaliyetlerinin yoğun olduğu yerlerde asayiş ve huzurun sağlanmasında etkin olmuştur. En azından kalabalık eşkıya gurupları parçalanarak uzak yerlere sürgün edildiği için tekrar bir araya gelerek eşkıyalık yapmaları engellenmiştir. Bu bağlamda sürgün cezası, aşiretleri ve eşkıyaları ıslah etme yollarından biri olarak uygulanmıştır. Ancak devletin içinde bulunduğu elverişsiz koşullar sebebiyle ülke içersinde eşkıyalık faaliyetleri sonraki dönemlerde de görülmeye devam etmiştir.

Osmanlı Döneminde Dersim Sancağında Aşiretlerin Eşkıyalık Faaliyetleri

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK
Fırat Üniversitesi / ELAZIĞ

Dersim bölgesinin tarihini bu bölgede yaşayan aşiretlerden ayırmak mümkün değildir. Zira tarihi dönemler içerisinde, bu bölgenin coğrafi konumu, çeşitli sebeplerden dolayı aşiretlerin buraya yerleşmelerine yol açmıştır.

Bölgenin tarihî dönemler içerisindeki en eski yerleşim merkezleri ise, Hozat Çemişgezek, Mazgirt, Pertek ve Sağman olup, tarihte bu bölgeler “*Dersim*” adıyla bilinmektedir. Esasında tarihî dönemler içerisinde Dersim iki mıntıkaya ayrılmıştır.

1. Batı Dersim: Hozat, Çemişgezek, Pertek, Ovacık, Kemah, Gürcanis ve Kuruçay kazalarını,

2. Doğu Dersim: Mazgirt, Kiğı, Çarsancak, Nazımiye ve Pülümür kazalarını kapsamaktadır^[1].

Türklerin Anadolu'ya gelmelerine paralel olarak, bu bölgede de bazı yerleşmeler gerçekleşmiştir. Ancak, çok daha önceleri bu bölgeye gelen bazı Türk gruplarının da tesirlerini göz ardı etmemek lâzımdır. Bununla birlikte esas yerleşim 1087 tarihinden sonra olmuştur. Dersim mıntıkasındaki hareketlilik XIII. yüzyılla birlikte daha da artmıştır. XVI. yüzyıla gelinceye kadar bölgeye değişik zamanlarda ve değişik sebeplerle pek çok Türkmen grubu yerleşmiş ve bu gruplar arasındaki mücadeleler Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Bu açıdan bakıldığında, bölge tarihinde aşiretlerin ıslahı, aşiretlerin eşkıyalık faaliyetleri ve bunlara karşı alınan askerî tedbirlerin büyük bir önem kazandığı görülmektedir.

[1] Mehmet Zülfü Yolga, Dersim (Tunceli) Tarihi, Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik, Ankara 1994, s.81-82.

I. AŞİRETLERİN FAALİYETLERİ VE KARŞI TEDBİRLER

1. XVI. Yüzyıl - XIX Yüzyıl Arasında Aşiretler

Bölgede Osmanlı hâkimiyetinin başlamasından önce cereyan eden Osmanlı-Safevî mücadelelerinin, daha sonraki dönemlere tesirleri oldukça olumsuz olmuştur^[2]. Bu dönemde bazı aşiretlerin Osmanlı Devleti'nden korkarak, Dersim'in sarp arazisine çekildikleri bilinmektedir.

Osmanlı Devleti özellikle aşiretlerin iskânında, siyâsî, iktisadî ve içtimaî durumun değişmesine paralel olarak farklı politikalar takip etmiştir^[3]. Bölge Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra Pir Hüseyin Bey'e tevcih edilmiş ve onun vefatını takiben evlâdları arasında taksim edilmiştir. Bununla birlikte bölgede yaşayan aşiretleri bir disiplin altına almak mümkün olmamıştır. 1788-1789 tarihlerinden sonra yapılan idarî düzenlemeler içerisinde kaymakamlıkların, mahallî beylere tevcih edilmesi *Ağa* ve *Seyyidler* büyük bir nüfûz kazanması bölgedeki asayişsizliği daha da arttırmıştır^[4]. Zira XIX. yüzyılda bölgede meydana gelen isyanların başlıca sebebi, bu bölgenin uzun bir dönem aşiret hayatını muhafaza etmesi ve bir de bölgenin isyanlara elverişli coğrafi konumudur.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar geçen süre içerisinde bölgedeki aşiretler ve faaliyetleri hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Bu döneme gelinceye kadar aşiretler hakkında; Aşiret Sayım Defterleri, Piyade Hâne Defterleri ve Güherçile Hâne Defterleri'ne bakılabilir. Ancak, Dersim mıntıkası aşiretler hakkında sözkonusu kaynaklardan da sağlıklı bir bilgi elde etmek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte Cevdet Türkay'ın Osmanlı Arşiv belgelerinden tespit ettiği Dersim bölgesinde yaşayan aşiretler ve cemaatler şunlardır^[5].

1. Şeyh Hasanlu Aşireti	Konar-Göçer Yörükân ekrâdı ta'ifesi
2. Felânî (Felakî) Aşireti	Yörükân ekrâdı
3. Ferhad Uşağı Aşireti	Türkmen ekrâdı
4. Seyyidanlu Aşireti	Konar-Göçer Yörükân ekrâdı
5. Şam Uşağı Aşireti	Türkmen ekrâdı
6. Koçoğlu Aşireti	Türkmen ekrâdı
7. Bahtiyarlu Aşireti	Türkmen ekrâdı
8. Abbaslu Cemaati	Yörükân ta'ifesinden
9. Dersimli (Dirsimli) Aş.	Türkmân ekrâdı

[2] Mehmed Zülfü, Dersim Tarihi, s.60.

[3] Yusuf Halaçoğlu., XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmeleri, Ankara, 1988, s.2.

[4] Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.58-59.

[5] Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler, İstanbul, 1988; Ayrıca bkz. Mahmut Rişvanoğlu, Saklanan Gerçek Kurmanclar ve Zazaların Kimliği, II. Cilt, Ankara, 1994, s.893-970.

Osmanlı tahrîr defterleri incelendiğinde, oymak, aşiret ve cemaat deyimlerinin çoğu kere aynı mânâlarda kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bazan bir “ boy “ olarak gösterilen topluluk bazan “ aşiret veya oymak “ olarak gösterilmiştir. Yine tahrir defterinde, oymak, aşiret ve cemaatler, “ *Türkmen Ekrâdı, Yörükân Ekrâdı, Ekrad veya Ekrad Türkmanı, Ekrad Yörükânı, Türkmân Ekrâdı Yörükâmı* “ gibi adlarla adlandırılmışlardır. Buradaki farklı adlar altındaki isimlendirme Türk aşiretlerinin “ **yerleşik ve konar-göçer** “ toplum olmalarına göre yani sosyo-ekonomik hayat tarzlarına göre olmuştur^[6].

Osmanlı kayıtlarında özellikle Dersimli (Desimli) aşireti için verilen bilgiler oldukça önemlidir. Zira “... *Türkmân ekrâdı topluluğundan olan Okçu İzzeddinli aşiretine bağlı Disimli aşiretinin ekserisi çift ve dâm sahibi olup altun ve gümüş işleri ile uğraşırlar...*”, şeklinde verilen bilgilerde, bu aşiretin Okçu İzzeddinli aşiretine bağlandığı görülmektedir. Anadolu'nun Türkleşmesine paralel olarak, Anadolu'daki aşiret ve cemaatler arasında sık sık adı geçen “ Okçu İzzeddinli “ aşiretinin M. S. İkiyüzlü yıllarda Orta Asya'da yaşadığını gösteren kayıtlar, Dersimli aşiretinin de Orta Asya menşeli olabileceğini akla getirmektedir^[7].

Osmanlı hâkimiyeti süresi içerisinde bölgede yaşayan aşiretlerin faaliyetleri hakkında ancak XVIII. yüzyıl ile birlikte bilgi sahibi olmaktayız. Bu bilgiler ise aşiretlerin bölgedeki eşkıyalıkları ile ilgilidir. Mesela, 1705 yılında Şeyh Hasanlı Aşireti, Malatya Kazası'na bağlı Gerger'de sakin iken, Çemişgezek, Pertek ve Sağman kazalarına bağlı köylere girip ahalisini sürgün etmişler, Çemişgezek kadısının şikâyeti üzerine eski yerlerine dönmeleri emredilmişti^[8]. Ancak, Haziran 1726 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, Çarsancak Kazası ahali Divân-ı Hümâyûn'a gönderdikleri şikâyetlerini havi bir arzda, O yörede bulunan Şeyh Hasanlı Aşireti'nin eşkiya ve kızılbaş olduklarından bahisle, bu aşiret yüzünden can ve mal güvenliklerinin kalmadığı belirtmişler ve bu aşiret üzerine gönderilen askerlerin bile onlarla baş edemediklerinden dolayı, Erzurum ve Diyarbekir Eyaleti valilerinin bunların hakkından gelmeleri için ferman gönderilmesini talep ederek, bu gibi aşiretlere uygulandığı üzere, aşiret ileri gelenlerini idam edilmesini ve diğerlerinin de sürgün edilmesini talep etmişlerdir^[9]. Yine Mayıs 1732 tarihli bir hükümde, Şeyh Hasanlı ve Dersimli eşkiyasının yine bu bölgede ahaliyi rahatsız ettiği ve bunun önlenmesi emredilmekteydi ki, bundan da Şeyh Hasanlı

[6] Mahmut Rişvanoğlu, a.g.e., s.861-864. Ayrıca bkz. Komisyon, Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu, Ankara, 1986, s.66-67.

[7] Şükrü Kaya Seferoğlu, Anadolu'nun İlk Türk Sakinleri. Kürtler, Ankara, 1982, s.69.

[8] Yusuf Halaçoğlu, a.g.e., s.50. Şeyh Hasanlı aşiretinin Malatya Sancağına yerleştiği tarih, Dersim mebusu Hasan Hayri Bey'in verdiği bilgilere göre, Sultan II.Bayezid dönemi yani 1481-1512 tarihleri arasındır. Ayrıntılı bilgi için bkz. TBMM, Gizli Celse Zabıtları, Cilt II, Ankara, 1980, s.252-253

[9] BA., Cevdet Dahiliye, No: 14257.

aşiretinin Dersim bölgesinden çıkartılmadığı anlaşılmaktadır^[10].

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Keban ve Ergani bakır madenlerinin büyük bir önem kazandığı ve buna paralel olarak çevredeki eşkıyalık hareketleri konusunda devletin bazı tedbirler aldığı görülmektedir. Zira madenlerin işletilmesi bu bölgedeki güvenliğin sağlanmasına bağlıydı. Keban Madeninin ihtiyacı olan kömürü Çarsacak Kazası'ndaki köylerin halkı tedarik etmekteydi. Ancak Dersim bölgesinde yaşayan Aşiretler bu dönemde çevre halkına büyük zararlar vermekte ve bu da şikâyetlere yol açmaktaydı. Mayıs 1732 tarihli bir Hatt-ı Hümayundan anlaşıldığına göre, Keban Madeni Voyvodası el-Hâc Osman Ağa, padişaha sunduğu bir arzda; bu yöredeki Şeyh Hasanlı ve Dersim aşiretlerinin yöredeki ahaliye rahat vermediklerini, onların malına, canına musallat olduklarını bunların zarar ve ziyanlarının önüne geçilmesini istemiş ve bunun üzerine gönderilen ferman gereğince, bölgenin asayişinin sağlanmasıyla el-Hâc Osman Ağa'nın oğlu Mustafa'nın görevlendirildiği belirtilerek, diğerlerinin ona yardım edilmesi buyurulmuştur^[11].

1 Şubat 1751 tarihli bir arz-ı hâlden anlaşıldığına göre, Şeyh Hasanlı ve Dersimli eşkıyası, Çarsacak Kazası köylerine saldırmışlar ve "... Kurâ-yı merkûmeyi bi'l-küllîye virân ve harap ..." etmişler, onuç köy halkı bu yüzden perişan olmuştu. Bunun üzerine Maden Emini, Palu Hâkimi, Kemah Voyvodası, Erzincan Ayanı ve Kıgı Beyi'ne bu saldırıların önlenmesi için emirler gönderilmişti^[12]. Dersimli ve Şeyh Hasanlı eşkıyası 1762 senesinde Van muhafızı Zaralı-zâde Fezullah Paşa tarafından nezre bağlanmış, ancak Çarsacak Voyvodası İsmail nezre bağlanan (sürgün edildikleri yere girmemeye razı olup, girdikleri takdirde kabul ettikleri parayı ödeme şeklinde) eşkıyayı etrafına toplayıp, eşkıyalığa teşvik ile Şeyh Hasanlı ve Dersimli eşkıyası başta Sağman Kazası'na bağlı Rum Keyfi, İbrikan, İncük ve Vahda köylerine saldırmış ve bu köyleri yağmalamıştı. Daha sonra Çemişgezek Kazası'na bağlı Abduh nahiyesi köylerini basan eşkıyalar, buradaki insanları sebepsiz yere öldürmüşler ve hayvanlarını gasbetmişlerdi. Ayrıca Eğin Kazası'na bağlı Kuskan köyünde de dört kişiyi öldürmüşler ve mallarını yağmalamışlardı. Bu tecavüzlerden çok muzdarip olan ahalinin şikâyeti üzerine, Nisan

[10] BA., Cevdet Dahiliye, No: 1697.

[11] BA., Cevdet Zabtiye, No: 1697. "...kazâ-i mezburda vâki Şeyh Hasanlı ve Dersimli eşkıyaları öteden beri o havâlinin ahali ve reâyâ ve sükkân ve berâyasına musallat olub fukara ve zuâfânın emval ve erzakların nehb garet ve ehl-i iyâllerin sirkat ve esîr itmek âdet-i müstemirreleri olmağla leyh ü nehâr sevâkin ve ahalinin eşkiyâ-yı mezbûrenin nizâmı için emr-i şerîfim sudûriyle..."

[12] BA., Cevdet Zabtiye, No: 2047. Temmuz 1745 (Evasıt-ı Receb 1158) tarihli aynı belgenin ekinde yer alan Çarsacak Voyvodası Kara Çorlu Mustafa'ya gönderilen bir Hatt-ı Hümayundan, Keban madenlerinin işletilmesinde, çevredeki Şeyh Hasanlı ve Dersimli aşiretinden bazı eşkıyanın, madencilere engel olduğu gibi oradan geçen müslüman hacıların ve gelip geçen yolcuların parasını, malını zorla aldıkları gibi, bazılarının öldürdükleri de anlaşılmaktadır. "... hüccâc-ı müslimîn ve sair ebnâ-i sebîl ve ibhadullahın tariklerin kat' âdet-i müstemirreleri olan katli-nüfus ve nehb-i garet-i emvâ müslimîne cesâret..."

1763 tarihinde Diyârbekir Eyaleti valisi Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümde, “... *ma'lûm-ı hûmâyûnum olduğuna binâen eşkiyâ-i merkûmun üzerine varulub ahz ve gasb eyledikleri emvâl-i 'ibâd ma'rifet-i şer'le istirdâd ve ashâbına redd ve madde-i katl dahî muktezâ-yı şer'-i mutahhar fasl ve rü'yet olunarak eşkiyanın 'ukûbat-ı lâyıkaları ...*”nın icra edilmesi istenmiştir. Ayrıca kaza beylerinin de adamları ile tam silâhlı olarak, “... *eşkiyâyı ele geçürüb 'alâ-eyyehî-hâl...*” cezalandırmaları ve ayrıca “... *ve katl maddesi dahî muktezâ-yı şer'i enver üzre rü'yet ve ihkâk-ı hak olunarak cezâya müstehak olanların tertib-i cezâlarına mübâderet...*” edilmesi de emredilmektedir^[13].

“Ağustos 1780 (Evasıt-ı Ramazan 1194) tarihli Gümüşhane, Kuzican, Kuruçay, Kemah, Gürcasis, Çemişgezek, Eğin Erzincan ve Tercan kazası ahalisinin sundukları bir arzdan anlaşıldığına göre, Gümüşhane, Kuruçay, Kemah, Çemişgezek, Eğin Erzincan ve Tercan ilçeleri ahali Divân-ıHümâyûn'a sundukları üç dilekçelerinde: Şeyh Hasanlı, Dersimli, Güvenli, Hiranlı, Kuvanlı, Zirkanlı ve Düçekli aşiretlerinin yöre ahalisine sürekli saldırdıkları can, mal, namus güvenliklerinin kalmadığı, bu yüzden ahali başka yerlere göçetmeye başladıklarından sözü edilen aşiretlerin buralardan başka yerlere sürgün edilmesi istenmekteydi. Aynı tarihli Erzurum Valisine yazılan bir fermanla, “...*Kuzican ve Kemah ve Gürcanis derunlarında bulunan ekrâd ile Kemah ve Erzincan Boğazi'nde ve Sarıkaya'da oturan ekrad hulûl-ı bahara dek etraflarını ihâta mezkûr Şeyh Hasanlu ve Dersimli ve Güvenli ve sâir mahallerdeki ekrâd-ı şekavet mu'tâdın dahi bi-mennihi teâlâ evvel bahar bu yerlerden kaldırılmaları ve başka yerlere iskân edilmeleri...*” emredilmiştir^[14].

Osmanlı Devleti bu bölgedeki aşiretlerin ıslahı konusunda çok sert tedbirler almasına rağmen, başarılı olamamıştır. Nitekim 14 Şubat 1782 tarihinde Erzurum Valisi Mustafa Paşa'ya gönderilen bir hükümden, Şeyh Hasanlu ve Dersimli aşiretlerinin bu tarihlerde Ovacık ve çevresinde eşkiyalık yaptıkları ve özellikle de Kuruçay, Kığı ve Kuzican ahalisinin bu aşiretlerden rahatsız oldukları anlaşılmaktadır. Erzurum valisi Mustafa Paşa, aşiretlerin ıslahı ile görevlendirilmiş ve halk söz konusu eşkiyanın oturdukları köylere sokulmaması için 15.000 kuruş nezre bağlanmayı kabul etmişti. Ayrıca gelen emirde aşiretlerin ıslahı mümkün olmaz ise sakin oldukları köylerin yıkılması ve yakılması emredilmektedir^[15].

Ancak alınan sert tedbirlere rağmen başarılı olunamamıştır. Mayıs 1787 (Gur-

[13] BA., Cevdet Dahiliye, No: 924.

[14] BA., Cevdet Dahiliye, No: 5657.

[15] “... Sâkin oldukları mahallerini hedm ve ihrâk ve bu vechile kazâ-yı mezbûru ekrâd-ı bed-nihâdiden tahlîs ve şerr ve mazarratları def' ve ref' olunduktan sonra fi-ma-ba'd o makûle şekâvet-şârların kura-i merkûme duhûline ruhsat verilmemek ferd-i vâhidi istishâb ve meks ihdâs ittirmek ve ele getirdiklerinin cezâları tertib olunmak şartıyla ...” BA., Cevdet Zaptiye, No: 1094.

re-i Şa'ban 1201) tarihli Keban ve Ergani Maden Emmini Hacı Ali'nin Divan'a gönderdiği bir rapordan anlaşıldığına göre, yöredeki aşiretlerin bu madenlerin işletmesinde devlete birçok güçlükler çıkardıkları gibi, kendi aralarında da anlaşamadıkları, sürekli savaş halinde buldukları belirtilmekte ve Şeyh Hasanlı ile Dersimli Aşiretlerinin inançlarının şeriata aykırı olduğundan, Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın halifeliğini tanımadıklarından bahsedilerek, ne yapıp edip, bunların hakkından gelinmesi istenmekteydi^[16]. Yine Mayıs 1787 tarihli bir defterden anlaşıldığına göre bu dönemde Şeyh Hasanlı aşiretinin üzerine gidilmiş ve 32 aşiret mensubu öldürülerek bunların başları kesilmişti^[17]. Ancak alınan bütün bu tedbirler aşiretlerin bölgedeki asayişliklerini önlemeye yetmemiştir. Zira Ocak 1793 (25 Cemaziye-l-ahir 1207) tarihli Cemişgezek ve Çarsancak Kazaları ahalisinin, Divân-ı Hümâyûn'a sundukları bir arzadan anlaşıldığına göre; Cemişgezek ve Çarsancak ilçeleri ahalisi, Şeyh Hasanlı, Dersimli, Düçekli ve Ovacıklı Aşiretlerin yöre ahalisine sürekli saldırmaları yüzünden can, mal, namus güvenliklerinin kalmadığından bahisle, bu aşiretlerin haklarından gelinmesi için 6 yıl önce Divân-ı Hümâyûn'a bir arz sunduklarını belirtmişler ve bunun üzerine gerekenin yapılmasına ilişkin Ferman gönderilmesine rağmen, 6 senedir çeşitli sebepler yüzünden bunun gerçekleşmediğini ve adı geçen aşiretlerin saldırılarını artırdıkça artırdıkları, bu yüzden gerekenin yapılması için yeniden ferman gönderilmesini istemişlerdir^[18]. 1798 tarihinde bu bölgede görevli kişilere gönderilen bir fermanla Şeyh Hasanlı ve Dersimli aşiretlerinin bölgedeki eşkiyalıklarının önlenmesi için gereken bütün tedbirlerin alınması istenmiş ise de bu sefer de başarılı olunamamıştır^[19].

1824–1826 tarihleri arasında Diyârbekir Eyaleti valisi olan Salih Paşa aynı zamanda Maden-i Hümâyûn Emaneti Emmini idi^[20]. Salih Paşa 1824 tarihinde Dersim bölgesinde bulunan bazı eşkiyaların ıslahına memur edilmiş ve Ovacık'a gelmişti. Ancak harekât başlayacağı sırada Rus muharebesi zuhur edince, kuvvetlerini alarak cepheye gitmiş ve böylece aşiretleri ıslah teşebbüsü yarım kalmıştır^[21].

[16] BA., Cevdet Zabtiye, No: 3484.

[17] BA., Cevdet Zabtiye, No: 576. "...Şeyh Hasanlı ve Düçek eşkiyaları dimekle ma'ruf şekavet-pişelerin sergerde-i gürûh-ı bed- mekruhlarının ser- maktû' a-i menhusaları defteridir. Topuzlu oğlu Alişer, Şat oğlu Ali, Laçinoğlu Sencu, Garganlı Mehmed oğlu Saru, Topuzlu oğlu Mehmed, Laçın oğlu Ali, Hançunun oğlu Ahmed, Hurşunun oğlu Gülabı, İbrahim Maksunun oğlu Ali, Garaz oğlu Ali, Zekinün oğlu Veli, Mahmud oğlu Mustafa, Öksüz oğlu Ali, Zivanlı Süleyman, Edillü Hamzanın oğlu Bertal, Gencunun oğlu İsmail, Kara Memonun oğlu İbrahim, Edillü Mustafa, Laçınuşağı Bozu, Liçan oğlu Yirik, Gelanlıçek oğlu Müşkirgilli, Veli'nin karındaşı oğlu Salih, Köpüklü Ali oğlu İbrahim, Şeyh Ali Maksu'nun ammisi Mahmud, Yusuf Mirzu'nun oğlu Bertal...".

[18] BA., Cevdet Dahiliye, No: 13821.

[19] BA., Cevdet Dahiliye, No: 15197. "...taife-i ekraddan katl-i nüfus ve gasb-ı emvâl ve hetk-i a'râz ve ihrâk-ı büyütlü ve kurâ yakan ve tecrîm-i fukarâ misillü günâ gün habâset ve şenâatâ ibtidâr üzere olan Şeyh Hasanlı ve Dersimli ve Düçekyurdu aşireti eşkiyasının te'dîbleri ve gûsmalleri husûsına...".

[20] İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır, s.176-177.

[21] Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.60.

Dersim yöresinde bulunan aşiretlerin hayat tarzları sebebiyle yer değiştirmeleri de bazı sıkıntılara yol açmıştır. Meselâ 1849 tarihinde Haydaranlı aşireti İran'a geçmiş ve dönüşte Van'da konaklamıştı. Söz konusu aşiretin sınır bölgesinde bırakılmayarak, Van'da iskânı istenmiş ve bunun için kendilerine yer gösterilmişti^[22].

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar, Osmanlı Devleti'nin, Dersim mintikasında yaşayan aşiretler üzerinde tam bir denetimi söz konusu değildir. Yapılan eşkıyalıklara bağlı olarak, aşiretler cezalandırılma yoluna gidilmiş, yani bölgede meydana gelen hadiseler kuvvet kullanılarak önlenmeye çalışılmıştır.

2. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Aşiretlerin Faaliyetleri ve Karşı Tedbirler

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesiyle birlikte yeni bir döneme girilmiş, bununla birlikte " idarî Taksimât " bölümünde de açıklandığı üzere, Tanzimat'ın getirdiği yenilikleri ülkenin her tarafında aynı anda uygulamak mümkün olmamıştır. Dersim ve buna bağlı kazaların dâhil olduğu Diyârbekir Eyaleti 1845 tarihinde Tanzimat'a dahil edilmiş ve Diyârbekir Eyaletinin yeneden teşkilâtlandırıldığı 1848 tarihinden hemen sonra yine aynı tarihte " Dersim Sancağı " oluşturulmuştur.

1848 tarihinden itibaren bu bölgede devlet otoritesini tesis etme çabalarına karşı, aşiretler en büyük engeli oluşturmuşlardır. Dersim Sancağı'na asker sevki ve bu bölgede devlet otoritesini sağlamak üzere bölgede 1850 tarihinde bir harekât başlamıştır. Bu harekâtın kesin olarak hangi tarihte başladığını tespit etmek mümkün olmamış ise de^[23] 9 Kasım 1851 tarihli bir arzdan "... *Dersim ekrâd ve eşkıyâsının ıslâh-ı hâl ve terbiyesi madde-i matlûbası bu kere tamâmıyla husûle gelecek silâhlarının toplandığı* ..." harekâtın bu tarihte sonuçlandığı anlaşılmaktadır^[24]. Tarihi belgelere "... *Dersim meselesi* ..." olarak intikal eden^[25] bu harekâtın başlıca amacı "... *Dersim Sancağı ekrâdının ahz-ı eslihası* ..." yani silâhlarının toplanması idi^[26]. Buna ilâve olarak, bölgede *Kurra'-ı şer'iyye* usûlünün uygulanması ve vergi toplanması hususun temini de diğer amaçlar arasındaydı^[27].

[22] BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 3551

[23] 20 Eylül 1853 Tarihli, Dersim meselesinden dolayı vuku bulan fevkalade masrafla ilgili bölgede Anadolu Ordusu Hümâyûnun Kanûn-ı Sanî 1265 tarihinde (Ocak 1850) bölgede bulunduğu kayıtlıdır. BA., Cevdet Askeriye, No: 8541.

[24] BA., Cevdet Askeriye, No: 14771. Dersim bölgesindeki askeri hareket Kasım 1851 tarihinde sonuçlanmış ise de, bölgenin sarp ve dağlık olması sebebiyle, buraya diğer eyaletlerden getirilen askerler şubat 1267 (şubat 1852) tarihine kadar Dersim mintikasında kalmışlardır. bkz. BA., Cevdet Askeriye, No: 8541.

[25] BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 19636.

[26] BA., İrade Dahiliye, No: 13263.

[27] BA., İrade Dahiliye, No: 13263.

14 Ekim 1851 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim'deki aşiretlerin isyanından dolayı üzerlerine varılmış ve kısa bir süre zarfında aşiretler perişan edilmiştir. Bu harekâta Kureyşanlı ve Yusufanlu aşiretleri askere mukavemet etmiş ise de pek çoğunun silâhlarına el konulmak suretiyle dağıtılmışlardır^[28].

1850-1851 tarihleri arasında yapılan bu askerî harekâtı takiben, Harput valisi ve Anadolu Ordusu komutanı tarafından 14 Ekim 1851 tarihinde gönderilen arzda “... *Dersim Sancağı denilen mahâl Harput ve Erzurum eyaletleri civarında ve Çarsancak ve Çemişgezek ile Kığı kazalarının vuslatında vâkî olarak ekser kura ve mezraları zikr olunan kazalarla...*” hudut olduğu belirtildikten sonra, “... *üç-dört yüz seneden beru içlerine hükümet girmemiş ve kendülerü dahî dağ ve ormanlarda gezerek...*” ifadesi, Osmanlı Devleti'nin bu bölgeyi uzun yıllar ihmâl ettiğinin önemli bir delilidir^[29]. Yine aynı belgede harekâtın tamamlandığı belirtilerek, burada yaşayan insanların çift ve çubuğa alıştırılmaları yani yerleşik hayata geçmelerinin zaman alacağı da kaydedilmiştir^[30]. Yine bu harekât sonucu “ **ahz-ı esliha** “ yani silâhların toplanması işi büyük ölçüde tamamlanmış, ancak silâhını teslim etmeyen bir kısım aşiret mensupları ise “... *dağ ve ormanlara savuşarak ...*” saklanmışlardır^[31]. Bu sebeple gönderilen arzlarda bölgede asayiş tam mânâsıyla sağlanana kadar Dersim Sancağı'nda belli noktalarda asker bulundurulması gerektiği bildirilmiştir^[32].

Tanzimat sonrası, bölgede yapılan ilk askerî harekâta toplam 11.306 asker katılmıştı. 5 Kasım 1850 tarihinde Dersim Sancağı'nda bulunan asker dağılımı ise şöyleydi^[33].

Genel Toplam

Piyade	6.348
Topçu	158
Başbozuk	800
Harput'dan gelen	2.250
Diyârbekir'den gelen	750
Erzurum'dan gelen	<u>1.000</u>
11.306	

2 Nisan 1851 tarihinde Diyârbekir Eyaleti valisi gönderdiği bir arzda “... *Dersim Sancağı meselesinin ıslahâtı zımnında ...*”, Dersim Sancağı'na gönderilen asker, meselenin halledilmesinden dolayı geri gönderilmesini istemekteydi^[34].

[28] BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 8431.

[29] BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 8431.

[30] BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 8431.

[31] BA., İrade Dahiliye, No: 13263.

[32] BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 8431. Ayrıca “bkz. BA., İrade Dahiliye : No: 13365.

[33] BA., İrade Dahiliye, No: 13263.

[34] BA., İrade Dahiliye : No : 14762.

Ancak 21 Haziran 1851 tarihli Seraskerlik tezkeresinde, “... *Dersim ekrâdı öteden berü şekâvetde olarak husûsiyle bu def’a şekâvetlerini artırmış ...*” olduklarından bölgeye üç bin beş yüz asker daha gönderilmesi lüzumu belirtiliyordu^[35].

1850-1851 tarihleri arasında meydana gelen Dersim meselesinden dolayı vuku bulan fevkalâde masraf ise toplam olarak 13.992 kese 118 kuruştu^[36]. Bu ise 699.961 mecdiye altınına eşittir.

Sonuç olarak 1850-1852 yılları arasında Dersim meselesi tam olarak halledilmemiştir. Dersim Sancağı dâhilinde devlet otoritesi kurulmuş olmakla birlikte, aşiretlerin tamamını itaat altına almak mümkün olmamıştır. Ancak bölgede isyan halinde bulunan bazı aşiret mensupları sürgün ve hapis cezalarına çarptırılmıştır. 13 Ocak 1852 tarihli bir iradede anlaşıldığına göre, Dersim Sancağı’na bağlı Kuzican (Pülümür) Kazası’nda Felakî aşiretine mensup bazı kişiler, “... *öteden berü gasb ve emvâl ve kat’-ı tarîk ve katl-î nûfus misillü cinayât ile me’lûf olduklarından başka hükûmete âdem-î inkıyâd ve itâatla mâl-ı miriden zimmetlerini virmemek gibi uygunsuzluklarda dahî buldukları ...*” anlaşıldığından Anadolu Ordusu tarafından yakalanarak İstanbul’a gönderilmişlerdir. Burada görülen mahkemede, toplam 14 kişi İstanbul’da ömür boyu kürek cezasına çarptırılmıştır. Ancak daha sonra bu ceza 15 yıla indirilip “... *hitâmindâ ol havâlîye ayak basmamaları ...*” kararlaştırılmıştır^[37].

Dersim Sancağı’nda 1852 tarihinden itibaren gerek aşiretlerin kendi aralarındaki mücadeleler^[38] ve gerekse aşiretlerin çevreye tasallutları devam etmiştir. Osmanlı Devleti bölgede bulunan aşiretleri itaat altına almak ve bu bölgenin vergisini toplamak için aşiret beylerinden istifade etmek yoluna da gitmiştir. Meselâ 18 Ekim 1853 tarihinde Dersim Sancağı Ovacık Kazası’nda bulunan Güllap Uşağı aşiretinin vergisi, aşiret boy beyi Halil Ağaya ihale edilmişti^[39]. 23 Eylül 1854 tarihinde ise Dersim Sancağı’ndan idare olunan Koçgiri aşireti, kaza itibar edilerek, müdürlüğü aşiret vergisine 400 kuruş ilave edilmek üzere Koçgiri aşiretinden Di-yap Ağaya tevcih edilmişti^[40]. Bütün bu tedbirlere rağmen, aşiretlerin tamamını itaat altına almak mümkün olmamıştır.

[35] BA., İrade Dahiliye, No: 14221.

[36] BA., Cevdet Askeriye, No: 8541.

[37] BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 20503. Ocak 1852 tarihinde 15 yıl kürek cezasına çarptırılan 14 kişiden biri olan Felakî aşiretinden İbrahim adlı şahıs 21 Mart 1865 tarihinde affedilmesi için arzda bulunmuş, söz konusu şahıs “... ihtiyarlığı cihetiyle gözü görmez olduğundan ...” affedilmiştir. bkz. BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 24271.

[38] 16 Nisan 1853 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim Sancağına bağlı Vasılı köyü sakinleri, Urfan köyündeki ahaliyi meralarına müdahale ettikleri için şikâyet etmişler ve bunun önlenmesini istemişlerdir. bkz. BA., A. DVN. Dosya: 98, Gömlek: 71.

[39] BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 11388. 28 Ocak 1861 tarihli bir iradede “... Dersim meselesinden dolayı rû’esâ-yı ekrâda masraf kılınan hıl’at baha ...” ifadesiyle bir kısım aşiret reislerinin devlet tarafından ödüllendirildiğini göstermektedir. bkz. İrade Meclis-i Vâlâ, No: 18987.

[40] BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 13735.

14 şubat 1854 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim Sancağı'nda bulunan bir kısım aşiretler, Erzincan ve Tercan kazalarına bağlı köylerde eşkıyalıkta bulunmuşlardı^[41]. Ayrıca Dersim Sancağı'ndaki aşiretler "... dâ'ire-i itâ'atda olmadıkları vechile ..." 1854 senesine mahsup vergiler de toplanmamıştı^[42]. Bölgedeki vergilerin toplanmamasında aşiretlerin tutulmalarına ilâve olarak, 1855 yılında meydana gelen " *kaht u gılâ* " yani kıtlık da önemli bir rol oynamış olmalıdır^[43].

Aşiretlerin ıslahı ve bölgedeki uygulamalar hakkında devlet merkezine yazılan arzlardan^[44], bölgedeki askerî harekâtlarda mevsim şartlarının da önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Meselâ 1 Ocak 1857 tarihli bir arzda, Dersim Sancağı'na bağlı Kuzican Kazası'nda isyan halinde bulunan Ali Bey üzerine asker gönderildiği ve yenilgiye uğratıldığı belirtilmekte, ancak kış sebebiyle harekâtın durdurulduğu bildirilmekteydi^[45]. Bazı aşiretler ise aralarındaki eşkıyaların temizlenmesini büyük bir sevinçle karşılıyorlardı. 13 Mart 1857 tarihli Harput valisi İsmail Paşa tarafından gönderilen tahrîrata, Koçgiri aşiretinin "... Koçgiri aşireti eşkıyâsının tefrîk ve ahz ve girişleriyle icrâ olunan ıslahâtdan dolayı 'aşiret-î merkûme ahâlisi tarafından teşekkür ..." ettikleri ve bundan böyle uygunsuz kişileri aralarında barındırmamaya söz verdikleri, bildirilmiştir^[46]. 1860 tarihine gelinceye kadarki süre içerisinde *Aşiretlerin ıslahı* ile ilgili olarak ciddi bir meseleyle karşılaşılmamıştır^[47]. Ancak Osmanlı Devleti, bu bölgede 1860 tarihine kadar vergi ve asker alma konusunda başarısız olmuştur^[48].

XIX. yüzyılın ikinci yarısında bölgede meydana gelen isyanların başlıca sebebinin, bu bölgenin uzun bir dönem aşiret hayatını muhafaza etmesine bağlamak lâzımdır. 1788 tarihinden sonra bölgede kaza kaymakamlıkları bazı aşiret ağalarına tevcih edilmeye başlanmıştır^[49]. Bu şekil idare tarzı, bu bölgede Osmanlı Devleti'nin himayesinde bir nevî **Derebeylik** kurulmasına yol açmıştır. Bu şekilde kuvvetlenen **Bey ve Ağalar** her yönden halkı kendilerine esir etmişlerdi. Arada sırada birbirlerine olan husûmetleri sebebiyle çarpışmalara girmişler ve olan yine halka olmuştur. Bazı devlet görevlerinin de, yine bu ağa ve beylerin adamlarına tevcih edilmesi, bunları daha da kuvvetlendirmiş, halk büyük bir sıkıntı çekerken bu insanlar eşkıyalık faaliyetlerinde

[41] BA., İrade Dahiliye, No: 18356.

[42] BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 15294.

[43] 22 Ekim 1856 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim Sancağında Kur'a-i şer'iyeye usûlünün uygulanmasının sebebi olarak, bölgede 1855-1856 tarihlerinde meydana gelen kıtlık da önemli bir yer tutmaktadır. BA. İrade Dahiliye No: 23611.

[44] BA., İrade Dahiliye, No: 22992.

[45] BA., İrade Dahiliye, No: 24345.

[46] BA., İrade Dahiliye, No: 24942.

[47] BA., İrade Dahiliye, No: 26038.

[48] Dahiliye Vek. Jan. Umum. Kumandanlığı III, IKS-Sayı:55058, Dersim, s.56.

[49] Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.58-59.

bir merkez olarak kullandıkları konaklarında derebeyliklerini sürdürmüşlerdir^[50].

Dersim Sancağı'nda 1848 tarihinden sonra yapılan idarî düzenlemelerde de kaymakam ve memurlar, aşiret reisleri ve bunların çocuklarından tayin edilmiştir^[51]. Meselâ 1848'deki idarî düzenlemelerden sonra Dersim Sancağı meclis-i idare azalığına Kara Ballı aşireti reisi Yusuf Ağa, mahkeme azalığına Ferhad Uşığı aşireti reisi Kahraman Ağa tayin edilmişti. Yusuf Ağanın oğlu Mehmed Ağaya jandarma yüzbaşılığı ve Ferhad Uşığı aşiretinin ikinci reisi Yusuf Ağaya da jandarma mülâzımlığı verilmiş ve buna ilâve olarak birçok ağalar da *3 Yol Korucusu* ve başka isimlerle taltif edilmişti. Dolayısıyla hükümet işleri bunlar tarafından yürütülmeğe bağlanmış, bu ise şekavet olaylarının artmasına sebep olmuştu^[52].

Bu tür uygulamaların bir sonucu olarak 1860 tarihinden sonra Dersim'de Şah Hüseyin, Gulabî, Mansur ve şeyh Süleyman gibi aşiret reisleri veya seyitlerin idareye hâkim olduğu görülmektedir^[53]. Özellikle 1863 tarihine kadar şah Hüseyin bölge üzerinde büyük bir nüfûz kazanmıştır. Devlet bu bölgedeki bütün asayişsizliğin sorumlusu olarak gördüğü Şah Hüseyin'i, Vidin'e sürgüne göndermiş ise de, ailesinin ve oğlu Ali Bey'in bu mıntıkadaki nüfûzunun zayıfladığını haber alan Şah Hüseyin bir yolunu bularak tekrar Dersim'e dönmüş ve 1863 tarihinde vefatına kadar bölgedeki hâkimiyetini sürdürmüştür. Şah Hüseyin ölünce yerine geçen oğlu Ali Bey hükümetle iyi ilişkiler kurmuş ve **Dersim umûm müdürü** unvanı verilerek Erzincan'da ikamete tabi tutulmuştur^[54].

1860-1875 tarihleri arasında Osmanlı Devleti eşkıyalık yapan aşiret reislerini Yemen, Basra ve Sinop gibi yerlere sürgün etmiş ve bu yolla geçici bir sükûnet temin edilmişti^[55]. Bununla birlikte bu dönemde de gerek aşiretler arasındaki mücadeleler ve gerekse bazı aşiretlerin çevreye tasallutları devam etmiştir. Meselâ 21 Temmuz 1860 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, şeyh Hasanlu aşireti ile Pilvenk aşireti arasındaki arazi anlaşmazlığı uzun bir müddetten beri devam etmekteydi^[56]. Anadolu Ordusu meclis azası Mirliva Mustafa Paşanın tahriratına göre, şeyh Hasanlu ve Pilvenk aşiretleri, Sağman Dersimlisi köyündeki arazi anlaşmazlığı yüzünden anlaşmazlığı düşmüşler, Pilvenk aşireti söz konusu köyü basmış ve çok büyük tahribatta bulunmuştu. Diğer aşiret reislerinin araya girmeşiyle iki aşiret de davet edilerek, mesele halledilmeye çalışılmış ve Pilvenk aşire-

[50] Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.59.

[51] Dahiliye Vekâleti, Jan. Umum Kom., Dersim, s.56.

[52] Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.59.

[53] Dah. Vek. Jan. Um. Kom. Dersim, s.56-57.

[54] Dah. Vek. Jan. Um. Kom. Dersim, s.127-128.

[55] Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.61.

[56] BA., İrade Dahiliye, No: 39098.

tinin 15 bin kuruş ödemesi karara bağlanmıştı. Ancak Pilvenk aşireti toplantıya katılmadığı gibi, şeyh Hasanlu köylerinden Teşteköyü de basmış ve büyük hasar vermişti. Teşteköyü basan Pilvenk ve Suroğlu aşiretleri reisleri, mesele halli için Harput'a davet edilmelerine rağmen, buna uymamışlar ve mesele de bir çözüme bağlanamamıştı^[57]. Nitekim 12 Aralık 1866 tarihli iradede anlaşıldığına göre, Pilvenk (Pilvank) aşireti bu tarihlerde yeniden Sağman Dersimlisi köyüne saldırmış, "... yedi yüz yetmiş re's ağnâm ve keçilerinin yüz elli re's sığırlarını gasb ve gârât eylediklerinden mâada bir adamlarını dahî katl ve idâm..." etmişlerdir. Bunun üzerine söz konusu aşiretin üzerine asker gönderilmesi ve mukavemet ettikleri takdirde cezalandırılmaları istenmiştir^[58].

17 Ağustos 1862 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim Sancağı'na bağlı Suroğlu ve Bahtiyar aşiretleri ile Kabeşoğlu aşireti arasında büyük bir çatışma yaşanmış olmakla beraber, mesele halledilmemişti. Yine aynı tarihlerde Ovacık Kazası'na bağlı bir kısım aşiretler, Kemah Kazası köylerini basmışlar ve çevreye önemli ölçüde zarar vermişlerdi. Aşiretlerin baharla birlikte bu bölgelere geldikleri bildirilerek, bölgede daimi suretle asker bulundurulması gerektiği bildirilerek, tedbir alınması istenmekteydi^[59]. 1850-1852 tarihleri arasında Dersim Sancağı'na büyük miktarda asker gönderilmişse de, bu askerlerin önemli bir kısmı, harekâtın sona ermesiyle birlikte geri dönmüşlerdi. Meselâ Nisan 1861 tarihinde kaza merkezi olan Ovacık'ta 1 yüzbaşı, 1 kâtip, 1 mülâzım, 20 süvarî ve 109 da piyade olmak üzere toplam 132 asker bulunmaktaydı^[60]. Bu da aşiretlerin bölgeden ayrılmalarını engellemeye yetmemiş olmalıdır. Nitekim 12 Aralık 1866 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Erzincan, Kemah ve Eğin taraflarında eşkıyalık yapan Ovacık Kazası'na bağlı aşiretler içerisinde Topuzlu aşireti bulunmaktaydı.. Topuzlu aşireti içerisinde eşkıyalık yapanlar "... 'aşiret-i merkûm derûnunda ancak on sekiz, yigirmi neferden ibâret ..." olmasına rağmen, bu kişileri yakalamak mümkün olmamıştı^[61].

28 Aralık 1866 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim aşiretlerinden yetmiş ile seksen arasındaki eşkıya, Kığı kazasına bağlı Okçıyan köyünü basmış ve meydana gelen çatışmada iki taraftan da hayli adam ölmüştü. Bunun üzerine Kureyşanlı, İraplu Şammamdanlı ve İskânlu aşiretlerinin bir araya gelerek bin kişilik bir kuvvet oluşturduğu buna karşı Kığı'daki aşiretlerin de toplandığı haberi verilmişti. Hozat'da bulunan Binbaşı Halim Ağa, Mazgird Müdürü Hüseyin Ağa ve Dersim'deki aşiret reislerinden Gülabi ve Yusuf Ağa Hozat'ta toplanarak bu meseleyi görüşmüşlerdi. Bu toplantıda verilen bilgilerden "...Kureyşanlı (Kuri-

[57] BA., İrade Dahiliye, No: 39098.

[58] BA., İrade Dahiliye, No: 39098.

[59] BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 20339.

[60] BA., Cevdet Maliye, No: 9377

[61] BA., İrade Dahiliye, No: 39098.

şanlı) ve İraplı ve Şamamdanlı ve İskânlu aşiretleri üçbin çakmakdan(silâh) ibaret olarak bu tarafların fethinden berû taraf-ı hükümete gelmemiş ve aşiret-i merkûmân Mazgird Kazası idâresinde buldukları hâlde hiç bir müdirin yanına dahî gelmeyüb matlûbât-ı mîriyeden şimdiye kadar akçe-î vâhîde vermemiş ...” oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu belgede “...**Cebel-i Dersim ekrâdı henüz matlûb vechile taht-ı zâbitaya girmemiş ve medeniyetden lezzet almamış sûret-i bedeviyetde ...**” oldukları ve “... **fırsat buldukça yekdiğeri aleyhine kıyâm iderek gasb-ı emvâl ve katli-nüfûs misüllü uygunsuzluklardan geriye durmadıkları ...**” ndan bahisle, “... **sevk-i asker mevsimi güzâr eylemiş bulunduğu hasebiyle bî-minnetihi-ta’âlâ mevsim-i baharda ...**” bu aşiretlerin üzerine asker gönderileceği belirtilmekteydi^[62].

Yukarıda da izah edilmeye çalışıldığı üzere, 1875 yılına gelinceye kadar geçen süre içerisinde, Dersim mıntıkasında bazı aşiretleri itaat altına almak mümkün olmuş ise de, özellikle “Derûn-ı Dersim “ veya “Cebel-i Dersim “ mıntıkasındaki aşiretleri itaat altına almak mümkün olmamıştı^[63]. Ayrıca aşiret reislerinin çeşitli şekillerde taltif edilerek itaat altına alınan bölgelerden ise sağlıklı olarak vergi ve asker toplanamamıştı.

Kasım 1866 tarihli bir iradeden anlaşıldığına göre, Dersim Sancağı’na bağlı kazaların tamamında nüfus sayımı yapılamamıştı. Bu sebeple gerek vergi toplanamıyor ve gerekse **Kur’a-i şer’iyye** (asker toplama) uygulanamıyordu^[64]. Bundan dolayı gerek bölgedeki aşiretlerin itaat altına alınmaları ve gerekse vergi ve asker toplamak için bazı tedbirler alındığı görülmektedir. Buna göre, bu tedbirler şunlardır:

- 1) Cebel-i Dersim bölgesindeki aşiretleri itaat altına almak
- 2) Cebel-i Dersim bölgesindeki aşiretlerin etrafa verdikleri zararları önlemek suretiyle vergi alacaklarının diğer aşiretlerden tahsili,
- 3) Yukarıdaki hususları gerçekleştirmek üzere, bölgeye asker sevki itaat altına alınmış bölgelerde daimî suretle asker bulundurmak^[65].

Bu hususların gerçekleştirilmesi için, “... **Şimdilik derûn-ı Dersim’den sarf-ı nazarla evvel emirde Kığı ve Kuzican ve Mazgird ve anı müte’akib Ovacık ve Hozat kazalarının esbâb-ı ıslâhiye ve istifâ-yı bekâyâ-yı miriye ile tahrîr-i nûfus ...**” hususlarının ele alındığı görülmektedir^[66].

[62] BA., İrade Dahiliye, No: 39098.

[63] BA., İrade Dahiliye, No: 39098.

[64] BA., İrade Dahiliye, No: 39098.

[65] BA., İrade Dahiliye, No: 39098. 20 Mart 1867 tarihli Arz.

[66] BA., İrade Dahiliye, No: 39098. 20 Mart 1867 tarihli Arz.

Kasım 1866 tarihli iradeden anlaşıldığına göre, Kuzican Kazası'nda şeyh Hasanlu Balabanlı, Çorikli ve Lolanlı aşiretleri bulunmaktaydı. Kuzican Kazası'nda “ *tahrîr-i nûfus ve kur'a-i şer'iyyenin* “ icrası için 200 piyade ve 100 süvariye ihtiyaç vardı. Bununla birlikte buralarda emniyet sağlanması için öncelikle “... Cebel-i Dersim'de olan ıslahâtın icrâsına teşebbûs olunması ...” gerekiyordu^[67]. Ayrıca; Çarsancak Kazası'nda bir tabur piyade, 150 nefer süvari ve 2 dağ topuna ihtiyaç vardı. Mazgirt'te ise Yüksektepe adlı yerde 200 süvari, 200 piyade ve 2 dağ tapuna ihtiyaç bulunmaktaydı. Ovacık'ta da bulunan asker yeterli görülmediğinden buraya da 200 piyade ve 200 süvari gönderilmesi istenmekteydi^[68].

Cebel-i Dersim'in itaat altına alınmasından önce, devlet otoritesini kabul eden bölgelerde vergi tahsili ve nûfus sayımı hususlarının gerçekleştirilmesi için, bu mevkilerde daimî olarak bulunmak şartıyla 10 tabur piyade, 1 alay süvari ve 10 adet topa ihtiyaç olduğu bildirilmekteydi. Bu bölgelerde tam olarak otorite sağlanmadan, itaat altına girmeyen aşiretlerin ıslahının mümkün olamayacağı da kaydedilmekteydi. Ayrıca Dersim Sancağı'nda bulunan bazı aşiretlerin vergi vermemeleri hususunun, diğer sancaklarda bulunan aşiretlere de kötü örnek olduğundan bahisle en kısa sürede “ Cebel-i Dersim “ mıntikasındaki aşiretlerin itaat altına alınmaları gerektiği bildirilmekteydi^[69].

1848-1875 tarihleri arasında Dersim Sancağı'nda, Tanzimat sonrası yapılan yeni düzenlemeler fazla başarılı olamamıştır. Osmanlı idaresine girdikten sonraki dönemde uzun bir müddet devlet otoritesiyle tanışmayan ve bazı küçük eşkıyalık hareketleri dışında devletle fazla karşı karşıya gelmeyen aşiretler yeni uygulamalar karşısında, alışkanlıklarını hemen terk etmemişlerdir. 1850-1852 yıllarındaki harekâtı takiben, bir kısım aşiretlere bazı tavizler verilmek üzere devlet yanına çekilmişse de, bunların reislerinin idarede yer almaları hususu da bazı sıkıntılar doğurmuştur. Öte yandan bunlardan da vergi tahsil edilememiştir. Nitekim bu aşiretlerden bazıları da 1875 yılından sonra, özellikle aşiret reislerinin nüfuzlarının zayıflayacağı endişesi ile isyan etmişlerdir.

Osmanlı Devleti 1875 yılından sonra bölgede büyük çaplı askerî hareketlere girişmiştir. Zira bu tarihe gelinceye kadar bölgede asayiş tam mânâsıyla tesis etmek mümkün olmamıştır^[70]. 1875 yılından sonraki gelişmeler aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

[67] BA., İrade Dahiliye, NO: 39098.

[68] BA., İrade Dahiliye, No: 39098.

[69] BA., İrade Dahiliye, No: 39098. Bölgeye asker sevk etmek için büyük miktarda para gerektiğinden, Kasım 1866 tarihli belgeden anlaşıldığına göre, bundan vazgeçilmiştir

[70] Kasım başları 1860 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim sancağı süvari erlerinden Hafız Abdurrahman Pertek kazasından Hozat'a dönerken, eşkiya tarafından yolda idam edilmiştir. Bunun üzerine oğlu ve hanımına 50 kuruştan 100 kuruş aylık bağlanması istenmiştir. Ancak, devlet uğrunda ölenlere emsali üzere 50 kuruş maaş bağlandığı belirtilmiş olmakla beraber, Hafız Abdurrahman'ın “... idâmi me'mûriyeti ibkâ iderken olmayub 'avdetinde

3. 1875 Tarihinden Osmanlı Devleti'nin Dağılmasına Kadar Aşiretler ve Karşı Tedbirler

1863 senesinde Dersim mıntıkasında Hüseyin Bey'in vefatından sonra oğlu Ali Bey yerine geçmiş ve devletle iyi ilişkiler kurduğundan dolayı “ Dersim umum müdürü “ sıfatıyla Erzincan'da ikamete tabi tutulmuştur. Ancak, *bölge yapısı itibariyle, yeni Reisler üretmekte gecikmemiştir*. Özellikle Hozat bölgesinde Şeyh Süleyman (Seyyid olması gerekir) isminde yeni bir kişi ortaya çıkmıştır. Bu tarihlerde Seyyid Süleyman'ın çevresinde 5.000 civarında adamı bulunmaktaydı. Bununla birlikte, Ali Bey'in ölümünden sonra yerine geçen şah Hüseyin, dedesinin aşiretler arasındaki nüfuzunu yeniden kurmaya çalışmış ise de fazla başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'ne yanaşmış ve Pülümür kaymakamlığına tayin edilmiştir^[71].

1875 senesine gelinceye kadar bölgede, Dersim'deki bazı aşiretlerinin çevre kaza ve köylere yaptıkları soygun ve talan gibi faaliyetleri devam etmiştir. 1875 yılında Erzurum'da bulunan Ahmet Muhtar Paşaya bu konuda çevre kaza ve köylere şikâyetler gitmiştir. Ahmet Muhtar Paşa, Dersim'deki aşiretler arasında mevcut bulunan anlaşmazlıklardan istifade etmek suretiyle meseleyi çözmeye çalışmıştır. Erzincan mutasarrıfı olan Şefik Paşa aracılığı ile Dersim'deki aşiret reisleri Erzurum'da bir toplantıya çağırılmış ise de, bu toplantıya sadece Pülümür kaymakamı şah Hüseyin-zâde Hüseyin Bey ve Mazgird kaymakamı Gülâbi Bey katılmışlar, Hozat ve civarında nüfuz sahibi olan Mansur Ağa ve Seyyid Süleyman katılmamışlardır. Toplantıda sadece Gülâbi Bey devletten yana tavır koymuş, fakat Mazgirt'e döndükten hemen sonra tuzağa düşürülerek öldürülmüştür. Bunun üzerine şah Hüseyin-zâde Hüseyin Bey Mazgirt kaymakamlığına tayin edilmişse de, eski nüfuzu kalmadığından başarılı olamamıştır^[72].

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi yaklaşırken bölgede Osmanlı otoritesini kabul etmeyen Mansur Ağa büyük bir nüfuz kazanmıştı. Aşiretlerin büyük bir bölümü daha önceden çeşitli vilayetlere sürgün edilmiş olan aşiret reislerinin affedilmesini istemişler, reisleri affedilmezse Rus ordusunun yanında yer alacaklarını bildirmişlerdi. Bu istekleri kabul edilmesine rağmen sözlerinde durmamışlar ve eşkıyalığa devam ettikleri gibi Ruslarla da temasa geçmişlerdir^[73].

vukû bulmuş ...” olduğundan, hanımı ve çocuğuna 30 kuruştan 60 kuruş maaş bağlanmıştır. bkz. BA., irade Meclis-i Valâ, No: 19973.

[71] Dahiliye Vekâleti, Jan. Umum. Kom., Dersim, s.128-129.

[72] Dahiliye vekaleti, Jan. Umum. Kom. Dersim, s.129.

[73] Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.61. “ Bir aralık hükümet rû'esanın en azılılarını, Yemen ve Basra gibi mahallere nefy ü tağrib suretiyle muvakkat bir sükûn te'sis edebilmişti. Doksanüç senesine kadar devam eden bu devre esnasında, hiç olmazsa vergilerin bir miktarı tahsil edilebilmiş fakat asker almaya muvaffak olunamamıştır. Doksanüçte Rusya ile yapılan muharebe ma'lûm olduğu üzere, idâreyi zaafa düşürmüştü. Dersimliler yine ayaklanmışlardı. Rû'esa

Osmanlı-Rus münasebetlerinin gerginleşmesi ve harbin çıkacağı anlaşılınca, bu durumdan faydalanan Mazgirt kaymakamı Nafiz ve Mansur Ağa, Erzurum'da bulunan Rus konsolosuna Osmanlı Devleti'nin karşısında bulunacaklarını bildirmişler ise de bundan netice alamamışlardır^[74]. Oysa Osmanlı Devleti bu harp sırasında bölgeden on bin civarında asker toplamayı düşünüyordu. Bu temin edilmediği gibi, harbin başlamasıyla Hozat ve Mazgirt gibi yerlerde bulunan asker de Erzurum'a kaydırılmak zorunda kalındığından civar aşiretler derhal bu merkezlere saldırarak, hükümet binalarını yıkıp bölgeyi talan etmişlerdir^[75]. Bu arada Osmanlı-Rus Harbi devam ederken Kafkas Rus ordusunun Dersim hakkında bir değerlendirme yaptığı görülmektedir^[76]. Buna göre, Osmanlı Devleti'nin Dersim bölgesinden yardım almayacağı, ancak Ruslar hesabına çalışmalarının ise savaşın durumuna göre mümkün olabileceği, Dersimlilerin içişlerine karışılmaması gerektiği bildirilmekteydi.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında bu bölgede gelişen olayları ise şöyle özetlemek mümkündür: 1877'de Koç Uşağı reisi Ahmet Ağa, Kemaliye ve Çemişgezek bölgelerine saldırmış, bunun üzerine Eğin kaymakamı Osman Bey, Harput'tan bir nizamiye taburu ile bunun üzerine yürümüştür. Ancak Ferhat Uşağı aşireti reisi Alişan Ağa, Koç Uşağı aşireti ile birleşince, Osman bey çok güç şartlar altında bir hafta muharebe etmiştir. Ancak Alişan Ağa'nın yakalanıp, Sinop'a sürgün edilmesiyle, Koçuşağı aşireti de çekilmiştir^[77]. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi devam ederken, Kırgan aşireti de Hozat'ı basmış ve bazı yağma hareketlerinde bulunmuştur. Ancak Ali şefik Bey kumandasındaki bir nizamiye taburu Kırganlılar üzerine 15 gün kadar devam eden bir hareket yapmış, fakat diğer aşiretler arasında başlayan kaynaşma bu hareketin devam ettirilmesine mani olmuştur^[78].

1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sırasında İngiltere'nin Trabzon konsolosu Alfred Billiotti merkeze gönderdiği raporlarla, Dersim mıntıkasında cereyan eden hadiselerden İngiltere'yi haberdar etmiştir. 11 Ekim 1878 tarihli raporda, Dersim bölgesinde ciddi bir olay olduğu haberi alınmıştır. Buna göre, 11 Ekim 1878 tarihinden 4 hafta önce (11 Eylül 1878) Dersim'deki aşiretler, Erzincan ordusunun ileri kampını basmışlar ve 800 ile 1000 arasında askeri esir alarak, çok sayıda tüfenk ve malzeme kaçırmışlardır^[79]. Ancak A.Billiotti'nin de belirttiği üzere,

af ve itlâk olunursa silahlarını Rus ordusu aleyhine istîmâl edeceklerini aksi takdirde hükümete asî olacaklarını söylüyorlardı. Bu diriltılar nazar-ı dikkate alındı ve rü'esanın sağ kalanları af ile memleketlerine iade olundu" b kz. Ali Kemalî, Erzincan Tarihi, İstanbul 1932, s.136.

[74] Dah. Vekâleti, Jan. Umum. Kom. Dersim, s.129.

[75] Nuri Dersimî, Dersim Tarihi, s.80.

[76] Dah. Vekâleti, Jan. Umum. Kom., Dersim, s.130.

[77] Dah. Vek. Jan. Umum Kom. Dersim, s.130.

[78] Dah. Vek. Jan. Umum Kom. Dersim, s.130-131.

[79] Affairs of Turkey, No: 53 (1978) London, 1978, Belge No: 111.

bunlar yazılı bir kaynaktan değil, ortada dolaşan dedikodulardan ibaretti. Zira A. Billotti, bu raporda yaklaşık 30 bin kişi olan bütün Dersim'deki aşiretlerin isyan ettiğini de tahminî olarak bildirmektedir ki, bu da yukarıda açıklandığı üzere doğru değildir. Zira gönderdiği 25 Kasım 1878 tarihli raporunda, A. Billotti de bu gerçeği görmüş ve bölgedeki bazı aşiretlerin isyandan haberlerinin olmadığını bildirmiştir^[80]. 27 Kasım 1878 tarihli raporunda, Erzincan civarındaki Türk askerlerine saldıran, Dersim eşkıyasının çok sayıda ölü ve yaralı vererek çekildikleri bildirilmiştir^[81]. Yine 27 Kasım 1878 tarihli raporda ise, Dersim tepelerinin Osmanlı askeri tarafından kontrol altına alındığı ve kışı burada geçirmek üzere mevzilendirildikleri haberi verilmiştir^[82].

Dersim bölgesindeki asayişsizlik 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında da devam etmiş, 1880 tarihinde Hozat merkez olmak üzere, Dersim “ *Vilâyet* “ yapılmış ise de 1888'de “ *Mutasarrıflık* “ olarak, Harput Vilâyetine bağlanmıştır. 1892 tarihinde ise Dersim Mutasarrıflığı Dersim Kumandanlığıyla birleştirilerek, Dersim'in idaresi Ali Şefik Paşaya tevcih edilmiştir.

1892 tarihinde Koçuşağı ve Şamuşağı aşiretleri birleşerek, büyük gruplar halinde çevreye zarar vermeye başlayınca, Ali Şefik Paşa iki nizamiye taburu ile Karaballı aşiretinin de yardımını alarak Amutka mıntikasına hareket etmiştir. Söz konusu aşiretler burada bir hayli sıkıştırılmış ve hayli zayıf verilmiştir. Ancak bu hareket esnasında Miralay Mehmet Ali ile bir doktor ve 50 kadar asker hayatını kaybetmiş, bunun üzerine Ali Şefik Paşa yardımcı kuvvet istemiştir. Ancak Harput valisi Nasuhi Paşanın müdahalesi ile aşiretlerle sulh yoluna gidilmiştir^[83].

12 Ağustos 1892 tarihinde “ Dersim hakkında bazı mütalââtı havî Erzincan Müdde'i-i 'Umûmî Mu'âvini “ tarafından sunulan bir lâyhâda Dersim Sancağı'nın idarî, iktisadî ve sosyal durumu hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Özellikle, Dersim'de yapılan ıslahatların başarısız olmasının sebebini, “... *Dersim ve havâlisinin ıslâh-ı ahvâlî devletçe zâten matlûb ve müstelzim olub şimdiye kadar buna mükerreren teşebbüs olunmuş ise de bu bâbda sarf olunan emeklerin matlûb-ı âlî vechle semere-bahş olamaması ıslahât-ı mutasavverinin ciddî bir esâsa istinâd idilmemesinden ve icrâât her neden ibâret olursa olsun ta'kîb olunmamasından ve giden me'mûrlardan bazılarının 'agavâta temâyül itmesinden ...*” şeklinde açıklamaktadır^[84]. Ayrıca bu layihada, halkın Dersim ağalarının elinde kaldığı ve bunların ağa ve seyyidlerin sözünden çıkmadığı da ilâve edilmekte, yaz aylarında

[80] Affairs of Turkey, Belge No: 191.

[81] Affairs of Turkey, Belge No: 348.

[82] Affairs of Turkey, Belge No: 347.

[83] Dah. Vek. Jan. Umum. Kom. Dersim, s.131. Ayrıca bkz. Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.61

[84] BA., Yıldız Tasnifi, Sad. Res.Mar. Evrakı, Dosya No: 60, Sıra: 27 (17.Z.1310).

şekavette bulunanların kışın köylerine çekildikleri kaydedilmektedir. Dersim'deki ağaların Ermenilerle ilişkilerinin de gayet iyi olduğu^[85] belirtildikten sonra, Ağalar hakkında verilen bilgilerde, "... ağaları ise mutî görünerek hükümet ile ahâli arasında vasıta oldukları hâlde gayet dessâs adamlar olup ekser me'mûrîni iğfâl iderler ve ara sıra yekdiğeriyle muhârebe idûb ancak cânîb-i hükümetden üzerlerine sevk-î asker olundukta cümlesi hükümet 'aleyhine müttefik olurlar. Ağalar o zamân dahî 'usâtın müşevviki ve isyânın müsebbibi iken ahâlinin cehâletlerine 'atf-ı kusûr iderek hükümetle beraber teskîne sa'y görünürler..." denilmektedir^[86].

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, bölgedeki sosyal hayat tarzının, idarî asayişsizlikle yakından ilgisi olmalıdır.

8 Ağustos 1892 tarihli layihanın takdimine dair yazılan arzlardan, Dersim Sancağı'nın ıslâhı için, Musul tarafında bulunan Ömer Vehbi Paşanın görevlendirildiği anlaşılmaktadır^[87]. Ancak idarî taksimat bölümünde verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Ömer Vehbi Paşa bölgeye gelmiş değildir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden hemen sonra, II. Abdulhamid Doğu Anadolu'da bulunan aşiretlerle iyi ilişkiler kurmuş ve onlardan devlet hizmetinde istifade yoluna gitmiştir. 1891 yılında II. Abdulhamid tarafından Doğu Anadolu'daki aşiretlerden teşkil edilen alaylara "*Hamidiye Alayları*" adı verilmiştir. Hamidiye Alayları Dördüncü Ordu Müşiri Mehmed Zeki Paşanın girişimleriyle 1891 ilkbaharında teşkil edilmeye başlanmış, 1896 yılından itibaren Dersim mıntıkasındaki aşiretler de uygulamaya dâhil edilmiştir^[88]. Hamidiye Alaylarını oluşturan aşiretler, vergiden muaf tutulmuşlar, ayrıca 1892 tarihinde İstanbul'da açılan "*Aşiret Mektebi*"nde, bu reislerin çocukları eğitime tabi tutulmuşlardır^[89]. Bununla birlikte, Hamidiye Alaylarının teşkil edilmesinden sonra her aşirete *Alay* ve *Bölük* kurma hakkı verilmediğinden bu durum bir takım kıskançlıklar yaratmış, hatta Dersim mıntıkasındaki bazı aşiretler gizliden gizliye devlete karşı tavır almışlardır^[90]. Dersim Sancağı'nın idaresinin **Askerî komutanlardan** alınması ile birlikte, bölgeye yeniden sivil mutasarrıflar tayin edilmekle beraber, Dersim'deki ıslahatın

[85] "... Binâ'en, 'alâ-zâlik Dersim'in etrâfındaki kazalar ahâli-i mutî'esi Dersim ekrâdının enva'-i mezâlim ve ta'ad-diyâtından dâ'ima 'arz-ı şekvâ eylemekte oldukları hâlde sârraf ve çerçi makûlesinden olan Ermenilerin Dersim ağalarıyla münâsebatı olmağla ehl-i islâm'dan bir ferd Dersim'e giremez iken çerçi gürûhundan olan Ermeniler 'ale'l-husûs Protestan mezhebine girenler serbestçe Dersim'e gidüb gelmekte ve Kürd ağalarıyla ihtilât ve münâsebetlerini arttırmakta olunmaları nazar-ı dikkati câlib olan hâlâtındadır ..." bks. BA., Yıldız Tasnifi, Sad: Res.Mar. Ev. Dosya : 60, Sıra: 27.

[86] BA., Yıldız Tasnifi, Sad. Res.Mar. Ev. Dosya No: 60, Sıra: 27.

[87] BA., Yıldız Tasnifi, Sad. Res.Mar. Ev. Dosya No: 60, Sıra: 27.

[88] Bayram Kodaman, " Hamidiye Hafif Süvari Alayları II. Abdülhamit ve Doğu Anadolu Aşiretleri ", Tarih Dergisi, Sayı: XXXII, Mart 1976, s.428.

[89] Bayram Kodaman, " II. Abdulhamid ve Aşiret Mektebi ", Türk Kültürü Araştırmaları, XV/1-2, 1976, s.255-264.

[90] Bayram Kodaman, " II. Abdulhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri ", s.447-448.

icrası, Erzincan'da bulunan Dördüncü Ordu Muşirine havale edilmişti. 1896'da bu bölgeye gelen Zeki Paşa bazı aşiret reislerinin çocuklarını, İstanbul'daki "Aşiret Mektebi"ne göndermiş ve bazı aşiret reislerini taltif etmek suretiyle devlete bağlamıştır^[91].

1892-1893 (H.1310) tarihlerinde Harput'ta bulunan Dördüncü Ordu'ya bağlı, Nizamiye On dördüncü Liva ve Redif Otuz dördüncü Fırkanın komutanı Salih Zeki Paşa idi. Bu orduya bağlı olarak, Kızılkilise (Nazımiye), Pah, Hozat ve Mazgirt'te de daimi surette asker bulundurulmaktaydı^[92]. 1894-1895 (H. 1312) tarihlerinde ise yine Dördüncü Ordu'ya bağlı olarak, Yedinci Fırka ve On üçüncü Livaya bağlı Yirmi altıncı Alay Harput'ta bulunmakta kumandanlığını ise Mustafa Naim Paşa yapmaktaydı. Söz konusu askerî kuvvete bağlı olarak Kızılkilise, Pah, Hozat ve Mazgirt'de de asker bulunmaktaydı^[93].

1894 tarihinde Dördüncü Ordu Müşirliğine Zeki Paşa getirilmiş ve Dersim Sancağı'ndaki ıslahatın icrası da kendisine havale edilmişti. Bununla birlikte, bu bölgedeki eşkıyalık olayları durmamış ve özellikle Erzurum, Erzincan, Malatya ve Ma'mûretü'l-Azîz ahalisi perişan bir duruma düşmüşlerdi. Devlete çok sayıda şikâyet gitmiş ise de, askerî harekâtlar sadece yaz aylarında yapıldığı için, bu dönemde geçici bir sükunet temin edilebilmiştir^[94].

Meselâ 3 Ekim 1893 tarihinde Koçuşağı ve Şamuşağı aşiretlerine mensup olup, daima Çemişgezek, Arapgir ve Eğin kazaları köylerinde şekavette bulunan eşkıyanın tedbî edilmesi emredilmiştir. Ancak "... şu mevsimde oralarca şiddet-i şîtâ mâni' tabî'i-i tecâvüzât bir hâlde ve her ciheti sedd itmiş iken yine böyle fezâimin eksik olmadığına bakılınca bahârın hulûliyle ..." askerî hareket yapılabilceği belirtilmiştir. Bununla birlikte "... şekâvet şimdilik birkaç aşiretten sudûr eyler iken ilerüde sair 'aşâ'irin de şımarmaması istilzâm ile Dersimlilerin umûmuna sirâyet eyleyeceği..." endişesi ile hareketin fazla geciktirilmemesi ve ayrıca Ma'mûretü'l-Azîz valisinin bizzat Dersim'e giderek, "...rûesâ-yı cesime ilbâs olunmak üzere kırk beş takım hıl'atın tedârîki ve yirmi beş bin gurûş sarf ..." edilmesi emredilmiştir^[95].

Dersim Sancağı'ndaki karışıklıklar 1893-1905 tarihleri arasında da devam etmiştir. Bu dönemde Dersim mıntıkasına bir askerî hareket yapılmasına karar verilmiş ise de bundan Harput valisinin ricası üzerine vazgeçilmiştir. Bununla birlikte Dersim'deki aşiretler civar kazaları rahatsız etmeye devam etmişler ve

[91] Nuri Dersimi, Dersim Tarihi, Diyarbakir,1992, s.81. Ayrıca bkz. Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.14.

[92] H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s.127-137.

[93] H. 1312 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s.181-192.

[94] Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.61-62.

[95] BA., Yıldız Tasnifi, Sadaret Mar. Ev. Dosya No: 58, Sıra No: 15 Belge No: 5867.

özellikle Arapgir, Kemah, Çemişgezek^[96], Kığı^[97] halkı can ve mallarından emin olmadıkları için devlet merkezine telgraflar çekerek şikâyetçi olmuşlardır^[98].

Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretlerin çevreye verdiği zararlar üzerine, Anadolu Umum Müfettişi Müşir Şakir Paşa ve Dördüncü Ordu komutanı Zeki Paşa'nın girişimleri ile " Dersim meselesinin halli " için bazı kararlar alınmıştır. 1896 tarihinde alınan kararlar şunlardır^[99].

A- Dersim bölgesi ahalisi, arazinin sarplığı sebebiyle sık sık yaptıkları yanlarına kâr kaldığından, bundan cesaret alarak hükümetin emirlerine uymuyorlar, vergi ve asker vermiyorlar.

B- Etraftaki mutî ahaliyi öldürüp mallarını ellerinden alıp, bunlardan vergi alıyorlar.

C- Dersimlilerin bu yaptıklarının başlıca sebebi, mahsüllerini (odun ve kereste) satabilecek yerlere gönderip para kazanmayı yani ticareti bilmemeleri ve dışardan geçinmeye mecbur olmalarıdır. Özellikle aşiret reisleri ve şeyhlerin (seyyid) emir ve yasaklarına uyan halk, bunlar tarafından harice tecavüze sevk ediliyorlar. Ancak yolların yetersiz olması sebebiyle asker gönderilmediği için suçlular cezасız kalmakta ve bu da uygunsuzlukları artırmaktadır.

D- Çeşitli yerlerde asker bulundurmamak, sıkça meydana gelen olaylara karşı asker sevk etmek, sancak dâhilinde çok fazla asker bulundurmamak da, devlet otoritesini kabul eden halkın güvenliğini sağlamamaktadır.

E- Dersimlilerin ciddi bir şekilde ıslah edilmeleri için gerekli tedbirler şunlardır:

1. Muhtemel bir mukavemete karşı bunu kıracak kadar, Dördüncü Ordudan 20 tabur kuvvet tahsisi,

2. Bu kuvvetin muktedit bir kumandan tarafından idaresi,

3. Tahsis edilecek kuvvetlerin sessizce Erzincan, Çemişgezek ve Ma'mûretü'l-Aziz yönlerinden ayrı ayrı veya münasip bir noktadan toplu olarak Dersim'e gönderilerek uygun yerlere yerleştirilmeleri,

[96] 22 Ekim 1894 tarihli bir iradeden anlaşıldığına göre, Çemişgezek kazası sakinleri hayvanlarını çalan Dersimli aşiretlerini şikâyet etmişler ve durum bir telgrafla devlet merkezine bildirilmiştir. Suçlular yakalanarak Harput'a getirilmişler ve affedilmelerini istemişlerdir. Ancak "... Dersim ekrâdı rû'esâsından ba'zıları firâren istimân eyledikleri hâlde mu'ahharan yine envâ'-i habâset ve şakâvet ..." te bulduklarından, bu kabul edilmemiştir. BA., İrade Dahiliye, 21.R 1312, Hususi: 96.

[97] 27 Ekim 1895 tarihli Meclis'-i Vükelâ mazbatasından anlaşıldığına göre, Pülümür ve Kızılkilise eşkiyası Kığı köylerine saldırmışlardır. "... Dersim eşkiyasının dahî men'-i şekâvetleri zımında tedâbir-i lâzîmenin ittihâzı lüzûmuna dâ'ir Ma'mûrâtü'l-Aziz vilâyeti vekaletinden meb'us telgrafnameler ..." gönderilmiştir. BA., İrade Dahiliye, 8. Ca. 1313, Hususi : 63.

[98] BA., İrade Dahiliye, 21.R 1312, Hususi: 96. BA., İrade Dahiliye, 8. Ca. 1313, Hususi : 63.

[99] Dah. Vek.Jan. Umum. Kom. Dersim, s.131-134. Buradaki bilgiler sadeleştirilerek verilmiştir.

4. Erzincan-Ma'mûretü'l-Azîz yolunu birleştiren Hozat yolunun askerlerin yardımıyla inşasına başlanması. Dersim ahalisini bu yol yapımında çalıştırmakla (yirmi para yevmiye ve yarım kıyye ekmek vermek suretiyle), Dersimlilerin vahşetlerinin önlenmesi,

5. Aşiretlerin birleşmesinin önlenmesi,

6. Maksadın, ahaliye ziraat ve ticaret kapısı açacak yolu açmak ve rahat yaşamalarını sağlamak olduğu telkin edilerek, bölgenin ıslahı,

7. Bu telkinler esnasında muhalefet gösterilmezse şiddete baş vurulmayacağı, muhalefet halinde ise şiddet kullanacağı anlatılmalı,

8. Birliklere hiç kimsenin malına saldırı yapmamak emrinin verilmesi,

9. Aşiret reislerinin niyetlerinin anlaşılmasından sonra, nüfus sayımının tamamlanması ve daha sonra bölgeden asker toplanması,

10. Bu icraata karşı olanların Trablus ve Yemen'e sevk edilecekleri karşı gelmeyenlerin ise Dördüncü ve Birinci Orduya dahil edileceğinin halka anlatılması,

11. Askerî hareket sırasında bölgede Örfî idare uygulanması,

12. Çemişgezek ve Mazgirt gibi itaatkâr halkın bulunduğu kazaların Ma'mûretü'l-Azîz Vilâyetine bağlanması,

13. Dersim Sancağı'nın lağvedilmesi,

14. Ovacık, Hozat, Kızılkilise (Nazımiye) ve Kuzican (Pülümür)'da Örfî idare kurulması,

15. Kaymakamlık ve müdürlük vazifelerinin o bölgede bulunan ümera ve za-bitâna verilmesi,

16. Mevadd-ı Hukukiyenin şer'-i şerife tatbikan görülmesi hususun naiblere havale olunması,

17. Kazalarda tahrîr ve maliye memuru birer ikişer katip bulundurulması,

18. Jandarmanın lüzümlü bölgelere kurulması,

19. Ahali düzeldikçe, dinî hususların anlatılması için maaşlı bir kaç şeyh görevlendirilmesi,

20. Münasip beş-altı yerde mekâtib-i iptidaiyye açılması,

21. Tahsil görecek olan çocukların yevmiye yüz dirhem ekmek ve senelik bir elbise verilerek, teşvik edilmesi,

22. İcraatın başarılı olabilmesi için Dersim’de bulundurulacak askerin ihtiyacının zamanında ve düzenli olarak sağlanması.

Yukarıdaki rapordan da anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti, Dersim bölgesinde bulunan aşiretlerin ıslahının sadece askerî tedbirlerle mümkün olamayacağını anlamış olmalıdır. Bölgede devlet otoritesini temin etmek için asker bulundurmağa ihtiyaç vardı. Bununla birlikte eğitim ve ticaret konusuna da el atılmıştır. Dersim bölgesinde yaşayan aşiret mensuplarının ağa ve şeyhlerin nüfûzlarından kurtulması için eğitim görmeleri şarttı. Ayrıca ellerindeki imkânları kullanarak ticaret yapmayı da öğrenmeleri gerekiyordu. Yalnız bunlar yapılırken şimdiye kadar olduğu üzere, kaymakamlık ve müdürlükler yerli aşiret reislerine tevcih edilmemeliydi. Zira ıslahatın şimdiye kadar başarısız olmasında bu durum oldukça önemli bir rol oynamıştır.

1896 tarihinde Şakir Paşa ve Zeki Paşanın ortak görüşleri ile alınan kararlardan da bir netice alınamamıştır. Zeki Paşa Dersim ve Kuzican ahalisinden *Hami-diye Piyade Taburlarının* teşkil edilmesi suretiyle, Dersim’de hükümet nüfûzunun kurulacağını düşünmekle beraber, Ermeni meselesinin ciddî bir hal alması sebebiyle, Dersim’deki mukavemeti göz önünde bulundurarak, bundan vazgeçmiştir. Meselenin halli için Şakir Paşadan yeni bir görüş istenmiş ve Şakir Paşa da 11 Ağustos 1899 tarihli bir tahrirat ile özetle şu cevabı vermiştir^[100].

“ Dersim ahalisi öteden beri haydutluk yolunu tutmuştur. Şimdiye kadar üzerlerine üç defa askerî harekât yapılmış ve fesat çıkaran aşiret reisleri ya idam veya sürgün edilmişken, çok geçmeden yeni reisler türemiş ve şekavet daha da artmıştır. Sadece sert tedbirler ve birçok adamın öldürülmesi gibi usûllere başvurularak, bölgede askerî harekât yapılacak olursa bu da bir netice vermeyecektir. Bölgedeki asayişsizliğin başlıca sebebi fakirliktir. Suçluların cezасız kalması, halkta eşkıyalığın sıradan bir olay olduğu fikrini doğurmuştur. Dolayısıyla kanunların tatbik edilmesine engel yerleri ortadan kaldırmak gerekmektedir. ikinci aşamada ise cehaletin önlenmesi batıl inançların düzeltilmesi, okullar açılması ayrıca Nakşibendi tekkelelerinin açılması lâzımdır. Ayrıca yollar yapılarak şekavete yol açan sebepleri ortadan kaldırmak gerekir. Aşiret reislerine askerî harekâtın ciddiyetini anlatmak lâzımdır. Bu meselenin halledilmesi için Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa yirmi tabura ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Ancak Dersim’in Vilâyet-i Sitt’e’nin ortasında yer alması ve İslâm kanı akmasına engel olmak için bundan vazgeçilmiştir “.

Şakir Paşanın bu tahriratında belirttiği hususların ne derecede gerçekleştirildiği bilinmemektedir. Ancak Şakir Paşa tahriratında^[101], “... son zamanlarda

[100] Dahiliye Vekâleti, Jan. Umum. Kom., Dersim, s.135-137.

[101] Dah. Vekâleti, Jan. Umum. Kom. Dersim, s.137.

Hamidiye Taburları teşkilâtı tensip olunarak bu hususta irade de çıktığı haber alınmıştır...” demektedir. Oysa şakir Paşa, Dersim’de Hamidiye taburu oluşturulmasına, Dersim’de bir kısım imtiyazlı teşekkül yaratacağı sebebiyle karşı çıkmış ve bu düşünceden vazgeçilmiştir. Askerî harekâttan vazgeçildiği gibi, bazı dış gaileler sebebiyle Dersim Sancağı’nda bulunan askerinin bir kısmı da geri çekilmiş ve bu durum, şekavet olaylarının artmasına sebep olmuştur^[102].

Bu arada Anadolu Vilâyeti müfettişi şakir Paşa, 15 Kasım 1897 tarihli bir diğer yazısında da, “... Dersim eşkiyâsının ‘âdetleri vechile evvel baharın hulûliye civâr kasabâta tecâvüz ve teaddileri vuku’ bulacağı istihbarât ...”ının alındığını belirterek, gerekli tedbirlerin şimdiden alınması lâzım geldiğini bildirmiştir. Alınması gereken tedbirler de,

1. Harput’dan Dersim’e asker sevki
2. Dersim’de eşkiyanın geçişini engellemek için önemli geçitlerin şimdiden tutulması
3. Dersim Sancağı’nda bulunan kaza kaymakamlarının alay komutanlığına, koğalarının tabur komutanlığına, mülâzım olanların ise yüzbaşılığa nasb edilmeleri,
4. Dersim’deki şekavete karışan aşiretlerin Ma’mûretü’l-Azîz, Eğin, Arapgir ve Kemah cihetlerine gitmelerine izin verilmemesi şeklinde sıralanmaktadır^[103].

1893-1905 yılları arasında Dersim Sancağı’nda geçici bir sükûnet temin edilmiştir. Ancak XX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti’nin genel yapısında meydana gelen bir kısım değişimler, Dersim bölgesine de tesir etmiştir. Özellikle 1893-1905 yılları arasında II. Abdülhamit’in oluşturduğu Hamidiye Alayların bu bölgeyi de içerisine alması ve bu dönemde gelişen isyan fikirlerinin XX. yüzyıl ile birlikte ortaya çıkması sebebiyle, bu dönemde meydana gelen hadiseler üzerinde de durulacaktır.

Bölge ile ilgili gelişmelerin konu edildiği ve üst düzeydeki görevlerin kaleme aldığı raporlardan bir tanesi de 27 Temmuz 1903 - 24 Ocak 1904 tarihleri arasında Dersim Sancağı mutasarrıflığını yapan Arif Bey (Arifi Paşa) tarafından kaleme alınmıştır. 28 Ekim 1903 tarihinde Dahiliye Nezaretine takdim edilen bu raporda, (Ayrıntılı bilgi için Dersim Sancağı ile ilgili raporlar bölümüne bkz.) özetle şu bilgiler bulunmaktadır^[104].

“...Dersimlilerin saldırganlıkları hayat kaygısından kaynaklanmaktadır. Dersim halkı seyyit ve ağaların elinde esirdir. Dersim’de ıslahat yapabilmek için burada mevcut askerî kuvvetin takviye edilmesi gerekir. Ancak bu yapılırken, aşi-

[102] Dahiliye Vekâleti, Jan. Umum. Kom. Dersim, s.138.

[103] BA., Yıldız Tasnifi, Sad. Res.Mar. Ev. Dosya No: 79, Sıra: 2. (11.Z.1313).

[104] Dah.Vek.Jan. Umum. Kom. Dersim, s.191-194.

retlerin elinde bulunan her türlü silâhı toplamak icab eder. Askere gitmeyenleri ve ayrıca şekavete teşvik eden ağa ve seyyitleri bir daha Dersim'e ayak basmamak üzere bu bölgeden çıkarmak lâzımdır. Katilleri ve suçluları derhal yakalayarak adliyeye teslim etmek gerekir. Bu tür icraat Dersim'de asayişin temin edecektir. Zira Dersimlileri öğüt ve bağış yoluyla veya ettikleri yeminlere aldanarak, ıslah etmek mümkün değildir. Askerî harekâttan sonra bölgedeki yollar yapılmalı ve bölgedeki asker sayısı artırılmalıdır. Bu bölgede en fazla eşkıyalıkta bulunanlar, Hozat Kazası'nda Koç Uşağı, Sam Uşağı, Ferhat Uşağı, Abbas Uşağı, Kırgan ve Bahtiyar aşiretleri, Ovacık'ta Kavuşağı, Topuzuşağı, Beytuşağı ve Kalan aşiretleri, Mazgirt'te Yusufhanlı, Demenanlı Alanlı ve kısmen Kureyşanlı aşiretleri, Nazımiye'de yine Kureyşan ve Haydaranlı aşiretleridir”.

Buna benzer bir rapor da, Arifi Paşanın yerine 24 Ocak 1904 - 14 Mayıs 1906 tarihlerinde Dersim mutasarrıflığına tayin edilen Celâl Bey tarafından kaleme alınmıştır.

1904-1906 tarihleri arasında Dersim Sancağı'nın genel durumunu yansıtmaya açısından bu rapor büyük bir önem taşımaktadır^[105] (Raporun tamamı için Dersim Sancağı ile ilgili raporlar bölümüne bakınız). Raporda Dersim'deki aşiretler ve bölgenin asayiş durumu hakkında şu bilgiler verilmektedir:

“ Dersim'de mevcut aşiretler, **1. Dersimanlı, 2. Seyyidanlı, 3. Şeyh Hasanlı** adı altında esasında üç şubede toplanmaktadır. Dersim aşiretlerinin çevreye saldırmaları geçim zorluğundan, aşiretler arası çekişmeler ise arazi itilâfları yüzündendir. Dersim'deki eşkıyalık olaylarının artmasının başlıca sebebi, başlangıçta ciddi tedbirler alınmamasından ve suçluların cezalandırılmamalarından kaynaklanmaktadır. Aşiretler aralarındaki geçimsizlik sebebiyle devamlı olarak silâhlanmışlardır. Mal ve can kaygısı devam ettiği müddetçe de silâhlanma devam edecektir. 1892 yılından sonra bir kısım düzenlemeler yapılmış ise de daha sonra çıkarılan aflarla aşiretler ne vergi ödemişler, ne de sözlerinde durmuşlardır. Bu da eşkıyalık olaylarının artmasına sebep olmuştur. Dersim ıslahatı için öncelikle ağalar ve aşiret reislerini, Dersim'den çıkarmak suretiyle bunların aşiretler üzerindeki nüfuzlarının kırılması gerekmektedir”.

Celal Bey'in raporunda da işaret edildiği üzere, bölgedeki asayişsizliğin başlıca sebebi ağa ve aşiret reislerinin halk üzerindeki büyük nüfuzudur. Bunların nüfuzları kırılmadığı müddetçe bölgede ciddi bir ıslahat yapmanın zorluğu, Osmanlı Devleti'nce anlaşıldığından, 1907 senesinde bölgede askerî bir harekât başlatılmıştır.

1907 senesinde havaların düzmesiyle, Dersim'deki aşiretlerden bazıları çevre kazalara saldırmaya başlamışlardır. Nazımiye'nin Kureyşan aşiretinden Ali Çavuş

[105] BA., İrade Dahiliye, 19. RA. 1324, Hususi: 26. Bu rapor özet halinde Jandarma Umum komutanlığının Dersim kitabında da vardır. bkz. Jan. Umum Kom. Dersim, s.195-196.

2.000 kişi ile Kığ'nın köylerini basmıştır. Ayrıca Hozat'ın Koçuşığı, Şamuşığı, Resikuşığı aşiretleri de Kemah ve Çemişgezek köylerini basarak, buradaki ahalیه büyük zararlar vermişlerdir^[106]. Bölge halkının şikâyetleri üzerine Harput'ta bulunan, Harput Redif Livası kumandanı Neşet Paşa harekâta memur edilmiş ve 9 Eylül 1907 tarihinde harekâta başlanmıştır. Neşet Paşa, Hozat üzerinden hareket ederek, isyan eden üç aşirete yardımcı olan Karaballı, Ferhat Uşığı aşiretlerini Aliboğazi Doğar deresi etrafındaki sarp kayalıklara sığınmaya mecbur etmiştir^[107]. Bu arada devlet merkezi ile yapılan yazışmalarda sadece Koçuşığı, Şamuşığı ve Resikuşığı aşiretlerinin değil, diğer bir kısım aşiretlerin de isyana hazırladıkları haber verilmiştir^[108].

Bu harekât esnasında Dersim aşiretlerine Ermeniler tarafından silah temin edildiği de haber alınmıştır. Harekât bir netice almadan sonuçlanmıştır ki, bunda harekâta kış yaklaşırken başlanmasının önemli bir payı olmuştur^[109].

1907 senesinde yapılan askerî harekâtta bir netice alınmaması, aşiretleri büsbütün şımartmıştır. Bu arada Koçuşığı aşireti reislerinden Halil Ağanın oğunun tutuklanması ayrıca müteferrik aşiretlerin erzak ve hayvanlarının müsadere edilmesi sebebiyle aşiretler isyan hazırlıklarına girişmişlerdi. Mayıs 1908'de Karaballı, Ferhatuşığı aşiretlerinin reislerinin liderliğinde bir araya gelen diğer aşiret reisleri, isyan kararı almışlardır. Bunu takiben aşiretler çevre kaza ve köylere saldırmalarının yanı sıra askerî birliklerle giriştikleri muharebelerde de önemli ölçüde silâh ele geçirmişlerdir^[110]. Bunun üzerine Dersim bölgesine erzak götürülmesi yasaklandı. Aşiret reisleri, Dersim mutasarrıfına gönderdikleri bir dilekçe ile zahire verilmezse, sonucunun kötü olacağını bildirdiler^[111]. Bunun üzerine askerî tedbirler daha da artırılmıştır.

19 Mayıs 1908 tarihinde 2000 kadar aşiret mensubu, Laçınıuşığı'nın merkezi olan Kakper müfrezesine saldırmışlar ve askerlerin bulunduğu tepeyi ele geçirerek, telgraf malzemesine el koymuşlardı^[112]. Aynı gün Diyar Ağa idaresindeki aşiretler, Çemişgezek civarındaki köylere saldırmışlar ve Pertek civarında da yağmada bulunmuşlardır^[113]. Bunun üzerine Dördüncü Ordu komutanlığına bağlı Erzurum ve Diyarbakır'daki askerî birliklerle, Cibranlı aşiretinden oluşturulan 36. Hafif Süvari Alayının tam teçhizatlı olarak Dersim'e gönderilmesi istenmiştir.

[106] Burhan Özkök, Osmanlı Döneminde Dersim isyanları, İstanbul, 1937, s.7. Ayrıca bkz. Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.62.

[107] Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.62.

[108] Dah. Vek. Jan. Umum Kom. Dersim, s.141.

[109] Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.61-62.

[110] Dah. Vekâleti, Jandarma Umum Kom. Dersim, s.148-149. Ayrıca bkz. Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.63.

[111] Dah. Vekâleti, Jan. Umum Kom. Dersim, s.149.

[112] Dah. Vekâleti, Jan. Umum Kom. Dersim, s.150. Ayrıca bkz. Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.63.

[113] Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.63.

9 Haziran 1908 tarihli tahrîrattan anlaşıldığına göre, Dördüncü Ordu komutanı Zeki Paşanın göndermiş olduğu telgrafta, Erzurum'da bulunan üç redif taburunun Dersim'e sevki istenmiş ise de, bundan vazgeçilerek Tokat'taki Redif Alayıyla, Arabgir Redif Taburu ve Diyarbekir'da bulunan Nizamiye 73. Alayın 4. Taburunun Dersim'e sevki kararlaştırılmıştır. Ayrıca yine bu tahrîrata ciddi tedbirler alınmadığından bahisle "... rü'esâ-yı ekrâdın şımarıklık ..." gösterdiği de kaydedilmektedir^[114]. 16 Haziran 1908 tarihli bir tahriratta ise, "... Dersim Sancağı dâhilindeki 'aşâ'irden yalnız harekât-ı şekâvetânede bulunanların tedbîbi muktezâsı ..." emredilmiş olmakla, Dersim mutasarrıfı Ziya Bey'in bu emri dinlememesi ve "... yirmi tabur daha 'asker celbiyle 'umûm 'aşâ'irin vurulacağına da'ir işarâtı ..." üzerine mutasarrıf azledilmiştir^[115].

15 Haziran 1908 tarihinden itibaren diğer bölgelerden sevk edilen 26 tabur asker ve Cibranlı aşiretine mensup Hamidiye Süvari Alayı ile iki dağ topu ve birçok dağ bataryasından oluşan kuvvetler, Dersim'de toplanmıştır. Bunun üzerine Abbasuşağı, Bahtiyar, Karaballı ve Ferhaduşağı aşiretleri reisleri isyandan vazgeçtiklerini bildirmişler, ancak Koçuşağı, Şamuşağı ve Resikuşağı aşiretleri hareketlerini sürdürünce, bunların üzerine harekât yapılmış ise de kesin bir sonuç alınamamıştır. Bu arada Lolanlı, Baluşağı, Keçeluşağı aşiretleri de isyandan vazgeçmişlerdir. II. Meşrutiyet'in ilân edilmesi ile birlikte 23 Temmuz 1908 de umumî bir af ilân edilmiş ve bunun neticesinde diğer aşiretlerle uzlaşma sağlanmış sadece Arslanuşağı, Beytuşağı ve Maksuduşağı aşiretleri çevreye olan saldırılarına devam etmişlerdir^[116]. Şakir Paşa bu sırada, Dersim hakkında görüşlerini şöyle açıklıyordu : "... Dersim öteden beri haydutluk ediyor. Şimdiye kadar üç defa askerle üzerine yürüdük. Aşiret reislerini, ağalarını ya yakalattık ya sürdük veya affettik. Ancak bu sefer de yeni ağalar türedi. Şekavetin sebebi önce fakirliktir, sonra suçluların takipsiz kalmasıdır ve halkın batıl inançlara karşı bağlılığıdır. Bu sebeple kanunları hâkim kılmak esastır..." Bu görüşlere diğer görevliler tarafından hazırlanan raporlarda da rastlanmaktadır^[117].

9 Haziran 1908 tarihli Dâhiliye Nazırının arzında, "... tahkikât-ı vâkı'ya göre Dersim havâlisi ekseriyetle sengistândan ibâret ve gayr-ı kâbil-î zırâat yerler olmakla berâber aşâ'ir-i ekrâd sâikâ-i cehâletden nâşî kâr u kış ile iştigâle dahî alışamadıklarından düçâr-ı fakr u zarûret olarak ma'îşetlerini ma'mûrelere te-câvüz sûretiyle te'mîn idegelmişlerdir..." denilmekte ve yukarıdaki görüşler doğ-

[114] BA., İrade Dahiliye, 9. CA. 1326, Hususi:11.

[115] BA., İrade Dahiliye, 15.CA. 1326 Hususi: 36.

[116] Mehmed Zülfü, Dersim Tarihi, s.65-66.

[117] Naşit Uluğ, Tunceli Medeniyete Açılıyor, İstanbul 1939, s.130. Ayrıca bkz. dah. Vek. Jan. Umum Kom. Dersim, s.132.

ruhanmaktadır^[118]. Ayrıca yine aynı arzda, “... işidildiğine göre mekteb lafzı mukad-desâtadan bulunmak itibâriyle ta’assub-ı câhilânedan dolayı o yerlerin ahâlisi iste-mezler imiş. Meğerki dârü’t-tahsîl veyahûd medrese ta’birleriyle anlara “ ilm-i hâl-lerini öğretmek ve katl ü gasb fezâyihini bildirmek yolu tutularak ta’lîm ve terbiyeleri husûle gelmiş olabilsin...” denilmektedir. Bunun gerçekleşebilmesinin ise ahlâklî ve o bölgenin lisanını bilir mu’allimlerle mümkün olabileceği belirtilmektedir.

Osmanlı Devleti bu bölge hakkında fazla bir bilgi sahibi değildir. 1848 tari-hinde bölgede başlayan ıslahatları takiben, bir kısım zorluklarla karşılaşmış ve bunun üzerine 1896 tarihinden itibaren bölge ile ilgili raporlar hazırlanmıştır.

9 Haziran 1908 tarihli Dâhiliye Nazırı’nın arzından anlaşıldığına göre, bu tarihlerde Dersim Sancağı’nın nüfusu 30 bin olarak tahmin edilmektedir. Bu nüfustan 10 bin kadarının şekavet olaylarına karıştığı bildirilmiş ise de, bunla-rın 4 bin kadarının ıslahının mümkün olmadığı ve ellerinde 6 bin adı çakmaklı silah olduğu haber verilmiştir^[119].

1908 yılındaki askerî harekât bir netice alınmadan sonuçlanmış^[120] ve 10 Eylül 1908 tarihinde Neşet Paşanın yerine vekâleten Mehmet Paşa^[121], Umum Ordu Komutanlığı’na ise Ferik Ali Paşa tayin edilmiştir^[122]. Dördüncü Ordunun konu ile ilgili olarak hazırladığı raporda^[123] bu harekâtın sonuçsuz kalmasının sebepleri şu şekilde açıklanmaktadır:

1. Dersim’deki icraat birkaç köy ve ekinleri yakmaktan ibaret kalmıştır.
2. Harekât yapılırken büyük malzeme sıkıntısı çekilmiştir.
3. Haydaranlılar dehâlet etmedikleri gibi diğerlerinin de dehaletleri şüpheli-dir^[124].
4. ıslahat ile tedibat birlikte yapılmadığından Dersim’de kesin bir sonuç alın-mamıştır.

1908 harekâtı sonucunda, Maksuduşağı, Koçuşağı, Şamuşağı, Topuzuşağı, Ferhaduşağı, Laçınuşağı, Abbasuşağı, Karaballı, Torun, Geçeluşağı, Haydaran-lı, Kureyşanlı aşiretlerinden olup, şekavete karıştıkları tespit olunan bir kısım aşiret mensuplarının cezalandırılması emredilmiş ise de daha sonra büyük bir

[118] BA., İrade Dâhiliye, 9.CA.1326, Hususi : 11.

[119] BA., İrade Dâhiliye, 9.CA.1326, Hususi : 11.

[120] “... Dersim eşkiyasının te’dibi için yirmi iki taburluk bir kuvve-i askeriye tertîb ve masrâf-ı kesire ihtiyâr olduğu hâlde henüz bir netice-i kat’iyye hâsıl olmayub...” b kz. BA., İrade Dâhiliye, 12.ş. 1326, Hususu :32.

[121] BA., İrade Dâhiliye, 12.ş.1326, Hususi : 32.

[122] BA., İrade Dâhiliye, 12.ş.1326, Hususi : 32.

[123] Dah. Vek. Jan. Umum. Kom., Dersim, s.154.

[124] Haydaranlı aşiretinin şekavetini sürdürdüğü konusunda bkz. Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.68.

kısmı affedilmiştir. Bu arada Karaballı, Ferhaduşağı, Haydaranlı, Abbasuşağı, Arslanuşağı aşiretlerinin bir kısım aşiret reisleri ise başlangıçtan itibaren şekavete karışmamıştı^[125]. 3 Temmuz 1908 tarihli bir arzda yer alan, “... *Dersim'in birçok mevâki'i gayet sarp dağ ve taşlık ve pek cesim ve sık ağaçlarla mestûr olub bu kıt'anın tamâmıyla dâ'ire-i mutava'ata alınması çok külfete muhtaç olub ama buna karşı zâhiren ve âcilen değerli bir istifâde idilemeyeceği gâliba düşünülmüş olmaktadır uzun bir süreden berû dâ'ire-î inkıyâda alınmaları iltizâm edilmemiştir...*” ifadesi, Osmanlı Devleti'nin bu bölge ile uzun bir süre ilgilenmediğini ortaya koymaktadır^[126]. Ayrıca bölgenin coğrafi konumu da, askerî harekâtların başarısız olmasının bir başka sebebidir. 3 Temmuz 1908 tarihli arzda, bölgede yapılan askerî harekâtlar sırasında Dersim'de bulunan aşiretlerin hareketleri şöyle anlatılmaktadır^[127]. “... *askerin hareketi haberini alur almaz o semtdeki aşâirin Ali Dağı'na ilticâ idecekleri ve şâyed oraca tazyika tesâdüf iderler ise diğer mahall-i mani'aya savuşacakları veyahud bütün Dersimlülerin dârü'l-âmân bildikleri Kutu Deresi'ne tahassün eyleyecekleri ve o havâlide Teş-rîn-i sanî (Kasım) ibtidâlarında kar yağmağa başlayub asâkir-i şahâne 'avdete mecbûr olacağından aşiretler de ol-vakt me'vâlarına dönecekleri ve yine bildiklerini işleyecekleri derkârdır...*” Bundan da anlaşılacağı üzere bölgenin coğrafi konumu bu bölgedeki aşiretlerin ıslâhını oldukça zorlaştırmıştır. Ayrıca askerî harekâtlardan tam bir netice alınmaması, maarif, adliye, iktisat ve nafia konularında da ciddi bir teşebbüste bulunmak imkânını ortadan kaldırmış olmalıdır^[128].

1909 yılında 4. Ordu komutanı olan İbrahim Paşa, devlet merkezine gönderdiği bir raporda; Dersim Sancağı'nın 54 aşiret ve 500 köyden meydana geldiğini belirttikten sonra buradaki icraatta, **tedibat ve ıslahatın** bir arada yapılması gerektiğini ve özellikle “**ıslahatta**” önem verilmesini istemiştir^[129].

2 Ağustos 1909'da İbrahim Paşa, Erzincan mutasarrıfı Şefik Bey ile birlikte Dersim'deki hareketi başlatmıştır. İbrahim Paşanın haberi üzerine, 35 kadar **Aşiret Reisi** gelmiş ve hükümete itaat ettiklerini bildirmişlerdir. Sadece Haydaranlı aşireti ve civarındaki bazı aşiretler, İbrahim Paşanın tekliflerini kabul etmemişler ve Haydaranlı aşireti üzerine asker gönderilerek (25 Ağustos 1909) bunlar dağıtılmışlardır^[130].

[125] BA., İrade Dahiliye, 3.C. 1326, Hususi : 1.

[126] BA., İrade Dahiliye, 3.C.1326 Hususi :1.

[127] BA., İrade Dahiliye, 3.C.1326, Hususi :1.

[128] BA., İrade Dahiliye, 3.C.1326, Hususi : 1.

[129] Burhan Özkök, Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları, İstanbul 1937, s.23

[130] Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.68-69. “... Mühimce bir kuvvet harekete geçmeğe mecbur kalarak Haydaranlı aşireti arazisine girdi. itaat eylemeleri teklif olundu. Onlar bu teklifi red ve silah ile mukabele eylediler. Asker ta'arruza geçti. Beş saat içinde bu dağ, bağ ve aşiret tarumar edildi. iki gün sonra idi ki, çoluk-çocuk, erkek-kadın perişan bir kafilâ ordugâha geliyordu. Bunlar Haydaranlı aşiretinin bakiyesi idi. Bu aç ve çıplak insanlara ordugâhta

1909 tarihinde Haydaranlı aşiretinin dağıtılmasından sonra, bölgede geçici bir sukûnet temin edilmiş ve devlet bu dönemde bölgede *idare-i maslahat siyaseti uygulamıştır*. 1911-1912 ve 1914 tarihlerinde Dersim’de bir kısım karışıklıklar görülmüş ise de durum önemli bir vaziyet almamıştır. 1911 tarihinde Pülümür mıntıkasında Haydaranlı, Keçeluşağı, Baluşağı Lolanlı ve Abbasuşağı aşiretleri şakavette bulduklarından üzerlerine gidilmiş ise de sonuçta idare-i maslahat yolu tutulmuştur^[131].

1914 Ağustos’unda Dersim Belediye Reisinin yeğeni, Ferhaduşağı aşiretine mensup kişilerce öldürülünce, katilinin yakalanması için harekete geçilmiş, bunun üzerine Ferhaduşağı aşireti isyan etmiştir. Karaballı, Aşağı Abbas, Abbas Uşağı ve Koçuşağı aşiretleri de isyana katılmışlardır. Ferhad Uşağı aşireti reisin öldürülmesiyle aşiretler çekilmek zorunda kalmışlardır^[132]. Yine 1914’te Kırgan aşiretinin Sin Nahiyesi müdürünü kovmasıyla üzerlerine asker gönderilmiş, Kavuşağı, Arslanuşağı, Bezgaruşağı ve Yukarı Abbasuşağı aşiretlerinin devlet yanında yer aldığı bu harekâta, Kırgan aşireti reisi Süleyman Ağa’nın vurulmasıyla aşireti de dağıtılmıştır^[133].

Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Harbi’ne girmesiyle birlikte, Dersim’deki aşiretlerin bir kısmı Ermeniler ve Ruslarla işbirliği yapmışlardır^[134]. Bu arada gerek I. Dünya Harbi öncesi ve gerekse harp devam ederken özellikle Ermeniler, bölge halkını yanlarına çekmek için büyük faaliyetlerde bulunmuşlardır^[135]. 1916 yılında Ferhaduşağı aşiretinin üzerine Halit Paşa kumandasında bir nizamiye taburu gönderilmiş ve Ferhaduşağı aşireti tesirsiz hale getirilmiştir. Yine 1916 yılında Kureyşan aşireti reisi Ali Ağa, Doğu Dersim’deki bazı aşiretlerle Nazımiye’yi işgal etmişti^[136]. Koçgiri hadisesinden sonra Dersim’e gelen Alişer ve adamları Dersim’e dağılmışlardı^[137]. Ayrıca Ruslar, Dersim işgal edilse bile kendilerine zarar verilmeyeceği propagandasında bulunuyorlardı. Ermeni tehciri sırasında bir kısım Ermenilerin bu bölgedeki aşiretlere sığınması sebebiyle Ermeniler, Ruslar ile Dersim’deki aşiretler arasında arabuluculuk yapıyorlardı^[138]. Dersim Aşiretleri Nazımiye, Mazgird, Çarsancak ve Pertek kazalarına hâkim iken^[139], Ruslar Erme-

bulunan eşya ve hayvanat tamamıyla tevzii olundu. Lâzım gelen nasihatlar tekrar edilerek, cümlesi geri gönderildi...”.

[131] Dah. Vek. Jan. Umum. Kom. Dersim, s.161

[132] Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.71.

[133] Dah. Vek. Jan. Umum. Kom. Dersim, s.161-162.

[134] Nuri Dersimi, Dersim Tarihi, s.113-114.

[135] Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Dersimi, Dersim Tarihi, s.89. Ayrıca bkz. Hayri Başbuğ, Türk Kürtleri ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri, Ankara, 1984, s.18-24.

[136] Dah. Vek. Jan. Umum. Kom., Dersim, s.162.

[137] Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.72.

[138] Dah. Vek. Jan. Umum. Kom. Dersim, s.164.

[139] Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.72.

niler'in de yardımı ile Pülümür içlerine girerek, Hüseyin Bey-zâde Mustafa Bey'in malına ve namusuna tasallutta bulununca Mustafa Bey Ruslar'ın karşısında yer almıştır. Bu arada Rus ordusu karşısında çekilen Osmanlı Ordusunun bazı silâhları Dersim'de bulunan aşiretlerin eline geçmişti^[140]. Dersim'deki aşiretlerin Ruslar aleyhine dönmeleriyle, aşiretler Rus ordusuna saldırarak bir kısım silâh daha ele geçirmişlerdir^[141]. Ruslar'ın harpten çekilmelerinden sonra bölgeye gelen Galatalı şevket Bey komutasındaki Osmanlı kuvvetleri aşiretleri etkisiz hale getirmişlerdir^[142]. Bununla birlikte Dersim bölgesinde bulunan aşiretlerin ellerindeki silâhları toplamak mümkün olmamış ve mesele **Cumhuriyet Dönemi'** ne intikal etmiştir.

Sonuç olarak, 1848 tarihinden itibaren bölgede yapılmak istenen düzenlemeler aşiretlerin ıslahının yapılmaması sebebiyle başarısız olmuştur denilebilir. Bu arada bölge tarihi de bir nevî aşiretlerin asayişsizlik tarihidir. Osmanlı Devleti uzun bir müddet bu bölgede bulunan aşiretleri kendi hallerine bırakmış, XIX. yüzyılın ikinci yarısında bölgede bir kısım düzenlemeler yaparak istenmişse de, bu sefer de aşiretlerin tepkileri ile karşılaşmıştır. Dolayısıyla aşiretlerin ıslahının mümkün olmadığı takdirde, bölgede ciddi manada bir ıslahat yapılamayacağını anlaşılması üzerine, bir kısım aşiret reisleri taltif edilme yoluna gidilmiştir. Ancak bu da meseleyi çözmediği gibi, şevket olaylarını daha da artırmıştır. Aşiretlerin ıslahı için bölgeye 1850 tarihinden başlanarak bir kısım askerî harekâtlar yapılmış ise de, bunlardan kesin bir sonuç almak mümkün olmadığı için, diğer alanlarda yapılmak istenen düzenlemeler de yarım kalmıştır. Dersim'deki aşiretler bölgenin coğrafi konumundan büyük ölçüde istifade etmişlerdir. Aşiret reisleri ve ağalar halk üzerinde büyük bir nüfûza sahip olduklarından, özellikle eğitim sahasındaki ıslahatlara karşı çıkmışlar ve halkın cahilliğinden istifade etmek suretiyle şevketlerini devam ettirmişlerdir. Bu arada Dersim'deki aşiretlerin bazıları çeşitli yollardan elde ettikleri silâhlarla büyük ölçüde silahlanmışlardır. Böylece bu bölgedeki pek çok mesele gibi aşiretlerin ıslahı meselesi de Cumhuriyet sonrasına intikal etmiştir.

II. OSMANLI DÖNEMİNDE DERSİM

SANCAĞINDAKİ AŞİRETLERİN DAĞILIMI

Dersim bölgesinde bulunan aşiretlerin daha milâttan önceki dönemlerde Orta Asya'dan bu bölgeye geldiği yolunda bazı görüşler mevcuttur. Bununla birlikte tarihi kayıtlar, bölgede aşiretlerin asıl yerleşiminin 1071 Malazgirt Meydan Muha-

[140] Dah. Vek. Jan. Umum Kom. Dersim, s.163.

[141] Suat Akgül, Yakın Tarihimizde Dersim isyanları ve Gerçekler, İstanbul 1992, s.26.

[142] Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.72.

rebesi'nden sonra olduğunu göstermektedir. XIII. yüzyılda ise bölge Asya'da meydana gelen siyasî gelişmelere paralel olarak, daha da hareketlenmiştir. Osmanlı dönemine gelinceye kadar, değişik zamanlarda ve değişik sebeplerle bölgeye pek çok aşiret mensubu yerleşmiş ve bunlar arasındaki mücadeleler Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Bu arada bölgede Osmanlı hâkimiyetinin başlamasından önce cereyan eden Osmanlı-Safevî mücadelelerinin, daha sonraki dönemlere tesirleri -özellikle aşiretler açısından- çok olumsuz olmuştur.

Osmanlı hâkimiyeti süresince Dersim bölgesinde yaşayan halkın büyük bir bölümünü aşiretler oluşturmaktaydı. Bölge ile ilgili hazırlanan raporlardan anlaşıldığına göre, Çarsacak Çemişgezek, Mazgirt ve Pertek kazalarında bulunan halkın bir bölümü aşiret mensubu olmayıp, pek çoğu ziraatle meşgul idiler. Bu kazalar içerisinde özellikle Çarsacak ve Çemişgezek'teki halkın büyük bir bölümü ziraatla uğraşmakta olup, bu kazalarda yaşayanlar aşiretlerin tasallutundan çok şikâyetçi idiler. Dersim Sancağı'nı teşkil eden diğer kazalar Mazgird, Ovacık, Kızılkilise (Nazımiye), Kuzican (Pülümür) ve Pah kazaları halkı büyük ölçüde, bölgedeki çeşitli aşiretlere bağlıydı^[143].

Osmanlı Devleti'nde “ il ” veya “ **Ulus** “ adı altında gururlandırılan Konar-Göçerler sırasıyla boy (kabile), aşiret, cemaat, oymak ve oba şeklinde bölümlere ayrılmış olup Aşiretlerde aşiretbeyi (mîr-i aşiret) aşiretin idarî işini yürütmekteydi^[144]. XVI. yüzyıla ait kayıtlarda Dersim bölgesinde yaşayan aşiretlerin yapıları hakkındaki bilgiler, bu sistemin Dersim'deki aşiretler için de aynı olduğunu ortaya koymaktadır. Gerek bu dönemde ve gerekse bunu takip eden dönemlerde, Dersim bölgesinde yaşayan aşiretler tahrîr defterlerinde ve daha sonra tutulan kayıtlarda, “ Türkman Ekrâdı, Yörükân Ekrâdı veya Ekrâd veya Ekrâd Türkmânı, Ekrâd-ı Yörükân, Türkmân Ekrâdı Yörükânı” gibi adlandırılmışlardır. Bu ise Türk aşiretlerinin “ yerleşik ve konar-göçer “ olmalarına göre yani sosyo-ekonomik hayat tarzlarından doğmuştur. Ancak bölgeyi ve aşiretleri iyi tanımayan bir kısım Osmanlı idarecileri özellikle Dersim hakkında gönderdikleri raporlarda, aşiretleri Türk veya Kürt olarak adlandırmak suretiyle büyük bir yanlışlığa düşmüşlerdir^[145].

XVI. yüzyılda çeşitli sebeplerle Osmanlı kayıtlarına intikal eden Dersim bölgesindeki aşiretler şeyh Hasanlu, Felakî, Ferhaduşağı, Şamuşağı, Koçuşağı, Bahti-

[143] 1903 Yılında Dersim Mutasarrıfı Arifi Paşanın raporu için bkz. Dah. Vek. Jan. Umum. Kom. Dersim, s.191-194. 1906 yılında Dersim Mutasarrıfı Celâl Bey'in raporu için bkz. BA., İrade Dahiliye 19. RA. 1324, Hususi: 26.

[144] Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmeleri, Ankara 1988, s.16-17.

[145] Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar, İstanbul 1988

yarlu, Abbaslu ve Dersimli (Dersimli-Desimlü) aşiretleridir^[146].

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda tespit edilen aşiretler iki gruba ayrılmaktadır^[147].

I. Şeyh Hasanlı

1. Şeyh Hasanlı

2. Seyyidanlı

II. Dersîmânlı

Bu aşiretlerden Dersîmânlı (Dersimli) aşireti, Kızılkilise (Nazımiye), Mazgird, Ovacık kazalarında oturmaktaydı^[148]. Şeyh Hasanlı ve Seyyidanlı aşiretleri ise Garbî Dersim mıntakasında oturmaktaydı^[149]. Esasında bu dönemde Dersim mıntakası,

1. Garbî Dersim

2. Şarkî Dersim, olmak üzere ikiye ayrılıyordu.

1896-1926 tarihleri arasında bu bölgede görev yapan Mehmed Zülfü Bey'in verdiği bilgilere göre; şarkî Dersim, Nazımiye, Mazgird ve Mameki'dir. Bu bölgede yaşayan aşiretler, Moğol istilâsı önünden kaçarak 40 sene İran hâkimiyetinde kalmışlardır. Uzun Hasan Bey zamanında Diyârbekir havalisinde bulunan bu aşiretler, Timur'un Anadolu'ya girdiği zaman Dersim'e yerleşmişlerdir^[150]. Garbî Dersimliler ise ecdâtlarının Horasan'da bulunan ve Cengiz istilâsı ile batıya göç eden Hasan Dede olduğunu söylemektedirler. Hasan Dede Bağdat'tan Konya'ya gelmiş ve burada Selçuklu Hükümdarı Alâeddin'e tabi olmuştur. Bunun üzerine Sultan Alâeddin kız kardeşi Gevher Hatun'u Ahmed Dede (Hasan Dede'nin oğlu olmalı) ile evlendirmiş ve Malatya'da iskân etmiştir. Daha sonraları bu aşiret Dersim'e yerleşmiş ve aşiret reisinin iki oğluna nispetle şeyh Hasan ve Seyyidanlı adlarını almışlardır^[151].

Şeyh Hasanlı aşiretinin 1705 yılında Malatya'nın Gerger Kazası'nda sakin oldukları ve bu dönemde Dersim'e geldikleri görülmektedir^[152]. Bu tarihlerde tekrar eski yerlerine dönmeleri emredilmiş ise de^[153] bir daha bu bölgeden çıkmamışlar-

[146] Cevdet Türkay'dan nakleden, Mahmut Rişvanoğlu, Saklanan Gerçek, II. Cilt, s.893-970.

[147] BA., İrade Dahiliye, 19. Ra. 1324, Hususi: 26.

[148] BA., İrade Dahiliye, 19.Ra. 1324, Hususi: 26.

[149] Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.81.

[150] Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.82.

[151] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.81-84. Ayrıca Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey'in bu konudaki sözleri için bkz. TBMM, Gizli Celse Zabıtları, Cilt II, Ankara 1980, s.252-253

[152] Yusuf Halaçoğlu, a.g.e., s.50.

[153] BA. Cevdet Dahiliye, No: 1697.

dır. 14 Mayıs 1906 tarihli Mutasarrıf Celâl Bey tarafından takdim edilen raporda Şeyh Hasanlı aşiretinin, "... kendi rivâyetlerine göre bir iki asır evvel Malatyâda vukû'a gelen zelzele-i 'azîme üzerine mezheben te'alluklarına mebnî muvakkatan ve misâfireten..." Dersim'e geldikleri ve bir daha geri dönmedikleri anlaşılmaktadır^[154].

Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretlerden Şeyh Hasanlı aşiretine bağlı olanlar umumiyetle Hozat, Ovacık ve " *Dersim içi* " denilen mıntakada, Dersimli aşiretine bağlı olanlar ise yine umumiyetle Nazımiye (Kızılkilise), Mazgird ve Pülümür (Kuzican) kazalarında ikamet etmekteydiler^[155]. XIX. yüzyılın ikinci yarısında söz konusu aşiretlerin buldukları yerler hakkında en önemli belgeyi ise 3 Temmuz 1908 tarihli " *Dahiliye Nezaretine sunulan bir arz* " oluşturmaktadır. Bu sırada Harput Sancağı Mutasarrıfı olan Hayri Efendi'nin sunmuş olduğu bu arzda, aynı zamanda Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretler ve buldukları yerler hakkında da önemli bilgiler vardır^[156]. 1908 tarihinde Harput Sancağı Mutasarrıfı bulunan Hayri Efendi'nin sunduğu arza göre, Dersim Sancağı'nda toplam olarak 29 Aşiret bulunmaktaydı. Buna göre 1908 tarihinde Dersim Sancağı'na bağlı kazalarda toplam olarak aşiretler ve silâh sayıları şöyleydi^[157].

Kazası	Aşiret Sayısı	Tahmini Silahlı Adam Sayısı	Tahmini Yeni Silah Sayısı
Hozat	8	3.250	850
Ovacık	6	2.500	450
Kızılkilise	6	2.550	350
Mazgird	9	4.500	500
TOPLAM	29	12.800	2.150

14 Mayıs 1906 tarihinde Dersim mutasarrıfı Celâl Bey, Dersim Sancağı'nın nüfusunu Mazgird Kazası 9.000, Hozat Kazası 7.000, Kızılkilise 6.000 ve Ovacık 4.000 olmak üzere 26.000 olarak kaydetmiştir^[158]. Celâl Bey de, Dersim Sancağı'ndaki aşiretlerin tahminî 12.000 civarında silâhlı adam çıkarabileceklerini bildirmektedir ki, bu sayı Hayri Efendi'nin verdiği rakama oldukça yakındır^[159].

Gerek 1906 ve gerekse 1908 yılında yazılan raporlarda, Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretler içerisinde Mazgird ve kısmen de Kızılkilise (Nazımiye) aşiretlerinin yarı yarıya ıslahlarının gerçekleştiği, Hozat ve Ovacık'ta bulunan aşiretlerin

[154] BA., İrade Dahiliye, 19. RA. 1324, Hususi: 26.

[155] BA., İrade Dahiliye, 19.RA. 1324, Hususi: 26.

[156] BA., İrade Dahiliye, 3.C. 1326, Hususi : 1.

[157] BA., İrade Dahiliye, 3.C. 1326, Hususi : 1

[158] BA., İrade Dahiliye 19.RA. 1324, Hususi: 26.

[159] BA., İrade Dahiliye, 19.RA.1324, Hususi : 26.

ise şekavete devam ettikleri kaydedilmiştir. Bu arada aşiretlerin arazilerinin ziraata uygun olanlarının bile büyük bir bölümünün ziraatla uğraşmadıkları ve hayatlarını eşkıyalık ile idâme ettirdikleri belirtilmektedir. Ayrıca aşiretlerin önemli ölçüde silahlandıkları da dikkat çekmektedir. Söz konusu raporlarda, asayişsizliğin ortadan kaldırılmadığı takdirde bunun devam edeceği de kaydedilmiştir^[160].

Dersim Sancağı'nda adı şekâvet olaylarına karışan aşiretler “ *karargâh-ı ibtidâilerinde mukim* “ olarak tarif edilmektedir^[161]. 1892 tarihli bir kayıttan anlaşılacağına göre Dersim köyleri oldukça küçüktü^[162]. “... Çünkü bu karyelerin en büyüğü yigirmi-otuz mezraâların en cesîmi sekiz-on hânedan ibarettir. Bir kaç keçi bir koç koyunla bütün ailesi halkını alub yaz mevsiminde cibâl-i mürtefiâda haymenişin olan ekrâd kış basub da açıkda barınmak mümkün olmayacak bir hâle geldikten sonra karyelerine mezraâlarına uğramazlar kış geliüb herkes hânesine çekilmek mecburiyetine düşdüğü bir zamânda ise yekdiğeriyle hatt-ı muvâsalası kesilen kurâ ve mezârîde kışlarlar...”. Buradan da anlaşılacağı üzere Dersim'deki aşiretler oldukça dağınık bir halde yaşamakta idiler. V. Cuinet'e göre, 1890 tarihinde Dersim Sancağı'nda toplam 518 köy bulunmaktaydı ki, bunun dağılımı şöyleydi ^[163]:

<u>Kaza Adı</u>	<u>Köy Sayısı</u>
Hozat	100
Çemişgezek	98
Çarsancak	90
Mazgird ve Pertek	80
Kuzican	80
Ovacık	40
Pah	30
	<hr/>
	518

Büyük bir ihtimâle sâlnâme kayıtlarına dayanarak, V. Cuinet 1890 yılında Dersim Sancağı'nın toplam nüfusunu 63.000 civarında vermektedir^[164]. Oysa H.

[160] BA., İrade Dahiliye, 19. RA. 1324, Hususi: 26; İrade Dahiliye, 3. C. 1326, Hususi : 1.

[161] BA., İrade Dahiliye, 3. C. 1326, Hususi : 1.

[162] BA., Yıldız Tasnifi, Sadaret Res.Mar. Evrakı, Dosya No: 60, Sıra: 27 (17.Z.1310).

[163] Vital Cuinet, La Turquie d'Asie, Paris 1892, s.384-405.

[164] Vital Cuinet, a.g.e., s.384-405.

1310 (1892) ve H. 1312 (1894) Ma'mûretü'l-Azîz Salnamelerinde verilen rakamlar birbirini tutmamaktadır. Buna göre 1892 tarihinde Dersim Sancağı'nın toplam nüfusu 71.000 civarında^[165], 1894 tarihinde ise 60.000 civarında idi^[166].

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin toplam nüfusları hakkında sağlıklı bir bilgi yoktur. Bununla birlikte aşiretlerin nüfusun yarısından fazlasını oluşturması muhtemeldir.

SONUÇ

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda tespit edilen aşiretlerin bu bölgeye nereden gelip yerleştikleri konusundaki fikirleri iki maddede toplamak mümkündür. Buna göre, bir kısım araştırmacılar bazı aşiretlerin köklerini hicri onuncu yüzyılda tarikatların ortaya çıkmasına kadar götürmektedirler. Başta Ahmed Yesevî ve daha sonra Hacı Bektaş Veli'ye bağlanan ya Orta Asya'dan yeni gelmiş veya daha önce gelerek İran'a yerleşmiş olan aşiretler, Anadolu'nun Türkleşmesine paralel olarak, Anadolu'ya gelmişler ve bir kısmı da Dersim mıntıkasına yerleşmişlerdir. İkinci görüşe göre ise, XIII. yüzyılın hemen başlarında Orta Asya'da başlayan Moğol akınları neticesinde İran'ın Horasan bölgesinde yaşayan bir kısım aşiretler, Moğol tehlikesinden korunmak için oldukça sarp bir araziye sahip Dersim civarına yerleşmişlerdir^[167]. Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin özellikle Dersimli aşiretine mensup olanları, Horasan'dan geldiklerini kabul etmektedirler^[168]. Ayrıca Celâlettin Harzemşah'ın hatırası da Dersim mıntıkasında uzun süre muhafaza edilmiştir^[169]. Bunun yanı sıra Tunceli Vilâyeti'ndeki yer adlarının incelenmesi sonucu, bunun Orta Asya ve Horasan'dan izler taşıdığı da tespit edilebilir^[170].

Ayrıca aşiret adları içerisinde bu bölge ile ilgili adların bulunması da dikkat çekicidir^[171] Meselâ Dersim aşiretleri içerisinde de adı geçen *Alanlı*, Hazar Denizi'nin kuzeyinde, Dağıstan'da, Kırım'da yaşayan İran menşeli Alanlar'ın bir koludur. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

[165] H. 1310 Tarihli Ma'mûrâtü'l-Azîz Sâlnamesi, s.246-262.

[166] H. 1312 Tarihli Ma'mûrâtü'l-Azîz Sâlnamesi, s.227-235.

[167] Konu ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Nazmi Sevgen, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Ankara 1982, s.11 vd. ; M. Şerif Fırat, Doğu illeri ve Varto Tarihi, Ankara, 1983, s.83 vd.; M. Salih San, Doğu Anadolu ve Muş'un izahlı Kronolojik Tarihi, Ankara 1982, s.29 vd. Ahmet Turan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, II, Ankara 1992, s.20.

[168] Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.90. Ayrıca bkz. TBMM, Gizli Celse Zabıtları, cilt II, Ankara 1980, s.252-253

[169] M. Şerif Fırat, a.g.e., s.85, Ali Kemal, Erzincan Tarihi, s.46.

[170] Ahmet Turan, Türk Kültürü Araştırmaları, Doğu ve Güneydoğu Anadolu II, Ankara 1992, s.45-58.

[171] Fahrettin Kızıoğlu, Kürtler'in Türklüğü, Ankara 1968, s.101.

Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin bir kısmı ise Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail mücadeleleri sonucu bu bölgeye yerleşmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Doğu seferi sırasında bu bölgeye yerleşen aşiretler; Çarıklı, Lolanlı, Şadili, Arslan Uşağı ve Balaban aşiretleridir. Özellikle bölgenin oldukça sarp bir araziye sahip olması Doğu bölgesindeki pek çok Alevî aşiretlerin bu bölgeye sığınmalarına sebep olmuştur. Bu aşiretler daha önceleri bu bölgeye yerleşen aşiretlerle karışmışlardır.

Alevî ve Bektaşî olan bu aşiretlere karşı Osmanlı döneminde sert bir politika takip edilmiş ve arazinin de durumu sebebiyle daha sonraki dönemlerde kaderlerine terk edilmişlerdir^[172]. Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin, Yavuz Sultan Selim dönemi sonrasında da Alevilikle ilgileri devam etmiştir. Bununla birlikte Orta Asya menşeli âdet ve göreneklerini de terk etmemişler ve bu adetlerini Osmanlılar zamanında da devam ettirmişlerdir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile uygulamaya çalıştığı bir kısım yeni düzenlemeleri bütün ülkeye teşmil etmek için uğraşmaya başlamıştır. Bu cümleden olmak üzere 1848 tarihinde Diyârberkir Eyaleti yeniden teşkilâtlandırılmış ve Harput ayrı bir eyalet haline getirilerek, Dersim Sancağı teşkil edilmiştir. Dersim Sancağı'nın teşkil edilmesinden sonra, ülke genelinde yapılan bir kısım değişiklikler bu mıntıkada da yürürlüğe konulmuştur. Ancak Osmanlı Devleti uzun bir süre bu bölge ile yeterince ilgilenmediğinden dolayı, Dersim Sancağı'nda yaptığı yeni uygulamalarda fazla başarılı olmamış ve özellikle bu tarihe kadar devlet otoritesinden uzak yaşayan aşiretlerin muhalefeti ile karşılaşmıştır.

Dersim Sancağı'ndaki yeni uygulamalar için bir kısım aşiretlerden istifade etme yoluna gidilmiş, bununla birlikte aşiretler yapılmak istenen değişiklikleri fazla benimsemediklerinden dolayı, bu durum aşiretler arasındaki çekişmeleri artırmak ve bir kısım aşiretleri daha imtiyazlı bir hale getirmekten başka bir sonuç vermemiştir.

Bölgede 1848 tarihinden Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde, bir kısım yeni düzenlemeleri gerçekleştirmek mümkün olabilmiş ise de, tam manası ile aşiretleri ıslah etmek mümkün olmamıştır. Bunun başlıca sebebi ise bu bölgede görülen aşiret hayatının devam etmesidir. Özellikle **aşiret reisleri** ve **seyyidlerin** bölge halkı üzerindeki tesirleri büyük olup, bu kişiler halkı istedikleri gibi yönetmişlerdir. Yapılmak istenen yeniliklerin kendi durumlarını tehlikeye düşürdüğünü görünce de, yeni uygulamalara karşı çıkmışlardır.

Osmanlı Devleti bölgede devlet otoritesini tesis etmek için 1848 tarihinden

[172] M. Şerif Fırat, Doğu illeri ve Varto Tarihi, s.89-99.

itibaren bir kısım askerî harekâtlar yapmıştır. Bu harekâtlar sonucunda başlangıçta bir kısım başarılar elde edilmiş ise de, askerin bölgeden çekilmesi ile durum tekrar eski haline dönmüştür. Osmanlı Devlet adamlarının bölge ile ilgili olarak yazmış oldukları raporlarda yer verdikleri **bölgede askerî harekâtlarla beraber, ıslahatların yapılması gerekliliği**, bir türlü uygulanamamıştır. Bölgenin oldukça ârızalı bir coğrafi konuma sahip olması, bu bölgede Osmanlı Devleti'nin işini zorlaştıran bir diğer husus olmuştur.

1848 tarihinden Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde aşiretlerin bir kısmı devlet otoritesini kabul etmek istememişler ve asayişsizlik bu bölgede sürmüştür. Bununla birlikte bu dönemde Dersim Sancağı'nda meydana gelen bu asayişsizlik hareketlerini belli bir sebebe bağlamak mümkün değildir. Bunun başlıca sebebi, uzun bir dönem aşiret hayatını sürdüren bölge halkının birden bire bundan vazgeçmeyi kabul etmemesi olmalıdır. Esasında XIX. yüzyılda Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde meydana gelen bir kısım isyan hareketlerine bakıldığında bunun siyasî, etnik ve dinî bir mahiyet arz etmediği görülmektedir. Dolayısı ile Dersim Sancağı'nda da, Osmanlı döneminde meydana gelen hadiselerin dinî veya etnik bir mahiyeti söz konusu değildir.

Bölgede yaşayan aşiretlerin hemen tamamı konar-göçer hayatını sürdüren aşiretlerden oluşmakta olup, buldukları bölgenin ziraata elverişli olmamasından dolayı daha ziyade hayvancılıkla uğraşmışlardır. Bu bölge hakkında devlet merkezine gönderilen raporlarda bölgede görülen eşkıyalık hareketlerinin daha ziyade geçim sıkıntısından kaynaklandığı belirtilmiştir. Ancak eşkıyalığı sadece iktisadî sebeplere dayandırmak doğru değildir.

Sosyal bir olay olarak karşımıza çıkan eşkıyalık ve eşkıyalar üzerine değişik görüşler ileri sürülmüştür. Eşkıyalık, başka bir deyişle kanun dışı kalmaktır. Yani mevcut düzenin meşru kanunlarının tersine davranışlarda bulunmaktır. Bu tarife göre eşkıyalığın mahiyeti daha da genişlemektedir. Kanun dışına çıkışın pek çok sebebi vardır. Hakim olan görüşe göre iktisadî zorluklardan dolayı geçim sıkıntısına düşen veya haksızlığa uğrayan bir kişi eşkıyalık yapmaktadır. Bunu büyük topluluklar olarak da düşünmek mümkündür. Oysa bu izahlarda meselenin ahlakî yönünün ele alınmadığı görülmektedir. Zira bu hadisenin bir de ahlakî ve psikolojik yönü vardır. İnsan her devirde aynı özelliklere, dolayısıyla aynı endişe ve korkulara veya ihtiraslara sahiptir. Daha kolay yoldan kazanmak, kısa zamanda ve zahmetsizce kazanmak, her insanın benliğinde bulunan bir duygudur. İşte insanda var olan bu duygulara, söz konusu sebepler de eklenince, eşkıyalık için zemin oluşmaktadır. Dolayısıyla eşkıyalık yapanlar halktan da bazı yardımlar

görmek suretiyle, bunu daha sonraları meşru bir iş gibi görmeğe başlamışlardır.

Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere, eşkıyalığın sebepleri sadece iktisadî meseleler değildir. Öyle olsaydı, Dersim Sancağı'nda yaşayan bütün aşiretlerin eşkıyalık olaylarına karışmaları gerekirdi. O halde burada bir kısım başka sebepler de söz konusudur. Uzun süre devlet kontrolünden uzak kalan kişiler veya aşiretler uygun zemini de bulunca kanun dışı hareketlere başvurmuşlardır. Ancak bu durum bütün aşiretler için söz konusu değildir. Bu arada bu bölgede yaşayan aşiretlerin göçebeliği yani hayat şartları dolayısıyla iktisadi şartlar, kanun dışı davranışların haklı ve asıl sebepleri olarak kabul edilemez.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda meydana gelen eşkıyalık olaylarının sebebi de sadece iktisadî meseleler değildir. Bu bölgede eşkıyalık olaylarına karışan aşiretlerin kendilerini geçindirmeğe yetecek kadar arazileri ve başka geçim kaynakları -özellikle hayvancılık- vardır. Dolayısıyla eşkıyalık olaylarına karışan aşiretler soygun yaparak elde edecekleri paraya muhtaç değildirler. Buna ilave olarak üzerlerine düşen vergileri veremeyecek durumda da değildirler. *Aksine Dersim Sancağı'nda olduğu gibi vergi vermek ve bu yolla kontrol altına girmek istememektedirler.* Bütün bunlara dayanarak eşkıyalığın iktisadî ve sosyal düzensizlik, ahlakî çöküntü ve merkezî otorite boşluğundan doğan bir sosyal olay olduğu söylenebilir. Bu sayılan şartların tamamı Dersim Sancağı'nda olduğundan dolayı, eşkıyalık da kaçınılmaz olarak oldukça yaygınlaşmıştır.

Uzun bir dönem devlet otoritesinden uzakta yaşayan bir kısım aşiret reisleri ve seyyidler, bölgede yapılmak istenen yeni uygulamalarla kendi hâkimiyetlerinin zayıflayacağını anlamışlar ve devamlı surette buna karşı çıkmışlardır. Devletin yanında görünen bir kısım aşiret reisleri de, bu niyetlerinde bir türlü samimi olmamışlardır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nın iktisadî durumu iyi olmasına rağmen, bu durumu düzetmek için bu bölgeye yapılmak istenen yollar, bölgede devlet denetimini artıracak endişesi ile aşiretler tarafından devamlı suretle engellenmiştir.

Dersim Sancağı 1848 tarihinde oluşturulmuş olmakla beraber, Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde bölgede ciddi mânâda bir ıslahat yapılamamıştır. Bunun en büyük zararı ise bölgede yaşayan halka olmuş ve bölge halkı özellikle aşiret reisleri ve seyyidlerin engellemeleri yüzünden bir türlü cehalet zincirini kıramamışlardır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nın teşkil edilmesinden sonra,

bu bölgede devlet otoritesinden uzak kalmaktan dolayı görülen bir kısım meseleler, daha da artarak devam etmiştir. Bölgenin siyasî tarihi bir türlü asayişsizlikten kurtulamamıştır. Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretlerin yine bu dönemde büyük ölçüde silâhlандıkları da dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti bu dönemde içte ve dışta çok büyük meselelerle uğraşmak zorunda kaldığından bu silahlanmayı da önleyememiştir.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

Bâb-ı Ali Evrak Odası Sadaret Evrakı Meclis-i Valâ

A. DVN. Dosya: 98, Gömlek: 71

Cevdet Tasnifi

Cevdet Askerîye, No: 14771, No: 8541

Cevdet Dâhiliye, No: 13821, No: 14257, No: 15197, No: 1697, No: 5657, No: 924.

Cevdet Maliye, No: 9377

Cevdet Zaptiye, No: 1697, No: 2047, No: 3484, No: 576, No: 1094

İRÂDE TASNİFİ

İrade Dâhiliye: No: 14762, No: 13365, No: 23611, No: 13263, No: 14221, No: 18356, No: 22992, No: 24345, No: 24942, No: 26038, No: 39098

İrade Dâhiliye, 12.Ş. 1326, Hususi: 32

15.CA. 1326 Hususi: 36.

21.R 1312, Hususi: 96

3. C. 1326, Hususi: 1.

8. Ca. 1313, Hususi: 63

9. CA. 1326, Hususi:11

19. RA. 1324, Hususi: 26

İrade Meclis-i Valâ, No: 11388, No: 13735., No: 15294, No: 18987, No: 19636,
No: 20339, No: 20503, No: 24271, No: 3551, No: 8431

YILDIZ TASNİFİ

Sad. Res. Mar. Ev. Dosya No: 60, Sıra: 27.

Dosya No: 79, Sıra: 2

Dosya No: 58, Sıra No: 15 Belge No: 5867.

DiĞER ARŐIV KAYNAKLARI

Affairs of Turkey, No: 53 (1978) London, 1978

Affairs of Turkey, No: 53 Belge No: 191.

Affairs of Turkey, No: 53 Belge No: 347.

Affairs of Turkey, No: 53 Belge No: 348.

H. 1310 Tarihli Ma'mûrâtü'l-Azîz Sâlnamesi

H. 1312 Tarihli Ma'mûrâü'l-Azîz Sâlnamesi

TBMM, Gizli Celse Zabıtları, Cilt II, Ankara 1980

TETKİK ESERLER

Akgül, Suat, **Yakın Tarihimizde Dersim isyanları ve Gerçekler**, İstanbul 1992

Ali Kemalî, **Erzincan Tarihi**, İstanbul 1932

Başbuğ, Hayri, **Türk Kürtleri ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri**, Ankara, 1984

Cuinet, Vital, **La Turquie d'Asie**, Paris 1892

Dahiliye Vek. Jan. Umum. Kumandanlığı III, IKS-Sayı:55058, **Dersim**,

Fırat, M. Şerif, **Doğu illeri ve Varto Tarihi**, Ankara, 1983

Halaçoğlu, Yusuf, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı imparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmeleri**, Ankara 1988

Kırzioğlu, Fahrettin **Kürtler'in Türklüğü**, Ankara 1968

Kodaman, Bayram, " Hamidiye Hafif Süvari Alayları II. Abdülhamit ve Doğu Anadolu Aşiretleri ", **Tarih Dergisi**, Sayı: XXXII, Mart 1976, s.428.

Kodaman, Bayram, " II. Abdulhamid ve Aşiret Mektebi ", **Türk Kültürü Araştırmaları**, XV/1-2, 1976, s.255-264.

Komasyon, **Türk Millî Bütünlüğü içerisinde Doğu Anadolu**, Ankara 1986

Nuri Dersimî, **Dersim Tarihi**, Diyarbakir, 1992

Özkök, Burhan, **Osmanlı Döneminde Dersim isyanları**, İstanbul, 1937

Rişvanoğlu, Mahmut, **Saklanan Gerçek Kurmanclar ve Zazaların Kimliğı, II. Cilt**, Ankara, 1994

San, M. Salih **Doğu Anadolu ve Muş'un izahlı Kronoloik Tarihi**, Ankara 1982

Seferoğlu, Şükrü Kaya, **Anadolu'nun ilk Türk Sakinleri. Kürtler**, Ankara 1982

Sevgen, Nazmi, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, Ankara 1982

Turan, Ahmet **Doğu ve Güneydoğu Anadolu, II**, Ankara 1992

Türkay, Cevdet, **Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı imparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, İstanbul 1988

Uluğ, Naşit, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, İstanbul 1939

Yılmazçelik, İbrahim, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1995

Yolga, Mehmet Zülfü, **Dersim (Tunceli) Tarihi**, Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik, Ankara 1994

Karadeniz Havalisindeki Eşkîyalık Hareketlerinin Önlenmesinde Voyvodaların Rolü

Yrd. Doç. Dr. Kemal KAYA
100. Yıl Üniversitesi / VAN

Karadeniz havalisinde meydana gelen eşkıyalık hadiseleri Osmanlı İmparatorluğu'nun genel durumu ile ilgili olup diğer bölgelerdeki olaylarla birçok açıdan benzerlikler göstermektedir. İmparatorluk dâhilinde baş gösteren eşkıyalık hareketlerinin devletin merkezi otoritesinin zayıflaması, mali ve askeri durumu ile bağlantılı olarak geliştiği görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminin temel kurumlarından olup devletin yönetim, mali ve toprak düzenini şekillendiren tımar sistemi aynı zamanda merkezi otoritenin ülkenin her tarafında etkili olmasını sağlayan en önemli uygulama idi. Ekonominin henüz parasallaşmadığı dönemde bu yöntemle devlet hem nakit konusunda sıkıntı çekmemekte hem de vergi toplama konusunda araya herhangi bir mültezimin girmemiş olması nedeniyle devlet gelir kaybına uğramamaktaydı.

Başlangıçta, merkezi otoriteyi her alanda sağlayan tımar sistemi, bozulmanın etkisiyle tersi bir işleve hizmet etmeye başlamış gibi görünmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik kuramsal yapısı, oransal olarak genellikle birbirine yakın ölçekteki toprakları tasarruf eden ve merkezden tayin edilen memurlara oranları merkezi hükümet tarafından belirlenmiş olan vergileri ödeyen bağımsız bir reaya kitlesine dayanmaktaydı. Devletin atadığı görevliler ya vergiyi merkezi hazineye aktarırlar ya da karşılığında askeri veya sivil bir takım hizmetler ifa etmekteydiler. Bu görevlilere tanınan ayrıcalıklı statü, miras ya da nüfuzlarından kaynaklanmaktaydı. Resmi görevin merkezi otorite tarafından verilmiş olması nedeniyle, ayrıcalıklarının ellerinden alınarak reaya statüsüne indirilmeleri de imkân dâhilinde idi. Bu kul sisteminde Osmanlı hanedan sülalesi dışındaki herkes varlığını

devlete borçlu olarak kabul etmekteydi. Mutlak otoritenin sağlanabilmesi, çevredeki güç odaklarının kuvvet kazanmasını engelleyecek bir mekanizmanın işleyişine bağlı idi^[1]. Bundan hareketle klasik dönemde tımar sisteminin, yerelde güç odaklarının ortaya çıkmasını ve güçlenmesini engelleyici bir mekanizma işlevini gördüğü söylenebilir. Tımar sisteminin bozulması nedeniyle tarımda iltizam ve malikâne sistemlerinin uygulamaya başlanması ile yerel güçler de ortaya çıkmaya ve her alanda etkili olmaya başlamışlardır. Tımar sisteminin bu merkezi kontrol işlevi, ticaret ve zanaatın loncalar vasıtasıyla kurumlaştırıldığı şehir ekonomisi üzerinde de etkiliydi.

Akçenin değer kaybından kaynaklanan enflasyon ve hazinenin gelirlerinin giderleri karşılama oranlarında ortaya çıkan açıklar yönetimi yeni kaynaklar bulma arayışına sevk etmişti. Çözüm olarak başvurulmuş ilk yol, mevcut vergilerin arttırılması idi. Savaş gibi olağanüstü durumlarda toplanan avarız-ı divaniye vergisi de başka vergilerle birlikte sürekli toplanan vergiler listesine dâhil edilmişti. Bu uygulama, geliri sabit olan dirlik sahiplerinin de durumlarında kötüye gidişe neden olmuştur^[2]. Paranın reel değerinin düşmesiyle orantılı olarak miktar ve sayıca artan vergiler sayesinde İmparatorluk bünyesinde yeni bir sosyal tip olan ayanların ortaya çıkma zemini de bu dönemde hazırlanmıştır^[3].

Tımar sisteminin çözülmesi, mali yapının bozulması, savaşlar nedeniyle hazinenin daha çok gelire ihtiyaç duyması gibi nedenler, devlet gelirlerinin büyük oranda merkezi hazinede toplanması gibi bir yönetime başvurulması sonucunu doğurmuştu. Tımar sisteminin çözülmeye başlayarak dirliklerin miri mukataa adı ile hazinece el konulmasıyla devam eden bu süreç, Osmanlı mali yapısında mukataalaşmaya paralel olarak iltizam ve malikâne gibi yeni bazı uygulamaların gündeme gelmesine neden olmuştu. Uzun süren savaşlar dolayısıyla devletin içine düştüğü nakit sıkıntısının giderilmesi için ihdas edilen iltizam sistemi de sonuçta ciddi bir çare olamadı. İltizam sistemi ile mültezimlere verilen mukataalar taşrada zengin ailelerin daha da güçlenmelerine yardımcı oldu. Bunlar genellikle klasik dönemde siyasi alandan ziyade sosyal hayatta etkili olup yerelde eşraf ve ayan diye anılan kişilerdi. Aralarında imam, hatip gibi ehl-i şer' olan resmi görevliler de dâhil olmak üzere, büyük tüccarlar ile esnafın ileri gelenleri de bulunmaktaydı^[4]. Boşalan tımarların iltizam usulüyle dağıtılmasının yanında

[1] Heper, Metin, " Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi", Toplum ve Bilim, sayı: 9-10, İstanbul 1980, s. 3-35.

[2] Akdağ, Mustafa, " Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", TAD, Cilt: IV, Sayı: 6-7, Ankara 1966, s. 213-214.

[3] Sencer, Muzaffer, Osmanlı Toplum Yapısı, İstanbul 1969, s. 286.

[4] Yücel, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona dair Genel Gözlemler", Belleten, Cilt: XXXVIII, Sayı: 152, s. 686.

bazı sancakların arpalık olarak vezirlere verilmesi ve bunların idaresi için yerelde güçlü ailelerin mütesellim, muhassıl veya voyvoda olarak görevlendirilmeleri de ayanların güçlenmesine yol açmıştı. 1695'te yayımlanan fermanla malikâne sisteme geçilmesi ilerde Osmanlı coğrafyasında ekonomik ve askeri birer güç haline gelecek olan yerel hanedanların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştı^[5].

Anılan gelişmeler neticesinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı idari yapısında görülen genel karakter, âdem-i merkezîyetçi eğilimlerin yaygınlaşması ile idarecilerin kanna aykırı davranışlarının yanında yerelde etkili olan güçlü hanedanların ortaya çıktığıdır. XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında Rumeli'nin birçok yerinde olduğu gibi, Anadolu'da da yerel güçlerin hâkimiyeti söz konusu idi. Anadolu'nun birçok sancağı ve kazasının yönetimi, şu ya da bu şekilde güçlü âyan ve hanedanların eline geçmişti. Aynı dönemde Karadeniz coğrafyasında da âyanlaşma eğilimleri yaygın olup, birçok sancak ve kaza, yerli âyan ve hanedan mensubu ağa ya da paşalar tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Bolu ve Bartın'da Çalık oğulları, Amasra'da Yirmibeşbölük oğulları^[6], Samsun'da Canıklizadeler ile Hazinedar oğulları^[7], Rize'de Tuzcu oğulları^[8] gibi yerel hanedanlar bölgede hem iyi hem de kötü olarak nitelendirilebilecek sayısız faaliyetin önderi olagelmışlerdir. Anadolu ve Rumeli'de olduğu gibi bu aileler voyvodalık, mütesellimlik ve muhassıllık gibi memuriyetleri üstlenerek güç ve servetlerini daha da arttırma yoluna gitmişlerdir.

İltizam ve malikâne uygulamalarının bir sonucu olarak mukataalaşma süreci ivme kazanmış ve taşradaki bazı hazine defterdarlıkları lağvedilerek yerlerine voyvodalık tesis edilmeye başlanmıştır. Yine aynı şekilde idaresi hazineye geçmiş olan birçok mukataa da voyvodalık çatısı altında birleştirilmekte ve buralara Darphane-i Amire tarafından voyvodalar atanmaktaydı. Ekim alanlarının boş kalmaktan kurtarılması, gelirlerin düzenli toplanabilmesi ve hazinenin zarara uğramasını önlemek amacıyla voyvodalık uygulamasına başvurulması hem merkezî idare hem de yerel idareciler tarafından istenmekteydi^[9]. Elimizdeki mevcut bilgiler, iltizam ve malikâne sistemlerinin yaygınlaşması ile voyvodalığın da paralel bir artış göstererek geniş bir uygulama alanına kavuştuğunu göstermektedir.

Hazinenin elinde bulunan mukataaların ve taşradaki hazine defterdarlıklarının kaldırılarak hazine mukataasının voyvodalık idaresine dönüştürülmesi, bir

[5] Genç, Mehmet, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, İstanbul 2000, s. 105.

[6] Sakaoğlu, Necdet, Çeşm-i Cihan Amasra, İstanbul 1966, s. 156.

[7] Karagöz, Rıza, Canıklı Ali Paşa, Ankara 2003, Beşirli, Mehmet, "XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Âyan-Devlet Perspektifinden Trabzon Vâlisi Hazinedârzâde Süleyman Paşa", Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih - Dil - Edebiyat Sempozyumu, 03 - 05 Mayıs 2001, İnternet erişim: 02.04.2008.

[8] BOA, HH., 22611E (Bayburt voyvodası İsmail Bey'den Trabzon valisine 5-Z- 1249 tarihli tahrirat)

[9] BOA, Cevdet Maliye, 21773.

takım nedenlerden dolayı pratik bir çözüm olarak düşünölmekteydi. Hazine defterdarlarının çoğunlukla iflas etmiş ve devlete borçlu olmaları, gönderilmesi gereken gelirleri zamanında ödememeleri ya da kendi divanlarına harcamaları gibi nedenler, eski usulün yerine voyvodalık uygulamasının tercih edilmesini sağlamaktaydı. Defterdarlığın kaldırılarak hazine mukataalarının bir voyvodanın emrine verilmesi ile verginin toplanmama riski de bir şekilde azaltılmış olmaktadır^[10]. Yeni mukataaların hazinenin gelirleri arasına katılması ile mütesellim ve mutasarrıfların idareleri altında bulunan çoğu yerlerde sancaklık idaresi kaldırılarak yerine voyvodalık uygulaması tesis edilmeye başlanmıştır.

Devletin içerisinde bulunduğu güvenlik sorunları da voyvodalık uygulamasının yaygınlaşmasını sağlayan etmenler arasındaydı. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi iltizam ve malikâne uygulamaları, yeni bir toprak aristokrasisinin doğmasına ve büyük çiftlik sahibi yerel hanedanların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştı. Taşrada yerel olarak tanınan, yerel koşulları iyi bilen ve ileri gelen bu kişiler zamanla voyvodalık ve mütesellimlik gibi görevler elde etmekle, vergilendirme ve askere alma konularında devlet ile reaya arasında aracılık etmekteydiler. Önemli miktarda kapı halkı besleyerek savaşlarda ve iç güvenliğin sağlanmasında görev almaları, devlet açısından vazgeçilmesi zor unsurlar arasında yer almalarını sağlamaktaydı. Bu hanedanların çoğu, kişisel vurucu güç ve fedaileri olan kapı halklarını, hem devlete, hem reaya karşı gözdağı vermede de kullanmaktaydılar.

Yerel hanedanların bölgelerinde birçok memuriyeti ele geçirmeleri nedeniyle yönetimde âdem-i merkeziyetçiliğin kuvvetlendiği gibi bir izlenim ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlara rağmen bu olguyu, devletin merkezi denetim sağlama çabasının bir diğer tipik merkezileştirme politikası olarak algılamak daha doğrudur. Eşkıyalık hareketlerinde yerel denetim ve güvenliğin merkez tarafından atanan voyvoda gibi yerel güçlerce sağlanması^[11], hiç şüphesiz bu ailelerin merkezi idarenin içine çekilmeleri gibi bir sonucu da beraberinde getirmekteydi. Yine aynı şekilde idari ve mali değişimler neticesinde taşradaki ailelerin zenginleşerek ayanlaşmaları ve memuriyetler yoluyla yönetimde yer almaları da bu güçleri siyasallaştırmakla^[12] merkezi sistemin içine almaktaydı. Yerel güçler bu uygulama ile bir yandan merkezin denetimine girerken diğer yandan merkezden gönderilen vali gibi idarecilerin gücünü dengeleme işlevi görmekteydi^[13]. Bu tarz mer-

[10] BOA, MAD., 9675, 64-208 (1252/1836 tarihli).

[11] Barkey, Karen, Eşkıyalar ve Devlet, Çev: Zeynep Altok, İstanbul 1999, s. 174.

[12] Salzman, Ariel, "İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar ve Ayanlar", Osmanlı, Cilt: 3, Ankara 1999, s.230-232

[13] Salzman, Ariel, Privatizatin and Public Office: The Voyvodalık of Diyarbakır in the Eighteenth Century", The Turkish Maryland Studies, Association Bulletin, 16/1992, No: 2, s. 204.

kezileştirmenin daha çok XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından sonra yoğunlaşmaya başladığını önemle vurgulamak gerekir. Tevcih, beravat ve muhalledat kayıtları incelendiğinde, XVIII. Yüzyılın ilk yarısına kadar voyvodalık görevini ifa edenlerin çoğunun askeri zümreye mensup ve kayıtlarda ağa olarak geçen kimseler olduğu görülmektedir. Anılan yüzyılın ikinci yarısından itibaren voyvodalık görevine atananlar çoğunlukla yerel hanedanlardandı.

Yukarıda da işaret ettiğimiz meyanda nüfuzlu aile ve hanedanların XVIII. ve XIX yüzyıllarda Karadeniz havalisinde de etkili oldukları, birçok memuriyetleri uhdelere alarak daha da güçlendikleri müşahede edilmektedir. Bolu ve Bartın'da Çalık oğulları, Viranşehir havalisinde Hacı Ahmet oğulları, Amasra'da Yirmibeşbölük oğulları çevrelerinde etkili olup birçok konuda devlet açısından önemli ve vazgeçilmez bir konumda oldukları görülmektedir. Merkezi idare açısından önemli olma durumlarından istifade ile nüfuzlarını kullanmakta zaman zaman fütursuzca davranışlar sergilemişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1760'lı yıllardan itibaren Batıdaki cephelerde uzun süreli savaflara girmesi çok sayıda askerin silâh altına alınmasını bir zorunluluk haline getirmişti. İhtiyacın karşılanması için ülkenin her tarafından istendiği gibi Bolu'dan, Viranşehir'den, Bartın ve Amasra'dan da cepheye gönderilmek üzere voyvoda ve ayanlardan gönüllü asker yazmaları istenmişti. Bölgenin ileri gelenleri, beraberlerinde götürbildikleri askerin miktarına ve cephedeki yararlılıklarına göre çevre üzerinde nüfuzlarını arttırmaktaydılar. Tertip edilen 500–1000 neferlik bu gönüllü askerler çoğunlukla köy delikanlılarından olup savaş eğitiminden geçirilmemişlerdi. Serdengeçti, Dalkılıç, Fedai veya ölüm eri denilen bu gençler, düşman kuşatmasını yarmak, bir kaleye girmek, düşman birliklerine şuursuzca saldırarak panik ve yılgınlığa sebep olmak gibi neticesi oldukça tehlikeli eylemlerde bulunurlardı. Bu savaflardan sağ dönenlerin genellikle merkezi idare tarafından Kapıcıbaşılık ve Serdengeçti Ağalığı gibi unvanlar ile taltif edilmekteydiler^[14].

Maiyetindeki askerlerle birlikte savaşa katılıp bir deniz muharebesinde gösterdiği başarı sebebiyle kariyer basamaklarında hızlıca yükselenlerden biri de Bolu voyvodası Çalıkzade Hacı Ahmet oğlu İbrahim Ağadır. Vezir Tayyar Paşa'nın kendisine müzaheretini nedeniyle ilk önce silahşörlüğe kabul edilerek ardından da Hamamlı adlı köyün idaresi tevdi edilmiştir. Daha sonraları yükseliş devam etmiş, kapıcıbaşılık ve Viranşehir voyvodalığı ile görevlendirilmiştir. Hizmetleri yerine getirme konusundaki titizliği ve başarısına binaen III. Selim'in takdirini kazanmış, halk arasında da sevilen birisi olduğu için Bolu ayanlığı kendisine ve-

[14] Sakaoğlu, Necdet, Amasra'nın Üç Bin Yılı, Zonguldak 1987, s.109.

rilmiştir. İmparatorluğun bütün zorlu anlarında padişah III. Selim'in yardımına başvurduğu önemli kişilerden biri de Bolu voyvodası İbrahim Ağa'dır. Bolu voyvodası İbrahim Ağa, Bıyıklıoğlu isyanının bastırılmasında, Üsküb-ü Akçaşehir (Akçakoca) ayanları arasındaki rekabetten kaynaklanan mücadelenin sona erdirilmesinde, vergi toplanmasında, ordu için asker temininde yararlılıklar göstermiştir. Nizam-ı Cedit askeri teşkilatının Bolu'da kurulması ve 46409 kuruş masrafı olan Nizam-ı Cedit kışlasının inşa edilmesinde çok önemli başarılar göstermiştir. Amasra'da el koyduğu üç adet Rus gemisini III. Selim'e gönderen İbrahim Ağa aynı zamanda Sened-i İttifak'a da katılmıştır^[15].

XVIII. yüzyılda İmparatorluğun her tarafında baş gösteren eşkıyalık hareketlerinin benzerlerine Karadeniz bölgesinde de rastlanılmaktadır. İran ve Rusya ile savaşların devam ettiği dönemlerde kapısız diye ifade edilen şaki gruplar Bolu ve kazalarında da boy göstermekteydiler. Bu tür eşkıyalık hareketlerinin önlenmesi için bölgede bulunan tüm görevlilerin ellerinden geleni yapmaları konusunda sıklıkla uyarılmaktaydılar. 1758 yılında Bolu civarında Küçük Ali adındaki bir eşkıyanın arkadaşları ile birlikte köylüler ve ticaret kervanlarına musallat oldukları, bunların engellenerek ortadan kaldırılmaları için Bolu voyvodasına emir gönderilmişti. 1780 yılında Bolu'ya bağlı Hisarönü, Çarşamba, Bendekli kazalarında yol kesip, çapulculuk yapan eşkıya taifesinin hakkından gelinmesi ve görüldükleri yerlerde yakalanarak teslim edilmeleri istenmişti^[16].

1773 tarihinde, serdengeçti ağalarından ve Bolu'da eşkıyalık yaparak halka zulmeden, seferlere katılmak istemeyen Birinci Bölük Kethüdası ile Yirmi altıncı Bölükten Karavelioğlu Halil ve arkadaşları üzerine voyvoda tarafından gönderilen birlikler bu kişilerin zikredilen hareketlerini sona erdirmişlerdi^[17]. Bölgedeki eşkıyalık ve derebeylik hareketlerinin önlenmesi için Bolu'da bulunan serdar, ayan ve zabıt gibi diğer görevlilerin voyvodanın komutası altında hareket etmeleri istendiği gibi bu mücadelelerde reyanın zarar görmemesi için oldukça dikkatli olunması da özellikle vurgulanmaktaydı. Bölgede etkin olan ve voyvodalık görevini uzun süre ellerinde bulduran Çalıkzadeler, Bolu ve havalisindeki ayanlarla mücadele etmiş ve onları uzun bir süre kontrolleri altında tutmakta da başarılı olmuşlardır. XVIII. yüzyılın sonlarında, Bolu'da Çalıkzadelerin dışında Kırkbil'de Kahvecizade Mehmet, Üskübüde Topçuoğulları, Perşembe'de Kadioğulları mevcut olup çok etkin olamamışlardır. Diğer ayanların etkili olma konusundaki giri-

[15] Özkaya, Yücel, "XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu", II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 1-3 Haziran 1988, Samsun 1990, s.118.

[16] Özkaya, agm, s. 118.

[17] Özkaya, Yücel, "1750-1800 Arasında Bolu'nun Sosyal Durumuna kısa Bir Bakış", Çele, Mayıs,3: 10-11.

şimleri voyvodalık görevini elinde bulunduran Çalıkzadeler tarafından akamete uğratılmıştır. Bolu voyvodasına gönderilen bir emirde Akçaşehir kazasında ayanlık iddiasıyla ortaya çıkan Osman ve kardeşi Hacı Mustafa'nın, beraberlerindeki adamlarıyla Hendek, Eğridere'de yol kesip adam öldürdükleri, Akçaşehir'i zorbalıkla ele geçirip, eski ayanı kaçırmaya mecbur ettikleri ifade edilmektedir. Kaçan ayanın mallarını zapt ettikleri, bu ayan mensup bazı kişileri gizlice, bazılarını da aleni olarak öldürdükleri, halktan gayr-i kanuni olarak çok miktarda para tahsil ettikleri de belirtilmektedir. 1803 tarihli bu emirde anılan olaya karışanların yakalanıp Çankırı'ya sürgün edilmesi istenmişti^[18]. Güvenliğin sağlanması için voyvodaların bir cezalandırma usulü olarak başvurdukları yöntemlerden biri de sürgün cezası idi. Bunun yanında kalebentlik ve baş kesme cezaları da uygulanan usullerdendi. Bolu voyvodasına yazılan bir emirde, Devrek'te Uzun İsmail oğulları Uzun İbrahim ve Kara Halil'in ayanlık daiyesiyle halka zulmetmeleri ve cinayet işlemleri nedeniyle tutuklanarak Samsun kalesinde kalebent edilmeleri istenmişti^[19]. Mengen'de iki yüz kişilik bir eşkıya grubu ile müsademe eden Bolu voyvodası Mustafa Ağa şakilerden beşinin başını keserek sadarete göndermesi^[20], voyvodaların iç güvenliğin sağlanmasında oldukça caydırıcı yöntemlere başvurduğunu göstermektedir.

Voyvodalık *daiyesi* veya başka nedenlerle *ahali ve fukaraya mezalim ve taaddiyatta bulunanların* engellenmesi, yakalanarak cezalandırılması konusunda voyvodalar yetkili kılınmışlardı. Bolu ve civarında bu türden güvenliği tehdit eden eşkıyalık hareketlerinin önlenmesi ve buna iştirak etmiş olan şakilerin cezalarının tertip edilmesi konusunda Bolu voyvodaları görevlendirilmişlerdi^[21]. XVIII. yüzyılın ortalarına kadar Bolu ve civarında çoğunlukla münferit eşkıyalık hareketlerine rastlanılmaktadır. Bolu ve civarındaki voyvodalar bölgedeki şakavetin kısa sürede etkisiz hale getirilmesi konusunda oldukça etkili olmuşlardır. 1808 tarihinde Alemdar Mustafa Paşa'ya karşı gerçekleşen yeniçeri ayaklanmasında Bolu voyvodası Çalıkzade İbrahim Ağa da öldürülmüştür. Ağa'nın ölümünden sonra, onun hayatta iken kontrolü altında tuttuğu diğer hanedanlar ayanlık iddialarını daha kuvvetli bir şekilde dile getirmişlerdir.

Çalıkzadelerden sonra bölgede voyvodalık görevine atananlar diğer ayanlara karşı bir varlık gösteremedikleri gibi çoğunlukla kendileri bir güvensizlik kaynağı olmuşlardır. Karaağaç'ta ortaya çıkan Ali Bey Gerede ile Devrek bölgesinde kon-

[18] Özkaya, Yücel, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu", s.119.

[19] BOA, Cevdet Zaptiye, 274 (Bolu voyvodasına yazılan Ra 1181 tarihli emir).

[20] BOA, HH, 24733 (1251 tarihli telhis).

[21] BOA, HH, 32635 (1225 tarihli takrir), 32464 (1234 tarihli telhis)

trolü ele geçirerek zulüm ve cinayetlerini sergilemiştir. Cezalandırılma korkusu ile Bozok'a giderek ömrünün sonuna kadar Çapanoğullarının yanında kalmıştır. Ereğli de Ali Molla, Gökçesu'da Halil Ağa, Amasra ve Bartın yörelerinde Yirmibeşbölük oğulları etkili olmaya başlamışlardır. Yirmibeşbölük oğullarından İbiş İbrahim Ağa'nın voyvodalık yaptığı dönemde Amasra çevresindeki diğer ayanların teşviki ile bizzat kendisinin tehdit unsuru haline gelmesi üzerine Bolu ve havalisinde yönetimde değişikliğe gidilmiştir. Bu kararın alınmasında o güne kadar birbirleriyle mücadele halinde olan ayanların güçlerini birleştirerek devlete karşı birlik oluşturmaya yönelmiş olmaları da etkili olmuştur. Bu mücadelelerin neticesinde " Bolu ve Viranşehir sancakları varidat-ı cesime-i miriyeden olup bazı derebeyi ve o makule kesana ihale olunmuşsa da Livay-ı merkumenin voyvodalık ile idaresi tazyik ve perişan-ı fukarayı mucib olmağla " denilerek voyvodalık idaresinin yerine mutasarrıflık kurulmuştur^[22].

Karadeniz havalisindeki eşkıyalık hareketlerinden biri de bölgede ayan aileleri arasındaki nüfuz mücadelesi olup Caniklizadeler ile Çapanoğullarının etkinlik kurma istekleri bunun en bariz örneği olarak görülmektedir. Caniklizadeler XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Canik muhassıllığını elde ederek bölgede etkin olmaya başladılar. Hanedanın kurucusu Hacı Ali Paşa olup memuriyeti bir süre ağabeyi Süleyman Bey ile ortaklaşa yerine getirdikten sonra 1760'lı yıllarda tek başına görevi yürüttü. Hacı Ali Paşa, devrin padişahının Kapıcıbaşlarından Fatsalı Çubukçuoğlu ailesinden Ahmet Ağa'nın oğludur. 1720 yılında İstanbul'da doğmuştur. Canikli olarak anılan Paşa, İstanbul'da doğup büyümesine ve tahsilini de orada yapmasına rağmen gençlik yıllarında babasının memleketi olan Canik havalisine gelerek çevreyi tanımış ve kendisine geniş bir muhit edinmiştir. Ağabeyi Süleyman Bey Canik muhassıllığından Trabzon valiliğine tayin olunca, onun yerine 1765 yılında Canik Muhassıllığına tayin edilmiş bu suretle devlet kapisında ilk defa bir vazife alınmıştır. Ali Paşa'nın bu göreve atanmasının en önemli sebebi bölgedeki eşkıyalık hareketlerini önlemede gösterdiği başarı olmuştur. 1768 tarihinde başlayan Osmanlı- Rus savaşında başarılı hizmetleri görülen Canikli Hacı Ali Bey savaş sonra paşalığa yükseltilmiş ve kendisine Samsun'dan başka Amasya, Tokat, Trabzon, Sivas ve Erzurum valilikleri de verilmişti^[23].

Çaparzadeler hanedanının kurucusu olan Mustafa Bey de eşkıya ve levendat taifesini ortadan kaldırmadaki başarısının mükâfatı olarak Bozok mütesellimliğine atanmıştı. Mütesellimlik vazifesi ile birlikte Çaparzade hanedanının güç ve servet edindiği, bölgelerinde oldukça nüfuzlu hale geldikleri görülmektedir. Ar-

[22] Sakaoğlu, Çeşm-i Cihan Amasra, s. 171-172.

[23] Karagöz, Rıza, Canikli Ali Paşa, Ankara 2003, s.14-17.

dından kendisine verilen kapıcıbaşılık ve mirahorluk payeleri itibarlarını arttırıcı bir işlev görmüştür. Hükümetin Canikli Hacı Ali Paşa'ya teveccühüne binaen verdiği memuriyetlerin, hırslı ve kin tutan bir kişiliğe sahip olan Çaparzade Mustafa Bey'i öfkelenirdiği ve iki aile arasındaki rekabetin de bu olguya dayandığı belirtilmektedir. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı'nda başarılı hizmetleri görülen Caniklilere Amasya sancağının verilmesinin akabinde Çaparzade Mustafa Bey'in de taliplisi olduğu Sivas valiliğinin de Ali Paşa'ya tevcihinin iki hanedan arasındaki mücadelenin başlamasına neden olmuştur^[24].

Her iki hanedan arasında oluşan bu rekabetin izalesinde merkezi idarenin izlediği siyaset, dönemin genel karakterini yansıtmak açısından oldukça ilginçtir. Hükümet, hanedanlar arasındaki rekabetten istifade ederek, taraflardan birini destekleyerek diğerini ortadan kaldırmasına yardımcı olmaktadır. Bu siyasetin temel felsefesi, genellikle merkezi otorite için tehdit olarak algılanan tarafın izalesine yönelik olarak işlemektedir. Caniklizadeler ile Çaparzadeler arasındaki rekabette de bu siyasetin gereği olarak kaybetmesi gereken taraf, savaş için on günde otuz bin asker toplayabilme başarısı gösteren Canikli Hacı Ali Paşa seçilmiştir. İki hanedan arasında mücadelelerin devam ettiği süreçte Hükümetin bölgedeki ayan ve idarecilere Çaparzadelerin yanında yer almaları için haber göndermesi de destek verilen tarafın bilinmesi açısından önem arz etmektedir^[25].

Her iki hanedan arasındaki mücadeleler daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Caniklizadelerden Tayyar Mahmut Paşa'nın isyan etmesinde temel sebep, iki hanedan arasındaki rekabet ile III. Selim'in önemli reformlarından biri olan Nizam-ı Cedit'e karşı iki tarafın yaklaşımının farklı olmasıdır. Çaparzadeler Nizam-ı Cedit'e verdikleri destekle merkezi idare nezdinde oldukça iyi bir konumda olup bunu bölgelerinde bir nüfuz aracı olarak kullanmaktaydılar. Tayyar Mahmut Paşa, eskiden beri rakipleri olan Çaparzadelere olan kinini, padişahla olan bu sıcak ilişkileri nedeniyle sultanın reformlarına da yöneltmişti. Nizam-ı Cedit karşıtlığı nedeniyle Amasya sancağının Tayyar Mahmut Paşadan alınarak rakiplerine verilmiş olması, kendisini haksızlığa uğramış olmaktan dolayı isyana sevk etmişti.

Tayyar Mahmut Paşa, isyan maksadıyla nüfuzlu olduğu bölgelerde asker toplamaya başlamış, kendisine bağlı olanlar vasıtasıyla çevredeki yerleşim birimlerine haberler yollayarak Nizam-ı Cedit ve İrad-ı Cedit aleyhinde beyannameler göndererek kendisinin desteklenmesini istemişti. Tokat voyvodasına göndermiş

[24] Mert, Özcan, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları, Ankara 1980, s. 40.

[25] Karagöz, age, s. 109.

olduğu bir mektupta Trabzon'dan gelen kuvvetlerle birlikte Samsun'da kendisine bağlı bir ordu kurduğunu belirterek kendisinin de destek olması halinde İrad-ı Cedit'e bağlanamayacağını belirten bir beyanname göndermişti^[26]. Viranşehir voyvodasına mühürsüz olarak gönderdiği yazısında İrad-ı Cedit'i ortadan kaldırmak maksadıyla Amasya, Erzurum, Trabzon ve Sivas'tan otuz bin asker topladığını ifade etmekteydi. Devamında Bayezid mutasarrıfı Mahmut Paşa, Çıldır valisi Selim Paşa ile Kars valisi Mehmet Paşaların da kendisine katılımıyla sayının yüz bine varacağını belirtmekteydi. Bu şartlar altında Viranşehir voyvodası İbrahim Ağa'nın da kendisine katılmasını istemekteydi^[27].

Tayyar Mahmut Paşa, isyan hareketini bölgede genişletirken kendisine katılmayan idarecileri de görevden alma yoluna gitmekteydi. Kendisine bağlı silahlı adamlarıyla Amasya'yı aldıktan sonra, Sivas, Çorum, Tokat ve Zile'ye yöneldiler. Tokat'ı ele geçiren Mahmut paşa'nın adamları kendilerini bu süreçte desteklemeyen Tokat voyvodasını görevden alarak yerine kendi adamlarından Haydaroğlu'nu voyvoda olarak atadılar. Daha sonra Cabbarzade Abdulfettah Bey'in komutasındaki birliklerin Zile'de Tayyar Mahmut Paşa'nın askerlerini mağlup etmesi üzerine voyvoda Haydaroğlu da kaçmıştı. Bölgedeki halkın Tayyar Mahmut Paşa ve askerlerini desteklememelerinin u konuda etkili olduğu belirtilmekteydi^[28].

Tayyar Mahmut Paşa bütün çabalarına rağmen devletin desteğini yanlarına alan bölgedeki voyvoda, mütesellim gibi görevliler ile diğer hanedanlar karşısında mağlup oldu. Paşa ve kuvvetlerine karşı yapılan mücadelelerde görevlilerin yaptığı masrafların hesabı tutularak kendilerine tam olmasa bile bir kısmının ödenmesi yoluna gidilmişti. Bu mücadele sürecinde harcamalarının karşılığı olarak Kürtün voyvodasına on bin beş yüz kuruş ödeme yapılmıştı^[29].

Karadeniz Bölgesinde nüfuz mücadelelerinden biri de Hazine darzade Süleyman Ağa ile Tuzcuoğulları arasındaki meydana gelen olaylardır. Bu rekabetin temelinde de yukarıda işaret edilen Çaprazadeler ile Canıklizadeler arasındaki olaylarda görüldüğü gibi Süleyman Ağa'nın merkezi hükümet ile ilişkilerinin oldukça iyi olmasından kaynaklanmaktadır. Eskiden rütbe itibarıyla aynı olan iki Ağadan Süleyman Ağa'nın vezir rütbesiyle Trabzon valiliğine atanması diğer Ağa'nın kıskançlığına neden olmuştur. Elde ettiği yüksek memuriyetle daha da güçlenen Süleyman Paşa, bölgenin en önemli güçlerinden biri haline gelmişti. Hacı Süleyman Paşa'nın bölgedeki ayan ve derebeylik olaylarına karşı aldığı hü-

[26] BOA, HH, 4079 B.

[27] BOA, HH, 4048 B, 4048 G, 4048 H.

[28] BOA, HH, 4051 A, 4077.

[29] BOA, HH, 4072 F (Yusuf Ziya Paşa'nın 15 S 1121 tarihli kaimesi).

kümet destekli tutumunu Tuzcuoğullarına da yöneltmiş olması karşı tarafın isyan bayrağını çekmesine sebebiyet vermişti^[30].

Bölgedeki diğer Ağaları da yanına alarak isyan eden Tuzcuoğulları ve avaneleri birçok yeri yağmalayarak halka zarar vermişlerdi. Hem İstanbul'dan hem de Trabzon'dan yazılan emirlerde bölgedeki voyvoda ve diğer idarecilerin de yeteri kadar önlem almaları istenmekteydi. Eşkîyalık faaliyetlerinin olduğu yerlerde eşkıyaya zahire verilmemesi özellikle vurgulanmaktaydı. Tuzcuoğulları ile mücadele konusunda Maçka ve Bayburt voyvodaları oldukça önemli görevler ifa etmişlerdi. Tuzcuoğullarından Abdülkadir'in seksen kadar Laz sebanı ile Bayburt'un Firur köyüne gelmesi üzerine asiler Bayburt voyvodası İsmail Bey tarafından yakalanarak cezaları voyvoda eliyle tertip edilmişti. Yakalananların bir kısmı Erzurum'a gönderilirken Tuzcuoğullarından Kadri'nin de voyvoda İsmail Bey tarafından kesilen başı, denize atılmak üzere Trabzon'a gönderilmişti. Bu başarısına binaen voyvoda İsmail Bey hükümet merkezi tarafından taltif edilmişti^[31].

Buraya kadar Karadeniz Bölgesinde meydana gelen eşkıyalık faaliyetlerinin önlenmesi konusunda havalideki voyvodaların aldıkları önlemler ve mücadeleleri hakkında bilgi verdik. Osmanlı coğrafyasının başka bölgelerinde ve değişik memuriyetlerde olduğu gibi Karadeniz havalisindeki voyvodalar da bazen olumsuz tavırlar sergileyerek güvenliği tehdit eden unsurlar haline gelmişlerdir. Voyvodalık konumlarından istifade ederek belirlenenden fazla vergi toplama ve başka yollarla reayaya zulmettikleri de belgelerde ifade edilmektedir. Voyvodaların reayaya bu tarzdaki hareketleri merkezi idare tarafından ağır bir şekilde cezalandırılmaktaydı. Çarşamba voyvodası Hasan Bey reayaya zulüm ve taaddide bulunduğundan voyvodalıktan alınarak yerine hassa silahşörlerinden Mehmet Yümni Efendi atanırken^[32], aynı gerekçe ile Bayburt voyvodası Paşazade Sadullah Bey de idam edilerek kesilen başı İstanbul'a gönderilmişti^[33].

Voyvodaların görev alanları dışında olan alanlarda etkili olmak istemeleri de rahatsız edici bir unsur olarak görülmektedir. Bazı voyvodaların özellikle Karadeniz sahillerindeki ticari faaliyetler üzerinden rant elde etme girişimleri özellikle gümrük eminlerini rahatsız etmekteydi. Karadeniz sahillerindeki Bartın, Bendi-rekli, İnebolu, Amasra, Bafra, Sinop, Samsun, Giresun, Ünye iskelelerinde yapılan

[30] Beşirli, Mehmet, "XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Âyan-Devlet Perspektifinden Trabzon Vâlisi Hazinedârzâde Süleyman Paşa", Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih - Dil - Edebiyat Sempozyumu, 03 - 05 Mayıs 2001, İnternet erişim: 02.04.2008.

[31] BOA, HH, , 22611 B, 22611 E, 22614 K, 22615 B, 22617 A, 22617 C.

[32] BOA, HH, 26364 (1230 tarihli telhis).

[33] BOA, HH, 24247.

deniz ticareti üzerinde gümrük resimleri devlet adına Karadeniz gümrükçüleri tarafından toplanırken kanun dışı olarak Bolu voyvodasının müdahalede bulunması şikâyetlere neden olmuştu^[34]. Bu anlamdaki müdahalelerin yanı sıra Karadeniz sahillerindeki ticaret hayatını olumsuz olarak etkileyen diğer bir faktör de vergi vermek istemeyen tüccar ile bölgedeki voyvodaların işbirliği yapmasıydı. Vergi vermeme yoluyla kar hadlerini arttırmak isteyen bazı tacirler, gümrüklerin bulunduğu yerlerdeki iskelelere uğramak yerine Karadeniz sahillerindeki sakin ve boş yerlerden gümrüksüz olarak mallarını karaya çıkarmaktaydılar. Yine aynı şekilde mallarını gizli bir tarzda iskele olmayan yerlerden gemilere yükleyerek denize açılmaktaydılar. Bu şekilde vergi vermeyerek kaçak ticaretle kar hadlerini arttırmak isteyen tüccar ile işbirliği yapanlar, bu kazançtan istifade eden gemi kaptanları ile Karadeniz sahillerindeki boş ve sakin yerlerde tasarrufta bulunan voyvodalardı^[35]. Bu işbirliğinin olumsuz bir neticesi olarak bir yandan gümrük gelirlerinde azalma ile devlet zarara uğrarken diğer yandan da gümrüklerin bulunduğu yerleşim birimleri de gelir kaybından harabiyete duçar olmaktaydı.

XVIII. yüzyıl ile XIX. Yüzyılın ilk yarısında merkezi hazinenin elinde bulunan mukataalara Darphane-i Amire tarafından atanan ve genellikle hanedanlara mensup olan voyvodalar görev alanlarında idari, beledi, askeri, mali ve adli birtakım görevleri yerine getirmekle Merkez açısından oldukça önemli görevler ifa etmekteydiler. Mali, askeri ve iç güvenlik gibi etmenlerin etkisiyle Karadeniz havasında de yaygınlaşan voyvodalık idaresi, merkezi idare açısından çok işlevsel bir konumda bulunmaktaydı. Devlet, bölgedeki yerel hanedanların gücünü reayaya karşı vergi toplama ve askere alma konularında bir yaptırım unsuru olarak değerlendirmiştir. Bölgedeki hanedanlara mensup voyvodalar kapılarında besledikleri önemli miktardaki silahlı birlikleri gerektiğinde ordu ile birlikte savaşa katılmakla da devleti askeri açıdan desteklemekteydiler. Bölgedeki yerel hanedanlara voyvodalık gibi idari görevlerin verilmesiyle iç güvenliğin sağlanması ve vergilerin toplanması gibi önemli hizmetlerin yerine getirilmesinde devlet açısından emin bir yol tercih edilmiş olmaktaydı. Merkezi idare bu yolla, yerel ağaların merkezi otoriteye karşı çıkmalarını önlemek, bu güçlerini devlete ait bir takım hizmetlerin yerine getirilmesinde ve muhalif hanedanları baskılamakta kullanmaktaydı. Birçok amaca hizmet eden bu uygulama ile bölgedeki hanedanların merkezin dışına çıkararak aleyhte bir güç olmalarının önüne geçilmiş ve Osmanlı tarzı diye nitelendirebileceğimiz bir merkezleşmenin içerisine dâhil edilmiş olmaktaydılar.

[34] BOA, Maliyeden Müdevver, 9506, s.28 (2 S 1128).

[35] BOA, aynı defter, s.38 (17 Za 1128).

KAYNAKÇA

Akdağ, Mustafa, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *TAD*, Cilt: IV, Sayı: 6-7, Ankara 1966, s. 201-247.

Barkey, Karen, *Eşkiyalar ve Devlet*, Çev: Zeynep Altok, İstanbul 1999.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), Hattı Hümayun Tasnifi. Belge No: 2473, 3235, 4048 B, G, H, 4051A, 4072, F, 4077, 4079 B, 22611 B, E, 22614 K, 22615 B, 22617 A, C, 24247, 26364, 32464.

BOA, Cevdet Maliye, 21773.

BOA, Cevdet Zaptiye, 274.

BOA, Maliyeden Müdevver, 9506, s.28, 38; 9675, 64-208 (1252/1836 tarihli).

Beşirli, Mehmet, "XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Âyan-Devlet Perspektifinden Trabzon Vâlisi Hazinedârzâde Süleyman Paşa", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih - Dil - Edebiyat Sempozyumu*, 03 - 05 Mayıs 2001, İnternet erişim: 02.04.2008.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000.

Heper, Metin, "Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi", *Toplum ve Bilim*, sayı: 9-10, İstanbul 1980, s. 3-35.

Karagöz, Rıza, *Canikli Ali Paşa*, Ankara 2003, Beşirli, Mehmet, "XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Âyan-Devlet Perspektifinden Trabzon Vâlisi Hazinedârzâde Süleyman Paşa", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih - Dil - Edebiyat Sempozyumu*, 03 - 05 Mayıs 2001, İnternet erişim: 02.04.2008.

Mert, Özcan, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara 1980.

Özkaya, Yücel, "1750-1800 Arasında Bolu'nun Sosyal Durumuna Kısa Bir Bakış", *Çele*, Mayıs,3: 10-11.

Özkaya, Yücel, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu", *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, 1-3 Haziran 1988, Samsun 1990, s.115-123.

Sakaoğlu, Necdet, *Amasra'nın Üç Bin Yılı*, Zonguldak 1987.

Sakaoğlu, Necdet, *Çeşm-i Cihan Amasra*, İstanbul 1966.

Salzmann, Ariel, "İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar ve Ayanlar", *Osmanlı*, Cilt: 3, Ankara 1999, s.227-235.

Salzmann, Ariel, "Privatizatin and Public Office: The Voyvodalık of Diyarbakır in the Eighteenth Century", *The Turkish Maryland Studies, Association Bulletin*, 16/1992, No: 2, s.203-205.

Sencer, Muzaffer, *Osmanlı Toplum Yapısı*, İstanbul 1969.

Yücel, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Bellekten*, Cilt: XXXVIII, Sayı: 152, s. 657-708.

II. Abdülhamid Dönemi Layihalarında Ayrılıkçı Hareketleri Önlemeye Yönelik Sosyokültürel Çözüm Önerileri

Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU

Marmara Üniversitesi / İSTANBUL

II. Abdülhamid döneminin güvenlik sorunlarının başlıcalarını, bazı bölgelerdeki eşkıyalık hareketleri ile Balkanlar ve Anadolu'nun doğusundaki ayrılıkçı hareketler oluşturur. Osmanlı'nın sosyal ve aynı zamanda modern merkezi bir devlete dönüşmeye başladığı bu dönemde, eşkıyalık, terör ve bölücü eylemlerin üzerine farklı bir anlayışla gidildiği, geleneksel askeri güç kullanma yönteminin dışında, sivil birtakım girişimlerin de işe koşulduğu bilinmektedir. Hamidiye yönetimi payitahtın yanı sıra, taşra kentlerini de modern kamu binalarıyla, planlı sokak ve caddeleriyle, çağdaş eğitim kurumlarıyla daha yaşanılır hale getirmeyi hedeflemişti. Bunda birçok etkenin yanında, yörelerin geri kalmışlığını, sefaleti ve fakirliği bahane eden şer odaklarının argümanlarını boşa çıkarmak düşüncesi de etkili olmuştur. Hamidiye politikasının başarıya ulaşmasında gerek merkez, gerekse taşra bürokrasisinde, bazen de her ikisinde aktif görev almış ileri görüşlü devlet adamlarının payı büyüktür. Bu bildiride, söz konusu bürokratların, ayrılıkçı hareketlerle mücadele konusunda askeri önlemler dışındaki çözüm önerilerini ve yaklaşım modellerini içeren görüşlerin yer aldığı belgeler değerlendirilecek, bu görüşlerin güvenlik politikasına yansımaları ve sonuçları üzerinde durulacaktır. Bundan önce payitahtın taşra bürokrasisi ile ilişkilerinde meydana gelmiş olan dönüşüme kısaca göz atmak gerekir.

Merkez teşkilatında yapılan reformların başarıya ulaşmasının, aynı reformların taşrada da uygulanmasıyla mümkün olacağını gören Tanzimat bürokratları, eyaletlere dönük birtakım düzenlemelere girişmişti. İlk tedbir olarak devletin eyaletteki en büyük temsilcisi olan valilerin yetkileri sınırlandırılmış, mali yetkisini defter-

darı kaptıran vali, yürütme, güvenlik ve bayındırlık hizmetlerinden sorumlu hale getirilmişti. Bunun yanında, devlet işlerinde valilere yardımcı olmak amacıyla Türk ve gayrimüslim temsilcilerden kurulu idare meclisleri oluşturulmuş, böylece halk ve yerel ileri gelenler yönetime katılmaya başlamıştı. Kısacası, Osmanlı tarihinde ilk defa uzmanlaşmış sivil bürokratların rol aldıkları bir taşra örgütlenmesinin temelleri atılmıştı. Ama başta nitelikli eleman yokluğu ve para sıkıntısı olmak üzere çeşitli etkenler yüzünden, hedeflenen yönetim anlayışı bu dönemde tam olarak sağlanamamıştı.^[1] Başarısızlık, 1860'ların başına gelindiğinde valilerin merkezle ilişkilerinin iyice bozulmasıyla sonuçlandı. Bunda, merkezdeki koltuğunu yine merkezdeki rakiplerine ya da taşradan gelecek başarılı bir valiye kaptırmak istemeyen ricalin saray nezdinde çevirdiği entrikaların rolü büyüktü. Bunu bilen valiler, yenilik teklifi olarak algılanmasından çekindikleri için Bâbüâlî'ye yıllık rapor dahi gönderememekte idiler. 1863 yılında eyaletleri teftiş gezisine çıkan Sadrazam Fuad Paşa'nın bu tespiti,^[2] aynı sadrazamın geziden sonra kaleme aldığı layihada önemli yer bulmuş; valilerin eyaletlerin durumlarıyla ilgili raporlar düzenlemeleri şeklinde teklife dönüşmüştür. Artık valiler, sorumlulukları altındaki yerleşim birimlerinin durumu, sorunları ve kendi icraatları hakkında tutacakları raporları payitahta göndermeye başlayacaklar; bölgelerinin kalkınmasıyla ilgili görüşlerini ifade edebileceklerdi. II. Abdülhamid döneminde sıklıkla istendiğini gördüğümüz raporların bazen genel tutulduğu, bazen de belirli konulara hasredildiği ilk bakışta anlaşılıyor. Asayişle ilgili raporlar en başta gelmektedir. Hırsızlık, cinayet, yol kesme, ırza saldırı gibi suçların yanında, II. Abdülhamid döneminde en fazla rapor edilen sorunların başında Ermeni olayları gelmektedir.^[3] Nihayet padişah 1880 tarihli irade ile, valilerin görev bölgelerini teftişe çıkmalarını istedi. Valiler Ermeni meselesinin gelişimine bağlı olarak, konsolos ve misyonerlerin faaliyetlerini izleyecekler, bölgelerinin sorunları ile bunların çözümüne yönelik raporlar düzenleyeceklerdi.^[4]

Bâbüâlî'yi devreden çıkararak devlet işlerini Yıldız'da toplamasıyla bilinen II. Abdülhamid, saray bürokrasisinde oluşturduğu mabeyn telgrafhanesi ve şifre kağıtlığı gibi birimlerle haberleşmeye yeni bir anlayış getirmişti. Özellikle ikincisi

[1] Ali Akyıldız, Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 78-80.

[2] Roderic H. Davison, Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876, çev. O. Akinhay, Papirüs Yayınları, İstanbul 1997, I, 162.

[3] Abdülhamit Kırmızı, Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908, Klasik Yayınları, İstanbul 2007, s. 109. II. Abdülhamid'in jurnale meraklı olduğu ve her gün binlerce jurnal aldığı bilirse de, mabeyn başkatibi Tahsin Paşa bunun doğru olmadığını yazar. Padişah jurnalleri genellikle mabeynciye ya da başkatibe okuttuktan sonra iradesini dikte suretiyle verirdi. Onun jurnallere el sürmediği, tahttan indirildikten sonra kendi dairesindeki sandıklarda ele geçirilen jurnallerden anlaşılmalıdır. Padişah sadrazam, şeyhülislam ve nazırlar ile diğer önemli mevkilerce sunulan maruzatlara büyük önem verirdi ki, aslında bunlar da birer jurnalden başka bir şey değildiler (Tahsin Paşa, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid, haz. A. Ergenekon, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s. 32).

[4] 30 Ağustos 1880 (23 N 1297), BOA, Y. EE, nr. 147/39; Kemalettin Kuzucu, "Sivas'ta Ermeni Hareketleri ve Yerel Yönetimin Uygulamaları (1880-1900)", Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi, Ankara 2003, I, 520.

sayesinde merkez dairelerini devre dışı bırakarak vali, vali yardımcısı, mutasarrıf, ordu komutanı, elçi ve konsolos gibi devlet görevlileriyle şifre ile dolaysız olarak irtibat kurmakta ve haberleşmekte idi. Böylece aradaki bürokratik birimler, dolaşısıyla icranın başı olan sadrazam dahi devreden çıkarılmıştı.^[5] Öte yandan padişah gerek merkezîyetçi anlayışı ve gerekse vehimli ve kimseye itimat göstermeyen karakterinden dolayı, önemli politik konularda kendi yöntemlerini kullanır, oluşturduğu özel komisyonlara konuyu inceletirdi. Örneğin 1894 yılındaki Samsun olaylarında Şefik ve Celal paşalar ile Mecid ve Ömer beylerden müteşekkil bir heyeti görevlendirmiş, heyetin raporu üzerine, Samsun'daki Ermeni ihtilal hareketlerinin gittikçe artan bir durum arz ettiği kanaatine varmıştı. Nitekim Samsun'daki gelişmelerin kanlı safhalara bürünmesi üzerine padişah, Sadrazam Cevad Paşa'nın Ermeni meselesinde yetersiz kaldığı, gelişmelerden vaktinde haberdar olamadığı ve önlem almada gevşek davrandığı gerekçesiyle onu azletmiştir.^[6]

II. Abdülhamid döneminde eşkıyalık ve bölücü hareketlerle mücadelede politikasında alınan sosyokültürel önlemlerin başında eğitimle ilgili düzenlemeler gelir. Bunu tarım ve ziraatın geliştirilmesi, vergi tahsilindeki yolsuzluk ve dengesizliğin kaldırılmasını içeren ekonomik düzenlemeler ile bayındırlık faaliyetleri izler. Bayındırlık politikasına bağlı olarak yolların ıslahı ve yeni yollar açılması kapsamında Samsun-Malatya güzergahında daha 1880'li yılların başında önemli ilerlemeler kaydedilmişti. Örneğin Sivas valisi İsmail Hakkı Paşa zamanında (1880-1882) Samsun-Sivas yolunun ıslahı ve Çamlıbel geçidinin düzenlenmesi sadece mal sevkiyatının kolaylaşması açısından değil, eşkıyalık hareketlerinin azalması sonucunda yol güvenliğinin sağlanması bakımından da büyük faydalar sağlamıştı. Halefi Halil Rifat Paşa zamanında ise bölge bayındırlık faaliyetleri açısından altın çağını yaşayacak ve eşkıyalık olayları bu bölgede hemen tamamen bitecektir.

Çözüm önerileri arasında üzerinde en çok durulan, eğitim konusudur. 1880 yılında valilerin hazırladıkları yüzlerce sayfalık raporlarda, ibtidaiden idadiye kadar okulların açılması, buralara ders araç ve gereçleri ile uzman öğretmenler gönderilmesi isteği sıklıkla vurgulanır.^[7] Abdülhamid döneminin kudretli sadrazamlarından Halil Rifat Paşa'nın Sivas valiliği sırasında nahiye müdürlerine hita-

[5] Tahsin Paşa, a.g.e., s. 26; A. Akyıldız, a.g.e., s. 171.

[6] Tahsin Paşa, a.g.e., s. 44-45. Bazı kaynaklarda azlin sebebi olarak, Ermeni olaylarının şiddetlenmesi üzerine yabancı devletlerin müdahalesini önlemek üzere idarî reformlar yapılmasını isteyen Cevad Paşa'nın sadaret maruzatını görüşmek üzere Yıldız'da bir komisyon kurması ve komisyon tarafından alınacak kararın padişah tarafından onaylanmasını isteyerek saltanata müdahale etmeye kalkışması gösterilir (İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1955, IV, 331).

[7] Örneğin Tokad mutasarrıfı Mehmed Rauf Paşa'nın raporunda Müslüman kız ve erkek çocuklarının eğitim görebilecekleri ilk ve orta dereceli okullar açılması, bunlar için öğretmen isteği acil ihtiyaçların başında yer almaktaydı (24 Eylül 1880/18 L 1297, BOA, Y. PRK. UM., nr. 3/33).

ben hazırladığı tenbihnâmelerde de eğitim sorunu öncelikli konular arasındadır. *İnsanı insan eden ve dünya ve ahrette murâdına erdiren şeyin* ilim ve amel olduğunu belirten Rifat Paşa, Victor Hugo'nun "Bir okul açan, bir hapisane kapatır" vecizesini hatırlatarak, hapishanelerin azaltılması için mekteplerin çoğaltılması gerektiğini belirtir. Ona göre hapishaneler, cahilliğinden dolayı suç işlemiş insanlarla doludur. Padişahın eğitim konusundaki hassasiyetini dile getiren Halil Rifat Paşa, okulu olmayan köylerde derhal ya okul inşa edilmesini ya da bir evin okula dönüştürülerek hemen eğitime başlanmasını ister. Beş yaşına giren erkek ve kız çocuklarının okula kaydedilmesini, buna uymayan velilerin hükümete şikayet edilmesini belirtir. Ona göre eğitimin ilerlemesi ekonomik kalkınmayı beraberinde getirecek ve refah toplumu bu sayede yaratılacaktır.^[8]

Abdülhamid dönemi eğitim politikasında dikkati çeken yeniliklerden en önemlisi, birçok vilayetin ilk defa idadi okuluna kavuşmasıdır. İdadilere ağırlık verilmesinin temel nedenlerinden biri de, o dönemde başta Vilayât-ı Sitte olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde faaliyet gösteren misyoner okullarının etkinliğini kırmak düşüncesiydi.^[9] Türk okullarına göre gayet donanımlı ve modern olan bu okullarda Ermeni gençleri okumaktaydı. Burada denetimden uzakta eğitim gören öğrenciler büyük oranda ayrılıkçı hareketlere yönelmekte, mezunlarının bir bölümü de Amerika'ya götürülerek yükseköğrenimden geçirildikten sonra bölücü hareketleri yönetmesi amacıyla yeniden Osmanlı ülkesine sevk edilmekte idi. Dahası bazı Müslüman öğrenciler de bu okullara devam etmek zorunda kalmaktaydı. Bu nedenle devrin devlet adamları, modern idadiler kurulduğu takdirde, misyoner okullarına devam eden gayrimüslim öğrencilerin idadilere çekileceğini, dolayısıyla bunların hem kontrol altında tutulacaklarını, hem de devlete bağlılıklarının sağlanabileceğini hesap etmişlerdi.^[10]

Padişaha sunulmak üzere Dahiliye müsteşarı Ahmed Refik'e verilen 1894 tarihli bir layihada, Protestan ve Cizvit mekteplerinin faaliyetleri birinci öncelikli mesele olarak ele alınmıştı. Bu okulların faaliyetlerini Ermeni bölücülüğünün kaynağı olarak gösteren layiha, okulların bölücü düşünceler aşıl原因an eğitim politikası yürüttüğünü savunurken, bunun yanında, Osmanlı memurlarının da kusurlu ve müsamahakar tutumlar içerisinde bulduklarını belirtmekle özeleştiri

[8] 12 Ocak 1883 (2 RA 1300), BOA, İrade Meclis-i Mahsus, nr. 3347.

[9] Maarif Nezareti'nin isteği üzerine valiler ve maarif müdürlerinin derlediği bilgilerden yola çıkılarak hazırlanan bir rapora göre, 1890'ların başında Osmanlı ülkesinde faaliyette bulunan Protestan okullarının sayısı 392 idi. Bunlardan 284'ü Abdülhamid'in tahta çıkmasından önce, 108'i ise sonra açılmıştı (2 Ağustos 1893/19 M 1311, BOA, Y. EE., nr. 102/38).

[10] 13 Temmuz 1893 (29 Z 1310), BOA, Y. PRK. AZL., nr. 26/94; Kemalettin Kuzucu, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Şehircilik, Mimari ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler Bağlamında Sivas Kongresi Binasının Tarihçesi", A. Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu, Yıl 19, Cilt 10, Sayı 37-38, s. 110.

yapmıştır. Örneğin söz konusu okulların nezaretçe belirlenen ders programına uyup uymadığı yeterince kontrol edilmemekteydi. Bu nedenle okulların birer fesat yuvası haline gelmesine yol açan kişi ve yapılanmalar tespit ve ardından deşifre edilmelidir. Resmî sıfatlı memurların yürütecekleri açık denetimlerin yanında, yabancı dil bilen (burada kastedilen Ermenice olmalı) hafiyeler aracılığıyla gizli teftişleryaptırılmalıdır.^[11]

Misyonerlerden söz etmişken, onların demografik yapıyı istismar konusundaki gayretlerine ve buna karşı geliştirilen çözüm önerilerine de değinmek gerekir. Anadolu'daki Protestan misyonerleri sadece Ermenilerle değil, heterodoks Müslümanlarla da ilgilenmişler, bazı Kürt, Yezidi ve Alevi yerleşmelerini hedef seçerek bu vatandaşlar üzerinde çalışmışlardır. Bunlar söz konusu toplulukların yaşadığı bölgeler hakkında kaleme aldıkları sözde “seyahatname” adının taşıyan, ama aslında birer rapordan başka bir şey olmayan yazılarında, nüfus rakamlarını saptırmakta, Türk nüfusunu düşük gösterirken, gayrimüslim unsur ile Sünni İslam dışındaki mezheplere mensup Müslümanların sayısını mübalağalı göstermek yöntemini sıklıkla kullanmakta idiler. Örneğin bir İngiliz seyyahı 1880'lerde Hakkari bölgesinde 200 bin Nasturi yaşadığını ileri sürmüştü. Buna karşılık yerel yöneticiler, bu bölgede sadece üç nahiye ile bir kazada Nasturi yaşadığını ve nüfuslarının da 5-6 bin civarında bulunduğunu yazmıştır.^[12] Batı kamuoyunun Ermeni soykırımı yalanından sonra, Rum, Süryani, vs. Hıristiyan gruplar üzerinde de sözde soykırım senaryoları yazmaya çalıştığı çağımızda, o döneme ilişkin nüfus raporlarının ne kadar önem taşıdığı daha iyi anlaşılmaktadır.

American Board misyonerleri Anadolu'nun doğusunda bazı Ermenilerin yanında, bir kısım Yezidileri de Protestanlaştırmaya muvaffak olmuşlar, hatta Derşim Dağı'nda meskun Kürtlerden de bu mezhebe geçenler olmuştu.^[13] Öte yandan, misyonerlerin Bektaşilik kılıfı altında yürüttükleri propaganda faaliyetlerinde Kızılbaş toplumunun hedef kitle olarak seçildiği görülmektedir. Örneğin 1894 yılında Ankara valisi Memduh Bey'e, eski görev yeri olan Sivas'tan gönderilen “Muhıbb-i Vatan” imzasını taşıyan bir mektupta anlatılanlar, misyoner faaliyetlerinin yol açtığı tahribatı gözler önüne sermekteydi. Mektubun yazarı, Hubbard isimli Amerikan misyonerinin Kangal köylerinde dört halifeye küfür ibareleri taşıyan broşürler dağıttığı, bazı Kızılbaşların [belge diliyle] bundan etkilendikleri ve birtakım gençlerin “Biz Protestan milletindeniz” diyerek askere gitmek istemediklerinden yakınmaktaydı. Memduh Bey ise, İstanbul'a gönderdiği tahriratında, Türk ahali içerisinde bu şekilde dini inançların yozlaştırılarak kafa karışıklığı

[11] 25 Temmuz 1894 (22 M 1312), BOA, Y. PRK. DH., nr. 8/6.

[12] 5 Ekim 1890 (20 S 1308), BOA, Y. PRK. ASK., nr. 65/81.

[13] 30 Ekim 1890 (16 RA 1308), BOA, Y. PRK. MYD., nr. 9/97.

meydana getirilmesi ve nifak yaratılmasının Ermeni bölücülerinin işine yaradığını belirttiikten sonra, ahalinin serzenişine kulak verilerek acil önlemler alınması hususundahükümetindikkatiniçekmiştir.^[14]

Sivas Kumandanı Mirliva Bahâeddin Paşa ise, Sünniler arasında da din değiştirme vakaları görüldüğünü, örneğin Zile kazasında tanrılık iddiasında bulunan Ayşe Bacı adlı bir kadının üç dört bin kişiyi dinden çevirdiğini yazmıştır. Kadının yakalanarak Tokat'tan sürüldüğünü ve İstanbul'da gözaltına alındığını belirten Bahâeddin Paşa, din değiştirme vakasının yine de devam ettiğinden yakınmakta, bunun önlenmesi için söz konusu kaza ve köylerin okul ihtiyacının giderilmesi ve buralara güvenilir nahiye müdürü ve kaymakamlar atanmasından başka çare bulunmadığını belirtmekteydi.^[15] Konuyla ilgili olarak Dördüncü Ordu Komutanlığı'ndan İstanbul'a gönderilen tahriratta, Bahâeddin Paşa'nın istihbaratının doğruluğuna ve endişesinde haklı olduğuna vurgu yapılmış, bu gelişmede ahalinin cehaletinin yanında, yerel yöneticilerin sorumsuzluğa varan hoşgörülerinin de payı bulunduğuna dikkat çekilmiştir.^[16]

Tokat mutasarrıfı Bekir Sıdkı Paşa da, 1899 yılında Anadolu müfettişi Ahmed Şakir Paşa'ya hitaben kaleme aldığı uzunca layihasında, misyonerlerin telkinleri sonucunda, Sünni olmayan Müslümanlar arasında din değiştirme ve vatandaşlıktan soğuma noktasında bazı kıpırdanmalar meydana geldiğine ve birtakım kişilerin Ehl-i sünnet düşüncesini yermek, sahabeyi kötölemek, askerlikten kaçmak, vergi ödememek gibi yollara saptığına dikkat çeker. Paşa'ya göre Müslüman dindaşından yüz çevirip, Ermeni ve diğer gayrimüslim topluluklarla ünsiyeti yeğleyenlere rastlanmaktaydı. Bütün bunların sebebini bilgisizliğe bağlayan Bekir Sıdkı Paşa, öncelikle kırsaldaki okul sorununun giderilmesini ve buralara alanında deneyim sahibi öğretmenler atanmasını tavsiye etmiştir. Ayrıca dini konulardaki yanlış inanç ve eğilimlerin ortadan kaldırılması amacıyla, köylere cami yaptırılmasını ve hurafeden uzak parlak fikirli din adamları istemiştir. Sıdkı Paşa'ya göre, bu önlemlerle iktifa edilmeyip öğretmen ve din adamlarının sorumluluk duygusuyla çalışıp çalışmadıklarını denetleyecek kişiler görevlendirilmeli ve bunlar mütemediyen kontrol edilmeliydi. Gerekirse cemaatlerin dinî önderleri ve ileri

[14] 9 Ekim 1894 (10 R 1312), BOA, Y. PRK. UM., nr. 30/85; Abdülhamit Kırmızı, "Şikâyet Tezâyüd Etmekte: Memduh Bey'in Sivas Valiliğinde Ermeni Politikası", Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri, 21-25 Mayıs 2007, Sivas 2007, I, 369.

[15] Bahâeddin Paşa, konuyla ilgili endişesini ve hal çaresini "... tebdil-i mezheb maddesi tezâyüd etmekte bulunduğu istimâ' edilmekte ve mevâdd-ı mezkûrun devamı ise bu havalinin umûmunu yakın vakitlerde sirayet edeceği de bedihîdir ve bunun çâre-i hasenesi de mezkûr kaza ve nevâhî ve kurâlara birer mekteb küşâdıyla tedrisde bulundurulmak ve münasip mücerreb'ül-etvâr kâimmakam ve müdürlerin tayiniyle önü alınmaktan başka çare olamayacağı der-hâtır bulunduğunun arz-ı beyânıyla ..." şeklinde dile getirmekteydi (31 Aralık 1887/19 Kânûnievvel 1303, BOA, Y. PRK. ASK., nr. 43/104).

[16] BOA, Y. PRK. ASK., nr. 43/104, lef 2.

gelenleri ile görüşülerek, önce bunlar eğitilmeliydi. Bekir Sıdkı Paşa, bu yönde bir örnek olarak eski vali Hacı İzzet Paşa'nın^[17] uygulamasını hatırlatmaktadır. Zira İzzet Paşa, yine böyle bir sapkınlık ihbarı üzerine topluluğun ileri gelenleri ve dedeleriyle "lisan-ı münasip" ile görüşmüş ve bağlılıklarını sağlamıştı. Ancak onun haleflerinin aynı duyarlılığı göstermemeleri üzerine bir müddet sonra yeniden eskiyedönülmüştü.^[18]

Dahiliye müsteşarı Ahmed Refik'in layihasında da köylere cami ve okul yapılarak, aydın vaizler gönderilmesi düşüncesi önemli yer tutar.^[19] 1903 yılında Kırşehir sancağından Ankara valiliğine gönderilen şifreli telgrafta, Tokat'takine benzer kaygılar dile getirilirken, arttırılan askeri önlemlerin çözüm sağlamaya yetmeyeceği, kalıcı çözümün ancak okul sayısının arttırılması ve eğitimin yaygınlaştırılmasıyla mümkün olacağı ifade edilmiştir.^[20] Yine Rumeli şehirleri Bektaşilik, Irak bölgesi de Şiilik propagandası altında benzer faaliyetlerin hedefi haline getirilmişti. Dönemin aydın bürokratlarından olan ve daha önce vali olarak gördüğümüz Dahiliye Nazırı Memduh Paşa, cehalet içerisinde yüzen ahalinin eğitiminin devlet eliyle yürütülmesinden yana idi. Gerek Rumeli gerekse Anadolu'da *mekâtib-i ibtidâiyye tesisıyla etfâl-i vatana din ve devletlerini bildirmeye ikdâm ve teşvik eylemek elzemdir*" diyen Memduh Paşa, Anadolu köylerinde çocukları eğitmekle görevli imamların ekseriyetinin bilgisiz olmalarından dolayı verim alınamadığını savunuyordu.^[21] Nitekim onun görüşünü dikkate alan hükümet, 1903 yılında Ankara, Erzurum, Sivas ve Mamûratülâziz vilayetlerine gönderdiği yazıda, ahalinin mezhep farklılığını istismar ederek kin ve nefret duyguları yerleştirmeye çalışanlarının emellerinin boşa çıkartılması için köylere iyi eğitilmiş

[17] Hacı Ahmed İzzet Paşa birincisi 1866-1871, ikincisi 1874-1878 tarihlerinde olmak üzere iki dönem Sivas valiliğini yürütmüştür.

[18] "Vüzerâ-yı saltanat-ı seniyyeden merhum Hacı İzzet Paşa'nın Sivas vilayet-i celilesi valiliğinde buldukları hengâmda vuku bulan ihbar üzerine müşârun-ileyh lede't-tahkik maslahatı takdiren aşiret ve rüesâsıyla dedeleri celb ederek bi'l-muvâcehe rüesâ ile dedegân ber-vech-i tafsil usûl ve 'âdâtı ve ayinlerini itiraf etmeleri cihetle devam edegeldikleri tarik-i tarikat-ı Muhammediyye'ye münâfi olup küfr ve dalalette ebediyen mahvolacakları lisan-ı münasibe ile nesâyih-i lâzime icrâ ve ikâ'-ı tehdidâtta bulunmasıyla bir hayli cemiyet erbabı terk-i meslekle şeriat-ı Muhammediyye'ye temessük eyledikleri ve perestîş etmekte oldukları otuz kırk kadar erkân tabir olunur değnekleri elde edip şikest eylemiş olduğu mervî ve müstahber olup fakat müşârun-ileyhin vilayet-i mezkûreden infikakla ah-lâfının nazar-ı ehemmiyete almamasından mütebâkilerinin yine mesleklerinde devam ile âni'ül-beyan gün-be-gün tekessür ve te vessü' eylemektedir..." (BOA, Y. EE., nr. 132/39)

[19] "Ermeni erbab-ı fesadının ilkaâtına müsait olan Kızılbaşların tashih-i itikadı için mesâcid ve mekâtib tesisî fâideden hâli olmayacağı cihetle devletçe icâbına bakılmak münasip olur. Mamafih bunun nef' ve te'siri zamana muhtaç olmakla onun icabına teşebbüsle beraber hâlihazır için şimdiden icâb eden köylere bazı vilâyâta gönderildiği misillü muktedit ve mütedeyyin vâizler tayin ve irsâliyle merkuların tashih-i akâidine bakılması lâzime-i haldendir" (BOA, Y. PRK. UM., nr. 8/6).

[20] Ankara Vilayetine Yazılan 13 Teşrinisânî 1319 Tarihli Şifreli Telgraf, BOA, Y. A. HUS., nr. 462/44, lef 3.

[21] Memduh Paşa, halkın cehalette ne kadar ileri vardığını iki örnekle izah eder. Birincisi, Kızılbaş taifesinden olan ve Hicaz'a görevlendirilen Sivaslı gençlerin burada silahlarını terk etmeleri; ikincisi ise Bitlis vilayetinde bir Müslüman köyü sakinlerinin nikahlarını kilise kapısında akdetmeleriydi (Mehmed Memduh, Kuvvet-i İkbâl-Alâmet-i Zevâl, Matbaa-yı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1329, s. 60-61).

din görevlilerinin gönderilmesini, okullaşmanın yaygınlaştırılmasını istemiştir. Sadrazam Mehmed Ferid Paşa, bu konuda hazırladığı layihasında, halkın anlayabileceği biçimde akıcı ve duru Türkçe ile yazılmış, hurafelerden arındırılmış ve kolay anlaşılır bir ilmihal kitabı yazılması; medreselerin modern eğitime geçmesi için neler yapılabileceğini araştırmak üzere Bâb-ı Meşihat'ça bir komisyon oluşturulması ve medrese ders programlarının yeniden düzenlenmesi önerilerinde bulunmuştur.^[22]

Bununla birlikte, bir propaganda yöntemi olarak sahte haberler çıkarma ya da önemsiz gelişmeleri abartarak kamuoyu yaratma yöntemini din değiştirme olaylarında görmekteyiz. Örneğin 1899 yılında Dersim, Akçadağ, Arguvan, Hasançelebi ve kısmen Hekimhan'da bulunan Alevilerin bazısının İslam dinini terk ederek Protestanlığa geçtiğinin duyulması üzerine, Şakir Paşa, Harput valisine tahrirat göndererek konunun araştırılmasını, tanassur işinde misyonerlerin ve yerli din adamlarının paylarının derecesinin incelenmesini istemiş; vali Rauf Bey ise cevabında, misyonerlerin Malatya ve Harput'ta bulduklarını, Alevi köylerine gitmediklerini ifade etmiştir.^[23] Yani yukarıda belirtilen yörelerdeki din değiştirme haberleri uydurmadan başka bir şey değildi. Öte yandan şunu da vurgulamak gerekir ki, Müslümanlardan Protestanlığa geçenler yok denecek kadar azdı. Çünkü bu konuda misyoner kaynakları Türkler üzerinde etkili olamadıklarında hemfikirdirler. Bu nedenle belgelere yansıyanlara da ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Avrupa basınının sansasyonel yayın anlayışına düşkünlüğü de akıldan çıkarılmamalıdır.

Yaygın kanaate göre gerek payitahtta gerekse taşra kentlerinde ekonomi alanında Ermeniler Türklere oranla ezici üstünlüğe sahip idiler. Bu üstünlük onların genellikle şehir merkezlerinde meskun olmalarının yanında ticarete yatkınlıkları ve başka etkenlere bağlanmaktadır. Bunun yanında özellikle taşradaki Ermenilerin birtakım yasadışı uygulamalara sapsak suretiyle zenginleştikleri de vakidir. Anadolu'da yaşanan birkaç olay, bu iddiaya örnek teşkil edecektir. Trabzon vilayetinde ekseriyetle Hıristiyan olan mültezimler yanlarında mültezim zaptiyesi adıyla silahlı Ermeniler bulundurmaktaydı. Zaptiyeler köylere çıkararak, öşür adı altında çiftçinin ürününden yüksek oranlarda vergi istemekte, karşılıksız yem ve yiyecek almakta, bunları vermeyenlere baskı yapmakta, hatta hapse atmakta idiler. Sivas vilayetinde ise, tüccar görünümündeki bazı tefeciler, ahaliye fahiş faizlerle borç veriyor, veresiye sattıkları mallara astronomik fiyatlar koyuyor, bununla da yetinmeyip faiz-i mürekkep^[24] uyguluyorlardı. Bazı esnaf ve çerçiler de bu yolla ahaliyi borçlandırmakta idiler. Tefeci Ermeniler özellikle hasat mevsiminde

[22] 27 Kasım 1903 (8 N 1321), BOA, Y. A. HUS., nr. 462/44.

[23] 28 Şubat 1899 (17 L 1316), BOA, Y. EE., nr. 132/39.

[24] Faiz-i mürekkep: Bir paranın getirdiği faiz, vade sonunda anaparaya katılmak suretiyle hesap edilen faiz.

köylere giderek, borcunu ödemeyen ahalinin mahsulüne el koyuyorlardı. Bunlar birtakım yerel memurları ve meclis azalarını elde ettikleri için, yaptıkları zulümler çoğu defa örtbas edilirdi. Sesini yetkililere duyuramayan ahali, çareyi başka yere göçmekte bulurdu. Karahisar-ı Şarkî’de 1892 yılında Ayineci Makar, Topal Gerih, Sercanyan Agop adlı tefecilerin zulmünden şikayeti dile getiren Türk ve Ermenilere ait üç bine yakın arzuhal hükümete ulaşmış ve bunların incelenmesi sonucunda, ahalinin 36 bin lira kıymetindeki arazisinin baskı ve hile ile tefecilerin ellerine geçtiği ortaya çıkmıştı. Demek ki tefecilerden sadece Türkler değil, Ermeni köylüler de mustarıptı. Fakat tefeci Ermeniler bu durumu kullanmaktan da geri durmuyor, yolsuzluklarını hükümete atfetmek suretiyle Ermeni ahaliyi devlet aleyhine kışkırtmaya çalışıyor, bir yandan da Avrupâdaki destekçileri aracılığıyla “Ermenilerin mağduriyetinden bahisle âleme velvele veriyorlar”dı.^[25] Ayrı-
lıkçı hareketleri önlemeye yönelik layihalarda, Osmanlı’nın kendilerine sağladığı ticaret serbestisini ve özgür ortamını kullandıkları halde, yine onun masum vatandaşının sırtından haksız kazançlarla zengin olan Ermenilerin bu hareketlerinin önüne geçilmesi için tedbirler alınması istekleri vardır. Bu amaçla, mültezim ve tüccar zaptiyesi gibi yasal ve yaygın olmayan kadroların lağvedilmesi, taşra memuriyetlerinin yeniden yapılandırılması, böylece istismara yol açacak etkenlerin ortadan kaldırılması ve buna meydan veren memurların tespit edilerek cezalandırılması tavsiye edilmekteydi.

Kumkapı’da başlayan ve Anadolu’nun muhtelif bölgelerinde devam eden kanlı olaylar üzerine Sultan Abdülhamid, Ermenilere ekonomik alanda darbe vurmak amacıyla farklı bir politikaya yönelmişti. Ermeniler ticari hayata olduğu kadar müteahhitlik sektörüne de hakim olduklarından hayli zenginleşmiş ve ihtilalcilerin finans kaynağı haline gelmişlerdi. Padişah ilk tedbir olarak Ermenilerin bundan böyle ihalelere sokulmamasını ve kendileriyle ekonomik ilişkilerin kati suretle bitirilmesini istedi. Karara uyulup uyulmadığını kontrol için görevliler tayin edildi. Öte yandan sarayın kuyumcubaşılığını ellerinde tutan Ermeniler, bu suretle siyasi ve maddi nüfuz da kazanmışlardı. Padişah ikinci tedbir olarak bunları saraydan çıkardı. Bu yasak vilayetlere de teşmil edilince Ermeniler önemli mevkilerden ve iktisadi hayattan uzaklaştırıldılar. Böylece büyük prestij kaybına ve ekonomik sarsıntıya uğradılar. Eski konumlarını yeniden elde etmek amacıyla padişahın merhametine sığınmak için patrikleri ve din adamları aracılığıyla türlü

[25] 19 Eylül 1892 (27 S 1310), BOA, Y. PRK. KOM., nr. 8/27. Canik sancağına bağlı Fatsa kazası mültezimlerinden Öksüzoğlu namı Artin ve Avakim ile Haçik ve Karabet adlı mültezimler yasadışı olduğu halde mültezim zaptiyesi unvanlı silahlı kişilerle birlikte köylere gitmişler, istediklerini alamadıkları zaman döverek adam öldürmek, hapsedmek, mal gasbetmek, kollarından adam asmak, ırza geçmek ve çocuk düşürmeye sebep olmak gibi insanlık dışı işlemlere başvurmuşlardı. Bu zulümlerin sonucunda birçok ahali yerini yurdunu terk etmek zorunda kalmıştı.

yollara başvurmuşlarsa da padişah kararından geri adım atmamıştır.^[26]

Ermenilerin bürokrasideki konumlarının ıslahına dönük olarak Dahiliye müsteşarı Ahmed Refik, Ermenilerin oturduğu bölgelerde görev yapan ancak güven vermeyen büyük ve küçük memurların azl ya da becayış yoluyla memuriyetten uzaklaştırılıp, yerlerine dürüst, güvenilir ve tecrübeli olanların yerleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Aslında bu konuda hükümete daha önce defalarca başvuru yapılmış ve hükümet de bazı görevlilerin yerlerini değiştirmişti. Ahmed Refik Bey'e göre bu değiştirmeler liyakat usulüne dikkat edilmeksizin, göstermelik biçimde yapılmış, bu ise hiçbir fayda temin etmemişti. O nedenle yöneticilerin Ermeni konusunun hassasiyetini kavramış, ferasetli kişilere havale edilmesi halinde bölücü hareketlerin önüne geçmek kolaylaşacaktı.

Vilayât-ı Sitt'e'de yapılması tasarlanan reformların ne ölçüde hayata geçirildiği ve daha ne gibi reformlara ihtiyaç duyulduğunun yoklanması amacıyla altı vilayete gönderilen 1905 tarihli tahrirata cevaben Sivas valisi Reşid Bey, uzun vadede çıkar sağlayacak tedbirler arasında önemli bir hususa dikkat çekmiştir ki, bu da Ermenice bilen eleman eksikliğinin giderilmesiydi. Zira Türkler içerisinde iyi derecede Ermenice bilen kimse bulunmadığı için, ele geçirilen şüpheli dokümanlar zorunlu olarak bir Ermeni komiserine tercüme ettirilmekteydi. Reşid Bey, çevirmen olarak kullanılan bir Ermeni'nin velev ki sabit bir suçlu bulunmasa bile, kendisine ne dereceye kadar güvenebileceğini sorgulamaktaydı. Bunun yaptığı çevirinin güvenilirliğini kontrol amacıyla başka bir Ermeni'ye başvurulması ise, devlet sırrının iyice ifşası anlamına geleceğinden sakıncalıydı. Bu bakımdan Reşid Bey öncelikli ihtiyaç olarak, merkez ile taşranın en gerekli yerlerinde istihdam edilmek üzere, Ermenice'nin bütün kurallarına vakıf, samimi, güvenilir ve tecrübeli birkaç Türk komiser istihdamını göstermiştir.^[27] Kayseri bölgesinden yönelecek tehditlere açık bulunmasından dolayı sınır nahiyesi olan Gemerek'in yaşlı müdürünün değiştirilmesini, Ermeni sorununu idrak etmiş deneyimli ve dinamik birinin atanmasını; ayrıca vilayete bağlı tüm sancak ve kaza yöneticilerinin teyakkuzda bulunmaları hususunda uyarılmalarını istemiştir.^[28]

[26] Tahsin Paşa, a.g.e., s. 182-183.

[27] Reşid Bey'in konuyla ilgili ifadesi şöyledir: "Ermenice'ye hakkıyla vâkıf İslam'dan kimse bulunmadığı için elde edilen şüpheli evrak bir Ermeni komiserine bi'l-mecbûriyye tercüme ettiriliyor. Vâkı'â bu adamın şimdiye kadar bir eser-i habâseti meşhûd olmadıysa da mûmâ-ileyhe ne dereceye kadar emniyet edilebileceği elbette câ-yı te'em-mül olmaktan kurtulamaz. İtmî'nân-ı fikr için bunun yaptığı tercümelere diğer birisi vasıtasıyla kontrol ettirilmesi ise esrâr-ı hükümetin ifşâsını intâc edeceği için bittabi câiz olamaz. Buna binâen dekâik-i lisana tamamıyla vâkıf işi dağdağaya verip bir külah kapmak fikrinden müctenib mücerreb merkez ve mülhakâtın en muhtaç mahallerinde istihdam olunmak üzere Müslim beş altı polis komiserine ihtiyaç mübremdârdır. Bu babda nezaret-i celilelerine ve Zaptiye Nezaret-i celilesine defaâtle ve kemâl-i ehemmiyetle edilen müracaatlara karşı Van ve Bitlis vilayetlerinden tedârîki emir buyurulmuş ise de oralar da aynı ihtiyaç ve fikdan dermeyân kılınarak buralarca tedârîki kâbil olmayacağı katiyen anlaşılmalıdır."

[28] 1 Ekim 1905 (2 Ş 1323), BOA, DH. TMİK. S., nr. 60/22.

Ermeni bölücülüğüne karşı alınacak önlemler arasında demografik yapıyı düzenleme, daha doğrusu nüfusu dengeleme noktasındaki girişimler de dikkat çekmektedir. Örneğin Kamil Paşa'nın ilk sadareti sırasında (1885-1891) Van, Erzurum ve Bitlis vilayetleri ile Ermeni yaşayan diğer bölgelerde Müslüman nüfusun arttırılması için önlemler alınması, buralara Çerkez muhacirler yerleştirilmesi, eğer bu mümkün olmazsa başka tedbirlere başvurulması istenmişti. Ancak 1894 yılında Ahmed Cevad Paşa'nın sadareti sırasında, önceki emre atıfta bulunularak, nüfus dengelemesi hususunda hiçbir adım atılmamasının nedenlerinin sorulduğu belgeden,^[29] bu yöndeki adımların hayata geçirilemediğini anlıyoruz.

Abdülhamid döneminin ayrılıkçı hareketlerle mücadele politikasında Memduh Paşa ayrı bir yere sahiptir. Osmanlı'nın son döneminin kudretli devlet adamlarından olduğu kadar, entelektüel yönü ve stratejik öngörleriyle de döneminin ve yakın tarihimizin önemli teorisyenleri arasında yerini almış olan Memduh Paşa, Konya, Sivas ve Ankara'da valilik yapmış, daha sonra on üç yıl yürüteceği Dahiliye nazırlığına getirilmiştir.^[30] Memduh Paşa, daha valilikleri sırasında, Ermeni meselesinin ortaya çıkışı ve gelişiminden, buna karşı verilecek mücadele yöntemlerine, Ermeniler ve destekçilerinin yumuşak karınlarına kadar birçok konuda İstanbul'a sürekli raporlar göndermiştir. Bununla birlikte, gelişen olaylar karşısında nasıl hareket edileceği hususunda Bâbîâlî'den talimat istemiş, fakat umduğunu bulamadığı gibi, çoğu kez yazıları dahi cevapsız bırakılmıştır. Bunun üzerine kendi tecrübe ve birikimleriyle hareket etmeye çalışmıştır.

Memduh Paşa, Ermeni meselesinin askerî tedbir ve yöntemlerle çözüleceğine inanmıyor, bunun ahali üzerinde psikolojik baskı oluşturduğunu savunuyordu. Onu bu düşünceye sevk eden 1890 yılındaki bir olay şöyle gelişmişti: Erzurum'da meydana gelen kanlı olaylar üzerine Sivas'taki Ermenilerin de ayaklanacağı yolunda söylentiler çıkar. Bunun üzerine ordu teyakkuza geçirilir, hatta Karahisar'daki taburun Sivas'a sevki gündeme gelir. Bu faaliyetler halk arasında paniğe yol açar. Durumu gören Memduh Paşa bir yandan söylentilere aldırış edilmemesi yönünde halkı teskine çalışırken, bir yandan da takviye güce ihtiyaç olmadığı hususunda merkeze yazılar gönderir. Zira o, en adi bir olayda bile askeri tedbirlere başvurulmasının Ermeni ahaliyi titretmeye yettiğini, bunun da bölücüler ve dış

[29] 21 Kasım 1894 (23 CA 1312), BOA, İrade Hususiye, nr. 92/CA 1312.

[30] Memduh Paşa'nın kısa bürokratik hayatı, edebî eserleri ile bu eserlerden hareketle siyaset, dış politika, bürokrasi, hukuk, toplu, eğitim ve basın konularındaki görüşleri hakkında değerlendirme için bk. Selim Aslantaş, "Bir Osmanlı Bürokrati: Mehmed Memduh Paşa", KÖK Araştırmalar, cilt III, Sayı 1, Bahar 2001, Ankara, s. 185-202. Memduh Paşa'nın Sivas ve Ankara valilikleri ile Dâhiliye Nazırlığı sırasındaki Ermeni politikası hakkında bk. A. Kırmızı, a.g.m., s. 361-376.

destekçileri tarafından istismar edildiğini savunuyordu.^[31] Memduh Paşa, Ermeni politikasında askerî personelin yanında, hatta ondan daha ziyade mülkiyelilerin kullanılması taraftarıdır. Ona göre, sosyal konulara vakıf olan mülkiyeliler etraflıca düşünebilmekte ve daha sağlıklı kararlar alabilmekte idiler. Nitekim Sivas sancak merkezinde bildiri dağıtarak Ermeni ahaliyi isyana hazırlamak isteyen anarşistlerin faaliyetlerinden haberdar olur olmaz, derhal bildirimleri toplamış, ancak olayı basından, kamuoyundan ve hatta çalışma arkadaşlarından gizlemişti. Böylece kaosa sebep olacak etkenleri ortadan kaldırmıştı.^[32]

Memduh Paşa, cemaatler arası ilişkileri olumsuz etkileyecek en küçük gelişmeyi dahi özenle irdelemekte, gerilimi tırmandırması muhtemel sorunları akıl yoluyla çözmeye çalışmaktaydı. Sivas valiliği sırasında Ermenilerin kendilerine ait arazi üzerine okul ve kilise yapma taleplerini yerinde bulup gereken izni verince, Türk ahalinin itirazıyla karşılaşmıştı. Eleştirilere karşı savunması hayli ilginç ve günümüze yansıyan mesajlar taşımaktadır. Ona göre, memleket Amerikan ve Fransız misyoner okullarıyla donatılmış iken, asırlardan beri Osmanlı vatandaşı olan Ermeni ve Rumların kendi okullarını yapmalarından daha doğal bir şey olmazdı.^[33] Böylece Memduh Paşa, hükümetin yarattığı boşluğun emperyalistlerce

[31] 15 Temmuz 1890 (28 ZA 1307), BOA, Y. PRK. HR., nr. 13/38.

[32] Memduh Paşa Ankara valiliği esnasında Yıldız'a gönderdiği bu yazıda, Ermeni meselesinin doğuşu, gelişimi, diplomatik boyutu, Bâbiâli'nin politikalarının iflas ettiği hakkındaki görüşlere yer vermiştir. Bunun yanında problemin çözümüne dair önerilerde bulunmuştur. Yazının içeriği özetle şöyledir: "Patrikhaneye bağlı Ermeniler, Protestanlığa dönen ırkdaşlarını dışladıkları halde, şimdi, bağımsızlık hareketi gündeme oturunca aralarındaki soğukluk ortadan kalkmıştır. Bu yaklaşmanın temel gayesi, Protestanlığın sözde hâmesi İngiltere'nin siyasi desteğini almak, böylece gelecekteki siyasi krizlerde yanlarında bulunmasını temin etmektir. Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasında önemli rol oynayan Gladstone'un bugün işbaşında bulunması Ermenileri hayli cesaretlendirmektedir. Zira Gladstone hükümeti İrlanda meselesini hallettikten sonra, Ermeni meselesine daha aktif katılacaktır. Ne yazık ki Bâbiâli, Ermeni meselesinin başından beri bununla ilgili bir politika üretmemiştir. İşin çözümü padişahımızın kararlı tutumuna bağlıdır. Bulgarlarla Ermeniler arasındaki farka gelince, Bulgarlar bundan otuz yıl öncesine kadar, İstanbul'a gelerek çiftliklerde yaşamlık ve çobanlık yapıp, kendilerini geçindirebilecek kadar para kazandıktan sonra memleketlerine dönerlerdi. Bağımsızlık fikrine kapılınca eğitim sahasına el atan Bulgarlar, çocuklarını sultanilere, tıbbiyeye, hatta Rus ve Avusturya okullarına kaydetmişler ve buralardan mezun olan öğrenciler bağımsız Bulgaristan'ın devlet erkânını oluşturmuşlardır. Ermenilerin konumu daha farklıdır. Çünkü bunlar devletin hemen her kademesinde çeşitli memuriyetlerde çalışmaktadırlar. Eğitim konusunda Bulgarlar ve Türklerden daha ileri seviyedeler. Bilgi ve deneyimleri sayesinde her türlü hizmet ve sanatta kendi içlerinden kolaylıkla eleman bulabilme avantajına sahiptirler. Üstelik yabancı devletlerle ilişkileri Bulgarlara göre çok daha iyi ve köklüdür. İmparatorluktaki nüfusları düşük ise de, Türklerle çıkabilecek muhtemel bir çatışma anında, yabancı devletlerin müdahalesini rahatlıkla çekebilecek güçleri vardır. Bilindiği gibi Çerkezlerle Bulgarlar arasındaki anlaşmazlık, Avrupa devletlerinin müdahalesi sonucu Çerkezlerin Bulgaristan'dan çıkartılmasıyla halledilmişti. Aynı devletlerin şimdi de, Ermenilerin oturdukları topraklardaki Kürt ve Çerkezlerin çıkarılması yönünde baskıda bulunacakları ihtimalini göz önünde tutmak gerekir. Sivas valiliğim sırasında üzerinde en çok durduğum husus, Müslümanlarla Ermeniler arasında düşmanlık ve güvensizlik yaratacak şeylere vesile olmamaktır. Problemi asker ve polis sayısını arttırmak gibi tedbirlerle çözmeye çalışmak yerine, iki toplumu kaynaştırarak manevî ve kültürel bağların güçlendirilmesine gayret etmek gerekir" (6 Haziran 1893/21 RA 1310, BOA, Y. EE., nr. 88/44).

[33] "... yapılan binanın mülken ve siyaseten mahzûru bahsine gelince mademki misyonerlerin ve Cizvitlerin mektepleri vardır, tebea-yı mülûkânenen bulunan Ermeniler veya Rumların mektepleri için o mahzûr ikinci derecede farz olunmak lâzım gelir" (3 Mart 1890/18 M 1308, BOA, Y. MTV., nr. 54/12). Memduh Bey'in kilise inşasına onay vermesinin nedeni ise, bunların devam ettikleri Rum kilisesinin, kadınların gidemeyeceği kadar uzakta bulunmasıydı.

doldurulduğuna dikkat çekmekteydi. Paşa, Türklerle Ermenilerin mahallelerde karışık oturmalarının iki toplumun kaynaşarak sıcak ilişkiler kurmasını kolaylaştırdığını, bunun da şiddeti ve ayrılıkçı düşünceleri gölgelediğini savunmakta idi. Oysa ayrılıkçı Ermeniler mahallelerini ayırmak eğiliminde idiler. Yeni bir okul ve yeni bir kilise yapıldığı takdirde, evlerini de bu yapıların çevresinde yoğunlaştıracaklar ve kendilerini Türklerden soyutlayacaklardı. Bu durumun ötekileştirmeyi kolaylaştırıp cemaatler arası şiddeti körükleyeceğini düşünen vali, Ermenilerin okul ve kilise inşasını olumlu karşılamıştı.^[34]

Memduh Paşa, Avrupa basınının Türkiye'deki olaylara olan ilgisine dikkat çekerek, bunlara malzeme teşkil edecek olumsuzlukların kaldırılmasına önem vermekteydi. Zira Ermeniler aleyhine olan en küçük olay bile misyonerler aracılığıyla, ancak mübalağalı ve saptırılmış biçimde Avrupa'ya aksettirilmekte idi. Bu ikiyüzlülüğü yakinen bilen Memduh Paşa'nın, vergi konusunda Ermenilerin ezildiğini ileri süren görüşler yayımlayan batı basınına cevap niteliğinde kaleme almış olduğu yazısını burada değerlendirebiliriz. 2 Ağustos 1891 tarihli bu yazısında vali, vergi toplanması konusundaki haksız uygulamalardan Ermenilerin kendilerinin sorumlu olduğunu izah etmiştir. Şöyle ki: Vergi tahsilinde "ancemaatin" uygulamasının geçerli olduğu bu dönemde, bazı vergiler cemaat üzerine toplu olarak salınmakta ve yekunun tek tek hanelere bölünmesi kendi sorumluluklarına bırakılmakta idi. Ancemaatin usulü işsiz, fakir ve dar gelirliyi mükellef tutmadığı için adil bir uygulamaydı. Ancak kendi çıkarını gözeten bir kısım varlıklı Ermeni, zengin yoksul ayrımı yapmadan vergiyi eşit bölmekte idi. Bunun sonucunda fakirler kendi paylarına düşeni ödeyemeyince, yasa gereği mallarına haciz konuluyordu. Görüldüğü gibi, fukarayı vergi mükellefi yapan da, vergiyi ödeyemeyip hacze mahkum olacaklarını bildikleri halde onları felakete sürükleyen de Ermenilerin kendileriydi. Bunun yanında, kendi yaptıklarını gizleyip, hükümetin gayrimüslim tebaayı hacizle perişan ettiği yönünde yabancı basına şikayet mektupları yazmaktan geri durmuyorlardı. Aşardan alınan eğitim payını da benzer şekilde istismar etmekte idiler. Bunun fırsat bilen misyonerler, "*hükümet sizlere bakmıyor, Amerika ve Fransa'dan gelmiş olduğumuz halde size her türlü konuda biz yardım ediyoruz*" türünden kışkırtıcı sözlerle ahaliyi kandırmaya çalışıyorlardı. Bu mahzurlardan dolayı Memduh Paşa, vergi sisteminin daha sağlıklı yürümesini sağlayıcı tedbirler alınmasını tavsiye etmiştir.^[35]

Paşa aynı tahriratının devamında, vilayetteki doktor eksikliğinin neden olduğu sıkıntıları sıralamış ve Anadolu'nun belirli birkaç yerinde tıp okulu açılarak

[34] Selim Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), çev. G. Ç. Güven, YKY, İstanbul 2002, s. 97.

[35] 2 Ağustos 1891 (26 Z 1308), BOA, Y. MTV., nr. 53/108. S. Deringil, a.g.e., s. 134.

doktor, cerrah ve baytar yetiştirilmesini önermiştir. Böylelikle özellikle salgın hastalıklar sırasındaki can ve mal kaybına önemli bir set çekilmiş olacaktır.

İki toplum arasında gerilime yol açacak etkenleri ve Ermeni bunalımını arttıracak eylemleri dizginlemekle sorunun çözüleceğini düşünen Memduh Paşa, kentsel yaşam standartlarını çağdaşlaştırmaya dönük bayındırlık işleriyle, eğitim ve kültür faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Sivas valiliği esnasında çok sayıda çeşme yaptırmış, bozuk yol ve kaldırımları inşa ettirmiş, kaza merkezlerine hükümet konakları yaptırıp telgraf hatları çektirmiştir. Sancak merkeziyle kazalardaki okul sayısını arttırdığı gibi, Sivas idâdisini inşa ettiren de odur. Sivas'ı kaza ve vilayetlere bağlayan yollarla, onlarca köprüyü onarımdan geçirmiş, kilometrelerce yeni yol açtırmıştır.^[36] Vilayetin önemli gelir kaynaklarından mensucat sektörünü geliştirmiş ve ahaliyi halı, kilim ve şal üretimine teşvik ederek vilayet ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bugün Havza'da Maarif Hamamı olarak hizmet vermekte olan hamamın da ilk defa Memduh Paşa tarafından inşa edildiğini; hamamın gelirinin eğitim işlerinde kullanıldığı için yapıya bu ismin verildiğini de burada zikretmek gerekir. Eğitimin geliştirilmesi kapsamında köy imamları merkezde seminerlere tabi tutularak çağdaş bilgiyle donatılmıştır. Bu dönemde açılan köy okulları sayesinde okuma yazma oranında belirgin bir artış sağlandığı gibi, Türk ahali arasındaki geleneksel batıl inançlar da etkisini kaybetmeye başlamıştır.^[37] Memduh Bey'in bunları yaparken yerel imkanları kullanmaya çalışması ve hazineyi zorlamaması altı çizilecek bir husustur.

Sivas sancak merkezine yakın bir yerde numune çiftliği kurulmasına da ön ayak olan Memduh Paşa'nın Ankara valiliği sırasında da, ileri teknik imkanları seferber ederek, özellikle tarım sektöründe büyük yenilikler meydana getirdiği görülüyor. Demiryolu ulaşımının büyük refah getirdiği Ankara, 1893 yılından itibaren, güçlü dış talep ve dünya buğday fiyatlarındaki artışın da etkisiyle buğday ambarı haline gelecek, İstanbul'a buğday, İngiltere ve Fransa'ya arpa ihraç edecektir.^[38] Şunu vurgulamak gerekir, Memduh Paşa, Ermeni sorunuyla uğraşırken toplumun moral gücünü üst seviyede tutmayı ve isyana sebep teşkil edecek aksaklıkları ortadan kaldırmayı hedeflediği gibi, yörelerin bayındırlık hizmetleriyle modernleşmesini de bu politikanın bir parçası olarak düşünmüştür. Onun hayata geçirdiği sosyokültürel hizmetler sayesinde ihtilal odakları, empoze etmeye çalıştıkları ayrılıkçı girişimleri için umdukları desteği tam anlamıyla bulamamışlardır. Bunu, Ermeni piskopos ve

[36] Bu dönemde gerçekleştirilen şehircilik ve bayındırlık hizmetleri hakkında bk. Salnâme-i Vilayet-i Sivas, Defa 15, Sivas 1308, s. 78-94.

[37] 3 Ocak 1893 (14 C 1310), BOA, Y. MTV., nr. 73/108.

[38] François Geogon, "Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yüzyılında Ankara'nın Gelişimi", Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, ed. P. Dumont-F. Geogon, çev. A. Bertay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 110.

ileri gelenlerinin zaman zaman hükümete gönderdikleri ve Memduh Paşa hakkında memnuniyet ve şükran duyguları içeren telgraflarından anlıyoruz.

Bununla birlikte Memduh Paşa'nın askeri önlemlere tamamen karşı çıktığı düşünülmemelidir. Zira o, özellikle dinî bayramlar gibi, halkın sokaklarda görece daha kalabalık bulunduğu anlarda, istihbarat önlemlerini arttırır, yerel kuvvetleri teyakkuza geçirirdi.^[39] İç huzursuzluklara dışarıdan kolaylıkla müdahale edildiğini belirten Memduh Paşa, güvenlik sorununu idarenin temeline koymakta ve vilayetlerde asayişin sağlanmasına büyük önem vermektedir.^[40] Aksi takdirde Avrupa devletlerinin muhtıralarının sonunun gelmeyeceğine inanıyordu. Bununla birlikte, sırf yabancı devletler istedi diye reform yapılmasına, ülkenin bir kısmına bayındırlık faaliyeti götürülürken, bir kısmının ihmal edilmesine de karşıydı.^[41] Ülkenin iç sorunlarının mutlaka dış uzantıları bulunduğuna inanan Memduh Paşa, bu görüşüne Ermeni olaylarının yanı sıra, Balkanlar ve Yemen'deki gelişmelerden örnekler getirmekteydi. Tahsin Paşa hatıralarında, Memduh Paşa'nın Dahiliye Nazırı iken sunduğu rapor ve önerilerin padişahın vehimlerini kıskırtmaktan başka bir işe yaramadığını, örneğin Bulgaristan'la Osmanlı Devleti arasında askeri alanda başlayan yakınlaşmanın, Paşa'nın bu türlü maruzatları yüzünden sekteye uğradığını yazar. Buna göre Memduh Paşa'nın Osmanlı'nın metbû, Bulgaristan'ın tâbi bir devlet olduğunu ve Bulgaristan'la ittifak yapmanın, bu devleti tanımak anlamına geleceğini ileri sürmesi üzerine görüşmeler kesilmiştir.^[42] Bu açıdan bakılınca, Memduh Paşa'nın oldukça mantıklı düşündüğü ve ittifak projesinin Abdülhamid'in vehimli yapısından kaynaklanmadığı görülür.

Memduh Paşa'nın Ermeni politikasında başarılı olmasının altında yatan en büyük etken, hizmet üretiminde her cemaate aynı oranda yaklaşmasıydı. Dört yıl yürüttüğü valiliği sırasında etnik farklılıkları hükümet lehine kullanmıştır. Buna rağmen bölücü Ermenilerin aleyhteki kampanyaları sonucunda, tıpkı seleflerinden İsmail Hakkı Paşa gibi Memduh Bey de Batılı devletlerin baskısıyla Sivas valiliğinden alınmıştır. Ancak Abdülhamid'in konuyla ilgili iradesinde kullandığı ifadeler, bunun bir azil değil, yer değişikliği olduğunu düşündürmektedir. Zira padişah, Memduh Bey'in Ermeni bölücüleri başarısızlığa uğrattığı için şikayet konusu edildiğini belirtmiştir. Nitekim Memduh Bey buradan Ankara valiliğine

[39] 1 Mayıs 1892/4 L 1309, BOA, Y. PRK. UM., nr. 24/62.

[40] S. Aslantaş, a.g.m., s. 198-199.

[41] "İki devlet üç vilayette ıslahatta yapılmasını istedi diyerek makâm-ı sadaretten mütâlaa dermeyan kılınmış olması nefis'ül-emre tevâfuk eder mi meçhûldür. Zira bundan anlaşılıyor ki mülk-i Osmânî'de ıslahata tevessül mücerred düvel-i ecnebiyyenin ilhâh ve ibrâmına mütevakıf olarak onlar ses çıkarmayınca başka mahallerin tanzimine bakılmamak icâb eder imiş. Afv-ı âli-i çâkerlerine itimâden arzına cür'et ederim o gibi fikirler çâkerlerince nâ-makbuldür..." (Mehmed Memduh, Kuvvet-i İkbâl-Alâmet-i Zevâl, s. 58-59).

[42] Tahsin Paşa, a.g.e., s. 69 ve 122; S. Aslantaş, a.g.m., s. 197.

getirilmiş, iki yıl sonra da Dâhiliye Nazırlığı'na atanmıştır.^[43]

Bildirimizi, Osmanlı Arşivi'nde bulunan, kimin tarafından kaleme alındığı belli olmayan, ancak konuya vukufiyeti, yaklaşımı ve üslubu bakımından büyük ihtimalle Memduh Paşa'ya ait olduğunu tahmin ettiğimiz bir layihadaki görüşleri özetleyerek tamamlamak istiyoruz.^[44] Paşa, 1893 yılındaki Merzifon olaylarından sonra kaleme aldığı bu raporda, sorunun çözümü için iki aşamalı yol öne sürer. Birinci aşama, suçluların derhal yakalanarak tecziye edilmesi ve benzer olayların yaşanmaması için güvenlik tedbirlerinin arttırılmasıdır. Uzak vadede çözümü öngören ikinci aşamayı ise 12 maddede sıralamıştır.

1. İstihbarat tedbirleri arttırılarak, Ermenilerin yaşadıkları yerlerdeki örgütler tespit edilmelidir.

2. Gizli teftişler okul ve mabetlere kadar genişletilmeli, bu işte Ermenilerden seçilecek güvenilir hafiyeler kullanılmalıdır.

3. Ermeni ayrılıkçı hareketlerinde papazlar ve ruhban sınıfı birinci derecede rol oynadığından, bunları denetlemeyen, uyardırmayan ve meydana getirdikleri eylemleri ilgili makamlara bildirmeyen piskoposlar ile patrikhane olaylardan sorumlu tutulmalıdır.

4. Ermenilerin yoğun olduğu köy ve kasabaların ileri gelenleri, kefâlet-i müte-selsile yöntemiyle genelin durumundan sorumlu tutulmalıdır.

5. Türk dilini öğretmesi bahanesiyle Ermeni okullarında görevlendirilecek birer Müslüman öğretmen vasıtasıyla bu okullardaki gizli çalışma ve oluşumlar teftiş edilmelidir.

6. Ermeni çocuklarının Maarif Nezareti'ne bağlı rüştiye ve idadilere kayıt yaptırmalarını teşvik amacıyla, bu okulların mezunları bedel-i askerî resminden muaf tutulmalıdır.

7. Örgüt şubesinin bulunduğu sancak ve kazalara mutlaka yabancı dil bilen mutasarrıflar ile mülkiye mezunu kaymakamlar atanmalı, çalışkan ve dürüst adliye memurları istihdam edilmeli, bu denli seçkin personelin başına da en iyi valiler getirilmelidir.

8. Söz konusu altı vilayette görev yapan askeri personel yetersiz olduğu için, sayıları birkaç kat arttırılmalıdır. Her bir kazada birer komiser ile birkaç polis neferi bulundurulmalıdır.

[43] S. Aslantaş, a.g.m., s. 188.

[44] "Ermeni İsyanını Önlemek İçin Alınacak Tedbirlere Dair İmzasız Görüşler" başlıklı beş sayfalık rayiha için bk. 13 Temmuz 1893 (29 Z 1310), BOA, Y. PRK. AZI., 26/94.

9. Her sancağa maarif müfettişi görevlendirilmeli, Ermeni ve Protestan okulları aralıksız teftiş edilmelidir; mülkiye, sultani ve polis okulunda Ermenice zorunlu tutulmalıdır.

10. Sancak ve kazalarda idare meclisi üyeliğine seçilenlerin içinde birçok Ermeni bulunması usulden olmakla birlikte, bu üyeler ne yazık ki bürokrasiyi Müslüman üyelerden daha iyi bildiklerinden, hükümetin zaaflarını kısa sürede öğrenebilme avantajına da sahiptirler. Bunlar doğaları gereği kaymakam ve mutasarrıf gibi yöneticilere bin bir türlü dalkavukluk ve yaltaklık ederek onlarla yakınlık kurmakta, alınan kararları anında öğrenebilmektedirler. İcabında hükümetin kendileri aleyhine alacağı bir kararı derhal yandaşlarına ulaştırmakta ve o tedbirin boşa çıkmasına sebep olabilmektedirler. O nedenle, Ermenilerin bu meclislerdeki etkinliğini azaltıcı düzenleme yapılmalıdır. Avrupalıların gözü gayrimüslimlerin yaşadığı sancak ve kazaların üzerinde olduğundan, bu birimlere gönderilecek memurlar Ermenilerden değil, Rumlardan seçilmelidir.

11. Her ne kadar çoğu kaza ve kasabalarda Müslüman nüfusun oranı daha yüksek ise de, askerlik vazifesiyle yükümlü olmalarından dolayı Türk gençlerinin silah altında buldukları esnada, Ermeniler sıcak yuvalarında beslenmelerine de dikkat ederek dinç kalabilmektedirler. Bununla birlikte Anadolu'da hüküm süren şiddetli kıştan dolayı uzun süre işsiz ve boş kaldıkları için şer hareketlere yönelmektedirler. O bakımdan istihkam ve sevkıyat taburlarında istihdam olunmak üzere mutlaka Ermenilerden de asker alınması cihetine gidilmelidir. (Memduh Paşa burada, Berlin Konferansı sırasında Bismarck'ın, Osmanlı delegesi Kara Todorî Paşa ile yaptığı özel mülakatında "eğer hükümetiniz Hıristiyanları kan vergisine tabi tutmazsa zamanla Şark Meselesi'nin kendi kendine, yani Hıristiyanların sayıca Türklere galebe çalmasıyla sonuçlanacağına şüphe yoktur" dediğini hatırlatmaktadır).

12. Ayrılıkçı düşüncüyü benimsediği sabit olan sayısız Ermeni, Osmanlı'nın kalbi İstanbul'da bile birbirinden önemli işlerde istihdam edilegelmektedir. Bunlar ilişkide buldukları ecnebilerle doğrudan; ilişkide olmadıklarıyla da basın aracılığıyla sürekli irtibat halinde oldukları için, derhal azilleri kolay bir iş değildir. O nedenle becayiş veya rotasyon yöntemleriyle önemli memuriyetlerden alınmalı ve yerlerine Türkler tayin edilmelidir. Dışardan gelen Ermenilerin pasaport ve tezkerelerinde fotoğraf bulundurulması zorunlu tutulmalı, bu önlemin sırf Ermenilere özgü olduğunun hissettirilmemesi amacıyla, Devlet-i Aliyye tebaasından yurt dışına gidip gelenlerin pasaportları üzerine de fotoğraf yapıştırılması kuralı getirilmelidir. Ülke dışından gelen zararlı kitap ve broşürler için

uygulanan gümrük tedbirleri yetersiz olduğundan, mümkünse bu yayınların basılıp dağıtıldığı merkezlerde birkaç hafiye bulundurulmalı; Atina, Venedik, Paris, Londra, Manchester ve benzeri yerlerdeki matbaalara Türkiye'den kimlerin haber ve yazı verdiği ile oralardan Türkiye'deki kimlere gazete ve saire gönderildiği araştırılmalı, bunların üzerine gidilmelidir.

Sonuç itibarıyla bir değerlendirme yapmak gerekirse, yukarıdan beri incelemeye çalıştığımız çalıştığımız, ayrılıkçı hareketleri önlemeye yönelik öneri, tedbir ve uygulamalar Ermeni anarşizmini söndürmeye yetmemiştir. Bunun nedeni, hasta adamın mirasından pay elde etmek isteyen emperyalist Batı'nın Ermeni unsuru sürekli biçimde madden ve manen desteklemiş olmasıdır. Ne Batı bu desteğini çekmiş, ne de Ermeniler kendilerini kullandırmaktan geri durmuşlardır. Bunun yanında dönemin bürokratlarının, sorunu gidermede pragmatik önlemlere başvurması eleştirilebilir ise de, içten ve dıştan türlü oyunlarla köşeye sıkıştırılmış hasta adamın, reel tedbirleri hayata geçirmek hususunda ne zamanı ne de parası vardı. Bugün küresel gücün hedef ittihaz ettiği coğrafyanın önemli parçasını teşkil eden Trkiyemize yönelen bölücü hareketlere karşı sivil tedbirler arasında hala eğitim reformu, şehirleşme, kültürel etkinliklere önem verilmesi gibi hususları sayıyor olmamız, Ermeni sorununun ortaya çıkarıldığı tarihlerden bugüne kadar geçen yüz otuz yıllık süreçteki politikaların bir kez daha gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Sivas Eyalet Valilerinin Bir Eşkîya Önleme Metodu Olarak “Devre Çıkma” Uygulaması ve Ortaya Çıkan Sorunlar (1768-1820)

Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Karatekin Üniversitesi / ÇANKIRI

Giriş

Genel anlamıyla eşkıyalık, silahla ya da başka bir surette zor kullanarak yol kesip veyahut baskın yaparak mal ve cana tecavüz, kamu düzeni ve asayîşi ihlâl etmek olarak tanımlanmıştır^[1]. Osmanlı’da ise soygun yapıp halkın malına ve canına kasteden, etrafı haraca bağlayan, mevcut devlet düzenine karşı başkaldıran kimselere “şâkî” denmiştir. Çoğulu da “eşkîyâ”dır. Ayrıca Osmanlı belgelerinde eşîrrâ, harâmi, haramzâde, türedi, haydut, uğru vb. kelimeleri de eşkıya karşılığı olarak çoğu zaman kullanılmıştır^[2].

Osmanlı’da genel olarak beş çeşit eşkıyalık vardır. Bunlar; 1) Leventlerin eşkıyalıkları 2) Delil Ocağı’nın eşkıyalıkları 3) Aşîret eşkıyalıkları 4) Aileler arası düşmanlığın eşkıyalığa dönüşmesi 5) Ferdi eşkıyalık hareketleri

Bu çalışmada Sivas eyaletinde genel olarak ortaya çıkan eşkıyalığın valiler tarafından önleme girişimleri ve bunu gerçekleştirirken, yani; eyalette eşkıyalığı önleme ve eşkıya güruhunu yakalama bahanesiyle “devre çıkan” valilerin ya da valilere bağlı delil ocağının sebep oldukları zorbalıklar, baskılar, kanunsuz halktan devriye ve benzer talepleri ve ilgili sorunlardır.

Konuya geçmeden önce Osmanlı eyaletlerinde en çok görülen levendat eşkıyası ve delil ocağının eşkıyaları ve bunları önleme yolları hakkında bilgiler vermek konunun daha sarîh bir biçimde ortaya konulmasına fayda sağlayacaktır.

[1] Ali Bardakoğlu, “Eşkîya”, Diyanet Vakıf İslâm Ansiklopedisi, C. XI, İstanbul 1995, s. 463.

[2] Mücteba İlgürel, “Eşkîya”, Diyanet Vakıf İslâm Ansiklopedisi, C. XI, İstanbul 1995, s. 467-468.

1. Sivas Eyaletinde Levendat Eşkîyaları

Osmanlı Devleti'nde leventlerin yaptıkları eşkıyalık oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Devletin ilk zamanlarında daha çok deniz kuvvetlerinde istihdam edilen leventler, daha sonra Anadolu ve Rumeli'nde savaflara katılan askeri kuvvetler haline gelmişlerdir. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren leventler için sarıca ve sekban ifadeleri de kullanılmaya başlanmış ve Tımar sisteminin bozulmasından sonra ise işsiz kalan tımarlı sipahilerin bir kısmı da bunlara katılarak sayıları gittikçe artmıştır. Bu bağlamda gerek eski askerler ve gerekse tımar sisteminin bozulmasından sonra çiftini, çubuğunu terk edip, memleketlerinden ayrılanlar da eşkıyalığa başlamışlardır. Bu kimselere “levendat eşkıyası” denmektedir. Özellikle tımar sisteminin bozulmasıyla vali ve mir-i miranlar bunları kapısında barındırıyor, çift-bozan reayası adı verilen bu kapu halkı, bağlı oldukları amirleriyle beraber sefere iştirak ediyorlar ve geri döndüklerinde de etraflarında eşkıyalık yapıyorlardı. 18. yüzyılın başından itibaren “kapulu ve kapusuz levendât” olarak da kayıtlarda geçmeye başladılar. Reayadan yem, yiyecek, kurban akçesi ve bayram akçesi almakta ve zulmetmekteydiler^[3].

Özellikle Beylerbeyi ve Sancakbeylerinin savaflara askerleriyle birlikte katılma ve güvenliklerini sağlama zorunluluğu maiyyetlerinde kapılı levent beslemelerini zorlamıştır. Buna mukabil savaflar bittiğinde “kapılı levent”lerin büyük bir kısmı serbest bırakılınca, birçok “kapısız levent” ortalıkta dolaşmaya başlamıştır. Yine kapısız leventler, gerek paşalarının azledilmesi ve gerekse valilerin kapılarında besledikleri asker sayılarını azaltma girişimleri sebepleriyle kapısız kalmışlardır^[4].

Sivas eyaletinde başıboş levent gruplarının sayılarının 18. yüzyılın ilk çeyreğinde 5-10 bin kadar olduğu ve eyalet çevresinde dolaştığı belirtilmektedir^[5].

Kapusuz levendatın halka zarar vermemeleri için birçok ferman ve buyruldu yazılmıştır. Ancak zulüm ve eşkıyalıkları önlenememiştir. Çoğu zaman devlet bunların haklarından gelme işini sancak ve kaza yöneticilerine bırakmıştır. Örneğin, 5 Muharrem 1182/22 Mayıs 1768 tarihli bir fermanla karışıklık çıkaran başıboş leventlerin fetva gereğince öldürülmelerinin vacip olduğu, at ve eşyalarının katillerinin olarak yakalanmaları ve idam edilmeleri, mallarının katillerinin olması sebebiyle kimsenin dava açarak kendilerini rencide etmemeleri gerektiği, eyalet, sancak ve kaza yöneticilerine emredilmiştir^[6].

[3] Mustafa Öztürk, “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkîyalık Olayları”, Bellekten, LIV, Sayı 211, Ankara 1991, s. 968.

[4] Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık, Ankara 1994, s. 73-74, 80-83. Eşkîyalık konusunda ayrıntılı bilgi için bak. Çağatay Uluçay, 18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1955.

[5] Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara 1985, s. 57.

[6] “...ma'lûm olaki ifsâd-ı bilâd ile me'lûf başıboş levendât haşerâtının ber-mûcib-i fetevâ-yı şerife izâle-i vücûd-

Ayrıca Sivas'ta aşiret eşkıyaları da çoğu zaman başıboş leventler ile hareket etmişler ve yolcuları ve köyleri soyarak birçok zarar vermişlerdir^[7].

Eşkialık hareketlerini sona erdirmek için devlet, 1776 yılında Sivas eyaletine bağlı Amasya sancağına da bir ferman göndermiştir. Fermanla leventlerin adam öldürüp yol kestikleri, bu bakımdan halkın rahatının sağlanması için eşkıyanın tenkilinin zaruri olduğu, idarecilerin, ellerindeki harbe ve darbe kadir askerler ile eşkıyanın üzerine gitmeleri, ölen şakinin varisleri tarafından kan bedelinde bulunmayacağı, talep edenlerin cezalandırılacakları, ayrıca eşkıyaya sahip çıkanlar ve barındıranlar ve yiyecek verenlerin de cezalandırılacakları belirtilmiştir^[8]

2. Valilerin Kapı Halkının Düzenlenmesi ve Sayılarının Azaltılmasının Getirdiği Sorunlar: Kapısız Delillerin Eşkialıkları

Tanzimat'tan önce vezir dairelerinin muhafız ve muharip olarak kullanılan iki kısımdan birini teşkil eden süvarilerin başına "Delil Ocağı", başlarına da "Delilbaşı"^[9], ikinci kısmı teşkil eden piyadelerin başına da tüfenkçibaşı denilmekteydi. Bunların maiyyetlerinde yüzer, yüzellişer hatta daha fazla nefer bulunmaktaydı^[10].

Bunların çoğu 18. yüzyıldan itibaren Anadolu asayişini bozan gruplardan biri olmuşlardır. III. Selim döneminde valilerin maiyyetinde bulunan delil ocağının durumu ve sayılarının azaltılması konusunda gerekli tedbirler alınmaya çalışılmış

---

ları vacib olduğuna bina'en at ve bisâtları ve melbûsâtları kâtillerinin olmak üzere ahz ve id'âmalarına ihtimâm ve dikkat olunmak ve bu makûle eşkıyanın malları da'vâsı ile kâtilleri rencide olunmayacağı cümleye ma'lûm olmak için eyâlet ve elviye ve kazâlarına bundan akdem evâmîr-i şerîfem neşr ve irsâl...". Amasya Şer'îye Sicili, Defter No: 53, Belge: 19'dan naklen Yılmaz Karadeniz, H. 1182-Şer'îye Siciline Göre Amasya'nın idarî, Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapısı, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1996, s. 108.

[7] Sivas'ta 18. yüzyılın ikinci yarısında levent eşkıyasının ve konar-göçer aşiretlerin eşkıyalık ve zulümleri ile ilgili birkaç örnek için bakınız. Faruk Söylemez, "XVIII. Yüzyılda Sivas Çevresinde Eşkialık Olayları", Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri, 21-25 Mayıs 2007, 1. Cilt, Sivas 2007, s. 160-166.

[8] M. Öztürk, aynı makale, s. 970; Ç. Uluçay, aynı eser, s. 218-220.

[9] "Tanzimat'tan evvel vezir dairelerinin muhafız ve muharip olarak kullanılan iki kısımdan bir kısmını teşkil eden süvari efradın başlarına verilen addır. Halk dilinde delil namını taşıyan efrada deli, başlarına da delibaşı denilirdi ... Delil taifesi başlarına uzun kalpaklar giyip yüzera dairelerinde istihdam olunur bir cins süvari olup 243 senesine kadar baki idiler. Bunlar gerçi Avrupa usulü muallim değildiler. Ancak mürur-ı zamanla bir ocak şekline girerek tecrübe ve idman ile konup göçmede ve harekât-ı harbiyede beyinlerinde bir nevi meşk ve meleke ve içlerinde kendilerine mahsus bir usul-i zabita peyda olmuş idüğünden ocak gayretinde sergerdelerine itaat sadedinde olup bütün bütün başıbozuk asker dahi değillerdiler ... Fakat bu taifenin ulufeleri ve timar misillü bit gûna dirlikleri ve yüzera dairelerinde bir lokma ekmek bularak geçinmekden gayri medar-ı taayyüşleri olmadığından filvaki fukaraya zulm ve tahakkümleri pek ziyâde idi". Ahmed Cevdet Paşa, Cevdet Tarihi, Cilt 6, s. 11'den naklen M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1993, Cilt I, s. 421-422.

[10] M. Zeki pakalın'a göre, Vezir dairelerinde ikinci kısmı teşkil eden piyadelerin başı da "Tüfenkçibaşı" adını taşırdı. Bunların refakatinde yüzer, yüzellişer hattâ daha fazla nefer bulunurdu. Her vezir dairesinde bunlar vardı. Erzurum, Diyarbakir, Musul, Bağdat, Şam, Halep gibi mühim eyaletler valilerinin ise üçer, beşer tüfenkçi ve bir o kadar delilbaşısı bulunur ve bunlardan biri de "Serçeşme" unvanını alırdı. Şu halde "Serçeşme" binbaşı ve tüfenkçibaşlarla delilbaşılar yüzbaşı hükmünde demektir". M. Z. Pakalın, aynı eser, I, s. 422.

ve bu konuda fermanlar yazılmıştır. Örneğin, Cemaziye'l-evvel 1217/Eylül 1802 tarihli bir belgede vezirler ve mir-i miran dairelerinde eskiden birer delibaşı, birer gönüllü ağası, baş beşlü ve her bir bayrakta silahlı on adet askerin bulunduğu, ancak bölükbaşlarının bu kadar askeri idare edemeyeceklerinden zabitleri ile birlikte oniki asker taşımaları gereği, nev' ve miktarları belli yiyeceklerinin verilmesi ve her bayrak başına mahiyeye 60'ar kuruşluk ulufelerini almaları karara bağlanmış, bunun dışında vali, mir-i miran, mütesellim ve voyvodaların maiyyetlerinde bulunan delibaşılardan bir akçe rüşvet almamaları, devir adıyla sebepsiz taşraya delilbaşı ve tüfenkçibaşı çıkarılmaması, gerektiğinde “seni devre çıkaracağım” diyerek delilbaşı ve tüfenkçibaşılardan akçe talep edilmemesi, delibaşılar da gerektiğinde devre çıktıklarında sair sebeplerle uğradıkları kaza ve köy halkından bir nesne talep etmemeleri, adet olduğu üzere bir at ve bir katırla iktifa etmeleri, her eyalet ve sancağa tahsis olunan bayraktan fazla bayrak çıkarılmaması, her eyaletin ne kadar delil bayrağı varsa onunla yetinilmesi ve artırılmaması emredilmekteydi^[11].

Yine III. Selim döneminde bunların sayıca fazla olanların vali ve mutasarrıflarca izin tezkeresi verilerek memleketlerine gönderilmeleri emredilmiştir. Ancak bunların bir kısmı evlerine dönmeyip “kapısız deliller” olarak eşkıyalık yapıp halka zulüm etmişlerdir. Eşkıyalık olaylarının bir türlü sona ermemesi sebebiyle de 1804 yılında çıkarılan bir emirle Anadolu'da olup da eşkıyalık yapan bu kapısız delillerden teslim olanlarının kalpaklarının alınması, güvenilir bir kefil bulurlarsa önceki suçlarının bağışlanacağı kaza ileri gelenlerine bildirilmiştir^[12]. Ancak bunda başarılı olunamamış, kapısız delillerin birçoğu memleketlerine dönmeyerek yine etrafta dolaşip eşkıyalık yapıp, halkı ezmeye devam etmişlerdir. Örneğin, Maraş valisi Celaleddin Paşa'nın kapısından ayrılan ve herhangi bir işte görevlendirilmeyen deliller, önce Erzurum'a ve oradan da Tokat tarafına gelmişlerdir. Tokat, Amasya, Zile, Mecitözü ve Çorum kazalarında başıboş dolaşarak, uğradıkları köylerde gecelemişler, ayrıldıklarında da halktan para ve kahve almışlar, yolcuları soymuşlardır. Bu sorunları önlemek için Sivas valisinin aldirdığı tedbirler ise fayda sağlamamıştır^[13].

Bu başıboş askerler köyleri basıp, halkın bütün eşya ve mallarını yağmaladıkları gibi, kalan mal ve mülklerini de yakıyorlardı^[14]. Bunlardan korkularından dolayı halk para ve değerli eşyalarını güvenilir kimselere teslim etmişlerdir^[15]. Bundan başka bunlar gelip geçen yolculardan avâit, kurban ve gel-geç akçesi talep

[11] M. Z. Pakalın, aynı eser, I, s. 422.

[12] Musa Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara 1991, s. 64.

[13] M. Çadırcı, aynı eser, s. 64-66.

[14] Sivas Şer. Sic., 1, s. 170-173'den naklen Saim Savaş, XVIII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Sivas'ın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Durumu, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1986, s. 58.

[15] Sivas Şer'iyeye Sicili, 1, s. 253-254'den naklen S. Savaş, aynı tez, s. 58.

edip, vermeyenlere zulm yapıyorlardı. 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında ilgililere İstanbul'dan yazılan emirlerde ve Sivas valisi buyruğlarında bu tür eşkıyalıkların önlenmesi ve huzurun tesis edilmesi defaatle isteniyordu^[16]. Ancak eşkıya gruplarının sayıları çok fazlaydı. Bu sebepten değişik dönemlerde merkezden verilen emirlerde Sivas valisinin Bozok sancağı mutasarrıfı ile birlikte hareket edip, eyaletteki eşkıyaların haklarından gelinmesi ve bu tür eşkıyalığın önlenmesi istenmiştir. Örneğin, eşkıyanın ortadan kaldırılması amacıyla vali, mütesellim, kadı ve ileri gelenlerin kararıyla köylerden birer ikişer sekban toplanması ve bunların başlarına da bir sekbanbaşı tayin edilmesi^[17] emredilerek eşkıyaların temizlenmesi amaçlanmıştır.

Delillerin şerhliklerine bazen çiftçilerin de bir yolla karıştıkları görülmektedir. Örneğin, Anadolu ve Rumeli'nin üç kolunda görev yapan devlet görevlilerine yazılan emirlerde bazı mahallerdeki çiftçilerin birer delil kıyafeti tedarik edip, bunları arada bir giyerek uygunsuz hareket yaptıkları belirtilmekteydi. Bu durumun önlenmesi için de gerekli tedbirlerin alınması gerektiği belgelere yansımıştır. Bu gibi çiftçilerin ocak kaidesince kalpaklarının alınması, önceden meşgul oldukları iş üzere memleketlerine gönderilmesi, gerçek deliller olup da başıboş durumda bulunanların ise maaşları karşılığında Bağdat ve Erzurum (Başboş ve serseri delillerin Bağdat ve Erzurum'a gönderilmeleri Osmanlı-İran savaşı), Rumeli'de olanların ise Mora taraflarına (Mora tarafına gönderilmelerinin sebebi de Mora isyanıdır) gönderilmeleri emredilmiştir. Ayrıca bu iki sınıftan itaat etmeyenler olursa, Müslümanların hizmetinde olan delilbaşların (bilinen askerler dışındakiler), buldukları yerlerden tedib ve tenkil olunmaları ve bundan sonra kıyafet edinip ortalığa çıkmalarına izin verilmemesi istenmiştir. Yine yapılan düzenlemeye göre, mir-i miran ve vezirlerin yanlarına alacakları askerleri ocakları kaidesi üzere tertip etmeleri, her on askerin bir bölükbaşı, bir alemdarı, bayrağı ve delil defteri olması, delillerin doğumları ve isimlerinin bir deftere yazılması kararlaştırılmıştır. Bu durumda adı defterde olanlar kalpak giyebilecek, olmayanlar ise bu şekilde tespit olunacak ve diğerlerinden ayrılacak, belirtilen kıyafeti giymeyenlerin ise tedib ve tenkil olunması sağlanacaktır^[18].

II. Mahmud Redif askeri örgütünü kurarak, valilerin kapılarında asker beslemelerini kaldırmıştır^[19].

[16] Sivas Şer. Sic., 1, s. 204'den naklen aynı tez, s. 58-59.

[17] Sivas Şer. Sic., 3, s. 242'den ve Sivas Şer. Sic., 4, s. 215'den aynı tez, s.59.

[18] Sivas Şer. Sic., 12, 99/2'den naklen Tuğba Yalçın, Sivas'ın İki Yılı (1821-1822 Yılları 12 Numaralı Şer'iyye Sicil Defterine Göre), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2002, s. 81.

[19] M. Çadırcı, aynı eser, s. 68.

3. Sivas Valilerinin Eyaletteki Yönetim Anlayışları ve Kanuni Olmayan Talepleri

17. yüzyılda girişilen sürekli savaşlar sebebiyle Osmanlı Devleti büyük malî ve ekonomik sıkıntı yaşamaya başlamıştır. Malî sıkıntıyı anlatmanın ya da geçiştirmenin yolunu malikane sistemine geçmekte bulan devlet, eyaletlere artık merkezden atadığı valiler yerine, bölgenin ileri gelen ağa, bey ve ayanlarını rütbe vererek atamaya başlamıştır. Yani 17. yüzyıla gelindiğinde devletin eyalet ve sancak sisteminde görevlendirdiği görevliler ve maiyyetlerinin yapısı klasik yapısından uzaklaşmıştı. Eyalet askerlerinin büyük bir kısmını oluşturan timarlı sipahi askerleri yerlerini, valilerin kapılarından besledikleri ve çeşitli adlarla ifade edilen askerlere bırakmışlardı. Zamanla valilerin gözde ve güçlü olmaları kapılarında ücretle besledikleri askerin sayısı ile ölçülür duruma gelmiştir. Valiler, eyaletlerinde kapılarında besledikleri ücretli askerlerle güvenliği sağlıyorlardı. Kapı halkı adı verilen bu kimseler, valilerin işlerini görmek, valilere verilen iltizam ve mukataa gelirleri ve vergilerin güvenli bir şekilde toplanmasını sağlamak ve ilgili yerlere göndermek yanında eşkiya izlemek ve yakalamak gibi görevleri de yerine getiriyorlardı^[20].

18. yüzyıl ve 19. yüzyılın ilk yarısında eyalet valileri, genellikle bir yıllığına atanmakta ve başarı sağladıklarında da devletin gerekli görmesi durumuna görevlerinde ibka edilmekteydiler. Ancak bazen de bir yıllığına atandıkları halde birkaç ay geçmeden görevden alınanlar da yok değildi. Ayrıca 18. yüzyılda sık sık rastlanan Sadrazam değişikliklerinde valiler ya görevden alınıyor ya da görev yerleri değiştiriliyordu. Atama bahşisi, hediye, sarraf ücreti, merkezde bulundurdıkları kapı kethüdası vb. giderleri kendilerine verilen kanuni vergi ile karşılamakta zorlanıyorlardı. Bu durumda valiler, halktan zorla kanuni olmayan vergiler, mal ve para almaktaydılar^[21].

III. Selim döneminde bir sureti Sivas eyaletine de gönderilen uzun bir adalet-namede, valiler ve kadılar başta olmak üzere devlet görevlilerinin halka yaptığı haksızlıklar dile getirilmekte ve bunun önlenmesi için alınan tedbirler ve kurallar ayrıntılarıyla belirtilmekteydi. Fermanda, Padişah ve Şeyhülislam başta olmak üzere bütün ulema ve devlet adamlarının katılımıyla toplanan Meclis-i Şurâda adaletin tesisi için gerekli tedbirlerin alınmış ve kurallar belirlenmiştir. Bu adalet-namede özellikle vezirler, mir-i miran-ı kiram, kadılar, ayan ve zabitler tarafından fukara halka yapılan zulüm ve eziyetler dile getirilmekte, bu durumun memleketin harap olmasına ve halkın da perişan olarak birçoğunun memleketlerini terk

[20] Aynı eser, s. 11, 18.

[21] Aynı eser, s.18.

etmelerine sebep olduğu açıklanmaktadır. Fermanda vüzera ve mîr-i mîrânların bundan sonra seferler vukuunda seferiyye, sefer olmadığı zamanlarda da hazariye almaları ve malikane olarak verilmiş haslarının tekrar eski haline getirilmesi, memuriyetleri haslarına kanaat etmeleri, kudûmiye, teşrifîyye, mefruşat-behâ, zahire-behâ, ayâniyye vergileri ve bunlara benzer adlarla talepte bulunarak fukaraya eziyet etmemeleri, şehir kethüdası seçimine vali ve kadıların karışmaması ve çeşitli adlarla harç alınmaması ilgililere emredilmiştir. Ayrıca kadıların da işlerini iyi ve adil yapmaları, kötü yola tevessül etmemeleri ve örfî görevlilerle anlaşarak halkı ezmemeleri de istenmiştir^[22].

Bu genel nitelikli fermanlar yanında vezir rütbeli valilerin eyalete atandıklarında halktan kanuni olarak alacakları vergilerin cinsi ve miktarını belirleyen fermanlar da yazılmaktaydı. Örneğin, Evail-i Muharrem 1213/Haziran sonları 1798 tarihli Sivas eyaletindeki kaza kadıları ve naipleri ve vilayet ayanlarına hitaben yazılan bir fermanda, H. 1213 senesine mahsuben eyalete bağlı kazalardan vali için 15.000 kuruş imdad-ı hazariyenin Muharrem ayı başı itibariyle senede iki taksit üzere alınması gerektiği, bu meblağın mahkeme ve ilgililer vasıtasıyla kazalara paylaştırılması ve toplanarak Sivas valisi Seyyid Ahmed Paşa'nın adamına ödenmesi emredilmekteydi. Yine fermanda hasseten kadıya imdad-ı hazariyenin yerli yerinden toplanması ve vali tarafına ulaştırılmasına ihtimam ve dikkat göstermesi, tehirden kaçınılması, bu hususta ihmal ve müsamaha gösterilmemesi, "ve kazâlara kesret üzere mübâşir irsâliyle ahâlî ve fukâraya îsâl-i zülm ve te'addîden ve mikdâr-ı mu'ayyeneden ziyâde bir akçe ve mükerrer tevzî' ve tahsîlinden ve ücret-i mübâşireye mutâlebesinden" kaçınılması konusunda da uyarılarda bulunulmaktaydı^[23].

III. Selim'in valilerin kanuni yollardan almaları gerekli vergiler dışında halktan çeşitli adlarla meblağ almalarını yasaklamasına rağmen, valilerin uydurdıkları bir bahane ya da "kâ'ide-i mer'iyeden" diyerek talepleri sürüp gitmiştir. Bu durum, Evasıt-ı Şevval 1216/Şubat ortaları 1802 tarihli Tokat kazası salyane defterine Sivas valisi Mustafa Paşa için ikrâmiye ve delilbaşı ağaya devriye ücretinin konulmasından anlaşılmaktadır^[24].

Yine 19 Zilhicce 1223/5 Şubat 1809 tarihli Sivas valisi Mehmed Paşa'dan Tokat kadısı, vovodası ve diğer ileri gelen görevlilere yazılan bir buyruhduda ikramiye^[25]

[22] Sivas Şer. Sic., 3, s. 136-139 ve Sivas Şer. Sic., 4, s. 133'den naklen S. Savaş, aynı tez, s. 53-56.

[23] Bu konuda vali tarafından da buyruldu yazılmıştır. Tokat Şer'îye Sicili, Defter No: 3, Sayfa No: 72, Belge No: 2 (Bundan sonra TŞS, 3, 72/2 şeklinde gösterilecektir).

[24] TŞS, 7, 118/1.

[25] 1 Zilkade 1212/17 Mayıs 1798 tarihli Sivas valiliğine atanan Ahmed Paşa da Tokat kazasına gönderdiği buyruhdusunda "beher ibkâda elviye ve kazâlardan vülât-ı izâm hazerâtına ikrâm olunması ka'ide-i mer'iyeye-i haseneden olan ikrâmiyenin vaktiyle edâsı lâzımeden olmağla" ifadesiyle bunun eskiden beri alınan bir kaide olduğunu ifade etmekteydi. TŞS, 3, 36/1. 1 R.ahir 1215/22 Ağustos 1800 tarihli Sivas kazasının masraf defterine 1 Safer 1214/5

adı ile bir miktar meblağın gönderilmesi gerektiği belirtilmekteydi. Vali eyaletin uhdesine ibka edildiğini, eyalet dahilinde bulunan elviye ve kazalardan ikramiye tahsilinin yine “kâide-i mer’iyyeden” olduğunu, Tokat kazası ve nahiyelerinden verilen ikramiyenin bir adet pusulasının buyrulduya ekli olarak gönderildiğini, bu meblağın “ma’rifet-i şer’ ve cümle ma’rifetiyle tevzî’ u taksîm ve yerlû yerinden icâb ve iktizâ idenlerden cem’ u tahsîl ve kabzına me’mûra teslîmen” bir an önce tarafına gönderilmesini, bu konuya herkesin ihtimam ve dikkat göstermesi gerektiğini belirtmekteydi. Yine ayrıca eskiden Tokat’ın hissesine düşen meblağın gönderilmesinde “tekâsül iderek ... te’hîr ve betâet” ile “karînü’l-isâf olub” “tayy-i inzâr” olunduğu, bu meblağın tehir edilmesinin ve bu konuda rehâvet gösterilmesinin hayırlı bir iş olmadığını belirten vali, kaza ileri gelenlerini tehdit etmekte, “rehâvet u betâetleriniz zuhûr etmek lâzım gelür ise ... asker u leşker ta’yîniyle bâ’is u bâdî olanlar te’dîb ve gûşmâl” olunacağını da belirtmekteydi^[26]. Yani vali ikramiyenin gönderilmemesi durumunda sebep olanların üzerine asker göndereceği konusunda ilgilileri ve halkı tehdit etmekteydi.

Valilerin fazladan bir şey almamaları konusunda merkezden yazılan fermanların bir işe yaramadığı sık sık tekrarlanmalarından anlaşılmaktadır. Örneğin, Evahir-i Rebiyülevvel 1224/Mayıs ortaları 1809’da Tokat kazası naibi ve Tokat voyvodasına yazılan bir fermanın valilerin halka davranışlarının ve fazla meblağ taleplerinin şikayete konu olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki; Tokat kazası ve nahiyelerinin valiler için barış zamanında paylarına düşen imdad-ı hazariyye ve sefer durumunda da sefer-i hazariyyeyi şartlar gereğince zamanında ödedikleri, bu konuda kusur göstermedikleri, ancak vali ve mütesellimlerin kanunlar ve emirlere aykırı olarak ikrâmiye, kaftan-baha, devriye ve benzer isimlerle meblağ talep edip, halka baskı ve zulüm yapmaya devam ettikleri, bu durumda halkın perişan olduğu mahallinden yazılan ilam ve tahriratlarla merkeze bildirilmiştir. Bunun üzerine valiler ve adamlarının bu tür baskı ve zulüm ile halkı baskı altında tutmaları, bu tür davranışların men edilmesi gerektiği ve bu konulara kadı ve valilerin dikkat etmeleri ve kesinlikle kanunlara aykırı iş yapılmaması emredilmekteydi^[27].

Temmuz 1799’dan itibaren Sivas valisi Mustafa Paşa için bir yıllık nefis-i Sivas’tan 5.000 kuruş ikramiye konulmuştur. TŞS, 6, 95/1. Valinin eyalet için yıllık hazariyyesinin 15.000 kuruş olduğu düşünülürse Sivas şehri için istediği ikramiyenin boyutu ortaya çıkmaktadır.

[26] TŞS, 12, 33/1

[27] “...vâli ve mütesellimler tarafılarından ikrâmiye ve kaftân-bahâ ve devriye nâmı ve sâ’ir bed’ ve mezâlim ve te’addiyât ile bir vechle rencide olunmaları icâb itmez iken bir müddetden berû ve Sivas vâlileri ve mütesellimleri tarafılarından ziyâde akçe talebi ve hilâf-ı rızâ ve muğayir-i emr-i âlî zahire-behâ ve ikrâmiye ve kaftân-behâ ve sâ’ir bed’ ve mezâlim ile te’addî olunduklarından ... âhâli vü fukarâ-yı memleket müzdaribü’l-bâl ve perişânü’l-hâl olduklarından ... imdi zaman-ı sa’id-i ihtirân-ı şâhânemde âhâli ve fukarâya bir vechle zulm ve azar ve kadr vuku’ına kat’â rızâ-yı aliyem olmayub ... ihtimâm u dikkat ve hilâf-ı fermân münâfi-i rızâ ve men’î tecvîzden tevakkî ve mübâ’adet olunmak bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdir olunmuşdur”. Hatta fermanın bu konuyla ilgili olarak Evasit-ı Cemaziye’l-evvel 1218/Ağustos sonları-Eylül başları 1803 tarihinde Sultan Selim zamanında da emir yazıldığı da belirtilmekteydi. TŞS, 12, 72/1.

Eyalet valileri dışında herhangi bir sebeple bölgeden gelip geçen devlet adamları da aynı tarz isteklerde bulunarak, halka aşırı yük yüklemekteydiler. Örneğin, 21 Cemaziye'l-evvel 1213/31 Ekim 1798 tarihli vezir Battal Paşadan Tokat kadısı ve voyvoda Mehmed Bey, Yeniçeri serdarı, zabıtlar, ashab-ı sühan ve iş erlerine yazılan bir buyruğunda, paşa, bazı işleri için birkaç gün içinde Tokat'a geleceğini belirterek, maiyyetinin kalabalık olduğunu, askerlerin kent dışında kalacağını, ancak birun ve enderun dairesi için 80 kadar konak tertip edilmesini ve görevlendirdiği mübaşir vasıtasıyla da zahire ve mühimmatın hazır edilmesini emretmekteydi^[28].

Yine 27 Şevval 1223/16 Aralık 1808 tarihli Osman Paşadan Tokat kadısı, voyvoda ve diğer görevlilere yazılan bir buyruğunda, paşa, Anadolu eyaleti valiliğine atandığını, 27 Şevval/16 Aralık Perşembe günü Erzincan'dan yola çıkıp görev yerine giderken güzergah üzerinde olan Tokat'a birkaç gün içinde uğrayacağını belirterek, dairesi halkının fazlalığından dolayı güzergahı olan münasip mahallerden zahire toplanmasını ve bu konuda itina ve dikkat gösterilmesini emretmekteydi^[29].

Aynı hukuksuz taleplerin Sadrazamlığa atanan eski Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa tarafından da yapıldığı Gurre-i Safer 1224/18 Mart 1809 tarihli sadrazam mektubundan anlaşılmaktadır. Sadrazam, Tokat naibi, Nakibüleşraf, voyvoda, Yeniçeri serdarı, diğer ocak ağaları ve iş erlerine yazdığı ve mektupçusu Mustafa Settar Efendi ile gönderdiği mektubunda sadrazamlığa atandığını, Muharrem ayının son gününde Sivas'a ulaşacağını, 1 Safer'de de buradan ayrılarak Tokat'a geleceğini ve iki gece dinleneceğini belirtip, dairesi halkına yetecek miktarda "ecnâs-ı zehâirin iktizâ iden mahallerden cem' ve istihsâl" edilmesini ve geldiklerinde tarafından görevlendirdikleri memura teslim edilmesini ve bu konuda herkesin gayret göstermesini emretmekteydi^[30].

Sivas Eyaleti valileri dışındaki vezirlerin konak, zahire ve benzer taleplerinin ne şekilde karşılanacağı konusunda buyruğularda yeterli bilgi yer almamaktadır. Yani buyruğularda vezirlerin bu isteklerinin mübayaa ya da başka bir yolla karşılanacağına dair herhangi bir kayıt söz konusu değildir. Bu da göstermektedir ki, halktan talep edilenler bir yükümlülük olarak görülmektedir.

[28] "... medîne-i mezbûrede üç beş gün zarfında ba'zı görülecek umûr ve husûsumuz olmak mülâsebesiyle delîlân ve tüfenkçiyân taşrada kalmak üzere yalnız da'ire-i enderûn ve bîrûnumuz ile derûn-ı medîne-i mezbûreye nüzûl ideceğimiz emr-i muhakkak olmağla imdi sizler ki muhâtabin-i mûmâ-ileyhimsiz kable'l-vusûl seksan kadar konak tertîb ve hâzır ve te'hiyyeye dikkat ve ecnâs zehâ'ir ve levâzımât-ı sâ'irin dahi ta'yîn olunan mübâşir ma'rifetiyle tanzîm ve tesviyesine müsâra'at..." 21 Cemaziyelevvel 1213/31 Ekim 1798 tarihli Battal Paşa'nın buyruğusu. TŞS, 4, 40/1.

[29] TŞS, 12, 21/3.

[30] TŞS, 12, 39/1.

4. Valilerin Ya da Adamlarının Eşkîya Tenkili İçin Devre Çıkma Uygulaması ve Ortaya Çıkan Sorunlar

Sivas Eyaleti Valileri, barış zamanlarında eyaletlerinde Sivas Paşa sancağında oturarak yönetimi sağladılar. Kendilerine sefer emri, eşkıya tenkili vb. görev verilenler ise kendi adlarına eyalette yönetimi sağlamak için yerlerine bölgenin ileri gelenlerinden birini mütesellim bırakırlardı. Ayrıca valiler ya da mütesellimler ya maiyyetleriyle bizzat kendileri ya da delilbaşı ve tüfenkçibaşılarını görevlendirerek levendât makûlesi ve kapısız deliller adıyla anılan zümrelere ya da başka eşkıyalık hareketlerine karşı düzeni sağlama ve halkı koruma amacıyla “devre” çıkarlardı.

Devr, valilerin eyalette kapu halkıyla gezmelerine denmektedir. Ancak, valiler çoğu zaman delilbaşı ve tüfenkçibaşılarını neferleriyle birlikte de devre çıkarmaktaydılar. Valiler, devre çıkılması gerektiğinde bunu sancak ve kaza yöneticilerine bir buyruldu ile duyurmaktaydılar. Buyruldularında eyaletin eşkıya gürhundan temizlenmesi gerektiğini belirttikten sonra, görevlendirdiği delilbaşı ve tüfenkçibaşısına da aynı minvalde emirler vermekte ve görev mahallindeki eşkıyalığın önlenmesine çalışmaktaydılar. Örneğin, 11 Safer 1215/4 Temmuz 1800 tarihli Sivas valisinden Tokat, Niksar, Karakuş, Tozanlu, Kafirni, Komanat, Yıldızili, Sivasili, Darende ve Arabkir kazaları kadıları ve naipileri, voyvodalarına, ayan, zabıtlere ve vücuh-ı memleket, söz sahipleri ve iş erlerine yazılan bir buyruldu, kazaların “şurûr ve eşkıyâdan” temizlenmesi gerektiği, halkın rahat ve emniyetleri için kaza ve nahiyelerde bulunan “yaramaz ve haram-zâde ve lûsûs (hırsızlar) ve kuttâ'-i târik (yol kesenler, haydutlar) eşkıyâlarını” teftiş etmek, yakalamak ve gerekli cezalarını vermek amacıyla tüfenkçibaşı Abdullah Ağa'nın tayin olduğu, görevini yerine getirmek için kazalara ulaştığında kaza içinde ve dışında mefsedetbâşı (fesatlık, bozgunculuk), eşkıya sınıfı ve haram-zâdeyi teftiş edeceği ve haklarından geleceği belirtilmekteydi. Yine vali, tüfenkçibaşısı Abdullah Ağa'ya da adı geçen kazalara gidip yaramaz, haramzade, kuttâ'-i tarik ve eşkıya sınıfından olanları kaydetmesi ve yakalayarak tarafına göndermesini, bu bahane ile fukaraya baskı ve zulüm yapılmamasını emretmekteydi^[31].

Yine 3 Safer 1236/10 Kasım 1820 tarihli Sivas Valisi Hacı Mehmed Behram Paşa tarafından Ondört başçavuşlarından Mehmed Ağa ile Amasya mahkemesine götürülen bir devriyye buyrulduunda, eyaletin sancak ve kazalarının etraflarında gezen eşkıyanın halka yaptıkları zulm ve baskıların önlenmesi gerektiği belirtildikten sonra, beldelerin bunlardan temizlenmesi amacıyla Delilbaşı Hüseyin

[31] “Dâhil-i havza-i hükûmetimiz olan kazâlarınız şurûr ve eşkıyâdan tathîr-birle ... fukarâ-yı ra'iyet ve sükkân-ı memleketin aşûde-nişîn emn ve rahat olmaları emrine ikdâm-i lâzime-i zimmetimiz olmaktan nâşî kazâ ve nevâhi ve etraflarınızda kâ'in yaramaz ve haram-zâde ve lûsûs ve kuttâ'-i târik eşkıyâlarını teftiş ve tafahhus ve ahz ve girift ve iktizâ iden cezâ-yı sezâları icrâ-birle...”. TSS, 6, 68/2.

yin Ağa'nın devre çıktığı ve bu işe memur edildiği hatırlatılarak, etrafta beyhude ve serseri olarak dolaşan eşkıyanın hangi mahalde bulunursa ortaya çıkarılması ve ele geçirilerek kendi huzuruna çıkarılmalarını emretmekteydi^[32].

Sivas eyaleti valileri kapu halkından olan adamlarıyla hakimiyet alanları içinde olan kazalara devre çıktıklarında ya da bu iş için adam görevlendirdiklerinde para ve zahire de toplamaktaydılar. Devr, daha çok para toplamak, bedava yem ve yiyecek vb. gibi tekalif-i şakka türü uydurma vergi toplamak amacıyla da gerçekleştirilmekteydi.

Sivas valileri, hazariyye ve seferiyye dışında eyalete bağlı olan kaza ve nahiye ahalilerinden çoğu zaman kanun ve nizamlara aykırı olarak meblağlar almaktaydılar. Bunlardan biri de “devriye” idi. Hakimiyet alanları içinde eşkıya takibi yapmasalar da bünyelerinde bulunan tüfekçi ve delil taifelerinden 20'şer ve 30'ar kişi tertip ederek, mübaşirlerle kazalara göndermekte, çeşitli adlar ve uydurma bahanelerle fazla akçe almaktaydılar^[33]. Bu durumda halk perişan olmakta ve ağır yük altında ezilmekteydi. Çoğu zaman merkezden verilen emirlerde devriyye, teftişiyeye, konak-baha ve benzer uydurma tekalif-i şakka türü vergilerin yasaklandığı belirtilmesine rağmen, valilerin halktan bu tür talepleri sürüp gitmiştir. Örneğin, 9 Şevval 1213/16 Mart 1799 tarihli Tokat kazası masraf defterinde 1213 senesine mahsuben Sivas valisi Recep Paşa'nın “ikrâmiyyeden bâki bâ-temessük ikibin gurûş ve müşârün-ileyh tarafından teftişiyeye nâmıyla delilbaşuya verilen binüçyüz gurûş ... delilbaşuya kahve bahası kırk gurûş ... Hasan Ağa ve Genç Ağa için gelen tüfenkçibaşı ile delilânbaşı ağaya olan mesârif altıyüzotuzaltı gurûş ... konak mesârifi yüzelli gurûş” ifadeleri bu tür vergilerin devam ettiğini göstermektedir^[34].

Yine Evasıt-ı Şevval 1216/Şubat ortaları 1802 tarihli Tokat kazası Komanat nahiyesine bağlı köylere hitaben yazılan bir buyruhduda Sivas valisi Mustafa Paşa'ya verilen “ikrâmiye ve delilbâşı ağaya devriye için verilen hizmet ve müşârün-ileyhin devriyesi” adıyla hisselerine düşen meblağın “her bir karyenin şenlik ve tahammüllerine göre tevzî ve taksîm” edildiği ve toplanarak Voyvoda Hacı Veys

[32] “Hâlâ Sivas valisi devletlü el-Hâc Mehmed Behram Paşa hazretlerinin zîr-i himâye-i âsafânelerinde kâ'in kâffe-i elviye ve kazâların etraf ve enhâlarında geşt u güzâr eyleyen ... eşkiyâ ve şekâvet-pîşenin fukarâ-yı zü'afâ üzerlerinde vâki' olan zulm ve ta'addîleri men' u def' olunarak tathîr-i bilâd ... için ... delilbaşuları izzetlü Hüseyin Ağa kulları devre ... me'mûr ve ta'yîn buyrulmuş olmağla o makûle beyhûde ve serseri geşt u güzâr iden ... eşkiyâ-yı sâ'ire her kangî mahalde bulunur ise lede't-taharrî ağa-yı merkûma ifâde olunarak bi'l-ittifâk teftiş ve taharrî ve zâhire ihrâc ve ahz ve girift ve li-eclî't-te'dîb cânib-i müşîrânelerine ihzâr olunmaları bâbında bu da'iyelerine ve sa'ire hitâben şeref sudûr ve ondört başçavuşlarından Mehmed Ağa bendeleriyle Amasya mahkemesine vürûd iden buyruldu-yı emr-i üslûbların hâl-i hülâsasıdır”. AŞS, 71, 79/146'dan naklen Sıtkı Uluerler, 71 Numaralı Amasya Şer'îye Sicili H. 1234-1236/M. 1818-1821, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1999, s. 193-194.

[33] Mehmet Beşirli, Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat (1771-1853), Tokat 2005, s.20.

[34] Bu meblağlar, mahkeme ve cümle marifetiyle ehl-i hiref ve hananın tevzi ve taksim edilmiştir. TŞS, 4, 99/1.

Bey'e teslim edilmesi emredilmekteydi^[35].

Valilerin gerek buyruldukları ile alınmasını emrettikleri ve gerekse çeşitli adlarla kaza masraf defterlerine konulan meblağların çokluğu halkı huzursuz etmiş ve merkeze ilam ve tahriratlarla durum defalarca bildirilmiştir. Merkezden de eyalet valileri ve diğer yöneticilere yazılan fermanlarda bu tür taleplerin uygunsuz olduğu, valilerin ve adamlarının çeşitli adlarla meblağlar almamaları ve kaza masraf defterlerine de çeşitli adlarla meblağlar konulmaması emredilmiştir.

Yine bu fermanlarda eskiden de bu tür uygulamaların yasaklandığına dair fermanların yazıldığına bildirilmesine rağmen, pek dikkate alınan çıkmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Evasıt-ı Safer 1225/Mart-Nisan 1810 tarihli bir fermanla Sivas valilerinin mübaşiriye, zahire behâ, devriye vb. adlarla Tokat kazasından halktan fazla akçe aldıklarını içeren ilam ve tahriratlar merkeze ulaşınca, bu tür uygulamanın yasak olduğu, fazla akçe talebi ile halkın baskı ve zulüme uğratılmaması gerektiğini içeren eski fermanlardaki ifadeler kullanılmakla yetinilmiştir^[36].

Valiler ve adamları bazı durumlarda devre çıkmayarak da devriye ücretini talep etmekteydiler. Örneğin, 17 Şevval 1230/22 Eylül 1815 tarihli Sivas vali kethüdası Mustafa'nın bir devr buyuruldusuna göre, Sivas valilerinin eyaletleri dahilindeki bütün sancak ve kazalarda bulunan fesat ve muzır gailenin önlenmesi için "delil ve tüfenkçibâşılardan devre çıkarılıb" gönderilmesinin eskiden beri uygulanan bir usul olduğu, ancak delil ve tüfenkçi askerlerinin kaza kaza dolaşmasının halka zarar vereceği, hali hazırda eyalette eşkıya taifesinin olmadığı, haber alındığında derhal haklarından gelineceği, Sivas valisinin halkın baskı ve zulme uğramasına razı olmayacağı, bilakis onların rahat ve istirahatlarını istediği belirtilerek, Tokat kazası ileri gelenlerine hitaben "delil ve tüfenkcilerin idâre ve iftârı dahi bu husûsa merbût olduğundan sâbıkda dahi olduğu vechile ve mu'tâd-ı kadîmden dûn olmamak üzere beher mahalden birer mikdâr devriye bedeli tertîb olunarak Tokat ve nevâhisünden dahi bin gurûş tahsîs olunmağla meblâğ-ı mezkûrî ta'yîn olunan mübâşire teslimen irsâle mübâderet" olunması istenmekteydi^[37]. Aynı dönemde Sivas eyaletinin kazalarının toplam imdad-ı hazariyesinin 15.000 kuruş^[38] olduğu düşünüldüğünde Tokat kazasının hissesine düşen 1.000 kuruşluk devriye bedelinin hiç de az olmadığı görülmektedir.

Bu buyruldudan anlaşıldığına göre, Sivas vali kethüdası, devriye gibi halktan istenen meblağların eski bir uygulama olduğunu ileri sürerek taleplerine meş-

[35] TŞS, 7, 118/1. Aynı tarihli yazı Kafirni Nahiyesi için de yazılmıştır. TŞS, 7, 118/2.

[36] TŞS, 24, 28/2. Bu fermanla ayrıca Evahir-i Cemaziye'l-ahir 1213/Aralık başları 1798'de de aynı içerikli bir fermanın yazıldığı anlaşılmaktadır. M. Beşirli, aynı eser, s.21.

[37] TŞS, 19, 93/2; M. Beşirli, aynı eser, s. 21.

[38] TŞS, 2, 88/1.

ruiyet kazandırmaya çalışmaktadır. Kethüda, devre çıkmanın, eşkiya önleme ve teftiş amacıyla gerçekleştirildiğine ve bunun için devriye vb. adlarla belirli bir miktar meblağ alındığına göre, devre çıkmadan belirli miktar devriye ücretinin istenmesi devrin akçe toplamak amacıyla da gerçekleştiğini daha açık hale getirmektedir. Ayrıca delil ve tüfenkçi askerlerinin kaza kaza dolaşarak, halka daha fazla zarar vereceğini ileri süren kethüda, devr işinin faydadan çok zarara sebep olduğunu da itiraf etmektedir. Kethüda, valinin halkın rahat ve istirahatlarını düşündüğünü, ancak delil ve tüfenkçi askerlerinin geçimlerinin devriye ücretinden sağladıklarını ileri sürmekte ve meblağın teamüllerden aşağı olmamasını da hasseten vurgulamaktaydı.

Sivas valisi Osman Paşa döneminde de devriye talebinin aynı bakış açısı ile devam ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Gurre-i Muharrem 1231/3 Aralık 1815 tarihli bir tezkereye göre, Sivas valisinin delil ve tüfenkçi binbaşılarının “senede bir def’a zîr-i hükümetlerinde olan kazâları teftiş için devre çıkarılmaları kâ’ide-i kadîmden” olduğu, ancak bunların devre çıkarılmalarının halka daha fazla zarara ve baskılara sebep olacağından, bundan vazgeçilerek “iktizâ iden kazâlardan münâsibi vechile devriye mikdârı birer mikdâr meblâğ tertîb” edilmesi ve Tokat’ın hissesine düşen miktarın da gönderilmesi istenmekteydi^[39].

Valilerin maiyyetinde olan askerlerin taleplerinin artması ve halkı rahatsız etmesi durumunda şikayetlerin dozu daha da artmıştır. Bu durumda valiler adamlarını kendi yanlarına çağırarak bir nebze olsun halkın rahatlamasına yönelik tedbirler almışlardır. Örneğin, 25 Rebiyü’l-evvel 1215/15 Eylül 1800 tarihli Sivas valisi Köse Mustafa Paşadan Sivas kadısı, mütesellim Feyzullah ve diğer görevlilere yazılan bir buyrulduda, eyalete bağlı kazaların köylerinde divangan ve tüfenkçi zümrelerinin serseri olarak dolaşarak, halka büyük zararlar verdiği, bu tip serserilerin yaptıklarına rızası olmadığı, bunların köylerden ihraç edilmesi ve fukaranın emniyet ve rahatlarına dikkat edilmesi emredilmekteydi.

Yine Sivas valisi Mehmed Behram Paşa’nın 1819 tarihinde gönderdiği bir buyrulduda delillerin yaptığı zulümler ve bunlara karşı alınması gerekli tedbirler dile getirilmektedir. Vali, buyruldusunda kendi maiyyetinden olan deliller taifesi ve tüfenkçiler zümresi ve diğer askerlerinin etrafta dolaşarak halka fazla masraf verdiği anlaşıldığı, kendi maiyyetinden olan askerleri komutanlarıyla beraber şehir merkezine yanına çağıracağı, bundan sonra eyalette ortalıkta dolaşan askerler bulunursa, bunların kapusuz taifesi olduğu, hangi kazalarda bulunur ise bunların elde edilmesi ve halka zarar vermelerine rızası olmadığını belirtmekteydi^[40].

[39] TŞS, 20, 97/1.

[40] “Mevcûd-ı ma’iyyet-i halisânem olan ta’ife-i delilân ve zümre-i tüfenkçiyân ... asâkirinin etrâf ve civârda geşt

Öte yandan devre çıkan valinin maiyyetinden olan delil ve tüfenkçi askerlerinin de çoğu zaman gittikleri bölgede saldırı ve zaiyata uğradıkları görülmekteydi. Örneğin, 21 Şevval 1215/7 Mart 1801 tarihli Tokat kadısı, voyvodası, yeniçeri serdarı, diğer zabıtlar, memleket vücuhu ve iş erlerine yazılan bir buyruldusunda, Sivas valisi, eşkiya teftişi için tefenkçibaşısının devre çıktığını, dönüşünde Niksar havalisinde Büyük Nehir tarafında bulunan boğazda tüfenkli sekbanların önlerine gelip, muharebeye tutuştuklarını, iki tüfenkçinin öldüğü, beşinin de yaralandığı, on atın da telef olduğunu belirtip, bu şekildeki tavrın hoş karşılanmayacağını, ancak halka baskı yapılmasına da rızası olmadığını, bu zümreden olanların kusurağlarının affedildiğini, bu olayları ileri sürerek bir bahane ile halka zulüm yapılmamasını ve herkesin kendi işleriyle meşgul olmaları gerektiğini belirtmiştir^[41].

---

u gūzarât ile teheşşürleri fukârâ vü berâya üzerlerine bir mesârif-i zâ'ide ibrâsiyla ...mevcûd-ı ma'ıyyetimiz bulunan başları bi'l-cümle ma'ıyyetleriyle derûn-ı şehre celb ve adamlarıyla nezd-i halisânemizde teheşşür ittirecekleri mülâsebesi ba'd-ezîn râdde-i eyâletde geşt u gūzâra meyil-gîr olan ta'ife-i sūvâri zuhûr ider ise kangı cânibde olur ise olsun kapusuz ta'ifesi olduğu ... fimâ-ba'd her kangınızın taht-ı kazâ ve kurâlarınıza bu misillü tâ'ife-i kapusuzun duhûl ve zuhûra vâki' olur ise bi'l-ittifâk kazâ ve kurâlarınızdan tevi'en ve kerhen ve cebre ve cesâret ideri olur ise garben ve darben zuhûra te'dîb ve def' u ref' ziyâde ihtimâm ve gayret-birle fukarâya bir takım beyhûde ta'addîyatdan bâhir eylemeleri matlub-ı vezîrânem idiğü ...". AŞS, 71, 51/ 95. Uluerler, aynı tez, s. 146. 18. yüzyılın ikinci yarısında da şikayetlerin artması durumunda valilerin adamlarını devrden geri çektiği 26 Rebiyü'l-evvel 1183/30 Temmuz 1769 tarihli Sivas valisinin bir buyruldusundan anlaşılmaktadır. Delil askerlerinin Amasya sancağında eşkiyalık ve halka zulüm yaptığının Amasya kadısının ilamından anlaşıldığını buyruldusunda ileri süren vali, fukaranın gereksiz bir biçimde rencide edildiğini, buna rızası olmadığını belirterek, başdelili Musa'nın bir an evvel yanına gelmesini emretmiştir. "Hâlen başdelilimiz Musa Ağa inhâ olunur ki ol tarafda fukarâ-yı ra'ıyyeti hilâf yere rencide ve remide ve rızâmız olmadığu husûsla sülûk eylediğinin hâlen Amasya kadısı efendinin tarafımıza i'lâmından ma'lûmumuz olub bu makûle ne hemdâr harekâta rızâmız olmadığu senin dahi ma'lûmundur imdi fimâ-ba'd fukarâ-yı ra'ıyyeti rencide ve remide itdürmeyüb bir sa'ât evvel ve bir an mukaddem tarafımıza gelmeğē...". 3 Sivas'a ulaştığı tarih Safer 1236/10 Kasım 1820'dir. AŞS, 53, Belge: 98'den naklen Y. Karadeniz, aynı tez, s. 109.

[41] TŞS, 6, 61/1.

SONUÇ

Sonuç olarak diğer vezir rütbeli valilerde olduğu gibi Sivas eyalet valileri de yönettikleri eyaletin merkez ve kazalarında ortaya çıkan ve güvenliği tehdit eden eşkıya ve benzer grupları temizleyerek güvenliği sağlamaktaydılar.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şer'îye sicillerine yansıyan ferman, buyruldu ve diğer vesikalarda Sivas eyaletinde eşkıyalarla uğraşıldığı, toplumda güven ve asayişin kalmadığı açıkça görülmektedir. Özellikle eyaletten merkeze yazılan dilekçelerde zulüm ve haksızlıkların boyutları açıkça görülmektedir. Pa-dışahların bölgede eşkıyalığın ve hukuksuzluğun önlenmesi için ilgililere defalarca emir vermesi ve hatta tehditkâr ifadeler kullanması da bir işe yaramamıştır. Çünkü asayiş sorunları ile zulüm ve baskıların bir türlü önlenememesinin altında yatan en önemli sebep, güvenliği sağlamakla görevli vali, mutasarrıf, kadı ve benzer ehl-i örf ve ehl-i şer' mensuplarının bu zulüm ve baskılara aracı olmasıdır. Valiler, kazalara yazdıkları buyruldularında hazariye ve seferiye dışında çeşitli adlarla vergi almakta ve bu durumdan da halk muzdarip olmaktadır.

Sivas eyalet valileri, yönetimlerinde olan bölgelerde dolaşan leventler, yol kesenler, katiller vb. eşkıyaların temizlenmesine çalışmalarına rağmen, çoğu zaman kapu halkından olan delil ve tüfenkçi askerlerinin de zulme aracı oldukları görülmektedir. Aynı zamanda valiler, delilbaşı ve tüfenkçibaşılarını da maiyyetleriyle birlikte kazalara göndermekte ve eşkıya takibi yaptırmaktaydılar. Valinin adamları da eşkıya takibi bahanesiyle devre çıkmakta, devriye ve benzer adlarla gereğinden fazla meblağlar almaktaydılar. Hatta eşkıya takibi yapılmadığı, yani devre çıkılmadığında bile devriye ücreti talep edilmekteydi. Halk, devre çıkıldığında daha fazla eziyete maruz kalacağını bildiğinden, bu tarz talepleri isteksiz de olsa yerine getirmeye çalışmaktaydı. Halkın rahatı ve huzurunun sağlanması, gereğinden fazla vergi alınmaması konusunda merkezden verilen emirler de çoğu zaman işe yaramamıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Tokat Şer'îye Sicilleri, Defter No: 2, 3, 4, 6, 7, 12, 19, 20, 24.

MAKALE VE KİTAPLAR

BARDAKOĞLU, Ali, "Eşkîya", *Diyanet Vakıf İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul 1995, s. 463.

BEŞİRLİ, Mehmet, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat (1771-1853)*, Tokat 2005, s.20.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 64.

ÇAĞATAY, Uluçay, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955.

İLGÜREL, Mücteba, "Eşkîya", *Diyanet Vakıf İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul 1995, s. 467-468.

KARADENİZ, Yılmaz, H. *1182-Şer'îye Siciline Göre Amasya'nın idarî, Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapısı*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1996, s. 108.

ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, Ankara 1994.

_____, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985.

ÖZTÜRK, Mustafa, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve çevresinde Eşkîyalık Olayları", *Belleten*, LIV, Sayı 211, Ankara 1991, s. 968.

PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, Cilt I, s. 421-422.

SAVAŞ, Saim, *XVIII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Sivas'ın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1986, s. 58.

SÖYLEMEZ, Faruk, "XVIII. Yüzyılda Sivas Çevresinde Eşkîyalık Olayları", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, 21-25 Mayıs 2007, 1. Cilt, Sivas 2007, s. 160-166.

ULUÇAY, Çağatay, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955.

ULUERLER, Sıtkı, *71 Numaralı Amasya Şer'îye Sicili H. 1234-1236/M. 1818-1821*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1999, s. 193-194.

YALÇIN, Tuğba, *Sivas'ın İki Yılı (1821-1822 Yılları 12 Numaralı Şer'îyye Sicil Defterine Göre)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2002, s. 81.

19. Yüzyıl Başlarında Kocaili Sancağı'nda Eşkiyalık^{[1]*}

Prof. Dr. Osman KÖSE
Polis Akademisi / ANKARA

Giriş

Kocaili Sancağının merkezi İznikmid'tir. İznikmid, Bithynia kralı I. Nikomed tarafından M.Ö. 262'de kuruldu. Bu nedenle kurulduğu tarihten Osmanlı yönetimine geçinceye kadar şehrin adı “*Nikomed*” olarak bilinmektedir. Şehir Osmanlı yönetimine geçince “*Nikomedia* – İznikomid”den esinlenerek “İznikmid” olarak söylenmeye başlandı. Şehir hakkında Osmanlı kaynakları ve belgelerinde de hep “İznikmid” adı geçmektedir. Bu kullanım daha sonra “İzmid / İzmit” olarak modern döneme kadar geldi. Diğer bir görüşe göre de Yunanca toplanma yeri anlamında “smiti” den “İzmid” olarak kullanılmaya başlanmıştır. Fakat ilk görüş daha akla yatkın bulunmaktadır^[2].

“*Kocaili*” adı ise Orhan Bey döneminde bu bölgeyi Bizans'tan alan “*Akça Koca*”nın adına izafeten ve ona saygı olarak söylenmeye başlandı. Bu kullanım, Osmanlılar döneminde “*Kocaili*” şeklinde olmakla beraber, daha sonra “*Kocaeli*” olarak modern zamandaki söylem halini aldı. Osmanlılar döneminde “*Kocaili Sancağı*”, bağlı kazaları da içine alan geniş bir coğrafi alanı içine almaktadır. İznikmid ise Kocaeli Sancağı'nın merkezidir.

Kocaili Sancağı'nın kapsadığı alan, 11. yüzyılda Selçuklu devleti yönetimine girdi. Haçlı seferlerinde şehir büyük tahribat gördü ve bir müddet onların yönetiminde kaldı. 1258 yılından sonra bölgede tekrar Bizans hâkimiyeti başladı. Kocaili çevresi 1337'de Orhan Bey döneminde Osmanlı yönetimine geçti ve bu

[1] * Bu makale 2-5 Mayıs 2014 tarihinde Kocaeli Belediyesi tarafından düzenlenen Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuş ve yayınlanmıştır.

[2] İznikmid adı için bakınız: Oğuz Polatel, “Nikomedia'dan İzmit'e Bir Kent Adının Dönüşümü”, Journal of History Studies, Prof. Dr. Enver Kinukçu Armağanı”, Nisan 2012, s. 279 – 295.

hâkimiyet aralıksız olarak devam etti. Osmanlı idari taksimatında Kocaili, mu-tasarıflıkla idare edilen bir sancak statüsündedir^[3]. Sancağın sınırları, modern zamandaki Kocaeli'nin sınırlarından çok daha farklıdır. 1552 tarihli bir Osmanlı kanunnamesine göre Kocaili Sancağı İznikmid, Gekbuze (Gebze), Yalakabad (Yalova), İznik, Şile, Kandıra ve Yoros'tur. 19. asrın başlarında ise Kocaili'nin kazaları İznikmid, Adabazarı, Sapanca, Akhisar, Geyve, İznik, Pazarköy, Yalakabad, Karamürsel Kaymas, Şeyhler, Kandıra, Gençli, Ağaçlı, Hendek, Akyazı, Karasu, İpsafi, Sarıçayır, Beşdivan, Şile ve Taşköprü'den ibaret bulunmaktadır. Sancak nü-fusu ise 19. asrın başlarında 55.000 – 58.000 arasındadır^[4].

Osmanlı devletinde merkezi otoritenin zayıflamasının bir sonucu olarak 18. yüzyılda ayanlık ve derebeyliğin ülkenin her tarafında yaygın olduğu gözlen-mektedir. Yerel yönetimlerde etkin olan ayan ve derebeyleri, merkezi idare ile ters düştüklerinde etrafında toplanan taraftarlarıyla eşkıyalık hareketlerine başla-maktadırlar. Yol kesmek, gıda ve ticari emtiaları götüren kervanları soymak, köy ve kasabalara saldırmak, evleri yakmak, adam öldürmek ve yaralamak şeklinde gelişen eşkıyalığın özellikle 1768-74 Osmanlı - Rus savaşlarından sonra arttığı gözlenmektedir. Altı yıl süren savaş, devleti ve halkı iktisaden tükettiği gibi sos-yal zafiyetlerin oluşumunu da beraberinde getirmiştir^[5]. Bu çerçevede devlet ilk defa tarihinde borçlanma arayışları içine girerek, 1774 Küçük Kaynarca Antlaş-masından sonra iç borçlanma ile bu inkırazı aşmaya çalışmıştır. Kırım seferi ve hemen arkasından patlayan 1787 Osmanlı – Rus Savaşı, Osmanlı toplumunun sosyal dengesini derinden sarsmıştır. İşte asrın sonlarına doğru gelişen iç ve dış etmenler, buna paralel olarak da ülke çapında eşkıyalığın artmasına sebep olmuş-tur. Tımar sistemi ve Yeniçeriliğin bozuluşu da tüm Osmanlı coğrafyasını saran kargaşa ve eşkıyalığın önemli sebeplerinden bazılarını oluşturmaktadır^[6].

Bu makalede, bahsedilen şartlar çerçevesinde Kocaili Sancağı'nda 19. asra gi-rerken oluşan eşkıyalık faaliyetleri ve devletin aldığı önlemler ele alınacaktır.

Kocaili Sancağı'nda Eşkıyalık

Eşkıya, dağda ve kırdan soygun amaçlı yol kesen kimselere denir. Eşkıyalara haydut da denmektedir. Batı kaynaklarında kelimenin karşılığı “*bandit*” şeklinde-

[3] Kocaili Sancağı Çelebi Sultan Mehmed dönemine kadar olan süreçte oluştu. Enver Konukçu, “ Sakarya Nehri ile Boğaziçi Bithyniası'ndan Kocaili Sancağı'na”, SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, (2008 / II), s. 110.

[4] Mehmet Kaya, “ XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaili) Sancağının Demografik Durumu ve İskân Siyaseti”, AÜ. DTCF, Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 26, S. 41, 2007, s. 62 – 65.

[5] Mustafa Akdağ, “ Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri”, AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C.8, S. 14, s. 51 – 61.

[6] Mustafa Akdağ, “ Tımar Rejiminin Bozuluşu”, AÜDTCF Dergisi, C.3, S.4, Ankara 1945, s. 419 – 431; “ Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu”, C. 5, S. 3, Ankara 1947, s. 291 – 313.

dir. Osmanlılar bu kullanıma benzer bir adlandırma ile denizlerde arkasında bir devletin desteği olan korsanların dışındakileri “*izbandit*” olarak tanımlamaktadır.

Osmanlı devletinde her asırda yerel şartlardan rahatsızlığın bir sonucu olarak eşkıyalık hareketleri gözlenmektedir. 18. asır sonlarına doğru da merkezi idarenin gittikçe gevşeyen otoritesi, savaşların iktisadi çöküntüyü hızlandırmasının da etkileriyle sosyal düzeni alt üst eden eşkıyalığın artmasına vesile oldu. Şüphesiz Osmanlı devletinde ve dolayısıyla Kocaili Sancağı’nda bu dönemde görülen eşkıyalığın siyasi hedefleri bulunmamaktadır. Siyasi veçhesi olmayan eşkıyalık, merkezi ve yerel yönetimden kaynaklanan hoşnutsuzluğun bir sonucu olarak etrafına kalabalık toplayabilen nüfuzlu kişilerin silahları ile birlikte dağa çıkmaları ve yol kesmelerinden ibarettir. Kocaili Sancağı’nda eşkıyalar kazalarda ya ayandır veya devlet görevlerinde bulunmuş çevrelerinde itimat edilen kişilerdir. Osmanlı devlet bürokrasisi ve özellikle askeri birimlerde üst görevlerde bulunup da eşkıyalığa başlayanların etrafında kalabalıklar daha çok toplanmaktadır.

Eşkıyaların sonu genelde devletin kılıcı ile ölümdür. Eşkिया reisleri veya önemli taraftarlarının kellelerinin kesilerek “*bab-ı hümayunda*” teşhir için İstanbul’a gönderilmesi gelenekselleşti. Bunun amacı, devlete başkaldıran “*eşkिया makulelerinin*” sonunun bu şekilde olduğunu “*ibretü’l-lissairin*” için halka izhar etmektir. Eşkiyalar elbette bir sebep ortaya koyarak silahları ve adamları ile dağa çıkarlar ve yol keserler. Eşkिया ile derdini anlatıp isteklerine kavuşanlar ve normal hayata dönenler olmaktadır. Fakat bu çok az rastlanan bir şeydir. Eşkियanın sonu genelde hüsrandır ve hedefe ulaşmak neredeyse mümkün değildir. Eşkिया reisleri ve eşkıyadan bazılarının kesik başları teşhir için “*bab-ı hümayun*”a gönderilirken bu kadar şanslı olmayanlar da vardır. 1781 yılında Adapazarı – Sapanca - Kocaili hattında eşkıyalık yaparken yakalanan 15 yeniçeri askerine yapılan uygulamada olduğu gibi, kesilen kelleler “*denize ilka’ (saliverilme)*” edilmektedir^[7].

Sancağa bağlı Adapazarı kazası ve çevresi eşkıyalığın yoğun olarak görüldüğü yerlerdendir. Kazaya bağlı Söğütlü köyünde bina edilen kale, eşkıyaların zaman zaman korunmak için sığındıkları yerlerdendir. Kocaeli mutasarrıflığının elinde kalelere müdahale edebilecek ağırlıkta silahlar olmayınca, 1781 yılında Söğütlü Kalesi’ne sığınan eşkıyaları ele geçirmek için olduğu gibi zaman zaman Tophane-i Amire’dentopistenmekteydi.^[8]

Osmanlı devleti 1768-74 yılı savaşı, Kırım’ı Ruslardan kurtarma hazırlık ve seferleri ve bunun sonucunda tekrar 1787 yılında başlayan savaşla iktisadi, askeri ve sosyal yönlerden zor bir sürecin içine girdi. Devletin, özellikle dış politika ile

[7] BOA. HH. 1450 / 12, Kocaeli Mutasarrıfından sadarete, 29 Zilhicce 1195 (16 Aralık 1781)

[8] BOA. HH. 1450 / 12, Kocaeli Mutasarrıfından sadarete, 29 Zilhicce 1195 (16 Aralık 1781)

uğraştığı ve dikkatini savaşa çevirdiği bir dönemde diğer yörelerde olduğu gibi Kocaili'de de eşkıyalık hareketlerinde artış oldu. Bu nedenle Kocaili'ni eşkıya ve derebeylerinden temizlemek amacıyla Seyyid Mustafa Paşa mutasarrıf olarak atandı. Göreve başladıktan sonra Mustafa Paşa'nın eşkıya takibinde yeterli gayret göstermediği görülmektedir. Kandıra'ya başlı Göğünde 4-5 yıldır etrafına adamlar toplayarak eşkıyalık eden eşkıya Hasan'ın başını keserek Bab-ı Hümayun'a gönderdiğine yönelik mutasarrıf Mustafa Paşa'nın yazısına, tahta henüz birkaç ay önce çıkan III. Selim'in tepkisini koyarak cevap vermesi bunu göstermektedir. Padişah, Eşkıya Hasan'ın kellesinin kapıya konulmamasını tembihlerken, "*Mustafa Paşa'yı buraya göndermemizin sebebi eşkıya ve derebeylerini idam ettirmek içindi. Şimdiye kadar bir işe yaramadı*" diyordu. Padişaha göre Kocaili sancağında çok derebeyi vardı ve "*zaman derebeyi idam ettirmek zamanı*"ydı^[9].

Osmanlı donanması ve Tersane-i Amire'nin ihtiyacı olan kerestelerin epey bir kısmı Kocaili Sancağı dahilinden karşılanıyordu. Bu amaçla sancak merkezi olan İznikmid'de, Kereste Eminliği bulunuyordu. Adapazarı da tersanenin kereste ihtiyacını karşılayan yerlerdendi^[10]. Kocaili mutasarrıfı, kereste kesimi için emir geldiğinde kesim ve nakliyatı yapacak olan arabacıları tayin ederek kesim mahalline gönderirdi. Devletin en büyük endişesi, savaş devam ederken talep edilen kereste ihtiyacını geciktirebilecek olan eşkıya saldırılarıydı. Bu nedenle Kocaili mutasarrıflarının en büyük önceliği kereste kesim ve nakline engel olacak bir eşkıya saldırısına engel olmak veya buna fırsat vermemektir. Bu çerçevede 1792 yılında Rusya ve Avusturya ile savaş bitince donanma ihtiyacı için Adapazarı'ndan kesim yaparken Akyazı'da etrafında 40 kadar adamı ile eşkıyalık yapan İsmail Beşe oğlu Muhammed'in, dağda, Şeyhler Kazası, Kaynarca ve Sapanca gölü kenarında kesim yapan arabacılara saldırarak bir kısmını öldürmesi ve bir kısmını da yaralaması buna örnektir. Bu olayda Kaymas ayanı Ayanoğlu, eşkıya Beşeoğlu'nun üzerine gittiyse de bir netice alamamış ve çok sayıda işçi hayatını kaybetmesine rağmen kereste kesimi devam etmişti^[11].

Kocaili Sancağı'ndaki kazalar ayanlarının eşkıyalar ile yakın ilişkileri vardı. Bazen de kaza ayanları yerel veya merkezi yönetimle yaşadıkları sorunlar sebebiyle isyan ettikleri ve dağa çıktıkları oluyordu. Ayanların eşkıyalara yardım etmeleri veya zamanla "*eşkıya makulesi*" olmaları olağan bir durumdu. Yukarıda bahsedilen Beşeoğlu'nu yakalaması için görevlendirilen Kaymas kazası ayanı bu görevini

[9] BOA. HH. 1386/55060, Sadrazamdan telhis, 29 Zilhicce 1203 (20 Eylül 1789)

[10] Şenay Özdemir, "Osmanlı Donanmasının Bir "Seyir Defteri" ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler", AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Dergisi, C. 24, S. 37, Ankara 2005 119.

[11] BOA. HH. 198/10014, Kocaili Sancağı mutasarrıfından sadarete, 13 Zilhicce 1206 (2 Ağustos 1792)

icra etmeyerek eşkıya aile ortak hareket edenlerdendi^[12]. Karamürsel ve etrafında eşkıyalık yapanlar Tombazoğlu ve Koca Mehmed adlı eşkıyalardı. Nasihat ve tecziye ile bu davranışları bırakmayınca her iki eşkıya ve tarafları 1790 yılında Kocaili Sancağı mutasarrıfı Mehmed Bey tarafından kazadan uzaklaştırıldı^[13].

Kocaili Sancağı'nda 18. asrın sonlarına doğru eşkıyalığın artması ve asayişin bozulmasının sebebi olarak mutasarrıfların yetersizlikleri gösteriliyordu. Son yıllarda savaşların çoğalması ve uzun sürmesi sebebiyle vezirlerin savaşlarda görevlendirilmesinin bir sonucu olarak Kocaili Sancağı vezirler ile değil mütesellimler ile idare ediliyordu. Kocaili dışından tayin edilecek mütesellimlerin bölgeyi bilmemeleri ve tecrübeden hali olmaları sebebiyle yerli kimselerden bu göreve atama yapılıyordu. Yerli mütesellimler, sancak dahilindeki ahaliyi iyi tanımaları, dost/ahbab oldukları kişilerin ve ayanların eşkıyalık ve uygunsuzlukları karşısında “*nefsi*” davranabiliyorlar, idarede ve uygulamada gevşeklik gösterebiliyorlardı. Bu nedenle onların eşkıyalar üzerine kararlı varamamaları Kocaili’ni “*ihtilalden*” kurtaramıyordu. Savaştan sonra bu “*ihtilale*” nihai bir çözüm bulmak ve “*tersanenin kereste ihtiyacını teminde aksamaya engel olmak için*” III. Selim tarafından “*cesur*” ve “*işbilir*” olarak vasıflandırılan sabık Akdeniz başbuğu Mustafa Paşa, Kocaili Sancağı Mutasarrıflığı'na tandı. Mustafa Paşa, savaştan sonra Edirne'ye gelmiş ve 250 kapısı halkıyla orada ikamet ediyordu. Kapı halkıyla Kocaili'ne gelen mutasarrıf Mustafa Paşa'nın öncelikli görevi “*halka zulmeden zalim derebeylerinin haklarından gelmek*” olacaktı^[14].

Mustafa paşa kapısı halkıyla Kocaili'ne geldikten sonra eşkıyalar üzerine takibata başladı. Yeniçeri ve “*pespaye hazele makulesi*” eşkıya grupları idam edilerek veya korkutularak dağıtılmaya çalışıldı. Hüdavendigâr'a bağlı Lefke ve Sultanönü'ne bağlı Eskişehir kazalarında faaliyet gösteren eşkıyalar da Kocaili'nde halka zarar vermekteydi. Bu sancakların meşhur eşkıyaları olan Cebecioğlu ve Himmetoğlu'nun idamları için Mustafa Paşa, İstanbul'dan izin istedi. Padişah III. Selim, Kocaili Sancağı haricinde olan bu kazalardaki eşkıya takibi konusunda Mustafa Paşa'ya izin vermedi. Padişah bu konuda “*kendi mutasarrıf olduğu sancakta bu kadar derebeyi varken hakkından gelemeyüb ahar sancaklarda olan eşkıyanın haklarından nice gelir*” diyerek bir nevi Mustafa Paşa'yı azarlamaktaydı. Lefke ve Eskişehir'deki eşkıyaların ortadan kaldırılması görevini ise Gölbazarı ayanı Küçük Ağa'ya verdi^[15]. Bu tarihlerde Gölbaşı ayanı Küçük Ağa devletin itimat ettiği kişiydi ama bu tarihten 5 sene sonra o da diğerleri gibi kendi kazasında eşkıyalı-

[12] BOA. HH. 198/10014, Telhis üzerine Hattı Hümayun, 29 Zilhicce 1206 (18 Ağustos 1792)

[13] BOA. CZ. 690, Kocaeili Sancağı Mutasarrıfı Mehmed Beye, Evail-i Muharrem 1205 (Ekim 1790)

[14] BOA. HH. 198/10014, Telhis üzerine Hattı Hümayun, 29 Zilhicce 1206 (18 Ağustos 1792)

[15] BOA. HH.1402/ 56589, Sadrazamdan telhis, 29 Zilhicce 1206 (18 Ağustos 1792)

ğa başlayacak ve Kocaeli mutasarrıfı Osman paşa tarafından hapsedilmek üzere İstanbul'a gönderilmesi istenecektir^[16]. Etraf kaza ayanları ile de ittifak kurarak bir türlü yakalanmayan Küçük Ağa, etrafına topladığı çoğunluğu Arnavut olan eşkıyalarla terör estirecektir. 1799 yılında da devlet onu ele geçirmek için uğraşmaktaydı^[17].

Yakalanması Küçük Ağa'ya ihale edilen Lefkeli Cebecioğlu ancak 1795 yılında öldürüldü^[18]. Cebecioğlu'nun idamından sonra onun adamları Eyyüb Beşe, Cezayirli, Karakullukçu Arnavud Osman ve Arnavud Salih ile etrafındaki eşkıyalar uzun süre Gemlik, Gekbuze, Kandıra ve Darıca arasında yolları kesecekler, kahvehanelere baskınlar düzenleyecekler, silah, gıda maddesi ve insan kaçırma gibi suçlar işlemeye devam edeceklerdir. Bu kadar geniş alanda terör estiren grupların yakalanmaması yerel görevlilerle eşkıya reisleri arasındaki irtibatın ve yardımlaşmaların göstergesiydi. Korkudan veya değişik sebeplerle eşkıyaların hayat ortamı bulması dönemin genel yapısına uygundu^[19]. Gölbazarı ayanının adamlarından olan Göynük ve çevresinde eşkıyalık yapan Ali Osman adlı eşkıyanın da kellesi kesilerek adamları dağıtıldı ve malına el konuldu^[20].

Mutasarrıf Mustafa Paşa'nın eşkıya takibi konusunda pek başarılı olduğu söylenemez. Bu nedenle onun Kocaeli mutasarrıflığı görevi çok uzun sürmedi ve yerine Hüseyin Paşa tayin edildi. Hüseyin Paşa, mutasarrıflık görevine hangi şartlarda ve sebeplerle atanmasının farkında birisi olarak eşkıya takibi konusuna öncelik verdi. İlk yaptığı işlerden birisi Adapazarı ve yöresinde yol kesmek, adam öldürmek ve soygunculuk yapmak suretiyle halkı sıkıntıya sokan Kartal adlı eşkıya reisini ortadan kaldırmak oldu. Kartal'ın kellesini keserek Bab-ı Hümayun'a gönderdi^[21]. Bu tarihlerde Karasu sakinlerinden A'zac Abdullah da 20 civarında adamıyla yol kesme, öldürme ve soygunlar yapıyordu^[22]. Yine 1796 yılında Hüseyin Paşa Akyazı ve çevresinde büyük fenalıklar yapan eşkıyalar üzerine bizzat kendisi gitti. Bunun için İzmit'ten Adapazarı'na gelen Paşa, Akyazı ve çevresinde eşkıyalık yapan dört eşkıya reisini 124 adamıyla bir bahane ile yanına çağırdı. Paşa'nın niyetini anlayan eşkıya reislerinden ikisi kaçtıysa da diğer ikisi ve yanlarında olan 75 taraftarının kelleleri kesilerek Bab-ı Hümayun'a gönderildi. Hüseyin Paşa'nın çok sayıda eşkıyayı ortadan kaldırması padişahı memnun ediyordu. **III. Selim** bu memnuniyetini, kendisine gelişmeleri bildiren sadrazamın

[16] BOA. HH. 267/ 15514, Sadarete, 29 Zilhicce 1213 (3 Haziran 1799).

[17] BOA. CZ. 618, Geyve Ayanı Ebubekir'e, Evahir-ı Cemaziyelahir 1212 (Aralık 1797)

[18] BOA. HH. 233/ 13019, Kocaeli Mutasarrıflığından, 29 Zilhicce 1213 (27 Haziran 1799)

[19] BOA. A.E. III. Selim, 11414, Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Hüseyin Paşa'ya, Evail-i Şevval 1209 (Nisan 1795); CZ, 701, Kocaeli Sancağı mutasarrıfına, 11 Şevval 1209 (1 Mayıs 1795)

[20] BOA. A.E. III. Selim. 21262, Kocaeli Mutasarrıfı Ali Paşa'dan kaime, 24 Rebiulevvel 1215 (15 Ağustos 1800)

[21] BOA. HH. 1403/ 56713, Kocaeli Sancağı mutasarrıfından, 29 Zilhicce 1208 (28 Temmuz 1794)

[22] BOA. A.E. III. Selim, Kocaeli Mutasarrıfı Hüseyin Paşa'dan, 7 Zilhicce 1208 (6 Temmuz 1794)

yazısı üzerine ”*aferin Hüseyin paşaya*” diye yazarak ifşa ediyor ve Hüseyin Paşa'nın “*güzel çıkacağı*” yani iyi bir mutasarrıf olacağını belirtiyordu^[23].

Bu dönemde sadece Kocaili’de değil, ülkenin her tarafında eşkiya grupları günden güne çoğalıyordu. Kocaili’de de kaza ve köylerin etrafında eşkiyalar türemişti. Balkanlarda en büyük problem de yine “*Dağlı eşkiyası*”ydı. Konunun hassasiyetinden dolayı devletin önceliği bir an önce Rumeli’de artan bu eşkiyalığın ortadan kalkmasıydı. Bu nedenle Kocaili mutasarrıfları da zaman zaman eşkiya takibi için Rumeli’de görevlendiriliyordu. III. Selim, Kocaili’deki eşkiya takibinde başarılarından dolayı “*aferin*” diye taltif ettiği mutasarrıf Hüseyin Paşa’yı aradan geçen iki yıl sonra bu sefer “*dağlı maddesindeki hiyanetinden*” dolayı ithama başladı. Padişah, bu suçlamalar çerçevesinde Enderun’a çağırdığı Hüseyin Paşa'nın 1796 yılında idam emrini verdi. Paşa'nın İstanbul, İznikmid ve Adapazarı’nda büyük mal varlığı vardı. Mal varlığının yanında 20 gulam ve bir kısmı çocuklu 20 cariyesi ise deftere kaydedilen dikkat çeken zenginliği idi. İdamından önce mallarının müsaderesi için Defterdar, İznikmed ve Adapazarı’na gizlice emirler gönderildi. Bu tedbirler alındıktan sonra, Paşa idam edildi ve kesik başı Bab-ı hümayuna konuldu ve üzerine ölüm yaftası yazıldı. Paşa'nın İznikmid mütesellimi İstanbul’a çağrılarak tüm mal varlığı deftere kaydedildi. Paşa'nın idamı sebebiyle onun yerine geçici olarak İznikmid Kereste Emni Nuh Bey atandı. Hüseyin Paşa'nın kapı halkından bazıları da hapsedildi. Paşa'nın askerlerinin isyana teşebbüs etmemeleri için de önlemler alındı^[24].

Hüseyin Paşa'nın “*dağlı eşkiyasındaki hiyaneti*” sebebiyle idamı üzerine III. Selim’in “*O havaliler cesur birine ihtiyaç duyduğundan, münasibi yerine bulunsun*” emri üzerine Kocaili Mutasarrıflığına Osman Paşa tayin edildi. Osman Paşa selefleri gibi eşkiya meselesine öncelik verdi. Çünkü kendilerinden öncekilerin sonu eşkiya ile uğraşmada başarısızlıktan dolayı pek iyi neticelenmiyordu. Osman Paşa, göreve başladığının ilk aylarında Kocaili eşkiya Çilekoğlu’nu Yalaklıbad kazası civarında ele geçirerek dört adamı ile kellesini kesti^[25]. 1800 yılının başlarında da Kandıra Kazası Göken Köyü’nde eşkiyalık yapan Fenercioğlu Mustafa yakalandı fakat idam edileceği sırada Kaymas kazası eşkiyalarından Ayanoğlu Mehmed tarafından kaçırılarak kurtarıldı. Fakat Kocaili mutasarrıflığının askeri takibatı sonucu Fenercioğlu tekrar yakalanarak kellesi kesildi. Bu olayda görüldüğü gibi eşkiyalar kendi aralarında dayanışma içine girmektedirler^[26].

[23] BOA. HH. 1443/59284, sadarettin padişaha, 29 Zilhicce 1210 (5 Temmuz 1796)

[24] BOA. HH. 34/ 1699, Defterdardan, 29 Zilhicce 1212 (14 Haziran 1798)

[25] BOA. HH. 80/ 3312, Kocaeli Sancağı mutasarrıfı Osman Paşa’dan, 13 Rebi’ul-evvel 1213 (25 Ağustos 1798)

[26] BOA. HH. 239/ 13354, Kocaeli Mutasarrıfından, 29 Zilhicce 1214 (24 Mayıs 1800)

Adapazarı ile Sapanca arasında “Papaslık boğazı” denilen güzergah yolcuların sık gelip geçtiği yerlerdendi. Buranın derbendçiliğini yapan Kocabaşı Kara Hasan, 1801 yılında yol kesme, soygun ve cinayetlere girdiğinden bölge tehlikeli bir yer haline geldi. Derbentçi Hasan’ın, Adapazarı naibi tarafından idam edilmesiyle bölge normale dönmeye başladı. Darphane’ye kömür ihtiyacı da Kocaili Sancağı’ndan karşılanıyordu. Kömürçülerin korktukları şey, yollarının eşkıyalar tarafından kesilmesi ve canlarına kastedilmesiydi. 1781 yılında İznik kazasının Yuvacık köyünden darphane için Başiskele’ye kömür nakleden Çukadar ve adamlarına saldıran eşkıyaların kellelerinin kesilmesinde olduğu gibi, Kocaili mutasarrıfı caydırıcı önlemler olarak kömür naklinin sağlıklı bir şekilde yapılmasını temin ediyordu^[27].

1798 yılında Şile ve çevresinin etkili eşkıyalarından birisi Bektaşoğlu’ydu. Bektaşoğlu’nun kazada müstahkem bir de konağı bulunuyordu. Yol kesmek, adam öldürmek ve halkı haraca bağlamak Bektaşoğlu’nun yaptığı hukuksuz işlerdendi. Kocaili mutasarrıfının emriyle Ağva ayanı Mustafa Alemdar, Bektaşoğlu’nu yakalamak için uğraştıysa da bu mümkün olmadı. ^[28].

Şile kazası ayanı Uzun Hasan da 1801 yılı başlarından itibaren isyan eden ve eşkıyalığa başlayan çevresinde nüfuzlu bir kişiydi. Uzun Hasan’ın en büyük destekçisi Ağva’da ikamet eden kendisi gibi eşkiya Kırkmak Mustafa’ydı. Bir türlü yakalanamayan Uzun Hasan ve Kırkmak Mustafa’nın idam cezaları Kocaili mutasarrıfına ihale edildi^[29].

Osman Paşadan sonra mutasarrıflığa tayin edilen Ahmed Paşa da selefleri gibi göreve başlar başlamaz Kocaili çevresinde eşkıyalık yapan Pehlivan, Karakalpak, Sarıçayır kazasından Cebecioğlu Ahmed ve Bilal’i yakaladı ve onları idam ederek kellerini denize “*ilka*” eyledi. III. Selim, mutasarrıf Ahmed Paşa’ya “*aferin bu adama, güzel gayret gösteriyor*” diyerek takdirlerini belirtti^[30]. Yalakabad ve etrafında eşkıyalık yapan Çelikoğlu’da avenesiyle yakalandı ve başları kesildi^[31].

Kocaili’nde kazalarında ayanlar ve ayanlarla çoğu zaman beraber hareket eden eşkıyalar bazen kendi aralarında da çarpışıyorlardı. Her durumda da kaybeden eşkıyalar oluyordu. 1801 yılında hakkında idam kararı çıkan eşkiya Kandıralı Mehmed ve adamları^[32], Kocaeli mutasarrıfının gönderdiği kuvvetlere Yalaka-

[27] BOA. HH. 90 / 3706, Kocaeli mutasarrıfından Padişaha, 19 Safer 1216 (1 Temmuz 1801)

[28] BOA. A.E. III. Selim, 12319, Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Hüseyin Paşa’ya, Evahir-ı Cemaziye’l-evvel 1213 (Kasım 1798).

[29] BOA. CD, 531, Kocaili sancağı mutasarrıfına, Evasit-ı Şevval 1215 (Mart 1801)

[30] BOA. HH. 107/4220, Kocaeli Mutasarrıfından padişaha, 9 Rebi’ul-evvel 1217 (10 Temmuz 1802)

[31] BOA. HH. 80/3312, Kocaeli Mutasarrıfından, 16 Rebi’ul-evvel 1217 (17 Temmuz 1802).

[32] BOA. CZ. 605, Kocaili mutasarrıfından, 6 Cemaziye’l-evvel 1216 (14 Eylül 1801)

bad'ın (Yalova) Çınar Korusu'nda yenilince Yalakabad kazasına kaçması buna bir örnektir. Daha önce Karamürsel, Yalakabad, Pazarköy, Gemlik ve Gekbuze ayanlarına Kandıralının yakalanması için emirler gönderilmesine rağmen, Yalakabad ayanı el-Hac Mustafa, kandıralı Mehmed'e sahip çıktı ve ona kazanın kapılarını açtı. Buradan takviye alan kandıralı, Karamürsel ayanı el-Hac Hasan üzerine saldırdı^[33]. Burada Ganiçe köyünde gasb ve yangına sebep olan eşkıya kandıralı Mehmed, dağa kaçtı ve yine hakkında idam kararı çıkan Delibalta'ya rast geldi. Deli Balta, idam edilmek için Kocaeli mutasarrıfı tarafından da aranmaktaydı. İki eşkıya grubu dağda çarpıştılar ve Deli Balta muharebeyi kaybetti. Kandıralı, Deli Balta'nın başını keserek gemi ile Yalakabad'a gitti^[34].

Geyve kazasında da çoğalan eşkıyalar halka zarar veriyordu. Safi Köyü'nden Hacı Mansur oğlu Ali ve Ali Baloğlu Ömer ile Akhisar kazasına bağlı Ortalı Köyü'nden Bekir oğlu İbrahim için mütesellim Ahmed Paşa 1803 yılında idamları için izin aldı^[35]. Geyve üzerinden İstanbul'a yolculuk yapan devlet görevlileri, değerli eşya taşıyan ve yolculuk yapan tüccar ve yolcuların Sapanca istikametinde olan seyahatleri eşkıya saldırılarına karşı tehlikeler arz ediyordu. Saldırıları ile ölen kişilerin katilleri çoğu zaman tespit edilemiyordu^[36]. Yine Karamürsel ve Yalakabad yolu da tehlikeler arz ediyordu. 1802 yılında Karamürsel yakınlarında öldürülen Karaman valisinin çukadarı ve diğer görevlilerin katillerinin araştırmalar sonucu bulunamamaları buna örnek sayılır^[37].

Eşkıya takibi ve tedbiri konusunda devletin genel politikası, meseleyi ilkönce “*suhuletle*” halletmekti. Eşkıya reisleri ile mutasarrıf veya halk üzerinde genel saygı gören ayanlar vasıtasıyla konuşmak, görüşmek ve isyana sebep teşkil edecek meseleleri halletmek ve canlarını bağışlamak takip edilen diğer bir yöntemdi. Devletin eşkıyalar üzerine yapacağı operasyonlarda ve eşkıyaların muhtemel saldırılarından halkın can ve malının zarar görmesinden çekiniliyordu. Mesela, 1800'lü yıllarda Adapazarı'nın meşhur eşkıya reislerinden Kara Osman ve Söğütlü Köyü'nden Tüfenkçi Beşli Köse oğlu Mehmed'in “*suhuletle*” veya olmazsa müdahaleyle ortadan kaldırılması düşüncesi buna örnek olarak gösterilebilir. Kara Osman ve Köse oğlu Mehmed, Adapazarı – Söğütlü hattında ve çevresinde çok kalabalık taraftara sahiptiler. Kocaili'nde bazı ayanlar da gizlice onlarla beraber hareket etmekteydi. İki eşkıya reisini ortadan kaldırmak ve taraftarlarını dağıtmak pek de kolay görünmüyordu. Kara Osman'ın taraftarlarından Kandıra ayanı Hacı Osman'ın Kocaeline çağrılması ve onun vasıtasıyla eşkıya reislerinin “*suhu-*

[33] BOA. HH. 105/4137, Kocaeli Mutasarrıfından padişaha, 29 Zilhicce 1217 (22 Nisan 1803).

[34] BOA. HH. 104/4100, Kocaeli Mutasarrıflığından, 3 Rebi'ul-ahır 1217 (3 Ağustos 1802)

[35] BOA. HH. 78 / 3245, Kocaeli Mutasarrıfından sadarete, 9 Zilhicce 1217 (2 Nisan 1803)

[36] BOA. A.E.III. Selim, 23539, Sadarete arzuhal, 20 Zilka'de 1216 (24 Mart 1802).

[37] BOA. CZ. 3430, Kocaili Sancağı mutasarrıfına, 13 Zilka'de 1216 (17 Mart 1802)

letle” ele geçirilmeleri düşünülüyse de bundan da vazgeçildi. Kocaili’deki ayanlar arasında sertliği, cesareti, kahramanlığı ve halk üzerindeki etkisi ile tanınan ve daha önce eşkıyalık yaptıysa da kendini affettirmeyi beceren Şile ayanı Uzun Hasan vasıtasıyla Adapazarı ve Söğütlü’deki eşkıyalık faaliyetleri “*halk zarar görmeden*” sonlandırılmaya çalışıldı. Arabuluculuğu “*suhuletül-beyn*” için yapmaya gönüllü olan uzun Hasan, İznikmid Kereste Emini Nuh Bey’le haberleşiyordu. “*ıslah-ı darulbeyn*” için yola çıkacak olan Uzun Hasan’ın bu işi halledeceğine hem Kocaili mutasarrıfı ve hem de Sadaret inanıyordu. Kara Osman’ın Adapazarı’nda kalmasını istemeyen devlet, Uzun Hasan’dan Kara Osman’ı ya beraberinde alıp gitmesini veya “*ıdam ederek*” gailenin temelden ortadan kalmasını istiyordu.^[38]

Eşkıyalar ve ayanlar arasında “*paylaşamama*” veya “*bölgelerine çökme*” sebeplerinden düşmanlıklar varsa da, dışardan gelebilecek ve hepsini etkileyecek tehlikelere karşı ittifaklar da oluyordu. Bu çerçevede Kara Osman ve Köse oğlu Mehmed, devletin Uzun Hasan vasıtasıyla “*şakilik*” hal ve fiiline sahip ayan ve eşkıyalara karşı teyakkuza geçeceğini sezince “*korku*” ve “*telaşa*” kapılarak saflarını sıklaştırmaya ve cephelerini genişletmeye çalıştılar. Uzun Hasan’ın “*şamatasızca*” icra edeceği rolün dışında Bilecik ayanı Kalyoncu Ali Bey’in de eşkıyalara karşı yürütülecek olan operasyonun sorumlusu Kocaeli Mutasarrıflığı emrine verilmesi bu korkuyu haklı çıkartıyor ve katmerleştiriyordu. Bu nedenle Şeyhler ayanı Mustafa Bey, Karasu ayanı Hacı Abdi Bey ve Cellad Emin operasyonun kendilerine de uzanacağını düşünerek Kara Osman ve Köse oğlu Mehmed’e katıldılar. Bu nedenle “*Kara Osman meselesi*” 1803 yılında Kocaili mutasarrıflığının en önemli sorunu haline geldi. Meselenin daha da büyümesi ve tehlike arz etmesi üzerine bu gailenin bir taraftan Uzun Hasan ve Bilecik ayanı Kalyoncu Ali Bey vasıtasıyla “*suhuletle*” halledilmesi yoluna gidilirken, diğer taraftan da askeri kuvvet toplanmaya başlandı. Askeri kuvvet, kararlılık göstergesi olarak kullanılacak ve “*suhuletle*” çözüme yardımcı olacaktı. Burada dikkate değer olan, “*kasabalar ve köylerin harap olması*” ve “*halkın zarar görmesinden endişe*” ile devletin askeri bir operasyondan kaçınmasıdır. Yörenin iki önemli siması Şile ayanı Uzun Hasan ve Bilecik ayanı Kalyoncu Ali Bey, devlete isyan eden şakileri “*suhuletle*” yola getirmek için devletin itimat ettiği “*ricacı suretinde tavassut*” eden kişilerdi^[39].

[38] BOA. HH. 216/ 11900, Kocaeli Sancağı mutasarrıfına, 23 Rebi’ul-evvel 1218 (13 Temmuz 1803)

[39] BOA. HH. 217/ 11964, Kocaeli mutasarrıfına, 6 Rebi’ul-ahır 1218 (26 Temmuz 1803)

Kendisi Kocaili'nin yerlisi olan İznikmid Kereste Emmini Nuh Bey de bu tür gailelerin defî için devletin itimat ettiği ve görüşüne baş vurulan kişilerdendi^[40]. Tersane-i Amire'nin kereste ihtiyacını en fazla karşılayan bir yer olarak Kocailide şekavet olaylarının bir surette önlenmesi yoluna gidiliyordu. Bu nedenle Adapazarı çevresinde ortalığı vaveylaya veren eşkıyaları bir taraftan “*suhuletle*” teskin etmek, olmazsa “*izale-i vücutları*” için de mutasarrıf Abdurrahman Paşa kuvvet toplamak için gayret gösteriyordu^[41]. Ayanların bu ittifaka katılmamaları için nasihat yolu “*tembihler*” de yapılıyordu^[42].

Devletin, eşkıyaları “*suhuletle*” teskin etme yoluna gitmesi halka zara verecek bir kargaşaya meydan vermemek içindi. Asıl takip edilen politika eşkıyalığa meyleden ayan veya başka zevatın ele geçirilmeleri halinde idamlarıydı^[43]. Kara Osman olayında Uzun Hasan çözüm için güvenilen bir isim olmasına rağmen idama götürecektir süreç için de kuvvet hazırlığı yapılıyordu^[44]. Uzun Hasan itimada şayan bir kişi olarak devletle eşkıyalar arasında “*suhuleti*” temin için 1804 yılı başlarında Adapazarı'na gitti. Yaz aylarının başlangıcında kereste kesimi ve ekimlerin yapılacağı bir dönemin başlangıcında bu işin iyi niyetle sonlandırılması halinde kuvvet kullanımı için hazırlıklar tamamı. Uzun Hasan, durumun vahametini çok iyi anlatmış olacak ki Kara Osman, Söğütlülü Köse oğlu Mehmet, Şeyhler ayanı Mustafa Bey, Karasu ayanı Hacı Abdi Bey ve Cellad Emin'in tavrı-ları yumuşamaya başladı^[45].

Bu sıralarda Kocaeli mutasarrıfı, Adapazarı civarındaki ayanlarla halka zarar vermeden yapılacak olan operasyonun şeklini görüşmekteydi. Ayanlar, eşkıyalara yardım etmeyeceklerine dair taahhütlerde bulundular. Benderek (Karadeniz Ereğlisi) ayanı İbrahim bey de bu taahhüde katılan ayanlardandı^[46]. Muhtemel operasyon için Tophaneden iki top istendi. Kocailideki eşkıyaların fark etmemeleri için toplar Ankara'ya gönderilmek üzere tophaneden çıkarılacaktı. Bu hazırlıklardan Kara Osman ve avenesinin haberi olmuş olacak ki Uzun Hasan'ın “*suhulet*” önerisi kabul edildi ve şekavet 1804 yılı başlarında sona erdi^[47].

Kaymas ayanı Ayanoğlu Hacı Muhammed de uzun zamandan beri Kara Osman'ın başını çektiği eşkıyalar ittifakından ayrı olarak şekavetlerde bulunuyordu. Kaymasoğlu, adam öldürme, soygun, kereste, odun ve kömür tedarikine engel ol-

[40] BOA. HH. 216/11858, Kocaeli mutasarrıfına, 2Zilka'de 1218 (13 Şubat 1804)

[41] BOA. HH. 218/ 12002, Kocaeli Mutasarrıfına, 6 Zilka'de 1218 (17 Şubat 1804)

[42] BOA. HH. 219/ 12048-B, ilam, 21 Zilka'de 1218 (3 Mart 1804)

[43] BOA. HH. 215/11783, Kocaeli mutasarrıfına, 23 Zilka'de 1218 (5 Mart 1804)

[44] BOA. HH. 218 / 11986, Şileli Uzun Hasan'a, 3 Zilhicce 1218 (15 Mart 1804)

[45] BOA. HH. 218/12017, Kocaeli Mutasarrıflığından, 14 Zilhicce 1218 (26 Mart 1804)+

[46] BOA. HH. 219/ 1204-C, Benderekli Kazası ayanına, 3 Zilhicce 1218 (15 Mart 1804)

[47] BOA. HH. 124/5160, Kocaeli mutasarrıfına, 29 Zilhicce 1218 (10 Nisan 1804)

maması için “*tenbih ile mütenebbih*” olmayınca vücudu “*rûy-ı arzdan ref*” olunmak üzere, idam emri 1209 yılında Kocaili mutasarrıfına gönderildi. İdam fermanından sonra uzun süre ele geçirilememesi Ayanoğlu’nu daha da çekilmez hale getirdi^[48]. Kaymas ayanının “*izale-i vücudu*” Şile ayanı Uzun Hasan’a ihale edildi. Kocaili mutasarrıfı bu maksada binaen uzun Hasan’a ihtiyacı olan asker ve silah yardımı yaptı^[49]. Kaymasoğlu, kale gibi müstahkem konaklara sahip olduğundan ele geçirilmesi zordu. Mutasarrıf Abdurrahman Paşa, Kaymasoğlu üzerine yapılacak operasyon için Tophane’den “*mühimmatıyla*” birlikte Obüs topu istedi. Top İznikmid iskelesine gelecek ve orada topçulara teslim edilecekti. Operasyon bittikten sonra da tekrar Tophane’ye teslim edilecekti. Tophane-i amireden İznikmid iskelesine gönderilen mühimmat şu şekildedir: 7 vukiyyelik bir obüs topu (aynı tarihli belgede Kobüz de yazmaktadır. Muhtemelen Obüs/kobüz şeklinde kullanılmaktadır), 100 adet humbara-i İngilizi, 100 adet kulle, 250 adet şal-ı kise, 250 adet Konya teneke, 100 adet mahtab, 5 adet fitil-i Mısri kankal, 400 kıyye barut-ı siyah ve 250 adet zarftır. Ayrıca yapılacak operasyon için piyade askerine de ihtiyaç bulunuyordu. Bu ihtiyaç da Karadeniz Ereğli ayanı tarafından (Bendereklı) karşılandı^[50].

1804 yılında eşkıyalık olaylarının fazlaşması dikkatlerin, kereste naklinin yapıldığı ve İstanbul’dan doğu taraflarına yapılacak olan ticari, dini ve sosyal amaçlı ziyaretlerin güzergâhında olan Kocaeli üzerine yönelmesine sebep oldu. Bu nedenle Padişah III. Selim, eşkıyalık olaylarının arttığı Kocaeli’ye “*bir nizam verilmesi*” talimatı verdi. Verilecek nizam çerçevesinde Mutasarrıf Ahmed Paşa’yı başarısızlığından dolayı görevinden alma planları konuşmaya başlandı. Ahmed Paşa, üstesinden gelemediği eşkıyalığı daha da fazlaştırmaktan suçlanıyor ve uygulamalarıyla da sancak dahilinde sevilmiyordu. Bu nedenle onun görevden alınmasının “*ihtilali yatıştıracağı*” düşünülüyordu. Mutasarrıf Ahmed Paşa’nın görevden alınması halinde yerine Kocaili’yi çok iyi bilen yerli birisinin atanması son dönemlerde gelenek haline gelmişti. İznikmidli olan ve orada ikamet eden eski Yeniçeri Ağası Halil Bey akla gelen ilk isim oldu fakat bu denli gaili bir vazifeyi “*yapacak evsafta*” görünmediğinden ondan vazgeçildi. Ocaktan çıkma Kapı-cıbaşı ve aynı zamanda Kocaili’de Tahta Serdarlığı da yapan Kasım Bey üzerinde duruldu. Kocaili’de kalması ve Tahta serdarlığı yapmış olması sebebiyle “*tecrübeye*” de sahipti. Görev kendisine verildiğinde başarısız olursa “*ihtilalin daha da artmasından*” korkularak ondan da vazgeçildi. Başka bir kişi bulunamadığından ve meselenin de ehemmiyeti dikkate alındığından “*uygun birisi bulununcaya ka-*

[48] BOA. CZ. 1045, Kocaeli mutasarrıfına, Evasıt-ı Zilka’de 1212 (Mayıs 1798)

[49] BOA. HH. 218/11998, Kocaeli Mutasarrıfına, 26 Zilhicce 1218 (7 Nisan 1804)

[50] BOA. CA. 2970, Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa’ya 11 Muharrem 1219 (22 Nisan 1804)

dar” İznikmid Kereste Emmini olan Osman Bey Kocaili mutasarrıfı oldu. Muvakaten bu göreve atanmasına rağmen ondan çok şeyler bekleniyordu. Mutasarrıf Ahmed Paşa azledilerek Erzurum eyaleti emrine verileceği 1806 yılı başlarına kadar İstanköy adasına sürgüne gönderildi. Bu değişiklik haberi padişaha bildirildiğinde o da mutasarrıflık yapacak bir adam bulunamamasından yakınıyor ve “nizam”dan kastının da “Ahmed Paşa’nın görevden alınması” olduğunu vurguluyordu^[51]. Fakat Osman Bey’in mutasarrıflığı çok kısa sürerek tekrar asli görevine iade edildi ve Kasım Paşa bu göreve atandı.

Gekbuze (Gebze) ayanı Hasan Çavuş da Gebze ve çevresinde eşkıyalık yapıyordu. Görev yaptığı çevrede halka zulmediyor ve İstanbul’un yanı başında güvensizlik oluşturuyordu. Mutasarrıf Osman Bey, göreve geldikten sonra ayan Hasan Çavuş’u yakalatarak boğdurdu ve bu gaile ortadan kalktı^[52].

Şile ayanı Uzun Hasan’ın arabuluculuğu ile Kara Osman etrafında ittifak kuran Kocaili ayanlarının eşkıyalıkları önlenmişti. Uzun Hasan’ın hem Kocaili ve hem de padişah nezdinde nüfuzu arttı. Fakat eşkıyalık ve zorbalığın devletin gücü ile değil, nasihat yollu teskin edilmesi ve devletten “te’dir” görmemesi uygun fırsatı bulduklarında tekrar bu işe girişecekleri anlamına geliyordu. 1805 yılı başlarında Dağlı eşkıyası üzerinde Kocaili’den kuvvet gönderilmesiyle dikkatlerin başka tarafa çevrilmesi ve ortamın sakinleşmesini fırsat bilen Kocaili ayanlarından bazıları tekrar eski alışkanlıklarına dönmeye başladılar. Ayrıca kendi aralarında da kavgalar ediyorlar ve bunun faturası da halka çıkıyordu. Yol kesme, soygun ve adam öldürmelerden dolayı İznikmid’in nüfusu artmaya başladı. Tekrar nükse- den “haşeratın önü alınmazsa” Kocaili’nin “Rumeli’ye döneceğinden” korkuluyordu. Mutasarrıf Kasım Paşa, bölgenin “en nüfuzlu adamı” olarak görülen İznikmid Kereste Emmini Osman Bey ve “nüfuzlu fakat korkak biri” olarak vasıflandırılan Bilecik Ayanı Ali Bey 1805 yılı başlarında elbirliğiyle bu işin üstesinden gelmek üzere harekete geçtiler^[53].

Aynı yılın sonlarına doğru sancak dahilinde asayiş kısmen sağlandı. Mutasarrıf Kasım Paşa, sadarete bilgi verirken “selefirmiz Ahmed Paşa zamanındaki gibi” ifadeler kullanarak onun zamanında eşkıyalığın olduğu fakat alınan tedbirlerle şimdi neredeyse kalmadığı imalarında bulunuyordu. Fakat dikkati çeken, bölgenin büyük eşkıyaları olan Adapazarlı Kara Osman, ayan Hacı İsmail ve Menzilci Mustafa’nın hala ayakta olmaları ve eşkıyalığa fırsat bulduca devam etmeleriydi. Mutasarrıf Kasım Paşa, bahsedilen bu eşkıyaların müstahkem konakları oldu-

[51] BOA. HH. 126/ 5222, Sadrazamdan telhis üzerine Hattı Hümayun, 29 Zilhicce 1218 (10 Nisan 1804)

[52] BOA. HH. 82/3408, Kocaeli Mutasarrıflığından, 23 Receb 1219 (28 Ekim 1804)

[53] BOA. HH. 56/ 2572, Sadareten Padişaha, 29 Zilhicce 1219 (31 Mart 1805)

ğunu, Kandıra'da bulunan 200 dirhemlik topların bu konak ve kaleleri yıkamayacağını onun yerine “beşer kıyyelik” iki menzil topunun gerekli olduğunu söylüyordu. Talep edilen toplar Kocaili'deki eşkıya ve ayanların dikkat ve telaşına sebep olmaması için “Ankara'ya gidecek” diye mutasarrıfın emrine gönderildi^[54]. Akhisar, Hendek ve Kaymas ayanları da Kasım Paşa emrine verildi^[55].

Kasım Paşa, hazırlıklarını tamamladıktan sonra Adapazarı'na geldi. Kış boyu mücadele etmesine rağmen bir başarı sağlayamadı. Bir başarı sağlanamamasının sebebini Paşa “ Adapazarı civarının gayet bataklık olması ve şiddetli kış” şartlarına bağlıyordu. Kara Osman ve avenesi daha önce yaptığı gibi 1806 yılı başlarında Bilecik ayanı Kalyoncu Ali Bey vasıtasıyla affını istedi. Kara Osman, yaptıklarına “istiğfar” ediyor ve “halka zulmetmeyeceği, kereste kat'ı ve nakline engel olmaya-cağı” konularında taahhütlerde bulunuyordu. Bilecik ayanı Kalyoncu Ali Bey'in kefaletiyle padişaha sunulan bu öneri olumlu karşılandı. Bir kere Kocaili'nin eşkıyalar ve ayanlar yeri olmasının yanında, mütegalibelerin kendi aralarında ihtilaf-ları olduğu gibi ittifaklarının da olduğu biliniyordu. Birisi saldırıya uğradığında, diğerine sığınyordu. Mesela, devletin itimat ettiği Kalyoncu Ali Bey eşkıyalara mutavassıt olmasına rağmen aynı zamanda yardımcı da oluyordu. Bunların bilinmesine rağmen tavassuta olumsuz cevap verilse mutasarrıf Kasım Paşa'nın eşkıyayı temizleyeceğine inanılamıyordu. Bu şartlar dikkate alınarak Kalyoncu Ali Bey'in kefaletiyle Kara Osman ve avenesi affedildi. Fakat bu afta önemli bir nokta, eşkıyadan Deli Kadri üzerine yapılacak olan sefer ve bu sefere Kara Osman'ın da 400 asker gönderecek olmasıydı^[56].

Eşkıya takibinde genelde devlete bağlı ayanların yardımıyla asi ayanlara karşı mücadele ediliyordu. Her ayanın aynı zamanda isyan edebileceği ihtimali yüksek olduğundan güvenilmesi imkânsızdı. Mesela Bilecik ayanı Kalyoncu Ali Bey, Kara Osman'a karşı canla başla mücadele ederken onun adamlarından Sarıcaoğlu Osman Bey, 1803 yılında İnegöllü Numan Bey'e saldırarak onu çiftliğinde muhasara edebiliyordu^[57].

Eşkıya takibinde Kasım Paşa'nın başarı sağlayamaması onun da azlini beraberrinde getirdi. Yerine bölgenin “en nüfuzlu kişisi” olarak bilinen İznikmid Kereste Emni Osman Bey, Kocaili mutasarrıfı oldu^[58].

1806 yılı sonunda çıkan Osmanlı – Rus savaşı döneminde devletin dikkatini seferlere vermesi sebebiyle Kocaili'de eşkıyalık olayları artarak devam etti. Eşkı-

[54] BOA. HH. 71/ 2978-A, Kocaeli mutasarrıfından sadarete, 8 Receb 1220 (2 Ekim 1805)

[55] BOA. HH. 71/2978, Kocaeli mutasarrıfına, 8 Receb 1220 (2 Ekim 1805)

[56] BOA. HH. 82/ 3409, Kocaeli mutasarrıfından, 15 Zilka'de 1220 (4 Şubat 1806)

[57] BOA. CZ. 3112, Hüdavendigâr Sancağı Mütesellimine, Evahir-ı Rebi'ü'l-evvel 1216 (Temmuz 1803)

[58] BOA. HH. 119/4806, Sadarete, 29 Zilhicce 1220 (20 Mart 1806)

yaya kuvvetli askeri darbe indirilememesi, yerel halktan zorla yardım alınması, ayanların eşkıyalarla iş birliği ve görevlilerin liyakatsızlıkları sebebiyle eşkıyalık eksik olmuyordu. Savaşın başladığı 1806 yılı Kasım ayından 3- 4 ay sonra İznikmid körfezi ve adalar eşkıyaların cirit attığı yerler haline geldi. “Tokmakçı” olarak adlandırılan eşkıyalar, değerli eşyalar nakleden kayıkları soyuyorlardı. Hem deniz ve hem de karada yoğunlaşan asayiş eksikliği seyahati ve yaşamı olumsuz etkiliyordu. Mudanya’dan İstanbul’a hazine ve değerli eşya götüren bir geminin Şileli Bayrakdaroğlu Mustafa tarafından ele geçirilmesi üzerine 1807 yılı Mayıs’ında İznikmid, Karamürsel, Yakakabad, Gökboza, İznik ve Değirmendereden aynı anda kalkan kayıklarla askeri bir operasyon yapılması türünden olaylar ve müdahaleler olağan hale geldi. Söz konusu bu operasyonda Şileli Mustafa, Karadenizli Uzun Süleyman ve Söğütülü Ali adlı eşkıya reisleri yakalanarak kelleleri kesildi^[59]. Yine Kocaili ve çevresinin meşhur eşkıyalarından “Yarımağa” lakaplı Abdülfettah Ağa da idam edildi^[60].

SONUÇ

18. asrın sonlarına doğru Kocaili’de olduğu gibi Osmanlı devletinin tamamında eşkıyalığın arttığı gözlenmektedir. Savaşların sık ve uzun yıllara yayılması toplumda sosyal ve ekonomik yapıyı sarsmıştır. Osmanlı askeri teşkilatı olan Yeniçeriliğin bozulması da eşkıyalığın bir trend dahilinde artmasına sebep olmuştur.

Kocaili, İstanbul’un yanı başında olması sebebiyle Osmanlı devletindeki genel bozulmadan en çok etkilenen yerlerden biridir. Kocaili, müstakil idaresi ile Osmanlı donanmasının kereste ihtiyacını karşılayan en önemli yerlerden birdir. Buranın Anadolu ve doğuya doğru giden yol üzerinde olması Kocaili’nin önemini daha da artırmaktadır. Kocaili mutasarrıflarının ve merkezi idarenin tüm çabalarına rağmen Kocaili çevresinde eşkıyalık faaliyetleri Ayanlık ve Yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar mütemadiyen devam etmiştir. Bu gelişmelerden sonra Kocaili Sancağı’nda eşkıyalık olayları tamamen kalktı demek elbette söylenemez. Sadece bu tarihten sonra görülen eşkıyalık faaliyetlerinin önceki dönemlere göre çok azamaya başlamış olduğudur.

[59] BOA. HH. 78/3249, Kocaeli mutasarrıfından sadarete, 1 Rebi2ul-evvel 1222 (9 Mayıs 1807)

[60] BOA. HH. 1354 / 52951, Kocaeli mutasarrıflığından, 29 Zilhicce 1222 (27 Mart 1808)

ARŞİV

Ali Emiri. III. Selim (A.E. III. Selim)

Cevdet Askeriye (CA)

Cevdet Dahiliye (CD)

Cevdet Zabıta (CZ)

Hattı Hümayun (HH)

KİTAP VE MAKALELER

Akdağ, Mustafa, “ Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri”, *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8, S. 14, s. 51 – 61.

....., “ Timar Rejiminin Bozulması”, *AÜDCF Dergisi*, C.3, S.4, Ankara 1945, s. 419 – 431; “ Yeniçeri Ocak Nizamının Bozulması”, C. 5, S. 3, Ankara 1947, s. 291 – 313.

Kaya, Mehmet, “ XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaili) Sancağının Demografik Durumu ve İskân Siyaseti”, *AÜ. DTCF, Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 41, 2007, s. 59 – 80.

Konukçu, Enver, “ Sakarya Nehri ile Boğaziçi Bithyniası'ndan Kocaili Sancağı'na”, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, (2008 / II), s. 109 – 124.

Özdemir, Şenay, “ Osmanlı Donanmasının Bir “Seyir Defteri” ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler”, *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Dergisi*, C. 24, S. 37, Ankara 2005, 113 – 169.

Polatel, Oğuz, “ Nikomedia'dan İzmit'e Bir Kent Adının Dönüşümü”, *Journal of History Studies*, Prof. Dr. Enver Kınukçu Armağanı”, Nisan 2012, s. 279 – 295.

Osmanlı İmparatorluğunun Son Zamanlarında Eşkîyanın Gölgesinde Bir Kaza: Kuşadası

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN
Ege Üniversitesi / İZMİR

Yrd. Doç. Dr. Aysun Sarıbey HAYKIRAN
Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi coğrafyası sosyal açıdan “başkaldırı”, “direnış”, “ısyan” ve “eşkîyalık” hareketlerine sık sık ev sahipliği yapmıştır. Özellikle XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bu türden hareketlerin büyük sorun haline geldiği dönemlerden biridir. Eşkîyalığın XIX. yüzyıl imparatorluk coğrafyasında büyük ölçüde artması, değişen ve gelişen bir bölgede yeni durumlara alışma sürecinin toplum hayatı üzerindeki etkilerinden biri olarak düşünülebilir. Bu bakımdan sözünü ettiğimiz eşkıyalık eylemleri değişen ekonomik sistemin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. *Bed-baht*, *bed-faal*, *bed-girdar*, *haylaz*, *habis*, *haydut*, *kutta-i tarik*, *serkeşlik vadisine sapan adam* gibi anlamları ifade eden “şaki^[1]” sözcüğü, *dağ hırsızı*, *haydut* kavramlarına karşılık gelen “eşkîya^[2]” sözcüğünden farklı değildir ve her iki kavramda da *itaatsizlik* ve *başkaldırı* söz konusudur. Özellikle dağ hırsızı kavramı hemen hemen bütün eşkıyaların eylemlerini gerçekleştirdikleri yerlerin dağlık bölge ya da kır alanları olması açısından önemli bir ayrıntıdır. Dağ, eşkıya için askerlere karşı doğal bir sığınak, savunma alanıdır^[3]. Eşkîyaların kol gezdiği yerler dağlar, yüksek ovalar, ormanlar ve dar geçitli engebeli yöreler gibi ulaşılabılması ve takip edilmesi güç bölgelerdir^[4]. Şaki tek kişidir ama eşkıya bir topluluğu tanımlar. Eşkîya, şaki sözcüğünün çoğulu-

[1] Şemsettin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, İkdâm Matb., Dersaadet, 1318, s. 781

[2] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 17. baskı, Aydın Kitapevi, Ankara, 2000, s. 238, 942 ve 977.

[3] Fernand Braudel, *Akdeniz Dünyası*, C. II., İstanbul, 1989, s. 60

[4] Eric Hobsbawn, *Devrim Çağı*, 1789- 1848, Ankara, 1998, 157; Bünyamin Bezci, *İsyanın Sosyo-Politik Tarihselliği: Eşkîyalar, Partizanlar ve Teröristler*, Uluslar arası Hukuk ve Politika, 2/ 7, Ankara, 2006, s. 101

dur ama genellikle şaki sözcüğünün yerine kullanılır. Eşkîya “kanun tanımaz ve ahlaksızdır”. Yol kesme, adam soyma, adam kaçırma eylemleri de bu tanımlamaya dâhil edilebilir. Eşkîyalığı tanımlamada kullanılan her sözcüğün yüklenmeleri anlamda ortak nokta, içinde buldukları faaliyetlerin kanunsuz ve yerleşik düzeni bozan özellikleri olması ve sıradan halk için tehlike yaratmasıdır. Eşkîya ihtiyaçlarını karşılayacak maddi kaynağı kanunsuz işlerle sağlar; yol keser, adam soyar, adam kaçırmakla fidye ister, köy basar, ev basar^[5]. Osmanlı İmparatorluğunun son yüz yılında Batı Anadolu sahilleri bu türden eşkıyalık hareketlerinin yoğun olarak görüldüğü bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Kuşadası ve çevresinde, Aydın vilayetinde demografik bakımdan Türklerden sonra en kalabalık cemaati oluşturan Rumların Türk unsurlara göre daha çok eşkıyalık hareketlerinde bulunmaları da bu eşkıyalık meselesinin farklı bir boyutunu ortaya koymaktadır.

Kuşadası'nın ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemekte ise de, Kuşadası yakınında *Yılanlı Burnu* denilen yerde Efes'e bağlı *Neopolis* ismi ile İyonlar tarafından kurulduğu sanılmaktadır. Şehir daha önce Pilav dağı'nın eteklerinde *Andız Kulesi* denilen yerde kurulmuştur. M.Ö. 5. yüzyıl başlarında Perslerin egemenliği altında iken M.Ö. 448'de Atina'nın koruyuculuğu altında bağımsızlığına kavuşmuştur. M.Ö. 334'te İskender'in Asya seferi sırasında Makedonya krallığına dâhil olmuş ve İskender'in ölümü ile Asya Krallığına bağlanmıştır. M.Ö. 64'te Romalıların eline geçmiştir. M.S. 395'te Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasıyla Bizans hâkimiyetine girmiştir. Bir müddet sonra Bizanslılara ait olan bu kıyılara Venedik ve Cenevizliler ekonomik bakımdan egemen olmuşlardır. Bu süreçte ulaşım güçlükleri nedeniyle Kuşadası, Andız Kulesi mevkiinden inerek bugünkü yerinde, *Scalanova [Yeni İskele]* ismi ile kurulmuştur. Kuşadası 1413 yılında I. Mehmet tarafından Osmanlılara katılmıştır ve bu tarihlerden sonra şehir tamamen Türk hâkimiyetinde kalmıştır^[6]. İlkçağlardan beri önemli bir ticaret merkezi olan Kuşadası Türklerin Anadolu'yu fetihlerinden sonra yerleştikleri yerlerden biridir. Bu yüzden Kuşadası kazasındaki halkın büyük çoğunluğunu Müslüman Türkler oluşturmaktadır. Kazada yaşayan ikinci büyük nüfus kitlesini Rumlar meydana getirmektedir. Onları daha az nüfusla Yahudiler, Ermeniler ve tebaa-yı ecnebiye takip etmektedir. Kuşadası, İzmir limanları içinde XVII. yüzyıl başlarından itibaren dış ticarete artan önemiyle dikkat çekmektedir^[7]. İzmir'in Büyük Menderes vadisine ulaşan İzmir- Aydın demiryolunun inşasından önce Kuşadası limanı, Menderes havzası ticaretinde XVIII. yüzyıldan sonra zaman za-

[5] Olcay P. Yapucu, *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak Aydın*, İstanbul, 2007, 173- 181.

[6] *Cumhuriyet*'in 50. Yılında Aydın, 1973 İl Yıllığı, Aydın, 1973, s. 60

[7] Serap Tabak, “Kuşadası Kazasının 1909- 1914 Arası Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXV/ 2, Aralık, 2010, s. 527

man İzmir limanıyla rekabet bile etmiştir. 1860'larda inşa edilen İzmir- Aydın demiryolunun temin ettiği üstünlük İzmir'i rekabet edilemez bir konuma taşımış, Kuşadası uluslar arası ticarete göreceli olarak gerileme sürecine girmiştir^[8].

Evliya Çelebi'nin "...üzümü, incir kurusu, köfteri, susamı, fıstığı, bademi dünya yüzünde yoktur; limanı beş yüz parça gemi alır" şeklinde tarif ettiği^[9] Kuşadası, XIX. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında Aydın Vilayeti'nin İzmir merkez sancağına bağlı ve İzmir'in 80 km. kadar güneydoğusunda kendi ismi ile anılan körfezin içinde ve bir tepenin (Kilise ve Kese Dağı) eteğinde kurulmuş kaza merkezidir^[10]. Kuşadası kuzeyinde Torbalı nahiyesi, doğusunda Tire, Aydın ve Söke kazaları, güneyinde Söke kazası ve Adalar denizinin Sisam'ın Tigani Boğazı, batısında Kuşadası Körfezi ve Sisam adası ile çevrilidir. 1891 tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'nde Kuşadası'nın fiziki konumuna ilişkin şu bilgiler verilmektedir: "...Burası Sisam ceziresinin [adasının] mukabil-i cenubisinde [güney tarafında] ise de, Sisam'ın merkezi olan Vati kasabası dahi girintili liman içinde bulunduğu cihetle [dolayı] Kuşadası'ndan görülmeyüb yalnız Sisam adası ve dağları rü'yet olunur [görülür]"^[11].

Kuşadası ve çevre yerleşim yerlerini gösterir harita

[8] Cihan Özgün, "Batı Anadolu Limanlarına Ulaşan Şark Ticaret Yolu (İpek Yolu) Üzerine Gözlemler: XIX. Yüzyıldan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Büyük Menderes Havzasında Ticaret Yolları", Dünden Bugüne İpekyolu Beklentiler ve Gerçekler, Yay. Haz. Emel Kefeli vd., Ötügen Yay., İstanbul, 2008, 231- 232

[9] Evliya Çelebi Seyatnamesi, VIII, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 554

[10] Serap Tabak, a.g.m., s. 528

[11] Salname-i Vilayet-i Aydın, Haz. Cem'iyet-i Rusûmiyye Azasından İ. Cavid, Matba'a-i Vilayet-i Aydın, R. 1307- H. 1308 [1891], s. 572

XIX. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında, Anadolu'ya çok yakın olan Midilli, Sakız ve Sisam adalarından Yunanistan tarafından desteklenen Rum eşkiya sık sık Anadolu sahillerine çıkararak yağma, soygun, kaçakçılık ve katliam yapmışlardır^[12]. Özellikle XIX. yüzyılda Rum eşkiya çetelerinin genel karakterini yağmacılık, adam kaçırmaya, hırsızlık, koyun ve büyük baş hayvan kaçırmak gibi hareketler oluşturmaktadır. Rum kökenli eşkiya eylemlerinde yerli ahaliden yardım almış, yerli Rumların bölgeyi ve para kaynaklarını tanıyor olmaları da işlerini kolaylaştırmıştır. 1821 Mora İsyanı, Ege adalarının yerli Rum halkı ile Osmanlıların Batı Anadolu kıyılarında sakin Türk halkı arasındaki ilişkilerinin seyri için ciddi bir gelişmedir. Adalarda milliyetçilik akımının hızla etkisine giren Rum reayanın, adalar ve Batı Anadolu'daki Türklere karşı gelişen hareketleri içinde Kuşadası ilk sıralarda gelen bir çekişme alanıdır. Rumlar XIX. yüzyılın ortalarında adalarla birlikte Batı Anadolu sahiline ulaşarak Sisam ve Sakız arasındaki kontrolü denetim altına almaya çalışmışlar ve Ege sahillerindeki kasabalara sık sık saldırılarda bulunmaya başlamışlardır^[13]. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Kuşadası ve çevresinde Rum eşkiyanın eylemleri artarak devam etmiş bölge emniyet ve huzurunu tehdit eden hareketleri dönemin ünlü Valisi Mithat Paşa'nın 11 Eylül 1880 tarihinde "Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti Celilesi'ne" gönderdiği raporunda şöyle özetlenmiştir: "(...) Aydın Vilayeti sahil cihetinin Ayvalık'tan ta Mekri'ye [Fethiye] kadar 80- 100 saatlik mesafesi üzerinde vaki kasaba ve karyelerin birbiri üzerinden yüzde 80 ahalisi Rum milletinden olarak bunların dahi ekserisi [çoğu] Yunan gayretkeşlerinden [tarafdarları] olmasıyla içlerinden birçoğu Yunan mahmiliği [himaye] iddiasına sapsmış ve bunların davetiyle Yunan adalarından pek çok eşhas [kimseler] hizmetçilik ve ziraatçılık vesilesiyle gelip ve emlak ve arazi sahibi olup yerleşmiş idiğünden ve bu vechle [bu yüzden] en küçük kazada birkaç bin Yunanlı olduğu gibi nefsi-i İzmir şehrinde otuz binden mütecasir [fazla] Yunanlı bulunduğundan bunlar maddeten her türlü fenalığa mütecasir [yeltenen] olarak birçok vukuat-ı cinaiye zuhura geldiği, geçen seneden ve hususiyle birkaç aydan beri sevahilin her tarafını istila edip ve bunlara bakarak taraf taraf her mahalde haydutluk katli-i nüfus maddeleri çoğalmıştır (...)"^[14].

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz yılında Kuşadası ve çevresinde zor kullanmak suretiyle baskın yaparak mal ve para gasp etmek amaçlı eşkiyalık hareketlerinin yaşandığına ilişkin çok sayıda örnek bulunmaktadır. Zaman zaman bu türden hareketlerin büyük boyutlara ulaştığı anlaşılmaktadır. 1820'lerin başında Kuşadası'nın Karain adlı iskelesinden karaya çıkarak bir iki küçük köyü yaktıktan

[12] Engin Berber, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde İç Güvenlik Sorunu", Askeri Tarih Bülteni, 15 (28), Ankara, 1990, s. 62

[13] Olcay P. Yapucu, a.g.e., s. 190- 191.

[14] B.O.A., Y.EE., 79/ 105, 11 L 1297 (17 Eylül 1880)

sonra üzerlerine gönderilen asker tarafından etkisiz hale getirilen büyük bir eşkıya grubu geldikleri gemilere binerek Kuşadası'ndan ayrılmıştır^[15]. 1824'te sayıca hayli fazla olduğu anlaşılan bir diğer eşkıya grubuna da “*Donanma-yı hümayun ile Mısır donanması müşterek*” hareketiyle karşı konulmaya çalışılmış, Kuşadası önünde on iki bin kadar asker Kuşadası ve sahillerinde yağma ve hırsızlık yapan eşkıyaya karşı müdahalede bulunmuştur^[16]. Kuşadası ve çevresinde görülen eşkıyanın mal ve para gaspına dair daha küçük çaplı bir eylemi ise, 1850'lerin başında Sökeli Dimitri ve Ayvalıklı Konstantin'in Çanlı köyünde rençper taifesinden Kıbrıslı Kosta'yı öldürmesi ve iki kez de gümrük memurlarını soyup silah ve paralarını (akçe) gasp etmeleri şeklinde gelişmiştir^[17]. 1860 yılının Mayıs ayında gerçekleşen olayda da eşkıya Kuşadası civarında bir Hıristiyan köyünü basarak eşya ve para gasp etmişlerdir. Kuşadası civarında gezinmekte olan bu eşkıyanın üzerine zabıt gönderilmiş ancak etkisiz hale getirilemeyen eşkıya aynı günün gecesinde yaklaşık yirmi kişilik bir gurup halinde Cumaabad'da Gömüdü adlı bir Hıristiyan köyünü daha basmış, ahalinin nakit (para) ve eşyasını çalarak kaçmışlardır^[18]. Bu türden eşkıyalık hareketleri bölge huzur ve güvenliğini bozmakla birlikte yerli halka gözdağı vermesi açısından bölgeye korku da salmıştır. 1862 yılının sonlarında otuz kadar Rum eşkıyası Kuşadası'nda güvenliği tehdit ederek *Yoran Köyü papazını zorla kaldırtıp gezdirmişler*, etrafa saldıkları korku dönemin basınında geniş yankı bulmuştur^[19]. Olayla ilgili olarak tutulan resmi kayıtlardan anlaşıldığına göre, Kuşadası'na bağlı Balatabad kazasının Yoran köyünde asayiş ihlal eden ve Reisleri Kos'da bulunan bir gurup gayr-i Müslim eşkıya bölge güvenliğini uzun süre tehdit etmişlerdir. Bu eşkıya içinde Martayo oğlu Erkirid, Minol, Vasila, Penayota, Estileyano, Benako gibi şakilerin varlığı bilinmektedir. Tasvir-i Efkâr gazetesinin 30 Ekim 1862 tarihinde yayınlanan bir haberinde sayıları otuz kadar olduğu bildirilen bu eşkıya gurubu, 11 Aralık 1862 tarihini taşıyan Osmanlı arşiv belgelerinde yirmi bir kişi olarak belirtilmiş ve eşkıyanın hareketlerine ilişkin gazete haberini doğrular nitelikte resmi yazışmalar tespit edilmiştir^[20].

Rum eşkıyanın Aydın Sancağı'na girdiği yer Sisam adası üzerinden Kuşadası sahilleridir ve bölgenin ormanlık olması saklanmak için ortamı elverişli kılmıştır. Rum eşkıya düzeni bozan hareketlerinde bu çevrede bulunan Çanlı (günümüz-

[15] B.O.A., HAT., 933/ 40407, 15. Za. 1236 (14 Ağustos 1821)

[16] B.O.A., HAT., 915/ 39924/A, 28 M. 1240 (22 Eylül 1824)

[17] B.O.A., AMKT. MVL., 40/ 46, 1267 (14 Mayıs 1851)

[18] B. O.A., AMKT. UM. 406/ 35, 01. ZA. 1276 (22 Mayıs 1860)

[19] Tasvir-i Efkâr, 7. Ca. 1279 (30 Ekim 1862)

[20] B.O.A., A.MKT. MHM., 246/ 34, 19 Ca 1279 (11 Aralık 1862). Eşkıya hareketleriyle ilgili gazetelerde çıkan haberlerin zaman zaman çok da sağlıklı olmadığı anlaşılmaktadır. Benzer olaylarla ilgili tespit edilen arşiv belgelerinden bir diğeri de 1863 yılının başlarında Kuşadası'na bağlı Yoran köyünde ortaya çıkan Rum eşkıyasının cemiyet kurduğuna dair Tasvir-i Efkâr'da çıkan yalan haberin ne maksatla yazıldığının tahkik edilmesi istenmektedir. B.O.A., A. MKT. MHM., 253/ 8, 25 B 1279 (15 Ocak 1863)

de Güzel Çamlı) gibi Rum köylerinden sıkça destek almışlardır^[21]. Kuşadası'nın bazı yerli Rumlarının eşkiyaya yardım ve yataklık etmesine ilişkin 1900 yılının Nisan ayında yaşanan gelişmeler hayli dikkat çekicidir. Kuşadası Rum Çanlı Köyü'nden yardım alan bir grup eşkiya Sisam adasına hayvan kaçırmak için Söke'de bir süre faaliyette bulunmuştur. Ancak çok geçmeden bu eşkiyaya müdahale edilmiş ayrıca bunlara yardım ve rehberlik eden altı yerli Rum yakalanarak etkisiz hale getirilmiştir. Kendilerine yardım eden yerli Rumlar yakalanırken sözü edilen eşkiya kaçmayı başarmış ve bir süre sonra aynı eşkiyanın Kuşadası Çanlı Köyü'ne gelerek Mandıra mevkiinde topladıkları haberi alınmıştır. Bunlar üzerine eşkiya grubunun beş katı kadar jandarma müfrezesi sevk edilmiş, jandarma ve eşkiya arasında silahlı çatışma çıkmış, eşkiya havanın sisli ve arazinin ormanlık olmasından istifade ederek kaçmayı başarmıştır. Rum eşkiyanın Kuşadası sakinlerinden yardım alarak gerçekleştirdikleri küçük çaptaki hareketlerinden bir diğeri de aynı tarihlerde [1900 yılı Nisan ayında] Yanni Ulahud, Yorgi ve Hristo örneğinde görülür ancak bu hareketleri uzun sürmez ve Bıyıklı köyü civarında Jandarma kuvvetleri tarafından etkisiz hale getirilirler^[22]. Yunanistan ve adalardan gelen Rum eşkiyanın, eylemlerinde yerli ahaliden yardım aldıklarına dair verilebilecek örnekler arasında *Yeniköylü Hristo ve çetesi* de vardır. Kuşadası yerli Rumlarından Yeniköylü Hristo adlı bir çoban, geçmişinde^[23]* adam öldürerek kanun dışı işlere bulaşır. Sisam'a veya yakınlardaki adalardan birine kaçır bir süre orada kalır. İzinini kaybettirdikten sonra Selanik'te askerden silah ve cephaneye çalarak firar eder. 1916 yılının Haziran ayında Manol, Urlalı Mihail, Yunanlı Nikola, Yunanlı Pavlo ve Galoslu Pandali adlı diğer şakileri de yanına alarak Kuşadası sahillerine geri döner ve gündüz vakti bütün köy halkının tütün tarlasında çalıştığı bir saati kollayarak, köy kahvesinde ahalinin zenginlerinden Kıryako'yu kaçırap 3000 kuruş fidye ister. Sözü edilen eşkiya güvenlik güçleriyle karşı karşıya gelmeden kılık değiştirerek kara ve ardından deniz yoluyla adalara kaçır^[24].

Kuşadası ve çevresinde daha planlı ve daha organize eşkiyalık olayları da söz konusudur. 1920 yılının hemen başında Kuşadası Rum köyleri ahalisinden daha önceden Sisam'a gitmiş olan ve sayısı yüzü bulan Rumlarla Sisam serserileri bir Yunan zabiti kumandasında İslam ahalisini öldürmek suretiyle ara sıra sahile gelerek taarruzda bulunmuşlardır. Çanlı köyünden sahile çıkararak İslam köyle-

[21] Rum eşkiyanın Çanlı'dan Aydın sancağına bağlı yerleşim yerlerine ulaşmaları çok kolaydı. Çanlı köyünden Sampson dağına aştıktan sonra kolaylıkla Söke, Balat ve Milas üzerine gidebilir, Menderes'i geçerek karşıdaki köylere, hatta Menderes güzergâhından Aydın'a ulaşabilirlerdi. Olcay P. Yapucu- Cihan Özgün, "Batı Anadolu'nun Yol Ağı: Araştırmalar II, Kuşadası Liman ve Kervan Yolları", Tarih Okulu, X, İzmir, 2011, s. 59- 71

[22] B.O.A., Y. PRK. ASK., 160/ 17, 2 Z 1317 (2 Nisan 1900)

[23] * İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden edinilen Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tasnifi 3. ŞB, 13/ 94, 11 Ş. 1334, 12 Haziran 1916 numaralı ve tarihli dosyasında Yeniköylü Hristo'nun Sisam ve Selanik'teki faaliyetlerini hangi tarihlerde gerçekleştirdiğine ilişkin bir tarih tespit edilememiştir.

[24] B.O.A., DH. EUM. 3. Şb., 13/ 94, 11 Ş. 1334 (12 Haziran 1916)

rine saldıran bu eşkıya gurubu altı yüze yakın keçiyi çalarak Sisam'a götürmüştür. Kuşadası ve Söke'den Jandarma müfrezeleri üç zabıt kumandasında bu eşkıya gurubunu takip ederek birçoğunu yakalamış ancak bir kısmının da Sisam'a firar etmelerine engel olamamıştır. Sisam'da da takip edilen eşkıyalardan on beşi yakalanmış, Sisam'a kaçırılan bir kısım hayvana da (200 keçi, 15 beygir) Sisam Konsolosu tarafından el konulmuştur^[25].

Rum eşkıya kadar *ehl-i İslamın* da Kuşadası ve çevresinde huzur ve güvenliği tehdit eden hareketleri söz konusudur. 1795 yılında küçük gruplar halinde Kuşadası'nda dolaşan eşkıyadan Kara Mustafa, Saraç Hasan, Zeybek İmam, Yablalı Arap, Kuşadası Kuyumcu köyünün Bilekli aşiretine mensup Ebubekir'in evini basarak para ve eşyasını yağma etmiştir. Bu eşkıya gurubu sözü edilen aşirete mensup Karabeyzade Mehmet'in yirmi beş kuruş akçesini, Balcıoğlu Süleyman'ın iki karasığır öküzünü, Hacı Hasan ve Deli Ahmet ve Dalkara olarak tanınan hanımın da elli kuruş değerindeki ziynet eşyasını gasp etmiştir. Eşkıya gasp ve soygun sonrasında takibe uğramış ve jandarmayla girdikleri çatışma sonrasında etkisiz hale getirilmişlerdir. Kuşadası Kadısı Seyyid el-Hac Ahmet'in Anadolu Valisi Vezir Ruşen Paşa'ya bildirdiği üzere eşkıyanın tümünün vefat ettiği ve varisleri olmadığına ilişkin resmi yazısı bu çetenin daha çok çapulcu ve serseri olduklarını akla getirmektedir^[26].

Sarıbeyoğlu'nun adamlarının Kuşadası kazasındaki hareketleri ise çok daha şiddetli olması ve geniş boyutuyla dikkat çekmektedir. 1840 yılının başlarında Sarıbeyoğlu'nun adamlarından olan ve Sığla Sancağı mütesellimi^{[27]*} Allazoğlu Hasan'ın maiyetinden Reisoğlu İsmail ve Kul Hasan adlı eşkıya başlarına çok sayıda şaki toplayarak Kuşadası ve çevresinde huzur bozucu ve güvenliği tehdit edici eylemlerde bulunmuşlardır. Sözü edilen eşkıya Kuşadası çarşı ve pazarlarından başta *alat-ı harb* olmak üzere pek çok eşya çalmış, pek çok kişinin evlerini basmış; bu baskınlar sırasında mal ve eşya çalmakla kalmayarak adam yaralama ve

[25] B.O.A., DH. EUM. AYŞ., 35/ 8, 1 Ca 1338 (23 Ocak 1920)

[26] B.O.A.C. ZB., 83/ 4102, 15 S 1210 (31 Ağustos 1795) Buna benzer eşkıyalık olaylarının yaşandığına dair örnekler bulunmaktadır. Örneğin 1890'da Kuşadası ve Balatçık çevresinde Kemer dereli Mehmet ve dokuz neferiyle bir çatışma yaşanmış, bu eşkıya gurubu yakalanarak Aydın Jandarma Tabur Kumandanlığı'na teslim edilmişlerdir. B.O.A., DH. EUM. AYŞ., 9/ 53, 23 Ş. 1307 (13 Nisan 1890). Bir başka örnek ise 1916 tarihinde Kuşadası ve çevresinde eşkıyalık yaptığı tespit edilen Kel Ahmet çetesine mensup Kömürcü oğlu Hasan'ın yakalanarak eylemlerinin etkisiz hale getirilmesi olarak verilebilir. B.O.A., DH. EUM. 3 ŞB., 17/ 21, 15 S 1335 (11 Aralık 1916)

[27] * Beylerbeyi (Vali) ve Sancak beylerinin sefer veya başka sebeplerle kendi görev yerlerinde bulunmadıkları zamanlarda yerlerine tayin ettikleri kimseler olan mütesellimler buldukları bölgede devlete, beylerbeyi ve sancak beyine ait gelirleri topladıkları gibi oranın idaresini de üstlenirdi. Mütesellimler genellikle bir yıl için tayin edilir ancak daha kısa sürede görevden alınanlar olduğu gibi, 30- 40 yıl bir ailenin devamlı olarak mütesellimliği elinde tuttuğu da olurdu. Vergi toplamak ve idareyi aksatmadan yürütmek için geniş bir kadroya ihtiyaç duyulduğundan mütesellimler genellikle tanınmış yerli ailelerden seçilirdi. Bu görevin zamanla suiistimal edilmesi dolayısıyla Tanzimat'tan sonra gerekli islah çalışmaları yapılmışsa da başarılı olunamamış ve mütesellimlerin görevleri muhassıllara devredilmişti. Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", Osmanlı Devleti Tarihi- 1, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1999, s. 236; Yücel Özkaya, 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu, YKY, İstanbul, 2010, s. 63

hatta cinayet eylemlerinde de bulunmuşlardır. Halk Sarıbeyoğlu'nun adamlarının bu hareketleri yüzünden can ve mal güvenliklerinden endişe duyar hale gelmiştir. Bu durum hükümetin dikkatini çekmekte gecikmemiş; bir yandan eşkıya ile mücadele sürdürülürken diğer taraftan eşkıya karşısında başarısızlıkları yüzünden Kuşadası dizdar^{[28]**} ve zabitanı görevlerinden alınarak cezalandırılmıştır^[29].

Kuşadası ve çevresinde görülen eşkıyalık olayları içinde zaman zaman “ehl-i İslam ve gayrimüslim” ortak hareketlerine de rastlanmaktadır. 1845 yılında Rum taifesinden iki *bazergan* [ticaretle uğraşan, tacir] Yunan tebaasından Manol Kodora'nın kaptanlığındaki gemi, Dimyat tarafından pirinç alarak önce Alaiye'deki Alaca limanına gelmiş ardından Kapıburnu adlı mevkidен geçmiştir. Ardından Sakız adasına gelirken hava muhalefeti (şiddetli fırtına) yüzünden Kuşadası civarında bir limana girmiş ve bu esnada altmış kadar haydut gemiye saldırarak iki bazerganın parasını ve gemideki malları gasp ederek kaçmışlardır. *Elli sekizi Rum taifesinden*; diğerleri Rumelili, Sisam, Çamlıca, Çeşmeli ve *iki de ehl-i İslam (Ağrıbozlu Müslümanlar)* olmak üzere büyük bir gurup eşkıya silahlı bir şekilde üç kıta balıkçı kayığıyla sözü edilen gemiye saldırmışlardır. İki kıtası geminin demir attığı limanın ağzını kapatmış diğeri de saldırıya geçerek gemiye büyük hasar vermiştir. Yaklaşık on yedi bin kuruşluk para çalan eşkıya bu soygun sırasında yer yer gemidekilere işkencede de bulunmuştur. Bu soygun sırasında sadece paranın değil aynı zamanda yiyecek, içecek ve değerli başka eşyaların da gasp edildiği anlaşılmaktadır. Hükümet bu durum karşısında bir yardım gemisinin bölgeye gönderilmesini sağlamıştır. Gemi bu soygun sonrası Sakız'a dönmüş; Sakız Yunan Konsolosu İzmir'deki Yunan Konsolosu'na bu olayı ayrıntılarıyla bir rapor yazarak bildirmiştir. Rapora göre, Kuşadası'yla Çeşme arasındaki alan özellikle *Kokaryalı denilen şenliksiz (ıssız) yaban liman ve etrafındaki dağlar* eşkıyaların daha kolay saklanmalarını mümkün kılmaktadır. Gerek coğrafi şartlar ve gerekse güvenlik güçlerinin sayı ve nitelik açısından zaaf içinde olması hemen hemen diğer büyük eşkıyalık olayları gibi bu olayın da etkisiz kılınmasında büyük zorluklar yaratmıştır. *Bu taraflara [Kuşadası] irsal-i hisar* yani etrafını alarak kuşatmak için yirmi kişilik bir piyade gönderilmiş ancak sayıca çok fazla olan bu eşkıya gurubu karşısında istenen sonuç alınamamıştır; bu piyadelere destek olması açısından bir yirmi kişilik piyade daha bölgeye sevk edilmiştir. Birleşen piyadeler dağlarda eşkıya takibine başlamış, gerek denizden gerekse karadan sıkıştırılmaya çalışılan eşkıyanın takip edilmesi ve etkisiz hale getirilmesi ancak

[28] ** Askeri bir yetkili olan dizdar, kale muhafızı ve kalede bulunan birliklerin komutanıdır. Osmanlı İmparatorluğu şehirlerinde kale temel savunma birimi olduğundan dizdarlar genel olarak şehrin muhafazasından sorumludur. Mehmet İpşirli, a.g.m., s. 238

[29] B.O.A., C. ZB., 84/ 4152, 29 Z 1255 (4 Mart 1840)

1845 yılı Mayıs ayının sonlarında *sefine-yi hümayundan bir kuvvetin yardıma gelmesi* sayesinde olmuştur^[30].

Toprakları pek verimli olmayan Ege adalarında az miktarda zeytin, incir, üzüm, portakal, mandalina, limon, sakız ve palamut gibi tarım ürünleri yetişmekteydi. Adalı Rumların temel geçim kaynağını gemicilik ve denizcilik oluşturuyordu. Oldukça fazla sayıda geminin bulunduğu bu adalarda deniz ticareti ile uğraşan Rumlar yanında denizde korsanlık ve Anadolu ve adalar arasında kaçakçılık ve hırsızlık yapanlar da az değildi. Adalar Yunanistan eline geçtikten sonra önceden yasak olan bu suçlar meşrulaştığı gibi Yunanistan'ın ulusal çıkarlarına yaradığı için de teşvikte görmeye başladı^[31]. XIX. yüzyıl savaşlarla bitti, XX. yüzyılın başladığı ilk on yıl Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük kayıplara uğradığı yıllardı. Trablusgarp Savaşı ile İtalya Anadolu'ya yakın Rodos ve On İki adayı işgal etti. Bu gelişmeyle Yunanistan Ege'de epeyce rahatlamış oldu ve Balkan Savaşları ile Anadolu'ya en yakın adaları işgal ederek üslenmeye başladı. Batı Anadolu'nun bir şekilde Yunanistan'a bağlanması örneğin Girit gibi kolay olmayacaktı. Belki de bu yüzden Yunanistan destekli Rum eşkiyasının bölgedeki etkisi bu yıllarda daha siyasi ve daha şiddetli bir hal aldı^[32]. Yunan hükümeti bu politikaya bağlı olarak sadece Rum cemaatini değil aynı zamanda “*ehl-i İslam'dan*” kimseleri de kullanarak Batı Anadolu'da karışıklıklar çıkartmayı başardı. Bununla ilgili olarak Kuşadası ve çevresinde yaşanan bir örnek XIX. yüzyılın sonlarına tarihlenen Ahmed Esad'ın hareketidir. 1894 yılında Ahmet Esad adlı bir kişinin İslam ve Hıristiyan ahali arasında “*gaileye sebeb verecek davranışlarda bulunduğu*” hatta dört tane silahlı Yunanlı beslediği görülmektedir. Ahmet Esad'ın Yunan taraftarlığı yaparak, “*gerek kapı kapı dolaşarak ve gerekse yayın yoluyla tehditkâr davranışlarda bulunduğu*” Aydın Valisi Hasan Fehmi tarafından Yıldız Saray-ı Hümayun'a yazılan bir resmi yazıyla bildirilmiştir^[33].

Yunan hükümetinin XX. yüzyılın başlarında da, savaş ortamından yararlanarak Anadolu'da halk arasında birlik ve bütünlüğü bozmaya yönelik bu tavrını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Yunanistan'ın Batı Anadolu kıyılarında asayişin bozulması için eski bir suçlu olan Polis Ali Rıza'yı kullanması Kuşadası'nda görülen eşkiya hareketlerinin farklı bir boyutunu ortaya koymaktadır. Kumanovalı Ali Rıza Balkan Harbi sırasında “... *Kumanova'nın Macar hükümeti tarafından istila edilmesi üzerine ricat eden harb ordusu ile birlikte Selanik'e gelerek orada dahi İslamlar aleyhinde bir müddet icra-yı me-*

[30] B.O.A., İ. DH., 103/ 5195, 22 Ca 1261 (29 Mayıs 1845). Bununla birlikte Rumların Arnavut çetelerle işbirliği halinde gerçekleştirdikleri ve yine Kuşadası'nın yerli halkından destek buldukları eşkiyalık hareketleri de söz konusudur. B.O.A., Y. PRK., ASK., 229/ 44, 18 RA 1323 (23 Mayıs 1905).

[31] Engin Berber, a.g.m., s.78

[32] Olcay P. Yapucu, a.g.e., s. 193

[33] B.O.A., Y.PRK. UM., 31/ 80, 26 N 1312 (23 Mart 1895)

lanetten sonra Atina'ya gitmiştir.” Ali Rıza ardından I. Dünya Savaşı'nın sona ermekte olduğu tarihlerde Yunan hükümetinin de desteğini alarak “*Söke ve civarında icra-yı şekaveti Atina'da bulunan İtilaf hükümetleri kumandanlığı tarafından Anadolu sahilinde icra-yı siyaset eden diğer Rum çeteleriyle birlikte Memalik-i Osmaniyye dâhilinde mezkûr hükümetler nam ve hesabına ihtilal çıkarmak ve asayiş ihlal etmek maksadına matuf...*” bir şekilde hareket etmiştir. Dâhiliye Nezareti, “*hissiyat-ı vataniye ve milliyeden mahrum bulunduğu*” anlaşılan Ali Rıza'nın bir an önce yakalanması için Aydın Vilayeti'nden bir kıta da fotoğrafını isteyerek geniş bir soruşturma başlatmıştır. Polis Müdür-ü Umumisi'nin Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı resmi yazıyla da Polis Ali Rıza'nın affedilmesinin veya askere tekrar sevkinin mümkün olmadığı bildirilmiş ve sonuçta Ali Rıza beş yıldan fazla süren hareketinden sonra 1918 yılının Eylül ayında yakalanarak etkisiz hale getirilmiştir^[34].

Kuşadası ve çevresine ilişkin mahalli zabıta kayıtlarının ve ayrıca Aydın Vilayeti zaptiyesinin yetersiz oluşu eşkıya ile mücadeleyi güçleştirmiştir. 1850'lerin başında alınan bir kararla eşkıya takibine çıkan askeri birlikler haftada bir kez valiliğe rapor göndererek eşkıyalıkla olan mücadeleleri hakkında bağlı buldukları mülki idare yöneticilerine düzenli bir bilgi akışı sağlamaya başlamışlardır^[35]. Dönemin ünlü valisi Mithat Paşa'nın 1880 tarihinde kaleme aldığı bir raporunda belirttiği üzere, memleketin güvenliğini bozan, cürüm ve cinayet erbabının tutulup mahkemelere teslim olunması ve bunlar hakkında verilen cezaların emsaline ibret olacak biçimde yerine getirilmesi zorunlu bir hal almıştır. Adli işlerin mutlak yürütme gücünden ayrılarak bağımsız bir biçimde yönetilmesinin gereği ve yararı da açıktır. Nahiyelede de Sulh Mahkemeleri bulunup ceza gerektiren davalara bakmaları yerinde olacaktır. Liva merkezlerinde düzenli hapisanelerden başka tutukevlerinin de kurulması gerekmektedir. Artan eşkıyalık hareketlerinin önüne geçilebilmesi, bozuk olan vilayet zabıtasının yeniden düzenlenmesi ve bunun için tahsisatın ve zabitanın artırılmasına bağlıdır. Anlaşıldığına göre vilayetin güvenliğini sağlamakla görevli mevcut zabıta askerlerinin maaşları az, sayıları yetersiz ve silahları son derece etkisizdir^[36]. Eşkıyalığın önüne geçilebilmesi için önce jandarmaya, sonra silah ve maaşa ihtiyaç olduğu ortadadır. Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 1897 tarihli resmi bir yazı durumun çok ilginç bir başka yönünü daha ortaya koymaktadır. Bu yazıda jandarma yazımlarında ve jandarma alaylarında gayrimüslimler için açık kadrolar bırakıldığı ancak gayrimüslimlerin ma-

[34] B.O.A., DH. EUM. 1 ŞB., 12/ 39, 18 Z 1336 (25 Eylül 1918)

[35] A. MKT. UM 105/100, 29 M 1268 (23 Aralık 1851)

[36] Zeki Arıkan, “Midhat Paşa'nın Aydın Valiliği (Ağustos 1880- Mayıs 1881)”, Uluslararası Midhat Paşa Semineri-Bildiriler ve Tartışmalar, 1984, s. 136 ve 143.

aşını az buldukları jandarma hizmetine girmek istemedikleri bildirilmektedir^[37].

Mevcut resmi yazışmalar ve raporlar eşkıyalıkla mücadelede ayrılan tahsisatın yetersizliğini, zabitan sayısının az olmasının eşkıya takibini güçleştirdiğini, bu faktörlerin de bölgenin huzur ve güvenlik bakımından tehlide açık bir hale gelmesine neden olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda eşkıya ile olan mücadelelerde silahların eski veya az sayıda bulunması da bu tehdidi artırmaktadır. 1904'lerin sonunda bir süreden beri, *Aydın'da İslam ve Hıristiyan nüfusu öldürüp, mallarını gasp eden veya ard arda dağa kaldırıp fidye isteyen eşkıya çeteleri* Kuşadası ve çevresinin güvenliği için büyük tehdit oluşturmuştur. Uzun mücadeleler sonrasında bu çetelerin üçü bertaraf edilmiş, biri teslim olmuş, bir grup eşkıyanın başında bulunan Yılık Abdi isimli şaki ve çetesi sağ ele geçirilmiştir. Sözü edilen tarihlerde Kuşadası'nda faaliyette bulunan beş çetenin daha olduğu tespit edilmektedir. Aydın Vilayet Meclisi Kuşadası'nın birbirinden farklı beş yerinde eşkıyalık yapan bu çeteler için gerekli tedbirleri alsa da çok da etkili olamamıştır. Aydın Vilayeti'nden şifreli bir yazı ile Aydın Valisi Kamil Paşa'nın imzasıyla Yıldız Sarayı Baş Kitabet Dairesi'ne yazılan 20 Ekim 1904 tarihli raporda Jandarma alayının tümünün bu eşkıyanın üzerine gönderilemediği, sadece bu eşkıyaları bertaraf için seksen nefer jandarma olduğu ancak bunun yetmediği aynı maaşla bu kadar daha jandarma takviyesinin gerekli olduğu bildirilmiştir. Raporda en dikkati çeken ayrıntı jandarmanın da eşkıyanın kullandığı "martini" tüfekler türünde silahlara sahip olması gerektiğinin hatırlatılmasıdır^[38]. Kuşadası ve yakın çevresinde eşkıyanın çoğaldığı dağa adam kaldırmalar, fidye-i necat isteme olaylarının arttığı yolundaki 23 Temmuz 1906 tarihli bir başka resmi belge ise şakilere karşı bir an önce gerekli tedbirlerin alınmasını öğütlemektedir. Bu yazıda eşkıyalığın bir türlü önüne geçilememesinin başlıca nedeni olarak jandarma efradının elindeki "kar-ı kadim kapaklı tüfekler" olduğu ve bu eski zaman işi kapaklı tüfeklerin martini silahlarına sahip eşkıyaya karşı bir tesiri olmadığı bildirilmektedir. Eşkıyanın kaçak olarak elde ettiği güçlü martini silahlar karşısında Osmanlı jandarması zor durumda kalmakta, eşkıyaya karşı etkili bir mücadele sergilenememektedir. Sözü edilen resmi yazıda iki milyona yakın bir nüfusa sahip olan Aydın Vilayeti ahalisinin ciddi bir surette asayiş ve emniyete sahip olması gerektiği ve vilayet ahalisinin şikâyetlerinin dikkate alınarak giderilmesinin zorunluluğu da vurgulanmıştır^[39].

[37] "Burası büyük bir ticaretgâh olup şimendiferler, tramvaylar, fabrikalar, enva-ı şirketler ve tesisat-ı ticariyeler kaffeten (hepsi) Hıristiyanların idarelerinde olması hasebiyle jandarma hizmetine elverecek derecede bulunan Hıristiyanlar, İslama tercihan daha ziyade maaş ve müstevfa (dolgun, çok) ücretle hizmet-ı ticariye vesairede istihdam edilmekte olmaları" şeklindeki ifade gayrimüslimlerin jandarmaya yazılmak istememelerini ayrıntısıyla anlatmaktadır. B.O.A., DH. T.MİK. S., 12/ 41, 26 S 1315 (26 Temmuz 1897); B.O.A., DH. T.MİK.S, 10/ 20, (30 Mayıs 1897).

[38] B.O.A., Y.MTV., 266/ 126, 11 Ş 1322 (20 Ekim 1904).

[39] B.O.A., Y. PRK. ASK., 240/ 44, 1 C 1324 (23 Temmuz 1906).

Yüzyıllardır eşkıyalık hareketleriyle uğraşan Osmanlı devletinin bu soruna karşı kalıcı çözümler üretememesi, bu tür eylemlere karşı alınan önlemlerin güvenlik güçleri ve bunların sahip oldukları silahların yetersizliği ile yakından ilgilidir. Merkezi otorite eşkıyalıkla ilgili daha çok baskı yöntemini kullanmıştır. Bu baskı eşkıyalığın yaygın olduğu bölgelerde kolluk kuvvetleriyle denetim sağlamak ve hem eşkıya hem de onu destekleyen ahali üzerinde baskı kurarak eylemleri engellemek şeklindedir. Devlet kendisini uzun süre uğraştıran eşkıyalık eylemlerinde eşkıyanın mümkün olduğunca sağ ele geçirilmesini isterken, *kadimden beri* kullandığı bir yöntemle çetelerle anlaşmaya, uzlaşmaya vararak, onları af da edebilir. Sayıca az kolluk güçleri, zaptiye, jandarma, polis gibi güvenlik güçleri ile eşkıya karşılaşmasında silahlı çatışma kaçınılmazdır. Kuşadası'nda meydana gelen eşkıyalık hareketlerinde, çoğu zaman çetelerin ellerinde büyük ihtimalle kaçakçılık ile sağlanan başta *girra*, *martini*, *vincester*, *mavzer tüfekleri* olmak üzere son model silahlar vardır. Buna karşılık eşkıya takibinde bulunan askerin mavzer kullanmayı bilmediği ve endaht talimi yapması gerektiğini itiraf eden bir resmi belge Osmanlı kolluk güçleri için aczin boyutları hakkında bilgi verir^[40].

Eşkıyanın eylemleriyle mücadelede Osmanlı kolluk güçlerinin önemi büyüktür. Aynı zamanda orman, köy ve tarla bekçilerinin de adli zabıttan sayılmaması ve hatta bunların gerektiğinde polisle birlikte eşkıya takibinde kullanılmaması büyük bir eksiklik^[41]. Tüm bu zafiyetlerin giderilmesi için öteden beri ülkenin iç güvenliğini sağlayan zaptiye örgütü, 1877- 1878 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan sonra tasfiye edilerek, daha modern bir güvenlik örgütü kurulması için çalışmalara başlanmıştır. Batılı ülkelerin güvenlik örgütleri incelenmiş ve sonuçta Fransız jandarma örgütünün örnek alınması kararlaştırılmıştır. Yeni kurulan jandarma örgütünün 1903 Ocak ayında yürürlüğe giren yönergesine göre, her vilayet merkezinde piyade ve süvariden oluşan jandarma alayları kurulacak; mutasarrıflıklarda tabur, ilçelerde ise bölükler güvenliği sağlayacaktır. Bölükler takımlara ayrılmış karakollarda görev yaptırılmak koşuluyla bucak ve köylere dağıtılmıştır^[42]. Jandarma azlığından dolayı eşkıya takibiyle yeteri kadar meşgul olamayan, hapisaneleri korumakta güçlük çektiği için zaman zaman eşkıyanın hapisanelerden kaçışını önleyemeyen Osmanlı hükümeti^[43], bu yönergeden altı yıl kadar sonra işin üzerine her zamankinden daha kararlı eğilerek 3 Ekim 1909 Men-i Şekavet Kanunu'nu çıkarmıştır. Bununla, mevcut güvenlik güçlerinin maaşlarında iyileştirmeye gidilmiş, görevi başında sakat kalan veya ölenlerin ailelerine emekli ma-

[40] Olcay P. Yapucu, a.g.e., s. 196- 200

[41] Cihan Özgün, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Aydın Sancağı'nda Eşkıyalık Hareketleri Üzerine Gözlemler", Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör, Ed. Osman Köse, Samsun, 2009, s. 142

[42] Engin Berber, a.g.m., s. 72.

[43] Sabri Yetkin, a.g.e., s. 70- 74.

aşı bağlanması kararlaştırılmış, her köyde ikişer asker jandarma bulundurulup bekçilerin bu jandarmaların emir ve silahları altına girmeleri kararlaştırılmıştır. Kanunun beşinci faslının mücazat kısmının 31. maddesi ise hayli caydırıcı bir içerik taşımaktadır; bu maddeye göre ahalden eşkıya çetelerine katılan ailelerin hükümetin kararlaştırılacağı yer ve mahallere iskân edilmesi sağlanacaktır. Yine aynı kanunun 27. maddesi, eşkıya ve ona yardım edenlerin yargılanması için Diwan-ı Harb-i Örfilerin de kurulmasını kararlaştırmıştır^[44].

Eşkıyanın yakalanması otorite açısından gücünün ispatlanması anlamına gelmektedir. Eşkıyalık hareketleriyle olan mücadelelerinde başarısız olan dönemin bölge valileri başta olmak üzere önde gelen yerel yöneticilerinin çoğu zaman görevlerinden alındıklarına ilişkin veriler de söz konusudur^[45]. Eşkıyalığın bastırılması, bunun ahaliye duyurulması ve bundan sonra devlete karşı gelmenin cezasının ne olacağının herkese gösterilmesi gereklidir. Bunun için eşkıyanın cezalandırılması halkın gözleri önünde yapılmış, zaman zaman idamla cezalandırılan eşkıyanın kesik başları kalabalık yerlerde teşhir edilmiştir^[46]. Bu konuyla ilgili çok sayıda resmi yazışma söz konusudur. Özellikle 1823 yılında Kuşadası Muhafızı İlyaszade İlyas Ağa tarafından Baladabad sahiline çıkan eşkıya firara mecbur edilerek alınan başların merkeze gönderildiği ve diri tutulan birisinin de ifadesinin alındığı resmi bir belgede yer almaktadır^[47]. Kuşadası Muhafızı İlyas bin Ahmet'in 1826 yılına tarihlenen bir resmi yazısından anlaşıldığına göre Sisam Adası eşkıyasından birkaç kişi Çeklidağ tarafında karaya çıkararak etrafı yağma fikriyle giderlerken muhafızlara rastlamışlar; çıkan çatışmada sağ ele geçirilen eşkıyanın beşi idam edilmiş ve tekrar çıkan başka bir çete ile *müsademe olunarak* iki kelle daha alınarak kelleler İstanbul'a gönderilmiştir^[48]. *Kuşadası ve Sakız havalisi sahillerinde şekavet icra eden Sisamlı Konstantin'in* 1827 yılının Mayıs ayında *yakalanarak katil edilip* kesik başının Dersaadete gönderildiğine ilişkin bir diğer örnek de vardır^[49]. Bu arada Kuşadası ve çevresinde *zuhur eden eşkıyanın yakalanması ve tenkilinde gayret ve hüsn-ü hizmetleri görülenlere Atiyye-i Seniyye verilerek* bunun *İrade-yi Seniyye'nin bir gereği olduğunun* vurgulanması eşkıya ile mücadelede mükâfat faktörünün de etkili bir yöntem olduğunu ortaya koymaktadır^[50].

Osmanlı hükümetinin özellikle Batı Anadolu sahillerinden yapılan silah ka-

[44] Meclis-i Mebusan: Levayih ve Tekalif-i Kanuniyye ve Encümen Mazbataları, Devre: 1, içtima sene: 2, H. 1325–1326, TBMM Basımevi, Ankara, 1992, s. 109–123.

[45] Sabri Yetkin, Ege'de Eşkıyalar, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 1996, s. 130; ve ayrıca bkz. Orhan Kurmuş, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Savaş yay., Ankara, 1982, s. 206n.

[46] Olcay P. Yapucu, a.g.e., s. 203.

[47] B.O.A., HAT, 882/ 38992, 07 Ra 1239 (11 Aralık 1823)

[48] B.O.A., HAT, 638/ 31442, 11 N 1241 (19 Nisan 1826)

[49] B.O.A., HAT., 844/ 37910, 01. Za 1242 (27 Mayıs 1827)

[50] B.O.A., DH. MKT., 1223/ 40, 03 Z 1325 (7 Ocak 1908)

çakçılığını önleyerek eşkıyanın silah ve cephanesinin önüne geçmek için büyük çaba harcadığı görülmektedir. Ege havzasının coğrafyası denizden mal taşımak için oldukça uygundur. Kuşadası'nın coğrafi yapısı özellikle adalara geçişin kolaylığı nedeniyle denizden silah ve cephanesinin kaçakçılığına da elverişlidir. Sisam adasıyla Kuşadası ve Söke'nin yakınlığı sahiller arasında kaçakçılığın sıkça yaşanmasına neden olmuştur. Hatta tüm Aydın Sancağı'nda silah kaçakçılığı içinde en uygun yer Sisam adası üzerinden Kuşadası sahilleridir. “*Sisam'a karib, sevhili geniş tütün ve esliha ve ecza-yı nariye kaçakçılığına müsait olan Söke Kazasının geniş sahili üzerinden*” mevcut eşkıyanın kolaylıkla silah ve patlayıcı madde kaçırdığı anlaşılmaktadır. Silah ve patlayıcıların yasal olmayan yollardan ülkeye girişi, devletin Batı Anadolu'daki gücü ve denetiminin sarsılmasında büyük rol oynamıştır. Silah kaçakçılığının başka maddelerin kaçakçılığından çok daha tehlikeli olduğu da ortadadır^[51]. Kaçakçılık sırasında yakalanan kişilerle ya da takip sırasında meydana gelen olaylarda sıkça çatışmaların yaşandığı ölüm ve yaralanmaların ciddi boyutlara ulaştığı tespit edilmektedir^[52]. Kuşadası sahillerinde gerçekleştirilen kaçakçılığa engel olunamamasının en önemli nedenlerinden biri, sahil şeridinde yeterli güvenlik önlemlerinin alınamamasıdır. İzmir'den Kaymakam Refik Bey'in “(...) geçen gece [27 Mart 1905] Rum kaçakçılar tarafından on sekiz yük ecza-yı nariyye ve eşya-yı memnu Sisam'dan Söke sevhiline gönderilerek kaçırıldı, eşya-yı memnunun pek çoğunun Söke sevhilinden kaçırılmakta olduğu burasının taht-ı muhafazaya alınmadığı işaret ve ifadatla anlaşıldığına” ilişkin resmi yazısında durumun ciddiyeti tüm ayrıntısıyla anlatılmıştır^[53]. Bu tür kaçakçılık eylemleri ve bu eylemler sırasında cereyan eden olaylar karşısında mevcut güvenlik güçleri çoğu zaman yetersiz kalmıştır. 5 Ağustos 1909 tarihli Ahenk gazetesinin bir haberinde on iki saat uzunluktaki Kuşadası sahilini korumak amacıyla bu çevrede bulunan bir zabıt komutasındaki on jandarmanın yeterli bir etkinlik gösteremediğinden bahsedilmektedir^[54].

Hükümet uzun sahillerini denizden koruyarak, silah kaçakçılığı ve eşkıyalığı önleyebilecek hafif tonajlı süratli botlardan yoksundur. Bu gerçeğin farkında olan hükümet, sahili karadan koruyacak bir sistemin kurulmasını sağlamak üzere harekete geçmiştir. Buna göre her beş altı mil uzaklıkta jandarma karakolları, asker, polis, gümrük memurlarından oluşan bir koruma ordusuyla donatılacak ve telefonla birbirlerine bağlanacak, sahil şeridi “...adeta bir örümcek ağına” çevrilecektir. Nitekim mürettep tümen daha 7 Aralık 1912'de Dikili, İzmir, Aydın,

[51] Olcay P. Yapucu, a.g.e., s. 207- 214 ve ayrıca bkz. Engin Berber, Bir İzmir Kabusu- Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar, İzmir, 2002, s. 16

[52] B.O.A, DH. MKT., 2279/ 41, 29 B 1317 (3 Aralık 1899)

[53] B.O.A., Y.PRK. ASK., 233/ 8, 27 B 1323 (27 Eylül 1905).

[54] Ahenk, 5 Ağustos 1909

Ödemiş, Muğla Müstahfız Taburlarıyla Mekri Bölüğü'nün, Dikili'den Mekri'ye [Fethiye] kadar olan bütün sahilin gözlenmeleri ile görevlendirildiğini açıklamıştır. Kaçakçılığı önlemek için bir yandan emniyet kuvvetleri harekete geçirilirken öte yandan gümrük kontrolleri sıklaştırılmıştır. 27 Mart 1913'de çıkarılan bir yasayla gümrüklerde el konulan kaçak silah ve diğer malları ihbar edenlere ödül verilmesi uygulaması başlatılmıştır^[55].

Sonuç

Sonuç olarak Osmanlı imparatorluğunun son döneminde Kuşadası ve çevresindeki eşkiya grupları örgütlü ancak düzensiz, eşkıyalık eylemleri ise genellikle kısa süreli hareketlerdir. Eylemlerinin genel yapısı adam kaçırmak, adam öldürmek, hane basmak, gasp, hırsızlık ve bundan başka kaçakçılık üzerine kuruludur. Kuşadası'nın dağlık, yüksek ovalar ve dar geçitli dağ yollarına sahip konumuyla uyum içinde olan coğrafi yapısı eşkıyalık hareketlerine gerçekleşme nedenleri itibariyle farklı bir boyut kazandırmıştır. Yunanistan ve adalardan gelen Rum eşkıyanın eylemleri daha çok *yağmacı* bir karaktere sahiptir. Kuşadası'nda eşkiya Osmanlı tebaasından Müslüman ve Rumlar arasından çıktığı gibi Müslüman ve Rumlardan bir araya gelen karma çeteler de söz konusudur. Kuşadası'nda eşkıyalık yapan çetelerin çoğu zaman yerli halkın yardım ve yataklığı sayesinde eylemlerini sürdürdüğü tespit edilmektedir. Kuşadası sahillerinin Sisam adası üzerinden patlayıcı madde ve silah kaçakçılığının yoğun olarak yapılmasına uygun doğal yapısı Kuşadası ve çevresinde bulunan eşkıyanın silah ihtiyacını kaçakçılık yoluyla karşılamasına fırsat vermiştir. Özellikle adalı Rumlar Kuşadası sahili ile hırsızlık ve kaçakçılık yoluyla eşkıyalık eylemleri için silah ve cephane kaçakçılığında etkin bir rol oynamışlardır. Kuşadası'nda meydana gelen eşkıyalık hareketlerinin yarattığı güvenlik sorunu gerek yerel gerekse merkezi idare tarafından yakından takip edilmiş ancak devletin bu tür eylemlere karşı aldığı tedbir veya önlemlerin çoğu zaman caydırıcı ve etkili olmadığı anlaşılmaktadır.

[55] Engin Berber, a.g.m., s. 80- 81.

KAYNAKLAR

I. ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cevdet Zaptiye Tasnifi (84/ 4152, 29 Z 1255; 83/ 4102, 15 S 1210)

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tasnifi (1 ŞB., 12/ 39, 18 Z 1336; 3 ŞB., 17/ 21, 15 Safer 1335; 3. Şb., 13/ 94, 11 Ş. 1334; AYŞ., 35/ 8, 1 Ca 1338; AYŞ., 9/ 53, 23 Ş. 1307)

Dâhiliye Mektubi Kalemî Tasnifi (2279/ 41, 29 B 1317; 1223/ 40, 03 Z 1325)

Dâhiliye Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Tasnifi (10/ 20, 30 5 1897; 12/ 41, 26 S 1315)

Hatt-ı Hümayun Tasnifi (915/ 39924/A, 28 M. 1240; 882/ 38992, 07 RA 1239; 933/ 40407, 15. ZA. 1236; 638/ 31442, 11 N 1241)

İradeler- Dâhiliye Tasnifi (103/ 5195, 22 CA 1261)

Sadaret Mektubi Kalemî [Meclis-i Vala] Tasnifi (40/ 46, 14 Mayıs 1267)

Sadaret Mektubi Kalemî [Mühimme Odası] Tasnifi (253/ 8, 25 B 1279) 246/ 34, 19 CA 1279)

Sadaret Mektubi Kalemî [Umum Vilayet] Tasnifi (406/ 35, 01. ZA. 1276)

Yıldız Esas Evrakı Tasnifi (79/ 105, 11 L 1297)

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı Tasnifi (266/ 126, 11 Ş 1322)

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat Tasnifi (160/ 17, 2 Z 1317; 233/ 8, 27 B 1323; 229/ 44, 18 RA 1323; 240/ 44, 1 C 1324)

Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı Tasnifi (31/ 80, 26 N 1312)

II. GAZETELER

Ahenk, 5 Ağustos 1909

Tasvir-i Efkâr, 30 Ekim 1862

III. Yayınlanmış Resmi Yayınlar

Meclis-i Mebusan: Levayih ve Tekalif-i Kanuniyye ve Encümen Mazbataları (1992), *Devre: 1, İçtima sene: 2, H. 1325-1326*, Ankara: TBMM Basımevi.

Salname-i Vilayet-i Aydın, Haz. Cem'iyet-i Rusûmiyye Azasından İ. Cavid, Matba'a-i Vilayet-i Aydın, R. 1307- H. 1308 [1891]

IV. KİTAP VE MAKALELER

Arıkan, Zeki, "Midhat Paşa'nın Aydın Valiliği (Ağustos 1880- Mayıs 1881)", **Uluslararası Midhat Paşa Semineri- Bildiriler ve Tartışmalar**, 1984, ss. 127- 164.

Berber, Engin, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde İç Güvenlik Sorunu", **Askeri Tarih Bülteni**, 15 (28), Ankara, 1990, ss. 61- 84.

Berber, Engin, **Bir İzmir Kabusu- Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar**, İzmir, 2002

Bezci, Bünyamin, "İsyanın Sosyo-Politik Tarihselliği: Eşkıyalar, Partizanlar ve Teröristler", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 2/ 7, Ankara, 2006, ss. 99- 110

Braudel, Fernand, **Akdeniz Dünyası**, C. II., İstanbul, 1989

Cumhuriyet'in 50. Yılında Aydın, **1973 İl Yıllığı**, Aydın, 1973

Evlıya Çelebi Seyatnamesi, VIII, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1985

Hobsbawn, Eric, **Devrim Çağı, 1789- 1848**, Ankara, 1998

İpşirli, Mehmet "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", **Osmanlı Devleti Tarihi- I**, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1999

Kurmuş, Orhan, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Savaş yay., Ankara, 1982

Özgün, Cihan "Batı Anadolu Limanlarına Ulaşan Şark Ticaret Yolu (İpek Yolu) Üzerine Gözlemler: XIX. Yüzyıldan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Büyük Menderes Havzasında Ticaret Yolları", **Dünden Bugüne İpekyolu Beklentiler ve Gerçekler**, Yay. Haz. Emel Kefeli vd., Ötüken Yay., İstanbul, 2008, ss. 227- 258

Özgün, Cihan, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Aydın Sancağı'nda Eşkıyalık Hareketleri Üzerine Gözlemler", **Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör**, Ed. Osman Köse, Samsun, 2009, ss. 129- 146

Özkaya, Yücel, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı**, YKY, İstanbul, 2010

Sami, Şemsettin, **Kâmûs-i Türki**, İkdam Matb., Dersaadet, 1318

Tabak, Serap, "Kuşadası Kazasının 1909- 1914 Arası Sosyal ve Ekonomik Yapısı", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXV/ 2, Aralık, 2010, ss. 527- 546

Yapucu P., Olcay, **Modernleşme Sürecinde Bir Sancak: Aydın**, Kitap yay., İstanbul, 2007

Yapucu, Olcay P. – Özgün, Cihan, "Batı Anadolu'nun Yol Ağı: Araştırmalar II, Kuşadası Liman ve Kervan Yolları", **Tarih Okulu**, X, İzmir, 2011, ss. 59- 71

Yetkin, Sabri, **Ege'de Eşkıyalar**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996

Birinci Dünya Savaşı'nda Batı Anadolu'da Rumların Casusluk ve Çetecilik Faaliyetleri

Yrd. Doç. Dr. Muhammed SARI
Aksaray Üniversitesi / AKSARAY

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde Rumlar, dış ticaret ve denizcilikte elde ettikleri kazanımlarla, iktisadi alanda oldukça iyi bir mevki elde etmişlerdi. Avrupa şehirleriyle yaptıkları ticaret sayesinde servetin yanı sıra, Avrupa'nın siyasi, fikri, kültürel ve sosyal gelişmelerini yakından tanıma fırsatı elde etmişlerdir. Zenginleşen Osmanlı Rumları, hem çocuklarını Avrupa üniversitelerine göndermekte, hem de Fransız yazar ve fikir adamlarının eserlerini Rumcaya tercüme ettirmekteydiler. Avrupa üniversitelerinde okuyan Rum gençleri, Batının siyasi fikirlerini tanıma fırsatı buldukları gibi, Avrupa'da yaşayan Rum aydın ve şairlerinin etkisiyle Yunan milli bilincine sahip olmaktadır.^[1]

Rum gençlerinde uyandırılan milliyetçilik duygularının yanı sıra, farklı milliyete mensup olanların da Yunanlaştırıldıkları da görülmektedir. Örneğin Ortodoks olan Ulahlar üzerinde bu politika uygulanmıştır. Bu siyasetle, Balkanlarda ve Anadolu'da Ortodoksların liderliğini üstlenmişlerdir. Yunan isyanının temelinde bu liderlik sultasının etkisi olduğu söylenebilir.^[2] Rumlar arasında milli bilincin uyanmasında, Balkanlarda yayılma politikası takip eden Rusya'nın önemli etkisi olmuştur.^[3] Rumlar üzerine nüfuz sahibi olan Rusya, sıcak denizlere inme politikasına ulaşmak için onları, dini ve milli duygularını kullanarak, Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmıştır.^[4] Rusya, bu amacını 18. Yüzyılın ortalarında uygu-

[1] Önder Duman, *Emperyal Bir Araç Olarak Rum-Pontus Sorunu (1908-1918)*, Berikan Yayınları, Ankara 2010, s.9.

[2] Seyfi Yıldırım-Adnan Sofuoğlu, *Siyasi Faaliyetleriyle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Rum-Ortodoks Patrikhanesi*, Köksav Yayınları, Ankara 2010, s.30.

[3] Duman, a.g.e., s.9.

[4] Duman, a.g.e., s.9.

lama sahasına koymaya başlamıştır. Zira 1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı sırasında işgal ettiği Mora ve Yunan adalarında, Yunanlıları bu hususta telkin etmişlerdir. Bu savaş sonunda imzalan Küçük Kaynarca Antlaşmasında yer alan, Rusya'nın diletiği yerde konsolosluk ve İstanbul'da da bir kilise açabilmesine, Ortodoks tebaayı himaye edebilmesine imkân tanıyan maddeler, milliyetçilik propagandasına ortam hazırlamıştır.^[5] Rusya, bu anlaşmaya dayanarak 16 Aralık 1774'de İzmir'de ilk konsoloslughunu açmıştır. Burayı, hem ticari hareketlilik hem de Rumların yaşadığı bölge olması açısından tercih etmiştir. Buraya konsolos veya konsolos vekili olarak da yerli Rumlar tercih edilmekteydi. Bu konsolosluk İzmir yöresine, Ege ve Akdeniz tarafına ticari amaçlı gidip gelen Rus tacirlerinin işleriyle ilgilenecek ve bu bölgede Rusya adına ticaretin gelişmesine yardımcı olacaktı.^[6]

A. Yunanistan'ın Bağımsızlığını Kazanması ve Filiki Eteryaya

Rumların iktisadi zenginliği, milli ihtilal fikirlerinin örgütsel yapıya kavuşturulmasında önemli tesiri olmuştur. Bu ihtilal fikirlerinden ilham alan ikisi Rum, biri Bulgar üç Rum tüccar, 1814 yılında Türklerin Hocabey dedikleri Rusya'nın Odessa şehrinde Filiki Eteryaya isimli bir cemiyet kurmuşlardır.^[7] Başkanlığına Rus çarının yaverlerinden Alekandr'ın geçtiği cemiyetin amacı, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Rumların bağımsızlığını sağlamaktır. Yunanistan'ın bağımsızlık mücadelesinin fiili olarak başlamasından önce bu örgütün birçok şubesi, Osmanlı topraklarının çeşitli yerlerinde kurulmuştu. Bu faaliyetler Osmanlı topraklarında Rum isyanının patlak vermesine yol açmıştır.^[8]

Bu örgütün faaliyetleri ve Rusya'nın kışkırtıcılığı, Yunan isyanının başlamasına yol açmıştır. 1821'de Constantin İpsilanti tarafından başlatılan, din adamlarının desteğiyle de milli ve dini bir karaktere bürünen Mora isyanı, Avrupa kamuoyunun dikkatini buraya çekmiş, mesele uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Eski Helen kültürüne olan ilgi ve hayranlığın zirveye ulaştığı bu dönemde, Avrupada çeşitli yazar ve şairlerin (Voltaire, Chennire, Byron) Hristiyanlığın da etkisiyle

[5] İbrahim Serbestoğlu, Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s.46-47; Ramazan Tosun, Türk-Yunan İlişkileri ve Türk-Rum Nüfus Mübadelesi, Palet Yayınları, Konya 2014, s.18.

[6] Osman Köse, "Balkanlarda Rus Konsolosluklarının Kuruluşu ve Faaliyetleri", Turkish Studies, Volume 1/2 Fall 2006, s.156-157.

[7] 1814 senesinde Odessa'da kurulmuş olan bu cemiyet, çoğunlukla yanlış kullanıldığı gibi Etniki Eteryaya değil, Filiki Eteryaya'dır. Etniki Eteryaya (Milli Cemiyet) Yunanistan'ın başkentinde 1894'te subaylar, aydınlar ve tüccarlar tarafından kurulan bir cemiyettir. Bkz. İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınları, İstanbul 1983, s.65; Şükrü S. Gürel, Tarihsel Boyutları İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993), Ümit Yayıncılık, Ankara 1993 s,27; Ayşe Nükhet Adıyeke, Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908), TTK yayınları, Ankara 2000, s.15.

[8] Adıyeke, age., s.15-16; Necla Günay, "Filiki Eteryaya Cemiyeti", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C.6, S.1 (2005), s.273.

Rumların lehine ve Türklerin aleyhine yazdıkları yazılar, kamuoyunun Rum isyanıyla ilgilenmesini sağladı. Avrupa devletleriyle dini ve kültürel etkileşiminin dışında Yunanistan'ın kurulmasının tasarlandığı bölge, coğrafi açıdan Balkanlarda ve Akdeniz'de üstünlük kurma mücadelesi veren büyük devletlerin nüfuz alanları içindeydi. Bu durumda Avrupa devletleri, Osmanlıya karşı o döneme kadar izledikleri politikayı ve hepsinden önemlisi Kutsal İttifak'ın bağlayıcılıklarını yeniden gözden geçirmek zorunda kaldılar. En belirgin politika değişikliğini gösteren İngiltere, Yunanlara destek vererek Rusya'nın Balkanlara ve Akdeniz'e doğru inmesini engellemeye yöneldi. Bu arada Çarlık Rusya, kendi siyasi çıkarları doğrultusunda rahatlıkla yönlendirebileceği bir piyon devletin bu bölgede kurulmasından yana tavır koydu.^[9] Gerek Petersburg ve gerekse Londra protokollerinde alınan karar üzerine, Balkanlarda bağımsız bir Yunanistan devletinin kurulması Avrupa'nın gündemine getirilmiş, bir Osmanlı toprağı olan Yunanistan 1830 yılında zorla Osmanlı Devleti'nden kopartılmıştır.^[10]

Bu mücadelenin kazanılması ve sonrasında Osmanlı toprakları üzerindeki hak iddiaları Megali İdea'nın birer tezahürüdür^[11]. Yunan devletinin kurulmasından sonra hedefini Osmanlı Devleti'ne yönelten Yunanlar, 1894'te Atina'da 14 genç subayın kurduğu Etniki Eteryay, "*her şeye kadir Tanrı'nın ve Büyük Yunanistan'ın adına...*" hareket ettiğini ifade etmiş ve nihai hedefini Megali İdea olarak belirlemiştir.^[12] Yine aynı tarihte "*Epitropi*" adlı cemiyet, nüfusu tümüyle Rum olan İsfakiye'nin Apokoron kazasında kurulmuştu. Cemiyetin kurulmasında, İsfakiye'nin çeşitli Rum köylerinde oluşmuş olan küçük ihtilal gruplarının bir araya gelmesi etkili olmuştu. Bu cemiyetin amacı Girit'in muhtariyete sahip olması ve ardından bağımsız olan Girit'i Yunanistan'a bağlamaktı.^[13] Bu cemiyetlerin yanı sıra

[9] Adıyeke, age., s.16-17.

[10] Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye (Bizans'tan Tanzimat'a), C. I, (çeviren: Babür Kuzucu), Gözlem Yayınları, İstanbul 1974, s.546.

[11] Yunan dış politikasını belirleyen en önemli düşünce yapısı olan Megali İdea'nın Türkçe karşılığı Büyük Ülkü'dür. Bununla birlikte Megali İdea'nın tek ve açık bir tanımlaması yoktur. Söz edildiği döneme göre bağımsız bir Yunanistan'ın, Büyük Yunanistan'ın, Yunan İmparatorluğu'nun veya Doğu Roma İmparatorluğu'nun kurulmasını öngören bir anlam taşımaktadır. Bununla birlikte Megali İdea'nın kısaca; "Yunanların geçmişte yaşamış oldukları iddia edilen toprakları, başta büyük başkent Konstantinopolis olmak üzere ele geçirip Doğu Roma'yı diriltmek ve iki kıtayı, beş denizli büyük bir Yunanistan kurmak" şeklinde tanımlanabilir. Bkz. Salim Gökçen, Türkiye'de Rum-Yunan Vahşet ve Terörü, IQ yayıncılık, İstanbul 2010, s.47. Megali İdea, büyük Yunanistan hedefi, ilk olarak 1830 tarihinde Yunanistan'ın kurtulmasını sağlamıştır. Ancak bu Yunanlar için sadece bir başlangıç olarak görülmüş ve Megali idealarını gerçekleştirmek için yoğun çaba içerisine girmişlerdir. Bu süreçte, Patrikhane ve onların etkisi altında olan Rum okullarının da büyük etkisi vardır. Okullarda verilen eğitimin bir sonucu olarak, Rum çocuklar daha okul sıralarında Megali İdea fikri ile donatılmış hale geliyorlardı. Okullarından mezun olan birçok Rum'un nihai hedefi Yunanistan ile bütünleşmektir. Okullarda kız çocuklarının saçlarını Yunan bayrağı rengi olan mavi-beyaz kurdelelerle bağlamaları, erkek çocukların da Yunan okullarında kullanılan kasketlerden giymeleri sağlanıyordu. Bunun yanı sıra Patrikhane de kendi üzerine düşen görevi fazlasıyla yerine getiriyordu. Bazı metropolitlere hizmetleri karşılığında Yunanistan'dan nişanlar dahi gönderilmektedir. Duman, age., s.13.

[12] Age., s.14.

[13] Adıyeke, age., s.144-145.

“*Rum Matbuat Cemiyeti, Rum Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Rum Trakya Cemiyeti, Rum Muhacirin Cemiyeti, Rum Tüccar Cemiyeti, Rum Küçük Asya Cemiyeti, Rum Edebiyat Cemiyeti ve Rum İzcilik Teşkilatı*”^[14] gibi Megali İdea’ya hizmet amacıyla kurulmuş çok sayıda cemiyet vardı. Bu cemiyetler, Yunanistan’ın topraklarını genişletmesinde önemli rol oynayacaktır.

Megali İdea’nın ilk amacı bağımsız bir Yunan devleti kurmaktı. Bu amaca 1830’da ulaşan, bu tarihten sonra da genişleme siyaseti takip eden Yunanistan, Avrupalı büyük devletlerin de desteğiyle Osmanlı Devleti’nin hukuk-ı şahanesini hiçe sayan hareketlerde bulunmuştur. Kurdukları cemiyetler, Megali İdea ile hedefledikleri Bizans’ı yeniden ihya etmek için Osmanlı topraklarında yaşayan yerli Rumlar vasıtasıyla karışıklıklar çıkarmaya başlamışlardır. Bu çalışmada; Osmanlı Rumlarının Birinci Dünya Savaşı’nda casusluk, propaganda ve çetecilik faaliyetleri ele alınmıştır.

B. Rumların Casusluk Faaliyetleri

Rumlar, büyük Yunanistan idealini gerçekleştirmek için kurdukları cemiyetlerle, casusluk, çetecilik ve propaganda eylemlerinde bulunmuşlardır. Nitekim Balkanlarda, özellikle de Makedonya ve Girit’te gerçekleşen oldubittilerin bir devamı olarak, Batı Anadolu’da, Etniki Eteryaya merkezli yoğun bir propaganda, hızlı bir örgütlenme ve sinsî bir casusluk faaliyeti gözlemlenmekteydi.^[15] 6 Ekim 1910 tarihinde Yunanistan Başbakanı olan Venizelos, Yunanların Megali ideasını yani eski Bizans’ı yeniden canlandırmak için aradığı fırsata, Balkan Savaşında elde ettiği başarıyla bir adım yaklaşmıştır.^[16] Yunanistan için, 1914’te başlayan I. Dünya Savaşı da önemli fırsatlar ortaya çıkarmıştı. Ancak Venizelos, Anadolu’da kendisine mütteliklerin Ege’yi yani Batı Anadolu’yu Yunanistan’a katma teklifine karşılık istedikleri Çanakkale muharebeleri sırasında cephe açma şartını, Kral I. Konstantin’e kabul ettiremedi.^[17] Venizelos, Kral’a sunmuş olduğu bir raporda büyük Yunanistan’ı gerçekleştirme noktasındaki kararlılığını ifade etmiştir;

Yunanlılığın tarihi hayatı süresince, idaresinde bulunduğu memleketlerin hemen hepsinin geri alınması ve Adalar denizinde bize hâkimiyeti iade ve semereli bir genişliği olan bir Yunanistan meydana getirecek bu duruma karşı atıl kalmak caiz midir?^[18]

[14] M. Süreyya Şahin, Fener Patrikhanesi ve Türkiye, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999, s.188.

[15] Zafer Çakmak, *Batı Anadolu’da (İzmir ve Havalisinde) Rumların Faaliyetleri (1919-1922)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2004, s.34.

[16] Dimitri Kitsikis, Yunan Propagandası, Meydan Neşriyat, İstanbul 1964, s.21-23; Ali Güler, Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü, Ocak Yayınları, Ankara 1999, s.17.

[17] Kitsikis, age., s.23.

[18] Güler, age., s.18.

Venezelos'un itilaf kuvvetleri yanında savaşa girmek için Kral'a yapmış olduğu baskı, kendisinin görevden uzaklaştırılmasına sebep olmuştur. Ancak Venezelos'un bu kararlılığı hiçbir şekilde eksilmemiş, Yunanistan'ı müttefiklerin yanında savaşa sokmak için komite çalışmalarıyla Fransızlarla işbirliği yapmıştır.^[19] Uzun müddet direnen ancak Fransız ve İngilizlerin yardımıyla Kral değişmiş, Venezelos tekrar işbaşına gelmiş ve böylece müttefiklerin yanında savaşa Yunanistan da dâhil olmuştur. Yunanistan'ın savaşa girmesi, aslında müttefik devletler açısından büyük bir önem taşııyordu. Eğer Yunanistan, Çanakkale savaşları veya Sırbistan'ı ezecek olan sefer yapılırken savaşa katılmış olsaydı, İngiltere ve Fransa'ya büyük hizmetleri görülebilirdi. Açıkçası Yunanlılar Osmanlı'dan istedikleri toprakları hak ettirecek bir fedakârlıkta bulunmamışlardı.^[20] Bu yüzden Batı Anadolu başta olmak üzere, yerli Rumların yoğun olarak yaşadıkları her yerde savaşın çıkışından kısa bir süre sonra başlayıp, Milli Mücadele'nin sonlarına değin sürecek ve Yunanistan'ın emellerine hizmet edecek olan bir propaganda ve casusluk faaliyeti kendini gösterecektir. Bu faaliyetlerde, Rumlar tarafından oluşturulan cemiyetlerin önemli desteği olmuştur. Yunan emellerine hizmet etmek amacıyla Anadolu'da faaliyet gösteren cemiyetler arasında *Küçük Asya Cemiyeti*, *Yunan Kızılhaç Teşkilatı*, *Rum İzci Teşkilatı*, *Rum Muhacirleri Merkez Komisyonu* ve *Kordus Komitesi*, ayrıca *İstanbul'da Etniki Eteryası'nın* bir şubesi mevcuttu.^[21] Bu teşkilatları vasıtasıyla yerli Rumlar Anadolu'da gizliden gizliye faaliyet yapmaya başlayacaklar, Osmanlı'nın savaşa girmesiyle de Ermenilerle birlikte devlet otoritesine karşı çıkıp, orduya dâhil olmayacaklardır.

Osmanlı Devleti, daha 1909 Ağustos'unda kabul edilen bir kanunla bedeli askeri vergisini kaldırarak, askerlik hizmetini bütün Osmanlı vatandaşları için zorunlu hale getirmişti. Bundan böyle Hristiyan ve Yahudiler de Müslümanlar gibi askerlik yapacak, bu konuda daha önce var olan her türlü muafiyet ve ayrıcalıklar kaldırılacaktı. Ancak alınan bu karar, gayrimüslimler tarafından hoş karşılanmadı. Buna göre, I. Dünya Savaşı'na girdikten sonra, bunlardan özel olarak "amele taburları" oluşturulmuştur. Amele taburlarında istihdam edilen Ermeni ve Rumların bir kısmı firar etmiştir.^[22] Ayrıca askere gitmek istemeyen Rumların önemli bir kısmı da Yunanistan'a göç etmiştir. Bunun yanında amele taburuna katıldıktan sonra da firar edenler genellikle ya saklanmışlar ya da çeteler oluştur-

[19] Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, C.III/III, TTK Basımevi, Ankara 1991, s.550.

[20] Age., s.570.

[21] Mustafa Turan, Yunan Mezalimi İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.32; Nuri Köstüklü, Milli Mücadele'de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s.167-171; Güler, age., s.77-183.

[22] Ufuk Gülsoy, "Cizyeden Vatandaşlığa: Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni", Türkler, C.XIV, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.156-157.

muşlardır.^[23] Osmanlı'ya karşı oluşturulan bu yapı, hükümeti de daima teyakkuz halinde bulunmaya sevketmiştir. Bunun için hükümet, sıkı bir takibat yapmaya başlamış ve bu noktada önlemler almaya çalışmıştır. Çünkü çetecilik ve casusluk olayları geniş bir yayılma alanı bulmuştur.

Savaş sırasında Yunan propagandasının da etkisiyle “*Megali İdea*”nın gönüllü birer neferi haline dönüşen sahil bölgesi Rumları, İtilaf devletleri lehine casusluk faaliyetlerinde bulunmaktaydılar.^[24] Hatta casusluk sistematik olarak imparatorluğun her tarafına yayılmıştı. İtilaf devletlerinin yanında Alman ve Avusturya subaylarıyla istihbarat toplamak amacıyla ilişki kuran bazı Rum bayanların casusluk yaptıkları anlaşılmış ve iç bölgelere sevk edilmişlerdir.^[25] I. Dünya Savaşı'nın arifesinde, Emniyet Genel Müdürlüğünün Rumların casusluk faaliyetlerine dair Menteşe Mutasarrıflığına gönderdiği yazıda Mutasarrıflıktan, casuslukta bulunan ya da şüpheli görülen Rumların isimlerini içeren bir defterin hazırlanması istenmiştir.^[26] Buradaki hedef, bu olumsuz durum karşısında Rumlarla ilgili bir önlem almaktır. Öyle ki, Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşına dâhil olunca, Hıristiyan tebaasından bazıları düşman ülkeler için istihbarat toplamaya ve Osmanlı'nın savaş gücünü baltalamaya razı edilmişlerdi. Bunlar casusluk, propaganda ve sabotaj faaliyetlerine girişmişlerdi.^[27] Bu sırada İzmir-Kasaba demiryolları ise tamamen Rumların elinde idi. Asker ve erzak sevkiyatının yapıldığı bu tren hatları yakınlarındaki köyler ve istasyonlardaki Rum bakkallar, casusluk ağının önemli birer parçalarıydılar.^[28] Ayrıca trenlerde makinist, kondüktör, atölyelerde de işçi olarak çalışan Rumların, asker sevkiyatı hakkında elde ettikleri istihbari bilgiler, birkaç el değiştirdikten sonra İtilaf Devletlerine ulaştırılıyordu. Trenlerden başka tramvay hatlarında çalışan Rumlardan da casusluk yapanlar vardı.^[29] Batı Anadolu'da casusluk faaliyetleriyle dikkat çeken yerlerden birisi Urla'dır. Georgios Nakracas'a göre, 2.500 nüfusun yaşadığı Urla'nın Gülbahçe kasabası Rumları, kendileri Osmanlı uyruğunda olmalarına rağmen, Osmanlı'nın savaş halinde bulunduğu İngiltere lehine bir casusluk ağı kurmuşlardı.^[30] Bu casusluk faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin savaş halinde bulunmasından yararlanılarak, savaş boyunca aralıksız olarak devam etmiştir.

[23] Çakmak, agt., s.37.

[24] Duman, age., s.67.

[25] Cengiz Mutlu, “Balkan Savaşları'ndan Lozan Konferansına Osmanlı Devleti'nde Rumların İç ve Dış Göçleri”, *History Studies*, Volume 4, Issue 2, July 2012, s.264.

[26] Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rum Politikası 1908-1914*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2008, s.112.

[27] Çakmak, agt., s.34.

[28] Duman, age., s.68; Mutlu, agm., s.263.

[29] Ahmet Efiloğlu, *İttihat ve Terakki'nin Azınlıklar Politikası*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007, s.348.

[30] Georgios Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, (Çeviren: İbrahim Onsunoglu), Kitabevi Yayını, İstanbul 2005, s.72-73.

Batı Anadolu'da artan bu casusluk ve propaganda karşısında Osmanlı Hükümeti, Osmanlı topraklarında Yunan propagandası yapanlar hakkında önlemler alma yoluna gitti. 1914 yılında Emniyet Genel Müdürlüğü'nden tüm vilayetler ile İstanbul Polis Müdürlüğüne gönderilen bir yazıda, Osmanlı ülkesinde “Yunanilik” ile uğraşanların durumlarının incelenmesi ve her birine ayrı ayrı dosya tutularak elde edilecek bilgilerin bu dosyalarda toplanması bildirilmekteydi. Ayrıca, bu amaçla gerek İstanbul'da gerekse taşrada Rumların cemaat teşkilatıyla idare heyetlerinde bulunanların isim ve şöhretleri ile adreslerinin tespit edilmesi istenilmişti.^[31] Bu çalışmaların ardından, yerel hükümetler çok hassas davranmış ve casusluk yapanlar hakkında kovuşturma işlemlerini başlatmıştır.

Batı Anadolu'da yoğun bir biçimde Rumların casusluk faaliyeti görülmele birlikte yer yer bazı Musevilerin de bu yola başvurdukları anlaşılmıştır. Ancak hükümet bu noktada çok dikkatli davranmış ve suçsuz yere hiç kimsenin cezalandırılmaması için suçun sabit hale gelmesine mutlak surette riayet etmiştir. Men-teşe Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 13 Aralık 1915 tarihli bir belgeye göre, Marmaris kazasına yaklaşık 15 gün önce Osmanlı tebaasından olan Haym Amato isminde bir şahıs casusluk ettiği için tutuklanmıştır. Casuslukla itham edilen Amato, Divan-ı Harbe sevk edilmiş, kaymakamlık Amato'nun 2. Grup Kumandanlığının yetkisi olmadan bir kişinin şahitliğine dayanarak suçlanmasının hatalı olduğuna kanat getirmiştir. Ancak Grup Komutanlığının bağlı olduğu anlaşılan, Milas Müfreze Komutanlığı, Menteşe Mutasarrıflığına göndermiş olduğu telgrafında bu kişinin suçlu olduğunu ve Divan-ı Harbe sevki gerektiğini ısrarla ifade etmiştir.:

Öteden beri casusluk etmekte olan Haym Amato'nun casusluğunu gayret ve çalışkanlığıyla ortaya çıkaran Marmaris Grup Kumandanlığı böyle bir suçlamaya maruz kalmamalı idi. Bir kusuru olduysa vatan ve vazifesine karşı olan imanından ileri gelmiştir. Müfreze daima cihet-i mülkiyeye müracaat ile bir hüsn-i ahirin ve temini ve kanun ve devlet ve nizam-ı hükümete tabiiyetle vazife-i hakikiyesini ifayı enbüyükşeref biliyor.^[32]

Hakikaten de 16 Ekim 1914 tarihinde çıkarılan “Esrar-ı Askeriyeyi İfşa ve Casusluk ve Hıyanet-i Harbiye Hakkında Askeri Ceza Kanununa Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat” gereğince bu şahsın Divan-ı Harbe sevk edilmesi gerekiyordu.^[33] Ancak bu tür kanunların caydırıcı bir etkisinin olmadığını daha sonraki senelerde hızını yitirmeden devam eden casusluk faaliyetlerinden anlıyoruz. Bunların içinde Batı

[31] Kerimoğlu, agt., s.111-112.

[32] BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 3. Şube (DH. EUM. 3.ŞB.) 11/10, 30 Teşrin-i Sani 1331.

[33] Düstur, Tertip 2, C.6, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1334, s.1361-1366.

Anadolu casusluk faaliyeti açısından Rumlar için en uygun yerlerdendi. Çünkü hem diğer yerlere göre buradaki Rum nüfusun daha fazla olması, hem de Batı Anadolu'nun istihbarat bakımından coğrafi uygunluğu buradaki casusluğun yoğunlaşmasında etkiliydi. Buranın uygun vaziyeti Rumların komiteler vasıtasıyla istihbari bilgi toplamasına kolaylık sağlıyordu. Menteşe Mutasarrıfı Asaf Bey'in göndermiş olduğu yazıdan, Rumların burada 1916 senesinde gizli bir komite teşkil ettikleri anlaşılmaktadır. Kurulan bu gizli komite tarafından genç Rumları para ile kaçırmak, kaymakam ve subayların bazı Rum kadınları ile münasebette bulunmak gibi faaliyetleri haber alınmıştı. Bunun üzerine durumun araştırılması için Muğla - Antalya Havalisi Kumandanlığı'nca İzmir'de bulunan mülkiye müfettişinin görevlendirilmesi istenmiştir.^[34]

Batı Anadolu kıyılarındaki casusluk ve asayişsizliğin yayılmasında cemiyetlerin etkisi önemlidir. Gerçekten de “*Megali İdea*”nın savunuculuğunu üstlenmiş olan Etniki Eteryaya, yaygın asayişsizliği daha da pekiştirmek için siyasal eşkıyalık yapma yolunu seçmişti. Buradaki amaç İzmir ve çevresini Makedonya'ya benzetip, büyük devletlerin müdahalesini sağlamaktı. Cemiyet, amacına ulaşabilmek için Karabacak, Karayot oğlu Nikola, Hambriko oğlu Penayot, Nikola, Kaptan Andreyka, Kaptan Aleko ve Kaptan Foti gibi Rum çetelerini dağlara çıkartıyor, İzmir'deki Rumlar da bu çetelere her türlü yardımı sağlıyorlardı. Etniki Eteryaya, bölgedeki yerli Rum çetelerini örgütlemenin yanı sıra, Yunanistan'dan da bazı çeteleri Ege'ye çıkartmaktaydı.^[35]

Buradaki Rumların huzur ve asayiş bozmakla birlikte, bazen de İtilaf Devletleriyle irtibat kurarak onlara bilgi sızdırdıkları da görülmekteydi. Mesela Akdeniz ve Ege kıyılarında yer alan Rum toplulukları arasında da İtilaf donanmasına geceleri fenerle hedef gösterme şeklinde casusluk faaliyetleri görülmüştü.^[36] Görüldüğü üzere casusluk sadece Yunanlılar hesabına değil, bazen de İtilaf Devletleri hesabına yapılıyordu. Nitekim bu bölgede 57. Tümen Kumandanı olarak görev yapmış olan Albay Mehmet Şefik Aker, casusluk faaliyetleriyle ilgili olarak, Milas Rumlarının İngilizler ve Yunanlar hesabına casusluk yaptığını söylemektedir.^[37] Yunanistan'ın 1917 yılında savaşa dâhil olmasından sonra Batı Anadolu'da yaşayan Rumların casusluk faaliyetleri hız kazanmıştır. Nitekim 1917 yılının sonlarına doğru Dâhiliye Nezareti bu bölgede yaşayan bazı Rumların casusluk yaptıkları yönünde duyum alındığını belirterek gerekli tahkikatın yapılması hususunda Aydın Valiliğine uyarıda bulunmuştur. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 3. Şubesin-

[34] BOA, Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.) 538/82, 15 Teşrin-i Sani 1332.

[35] Sabri Yetkin, Ege'de Eşkıyalar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.56.

[36] Mustafa Özdemir, “I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti Tarafından Gerçekleştirilen Rum Tehciri”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, VI/14, (2007/Bahar), s.29.

[37] M. Şefik Aker, 57. Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1920), ATASE, Ankara 2006, s.142.

den alınan bu bilgiye göre, Söke'de Yunanistan ve İtilaf devletleri namına casusluk yapanlar tespit edilmiştir. Bu casuslardan birisi de Heci Halkiya namında altı kardeşten oluşan bir ailedir. Bu aileden Aristaki ve Yenako'nun meyhanecilik, Nikolaki'nin sinemacılık, Toma ile Vasil Kara'nın kömür madenlerinde amelelik ve Angel'in de İstanbul'da askerlik yapmakta oldukları Polis Müdüriyetince yapılan tahkikattan anlaşılmıştır. Polis müdüriyeti bu kişilerin yanı sıra casusluk faaliyetinde buldukları iddia edilen kişilerin listesini de tek tek tespit etmiş, oturdukları yerlerden yaşlarına ve uğraştıkları işe kadar hatta şehir dışına ne aralıklarla çıktıkları dahi yazılmıştır.^[38] Bu sırada Muğla sahillerinde de bir casusluk teşkilatı ortaya çıkarılmış ve casusluk yapan 127 kişi Divan-ı Harbe sevk edilmiştir.^[39] I. Dünya Savaşının sonlarına doğru Teke ve Menteşe civarında casusluk faaliyetleri ağırlık kazanmaya başlamış, buradaki yerli Rumlar hem Yunan devletiyle, hem de Fransızlarla işbirliği içerisine girmiştir.

Dâhiliye Nezaretinden Teke ve Menteşe mutasarrıflıklarına gönderilen 26 Mayıs 1918 tarihli yazıda, Adalar Denizi, sahil bölgelerinde ve Fethiye civarında casusluk faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı görülmektedir. Fethiye, Kaş ve Finike kazalarından Meis Adasına kaçarak burada Fransızlarla işbirliği yaptıkları anlaşılmaktadır. Bunlar, sahilde yaşayan Rumlardan aldıkları bilgileri Fransızlara iletmekteydiler. Hükümet, Meis Adasına kaçarak casusluk faaliyetinde bulunanların isim listesini Aydın vilayeti ile 5. Ordu Komutanlığına göndererek, tedbir alınmasını istemiştir.^[40] Bu sırada İngiliz casusları da bu bölgede boş durmuyor ve casusluk faaliyetlerinde bulunuyordu. Nitekim Cami Bey (Baykurt) anılarında bu hususta şu bilgileri aktarır:

İngiliz irtibat zabiti Binbaşı Schmit odama geldi. Gayet iyi Türkçe bilen ve anası İzmirli bir Rum olan bu zatı giyaben tanıyordum. Çünkü harp esnasında Ege Sahili Sensör Müfettişi olduğum için casusluk meseleleriyle meşgul olmuştum ve Binbaşı Schmit Ayvalık karşısındaki adalarda tertip etmiş olduğu Rum çeteleriyle Ayvalık'taki casusların reisi olarak çalışmakta olduğunu mahallinde yaptığımız bir tahkikat üzerine öğrenmiştim. Bu yüzden bir kişi idam olunmuş ve birkaç kişi de hapsedilmişti.^[41]

Böylesine yoğun bir casusluk faaliyeti karşısında hükümet bu duruma engel olmak amacıyla buradaki Rumların iç kesimlere naklini kararlaştırmıştır. Kasım 1918 tarihli bir belgeye göre, Menteşe dâhilinde evvelce yerleri değiştirilmişken, askerlik dolayısıyla sahile gelen Rum ve Arapların casuslukta buldukları; Rum-

[38] BOA, DH. EUM.3.ŞB. 24/32, 27 Teşrin-i Evvel 1333.

[39] BOA DH. EUM. 5. ŞB, 31/53, 30 Teşrin-i Sani 1332.

[40] BOA, DH. ŞFR. 87/306, 26 Mayıs 1334.

[41] TTK (Türk Tarih Kurumu) Arşivi, Cami Baykurt Belge Koleksiyonu, s.19.

ların kademeli olarak yerlerinin değiştirilmesi lüzumundan bahisle, bu konudaki haritanın gönderileceği, Dâhiliye Nezaretinden Menteşe Mutasarrıflığına bildiriliyordu. Buna göre, Yahudi ve Araplar da sahil ve adalarda bulduklarından dolayı, öncelikle sahil kısmında bulunan yerli Rumların yerlerinin değiştirilmesi ve daha sonra ise bunlarla temas eden ve şüphe uyandıran Rumların sevkinin uygun olacağı ifade edilmiştir.^[42] Bu önlem de fazla bir işe yaramamış, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte bu tür faaliyetler daha da hız kazanmıştır.

Emniyet Genel Müdürlüğü Menteşe Mutasarrıflığına bu hususu ihtiva eden bir uyarı yazısı göndermiştir. 30 Kasım 1919 tarihli uyarı yazısında, Fethiyede kendisine Fransız Konsolosu süsünü veren Osmanlı tebaasından ve Rum olan Vasilaki Teodus'un, ara sıra ziyaret amacıyla Fethiyeye gelen İngiliz ve Fransız subaylarıyla sık sık temas ile casuslukta bulunduğu bahsetmektedir. Bu sebeple, bu kişi hakkında gerekli muamelenin yapılarak Divan-ı Harbe sevk edilmesi istenmiştir.^[43] Batı Anadolu Rumları, Yunanlara, İngilizlere ve Fransızlara, Osmanlı Devleti'nin genel ve bölgesel vaziyeti hakkında bilgi akışı sağlamalarının yanında, çetecilik faaliyetleri ile Ege Bölgesinde yıldırma ve sindirme projelerini hayata geçirme çabası içine de girmişlerdir.

C. Rumların Çetecilik Faaliyetleri

Yunan devleti, kurulmasından sonra, kurulan örgütlerle ve Avrupalı büyük devletlerin siyasi, ekonomik ve askeri destekleriyle, Osmanlı Devleti'nin mukadderatını hiçe sayan her teşebbüs içinde yer almıştır. Yunanlar, isyan sırasında bölgede yaşayan Türkleri soykırıma tabi tutmuşlar, Aziz Berker'in ifadesiyle "*Bunca ümmet-i Muhammed telef olup emval ve eşyaları giriftar-ı dest-i küffar olmuşlardır*".^[44] *Megali idea* adını verdikleri ülkülerini gerçekleştirmenin yolunun Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından geçtiğini bildiklerinden, bu çabanın bir parçası olmuşlardır. Yukarıda bahsi geçen Rum örgütlerinin, örgütsel eylemlerini özellikle I. Dünya Savaşı'nda hayata geçirdikleri kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu örgütler vasıtasıyla organize olan Rumlar, casusluk faaliyetlerinin yanı sıra, Batı Anadolu'da önemli bir iç güvenlik sorunu haline gelen çetecilik faaliyetlerinde de bulunmuşlardır.^[45] Bununla ilgili ilk bilgiler Aydın Vilayetine bağlı Söke ve Çine kazalarından alındığı görülmektedir.^[46] Bu gelişmeler karşısında hükümet,

[42] BOA, DH. ŞFR. 585/123, 28 Teşrin-i Sani 1334.

[43] BOA, DH. EUM. AYŞ (Asayiş). 27/63, 30 Teşrin-i Sani 1335.

[44] Aziz Berker, "Mora İhtilali Tarihçesi", Tarih Vesikaları, C.II, S.12, Nisan 1943, s.473.

[45] Mesela 1897 tarihli bir belgeye göre, İngiltere Devleti tebaasından Marbot isimli bir kişiyi Göriceci Tako oğlu Kostı ile beş nefer Köyceğiz'e dağa kaldırmışlardır. Ancak daha sonra bu kişiler yaptıklarından pişmanlık duyduklarını ifade ederek affedilmelerini talep etmişlerdir. BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) 980/73448, 2 Temmuz 1313.

[46] Aydın vilayetinden 1905 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen şifreli bir telgrafta göre, Menteşe sancağın-

Divan-ı Harpleri devreye sokmak suretiyle bu tehditkâr duruma engel olmaya çalışmıştır.^[47]

Rumların ayrılıkçı faaliyetleri karşısında Osmanlı Hükümeti, sınırları içerisinde bulunan ve Yunanistan lehine faaliyet gösteren Rum okulları için de bir önlem almayı düşünmüş, bu hususta Patrikhane'yi uyarmıştır. Bunun üzerine Patrikhane'de bir komisyon teşkil edilmiştir.^[48] Ancak Hükümet, oluşturulan bu komisyondan bir sonuç çıkmayacağını düşünerek kendisi bir çalışma başlatmış ve Ağustos 1909'da *Cemiyetler Kanunu* çıkarmıştır. Cemiyetler Kanunu'na göre, dernek kurmak için önceden izin almak şartı konulmuştur. Ancak, gizli cemiyet kurmak yasaklanmıştı. Kurulan cemiyetin idare merkezi eğer İstanbul'da ise Dâhiliye Nezaretine, taşrada ise yörenin en büyük mülki memuruna cemiyetin unvanını, amacını, idare merkezini, yöneticilerin isim, meslek ve ikametlerini içeren bir belge vermeleri gerekiyordu. Bu sayede, birçok eski, gizli, ihtilalci ve çeteci komiteler kurumsallaşmıştır.^[49] Bu kanunla ayrılıkçı hedef güden çeteci dernekler kontrol altına alınmak istenmiştir. Ancak II. Meşrutiyet'in getirdiği belirsizlik ortamı, Trablusgarp Savaşının başlaması, ardına patlak veren Balkan harbi derken, çetecilik faaliyetlerini kontrol altında tutmak büyük bir problem haline gelmiştir. Çünkü Batı Anadolu ve adaların coğrafi konumu, Yunanistan'ın burayla irtibat kurmasını kolaylaştırmaktaydı.

Önemli asayiş sorunu ortaya çıkarmış olan Batı Anadolu'daki Rum çetelerinin faaliyetleri sebebiyle askere ihtiyacı artırmıştır.^[50] Buradaki sıkıntı bazen sinemalarda kıskırtıcı faaliyetlerle, bazen de Osmanlı aleyhine Yunan propagandası^[51] ya-

---

da 6 kişiden oluşan Rum eşkiyası zuhur ederek Milas Kazasının önde gelen kişilerinden Mustafa Ağa ile iki kişiyi dağa kaldırıp 4 bin lira fidye talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine durum jandarmaya iletince jandarma bunların etrafını çevirmiş ve silahlı çatışma başlamıştır. Bu çatışma neticesinde bir jandarma ağır, iki jandarma ise hafif yara almıştır. Eşkiyaların tamamı ise ölü olarak ele geçirilmiştir. BOA, DH. (Mektubi Kalemi) MKT. 990/10, 4 Temmuz 1321.; Aydın vilayetinden yazılan 1909 tarihli başka bir belgeye göre de, ekseri Rumların zararlı faaliyetlerinden dolayı asayişin temini için askeri kuvvetlere lüzum göstermekteydi. Çünkü Söke ve Çine kazalarının mevkilerinin öneminin yanında, burada yaşayan Rumlar Yunanistan emellerine mütemayil durumdaydılar. Ayrıca Söke'de bir müfreze mevcut iken İzmir Fırkası Kumandanlığına kaldırılmıştı. Bu sebeple burada Rumların zararlı faaliyetlerine engel olmak amacıyla bu iki kazaya yeterli miktarda asker sevki talep edilmiştir. BOA, DH. MKT. 2877/62, 29 Haziran 1325.

[47] "Vilayat", Tasvir-i Efkar, 6 Temmuz 1909, s.4.

[48] "Rum Muallimleri", Tanin, 28 Ağustos 1909, s.3.

[49] Zafer Toprak, "1909 Cemiyetler Kanunu", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, I, İletişim Yayınları, s.206-207.

[50] BOA, DH. (Hukuk) H. 61/39, 23 Haziran 1327.

[51] Tanin gazetesinin haberine göre, Midilli ve Sakız adasındaki Osmanlı aleyhine bir Yunanlılık propagandası yapılmakta ve bu da buralara çok yakın olan Karaburun ve havalisinde büyük bir tehlike yaratmaktaydı. Buralarda Anadolu'nun hayatı aleyhinde kundaklar hazırlanmaktaydı. Aslında bu tehlike yalnız Karaburun ve havalisiyle sınırlı değil, bütün adalar denizi kıyısı için tehlike arz ediyordu. Ayrıca burası, asker firarileri ve kaçakçıların da bir sığınma yeri haline gelmişti. Yine Denizgiren, Karareis, Eğriliman iskelelerinden Karaburun havalisine ve civar köylere sürekli silah sokulmakta ve bu silahlar Yunan taraftarlarına dağıtılmaktaydı. Doğal olarak bu durum buradaki Müslümanlarda bir göç hareketi fikrini oluşturmaktaydı. "Adaların Karşısında", Tanin, 9 Nisan 1914, s.3.

pılması şeklinde ortaya çıkmıştır. Balkan savaşlarının sona ermesi ve Osmanlı'nın büyük bir toprak parçasını kaybetmesinin ardından, Yunanistan ve onların Osmanlı topraklarındaki işbirlikçisi yerli Rumlar, faaliyetlerini durdurmamışlar ve I. Dünya Savaşı arifesinde bu tür karışıklık ortamları yaratmaya çalışmışlardır. Bölgedeki sıkıntının derecesi gittikçe artış göstermiş ve bazı köylerde halk evlerinden uzaklaşmaya ve tarla işleriyle uğraşmaya bile cesaret edememişlerdir.^[52] Bilhassa I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Batı Anadolu'da çeteler yoğunluk kazanmış ve sık sık yerli Rumlarla irtibat kurmuşlar ve bazen de onların bir kısmını buradan göç ettirmek istemişlerdir. Bu noktada sahil kısımlar büyük bir öneme sahipti. İtilaf Devletleri de I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte sahil bölgelerinde etkin rol oynamak suretiyle çetelerin harekât alanını genişletmişlerdir.

İtilaf Devletleri adalarda Rum çeteleri oluştururken, eş zamanlı olarak Ege kıyılarını abluka altına almak üzere bir takım çalışmalar yürütmekteydiler. Nitekim bu kapsamda İngiliz ve Fransız kruvazörleri, Edremit'ten Marmarişe kadar bütün Ege sahillerinde gözetleme yapmakta ve adalardaki Rum çetelerinin nerelere çıkarılacağını tespit etmekteydiler. Osmanlı Devleti'nin sahillerde gerekli güvenlik önlemlerini alamadığı bu ortamda, İtilaf Devletleri adalarda oluşturdukları Rum çetelerini gruplar halinde kıyı, köy ve kasabalara çıkarmaya başlamışlardır.^[53] Sabah gazetesinde “*Hususi Telgrafnamelerimiz*” başlıklı yazıda buna dair bir haber yer almaktadır. Haberde, Rum çetelerin İzmir sahiline çıkarma yaparak buradaki yerli Rumları alıp gizlice göç ettirmeye çalıştıklarından bahsetmektedir. Ancak bu durumdan jandarma kuvvetleri haberdar olunca başarısız olmuşlardır. Çeteler başarısız girişimlerine rağmen menfi teşebbüslerinden vazgeçmemişlerdir.^[54]

Hem sahilde gizli faaliyetler için yabancı gemilerin dolaşması, hem de Limni, Midilli, Sakız ve Sömbeki gibi adalardan gelen çete gruplarının kıyılardaki Türk kayıklarına ve jandarma devriyelerine saldırmaları hükümeti burada acil önlem almaya zorlamıştır.^[55] Rumların sahil bölgelerinde yoğunlaşan çetecilikleri karşısında Hükümet, Divan-ı Harpleri devreye sokmak suretiyle bu durumun önüne geçmek istemiştir. 3 Mayıs 1914 tarihli bir belgeye göre, Rumlar Milas'taki çetecilik faaliyetlerinden dolayı Divan-ı Harp'te yargılanmışlar ve çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Bu cezalar suçun ağırlığına göre bazen idam, bazen hapis cezası,

[52] “Anadolu Sevahili”, Tanin, 10 Nisan 1914, s.1.

[53] Duman, age., s.49-50.

[54] “Hususi Telgrafnamelerimiz”, Sabah, 17 Haziran 1914, s.1.

[55] 1914 yılında, Foça Kazasında İstanköylü Ahmet Kaptanın ‘Nimet Hüda’ ismindeki 26 tonluk yelken kayığı ile Lazturna Mehmet Ali Reis in daha büyük bir yelkeni, Çeşme sahilinde kutu ve toprak odaları arasında Sakızlı Rumların idare ettiği 25 adet yelken kayığı tarafından saldırıya uğramış ve yaklaşık 15 dakikalık bir çatışma yaşanmıştı. Yine Urla Kazasının Demircili Karyesi yakınlarında, gece bazı kayıklar seyyar jandarma devriyesinin tur amirine itaat etmeyerek kaçmışlardı. BOA, DH. EUM.3.ŞB. 2/7, 8 Eylül 1330.

bazen de kürek cezası şeklinde kendini göstermiştir. Ancak belgelerden anlaşıldığına göre, sahil bölgelerine yakın adalardan beslenen çetecilik, buradaki vilayet, kaza ve kasaba merkezlerinde yaşayan yerli Rumlar tarafından uygulanmıştır. Divan-ı Harp’lerde yargılanmaları yapılan yerli Rumlardan bazısı yakalanmamak için kaçma yolunu tercih etmişlerdir.^[56] Yargılamalarla çeteciliğin önü alınmak istenmiş, ancak buna rağmen bir türlü çetecilik faaliyetleri bitirilememiştir.

Osmanlı Devleti’nin İttifak kuvvetlerinin yanında savaşa girmesiyle birlikte İngiliz ve Fransızlara bel bağlayan Rumlar, Batı Anadolu’da asayiş ve güven ortamını sarsmak için büyük çaba sarfetmişlerdir. Mesela 1915 tarihli 4. Ordu Komutanlığı’ndan verilen bilgide, Rum çetelerine mensup Kırkor adındaki Rumun Milas’ın Rum mahallesine bomba yerleştirdiği yer almaktadır. Ayrıca, Akseki Kazasında İngiliz olduklarını söyleyen 70 kişilik bir çetenin faaliyetlerine engel olunmuştu.^[57] Bu önlemlere rağmen Rum çeteleri bilhassa geceden istifade ederek kıyı bölgelere gelmekte ve burada bazen Müslüman sivil halka, bazen de devriye gezen jandarma kuvvetlerine silahlı saldırıda bulunmaktaydılar. Bunlardan birisi de Marmaris’te gerçekleşmiştir. Marmaris Kazasının Aziziye Karyesine Rum çeteleri silahlı saldırıda bulunmuşlar ve 1 kadın ile 1 jandarmayı şehit etmişler ve iki jandarmayı da yaralamışlardır.^[58] Yine, Marmaris’e Rum eşkıyası küçük bir kayık ile gelmiş ve buradaki Müslümanlar gerekli tedbirleri aldıkları için herhangi bir faaliyette bulunamadan geri dönmek mecburiyetinde bırakılmışlardır.^[59]

Sahil bölgelerine sıklıkla gelen bu çeteler, buralarda yaşayan yerli Rumlardan yardım görmüşlerdir. Yardım temin eden çeteler içerisinde, Yeniköylü Hristo ve çetesi de vardı. Kuşadası yerli Rumlarından Yeniköylü Hristo adlı bir çoban, geçmişinde adam öldürerek kanun dışı işlere bulaşır. Sisam’a veya yakınlardaki adalardan birine kaçır bir süre orada kalır. 1916 yılının Haziran ayında Manol, Urlalı Mihail, Yunanlı Nikola, Yunanlı Pavlo ve Galoslu Pandali adlı diğer eşkıyaları da yanına alarak Kuşadası sahillerine geri döner ve gündüz vakti köy halkının tütün tarlasında çalıştığı bir saati kollayarak, köy kahvesinde ahalinin zenginlerinden Kiryako’yu kaçıırıp 3000 kuruş fidye ister. Sözü edilen eşkıya, güvenlik güçleriyle karşı karşıya gelmeden kılık değiştirerek adalara kaçır.^[60] Adalardan beslenen çeteler görüldüğü üzere kıyı şeridinde yakın yörelerde faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır.

[56] BOA, DH. EUM. EMN. 79/19, 20 Nisan 1330.

[57] BOA, DH. EUM.3.ŞB. 4/42, 12 Mart 1331.

[58] BOA, DH. EUM.3.ŞB. 29/36, 31 Teşrin-i Evvel 1331.

[59] BOA, DH. EUM.3.ŞB. 29/17, 16 Nisan 1331.

[60] Cihan Özgün - Aysun Sarıbey Haykıran, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Zamanlarında Eşkıyanın Gölgesinde Bir Kaza: Kuşadası”, History Studies, Volume 4, Issue 4, November 2012, s.282-283.

Çetecilik faaliyetlerinin yoğun olduğu yerlerden birisi de Muğla'dır. Muğla ve havalisinde çetelerin faaliyetleri hız kazanınca ve askerlerin o sırada cephe de olmasından dolayı, Mutasarrıflık, firar etmiş şahıslardan yine Rum çetelerle mücadele etmek için bir çete teşkil edilmesini ve bu çeteye dâhil olup hizmet verenlerin de affedilmesini Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir.^[61] Bu şekilde Müslüman ahali den eşkıyalık faaliyetinde bulunanlar da kontrol altına alınmak istenmiştir. Nitekim Yunanlar lehine çalışanların hepsi de yerli Rum değildir. Bazen Müslüman ahali içerisinde de bu tür kişiler çıkmıştır. Bunlardan bir tanesi Polis Ali Rıza isminde birisidir. Komanovalı Polis Ali Rıza Balkan Savaşı'nda Komanova mağlubiyetini müteakip yabancılarla işbirliği ederek İslam ahaliye zulüm ve işkenceler yapmıştı. I. Dünya Savaşı patlak verdikten sonra bu kişi, Selanik'e gelerek orada da Müslümanlar aleyhinde bir müddet çalışmış ve sonra Atina'ya geçmiştir. Bu şahıs bu defa Söke ve civarında eşkıyalık için Atina'da bulunan İtilaf Hükümetleri Kumandanlığı tarafından Anadolu sahiline gönderilmişti. Ali Rıza, propaganda yapan diğer Rum çeteleriyle birlikte Osmanlı toprakları dâhilinde ihtilal çıkarmak ve asayiş ihlal etmek maksadına yönelik faaliyetleri bulunmaktaydı.^[62] Rum çetelerinin bazen de Osmanlı'nın savaş halinde bulunduğu İtilaf kuvvetlerince desteklenerek Anadolu'ya getirildikleri anlaşılmaktadır.

Marmaris'in Turgut Karyesine, bir İtalyan zırhlısı ve bir motoru himayesinde 400'ü aşkın silahlı Rum eşkıyası çıkarılmıştı. Buraya ayak basan Rum eşkıyası ile işbirliği yaparak yöre halkını öldürme, yaralama ve ahalinin ev eşyalarıyla hayvanlarını gasp ve tahrip etmek suçlarından içlerinde Türk unsurunun da bulunduğu Rumlar tespit edilmişti. Bunlar, Karabacak Marko oğlu Yani, Kıbrıslı Mihal oğlu Nikola, kardeşi Espiro, Karakaçakoğullarından Nikola'nın oğlu Nikita, diğer oğlu Dimitri, Kıbrıslı Mihal damadı Petro, biraderi Todori, Orhaniye karyesinden Babuşçu Kıstantin oğlu Dimitri, kardeşi Vasil, diğer kardeşleri Nikita ve İliya, Pavli'nin oğlu Mihal, diğer oğlu Nikita, Turgut karyesinden Kaladaki Yorgi'nin oğlu Vasil, Selimiye Karyesinden Kıstı mahdumu Mihal, Turgutlu Kaşutluoğlu, Yani oğlu Yorgi, Bayır karyesinden Kuyucu oğlu Mehmet ve Deli Bekir oğlu Süleyman, yargılanmış ve idam cezasına çarptırılmışlardır. Ancak bu karar, hükümlüler ele geçirilemediği için gıyaben verilmiştir. Ele geçirildikleri takdirde tekrar yargılanma yolu açık olacaktır.^[63] Hükümetin I. Dünya Savaşı boyunca uğraşmış olduğu çetecilik, savaşın sona ermesi ve Osmanlı'nın yenik düşmesiyle birlikte önü alnamaz hale gelecektir.

[61] BOA, DH. EUM.6.ŞB. 11/55, 30 Teşrin-i Sani 1332.

[62] BOA, DH. EUM.3.ŞB. 12/39, 22 Mart 1332.

[63] BOA, (İradeler, Dosya Usulü İradeler Tasnifi) i.DUİT. 174/3, 5 Mayıs 1333.

I. Dünya savaşı sona erdikten sonra Batı Anadolu'daki Rumların çetecilik faaliyetleri Müslüman halkın malına, canına ve namusuna saldırma şekline dönüşmüştür. Nurettin Paşa'nın verdiği bilgiye göre daha İzmir işgal edilmeden evvel saldırılar başlamıştır;

Rumların burada Müslüman halka eziyetleri ileri boyutlara ulaşmıştır. Söke'nin Yoran Karyesi halkından Ali Rıza Efendi ve hanımını soyarak çıplak ve kolları bağlı olduğu halde sokaklarda teşhir ve darp etmişler, bundan sonra katletmişlerdir. Yine Söke'nin Domatça Nahiyesi yakınındaki Hristiyan ahali Sisam'dan gelen Rum eşkıyalarla beraber Jandarmakarakolunu yağma etmişlerdir.^[64]

Bu tür yağma, adam öldürme ve tehditler üzerine Müslüman ahali mahkemeye başvurmuştur. Buradaki ifadeye göre, Söke'nin Rum Mahallesi'nden Esteradi oğlu Yorgi, diğer Rumlar gibi halkı galeyana getirici ve aşağılayıcı sözler kullanmış ve şahitlerin ifadesiyle, “*Buraya herhalde gelecek Yunan Hükümeti adildir. Sizin hükümet adaletsizdir*” gibi sözler sarf ettiği sabit olunca mahkeme bu kişiye 12 lira para cezası vermek suretiyle cezalandırmıştır.^[65] Yine Söke'nin Yoran Sokağı mevkii Divan-ı Umumiye memuru Ali Efendi, din değiştirerek Müslüman olan bir Rum kızıyla evlenmiştir. Bu durumu içlerine sindiremeyen Rumlar, Ali Efendi'nin kapısını kırarak kendisini yaralamışlar ve evdeki eşyalarını tamamen yağma etmişlerdir.^[66]

Mütareke sırasında İzmir Vali ve Kumandanı olan Nureddin Paşa'nın Dâhiliye Nezaretine göndermiş olduğu telgrafa göre; İzmir'de, Büyük Ermeni Kilise'sinde İtilaf Devletleri temsilcileri, Rum ve Yahudi ruhani reislerinin de bulunduğu bir toplantı yapılmıştı. Bu toplantıda dini reisler birer konuşma yapmışlar ve bu konuşmalarında Ermenistan'ın teşkilinden ve Rumlar ile Ermeniler arasındaki sevgiden bahsedilmiştir.^[67] Yaşanan bütün bu gelişmeler, Osmanlı'nın savaştan yenik çıkması ve Yunanistan'ın da galip devletler tarafında yer almasıyla, yerli Rumların düşmanca hareketinin artacağına bir işaretiydi.

Mütareke döneminde her ne kadar Menteşe Sancağı Yunan işgaline uğramasa da, bu bölgede yaşayan Rumlardan bir kısmı aynen Aydın ve İzmir'de olduğu gibi Megali İdea için çalışmaktan geri durmamışlardır.^[68] Bir başka Yunan işgal sahası olan Aydın, Yunanlar tarafından işgal edildikten sonra buradaki yerli Rumlar, burada yaşayan Müslüman halka karşı tehditkâr sözlerle baskı altına almaya çalışmaktaydılar. Hatta buradaki Müslümanları asmaktan, kesmekten bahsetmeleri

[64] BOA, DH. EUM.6.ŞB. 49/72, 3 Şubat 1335.

[65] Söke Şeriyeh Sicili, 282, 176/255, 3 Zilhicce 1337 (31 Ağustos 1919).

[66] BOA, DH. EUM. AYŞ. 9/57, 20 Mayıs 1335.

[67] BOA, DH. EUM.6.ŞB. 49/72, 3 Şubat 1335.

[68] Ünal Türkeş, Kurtuluş Savaşında Muğla, Yelken Matbaası, İstanbul 1973, s.172.

sürekli olarak arzeder hale gelmişti.^[69] Bu şekilde Rumlar her ne şekilde olursa olsun, kendileriyle işbirliği yapmayan Rumlar da dâhil olmak üzere, Batı Anadolu'da yerli halkı canından bezdirmişlerdir. Hem casusluk ve propaganda faaliyetleri hem de çetecilikle adam öldürme, adam kaçıtırma, yağma vb şeylerle bu yöreyi Yunanistan'a katmak istemişlerdir.

Sonuç

Altı asırdan daha fazla bir süre tarih sahnesinde kalmış olan Osmanlı Devleti, kuruluş ve gelişme dönemlerinin ardından duraklama ve gerileme dönemlerine girmiştir. Gerileme döneminin tesadüf ettiği 1700'lü yıllarda bünyesinde pek çok milleti de barındırdığından bu milletler yavaş yavaş Osmanlı'dan koparılmak için kışkırtılmaya başlanmıştır. Buradaki kışkırtıcıların başında Rusya gelmektedir. Ardından İngiltere ve Fransa gibi devletlerin de müdahalesiyle Osmanlı toplumu içerisindeki azınlıklar bağımsızlıklarına Avrupalı devletlerin gayretleri neticesinde kavuşacaklardır. Bu şekilde bağımsızlığına kavuşan devletlerden birisi de Yunanistan'dır. 1830 tarihinde Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir hale gelen Yunanistan, bundan sonraki süreçte sürekli olarak Osmanlı toprakları üzerinde hak iddiasında bulunmuştur. Yunanistan'ın böyle bir hak iddiasında bulunmasında elindeki en önemli koz Anadolu'da yaşayan yerli Rumlardır.

Anadolu'daki Rumlara Tanzimat, Islahat ve daha sonra Meşrutiyetle verilen haklar, onların devlete bağıını güçlendirmekten çok uzak kalmıştı. Çünkü onlar, Megali İdea çerçevesinde kendilerini Büyük Yunanistan'ın bir parçası olarak görmüşlerdir. Büyük ülkü olarak adlandırılan Megali İdea'yı gerçekleştirmek adına cemiyetler teşkil edilmiş ve bu cemiyetler vasıtasıyla, büyük devletlerinde yardımını da temin etmek suretiyle Büyük Yunanistan'a bir adım daha yaklaşmıştır. Bu noktada yerli Rumların, özellikle I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı'nın İttifak Devletleri safında savaşa katılmasıyla birlikte faaliyetleri önem kazanmıştır. Bu sebeple bunu fırsat bilen yerli Rumlar, özellikle Batı Anadolu'da gizliden gizliye faaliyete girişmişlerdir. Öyle ki Batı Anadolu, adalara yakın olması sebebiyle kolayca sızılabilir bir yer konumundadır. Bunu iyi değerlendiren Rumlar, burada casusluk ve çetecilik faaliyetinde bulunmaya başlamışlardır. Adalardan kaynağını alan bu faaliyetlerinde İngiliz ve Fransızlardan da yardım görmüşlerdir.

[69] ATASE, K. 93, G. 90, B. 90-14.

Batı Anadolu'da yaşayan yerli Rumlar, bazen Yunanistan'a bazen de ileride müttefikleri olacak olan İtilaf Devletleri lehine bilgi sızdırmışlardır. Bu sayede İtilaf Devletlerinin de güvenini kazanıp, bu toprakların kendilerine verilmesini sağlama gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu casusluk faaliyetlerinin yanı sıra, bu bölgede yağma, adam öldürme, adam kaçırma gibi çetecilik faaliyetlerinde de bulunmuşlardır. Bu faaliyetleri buradaki Müslüman halka korku salıyor ve onların üzerinde bir baskı ortamı oluşturuyorlardı. Her ne kadar bu gibi durumlarda yerel yöneticiler önlem almışlarsa da çok da etkili olduğu söylenemez. Özellikle Mondros Mütarekesi imzalanıp, Osmanlı savaştan yenik çıkınca, bu baskı ortamı aleni adam öldürme ve yağma yapma şeklinde kendini göstermiş ve İzmir'in işgali ise bu durumu adeta perçinlemiştir.

Fakat her ne olursa olsun I. Dünya Savaşı'nda ve devamındaki mütareke öne- minde Rumların bu ihanetleri kendi kendilerinin huzurlarının kaçmasına ve ni- hayetinde buradan göç etmelerine sebep olmuştur. Bunun yanında çok sayıda Müslüman ya hayatını kaybetmiş, ya da yurtlarını terk etmek mecburiyetinde kalmıştır. Yaşanan bütün bu felaketler Yunanistan için bir ders olmamış ve Megali İdea ülküsünden bir türlü vazgeçmemiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)
Söke Şeriyeye Sicili
Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK)

SÜRELİ YAYINLAR

- Düstur*, Tertip 2
Sabah
Tanin
Tasvir-i Efkâr

KİTAP VE MAKALELER

- ADIYEKE, Ayşe Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, TTK yayınları, Ankara 2000.
- AKER, M. Şefik, 57. *Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1920)*, ATASE, Ankara 2006.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.III/III, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- BERKER, Aziz, "Mora İhtilali Tarihçesi", *Tarih Vesikaları*, C.II, S.12, Nisan 1943, s.473-480.
- ÇAKMAK, Zafer, *Batı Anadolu'da (İzmir ve Havalisinde) Rumların Faaliyetleri (1919-1922)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2004.
- DUMAN, Önder, *Emperyal Bir Araç Olarak Rum-Pontus Sorunu (1908-1918)*, Berikan Yayınları, Ankara 2010.
- EFİLOĞLU, Ahmet, *İttihat ve Terakki'nin Azınlıklar Politikası*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007.
- GÖKÇEN, Salim, *Türkiye'de Rum-Yunan Vahşet ve Terörü*, IQ yayıncılık, İstanbul 2010.
- GÜLER, Ali, *Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü*, Ocak Yayınları, Ankara 1999.
- GÜLSOY, Ufuk, "Cizye'den Vatandaşlığa: Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni", *Türkler*, C.XIV, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- GÜNAY, Necla, "Filiki Eteryay Cemiyeti", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.6, S.1 (2005).

- GÜREL, Şükrü S., *Tarihsel Boyutları İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1993.
- KERİMOĞLU, Hasan Taner, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rum Politikası 1908-1914*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2008.
- KITSIKIS, Dimitri, *Yunan Propagandası*, Meydan Neşriyat, İstanbul 1964.
- KÖSE Osman, "Balkanlarda Rus Konsolosluklarının Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Turkish Studies*, Volume 1/2 Fall 2006, s.153-171.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, *Milli Mücadele'de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999.
- MUTLU, Cengiz, "Balkan Savaşları'ndan Lozan Konferansı'na Osmanlı Devleti'nde Rumların İç ve Dış Göçleri", *History Studies*, Volume 4, Issue 2, July 2012, s.257-288.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul 1983.
- ÖZDEMİR, Mustafa, "I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti Tarafından Gerçekleştirilen Rum Tehciri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/14, (2007/Bahar), 27-40.
- ÖZGÜN, Cihan – SARİBEY HAYKIRAN, Aysun, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Zamanlarında Eşkiyanın Gölgesinde Bir Kaza: Kuşadası", *History Studies*, Volume 4 Issue 4, November 2012, s.277-292.
- SERBESTOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.
- ŞAHİN, M.Süreyya, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.
- TOPRAK, Zafer, "1909 Cemiyetler Kanunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, I, İletişim Yayınları, s.205-208.
- TOSUN, Ramazan, *Türk-Yunan İlişkileri ve Türk-Rum Nüfus Mübadelesi*, Palet Yayınları, Konya 2014.
- TURAN, Mustafa, *Yunan Mezalimi İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.
- TÜRKEŞ, Ünal, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, Yelken Matbaası, İstanbul 1973.
- YERASİMOS, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye (Bizans'tan Tanzimat'a)* C. I, (çeviren: Babür Kuzucu), Gözlem Yayınları, İstanbul 1974.
- YETKİN, Sabri, *Ege'de Eşkiyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- YILDIRIM Seyfi - SOFUOĞLU, Adnan, *Siyasi Faaliyetleriyle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Rum-Ortodoks Patrikhanesi*, Köksav Yayınları, Ankara 2010.

I. Dünya Savaşı Yıllarında Çarşamba/Samsun ve Çevresinde Rum Çete Faaliyetleri

Yrd. Doç. Dr. Mehmet AYDIN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / SAMSUN

Doç. Dr. Önder DUMAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / SAMSUN

Giriş

Osmanlı millet sistemi içerisinde seçkin bir konuma sahip olan Rumlar^[1] asırlar boyunca kendilerine sağlanan ayrıcalıklar sayesinde refah içerisinde yaşamışlardır. Bürokraside ve iktisadî sahada oldukça etkin konumda olan Rumlar, diğer gayrimüslim unsurlar gibi eğitim ve kültür alanlarında faaliyetlerini serbestiyet içerisinde yürütmüşler, dolayısıyla etnik ve dini kimliklerini muhafaza etmişlerdir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren milliyetçilik rüzgârlarının etkisiyle ve Avrupa devletlerinin yardımıyla Osmanlı yönetimine karşı ayaklanan Rumlar, 1829'da Yunanistan'ı kurmuşlardır^[2]. Bu gelişme sonrasında, Osmanlı yönetiminin kendi sınırları içerisinde kalan Rumları ayrılıkçı fikirlerden arındırmak için almış olduğu tedbirler pek de olumlu manada sonuç vermemiş ve 20.yy.ın başlarına gelindiğinde Osmanlı Rumları arasında "Megali Ğdea", "Büyük Yunanistan" ve "Pontusçuluk" çalışmaları doruk noktaya ulaşmıştır^[3]. Ğnebolu'dan Batum'a kadar uzanan sahayı Yunanlılaştırmak ve burada bir "Pontus Cumhuriyeti" kurarak, Yunanistan'la birleştirmek amacındaki Pontus çalışmaları II. Meşrutiyet ve I.Dünya Savaşı yıllarında Orta Karadeniz ve özellikle de Canik (Samsun) bölgesinde yoğunluk kazanmıştır^[4]. Ğşte mevcut çalışma Canik sancağının bir kazası konumunda bulunan

[1] İlber Ortaylı, "Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu", Tarih Botunca Türk Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar) Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Ankara 1986, s. 165.

[2] M. Süreyya İahin, Fener Patrikhanesi ve Türkiye, Ötüken Yayınları, Ankara, s. 203-204.

[3] Herkül Milas, Geçmişten Bugüne Yunanlılar Dil, Din ve Kimlikleri, İstanbul 2003, s. 221.

[4] Mahmud Goloğlu, Anadolu'nun Milli Devleti Pontos, 1973, s. 237.

Çarşamba^[5] ve yakın çevresindeki bu Pontusçuluk çalışmalarını ve bu çalışmaların temelini oluşturan çete faaliyetlerini tespit etmeye yöneliktir.

I. Dünya Savaşı'nda Samsun'da Rum Çete Örgütlenmesi ve Rusya

Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914'de seferberlik ilan ederek savaş hazırlıklarına başladı ve bu kapsamda Müslümanlarla birlikte gayrimüslimleri de silahaltına davet etti^[6]. Ancak bu davet Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Samsun'da da yeterinde karşılık bulmadı. Ermeniler gibi Rumlar da firar ederek, dağlık bölgelerde küçük çeteler kurdular ve bölge asayişini tehdit etmeye başladılar. Nitekim bu çeteler sancak dahilinde 1915 yılı sonuna kadar Türklere ait 500 kadar evi yakmıştır^[7].

1916 yılı başlarında Rusların Giresun'a, Harşit vadisine kadar ilerlemeleri ile birlikte bölgedeki Rum çete faaliyetleri gerek sayı, gerekse nitelik bakımından oldukça arttı. Bu duruma gelinmesinde hem Amasya Metropolitleri Ghermanos Karavenghelis'in kişisel gayretleri, hem de Rusya'nın yardımları etkili oldu. Nitekim Karavenghelis yaptığı çalışmaları şu şekilde anlatmaktadır. *“Başlangıçta küçük ve düzensiz olan bu grupları, Makedonya'daki mücadelemizden edindiğim uzun süreli deneyimle, düzenli ve savaşılabir gerilla birlikleri olarak örgütlemeye başladım. Bu birliklerin sayısı çoğaldı. Onların başına bu göreve layık ve savaş deneyimi olan komutanlar geçtikten sonra, bu unvanları ki onlara ben kendim veriyordum, bu gruplar gerçek askeri birliklere dönüştü. Her biri taşranın bir bölgesini himayesi ve salt yetkisi altında bulunduruyordu.”*^[8] Karavenghelis kişisel gayretleri ile Rum çetelerini örgütlerken, Rusya bu çetelere lojistik destek sağlamaktaydı. Hatta kimi zaman çetelere para dahi vermekteydi. Tüm bunların karşılığında Rusya'nın temel beklentisi Rum çetelerinin faaliyetlerini daha geniş bir bölgeye yaymaları ve böylelikle Osmanlı 3. Ordusunun iki ateş arasında bırakılmasıydı. Bu durum kuşkusuz Rusların olduğu kadar Rumların da menfaatineydi. Çünkü Rumlar böylelikle *“Pontus”* hedefi doğrultusunda yaptıkları tüm hazırlıkları artık rahatlıkla eylem safhasına dökebileceklerdi Nitekim bu düşüncelerle 1916 yılı Mayıs'ında

[5] 1914 yılı itibarıyla Çarşamba'nın toplam nüfusu 67.828 olup, bu nüfus içerisinde 53.481 Müslüman, 9.942 Ermeni, 3.733 Rum bulunmaktaydı. Diğer bir ifadeyle nüfusun %79' u Müslüman,

%14'ü Ermeni, %5'i Rum'dur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sicil-i Nüfus Müdüriyeti (SNM), 42/37.

[6] Düstür, Tertib-i Sani, C: 6, s. 662-663.

[7] Pontus Meselesi, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1338, İkinci Kısım, s. 56

[8] Georgios Nakracas, Anadolu ve Rum Göçmenlerinin Kökeni, Çev: İbrahim Onsunuğlu, Belge Yayınları, İstanbul 2003, s. 216.

Rusya bölgedeki çetelerle irtibata geçmiş ve bir ittifak anlaşması yapmıştır^[9].

Anlaşmaya göre çeteler sorumluluk bölgelerinde şu esaslar dâhilinde hareket edeceklerdi^[10].

- a) Rumların Osmanlı birliklerinde askerlik yapmalarına engel olunacak.
- b) Osmanlı ordularının geri bölgesinde istenildiği zaman harekete geçilecek, birbirleriyle irtibatlı silahlı büyük çeteler oluşturulacak.
- c) Rus orduları ileri harekâta geçtiği takdirde bu çeteler telgraf ve telefon hatlarını kesecek, Osmanlı ordusu geri çekilirken baskınlarla tehdit edilecek.
- d) Rus ordusunun ilerlemesiyle paralel biçimde Türk köy ve kasabaları basılacak.
- e) Osmanlı Hükümeti Hristiyan ahaliyi çete faaliyetleri nedeniyle iç bölgelere sevk etmeye kalkışırsa topluca isyan edilecek ve buna engel olunacaktı.

Bu anlaşma esasları doğrultusunda Rusya'nın desteğiyle Rum çeteleri teşkilatlanma çalışmalarına başladılar. Vasil Usta adı verilen çete başının önderliğinde yürütülen çalışmalar sonunda Bafra ile Fatsa arasında kalan bölgede kısa sürede 50-100 mevcutlu çeteler oluşturuldu. Dahiliye Nezareti tarafından 1917 yılı başında bölgedeki asayiş durumunu araştırmak üzere görevlendirilen bir "Tahkik Heyeti'nin" 17 Temmuz 1917 tarihli raporuna göre çoğu Rumlardan oluşmak üzere Samsun'da 11, Bafra'da 13, Çarşamba'da 8 Terme ve Ünye'de 3 çete mevcuttu^[11]. Canik Mutasarrıflığı'nın tespitlerine göre ise Samsun ve Çarşamba'da 15'er, Bafra'da 13, Terme'de 6, Giresun'da 3 ve Ordu'da 1 çete bulunmaktaydı^[12].

Çarşamba'da ve Çevresinde Rum Çete Faaliyetleri

Çarşamba ve çevresindeki Rum çeteleri Ermenilerle oldukça yakın bir işbirliği içerisindeydiler. Esasında bu bölge Rusya'nın öncülüğünde temeli atılan "Rum-Ermeni ittifadının" en önemli faaliyet sahalarının başında gelmekteydi. Yukarıda da ifade dildiği üzere bu bölgede Rum ve Ermenilerden müteşekkil 15 kadar çete bulunmaktaydı. Bu çeteler içerisinde gerek faaliyetleri gerekse efrat sayısı öne çıkan çeteler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir^[13].

[9] BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem-i Hususi (DH. EUM. KLH.) 3/39-A Heyet-i Tahkikiyece Hazırlanan Rapor 12. 05.1333 (12 Temmuz 1917).

[10] BOA, DH. EUM. KLH. 3/39-A Heyet-i Tahkikiyece Hazırlanan Rapor 12. 05.1333 (12 Temmuz 1917).

[11] BOA, DH. EUM. KLH. 3/39-A Mücrimin-i Siyasiye Hakkında Heyet-i Tahkikiyece Elde Edilen Tahkikat, Malumatı Havi Defter 12. 5. 1333 (12 Temmuz 1917)

[12] BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 6. şube (DH. EUM. 6. şb.) 24/31 Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne tezkire 13 Telrin-i Evvel 1333 (13 Ekim 1917).

[13] BOA, DH. EUM. KLH. 3/39-A Mücrimin-i Siyasiye Hakkında Heyet-i Tahkikiyece Elde Edilen Tahkikat, Malumatı Havi Defter 12. 5. 1333 (12 Temmuz 1917)

Mıntıka	Çete Reisi	İkâmetgahı	Açıklama
Çarşamba	Keskinoğlu Mestan, Hüseyin	Ayvacık	Rum, Ermeni ve Müslümanlardan oluşur.
Çarşamba	Keskinoğlu Hamid, Mehmed	Ayvacık	Rum, Ermeni ve Müslümanlardan oluşur.
Çarşamba	Tahir	Balahor	Rum, Ermeni ve Müslümanlardan oluşur.
Çarşamba	Ohannes	Çarşambalı	Ermeni ve Rumlardan oluşur
Çarşamba	Akupolos	Katranlı	Rum ve Ermenilerden oluşur
Çarşamba	Afıryan	Çarşambalı	Rum ve Ermenilerden oluşur
Çarşamba	Sakil	Çarşambalı	Rum ve Ermenilerden oluşur
Terme, Ünye	Zil Ohannes	-	-
Terme, Ünye	Bariç, namı diğer Yorgi	-	-
Terme, Ünye	Haroti (?)	-	-

Tabloda da görüldüğü üzere bölgedeki çetelere Rum ve Ermenilerin yanı sıra Müslümanlar da katılmışlar ve hatta çete başlığı dahi yapmışlardır. Ayvacık köyünden Keskinoğlu Mestan, Keskinoğlu Hamid ve Tahir'in Rum, Ermeni ve Müslümanlardan oluşan çeteleri yönlendiriyor olmaları bu noktada oldukça dikkat çekicidir. Anlaşılan o ki, Rusya bölgedeki Rum ve Ermenilerin yanı sıra bazı önde gelen Müslümanları da para karşılığında elde etmişti.

Çarşamba ve çevresindeki bu çeteler Ruslar tarafından önemli ölçüde desteklenmekteydi. Ruslar çetelerin etkinliğini arttırabilmek için sürekli olarak silah ve cep hane ile birlikte para da göndermekteydiler. Ruslar yine ayrıca dağlardaki çetecilerin eğitilmesine de katkı sağlamaktaydılar. Nitekim bunun için sahillere yanaşan Rus gemileri “posta” olarak tabir edilen belirli sayıdaki çeteciye alarak Trabzon'a götürmekte ve çeteciler burada Rum ve Ermeni subayların denetimi altında yaklaşık iki hafta silah ve bomba eğitimi aldıktan sonra tekrar alındıkları yerlere bırakılmaktaydılar. Postaların indirme ve bindirme işlemleri Çarşamba bölgesinde Derbent, Ağcasaz, Gsmail Boğazı ile Çobantabağı Ormanı adı verilen mevkiilerde icra edilmekteydi^[14].

Rus torpidolarının bu mevkilere güvenli biçimde yanaşması için oldukça farklı bir parola sistemi kullanılmaktaydı. Telsiz ve telefon gibi haberleşme vasıtalarının kullanılmadığı bu sistemde, taraflar birbirlerini karadan ve denizden görmekte, belirli hareket ve işaretler üzerinden haberleşmekteydiler. Haberleşme için öncelikle çıkarmanın yapılacağı mevkie yakın ve denizden rahatlıkla görülebilecek bir noktaya altı kişilik bir çete grubu çıkarılmaktaydı. Bunlar torpidonun sahile

[14] BOA, DH. EUM. KLH. 3/39-A Haralambidis'ten Pederi Çimenli Dimitri'ye gönderilen mektup tercümesi 9 Eylül 1916, Kumandan Artatov'un 27 Ağustos 1916 tarihli mektubunun tercümesi.

yaklaşmasıyla birlikte daha önce tespit edilen parola sistemindeki esaslara göre oturarak veya kalkarak belirli işaretlerle torpidoya “gelin” veya “gelmeyin” şeklinde haber göndermekteydiler. Buna karşılık denizden karaya haber gönderilecek ise torpidonun baş ve kış kısmındaki bandıralardan istifade edilmekteydi. Oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan bu haberleşme sisteminde her bir işaret belirli rakamı, rakamlar bir harfi veya sözcüğü ifade etmekteydi^[15].

Torpidolardan sahile postaların yanı sıra çetelerin ihtiyaç duyacağı silah ve cephane de indirilmekteydi. Nitekim Temmuz 1917’ye kadar Ruslar tarafından Samsun ve çevresindeki Rum çetelerine bu şekilde gönderilen silah adedi beş bini bulmaktaydı^[16]. Silah ve cephane sevkiyatı için daima torpidolar sahile yanaşmamakta, kimi zaman da torpidolar açıkta bekletilmekte ve filikalarla sevkiyat yapılmaktaydı. Nitekim Canik Mutasarrıflığı’nın 6 Temmuz 1918 tarihli bir yazısında Terme’nin Küçük Ada sahilinde bir filika içerisinde yapılan aramada 2.250 adet Rus mavzer fişeği bulunduğu belirtilmekteydi^[17].

Rusya’nın her yönüyle desteklediği çeteler 2 Kasım 1916’da Terme kasabasını yağmalayarak ilk büyük çaplı eylemlerine imza attılar. Eylem sabah saatlerinde dört Rus torpidosunun kasabayı bombardıman etmesinin hemen ardından gerçekleşti ve yağmaya çevredeki 200 çetenin yanı sıra Ruslar tarafından karaya çıkarılan 100 çeteci de katıldı^[18]. Bombardıman ve ardından gerçekleşen baskında 9 kişi hayatını kaybederken, 2 kişide yaralandı. Ertesi gün kasabadaki zarar ve ziyanı tespit etmeye yönelik kurulan komisyonun tespitlerine göre kasabada 3.100.000 kuruşluk maddi zarar oluşmuştu^[19].

Bölgedeki Rum ve Ermeni çetelerinin faaliyetleri bu baskınla sınırlı kalmadı. Gülerleyen dönemlerde çeteler yol kesmeye, erzak kollarına saldırmaya, aşar ve iaşe ambarlarını yağmalamaya başladılar. Nitekim Rum çeteciler 15 Temmuz 1917’de Çarşamba’ya gelmekte olan köylülere gıtalı ve Uzunköprü mevkiilerinde saldırmış, saldırıda bir kişiyi öldürmüşler, köylülere ait malları ise gasp etmişlerdir^[20]. 24 Temmuz 1917’de ise köylülerine erzak götüren Çarşamba’nın Çayırçökek ahalisine ve bunlara eşlik eden Büyüklü karakolundan jandarmalara Akpeykar

[15] BOA, DH. EUM. KLH. 3/39-A Haralambidis’ten Pederi Çimenli Dimitri’ye gönderilen mektup tercümesi 9 Eylül 1916.

[16] BOA. DH. EUM. KLH. 3/39-A Kumandan Artatov’dan Dimitri Haralambidis’e gönderilen mektup tercümesi 27 Ağustos 1916.

[17] Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH), Klasör (K): 2942, Dosya (D): 603, Fihrist (F): 1-53.

[18] Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, C: II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 399.

[19] Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu’da Ermeni Mezalimi I 1906-1918, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1995, s. 290-303. ; Önder Duman, Birinci Dünya Savaşı Sırasında Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Ermeni Terör Faaliyetleri, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2002, s. 89-96. (Bkz. Ek: I)

[20] ATASE, BDH, K: 2895, D: 390, F: 2-17.

mevkiinde Rum çeteleri saldırmış ve saldırılarda jandarmalardan Onbaşı Bekir ve Ğznet katledilmiş, ahalden bir kişi iple boğulmuştur^[21].

Bu türden saldırılar ilerleyen günlerde ivme kaybetmeksizin devam etmiş olsa gerekti ki, kaza dâhilindeki mevcut asayişsizlik halkın şikâyetlerine sebebiyet vermiştir. Yapılan şikâyetlerde çetelerin köylere baskınlar gerçekleştirerek köylüye ait mahsulü gasp ettiği, baskınlarda pek çok kişinin katledildiği dile getirilmekte, ilgili makamlardan gerekli emniyet tedbirlerini almalarını istenmekteydi^[22]. Mevcut asayişsizlikten halkın yanı sıra bölgedeki 3. Ordunun lojistik desteğini sağlayan Menzil Müfettişliği de şikâyet etmekteydi. Merkezi Suşehri'nde bulunan Menzil Müfettişliği'nin 3. Ordu Komutanlığı'nın gönderdiği 8 Ağustos 1917 tarihli bir yazıda şu ifadelere yer verilmekteydi^[23]: “Çarşamba kurasında nehb ve garat günden güne artmakta Rum, Ermeni ve İslamlardan mürekkeb çetelerin köylere basarak ve adam öldürmekteki cinayati tevali etmekte olduğu gibi iki gün mukaddem eşraftan Atbaşzade Enver Efendi merkez kazaya yarım saate karib bir mahalde vahşiyane katledilmiş ve vaka-yı mezkure asayiş nokta-ı nazarından efsar-ı umumiye üzerine sui tesir icra eylemekte bulunmuştur. Takib ve tenkili için Çarşambâda kuvvet olmadığı ve şimdiye kadar yapılan takibattan da bir semere iktitaf edilmediği vekayii tekrarıyla sübût bulduğu ve erbab-ı şekavetin şekaveti mütevaliyesi ziraat ve aşarın cibayetini işkal eylediği ma'rûzdur.”

Görüldüğü üzere Menzil Müfettişliği Çarşamba ve çevresindeki asayişsizlik nedeniyle zirai faaliyetlerin sekteye uğradığını, aşar gelirlerinin toplanmadığını dile getirmekteydi. Anlaşılan bu durum 3. Ordu'nun iaşesini olumsuz yönde etkilemekteydi.

Rusya'nın desteğiyle 3. Ordunun hemen geri bölgesindeki bu Rum çete şekavetine karşı yerel mülki ve askeri idare oldukça hazırlıksız yakalanmıştı. Çünkü ülke genelinde uygulandığı üzere burada da asayiş ile sorumlu jandarma birliklerinin üçte ikisi 1916 yılı başlarında düzenli ordu bünyesine dahil edilmiş^[24] ve jandarma kadrolarında oluşan boşluk silah kullanma kabiliyetine dahi sahip olmayan “ikmal efradı” ile doldurulmaya çalışılmıştı^[25]. Dolayısıyla bu düzenleme jandarmaya önemli ölçüde güç kaybettirmişti. Çünkü silah altına alınan yeni jandarmaların çoğu 45-50 yaşlarında olup, askeri talim ve terbiyeden geçirilmeden karakollarda görevlendirilmişti. Ayrıca bu jandarmalar eski silahlarla teçhiz edilmişlerdi. Dolayısıyla bu nitelikleri haiz jandarmalarla Rum çetelerine karşı mücadele etmek, asayiş sağlamak mümkün değildi. Ğşte bu yüzden 1916 yılı ortalarında “takip müfrezeleri” ku-

[21] ATASE, BDH, K: 2895, D: 390, F: 6-1..

[22] ATASE, BDH, K: 2294, D: 43, F: 12.

[23] ATASE, BDH, K: 2895, D: 390, F: 2-24.

[24] Aziz Samih, Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları, Ankara 1934, s. 24.

[25] BOA, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH. İUM.) E-6/102 Mevcud Seyyar Jandarma Taburlarının Suret-i Tebdilleri ve Yeni Taburların Teşkilatı 1 Mart 1331 (14 Mart 1915).

ruldu^[26] ve bu müfrezeler marifetiyle Rum çeteleri takip edilmeye başlandı^[27]. Bu dönemde ayrıca Rum çetelerine karşı mücadele etmek üzere halka silah da dağıtılmıştır^[28]. Silahlandırılan bu kişilerin başlıca görevi buldukları mahallelere yönelik Rum çete baskınlarına karşı koymak ve gerektiğinde jandarma ile birlikte eşkıya takip etmektir. Elimizdeki belgeler söz konusu görevi ifa ederken yararlılık gösteren ahalinin para ile ödüllendirildiğine işaret etmektedir^[29]. Nakdi mükâfat yöntemi ile eşkıya takip işini halk nezdinde özendirmeye çalışan hükümet, bunun yanında çatışmalarda hayatını kaybeden kişilerin geride kalan ailelerini de unutmamaktaydı. Nitekim alınan karar gereğince çete takibinde hayatını kaybedenlerin ailelerine, tıpkı asker aileleri gibi maaş tahsis edilmekteydi^[30].

Tüm bu alınan tedbirlere dayanılarak 1917 ve 1918 yıllarında Çarşamba ve çevresinde Rum ve Ermeni çeteleri ciddi biçimde takip edildi, çetelere önemli kayıplar verdirildi. Nitekim belgelerden tespit edebildiğimiz kadarıyla Çarşamba ve Terme bölgesinde 27 şubat 1917 ile 28 Ağustos 1917 arasındaki altı aylık dönemde 55 çeteci öldürülürken, 46 çeteci de yaralı olarak ele geçirilmiştir^[31].

Bölgedeki asayişin temin etmeye ve Rum çete varlığını ortadan kaldırmaya yönelik tüm bu askeri tedbirler savaş sonuna kadar devam ettirilmeye çalışılmıştır. Ancak buna rağmen bölgede tam anlamıyla asayiş temin edilememiş ve bu durum gerek kaza idaresi ve gerekse de Canik Mutasarrıflığı tarafından sürekli olarak şikâyet konusu edilmiştir^[32].

Netice itibarıyla I. Dünya savaşı yıllarında Çarşamba ve çevresinde Rum ve Ermeni çetelerinden kaynaklanan önemli bir asayiş sorunu mevcuttur. Bu sorunun ciddi bir boyuta ulaşmasında Rusya'nın yönlendirmesi ve katkısı ise yadsınamaz bir gerçektir. Bölgedeki bu çetecilik faaliyetlerinin Milli Mücadele döneminde Orta Karadeniz bölgesinde daha belirgin biçimde etkinlik gösterecek olan "Pontuşçuluk" çalışmalarına ise ciddi bir alt yapı oluşturduğu şüphesizdir.

[26] ATASE, BDH, K: 2293, D: 38, F: 20.

[27] ATASE, BDH, K: 300, D: 1219, F: 1-1.

[28] ATASE, BDH, K: 2784, D: 6, F: 1-8.

[29] ATASE, BDH, K: 2293, D: 38, F: 5-5.

[30] ATASE, BDH, K: 3031, D: 26, F: 4-2, 4-4.

[31] ATASE, BDH, K: 2293, D: 37, F: 1-26; K: 300, D: 1219, F: 12, K: 2293, D: 37, F: 1-43, K: 3034, D: 35A, F: 5-11, K: 2294, D: 43, F: 6-1, K: 2895, D: 390, F: 2-18, K: 2294, D: 43, F: 7-6, 7-8.

[32] BOA, DH. EUM. 6. şb. 17/40 Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne tezkire.

Ek I: Terme baskınında maddî zarara uğrayan kişi ve kurumlar ile bunların cins ve miktarı

İsmi	Zararın Cinsi	Zararın Miktarı	İsmi	Zararın Cinsi	Zararın Miktarı
Taşcızâde Numan Efendi	Ev, dükkân, zahire	51.000	Emval-i Metruke malı	Ev, dükkân	20.000
Hastahane eşyası	Eşya	3.000	Konak Kumandanı Hayri Bey	Ev eşyası	1.500
Hopa Mahkeme Başkâtibi İbrahim Hakkı	Ev eşyası	4.600	Hacı Paşazade Hacı Fevzi Efendi	Otel, dükkân, kahvehane	400.000
Ünyeli Kahveci Besim Efendi	Dükkân eşyası	12.000	Emval-i Metruke	Eşya	1.500
Kürd Hacı Ali Efendioğlu Mustafa	Dükkân eşyası	30.000	Fırıncı Hacı Mümin ve Biraderi Ömer	Ev, ahır, eşya, zahire	49.000
Taşcızâde Ahmed ve Hafız Hüseyin	Dükkân eşyası	7.000	Taşcızade Ahmed Efendi	Ev eşyası	4.000

Çarşambalı Laz Hacı Reşid Efendi	Otel, kahvehane, dükkân	60.000	Kahveci Laz Süleyman Ağa	Otel, kahvehane, dükkân	51.000
Bakkal Kâmil Efendi	Dükkân ve eşyası	12.000	Görel Muhaciri Halil Gbrahim	Ev, dükkân eşyası	85.000
Kasaboğlu Bekir	Ev, dükkân, zahire, eşya	15.500	Belediye ve Liman Dairesi	Eşya	15.000
Tahrirat Kâtibi Tevfik Efendi	Ev eşyası	2.500	Müfettiş Mehmed Ali Efendi	Ev eşyası	1.300
Emval-i Metrukeden Ğnas Mektebi	Bina	15.000	Ğnas Mektebi	Eşya	3.000
Laz Hacı Reşid Efendi	Bina	10.000	Hacı Müftü Efendi	Bina, ev eşyası	45.000
Hacı Muhsinzade Hafız Hüseyin Efendi	Ev, dükkân, zahire, eşya	75.000	Hacı Muhsinzade Mehmed Efendi	Ev, dükkân, zahire, eşya	32.740
Ahmed Faik Efendi	Ev, ev eşyası	30.000	Dul Kari Gülizar	Ev, ev eşyası	8.000
Kemahlı Hasan Usta ve şeriki	Ev	10.000	Trabzonlu Zühtü Efendi	Ev eşyası	10.000
Hacı Ömer Ağa	Ev eşyası	2.000	Derviş Kadir Efendi	Ev, dükkân eşya	38.000
Ğnas Mektebi Muallimesi	Eşya, ev	3.000	Nallı Mustafa Efendi	Ev, dükkân eşya	51.000
Ünyeli Taculibad Efendi	Ev eşyası	50.000	Belediye	Eşya	6.000
Liman Dairesi	Eşya	3.000	Hacı Hakkı Efendi	Ev	9.000
Tahsildar Ahmet Efendi	Ev	15.000	Hacı Ali Efendi mahdumu Mustafa	Ev	30.000
Hacı Resuloğulları Musa ve Hüseyin	Kahve, fırın, dükkân	6.300	Kahvecizade Temel Efendi	Dükkân, fırın	50.000
Kürd Hacı Ali Efendioğlu ve şeriki Hüseyin	Dükkân (dört göz)	20.000	Soğancızade gükrü Efendi	Eşya	40.000
Laz Süleyman ve şeriki Ömer	Eşya	20.000	Kopuzoğlu Hacı Mehmed Efendi	Dükkân, ev, eşya	88.000
Hacı Seyyid Efendi vereseleri	Fırın, dükkân	9.000	Topal Behçet Efendi	eşya	3.000
Kasterzade Nafiz Efendi	Dükkân	4.000	Kasterzade Nafiz- in müsteciri Sadeddin	Eşya	5.000
Kasterzade Nedim Efendi	Dükkân	10.000	Keleşefendi zade Emin Efendi	Dükkân, eşya	12.900
Kasterzade Ziya Efendi	Dükkân	4.500	Kasterzade Ziya Efendi müsteciri Mehmed	Eşya	4.000

Hacı Seyyid Efendi veresesi	Eşya	6.000	Adalı oğlu Hacı Hüseyin Ağa	Eşya	5.000
Aşçı Mehmed Usta	Eşya	2.500	Kürd Hacı Ali Efendi oğlu Mustafa	Üç göz mağaza, eşya	24.000
Kürd Hacı Ali Efendioğlu Mustafa, Hacı Kâmil	Bir göz mağaza	10.000	Bank memuru Halid Efendi	Eşya	50.000
Kalyoncuzade Osman Efendi	Eşya	150.000	Hacı Hafız Mehmed Efendi	Eşya	6.400
Düyun-ı Umumiye Gdresi	Hane, dükkân	10.000	Belediye Eczahanesi	Eşya	5.000
Sihhiye Memuru Yusuf Kemal	Eşya	400	Ünye Reji Müdürü Hacı Ahmed	Hane, dükkân	35.000
Ünye Reji Müdürü Hacı Ahmed	Telgrafhane	40.000	Reji Gdresi	Tütün, eşya	14.000
Reji Memuru Mustafa Efendi	Eşya	1.350	Düyun-ı Umumiye Memuru Remzi	Eşya	6.800
Düyun-ı Umumiye	Eşya	26.000	Telgrafhane	Eşya	6.000
Telgraf Memuru Osman	Eşya	2.000	Saatci Hafız Zühtü Efendi	Dükkân eşyası	15.000
Fakı Aliden Hacı Osman vereseleri	Dükkân	5.000	Seyyid Yazıcı oğlu Hacı Gsmail	Dükkân	2.000
Muhacirin Gdresi	Eşya	400	Avukat Ali Efendi vereseleri	Ev	80.000
Kadı Halil Haki Efendi	Eşya	1.000	Keyvezade Süleyman ve şeriki Mehmed	Eşya	1.000
Emval-i Metrukeden	Ev	10.000	Sabık Tapu Kâtibi Ahmed	Ev	20.000
Düyun-ı Umumiye Kâtibi Mehmed	Ev eşyası	16.500	Giresunlu Rıza Reis	Ev eşyası	16.000
Modire geliri Oyani	Ev, ev eşyası	23.000	Mülazım Bekir Ağa	Ev, ev eşyası	21.500
Ünyeli Yordan	Eşya	500	Polis Selim Efendi	Ev eşyası	4.800
Meyhanecı Kırlandı	Ev eşyası	1.000	Zükür Mektebi	Bina	20.000
Mekteb	Eşya	3.000	Karaahmed oğlu Ahmed	Ev, dükkân, zahire, eşya	10.000
Hacı ğaban oğlu Receb	Ev, dükkân, zahire, eşya	20.500	Salıklı oğlu Ahmed	Ev, dükkân, zahire, eşya	9.000
Çavuş oğlu Hamid Eytamı	Ev, dükkân, zahire, eşya	9.000	Çolak Musa oğlu Recep	Ev, dükkân, zahire, eşya	19.500

Rüsumat Muhafaza Memuru Emin	Eşya	3.500	Rizeli Mahmut Efendi Ailesi	Eşya	1.200
Mahkeme-i ğeriyye ve Eytam eşyası	Eşya, Nakit	20.400	Bayrakdarzade Hacı Mehmed Efendi	Eşya	100.000
Sivri oğlu zevcesi Emine	Eşya	2.000	Tahsildar Edhem Efendi	Eşya	700
Yani Ağa	Zahire	400	Çapolacı Vasil Usta	Dükkân eşyası	2.500
Geleydili Hacı Hasan	Dükkân eşyası	1.600	Çekiş Efendizade Hacı Ahmed	Ev, ev eşyası	12.400
Taşinzade Mustafa Efendi	Dükkân eşyası	4.500	Moral oğlu Hacı Ğsmail	Kahve, otel	3.000
Soğancı Mustafa Efendi	Dükkân eşyası	1.000	Taşcıoğlu Ömer bin Recep Usta	Ev eşyası	2.500
Kürd Yetim Hasan oğlu Said	Ev eşyası	2.000	Posta ve Telgraf Müdürü Ali	Ev eşyası	5.000
Hacı Muhsinzade Mahmud	Ev eşyası	6.000	Kürd Rahmi	Ev eşyası	3.500
Hacı Resul oğlu Hacı Mevlüt	Ev eşyası	1.500	Hacı Mevlüt yengesi Asiye	Ev eşyası	1.200
Sabuncuzade Raif Efendi	Dükkân eşyası	150.000	Külahlıoğlu Hacı Hasan Efendi	Dükkân eşyası	13.000
Dükkancı Osman Efendi	Dükkân eşyası	12.000	Görelili Cücezade Temel Efendi	Ev	9.000
Mahkeme-i Nizamiye	Eşya	4.500	Ğstintak Ğdaresi	Eşya	1.000
Polis Ğdaresi	Eşya	1.000	Jandarma Dairesi	Eşya	3.000
Orman Memuru Mehmet Efendi	Dükkân eşyası	400	Liman Reisi Emin Efendi	Ev eşyası	1.200
Seyyid Yazıcızade Hacı Ğsmail	Ev eşyası	4.000	Muhasebe-i Hususiye Memuru Ali	Ev eşyası	600
Hacı Ğsmail Yetimleri	Ev, ev eşyası	5.500	Tahsildar Reşid Efendi	Ev eşyası	900
Kolukısa oğlu ğükrü Efendi	Dükkân eşyası	8.000	Reji Ğdaresi	Gayri mamul tütün	50.870
Trabzonlu Mehmet Efendi	Dükkân eşyası	10.000	Kasterzade Nafiz zevcesi Zeliha	Ev eşyası	1.000
Beşiroğlu Mehmet Reis	Ev eşyası	3.500	Fırıncı Hafız Ömer Efendi	Dükkân eşyası	2.500
Polis Kâmil Efendi zevcesi Zehra	Ev eşyası	5.000	Maliye Dairesi	Dükkân eşyası	40.000
Belediye Reisi Musa Efendi	Dükkân eşyası	4.000	Nafizzade Sabri Bey	Değirmen motoru	40.000
Hacı Kanber	Ev, ev eşyası	14.000	Arif Efendi	Ev	3.000

Yahyalı'dan Kazım Bey	Ev eşyası	20.000	Düyün-ı Umumiye Kâtibi Mehmed hemşiresi	Ev eşyası	16.500
Ünyeli Hacı Mehmed Kerimesi Gülsüm	Ev eşyası	200	Üçbuçuk zevcesi Resmîye	Ev eşyası	500
Kahveci Emin Usta	Ev eşyası	300	Yunuszade Hasan Efendi	Ev eşyası	1.500
Hacı Embiya oğlu Mehmed	Ev eşyası	1.500	Müfredat Kâtibi Nazım Efendi	Ev eşyası	500
Taşcıoğlu kainbiraderi zevcesi	Ev eşyası	2.500	Kibar Efendi	Zahire	15.000
Kocaman'dan Hüseyin Ağa	Ev eşyası	15.000	Çakır Ağa	Ev eşyası	12.000
Ünyeli Zekeriya	Dükkân eşyası	5.000	Miliç'ten Çolak Hasan	Ev	5.000
Miliç'ten Salih Bey	Ev	5.000	Kocaman'dan Kavaklı oğlu Mehmed	Ev eşyası	8.000
Doğanevci'den Ünyeli Rasim	Ev eşyası	1.000	Kuşka oğlu Ramazan	Ev eşyası	1.000
Laz Süleyman zevcesi Makbule	Ev eşyası	3.000	Görelili gehidoğlu Müştak	Ev eşyası	5.000
Kesem Ali oğlu Hasan	Kahvehane	4.000	Büyük Limanlı Mehmed Ali	Kahvehane	4.000
Civelezkade Süleyman Efendi	Ev eşyası	500	Ünyeli Vehbi Efendi	Dükkân eşyası	4.500
Ünyeli Yordan	Ev eşyası	2.000	Cücezade Abdullah	Ev eşyası	2.640
Taşcı oğlu Ahmed Efendi	Dükkân	12.000	Hacı Seyyid Efendi oğlu Fuad	Ev eşyası	12.000
Hülya karyesinden Hacı Ömer	Ev eşyası	8.000	Ünyeli Sadeddin	Ev eşyası	5.000
Büyüklimanlı Mehmed Ali	Ev eşyası	5.000	Acem oğlu Hüseyin ve refikası	Ev eşyası	7.000
Bağdadlı Asker Muhyiddin	Ev eşyası	1.000	ğerif Efendi	Ev eşyası	500
Seyyid Efendi kerimesi Kadriye	Ev eşyası	1.500	Nüfus Gdairesi	Eşya	1.000
Doğanevci'den Mahmud	Ev eşyası	3.400	Doğanevci Ali Küçük	Ev eşyası	2.000
Yahyalı'dan Mustafa Çavuş	Ev eşyası	2.700	Nafiz Beyzade Hayri Bey	Ev eşyası	2.900
Yahyalı'dan Gslamoğlu Hüseyin	Ev eşyası	5.000	Yedekoğlu Hüseyin	Ev eşyası	2.500
Topcuoğlu Hasan	Ev eşyası	1.500	Mehmed Ali oğlu gükrü zevcesi	Ev eşyası	1.500
Konak Kumandanı Hayri Bey	Ev eşyası	500	Toplam		3.100.000

KAYNAKÇA

I-Arşiv Kaynakları

a- ATESE (Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi)

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), *Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH)*, Klasör (K): 2942, Dosya (D): 603, Fihrist (F): 1-53

ATASE, *BDH*, K: 2895, D: 390, F: 2-17.

ATASE, *BDH*, K: 2895, D: 390, F: 6-1..

ATASE, *BDH*, K: 2294, D: 43, F: 12.

ATASE, *BDH*, K: 2895, D: 390, F: 2-24.

ATASE, *BDH*, K: 2293, D: 38, F: 20.

ATASE, *BDH*, K: 300, D: 1219, F: 1-1.

ATASE, *BDH*, K: 2784, D: 6, F: 1-8.

ATASE, *BDH*, K: 2293, D: 38, F: 5-5.

ATASE, *BDH*, K: 3031, D: 26, F: 4-2, 4-4.

ATASE, *BDH*, K: 2293, D: 37, F: 1-26; K: 300, D: 1219, F: 12, K: 2293, D: 37, F: 1-43, K:

3034, D: 35A, F: 5-11, K: 2294, D: 43, F: 6-1, K: 2895, D: 390, F: 2-18, K: 2294, D:

43, F: 7-6, 7-8.

b- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

BOA, *Sicil-i Nüfus Müdüriyeti (SNM)*, 42/37

BOA, *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem-i Hususi (DH. EUM. KLH.)*

3/39-A Heyet-i Tahkikiyece Hazırlanan Rapor 12. 05.1333 (12 Temmuz 1917).

BOA, *DH. EUM. KLH.* 3/39-A Heyet-i Tahkikiyece Hazırlanan Rapor 12. 05.1333 (12 Temmuz 1917).

BOA, *DH. EUM. KLH.* 3/39-A Mücrimin-i Siyasiye Hakkında Heyet-i Tahkikiyece Elde Edilen Tahkikat, Malumatı Havi Defter 12. 5. 1333 (12 Temmuz 1917)

BOA, *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 6. şube (DH. EUM. 6. şb.)* 24/31 Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne tezkire 13 Telrin-i Evvel 1333 (13 Ekim 1917).

BOA, *DH. EUM. KLH.* 3/39-A Mücrimin-i Siyasiye Hakkında Heyet-i Tahkikiyece Elde Edilen Tahkikat, Malumatı Havi Defter 12. 5. 1333 (12 Temmuz 1917)

BOA, *DH. EUM. KLH.* 3/39-A Haralambidis'ten Pederi Çimenli Dimitri'ye gönderilen mektup tercümesi 9 Eylül 1916, Kumandan Artatov'un 27 Ağustos 1916 tarihli mektubunun tercümesi.

BOA, *DH. EUM. KLH.* 3/39-A Haralambidis'ten Pederi Çimenli Dimitri'ye gönderilen mektup tercümesi 9 Eylül 1916.

BOA, *DH. EUM. KLH.* 3/39-A Kumandan Artatov'dan Dimitri Haralambidis'e gönderilen mektup tercümesi 27 Ağustos 1916.

BOA, *Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH. İUM.)* E-6/102 Mevcud Seyyar Jandarma Taburlarının Suret-i Tebdilleri ve Yeni Taburların Teşkilatı 1 Mart 1331 (14 Mart 1915)

BOA, *DH. EUM.* 6. şb. 17/40 Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne tezkire

1. Tetkik Eserler

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi I 1906-1918, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1995

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, C: II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993

Düstûr, Tertib-i Sani, C: 6

GOLOĞLU, Mahmud; *Anadolu'nun Milli Devleti Pontos*, 1973

MĞLAS, Herkül; *Geçmişten Bugüne Yunanlılar Dil, Din ve Kimlikleri*, İstanbul, 2003
NAKRACAS, Georgios; *Anadolu ve Rum Göçmenlerinin Kökeni*, Çev: Ğbrahim Onsunuğlu,

Belge Yayınları, İstanbul, 2003

ORTAYLI, Ğlber; "Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı Ğmparatorluğu", *Tarih Botunca Türk Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar) Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1986

DUMAN, Önder *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Ermeni Terör Faaliyetleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2002

Pontus Meselesi, Matbuat ve Ğstihbarat Matbaası, 1338, Ğkinci Kısım SAMĞH, Aziz Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları, Ankara 1934

ĞAHĞN, M. Süreyya; *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yayınları, Ankara

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Aydın Vilayeti'nde Bazı Eşkiyâlık Olayları

Doç. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN
Adnan menderes Üniversitesi / AYDIN

Eşkiyâlık nedir? diye sorulduğunda Hobswan, “özgürlük” demektedir. Eşkiyâ ise, dağların efendileridir. O halde dağların efendileri kimlerdir? Onlar, kanunlara göre şiddet kullanarak başkaldıran, başkalarını soyan, eşyalarını ve paralarını gasp edenlerdir(Hobsbawn, 2011). Sözlük anlamına bakıldığında ise eşkiyâ, “dağda, kırdada, yolkesen hırsız, azgın, habis, fesatçı” insan olarak tanımlanmaktadır(Bardakoğlu, 1995; Yetkin, 1995). Ayrıca, şaki kelimesinin çoğulu olan eşkiyâ, “kanun tanımaz ve ahlaksız” anlamına da gelmektedir(Sami, 2001).

Acaba köylüler eşkiyâ olabilir mi? Bir köylünün eşkiyâ olmaması önündeki etken onun toprağa ve ailesine bağlı olmasıdır. Toprak, kadın ve çocuk eşkiyâlık önündeki engellerdir. Buna karşılık, “kırsal ortamın gücü ya da kuvveti yerinde olan erkeklerin hepsine iş temin edemeyecek kadar yoksul olması” köylüyü de eşkiyâlığa sürükleyebilmektedir. İş gücü fazlalığı yanında, kırsal hayatla bütünleşemeyenler, kanun ve asker kaçakları eşkiyâlığı besleyen kaynaklar arasında yer almaktadır. Ayrıca adaletsizlik ve zulümle karşılaştıklarında güce boyun eğmeyen insanlarda eşkiyâlar arasındadır(Hobsbawn, 2011).

Genellikle dağlık ve verimsiz topraklara sahip olan bölgeler, bahar ve yaz mevsimi eşkiyâlığın ortaya çıkması bölgede yayılması ile uyum içindedir (Hobsbawn, 2011). Her ne kadar Batı Anadolu toprakları verimli ovalara sahip olsa da özellikle Aydın Vilayetinin sınırları içinde, Büyük Menderes'in kuzeyi ve güneyinde yer alan yüksek dağlar ve bu dağların çam ve kayın ormanları ile kaplı olması bölgeyi eşkiyâların barınması için uygun hale getirir. Dağlar eşkiyâlar için sığınak, takip eden müfrezeler için ise engeldir(Yapucu, 2007; Braudel, 2007). Bir bölgede eşkiyâlığın varlığı iklim ve buna bağlı olarak tarımla da ilgilidir. Bahar ve yaz ayları

tarıma da bağılı olarak vurgun dönemi, kış mevsimi ise ganimetlerin tüketildiği huzur dönemidir. Örneğin Aydın Vilayetinde incir kurutulurken veya bağbozumu yapılırken eşkıyâlık faaliyetleri artmaktadır (Özgün, 2009). Çünkü eşkıyâ hem kendinin ve kızanlarının hem de kendine yataklık yapanların beslenme ihtiyaçlarını temin etmek için ovaya iner. Fakat eşkıyânın ovaya inmesi ile beraber bahçeleri ve tarlaları ile uğraşan halk korkarak evinden dışarıya çıkmaz. Böylece topraklar ekilemez ya da ürün toprakta kalarak çürümeye terk edilir. Bu durum ekonomik yaşama etki ederek köylünün daha da fakirleşmesine neden olur.

Aydın Vilayetinde ulaşım ve haberleşme hatlarının yetersizliği de bölgede eşkıyâlığın arkasında yatan bir başka neden karşımıza çıkmaktadır. Devletin gücünün tam anlamı ile his edilebilmesi ve asayişin temini için haberleşme olanaklarının yeterli olması gerekmektedir. Hâlbuki 1907 yılına gelindiğinde hala vilayet merkezi, en büyük kazaları Nazilli, Tire, Ödemiş ile doğrudan haberleşme imkânına sahip değildir. Tek bir telden oluşan telgraf hattı ile İzmir üzerinden haberleşme yapılmaktadır. Bu durum özellikle eşkıyânın takibi konusunda gecikmelere neden olmakta ve buna bağılı olarak eşkıyâ ile mücadelede başarı sağlanamamaktadır. Ayrıca bölge yeterli ulaşım olanaklarından da yoksundu. Karayollarının önemi bilinse de maddi imkânsızlıklar nedeni ile kaynak bulunmamaktaydı. Buna karşılık devlet, yabancı sermayenin desteği ile İzmir- Aydın daha sonra da İzmir- Kasaba demiryolunun yapımı desteklemiştir. Askerin ve malın yani güvenliğin sağlanması ve ticaretin gelişmesi için bölgede demiryollarının yapımına önem verilmiştir (Atilla, 2002). Bölgeye demiryollarını kullanarak asker sevk etmeyi düşünen devlet, özellikle XX. yüzyılın başlarında büyük savaşlarda taraf olması nedeni ile askerini ancak cepheye gönderebilmiş ve bölge yeter sayıda güvenlik gücüne bu dönemde hiçbir zaman kavuşamamıştır.

Eşkıyâlığın ortaya çıkmasının temelinde asıl olarak sosyo-ekonomik nedenler yatmaktadır. Merkezi devlet gücünün siyasal, askeri, sosyal ve ekonomik nedenler dolayısı ile zayıflaması, yasaların bu nedenle uygulanamaması ve buna bağılı olarak maddi ve manevi zulmün başlaması toplumda başkaldırıyı yani eşkıyâlığı doğurmuştur (Hobsbawn, 2011). Osmanlı İmparatorluğu'nun stratejik ve ekonomik olarak büyük önem taşıyan vilayetlerinden biri olarak kabul edilen Aydın Vilayeti dâhilinde de XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra eşkıyâlık hareketlerinin arttığı, Ödemiş, Tire, Bayındır, Nazilli, Çine ve Milas bölgelerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Aydın Vilayeti'nde demiryolları bölgedeki tarım ve ticareti geliştirmişse de bölge geliri ve toprak dağılımının eşitsizliği, bölgenin sürekli göç alması ve buna bağılı olarak Rum nüfusundaki artış ve Rumların giderek ayrıcalıklı bir konuma gelmeleri, Düyun-u Umumiye ve reji

uygulamaları vilayette yaşanan asayişsizliğin kaynağı olan eşkıyalığın zaman içinde artmasına neden olmuştur(Yetkin, 1996). Vilayetin özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren her alanda değişen ve gelişen dinamikleri sosyal yapıda huzursuzlukları ortaya çıkarmış ve halk bu huzursuzluğun ve asayişsizliğin sorumlusu olarak devleti görmüştür. Böylece ekonomi dışı kalan ve çeteciliğin potansiyel kaynağını oluşturan nüfus, haksızlığın suçlusu ve huzursuzluğun nedeni olarak gördüğü devlete ve onun uzantısı olan yerel yöneticilere karşı ayaklanmıştı(Yetkin, 1996).

XX. yüzyılın başlarında da Aydın Vilayetinde huzurdan ve devlet otoritesinden bahsetmek mümkün değildir. Nedenler değişmemiş ve şartlar XIX. yüzyılın son yarısına göre daha da ağırlaşmıştır. Bölgenin en korkulan eşkıyası olan Çakırcalı'nın hala ortadan kaldırılamayışı, 1911'de Trablusgarp Savaşı, 1912-1913'de Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın yarattığı sorunlar Batı Anadolu'da eşkıyalık faaliyetlerinin doruk noktasına ulaşmasına neden olmuştur. Tarlalar işlenemez hale gelmiş, yabancı sermeye ve gayri müslimler her geçen gün imtiyaz alanlarını genişletmişlerdir. Savaş yıllarında asker alımlarının artması bölgede eşkıyayı takip için görevlendirilen jandarmaların dahi cepheye sevk edilmesine neden olmuş ve halkın can ve mal güvenliğini sağlamak daha da zorlaşmıştı. Bu durum sadece yerli halktan eşkıyalık yapanları değil, dış güçlerden özellikle de Yunanistan'dan ve onun hamilerinden destek gören Rum eşkıyaları daha da cesaretlendirmişti. II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılından Trablusgarp Savaşı'na kadar Rum eşkıyanının bölgede fazla etkili olduğu söylenemez, çünkü bu dönemde Çakırcalı ve kızanları Rum eşkıyayı sindirmişlerdi. Fakat Trablusgarp Savaşı sonrası Rodos ve Oniki Ada'nın İtalyanlar tarafından işgal edilmesi, Rumları rahatlatmış ve adalardan Ege kıyılarına geçişi kolaylaştırmıştı. Rum eşkıyalar, Sisam Adası üzerinden Kuşadası sahillerine ulaşmakta ve bütün vilayete yayılmaktaydılar, fakat iç bölgelere doğru gidildikçe etkilerinin azaldığı görülmüştür. Örneğin, Rumların Sisam Adası'ndan Söke ve civarına geldikleri, bu kişilerin Rum Çamlı karyeli şaki Yoran Nikola idaresindeki çete ile işbirliği yaparak hayvan kaçakçılığı yaptığı, bölge halkının da bu durumdan şikâyet ettiği Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir. Şikâyetlerin artmasına üzerine çetenin takibine başlanmış çete reisi Nikola ile arkadaşlarından Kostantin ve İnmayon(?) ölü olarak ele geçirilmiş, diğerleri ise firar etmişleridir(BOA, DH.EUM.3.ŞB, 17/20, 1332). Bu dönemde Çakırcalı Mehmet ve kızanlarının Rum eşkıya üzerindeki etkisi olayların azalmasına neden olmuşsa da Çakırcalı'nın öldürülmesi ile birlikte kıyı bölgelerinde yerleşmiş olan Rum eşkıyanının faaliyetlerinde artış olduğu gözlenmiştir. Balkan Savaşları sonrasında Rum eşkıyanının bölgedeki etkisi daha da şiddetli, organize ve basıkcı olmuştur. Bunun bir nedeni de Yunanistan ve Osmanlı Devleti'nin savaşan taraf olmaları ve savaş esnasında deniz yollarının güvenliğinin sağlanamamasıdır(Berber,

1990)^[1]. Bu durum Rum eşkiyanın, Yunanistan'dan destek aldığı açık ifadesidir. Hatta Rum eşkiyâ bir gün bölgenin Yunanistan ile birleşeceğine inanmakta ve ona göre hareket etmektedir(Yapucu, 2007)^[2]. Dağlar eşkiyâ çeteleri ile dolmuş ve bu çeteler devletin bölgedeki hâkimiyetini yok etmiştir. Halkı idare eden de, sorgulayan da, soyan da çetelerdir(Yetkin, 1996)^[3].

1912 yılından itibaren Osmanlı ordusunda görev yapan askerlerin birliklerinden ayrılarak çeteler teşkil ettikleri de bilinmektedir. Devlet karşı karşıya kaldığı ekonomik buhranlar nedeni ile cephedeki askerinin karnını doyuramadığı gibi, eşkiyâyı takip ile görevlendirilen subayına da ne maaş verebiliyor ne de silah temin edebiliyordu. Devlet her ne kadar askerden kaçmaları önlemeye ve daha sonra da bu asker kaçaklarını yakalamaya çalışsa da başarılı olamadı. Asker kaçaklarının meydana gelen çeteler genellikle Çeşme, Karaburun, Kilizman, Urla, Güzelbahçe ve vilâyetin diğer sahil kasabalarına baskınlar düzenleyerek soygun yapıyor, adam kaçırarak fidye istiyorlardı. Devlet, bölgede güvenliği sağlayamayınca 1912 yılının Şubat ayında bir ilan yayımlamış ve bu ilanda gayr-ı müslim erlerden bakaya kalmış ya da yolda firar etmiş olanların yalnız bir kereye mahsus olmak üzere haklarında işlem yapılmayacağı, nakdi bedel vermek isteyenlerim bedellerinin kabul edileceği bu durumda olanların bağlı buldukları redif tabur merkezlerine başvurmaları istenmişti. Fakat verilen bu ilanın pek etkili olmadığı görüldü, çünkü hala gayri müslim askeri firariler tarafından işlenen suçlar devam etti. Görülen o dur ki Osmanlı Devleti'nin yaptığı çağrılar etkili olmadı ve silahları ile birlikten firar eden asker kaçakları çeteler kurmaya devam etti. Ayrıca bu firariler adalardan gelen Rum eşkiyâyâ da kılavuzluk yaptı(Berber, 1990)^[4].

Bölgede iç güvenlik sorunları devam ederken ve devlet bu durum karşısında çaresiz kalmışken Balkan Savaşı başlamış ve Osmanlı Devleti daha seferberliğini tamamlamadan kendini savaşın içinde bulmuştu. Bu dönemde özellikle kıyı böl-

[1] Bu dönemde bilinen en ünlü Rum çetesi Kaptan Aleko'dur. Aleko, Manisa'nın Hacıhaliller köyünde yaşanan bir öldürme olayı sonrasında Yunanistan'a kaçmış, 1911 yılının Kasım ayında da vilayete dönmüştür. Geldiğinde yanına Bulgar ve Rumları da alarak bir çete kurmuş ve hemen ardından Manisa'da Kakkalzâde İbrahim Efendi'nin oğlunu dağa kaldırarak fidye istemişlerdi. Yapılan sıkı takip sonucunda çetenin kılavuzu yakalanmış ve sorguya çekilmiştir. Yapılan sorgulama sonucunda çetenin saklandığı mağaranın yeri belirlenmiş ve etrafi sarılarak çete reisi Aleko ile iki Bulgar ve bir Rum teslim olmuşlardır. Manisa Ceza Mahkemesi tarafından verilen idam cezası ile ilgili irade-i seniye çıkınca 16 Haziran 1913 tarihinde suçlular Manisa Hükümet Konağı meydanında asılarak idam edilmişlerdir. Bu konuda ayrıca bkz: Ahenk, 27 Mayıs 1913; Ahenk, 17 Haziran 1913.

[2] Bölgede dolaşan Rum eşkiyanın Efsun elbisesi giydiği görülmüştür. Bunun iki nedeni vardır. Bu nedenlerden ilki Rumların, bölgenin Yunanistan ile birleşeceği inancı taşımaları, ikincisi de Aydın ve İzmir çevresinde dolaşan efelere karşı bir alternatif oluşturmak istemeleridir.

[3] Dönemin en ünlü çetesi Çakırcalı Mehmet çetesidir. Çakırcalı Mehmet'e bağlı olan taslak çetelerde bulunmaktadır. Bunlar, Yemen'den kaçan eski asker Kara Ali çetesi ve Hacı İlyasoğlu Çolak çetesidir. Çakırcalı babası Ahmet'i öldüren Boşnak Hasan Çavuş'tan öğ almak adına dağa çıkmıştır.

[4] Gayri müslimler arasında askerden kaçmaları önlemek için devlet 5 Ağustos ve 13 Eylül 1913'de genelge göndererek asker kaçaklarının yakalanmasına özen gösterilmesini istedi.

gesinde iç güvenliğin mutlak olarak sağlanması gerekliliği sorunu bir defa daha gündeme geldi. Bu nedenle ilk olarak Aydın Vilâyet merkezi İzmir’de, daha sonra da 1913 yılının Haziran ayında bütün vilâyette sıkıyönetim ilan edildi ve bu konuda Divan-ı Harpler sorumluluk üstlendiler.

1914 yılında I. Dünya Savaşı’nın başlaması ve Osmanlı Devleti’nin Almanya’nın yanında yer alması ile eşkiyâlık faaliyetleri hem Rumlar hem de Türkler arasında bir kat daha artmıştı. Savaş yıllarında Rum ve Türk eşkiyânın çıkardığı birçok gasp, soygun, adam kaçıрма olaylarına rastlamak mümkündür. Örneğin, Aydın Vilayeti’ne, İzmir’den Çeşme’ye gelen bir arabanın Urla’nın Gülbağçe mevkiinde durdurularak yaklaşık otuz kadar Rum şakîsi tarafından çevrildiği yolculardan birisinin dört yerinden yaralandığı ve bir İslâm kadınının da parmağındaki yüzükler kama ile çıkarılmak suretiyle gasp edildiği bildirilmiştir. Bir hafta içinde aynı mevki de yine bir İslâmın katl ve bölgede otlayan sürülerden koyunların gasb edildiği ve arabaların soyulduğu haberlerinin alındığı, fakat Rum eşkiyânın bir türlü yakalanamadığı bu nedenle İzmir’le Çeşme arasındaki ulaşımın sekteye girdiği konusu vilayete bildirilmiş ve derhal eşkiyânın yakalanması istenmiştir (BOA, DH.ŞFR, 95/4, 1335). Bölgede Rum eşkiyânın müdahil olduğu bir başka olay da Söke civarında vukuu bulmuştur. Dâhiliye Nezaretinden, Aydın Vilâyetine 15 Ocak 1919(1335) tarihinde yazılan bir yazıda Söke’nin Burun karyesinden Akköy’e gitmekte olan 174. Alayın altıncı bölük kumandan vekîli mülâzım Sıdkı Efendi’nin şehîd edildiği ve bununda hayvanının başıboş olarak karakola gelmesinden anlaşıldığı belirtilmişti ve bu durum üzerine eşkiyâyı takip etmek için derhal bir müfreze gönderilmiştir. Göreve çıkan müfreze eşkiyâ ateşine maruz kalmış ve müfreze kumandanı çavuş yaralanmış, fakat buna rağmen eşkiyâ takip edilmiştir. Nezarete gönderilen yazıda eşkiyânın Rum olduğu özellikle vurgulanmaktadır (BOA, DH.ŞFR, 95/1, 1335)^[5].

I. Dünya Savaşı’nın başlaması ile birlikte Osmanlı ordusunda firarlar daha da artmıştır. Bu başıboş askerler asayişin ve sosyal düzenin bozulmasındaki önemli etkilere biridir. Aydın Vilayetinde de askerden firar edenlerin çete kurdukları ya da mevcut çetelere katıldıkları bilinmektedir. 1916 yılının 23 Eylülünde asker firarilerinden meydana gelen bir çete Aydın ve Çine’de evleri basmış, para ve eşyaları gasp etmişlerdir. Çete derhal takip edilmiş ve eşkiyâlardan biri ölü ikisi de diri olarak ele geçirilmiş diğerlerinin ise takibine devam edilmiştir (BOA, DH.EUM.3.ŞB, 15/92, 1332). Ekim ayında asker firarilerinin neden olduğu olaylar artarak devam etmiş ve bunlara hapisnedenen firar edenler de eklenmiştir. Örneğin Çine kazasının Hacı

[5] Söke ve havalisindeki yer isimleri ile ilgili bkz; Serap Tabak, “Söke Kazası’nın Mülki Taksimatının Gelişimi (1850-1950)”, Birinci Uluslar arası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji, ve Sanat Tarihi Sempozyumu, 15-16 Kasım 2001, İzmir, 2002; Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Söke”, Birinci Uluslar arası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji, ve Sanat Tarihi Sempozyumu, 15-16 Kasım 2001, İzmir, 2002.

Araplar karyesine gelerek iki kişinin eşyasını gasp ederek kaçan Ali ve Mustafa namlarındaki şakiler, yine aynı kazada bazı değirmenleri basmıştır. Halkı tehdit eden beş eşkiyâdan üçü diri olarak yakalanmış, diğerleri de takip edilmiştir(BOA, DH.EUM.3.ŞB, 16/6, 1332)^[6]. 1916 yılının son ayında asker kaçaklarının sayılarında büyük bir artış gözlenmiştir. Başboş asker firarilerinden Mustafa ve Hüseyin oğlu Mahmud, Soma kazasından Ali oğlu Şerif'in yolunu keserek onun ve yolcuların parasını gasp etmişler(BOA, DH.EUM.3.ŞB, 17/27, 1335) ve bir başka asker firarisi Göbeli oğlu Mustafa da iki kişiyi öldürerek parasını almıştı. Yol güvenliğinin yok olduğu bu bölgede asayişin sağlanması için gezici müfrezler eşkiyâyı takibe gönderilmiş ve bu takip sonucu da Mustafa ve Mahmud sağ olarak tutuklanmıştır. Ayrıca Kuşadası ve civarında eşkiyâlık yapan Kel Mehmed çetesi üyelerinden Kömürücü Hacı oğlu Hasan da ele geçirilmiştir. Ayrıca Aydın Vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan Aralık 1916 tarihli yazıda da özellikle Bergama, Aydın, Soma ve Kuşadası'nda meydana gelen gasp, adam kaçırma olaylarından bahsedilmiş ve olaylarının faillerinin asker kaçakları olduğu belirtilmiş ve gerekli önlemlerin alınması istenmiştir. (BOA, DH.EUM.3.ŞB, 17/21, 1332)^[7].

1916 yılının Ekim ayında sadece asker kaçaklarının oluşturduğu çetelerin gerçekleştirdiği soygun, gasp, adam öldürme olaylarından bahsetmek doğru olmaz, Ayrıca işsizlik, haksızlık nedeni ile çıkanlarda bölgedeki asayişsizliğin kaynakları arasındadır. Bu kimselerin neden olduğu birçok olaya arşiv belgelerinde rastlamak mümkündür. Örneğin, Aydın taraflarında bazı hanelere taarruz ederek bir takım ziynet eşyalarını ve altınları gasp iden Veli oğlu Mehmed ve İbrahim oğlu Ahmed, Aydın'ın Karahayıt karyesinden Yörük Mehmed oğlu Mahmud'un çadırını basarak parasını gasp eden Emin Hoca oğlu Ali, Mustafa, Salih ve Hasan'ın silahlarıyla birlikte tutuklandıkları Dâhiliye Nezareti'ne Aydın Valisi tarafından bildirilmiştir. Ekimin birinci gecesi Ödemiş'in Bıçakçı karyesinde yemiş ve üzüm tüccarından İstanbullu İzzet Efendi'nin şaki Yanık Halil İbrahim çetesi tarafından dağa kaldırıldığı ve daha sonra da salıverildiği haberi gelmiştir(BOA, DH.EUM.3.ŞB, 16/6, 1332). Bölgenin zenginlerinin ya da çocuklarının dağa kaldırılarak para istenmesi eşkiyâların en çok yaptıkları işlerin başında gelmektedir. Bu olaylar sadece gelir sağlamak amacıyla değil, kişisel husumetler sonucu da yapılmıştır(Hizmet,1891).

[6] Aynı belgede "Geçende Tire hapishânesini delerek firar iden mahbusinden katil Piriştineli Hamid'in meyten ve rüfekasından İmam oğlu İsmail'in de hayyen ele geçirildiği Kırkağaç kazasında Ramiz Bey'in çiftliğini basarak Mücahir oğlu Ahmed namında birini cerh ve üç hayvanını ahz ü gasb ile firar iden ve hakkında ahz ü girift müzekkeresi sâdir olan Çalık oğlu Emin'in bi'l-müsademe meyten istisâl idildiği" bildirilmiştir.

[7] "Bergama'nın Kınık nahiyesinden asker firarisi İbrahim oğlu Hasan'ın mavzer tûfengiyle müsellaah olduğu halde Manisa'nın Palamut nahiyesi takib müfrezesi tarafından bilmüsâdeme meyten elde idildiği, iki aydan beri Soma kazasının bazı karyelerinde müsellaahen yol keserek yolcuların para ve eşyalarını gasb iden Ali oğlu Şerif'in tutulduğu, Kuşadası havalisinde icrâ-yı şakâvet iden Kel Ahmed çetesi efrâdından Kömürücü oğlu Hasan'ın ele geçirildiği, Gördes kazasından Hacı Hakkı Bey'in çiftliğine gelerek ortakçısının para ve eşyasını gasb idin Çolak oğlu Süleyman, Gezyan oğu Ali, Dede Mustafa Musa ve Nurullah namlarındaki eşhâsin der-dest idildikleri berâ-ıy ma'lumat marizdir:."

Bu dönemde özellikle Söke havalisinde Rüştü çetesinin asayışı bozduğu bilinmektedir. Çete, gasp ve yol kesme olayları sonrasında takip edilmiş ve bir hanede jandarmalar tarafından sarılmıştır. Çıkan çatışmada çete mensuplarının teslim olmaması nedeni ile hane ateşe verilmiş ve çete üyelerinden ikisi ölü olarak ele geçirilmiştir. Çatışmaya rağmen kaçan çete elemanları gasp, yol kesme ve adam kaçırma faaliyetlerine devam etmiştir. Aydın Jandarma Alay Kumandanlığı'nın yaptığı takip sonucunda çetenin etrafı Aydın'ın Şeyh köyünde tekrar sarılmıştır. Karşılıklı olarak açılan ateş sonunda çetenin içinde bulunduğu ev ateşe verilmiş çete üyelerinde ikisi ölü ve altısı da sağ olarak ele geçirilmiştir(BOA, DH.EUM.3.ŞB, 17/20,1332). Aydın havalisinde hane basarak ve yol keserek ahalinin parasını ve eşyasını gasp eden firarilerden bir diğeri de Koçarlılı İsmail oğlu Mustafa Çavuş ile A'yan oğlu Ahmet de tutuklanmış, bir ölüm olayından dolayı firar ederek eşkıyalık yapan Tire kazasından Değirmenci oğlu Mehmed ile Ali oğlu Mestan ve Çerkes oğlu namlarında üç şahsın ormanda cesetleri bulunmuş ve bunların diğer bir çete tarafından öldürüldüğü anlaşılmıştır. Özellikle bu yıllarda Aydın ve çevresinde asayışı bozanlar, Çavuşoğlu Mestan ve Murad çetesinin üyeleridir. Murad çetesindeki şakilerin yerleri takip müfrezeleri tarafından belirlenmiş ve derhal tutuklanmışlardır (BOA, DH.EUM.3.ŞB, 17/27, 1332)^[8]. 31 Ekim 1918'de Aydın vali vekili Nüreddin Paşa'ya gönderilen başka bir yazıda asker firarilerinin oluşturduğu eşkıyalardan bahsedilerek, bunların siyasi amaçlar doğrultusunda hareket edenlerin bir an önce eşkıyalığı terk etmeleri konusunda acilen gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Ayrıca savaş sonrası imzalanacak olan mütarekenin hemen ardından da askerlerin terhis olacağı için bu firariler hakkında af ilanını kararlaştırıldığı belirtilerek Ödemiş ve civarında bulunan firariler için "...şimdiden nâsihe izâmî gibi tark-ı muslihâne ile celb ve istîmânlarının te'mîni himmet ve hasâfet-i 'aliyyelerinden" denilerek eşkıyalıktan vazgeçmeleri istenmiştir(BOA, DH. ŞFR, 92/32,1334).

Savaşın sonlarına doğru bölgede devlet otoritesi ve güven ortamı tamamen ortadan kalkmıştır. Ne yazık ki halkın canı, malı ve namusu çetelere karşı korunamamakta bu nedenle eşkıyâdan korkan halk şakilerin takibi konusunda az sayıdaki jandarmaya dahi yardım etmemektedir. 1917 yılında Osmanlı toprakları dört bir yandan işgal kuvvetleri tarafından çevrildiğinde ve Osmanlı ordusu bütün cephelerde geri çekilmeye başladığında Aydın Vilayetindeki eşkıyalık faaliyetleri de has safhaya ulaşmıştır. Aydın Valisi 1917 yılının Eylülünde Sâlihli ve Alaşehir kazasında da bazı darp

[8] "Soma kazası havalisinde müsellahan dolaşarak yolcuların para ve eşyasını gasb iden Şebinkarahisarlı Ali oğlu Şerif'in tutulduğu kıt'asından firar ile bir şaki çetesine iltihak iden Ödemişli Hacı Mehmed oğlu Sadık Çavuşun, hanesinde yaralı olarak yatmakta olduğu haber alınmasıyla hâmil olduğu bir İngiliz mavzeri ve yirmibeş fişenk ile beraber elde idildiği. Bir müddetten beri Eşme, Simav ve Demirci kazaları hudûdunda icrâ-yı şakavet iden ve geçenlerde Eşme'nin bir karyesinden Hacı Ali Beyi camiden kaldırub 2000 lira fidyeye necât ahz ve daha birçok fazâyih irtikâb iden şaki Alağaçlı Hasib ile iki refikinin meyten istîsâl olundukları."

ve gasp olayları gerçekleştiğini Dâhiliye Nezaretine bildirmektedir. Örneğin Salihli kazasında Cafer Bey'in evi basılmış birkaç kişi darp edilmiş ve alınmıştır. Bunu yapanlar ise Uzun Ali oğlu Osman, Süleyman, Raşid ve Mehmet'tir ve bu şakiler bütün zorluklara rağmen derhal tutuklanmışlardır. Alaşehir kazasında ise, Halil Ağa oğlu Ahmed, Ahmed oğlu Rif'at, Ömer dayının hanesini basılmışlar, kendisini darp ve bazı eşyalarını da gasp etmişlerdir(BOA, DH.EUM, 15/57, 1333). Bu dönemde sadece eşkıyalık faaliyetlerinden bahsetmek doğru olmaz, valilik birçok adli olay ile de karşı karşıya kalmıştır. Vilayette eşkıyâların neden olduğu olaylar hakkındaki bilgiler iletişim imkânlarının olanaksızlığından İmparatorluk merkezine anında ulaştırılmamaktadır. Bu nedenle halkın haber alma kaynağı yerel gazetelerdir fakat bu gazeteler de savaş nedeni ile düzenli olarak çıkmamakta ya da dış güçlerin baskısı ile karşı karşıya kalmakta ve görevlerini tam anlamı ile yerine getirememektedir.

Savaşın sona ermesi ile eşkıyâlık bölgede daha da artmıştır. 1919 yılında dahi eşkıyâların neden olduğu birçok olaya belgelerde rastlanabilir. Örneğin, Aydın'ın Dereköy ve Çulhan(?) karyelerinin haydutlar tarafından basılarak bazı eşyaların ve bir miktar paranın gasp edildiği, bunun üzerine yapılan takibat sonucunda köyleri basan altı haydudun Eskihisarlı Ya'kub çetesinden olduğu ve jandarmaların takibi sonucu ise derhal tutuklandığı Jandarma Alay Kumandanlığınca verilen bilgi üzerine Aydın valisi tarafından Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH. EUM. AYŞ.,4/28, 1335)^[9].

Devletin bölgede bozulan düzeni eşkıyâlar nedeni ile sağlayamaması ve halk arasında asayişsizlikten kaynaklanan korkunun her geçen gün artarak yayılması farklı çarelerin aranmasına neden olmuştur. Eşkıyâlık faaliyetlerini engelleyerek bölgede asayiş sağlamaya isteyen devlet, yayımlanmış olduğu beyannameler, tembihnameler ve nasihatler ile halkın eşkıyalığa yönelmemesini istemiş ve yalananamayan eşkıyaların cezasını ahrette çekeceğini bildirmiştir(Yetkin,1996). Devletin bölgede düzeni ve güvenliği sağlamak amacı yayımlanmış olduğu beyannamelerin yanında aldığı önlemlerden biri de aff-ı umumi ilan etmesidir ki bu durum devletin aczini göstermektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında çıkan aff-ı umumiler devletin Aydın Vilayetinde geçicide olsa güvenliği sağlamasına neden olmuşsa da cephelelerde alınan yenilgiler ve zeybeklere verilen sözlerin tutulmaması nedeni ile bölge eski günlerine kısa sürede dönmüştür. Görülen o dur ki aflar eşkıyâlık faaliyetlerini azaltmamıştır. Çünkü hem halk hem de eşkıyâlar

[9] Dahliye Nezaretine gönderilen yazıda "Martin onuncu gicesi mavzer tüfenkleriyle müsallah ba'zı şakiler tarafından Aydın'ın Dereköy ve Çulhan karyelerinde ba'zı hânelerin basılarak para ve eşya gasb olunduğu istihbâr idilmesi üzerine tahkikât ve ta'kibât-ı lâzime bi'l-icrâ mütecâsirlerin altı şakiden mürekkeb Eskihisarlı Ya'kub çetesi olduğu anlaşılmağla der-dest idildikleri jandarma alay kumandanlığından virilen ma'lûmata binâ-en 'arz olunur. Emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir."

devlete aff-ı umumi konusunda güvenmemektedir. Affa uğrayan eşkiyâların bir müddet sonra tekrar dağa çıktıkları ve şekavete başladıkları bilinmektedir. Kula havalisinde eşkiyâlık yapan Takalı Ahmed'de bunlardan biridir. Eşkiyâ Ahmed bastığı hane sahibi tarafından ve bölgede etkili olan diğer eşkiyâlar Himmet ve Perakendeoğlu Mehmed'de Takım Kumandanı Mehmed Tevfik Bey tarafından öldürülmüşlerdir(BOA, DH. EUM. AYŞ., 7/71, 1335).

Afflar yolu ile de eşkiyâlığı önleyemeyen devlet, başka bir çare olarak sık sık vali değişikliğine gitmiş ve göreve gelen her vali bölgenin güvenlik problemleri ile ilgili raporlar hazırlayarak Dâhiliye Nezaretine göndermiştir(Kurmuş, 1982; Yetkin, 1996; Arıkan, 1984; Yapucu, 2008)^[10]. Bu dönemde Aydın Vilayetindeki eşkiyâlık devletin askerinin cephede olması nedeni ile kararlılıkla ile çözülememiştir. Vilayete gönderilen valililer hazırladıkları raporlarda eşkiyâlığın önlemesi için alınması gereken tedbirler konusunda fikir birliği içindedirler, fakat kullanılması istenen yöntemlerde farklılıklar bulunmaktadır. İlk olarak eşkiyâyı takip edecek olan askeri kuvvetin en önemlisi de takip kumandanın bölgeyi iyi bilmesi gerekmektedir. Asker, eşkiyânın yerini bulmak amacı ile halka zor kullanmama- lı aynı eşkiyâ gibi halktan zorla yiyecek almamalıdır. Fakat devlet bu dönemde ne askerini doyurabiliyor nede askerine düzenli olarak maaş verebiliyordu. Doğal olarak karnı doymayan maaşını alamayan asker eşkiyâ takibine çıkmakta, hele eşkiyâ ile vuruşmaya girmekte isteksiz davranıyordu. İlk olarak devlet askerinin maaşını ödemeli, hemen arkasından nitelikli ve yeter sayıda askeri eşkiyâ takibine göndermeliydi ki bölgede güven ortamını temin edebilsin. Maaşını alan ve karnı doyan asker halka iyi davranacak ve halkın sevgisini kazanacaktı. Bunun yanında askerinin silahları da en azından eşkiyânın ki ile aynı olmalıydı. Sonuç olarak ilk adımda halkın güvenini kazanmak gerekliydi. Buna karşın bölgeye atanan bazı valiler bölgedeki asayişsizliğin kaynağını halk yani köylü olduğunu düşünmekte ve Dâhiliye Nezaretine göndermiş olduğu raporlarda bunun üzerinde ısrarla durmakta ve halkın cezalandırmasını istemektedir. Eşkiyâyâ yataklık eden halkın cezalandırılması konusunda gerekli tedbirlerin alınması Dâhiliye Nezareti tarafından vilayete yazılan yazılarda istenmiş, fakat dikkatli davranılması hususu önemle vurgulanmıştır. Bu konuda “*Aydın vilâyeti dâhilinde şekâvetin devâmına yardım ve eşkiyâyâ yataklık eyleyenlerin ve tahtacı aşîretleri arasında eşkiyâ ile münâsebât-*

[10] Örneğin Mithat Paşa'nın Valiliği döneminde bölgede yaşanan asayişsizliğin nedenleri ortaya koyan raporlar hazırlattırıştır. Bu raporlarda bölge halkı arasındaki sosyal ve ekonomik dengesizlikten ve 1877-78 savaşı bölgeye gelen göçlerin asayişsizliğin ana nedeni olarak gösterilmiştir. Ayrıca raporda bölgede asayişin temin edilmesinin güç olduğu, bununda bölgede meydana gelen olayları önleyecek yeterli sayıda zaptiyenin hatta olayları kayd edecek memurun dahi bulunmadığı belirtilmektedir. 1880 yılında Aydın Vilayeti'ne gönderilen bir telgrafta bölgede işlenen cinayetlerin nedenlerinin araştırılması istenmektedir. Mithat Paşa'nın valiliği esnasında gerekli önlemlerinin alınması bölgede güvenliğin geçicidir olsa sağlanmasına neden olmuştur. Yörük Osman, Çakırcaoğlu Ahmed, Deli Mehmet, Koca Arap, Parmaksız Arap, Harputlu Ömer, Kürt Mustafa bölgede asayiş bozan çetelerin başında gelmiştir.

perverde idenlerin şahsen Aydın muntıka-i örfiyyesinden ihrâcî” istenmiştir(BOA, DH.ŞFR.,72/161)^[11]. Fakat bu vilayet valililerin istediği şekilde değildi.

Hükümetin karşılaştığı bir diğer sorun da tutuklanan eşkiyânın sevk edilmesi için gerekli bütçenin olmamasıdır. Bu nedenle 1917(1333) senesinde Aydın Vilayeti dâhilinde yakalanan eşkiyânın sevkıyatı sırasında gerekli bütçenin sağlanması konusu önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır. 15 Haziran 1917 ve 28 Haziran 1917 tarihinde Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından Aydın Vilayeti’ne yazılan telgrafta Emniyet-i Umumiye bütçesinden 5.000 kuruşluk bir tahsisatın yapılması istenmiş(BOA, DH.EUM.MH., 157/27, 1335; DH.EUM.MH, 158/19, 1333)^[12], 8 Temmuz 1917 tarihinde Aydın Vilayeti’ne gönderilen diğer telgrafta ise eşkiyânın sevkıyatı için istenilen bütçenin tanzim edildiği bildirilmiştir. Ayrıca eşkiyânın ve suçluların sevki için ayrılan bütçenin birbirinden ayrı tutulduğu Vali Rahmi tarafından da Dâhiliye Nezareti’ne çekilen bir telgrafta bildirilerek “*Mücrimîn sevkiyyesi havâle-i seniyye şimdiye kadar yapılan sarfiyât mücrimler içündür. Der-dest idilen eşkiyânın masârıf-ı sevkiyyesi idilmiş olmağla mücrimîn sevkiyatı tahsîsâtından ayrı olan tertîb-i mahsûsun icâbı oradan matlûb havâlenin gönderilmesi*” istenmiştir(DH.EUM.MH, 158/19, 1333). Ayrıca eşkiyânın takibi ile Aydın Vilayeti Jandarma Alayının görevlendirildiği, bu konuda alınacak olan tedbirler ile ilgili alay kumandanlığına başvurulması gerektiği bildirilmiştir. 1 Ocak 1917(1332) tarihli yazıda bu durum “...*gerek Aydın ve gerekse livânız dâhilinde cevelân itmekte olan eşkiyânın ta’kib ve tenkili için tahsîs olunan kuvvetlerin istihdâmı ve ta’kib müfrezeleriyle bunların emr-i idâre ve sevki Aydın vilayeti jandarma alayı kumandanlığı emir ve salâhiyetine tevdi’ idilmiş olduğundan ta’kibât ve istikmâli icâb iden tedâbir hakkında oraya mürâcaât olunması.*” şeklinde belirtilmiştir(BOA, DH.ŞFR, 71/13, 1332).

Bölgede eşkiyâlığın kontrol altında tutulması için hapishanelerinin şartlarının da iyileştirilmesi gerekmektedir. Çünkü imkânsızlıklar ile takip edilerek tutuklanan eşkiyâ hapishanelerde kolluk güçlerinin yetersizliği nedeni ile cezasını dahi çekmekten kaçmaktadır. Bu durum hem takip müfrezelerinin hem de halkın devlete olan güvenini azaltmaktadır. Hapishaneden kaçan eşkiyâ faaliyetlerini arttırarak yoluna devam etmektedir. Aydın Vilayetinden çekilen bir telgrafta

[11] Dâhiliye Nezaretinden gönderilen yazı “...kanûn-ı mahsûsu mücebince mahall-âhara nakl itdirilmek üzere haklarında karar-ı askerî istihdâm ve bunların sevkinden evvel mahall-i sevki nezâretce de anlaşılacak ve mahallerine ânâ göre tefhîm icrâ kılınmak üzere kimler hakkında karar istihdâm kılındığının telgrafta ebnâsı ve bu bâbda ta’kibe me’mûr vilâyet jandarma alay kumandanı Avni Bey’e tefhîm icrâsı ve Menteşe mutasarrıflığına da tefhîm icrâ kılınmış olduğunun tefhîmi ve bu husûsun başkaca bir mütâla’a-i âlileri varsa iş’ârı.” diye devam etmektedir.

[12] Bu vesikada “Der-dest idilen eşkiyânın masârıf-ı sevkiyyesi için emniyet-i umûmiye bütçesinin sevk ve mu’âvenet maddesinden beş bin guruş hâvi tanzim kılınan fi, 28 Haziran sene 333 tarihli ve 295/12 numarolu bir kit’a havâle-nâme leffen irsâl kılınmıştır efendim.” denilmektedir.

Hapishanelerde güven ortamının yaratılması için ihtiyaçların derhal giderilmesi ve yeterli kolluk kuvvetinin sağlanması istenmektedir(BOA, MB.HPS., 32/32, 1331).

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından 5 Kasım 1917'de gönderilen şifre de aşağıda tabloda gösterilen vilayetler ve livalarda ortaya çıkan çeteleri kontrol altına almak ve ortadan kaldırmak için büyük gayret sarf edildiği, fakat çetelerin kontrolü ve imhası konusunda daha fazla başarı kayd edilmesi için eşkiyanın belirtilen vilayet ve livaların sınırları dışına çıkabilecekleri ihtimalinin göz önünde bulundurularak davranılması ve komşu vilayet ve livaların bu konu hakkında bilgilendirilmesi tavsiye edilmiştir(BOA, DH.ŞFR., 81/44, 1336).

Edirne Vilâyetine	Sivas Vilâyetine	Karasi Mutasarrıflığına
Adana Vilâyetine	Kastamonu Vilâyetine	Kudüs-i şerif Mutasarrıflığına
Ankara Vilâyetine	Konya Vilâyetine	Kal'a-i Sultaniye Mutasarrıflığına
Aydın Vilâyetine	Ma'mûratü'l-azîz Vilâyetine	Menteşe Mutasarrıflığına
Bitlis Vilâyetine	Musul Vilâyetine	Teke Mutasarrıflığına
Beyrut Vilâyetine	Urfa Mutasarrıflığına	Kayseri Mutasarrıflığına
Haleb Vilâyetine	İzmid Mutasarrıflığına	Karahisâr-ı Sâhib Mutasarrıflığına
Hüdâvendigâr Vilâyetine	Bolu Mutasarrıflığına	Eskişehir Mutasarrıflığına
Diyarbakir Vilâyetine	Canik Mutasarrıflığına	İç-il Mutasarrıflığına
Suriye Vilâyetine	Zor Mutasarrıflığına	Kütahya Mutasarrıflığına
	Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığına	Mar'aş Mutasarrıflığına
		Niğde Mutasarrıflığına

Tablo 1: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından gönderilen şifre de yer alan vilayet ve livalar.

Valilikler ve mutasarrıflıklar tarafından alınan tedbirler sonucunda 1918(1334) yılının Ağustos ayında Dâhiliye Nezareti'nin Edirne, Aydın, Ankara, Sivas, Diyarbakir, Bitlis, Erzurum, Ma'mûratü'l-azîz, Van, Hüdâvendigâr, Konya, Kastamonu, Adana, Trabzon, Suriye, Haleb, Musul vilâyetleriyle Zor, Cebel-i Lübnân, Mar'aş, Kütahya, Urfa, İzmit, Bolu, Canik, Çatalca, Karesi, Kal'ai Sultâniye, Muğla, Antalya, Kayseri, Karahisâr-ı Sâhib, İç-il, Eskişehir, Niğde, Erzincan Mutasarrıflıklarına göndermiş olduğu yazıda, eşkiyanın büyük bir kısmının aman dilemesinin sağlandığı, bir kısmının da cezalandırıldığı, buna rağmen bazı bölgeler de ufak ve önem-

siz çetelerin kalarak bunların “*ifâ-i cinâyet ve şakâvet iden firâriiler kalmış olmasına nazaran gerek bunların ve gerek henüz istîmân itmemiş ve istîsâl idilememiş olanların tevsi*” ve *devâm-ı faâliyetlerine meydân bırakılmamak lâzım*” geldiği belirtilerek “... bunun için jandarma ta’kîb müfrezeleri teşkilâtının nihâyet bulmasına intizâr olunmayarak bir taraftan jandarmaca yapılabilen tertîbâtdan ve diğêr taraftan alâkadâr askerî makâmâtla bi’l-istişâre mevcûd askerî ta’kîb kuvvetlerinden istifâde olunarak ta’kîbâta ehemmiyetle devâm idilmesi husûsunda tedâbir-i lâzîme” nin alınması ve alınan tedbirlerinde uygulanması istenmiştir. 21 Ağustos 1918(1334) tarihinde gönderilen bu yazıdan anlaşıldığı üzere eşkıyâyı takip için görevlendirilen jandarma müfrezelerine son verilmesinin gerektiği üzerinde önemle durulmuştur(BOA, DH. ŞFR., 90/192, 1334). Eylül ayında ise Dâhiliye Nezaretinden gelen bir başka yazıda eşkıyanın yakalanması konusunda yararlılık gösteren ya da görevini tam olarak yerine getirmeyen jandarmanın İnzibat Talimnamesi’ne göre 7210 husûsî ve ‘umûmî numaralı resmi yazının ikinci ve üçüncü maddeleri uyarınca gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir(BOA, DH. ŞFR., 91/252, 1334).

Sonuç olarak Osmanlı Devleti, Aydın Vilayetinde eşkıyâlık olaylarının önüne geçebilmek için gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. Fakat İmparatorluğun savaş koşulları içinde bulunması ve bu nedenle asker sayısındaki yetersizlik eşkıyânın her zaman takibini zorlaştırmıştır. Askerin bölgeyi bilmemesi, maaşını zamanında alamaması, sakat kaldığında da devletin kendisine yaşam güvencisi vermemesi eşkıyâ takibindeki aşılması güç zorluklardır. Afların bir geçici olsa güven ortamını sağlayarak eşkıyâları dağdan indireceğinin düşülmesi devleti büyük hayal kırıklığına uğratmıştır. Affa uğrayan eşkıyâyâ hayatını devam ettirmesi için devletin iş sağlayamaması zaman içinde eşkıyâların tekrar dağa çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum askerın şevkini de kırmaktadır. Ayrıca ovaya inen eşkıyâ, devletin söz vermesine rağmen jandarmalar tarafından sıkıştırılıp yok edilmektedir. Bu da eşkıyânın devletin sözüne güvenmemesine neden olmaktadır. Çünkü onlar devletin kendilerini arkadan vurduğuna inanmaktadırlar. Bütün bunlar göz önüne alındığında devletin iş olanaklarını arttırıp halkının karnını doyuramadıkça eşkıyâlığın önüne geçemeyeceğini göstermektedir. I. Dünya Savaşı’nı kaybeden Osmanlı halkın karnını doyurmayı değil o dönemde sadece devletin bekasını düşünmektedir.

KAYNAKÇA

- ARIKAN, Zeki, "Mithat Paşa'nın Aydın Valiliği(1880-1881), *Uluslararası Mithat Paşa Semineri-Bildiriler ve Tartışmalar*, Edirne, 1984.
- ARMAĞAN, Munis, *Ege Tarihi Coğrafyası*, İzmir, 2009.
- ATILLA, Nedim, *İzmir Demiryolları*, İ.B.B. Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2002.
- BARDAKOĞLU, Ali, "Eşkîya", *İslam Ansiklopedisi*, XI, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1995.
- BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988.
- BERBER, Engin, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayeti'nde İç Güvenlik Sorunu", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı:28, Ankara, 1990.
- BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz, Tarih, Mekan, İnsanlar ve Miras*, Metis Yay., İstanbul, 2007.
- HOBSWAN, Eric, *Eşkîyalar*, çev: Osman Akınhay, İstanbul, 2011.
- KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizmim Türkiye'ye Girişi*, Savaş Yay., Ankara, 1982.
- ÖZGÜN, Cihan, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Aydın Sancağı'nda Eşkîyalık Hareketleri Üzerine Gözlemler", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, Ed: Osman Köse, Samsun, 2009.
- TABAK, Serap, "Söke Kazası'nın Mülki Taksimatının Gelişimi (1850-1950)", *Birinci Uluslararası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji, ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, 15-16 Kasım 2001, İzmir, 2002.
- YAPUCU PULLUKÇUOĞLU, Olcay, *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak*, Aydın, İstanbul, 2007.
- YAPUCU PULLUKÇUOĞLU, Olcay, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Söke", *Birinci Uluslararası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji, ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, 15-16 Kasım 2001, İzmir, 2002.
- YETKİN, Sabri, *Batı Anadolu'daki Eşkîyalık Olaylarının Yapısal Bir İncelemesi (XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinden Balkan Savaşı'na)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü*, İzmir, 1995.
- YETKİN, Sabri, *Ege'de Eşkîyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996.
- SAMİ, Şemseddin, *Kâmûs-i Türki*, Çağrı Yay., 2001.

ARŞİV BELGELERİ

BOA, DH.ŞFR.(Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi), Dosya no:95, Vesika no:4, 28 Rebiülevvel 1337(1 Ocak 1919- 1 Kanun-u sani 1335).

BOA, DH.ŞFR., Dosya no:72, Vesika no:161, 13 Ramazan 1335(3 Temmuz 1917- 3 Temmuz 1333).

BOA, DH.EUM.3.ŞB.(Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti), Dosya no:15, Gömlek no:92, 25 Zilkade 1334(23 Eylül 1916- 10 Eylül 1332).

BOA, DH.EUM.3.ŞB, Dosya no:16, Gömlek no:6, 4 Muharrem 1335(31 Ekim 1916- 18 Teşrin-i evvel 1332).

BOA, DH.EUM.3.ŞB, Dosya no:16, Gömlek no:6, 4 Muharrem 1335(31 Ekim 1916- 18 Teşrin-i evvel 1332).

BOA, DH.ŞFR, Dosya no:95, Vesika no:1, 12 Rebillürahir, 1337(15 Ocak 1919-15 Kanun-u sani 1335).

BOA, DH.EUM.3.ŞB, Dosya no:17, Gömlek no:20, 15 Safer 1335(11 Aralık 1916- 28 Teşrin-i sani 1332).

BOA, DH.EUM.3.ŞB, Dosya no:17, Gömlek no:21, 15 Safer 1335(11 Aralık 1916- 28 Teşrin-i sani 1332).

BOA, DH.EUM.3.ŞB, Dosya no:17, Gömlek no:27, 17 Safer 1335(13 Aralık 1916- 30 Teşrin-i sani 1332).

BOA, DH.EUM., Dosya no:15, Gömlek no:57, 4 Zilhicce 1335(21 Eylül 1917- 21 Eylül 1333).

BOA, DH. EUM. AYŞ.(Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi), Dosya no:7, Vesika no:71, 6 Şaban 1337(7 Mayıs 1919- 7 Mayıs 1335).

BOA, DH.EUM.MH., Dosya no:157, Vesika no:27, 6 Ramazan 1335(26 Haziran 1917- 26 Haziran 1333).

BOA, DH.EUM.MH, Dosya no:158, Vesika no:19, 18 Ramazan 1335(8 Temmuz 1917- 8 Temmuz 1333).

BOA, DH.ŞFR, Dosya no:71, Vesika no:133, 7 Rabiulevvel 1335(1 Ocak 1917- 19 Kanun-u evvel 1332).

BOA, DH.ŞFR, Dosya no: 81, Vesika no: 44, 2 Ramazan 1338(20 Mayıs 1920-20 Mayıs 1336).

BOA, DH. ŞFR., Dosya no:90, Vesika no:192, 14 Zilkade 1336(21 Ağustos 1334- 21 Ağustos 1918).

BOA, DH. ŞFR., Dosya no:91, Vesika no:252, 22 Zilhicce 1336(28 Eylül 1918-28 Eylül 1334).

BOA, DH. ŞFR, Dosya no:92, Vesika no:32, 25 Muharrem 1337(31 Ekim 1918- 31 Teşrin-i evvel 1334).

BOA, DH.MB.HPS.(Dâhiliye Nezareti Mebân-î Emîriye ve Hapishaneler), Dosya no:32, Vesika no:32, 24 Muharrem 1333(12 Aralık 1914- 29 Teşrin-i sani 1330).

BOA, DH. EUM. AYŞ, Dosya no:4, Vesika no:28, 8 Recep 1337(9 Nisan 1919- 9 Nisan 1335).

Milli Mücadele Sırasında Cephe Gerisinde Güvenlik Problemleri

Prof. Dr. Mehmet EVSİLE
Amasya Üniversitesi / AMASYA

Giriş

Millî Mücadele yıllarında cephe gerisinde iç güvenlik konusu, araştırmaya değer bir konudur. Bu konudaki ilk bilgiler, Mustafa Kemâl Paşa'nın 24 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada göze çarpmaktadır. Mustafa Kemâl Paşa, bu konuşmasında Aznavur isyanı, Bolu, Düzce, Adapazarı, İzmit olaylarından bahsederek bunları İngilizlerin para ve silâh vererek teşvik ettiklerini; böylece ülkede millî birliğin, dayanışmanın ve asayişin olmadığını göstermek istediklerini ifade etmiştir^[1]. Daha sonra Pontus meselesi, çetelerin faaliyetleri, asayişin sağlanmasındaki eksiklikler, jandarma teşkilâtının islahı gibi pek çok konuda milletvekilleri görüşlerini açıklamışlardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 24 Nisan 1920 – 13 Nisan 1922 tarihleri arasında çeşitli başlıklar altında iç güvenlik konusunda toplam 27 gizli oturum düzenlenmiş ve bu konular tartışılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları'ndan taradığımız bilgileri esas alarak bu bölümü kaleme aldık.

1- Cephe Gerisinde Güvenliği Bozan Unsurlar

a- Karadeniz Bölgesinde Pontus Olayları: 6 Aralık 1920-6 Şubat 1923 tarihleri arasında devam eden Pontus isyanı sırasında bölgede ciddi biçimde asayiş problemleri yaşanmıştır. Bölgenin asayişinin sağlanması için Merkez Ordusu kurularak faaliyete geçirilmiştir. Pontus meselesi hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ayrıntılı bilgi veren Canik milletvekili Emin Bey'e göre, Pontus Cemiyeti, merkezi Paris'te olan; Karadeniz sahillerinde Zonguldak'tan başlayıp Batum'a kadar, yani sa-

[1] Mustafa Kemâl Paşa (Ankara), 24.4.1920 (TBMM), TBMM Gizli Celse Zabıtları, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1985, Cilt:1, s. 7.

hilde Zonguldak, Sinop, Samsun, Trabzon, Gümüşhane livaları ve dahilde Yozgat, Çorum, Amasya, Tokat ve Sivas merkezlerini içine alan bir bölgede devlet kurmak amacıyla çete faaliyetlerinde bulunan bir cemiyettir. 20 yaşına gelmiş Rum gençlerini bu iş için silâh altına alan bu cemiyetin yöneticileri, buldukları yerlerdeki kiliselerde görev yapan din adamları olmuştur. Teşkilât merkeziyle çetelerin arasındaki bağlantıyı bunlar sağlamışlardır^[2]. Ayrıca bu olayların ortaya çıkmasında Türk unsurların korkup kaçmasını sağlamaya çalışan birinci dünya savaşının galibi olan devletlerin uyguladığı tedhiş politikalarının da etkisi tespit edilmiştir^[3].

Birinci Dünya Savaşı ve mütareke dönemindeki Pontus çetelerinin faaliyet gösterdiği 12 kaza merkezinde Rumların öldürdüğü Müslüman sayısı 1641'dir. Rum çeteleri tarafından bu süre içerisinde yakılan ve tahrip edilen evlerin miktarı İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey'in 29 Aralık 1921 tarihli konuşmasında 3303 olarak ifade edilmiştir. Yaralı sayısının 147 olduğu bildirilmiştir. Daha sonra Merkez Ordusu listesindeki 176 yaralı da eklenince yaralı sayısının 323 olduğu anlaşılır. Ayrıca toplam 1800 kadar gasb, soygunculuk, hırsızlık olaylarında en az 2 milyon lira kıymetinde büyük ve küçük baş hayvanın gasbedildiği anlaşılmaktadır^[4]. Bölgenin diğer merkezlerindeki çete faaliyetleri de dikkate alındığında durumun vehametinin daha büyük olduğu anlaşılacaktır. Nitekim bu sırada Pontus çetelerinin yaktığı müslüman köyü sayısının 16.000 olduğu^[5], 1922 yılı içerisinde Pontus çetelerini etkisiz hale getirmek için Merkez Ordusu bünyesinde yapılan masrafin 398.719 lira olduğu, bunun batı cephesindeki iki tümenin iaşesine denk bir meblâğ olduğu Maliye Bakanı tarafından açıklanmıştır^[6].

Pontus çeteleri ile yapılan mücadelenin Merkez Ordusu'nun sorumluluk sahası dışında Ilgaz, Çerkeş, Düzce istikametinde de devam ettiği İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda dile getirilmiştir.^[7]

Konu ile ilgili olarak bazı idarî tedbirler de alınmıştır. Pontus meselesinin halli için Merkez Ordusu mıntıkası dahilinde Ordu, Canik, Tokat, Amasya, Çorum livaları dahilinde silâh toplamak ve umumi asayiş sağlamak için 5 Mart 1921 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile sıkıyönetim ilân edilmiş^[8], 27 Ekim 1921'de kaldırılmıştır^[9].

[2] Emin Bey (Canik), 10.6.1922 (TBMM), TBMM GCZ, Cilt:3, s.397-400.

[3] Nedim İPEK; "Osmanlı Coğrafyasında Kurulan Ulus Devletlerin Oluşum Sürecinde ve Sonrasında Kullanılan Tedhiş Yöntemi", Osmanlı'dan Günümüze Eskiyalık ve Terör, İlkadım Belediyesi kültür Müdürlüğü Yayını, Samsun, 2003, s.309-313.

[4] Pontus Meselesi, (Hazırlayan: Yılmaz KURT), Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, Ankara, 1995, s.345-346.

[5] İsmail Şükrü Bey (Karahisarısahip), 16.10.1922 (TBMM), TBMM GCZ, Cilt:3, s.391.

[6] Hasan Fehmi Bey (Maliye Vekili), 19.8.1922 (TBMM), TBMM GCZ, Cilt:3, s. 655.

[7] Ali Fethi Bey (Dahiliye Vekili), 10.6.1922, (TBMM), TBMM GCZ, Cilt:3, s. 375.

[8] Cumhuriyet Arşivi, 030 18 01 02 38 2

[9] Cumhuriyet Arşivi,030 18 01 04 39 9

Yunan donanmasının İnebolu'yu bombardıman etmesi üzerine Samsun'a da çıkarma yapması ihtimaline karşı 15 yaşından 50 yaşına kadar eli silâh tutan Rumların dahile sevki hakkında 16 Haziran 1921 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı çıkarılmıştır^[10].

Bu konu ile ilgili gelişmeler zaman zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gündemine gelmiştir. 5 Ekim 1921 tarihli gizli oturumda bu konuda milletvekilleri düşüncelerini açıklamışlardır. Lâzistan milletvekili Osman Bey, Samsun bölgesinden iç kesimlere Rum tehciri sırasında yaşanan olayların Yunan donanmasının Samsun'a baskın yapma ihtimalini artırdığını^[11]; Ziya Hurşit Bey ise, Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'nın bu konudaki idaresizliğini tenkit etmiştir^[12]: "Nurettin Paşa, Rum tehciri sırasında Samsun'un içinde bunlar için gayri mes'ul çeteler yapılıyordu. Bunun üzerine Rumlar dağlara çıktılar. Eğer bu adamakıllı tatbik edilseydi bir şey olmayacaktı. Tam o sırada Nurettin Paşa'nın idaresizliğinden ve tatbikatı idare edememesi yüzünden bu Rumlar müslüman köylerine tarraz ettiler... Müslümanların erkekleri hep askerde olduğu için kadın ve çocukları hep doğranmıştır. Bunu yaptığı zaman Nurettin Paşa ne ile yapmıştır? Yalnız kadın ve çocuklara karşı en fena surette hareket edilmiştir. Bunlar yapıldığı halde asıl silâhlı sınıfa bir şey yapılmamasını anlamıyorum... Asıl silâhlı sınıf bugün dağlarda geziyor." Trabzon milletvekili Hafız Mehmet Efendi de aynı oturumda, "...bugün Samsun ve Havza dahilindeki müslüman ahali, orada biriken 5-6 bin Rum eşkiyasının her gün tecavüzüne maruz kalmaktadır. İçişleri Bakanlığı'na her gün mutasarrıfların vermekte oldukları raporlar, bu konuyu teyit etmektedir. Zannediyorum ki şu iki üç aydan beri yanan Müslümanların sayısı altmışa ulaşmıştır...Hiçbir gün yoktur ki, vukuat olmasın. Daha bundan 20 gün önce 150 kadar müslümanın 50'sini öldürdüler. Kırk kadını da alıp kaçtılar. Nurettin Paşa bu olayları yalnız harita üzerinde tetkik ediyor" sözleriyle bölgede yaşanan sıkıntıları dile getirmiştir^[13].

Lâzistan milletvekili Ziya Hurşit Bey, Samsun çevresinde yaşanan olayları, yönetim boşluğu düşüncesi ile ifade etmektedir^[14]: "...Efendiler, yalnız Samsun'da bu yoktur. Giresun'da da vardı. Orada tehcir yapıldı. Acaba onlar dağa neden çıkmadı?...Orada dağa çıkamadılar. Hepsi oradan defolup gitmişlerdir. Orada hiçbir müslümanın burnu kanamadı. Samsun mıntıkasında aynı olmamıştır. Olmamasının sebebi baştan kumanda edilmemesi gibi meselâ İçişleri Bakanlığı bir adam gönderir Mutasarrıf İçişleri Bakanlığı'ndan bir talimat alır, bir zat Genelkurmay

[10] Cumhuriyet Arşivi, 030 18 01 03 24 12

[11] Osman Bey (Lâzistan), 5.10.1921, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 2, s. 281.

[12] Ziya Hurşit Bey (Lâzistan), 5.10.1921, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 2, s. 282-283.

[13] Hafız Mehmet Efendi (Trabzon), 5.10.1921, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 2, s. 284.

[14] Ziya Hurşit Bey (Lâzistan), 26.8.1922, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 3, s. 715.

Başkanlığı'ndan ayrı bir talimat alır. Birisi çıkar ben komutanım, benim daha fazla yetkim var, ben yapacağım der. Çıkar başka bir adam komite teşkil eder... Tabii hükümet olarak vazifesini idare edememiştir..." Özellikle Samsun'da bu çok sessizlik ve yönetim boşluğunun sebebinin araştırılması gerekir.

Ziya Hurşit Bey, aynı konuşmasında, konunun bir başka boyutuna dikkat çekiyor^[15]: "Pontuscuların kendilerinin haritaları pek büyüktü. Büyük bir saha dahilinde Karadeniz Cumhuriyeti tesis etmek isteyen Rumlar, 1900 tarihinden beri propagandalar, teşkilâtlar, mektepler, köy taburları filân hepimiz biliyoruz. Bunlar 1914 senesinden beri faaliyettedirler. Bunlar o zamandan bu zamana kadar tenkil edilemedi. Nihayet geçen sene bu Pontus ocağını tamamen söndürmek için işe başlandı. Fakat bu Pontus köylerinin yanmasına ve Pontuscuların dağı çıkmasına rağmen yine bendeniz diyorum ki, Pontus ocağını hükümet söndürememiştir. Bilâkis başka yaralar açmıştır. Çünkü Samsun ve havalisinden tehcir edilen Rumlar ... Divrik'te, Arapkir'de, Kebanmadeni'nde ve sairede birleşmişlerdir. Para kazanıyorlar, ticaret ediyorlar. Samsun'da ailelerine gönderiyorlar, yaşıyor ve yaşayacaklar. Yarın harp bitince yine köylerinde oturacaklar. Emin olunuz ki bunların zayıyatından fazla bizim zayıyatımız vardır. Hükümet asıl Pontus ocağını söndürmeye muvaffak olamamıştır..."

Aynı oturumda söz alan Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey ise, bu olaylar sırasında bir Rum'a karşılık iki Türk öldürüldüğü halde Avrupa kamuoyuna tam tersi istikamette yansıtıldığına dikkat çekerek bir başka boyutunu ortaya koymuştur^[16].

Afyonkarahisar milletvekili Mehmet Şükrü Bey de, Pontus meselesinin ülkeye zarar verecek bir duruma gelmesinde İçişleri Bakanını yetersiz bulunduğunu şu sözlerle açıklamıştır^[17]: "Pontus olayları cidden memleketimizi üç livamızı (Samsun, Amasya, Tokat) bihakkın bizar etmiş, ateş ve felâket içinde bırakmıştır. Bunun içindir ki bugüne kadar oradaki şekaveti, oradaki yangını söndürmek için alınan tedbirler etkili olamamıştır. Bunun etkili olmamasını bendeniz hükümet bu işleri ciddiyetle takip etmemesinde görüyorum. Yani bugüne kadar İçişleri Bakanlığı bu mesele hakkında lâıyk olduğu gibi bilgi sahibi olamamış ve lâıyk olduğu derecede bu işleri takip edememiştir... İçişleri Bakanlığı tedbir soracak değildir. Bugüne kadar anlamış ve lâzım gelen şeyleri bildirmek vaziyetinde iken henüz bugün ne yapılmak lâzım geldiğini söylemiyor ve siyasetini bildirmiyor. Sonra birtakım adamlar gönderiyor. Pontus meselesini tenkil için giden adamlar tenkili şöyle bir tarafa bırakıyor. Evveleminde kesesini dolduruyor, yağma yapıyor. Sonra işlemiş olduğu suçun delillerini yok etmek için memlekette yangınlar çıkarıyor.

[15] Ziya Hurşit Bey (Lâzistan), 26.8.1922, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 3, s. 714-715.

[16] Hüseyin Avni Bey (Erzurum), 26.8.1922, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 3, s. 716.

[17] Mehmet Şükrü Bey (Karahisarısahip), 26.8.1922, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 3, s. 727.

Bunu da fiilen ülkenin millî serveti zarar görüyor...Bu fenalığı yapan adamlar hakkında İçişleri Bakanlığı soruyorum ne yapmıştır ve kimi mes'ul etmiştir? ... Bugüne kadar bir adam mes'ul edilmedi. Bu adam gözümüzün önünde koca bir ticarethane açtı.... Fenalık yapanlar, bu memlekette mes'ul edilmedikçe her giden adam kesesini dolduracaktır. Yangın sönmeyecektir. Nitekim şimdiye kadar böyle cereyan etmiştir.”

19 Ağustos 1921 tarihli bir gizli oturumda Çorum milletvekili Abdurrahman Dursun Bey, “... iki sene evvel dolgun maaşlar verildiği, her türlü ödenek ayrıldığı halde yine Pontus meselesi halledilemedi. Çünkü hükümet bu mesele ile alâkadar olmadı. İçişleri Bakanlığı iki seneden beri memleketin asayişine kayıtsız kalmıştır. Sadece olaylar İçişleri Bakanlığı'na ihbar edilir ve ihbar ile bilgi sahibi olur, dosyasına girer, işte o kadar...” sözleriyle bu konudaki yönetim boşluğunu tenkit etmektedir^[18].

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 29 Ekim 1921 tarihli gizli oturumunda Ziya Hurşit Bey (Lâzistan), Hafız Mahmut Bey (Trabzon) ve Nafiz Bey (Samsun) tarafından, Samsun, Trabzon, Ordu gibi Karadeniz şehirlerinde Pontuscu Rumların sahillerden iç kesimlere tehciri üzerine dağa çıkan Rumların eşkıyalık faaliyetlerine başladıkları, bu sırada Trabzon'da 60; Samsun'da 30 müslüman köyünün yakıldığı, dükkânların yağma edildiği, kadınların ve çocukların öldürüldüğü, ırzlarına tecavüz edildiği, silâhlı Rum çeteleri yüzünden asayişin bozulduğu örneklerle anlatılmaktadır^[19].

b- Anadolu'nun Çeşitli Bölgelerindeki Eşkıyalık Olayları: Konya, Ilgın, Karaman, Bozkır havalisinde Delibaşı emrindeki kuvvetlerin meydana getirdiği eşkıyalık olayları bilinmektedir^[20]. Yozgat, Tokat, Çorum, Amasya livaları dahilinde (eski Yozgat isyanı bölgesi) seyahat eden milletvekillerinin eşkıya tarafından yakalanıp mallarının alınması, maliye tahsildarlarının esir edilip, mallarının gasbedilmesi, jandarma karakollarına saldırılarak askerlerin esir alınması, silâhlarının alınması ve arabacılara hücum ederek arabalarını ve atlarını almak gibi eşkıyalık olayları ve bunlara karşı alınan tedbirler de Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünde dile getirilmiştir^[21].

Aznavur isyanı sırasında Biga, Gönen, Bandırma ve Balıkesir isyancılar tarafından zaptedilip Bursa tehlikeli bir duruma düşürülmüşse de üzerlerine gönderilen kuvvetlerle etkisiz hale getirilmişlerdir. Ayrıca Düzce, Hendek, Bolu, Adapazarı ve İzmit havalisinde de millet menfaatlerine aykırı faaliyetler görülmüş ve alınan tedbirlerle etkisiz hale getirilmişlerdir^[22].

[18] Abdurrahman Dursun Bey (Çorum), 19.8.1922, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 3, s. 663.

[19] 29.10.1921 (TBMM), TBMM GCZ, Cilt:2, s.403-409.

[20] Dr. Adnan Bey (Dahiliye Vekili), 18.9.1920 (TBMM), TBMM GCZ, Cilt:1, s.126- 127.

[21] Dr. Adnan Bey (Dahiliye Vekili), 15.11.1920 (TBMM), TBMM GCZ, Cilt:1, s.233-235.

[22] Mustafa Kemâl Paşa (Ankara) 24.4.1920 1921 (TBMM), TBMM GCZ, Cilt:1, s.7.

Doğu Anadolu ile Batı Anadolu arasında bir geçiş bölgesi konumunda olan ve doğu cephesindeki malzemenin batı cephesine gönderilmesinde geçiş rolü oynayan Konya da bu özelliği dolayısıyla isyan bölgesi olarak tesbit edilmiştir^[23].

Türkiye Büyük Millet Meclisi, düzenli orduya geçiş kararını aldıktan sonra, yeni yapıya intibak etmekte direnen Çerkez Ethem ve kardeşleri ile Demirci Mehmet Efe kuvvetlerinin gerçekleştirdiği hareketler, bölgelerinde iç güvenliği tehdit eden diğer olaylar olmuştur^[24]. Demirci Mehmet Efe'nin adamlarının Antalya'da halka yaptığı eziyetler konusunda İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi Bey, şu görüşleri dile getirmiştir^[25]: "Antalya'da bulunduğum esnada Demirci Mehmet Efe kuvvetleri Isparta'da toplandıktan sonra kol kol güneye, doğuya, batıya yayıldılar. Günün birinde bir haber aldık ki Antalya'ya yeni bir göç geliyor. Yunan önünden kaçan gibi köylüler, ihtiyarlar, kadınlar ve çocuklar, birtakım erkekler, yangından kaçan gibi, ne kurtarabildilerse belediyenin etrafına geliyorlar ve öbek öbek dizi-liyorlar. Bu suretle sürekli bir göç koptu; Antalya'ya geliyorlar. Kuvva-i Milliye'nin belli başlı adamlarından biri olan Mehmet Efe, asayişin sağlama görevi ile güneye inmiştir. Fakat adamları olan Mahmut, Mevki...Efendiler köylerimize musallat olmuştur ve köylüler eşiğin üstüne ne yükleyebilirlerse hepsini yükleterek kaçıyor. Zira bu adamlar köylünün evini yakıyorlar. Yangın, tahrip, soygundan canını kurtararak kaçanlar Antalya'ya dökülüyorlar." Bu sözleri ile memleketindeki asayişin ne şekilde bozulduğunu anlatmıştır.

Bunlardan başka doğu ve güneydoğu Anadolu bölgesinde güvenliği ihlâl eden olaylar arasına 1920 yılı Ağustos ayında başlayan ve siyasî mahiyette bir isyan olarak nitelenen Milli Aşireti olayı^[26] ile Suriye sınırında bulunan ve birer "fesat ocağı" diye nitelenen Süryani köylerinin Fransa'nın desteği ile çevresindeki aşiretlere verdikleri zararları da ilâve etmek gerekir^[27].

İtilaf Devletleri tarafından Musul, İskenderun, Antep, Maraş, Urfa ve Antalya bölgelerinin işgalinde, mütarekenin güvenlik ve asayiş ile ilgili maddelerinden istifade edildiği, aslında asayişsizliğin açık sebebinin gayri müslimlerin bölgede meydana getirdikleri olaylardan ibaret olduğu şeklinde tespitler de mevcuttur^[28]. Adı geçen yerlerde bazı müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin şehirlerde asayişin korunması için çalıştıkları bilinmektedir^[29].

[23] Hüsrev Sami Bey (Eskişehir), 18.3.1922 1921 (TBMM), TBMM GCZ, Cilt:3, s.90.

[24] İsmet GÖRGÜLÜ; Ana Hatlarıyla İstiklâl Harbi, İstanbul,1985, s. 151.

[25] Hamdullah Suphi Bey (İstanbul), 9.12.1920, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt:1, s.255.

[26] Nihat Paşa'nın Müdafaa'nemesi, 22.7.1922, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt:3, s. 560.

[27] İbrahim Bey (Mardin), 16.10.1921, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt:2, s. 335.

[28] Halûk SELVİ; "Millî Mücadele Başlarında Anadolu'da Asayiş Sorunu ve Samsun", İlkadım'dan Cumhuriyet'e Millî Mücadele, İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayını, İstanbul, 2008, s.109-114.

[29] Saadetin GÖMEÇ; Millî Mücadelede Gaziantep, Ankara, 1989, s.32.

c-Koçkiri ve Ümraniye Olayları: Ümraniye ve Koçkiri hadisesi dolayısıyla Sivas vilâyeti dahilinde yüzlerce köyün yandığı ve böylece doğu Anadolu bölgesinde de aşaiş probleminin ortaya çıktığı bilinmektedir^[30]. Bu dönemde bölgede aşiret düzeni mevcuttur ve bazı aşiret reisleri, bölgede çıkan eşkıyalık olaylarının bastırılması sırasında yöneticilerin, suçluların cezalandırılmasında çok aşırı davrandıkları ve buralardaki Kürt-Alevilerin de Ermeniler gibi tehcire tabi tutulacağı şeklindeki propagandalarıyla diğer aşiret reislerine isyan olaylarına katılmaları hususunda telkinde buldukları, bölgede incelemelerde bulunan milletvekilleri tarafından ifade edilmektedir^[31].

Bu olaylarla ilgili olarak 3, 4 ve 5 Ekim 1921 tarihlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gizli oturumlar yapılmıştır. Erzincan milletvekili Fevzi Efendi, 3 Ekim 1921 tarihindeki oturumda söz alarak bu olayların ortaya çıkmasına yol açan faktörleri açıklamıştır^[32].

4 Ekim 1921 tarihli oturumda söz alan adı meclis zabıtlarında bulunmayan bir milletvekili, olayın sönmeye yüz tuttuğu ve kuvvet kullanmaya ihtiyaç kalmadığı bir sırada Nurettin Paşa'nın Koçkiri'de çok şiddetli bir şekilde olayları bastırmaya başladığını anlatmaktadır. Bu sırada yaklaşık 10 milyon liralık servetin yok olduğu, 30 bin hayvanın götürüldüğü, insanlara eziyet edildiği, öldürüldüğü, kadınların namuslarına taarruz edildiği, bunun da olayların daha da genişlemesine yol açtığını ifade etmektedir^[33]. 5 Ekim 1921 tarihindeki oturumda söz alan Konya milletvekili Vehbi Efendi ise, bu olayların hükümetin zaafiyetinden dolayı patlak verdiğini, olaylar bastırıldıktan sonra olayların faillerinden olup firar edenlerin yakalanmaya çalışılmayıp, sadece firar etmedikleri için yakalananların cezalandırıldığını; bunun da adaletsizliğe yol açtığını ifade etmiştir^[34].

Bunlardan daha önce 11 Ağustos 1921 tarihli bir oturumda bu konuyu gündeme getiren Adana milletvekili Zekâi Bey ise, Koçkiri ve Dersim olaylarının Adliye, İçişleri ve Millî Savunma Encümenlerinde yapılan müzakereden sonra İngiliz teşvikiyle yapılmış olduğu şeklindeki kanaatlere katılmadığını, bu olayların bu bölgenin özelliklerinden ve sosyal ihtiyaçlarından doğduğunu söylemiştir. Bu tip olayları önlemek için Koçkiri ve Dersim'de toprağı olmayan köylülere toprak dağıtılarak bazı ıslahat hareketlerine gidilmesini istemiştir. Zekâi Bey, ayrıca firarilerin yakalanmamasının örtülü bir af olarak yorumlanabileceğini, buna fırsat verilmesini, suçlu ile suçsuzu birbirinden ayırmak gerektiğine dikkat çekmiştir^[35].

[30] Ziya Hurşit Bey (Lâzistan), 29.10.1921 (TBMM), TBMM GCZ, Cilt:2, s.405.

[31] Fevzi Efendi (Erzincan), 3.10.1921 (TBMM), TBMM GCZ, Cilt:2, s. 252.

[32] Fevzi Efendi (Erzincan), 3.10.1921, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 2, s. 251.

[33] Bir Meb'us Bey, 4.10.1921, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 2, s. 269.

[34] Vehbi Efendi (Konya), 5.10.1921, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 2, s. 272.

[35] Zekâi Bey (Adana), 11.8.1921, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 2, s. 204-205.

Bunların ötesinde Doğu Anadolu'da ıslahata ihtiyaç olduğu da Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey tarafından şu şekilde dile getirilmiştir^[36]: “O havaliyi şöyle bir gözümüzün önüne getirdiğimiz zaman yer yer birer aşiret ağası, birer müstebit, birer mütegalibe yaşadığını görürüz. Bu inkâr edilemez. Yani o muhitten olmaklığım itibarıyla itiraf ediyorum. Bu ağanın her birinin ayrı ayrı üçyüz, dört yüz, beşyüz hattâ iki bin kişilik silâhlı kuvveti vardır. Bir asker firar etti mi o ağaya iltica ediyor. Ağa onun tüfeğini de alıyor, yanında onu besliyor. Hükümet bunu biliyor, bütün mülkiye memurları biliyor. Fakat ağaya bunu ver, silâhını ver demiyor. Doğu Anadolu'yu muntazam bir muhit haline getirmek için yalnız İstiklâl Mahkemeleriyle bendeniz iktifa edemem. Doğu Anadolu'da ciddi ve gerçek bir ıslahat yapılmasını rica edeceğim...”

2- Güvenliğin Sağlanmasındaki Eksiklikler

a- Kanun Hakimiyetinin Sağlanmasındaki Eksiklikler: Cephe gerisindeki asayişsizlik ve buna yol açan isyanların sebepleri konusu da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gündeme gelmiştir. 3 Temmuz 1920 tarihinde bir oturumda konuşan Afyonkarahisar milletvekili Şükrü Efendi, özellikle Yozgat isyanı konusunda, bu isyanını sebebinin sadece kötü idare ile anlatılamayacağını; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini gösterememesinin, hangi amaçla toplandığını vatandaşlara anlatamamış olmasının da etkili olduğunu ifade etmiştir^[37]. Şükrü Efendi, ülkede kanunların uygulamasının yetersiz olduğunu, bunun da asayişsizliğe sebep olduğunu seçim bölgesinde yaşadığı bir olay ile anlatmıştır^[38]: “...Karahisar'da bir köylünün bütün serveti beş altı kısraktan ibarettir. Onu da bir hırsız çalıyor. Bir taraftan düşman, bir taraftan ahali birbirini mahvediyorlar. Jandarma takibatta muvaffak olamıyor, hırsız kaybolup gidiyor. Sonra bu kısrakların satıldığı haber alınıyor. Bunu, sahibi öğrenerek adliyeye müracaat ediyor. Adliye, hırsız bir saat bile tevkif etmeden bırakıyor. Jandarmaya müracaat ediyor, jandarma bir şey yapmıyor. Bugün Karahisar'da bir müdafaa-i hukuk cemiyeti var...Bir iki kişiye dayak atıyor. Sizi doğruluktan başka bir şey kurtarmaz. Gerçeği söyleyin diyorlar. Filân adam filân adama sattı, filân yerden çaldı...Onları hükümete teslim etmeyeceklerine teminat veriyorlar. Kısrakların bedeli olarak yüzer liradan beşyüz lirayı kuvva-i milliyeye bırakacaksınız, kısraklar gelecek siz kurtulacaksınız diyorlar. Bu suretle beşyüz lirayı tedarik ediyorlar. Gerçi bu iyi bir şey değil. Hükümetin kanunları vicdanlı olarak tevdi edilmelidir.”

[36] Yusuf Ziya Bey (Bitlis), 20.1.1923, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 3, s. 1204- 1205.

[37] Şükrü Efendi (Karahisarısahip), 3.7.1920, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 1, s. 59.

[38] Şükrü Efendi (Karahisarısahip), 3.7.1920, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 1, s. 59-60.

Bu örnekleri anlattıktan sonra Şükrü Efendi, “Ahalinin hissiyatını dinleyiniz, böyledir. Birgün idare memuru ahalinin idaresini anlamalı. Biz hissiyata kapıla kapıla iş görerek dahilde tezebzübü (kararsızlık, karışıklık) idareyi hasıl ettik. Kendimize milleti ısındıramadık. Maatteessüf millet felâketi görüp de koşup gelecek zaman değildir” sözleriyle yönetimdeki aksaklıklara dikkat çekmiştir^[39]. Şükrü Efendi, bu sıkıntılara çözüm olarak ülkede herkesin hukukuna, insanî haklarına riayet edilerek, kanunların iyi bir şekilde uygulanması gerektiğini söylemiştir^[40].

b- İdare Memurlarının Yetersizliği: Bu konu ile ilgili olarak 3 Temmuz 1920 tarihli oturumda konuşan Antalya milletvekili Rasih Efendi, Konya isyanı sırasında Konya valisinin görevini yerine getiremediğini ifade etmiştir. İstanbul’dan gelen telgraflarla halkın zehirlenerek isyana teşvik edilmesi olayları karşısında valinin bunların düşünce, tasavvur olduğunu söyleyerek bunlara karşı çalışmak yerine evine gittiğini, bunun sonunda olayların büyüdüğünü ifade etmiştir^[41]. Buna benzer bir şekilde Bolu olayları sırasında Mutasarrıf Haydar Bey, asiler üzerine gönderilen birliklerin hareketine engel olduğu için Mustafa Kemâl tarafından eleştirilmiştir^[42]. Nitekim bazı memurların İstiklâl Mahkemelerinde görevini kötüye kullanmak ve halka baskı yapmak fiillerinden dolayı yargılandıkları çeşitli cezalara çarptırıldıkları hakkında örnekler de bulunmaktadır^[43].

İsyanların bastırılmasındaki aşırılıklar da 23 Ekim 1920 tarihli oturumda Karesi milletvekili Vehbi Bey tarafından dile getirilmektedir^[44]: “...gazetelerde beyannâme neşrediliyor. Asilerin filân güne kadar silâhları teslim etmesi, şayet teslim olmazsa aileleri kovulacak, evleri yıkılacaktır. Bunu benim vicdanım kaldırmaz... Bütün ahaliyi suçlu bulmamak lâzımdır. Biz iyi adam olmalıyız ki hasım ahaliyi kandırmaya sebep bulamasın. Biz ahalinin, hasmın eline kılıç veriyoruz, ne ile, jandarma teşkilâtı yoluyla bir ıslah edip de kendimizden memnun edemiyoruz. Efendiler, köylerde jandarmalar her türlü mezalim icra ediyorlar. Asker firar ediyor, jandarma ailesini alıp götürüyor... Oh ne âlâ, kimin eli kınalı, kimler şöyle ikişer gün bizim keyfimizi yerine getirirse onlar gelsin. Beşyüz evli bir köyün içinde jandarma söylüyor bunu efendiler... Biraz da idareyi ıslaha bakalım.”

Jandarmanın ıslahı konusu, 11 Ağustos 1921 tarihli bir oturumda Afyonkarahisar milletvekili İsmail Şükrü Efendi tarafından da dile getirilmiştir^[45]: “İlanları

[39] Şükrü Efendi (Karahisarısahip), 3.7.1920, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 1, s. 60.

[40] Şükrü Efendi (Karahisarısahip), 3.7.1920, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 1, s. 67.

[41] Rasih Efendi (Antalya), 3.7.1920, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 1, s. 65.

[42] Mustafa Kemâl Paşa (Ankara), 24.4.1920 (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 1, s. 7.

[43] Doğu ERGİL; Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi, Ankara, 1981, s.235.

[44] Vehbi Bey (Karesi), 23.10.1920, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 1, s. 199-203.

[45] İsmail Şükrü Efendi (Karahisarısahip), 12.8.1921, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 2, s. 202-203.

duvara çaktı, kimse kaydolunmadı. Sonra bir tellâl ile ilân edildi, kaydolanlar cahil, suçlu ve mahkûm olanlar, cezamızı affederseniz kaydolacağız diyorlardı. Sonra serseri, şuradan buradan kaçanlar geldiler kaydoldular. Efendiler bunlardan ne vatan hizmeti beklersiniz?.. Efendim jandarmalardan ahali nefret etmiştir. Ahali usanmıştır. Çünkü jandarmalar şimdiye kadar köylerde birer rüşvet aleti, hırsız ocağı olmaktan başka bir şey değildir... Yalnız jandarma unvanıyla kaydederseniz hırsızlığı seven, hırsızlık eden gelecektir. Fakat böyle hissiyat ile müdafaa-i vatanın fırsatını soktunuz mu memleket eşrafının evlâdı jandarma olacaktır.” dedikten sonra idarecilerin jandarma olarak alınacakları seçerken dikkatli davranmaları gerektiğini ilâve etmektedir.

c- Hükümet Otoritesindeki Boşluklar: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin vatanşahlar tarafından tanınmaması ve ülkede yönetim boşluğunun bulunduğu inanılmasının özellikle Yozgat isyanında etkili olduğunu ifade eden Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Efendi, bu konu hakkında, bir bayram öncesi Yozgat'a giderken yaşadığı olayı şu şekilde anlatmıştır^[46]: “... memlekete doğru hareket ettik. Yarım saat sonra yolda bir köylüye rast geldik. Yolda ne var ne yok dedik... Yolda beş süvari vardır, kongrecileri bekliyorlar, dedi. Meclisin ismi oralarda kongre... Ne ise süvarilere katıldık, bize nereden geldiğimizi sordular. Ankaradan geliyoruz, Yozgat mebuslarıyız dedik. Bizi gözaltına aldılar, hükümet dairesinin önüne götürdüler. Zaten bayram olmak münasebetiyle hükümet yok ve asilerin elinde... Bu hal bendenizin asabiyetine dokundu. Biraz asabiyetim tuttu, bizi nereye götüreceksiniz: Hilâfet ordusuna mı nereye dedim. Bu söz asilerin reisi Edip Bey'e ulaşmış. Edip Bey'in dairesine gidip oturduk. Başında erkânından birçokları ve bayram münasebetiyle diğer çiftçiler de vardı. Edip Bey'in bendenize ilk suali, ne için geldiniz oldu. Bayram münasebetiyle memlekete geldik dedim. Hayır haber aldık, meclis dağılmış, kimse kalmamış, siz de başınızı alıp kaçmışsınız dedi. Sonra Ankara bizi ne suretle telâkki ediyor, dedi.

Dedim ki: Bolu ve Düzce olaylarından kurtulmuş birtakım asiler, Yenihan ve Zile havalisinde ahaliyi iğfal ve isyana iştirak ettirerek kuvvetleriyle Yozgat üzerine geldiklerini ve sizin de kuruntu ve korku sebebi ile bunlara katıldığınızı zannediyoruz.

Sonra Edip Bey bendenize bir sual daha sordu, bendeniz de cevap verdim. Suali, siz orada bir geçici hükümet teşkil ettiniz. Padişahın vazgeçtiniz, padişahı unuttunuz, sonra padişahı kurtaracağız diye yalan söylüyorsunuz...

Biz özel mektuplar alıyoruz padişah iradesine hakim ve hürdür dediler. Dedim

[46] Süleyman Sırrı Efendi (Yozgat), 3.7.1920, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 1, s. 63-64.

ki, padişah hür ise, İstanbul'dan İngilizleri çıkarır. Zaten milletin arzusu da budur. Biz padişahı esir olarak biliyoruz ve madem ki maksadınız başkenti ve padişahı esaretten kurtarmaktır, şu halde ne için bizimle birlikte çalışmıyorsunuz, siz bu maksatla toplanmış bir kuvvet değilsiniz, siz İngiliz parasıyla işgal edilmiş, memleketi ve milleti birbirine düşürmek için çalışıyorsunuz dedik.

Edip Bey'le birtakım münakaşadan sonra...bendenizi tevkif ettiler...Rıza Efendiyi de ertesi gün yanıma gönderdiler. Nihayet kuvva-i milliye geldi o sırada hapishanenin kapılarını kapattık. Nihayet oğlum gelerek ve hapishanenin kapısını açıp bizi tahliye ettiler. Çıktık geldik. Halk cidden aydınlatılmaya muhtaçtır.”

12 Ağustos 1922 tarihinde Erzincan milletvekili Emin Bey, “Bugün buradan Kayseri'ye, Kayseri'den Sivas'a, Sivas'tan Erzincan'a bir fert gidemiyor. Kimin hadi ki kafiye olmaksızın Sivas'tan Harput'a veya Mardin'e gitsin.” sözleriyle yollarındaki can güvenliği konusunu dile getirmiştir^[47].

Erzurum milletvekili Mustafa Durak Bey, 11 Ağustos 1921 tarihli oturumda bu konudaki görüşlerini şöyle aktarıyor^[48]: “Bugün biz de millete karşı mukavele aktetmişiz. Biz milletin işlerini ele aldığımız zaman böyle bir mukavele aktetmişiz. Ey millet, biz gittik, Ankarada bir hükümet teşkil ettik, o şartla ki namusunuzu, malınızı, canınızı; her şeyinizi müdafaa edeceğiz, size adalet tevzi edeceğiz. Şimdi milletin bizden beklediği budur efendiler. Fakat bugün zavallı milletin malını alıyoruz, canını alıyoruz, hattâ ırzını yağma ediyoruz. Rica ederim, buna karşı memleketin hangi tarafında rahat vardır? Ahaliye ne temin edebildik? Halk hükümete itimat ederek dışarıya çıkamıyor, tarlasına gidemiyor. Her fenalık memleketin üzerine çökmüş, halkı bitiriyor. Halk feryat ediyor, yanıyor, hiçbirisine yardım edemiyoruz. Efendiler hükümet adeta bir hırsız çetesi gibi, halkın boğazına sarılmış, her şeyini yağma ediyor, götürüyor, vuruyor, öldürüyor. Soran yok. Rica ederim, bir buçuk sene içinde halkın başına ne kadar fenalık yapılmıştır. Bir memur mes'ul edilmiş midir? Hangi bir memuru darağacına çıkardınız? Hangi bir memura ceza verdiniz? Acaba suçlu bir memur yok mudur? Efendiler memlekete yapılan fenalıklar Büyük Millet Meclisi namına yapılıyor. Efendiler, bu millet burada yalnız Büyük Millet Meclisi'ni tanıyor. Koçkiri hadisesini, Konya hadisesini ve sair hadiseleri bütün bunların sebepleri nedir efendiler? Hepsine İngiliz parası mı gidiyor? Hayır vallahi hepsi idaresizlik yüzünden oluyor... Köyleri irşat edelim. Kapanmışız burada, hiçbir vakit halkın derdiyle meşgul olmuyoruz...Efendiler millet azami fedakârlık gösteriyor. Bunu takdir edelim. Her taraftan gelen şikâyetlerin, seçim bölgemizden aldığımız şikâyetlerin hangisi burada duyulmuştur?

[47] Emin Bey (Erzincan), 19.8.1922, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 3, s. 673.

[48] Mustafa Durak Bey (Erzurum), 11.8.1921, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 2, s. 210-211.

Peki bu adamlar boş yere mi bağıyorlar? Niçin dertlerine derman olmuyoruz?... Tekâlif-i milliyede birçok yolsuzluklar oluyor... Bunlar meydana çıksın, defterleri vardır... Efendim memleketimizin her tarafında birer prenslik kuruluyor. Bu milletin prenlere ihtiyacı yoktur. Bu milletin âdil kanunlara ihtiyacı vardır. Doğuda bir prens, bilmem Elcezire cephesinde bir prens... Cephelerde kendi kendilerine vergi tarhediyorlar. Bizim haberimiz yok. Buna razı oluyor musunuz? Ne hakla, ne selâhiyetle yapıyorlar? Başkumandanlığa bir selâhiyet vermişiz. Başkumandan emrini verir. Onlar kendi başlarına nasıl vergi tarhederler?” sözleriyle Mustafa Durak Bey, ülkede genel anlamda bir hükümet boşluğu olduğuna ve özellikle askerî bürokrasinin bu boşluğu doldurduğuna dikkat çekerek bu durumu eleştirmektedir. Mustafa Durak Bey, ayrıca kabine zafiyetine dikkat çekmektedir.

13 Aralık 1921 tarihli oturumda söz alan Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey, iç işlerine hükümetin hakim olamadığını, yeni bürokratik kurumlar oluşturmakla asayişin sağlanamayacağını, bu durumda ülkenin iç işlerine artık Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hakim olması gerektiğini söylemiştir^[49]. Bundan yaklaşık bir ay sonra 19 Ocak 1922 tarihinde Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey de, eşkıyayı yakalayamayan hükümetin aciz olduğunu ifade ederek, eşkıyanın yakalanmadığını, dağlarda binlerce eşkıyanın kanun hükmünden uzak kaldığını, geçmiş dönemlerde halka zulmedenlerin mutlaka yakalanarak cezalandırılmaları gerektiğini belirtmiştir^[50].

Kabine zafiyeti konusunda görüşlerini açıklayan diğer bir milletvekili de Karesi milletvekili Vehbi Bey'dir. Vehbi Bey de bir an önce Hey'et-i Vekile'nin vazife ve selâhiyetine ait kanunun çıkartılmasını istemektedir^[51]. 2 Kasım 1922 tarihinde halâ bu kanunun çıkartılmamış olmasından bahsedilmektedir ki bu boşluğun bilinçli bir şekilde oluşturulduğu şeklindeki şüphelere yol açmaktadır. Kabinenin yetersiz kalışı, işlerin şahsî insiyatifle götürüldüğü şüphelerine yol açmaktadır ki milletvekilleri yukarıdaki eleştirilerinde haklı görülmektedirler. Bakanlıkların yetki alanları kanunu, cumhuriyet meclisleri tarafından da çıkarılmamıştır. Ancak 1924 Anayasası'nda bakanlıkların kuruluşu özel kanuna bağlanmıştır^[52].

d- Olağanüstü Uygulamaların Sonuçları: 26 Temmuz 1922 tarihli bir oturumda Adalet Bakanı Behçet Bey ile Kozan milletvekili Dr. Mustafa Bey arasında gerçekleşen bir diyalogda ülkenin durumunun olağanüstü bir halde olduğu ve olağanüstü tedbirlere ihtiyaç olduğu şeklindeki tespitlere karşılık^[53], bundan bir

[49] Yusuf Ziya Bey (Bitlis), 13.12.1921, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 2, s. 477.

[50] Hüseyin Avni Bey (Erzurum), 19.1.1922, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 2, s. 639.

[51] Vehbi Bey (Karesi), 11.8.1921, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 2, s. 213-214.

[52] Rıdvan AKIN; TBMM Devleti (1920-1923), İstanbul, 2001, s.122.

[53] 26.7.1922, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 3, s. 619-620.

ay sonra 26 Ağustos 1922 tarihli oturumda Saruhan milletvekili Refik Şevket Bey, aslında olağanüstü tedbirlere lüzum olmadığını, mevcut kanun hükümlerinin tam olarak uygulanması halinde ülkenin asayiş probleminin çözüleceğini belirterek olağanüstü uygulamalar sırasında görev alacak kişilerin yanlışlarının da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne maledileceğini, bunun için mevcut kanunların uygulanmasının yeterli olacağını savunmuştur^[54].

12 Aralık 1921 tarihinde Antalya milletvekili Rasih Efendi, hükümetin cephe gerisindeki halkın güvenliğini, refahını sağlamak mecburiyetinde olduğunu; bu sağlanmadığı sürece ordunun da başarılı olamayacağını çünkü cephedeki askerlerin ailesinden kaygılanacağını ifade etmiştir^[55]. 30 Eylül 1922 tarihinde Menteşe milletvekili Tevfik Rüştü Bey, iç politikada tedhiş usulünü kullanarak ülkeyi ihtilâllerden ve iç isyanlardan kurtarmak gerektiğini ifade ederken^[56], aynı oturumda söz alan Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, artık tedhiş usullerinin reddedilmesini, kanun hükümlerinin uygulanması gerektiğini belirtmiştir^[57]. Aslında hükümetlerin kuruluş amacının halkın mal, can ve namusunu korumak olduğu Birinci İcra Vekilleri Hey'eti'nin Türkiye Büyük Millet Meclisine sunduğu programına da yansımıştır^[58].

Vatandaşların zararlı propagandalardan korunması için özellikle köylerde halkı aydınlatıcı faaliyetlerin yapılması da milletvekilleri tarafından sık sık gündeme getirilmiş^[59]; bu konuda da ülkenin değişik bölgelerine milletvekillerinden oluşan tenvir ve irşat heyetlerinin gönderildiği Mustafa Kemâl tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci ve Üçüncü Toplanma yılı nutuklarında ifade edilmiştir^[60].

Sonuç

Yukardaki örneklerden anlaşıldığı gibi, ülkenin önemli bir bölümünün düşman işgali altında bulunduğu ve bu işgallere karşı askerî harekâtın yapıldığı bir sırada cephe gerisinde de önemli oranda güvenlik problemleri yaşanmıştır. İnsanların can güvenliğini, seyahat edenlerin yol güvenliğini ihlâl eden unsurlar yanında hükümetin kanun hakimiyetini tesis etmekteki zaafiyeti ve idare memurlarının görevlerini yerine getirmekteki eksiklikleri ve çoğu zaman keyfi tutumlar

[54] Refik Şevket Bey (Saruhan), 26.8.1922, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 3, s. 718.

[55] Rasih Efendi (Antalya), 12.12.1921, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 2, s. 463.

[56] Tevfik Rüştü Bey (Menteşe), 30.9.1922, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 3, s. 854.

[57] Hüseyin Avni Bey (Erzurum), 30.9.1922, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt: 3, s. 856.

[58] Hükümetler ve Programları I 1920-1960, TBMM Yayını, Ankara, 1988, s.5.

[59] Basri Bey (Karesi), 27.12.1921, (TBMM), TBMM GCZ. Cilt:2, s. 562.

[60] M.Kemâl, 1.3.1922, TBMM Üçüncü İctima Senesi Açış Nutku, Kâzım ÖZTÜRK; Atatürk'ün TBMM Açışve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara,1981,Cilt:1, s.509.

içerisinde bulunmaları bu sıkıntıların yaşanmasında etkili olmuştur. Bu zaafiyet konuları yaklaşık iki seneye yakın bir zaman dilimi içerisinde milletvekilleri tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda gündeme getirilmiştir. Yapılan eleştirilerin bir kısmı amacına ulaşmış, aksaklıkların düzeltilmesi istikametinde kararlar alınmış olduğu halde; bir kısım yanlış uygulamalar da bazen hükümet politikası olarak bazen de hükümet otoritesinin tesis edilememesi sonucu bu boşluktan faydalanmak suretiyle bürokratik kurumlar tarafından devam ettirilmiştir. Cephe gerisindeki güvenliğin sağlanamaması cepheden firarlara da sebep olmuştur. Sonuç olarak milletimiz ülkeyi düşmandan kurtarmak için çocuklarını cepheye gönderdikten, onların ihtiyaç duyduğu gıda ve giyim eşyalarını verdikten sonra bir de yaşadıkları yerlerdeki güvenlik problemleri ile uğraşmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bunlar milletimizin millî mücadele sırasında gösterdiği fedakârlığın diğer bir boyutunu teşkil etmektedir.

Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyânının Amerika'da Propaganda Aracı Olarak Kullanılması

Yrd. Doç. Dr. Celal ÖNEY

Alparslan Üniversitesi / MUŞ

Giriş

Ermeni Meselesi'nin en önemli çıkış noktalarından bir tanesi 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları itibariyle Anadolu'da meydana gelen Ermeni isyanlarıdır. İsyânların oluşum sürecinde rol oynayan nedenlerin başında misyonerlik faaliyetleri büyük önem arz etmektedir^[1]. Osmanlı Devleti topraklarında Hıristiyan dininin propagandası, bu dinin başta Katolik, Ortodoksluk ve Protestanlık mezheplerinin yayılması amacıyla Fransa, Rusya, İngiltere, Almanya, Amerika, İsviçre, Danimarka ve Norveç kökenli misyoner örgütler tarafından gerçekleştirilmişti. İmparatorluğun sahip olduğu Ermeni azınlığı, 19. yüzyılın ortalarında bu misyoner guruplarının ana hedefi olmuştu. Müslümanların, Rumların ve Yahudilerin misyonerlik faaliyetleri etkisinde kalıp din değiştirmeleri pek kolay olmamış, Rusya'nın Ortodoks Rumlar üzerindeki baskısı, Müslümanların din değiştirmeye sıcak bakmaması ve hatta idam ile yargılanma korkusu ve ayrıca Yahudilerin dinlerine sıkı sıkıya bağlı olması özellikle Amerikan misyonerlerini Anadolu'nun her tarafına yayılmış, kiliseleri ile problem yaşayan, eğitime büyük önem veren Ermeniler üzerinde yoğunlaşmalarını sağlamıştı.

19. yüzyıl misyonerlik faaliyetlerinin altın çağı olmuş ve bu çağda özellikle Asya kıtasının Hıristiyanlaştırılması hedef alınmıştı. Bu hedefin gerçekleşmesinde yabancıların belirttiği *Asia Minor* yani Türkiye bir anahtar görev üstlenecekti. Asya'nın fethine Anadolu topraklarından başlanacaktı^[2]. Emperyalizm kavramı bu çağda anlamsal olarak genişleyerek içine *Kapitalizm* ve *Sömürgecilik* kav-

[1] Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışında Etkili Olan Unsurlar, Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuğrul Özcan, II. Abdülhamid Döneminde Orta ve Doğu Karadeniz'de Meydana Gelen Ermeni Olayları, Akis Kitap, İstanbul, 2007, s.17-32.

[2] S.C. Bartlett, Historical Sketch of The American Board: Turkey Report, Published By American Board, Boston, 1889, s.1-2

ramlarını da alarak Batılı Devletlerin, üzerinde yayılma hayali kurduğu özellikle Ortadoğu coğrafyasında hem hayat bulacak hem de gerçek anlamını kazanacaktı. Misyoner örgütlerin bu coğrafyada faaliyet göstermek için can atması, ilk yıllarda her ne kadar dini ve bağımsız hareketler şeklinde kendini göstermiş ise de, sonraki yıllarda emperyalizmin bir aracı olmaktan kendini kurtaramayan misyoner örgütler, faaliyet gösterdikleri sahalarda destekçileri olan devletler adına yayılma alanı ve çıkar sahaları oluşturma görevlerini üstlenmişlerdi^[3].

American Board Of Commisioners For Foreign Missions, (ABCFM) ya da diğer adıyla American Board, ABD'nin Boston eyaletinde 1810 yılında kurulmuş olan bir misyoner örgüttür. ABD'de büyük uyanış dönemlerinden sonra (*Great Awakenings*) Protestanlık mezhebi, Amerikadaki misyoner örgütler tarafından önemli bir unsur olarak göçmen olan farklı din, ırk ve kültürlerden gelen ABD halkını ortak bir paydada birleştirmek için kullanılmaya başlandı. Kurulan birçok Protestan misyoner örgütler, Amerika kıtasının Protestanlaştırılmasına girişti. Protestanlığı gerçek ve yenilenmiş Hıristiyanlık olarak gören bu misyoner örgütler Hıristiyanlığın çıkış bölgesi olan Osmanlı'nın Ortadoğu'daki topraklarını hedef almaya başladılar. Misyon bölgelerinin paylaşımında Osmanlı topraklarında faaliyet gösterecek olan Protestan misyon örgütü **American Board** işte bu örgütlerden sadece biri olarak *Kongregesyonalist*^[4] kiliselerinin zengin Amerikan tüccarlarının ve fakir kilise üyelerinin yardımları ile kurulmuştu^[5].

ABD, *Monroe Doktrini*'ni ortaya koyarak hem dünya siyasetinden uzak durmayı ve hem de kendi kıtası dışında gelişen siyasetin bir sömürge hareketine dönüşüp ABD'ye zarar vermesini engellemeye çalışmaktaydı^[6]. Fakat emperyalist yönde değişen dünya siyaseti ABD'nin mutlaka bu siyasetin içine girmesini gerektiriyordu. ABD'yi kendi kabuğuna hapseden Monroe Doktrini bir ölçüde delinmeli ve dünyanın paylaşımından pay elde edilerek üretim fazlası olan malların satılması gereken bir takım etki sahaları meydana getirilmeliydi^[7]. Devletten bağımsız ve sivil kuruluşlar olan misyoner örgütler, ABD'nin açık kapı emperyalist faaliyetlerinin yürütülmesinde kullanılmaya başlandı. Bu nedenle Batılı Devletler arasında popüler olan Osmanlı toprakları, ABD'nin de iştahını kabarmıştı.

[3] Dilşen İnce Erdoğan, "Merzifon'da Amerikalı Misyonerler ve Ermeniler", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 11, İzmir, 2005, s.18.

[4] Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Erdem, *Hıristiyanlıkta Kongregesyonalist Akımın Ortaya çıkışı ve Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2009, s.32-63.

[5] William E. Strong, *The Story Of The American Board*, The Pilgrim Press, Boston, 1910. s.388-390

[6] Yavuz Güler, "Osmanlı Devleti Dönemi Türk - Amerikan İlişkileri (1795 – 1914)", *Gazi Üniversitesi Kirşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, Ankara 2005, s.56.

[7] Gülbadi Alan, Gökhan Polat, "The American Board And The Ottoman Women's Education", *History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı*, 2011, s.106-107

tıyordu. Devletin, misyonerleri bu şekilde kabul etmesi misyoner örgütlerinin de işine geliyor ve ticaret ilişkisi kurulan her devlete mal ile birlikte yüzünde gülümseme olan misyonerler de getiriliyordu^[8]. Böyle bir ticaret gemisiyle American Board, ilk misyonerlerini Osmanlı topraklarında saha araştırmasının yanında bu topraklarda yaşayan halkların her türlü özelliğini inceleyecek ve bu incelemenin sonuçlarını daha sonra sahaya gönderilecek yeni misyonerlerin eğitiminde kullanacağı raporlar halinde örgütün merkezi olan Boston'a göndermelerini istemekteydi. Pliny Fisk, Levy Parsons, Otis Dwight, Eli Smith Osmanlı topraklarına ilk gelen Amerikalı Protestan misyonerlerdi^[9].

Aslında Protestanlık Osmanlı topraklarına Amerikalılar sayesinde gelmemişti. İngiltere, Osmanlı Devleti topraklarında kendisine çıkar sağlayacak bir unsur meydana getirmek istiyordu. Fransızlar, Katoliklerin haklarını bahane ederek ve Ruslar ise imparatorluğun Ortodoks milletini himaye etmeye çalışarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale ederek bir hegemonya oluşturup tarihten beri süregelen bu topraklar üzerindeki ideolojik amaçlarının gerçekleşmesinin alt yapısını hazırlıyorlardı^[10]. İngiltere ise Protestanlık mezhebini kullanarak misyonerlerini bu mezhebi kabul edebilecek en uygun ve ayrılıkçı hareketlere ilgi gösteren Ermeniler arasına göndererek bu mezhebin Ermeniler arasında yayılmasını başlatmıştı. Böylelikle Osmanlı Ermenileri, Katolik, Protestan ve Ortodoks mezheplerine bölünerek bu mezheplerin yayılmasına destek veren devletlerin Osmanlı İmparatorluğundaki çıkar odağı olmuştu^[11]. İngiltere, ABD'nin Osmanlı topraklarında ticaret kolonileri kurma konusunda yardım etmiş ve Amerikan misyonerlerinin özellikle Anadolu'da rahatça gezmeleri konusunda güvenlik sağlamıştı^[12]. İngiltere, bu yardımı aslında bilinçli olarak yapmaktaydı. Asıl amacı Protestanlığı yaymak için gelen Amerikan misyonerlerine kendi misyonerlerinin görevini devrederek özellikle Anadolu'nun Orta ve Doğu bölgelerinde Ermenilerin yoğunlukta yaşadığı alanlarda hem Protestanlığın yayılmasını sağlayacaktı hem de ABD'nin bu bölgeye yerleşmesiyle Rusya'nın bu bölgelerdeki Ermeniler üzerindeki etkisini kırarak bir tampon oluşturmayı hedeflemekteydi^[13].

[8] Mithat Aydın, "Amerikan Protestan Misyonerlerin Ermeniler arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi. (OTAM), S: 19, Ankara, 2005, s.81

[9] Hasan Tahsin Fendoğlu, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti", Türkler Ansiklopedisi, Ed: Hasan Celal Güzel, Cilt:14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.190

[10] Mithat Aydın, a.g.m., s.80-81.

[11] Ayten Sezer, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, Ekim 1999, s.17-174.

[12] Esra Danacıoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 9-10, s.137

[13] Hikmet Umuncu, "On The Edge Of The Civilized Word: Cyrus Hamlin And The American Missionary Work In Turkey", Türk Tarih Kurumu Belleten, Cilt:LXIII. Sayı: 253, Ankara, 2004, s.7.

Amerikan Board Protestan misyoner örgütünün Osmanlı topraklarında başlayan macerası halen günümüze kadar devam etmektedir. Hıristiyanlığın diğer mezheplerine adam kazandırmak için bu topraklarda faaliyet göstermiş olan diğer misyoner örgütlerden farklı olarak sahaya 100 yıl geç girmesine rağmen kararlı ve örgütlü faaliyetleri ile özellikle Anadolu'nun her tarafına yayılmıştı^[14]. En verimli dönemine ne gariptir ki yabancı misyonlar ile devamlı savaş halinde olan II. Abdülhamit'in hükümdarlık döneminde ulaşmıştı^[15].

Ermenilerin, 1829 yılında meydana gelen ve Yunanistan'ın bağımsızlığı ile sonuçlanan Yunan İsyanı sonrasında İzmir gibi önemli limanlarda Rum simsarlarından boşalan Osmanlı deniz ticaretinde öne çıkmaları ve Amerikan ticaret kolonileri ile ilişki kurup Amerikan mallarının Anadolu'nun iç kısımlarına kadar ulaştırılmasında görev almaları, Ermenilerin Amerika ile olan ilişkisini başlatmıştı^[16]. Ticaret gemileri ile birlikte gelen misyonerler, 20 yıl gibi bir sürede fizibilite çalışması yaparak, İzmir'den Tebriz'e at sırtında Anadolu'yu gezip misyon için uygun şartlar aranmış ve sahaya gelecek diğer misyonerlerin eğitiminde kullanılacak Anadolu insanının kültürüyle, inancıyla ve diliyle deşifre eden materyallerin hazırlanmasında büyük rol oynamışlardı^[17]. Ermenilerin, özellikle Anadolu'nun Doğu bölgelerinde merkez yönetimin baskıcı etkisinden uzak alanlarda yoğun olması, üyesi oldukları kilise ile ayrılıklar yaşamaları ve diğer gurupların din değiştirmeye sıcak bakmaması Amerikalı misyonerleri Ermeniler arasında daha fazla faaliyet göstermesine neden olmuştu^[18].

Amerikan Board misyonerleri faaliyetlerinin ilk yıllarında sadece dini telkinler kullanarak Protestanlığa insan kazandırma yöntemini seçti. Bu nedenle başta İstanbul olmak üzere Anadolu'da bulunan Ermeni kiliselerine sızarak kendilerini Ermenilere yardım etmek ve bu toplumu yüceltmek için burada olduklarını belirterek Ermeni milleti arasında küçük nüveler oluşturmaya çalıştılar^[19]. Fakat bu telkinler sadece misyonerlerin evlerinde yardımcı olarak çalışan Ermenilerin Protestan yapılmasından öteye geçemedi^[20]. Osmanlı Devleti'nin diğer nüfus gu-

[14] Hasan Tahsin Fendoğlu, a.g.m., s.190-192

[15] Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin. Anadolu'ya Bakışları", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi. (OTAM), S: 3, Ankara, 1992, s.1.

[16] Mustafa Nulman Malkoç, "Türkiye'de Protestan Misyonerliği", Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi, No 43, Türkiye'de Misyonerlik, İsvay Yayınları, İstanbul, 2004, s.161.

[17] Hikmet Umunç, "On The Edge Of The Civilized Word: Cyrus Hamlin And The American Missionary Work In Turkey", Türk Tarih Kurumu Belleten, Cilt:LXIII. Sayı: 253, Ankara, 2004, s.7

[18] Adnan Şişman, "Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 14, Ed. Hasan Celal Güzel, Ankara, 2002, s.174.

[19] Uygur Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, İmge Yayınları, Ankara, 2000, s.48.

[20] İlnur Polat Haydaroğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 14, Ed. Hasan Celal Güzel, Ankara, 2002, s.182-185.

ruplarında yaşamış oldukları başarısızlığın tekrarlanmasını istemiyorlardı. Bu sorun misyonerlerin daha farklı yöntemler geliştirmese neden oldu. Osmanlı Devleti'nin özellikle Anadolu'da eğitim ve sağlık alanındaki eksiklikleri misyonerlerin dikkatinden kaçmadı^[21]. Öyleyse Ermenilerin kalbine gidecek olan yol eğitimden geçecekti. Ayrıca misyonerlerin en önemli ukdelerinden biri olan Müslümanların Protestanlaştırılması yine Müslümanların da büyük ihtiyaç hissettiği sağlık ve eğitim hizmetleri ile gerçekleşebilecekti^[22]. ABD ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen ticaretin her geçen gün artması, imzalanan *Seyr-ü Sefain* anlaşması ile ABD'nin ele geçirmiş olduğu kapitülasyonlar misyonerlere ihtiyaçları olduğu her şeye ulaşma imkânı tanıyordu^[23]. Ayrıca ABD'nin gizlide olsa misyonerlere vermiş olduğu destek ve ayrıntısı üzerinde daha sonra duracağımız Anadolu'nun birçok vilayetinde açılacak konsolosluklar Amerikan Board örgütünün dünya genelinde en fazla yatırım yaptığı ve en fazla misyoner gönderdiği misyonun Türkiye Misyonu olmasını sağlayacaktı^[24].

Osmanlı topraklarında *misyon*, *istasyon* ve *uç istasyon* şeması çerçevesinde örgütlenme yoluna giden Amerikan misyonerleri, 1869 yılına gelindiğinde diğer misyon bölgelerini kapatarak Anadolu'da *Batı Türkiye Misyonu*, *Merkezi Türkiye Misyonu* ve *Doğu Türkiye Misyonu* olmak üzere üç misyon bölgesi oluşturdu^[25]. Eğitim, sağlık, yetimhane ve basım- yayın dörtgeninde bu misyon alanlarında Kolejler, İlahiyat okulları, ilk ve orta okullar, ana okulları, körler okulu, sağır okulu, hastaneler, klinikler ve yetimhaneler ve birer matbaaya sahip basım evleri gibi tesisler vücuda getirdiler^[26]. Misyonerlik yöntemlerine yeni anlayışlar kazandıran Amerikan misyonerleri okullarda vermiş olduğu dini karakterli eğitim ile uzun vadede hedeflemiş olduğu toplumu meydana getirmeyi artık ufukta görebiliyordu^[27]. Din, Eğitim ve Milliyetçilik kavramlarının bir potada eritilerek hazırlanan okul müfredatları ve bu müfredatları doyuran bilgilerin ihtiva ettiği kitapların hemen okulların yanı sıra başında yer alan matbaalar tarafından istenilen sayıda özgürce basılması bu okullarda yetiştirilen gençliğin istenilen yönde hareket ettirilmesini ve istenilen davranış ve tutumların öğrenciler tarafından benimsenmesini sağlamıştı^[28]. Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji, İstanbul'daki Robert Koleji ve Amerikan Kız Koleji, İzmir'deki

[21] Uygur Kocabaşoğlu, a.g.e., s.40-41.

[22] Şamil Mutlu, Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları, Gökkube Yayınları, İstanbul, 2005, s.285-286.

[23] Nurdan Şafak, Osmanlı Amerikan İlişkileri, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s.119-133, Uygur Kocabaşoğlu, a.g.e., s.10. , Çağrı Erhan, Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri, İmge Kitapevi, Ankara 2001, s.72.

[24] Uygur Kocabaşoğlu, a.g.e., s.15-17.

[25] İlber Ortaylı, Osmanlı'da Milletler ve Diploması, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ed. Ali Berktaş, İstanbul, 2008, s.75.

[26] Süleyman Kocabaş, Türkiye'de Gizli Tarih III Misyonerlik ve Misyonerler, Vatan Yayınları: 29, İstanbul, 2002, s.119

[27] Adülkadir Yuvalı, "Ermeni İsyânlarında Misyoner Okulların Rolü", <http://strateji.cukurova.edu.tr/ERMENI/05.htm>, Ulaşım: 24-Mar-12

[28] Bülent Çukurova, Antep'te "Ermeni Ulusçuluğunun Doğuşunda Amerikalılar ve Kolejin Etkisi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 40, Kasım 2007, s.621

Uluslararası Kolej, Merzifon'daki Anadolu Koleji, Harput'taki Fırat Koleji, Antep'teki Merkezi Türkiye Koleji ve Vandaki Amerikan Koleji, Osmanlı topraklarında *Millet Sistemi* içerisinde yaşayan başta Ermeniler olmak üzere Rumlar, Süryaniler, Araplar ve Bulgarlar arasında ağırlıklı olarak eğitim faaliyeti yürütüp bu milletlerin genç insanlarını, atalarının uzun yıllar boyunca barış içinde yaşadığı imparatorluk topraklarına ihanet etmelerine sebep oldular^[29]. Sağlık alanında yürütülen faaliyetler açılan hastane, dispensar ve klinikler daha çok Müslümanlara yönelik misyonerlik çalışmalarının rahatça yapılması için olup ayrıca bu topraklarda uzun süre kalmak ve Osmanlı Devleti'nin bu yöndeki takdirini kazanmak için yapılmaktaydı^[30].

American Board misyonerlerinin bir diğer önemli çalışması özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kurmuş oldukları yetimhanelerdir. Yetimhanelerin açılması her ne kadar masum nedenler altında gösterilmeye çalışılsa da madalyonun bir de diğer yüzü vardı. Yetimhanelerin genellikle stratejik öneme sahip bölgelerde açılmasına dikkat edilmişti^[31]. Zaten yetimhanelerde bakılan çocuklar almış oldukları anaokulu eğitimi ile birer Protestan yapılıyordu, bu durum Protestanlığa insan kazandırmak için gelen misyonerlerin temel hedefiydi ve küçük çocukların bu tür ortamlarda Protestanlaştırılması yetişkinlere göre daha az bir maliyete mal oluyordu. Yetimhanelerin çoğunda Ermeni çocukları hizmet almıştı^[32]. Anadolu'da bir bölge stratejik öneme sahipse ve misyon için gelecek vaat ediyorsa, hemen bu gölge misyon merkezine bağlı bir uç istasyon olarak kabul edilip orada yaşayan Hıristiyan azınlıklar incelenir eğer böyle bir durum söz konusu yoksa bu bölgelere diğer yetimhanelerden çocuk götürülüp hemen orada bir yetimhane kurma çalışması başlatılırdı. Amerikan müesseslerinin Anadolu'nun birçok bölgesine yayılması ve Amerikan misyonerlerinin yönetimi altında idare edilen Ermeni yetim ve öksüzlerinin bakıldığı yetimhanelerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ve hatta daha sonraki yıllarda Suriye ve Irak topraklarında sayıca fazla olmalarının altında bu zihniyet yapısı yatmaktaydı^[33]. 2010 yılında meydana gelen Haiti depremi sonrasında bölgeye intikal eden Amerikalı misyonerlerin 33 yetim çocuğu kaçırma girişimleri bu zihniyetin halen devam ettiğini bize açıkça göstermektedir^[34]. Ayrıca 2003 Irak-ABD savaşında Amerikan askerle-

[29] Hasan Tahsin Fendoğlu, a.g.m., s.193

[30] Pınar Özbek, *Missionaries and the Near East Relief Society U.S. Foreign Policy Towards the armenian Question 1915-1923*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s.27-34

[31] Mary Caroline Holmes, *Urfa Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, Çev: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, s. 23-26

[32] Haluk Selvi, *Birinci Dünya Savaşından Lozan'a Ermeni Sorunu*, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları 2. Baskı, Sakarya 2004, s.110-114

[33] Salih Özkan, "Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 19, Bahar 2006, Konya, s.220-221

[34] <http://tr.euronews.com/2010/02/05/haiti-de-amerikalı-misyonerler-resmen-suclandı/> Ulaşım: 31.03.2012

rinin ardından Irak'a giren Amerikalı misyonerlerin, Irak'ta savaşan ABD'li asker sayısından fazla olması ve günümüzde Ortadoğu'nun önemli devletlerinden biri olan komşumuz Suriye'de yardım adı altında gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetlerinin kaç yetim ve öksüz çocuğu etkisi altına aldığı önemli bir konudur üzerinde durulması gerekir^[35]. Tüm bu örnekler gösteriyor ki ABD'nin bu topraklarda 18. yüzyılda başlayan açık kapı emperyalizm hareketi halen devam etmektedir^[36].

Anadolu'daki Süryaniler hakkında önemli çalışmalara imza atmış Mehmet Çelik, başta Protestan misyonerleri olmak üzere diğer misyoner guruplarının Anadolu'da başarılı olmalarının en önemli nedeni yapmış oldukları faaliyetler değil aksine kendi kiliselerinden aforoz edilip kovulan sosyal, dini ve ekonomik hayatlarında yalnız kalan azınlık tebaanın, misyonerleri bir sığınma limanı olarak görmesinden kaynaklandığını belirtmektedir^[37]. Mehmet Çelik, bu teorisinde haklıdır. Özellikle Ermeni kilisesinden aforoz cezasına çarptırılan Ermeniler kendi cemaatleri içinde yaşayan ölümlere dönmekte, hayattaki birçok haklarından mahrum kalmakta ve hatta öldüklerinde dahi Ermeni mezarlıklarına gömülmeyip cesetleri açıkta bırakılmaktaydı^[38]. Ermeni kilisesi korku aracı olarak kullandığı bu cezayı, kendi kiliselerini hedef alan misyoner örgütlere ilgi duyan, onlara yardım eden ve onların yaymaya çalıştığı mezhebi kabul eden Ermeniler üzerine uygulayarak veya uygulama tehdidinde bulunarak kilisenin sahip olduğu cemaatinin parçalanmasını engellemeye çalışmıştı^[39]. Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu'nda Katolik Ermeni Milleti gibi Protestan Ermeni Milleti'nin resmen tanınması ve bu millet için devlet nezdinde ayrı bir defter açılmasına kadar American Board misyonerleri rahat bir çalışma ortamı bulmamış üstelik Ermeni kilisesinin arkasında duran ve destek veren Rusya'nın devamlı tacizlerine maruz kalmıştı^[40]. 1850 yılında hazırlanan ferman ile Protestan Ermeniler ayrı bir millet olarak Osmanlı Devleti tarafından tanındı. Bu ferman sayesinde Amerikan Board yayılma alanını Ermenilerin yaşam merkezleri paralellğinde genişletmeye başlayarak Osmanlı Devleti'nin diğer Hıristiyan milletleri arasında sürdürmekte olduğu misyon alanlarını kapatıp Ermeni milleti üzerinde yoğunlaşmaya başla-

[35] <http://www.nytimes.com/2011/04/17/magazine/mag-17Lede-t.html> Ulaşım: 31-Mar-12, <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,1005107,00.html>, Ulaşım: 31-Mar-12,

[36] İhsan Şerif Kaymaz, "Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 67-68-69, Cilt: XXIII, Mart-Temmuz-Kasım 2007, İnternet Çıktısı, s.11-13.

[37] Mehmet Çelik, "Osmanlı'da Misyoner Kiliseler Nasıl ve Neden Kuruldu", http://www.tbdd.org/index.php?option=com_content&view=article&id=153%3Aosmanlida-msyoner-kliseler&catid=36&Itemid=48 Ulaşım: 31.03.2012

[38] Mehmet Çelik, a.g.m., Ulaşım: 31.03.2012

[39] Ömer Turan, "Amerikan Misyonerlerine Ermeni Patrikhanesinin Tepkisi", Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, Editörler: Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, EUSAS II, Cilt: 3, Kayseri 2008, s.421.

[40] İlber Ortaylı, a.g.e., s.73.

dı^[41]. Bu süreç zarfında Ermeni kilisesinden kopmalar ve Anadolu'daki Protestan Ermenilerin sayısında hızlı bir artış yaşanmaya başladı^[42]. Antep, imparatorluğun en fazla Protestan nüfusuna sahip olan bir şehir haline geldi^[43]. Bu doğrultuda Ermeni Kilisesi ise kendisine çeki düzen verme çalışması içine girerek, okul, yetimhane gibi konularda yenilenmeye giderek, kilise ile Amiralar arasındaki rekabetten az zararlı çıkma yolunu aramaya başladı.

Amerikan Board misyonerleri, Ermeni isyanlarındaki rollerini açmış oldukları okullarda artık daha iyi sahneye koymaya başlamıştı. Verilen eğitim kapsamında milliyetçi duyguların, Batı hayranlığının, Protestan ahlakının, Ermenicenin yeniden doğuşunu sağlayacak sürecin ve Amerika'ya ilgi duyacak bir neslin hazırlanmasında önemli bir etken olan ders müfredatlarının hazırlanması ve bu müfredat doğrultusunda eğitim kitapları çoktan basılmış, Ermeni gençlerin önüne konmuştu^[44]. Burada belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus Anadolu'nun birçok vilayetinde açılan Amerikan Konsolosluklarıdır. İstanbul, İzmir gibi, bazı liman şehirlerinde açılmış olan konsolosluklar haricinde, Anadolu'nun iç kısımlarında açılmış olan bütün konsolosluklar Ermeniler ve misyonerlere yardım için açılmıştı. Amerikalıların, Anadolu'nun iç kısımlarında açmış olduğu ilk konsolosluk, Sivas Konsolosluğu'dur. Bu konsolosluk vasıtasıyla Anadolu'nun iç kısımlarındaki Amerikan vatandaşlarının problemleri ile ilgilenilmeye çalışılmışsa da, daha sonraki yıllarda misyonerlerin de ısrarlı istekleri sonucu, Erzurum ve Harput'a da birer Amerikan Konsolosluğu açılması için girişimler yapılmıştı^[45]. Özellikle Harput'ta, 1890'lardan itibaren bir Amerikan Konsolosluğu'nun açılması konusunda, Board misyonerleri oldukça ısrarlı davranmışlardı. Daha sonra çevrede olayların patlak vermesi, Ermenilerin yoğun bir şekilde Amerika'ya göç etmeye başlaması ve misyonerlerin vermiş olduğu raporlar doğrultusunda bu istekler ABD yetkililerince de uygun görülüyordu. Bundan sonra, Amerikan Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'nde konsolosluk açmak için yaptığı baskılar da artmıştı. Amerikalı misyonerler, hem korudukları Ermenileri, hem de kendi güvenliklerini ve yerli yardımcılarını garanti altına almak için adeta baskı oluşturmuşlardı. Öyle ki bu konu Amerikan senatosuna kadar ulaşacaktı^[46]. Misyonerler

[41] Mehmet Alparslan Küçük, "Anadolu'da "Protestan Ermeni Milleti"nin Oluşumu", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 50:2, Ankara 2009, s.176-179.

[42] Mehmet Alparslan Küçük, a.g.m, s.178.

[43] Faruk Taşkın, Amerikan misyoner okullarından "Merkezi Türkiye Koleji" (1876-1924), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2007. S.67-68, Ramazan Erhan Güllü, Antep Ermenileri (Sosyal, Siyasi ve Kültürel Hayatı), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s.89-91.

[44] Uygur Kocabaşoğlu, a.g.e., s.142-149.

[45] Erdal Açıkses, Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 181-183.

[46] Şenol Kantarcı, Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi, Aktüel Yayınları, İstanbul 2004, s. 138.

çevredeki olaylarla beraber çalışanlarının saldırıya uğradığını, müesseselerinin zarar gördüğü gibi olayları anlatan mektup ve yazıları sürekli olarak ABD'ye göndermişlerdi. Böylelikle Amerikan Board misyonerleri devamlı konsolosluk himayesi istemelerini haklı göstermeye çalışmışlardı^[47]. Osmanlı Devleti, konsolosluk açılmasına karşı olmaktan çok, konsoloslukların yapacakları faaliyetlerin doğuracağı sakıncalardan rahatsız olmuştu. Konsoloslukların açılma gayeleri olan ticaret ve benzeri işleri yürütmekten çok bunun ötesinde devlet için zarar doğuracak ve devletlerarası hukukta belirlenmiş olan kurallara uymayarak görevleri haricinde bazı işlerle ilgilenmelerinden korktuğu içindi. Osmanlı Devleti bu korkusunda da haklı idi^[48]. Anadolu'nun belli başlı yerlerinde açılan ve ileride açılması planlanan konsolosluklar, ilk aşamada kendilerine Osmanlı topraklarında rakip olan Rusya'nın Anadolu'ya sızmasını ve misyonerlik faaliyetlerinde bulunmasını engellemek için önlerine bir bent çekmeye çalışarak Merzifon, Sivas, Harput, Erzurum, Bitlis ve Van vilayetlerinde açılmıştı. Daha sonra bu konsolosluklar etki alanlarını genişleterek bu bölgede misyonerlerin rahat bir şekilde hareket etmesini sağlayarak Amerikan menfaatlerinin karşılanması yolunda adım attılar^[49].

Anadolu'daki Amerikan Konsoloslukların diğer bir önemli görevi ise Ermenilerin Amerika'ya göçünü kolaylaştırmak ve hızlandırmaktı^[50]. Son dönemlerde Osmanlı topraklarında yaşanan ekonomik bunalımlar ve Amerika'nın fırsatlar ülkesi olduğu yönündeki söylentiler ve buna ek olarak misyoner okullarında Ermeni gençlerine verilen eğitimle Amerika özlemi çeken bir genç nesil yetiştirilmesi bu göçün önemli nedenleri arasındaydı. Bu göç sayesinde Amerika'da ilk olarak Fresno, Boston, Worcester gibi şehirlerde Ermeniler bir topluluk oluşturup kilise çevresinde örgütlenip Anadolu'da başlayan Ermeni bağımsızlık hareketine destek vermek amacıyla Osmanlı Devleti aleyhinde bir kamuoyu meydana getirmek için çalışmaya başlamışlardı^[51].

Amerika'da Osmanlı aleyhine oluşturulan kamuoyunun oluşumunda Osmanlı Devleti'nden bihaber olan Amerikan vatandaşları da Ermeniler tarafından yürütülmekte olan propaganda sayesinde kandırıldılar^[52]. Anadolu'daki Amerikan misyonerlerinin faaliyet yürüttükleri sahadan göndermiş oldukları fotoğraflar,

[47] Latif Dinçarslan, Zeytin'da Misyoner Faaliyetleri, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, Editörler: Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, EUSAS II, Cilt: 3, Kayseri 2008, s.13-15.

[48] B.O.A., Y.A., HUS, 328/60 (19.Mayıs.1985)

[49] Remzi Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerin Ermeni Okullarında Ermeni Milliyetçiliğine Etkileri", Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, Editörler: Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, EUSAS II, Cilt: 4, Kayseri 2008, s.65.

[50] Erdal Açıkse, a.g.e., s.195

[51] Şenol Kantarcı, a.g.e., s.87-90.

[52] Bilal Şimşir, "Ermeni Propandasının Amerika Boyutu Üzerine", Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri (8-12 Ekim 1984 Erzurum), Ankara 1985, s. 90-94.

yazmış oldukları mektuplar Amerika'da kiliselerde Amerikan halkını bu davaya inandırıp onlardan maddi yardım edinmek için çok kullanıldı^[53]. Bu sırada Anadolu'da Ermeni isyanlarının sayısı artıyor ve isyanların hâkim olduğu alanlar genişliyordu. İsyanların bastırılması sırasında yakalanan Ermenilerin bazılarının birer Amerikan vatandaşı olduğu sahip oldukları pasaporttan anlaşılıyordu. Tabiiyet değiştirip Amerika'ya giden Ermenilerin çoğu, çifte vatandaşlık istismarlığından yararlanarak tekrar yurda dönüp tek tek Ermeni köylerini gezerek bitaraf durmakta kararlı olan Ermenileri harekete yardım etmeleri için ikna etmeye çalıştılar^[54]. Tabiiyet konusunu gündemine alan Osmanlı Devleti, ABD hükümetleri ile müzakere ederek Amerikan vatandaşlarının Osmanlı topraklarında ikametleri sırasında Osmanlı kanunlarına tabii olmaları gerekliliğini bildirmeye gayret gösterdi. Aslında Osmanlı Devleti, Ermenilerin Amerika'ya göç etmesine karşı çıkmıyor fakat tabiiyet değiştirip bu ülkeye giden Ermenilerin orada oluşan Ermeni fesat cemiyetlerinin eline düşüp bir Osmanlı aleyhtarı olup tekrar yurda gönderilip Ermeni milletini kıskırtmasından korkuyordu^[55]. Protestan misyoner okulları işte bu Amerika'dan milliyetçi fikir donanımına sahip olarak dönen kişilerin yuvası olmaya başlamıştı. Siyasi propaganda, silah deposu, örgütlenme, propaganda materyallerinin basım evi ve isyan edecek Ermeni gençleri hepsi bu okullarda mevcuttu artık. Bulgaristan örneğini benimseyerek, Berlin Antlaşmasını 61. maddesini neden göstererek ve Batılı devletlerin desteğinin arkalarında olduğunu benimseyen bazı Osmanlı Ermenileri, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan hareketine başlamıştı.

Sason Ermeni İsyanına Dini Misyon Kazandırma Çalışmaları

İngiltere, Fransa, Rusya ve ABD'de kurulan Ermeni komitelerinin yegâne amacı bağımsız bir Ermeni Devleti meydana getirmektir. Bu gayeye ulaşmak için yine hepsinin uyguladıkları politika da, dini duyguları istismar etmek ve her türlü vasıtaya başvurmak suretiyle her kesim Ermeniler arasında milliyetçilik hislerini yaymak, Ermenileri silahlandırmak, Osmanlı Devleti'nin her yerinde isyanlar, ihtilaller çıkartmak, çeteler vasıtasıyla gerilla harbi başlatmak ve batılı devletlerin müdahalesini sağlayarak amaca ulaşmaktır^[56]. Osmanlı Devleti ise tebaasına zarar veren bu örgütlerin meydana getirmiş oldukları tedhiş olaylarını bastırmak ve bu olayların Amerika ve Avrupada belli amaçlar doğrultusunda kullanılıp aleyhte bir kamuoyunun oluşumuna zemin hazırlayacak etkenleri ortadan kaldırma yolunu

[53] Bilal Şimşir, a.g.m., s.96-98.

[54] B.O.A., HR. SYS. 2741/75 (5.Mayıs. 1897)

[55] B.O.A., Y. PRK. ZB. 26/92 (26. Mart. 1901)

[56] <http://www.ermeniteroru.8m.com/isy.htm> Ulaşım Tarihi: 02/04/2012.

takip etti. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde meydana gelen isyanların çoğunda Batılı devletlerin Ermeni komitecilerini kışkırtarak Bulgaristan'ın bağımsızlık sürecinde izlediği yolu Ermenilerin de izlemesi gerektiğini ve Ermenilerin her hareketlerinde bu devletlerin desteklerinin hep arkalarında olacağını belirterek isyanların fitilinin ateşlenmesinde önemli rol oynadılar. İsyânların diğer önemli bir rolü dışarıda Osmanlı Devleti'ne karşı bir propaganda aracı olarak kullanılması olup, asıl devleti üzen işte bu konudur. Araştırmamızın bu bölümünde Sason isyanlarının özellikle ABD topraklarında nasıl bir propaganda aracı olarak kullanıldığına Osmanlı arşiv belgelerinden bakmaya çalışacağız.

Sason isyanı, Avrupa devletlerine Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma fırsatı vermiştir. Bunda Osmanlı Devleti'nin o anki güçsüzlüğünün rolü büyük olduğu gibi Avrupa'nın çifte standartlı yaklaşımlarının da etkisi bulunmaktadır. Çünkü aynı devletler, Bulgar çetelerinin Müslüman halka uyguladıkları baskı ve zulümle ilgili açıklama bile yapmamışlardır^[57].

Osmanlı Devleti çevre vilayetlerden kuvvet sevk ederek isyanı bastırmışsa da isyanın yankıları içeride ve dışarıda devam etmiş, isyanda ölen Ermenilerin sayıları batılı devletlere abartılarak aktarılmış ve bunun üzerine tartışmalar başlamıştı. İsyânın oluşturulmasında büyük rol oynayan Murat Boyacıyan, istediğine kavuşarak özellikle Avrupalı devletlerin dikkatlerini Ermeni meselesine çekmeyi başarmıştı. Böylelikle İngiltere, Rusya ve Fransa durumun yerinde incelenmesi konusunda Osmanlı Devletine baskı uygulayarak bir tahkik heyetinin oluşturulup olayların araştırılması yönünde istek belirterek Osmanlı Devletinin iç işlerine müdahale etmekten kaçınmamışlardı. Sonuçta Sason isyanını incelemek üzere bir "Tahkik Heyeti" kurulmuştu^[58].

Sason isyanının Avrupa'daki yankılanması çok farklı olmuş Türk milletini zalim ve acımasız gösterme çalışmaları hız kazanmış, Ermeniler ise mazlum ve zavallı gösterilerek bir Ermeni katliamının gerçekleştiği durumu yaratılmıştı. Konunun sahipliğini üstlenen İngiltere Sason isyanı ile ilgili inceleme komisyonunun kurulması konusunda büyük bir çaba içine girmişti. Sonuçta Osmanlı yönetimi böyle bir komisyonun kurulmasını kabul etmek zorunda kalmıştı. İngiltere, bu komisyonda Erzurum'da konsolosluğu bulunan devletlerin de birer temsilcisinin bulunmasını istemişti. Yani Osmanlı'nın iç işleri ile ilgili bir konuda bu topraklar üzerinde emelleri bulunan ülkelerinde temsilcilerinin bulunduğu karma bir komisyonun kurulmasını sağlamıştı^[59].

[57] Nurettin Gülmez, "Tahkik Hey'eti Raporlarına Göre 1894 Sason İsyanı", Belleten, Cilt: LXX - Sayı: 258 - Yıl: 2006 Ağustos, 258, s.699.

[58] Nurettin Gülmez, a.g.m., s.699.

[59] Nurettin Gülmez, a.g.m., s.701

Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin komisyona katılma teklif ve ısrarları üzerine karma tahkik heyetinin kurulmasını kabul etmişti. Ancak Osmanlı Devleti, ABD'nin de komisyona katılmasını teklif etmiş fakat ABD hükümeti ilk başlarda bu teklife sıcak bakmamış fakat daha sonra katılmak istemişse de Osmanlı Devleti bu teklifi kabul etmemiştir^[60].

Sason isyanının yankıları sadece Avrupa devletlerinde yankılanmıyordu aynı zamanda Amerika'da da önemli bir propaganda malzemesi haline dönüşmüştü. ABD'nin, Ermeni Meselesinin neresinde durduğu özellikle Osmanlı arşiv çalışmalarının son yıllarda hız kazanıp gün yüzüne çıkmasıyla aşikâr olmaya başladı. Haluk Selvi ve Bilal Şimşir gibi araştırmacılar, Ermeni isyanlarının Amerika'da bulunan bazı Ermeniler tarafından kilise ekseninde gerçekleştirilen propagandalar sayesinde Amerikan halkının bu olaylara dikkatinin çekilmesi ve birer Osmanlı aleyhtarı olmaları konusunda önemli çalışmalara imza atarak bu alandaki önemli bir eksikliği doldurmuşlardır^[61].

ABD'nin farklı eyaletlerinde kurulmuş olan Ermeni kiliseleri bu ülkede Osmanlı'ya karşı gelişen cemiyetleşmenin ana üsleri konumundaydılar. Çünkü kilise Ermenilerin bir arada tutulması ve kendi benliklerinin var olmasının önemli nedenlerindendi. Sason İsyanı, ABD'de önemli bir propaganda aracı olarak kullanıldı. Özellikle Anadolu'da görev yapıp tekrar ABD'ye dönen misyonerler burada da boş durmayıp bu ülkeye göç eden Ermenilerin örgütlenmesi, iş bulması kısacası kendilerine yaşam alanı oluşturmaları konusunda büyük rol oynadılar. Sason İsyanının ABD'deki yankısı, daha çok bu isyana dini bir motif vermek isteyen misyonerler tarafından oluşturulmaya çalışıldı. Hıristiyanların yok edilmesi, Müslümanlar tarafından katledilmesi ki özellikle de Protestanların büyük kayıp içerisinde olmaları gibi sloganlar oluşturulup bunlar düzenlenen mitingler ile Amerikan halkına duyurulmaya çalışıldı. New York ve Boston'da yapılan mitinglerde Sason olayları protesto edilmiş, Hıristiyan Sason halkının kadın çocuk demeden Müslümanlar tarafınca katledildiği mitinglerde yapılan konuşmalarda dile getirilerek Hıristiyan dünyasının dikkati bu isyana çekilmeye çalışılmıştı. Bu tür mitinglerin düzenlenmesinde ve uygulanmasında Amerikalı misyonerlerin rolü önemlidir. Misyonerlerin bu yolla hem Amerikan halkından bu olaylarda zarar gören Hıristiyan kardeşleri için bağış toplamış hem de Amerika'daki Ermenilerin kendi buyrukları altında kalmalarını sağlamıştı. Mitingin Diğer önemli bir rolü ise Sason olayları kullanılarak Hıristiyan dünyasını yanlış bilgilendirmek ve

[60] Nurettin Gülmez, a.g.m., s.702.

[61] Haluk Selvi, "Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni Faaliyetleri", Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitim Dergisi, Yıl:3, Sayı: 38, (Nisan 2003), Bilal Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri (8-12 Ekim 1984 Erzurum), Ankara 1985

Avrupa devletlerinin ki buna Amerika da dâhil, Osmanlı Devleti'ne müdahale şansını artırmaktı^[62]. Bir diğer önemli olay ise bazı Amerikalı Protestan rahiplerin Baltimore ve Boston'daki kiliselerde vermiş oldukları nutuklar ile Sason olayları gündemde tutularak Ermenilere bu yolla yardım toplanmakla birlikte Ermeni Meselesinin Hıristiyan âleminin gündeminde canlı tutulmasına çalışılmaktaydı^[63]. Bu süreçte Sason isyanından kaçan bazı Ermeniler misyonerlerin yardımıyla Londra üzerinden Amerika'ya gönderilmeye çalışılmış özellikle Amerikalı misyoner Green, Londra'da bulunan üç Ermeni mülteciyi kışkırtarak Sason meselesi ile ilgili açıklamalar yapmalarını sağlaması ve bu açıklamaların *Times* gazetesinde yayınlanmasını için mücadele vermişti. Amerikalı misyonerler, propaganda amaçlarında kullanmaya çalıştıkları bu tür haberleri genellikle tercümanları olan Ermenilerden edinmişler, yani gördüklerini değil sadece duyduklarını ve hayal dünyalarından ekleyebildiklerini kullanarak bu tür telgrafları Amerika'daki gazetelere çekerek yayınlanmalarını sağlamışlardı. Elbette ki bu tür çalışmaların sonucu, misyonerler tarafından iyi bilinmekteydi o da paraydı. Bu haberleri okuyan Amerikan halkı hem Osmanlı Devleti'ne kin duyacak hem de Hıristiyanlığı ilk kabul eden Ermenilerin, Müslümanlar tarafından ezilmesini engellemek için maddi yardım yapacaktı. Bu durum misyonerlerin güçlenmesi, Protestan misyonların güçlenmesi ve Amerika'nın dışarıda bir güç haline gelmesini sağlayacaktı^[64].

Sonuç

1819 yılından itibaren Osmanlı topraklarında faaliyet yürüten Amerikalı misyonerler Osmanlı toplumuna verdikleri zararı sadece Anadolu coğrafyasının sınırları ile sınırlandırmayarak ABD'deki Osmanlı vatandaşlarına da aynı zararı vermeye çalışmıştı. Protestanlığı yaymak amacıyla gelen misyonerler, daha sonraki yıllarda Osmanlı topraklarının paylaşılması söz konusu olunca ABD'nin bu topraklarda Monroe Doktrinini delmeden kendi açık kapı emperyalist faaliyetlerini yürütmek için bir araç olmuş ve misyon kurumları üzerinde söz sahibi hakkı kazanan ABD, Ermenileri kullanarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme şansını yakalamıştı. Özellikle Amerikan Board örgütü geçen yıllar itibariyle artan giderlerinin büyük bir bölümünü Amerikan halkının kiliselere yaptıkları yardım ile karşılamış bu kaynağın canlı kalabilmesi için Doğunun Yankileri dedikleri Ermenilerin Osmanlı tarafından katliama uğradıklarını id-

[62] B.O.A., HR. SYS, 2834/12 (23 Kasım 1895)

[63] B.O.A., HR. SYS, 2834/9 (26 Kasım 1895)

[64] B.O.A., Y.PRK. BŞK, 41/18, B.O.A., HR. SYS, 2838/27, B.O.A., Y.A. HUS. 331/82

dia ederek ve bu iddialarını misyoner yayınlarıyla destekleyip Amerikan halkının Osmanlı aleyhtarı olmalarını sağlamışlardı. Osmanlı Devleti, Washington sefiri Mavroyeni Bey'in ortaya koymuş olduğu Amerika'daki Ermeni örgütlenmesinin önünü alamamış ve bugün dahi var olan bu propagandanın meydana getirmiş olduğu olumsuz hava halen varlığını korumaktadır.

Bibliyografya

B.O.A., HR. SYS. 2741/75 (5.Mayıs. 1897)

B.O.A., Y. PRK. ZB. 26/92 (26. Mart. 1901)

B.O.A., HR. SYS, 2834/12 (23 Kasım 1895)

B.O.A, HR. SYS. 2834/9 (26 Kasım 1895)

B.O.A, Y.PRK. BŞK, 41/18,

B.O.A, HR. SYS. 2838/27,

B.O.A, Y.A. HUS. 331/82

AÇIKSES, Erdal, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003

ALAN, Gülbadi, Gökhan Polat, "The American Board And The Ottoman Women's Education", *History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı*, 2011

AYDIN, Mithat "Amerikan Protestan Misyonerlerin Ermeniler arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi*. (OTAM), S: 19, Ankara, 2005

BARTLETT, S.C. *Historical Sketch of The American Board: Turkey Report*, Published By American Board, Boston, 1889

ÇELİK, Mehmet, "Osmanlı'da Misyoner Kiliseler Nasıl ve Neden Kuruldu", http://www.tbdd.org/index.php?option=com_content&view=article&id=153%3Aosmanlida-misyoner-kliseler&catid=36&Itemid=48 Ulaşım: 31.03.2012

ÇUKUROVA, Bülent, Antep'te "Ermeni Ulusçuluğunun Doğuşunda Amerikalılar ve Kolejin Etkisi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40, Kasım 2007

DANACIOĞLU, Esra, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Am9*erikan Board Okulları ve Ermeniler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitü Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 9-10

DİNÇARSLAN, Latif, Zeytun'da Misyoner Faaliyetleri, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, Editörler: Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, EUSAS II, Cilt: 3, Kayseri 2008

ERDEM, Hüseyin *Hıristiyanlıkta Kongregesyonalist Akımın Ortaya çıkışı ve Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2009

ERDOĞAN, Dilşen İnce "Merzifonda Amerikalı Misyonerler ve Ermeniler", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 11, İzmir, 2005

- FENDOĞLU, Hasan Tahsin, “Amerika Birleşik Devletleri’nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ed: Hasan Celal Güzel, Cilt:14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002
- GÜLLÜ, Ramazan Erhan Antep, Ermenileri (Sosyal, Siyasi ve Kültürel Hayatı), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010
- GÜLER, Yavuz “Osmanlı Devleti Dönemi Türk - Amerikan İlişkileri (1795 – 1914)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, Ankara 2005
- GÜLMEZ, Nurettin, “Tahkik Hey’eti Raporlarına Göre 1894 Sason İsyanı”, *Belleten*, Cilt: LXX - Sayı: 258 - Yıl: 2006
- HAYDAROĞLU, İlknur Polat, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 14, Ed. Hasan Celal Güzel, Ankara, 2002
- HOLMES, Mary Caroline *Urfa Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, Çev: Vedii İlmen, Yaba Yayınları
- KANTARCI, Şenol, Amerika Birleşik Devletleri’nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi, *Aktüel Yayınları*, İstanbul 2004
- KAYMAZ, İhsan Şerif, “Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 67-68-69, Cilt: XXIII, Mart-Temmuz-Kasım 2007
- KILIÇ, Remzi, “Osmanlı Devleti’nde Amerikan Misyonerlerin Ermeni Okullarında Ermeni Milliyetçiliğine Etkileri”, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, Editörler: Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, EUSAS II, Cilt: 4, Kayseri 2008
- KOCABAŞ, Süleyman, *Türkiye’de Gizli Tarih III Misyonerlik ve Misyonerler*, Vatan Yayınları: 29, İstanbul, 2002
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, Anadolu’daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları, İmge Yayınları, Ankara, 2000
- KÜÇÜK, Mehmet Alparslan, “Anadolu’da “Protestan Ermeni Milleti”nin Oluşumu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50:2, Ankara 2009
- MALKOÇ, Mustafa Nulman, “Türkiye’de Protestan Misyonerliği”, *Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*, No 43, *Türkiye’de Misyonerlik*, İsav Yayınları, İstanbul, 2004
- MUTLU, Şamil, *Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları*, Gökkuşe Yayınları, İstanbul, 2005
- ORTAYLI, İlber *Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ed. Ali Berktaç, İstanbul, 2008
- ÖZKAN, Salih, “Türkiye’de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytami”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 19, Bahar 2006
- ÖZCAN, Tuğrul, *II. Abdülhamid Döneminde Orta ve Doğu Karadeniz’de Meydana Gelen Ermeni Olayları*, Akis Kitap, İstanbul, 2007

ÖZBEK, Pınar, *Missionaries and the Near East Relief Society U.S. Foreign Policy Towards the armenian Question 1915-1923*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009,

SELVİ, Haluk, *Birinci Dünya Savaşından Lozan'a Ermeni Sorunu*, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları 2. Baskı, Sakarya 2004

_____, Haluk “Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni Faaliyetleri”, *Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitim Dergisi*, Yıl:3, Sayı: 38

SEZER, Ayten, “Osmanlı'dan Cumhuriyete Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, Ekim 1999

STRONG, William E. *The Story Of The American Board*, The Pilgrim Press, Boston, 1910

ŞAFAK, Nurdan, *Osmanlı Amerikan İlişkileri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003

ŞİMŞİR, Bilal “*Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine*”, Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri (8-12 Ekim 1984 Erzurum), Ankara 1985

ŞİŞMAN, Adnan, “Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 14, Ed. Hasan Celal Güzel, Ankara, 2002

TAŞKIN, Faruk, Amerikan misyoner okullarından “Merkezi Türkiye Koleji” (1876-1924), *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2007

TURAN, Ömer, “Amerikan Misyonerlerine Ermeni Patrikhanesinin Tepkisi”, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, Editörler: Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, EUSAS II, Cilt: 3, Kayseri 2008

UMUNÇ, Hikmet, “On The Edge Of The Civilized Word: Cyrus Hamlin And The American Missionary Work In Turkey”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, Cilt:LXIII. Sayı: 253, Ankara, 2004

YUVALI, Adülkadir, “Ermeni İsyanlarında Misyoner Okulların Rolü”, <http://strateji.cu-kurova.edu.tr/ERMENI/05.htm>, Ulaşım: 24-Mar-12

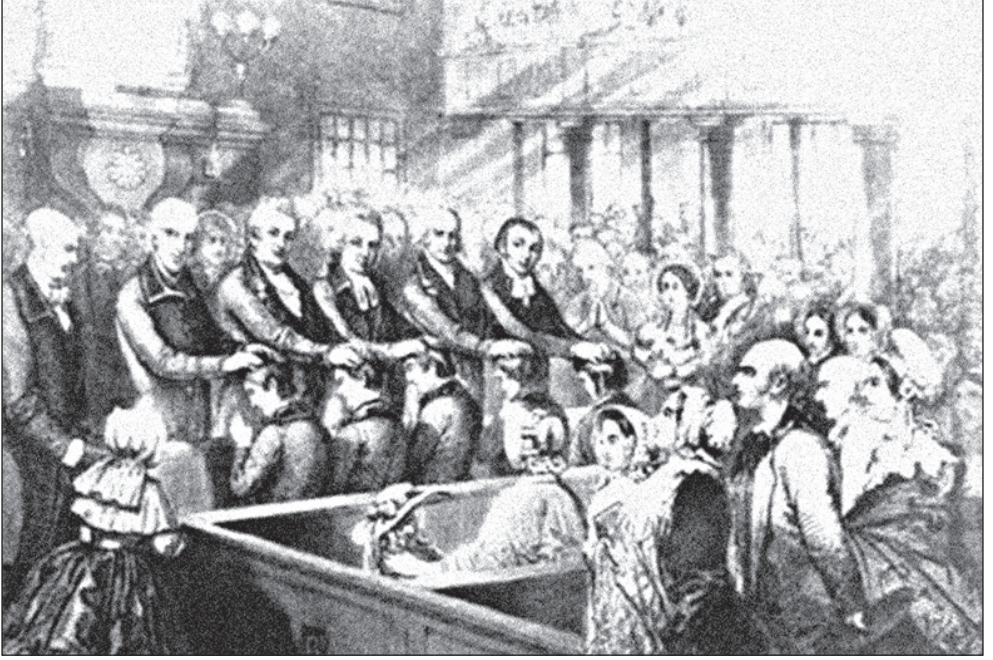
<http://tr.euronews.com/2010/02/05/haiti-de-amerikali-misyonerler-resmen-suclandi/> Ulaşım: 31.03.2012

<http://www.nytimes.com/2011/04/17/magazine/mag-17Lede-t.html> Ulaşım: 31-Mar-12,

<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,1005107,00.html>, Ulaşım: 31-Mar-12,

<http://www.ermeniteroru.8m.com/isy.htm> Ulaşım Tarihi: 02/04/2012.

Amerikan misyonerlerinin Kongregesyonalist kiliselerde kutsanarak görev sahalarına gönderilmesini tasvir eden gravür.

Kaynak: <http://archives.williams.edu/buildinghistories/missionpark/graphics/hays-tackmtg.jpg>, Ulaşım, 25.05.2012

Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları

Prof. Dr. Haluk SELVİ
Sakarya Üniversitesi / SAKARYA

Terörün Tarihi Boyutu

İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanan terörün dilimizdeki karşılığı, yıldırma, cana kıyma ve malı yakıp yıkma, korkutma ve tedhiştir. Terörün çok eski dönemlerde terörist grup olarak addedilecek oluşumlar tarafından kullanıldığı görülmektedir. Tarihte organize terörizmin ilk olarak Orta Doğu'da gerçekleştiği bilinmektedir. Bu terör hareketi, Filistin'de Yahudi Zealots'un Romalılara karşı I. yüzyılda başlayan hareketiydi. Bu oluşumun eylemlerinin tahmin edilemediği, hedeflerinin genellikle sembolik olduğu, resmi ve dini günlerin eylemler için seçilen zamanlar olduğu görülmektedir. Bu yolla Zealost'un eylemleri ve propagandası en geniş şekilde yayılma şansına sahip olmuştu. Roma bu grubu ortadan kaldırarak yarım yüzyıl bir barış ortamı bulmuştu.

Orta Doğu'da kurulan bu grubun dışında daha sonraki dönemlerde Avrupa'da da bunlara benzer oluşumlar göze çarpmaktadır. Örneğin XVII. yüzyılın başında İngiltere'de Guy Fawkes'in başını çektiği "Barut Komplosu" böyle bir yapılanmadır. İngiltere devlet yönetiminde ve Katolik monarşik rejimde kökten bir devrime gitmek amacıyla toplanan on iki komplocu, Westminster Sarayı'ndaki İngiliz Parlamento Binasını, o yılki aristokrasi zirvesinde havaya uçurmaya karar vermişti. Komploculardan birinin saray çevresinden bir tanıdığına, 5 Kasım 1605 günü saraydan uzak durmasını tavsiye eden bir mektup göndermesi sonucu komplo ortaya çıkınca Fawkes ve arkadaşları 5 Kasım gece yarısı parlamento mahzenlerinde bol miktarda barut fıçısıyla yakalanmış ve 31 Ocak 1606'da sarayın karşısında asılarak idam edilmişti.

Avrupa gibi Uzakdoğu ve Hindistan'da da yüzyıllar boyunca gizli örgütlerin var olduğundan söz edilir. Hindistan'da bir tarikat olan Thug'lar tarafından kurulan bir grup İngilizler tarafından XIX. yüzyılda ortadan kaldırılmıştı. Hindistan'daki İngiliz yetkililer uzun yıllar boyunca bu örgütün varlığını kabul etmemişlerdi. Ancak İngiliz General William Sleeman bu durum üzerine çalışıp daha sonra bu örgütü tamamen ortadan kaldırmıştı. Thug'lar öldürecekleri kişilerin seçiminde fark gözetmiyorlar, kurbanlarını ipekten bir ipe boğuyorlardı (Laqueur, 2001: 9). Hint tanrıçası Kali'ye kurban adama düşüncesine dayanan Thuggee inanisına bağlı Thug'lar ölümü küçük görüyorlardı (Martin, 2006: 194-195). VII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar faal olan Thug'lar bir milyondan fazla kişinin öldürülmesinden sorumlu tutulmuşlardı.

Bu terör örgütlerinin ortak özelliği, Ermeni komitelerinde olduğu gibi otoriteye karşı gelmek, mevcut siyasal otoriteyi yıkmak için öldürücü eylemler düzenlemektir. Şiddet ve şiddet tehdidi içeren faaliyetlerden ötürü terör örgütü olarak kabul edilen bu grupların amaçları siyasal ve dini özellikler taşıyor olmalarıydı.

Modern anlamdaki terör kavramını dünya literatürüne sokan Fransız İhtilali sonrasında gelişmelerdir. Terör kavramı, Latince "terrere" sözcüğünden Fransızcaya *terrosime* olarak geçmiştir ve genel olarak 1793 ve 1794 yıllarında devrimci hükümetlerin terör egemenliği dönemi ile ilişkilendirilmiştir. İngilizce terörizm kelimesi ise sözlüklerde ilk olarak 1789 yılında "bir siyaset olarak terörün sistematik şekilde kullanılması" anlamıyla yer almıştı. Kısa bir süre sonra İngiliz gazetelerinde de bu tabirin kullanıldığı görülmektedir. 30 Ocak 1795 tarihli *The Times of London* gazetesinde terör tabirine yer verildiği göze çarpmaktadır (Yavuz, 2009: 18-20).

Fransız İhtilali'nin önemli simalarından biri olan Maximilien Robespierre 1794'te "*Halk hükümetinin dayanağı, barışta erdem ise eğer, devrim içinde de hem erdem hem de terördür: Gerçekten de, erdemin olmadığı yerde terör kıyııcıdır, terörün olmadığı yerde de erdem güçsüzdür. Terör, tetikte duran, sert, yumuşama bilmez bir adaletten başka bir şey değildir*" diyordu. İşte bu tarihten sonra terör siyasetini uygulamaya koyan "Kamu Asayiş Komitesi" ajanları da terörist olarak adlandırıldı (Walker, 2001: 21). Bilindiği gibi, Robespierre liderliğindeki Jakobenler, yaklaşık üç yıllık hâkimiyetleri boyunca binlerce kişiyi, muhaliflerini, diğer siyasal görüşlere sahip meclis üyelerini, birçok sivil ve hatta kendi üyelerini dahi katletmişlerdi. Dünya tarihinin dönüm noktalarından biri olan Fransız İhtilali birçok şeyi değiştirdiği gibi terörizm kavramını da dünyaya tanıtmıştı.

Dolayısıyla terör kavramının ilk olarak ortaya çıkması ve kullanılması, doğrudan bir devlet terörüyle alakalıdır. Terör, ihtilalle yönetimi ele geçiren bir grubun önce rakiplerini, devamında ise kendi içlerindeki muhaliflerini ve halktan hayli insanı devlet imkânlarını kullanarak katletmeleri ve bu tür gelişmeleri ifade etmek için kullanılmıştır. Fakat daha sonraki yıllarda bu terim, devlet terörü dışında, belli sayıdaki insan grubunun “siyasi hedeflere ulaşmak için korku ve dehşetin planlı olarak yaygınlaştırılması” gibi geniş bir anlam da kazanmıştır (Alkan, 2006: 73-74). Modern terörizmin kurumsal kökleri Napolyon döneminde ortaya çıkan gizli Karbonari örgütünün yapısında aranmalıdır. Kömür yakıcılar anlamına gelen ve Mason teşkilatlarından etkilenerek XIX. yüzyılın başında İtalya’da kurulan bu örgüt, İtalyan Birliği’ni (Risorgimento) sağlamak istiyordu. Bu örgütün daha sonraki dönemde birçok oluşuma örnek teşkil ettiği görülmektedir.

1850’lerden sonra terörizmin belirli bir amaca ulaşmak için sistemli bir şekilde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Rus ihtilalci gruplarının yanı sıra İrlandalı, Makedon, Sırp ve Ermeni gibi radikal milliyetçi gruplar özerklik ve bağımsızlıkları için terörü kullanmışlardı. Bu süreçte terörü bir ideoloji olarak kullanmak için yeni teorilerin ortaya atıldığı görülmektedir. Fransız İhtilali’nin bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni şekillenmiş milliyetçilik ve vatandaşlık fikirleri modern bir terör anlayışı ortaya çıkardı. Marksizm gibi yeni politik ideolojilerin ortaya çıkışı mevcut düzende üretken bir karışıklık anlayışı meydana getirdi. Bu anlamda “*fiili propaganda*” teorisi bu dönüşüm sürecinde hayli ilgi gördü. Buna göre şiddet, toplumun algılamasını etkilemede tek güvenilir hareket tarzıdır. İlk olarak insanların dikkatini çeker, sonra da onları peşinden sürükler. Bu dönüşüm sürecinde fiili propaganda anlayışını uygulamaya koyan Rusya’da terörizm, dönemin gündemine yerleşen sözcüğe göre bazen nihilizm, bazen de anarşizm ile birlikte anılmıştır. Hükümetleri ve sosyal müesseseleri yıkmak için kişisel ve kolektif şiddeti kullanmanın en hararetli savunucuları Ermeni komitelerine ilham vermiş olan

XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki bu Rus anarşistleri olmuşlardır.

1. Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ermeni Komitelerinin Amaçları

Fransız İhtilali Avrupa devletlerini olduğu gibi çokuluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti’ni de derinden etkilemişti. Bu etki özellikle milliyetçilik ve terör kavramlarıyla ortaya çıkıyordu. Osmanlı Devleti de heterojen bir yapıya sahip olduğu için milliyetçilikten, daha sonra ise terör addedilebilecek

hareketlerden etkilenmişti. İhtilal menşeli olan milliyetçilik fikri

XIX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı azınlıkları arasında yayılmış ve bunun neticesinde azınlıklar arasında bağımsızlık hareketleri baş göstermiştir. Osmanlı Devleti elbette milliyetçi akımlar sayesinde dağılan tek imparatorluk değildi. Ancak hem Rusya, hem de AvusturyaMacaristan'da milliyetçi akımlar Osmanlı Devleti'ndeki kadar aktif ve silahlı eyleme dönüşmüş değillerdi. 1804 Sırp ayaklanması ve özerkliği, ardından 1821-1829 Yunan ayaklanması ve bağımsızlığı bu yönde etkilerde bulundu. Yunan bağımsızlığı, kültürel bir milliyetçilik halindeki Ermeniliğin de eyleme geçmesi için önemli bir örnek teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Sırp, Yunan ve Bulgar ayrılıkçı hareketleri Ermenilerden önce başlamıştı. Bu hareketler de Ermeni hareketinin gelişmesine bir örnek teşkil etmişti. Özellikle Yunan hareketi, Ermeni hareketini kamçılayan bir ayrılıkçı hareket olarak öne çıktı. Bu dönemde Ermeniler, Balkan halklarının birçoğu gibi kültürel bir uyanış tecrübesi yaşamışlar, şüphesiz Yunanlıların örneğinden ilham almışlardı. Denilebilir ki Osmanlı Devleti'ndeki milliyetçi hareketler, Balkan kavimlerinin daha sonra ise Ermenilerin koruyucusu rolünü üstlenen Avrupa devletlerinin, özellikle Rusya ve İngiltere'nin teşvik ve yardımları ile ihtilalci bir karakter kazanmıştır. Bu durum zincirleme bir etki ile Osmanlı azınlıklarının bağımsızlık hareketlerine girişmelerine ve birbirlerini etkilemelerine neden olmuştur. Etkilenen son grup ise Ermeni cemaati olmuştur. Ermeni cemaatinin kendisinden önceki ayrılıkçı hareketleri yakından takip ettiği, Ermeni Sorunu'nun en karmaşık dönemi ele alındığında bile ortaya çıkmaktadır. Sırp ve Yunan hareketi, daha sonra Bulgaristan'daki olaylarda işlenen tema, her anlamda Ermeni Sorunu'nda da yer almıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere Ermeni cemaatinin izlediği yol, diğer ayrılıkçı hareketlerde takip edilenle büyük benzerlikler göstermektedir. Bu yolda Avrupalı devletlerin, özellikle Rusya ve İngiltere'nin takip ettiği siyaset ise onlara cesaret vermiştir. Nitekim Rusya ve İngiltere'nin Balkan krizinde takip ettiği siyaset bir örnek olarak Ermeni cemaatinin önünde duruyordu. O zaman yapılması gereken büyük devletlerin yardım ve desteğini sağlamaktı. Ayrılıkçı bir karakter kazanmış olan Ermeniler, önündeki bu seçeneği kullanmak için hiç zaman kaybetmemiş ve Avrupalı devletlerin Ermeni Sorunu'na ilgilerini çekmek için her türlü yola başvurmuştu.

Misyoner faaliyetleri ve Ermeni Kilisesi'nin çabaları neticesinde milliyetçi bir kimliğe bürünen Ermeni cemaati 1870'lerden itibaren farklı bir politika ta-

kip etmeye başladı. Fikri hazırlık devresi ve millileşme tamamlanmış, sıra artık sorunun uluslararası bir platforma taşınmasına gelmişti. Bu manada 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nı önemli bir fırsat olarak değerlendiren Ermeni cemaati özellikle kilise mensuplarının çabalarıyla bu amacına ulaşmıştı. Ermeni komitelerini en çok etkileyen terör anlayışı Rusya'da ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyıldaki Rus Devrimci hareketlerinin rolü, özellikle *Narodnaya Volya* (Halkın İradesi) ve Nihilist Hareketi binlerce mensubu ile hiç şüphesiz dönemini etkilemesi bakımından öne çıkmaktadır. Halkın İradesi tarihteki ilk politik terörizm kampanyalarından birini başlatmıştır. Aslına bakılırsa 1880'lerde iyice gündeme gelen ve büyük savaşın başlamasının suni sebebi olarak gösterilen Arşidük Ferdinand'ın öldürülmesinde doruğa ulaşan "Hükümdar Katli Dönemi" diye de tabir edilen bu katliam dönemini gündeme getiren de 1 Mart 1881'de II. Aleksandr'ın *Narodnaya Volya* tarafından öldürülmesi olmuştur. Rus Narodnikleri modern terörizmin bir parçası olarak Rusya'dan Batı Avrupa, Balkanlar ve Asya'ya yayılan bir anarşist dalgası ortaya koydular. Bu hareket en üst seviyeye, zaman zaman "suikastların altın çağı" diye tabir edilen 1890'larda ulaştı. İşte bu dönem, Osmanlı Devleti'nde Ermeni komitelerinin

1890-1896 olaylarının başladığı zamana denk geliyordu.

Hınçak Komitesi programının yöntem bölümünde teröre yer vermişti. Aslına bakılırsa Hınçak Komitesi'nin programı hem sosyalist hem milliyetçi bir karakter içeriyordu. Louise Nalbandian'ın da belirttiği gibi, komite programının tamamı Rus ihtilalci fikirlerin etkisini yansıtmaktadır. Hınçak programının üçüncü bölümünde yer alan yöntemler hemen hemen Rus *Narodnaya Volya*'nın programıyla aynıdır. Tıpkı bu programdaki gibi Hınçak programında da propaganda, isyan ve terör ana temayı oluşturuyordu. Bu komiteyi oluşturan öğrencilerin Rus Narodniklerinden çok ciddi bir şekilde etkilenmeleri şaşırtıcı değildir.

Uygulamada Hınçak Cemiyeti üyeleri, hazırlanan nizamnameye göre hareket edeceklerdi. Cenevre'de kurulan ve daha sonra merkezini Londra'ya taşıyan cemiyet, örgütlenmesini doğal olarak Osmanlı Devleti'nde de sürdürmüştü. 1890'da Tiflisli Şimavon, Trabzonlu Rus Rupen Hanazad, Batum'dan H. Megavoryan ve İrandan S. Danielyan'ın iki ay süren çalışmaları sonucu cemiyetin İstanbul merkezi oluşturulmuştu. Hınçaklar birkaç ay içerisinde İstanbul bölgesinde 700 üye kazanmışlardı. Mihran da bu sırada cemiyete üye olmuş ve kısa süre içerisinde cemiyet içerisinde önemli bir konuma gelmiştir. Cemiyetin Osmanlı toprakları dışındaki en önemli iki merkezi Atina ve Tif-

lis'ti. Cemiyet, Osmanlı Devleti dışındaki merkez ve şubeleriyle bağlantılarını bu iki merkez aracılığıyla sağlamıştır. Cenova, Romanya, Amerika, İngiltere ve Marsilya'da da örgütlenen cemiyette Mihran, Atina örgütlenmesinde önemli görevler almış, cemiyetin hem Avrupa hem de Anadolu bağlantılarını gerçekleştirmiştir.

Hınçak Cemiyeti programında yer alan silahla ilgili hüküm, cemiyetin ihtilalci ve yasadışı yönüne vurgu yapmaktaydı. Bu hükme göre, her üyenin silah kullanma eğitiminden geçmesi ve kendine ait silahı olması gerekmektedir. Üyeler silah olarak yanlarında en azından bir revolver ve bir süngü bulundurmakla yükümlüydü. Mihran da eğitilmiş bir kişi olmasına rağmen komiteciliği ile aynı kurallara uyuyor, silah ve bomba kullanma konusunda yetişmiş görünüyordu.

Kumkapı olayından önce İstanbul'a gelen ve üzerinde Erivan Katagikosu Kırımyan'ın tavsiyenamesini bulunduran Londra'da *Daily News Gazetesi* muhabiri olan Fitzgerald, Mihran ile görüşerek ona yeni hareket tarzını açıklamıştı. Aslında İstanbul'da meydana gelecek olan olayların mantığını da göstermesi açısından Fitzgerald'ın tavsiyeleri çok önemlidir. Zira İngiltere Başbakanı Gladstone'un doğudaki danışmanı olan Fitzgerald, İngilizlerin de planlarını bu tavsiyelerinde anlatıyordu. Mihran daha sonraki itiraflarında Fitzgerald'ın kendisine söylediklerini şöyle aktarıyordu:

Ermeniler dağınık olduklarından hemen hemen Osmanlı vilayetlerinin hiçbir tarafında devamlı bir isyan çıkaramazlar ve hem de o taraflar çok uzak olup ehemmiyetli bir iş meydana gelse bile yabancı devletler duymadan bastırılır ve bir takım kanlar boşuna dökülüp hiçbir semere görülmez. Madem öyledir, gelin o taraflar için çalışmaktan vazgeçin. En mühim iş payitahttır. Payitahtın asayişini ihlal edebilir iseniz size daha faydalı olur, hem büyük devletler sizin fedakârlığınızı görürler ve hem de taşraları ziyade tetkik edip Ermenilerin çektiği mezalim ve güçlükleri nazar-ı dikkat ve merhamete alırlar ve bundan başka payitahtta karışıklık çıkarmaya muvaffak olur iseniz İslamlardan dahi size müttetikler bulursunuz. Zira Sultan Abdülhamit'in müstakil idaresinden hoşnutsuz olan İslamlar vardır. Ol takdirde onlardan da muavenet görürsünüz yahut onların dahi teşebbüsleri bilahare size faydalı olur. Davanız her halde eskimiş ve büyük devletleri usandırmış olan kavmiyet ve istiklalîyet davası sınırlı dairesinden çıkıp bütün Türkiye'nin ıslahatı ve meşrutîyet hükümeti ve insanlığın saadeti talebi davaları gibi büyük bir hüküm alır ki ehemmiyetini herkes takdir eder. Mademki İslamlarda dahi hoşnutsuzluk eserleri görülmektedir, hem payitahtta karışıklık çıkarmalısınız ve hem de hususıyla

öyle işler icra etmelisiniz ki ziyade Sultan Abdülhamit'in idaresinden hoşnut olmadığınız anlaşılsın. Mesela bir taraftan İstanbul'un muhtelif semtlerinde bir günde yahut birbirini müteakip büyük yangınlar çıkarmalı, ki bu pek kolaydır ve bir taraftan dahi bir gecede Galata'dan Beyoğlu'na kadar her nerede ki Osmanlı tuğrası bulunur ise hepsini kırıp parçalamalı ve bu gibi sair işler yapmaktan geri durmamalı (Damadyan, 2009: 89).

Bu tavsiyelere uyduğu anlaşılan Mihran bu sırada, Doğu Anadolu'da birlikte hareket edeceği ve Sasun olaylarını başlatacağı Hamparsum Boyacıyan (Murad) ile tanıştı. Birlikte fikir alış-verişinde bulundular, İstanbul'da ikamet eden Doğu Anadolu'dan gelen genç ihtilalciler bunlara katıldılar. Bu sayede doğu bölgeleri ile daha rahat irtibat sağlayabildiler. 1889'da Mihran ve arkadaşları, Murad'ın ısrarı üzerine yeni kurulan Hınçak Partisinin yerel koluna üye olmaya karar verdiler.

Rusya'dan gelen cemiyet görevlileri, İstanbul'dan kendilerine yandaş bulmak zorunda idiler. Mihran ve Murad onların bu ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikteydiler. Rus tebaası Ermeniler bu olaya bulaşmadan, eylemi Osmanlı Ermenilerine yaptıracaklardı. Nihayet 15 Temmuz 1890 Pazar günü Kumkapı gösterisini bu yapılanma sonunda başlattılar.

Hınçaklar, Kumkapı gösterisinin her şeye rağmen Avrupa'nın dikkatini Ermenilerin Osmanlı Devleti'ndeki durumuna çektiğine inanıyorlardı. Hınçak Gazetesi 7 Eylül 1890 tarihli nüshasında, "*Ermeniler nihai gayelerine aykırı düşecek Avrupa'nın bütün tekliflerini reddedeceklerdir ve bu dava için kanlarının son damlasına kadar mücadeleye hazırdırlar.*" diye yazıyordu. Ancak ihtilal için ne kadar kan dökülmesi gerekliydi ve dava için ölecek olanlar kimdi, sadece bir kaç Hınçak ihtilalcisi mi, yoksa taşrada yaşayan sayısız Ermeni mi? (Gürün, 1983: 142-143). Masum ve hayatından memnun yaşayan Anadolu Ermenileri bir avuç maceraperest, büyük devletlerin teşviki ile ortaya çıkan oyununda kullanılacaklardı.

Hınçak Komitesi, Kumkapı gösterisiyle Avrupa'nın dikkatini çekmek konusunda umduğunu elde edememişti. Ancak Komite faaliyetlerini sürdürmeye devam etti. Bu faaliyetlerini daha etkin hale getirebilmek için Hınçak Cemiyeti mensupları planlı bir şekilde, 1891 yılında Makedonya, Arnavutluk, Girit ve Yunan komitecilerinden oluşan "Doğu Federasyonu"na katıldılar. Kumkapı olaylarından sonra Atina'ya kaçmış olan Mihran da bu yapılanmada önemli bir fonksiyonu icra etti. Londra'nın meşhur *Daily News Gazetesi*'nin muhabiri ve İngiltere Başbakanı Gladstone'un doğuda düşüncelerini yayan Fitzgerald ile Atina'da görüştü. Fitzgerald, Mihran'a Atina'nın komitecilik için uygun bir

şehir olduğunu ve burada bir Ermeni cemiyeti kurulması gerektiğini söyledi. Fitzgerald, Mihran'a Osmanlı Devleti aleyhine Makedonya, Arnavutluk, Girit ve Yunan komiteleriyle güç birliğine gidilmesi ve Atina'da bir şube açılması tavsiyesinde bulundu^[1] (BOA, Y.PRK.BŞK., 35/29).

Bu ittifakın İngilizlerin teşvikiyle gerçekleştirilmesinden sonra, 1890 yılının sonunda Baserabya'da bulunan Hınçak Ermeni Komitesi, Pire'de bir şube açarak oraya yirmi Ermeni gönderdi. Pire'deki bu komiteye Mihran Damadyan başkanlık etti. Damadyan, Londra, İsviçre ve Baserabya komiteleriyle haberleşerek aldığı talimatı İzmir ve Selanik yoluyla Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilere sözlü ve yazılı olarak tebliğ ettirecekti. Bu iş için gönderilen adamlar daha sonra yine Atina'ya ve Baserabya'ya döneceklerdi. *Hınçak Gazetesi*'nin propaganda nüshaları da bunlar aracılığı ile dağıtılacak ve önemli konuların postalara verilmeyip bu adamlarla tebliğ edilecekti. İcrası lazım gelen harekât planını içeren mektupların komite mührüyle mühürlenmiş olarak yabancı-lardan tedarik edilen adamlar vasıtasıyla Osmanlı ülkesine sokulacağı planlanmıştı. Bu durumu ihbar eden Yunanlı tüccarlardan Mösyö Yorgiyos da bu araçlardan birisi idi^[2] (BOA, Y.PRK.ZB, 6/1 01). Osmanlı Hükümeti 8 Aralık 1890 tarihli bir yazı ile Zabtiye Nezareti'ni uyararak Atina ve İzmir'e çıkacak, tespiti çok zor olan bu kişilerin yakalanarak İstanbul'a gönderilmelerini istedi (BOA, DH.MKT, 1178/ 117). Atina'daki komitenin Anadolu'da haberleşme merkezleri bulunuyordu. İzmir'de bu duruma aracılık ederek Atina'da bulunan cemiyet liderlerinden Mihran Damadyan ile şifreli muhabere eden Osmanlı memurlarından Ermenak Efendi adında biri, Damadyan'a 300 Osmanlı altını göndermişti. Ermenak Efendi'nin İzmir'de Mesalih-i Ecnebiye Müdürlüğü (Yabancı İşler Müdürlüğü) gibi önemli bir görevde bulunduğu anlaşılmış, hakkında gerekli işlem yapılarak görevine son verilmişti^[3] (BOA, Y.PRK.HR, 14/ 11). Bu durum Atina'daki ve Avrupadaki komitelerin finans yönünden Anadolu'daki kaynaklardan da istifade etme yoluna gittiklerini gösteriyordu. Osmanlı Hükümeti, Mihran'ı takip ederek Hınçakların çalışma yöntemlerini böylece çözmeye çalışıyordu.

1890 yazında Tiflis'te kurulmuş olan Taşnak Komitesi'nin (Ermeni Devrimci Federasyonu) Rusya topraklarında vücut bulduğu için Rus ihtilalcilerinden etkilendiğini düşünmek doğaldır. Hınçak örneğinde olduğu gibi Taşnakların programlarına bakıldığında bu etkiyi görmek şaşırtıcı değildir. Taşnakların

[1] İtirafname, Başbakanlık Osmanlı Arşivi

[2] 3 Aralık 1890

Aralık 189027

[3]

programında yöntemler kısmında halkı silahlandırmak için her yola başvurmak, savaşmayı desteklemek, hükümet yetkililerini, muhbirleri, işbirlikçileri, hainleri ve istismarcıları yıldırmak gibi maddelerin yanı sıra hükümet kurumlarını yağma ve yıkıma maruz bırakma gibi terör yöntemlerinin yer aldığı görülmektedir (Nalbandian, 1963: 168). Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere iki Ermeni komitesinin programlarında ortak nokta terörün kullanılmasıdır. Bu çerçevede Ermeni olaylarının baş gösterdiği 1890'larda Rus ihtilalci ve anarşistlerinden etkilenen Ermeni komitelerinin yöntem olarak teröre başvurdukları sonucuna varılabilir. Taşnakların programında terörün kullanılmasının öngörülmüş, Rusya'da yaşayan Ermenilerle örgütsel bağ sıklaştırılmış, silahların bir fabrikada, *Tula Silah Fabrikası*'nda tecrübe kazanmış işçilerce üretilmiş veya Rus Hükümeti'nin Tiflis'teki silah deposundan gayri resmi bir şekilde alınmıştır (Laqueur, 2001: 43). Anadolu ve İstanbul'da birçok olay meydana getiren Ermeni komiteleri Rus ihtilalcilerinden sadece ideoloji anlamında etkilenmemişlerdi; silah ve mühimmat konusunda da Rusya gayri resmi yollardan Ermeni komitecilerini desteklemişti. Hınçak ve Taşnakların terör ile amaçları, yerel anlamda kendilerine destek sağlamak, uluslararası ilgi, sempati ve destek kazanmak için sürekli saldırılar yaparak Osmanlı rejimine karşı bir darbe vurmaktı.

Taşnakların 1891'de yayınladıkları manifestoları dikkate değer ifadeler içermektedir. Bu manifestoda, Ermeni sorununun yeni bir çağa girdiği, yüzyıllardır köle durumunda olan Türk Ermenistanı'nın artık bağımsızlık istediği dile getiriliyordu. En dikkati çeken nokta ise "ya özgürlük ya ölüm", "Ermeni artık istirahat etmeyecek, elinde silahla talep edecek", şeklindeki ifadelerdi. Manifestoda nihai amacın Türk Ermenistanı'nın siyasi ve ekonomik özgürlüğü olduğu belirtilmekteydi. Taşnak liderlerinin temel amacı buydu. Ancak bu amaca ulaşmak için kesin bir programları yoktu. Bu durum birçok üye için sükûtu hayal anlamına geliyordu. Marks'ın, "*bir düzine program yerine bir eylem daha önemlidir*" sözünden hareketle bir düzine silah sevk edecek çete, bir düzine programdan daha etkilidir diye düşünüyorlardı. Taşnaklar 1892'deki ilk programlarını, Rusların Narodnaya Volya (Halkın İradesi) teşkilatından aldılar. Aslında komitenin kurucusu olan Christopher Mikaelyan da bu teşkilatta yetişmiş birisiydi. Taşnakların sembolü, partinin başarıya ulaşması için gerekli olan üç unsurdan meydana gelmekteydi: Kalem, aydınları; kürek, işçileri; hançer ise savaşçılarını ve fedailerini sembolize ediyordu (İlter, 1995: 27). Taşnakların programının en dikkat çeken bölümü amaçlarına ulaşmada başvuracakları yöntemlerdi.

Komite programının yöntemler kısmı, terörü içerisinde barındıran maddelerden oluşuyordu. Propaganda, savaşçı askeri birlikler ve onların fikri an-

lamda hazırlanması, halkın ihtilalci maneviyatının güçlendirilmesi, halkın silahlandırılması, ihtilalci komitelerin oluşturulması, ülke içerisinde casusluk yapma, resmi organlar ve partinin yayın organlarıyla Türk Ermenistanı'ndan bilgi alış verişi sağlamak. Yöntemler kısmında en dikkati çeken nokta, bozulmuş yöneticilerin, tüm istismarcıların, Ermeni ihbarcılarının ve “tüm hainlerin” öldürülmesiydi. Programın son kısmında, eşkıyaların saldırılarına karşı halkın savunulması, silahların taşınması amacıyla yol inşası ve hükümet kurumlarının sabotaj ve yağmalanması maddeleri yer almıştı. Ancak Taşnak komitesinin parola haline gelmiş en önemli sloganı ise “Türk'ü, Kürt'ü, sözünden dönenleri, hafıye ve hainleri her yerde ve her türlü şartlar altında vur, öldür, intikam al” şeklindeydi (Selvi, 2004: 36). Bu parola ile yola çıkan Taşnak komitesi, Ermeni olaylarının en üst seviyeye çıktığı 1890'lı yıllarda Hınçak komitesi ile birlikte batı müdahalesini sağlamak için büyük çaba göstermişlerdi.

2. Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları

Büyük çaplı Ermeni olaylarını başlatanlar önce Hınçaklar olmuştu. Hınçakların organize ettiği başlıca olaylar, Erzurum Olayı, Kumkapı Gösterisi, Sasun İsyanı, Babıâli Olayı ve Zeytun İsyanı'dır. Taşnakların organize ettiği başlıca olaylar ise, Osmanlı Bankası Baskını, II. Sasun İsyanı ve Yıldız Suikastı'dır. Büyük çaplı bu olayların dışında özellikle 1895-96 yıllarında Anadolu'nun hemen her bölgesinde Hınçak ve Taşnakların öncülüğünde Ermenilerin bazı olaylar çıkardığı görülmektedir (Uras, 1976; Gürün, 1983; Hocoğlu, 1976; Nalbandian, 1967; Dadrian, 2003; Balakian, 2003; The Armenian Massacres 1894-1896, British Media Testimony, 2008). Tüm bu olaylarda Hınçak ve Taşnak komitesinin başvurduğu yöntemler terör unsurlarını içerisinde barındırıyordu. Büyük çaplı olayların hemen hepsinde yabancı devletlerin konsolosları araya girmiş ve olaylara sebep olanlar özellikle liderler herhangi bir ceza almaksızın, yurt dışına gönderilmişlerdir. Bu terör eylemlerinin maddi açıdan desteklenmesi ve silah yönünden kuvvetlendirilmesi Osmanlı Devleti dışındaki kaynaklara bağlıydı. Ermeni çeteleri, Rus sınırından ya da İran sınırından Osmanlı topraklarına giriyor-

lar, Kafkas sınırından Doğu Anadolu'ya silah kaçırarak Ermeni köylüsünü silahlandırıyorlardı. 1894 yılının Haziran ayında Bakü'den Van'a getirilen buğday çuvalları içerisinde barut, Erzurum'da pirinç çuvalları içerisinde tüfeklere ait fişekler bulunmuştu (BOA, Y.MTV, 99/ 36). Aynı tarihte Rus sınırından Osmanlı sınırını geçmek isteyen on iki silahlı Ermeni çeteci yakalanmıştı (BOA, Y.MTV, 99/ 32). Yüzü aşkın çete Eleşkirt taraflarına gelmişti (BOA, Y.MTV, 196/ 10). Van'da birçok Ermeni'nin evinde yapılan aramada Ermeni milletini

ihtilale tahrik eden belgeler ele geçirilmişti (BOA, Y.A.HUS, 273/ 160). Erzin-
canda 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa Mabeyne gönderdiği 29 Aralık 1893 tarihli
yazısında, sınırdaki Ermeni köylerine Ruslar tarafından silah dağıtıldığının
haber alındığını bildiriyordu (BOA, Y.MTV, 88/ 153). Kafkas cihetlerindeki
Ermeni komiteleri Erzurum ve havalisinin Ruslar tarafından istilasını kendi
maksatları için uygun görüyorlar, Ermeni köylüleri arasında bu düşünceyi
yayıyorlardı^[4] (BOA, Y.MTV, 295/139).

Avrupadan toplanan paralarla alınan silahlar da farklı yollarla Anadolu'ya
sokulmaya çalışılıyordu. Bu tür faaliyetlerden sonra 1894 Nisan ayına kadar
Amerika'daki Ermeniler 50.000 martini, 75.000 tabanca, 2 milyon tüfek ve ta-
banca mermisi ve muhtelif miktarlarda dinamit satın almışlardı ve bunları Ana-
dolu'ya göndermişlerdi (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, C.19, Belge No: 20). Bu
çalışmalarına Amerikalıları da katmak isteyen Ermeniler, 1 Mayıs 1894'te "Ermeni
Dostları Birliği Derneği"ni kurmuşlardı (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, C.19,
Belge No: 63).

Erzurum ve Bitlis Ermeni murahhasları, ihtilal fikrinin öncüsüydüler. Bir ta-
raftan olaylarla ilgileri olmadığını valilere bildiriyorlar, diğer taraftan Patrikhane-
ye gönderdikleri yazılarda olayların çok acı olduğunu, güya hiçbir Ermeni'nin sağ
bırakılmadığını bildiriyorlardı^[5] (BOA, Y.MTV, 206/ 33). Bitlis Valisi Hasan Tah-
sin Paşanın 26 Nisan 1894 tarihli şu telgrafi Ermenilerin nasıl teşkilatlandıklarını
ve çalıştıklarını göstermesi açısından önemlidir:

Bitlis Vilayeti'nden şifre telgrafname Yıldız Başkıtabet Dairesi

Dün arz olunan Yezidi casus Van dâhiline nakliyatın miktarını ve daha hangi
kiliselere götürüldüğünü izah ve tayin etmiş yani malumatını kırk dokuz yük esli-
ha raddesinde göstermiştir. Eslihay-ı mezkurede İran'a tabi Makü nam kasabadaki
İran me'murunun muavenetini ve Van da bir takımların vasatatiyle naklolunmak-
ta idüğünü ve İran hududunda Alihan ve Revanda Mahmud Ağa aşiretleri Hak-
kari'deki Merşim'in taifesinin de ittifakıyla Van ve Erzurum ve Bitlis vilayetle-
rindeki Ermenilerin ittiba'ını ve Ahtamar'da Ermeni Katagikosu ile Erzurum ve
Van ve Bitlis Ermeni Murahhasalarının bu yolda ki muhaberatını bunlara vasita
olduğunu ifade eylemiştir. Bu babdaki muhabere-i muzırira ciheti geçende ahval-
i fesadiyesinden dolayı adliyece taht-ı muhakemeye alınan Muş murahhasasının

[4] Eski Erzurum Valisi Mustafa Nazım Paşa'dan Mabeyne, 26 Şubat 1906

[5] Bitlis Valisi Hasan Paşa 30 Ağustos 1900 tarihli Mabeyne gönderdiği şifresinde, Ermenilerin fesatlıklarından bahsederek Muş ve Bitlis Murahhasalarının olayları kıskırttığından ve Patrikhaneyeyanlış bilgi verdiklerinden bahse-
diyordu

mazbud evrak-ı fesadiyesi meyanında ki bazı asar ile teyid etmiştir. Mamafih Van Vilayetinde bulunan Ermenilerce ki teşşebbüsât-ı ihtilaliyede vaktiyle Bulgaristan'ın ittihaz ettiği vaz' ve şekilde icrası ve bu yola da nüfus başına derecat-ı mütefavite de akçe cem' olacağını ilaveten beyan etmiştir. Tatbik-i harekâta dair olan ifadesini mueyyed bu kere Van cihetinde bazı evrakın derdest edildiği bu kere alınan malumat-ı mevsukadan anlaşılmiştir. Bunların suret-i resmîyesine istinad ile Bulgaristan'da olduğu gibi oralarda ehal ve ihfa-yı mühimmat ve Bulgaristan komitelerinin harekâtına terfik-i ma'lumat renk ve suretinde te'sis-i makasit göstermekte bulunduğu cihetle ifade ve ma'lumat-ı ahirenin de arzına cüret olundu ferman (BOA, Y.MTV, 77/2).

1890-1908 yılları arasında cereyan eden olaylardan ortaya çıkan sonuç şu idi: Rusya, Katogikos Kırimyan'ın etkisini de kullanarak, bir taraftan kendi sınırlarındaki Ermenilere göz açtırmamaya çalışırken, diğer yandan da Osmanlı Ermenilerini el altında sürekli kıskırtıyordu (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, C.16, Belge No:1, 34, 73, 76). Bu şekilde hem Osmanlı Devletinin zayıflamasını hem de Ermenilerin düşündükleri muhtar idarenin İngilizlerin değil ancak kendi himayelerinde olabileceği imajını vermeye çalışıyorlardı. İngiltere Başbakanı Gladstone, Ermenilerin dini ve insani açıdan himaye etme maskesi altında politik nüfusunu artırmayı hedefliyordu (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, C.16, Belge No:35). Ermeniler güya demokratik rejimlerin cari olduğu memleketlerdeki serbest basın ve dini teşekküller yoluyla, özellikle bu devletlerin ve genelde tüm Hıristiyan âleminin dini ve insani hislerini galeyana getirerek hükümetleri üzerinde oluşturacağı etkilerle müdahaleyi sağlamayı umuyorlardı. Başarısızlıklar, komitecileri çok aşırı hareketlere sevk ederken Ermeni toplumu içindeki anlaşmazlıkları daha da gün yüzüne çıkarıyordu. Osmanlı Devleti bir yandan eldeki imkânlarla Ermeni olaylarını büyütmeden ortadan kaldırmaya çalışırken, bir yandan da bitip tükenmek bilmeyen iftira ve yalan kampanyasına cevap vermeye çalışıyordu. Ayrıca Osmanlı Hariciyesi bu gibi hareketlere, dost! İngiltere'de imkân verilmemesi için sürekli teşebbüslerde bulunmuş, ancak demokratik rejimin sürdüğü memleketlerde ne bu gibi yayın faaliyetlerini ne de kurulan ya da kurulacak derneklerin faaliyetlerini önlemeye imkân olmadığı cevabını almıştı (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, C.16, Belge No:45, 48, 54).

Balkan Savaşları sonunda Osmanlı Devleti Edirne'ye kadar olan Balkan topraklarını kaybetmişti. Savaş daha devam ederken Ermeniler Rus Çarına müracaat ederek Doğu Anadolu'daki ıslahat meselesini gündeme getirmişler ve 13 Mayıs 1913'te Anadolu vilayetlerinin ıslahı için bir komisyonun kurul-

masını hükümete kabul ettirmişlerdi. Bu sırada Ermeni Patriği olan Arşoroni Efendi de çeşitli gazetelere verdiği demeçlerde arazi meselesi, İslahat Komisyonu ve ecnebi memurların bu ıslahatı kontrol etmesine dair açıklamalarda bulunuyordu. Ermeni gazetelerinde ise, “biz asla Bâbîâli tarafından bir kanunun neşri ve Dâhiliye Nazırı tarafından umumi bir tahrirat yapılmasıyla memleketin bir bölümünün ıslah olunacağına inanmıyoruz. Bu tür çalışmalarından hiçbir fayda gelmediğini çok defalar gördük” deniliyordu (Tanin, 19 Mayıs 1913). Balkan Harbi sonunda Osmanlı Devletinin durumu değişmeye başlayınca Taşnakların tavırları da değişmeye başladı. Hınçaklar 1913’te Kös-tencéde toplanan

7. Kongrelerinde açıktan açığa Türkiye’ye karşı düşmanlığa karar verdiler (Uras, 1976: 580). Bu kararlar doğrultusunda, 10 Aralık 1913’te Pire’den İskenderun Limanına silah getirilerek İskenderun’daki Ermeni köylerine dağıtılmak istenmişti (BOA, DH.EUM.EMN, 40/ 17).

Osmanlı Hükümeti, İngiliz, Fransız ve Rus baskılarından dolayı Balkanların olduğu gibi Doğu Anadolu’nun da elden çıkacağına inanmaya başladı. Bu sebeple Bâbîâli Ermeni meselesinden bahseden sefirlere, Vilâyât-ı Şarkiyyede yapılacak ıslahatta hiçbir vakit devletlerin kontrolünü kabul edemeyeceğini bildirdi ve bunu Ermenilere de duyurdu. Bu karara rağmen 2 Temmuz 1913’te İtalya, İngiltere, Rusya, Fransa ve Almanya’nın İstanbul sefirleri toplanarak, Anadolu vilayetlerinde icra olunacak ıslahat meselelerini incelemek üzere sefaret memurlarından oluşan bir komisyon kurulmasına karar verdiler (Karacakaya, 2001: 90-93).

İngiltere, Rusya ve Fransa bir tarafta Almanya, Avusturya ve Osmanlı Devleti diğer tarafta ıslahat projesi üzerinde durdular. Rusya’nın planına göre, Doğu Anadolu iki bölüme ayrılmalıydı. Bunlardan ilki Erzurum, Trabzon ve Sivas, diğeri ise Van, Bitlis ve Harput vilayetlerini içine almalı, bu bölgeler iki ayrı Avrupalı müfettiş tarafından idare edilmeliydi. İttihat ve Terakki Hükümeti bu planın Osmanlı Devletini parçaladığını ve Doğu Anadolu’da Rus hâkimiyetini kurduğunu iddia etti (Sonyel, 2000: 74-75). Rusya bu planla Anadolu’da kurmak istediği bağımsız Ermenistan sayesinde Türkiye’yi çember içine almak ve böylelikle Rusya için her türlü tehlike ortadan kalktıktan sonra Türklerin Kafkasya’daki Müslümanlarla ilişkisini de tamamen kesmek istiyordu. Bundan sonra İstanbul için planını uygulayacaktı. Ermeniler Rusların bu planlarını öğrenir öğrenmez, Rusya’ya meyletteler, Türkiye’den özerklik kazanabilecek zaman ve fırsatın artık gelmiş olduğunu sandılar. Hınçak, Taşnak,

Ramgaver gibi milli Ermeni birlikleri Ermeni Patriğiyle birleştiler. Osmanlı Hükümeti Rusya'nın tekliflerini hafifletmek için teşebbüslerde bulundu, fakat bundan bir sonuç alamadı. Bundan sonra hükümet Ermenileri yapılacak ıslahat ile ilgili olarak inandırmaya çalıştı, yabancı müdahalelerden vazgeçilerek düzeltmelerin birlikte yapılmasını teklif etti. Fakat Ermeniler artık hükümete inanmayacaklarını bu bakımdan tekliflerini reddettiklerini bildirdiler. Ayrıca Rus elçisinin Vilâyât-ı Şarkıyye ile ilgili tekliflerine katıldıklarını Babıalî'ye iletiler (Talat Paşanın Anıları, 1990: 2829). 8 Şubat 1914'de Doğu Anadolu bölgesine iki yabancı müfettişin tayin edilmesini Osmanlı Hükümeti kabul etti^[6] (BOA, DH.EUM.EMN, 78/ 27). Bu görüşmelerin yapıldığı sıralarda Taşnaksütyun'un 8. Genel Kongresi Temmuz ve Ağustos 1914'te Erzurum'da yapıldı. Kongreye dünyanın farklı bölgelerinden otuz üye katıldı. Kongrede Osmanlı Hükümetine karşı takip olunacak politika ile ilgili şu kararlar kabul edildi: İttihatçılar şimdiye kadar Ermenileri aldattığı bir tavır sergilediler, bu sebeple komite İttihat ve Terakkiye karşı muhalefet durumunda kalmaya, siyasi programını eleştirmeye ve teşkilatına karşı şiddetle mücadele etmeye karar vermiştir (Chalabian, 1988: 213-215).

Mısır'da Bogos Nubar Paşa tarafından Anadolu'daki fakir Ermenilere maddi yardımda bulunmak için kurulan Ermeni Cemiyet-i Hayriye-i Umumiye-si'nin İstanbul'da bir şubesi nin açılmasına 16 Şubat 1914'te müsaade edilmişti (BOA, DH.İD, 126/ 55). Bogos Nubar Paşa'nın çalışmalarının mahiyeti daha sonra ortaya çıkacaktır.

Van'daki İngiliz Konsolosu Ian Smith 10 Ocak 1914'te İstanbul'daki İngiltere elçisine gönderdiği raporunda, 1913 yılında Van'daki Taşnakların bütün köyleri teşkilatlandırdıklarını ve silahlandırdıklarını, şu anda Ermenilerin Müslümanlardan daha iyi bir donanıma sahip olduklarını yazıyordu. Ona göre, bölgedeki Ermeniler nüfusun beşte ikisini teşkil etmelerine rağmen Avrupa'nın kontrolü altında idarelerini kurabileceklerini iddia ediyorlardı (Sonyel, 2000: 76).

Dahiliye Nezareti, Ermenilerin bir çaba içerisinde olduklarının farkında idi. 22 Mart 1914'da Beyrut ve Halep vilayetlerine gönderilen yazıda Avrupadan Zeytun ve havalisine külliyetli silah ve cephane getirilmesi kararlaştırıldığından buna karşı tedbirlerin alınması isteniyordu (BOA, DH.ŞFR, 37/ 47)^[7]. Zeytun, Ermeni-

[6] Daha müfettişler göreve başlamadan, Vilayat-ı Şarkıyyedeki bütün Ermeniler için genel af ilan edildiği ve Babıalî'nin bu teklifi kabul ettiği yönünde haberler dolaşmaya başlamış, Hükümet bu haberin asılsız olduğunu vilayetlere duyurmuştu (BOA. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Evrakı)

[7] Zeytun'da belediye reisi bir Ermeni idi. Halkı zorla Ermeniliğe davet ettiğinden Ermeni Katolik reisi Dermanasyan tarafından hükümete şikayet edilmiş ve 1912 yılı Şubat ayında bu davranışından dolayı ikaz edilmişti (BOA, DH.İD, 116/ 35)

lerin savaş öncesi teşkilatlanmaya başladıkları bir bölgeydi. Zeytunlu Ermeniler 3 Ağustos 1914 tarihli seferberlik çağrısına uymamışlardı (BOA, DH.ŞFR, 44/ 233). Bu isyanı önleyebilmek için Zeytun'a bir seyyar jandarma bölüğü gönderildi. Maraş'taki depo taburlarının merkezi Zeytun'a alındı ve Zeytunluların silahlarının toplanmasına karar verildi (BOA, DH.ŞFR, 45/ 65). Zeytun Ermeni Murahhasının bu olaylarda teşvik edici olduğu anlaşılması üzerine görevden alındı^[8] (BOA, DH.ŞFR, 45/ 140).

Petersburg'dan bazı subaylar alay teşkil etmek üzere Kafkasya'ya gönderilmiş, Tiflis'teki Ermeniler toplantılar yaparak fedayi kaydına başlamışlar ve bu faaliyeti diğer Kafkasya şehirlerinde de yapmaya karar vermişlerdi (BOA, DH.ŞFR, 45/ 166)^[9]. Taşnak çete reislerinden Samson iki yüz Ermeni ile Selma'sa gelmiş, binden fazla Ermeni toplayarak Selma'staki Ermenilerin tamamına silah dağıtmıştı^[10] (BOA, DH.ŞFR, 46/ 37).

Bunların dışında Ruslar, Ermeni gönüllülerinin sevgi için Köstence'de de bir teşkilat kurmuşlardı (BOA, DH.ŞFR, 52/28). Kafkasya'da neşredilen *Volontaire Armenian* isimli albümde Ermeni gönüllü reislerinin fotoğrafları verildikten sonra "İntikam saatinin çaldığını bütün millet anladı. Bu gibi fırsatlar her zaman tarihte tekerrür etmez. Ermeniler istitaatlarına göre Türkiye Devletinin mahvına çalışmalıdırlar" (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), 1994: 167-168) deniyordu. Rusya'nın Kafkas Umum Valisi tarafından gönderilen bazı Rus memurlar ticaret bahanesiyle Rum, Kürt ve Ermenilerle gizlice temasta bulunarak casusluk yapıyorlardı (BOA, DH.ŞFR, 40/ 174).

Ermeniler Kafkasya'da bu şekilde teşkilatlanırken Doğu Anadolu'da da ihtilal hazırlıkları yapıyorlardı. Bu ihtilal merkezlerinden en önemlisi Van'dı. Daha önce belirtildiği üzere Van Ermenileri 1913 yılı boyunca silahlanmışlardı. Kendilerine Ruslar tarafından Harp başlamadan hareket etmeme emri de verilmişti. 1914 yılının Aralık ayında harekete geçen Van Ermenileri ilk olarak haberleşme ağını imha etmişler ve bu sebeple Ermenilerle Osmanlı kuvvetleri arasında müsademe başlamıştı (BOA, DH. ŞFR. 48/ 7).

Rusların 1914-1915 yılında Kafkasya'nın Müslümanlardan temizlenmesi ve sürülmesi işini (Süslü, 1990: 109-110), 1916 yılından itibaren bu çeteler Doğu Anadolu'nun işgal edilmiş bölgesinde uygulamaya başladılar. Rusya'da 1917 yılının Şubat ayından itibaren yeni gelişmelerin olması ve ihtilalin ortaya çıkması Rus askerlerini savaş konusunda isteksiz hale getirdi ve bunların yeri-

[8] Dahiliye Nazırı Talat Paşa'dan 30 Eylül 1914'te Halep vilayetine şifre

[9] Dahiliye Nezareti'nden Van Vilayeti'ne 20 Eylül 1914 tarihli şifre.

[10] Dahiliye Nezareti'nden Van ve Bitlis Vilayetlerine 19 Ekim 1914 tarihli şifre.

ni Ermeni çeteleri doldurmaya başladılar. Uluslararası alanda yeni bir durum ortaya çıkmıştı. İngiltere ve Fransa Kafkasya'da ortaya çıkan yeni durumdan istifade edebilmek, bu bölgelere Osmanlı Devleti'nin yerleşmesini önlemek için çeşitli çözüm yolları aramaya başladılar. Akla ilk gelen de savaşın başından beri Osmanlı Devletine karşı savaşan Ermenilerdi. Kafkasya'da İngilizler, Kilikya'da Fransızlar hazır askerleri durumundaki Ermenileri silah ve teçhizat yönünden desteklediler. Bu durum Ermenilerin dikkatlerini Rusya'dan İngiltere'ye ve Fransa'ya çevirdi. Bundan sonraki aşamada İngilizler Doğu Anadolu'da büyük Ermenistan'ın kurulması görevini üstlendiler. Bu sebeplerden dolayı Kafkasya ve Doğu Anadolu'da Türklere karşı yapılan katliama göz yumdukları gibi destek de oldular.

Ermeni komiteciler Kafkaslarda ve Anadolu'da savaş çıktığı sırada bu tür karışıklıklar çıkarmakla meşgul iken Avrupa ve Amerika'daki Ermeni komiteleri de boş durmuyorlardı. Amerika'daki Ermeni Milli Müdafaa Komitesi 23 Mart 1915'de İngiliz Başbakanı Edward Grey'e sundukları yazıda, savaşın Asya Hıristiyanları özellikle Ermeniler için bir bağımsızlık fırsatı olduğunu, şu anda binlerce Ermeni'nin Rus Ordusunda müttefiklerin yanında savaştığını, Amerika ve İngiliz Ermenilerinin bunlara yardım ettiğini, ayrıca Kıbrıs'a bir gönüllü birliği gönderilerek bunların Kilikya'ya çıkarılabileceğini vurguladı. Bu sebeplerden dolayı müttefiklerin Ermeni isteklerine kayıtsız kalmamalarını rica etti (Burdett, 1998: 344-45). İngiltere Ermeni komitesi başkanı Aneurin Williams da 3 Nisan 1915'de yine Edward Grey'e sunduğu yazıda, Ermenilerin savaş sonunda ki durumlarıyla ilgili endişelerini, bu konunun tamamıyla Rusya'nın isteklerine bırakılmamasını, özellikle Ermenilerin Rusya idaresi altında kalmamaları için diğer "Büyük Güçlerin" bu konu ile ilgilenmelerini, İngilizlerin Ermenileri idare etmelerini istedi. Ayrıca Ermenilerin Doğu Anadolu'da nüfusun yarısına sahip olduklarını kabul ettiklerini fakat ilerlemeye açık olduklarını, bu şartlar altında bütünüyle bağımsız bir Ermenistan'ı idare edemeyeceklerini kaydetti (Burdett, 1998: 343).

1916 yılında Antranik ve çetesi Van ve Bitlis çevresinde yakmadık köy bırakmadılar, on binlerce insanın katlettiler. Antranik'in emrinde çalışan Arşak adlı Ermeni çete reisi de birliğiyle Erzurum ve Erzincan'da yapılanları Bayburd ve İspir kazalarında yaptı (Arşiv Belgelerine Göre Kafkasya'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi (1906-1918), C. I, 1995: 273-330). Bu çete gruplarına Avrupa ve Amerika'daki Ermenilerden devamlı yardım geliyordu. 1915 yılı ortalarında Amerika'daki Taşnaklar Antranik çetesine 4.700 ruble göndermişlerdi (ATBD, Sayı: 76, Belge No: 1645).

Amerika ve İngiltere Merzifon'a getirdiği silahları Rum ve Ermenilere da-

ğıtılmışlar^[11] (BOA, DH.KMS, 52-2 / 65), Rus silahlarıyla teçhiz edilmiş Ermenilerden meydana gelen eşkiya grubu Giresun Yaylası'na girmişlerdi^[12] (BOA, DH.EUM.AYŞ, 15/ 21). Ermeniler Doğu Anadolu'da İngiliz askerlerinin himayesinde taşkınlık yapıyorlardı^[13] (BOA, DH.KMS, 56-2/ 25). İngilizler Merzifon'da Ermeni ve Rumlardan nefer kaydediyorlar, içinde silah ve cephanesinin olması muhtemel sandıklar getiriyorlardı^[14] (BOA, DH.KMS, 53-1/ 41). 23 Haziran 1919'da İngiliz desteğindeki Ermeniler Kumkapı'dan karaya silah çıkarmak istemişler, fakat bu silahlara el konulmuştu^[15] (BOA, DH.KMS, 49-2/ 32). Bu sırada Ermeni komutanlara İngiliz zabıtlar kumanda ediyordu ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde faaliyet gösteriyorlardı^[16] (BOA, DH.KMS, 53-2/ 4). Sivas Ermenileri, Sivas'taki İngiliz Şark Halı Şirketi'nde toplantı yapıyorlar ve hareket tarzı hakkında görüşüyorlardı. Ermeniler burasının tahrip edildiğini iddia etmişler, fakat Dahiliye Nezareti olayı inceleyerek bunun asılsız olduğunu görmüştür^[17] (BOA, DH.KMS, 50-3/28). Karahisarısahip'teki İngiliz mümessilliğinde görevli Ermeni memur Hasip ve yandaşları, İngilizlerin himayesine girerek Osmanlı vatandaşlarını rencide ediyor, küstahça hareketlerde bulunuyordu^[18] (BOA, DH.KMS, 49-2/70).

1892-1896 yılları arasında Anadolu'da meydana gelen olaylarla ilgili suçlanan Ermenilerden çoğu Amerika'ya firar etmişlerdi. Avrupa'ya ve Amerika'ya firar eden ihtilalci Ermeniler çok hareketli olup farklı ülke ve şehirlerde dolaşıyorlardı. Bunların önemli bir kısmı da isim ve kılık değiştirerek Anadolu'da karışıklık çıkarmak için geri geliyorlardı. Bunların çoğu yanlarında sandıklarla silah getirmeye de çalışıyorlardı. Bunların geliş-gidişlerine çoğu zaman misyonerler yardımcı oluyordu. 1898-1900 yılları arasında Amerika Orta Elçiliği grevini yürüten Ali Ferruh Bey İstanbul'a gönderdiği raporlarında bu konulara dikkat çekiyordu. Ferruh Bey'in 1898 yılı Mayıs ayında yaptığı araştırmaya göre, Amerika'daki Ermeni fesatçılarının başında Nişan Karabetyan vardı. Karabetyan, Nazarbeg'in idaresinde olan Atina Komitesi kâtabi Bernard ile daima münasebette idi. Taminosyan ve Sivaslı Doktor Avedis Herald isimli Ermeniler Protestan kiliselerinde Osmanlı Devleti aleyhine vaazlarda bulunmaktadırlar. Bunlar aynı zamanda Washington'da da faaliyette bulunmaya görevlendirilmişlerdir. Vaktiyle Sivas İngiltere Konsolosunun maiyetinde çalışan ve Londra'da bulunan Doktor Avedis'in kardeşi Herald,

[11] 18 Ağustos 1919

[12] 18 Ağustos 1919

[13] 19 Kasım 1919

[14] 8 Haziran 1919

[15] 25 Haziran 1919

[16] 5 Temmuz 1919

[17] 12 Şubat 1920

[18] 6 Mart 1920

Amerika komitelerinin İngiltere muhbiridir. Bunlar çok gizli bir şekilde çalıştıklarından haklarında henüz bilgi elde edilememiştir. Ancak zamanla bilgi elde edilerek gönderilecektir (BOA, Y.E.E, 136/ 53).

Amerika Orta Elçisi Ali Ferruh Bey'in Mabeyne'ye gönderdiği birkaç raporu örnek olarak şu şekilde verebiliriz:

21 Haziran 1898 New York'tan hareket eden Transatlantik şirketi vapuruyla Argayan tarafından bir sandık kullanılmış eşya içerisinde 19 revolver ve birçok fişek gönderildiği ve bunların Üsküp'te Binof isminde birine gideceği ve Makedonya'da ihtilal çıkarsa Ermenilerin de Anadolu'da ayaklanmaları için New York ermeni komitesinden Osmanlı ülkesine yaftalar gönderileceği (BOA, Y.E.E, 136/ 67).

19 Temmuz 1898 geçen cumartesi Fransa vapuru ile Adanalı Bulgaryan ve Artan para ve dinamit fişegi ve silahlar ile komite tarafından Mersin'e gönderilmiştir (BOA, Y.E.E, 136/ 78).

27 Temmuz 1898 Sivas ve Merzifon'da ihtilal çıkarmak üzere "Bres Valyo" namına kayıtlı sahte pasaportla ve Helen Hart isimli misyoner kadınla Kanadadan Hamburg'a giden İstanbullu fedai Bogos Balcıyan yakında İstanbul'a girecektir. Geçen hafta New York'tan Osmanlı ülkesine dönen Adanalı beş Ermeni teröristinin isimleri de bildirilmiştir (BAO, Y.E.E, 136/81, Lef. 1).

5 Ağustos 1898-Osmanlı Bankası'na saldıran Ermeniler yataklık eden uzun boylu siyah sakallı gözlüklü Adanalı Topalyan Toros Kanada pasaportu ile Marsilya yoluyla ve papaz kıyafeti ile İstanbul'a gelecektir (BAO, Y.E.E, 136/81, Lef. 2).

9 Ağustos 1898-Elazığlı anarşist Nezaret Tataryan gizli araştırma yapmak için ağustos sonuna doğru İstanbul'a gelecektir. Tevkifi için gerekli tedbirlerin alınması (BAO, Y.E.E, 136/83).

11 Ağustos 1898-İzmir'e gireceğini bildirdiğim ihtilalci Nişan Romanya pasaportu ile Edirne-İstanbul yoluyla bu şehre ulaştı. Yakında Merzifon'a gidecektir. Bunca gayret ve masraf ile elde edilen bilgilerin böylece ihmal edilmesi sayan-ı teessüftür (BAO, Y.E.E, 136/85).

5 Ekim 1898-Almanya İmparatoru'na arzuhal takdimine ve imparatorun Osmanlı ülkesinde bulunduğu sırada olay çıkarmaya New York Ermeni komitesince karar verildiği ve bu konuda bütün komitelere talimat gönderildiği haberi alındı (BAO, Y.E.E, 136/94).

6 Ekim 1898-Yozgad Hadisesi üzerine firar eden Marsilya ve Londra yo-

luyla Amerika'ya gelip para toplayarak Paris'e dönen Kalost Dağaryan bir fedai cemiyeti kurarak arkadaşlarından Nizam, David ve Berberoğlu Orube ile Bulgarista'na ulaştığı, bunun amacının olay çıkarmak ve Beyoğlu mutasarrıfını katletmek olduğu arz edilir (BAO, Y.E.E, 136/94, lef. 2).

Sonuç

Bütün terör gruplarının çalışmalarında olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda başlayıp devletin yıkılış sürecine kadar devam eden Ermeni terör eylemlerinde de yurt dışı bağlantıları ve teşvikler yönlendirici ve şekil verici olmuştur. Bu yönlendirmede Ortadoğu ve Kafkasya'da oluşacak yeni durumda etkin olmak isteyen büyük devletler, Ermeni örgütlerini silah, finans ve propaganda açısından desteklemişlerdir.

Dönemin yerli ve yabancı kaynakları gözden geçirildiğinde, Ermeni terör eylemlerinin mahiyeti, yöntemi ve sonuçları, bu eylemlere karşı hukuki bir yapıya sahip olan ve bu yapısı uluslararası örgütler tarafından kabul edilen Osmanlı Devleti'nin almış olduğu tedbirler açıkça görülmektedir. Bu noktada neyin insan hakları ve hukuk olduğu ve bunun Avrupalı Devletler tarafından nasıl algılandığı bir sorun gibi görünse de, gerçeğin Orta Doğu'da oluşturulmak istenen yenedünya düzeninin bir parçası olduğu anlaşılmaktadır.

Ermeni terör eylemleri, özellikle Avrupa başkentlerinde ve ABD'nin önemli şehirlerinde örgütlenmiş olan gruplar tarafından yönlendirilmiş ve Anadolu'nun hemen hemen her şehrinde kendisini göstermiştir. Bu eylemlerde yurt dışı bağlantıları, çok hareketli olan örgüt üyeleri, misyonerler ve yabancı konsoloslar aracılığı ile sağlanmıştır. Bu eylemler sonunda Anadolu'da meydana gelen olaylar Avrupa basınında Ermenilerin mağduriyeti şeklinde duyurulmuş ve dünyanın dikkati Ermeni Sorununa çekilmiştir.

Bütün bu verilerden ortaya çıkan sonuç şu ki, Ermeniler bağımsız bir devlet kurabilmek için yeterli nüfusa sahip olmadıkları bir coğrafyada terörü bir araç olarak seçmişlerdi. İngiltere, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki farklı grupların teşvik ve yönlendirmeleri olmasaydı Ermeni Sorunu bugünkü içinden çıkılmaz hale gelmez, Doğu Anadolu'daki reform çalışmaları daha iyi sonuçlar verebilirdi.

Kaynakça

- Alkan, N., (2006). “Ermeni Teröristlerin Osmanlı Başşehri İstanbul’daki Saldırıları ve 1896 Osmanlı Bankası Baskını (ABD’deki 11 Eylül Saldırılarıyla Bir Mukayese)”, *Türk Yurdu*, Sayı: 225.
- Arşiv Belgelerine Göre Kafkasya’da ve Anadolu’da Ermeni Mezalimi (1906-1918), C. I, (1995). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara; Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), (1978). Sayı: 76.
- Balakian, P., (2003). *The Burning Tigris, The Armenian Genocide and America’s Response*, Harper Collins Publisher, New York.
- Damadyan, M., (2009). *Bir Ermeni Komitecinin İtirafı* (Yay. Haz. Haluk Selvi), TİMAŞ, İstanbul.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. EUM. EMN (*Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Şubesi*), 78/ 27; 40/ 17.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. İD (*Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı*), 116/ 35; 126/ 55.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. MKT (*Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi*), 1178/ 117.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. ŞFR (*Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi*), 37/ 47; 40/ 174; 44/ 233; 45/ 140; 45/166; 45/ 65; 46/ 37; 48/ 7; 52/ 28.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.A.HUS (*Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı*), 273/ 160.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.E.E (*Yıldız Esas Evrakı*), 136/ 53; 136/ 67; 136/ 78; 136/ 81; 136/ 83; 136/ 85; 136/ 94.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.MTV (*Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı*), 196/ 10; 206/ 33; 295/ 139; 77/ 2; 88/ 153; 99/ 32; 99/ 36.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.PRK.BŞK (*Yıldız Perakende Mabeyn Başkitabeti Evrakı*), 35/ 29.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.PRK.HR (*Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı*), 14/ 11.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.PRK.ZB (*Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye*), 6/ 101.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.EUM.AYŞ (*Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi*), 15/ 21.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.KMS (*Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti*), 52-2/ 65; 49-2/ 32; 49-2/ 70; 50-3/ 28; 53-1/ 41; 53-2/ 4; 56-2/ 25.
- Burdett, A., L.P. (1998). *Armenia Political and Ethnic Boundaries*, London.
- Chalabian, A., (1988). *General Andranik and Armenian Revolutionary Movement*, USA.
- Dadrian, V. N., (2003). *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*, Berghahn Books, New York and Oxford.
- Gürün, K., (1983). *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Hocaoğlu, M., (1976). *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul. İlter, E.,

- (1995). *Türkiye’de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri (1890-1923)*, İstanbul.
- Karacakaya, (2001). *Ermeni Meselesi Kronolojisi*, İstanbul. Laqueur, W., (2001). *A History of Terrorism*, Transaction Publishers.
- Martin, G., (2006). *Understanding Terrorism: Challenges, Perspectives and Issues*, SAGE. Nalbandian, L., (1963). *The Armenian Revolutionary Movement*, Berkeley and Los Angeles. Nalbandian, L., (1967). *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century*, University of California, Berkeley and Los Angeles.
- Norman, Yüzbaşı C. B. (1993). *Ermenilerin Maskesi Düşüyor*, (Yay. Haz. Yavuz Ercan), Ankara.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920). (1994). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1989). C.19, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Yayını, İstanbul. Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, (1989). C. 16, İstanbul.
- Selvi, H., (2004). *Birinci Dünya Savaşı’ndan Lozan’a Ermeni Sorunu*, Sakarya. Sonyel, S., (2000). *The Great War and the Tragedy of Anatolia*, Ankara.
- Süslü, (1990). *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara.
- Tanin, (19 Mayıs 1913). *Talat Paşanın Anıları*, (Yay. Haz. Alpay Kabacalı), (2000), İstanbul.
- The Armenian Massacres 1894-1896, British Media Testimony, (2008). Arman J. Kirakossian (ed.), The Armenian Research Center, University of Michigan, Dearbor.
- Uras, E., (1976). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul.
- Yavuz, F., (2009). *Osmanlı Devleti Dış Politikasında Ermeni Sorunu: 1896 Osmanlı Bankası Baskını Örneği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya.

CUMHURİYETE DOĞRU

Osmanlı Coğrafyasında Kurulan Ulus Devletlerin Oluşum Sürecinde ve Sonrasında Kullanılan Tedhiş Yöntemi

Prof. Dr. Nedim İPEK

Ondokuz Mayıs Üniversitesi / SAMSUN

Devlet bir coğrafyada bulunan insanların toplumsal olarak bir arada yaşayabilmek amacıyla geliştirdikleri siyasi yapılanmanın adıdır. Coğrafya, topluluğun kültürel özellikleri, iktisadi yapı, teknoloji ve sair hususlar devletlerin şekillenmesinde, rejimlerin oluşmasında ve değişmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda zirai faaliyetlerin yaygın olduğu yerlerde tarım imparatorlukları, hayvan yetiştiriciliğinin gerçekleştirildiği coğrafyalarda bozkır imparatorlukları ortaya çıkmıştır.

Orta Asya'da kurulan devletler bozkır imparatorluğu özelliklerini taşır. Batı'ya göç eden Türkler yaşadıkları yerleri vatanlaştırırken aslında coğrafya onların toplum ve devlet anlayışını değiştirmiştir. Neticede Bozkır imparatorluğu geleneksel tarım imparatorluğuna dönüşmüştür. Hunlardan Osmanlı'ya kadar uzanan süreci bu şekilde özetlemek mümkündür.

Batı toplumu Roma'dan Avrupa Birliği'ne geleneksel imparatorluk, feodal dönem, mutlak krallık aşamalarından geçerek ulus devlet noktasına gelmiştir. Avrupa Birliği *post modern* bir aşamadır. Batı'daki ulus devletlerin oluşumu birbirinden farklılık arz eder. Fransa ve İngiltere'de burjuva desteğinde önce mutlak krallık daha sonra burjuva liderliğinde sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde teritoryal ulus devlet (toprağa bağlı / ülkesel) modeli geliştirilmiştir. Almanya'da ise kültürel ulus devlet (kan bağı/ soy bağı esaslı) kurulmuştur. Burjuva tarafından kurulan bu devletler hammadde ve pazar ihtiyaçlarını karşılamak için kısa bir süre sonra emperyalist politika üretmeye başlamışlardır.

Emperyalist devletler söz konusu ihtiyaçlarını karşılamak adına farklı çözüm yolları üretmiştir. Her şeyden önce dünyayı tanımak için oryantalistlerden fay-

dalanacaklardır. Bunlar sayesinde tanıdıkları Doğu'yu kendi menfaatleri doğrultusunda şekillendirmek için çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. Bunlardan birisi de geleneksel veya askerî imparatorluk olarak tanımlanan devletleri sözde ulus devletlere ayırmaktır.

Osmanlı coğrafyasında geleneksel devlet rejimi tasfiye edilirken farklı yöntemler kullanılmıştır. Osmanlı merkezi idaresi mevcut coğrafyayı elinde tutabilmek için sınırlarında ve nüfusunda bir değişikliğe gitmeksizin mülki idare, hukuk ve eğitim alanında reform adı altında değişiklikler yaparak *Devlet-i Al-i Osman*'ı *Osmanlı Devleti*'ne başka bir ifadeyle geleneksel devlet yapısını ulus devlete dönüştürmeyi planlamıştır. Tanzimat'ın yapmaya çalıştığı şey budur. Bu çözüm gerek gayrimüslim nüfus ve gerekse emperyalist devletler tarafından benimsenmemiştir. Emperyalist devletlerin hedefi ve çözüm şekli Müslüman nüfusun yaşadığı yerleri doğrudan işgal etmek, gayrimüslimlerin yaşadığı coğrafyada bu nüfusa dayalı sözde ulus devletler kurmaktır.

Ulus devletleri üç gruba ayırabiliriz: Birincisi burjuvanın kurduğu teritoryal veya kültürel ulus devletler, ikincisi imparatorluğun ulus devlete dönüşümü, üçüncüsü ise emperyalist devletlerin kurduğu yapay ulus devletlerdir. Romanya, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan bu tarzda kurulmuş devletlerdir. Bu devletlerin kurulduğu yıllardaki coğrafyasına bakılacak olursa ulus devleti şekillendirecek ve yönlendirecek bir burjuva sınıfının olmadığı tespit edilebilir. Söz konusu coğrafyada teritoryal veya kültürel birlikteliğe bağlı bir devlet de inşa edilemezdi. O zaman Batılı devletlerin yurttaşı olan tüccarların ve sanayicilerin pazar ve hammadde ihtiyacını karşılamak adına buralarda sözde ulus devletler kurulmalıydı.

Birinci Dünya Savaşı öncesi Batı dünyası hammadde kaynaklarının bulunduğu yerleri doğrudan işgal ederken pazar olarak planladığı coğrafyada yaşayan Hristiyan topluluklardan nüfusça en fazla olanına dayanarak orada bir ulus devlet inşa etme projesini devreye sokmaktaydı. Pazar olan sahada yaşayan nüfusun ezici çoğunluğu Müslüman ise orası doğrudan işgal edilmekteydi. Dolayısıyla Bosna ve Kırım doğrudan işgal edilirken daha sonraki isimlendirmeye Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'da Hristiyan etnik unsurlara dayanılarak kültürel ulus devletlerin kurulması planlandı. Teritoryal ulus devletlerde belirlenen coğrafyada yaşayan halk teorik olarak yurttaş sayılır ve insan hakları ölçeğinde ulus devlet inşa edilir. Ancak kültürel ulus devlet kurulacaksa devlete adını verecek toplumla diğerleri birbirlerine karşı ötekileştirilir. Bu noktada bugünkü ifadeyle terör dünün ifadesiyle tedhiş devreye girer.

Terör veya tedhiş birey ya da toplumu kavramsal anlamda korkutma, yıldırma ve dehşete düşürmektir. Ancak bu korkutma, yıldırma ve tedhiş birey ya da bireylerin ruhsal yapılarını kitlesel boyutta birden bire kaplayan korku durumunu ve şiddet halini ifade eder. Başka bir ifadeyle terör zor kullanarak, insanları yıldırıp sindirerek belli düşünce ve davranışları benimsetmektir.

Yapay devletin kurulmasının planlandığı sahada terörizmin temel hedefi mevcut merkezi otoriteye son vermek ve kendi düşünceleri doğrultusunda yeni bir idare ya da devlet kurmaktır. İlk aşamada hedef halkın gözünde devlet otoritesini sarsmak, toplumda korku ve ümitsizlik duygusu oluşturmaktır. İkinci aşamada gerçekleştirdikleri tedhiş hareketleri ile toplumun direncini kırarak kendi davalarına karşı olumsuz duyarlılıkları ortadan kaldırmak ve hedef etnik unsurdan olanları itaate zorlamaktır. İkinci hedef söz konusu coğrafyada yaşayan etnik unsurları ötekileştirme yöntemiyle birbirine düşürmek ve kurulacak devlete adını verecek olan etnik unsurdan olmayanları katletmek veya göçürmek suretiyle yok etmektir.

Terör odakları yukarıda özetlenen hedeflerine dört aşamada ulaşmaya çalışır. Hazırlık aşamasında hedef toplumun zayıf ve kuvvetli olan özellikleri tespit edilir. Zayıf yönleri daha da derinleştirilirken, kuvvetli yönleri de zayıflatılmaya çalışılır. Örgütlenme aşamasında belirlenen ideoloji doğrultusunda sempatizanlar bulunur. Sempatizanlar uygulamadaki bireysel aksaklık ve yanlışlıkları tenkit etmek suretiyle sisteme karşı muhalefet ve kendi düşüncelerine taban oluştururlar. Bu aşamada sempatizanlar arasında sivrilenenler bir araya getirilerek birbirleriyle ilişkilendirilir ve merkezin planladığı eylemleri yapacak örgütlenme temin edilmiş olur. Eylem aşamasının hedefi ve amacı eğitilmiş örgütlerin öncülüğünde şehirde ve kırdaki toplu silahlı eylemleri başlatarak halkı sindirmek, devlet güçlerini zaafa uğratarak toplum- devlet bağını parçalamak ve yönetimi ele geçirmek için gereken ortamı hazırlamaktır. Bunun için silahlı ve bombalı saldırılar, etkin kişilerin öldürülmeleri, sabotajlar, silahlı baskın ve soygunlar gerçekleştirilir. Böylece devlet güçlerinin yetersizliği vurgulanır ve toplumun devlete olan güveni kaybolarak halkta büyük bir moral çöküntüsü ve teslimiyet duygusu başlatılır.

Dördüncü aşamaya kadar hedef coğrafyada merkezi yapılanma zaafa uğratılmış, bölge halkının bir kısmının merkezi idareye ve komşusu diğer kültüre mensup topluma olan güveni yok edilmiştir. Toplumunu oluşturan farklı dini topluluklar birbirine karşı ötekileştirilmiştir. Bu ötekileşme düşmanlık mertebesine çıkartılacaktır. Böyle bir ortamda söz konusu bölge artık işgale hazırdır. Bu politikalar farklı boyutlarda Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'ın kuruluş

aşamasında uygulanmıştır.

Örnek olarak Bulgaristan'ın oluşumu ele alınabilir. Bulgar meselesi eğitim ve kültür hareketi, müstakil Bulgar kilisesi ve ayrılıkçı isyanlar olmak üzere üç safhada gelişti. 19. yüzyıla kadar silahtan uzak duran Bulgarlar 1840'dan itibaren çeşitli isyanlara sebebiyet verdiler. 1850 öncesi gerçekleşen Niş ve Vidin isyanları Bulgarların kendi kendilerine isyan edip başarılı olamayacaklarını gösterince bundan sonraki isyanlar Tuna vilayeti haricinde planlandı. Bu amaçla Bükreş'te komiteler kuruldu. Bu komiteler Tuna'nın güneyine geçirdikleri çeteler vasıtasıyla Bulgarları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırttılar. Çete harekâtı ile Bulgarlar ile Türkler karşı karşıya getirildi. Ancak sınır ötesinden gelen çetelerin yapacağı başka bir şey yoktu. Bunun üzerine Bulgaristan'ın kurulması planlanan sahada örgütlenmeye gidildi. Bu maksatla 1870'de Bükreş'te Bulgar Merkez İhtilal Komitesi kuruldu. Temeli Romanya'da atılan bu çalışmalar daha sonra Bulgaristan sahasına kaydırıldı. Tuna Vilayeti topraklarında kurulan yerel teşkilâtlar vasıtasıyla 1875 ve 1876 isyanları planlandı. Her iki isyan da Osmanlı kuvvetleri tarafından bastırıldı.

Bu isyanların temel amacı gerek Slav dünyasında ve gerekse Avrupâda Bulgarlar ve asiler lehine bir kamuoyunun oluşmasını temin etmekte. Nitekim kısa sürede bu amaca ulaşıldı. İngiliz kamuoyu Türkler aleyhine döndü. Bu ortamdan yararlanmak isteyen Sırp'lar ve Karadağlılar 1876'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ediverdiler. Sorun diplomatik yolla çözülemeyince Rusya Hıristiyanları himaye etmek ve korumak adına 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Rusya *İnsan Hakları Prensipleri Projesi* ismi altında sözde insanî duygularla Osmanlı'ya müdahale ediyordu.

Plan çok etnikli bir coğrafyada Bulgar toplumuna dayalı bir ulus devlet kurmaktı. Bu devletin ayakta durması için Bulgar nüfusun en azından çoğunluk haline gelmesi gerekmekteydi. Yapılan planlamaya göre Rus ordusu Türk kuvvetlerini püskürtecek ve Çerkasky idaresindeki mülki idare teşkilatı Rus işgali döneminde nüfus ve toprak ihtilali yapacaktı. Bunun için de Rus işgal kuvvetleri güvenlik adına Türkleri silahsızlandırırken Bulgarlara silah dağıtmaktaydılar. Önce gönüllü Bulgar taburları kurulmuş, arkasından Bulgar çeteleri silahla donatılmış, daha sonra da Bulgar halkına silah dağıtılmıştır. Öte yandan Türklerin malları gasp edilip yağmalanmıştır. Diğer taraftan manevi baskılara da maruz kalmışlardır.

Berlin Andlaşması ile Osmanlı'ya bağımlı Bulgaristan Eمارeti oluşturuldu. Türkler burada azınlık haklarına sahip olacaklardı. Ancak Bulgaristan idaresi sınırları dahilindeki Türk nüfusu her zaman potansiyel tehdit olarak algılamıştır.

Bu nedenle de Türkleri yok etme siyasetini her zaman için sürdürmüştür. Bu siyasete özellikle Türkiye'nin dahili veya harici alanda siyaseten sorunlu olduğu dönemlerde veya Bulgaristan'daki Türk nüfusu oran itibarıyla %10'u geçtiği anda bunu tehlike ve tehdit olarak algılayacak ve kendince çeşitli tedbirler alacaktır. Oysa Bulgaristan'daki Türk toplumunun terör örgütü kurmak, Bulgar idaresiyle çatışmak, Bulgaristan'dan ayrılarak Türkiye'ye iltihak gibi bir siyaseti yoktu. Buna rağmen Bulgaristan Türklerin soy isimlerini değiştirmek, Türk kültürüne ait tarihî ve dinî eserleri yok etmek, azınlık hakkına sahip Türklere Türkçe eğitim hakkı tanımamak, ibadet hürriyetini engellemek gibi manevî baskı, seçme ve seçilme hakkını kullandırmamak veya kısıtlamak gibi uygulamalar içerisine girmiştir. Bulgaristan özellikle azınlık Türk unsuru devlet terörü uygulayarak asimile etmek veya göçürmek politikası izlemiştir.

Bu yöntemler Milli Mücadele döneminde Batı Anadolu ve Karadeniz bölgesinde de uygulamaya kondu. Batı Anadolu'da İonya isimli bir devlet kurmak veya burayı Yunanistan'a ilhak edebilmek için bölgeye yapılacak müdahalenin meşrulaştırılması gerekmektedir. Bunun için Yunan propaganda unsurları devreye girerek teritoryal ulus felsefesinden hareketle Batı Anadolu'nun Yunanlının vatanı olduğu, bölgedeki Rumlara baskı ve haksızlık yapıldığı sözde kaynaklarla ve belgelerle ispat edilme yoluna gidildi. Bu politikanın sonucu Yunan işgali için dünya kamuoyu hazırlanmış oldu. Bu ortamda Yunan kuvvetleri İtilaf devletlerinin desteğiyle Batı Anadolu'yu işgal etti. İşgalin kalıcı hale gelmesi için bölgedeki nüfus yapısının değişmesi gerekmektedir. Yunan işgal kuvvetleri ve idaresi darp, gasp, hapis, kürek cezası, işkence, tecavüz ve faili meçhul cinayetler yöntemleriyle ocaklarını Türklere yaşanmaz hale getirdiler. Amaç dehşet saçarak Türkleri kaçırmak ve yerlerine Rum nüfus yerleştirmektir. Bunun için korku stratejisi ile insanlar ocaklarını terke zorlandılar. Benzer politikalar Birinci Dünya Savaşı esnasında Rusların işgal ettiği sahada Ermeniler, Milli Mücadele döneminde Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde Rumlar vasıtasıyla uygulanmaya çalışıldı. Örneğin *Pontus* olarak tanımlanan Orta ve Doğu Karadeniz sahasında tedhiş çeteleri bir taraftan yerleşik Türk unsurların korkup kaçmasını sağlamaya çalışırken, diğer taraftan mevcut halkı birbirine karşı ötekileştirmeye ve düşmanlaştırmaya uğraşıyordu. Bunun için çeteler kurulmuş ve Türk toplumunun üstüne salınmıştır.

Netice itibarıyla tedhiş siyaseti Balkanlarda amacına ulaşmış, bu coğrafyada yapay ulus devletler ortaya çıkmıştır. Aynı politikalar Anadolu'da sahneye konmuş ancak başarılı olmamıştır.

Osman Fikret Topallı'nın Müdafaa-İ Hukuk ve İstiklâl Harbi Tarihinde Giresun İsimli Hatıratında Yer Alan İki Portre

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi / TRABZON

GİRİŞ

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası Doğu Karadeniz Bölgesi ciddi bir kaos ortamının içerisine sürüklendi. Bu durum aslında tüm Türkiye için geçerliydi. Devlet varlığının fiilen sona ermesi, egemenlik haklarının kullanılamaması, işgallerin peş peşe gelmesi siyasi kaosu derinleştiren etmenlerdi. Bir de bunlara Pontusçuluk faaliyetleri eklenince Doğu Karadeniz Bölgesi Türkler için yaşanılmaz bir coğrafyaya dönüşmüştü. Bu hazine olaylara dur diyecek irade yerelde oluşmaya başladı ve Trabzon başta olmak üzere Giresun, Ordu ve Samsun'da *Müdafaa-i Hukuk* teşkilatları kuruldu ve mücadeleye başlandı. Bu mücadelenin en önemli safhalarından birisi Giresun ve çevresinde Osman Ağa'nın liderliğinde yürütüleni idi. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışıyla yeniden biçimlenen *Millî Mücadele* stratejisi, tüm Türkiye'yi olduğu gibi Doğu Karadeniz Bölgesini de etkiledi, ferahlattı ve ayrılıkçı hareketlerin önünün kesilmesine yetti.

Biz bu çalışmada Millî Mücadele yıllarında Giresun ve çevresinde önemli vazifeler icra eden Osman Fikret Topallı'nın^[1] 1940'lı yıllarda kaleme almış ol-

[1] Osman Fikret Topallı, Giresun'un köklü ailelerinden Topaloğlu İsmail Yazıcı'nın torunu ve Topaloğlu Hasan Ağa'nın oğlu olarak 1891'de Giresun'da dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğreniminden sonra lise tahsiline Trabzon'da başlamış ve daha sonra İstanbul Mercan idadisinde devam etmiştir. Balkan Savaşı nedeniyle eğitimini tamamlamadan 1912'de Giresun'a geri dönmüştür. Seferberlikte İstanbul Levazım mektebine katılmış, savaşın sona ermesinden sonra yeniden Giresun'a dönmüş ve kısa bir süre Giresun Erkek Öğretmen Okulu Müdürlüğü görevinde bulunmuştur.

Mondros'tan sonra bölge üzerinde tezgâhlanmak istenen oyunlar ve artan Pontusçu faaliyetler üzerine Topal Osman tarafından teşkil edilen gönüllü teşkilatın içinde yer almış, Giresun'da yayımlanan millî mücadele dönemi gazetelerinden Karadeniz ve Işık'ın başyazarlığını yapmıştır.

duğu Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihinde Giresun isimli hatıratında yer alan iki portreyi yazarın dilinden okuyuculara aktarmayı amaçladı. Bu iki isim (Tomoğlu İsmail Ağa ve Karaibrahimoğlu Şükrü) Giresun ve çevresinde örgütlenen Müdafaa-i Hukuk Hareketi'nin içerisinde başlangıçta yer almalarına rağmen daha sonra hukuk dışı yollara saptılar ve halka eziyet etmeye başladılar. Bunların yaptıkları, hukuk takibine alınmaları ve cezalandırılmaları olayların içerisinde bir kamu görevlisi olarak yer ve rol alan Osman Fikret Topallı tarafından kaleme alınmıştır. Bu durum, feodal bir düzenden hukuk düzenine geçişin alt yapısının nasıl oluştuğunu yerel ölçekte örnekleme bakımından dikkat çekici bir özelliktir. Yazar hatıratını olayların üzerinden 20 yıl geçtikten sonra kaleme aldığı için bazı tarih ve şahıs isimlerini hatırlayamamış (...) işaretlemesiyle geçiştirmiştir. Biz de yazarın üslûbuna ve yazım tekniğine dokunmadan hatıratındaki *Giresun Meşhurları* başlığı altında yer alan Tomoğlu İsmail Ağa ve Karaibrahimoğlu Şükrü'nün hayat hikâyelerini ve yaptıklarını aslına sadık kalarak eski harfli Türkçeden yeni harflere aktararak okuyucuların ve araştırmacıların dikkatine sunuyoruz.^[2]

TOMOĞLU İSMAİL AĞA HAYATI VE AKİBETİ

Tomoğlu İsmail Ağa: (1305-1920)

Keşap nahiyesinin Çakırlı köyünden Toman (Tom) oğlu Mehmet Efendinin oğlu olup 1305 tarihinde mezkûr köyde doğmuştur. İsmail Ağa'nın anası adı Tuti/Dudu'dur. (Mehmet Efendi eskiden köy sübyan mektebi hocası imiş. Kendisini Keşap nahiye müdürlüğünden dolayı tanıyorum).

Tomoğlu'nun gençlik zamanı köyde haylazlık ve bir aralık kırlarda şekavetle geçmiştir. Okuyup yazmak da bilmez.

Şöhreti Harb-i Umumiden sonra ve Osman Ağa'nın firarında onu muhafaza etmek ile başladı. 335 Eylülündeki intihap ile Keşap Belediye Reisliği'ne ve Sivas Kongresi'nden sonra da (Kanunuevvel 335) Müdafaa-i Milliye Şubesi Reisliği'ne getirilmiştir. Önce, hatta Mütarekeden sonra ve Osman Ağa'nın himayesinde Keşap'ta mütevazı bir dükkâncıkta bakkallık eder ve eniştesi olan Veli vasıtasıyla bir de kahvehane işletirdi. Müdafaa-i Milliye ve Belediye Reisi olduktan sonra işi büyüttü. Mal, mülk edindi. Kuvvet, kudret, avane ve maiyet sahibi oldu. Bir za-

1920 yılında, önce Keşap, sonra Bulancak'ta Nahiye Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Cumhuriyetten sonra Giresun'da İl Genel Meclisi Üyeliği, Türk Ocağı ve CHP yönetim kurulu üyeliği görevlerinde bulunmuş, Kızılay'daki çalışmalarından dolayı onursal üyeliğe layık görülmüştür. 1963 yılında ölmüştür (Veysel Usta, "Osman Fikret Topallı ve Milli Mücadele'de Giresun Hatıratı", Karadeniz Tarihi Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, C.II, Trabzon 2007, s.969-970).

[2] Bu hatırat Veysel Usta tarafından yayına hazırlanmaktadır.

man geldi ki, nahiyede tagallüb ve tahakküme de başladı. Bunu mahalli hükümet idaresine de teşmil etti. Halkça ve hükümetçe kahrı çekilmez bir hale geldi (1336).

Büyük Millet Meclisi'nin bir kararına atfen Müdafaa-i Milliye teşkilatı müsella kuvvetlerinin hükümet ve askerî makamlar emrine teslimi işinin tatbikine başlandığı sıralarda maiyetinde taşıdığı efradı teslim etmediği gibi, asker firarilerini de yanında tuttuğundan ve cepheye de gitmediğinden Müdafaa-i Milliye paralarının hesabını doğru vermemekle beraber zimmetine de binlerce lira geçirdiğinden, avanesinin dağıtılması ve bunların içinde firari ve mükelleflerin kıtalarına sevki ve kendisinin Divan-ı Harbe verilmesi düşünüldü. Ayrıca, gizli ve açık işlediği ve işlettiği adi suçları da vardı.

Nihayet tahkikat evrakı hazırlandı. Tertibat alındı. 15-16 Eylül 1920 gecesi sabaha karşı Keşap'taki evinde sarılıp yakalandı. Maiyetindeki maruf avanesi de 24 saat zarfında buldukları mahallerde basılıp tutuldu. Silah ve cephaneleriyle Giresun hükümetine teslim edildiler.

Yakalananların içinden İsmail Ağa ayrılarak Hıyanet-i Vataniye ve askeriye ile suçlandırıldığından Samsun Divan-ı Harbine sevk edildi.

Yolda, vapurdan bir gece kaçırıldı (20 Eylül 336). Ordu köylerinde beş on gün saklandı. Nihayet Vilayetle bil muhabere dehalet ve istican ettiği takdirde kabul ve affedileceği bildirildi. Dehalet etti. Giresun'a gelip hükümetin cenah-ı himayesine sığındı (11 Teşrinievvel 1336).

Artık Belediye ve Müdafaa-i Milliye Reisi değildi. Yazıhanesinde kendi işi ve gücü ile meşgul olacaktı. Ona böyle ihtarat yapılmış ve aksi takdirde mahvedileceğinin mukarrer olduğu ilan edilmişti.

Firardan avdetinde Keşap'a inerken bindiği motordan yanındaki misafirleri ve yakınlarıyla kasabaya doğru yüzlerce silah atmak suretiyle hükümeti hiçe saydı. Halkı tedhiş edip sindirdi. Bu hadise der-akab tespit ve evrak-ı lazıma yapıp Giresun'a gönderilerek bir emre intizar olundu (11 ve 12 Teşrinievvel 1336). Samsun'a hareketi yazıldıktan sonra devamla bazı esbap ve mülahaza dolayısıyla tekrar yakalanmasına emir verilerek hareketleri bir müddet tarassut edildi. Gizlice hazırlık yaptığı, avane, silah, cephane tedarikine başladığı ve dağa çıkıp şekavete başlayacağı ve kendince düşman saydıklarını *-velev memur olsun-* birer suretle ortadan kaldırmak niyet ve teşebbüsünde olduğu bil tahkik sabit olmakla Teşrinisani 1920 tarihinde tekrar basılarak yakalandı ve evraklarıyla Giresun adliyesine tevdi ve nihayet 12 sene hapse mahkûm edildi. Trabzon'a sevk olundu.

Trabzon'da cezasını çekerken Müdafaa-i Milliye emrinde hizmet ve vazife es-

nasında işlenen suçların suç sayılmaması ve bu gibilerin affı kanunu çıkınca her nasılsa o da bundan istifade ederek çıkmıştır.

İsmail Ağa artık bundan sonra kendi âleminde ve kendi işleriyle meşgul olmakta iken 21 Mart 1920 Cumartesi nahiyenin Yolağzı kasabasında Keşap Tepeköy'ünden Turan oğullarından yirmi yaşlarında Ahmet Oğlu Ömer tarafından sokak ortasında arkasından ensesine ve kafasına atılan tabanca kurşunlarıyla vurulmuş ve derhal ölmüştür.^[3]

İsmail Ağa'yı takriben yedi ay ve müşkülata idare etmiştim. Bir türlü yola getiremedim. Osman Ağa'ya katılarak Ankara'ya ve cepheye hizmete gitmesini ve en salim yolun bu olduğunu çok defalar ihtar ve hatta rica ettim. Osman Ağa da çok rica etti. Nihayet bir gün onunla Samsun'a kadar gidip geri döndü (Teşrinisani 1336). Hakkındaki intiba, meşhudat ve malumatımı vakit bulursam yazacağım (21 Mart 1940 Giresun).

Tomoglu İsmail Ağa'nın Suçları

İsmail Ağa'nın eski ve yeni suçları çoktur. Zamanımızda en ağır olanları şunlardır:

1-Müdafaa-i Milliye silahlı efrat teşkilatı için halktan ve köylülerden topladığı paraları kendi kendisine ve istediği gibi sarf etmek. Silah, cephane, teçhizat ve sair masrafların miktar ve hesabını vermemek.

Kol mücadelesiyle tanzim edilmiş irad ve masraf hesabı kabul edilmesiyle yine defterde 254 lira kadar bir para görünüyordu ki, bu da hiç meydana yoktu. Bu para alelade ve fevkalade masraflarla Giresun merkezine ithalat etmiş. Giresun merkezine ithalatı 300 lira idi. Bu hesabın ve suiistimalin tahkikatına ve tetkikine ben memur olmuştum. Vazifemi yaparak evrak-ı tahkikiye ve vesikaları raporla kaymakamlığa vermiştim. Tahkikat yapılırken iane verenlerin ne müşkül vaziyette kaldıklarını kayda lüzum görmüyorum. Hatta bu sebeple tehdit edilmiştim. Açık zimmeti ise 2000 liradan fazla idi.

2-Gönüllü Taburu teşkil edilirken maiyetindeki efrat ile tabura ilhakı yahut bu efrat içindeki asker firarilerini ve emsali askere sevk edilmiş olanları teslim etmesi ve bakaya kalanların dağıtılması mükerreren tebliğ ve ihtar edildiği halde buna da vaktinde kulak asmamak. Nahiye idare ve jandarmanın bunlardan yaka-

[3] Bu katlin sebep-i hakikisi meçhuldür. Katil Ömer Efendi beş sene hapse mahkum edilerek Rize hapishanesine gönderilmiş ve bu da orada ölmüştür. Bunun ölmesi hakkında da bazı rivayetler vardır. O.F.

ladıklarını da işe müdahale ile almaya kıyam etmek ve silahla katiyen mukabele tertibatını görünce bütün bu suikastlardan alakadar nahiye memur ve zabitasını tahkir ve tehditlere teşebbüsle beraber birtakım gizli hareketlerde bulunmak, halkın ve memurların kuvve-i maneviyesini kırarak propagandalara başvurmak.

3-Gizli ve açık birkaç tanesi katil ve hetk-i ırz olmak üzere menfur suçlar işlemek.

4-Hükümet içinde icra-yı hükümete kalkışmak.

Nasıl Yakalandı?

Halkı ve hükümeti bizar eden İsmail Ağa, Giresun jandarma bölük kumandanı Yüzbaşı Suphi Bey emrindeki bir jandarma müfrezesi ile piyade Mülazımı Necdet Bey idaresinde yardımcı askeri bir müfreze beraber bir gece ansızın Keşap'a girerek evini ve kasaba ile şüpheli mahalleri sarmış, nahiye müdürü ve takım kumandanı da birlikte olarak kapısını çalıp teslim olmasını istemişlerdi.

Evinde aile ve çocukları da vardı. Meşhur adamı ve en itimatlı muhafızı olan Kör Abdullah da ber-mutad misafiri idi. Kıpırdamak imkânı yoktu ve felaket muhakkaktı. Nihayet teslim oldu. Evinde ve yazıhanelerinde mevcut bütün silah ve cephane alındı. Muamele-i lâzimesi yapıldı. Ve o gün denizden bir kayıkla Giresun'a sevk edildi (16.9.336).

Nasıl Kaçırıldı?

İsmail Ağa fırka ile bil muhabere Samsun Divan-ı Harbinde muhakemesi icra edilmek üzere Giresun asayiş mıntıkası kumandanlığına tevsi' edildi. Eylülün yirminci günü mahfuzen -*Ümit vapuruyla*- Samsun'a sevki esnasında Vona önlerinde vapurdan alınıp kaçırıldı. O zaman ve sonradan bizzat tahkikatıma göre;

Tomoglu'nun gizlice resmi ve hususi hamileri vardı. Bunlar Giresun'da mevkuf olduğu üç dört gün içinde hiçbir harekette bulunmadılar. Ve bulunmak imkânı da yoktu. Vapurdan alınıp kaçırılmasını muvafık gördüler. Ordu'ya, oranın nüfuzlu bir şahsiyetine hususi bir adamla denizden ve karadan birer mektup yolladılar. Ümit vapurunda bulunacağını ve Samsun'a varmadan behemehal kaçırılmasını rica ve andelicab nakden de tavassuttan çekinilmemesini bildirdiler. (Hakkı Bey Osman Ağa'nın refiki) Vapurun hareketi günü hadiseyi Abdal'dan öğrenen ve o sıralarda hal-i firar ve şekavette bulunan Giresun'un Boztekke köyünden (...) oğlu Hasan da maiyetiyle derhal onlara haber atıp Piraziz'den tuttıkları adamlarıyla Ordu'ya gitmişler ve orada evini nüfuz-ı şahsiyet ve bazı adamları ve dost-

larıyla Tomoğlu'nun kaçırılmasını kararlaştırmışlar ve tertibat alarak tatbik etmişler ve muvaffak da olmuşlar. Gece vapur Vona'ya doğru ve bil ihtiram sahile yakın, yine bizzat yavaşlayarak giderken karşıdan görünen bir motorbot vapura yaklaşip rampa etmiş ve hazır olan İsmail Ağa içten bir iskele ile motora indirilmiş ve vapurdan hemen ayrılmışlar. Vapur yola düşmüyor, tabii olarak devam edip gitmiştir. Kaçırma hareketi tam Kozagzı üzerinde vuku bulmuştur.^[4]

Nereye Götürüldü ve Giresun'a Nasıl Geldi?

Tomoğlu'nun firarını Giresun ve hatta Ordu hükümetlerinden evvel Keşap'ta ben duydum. Derhal bir şifre ile kazayı haberdar ettim. Vazifem itibarıyla da gayet müteyakkız bulunulmasını ehemmiyetle arz ettim. Telefonla da mıntika kumandanı Binbaşı Hüseyin Avni Alparslan Bey'i bulup söyledim. Hayretler etti. İmkân yok, dedi. Israr ettim. Fakat sorup araştırılmasını teklif ettim.

(...) gün sonra idi. Kazadan aldığım şifre ve kumandanın telefonu haberi tasdik etti. Hele kumandan küplere biniyordu.

İyi ama benim nahiyedeki vaziyetim ne olacaktır, uykum, rahatım kaçtı. Mafih manen takviye ve teselli ediliyordum.

Nihayet kaza ve mıntikanın da yardımı ile Keşap nahiyesinde ve kasabada hususî ve resmî mümkün olan tedbirleri alarak Giresun'a geçtim. Tarih 10 Teşrinievvel 1336 idi. Birkaç gün evvel Kaymakam Hüsni Bey Giresun'dan bir torpido ile adeta firar eder gibi gitmiş olduğundan Alparslan Bey ve Osman Ağa ile görüştüm. Korkacak vaziyet kalmadığını öğrendim. Tomoğlu'nu affetmişler ve yolda, geliyormuş.

11 Teşrinievvel idi. Hakikaten İsmail Ağa da beş on kişi ile Giresun'a avdet etti. Ben, Osman Ağa, Alparslan oturuyorduk. Alparslan Bey o günlerde kaymakamın da vekili idi.

İsmail Ağa bitkin ve biraz şaşırılmış bir halde yanımıza girdi. Nezaketen olsun kumandan otur bile demedi. İcap eden nasihat ve ihtarlardan sonra serbest olduğunu söyledi.

Fakat Tomoğlu mütereddit idi. Çıkıp gitmedi. Beni göstererek;

-“Ben buna nasıl emniyet edebilir de Keşap'a giderim, kumandan bey” dedi.

[4] Mektubu yazan da alıp götürnen de Ordu'da alan da nüfuzlu şahsiyetler idi. Elden Orduya geçmiş ve hadiseye yardım eden ve motoru hazırlayan ve kaçırılanlar malum ise de isimlerini yazmayı münasip görmedim. Muhafızların da adlarını söylemiyorum. O.F.

Kumandan derhal suratını astı, dersini verdi. Sonra bana da melamiyetle İsmail Ağa'nın affedildiğini ve kardeş gibi olmamızı, onu korumamı söyledi. Ben de "emredersiniz" dedim. Kumandan Tomoğlu'na dönerek "Keşap'a giderken beni gör, emrimizi al", dedi.

Tomoglu Keşap Yolunda ve Keşap'ta

O gün nahiye takım kumandanımı Giresun'a aldırmaıştım. Ona bazı direktifler verildi. İkindiye doğru atlarımıza binerek olanca süratle Keşap'a yollandık. Çünkü Tomoğlu'nun birçok adamlarla ve bir motorla iki saat evvel Keşap'a hareketini duymuş ve orada telefonla karakolu haberdar etmişim. Bu haberde Ağa'nın affedildiğini, biz gelinceye kadar tecavüzi hiçbir harekette bulunmamalarını da *-karakol kumandanına-* söylemişim.

Keşap'a vardık. Lakin takım kumandanım evinin önünde kaldı, beni takip etmedi. Ben doğru hükümete geçtim. Geçerken caddede Tomoğlu *-yanında armalı, kamalı, tabançalı beş altı kişi ile-* yoluma durdu. Beni hoşladılar. Yazıhanesinin açılıp teslim edilmesini diledi. Şimdi gelirim, dedim, yürüdüm.

Hükümete geldim. Karakol kumandanı İhsan Efendi ve efradı dinledim. Heyhat ki Keşap'a yaka yıka inmişler. Bereket versin ki, karakola emr-i katimi vermiştim. Yoksa bir muharebe olacaktı. Karakol kumandanı, efradı, hükümet konağına hapis edip kollamış ve bilvasita onları zabt edebilmiş. Telefonla kumandanı ve Osman Ağa'yı buldum, hal ve hareketi anlattım. Sabırlı ol dediler.

Akşam oluyordu. Yazıhane ve ticarethanelerini *-getirdiği emr mucibi-* bir heyet huzurunda mühürlerini açtıktan sonra anahtarlarıyla beraber kendisine teslim ettim.

Akşam yakını beraber yememizi teklif etti. Boğazımdan lokma geçecek halim yoktu. Yine nezaketle reddettim.

Gece takım kumandanını da çağırarak son alayı ve nümayişleri tespit ile tekrar hazırlığa başladım. Bütün ahval ve harekâtını takip ile dağlara çıkmasına, yeni gailer ve facialar ihdas etmesine meydan bırakmadım.

1336 Teşrinisaninin son günleri idi. İsmail Ağa Samsun'dan dönmüştü. Kumandan telefonla mürettep parolayı verdi. Takım kumandanı *-mülâzım-ı sani-* Zeki Bey'e dahi haber vermeden sabaha karşı Keşap'tan savuştum. Öğle idi. Kumandanla baş başa verdik. O gün beraber kaldık.

Ferdası gün Tomoğlu mahfuzen ve elleri kelepçeli olarak kışla kapısından içeri girerken gördüm.

KARAİBRAHİMOĞLU ŞÜKRÜ

Karaibrahimoğlu Şükrü Kimdir?

Şükrü, Giresun'un Akköy (Balıncak) nahiyesine bağlı Talipli Köyünden ayrılma Küçük köyündendir. (Şimdi Balıncak kaza, Küçük köyü yine köydür.) Babası Karaibrahimoğlu Lütfullah Efendi, anası (...) kızı Rabia hanımdır.

Şükrü (...) tarihinde Küçük köyünde doğmuş, ilk tahsilini nahiyenin Talipli Köyündeki Akköy rüştiyesinde görmüştür. Tahsili bundan ibarettir.

Şükrü'nün Hayatı

Şükrü küçüklüğünü köyde, köy işleriyle ve gençliğini Balıncak ve Giresun'da ufak tefek alışverişle geçirmiştir. En ziyade fındık ve deniz ticareti ile meşgul oluyordu. Umumi Harbin çıkması üzerine asker olmuş. Harbin ortalarına doğru Giresun ve Sinop iskelelerinde Menzil Nokta ve İskele Kumandanlıkları bahriye kuvvetlerine kaydolunarak askeri deniz nakliye işlerinde çalışmaya başlamış ve 1918 yılında menzil ambarlarını birer suretle istismar edenler arasına katılmış. Nihayet hususi bir sanatkâr kumpanyası teşkil ederek sahil askeri nokta ve ambarlardan bazılarının mühür ve salâhiyetli imzalarını takliden sahte mühürler kazdırarak Sinop ile Giresun arasında iyice hırsızlık ve kaçakçılık etmiştir. Bilhassa menzil ambarlarından bu sahtekârlıklarla en ziyade aşırıldıkları mısır, mısır unu olmuştur.

Askeri deniz sevkıyatında ambarların ithalat ve ihracatına nazaran mevcutlarında şüpheler hasıl olması ve bazı suçluların ele geçmesi üzerine alınan umumi tedbirler arasında Şükrü'nün kumpanyası da sezilmiş, bir gece Boztekke köyünde yapılan baskın neticesinde kullanılan sahte mühür ve imzalar (...) oğlu (...) hanesinde yakalanmış ve bu mühürlerle imzalar bir torba içinde Giresun Nakliye ve İskele Kumandanlığına getirilmiştir (Bu tahkikatta kısmen ben de bulundum).

Tevkif olunan ve şüpheli görülen adamların ifadeleri neticesi sahtekârlık teşkilatının geniş miyasta mevcut olduğu ve bu işte ambar kadrolarından bazılarının da elleri olduğu anlaşılma ile tahkikat dosyaları tevhit edilmek üzere daha yüksek kademeli Menzil Teşkilatına tevdi edilmiş; Trabzon'da Divan-ı Harplerde muhakemeler cereyan etmiş, efrat ve zabıtlardan mahkûm olunanlar bile olmuştur. Fakat Şükrü, bu işler duyulduğunda ortadan sır olduğundan mütareke ve kargaşalık zamanlarında da yolunu bulmuş ve yakayı ele vermeden tehlikeyi geçirmiştir. Bilhaza bu takip ve muhakemelerde yüzüstü kalmış, hatta askeri tarihimize bile mal edilmeyerek sükût geçilmiştir.

1919 yılında Bulancak ve Giresun arasında fındık ticaretiyle yeniden işe başlayan Şükrü, Bulancak'ta hazine fındık ambarını soymak için eskiden tanıdığı yerli ve yabancı kimselerle bir tertibat yapmış, Giresun Mal Müdürünün ve kaleminde bir kâtibin yazı ve imzalarını taklit ettirerek uydurduğu bir yükleme emriyle Bulancak ambar memurluğuna adamları olan kaptanı -*çuvallarıyla birlikte*- müracaat ettirmiş. Ambarda hazırlık yapılırken işin farkına varıldığı ve yakalanma tedbirlerine başvurulduğu sezilince -*çuvalları da ambarda bırakarak*- yalıda suda olan kotraya sıçrayıp vira demir firar etmişlerdir.^[5]

Eldeki vesikalara dayanarak tahkikata teşebbüs olunmuş ise de takip edilmeyerek kalmıştır. Bununla beraber yazıyı ve imzayı taklit edenin, Şükrü'nün askeri ambarları soyarken teşkil ettiği kumpanyanın efradından bir zavallı genç olduğu belirir gibi olmuş ise de üzerinde durulmamıştır.

Çete Kumandanı ve Tüccar Şükrü

1919 Sivas Kongresinden sonra Giresun'da fındık pazarında bir yazıhane açarak fındık ticaretine daha büyük mikyasta başlamış olan Şükrü, Bulancak ile Giresun arasında piyasanın oldukça faal adamları arasına katılmış fakat Ayvasıl denizlerinde birtakım korsan kayıkçıları himaye ve bunlarla ortaklık ettiği ve Battama deresi ile Bulancak kasabası arasındaki yalı köylerde birtakım sabıkalı adamları silahlandırdığı ve oralarda halk üzerinde menfi tesirleri olan bir takım hırsız ve firarilerle de birleştiği ve hareketinden mahalli hükümet ve Giresun Müdafaa-i Milliye şubelerince güya sahil muhafazası teşkilatı için bunları hazırladığını ifade ve işaa eylediği ve maksadının ortalığı vurmak, soymak ve fırsat bulursa Akköy nahiyesinde -*Osman Ağa'ya karşı*- bir ağalık kurmak olduğu tespit edilmiştir.

Fakat o sıralar Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin bütün kaza ve sahillerini muhafaza endişesinde olduğu ve bu gibi silahlı çetelere göz yumduğu bir zaman olduğundan Şükrü ve adamları da idare edilmişlerdir. Bununla beraber Şükrü de fırsatı kaçırmamış, denizde ve Bulancak yollarında gizli ve kapalı faaliyetlerine devam etmiştir.

Şükrü'nün oldukça kuvvetlenen bu durumunda, Giresun Müdafaa-i Milliyesini içinden ve dışından vurmak isteyen resmi ve hususi ellerin de bulunduğu belirince gizli tedbirlere başvurulmuş, lakin Müdafaa-i Hukuk taraftarı görünen ve Osman Ağa'nın adamları sanılan ahlaki bozuk bazı kimselerin hareketleriyle taraflar arasında ufak tefek katil, müsademeler başlamış, nihayet bu müsademeler

[5] O zaman imzası taklit edilmiş Giresun Mal Müdürü Trabzonlu Çizmecioğlu Emin Bey ve yazısı taklit edilmiş katip de Giresunlu İhsanbeyoğullarından Muhsin Bey'dir. O.F.

Bulancak kasabasının basılması ve birkaç kişinin ölüp yaralanmasını intaç etmiştir. Hükümetin salahiyyetli adamları şiddetli bir takip ile bu gibileri temizlemek ve toplamak yolu varken -*güya zaman dolayısıyla veya za'fiyetlerden*- tarafları dehalet ettirip barıştırma siyasetini tercih eylemişler ve öylece hareket ve muamelede bulunmuşlar, Şükrü ve avenesi bu tehlikeyi de atlatmışlardır.

Şükrü Müdafaa-i Hukuk Şubesi Reisi

Trabzon'da hükümetten affını dileyen ve bir daha fenalık etmeyeceğine vali Hamit Bey yanında namusu üzerine yemin eden Şükrü, avdetinde Bulancak nahiyesi Müdafaa-i Hukuk şubesine reis olmak istemiş ve bu isteği Giresun Müdafaa-i Milliyesi tarafından kabul edilmiş idi. Mayıs 1920 iptidaları.

Şükrü, Bulancak köylerine Cemiyet için yardım parası salmış ve etrafına topladığı ve silahlandırdığı adamları vasıtasıyla bu paraları tahsile başlamış, merkeze ithalat yapmadığı gibi suiistimale başladığı da anlaşılmıştır. Bundan başka silahlı adamlarıyla köylerde tazyiklerde de bulunmuş, nahiye idare ve jandarmasına karşı da saygısız vaziyette hareket ve muameleleri de görülünce tedibi zarureti hasıl olmuştur.

Evvela, Hükümetçe nahiyenin Müdafaa-i Hukuk şubesi lağvedilerek bütün mevcudunu ve hesabını merkez Müdafaa-i Hukuk şubesine vermesi emir ve ihtar olunmuş ise de Hükümeti ve Cemiyeti oyalamaya ve bir taraftan da avenesini tezyide başladığı görülmüş, Hükümetin ve halkın başına tekrar bir gaile çıkaracağı tahakkuk etmekle avenesiyle çıkmış olduğu Bektaş Yaylasında Giresun Müdafaa-i Hukuku müselleh kuvvetleri ve bunlara katılmış olan düşmanları tarafından birlikte muhasara edilmiş ve teslim olmadığı gibi ateş etmeye de başladığından bir gün, 23 Haziran 1920 sabahtan akşama kadar, inkıtalı müsademe ve muharebeden sonra firara muvaffak olmuş, birkaç kişinin ölmesi ve yaralanmasına da sebep olmuştur.

Şükrü'nün Hesapları

Bektaş yaylasındaki müsademedен sonra İstanbul'a firar etmiş olan Şükrü oradan da kendisine avne düzerek -*kardeşi Bahaeddin de beraber*- kaçakçılık, vurgunculuk, casusluk gibi bir takım ahlaksızlıklarda devam etmiş ve Bahaeddin bir gün belası çekilmez bir halde şımardığından tevkif edilerek hapisanede mevkuf ve mahkumlar tarafından öldürülmüş, Şükrü de Ankaradan gönderilmiş bir memurun tertip ettiği bir tuzağa düşürülerek İstanbul'dan çıkarılmış, yolda tevkif

edilmiştir.^[6] Şükrü bir müddet -suçları hakkındaki evrak ve tahkikat dosyaları celp edilinceye kadar- mevkuf kalmış, sonra çıkan af kanunu üzerine her nasılsa o da serbest bırakılmış, Cumhuriyet'in ilanından sonra Giresun'a dönmüştür.

Şükrü'nün firarını müteakip yapılan resmi tahkikat neticesinde 1635 lira zimmeti tahakkuk etmiş ve bu paranın 1921'de babası Lütfullah Efendi tarafından da doğruluğu tasdik ve Müdafaa-i Hukuk veznesine tediyesi kabul ve taahhüt edilmiş iken mumaileyh bir gün bunu ödemekten aciz bulunduğunu ifade etmiş ve böylece halkın bu parası da batıp gitmiştir. Hatta Şükrü'nün babası ve oğlunun Müdafaa-i Milliye ambarından zimmetine geçirdiği -miktarını tayin edemediğim- fındıkları da vermemiş ve Faikoğullarının yüzünden mahvolduğunu iddia ile merhamet dilenerek zaman kazanmış ve Osman Ağa'nın ölümü ve af kanununun çıkması üzerine bu hesaplar da aranmamış ve kapanıp gitmiştir.

Şükrü'nün Son Yılları

Şükrü memlekete dönükten sonra -vaziyeti müsait olmadığından veya çektiklerinden canı yanarak- bir kenara çekilmiş, sonra yine fındık ticaretine başlamıştır.

Bu sıralarda, İstiklal Harbinde ika' edilmiş olduğu suçlardan bir tanesinin Bulancak baskınının ilamı kendisine tebliğ olununca, gıyaben verilmiş bu hükme itiraz etmiş ise de tutturamamış, hüküm katiyet kesbetmiş, buna da çare bulmuştur. Şöyle ki;

Bir vakitler Bulancak'ta Müdafaa-i Hukuk şubesi reisliği yaptığından ve Müdafaa-i Hukuka hizmet ederken işlenen suçların suç sayılmayacağı hakkındaki kanunun mevcudiyeti kendisine hatırlatılarak bu yolda istidada bulunmuş ve şayan-ı hayrettir ki, bu kanundan istifade ettirilmiştir. Tabii böyle olunca artık diğer suçları ve sairesi de sorulup aranmamıştır.

Şükrü hayatının sonuna kadar -düşe kalka- Giresun ve Bulancak'ta fındık ticaretiyile meşgul olmuş ve (...) yılında köyünde ölmüştür.

[6] İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve malzeme getirmekte olan Polathaneli Korumacı Mustafa Reis'in motoruna Taife olarak bindirilmiş ve Akçaşehir üzerlerinde bağlanarak Ereğli'ye teslim ve oradan da Zonguldak'a sevk olunmuştur. O.F.

Yalnız Bir Vesika

Karaibrahimoğlu Şükrü'nün hıyanet ve ahlaksızlıkları hakkında askeri ve mülki dairelerimizde birçok vesikalar bulunduğu muhakkaktır. Ben vazifem dolayısıyla onun bu cinayetlerinden bazılarına *-bir vakitler-* vakıf ve Şahit olmuştum. Şimdilik tarihe ve Giresun'un gelecek senelerine onun için bir vesika vermekle iktifa edeceğim.

Keşap Nahiye Müdiriyetine

Şifre Mahlulü

Harp Telgrafıdır

Dakika tehiri gayri haizdir

Yunaniler tarafından alınan malumat-ı mevsuka üzerine Giresun'un Ayvasıl karyesinde Karaibrahimzade Şükrü'nün avenesiyle Osman Ağa'ya suikast yapmak üzere Şile'den geçmiş oldukları, istihbar kılındığı Erkan-ı Harbiye-i Umumiyeden istihbar kılınmıştır. Vatan ve milletin saadet ve selameti için istihkar-ı hayat ederek bi-eman ispat ile çarpışmakta olan sevgili kahraman ve fedakar Osman Ağa'nın dinsiz, imansız, namussuz alçakların el uzatamayacağı pek tabii ve bedihi ise de sevahilin her türlü vesait-i istimaliyle Şiddetle taht-ı tarassuta alınarak vürudlarında hemen derdestleri ve zinhar müsamaha ve ihmal gösterilmemesi. 13.5.37

Giresun Mutasarrıfı
Sadettin

Bu Şifre o zaman Giresun Mutasarrıflığı içinde, bütün mülki, askeri makam ve memurlara tamimem tebliğ edilmiş idi. Erkan-ı Harbiyemiz bu tamimi elbet ve yalnız Giresun Mutasarrıflığına vermemiştir.

Milli müdafaa ve istiklal uğrunda bütün varlığı ile çalışmış ve binlerce Şehit ve gazi vermiş *-Giresun gibi-* bir memlekette Şükrü Bey gibi adamların da bulunması ne acı bir vaki'dir (27.2.1943 Giresun).

Mütareke Günlerinde Balıkesir’de Eşkıyalık Hareketleri

Doç. Dr. Yücel YİĞİT
Polis Akademisi / Ankara

Giriş

I. Dünya Savaşı, kuşkusuz tüm dünyayı ve Osmanlı İmparatorluğu’nu siyasi, askeri, toplumsal ve ekonomik bunalımlara sokmuştur. Savaş ortamının yarattığı tipik sorunlardan biri de şüphesiz “iç güvenliğin” tehdit altına girmesidir. Savaş yıllarında ve Mondros Mütarekesi sonrasında Balıkesirlilerin karşılaştığı en büyük tehlike: asayiş meselesiydi. Savaşla su yüzüne çıkan otoritersizliği fırsat bilen çeteler, cephe gerisinde Balıkesirlilerin malını gasp edip, canına kıyıp, ırzlarına tasallutta bulunuyorlardı. Ayrıca Balıkesir’in Çanakkale Cephesi’ne yakınlığı nedeniyle asker kaçaklarının sayısındaki artış şehirdeki asayiş sorununu büsbütün artırıyordu. Aslında asker kaçakları, eşkıyalığın ana deposuydu. Dolayısıyla bu coğrafya eşkıya niceliği açısından Makedonya’ya dönmüştü.

Bizim bu çalışmadaki temel amacımız, I. Dünya Savaşı sonrasında Balıkesir şehir merkezinde eşkıyalığın oluşma nedenleri ve bu hareketin nasıl önlendiğini ortaya koymaktır. Ayrıca devlet-çete arasında kalan halkın nasıl tavır takındığı ve yerel ölçekte yağma hareketlerinin nasıl gerçekleştiği de konunun ilgisini oluşturmaktadır. Tebliğimizin kronolojik çerçevesini mütareke dönemi başları, yani 30 Ekim 1918 ile 15 Mayıs 1919 İzmir’in işgaline kadar ki zaman dilimini kapsamaktadır.

Çalışma, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nden alınan vesikalar ile dönemin *Ses, İzmir’e Doğru* ve *Karesi* gibi yerel gazetelerinden elde edilecek bilgilerin ışığında hazırlandı.

1- Eşkıyalık Kavramı Üzerine

Osmanlı tarihinin hemen hemen her devri ayanların, mütegalibelerin, müte-

sellimlerin, serdarların, celâlilerin ve suhtelerin başkaldırıları ve isyanlarıyla doludur. Bu, hem devlete hem de millete büyük zararlar vermiştir. İsyân edenlerin kimi cezasını çekmiş kimi de zaman aşımından istifade ederek affa uğramıştır. Başkaldırıların mikromize edilmiş hali Balıkesir tarihinde de göze çarpar. Özellikle XVI. ve XVIII. Yüzyılları kapsayan dönem, Balıkesir’de eşkıyalık hareketlerinin ve başkaldırıların yoğunlaştığı zaman dilimidir. Bu dönemde: Giritlioğlu Çakır Mehmet ve avanesi, Balıkesir Ayanı İbrahim Bey, Es-seyyid Mehmet, Sepe-toğlu Osman, Ağunyalı Elhaç Ali, Bigadiçli Çavuş İsmail, İlyas Paşa, Cennetoğlu, Bakıroğlu Mustafa, Kara Mahmut ve Divane Ahmet belli başlı eşkıyalardır.^[1]

Mütareke günlerinde Balıkesir’de eşkıyalık hareketlerine geçmeden evvel eşkıyalık kavramı üzerinde kısaca durmak istiyorum.^[2] Eşkıya kelimesi: bedbaht, talihsiz, haylaz, habîs, günahkâr, asi” gibi manalara gelen *şakî* kelimesinin çoğuludur. Ancak Türkçe’de farklı bir anlam kazanmış olup “yol kesen” manasına gelen *kâtıu’t-tarik* (*kuttâu’t-tarik*), “haydut, harâmi” anlamına gelen *muhârib* kelimele-rinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.^[3] Ayrıca Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki* adlı lûgatında *şakî* kelimesini: *hırsız ve haylaz, haydut, yol kesici, serkeşlik vadisine sapsmış adam* şeklinde tarif etmektedir.^[4] Türkçe’de *şakî* sözcüğünün yerine daha çok eşkıya kullanılır. Şakî tekili, eşkıya çoğulu tanımlar.

Bazen bir haksızlığa bazen bir yakınına kötü muameleden bazen de nam salmak amacıyla otoriteye başkaldıran eşkıya, körüklü çizmeleri, kolları pullu sırma cepkenleri, süslü başlıkları, gümüş saplı kamaları, göz alıcı silahlarıyla öteden beri insanlarda merak uyandırmış, halk hikâyelerine ve romanlara konu olup, beyaz perdenin izlenme rekorları kıran filmleri arasında yer almıştır. Esasında bu özellikleriyle eşkıyalık evrenseldir. Zira Robin Hood, Zapata, Desparato, Zorro, Köroğlu ve Dadaloğlu farklı milletlerin evrensel kahramanlarıdır. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihi, Tanzimat’tan önce askeri ve yerel; Tanzimat’tan sonra ulusal ve dini ama her zaman sosyo-ekonomik temelli isyanlarla doludur. Hele XIX. ve XX. Yüzyıldan itibaren başlayan isyanların özellikle ulusal karakterdeki başkaldırıların önü alınamamıştır. Bu isyanların her biri nitelik açısından farklılıkları bünyesinde barındırır. Halkın nazarında kimileri iyi kimileri de kötü hüviyete

[1] Balıkesir’de köy ve kasabalara zarar veren eşkıya gruplarıyla ilgili detaylı bilgiler için bkz.: Mustafa Murat Öntuğ, “Balıkesir ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1570-1640)”, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balıkesir, İstanbul: Yedigöze Yayınları, 2007.

[2] Eşkıyalık kavramının çerçevesini oluşturmamda bana yayınlarıyla ve sohbetiyle katkıda bulunan Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Arş.Gör.Dr. Olcay Yapucu Pullukçuoğlu’na sonsuz teşekkür ederim. Pullukçuoğlu’nun Kitap Yayınevi Yayınları’ndan basılan Aydın Sancağı isimli doktora tezinden epeyce istifade ettim.

[3] Ali Bardakoğlu, “Eşkıya”, İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, c.11, s.463; Ayrıca şakî ve eşkıya kavramları bkz.: Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998, c.1, s. 736; Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara:Aydın Kitabevi Yayınları, 1996, s.238 ve 977.

[4] Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türki, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001, s.781.

sahiptir. Şurası kesin ki: savaş yılları ve sonrası yaşanan güçlükler sırasında yapılan eşkıyalığa, halk destek vermeyip lanetlemiştir. Zaten otorite tesis edildiği andan itibaren bu tür zorbalıkların arkasının kesildiği görülmektedir. Modernleşme sürecinde içerik açısından farklı olmakla birlikte Balkan coğrafyasından sonra en fazla eşkıyalık faaliyetleri Ege Bölgesi'nde görülmektedir. Zira tarımın aşırı ticarileşerek, artı değer paylaşılmasındaki eşitsizlik yüzünden ekonomi dışı kalan dinamik nüfus, doğal olarak çeteciliğin “potansiyel” gücü olmuştur.^[5] Şüphesiz bölgenin fiziki coğrafyası buna ciddi katkıda bulunduğunu göz ardı edemeyiz.

Eşkıyalık hareketinin her türlü başlı başına sosyal birer hareket ve kavramdır, bu kavramlara Batı Anadolu topraklarında bir de efe kavramı eklenir. Ege bölgesinde efeliğin birtakım özellikleriyle bir “sosyal isyancı” veya “sosyal eşkıya” olarak tanımlanması bazı tarihçiler arasında kabul görür ama bu kavram tartışmaya açıktır. Yapılan eylem, ne amaçla olursa olsun “zorbalık” tır. Devlet otoritesinin de gözünde bu değişmez; efe de eşkıya da buldukları bölgede devlet otoritesini sarsar, kanunlara karşı gelirler, hatta devletin kanunları onlar için yoktur, kendi kanunlarıyla kendi, “devletçikleri”ni kurarlar. Aslında bu tip eşkıyalar bir bakıma yerel ve merkez otoriteye “alternatif” olurlar. Köylülerin gözünde eşkıya, bir kahraman, sınıfının yandaşı, öcalıcı, adaletsizliği düzeltmek için dövüşen biri, belki de onları özgürlüğüne kavuşturacak bir liderdir. Ona hayran olunur, yardım edilir ve desteklenir. Eşkıyanın, kendi bulunduğu bölgede tarlaları ya da köyleri yağmalaması düşünülemez. “İyi” ya da “kötü” eşkıya kavramlarını anlamak için buldukları yerde nasıl tanıdıkları önemli bir ölçüttür. Köylüyü adaletsizlikten koruyan, hatta zaman zaman maddi olarak destekleyen bir eşkıya, otoritenin gözünde “hırsız”da olsa halkın gözünde büyük saygı, sevgi gören hayran olunan bir kahramandır.^[6]

Bu isyanda isyancıyı yalnız bırakmayan sadık adamları olur. Efenin emrinde kızanları, onların da altında zeybek geleneğine göre yetiştirilecek olan *yamaklar*, *ayingacılar*^[7], vardır. Dağda ve “düz”de efe ve kızanlarının maddi ve manevi destekçisi birçok insan, bu grupların varlıklarını kolaylıkla sürdürmesi için *haber toplar*, *haber yayar*. Bu kanun kaçaklarının dağlardaki hayatlarını sürdürebilmek için gerekli *yiyecek*, *giyecek*, *cephaneyi* de bunlar sağlar. Bu yüzden *ayingacılar*, özellikle efenin kahramanlıkları, iyilikseverliği, halkı ezenlerle mücadeleleri hakkında gerekirse *efsaneler* yaratır ve bunların halk tarafından duyulmasını sağlar. Böylelikle efe, “mit”leşir. Efelerin de meskenleri dağlardır, ama şehirle ilişki zorunluluktur, bu ilişki “yatak”lar aracılığıyla sürdürülür. Efeye yataklığı sadece ezilen köylüler yapmaz, zaten büyük işlere kalkışan efenin daha sağlam destekçileri

[5] Sabri Yetkin, Ege’de Eşkıyalar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 7–9.

[6] Olcay Yapucu Pullukçuoğlu, Aydın Sancağı, İstanbul: Kitap Yayınevi Yayınları, 2008, s.141–142.

[7] Ayingacı tütün kaçakçısı anlamında da kullanılır.

olması gereklidir. Efelerin yatakları arasında, mücadelelerin boyutuna ve niteliğine göre, ağalar, beyler, ileri gelenler, yerel yönetici muhtarlar, zenginler, mülki amirler hatta güvenlik güçleri içinden birileri olabilir baskınları önceden haber almaları bunudüşündürüyor.^[8]

Devlet yenmeyi pek de beceremediği eşkıyalarla anlaşmaya, uzlaşmaya, onları affetmeye, bütün yaptıklarını unutmaya karar verebilir mi? Bu kadimden gelen bir yöntem olmakla beraber eskimiş değildir. Daha gerçekçi olduğunu düşündüğümüz ikinci neden ise devlet-eşkıya “uzlaşma”sıdır ki bu, otoritenin şekâvet olaylarıyla baş etmede kadimden beri kullandığı bu yöntem oldukça basittir; dağdan düze inen eşkıya devlet hizmetine girer, artık eşkıya değil otoriteyle “uzlaşmış” bir kolluk gücüdür. Öteden beri uygulanan bu yöntem, XIX. yüzyılda yeniden denendi, 1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında artan asker ihtiyacını karşılamak üzere II. Abdülhamit *afv-ı umumi* ilan ederek, çeteleri dağdan inip Osmanlı ordusu saflarında Ruslarla savaşmaya ikna etti. Bu konuda başarılı da olundu. Ama unutmayalım ki birer eşkıya olduğunu kabul ettiğimiz Batı Anadolu’nun gerçek efeleri Milli Mücadele’de TBMM hükümetinin çağrısına uyarak – en azından bir bölümü- dağdan indiler, affedildiler ve Kuvâ-yi Millîye örgütlenmesi içinde büyük cesaret ve insanüstü güçle savaştilar, düzenli ordu saflarında görev aldılar. Batı Anadolu’da belki de bir zamanlar aynı çete- de yandaş oldukları Rum eşkıyaların da bulunduğu Yunan ordusuyla savaştilar. İzmir, Aydın ve Manisa çevresinin Yunanlılardan temizlenmesinde gördükleri hizmetin anlamı çok büyüktür. Bu tarz eşkıyalar, halkın gönlünde ve türkülerinde çoktan yerini almıştı bile. Ancak savaş ortamında halkı soyan, namusuna el uzatan eşkıya türü ise nefretle anılıp beddua almıştır. İşte biz bu bildirimizde mütareke döneminde Balıkesirlilerin gönlünde yer vermediği halk desteğinden mahrum eşkıya tipini konu edineceğiz.

2- I. Dünya Savaşı Yıllarında Balıkesir’de Genel Asayiş

Karesi Sancağı^[9] genelinde can ve mala karşı işlenen asayişe müessir suçlar bağlamında; cinayet, silah ve bıçakla yaralama, dolandırıcılık,^[10] hırsızlık, haneye

[8] Ege Bölgesi’ndeki efelik, eşkıyalık hareketlerini detayları için bkz.:O.Pullukçuoğlu, a.g.e., s. 141-171.

[9] Karesi Sancağı’nın 1908 tarihindeki nüfusu:125.740; 1914 tarihindeki nüfusu da: 161.744 kişi civarındadır. Bu verilerin detayı için bkz.: Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830–1914), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003 ve 1899–1908 tarihli Hüdevendigar Salnameleri. Mütareke günlerinde ve işgal yıllarında Balıkesir’de görev yapan Yüzbaşı İshak Hakkı Bey’in verdiği bilgilere göre Balıkesir merkez kazanın 1905 tarihindeki nüfusu: 25.740; 1920 tarihindeki nüfusu da: 22.049 kişidir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yüzbaşı İshak Hakkı Bey, 1920’de Balıkesir, Balıkesir: 1997, s.15.

[10] Karesi Gazetesi, 18.10.1915, S. 26–78. Yardım adı altında halktan para toplayıp dolandırıcılık yapan İmrâz karvesinden molla Ahmet ile Mehmet’e beşer ay hapis ve dokuz lira para cezası, yine dolandırıcılık suretiyle haksız çıkar sağladığı sabit olan Söğüt kazası Belediye Eczacısı Yani efendiye üç ay hapis ve iki lira para cezası verilmiştir.

tecavüz, kız kaçırma, kumar, sarhoşluk, intihar gibi çeşitli suç türleri sıkça meydana gelmiş ve bunlar vilayet gazetesi *Karesi*'ye bolca haber olmuştur. Bu suç türleri üzerinde savaşın doğrudan bir etkisi olmamış, toplumsal yaşamın doğal akışı içerisinde suç, suçluluk ve suçluları ortaya çıkaran olağan şartlar çerçevesinde gelişmiştir. Savaş sırasında kamu düzenini ve özellikle kırsal kesimde yaşayan halkın huzurunu son derece bozan ve savaşın doğrudan etkisiyle ortaya çıkan koşulların geliştirdiği suç türü ise dağda eşkıyalık, şehirde ise muhtekirlerin soygunlarıdır. Bu dönemde eşkıyalar o kadar azmışlardır ki Çanakkale Cephesi'nden Balıkesir'e doğru gelen askerlere bile taarruz etmekten imtina etmemişlerdir. Mütareke hükümeti'nin *Dâhiliye Nazırı Fethi Bey*, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında yaptığı bir konuşmada: "Yurdumuz baştanbaşa asayişsizlik içinde yürüyor. İdare amirleri ve memurları harbin doğurduğu türlü sebepler yüzünden nüfuzları kırılmış ve nefislerine itimatları kalmamış bir halde bulunuyorlar. Jandarma'nın muallim zabitleriyle efradı orduya alınarak elden çıktı. Bunların yeniden ikmali için zaman lazımdı. Yüz binlere varan asker kaçakları, memleketin içinde yer yer haydutluklarla asayişsizlikleri gündün güne artırmakta idiler." diyerek Anadolu'nun genel asayiş manzarasını çizmekteydi.^[11] Savaş koşullarının meydana getirdiği siyasal otorite boşluğundan yararlanan kişiler, yine aynı durumdan faydalanan Ermeni ve Rum çeteleri ve asker kaçaklarının meydana getirdiği birçok eşkıya grubu denetim imkânlarının azlığını kullanarak, özellikle kırsal bölgelerde yaşayan halkın can, mal ve ırzlarına tecavüzde bulunmuşlardır. Mütareke akdinden iki hafta önce yayın hayatına başlayan "Ses" gazetesinin ilk sayısında, savaş öncesi Balıkesir'de her türlü emniyet ve güvenliğin mevcudiyetini bildiren ilginç bir yazı tespit ettik. Bu yazıda: "hangi esnafa giderseniz gidiniz veresiyeye istediğiniz kadar mal alabilirsiniz. Çünkü kalplerinde büyük bir emniyet vardır. O güzel kasabada hırsız ve hırsızlık iş edinilmemiştir. Pazarı Salı günü kurulur. Bir gün evvel sergiler yapılır. Geceleri üstüne birer hasır atılmak suretiyle öylece bırakılır. Hiç kimse malın bir zerresine dokunmaz. Evlerin çoğunda kilit yoktur. Bir kadın evinden çıkacağı zaman yalnız içerde kimsenin olmadığını anlatmak için kapıyı ipe bağlar giderdi. Düşünmezdi ki evi soyulacak Zira orada hırsızlık yoktur."^[12] diyerek savaş öncesi Balıkesir'in toplumsal yapısını tasvir etmektedir.

I. Dünya Savaşı yıllarında Çanakkale Cephesi'ne en yakın yerleşim birimlerinden biri olması nedeniyle, savaş esnasında, özellikle asker kaçaklarının yoğunlaştığı dağlık bölgelerdeki köyleri, köy gençleri korumuşlardır. Ancak kısa za-

[11] İbrahim Meral, Mütareke Dönemi Balıkesir Basını ve Etkileri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü T.C. Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1993, s.126.

[12] Ses Gazetesi, 17 Ekim 1918, S.1, s.2; Hatice Kaleci, Ses Gazetesi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Lisans Bitirme Tezi, 1989,s.6; İ. Meral, a.g.t., s.40.

manda kolay para ve itibar kazanmayı beraberinde getirmesi, bu gençlerden bir kısmının eşkıyalarla birlikte hareket etmeye itmiştir.^[13] Mevcut durum eşkıyalığı üreten bir kısır döngü haline gelmiştir. İç güvenliğin problemlili olduğu dönemleri iyi değerlendiren özellikle yabancı uyruklu korsanlar, Ege Denizi'ndeki adalardan Burhaniye, Altınoluk, Akçay, Edremit vs. iskelelere çıkıp; buradan yağma hareketinde bulunmak üzere değişik bölgelere dağılıyorlardı. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 3. Şubesi tarafından 7 Şubat 1915 tarihinde Karesi Mutasarrıflığı ve Edremit Kaymakamlığı'na gönderilen telgrafta: "Giritli Kaptan Pispari ile Kaptan Mihalneraci'nin idaresinde yüz elliler kişilik iki ayrı çetenin eşkıyalık yapmak üzere Karesi Sancağı'na hareket ettikleri" bildiriliyordu.^[14] Hatta bu çete grubu Marmara Denizi'ndeki Avşa adasına gelerek Papas Kostantinos ve bazı şahısların evlerini basarak mallarını gaspetmişlerdir. Eşkıyalar takip edilmişler de bir netice alınamamıştır.^[15] Bu çetelere bir de yerel eşkıyalar eklenince kaos iyice büyüyordu. Dağlı Koca Ali ve adamları Balıkesir-Edremit arasındaki köy ve kasabalarda, savaş yıllarında eşkıyalıkları devam ettirmeleri keşmekeşliği artırıyor. Daha sonra bu çeteyle Ayazmend'in Beşiktepe civarında vuku bulan çatışmada, çete reisi ve adamları ölü olarak ele geçirilmiştir.^[16] Dağlı Koca Ali çetesinin ortadan kaldırılması ve eşkıya takibindeki başarısından dolayı Edremit kaymakamı Hisabi Bey, Dâhiliye Nezareti tarafından taltif edilmiştir.^[17] Yine Karesi Sancağı Yunan işgaline uğrayınca, eşkıya takibine çıkan Yunan müfrezeleri de köy sakinlerine ve ahaliye zulmediyorlardı. Bunun önüne geçilmesi için Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Şubesi, Karesi Mutasarrıflığı'na sık sık uyarı yazıları gönderiyordu.^[18]

Eşkıyalık bu dönemde o kadar artmıştır ki hatta ihbarlarda bile bulunuluyordu. Balya Karaydın Maden Şirketi'nden *Es-seyyid Süleyman*, Balıkesir-Balya arasında bazı çetelerin zuhur ettiği ve halka zulmettiğine dair ihbar mektubu, yapılan inceleme sonunda asılsız çıkmıştır.^[19] Bu yıllarda Karesi Sancağı'nda güvenlik hizmetleri, Karesi Merkez Memurluğu ve bağlı birimleri ile Jandarma Komutanlıkları tarafından yerine getirilmiş olup arşiv belgeleri ve Karesi gazetesinde Merkez Memurluğuna bağlı olarak Balıkesir merkez kazada Yıldırım ve Tophane isimli iki karakolun mevcudiyetine rastlanılmıştır.

[13] Aydın Ayhan, "İvrindili Çolak Osman Beyin Öldürülmesi ve Yakılan Türkü", I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Balıkesir 1999, s. 426.

[14] BOA, DH. EUM.3.Şb., Dosya No: 4, Gömlek No: 24.

[15] BOA, DH.EUM.AYŞ., Dosya No: 11, Gömlek No: 10.

[16] BOA, DH. EUM.3.Şb., Dosya No: 13, Gömlek No: 91.

[17] BOA, DH. EUM.3.Şb., Dosya No: 22, Gömlek No: 25.

[18] BOA, DH.EUM.AYŞ., Dosya No: 52, Gömlek No: 51.

[19] BOA, DH.EUM.AYŞ., Dosya No: 15, Gömlek No: 50.

2- Mütareke Döneminde Eşkîyalık

Savaş yenilgisi, asırlarca birlikte yaşadığı azınlıkların karşı tavır almaları gibi sınırların yetmiyormuş gibi bir de eşkıyalık belasının ortaya çıkması, Balıkesirlilerin hayatlarını son derece zorlaştırmıştır. Devlet ve hükümetin olmadığı, otorite boşluğunun yaşandığı, bir çeşit siyasi türbülans diyebileceğimiz mütareke döneminin ilk yıllarında, Karesi Sancağı'nın merkezi Balıkesir'de eşkıyalık hareketleri gözle görülür derecede artış göstermiştir. I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesiyle asker firarilerinin artması, mütareke hükmüncü ordunun terhis, esaretten dönen asker sayısının fazlalığı eşkıyalığı iyiden iyiye tetiklemiştir.^[20] Savaş sırasında asayışı sağlamakla görevli jandarmaların da cephelere gitmek zorunda kalmaları emniyeti olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Kuvâ-yi Milliye ünvanını şahsi menfaatleri için kullanan ve ahalinin can, mal ve ırzına tecavüz eden şahıslarda, Balıkesirlilerin güvenini iyice sarsmıştır.^[21] Dâhiliye Nezareti, Karesi Mutasarrıflığı'na sık sık gönderdiği şifreli telgraflarda: "eşkiya çetelerinin tenkil edilip asayişin temin edilmesi ve neticenin bildirilmesi" için uyarı yazıları göndermiştir.^[22] Dâhiliye Nezareti, yerel idarecilere askerlerle birlikte hareket ederek asayişin sağlanması ve sorumluların cezalandırılması için yazılı emirler göndermiştir.^[23] Ayrıca kronolojik olarak mütareke dönemiyle çakışan ve Kuvâ-yi Milliye hareketini boğması hesaplayan Ahmet Anzavur olayı da emniyet ortamını büsbütün ortadan kaldırmıştı. Paşalık payesi ve Balıkesir Mutasarrıflığı ünvanı verilen Anzavur, maiyetiyle Bandırma istikametinden Balıkesir üzerine yürürken 14. Kolordunun levazımını ve köyleri yağma ederek Balıkesir'e 25 kilometre mesafedeki Demirkapı köyüne kadar geldi. Buradan mutasarrıflığa bir ultiमतom vererek şehri silahsız teslim etmelerini istedi. Balıkesirliler bu talebe karşılık, tüm imkânlarını seferber ederek Anzavur'un üzerine yürüdüler ve onu mağlup ederek şehri yağmalayacak, eşkıyalık olaylarını artıracak kapının aralanmasının önüne geçtiler.^[24] Tüm bunlara binâen: Balıkesir'in coğrafi konumu, ekonomik özellikleri, vaktinden sonra alınan tedbirler ile etnik ve dini yapının

[20] 2 Kasım 1918 tarihinde umumi af ilan edilmesiyle eşkıyalık hareketleri bir nebze olsun azalmıştır. Ayrıca firarilerin de kaçmak için uğraşmaları ortadan kalkmıştır. Asker firarileri hakkında çıkan kanun şu şekildeydi: Madde 1- Harb-i Umumi esnasında bilumum küçük zabitan, onbaşı ve neferattan firar, tecavüz-ü müddet, davete adem-i icabet ceraimi ika edip iş bu cürümlerden dolayı mahkum, mazlum, mevkuf ve hal-i firar ve gaybubedde olanların ceraim-i mezkuresi kamilen afedilmiştir. Madde 2- Birinci maddede mukarrer ceraim mürtekiplerini teşvik ve ihfa etmek ve bunlara teshilat göndermek suretiyle fiilen zi-medhal olanların dahi ceraim-i vaki' olanları aff edilmiştir. Madde 3- İş bu aff-ı âli düşman tarafına firar ceraim-i mürtekiplerine şamil değildir. Madde 4- İş bu kanun her mahalde tarih-i neşr ve ilanından itibaren mer'iyül icradır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ses Gazetesi, 28 Kasım 1918, S.7, s.2.

[21] BOA, DH.KMS., Dosya No: 53-4, Gömlek No: 30.

[22] BOA, DH.KMS., Dosya No: 54-2, Gömlek No: 53.

[23] BOA, DH.ŞFR., Dosya No: 104, Gömlek No: 209.

[24] Vehbi Bolak, "İstiklal Mücadelesi'nde Balıkesir", Vatan Gazetesi Balıkesir İlavesi, 2 Nisan 1952, s.6-11; Ayrıca Ahmet Anzavur ve adamlarının Balıkesir civarındaki faaliyetleri için bkz.: Zeki Çevik, "KöprülÜ Hamdi Bey ve Akbaş Cephaneliği Baskını", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balıkesir, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2007; Kamil Su, KöprülÜ Hamdi Bey ve Akbaş Olayı, Ankara:1984; Kazım Özalp, Milli Mücadele (1919-1922), Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1971.

başlıkları eşkıyalığı artırıyordu. Nitekim 1877-1878 Osmanlı-Rus ve Balkan Savaşları neticesinde etnik yapı iyiden iyiye renkleşmiştir. Batı Anadolu Bölgesi'nde eşkıya takibinde gösterdiği başarılarıyla da tanınan *Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Akıncı*, "Demirci Akıncıları" adlı hatıratında eşkıyalar ile ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır: "Bunlar üç kısımdır. Birincisi, kendi menfaatleri için uğraşanlar, şekavet yapan şakiler. İkincisi, düşman ile ortak hareket eden ve onlara hizmet edip milleti soyan hainler. Üçüncüsü de, düşman zulmünden firar etmiş ancak ne düşmana hizmet ne de şekavete karışmamış, dağlarda gezenler." diye tanımlamaktadır. Sayıları onları bulan bu çeteler, Balıkesir-Manisa-Uşak ve İzmir bölgesinde düzenli birlikler kuruluncaya kadar şekâvetleriyle bölge insanını sindirmişlerdir. Gerçi bu çetelerin birçoğu daha sonra düzenli birliklere katılarak vatan savunmasına ciddi katkılarda bulunmuşlardır. Bunlar arasında, Nalbant Balıkesirli İsmail Çavuş, Ayşebacılı Recep Pehlivan, Arnavut Küçük Hasan, Molla Arif ve Gökköylü Ahmet Çavuş'uzikredebiliriz.^[25]

Yine Ses Gazetesi'nin 30 Ekim 1918 tarihli üçüncü sayısında *Hasan Basri Çantay*, "Asayiş Meselesi" başlıklı yazısında eşkıyalara şöyle seslenmektedir: "Vatan düşmanların çizmeleri altında ezilirken, varlığımız, haysiyetimiz şerefimiz çiğnenirken, gözlerini velinimet köylülere çeviren şakiler; kimsesizlik, hastalık, milli endişeler içinde kıvranan o bedbahtlar üzerinde yaman bir dert kesilmeyin" diye seslenmektedir. Ayrıca durumun böyle gitmesi halinde köylülerin hiçbir üretim yapamayacaklarını bunun sonucunda ise, kıtlık ve yoklukların başlıyaacağı vurgulamaktadır.^[26] Çantay, yazısının devamında emniyet ve asayiş konusunu şöyle değerlendirmektedir: "gerek harpten kaçan ve gerek bazı müsamahalar, menfaatler sonunda köşede bucakta kalan kimseler yalnızlık ve zamanın (yağma zamanı) gelmesini fırsat bilerek, ufak tefek hırsızlıklara ve nihayet şekâvete başladılar. İlk zamanlarda pek basit ve fakat devamlı tedbirlerle bunun önüne geçmek kabil idi. Fakat hükümetimiz nasılsa gözünü bir türlü iç hallerimize çeviremedi, eşkıyalık gittikçe arttı. Hele son zamanlarda coğrafi kuruluşu itibariyle Anadolu'nun en mühim memleketi olan livamız o hale geldi ki, kimse malından, canından, ırzından emin olamıyordu. Eşkıyanın -hem de defaatle- baskınına uğramayan hiçbir köyümüz kalmadı. Bu baskınlarda nice mallar yağma, paralar gasp, hayatlar ifnâ ve namuslar

[25] Bunlarla uzun boylu görüşülmüş, şimdiye kadar yaptıkları yolsuzlukları nazarı dikkate almayarak şimdiden sonra çalışılmasını, ahali-i İslamiye'nin himaye edilmesini, düşmanla daimi mücadelede bulunarak efkâr-ı umumiye nazarında şaki değil mücahit ünvanını kazanmak en büyük bir şeref olacağı, dünyada en büyük servet vatan ve millete hizmet ederek iyi bir nam kazanmak olduğunu kabadayılık, mertlik Müslüman soymak değil, gâvur öldürmekten ibaret bulunduğunu söyleyerek ve isimlerini orduya bildireceğini ve eski cürümlerinden dolayı aklarına çalışacağını vaat ederek yedlerine birer talimat verildi. Ayrıntılı bilgi için bkz.: İbrahim Ethem Akıncı, *Demirci Akıncıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s.180-185.

[26] Ses Gazetesi, 17 Ekim 1918, S.1, s.2.

hetk edildi. Öyle iddia edebiliriz ki, livamız kadar eşkıyalığa pek fazla ve kanlı sahne olan hiçbir memleket yoktur. Her gün, her saat, her dakika ölüme mahkûmuz. 450 bin nüfus ihtiva eden bu koca livada, bu tarihî memlekette yükselen, haykıran, hâkim olan yalnız bir ses var: eşkıya sesi.”^[27] Şekavet olaylarının çokluğu karşısında Hasan Basri Bey o kadar şaşkındır ki, gazetenin altıncı sayısında adeta feryat ederek şunları yazmıştır: “Aldığımız şekavet ve şenaât haberleri o kadar çok ve o kadar fazladır ki bunları tamamıyla yazmaya -kâbil değil- gazetemiz yetişemiyor ve hatta her gün bu hacimde bir gazete çıkarsak ve başka hiçbir haber ve makale yazmasak yine yapılan fecâiî tasvir edebilmemize imkân yoktur.”^[28]

4 Şubat 1335 tarihli Dahiliye Nezareti'nin Karesi Mutasarrıflığına gönderdiği şifrede: “dahil-i livada emniyet ve asayişin tekrarrurundan bahisle verilen teminata rağmen şekavetin men ve sukunetin temin edilmediği iş'arat ve şikâyat-ı vakıadan ve bilhassa 20 Kanun-ı Sani 335 tarihli şifreli telgrafnamenizin münderacatında anlaşılmağa hakikat-ı halin izahıyla beraber mahpus Arnavut Aziz çetesinin tenkili için ittihaz edilen ve edilecek olan tedabir-i ciddiye de suret-i iş'arı istenmektedir.”^[29] Mutasarrıflığa gönderilen bu tarz emirlere rağmen, livada eşkıyalık azalmamış, alınan tedbirler de yeterli olmamıştır. Karesi Livası'ndaki eşkıyalığın artık Türkiye'nin de gündemine girdiğini *Ses* gazetesinin sekizinci sayısında şu haberde görüyoruz: “Millî Ajans telgrafı Karesi'de (15.000) şakînin istîman ve dehalet ettiğini yazıyor. Bunda pek fâhiş bir mübalağa vardır.” Hasan Basri Bey bu sayıyı abartılı buluyor.^[30] *Ses* Gazetesinin çıkan yirmi ikinci sayısında asayiş ve eşkıyalık ile ilgili haber ve yazılar oldukça fazla bir yer tutmaktadır. “Şimdiye kadar çektiğimiz çileler yetmiyormuş gibi başımıza bir de eşkıyalık belası musallat oldu.” cümlesiyle başlayan yazıda dört senedir süren savaşın getirdiği acılara, bir de bu belanın eklendiği belirtilmiş ve bu derdin acılarını da en çok köylülerimizin çektiği yazılıyor. Çıkarılan affın da bir çare olmadığı dile getiriliyor ve eşkıyalığın bertaraf edilmesi için başta bir “nasihatçi hey'et”in dağlara gönderilmesi ve başka “âcil tedbirlerin” alınması öneriliyor. Yine aynı yerde “Aferin Köylülere” başlığı altında Balıkesir merkeze bağlı köyleri (Paşa, At, Atanos, Kesirven) basmak isteyen çok sayıdaki eşkıyanın, köylülerin silahlı mukavemeti sonunda çekilmek zorunda kaldıkları haberini görüyoruz.^[31]

[27] *Ses* Gazetesi, 24 Ekim 1918, S.2, s.1.

[28] *Ses* Gazetesi, 21 Kasım 1918, S.6, s.1.

[29] İ. Meral, a.g.t., s.113.

[30] *Ses* Gazetesi, 17 Ekim 1918, S.8, s.2.

[31] *Ses* Gazetesi, 13 Mart 1919, S.22, s.1.

1919 yılının Şubat ayına geldiğimizde, Mondros Mütarekesi hükümlerinin uygulamaları ve başkent İstanbul'un İtilâf Devletleri kontrolüne girmesi ve yer yer işgallerin başlamasıyla âciz bir duruma düşen Osmanlı hükümeti büyük ölçüde taşradaki kontrolü elinden kaçırmıştı. Nitekim Ses gazetesinin 18. sayısında Hasan Basri Bey Dâhiliye Nezaretine açık bir mektup yazarak gayretli mutasarrıf Hacim Muhittin Bey'e asayişin önlenmesi konusunda merkezi hükümetin yeterince destek vermediğinden yakınıyor. Son zamanlarda özellikle Burhaniye, Edremit, Gönen ve Balıkesir kazası dâhilinde şekavet olaylarının artma eğilimi gösterdiğinden bahsediyor.^[32]

Bu sorunun varlığı savaşın kendisi kadar tehlikeli olup, devleti içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarabilecek temelin bulunduğu köyler derinden sarılmıştır. Köylüler hükümetin bütün emirlerine uygun hareket etmiş, devletin selameti için her türlü zorluğa katlanmışlar ancak eşkıyalık dayanılır, sabredilir olma sınırını aşmıştır. Ülke işgal tehdidi altındayken, eşkıyalar kimsesiz kalan insanları sömürmeye başladılar. Balıkesirliler, ilk zamanlarda eşkıyayı avundurabilecek kadar imkâna sahipken, savaş sonlarına doğru imkânlarının tamamını tüketmişlerdir. Eşkıya gruplarının sürekli olarak artış göstermesi insanların elinde verebileceği bir şey kalmaması sonucunu doğurmuş, en varlıklı aileler bile bir öğün yemek bulamaz hale gelmiştir. Kırsal alanlarda hatta nahiye gibi yerleşim merkezlerinde de eşkıyalar hâkim güç haline gelmişler ve kanunun varlığı hissedilmez olmuştur.^[33] Eşkıyalar pervasızlıklarını öyle abartmışlardır ki Balıkesir-Edremit arasındaki posta ve evrak arabasına bile saldırmaktan imtina etmemişleridir.^[34]

Meydana gelen olayların çokluğu ve yapılan işkencelerin düzeyi, insanların köylerini terk ettikleri esnada dahi öldürülmeleri, Çanakkale ve diğer cephelerden Liva'ya gelen askerleri bile şehit etmeleri üzerine Karesi Liva'sının yeni mutasarrıfı Hacim Muhittin Bey'in aldığı güvenlik tedbirleri sonucunda asker kaçakları dâhil toplam 422 kişi silahlarını bırakıp teslim olmuşlardır.^[35]

[32] Ses Gazetesi, 13 Şubat 1919, S.18, s.2.

[33] Ses Gazetesi, 17.10.1918, S.1,s.1.

[34] BOA, DH.EUM.AYŞ., Dosya No: 48, Gömlek No: 16.

[35] Ses Gazetesi, 28.11.1918, S. 7, s.1.

Tablo 1. I. Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Balıkesir Faaliyet Gösterip Daha Sonra Silah Bırakan Çeteler

SN	ÇETE ADI	ADET
1	Arnavut Ali, Hurşit, Çerkez Ethem, Balıklıdereli Çerkez Musa, Laz Yusuf ve Mustafa Çeteleri	150
2	Eski Manyaslı Çerkez İsmail Çetesi	22
3	Hacimenteşeli Şah İsmail Çetesi	18
4	Dağistanlı Raif Çetesi	14
5	Keçelerli Çerkez Aydemiroğlu Mehmed Çetesi	11
6	Manalı Gürcü Deli Yusuf Çetesi	10
7	Salurlu Raif Çetesi	7
8	Darıcalı İdris Çetesi	6
9	Darıcalı (Manyas'ın Nahiyesi) Hasan Çetesi	5
10	Tuzakçılı Çerkez Kamil Çetesi	5
11	Elkesili Çerkez Nuri Çetesi	3
12	Karadağlı Yusuf Çetesi	1
13	Mürefteci (Tekirdağ'ın Şarköy Kazası) Kerim Çetesi	1
14	Asker firarilerinden	169
TOPLAM		422

Kaynak: Ses Gazetesi, 28 Kasım 1918, sayı: 7, sayfa: 1.

Tablo 2. I. Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Balıkesir Faaliyet Gösteren Rum Çeteler

SN	ÇETE ADI
1	Tutliman öylü Çetesi
2	Andon Kahya oğlu İstavri Çetesi
3	Nikole oğlu Yani Çetesi
4	Yorgi oğlu Sofokli Çetesi
5	Nikole oğlu Dimitri Çetesi
6	Papa Nikole oğlu Penaki Çetesi
7	Yani oğlu İstirati Çetesi
8	Elbislikli Moskova oğlu Yorgi Çetesi
9	Peremeli Andon oğlu Yorgaki Çetesi
10	Pandali oğlu Petro Çetesi
11	Yeniceli Kırman Çetesi

Kaynak: Ses Gazetesi, 2 Ocak 1919, s. 12; Sami Korkmaz, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Balıkesir'de Sosyal Hayat*, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, 116; Hasan Basri Çantay, *Kara günler ve İbret Levhaları*, s. 52.

3-Alınan Tedbirler

Dâhiliye Nezareti, Karesi Mutasarrıflığı dâhilinde meydana gelen eşkıya vukuatına ait raporları her ay düzenli olarak gönderilmesini resmi yazışmalarla talep etmiştir.^[36] Tüm bunlar bilgi ve istatistik mahiyetinde olup pratikte pek de faydalı olmamıştır. Zira Dâhiliye Nezareti bu dönemde günün koşulları icabı üstüne düşen tedbirleri almaktan oldukça uzaktır. Af kanununun çıkmasından sonra Balıkesir Jandarma Alay Komutanlığı Muavinliğine tayin edilen Ahmet Anzavur'un çalışmalarıyla da asayiş bozan eşkıyalar ile asker kaçaklarının birçoğu silahlarını bırakmışlardır.^[37] Af kanunundan istifade eden 13 çete ile 169 asker kaçağı kanuna riayet etmiştir. Bunların büyük bir bölümü ilk önce Kuvâ-yı Milliye'ye daha sonra da Milli Mücadele'ye katılıp faydalanmıştır.

Hacim Muhiddin Çarıklı, 26 Ekim 1918'de Karesi Mutasarrıflığına tayin edilmiştir. 7 Kasım'da Balıkesir'de göreve başlamıştır. Hacim Muhiddin Çarıklı Bey'in eşkıyaları bizzat takibe çıkması, bu konuda kesin ve kati tutumu, jandarmanın özverili çalışması ve her şeyden önce Türk insanının desteği, çıkan af kanunu, kısa sürede o güne kadar eşkıyalık yapan 222 kişinin kendiliğinden teslimini sağlamıştır. Bu mücadele sırasında da birçok jandarma ve polis de şehit olmuştur.^[38] "Umum Jandarma Kumandanı Ref'et Bey yanına kâfi miktarda kuvvet alarak, bizzat tâkip işlerini idare etmek üzere livamıza gelmiş, işe başlamıştır." deniliyor ve başarıya ulaşması temenni ediliyor. Aftan istifade etmek istemeyenleri için daha sıkı tedbirler alınmıştır. Bunun için jandarma, müfreze birlikleriyle takviye edilerek eşkıya takibine çıkmıştır.^[39] Tutuklanan eşkıyanın, bir yerden bir yere sevkinden sorumlu bölük komutanı ve süvariler, büyük bir titizlikle işlerini görüyorlardı. Bu konuda bir aksaklık veya firar olursa sorumlular hakkında tahkikat yapılıyor lüzum görüldüğü takdirde de cezalandırılıyordu.^[40]

Osmanlı Devleti, savaş ve mütareke yıllarında bile sosyal kimliğini ön plana çıkartmaktan geri durmamıştır. Şaki İhsan Çavuş ve avanesinin yakalanması sırasında suçsuz bir şekilde öldürülen Vulçitrınlı Korucu İsmail'in ailesine münasip miktarda yardım yapmıştır.^[41] Yine Balıkesir Mutasarrıflığı ve Belediyesi, eşkıyalığın insan kaynağını kesmek amacıyla bir takım önleyici hizmetlere de imza atmışlardır. Zira 1919 tarihinde savaş ve diğer nedenlerden ötürü yetim kalan çocuklar için Dar-ül-eytam (yetimhane), kurulmasına karar verilmişti. Beledi-

[36] BOA, DH.EUM.AYŞ., Dosya No: 12, Gömlek No: 58.

[37] İ. Meral, a.g.e., s.116.

[38] İ. Meral, a.g.e., s.117.

[39] BOA, DH.EUM.EMN., Dosya No: 29, Gömlek No: 22.

[40] BOA, DH.KMS., Dosya No: 53-2, Gömlek No: 42.

[41] BOA, DH.EUM.AYŞ., Dosya No: 20, Gömlek No: 77.

ye'den mutasarrıflığa yazılan 1919 tarihli ve 169 sayı numaralı yazıda: yetimhane kurmanın sadece insanlık vazifesi değil aynı zamanda kanuni ve ahlaki bir vazife olduğundan bahsediliyordu. Yetimhanenin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için her yıl kurban derilerinin, kaza ve nahiyelerden toplanarak yetimhaneye bağışlanması isteniyordu. Bۆylece yetimhanenin araç-gereçleri temin edilip sürdürerbirliği sağlanacaktı. Dolayısıyla bu amaca matuf olmak üzere kaymakamlıklara ve muhtarlıklara konuyla ilgili yazılar gönderilmiştir. Burada: gereken hassasiyetin ve kolaylığın gösterilmesi ile tertip edilecek yardım heyeti için jandarmanın görevlendirilmesiricaedilmektedir.^[42]

Sonuç

Devletin varlığının en temel gayelerinden biri de: halkın mağduriyetinin önüne geçerek, haklıyı haksıza ezdirmemek, güçsüzü güçlüye çiğnettirmemek, adaleti ve güvenliği sağlamaktır. Trablusgarp'tan Milli Mücadele sonuna kadarki savaş atmosferi, Osmanlı coğrafyasında asayışsızlığı artırdıkça artırdı. Yerel ölçekte Balıkesir de bundan nasibini ziyadesiyle aldı. Mütareke günlerinde Balıkesir'de devletin genel durumu ve sosyal yapıya bağlı olarak asayışın bozulduğu, eşkıyalık olaylarının yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. İktisadi darlığa düşüp çıkış yolu arayan halktan bazıları, kanunsuzluğa saparak sosyal müeyyidelere riayet etmemişleridir. Farklı sosyal gruplardan değişik mahiyetli çok sayıda eşkıyalık olayları görölmektedir. Bunlar: yol kesme, soygun, cinayet, hırsızlık, görevi suistimal ve resmi görevlilerin zulmüdür. Şehirdeki muhtekir ile dağdaki eşkıya arasında kalan Balıkesirliiler, ümitsizliğe garkoldular. Mütareke döneminde hükümet, otoritesini tesis etmeye gayret sarfetse de köklü tedbirler alamayarak eşkıyalık hareketlerinin önüne geçememiştir. Bu dönemde hükümetin mutasarrıflıklar üzerindeki otoritesi neredeyse bilgi alış-verişinden ibaret kalmıştır.

Devlet zor durumda kaldığı nazik zamanlarda ortaya çıkan eşkıyalarla, mücadele etmek için bir takım tedbirler almıştır. Askeri tedbirler yeterli olmazsa şakîler için af ilan edilip, mansıplar veriliyordu. Aslında bu, kadim zamandan beri uygulanan ilk çözüm yoluydu. Devlet böylece, eşkıya gruplarının siyasi ve sosyal hayatta yarattığı negatif enerjiyi pozitifeye dönüştürme gayretindeydi. Bu başarılı olursa devlet ve halk rahat bir nefes alıyordu. Bazen bir eşkıya reisi affı kabul ederse, gerisi çorap söküğü gibi gelerek yaranları da aftan istifade ediyorlardı. Af projesi başarılı olmazsa askeri tedbir tekrar devreye girerek sonuç alınıncaya kadar mücadeleye devam ediliyordu.

[42] Cumhuriyet kurulduktan sonra bu yetimhanenin ismi "Balıkesir Şehitler Yuvası" olarak değiştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kerim Kani Akpınarlı, Balıkesir Şehir ve Belediye Tarihi, Balıkesir:ty, s.98-99 ve 216.

Mütareke günlerinde hükümet ve Balıkesir Mutasarrıflığı halkın elindeki ateşli silahları toplayarak, onlara vaaz ve nasihatlerle telkinde bulunarak, gücü oranında yardımda bulunarak şakileri engellemeye özen göstermişlerdir. Ayrıca hükümet savaş ortamında kimsesiz çocuklara sahiplenerek onları yetimhanelere yerleştirmiştir. Yine Hacim Muhiddin Çarıklı, Kazım Özalp ve Refet Bele gibi mülki ve askeri idarecilerin üstün gayretleri sayesinde eşkıyalık olayları bir sosyal infial yaratmadan ortadan kaldırılmıştır.

Milli Mücadele Döneminde Ayrılıkçı Faaliyetlerde Kilisenin Rolü ve Hrisostomos-Hrisantos Girişimlerine Kesitsel Bir Bakış

Prof. Dr. Ulvi KESER
Girne Amerikan Üniversitesi / KKTC

GİRİŞ

15 Mayıs 1919 tarihinde, özellikle İngiltere'nin muazzam desteğini alan ve "ölüm Anadolu'ya yol alırken önünde İngiliz bayrağı varken"^[1] ve biraz da İtalya'ya karşı son derece hızlı gerçekleştirilen bir anlaşmayla Anadolu'nun batısını işgal eden ve İzmir'e asker çıkartan Yunanistan daha ilk andan itibaren bölgede yaşayan Türk insanı için korkulu rüya olmaya başlar. İzmir'de karaya ayak basan Yunan askerlerinin taşkın hareketleri yanında o güne kadar bölgede huzur içerisinde ve sorunsuz yaşayan Yunanlılar ve Rumların sevinç gösterileri de bir süre sonra önlenemez bir histeri hâline gelir. Özellikle Megali İdea düşüncesi çerçevesinde Etniki Eteryanın nihai hedefi ise İstanbul'dan başlayarak Batı Anadolu bölgesi ve Ege Denizi de dahil olacak şekilde Anadolu coğrafyasını Büyük Yunanistan İmparatorluğu'na dahil etmektir.^[2] Patrikhane özellikle Mondros Mütarekesi

[1] Bilge Umar, İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, Bilgi Yay., Ankara, Haziran 1974, s. 93.

[2] İstanbul Haydarpaşa İstasyonu'nda o günlerde Kızıltoprak'a gitmek üzere bilet gişesine yaklaşan genç bir Türk subayı o sırada orada bulunan bir Rum ile biletçi arasında geçen bir konuşmaya da kulak misafiri olur. Bilet almak isteyen Rum müşteriye nereye gideceğini soran biletçi "Ankara'ya" cevabını alınca "Oraya hep gideceğiz, fakat şimdilik sen nereye bilet almak istiyorsun?" diye sorar. Bu durum karşısında son derece şaşırان genç Türk subayı yaşadığı şehirdeki iki Rum arasında geçen bu konuşmayı tanıdıklarına aktardıktan sonra "Ben şimdi cepheye gidiyorum. Fakat Ankara'dan trene binerken birisi bana 'Nereye gidiyorsun?' dese vereceğim cevap açıktır. 'İzmir'e.' Bu olayı Açıksoz gazetesindeki köşesinde nakleden İsmail Habip Sevük yazısını "Hayır Ankara'ya değil, küstah ruhlu Rum, Ankara'ya değil, ölüme ve ademe gidiyor, çünkü bir Ankara şehir değildir. Ankara kükreyen bir azmin timsali, çoşan bir tarihin sembolü, fevran eden bir hak ve hürriyetin ulvî bir mefhumu oldu. Ankara Sakarya'nın şarkında, Haymana'nın üstünde, bilmem nerenin garbında bir belde değildir. Ankara bir payitaht ise, o payitaht bu milletin ruhunda ve bu ruhun azminde yaşıyor, bir ruh ki yedi asırlık bir tarihin ayağa kalkmasıdır ve bir azim ki düşmanı tamamiyle yakmadan sönmeyen ilahî bir alevdir; işte Anadolu'nun payitahtı o alevin ruhunda ve o ruhun alevinde gizli, o ruhu alevlendiren kuvvet ve o alevi kuvvetlendiren ruh, işte bizim payitahtımız orası, düşman bu payitahtı zaptedebilecek mi?" der. Açıksoz, 28 Ağustos 1921.

sonrasında nasıl bir strateji yürüteceğini böylece ortaya koyarken bu plana uygun olarak işbaşında olanlar ise Anadolu'nun Ege ve Karadeniz bölgelerinde görev yapan metropolitler ve kilise yetkilileridir. Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmasının ardından Osmanlı devletinin karşı koyacak fizikî gücünün kalmadığı ve askerî güç olarak da tehlike oluşturmayacağından hareketle Patrikhane de harekete geçer ve Fener Rum Patrikhanesi'nde bulunan özellikle Yunanistan taraftarı olanların kışkırtma ve planları sonrasında Mondros şartlarına uygun yeni bir hiyerarşik düzenlemenin içine gidilmesine karar verilir. Bu noktada doğal olarak nispeten daha itidalli, uysal, akliselim ve ağırbaşlı davranması beklenen Rum din adamları da yangına körükle giden bir görüntü sergilerler.^[3] Bu bağlamda en tipik gösterge ise Fener Patriği olarak görev yapan V. Yermanos (Germanos Kavakopulos)'un saldırgan, huysuz ve hırçın bir tutum sergilemediği için kendi camiasında çok fazla sevilmemesi ve destek görmemesidir. Patrik Yermanos kendi camiası ve fanatik Yunanlılar tarafından o kadar büyük baskı altına alınır ki Mondros Mütarekesi'nin ardından görevinden ayrılmak zorunda kalır ve yerine Kasım 1919 tarihinde Locum Tenens, yani Patrik Vekili olarak Bursa Metropoliti olan Doretheos getirilir.^[4]

Patrik Yermanos o kadar yoğun bir baskı ve yıldırma hareketinin içine sokulur ki bir an evvel istifa etmesini sağlayabilmek için patriğin Kanburoğlu isimli bir Rum'a ait pul koleksiyonunu çaldığı dahi iddia edilir. Fener Rum Patrikhanesi böyle bir anlayış içerisinde Anadolu'da işgal kuvvetleriyle yakın işbirliği içerisinde çalışmaya başlarken Yunanistan askerî ataşesi de işgal kuvvetleriyle Patrikhane arasında bir nevi irtibat subayı olarak görev yapmaktadır. Patrikhane bir yandan tamamen başına buyruk bir tutum içerisinde kaygısız ve sorumsuz bir çabanın içine girerken Yunanistan hükümeti de Patrikhane için askerî temsilci olarak Albay Kanamakis'i, siyasî temsilci olarak da Patrikhane ile Rum örgütlerini bir araya getirmeyi başaran Kanelupolos'u İstanbul'a gönderir.^[5] Patrik Vekili Dorotheos ayrıca 9 Mart 1919 tarihli beyannamesinde de Patrikhane'nin Osmanlı hükümeti ile her türlü münasebetinin sona erdiğini bildirerek Rumları da tebaa

[3] Örnek İznik Başpiskoposu Vassilios kışkırtıcı tutumuna "Geride bir tek Türk ferdi kalmamak üzere Türklerin tamamıyla yok olmasını ne kadar isterdim." diyerek katılır. Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1971, s. 41.

[4] Doretheos, Rum menfaatlerini savunmak üzere gittiği Paris'ten Atina, Pire üzerinden İstanbul'a dönerken Atina'da yaptığı konuşmada "Patrikhane yalnız emellerini muhafaza ile yetinmedi, fakat milletle birleşerek bu hedefe varılması için el altından tahrik etti ve her zaman Türk'ten ilk darbeyi o yedi. Kuduran Türkler ilk darbelerini hep Patrikhane'ye indirdiler. Rum milletinin bağırsaklarını söktüler. Cellatların darbeleri altında can vermiş din adamlarımızı şehit olarak gösteriyorum. Fakat şimdi muzaffer İtilaf orduları ile Yunanlılar bu eski dünyayı yıkıyorlar." der. S. Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt I, Ankara, 1977, s. 85. Ayrıca bkz. Bülent Atalay, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasî Faaliyetleri (1908-1923), İstanbul, 2001, s.97-98.

Süleyman Kocaba , *Tarihte ve Günümüzde Türk-Yunan Mücadelesi*, İstanbul, 1988, s. 120.

[5]

görevlerinden affetmiştir.^[6] Bütün bu tahrik ortamının başında ise İzmir’de görev yapan Başpiskopos Hrisostomos vardır. Taşkın hareketlerin fitilini ateşleyen Hrisostomos’a paralel olarak neredeyse aynı davranışları sergileyen bir başka din adamı ise İzmir’den çok uzakta ve Trabzon’da bulunmaktadır. Trabzon’daki Rum din görevlisi Metropolit Hrisantos’un davranışları ve özellikle Türk insanına karşı yaklaşımı Hrisostomos’unkinden pek de farklı değildir. Bir yandan Yunanistan’ın 1800’lü yıllardan beri bitmek tükenmek bilmeyen Megali İdea düşünceleri ve başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu, Ege Denizi ve İstanbul’u da içine alan Türk bölgesinin Büyük Yunanistan’a ilhak edilmesi düşüncesi, diğer yanda özellikle 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi’nin hemen ardından ortaya çıkan kargaşa ortamında Karadeniz bölgesinde Trabzon merkezli olarak bir Rum Pontus devleti kurma hayalleri Anadolu coğrafyasının iki farklı noktasında aynı gayeye hizmet eder bir görüntü çizer. Bu araştırma özellikle Rum ve Yunan kiliseleri ile din adamlarının ve özellikle de Hrisostomos ve Hrisantos’un yaşadıkları ve ekmeğini yedikleri Anadolu topraklarında giriştikleri ve yaptıkları asıl görevle hiçbir şekilde bağdaşmayan davranışlarını ve çabalarını irdelemek amacıyla kaleme alınmıştır.

MONDROS MÜTAREKESİ SONRASINDA ANADOLU’DA GENEL GÖRÜNÜM

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasının ardından Yunanistan Başbakanı Venizelos da İstanbul’da bulunan güçlerini derhâl harekete geçirir.^[7] Ardından girişilen ikinci bir çabayla Rum Matbuat Cemiyeti, İzci Teşkilatı, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Muhacirin Cemiyeti, Cemiyet-i Ticariye, Asya-yı Suğra Cemiyeti, Cemiyet-i Edebiyye ve Pontus Cemiyeti yeniden bir düzenleme içerisine girerler. Bütün bu faaliyetlerin ekonomik destekçisi ise Yunan Salib-i Ahmer Cemiyeti ile Atina Bankası ve Selanik Bankası olur. Patrikhane ise bir yandan siyasî faaliyetlerin içerisine girerken öte yandan Rum ve Yunan çetelerine her türlü desteği vermekte, yapılacak her türlü gösteriyi organize etmekte, ayrıca propaganda faaliyetleriyle Rum-Yunan emellerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Örneğin bu dönemde Fransızca ve Yunanca olarak bastırılmış olan Kara Kitap Türklere karşı tam bir propaganda aracı olarak kullanılmış ve bu kitapta Türklerin

[6] İlginç olan nokta ise neredeyse bütün hayatı Türkler aleyhine faaliyetlerin içerisinde geçen, özellikle Patrik vekili olduktan sonra bu çalışmalarını hız kazanan ve İngiltere’nin başkenti Londra’da hayatını kaybeden Dorotheos’un naaşının daha sonra İngilizlere ait Centaur savaş gemisiyle İstanbul’a getirilmesi ve 11 Nisan 1921 günü burada gömülmüş olmasıdır. Gotthard Jaeschke, a. g. e., s. 51-52.

[7] İstanbul’da Venizelos’un ve Megali İdea’nın hizmetinde olan Patrikhane, Zoğrafyun ve Zapyon Rum Lisesi, Beyoğlu’nda bulunan Edebi Sicoπος Kulübü, aynı şekilde şehrin farklı yerlerinde bulunan kulüpler, adalarda bulunan okullar, yetim ve öksüz evleriyle hastaneler, ayrıca Rumca yayımlanan gazeteler bu dönemde hummalı bir faaliyet içerisindeydiler.

yaptığı ileri sürülen sözde zulüm ve haksızlıklara ait belgelere de yer verilmiştir. Ayrıca Patrikhane'nin resmî gazetesi olan Eklisiyastiki Alitia da yaptığı yayınlarda son derece cüretkâr ifadelerle yer vererek bir milletin artık sadece eşitlik vaatleriyle kandırılmasının söz konusu olamayacağını, bu devirlerin çoktan geçtiğini, Osmanlı devletinin her an yıkılmak üzere olduğunu ve bu durumda olan bir devletin sadece vaatlerde bulunarak ayakta kalmasının mümkün olamayacağını ve bu toprakların baba mirası olarak Rumların olduğunu belirtir.^[8] Özellikle Yunanistan'ın Büyük Yunanistan İmparatorluğu'nu kurma hayali peşinde koşması nedeniyle Patrikhane'nin faaliyetleri bu ülke için son derece önemli girişimler olarak ortaya çıkar. Mondros Mütarekesi'nin 7. ve 24. maddelerini son derece basit gerekçelerle koz olarak kullanan işgal güçleri ise bir yandan Vilayet-i Sitte denilen bölgedeki Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas şehirlerini Ermenilere vermenin planlarını yaparken, öte yandan asayiş konusunda sorunlar yaşandığı gerekçesiyle keyfi olarak Anadolu'yu işgale başlarlar. Tam bu aşamada Mavri Mira teşkilatının da başkanı konumunda olan Patrik Vekili Doretheos^[9] da yaşanan kargaşa ortamından istifade ederek Rum çoğunluğunun bulunduğu şehirlerle Londra ve Paris gibi şehirlerde şubeler açan ve siyasî faaliyetlerini yurtdışına da taşıyan Millî Komite'yi ve ardından da Patrikhane Merkez-i Millî Komitesi'nin kurulmasını sağlar.^[10] Bu göreve getirilmesinin hemen ardından Anadolu'daki metropolitleri İstanbul'da toplantıya çağıran Patrik Vekili böylece Patrikhane'yi de sözde ihtilalin gizli karargâhı hâline getirir. Rum okullarında devletin resmî dili olan Türkçe'nin kullanılmaması yönünde talimat veren Doretheos ayrıca işgal güçlerine ait savaş gemilerinin İstanbul limanına demir atmalarının ardından kutlama yapabilmek amacıyla Rum okullarının üç gün süreyle tatil edilmeleri yönünde de talimat verir.^[11] Hrisostomos'un İzmir'de, Hrisantos'un Trabzon'da yaptığı üzere Dorotheos da Türklere karşı girişilen silahlı eylemlerde kullanılan veya kullanılacak olan silah ve cephaneyi İstanbul'da başta Zografyon Lisesi ve Zapyon Lisesi, Rum yetimhaneleri ve hastaneleriyle adalardaki ve Anadolu'nun farklı noktalarındaki okullar ve Rum kulüplerinde saklar ve buraları birer silah deposu hâline getirir.

9 Mart 1919 tarihinde yaptığı bir açıklamayla Doretheos ayrıca Rumların Osmanlı devleti için herhangi bir vatandaşlık yükümlülüğü bulunmadığını belirtirken

[8] Yavuz Ercan, Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesi'nin Rolü, Üçüncü Askerî Tarih semineri, Ankara, 1986, s. 204-205. Ayrıca bkz. Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt I, İstanbul, 1991, s.88.

[9] Patrik Vekili Dorotheos daha seçilir seçilmez 10 Kasım 1918 günü Tatalva'da bulunan Ayadimitri Kilisesi'nde yaptığı bir konuşmada "...İrkimin henüz kurtarılmamış sevgili evlatları! Her şeyin tamam olduğunu, gül ve defne yaprakları üzerinde rahat ve huzura kavuştuğumuzu zannetmeyiniz. Henüz hiçbir şey tamam değil. Son ve kesin söz söylenmemiştir. Çok dikkatli davranınız. Kurnaz ve sabırlı olunuz." diyerek Yunanlıları Türklere karşı kıskırtıcı ve tahrikkâr bir tutum içerisine girer. Bülent Atalay, a. g. e., s. 99.

[10] M. Murat Hatipoğlu, Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı, Ankara, 1988, s. 76.

[11] Mehmet Ali Ayni, Milliyetçilik, İstanbul, 1943, s. 310-311.

hemen iki ay sonra 9 Mayıs 1919 günü de “...Osmanlı teba’ası olan Rumların Osmanlı devletine karşı hiçbir bağları veya vecibeleri kalmamıştır. Osmanlı devletinin Patrikhane’ye ve cemaate tanıdığı imtiyazlara da ihtiyacı kalmamıştır...”^[12] açıklamasında bulunur. Bütün Rum okulları ve kiliselere gönderilen tamimlerle de Rum çete faaliyetleri organize edilir, ülkede karışıklıklar çıkarmak, propaganda faaliyetlerinde bulunmak ve kamuoyu oluşturmak, ayrıca çeteler oluşturmak, asayiş ve güvenlik alanında ortalığı karıştırmak amacıyla teşkil edilen Mavri Mira örgütü de bizzat Patrik Vekili tarafından idare edilir. Patrikhane’nin kışkırtıcı tutumuna paralel olarak metropolitler de aynı şekilde Rumları kışkırtmaya yönelik davranışlar sergiler, bütün ev ve iş yerlerine Yunan bayrakları asılması, Osmanlı idaresine karşı çıkılması ve kanunlara uyulmaması ve nihayet 500 yıldır esaret altında yaşadıklarını iddia ettikleri Rumlara da tam istiklâl verilmesi konusunda talimatlar verirler ve Yunanistan’la birleşme konusunda Paris Barış Konferansı’na da başvururlar. Örneğin 31 Mayıs 1919 tarihinde Bekir Sami Bey tarafından ordu komutanlarına ve Mustafa Kemal Paşa’ya çekilen telgrafta bu konuya değinilerek “... Rum ahali ve metropolitleri millî heyecanı söndürmek hususunda yekdiğerleriyle müsabaka etmektedirler.”^[13] şeklinde bir uyarı da bulunmaktadır. Patrikhane’nin yasal süre olan kırk gün içinde asaleten bir Patrik tayin etmesi gerekirken Patrikhane içinde bulunan fevkalade şartlar nedeniyle seçimin yapılmaması gerektiğini ileri sürer. Daha sonra ortaya atılan iddia ise Osmanlı’dan ayrılan metropolithanelerin de yeni Patrik seçimi için oy kullanabilmesi yönündedir. Patrikhane istediği gibi birini o makama vekaleten de olsa getirdiğinden Osmanlı hükümetini böylelikle oyaladıkça oyalar ve seçimi erteler.

Öte yandan Dorotheos’un 19 Mart 1921 tarihinde Londra’da hayatını kaybetmesinin^[14] ardından Patrik Vekili olarak Kayseri Metropolit Nikola görevlendirilir. 6 Aralık 1921 tarihine gelindiğinde Patrik görevi için daimi atama yapılır ve eski Atina Başpiskoposu Meletios Metaksakis, V. Meletios ünvanıyla yeni Patrik seçilir.^[15] Bu tarihten sonra yeni Patrik V. Meletios’un tutumu da eskisini aratmayacak ölçüde sert ve kışkırtıcıdır;^[16]

[12] Hakan Aklan, Fener Rum Patrikhanesi, Ankara, 1999, s. 52.

[13] Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, Tifset Yay., İzmir, 1955, s. 174.

[14] Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Cilt III, Ankara, 1995, s. 455.

[15] Elçin Macar, Yorgo Benlisoy, Fener Patrikhanesi, Ankara, 1996, s. 47.

[16] Esasında bu dönem Hrisostomos ile kendisine bağlı metropolitlerin Yunan hükümetiyle ilişkilerinin bir anda gerginleştiği bir dönemdir. Patrik seçimi döneminde Meletios’u destekleyen ve Venizelos’la aynı paralelde hareket eden Hrisostomos, Venizelos’un yerine iktidara gelen Kral yanlılarının tepkisiyle karşılaşır ve Meletios dışında bir başka metropolitin Patrik seçilmesi için gayret gösterilir. Bunu gerçekleştirebilmek amacıyla Edirne’de düzenlenecek olan metropolitler toplantısına Hrisostomos da davet edilir. Ayrıca İzmir’deki Yunanistan temsilcisi Steryadis, Metropolit Hrisostomos ve Çeşme Metropolit Kallinikos da Selanik’e gelmeye ve uzlaşma arayışına davet edilir. Sakarya Muharebesi sürecinde Batı Anadolu bölgesi ve İzmir’de işlerin hiç de planlandığı gibi gitmediğini gören Hrisostomos ise bu daveti reddeder ve Girit’e sürgün gitmeye hazır olduğunu belirtir. Patrikhane’den seçimlerin yapılmasını erte-

“Rum Patriği Meletios, amal-ı Yunaniye’ye hadim olarak kiliseler derununda ve Tatavla’da ka’in Rum Müdafaa-i Milliye Cemiyeti şubesinde suret-i aleniye de irad ettiği va’az ve nutuklardan cür’etyab olan Rumların birtakım taşkınlıklara tesaddi eylemekte ve Yunan Konsolotosu’nun üçüncü katındaki da’ire-i mahsusada gönüllü kayd etmekte oldukları, yine Patrikhane ve Yunan Komiserliği’nin nezareti ve General Yuvano’nun idaresi altında İstanbul’da teşkilat-ı askeriye yapılmakta ve on iki bin kişi kayd olunduğuna ve bunların Çorlu’da teslih ve teçhiz eyleyecekleri bildirilmektedir.”

İZMİR’İN İŞGALİ VE YUNAN TAŞKINLIKLARI

Daha Yunan işgali başlamadan çok önce kilisenin talimatı ve yönlendirmeleriyle kurulan ve Yunan işgali sırasında Yunan ordusuna 35.000 kişilik bir askerî güçle katılan Küçük Asya Savunma Örgütü (Mikrasiatiki Amina)^[17], ayrıca Yunan Kızılhaç Teşkilatı ve Rum İzci Teşkilatı, İstanbul merkezli Rum Muhacirleri Merkez Komisyonu ve Kordus Cemiyeti gibi örgütler Yunanistan’ın Megali İdea planına ve Yunanistan’ın bu hayalini gerçekleştirmek maksadına uygun olarak Anadolu’da zemin ve altyapı oluşturmaya başlarlar. 6 Kasım 1918 tarihinde M.29 numaralı İngiliz monitör gemisi Kramer Palas’la Pasaport iskelesi arasında demir attığında gemiden inen İngiliz Binbaşı Dixon’ı coşkuyla karşılayanlar arasında Ortodoks papazlar ve diğer kilise görevlileri de bulunmaktadır ve bu kişiler karaya çıkan askerlere tuz ve ekmek sunarlar. Ardından Stefanopulos adında bir Rum doktorun kışkırtmalarıyla binlerce Rum da ellerinde Yunan bayraklarıyla İstanbul’daki Patrikhane’nin İzmir’deki uzantısı olan Aya Fotini (Saint Photini) Kilisesi’ne gelirler ve Metropolithane olarak da hizmet veren binaya Yunan bayrağı çekerler.^[18] Bu bina her ne kadar kilise olarak görülse de esasında bölgenin işgalinden sonra Türklerin

---

lemesini de talep eden Hrisostomos bu teklifinin reddedilmesi üzerine Patrikhane ile ipleri daha fazla germemek ve köprüleri yakmamak maksadıyla daha önce katılmayacağını belirttiği Edirne toplantısına gideceğini açıklar. Hariciye Nazırı tarafından 3 Ağustos 1922 tarihinde Sadaret Makamına gönderilen yazı. BOA. DH. İ. UM. E-63/49.

[17] Engin Berber, “Batı Anadolu Rumlarının Son Fedakârlığı ya da 9 Eylül 1922’yi Önlüyemeyen Bir Askerî Yapılanma; Küçük Asya Savunma Örgütü”, İşgalden Kurtuluşa İzmir, Cumhuriyet Gazetesi Özel Eki, 9 Eylül 2007, s. 64.

[18] Metropolithaneye özellikle 15 Mayıs 1919 sonrasında Yunan bayrağı çekilmesinin ardından Hrisostomos aynı şekilde İzmir’e gelen Yunan Kralına da Ankara’nın Yunan askerleri tarafından işgal edilmesinin ardından Ankara Kalesi’ne çekilmek üzere Efes’te yapılan bir dini törenle 12 Haziran 1921 günü Bizans İmparatorluğu bayrağı takdim etmiştir; ancak Hrisostomos’un ve kralın bu beklentileri hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir. Öte yandan Hrisostomos’un bayrak dikme girişimleri bununla da sınırlı değildir. İzmir bölgesini Yunan toprağı olarak gören, Ankara’nın çok yakın zamanda düşeceği ve Millî Mücadele’nin kendileri lehine sonuçlanacağı hayalindeki Hrisostomos’un bir başka rüyası da Ayasofya’yı tekrar kilise hâline getirmektir. Bu amaçla özellikle Mondros Mütarekesi sonrasında faaliyetler gizliden gizliye ve iyice hızlanırken kilisenin ve Patrikhane’nin bu konudaki çabalarına işgal güçleri de çok büyük destek verirler. Hazırlanan 2.5 metre büyüklüğündeki büyük bir Yunan bayrağıyla bir kilise çanı uygun bir zamanda Ayasofya’ya takılmak üzere muhafaza edilir. Bu konuyla ilgili olarak Galata’da yapılan gizli toplantılara katılan ve Ayasofya’ya çekilecek Yunan bayrağını takdis edenlerden birisi de İzmir Metropoliti Hrisostomos’tur. “Rauf Orbay’ın Hatıraları”, Yakın Tarihimiz, Cilt I, s. 112.

hayatına kastedecek olan silah ve cephanenin muhafaza edildiği bir depodan başka bir şey değildir.^[19] Hrisostomos'un Rum çetecileri ve Yunan ordusu için her ayın sonrasında yardım topladığı yer de bu kilisedir ve Hrisostomos tarafından Rumlardan o kadar çok ve sıklıkla para toplanmaktadır ki Hrisostomos bunları mantıklı izah etmekte zorlandıkça paranın kilisenin masrafları için kullanılmakta olduğunu belirterek geçiştirmektedir. Özellikle Ege Bölgesi'ndeki ruhban okulları, kiliseler ve metropolitlikler daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce birer silah deposu ve askerî karargâh hâline getirilmiş durumdadır. İzmir'de Yunan Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir Yunan temsilciliği açılmasının ardından Mavridis'in İzmir'e gelmesi ve bu arada sivil kıyafetler içerisindeki Yunan subaylarının^[20] da İzmir'de göreve başlaması ilk etapta kilise adamlarının pek hoşuna gitmez ve ikinci plana itildiklerini düşünen papazlar yine de Megali İdea için mücadele ettiklerini düşünerek fazla da tepki göstermezler. Daha sonraki günlerde anlaşmazlıkların artmasıyla beraber askerî üs hâline getirilmiş bu kiliseler aracılığıyla papazlar kendi askerî teşkilatlarını da Yunan uygarlığı ve Megali İdea doğrultusunda "kilise-okul ve ticaret" üçlüsü üzerinde kurmaya başlarlar;^[21]

"..İzmir'de türlü türlü propagandalar, hazırlıklar yapılıyor, Salib-i Ahmeriane sandıkları içinde Yunan üniformaları, silah ve cephaneleri sahillerimize taşınyordu. Aya Fotini Kilisesi'nde Rum cemaatine hitap eden papazlar pek yakın bir âtide Yunan ordusunun İzmir hinterlandını işgal edeceğini fahr ve gururla tebşir ediyor, bu münasebetle ne kadar Türk kanı dökülürse kâffesinin Rumlara helâl olduğunu ve bu uğurda çalışanların büyük sevaba nail olacaklarını müjdeliyordu. Merhum Haydar Rüştü'nün çıkardığı Anadolu gazetesinde kilise içtimalarında geçen bu gayz ve husumet telkinleri üzerine keraren mahalli hiçbir hareket vuku bulmamıştır. Halk bu nümayişleri Rumların şımarıklığına atfediyordu. Yunan'ın İzmir'e tasallut edeceğine ihtimal veren yoktu. Ortalığı derin bir gaflet uykusu kaplamıştı.."

Birinci Dünya Savaşı öncesinde İzmir Rum Ortodoks Metropoliti olarak İzmir'e tayin olunan Hrisostomos'un gerçek adı Meletios'tur^[22] ve merkezi St.

[19] Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken; Hasan Tahsin, Aksoy Yay., İstanbul, 1998, s. 10.

[20] 20 Ocak 1919 günü İzmir'e yaşanan Yunan askerî gemisiyle başlarında Canakasi isimli bir doktorun bulunduğu sözde Yunan seyyar hastanesi de İzmir'e çıkartılır. 18 Şubat 1919 günü gelen bir diğer seyyar hastaneyle beraber 300 sivil Yunanlı da karaya ayak basar. Yunanlıların getirdikleri seyyar hastaneler her ne kadar hizmet veriyor olsalar da bunların asıl fonksiyonları kiliselerin depolarına ve mahzenlerine sığmayan silah ve mühimmatları saklamak için çok uygun yerler olmasıdır. İlaç ve ilk yardım malzemesi olarak getirilen yüzlerce sandıkta sadece silah ve mühimmat bulunmaktadır. Sivil Yunanlılar da askerî personelden başka bir şey değildir.

[21] Nusret Bezmi Kaygusuz, a. g. e., s. 159.

[22] Hristiyan din adamlarının ve genellikle de kilisenin üst düzey yetkililerinin kendilerine daha ulvî, daha yüce ve daha itibar görücü isimler bulma alışkanlıkları ve iktidarda kaldıkları sürece bu isimleri kullanmaları gelenek hâline gelmiş bir uygulamadır. Meletios da ismini metropolit olduktan sonra "altın ağızlı" anlamına gelen Hrisostomos

Photini Kilisesi olan İzmir Rum Ortodoks Metropolitliği görevi için daha bölgeye gelmeden önce özellikle Makedonya'da Türklere yönelik tahrik ve kışkırtmalarıyla yaptığı zulümler konusunda haberler çoktan İzmir'e ulaşmış durumdadır. Özellikle Yunan toplumunda bugün dahi din adamlarının son derece önemli bir yere sahip olmaları geçmiş devirlerden bu yana devam eden bir durumdur ve Hrisostomos da resmî olarak böyle bir görev olmamakla beraber İzmir bölgesindeki Ortodoks Rumların lideri konumundadır ve bu durum Yunan yetkilileri yanında dönemin Osmanlı liderleri tarafından da bu şekilde kabul edilmekte ve Hrisostomos resmî muhatap olarak görülmektedir. Sadece Yunanistan'da yaşayanlar değil, Yunanistan dışında ve Osmanlı topraklarında yaşayan Yunanlıların da kışkırtma ve tahrikler sonucunda ve Megali İdea doğrultusunda Büyük Yunanistan Krallığı kurma yolundaki gayretleri Hrisostomos'la büyük bir ivme kazanır.

Daha Drama Metropolitliği döneminde de Türkler aleyhinde girişimleri ve Yunan propagandası yapmakla suçlanan Hrisostomos o dönemde Bulgarlar tarafından bazı Yunan çetelerine yardım ve yataklık etmekle suçlanmıştır.^[23] Hrisostomos ise Bulgarların bu iddialarının iftiradan başka bir şey olmadığını ileri sürerek kendisi de dahil bölgede görev yapan din adamlarının masum olduklarını iddia etmiştir.^[24] Patrikhane'nin onayı ve bilgisi dahilinde Paskalya Yortusu için Kudüs'e gelen Hrisostomos buradan da gizlice Atina'ya gidince Osmanlı hükümeti tarafından sert bir şekilde uyarılır ve Patrikhane'nin derhâl kendisini azletmesi istenir. Patrikhane'nin bütün engellemelerine rağmen Hrisostomos aleyhinde açılan soruşturmada Atina'da gizli faaliyetlerin içinde bulunduğu anlaşılır.^[25] Metropolit Hrisostomos bir yandan kendisinin masumiyeti ve devlete olan bağlılığı konusunda hükümeti ve Patrikhane'yi ikna etmeye çabalarken bir yandan da evinde bir çatışma esnasında yaralandığı tespit edilen çete başı Pascal isimli bir Rum'u sakladığı, ayrıca Rum çetelerine silah ve mühimmat temin etmek için en çok gayret gösteren kişi olduğu da ortaya çıkar.^[26] Bütün bu karanlık faaliyeti ve hayli kabarık sicili nedeniyle artık Patrikhane tarafından da savunulamayan ve Patrikhane için de bir sıkıntı yaratmaya başlayan Hrisostomos'un Drama'dan alınarak başka bir yere gönderilmesi gündeme gelir. Bu aşamada en azından

---

olarak değiştirmiştir. Kıbrıs adasında Başpiskopos olarak görev yapan Makarios'un asıl isminin Michael Mouskos olduğunu da hatırlatmak gerekir.

[23] Drama Mutasarrıflığı tarafından Rumeli Vilayeti Müfettişliği'ne gönderilen 1 Ocak 1906 tarihli resmî yazı. BOA. TFR. 1. SL/93/9219.

[24] Aynı konuyla ilgili olarak gönderilen 7 Şubat 1906 tarihli yazı. BOA. TFR. 1. SL/7/664.

[25] Sadaret makamı tarafından Rumeli Vilayeti Müfettişliği'ne gönderilen 22 Mayıs 1906 tarihli yazı. BOA. TFR. 1. SL/10654.

[26] Bu konuyla ilgili olarak Drama ve Zihne Metropolitliği'nin 29 Mayıs 1906, Siroz Mutasarrıflığı'nın 10 Ağustos 1906 ve Zihne Mutasarrıflığı'nın 6 Kasım 1906 tarihli yazıları. BOA. TFR. 1. KNS / 8/740, BOA. TFR. 1. AS / 38/3711 ve BOA. TFR. 1. SL / 12405.

kağıt üzerinde Osmanlı devletiyle bir çatışma ve uyuşmazlık yaşamak istemeyen Patrikhane de Hrisostomos'u destekler bir görüntü çizmekten vazgeçer ve onun İzmir'deki metropolitin ölmesi nedeniyle boş kalan bu metropolitliğe gönderilmesi düşünülür. Patrik Yovakim tarafından İzmir için önerilen Hrisostomos'un İzmir'e gönderilmesinin Drama'daki faaliyetleri de göz önüne alınca son derece sakıncalı ve uygunsuz olduğunu düşünen hükümet bu teklife sıcak bakmaz; ancak Patrik Yovakim tarafından verilen güvence sonrasında Hrisostomos'un İzmir'e gönderilmesine onay verilir ve böylece Ege Bölgesi'ni kan gölüne çevirecek Hrisostomos faaliyetleri için düğmeye de basılmış olur.

İzmir ve havalisinde Rumları Türklere karşı kışkırtma girişimleri ve huzuru bozmaya yönelik faaliyetleri nedeniyle hakkında 1911 yılında da bir soruşturma açılan Hrisostomos Meclis-i Mebusan toplantılarına konu olacak kadar ateşli bir din adamıdır. O dönemde Hrisostomos'la ilgili olarak açılan soruşturma bağlamında İzmir mebusu olan Emanuelidi Efendi ve Pavlo Karolidi Efendi tarafından Meclis-i Mebusan'a verilen soru önergesinde "Aya Yorgi yortusu münasebetiyle İzmir Metropoliti Hrisostomos Efendi hakkında vuku bulan bazı isnattan dolayı Vali Nazım Paşa Hazretleri, Metropolit'in ve Rum cemaati ihtiyar meclisi azalarının ihtilalci tabiriyle bitevfik, kendilerinin kurşuna müstahak olduklarını söylemiş olmasından naşi, Dahiliye Nazırı'ndan sual edilmesini teklif ve temenni ederiz."^[27] denilir. Bu tür soruşturmalar ve Hrisostomos'un da buna karşılık kışkırtmaları daha sonraki dönemde de artarak devam edecektir. İzmir Valisi Rahmi Bey'in de çok yakından tanıdığı Hrisostomos bölgeden ayrılması için yapılan bütün telkin ve baskılara rağmen bunları ciddiye almaz ve İzmir'de çalışmaya devam eder.^[28] Bu konuyla ilgili olarak Vali Rahmi Bey adına Rus Konsolosluğu yetkilileri tarafından 20 Ağustos 1914 tarihinde yapılan ilk öneri Hrisostomos tarafından geri çevrilir ve Hrisostomos bir yandan iki yüzlü politikalarına devam ederken toplu dua ve ayinlerde Osmanlı ordusunun zaferi için dua ederken bir yandan da gizli faaliyetlerine devam eder. Bu faaliyetlerin artarak devam etmesi, daha önceden aynı konuyla ilgili sabıkası da hayli kabarık olan Hrisostomos'un İzmir'de kalmasının iyice sıkıntı yaratacağı düşüncesiyle girişimler de hızlandırılır ve Vali Rahmi Bey'in resmî yazısı ve emri doğrultusunda Metropolithane güvenlik kuvvetleri tarafından kuşatılır ve burada Hrisostomos'a yönelik olarak bir konuşma yapan İzmir Emniyet Müdürü Hacim Muhittin Çarıklı tarafından Hrisostomos'a İstanbul'a gidecek trene kadar refakat edeceğinin bildirilmesinin ardından Hrisostomos'un zor kullanılarak İzmir'den uzaklaştırılması sağlanır. Hrisostomos İzmir'den ayrıldıktan sonra Patrikhane

[27] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (1327), Devre I, İctima Senesi 3, Cilt VII, TBMM Basımevi, Ankara, 1991, s. 294 ve 327.

[28] Celal Bayar, Ben de Yazdım, Cilt V, İstanbul, 1997, s.151-152.

tarafından geri gönderilmesi yolunda yapılan bütün çabalar boşa çıkmakla beraber savaşın sona ermesinin hemen ardından Yunan Lion savaş gemisinin İzmir'e gelmesiyle beraber 27 Aralık 1918 günü İstanbul'dan ayrılan Hrisostomos tekrar İzmir'e döner ve 1 Ocak 1919 tarihinde yine trenle İzmir'e ayak basar.^[29] Kendisi için tren istasyonunda yapılan karşılama töreninde duygusal bir konuşma yapan ve göz yaşları döken Hrisostomos yine kaldığı yerden devam edeceğinin sinyalini verir ve İzmir'in Yunan olması için mücadele edeceğini belirtir. Hrisostomos'un gelişi özellikle Rumlar arasında son derece iyimser ve cesaret verici bir hava yaratır;^[30]

“..İki yıldan beri İstanbul'da bulunan İzmir'in büyük metropolit'i Hrisostomos Efendi, dün öğle üzeri Bandırma yoluyla İzmir'e gelmiş ve birçok dostları ve hasretkeşleri tarafından Basmane Durağı (İstasyonu)'nda parlak bir yolda karşılanmıştır. Hrisostomos Efendi'nin bundan böyle İslam ve Osmanlı Türklerle Osmanlı Rumlarını kardeş gibi geçindirecek yolları sağlayacağını ve artık iki vatandaş arasında Allah'ın yüksek fermanını dinleyerek toprak kardeşliği duygusunu uyandıracak hizmetlerde bulunacağını şüphesiz sayar ve bunun için kendisine hoş geldiniz deriz.”

Hrisostomos'un şehre geldiği dönemde Kambur İzzet olarak bilinen İzzet Bey ise Vali olarak görev yapmaktadır ve İzzet Bey daha önce Hariciye Nezareti'nde görev ve Atina'da bulunduğu sürede sadece beş kişiye verilmiş olan Yunanistan Devlet Nişanı ile onurlandırılmış bir kimsedir^[31] ve Hrisostomos'un karşısında adeta bir emir kulu görünümündedir. Yunan birliklerinin İzmir'e ayak basmasının ardından 15-16 Mayıs 1919 günlerini İngiliz Konsolosluğu'nda geçiren İzzet Bey hemen bir gün sonra Yunan komutanı Zafiriu tarafından diğer devlet görevlileriyle birlikte hükümet konağına davet edilir. Metropolit Hrisostomos'un da katıldığı bu toplantıda İzzet Bey bir yandan Zafiriu'ya “Benim İzmir'in Yunanlılarca işgalini temin etmek için ne derecede çalıştığımı Metropolit Hrisostomos Efendi'den sorabilirsiniz. Babıali ile geçen muhaberelemizi de görebilirsiniz.”^[32] derken bir yandan da Babıali'ye İzmir'in Yunanlılar tarafından olaysız bir şekilde işgal edildiğini ve işgal kuvvetlerinin de kendi emrinde olduğunu bildirir. Bu durum daha sonra Nurettin Paşa'nın bölgeye gelmesiyle bir parça da olsa değişecektir. İzmir ve civarında yaşayan azınlıklarla İtilaf devletlerinin

[29] İstanbul'a geldiği dönemde Vali Rahmi Bey'le ilgili olarak katliam iddialarında bulunarak onu İstanbul'daki işgal kuvvetleri temsilcileri vasıtasıyla görevden uzaklaştırmaya çalışan Hrisostomos daha sonraki dönemde aynı taktiği Nurettin Paşa için de kullanacaktır.

[30] Köylü gazetesinin bu derece ümitli ve safdilli bir yazı yazmasının sebebi ise ekonomik sıkıntılardan dolayı yabancı mali desteğe ve matbaa malzemelerine ihtiyacı olmasına bağlanmaktadır. Köylü, 2 Ocak 1919'dan aktaran Nurdoğan Taçalan, a. g. e., s. 121.

[31] Kâmil Erdeha, Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler, İstanbul, 1975, s.6.

[32] Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1993, s. 9'dan aktaran Mustafa Turan, Yunan Mezalimi, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 231.

isteklerine boyun eğmemeye çalışan ve Rum isteklerine set çeken Nurettin Paşa'nın tavizsiz davranışları ve sert çıkışlarıyla Kolordu Komutanı ve İzmir Valisi olarak görev yaptığı İzmir'de rahat hareket edemeyeceğini düşünen Hrisostomos bir an evvel Nurettin Paşa'nın bölgeden uzaklaştırılması için faaliyetlere başlar. Nurettin Paşa'nın İzmir ve havalisindeki Rumlara karşı bir katliam girişiminde bulunacağı yönünde propaganda faaliyetlerine girişen Hrisostomos ve adamları Aydın'da görev yapmakta olan Slav asıllı Kolonoviç isimli bir jandarma subayının Nurettin Paşa'nın Rumların öldürülmesi yönünde talimat verdiği şeklinde asılsız bir ihbarını ve bununla ilgili hazırlanmış sahte belgeleri de Paris Barış Konferansı sırasında katılımcı ülkelerin temsilcilerine ulaştırmakta da geç kalmazlar.^[33] Nurettin Paşadan bir an evvel kurtulmanın ve bölgede daha rahat harekete edebilmenin yollarını arayan Hrisostomos kendisine engel olduğunu düşündüğü Nurettin Paşa'nın Hristiyan unsurları katlettiği yönündeki propagandasıyla onun İstanbul'a bile gönderilmeden cezasının İzmir'de ve idam edilerek verilmesi yönünde de kamuoyu oluşturmaya çalışır. İzmir bölgesinde Hristiyan unsurların Türklerden daha fazla olduğunu göstermeye çalışan Hrisostomos ve yanındaki diğer ruhani liderler bölgeye dışarıdan devamlı olarak Rum göçmen taşımaya da devam ederler.

İzmir Metropoliti tarafından girişilen bir diğer faaliyet ise propaganda amaçlı olarak bastırılan kitapların özellikle Avrupa'nın belli başlı merkezlerinde kamuoyu yaratmak ve Türkler aleyhine kararlar çıkartmak maksadıyla hazırlanmasıdır. Bu kitaplardan birisi de Les Prosections Des Choretians isimli kitaptır ve kolayca tahmin edilebileceği gibi Anadolu coğrafyasında yaşayan Rumların Türkler tarafından katledildikleri ve zulme uğradıkları yönünde iddialarla doludur.^[34] Hrisantos'un Trabzon bölgesinde demografik yapıyı zorla yeniden şekillendirmek yönündeki gayretlerine paralel olarak Hrisostomos da aynı şekilde İzmir ve civarında Rum nüfus yoğunluğunu arttırabilmek maksadıyla Konya'dan İzmit, Gelibolu ve Ankara'ya kadar geniş bir coğrafyada ve diğer metropolitlerin de büyük destekleriyle bölgeye Rum göçmenlerle birlikte eli silah tutan ve Türklerle karşı mücadele edebilecek silahlı çeteciler de getirmeye başlar ve bölgede "Yunan kuvvetlerinin her atağı Pontusçulara gönderilen bir mesaj gibidir."^[35] Böylece Hrisostomos, Anadolu'ya gelecek olan Avrupa ve Amerikan kaynaklı heyetlere

[33] Kolonoviç isimli bir subay o dönemde Osmanlı ordusunda bulunmamasına ve bu durum daha sonra ispat edilmiş olmasına rağmen Rumlar böyle bir propagandanın ardına sığınarak Paris'te bizzat Venizeleos aracılığıyla Nurettin Paşa'nın görevden alınması için baskı yaparlar. Engin Berber, Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak; İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919), İstanbul, 1999, s.20-21.

[34] BOA. DH. E. UM. AYŞ.9/20.

[35] M.Rıza Serhadoğlu, Savaşçı Doktorun İzinde; Kırım, Sarıkamış, Esaret Yılları ve Kurtuluş Savaşı, Remzi Kitabevi, İstanbul, Haziran 2005, s. 234.

bölgede Rum çoğunluğun bulunduğunu ve Batı Anadolu Bölgesi'nin bir Rum yerleşimi olduğunu ispat etme çabasına da girmiştir. Hrisostomos bir yandan Hristiyan Türkleri kandırarak yanına çekmeye çalışırken bir yandan da Girit'in Yunanistan'a ilhaki sonrasında İzmir'e gönderilen Makrakis isimli politikacı vasıtasıyla Girit'ten göç etmiş Türkleri yanına çekmeye çalışır. İzmir'in ve Ege Bölgesi'nin Yunanistan'a verilmesi hâlinde Giritli Türklerin tekrar memleketlerine dönebilecekleri yolundaki vaatler bu insanların kafalarının karışmasına neden olur. Ayrıca Hrisostomos bölgedeki faaliyetlerine Rum çetelerini hazırlamak, onları faal tutmak, Türkleri bölgeden uzaklaştırmak amacıyla psikolojik baskı yapmak ve Osmanlı idaresi üzerinde kışkırtıcı girişimlerde bulunmak suretiyle devam etmektedir;^[36]

“1- İzmir ve havalisinde Rumların çoğunlukta olduğunu gösteren belgelerin kısa zamanda hazırlanması

2- İzmir'de özellikle I. Kolordu'daki emlak ve arazinin Rumlar tarafından satın alınması hususunun sağlanması için Anadolu Bankası'ndan istenilen paranın alınması.

3- İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali için Anadolu'nun bütün şehir ve köylerindeki Rumlar tarafından imzalı belgeler hazırlattırıp acele olarak Metropolit Hrisostomos aracılığıyla Fener patrikhanesi'ne gönderilmesi

4- Yunan işgal ordusuna katılarak gönüllü Rum çetelerinin yanında bulunulması ve Türklerin Rumlara zulüm yaptıkları yolunda haberler yayılması.”

İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların iddiasına göre sözde “Anadolu'da Hristiyanları emniyet altına almak maksadıyla”^[37] Yunan askerleri tarafından işgal edilmeye başlanmasıyla beraber cadde ve sokaklarda her yer mavi-beyaz Yunan bayraklarıyla donatılır.^[38] Daha günler öncesinden İzmir'in işgal edileceği yönünde kendilerine bilgi verilen Metropolithane yetkilileri ve Hrisostomos bu durumdan duydukları memnuniyeti ve sevinci gizlemezen İzmir'e gelecek Yunan askerlerini karşılamak için de hazırlıklara başlarlar. Yunan bayrakları

[36] Giritli Osman isimli bir Türk tarafından ele geçirilen ve Hrisostomos'un faaliyetlerini gösteren belgeden aktaran Necati Fahri Taş, Nurettin Paşa ve Tarihi Gerçekler, İstanbul, 1997, s.82-83.

[37] Albay Büjak, 1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri, (Tercüme Eden Kur.Yb. İbrahim Kemal), 113 Sayılı Askeri Mecmua Lahikası, İstanbul, 1939, s. 255.

[38] Daha Yunan işgali başlamadan önce bütün Punta (Alsancak) ve Kordon bölgelerinin kilisenin talimatları doğrultusunda Yunan bayraklarıyla donatılması üzerine bu duruma büyük bir tepki gösteren Vali Nurettin Paşa “Münasebat-ı siyasiyenin iade ve tesisi için İzmir'e gelmiş olan İngiliz monitörünün muvasalatını vesile ittihaz eden Rum ahalisinin hilaf-ı nizam olarak bayraklar keşide ve nümayiş icra eyledikleri görülmüştür. Bayrak keşidesi eyyam-ı mahsusai resmîyeye mutevakkıf olduğundan badema bu gibi hilaf-ı nizam harekete polisin müdahâle edeceği ve mütecasirler hakkında takibat-ı kanuniye yapılacağı beyan olunur.” diyerek gösterdiği bu tepkisiyle Rumların öfkesi ni de üzerine çekmiş olur. Anadolu, 7 Teşrinsani 1334'den aktaran Nurdoğan Taçalan, a. g. e., s. 12.

sadece cadde, sokak ve binalarda değildir ve küçük yük arabalarını çeken merkeplerden arabaların beygirlerine ve sokak köpeklerinin kuyruklarına kadar her yerde Yunan bayrağını simgeleyen mavi-beyaz işaretler bulunmaktadır.^[39] O gün İzmir’de başta Hrisostomos olmak üzere kilise görevlilerinin kışkırtmalarıyla Türklere yönelik olarak yaşananlar ise insanlık adına utanç vericidir;^[40]

“...Filhakika Kordon cihetlerinden ve hükümet tarafından silah sesleri işitilmeye başlanmıştı. Karataş yollarında birçok insanlar öteye beriye kaçıyorlardı. Demek ki beklenen akıbet şimdi hulul etmişti. Demek ki düşman Türk kanı içmeye başlamıştı. Aradan yarım saat kadar bir zaman geçtiği hâlde silah sesleri kesilmemişti. Havf ve dehşet memleketin bütün semasını kaplamış ve ani diyecek bir zaman içinde ortalık kararmıştı. Birdenbire bardaktan boşanırcasına bir yağmur tufanı İzmir’in üzerine dökülmeye başladı. Denizde ani bir karmakarışıklık peyda olarak minare yüksekliğinde bir su direğinin limanın önünde yükselip yavaş yavaş söndüğü görüldü. Yağmur silah seslerine fasıla vermişti. O saatte Kordon üzerinde bulunanların bilahare anlattıklarına göre o şiddetli yağmur pek çok Türk’ün hayatını azgın Yunanlıların elinden kurtarmaya saik olmuş. Çünkü Yunanlılar Kordon üzerinde ve hükümet önünde rast geldikleri Müslüman’a ateş açarken başlayan şiddetli yağmur şuraya buraya ilticaya Yunanlıları mecbur eylediğinden birçok Müslümanlar bu rahmet fırsatından istifade ederek kıtal sahnesinden uzaklaşmaya muvaffak olmuşlar...”

Patrik Vekili Doretheos ise yayımladığı bir bildiriyle Yunan ordularının Hristiyanlık adına mukaddes cihat yaptıklarını belirtir ve Türkiye’deki Rumların Yunan ordularına katılmalarını ister. Yunan işgal güçlerinin İzmir bölgesine asker çıkarması ve Ege Bölgesi’ni işgal etmesi İstanbul’daki Patrikhanede memnuniyetle karşılandığından İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliklerine birer mektup gönderilerek duyulan memnuniyet ifade edilir ve teşekkür edilir. Bu arada İstanbul hükümeti Yunan askerlerine karşı konulmaması ve mukavemet edilmemesini isterken İzmir Limanı’na gelen gemiler arasında Amerikan ve Yunan savaş gemileri de vardır.^[41] Kordon’a bakan bütün binaların duvarlarıyla bölgedeki palmiye ağaçları da İzmir’i Yunanistan’a veren Lloyd George, Woodrow Wilson, Clemenceau ve Elefterios Venizelos’un on metrelik bir resmi ve bu ülkelerin bayraklarıyla donatılmış durumdadır. Venizelos’un bu dev

[39] 8 Kasım 1918 tarihli Anadolu gazetesinde Vasfi Çınar’ın yazısından aktaran Türkmen Parlak, İşgalden Kurtuluşu I, Yunan Ege’ye Nasıl Geldi, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yay., İzmir, 19982, s.257.

[40] Haydar Rüştü Öktem, Mütareke ve İşgal Anıları, (Hazırlayan Zeki Arıkan), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991, s. 79.

[41] BOA. DH. EUM. KLH. 4/34.

boyutlardaki resminin altında ise “Bugün İzmir, yarın İstanbul” yazmaktadır.^[42] Yunanistan’ın bölgeye asker çıkarmasının ardından metropolitler ve papazlar da işgal kuvvetleriyle işbirliği içerisindeki çalışmalarını arttırmaları ve özellikle bölgelerindeki İtilaf subaylarından büyük destek görürler. Bu gayeye yönelik olarak gayret gösterenlerden birisi de İzmir Metropoliti olan Hrisostomos olur. Daha bir gün öncesinden kışkırtıcı açıklamalarda bulunarak tansiyonu iyice yükselten ve ortamı geren Hrisostomos, Yunan askerlerini dualarla karşılayarak onları kutsar, işgal komutanı tarafından halka bir beyanname dağıtılırken “ablak yüzlü, kara sakallı Hrisostomos kara ve geniş cübbesi içinde biraz sonra yöneteceği dinî ayinin heyecanını yaşar.”^[43] ve onları önce kutsar ve kutlar, ardından altın bir tepsi içerisinde getirilen tuz ve ekmeği de işgal birliklerinin komutanı Zafiriu’ya sunar. Hrisostomos burada Yunan askerlerine hitaben yaptığı konuşmada da “Asker evlatlarım, Elen çocukları, bugün ecdad topraklarını yeniden fethetmekle İsa’nın en büyük mucizesini gerçekleştirmiş oluyorsunuz. Bu uğurda ne kadar Türk kanı içerseniz cennet size o kadar yakın olur. Türk’ün kanını içmek sevaptır. Ben de bir bardak Türk kanı içmekle onlara olan kin ve nefretimi teskin etmiş olacağım.” der. Göz yaşları içerisinde Yunan bayrağını öpen, yüzüne gözüne süren ve haç çıkararak Hrisostomos ve beraberindeki diğer papazlar burada Yunan askerleri için Diriliş suresini de okurlar. Hrisostomos daha sonraki dönemde de “Feslileri öldürün.”^[44] diyerek Türklerin katledilmesi için çağrıda bulunur ve böylece fitilin ateşlenmesinde de öncü olur.^[45] Hrisostomos’un Türk kanı içilmesi konusunda yaptığı çağrılar Yunan işgalinin devam ettiği günlerde Ege bölgesinin farklı noktalarında Rum çetecilerinin ve Yunan askerlerinin de sıkı sıkıya sahiplendikleri bir ilke hâline gelir.^[46] Örneğin Ayvalık Metropoliti, Çalgıcıbaşı’nda Cicika’nın meyhanesinin önünden geçerken meyhanedeki Rumlar dışarı çıkarak hep bir ağızdan “E siz Türkon sfaksete, Ton tiranon sfaraktese”^[47] diyerek bağırırlar. Metropolit de bu taşkınlıklara önce İncil’den Diriliş suresini, ardından da Yunan millî marşını okuyarak cevap verir. Ayrıca Seydiköy’de yaptığı bir konuşmada da Hrisostomos Türklere olan kinini “Yakında Türklerin leşleriyle kuyuları dolduracağız.”^[48] diyerek gösterir.^[49] Yunan askerlerine destek

[42] Türkmen Parlak, a. g. e., s. 312.

[43] Türkmen Parlak, a. g. e., s.313.

[44] Hakkı Güvendik, Türk İstiklâl Harbi, Cilt II/1, Ankara, 1963, s. 55.

[45] Ali Güler, a. g. e., s. 69.

[46] Yunan işgali ve bölgede yaşananlar konusunda yapılan ayrıntılı bir sözlü tarih çalışması olan Tanıkların Anlatılarıyla Bursa Tarihi gerek dönemin yaşayış, kültür ve altyapısını göstermesi, gerekse Yunan mezalimi konusunda birinci dereceden tanıklıkları vermesi açısından faydalı bir kaynaktır. Saime Yüceer, Tanıkların Anlatılarıyla Bursa Tarihi (Sözlü Tarih Arşivi 1919-1938), Uludağ Üniversitesi Kent Tarihi ve Araştırmaları Merkezi Yay., Bursa, 2005.

[47] “Siz Türklere kesiniz. Zalimleri parçalayınız.” Nurdoğan Taçalan, a. g. e., s. 14.

[48] Haydar Rüştü Öktem, a. g. e., s. 70.

[49] 23 Ocak 1919 tarihli Anadolu gazetesindeki habere göre bütün Ege bölgesinin Yunanistan’a verileceği, Yunan askeri geldiği zaman bütün kuyuların Müslüman ölüleri ile doldurulacağı, bir Türk öldürenin bütün günahlarının

vermek istemeyen Yunanlıları da kazanabilmek amacıyla bölgede görev yapan papazlar kiliselere topladıkları insanları Yunan askerlerine destek olunması ve yardım edilmesi gerektiğini, bu askerleri kendilerinin davet ettiğini ve şimdi de yardım edilmesi gerektiği konusunda kışkırtırlar, aforoz listeleri hazırlayıp halkı zorlarlar ve aforoz edilenlerin bir daha kiliselere giremeyecekleri yönünde baskı da yaparlar. O dönemde Batı Anadolu bölgesinde görev yapmakta olan Yüzbaşı Ahmet Ataman da Yunanistan'ın Batı Anadolu bölgesine asker çıkartması ve işgal hareketine girişmesinin sebeplerini "...Düvel-i İtilafiyenin İzmir'in işgaline sebep olarak gösterdikleri Aydın Hristiyanlarının hayatının tehlikede bulunması, Türklerin muntazam ordularını takviye ile beraber çete teşkilatı yaparak katliam yapacakları, Rum ekseriyetinin mezalime maruz kaldıkları gibi asılsız birtakım uydurma bahaneler öne sürülerek..."^[50] diyerek açıklar. Hrisostomos da Küçük Asya Cemiyeti^[51] aracılığıyla yayımladığı bir bildiriyle 15-50 yaş arasındaki Rumların ve Ermenilerin Yunan ordusuna katılmasını talep eder ve aksi davrananların cezalandırılacaklarını bildirir.

Öte yandan İzmir'e ayak basan Yunan askerlerinin aradıkları isimler arasında Milli Mücadele'nin başlamasından hemen önce "Mukavemet-i müselleha gerekir." diyen Mustafa Necati Bey ve gazeteci Haydar Rüştü Öktem de bulunmaktadır. Söz konusu iki kişi de kilisenin ve Hrisostomos'un girişimleriyle aranmaya başlanmıştır. Her ikisi de daha sonra İstanbul'a geçerler ve ardından Haydar Rüştü gazetesini Antalya'da çıkarmaya devam ederken, Mustafa Necati Bey de mücadeleye Balıkesir'de ve İzmir'e Doğru gazetesıyla başlar.

Hrisostomos'un İzmir'e tekrar gelmesi Rumlar arasında büyük bir memnuniyet yaratırken Türkler açısından moral çöküntüsü olur. Patrikhane bölgeyi ve Türkleri yakından tanıyan, siyasi becerilerine güvendiği Hrisostomos'tan yeterince faydalanabilmek için düğmeye basar ve kilise vasıtasıyla halkı kışkırtmaya devam eder. Hrisostomos'un kışkırttığı Rumların Lion gemisi daha limana girer girmez bastıkları ve yağmaladıkları yerler arasında Haydar Rüştü Öktem'in Anadolu

---

affedileceği, Yunan subayı kılığındaki bir papazla Hrisostomos'un da bu şekilde beyanatlarda bulunduğu bildirilir. Bölgede din adamları o kadar etkilidir ki Manisa'nın işgal edilmediği konusunda kendisinden bilgi istenen Mutasarrıf Hüsnü Bey bunu 'Efes Metropoliti Yuvakim Efendi'den öğrendiğini' söyleyince şehrin ileri gelenleri tarafından 'Demek ki Hüsnü Bey siz emirleri ve bilgileri bağlı olduğunuz hükümetten değil metropolitlerden alıyorsunuz.' diyerek tepki gösterirler. Teoman Ergül, Kurtuluş Savaşı'nda Manisa, Kebikeç Yay., Ankara, 2007, s. 15 ve 39.

[50] Süvari Yüzbaşı Ahmet (Ataman), Türk İstiklâl Harbi Esnasında Milli Mücadele, (Yayına Hazırlayan) İsmail Aka, Vehbi Günay ve Cahit Telci, İzmir, 1993, s. 3.

[51] İzmir'de işgalin yaşandığı dönemde İzmir'de Rumlar tarafından Megali İdea doğrultusunda beklentileri karşılamak ve Yunan çıkarlarına uygun girişimlerde bulunmak üzere kurulmuş Rum dernekleri arasında Gençlerin Edebi Arkadaşlığı, Makedonya Birliği, Psidyalılar Birliği, İzmir Yunan Yavrukurt Takımı, Ordunun Küçük Asyalı Kız Kardeşi Derneği, Agios Yoannis Fakir Dostları Kardeşlik Derneği, İyonyalılar Derneği, Küçük Asyalı Yunan Kadınları Savunma Örgütü, İzmir Kadın Dernekleri Birliği, Urla Bayanlar İyilik ve Kardeşlik Derneği, Alaçatı Kadınlar Fakir Dostu Kardeşlik Derneği ve Yeni Foça Kadınları Fakir Dostu Kardeşlik Derneği gibi farklı dernekler de bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Engin Berber, Sancılı Yıllar, İzmir 1918-1922, s. 343-357.

gazetesinin matbaasının bulunduğu İsponti ferhanesi de Rum nümayişçileri ile dolup boşalmıştı. Bu arada azgın nümayişçilerden bir kısmı matbaaya hücum ile hayli zarar vermişler, içindekiler güçlkle kendilerini kurtarabilmişlerdi...”^[52] Haydar Rüştü Bey anılarında Hrisostomos’un İzmir’de Türkleri nasıl aldatmaya çalıştığını ve iki yüzlü bir politika izlediğini de ayrıntılarıyla anlatır^[53] ve “...Bir taraftan iyi geçinelim diye bar bar bağırıyolar, diğer taraftan da karakollarımıza hücum ederek polislerimizi sokak ortalarında parçalıyorlardı. Tabiidir ki bu vahşiyane taarruzlar ortada dururken muhadenetten bahseylemek abes idi. Hele bu sözlere kanmak bütün bütün kurulan tuzağın içine kendi ayağıyla düşmek demektir...” der.^[54] Haydar Rüştü Öktem’in gerçek yüzünü daha o günden ortaya koyduğu Hrisostomos ise Batı kamuoyunu etkileyebilmek ve işgalin kalıcı hâle gelmesi için “Türklerin Hristiyanlara İtisafatı isimli bir de kitap yazar ve başta işgal kuvvetlerinin askerî ve sivil yetkilileri olmak üzere kitabın dağıtımına başlar.^[55] Öte yandan işgalin bir süre sonra bozguna ve hezimete dönüşeceğinin anlaşılmasıyla beraber Yunan askerleri firar etmeye ve bölgede yaşayan Rumlar ve Yunanlılar da ümitsizliğe kapılmaya başlarlar. Büyük bir gayretle işgalin devamı için çalışan ve bu girişimleri Yunan hükümeti tarafından 28.000 Drahmi değerinde bir otomobil hediye edilerek ödüllendirilen Hrisostomos’a bu sıkıntılı günlerinde yardım eden ise Konya Metropolit Prokopios olur. Yunanistan’dan hastane malzemesi olarak gönderilen sandıklarla getirilen silahları kullanmak üzere Konya bölgesinden eli silah tutan Rum gençleri İzmir bölgesine sevk edilir. Öte yandan bütün bu girişimler 9 Eylül 1922 günü Yunan ordusunun yenilgisi ve son Yunan askerinin Anadolu topraklarından ayrılmasıyla son bulur. İlginçtir

[52] Celal Bayar, a. g. e., s. 153.

[53] İzmir’deki basın kuruluşlarını ve özellikle de gazeteleri denetim altına almak amacıyla Yunanlılar tarafından Atina’dan getirtilen Mihail Rodas isimli bir gazeteci İzmir’deki Türk gazetecileri kandırarak gazeteciler arasında Türk-Rum cemiyeti adıyla ve tamamen Hrisostomos’un planlarına uygun bir cemiyet kurma düşüncesindedir. Bu amaçla girişimlerde bulunurken Haydar Rüştü Bey’e Giritli Raşit Bey aracılığıyla Hrisostomos’tan bir selam gelir; ‘Sana ehemmiyetli bir selam getirdim.’ dedi. Aynı zamanda besuş ve manidar bir çehre ile takriben şu sözleri söyledi; ‘Metropolit Hrisostomos Efendi’nin sana çok selamı vardır, gözlerinden öpüyor. Diyor ki Türkçe gazeteler ile Rumca gazeteler mensup oldukları milletleri yekdiğeri aleyhine mütemadiyen tahrik ve iğzab ediyorlar. Asırlardan beri birlikte yaşayan bu milletler, herhangi devletin idaresine tevdi edilseler bile beraberce yaşamaya mecburdurlar, beyhude yere neden yek diğere düşman mevkiine konuluyorlar. Ben bizim gazeteleri topladım, hepsine fena hâlde çıktım. Bundan böyle Türk kardeşleri (!) aleyhine katiyen bir satır yazı bile yazamayacaklardır. Sizin gazeteleriniz de bu suretle hareket eylemeleri icap eder. Bahusus Haydar Rüştü Bey oğlumuz yazmazsa vaziyet islah edilir. Tarafımdan kendisine rica ediniz, o da yazmasın. İşte Haydar Rüştü oğlum ben de sana metropolit efendinin nasihatlerini naklediyorum. Alt tarafı senin bileceğin iş.’ Aziz ve muhterem baba bunları söyledi ve gülümsedi. Mukabeleten kendisinin, yolladıkları bu nasihatlerden dolayı Hrisostomos’a ne cevap verdiğini sordum. ‘Elçiye zeval olmaz, o bana söyledi, ben de sana söylüyorum. Ona cevap vermeye lüzum görmedim. Fakat sana bir nasihat da ben vereyim. Dikkat et, bir dalavereye alet olamayasın.’ Babadan ayrıldım ve matbaaya geldim. Meseleyi bizim Duygucu Talat’a anlattım. Talat dinledi ve kendisine mahsus acul şive-i edasıyla ‘Vallahi usta bu herifler suret-i haktan görünerek bizi susturmak dolayısıyla milleti uyuşturmak istiyorlar. İnanma. Sen yazmazsan ben yine yazar çizerim.’ Haydar Rüştü Öktem, a. g. e., s. 47.

[54] Haydar Rüştü Öktem, a. g. e., s. 48.

[55] Dahiliye Nezareti tarafından Aydın vilayetine gönderilen 26 Nisan 1919 tarihli telgraf. BOA. DH. SFR.98/306.

ki Yunanlıların İzmir'den ayrıldıkları ve Türk askerinin de şehre girmek üzere hazırlık yaptığı dönemde başlayan ve başta Ayatria ve Aya Fotini kiliseleri olmak üzere pek çok kilisede silah, mühimmat ve askeri malzeme de Yunan askerleri ve Ermeniler tarafından çıkartılan yangınlarla patlamaya ve infilak etmeye başlar.^[56]

PONTUS CEPHESİ

Pontus devleti kurma düşüncesi İnebolu'dan Batum'a kadar uzanan ve Trabzon, Ordu, Giresun, Samsun sahil şeridiyle Amasya ve Sivas şehirlerini de içine alacak şekilde Trabzon merkezli olarak yürütülen ve özellikle Tanzimat sonrasında yoğunlaşan ve M. Ö. 281-M. S. 63 döneminde bölgede varlığını sürdüren Pontus krallığını tekrar diriltme çabalarıyla bugüne kadar gelen uzun soluklu bir faaliyettir. Bütün bu mücadelenin temelinde ise özellikle azınlık okullarıyla bölgede görev yapan din adamları ve kilise bulunmaktadır.^[57]

“...Dinî bir kurum olduğunu tamamen unutan metropolithaneler her yerde ve özellikle sınırları yine kendi haritalarına göre gösterilmiş yerlerde fesat ve ihtilal teşkilatının birer ocağı hâlinedir. Çeteleri silahlandıran, siyasi dernekler kuran, Yunan hükümetiyle haberleşen, siyasi nitelikte ve din kisvesi altında ayinler düzenleyen, yardımlar toplayan, memlekete yabancı müdahalesini davet eden hep metropolitlerdir. Özellikle Trabzon ve Samsun Metropolithaneleri bu konuda birinciliği kazanır. Türk öldüren, Türk evi ve köyünü yakan her haydudu bir kahraman sıfatıyla alkışlayan papazların hainliğini... görmekteyiz.”

Trabzon ve Samsun Metropolitleri arasında mahiyeti ve çalışma şekliyle ayrıca daha sebatkâr ve ısrarlı çalışmalarıyla Trabzon Metropoliti Hrisantos ve onun Paris Barış Konferansı için Paris'e giderken yerine vekil olarak bıraktığı Kofidi ise başı çekmektedir.^[58] Ayrıca Trabzon'da Rumca olarak yayımlanan Apohi gazetesinin sahibi Kapdanis de Hrisantos'un sağ kolu durumundadır. Zonguldak, Samsun, Sinop, Trabzon, Gümüşhane, Çorum, Yozgat, Tokat ve Sivas'ı içine alan bölgede Hrisantos'a destek veren diğer metropolitler ve din görevlileri arasında ise Amasya ve Samsun bölgesi Metropoliti Yermanos, Havza papazı, Giresun Metropoliti Lavrentios^[59], Giresun Belediye Başkanı Yorgi Paşa'nın oğlu Konstantinidis de bulunmakta ve bütün faaliyetler Fener Rum Patrikhanesi'nin desteğiyle yürütülmektedir. Bu faaliyetler özellikle Mondros sonrasında

[56] Zeki Arıkan, “1922 İzmir Yangını ile İlgili Bir Rapor”, Türk Kültürü, Sayı 316, Ankara, 1989, s. 459.

[57] Ayrıntılı bilgi için bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1922 yılında hazırlanan ve bastırılan, TBMM'nin ilk kitabı olma özelliği de taşıyan Pontus Meselesi, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi Yay., Ankara, 1922, s. 69.

[58] BOA. DH. KMS. 55/-1, 15.

[59] Gümüşhane Metropoliti olmakla beraber Giresun'da oturduğundan daha çok Giresun metropoliti olarak bilinmektedir.

Yunanistan'ın Batı Anadolu bölgesini İzmir merkezli olarak Megali İdea içerisinde Büyük Yunanistan İmparatorluğu'na katma düşüncesiyle paralel yürütülmüş, milliyetçi duygularla hızlandırılmış ve ruhani teşviklerle de desteklenerek önce Osmanlı idaresinde, hemen ardından Millî Mücadele döneminde Anadolu'da ayrılıkçı girişimler olarak ortaya çıkmıştır.^[60] Bu girişimler sırasında ortaya çıkan bir kişi de Amasya Metropolit Karavangelis olur ve söz konusu metropolit daha ayağının tozuyla Samsun'a geldiği andan itibaren Pontus faaliyetlerine başlar.^[61]

“..Karavangelis, Samsun'a ayağını basar basmaz yaptığı ilk iş Rum halkını Türklere karşı ayaklandırmak için propaganda yapmak olmuştur. Rum gençlerine tüfek dağıtarak onları Yunanistan'dan gelen subaylara eğittirdi. Anavatanla (Yunanistan) irtibatı sağlayan Teğmen Karavangelis, Atina'dan Samsun'a tüfek ve cephane gönderilmesini istedi. Bir hafta sonra silah ve cephaneler bira fiçileri içinde gizlenmiş olarak Samsun'a getirilmişti. Silahları bize teslim eden bir Yunan Yüzbaşısıydı. Silahları Kadıköy'de Mercanis'in kahvehanesinde gizlemiştik. Bu silahları birkaç gün sonra Türklere karşı mücadeleye katılacak gençlere dağıttık...Balkan savaşı başladığında Türkler Rum gençlerini Osmanlı vatandaşı oldukları için askere alarak cepheye yollamaya başlamıştı. Metropolit Karavangelis, Rum gençlerinin Yunan Ordusuna karşı Türk Ordusu saflarında savaştırılacakları için çılgına dönmüştü. Bu arada 20 Rum genci Türklere karşı savaşmak için gizlice Yunanistan'a kaçmışlardı. Zorla Türk Ordusuna alınan Rum gençleri savaşın başlamasından beş ay sonra firar ederek Samsun'a gelmişlerdi. Altıncı aya gelindiğinde Türk Ordusundaki tüm Rum ve Ermeni gençleri firar etmişlerdi. Pontuslu Rum firari gençler Türk Ordusunun Makedonya'da Yunanlılara karşı uğradığı hezimetini öğrendikçe firar edip Türk gücünü zayıflatmaları için kendileriyle öğünüyorlardı... Çanakkale Savaşında topçu olarak askerliklerini yapan Rum gençleri Yunan gemilerini vurmamak için denize karavana atış

[60] Aynı dönemde Anadolu'yu işgal eden itilaf devletlerinden de güç ve destek alan Hrisantos özellikle Karadeniz'e kıyısı olan şehirlerdeki metropolitlerden “Rumların vicdani eğilimleri ve inançları, Türklere Rumlar arasındaki anlaşmazlıklar, Türklerin Rumlara karşı davranışları, Rumları seven Türklere olup olmadığı, Türklerin Rumlarla beraber Pontus konusunda propaganda yapıp yapamayacakları, bölgede ne kadar Türk askeri bulunduğu, bölgede görev yapan vali, kaymakam ve komutan gibi devlet görevlilerinin isim listeleri, Rumların elinde bulunan silahların mevcudu ve çeşidi, bu silahların nerelerde bulunduğu, ayrıca çetelerin elinde bulunan silahlar konusunda bilgi, Rum çetelerin fikri ve vicdani yapıları, bu çetelerin Rumlara karşı yaklaşımları, Rum çetelerin kendi aralarındaki işbirliği faaliyetleri, Türklerin ve diğer unsurların Rumlar ve çeteler konusundaki düşünceleri, Türklerin diğer unsurlarla ilişkileri, İttihat ve Terakki üyesi Türkler ve bunların toplum hayatındaki yeri, Rumlarla uzlaşabileceği düşünülen Türklerin isimleri ve bunların bu tür yaklaşımları, Rumların kendi aralarında husumet ve kavga olup olmadığı, bölgeye göçmen gelip gelmediği ve bunların oranı, bu göçmenlerin müttefiklerden destek ve yardım görüp görmedikleri, Kızılhaç heyetleri tarafından yerli halka (Rumlara) ve göçmenlere hediyeler verilip verilmediği, bölgede Bolşevik tehlikesinin bulunup bulunmadığı” konusunda ayrıntılı bilgi ister ve özellikle Avrupa başkentlerinde Pontus sorunu yaratmaya gayret gösterir. Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, a. g. e., s. 99.

[61] Hristos Samuelidis, Mavri Thalasa/Karadeniz, Atina, 1970 kitabından aktaran Volkan, 5 Mart 2002, Lefkoşa.

yapıyorlardı...1919 Ağustos ayında Yunan Ordusunun içinde iki Pontus Taburu kuruldu. Bunlardan biri Selanik'te, diğeri Atina'da üslenmişti. Bu taburlar kurulacak Pontus Devletinin ordusunun ilk birlikleri olacaktı. Gece gündüz tatbikat yapıyor ve heyecanla Trabzon'a ayak basacakları günü bekliyorlardı. Aralık ayında Atina'daki Pontus Taburu Selanik'e aktarıldı ve diğeri taburla birleştirildi. 1920'lerin başında her an yola çıkma emri beklenirken emir gelmişti ama Trabzon'a değil İzmir'e..."

Birinci Dünya Savaşı döneminde Osmanlı askeri olarak savaşmak yerine kaçmayı tercih eden Rumlar bu arada metropolitler tarafından silahlandırılarak Pontus davasına hizmet edecek çeteciler olarak yetiştirilirler. Çetelerin silahları ise ilk başta Ruslar tarafından tedarik edilirken Mondros sonrasında Yunanistan'ın büyük desteği devreye girer. İnebolu'da Manastır adı verilen yerde yapılan ilk toplantı, ve Merzifon Amerikan Koleji^[62] bünyesinde 1904 yılında kurulan ve yapılan kanunsuz faaliyetleri saklamaya yönelik çalışmalar yürüten Rum İrfanperver Cemiyeti ve Musiki Cemiyeti'nin ardından 1908 yılında Samsun'da da Müdafaa-i Meşruta ve Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti tesis edilir ve ardından gizlice Pontus Cemiyeti de kurulur. Bu cemiyetin ilk bilimsel çalışması ise Pontus adıyla yayımlanan bir makaledir.^[63] Pontus konusu böylece başlangıçta Yunanistan, ekonomik güç ve silah mevcuduyla Venizelos'u bile şaşkırtan Patrikhane^[64] ve bölgede görev yapmakta olan metropolitler arasında kalmışken daha sonra Trabzon Metropolitliği'nin ön plana çıkmasıyla beraber uluslararası sahada daha yaygın olarak dillendirilmeye başlanmıştır. Bu stratejide özellikle Hrisantos'un ince zekası ve duruma göre harekete geçmesi ve uzak görüşlü davranmaya çalışması

[62] Özellikle bu okul paravan olarak kullanılan yapılan faaliyetlerde Hrisantos'un talimatı doğrultusunda Rum gençleri kurulacağını ümit ettikleri Pontus devleti için mücadele etmeyi, mutlak gizlilik ve kesin itaat içerisinde her türlü görevi yerine getirmeyi ve itiraz etmeden çalışmayı " Millî fikirlerimizle ilgili olan herhangi bir görevin bana verilmesinde sadakat, itaat, mahremiyet ve ketumiyetten zinhar ayrılmayacağıma ve hariçten duyduklarımı tamamen üstlerime tebliğ ve ihbar edeceğime ve usule aykırı hareketimde verilecek cezayı itirazsız kabul edeceğime kutsal üçlü inancımız (Baba-Oğul-Ruhu'l-kuds) ve şerefli milletimiz üzerine söz verir ve yemin ederim." diyerek yemin ederek kabul ederler.

[63] Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, a. g. e., s. 40 ve 51.

[64] Patrikhanenin özellikle Rumlar ve Yunanistan lehine farklı mücadelelerin içerisine girmesi Anadolu insanında hayal kırıklığı yaratırken İsmail Habip Sevük gibi aydınlar da tepkilerini dile getirirler; "...Aradan dört yüz seksen beş sene geçti. Gözlerinden şükran yaşları akıtarak Fatih'in ayağına kapanan o patrikten, dört yüz seksen beş sene sonra diğeri bir patrik alenen ve hayasızca neşrettiği bir beyanname ile şimdi bütün Rumları Yunan ordusuna ianeye ve Yunan ordusuna yardıma davet ediyor. Patrik bu fedakarlığı yapmayan Rumları siyah kitaba yazacak ve bütün Ele-nizmus alemine teşhir edecekmiş. Dört yüz seksen beş senelik bir zamanın bir ucundaki o patriğe yapılan muamele ile diğeri ucundaki bu patriğin bize yaptığı muamele; Şüphesiz ki yalnız biz değil, cihan tarihini bile o kadar yüksek bir uluvv-i cenabe karşı bu kadar yüksek bir hıyanet görmedi...Biliriz ki karşımızda bizi boğmak için çarpışın kuvvetin yarısından çok fazlası Yunanlı değil Rum'dur. Biliriz ki karşımızdaki orduyu teçhiz eden servetin yarısından çok fazlası, bizim vatandaşlarımızın kesesinden çıkan servettir. O keseleri ki bizim gafil ellerimiz doldurdu. Onlara verdiğimiz her kuruş bize çevrilen bir fişek, onların bizden kazandığı her lira bizim göğsümüzü nişanlayan bir tüfek, onların kasasını dolduran her servet bize ölüm saçan bir tank ve bir zırhlı oldu. Oğlunun şahadetiyle ağlayan şu baba bilse ki onu öldüren kurşun, bakkal Dimitri'den aldığı bir okka pirinçtir. Kocasının şahadetiyle saçını başını yolan şu dul kadın anlasa ki kocasının göğsünü delen, manifaturacı Yorgi'den aldığı fistanlığın bedelidir..." Açıksoz, 2 Ekim 1921.

sonucunda “Bekle ve gör” anlayışına uygun bir denge politikası gütmeye çalışan yapısı da hakimdir. Uzun bir süre planlarını açığa vurmaktan kaçınan Hrisantos zaman zaman Ermenilerden yana tavır alırken çoğu zaman da bölgede Türk yetkililerle sıcak ilişkiler kurmaya gayret eder ve “Biz” olarak davranır. Örneğin Hrisantos, Trabzon bölgesinin Ruslar tarafından işgal edildiği 18 Nisan 1916 sonrası dönemden 24 Şubat 1918 tarihinde işgalden kurtuluncaya kadar^[65] açıktan açığa bu işgali tasvip eder bir görüntü çizmekten kaçınırken bir yandan da Rusların lehine olacak casusluk dahil her türlü girişime de ön ayak olmuştur. Bu konuda Hrisostomos ile Hrisantos’un uyguladıkları strateji ve Türklere yönelik planlarıyla Avrupa kamuoyunu etkilemeye yönelik girişimleri sanki tek bir elden idare edilircesine inanılmaz uyum içerisindedir. Hrisantos’a paralel olarak Hrisostomos da İzmir bölgesinde Türklerin İzmir şehrinin Yunanlılara verilmesi konusunda son derece istekli ve gönüllü olduklarını Avrupa kamuoyuna gösterebilmek için çaba harcar ve Türk kıyafetlerine girmiş Rumları bu amaçla gösteriler yapmaya teşvik ederek İzmir’in Yunanistan’a katılması yönünde girişimlerde bulunur. Gösterilerin dışında çok daha kötü bir tuzak ise bizzat Hrisostomos tarafından Türkleri katletmeleri için görevlendirilen Yunan askerlerine, Rumlara ve Ermenilere bölgesel zeybek kıyafetleri dağıtılmasıdır. Ayrıca İzmir’deki bayram kutlamaları sırasında Hrisostomos’un ince planlarıyla güya Osmanlı askerleri ve Yunan işgal kuvvetlerine mensup askerler hep birden İzmir’in Yunanistan’a verilmesi için gösteriler yaparlar ve sahte kardeşlik tabloları çizerler. Bir yandan bölgedeki Türklerin Rumları ve Yunanlıları katlettikleri yönünde başta işgal kuvvetleri ve İtilaf devletleri nezdinde muazzam bir propaganda faaliyetine girişen Hrisostomos bir yandan da kendi planlarını gerçekleştirebilmek için böylesine şeytanca tuzaklar hazırlar.^[66]

Rusya’da ihtilalin olduğu dönemde bile Pontusçu faaliyetler artarak devam etmiş, Hrisantos nispeten kaygılı bir havaya bürünmekle beraber yine de çalışmalarını aksatmadan devam ettirmiştir. Örneğin 14 Kasım 1917 tarihinde Pontusçu Rumlar tarafından Batum’dan gönderilen bir mektupta özellikle Rus vatandaşı olan Rumlardan oluşturulacak bir karma Yunan-Rum birliğinin oluşturulması yönünde istenilen izin verildiği belirtilir. Bu izinle beraber Rize, Of, Sürmene, Trabzon ve Polathane’de görevlendirilmek üzere tamamen gönüllü Rumlardan oluşturulacak bir jandarma birliği oluşturmak için de müsaade edildiği, bütün bu askerî faaliyetlerin yürütülebilmesi için Rus hükümetinin her türlü silah ve cephane temini konusunda garanti verdiği de belirtilir. İlginç olan nokta ise kurulacak bu askeri birliklerin yiyecek ihtiyacının Trabzonlular, daha doğrusu Trabzon bölgesinde yaşamakta olan Rumlar tarafından karşılanacak olmasıdır.

[65] Teoman Alpaslan, Topal Osman Ağa, Kum Saati Yay., İstanbul, 2007, s.140.

[66] Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Ankara, 1960, s. 34, Vesika No. 840.

Trabzon'da yaşayan Türkler ise Rus işgali sırasında hayatlarını kurtarma derdine düşmüşken Rumlar şehre girmeye çalışan Rus askerlerine haber göndererek şehrin tahrip edilmemesini isterler ve Ruslar şehre girdiklerinde 20 kişilik bir papazlar heyeti tarafından karşılanır. İşgalin devam ettiği iki yıl içerisinde ise Ruslarla Hrisantos arasında tam bir işbirliği söz konusudur. Hrisantos bu dönemde bir yandan Ruslarla tam bir işbirliği içerisinde çalışırken Türklerle irtibatını da asla kesmez ve Pontus konusundaki gizli faaliyetlerini de rahatlıkla devam ettirir.^[67] Bu dönemde sadece metropolitliğin değil Trabzon şehrinin de idaresi ve yönetimini elinde bulunduran, Rumlardan oluşturduğu bir heyetle belediyeyi de idare eden Hrisantos kısa vadeli hareketlerden kaçınmak suretiyle Pontus girişimlerine de aralıksız devam eder. Bir yandan Rus istilasıyla, bir yandan açlık ve salgın hastalıklarla uğraşan Trabzonlular için asıl kâbus ve zulüm ise Ermeni ve Rum çetecilerden gelmektedir.^[68] Metropolitlerin Rum çetelerine katılmaları için Rum gençlerini kışkırttığı ve teşvik ettiği bu günlerde faaliyetlerin son derece gizli yapılabilmesi için olup bitenler izcilik ve jimnastik faaliyetleri olarak kamufle edilir.^[69] Ege'de Megali İdea, Karadeniz bölgesinde Pontus faaliyetlerini belirlenen programa göre devam ettiren Hrisostomos ve Hrisantos'un en büyük destekçileri ise Balkan Harbi sırasında Meclis-i Mebusan'da Rıza Tevfik tarafından kürsüye çıkartılan ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası propagandası yaptırılan mebus Boşo'nun tarihe geçen "Türkiye bizim için bir ana ise, Yunanistan da bir hemşiredir. İnsan

[67] Örneğin Pontus bölgesindeki kimsesiz Rum fakirlerine yardım amaçlı olarak 16 Eylül 1916 tarihinde gönderilen ve Petersburg Yunan Sefareti aracılığıyla alınan 1095.60 Ruble para Volga Kama Bankası'na yatırılmıştır. 18 Kasım 1918 tarihinde de Kangelidis isimli Rum tarafından Novrosiski'de oturmakta olan Panayot Cayridis aracılığıyla Hrisantos'a 7900 Ruble para gönderilir. Kangelidis ayrıca Hrisantos'a gönderdiği mesajında bu paranın 5900 Rublelik kısmının Sis (Adana-Kozan) bölgesinde bulunan Mihail Karkelidis ve Harelambos Kürkeciyus'a gönderilmesini de ister. Aynı günlerde Komburas isimli bir Rum tarafından yazılan mektupta ise "...Sihhat ve afiyette olduğunuzu ve sevgili cemaatinizin selamet ve mutluluğu için nihayet yola getirilen ve susturulan vahşi hayvanlarla uğraştığınızı Trabzon gazetelerinden öğreniyorum... İşittiğimize göre anne-babam, hür bir topraktan başka malımız-mülkümüz kalmayan Gelibolu'ya geri dönmüştür. Bununla beraber zalimlerin zalimi olan Türklerin kafalarını ezik ve kırık görmekten dolayı duyduğum hoşnutluğu ve tattığım zevki saklayamam..." denilir. Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, a. g. e., s. 72-74.

[68] Kentkırım konusunda dünya savaş tarihinin belki de en kötü örneklerinden birisi Rus işgali sırasında yaşanır. Bir toplumun, bir ulusun geçmişiyle bağlarını kesmeye ve manevi değerlerini yok etmeye yönelik olarak köprüler, okullar, kutsal yerler, müzeler, arşivler ve kütüphaneler gibi yerlerin yok edilmesini amaçlayan kentkırım bağlamında Ruslar da Trabzon'da Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Sultan'a ait türbe de dahil pek çok tarihî binayı yağmalamışlardır. Bununla beraber "Rus istilası esnasında Trabzonlular; Rum ve Ermeni vatandaşlarının mezaliminden adeta dilhundu. Onların tecavüzleri, hakaretleri yanında Moskof istilası bir nimetti. Latif bir Laz şivesiyle müteessirane anlattı; 'Rumlar ve Ermeniler tarafından kapıları mı tekmelenmemiş, çocukları mı öldürülmemişti. Hiçbir İslam sokağa çıkamaz olmuştu. Bir sene evvelki vatandaşlar Ruslardan ziyade Moskof olmuşlardı.'" Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Refik, Kafkas Yollarında, İstanbul, 1919, s. 7.

[69] Aynı şekilde sadece sportif faaliyetlerin içerisinde olduğunu iddia eden bir başka Rum örgütü ise Genç Hristiyanlar Cemiyeti'dir ve bu teşkilatın içerisinde olanlardan birisi de Metropolit Hrisostomos'tan başkası değildir. Herhangi bir siyasî gayeye hizmet etmediklerini, Rum gençlerinin sporla ilgilenmeleri ve onları teşvik edebilmeleri dışında farklı bir maksatları olmadığını açıklayan teşkilat öte yandan gizli olarak Rum gençlerine askerî eğitim vermektedir. Aynı teşkilat 1920 yılbaşı günü yaptıkları gösterilerle Yunan işgaline destek verdiklerini de açıklar. Bülent Atalay, a. g. e., s. 108-109 ve 173.

hem anasını sever, hem de hemşiresini.” sözünden cesaret alan ve yurt bildikleri, ekmeğini yedikleri Anadolu topraklarına acımayan Yunanlılar ve Rumlar olur. Bu arada belki de hareketin merkezi olarak görülen Batum’da da Pontus Rum Fırkası ve ardından da Pontus Komitesi kurulur. Bütün bu dernekler Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumları Yunanlılaştırarak Pontus Krallığı tesis etmeye yönelik gayretler içerisindeyken Trabzon bölgesinin Rus işgaline uğradığı Birinci Dünya Savaşı döneminde de Karadeniz bölgesinde görev yapan metropolitler başta Hrisantos olmak üzere Türklere karşı her türlü kanunsuz faaliyetin içerisindeyler.^[70] Bu dönemde özellikle propaganda ve silahlanma gayretlerine büyük önem veren Hrisantos bir yandan da çeteci Rumlara sadakat yemini ettirir ve bölgede yaşayan Trabzonlu Türklerin de aklını çelebilmek amacıyla kurulacak olan Pontus devletinde başkan yardımcılığını Türklere verecekleri yönünde de propaganda yaparlar. Rus işgalinin Bolşevik İhtilali’ne bağlı olarak bitmesinin ardından Hrisantos da çok fazla tepki çekmeyen davranışlarına kaldığı yerden ve bu sefer Osmanlı idarecileriyle beraber devam eder ve Trabzon ve Trabzonlular için çaba gösteriyormuş gibi bir kimliğe bürünür.^[71] Hrisantos gördüğü eğitim yanında Batı dillerine mükemmel hakimiyeti ve akıcı Türkçe konuşmasıyla olayları geniş açıdan değerlendirebilmesi onu Pontus konusunda Patrikhane’nin bir numaralı adamı hâline getirmiştir. Hrisantos’un kıskırtma ve tahrikleri sonucunda diğer kilise görevlileri ve papazlar da aynı şekilde davranmaktan çekinmezler;^[72]

“...Doğu’da Ermenileri dize getirdiğimiz haftasında Anesti adında bir Rum papazı yakalamışlar. Adam bir Türk köyünün kahvesinde nutuk çekiyormuş; ‘Kimimiz Müslüman, kimimiz Hristiyan, hepimiz Pontus soyundanız. Bu topraklar bizim topraklarımız. Ermenilerin Trabzon’da gözleri vardı; Allah onları cezalandırdı. Gelecekte kimler üstünde yaşadığımız

[70] Rus işgali sırasında Hrisantos’a Polihoronyos Partenopulos imzasıyla yazılan bir mesajda “... Rus işgal ordusunun memleketimize gelişinden sonra Türk birliklerinin kuvvetlerini öğrenmek ve Türklerin Gümüşhane ve Ardası (Torul) bölgelerindeki soydaşlarımıza yaptıkları baskı ve tecavüzleri araştırmak üzere zatınızın yüce teşvikleri casus sıfatıyla gönderilmiş olan aşağıda imzası bulunan Polihoronyos Partenopulos evvelce söz verdiğiniz, başvurularından esirgemediğiniz sonsuz iyiliklerinizden cesaretlenerek aşağıdaki istihamları arz ve takdim ederim; ‘Suret, Trabzon, 28 Ekim 1917. Dün Ordu’dan Pavlos Patmanidis gelmiştir. Henüz kendisini görmedim. Harp Divanı’nda sorgulanması devam etmektedir. Duyduğuma göre Türklerin Ardası’dan Elu’ya kadar Ruslara karşı yapmayı düşündükleri saldırıyı Ruslara ihbar etmek için firar etmiştir. İmza Satiriyadis.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Pontus Meselesi, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, 65.

[71] İlginçtir ki neredeyse aynı durum Patrikhane için de geçerlidir ve Patrikhane görevlisi İkyadis özellikle Sakarya meydan muharebesi sonrasında gazetecilere yaptığı açıklamada “Aramızı açmak doğru değildir. Yarın yine yüz yüze bakacağız.” der. 15 Mayıs 1919 günü Yunan askerleri İzmir’i işgale başladıklarında bütün şehrin mavi-beyaz Yunan bayraklarıyla donatılması konusunda inanılmaz bir çabanın içerisinde giren Hrisostomos ve adamları bu faaliyetlerini öylesine abartmışlardır ki Rum meyhanecilerin çalıştırdıkları meyhanelerde fiçiler bile mavi-beyaz renklere bürünmüştür. Aynı durum Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında ise tam tersine dönmeye başlar ve Rum meyhaneciler yine aynı kişiler tarafından fiçilerin kırmızı-beyaz yedeklerinin de bulundurulması yönünde uyarılırlar. 15 Mayıs 1919 sonrasında alınan serpuşlar ise artık yavaş yavaş feslekle değiştirilmeye başlanmıştır.

kutsal toprakları elimizden almaya kalkarsa biliniz ki sonları Ermenilerden beter olacak.’ Bizimkiler papazı bıraksalar, pervasızlığını neredeyse Rum cinayet şebekelerini kutsamaya kadar vardırarak, fazla uzatmadan alıp götürmüşler...”

Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasından hemen önce, 1913 yılında Trabzon’da metropolit olarak görev yapmaya başlayan Hrisantos o günden itibaren Pontus’la ilgili her türlü faaliyetin içine girer ve bu faaliyetlerin bir numaralı idarecisi hâline de gelir. Yunan işgalinin başladığı yıl 37 yaşında olan Hrisantos aslen Flippides ailesine mensup ve Gümölcine doğumlu olup İstanbul Heybeliada’daki Ruhban Okulu’nda yetişmiş, daha sonra da eğitimini yaklaşık dört yıl Almanya ve İsviçre’de kalarak tamamlamış bir din adamıdır. Bu eğitimleri sonrasında Hrisantos, Teoloji (İlahiyat) Doktoru unvanını da kazanmıştır. Fransızca, Almanca’nın yanında eski Yunanca’yı mükemmel bir şekilde bilen Hrisantos Türkçe’yi de son derece akıcı kullanabilen bir kişidir. Trabzon Metropolitliği’nin son metropoliti olarak İstiklâl Mahkemesi tarafından bölgedeki yıkıcı faaliyetleri nedeniyle daha sonra idama mahkûm edildiğinden Anadolu’dan kaçarak Yunanistan’a gitmiştir. Aynı şekilde Hrisantos’un yakın akrabalarından özellikle yeğenleri Tanas ve Yorgi Tasudis^[73] başta olmak üzere pek çok yakını da Karadeniz bölgesinde Pontus rüyası peşinde koşan çetelerde görev yapmışlar veya Yunan işgal kuvvetleriyle beraber Türklere karşı mücadele etmişlerdir. Yunanistan’da önce Atina Başpiskoposu ve ardından da Yunanistan Kilisesi şefi ve “hainlik ağının birinci derece sorumlularından”^[74] olan Hrisantos aynı dönem içerisinde Atina’da 1933 yılında yayımlanan Büyük Trabzon Kilisesi Tarihi/Eklisia Trapezontos isimli kitabın da yazarıdır. Karadeniz bölgesinde görev yapan metropolitler arasında en kıdemlisi olduğundan Pontus’la ilgili bütün girişimlerin başında da doğal olarak Hrisantos bulunmaktadır. Gerek Hrisantos, gerekse Hrisostomos’la ilgili faaliyetlerin bizzat içerisinde olan ve Pontus faaliyetlerini bastırma göreviyle Merkez Ordusu’nun komutasını alan Nurettin Paşa, Hrisantos’la ilgili olarak şunları söyler;^[75]

“...En önemlisi ise yurdumuzun içinde kurulmuş ve işleyen bütün bu düşmanca tahrik ve teşkilatı insanlara dostluk ve barış tavsiye edip kardeşçe yaşama yolları göstermeleri gereken din adamlarının, yani metropolitlerin, papazların idare etmekte olduklarıdır. Papazların din kisvesi altında ne kanlı faciaların âmili ve teşvikçisi olduklarını ispat edecek yüzlerce, binlerce

[73] Bazı kaynaklarda bu iki kişinin isimleri Tanas ve Yorgi olarak geçerken, bazı kaynaklar da bu iki kişiyi Hrisantos’un kardeşleri olarak vermektedirler. Tanas daha sonraki dönemde Yunan ordusunda yükselme imkanı da bulurken Yorgi Tasudis ise Hrisantos’la beraber çalışmayı tercih eder ve önce Selanik, ardından da Kafkasya’da Pontus gönüllü birliklerine katılır ve buralarda görev yapar.

[74] Türkiye Büyük Millet Meclisi, a. g. e., s. 66.

[75] “Nurettin Paşa, Pontusçuları Anlatıyor”, Yakın Tarihimiz, Cilt II, İstanbul, 1962, s. 225-226.

vesika elde etmiş bulunuyoruz. Mesela Trabzon Metropolitisi Hrisantos Efendi, Mütareke esnasında Anadolu'yu dolaşan Amerikan Tahkikât Heyeti reisi General Harbour ile Paris'te konuşmasına dair Pontusçulara çekmiş olduğu bir telgrafta Pontusçuların bir hareket için şevkle hazır oldukları teminatından bahsediyordu... Pontusçuların bir de Meşru Müdafaa Cemiyetleri vardır. Bu cemiyetin gayesi yirmi yaşına gelen her Rum'u silah sahibi olmaya mecbur etmek, fakirlere zenginlerden alınacak para ile metropolithanelerden silah temin etmek, bölük vesaire teşkilat yapmak ve bu maksada muhalefet edenleri metropolithanelerde kurulan mahkemeler vasıtasıyla cezalandırmaktı. Bu cemiyetin askerî teşkilatına girenlere Hz. İsa, vatan, Pontus ve millet adına yemin ettirilir ve bu suretle teşkilata mukaddes bir mahiyet verilerek cahil kütlenin daha ziyade alâkası çekilmek istenirdi..”

Millî Mücadele döneminden hemen önce ve özellikle Mondros Mütarekesi döneminde Trabzon'un nasıl bir hava içerisinde olduğunu en iyi bilenlerden birisi yine Faik Ahmet Barutçu olur;^[76]

“...Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman Trabzon'daydım. Umumi terhisle beraber umumi bir karışıklık da başlamıştı. Memleket adeta düzensiz ve idaresiz kalmış bir gemi vaziyetine düşmüştü. Azerbaycan'dan, Batum'dan akın akın terhis edilen askerler avdet ediyorlardı. Mağlubiyetin sefaleti ilk terhis edilen askerin vaziyetinde göze çarpıyordu. Askerler yollarda, izlerde başıboş bırakılmış uzun yollar yürüyerek memlekete avdet etmeye bu şekilde mahkûm bırakılmışlardı. Mamafih terhis edilenlerde bir sevinç vardı. Harbin mağlubiyetle neticelenmesinden tevellüt edecek neticeler pek o kadar düşünüleliyordu. Millet harpten usanmış, terhisi büyük bir nimet olarak karşılıyordu. Hemen herkes sulh olsun da ne olursa olsun fikrindeydi. Harpten mutazzar olmayan kalmamıştı. Pek mahdut bir sınıf teşkil eden harp zenginleri bittabi müstesna idi. Bu sınıf için harbin daha senelerce devamı şayanı arzu edilebilirdi. Fakat öte yanda, binnihaye bitmez tükenmez bir fakrû zaruret içinde, harbin güne gün sefalet fecaatleri içinde pür ıstırap bir hayat yaşayan fakirce bir halk kütlesi sulhu bir mesih gibi karşılamakta haklı görülecek bir vaziyette bulunuyordu.

Harp uzadıkça o zamanki idarenin gitgide daha ziyade hissedilen tazyiki altında inleyen ve pek geniş bir suiistimal deryası içinde yüzen tahammülsüz bir fecaat batağı hâline getirilmişti. Harp ticaret ve suiistimallerine bazı kumandanlar ve valiler de bulaşmış, para yığmak endişesi bu adamları memleket ve vazife kaygısından uzaklaştırmıştı... Harbin hitamından herkes memnun idi. Fakat bu memnuniyet uzun süre devam etmedi. Galip devletlerin

[76] Faik Ahmet Barutçu, Millî Mücadeleden Demokrasiye Siyasî Hatıralar, 21. Yüzyıl Yay., İstanbul, 2001, s.29.

işgal kuvvetleri memleketin her tarafına sokulduktan sonra yeni vaziyetin fecaati nazarlarda bütün vuzuhu ile tecelli etmeye başladı. Muhit, millete harp belasından daha beter bir bela içine yuvarlandığını pek çabuk hissettiren bir esaret havasıyla boğulmaya başlıyordu. Avrupalı galiplerin maksatları yamandı, Türkiye'yi dünya haritasından silip süpürmek istiyorlardı. Hasta adam artık ölüm döşeginde son saatlerini yaşıyordu. Haricin bize karşı nokta-i nazarı imha ve taksimden ibaretti...

Mütarekeden biraz evvel İzmit Darüleytami'ndeki memuriyetinden azledilmesi üzerine İttihatçılara muhalefete başlayan Eyüpzade Ömer Fevzi mütarekeyi müteakiben Trabzon'a gelmiş ve Selamet isminde bir gazete neşretmeye başlamıştı.^[77] Ömer Fevzi'nin neşriyatı, İstanbul'da Peyam ve Sabah gazetelerini övmekten (Bu iki gazete Anadolu'ya karşı cephe alan düşmanca gazete idi.), İttihatçılara hücumdan ve Trabzon'daki İttihatçıların rahat ve huzur içinde gezinmekte olduklarını mütemadiyen merkeze jurnal etmekten ibaretti. Selamet'in neşriyatı kendinden ve hizmet etmek istediği zümreden başka bir de Trabzon'un Rumlarını memnun ediyordu... Trabzon'da Selamet'ten başka iki Rum gazetesi intişar ediyordu. Bunlardan biri Metropolithane tarafından neşredilen Ebuhi isimindeki gazete halis Yunanlı bir gazete idi. Bu gazete, Türklerin Trabzon'da hakları olmadığından, Rumluğun merkezi olduğundan, tarihin sesini işitmek zamanı geldiğinden bahsedecek derecede muhiti zayıflamış bulunuyordu.”

Mondros Mütarekesi sonrasında Trabzon'da yaşananlarla ilgili olarak Faik Ahmet Barutçu anılarında şunları ifade eder;^[78]

“...Anadolu'da Rumlara ve Ermenilere verilmesi alenen mevzubahis olan vatan parçaları vardı. Şark vilayetlerinin Ermenistan olacağı söyleniyordu. Ermeniler bunun için çalışıyorlar, selahiyattar İtilaf ricalinden vaatler alıyorlar, böyle bir tehlikenin muhakkak olduğuna işaret eden birçok hadisat tekevvün ediyordu. Trabzon, Giresun ve Samsun Rumları da Pontus rüyası arkasında faaliyete gelmişlerdi. Venizelos bunların en kuvvetli ümidi olarak hülya ufuklarını aydınlatıyordu. Trabzon'un Rumları vaziyetlerini değiştirmişlerdi. Yunanistan, Trabzon'a bir Salib-i Ahmer heyeti gönderdi. Bu heyet buradaki Rumluk hareketini idare etmeye, Rumları müsallah bir kıyam için hazır bulundurmaya sarf-ı gayret eden doktor ve zabitanan mürekkepti.

[77] Ahmet Faik Barutçu'nun gazetesi İstikbâl, Rum matbaasında basılmaya ve Trabzonluları aydınlatmaya çalışırken kağıt yokluğu, manevi baskı, Rum işçilerin direnişi gibi pek çok sıkıntılara göğüs germeye çalışıp neredeyse ambalaj kağıdını bile bulamazken Selamet gazetesi ise hiçbir sıkıntıyla karşılaşmadan beyaz kağıda basılabilmektedir.

Faik Ahmet Barutçu, a. g. e., s. 26-27.

[78]

Metropolit Hrisantos, Rum davasının Avrupa'da müdafaasını deruhte ederek Paris'e ve Londra'ya gidip geliyordu. Harp içinde kendisini Üçüncü Ordu Kumandanı bulunan Vehip Paşa'ya himaye ettirmeyi bilen, mütarekeden sonra yüzündeki maskeyi çıkararak hüviyet-i asliyesi ile kendisini gösteren bu papazın her gidip gelmesinde Rumların yaptıkları taşkın nümayişler Trabzon'un vatanperver, milliyetperver halkını bizar edecek dereceleri çoktan geçmişti. Trabzon, Rumlarla Ermeniler arasında taksim edilemiyordu. Ermenilerin Vilayet-i Şarkıyye'de büyük bir Ermenistan teşkil hülyasına Trabzon da bir iskele olarak dahil oluyordu. Rumlar ise Trabzon'u Pontus Krallığı'nın makarrı olarak kendilerinin malı addediyorlardı. Trabzon'un sahib-i aslileri unutulmuş, Türk mevcudiyeti Rumların da, Ermenilerin de nazarından silinmiş gibiydi.

Metropolit Hrisantos, Türk mevcudiyetini ihmal eylemelerinin bir gün hesaplarını alt üst edeceği kendisine hatırlatıldığı zaman 'Türkler Trabzon'da ekalliyettedir, Rusya'daki Rumları getireceğiz. Ekseriyet bizde bulunacaktır. Hangi Türk mevcudiyetinden bahsediyorsunuz?' gibi küstahane olduğu kadar manasız ve ölçsüz cevapları ile o zamanki Rum taşkınlığının hangi hesap ve hülya arkasında idare edildiğini gösteriyordu. Bunlar Türk mevcudiyetini unutuplardı. Nazarlarında mevcudiyet olarak yalnız Ermeni rekabetini görüyorlardı. Binaenaleyh Ermenilerle uyuşmak lüzumu Venizelos tarafından kendilerine ilham edilmişti. Hrisantos bu maksatla Erivan'a bir seyahat yaptı. Bu seyahatten sonra da Avrupa'ya gitti. Hrisantos bir daha Trabzon'a dönmedi. Orada kapı kapı dolaşp davasını yürütmeye çalıştı durdu. Eğer bir daha gelmiş olsaydı çıkmak için imkan bulamayacaktı. Son seyahati Amasya İstiklâl Mahkemesi'ne olacaktı. Hrisantos diğer arkadaşlarını Amasya yolunda yalnız bırakmakla onlara da nankörlük etmiş sayılabilir..."

Mondros Mütarekesi sonrasında 18 Ocak 1919 tarihinde başlayan Paris Barış Konferansı'na İstanbul Rum Patrikhanesi adına katılan heyette Patrik Vekili Bursa Metropoliti Doretheos, Patrikhane Danışmanı Aleksander Pappas yanında Hrisantos da bulunmaktadır.^[79] Hrisantos'un da içinde bulunduğu heyet Paris'e gitmeden önce, Damat Ferit paşa'nın hükümetini oluşturduğu 4 Mart 1919 günü Pontus gazetesi de ilk defa olarak amaçlarını açıkça ortaya koyan "Trabzon vilayetinde bir Rum Cumhuriyeti kurulmasına çalışacağız." başlığıyla yayımlanır.

[79] Bizzat Doretheos'un kendisi de Paris'e giderek Onlar Konseyi olarak adlandırılan kurulun İzmir bölgesini Yunanistan'a vermesi konusunda alınan 30 Mart 1919 tarihli kararın çıkarılmasında son derece etkin bir rol oynar. Paris Barış Konferansı sırasında Yunanistan Başbakanı Venizelos'a en büyük destek Patrikhane'den gelir ve bizzat Patrik Vekili Doretheos tarafından 1919 Ekim ayında oluşturulan kırk kişilik heyet Rum Milletvekilleri Heyeti adıyla Yunanistan, İsviçre, Fransa ve İngiltere'de kulis faaliyetlerine girer ve İstanbul'un da Yunanistan'a verilmesi için propaganda yapar.

Uluslararası destek aramak ve “muhtelif devirlerde Türk ve Rum anasırlarlarının müşterek vatani olmuş”^[80] Trabzon bölgesi için lobi faaliyetlerinde bulunmak üzere 27 Mart 1919 tarihinde Paris’e gelen heyet çalışmalarına devam ederken Trabzon’daki Rumlar da işgal devletleri Fevkalade Komiserliği’ne müracaat ederek “gayri mesul mahafilin neşriyatlarına”^[81] itibar edilmemesi istenilerek şehrin Osmanlı idaresinde kalmasını talep eden bir muhtıra verirler.^[82] Yunanistan’ın Londra Büyükelçisi Caclamanos tarafından eşlik edilen Hrisantos da Londra’ya^[83] geçmeden önce Paris’te aynı şekilde “Esaret altındaki Rumların delegeşi” sıfatıyla 2 Mayıs 1919 tarihinde kongreye verdiği muhtırayla Pontus olarak isimlendirdiği şehirde 600.000’den fazla Rum yaşadığını, nüfusun 250.000 kişilik bir kısmının Türklerin zulmünden kendilerini kurtarabilmek için Rusya’ya kaçtıklarını, kaçan insanların da eklenmesiyle bölgede yaşayan Rumların 850.000 kişi olacağını ve bölgede demografik nüfus oranı olarak Türklerden daha fazla olduklarını da ileri sürer. Hrisantos’a göre “Trabzon vilayetinin 1908’deki salname yani resmi istatistiği Trabzon için 500.000 Rum gösteriyor. 1912’de Kamil Paşa Hükümeti döneminde Patrikhane ile bu ihtilafı müteakip üç Trabzon, iki Samsun, bir Karahisar ve bir de Sinop olmak üzere Pontus’tan yedi mebus seçilmiştir. 100.000 kişiye bir mebus olduğuna göre Kamil Paşa Hükümeti aynı zamanda Pontus’ta 700.000 Rum’un mevcut olduğunu tasdik ediyordu. Genç Türk Hükümeti bile ikisi Trabzon, biri Karahisar ve birisi de Samsun için Pontus Rumlarının ehemmiyetli bir yekun teşkil ettiklerini takdir Rumlarından dört mebus intihabını tasvibe mecbur olmuştur... Gerek Rus işgali esnasında ve gerekse bu muntıka işgalsiz kaldığı zamanlarda bilâtefrik bütün ahali gerek teşkil ettiğim hükümeti ve gerekse arkadaşlarımı daima tanımış ve bize büyük bir emniyet ve itimat göstermişlerdir. Rumlar, bu itimada şayan olduklarını göstermişler ve Müslüman ve Hristiyanların emlak ve eşyalarını ve canlarını muhafaza edebilmişlerdir. Vicdan-ı umuminin tezelzül etmesine ve müstesna müşkülata rağmen memlekette ne kargaşalık ve ne de katil vukuatı olmuştur. Üçüncü Türk Ordusu Kumandanı Vehip Paşa bana gönderdiği mektupta bunu tasdik ediyor. Bütün bu şeyler ispat eder ki Pontus Rum nüfusu

[80] Yaşananları protesto etmek amacıyla Trabzon şehir ve havalisi Rum cemaati vekilleri namına Reis-i Ruhani Peruderumuz ve Kofidi imzalarıyla 15 Şubat 1919 tarihinde Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa ve Londra’da Ankara Hükümeti’nin resmi temsilcisi olarak bulunan Bekir Sami Bey’e gönderilen telgraftan aktaran Mesut Çapa, Veyssel Usta, Millî Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar, Trabzon Valiliği Yay., Trabzon, 1995, s. 52.

[81] Mesut Çapa, a. g. e., s. 52.

[82] Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, a. g. e., s. 50-54. Genelkurmay Başkanlığı, Türk İstiklâl Harbi; Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Cilt I, Ankara, 1962, s. 173. Ayrıca bkz. Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, Nüve Matbaası, Ankara, 1968, s. 147.

[83] Londra’da 25 Mayıs 1919 günü İngiltere Başbakanı ile bir araya gelen Hrisantos, Trabzon’a İngiliz askerî birlikleri gönderilmesini, ayrıca İngiliz subaylar tarafından idare edilecek bir jandarma gücünün de bölgeye gelerek göreve başlamasını talep eder. Böylece kurulması planlanan Pontus devletiyle ilgili altyapının İngiltere vasıtasıyla hazırlanması düşüncesindeki Hrisantos bölgede bir İngiliz Alayı kurulması talebine olumsuz cevap alırken İngiltere üç general komutasındaki savaş gemilerini bölgeye göndererek açıkça tavırını da ortaya koyar.

Kafkasya ve Rusya sevalindeki muhacirler de avdet eyledikleri takdirde İslam nüfusu kadar olacaktır. İşbu Müslüman ahalinin büyük bir kısmı Rum olup ne asıllarını ve ne de konuşmakta oldukları Rum lisanını unutmuşlardır. Pontus mıntıkası dahilinde Ermeniler zayıf bir asgariyet teşkil ederler. Türkler, yalnız Rumların kendilerine halef olabileceklerini ve ancak Rumların memleketi idareye muktedir olduklarını tanımış ve bir defa Türk hakimiyeti feshedildiği zaman azimetlerinden evvel hükümeti onlara tevdi etmişlerdir. Ruslar ve diğer hükümet-i itilafiye zimni bir şekilde Pontus hükümet-i mahalliyesini ve her suretle Rum te'basının mütevakkıf nüfuzunu tanımışlardır. Ahali-i kadime bu hükümete itaatle kalmamış, ona kati bir itimat izhar etmişlerdir. En müşkül zamanlarda Rum hükümet-i mahalliyesi ve Rum ahalişi mükemmel bir asayiş temin edebilmişlerdir...” der. Hrisantos’un bu açıklamasına göre Mütareke sonrasında Trabzon’a en az 250.000 Rum’un getirilmesi planlanmaktadır ve daha ilk altı ay içerisinde de bölgeye yaklaşık 8.000 civarında Rum göçmen getirilmiştir. Aynı dönemde Paris, Londra ve San Remo’da görüşmeler yapan Hrisantos ayrıca General Harbourd heyetinden Coster Briton’la da bir görüşme gerçekleştirir ve Pontus olarak nitelendirdiği bölgenin Ermenilere verilmesine karşı olduğunu, Trabzon, Batum, Giresun ve Samsun’da bulunan Pontus cemiyetlerinin Amerikan heyetiyle irtibata geçmesi gerektiğini belirtir.

Aynı günlerde Avrupa’nın pek çok başkentine de heyetler gönderen Pontuşçu Rumlar ise bölgede Trabzon’un başkent olacağı bir Pontus Krallığı ve Rum Karadeniz Cumhuriyeti^[84] için çalışmalarına devam ederler. Öte yandan bu konferans sırasında girilen bütün kulis ve propaganda faaliyetlerine rağmen Pontus girişimi özellikle Yunanistan Başbakanı Venizelos’tan beklemedikleri bir darbe yer ve Venizelos burada özellikle İngiltere’nin büyük desteğiyle Batı Anadolu’da kendilerine başlıca engel olarak gördükleri İtalyanlara karşı “üç bin yıldan beri Yunanlıların oturduğu ve bu halk tarafından tamamen Elenize edilen”^[85] dediği Batı Anadolu bölgesi için bir zafer kazanmaktadır. Böylece İngiltere yıllarca Rusya’ya karşı kullandığı Türk Seddi anlayışından vaz geçerek Yunan Seddi oluşturmanın planlarını yapmaktadır. İlginç olan bir başka nokta ise Samsun’da görev yapmakta olan İngiliz askeri yetkilisinin Damat Ferit hükümetine gönderdiği bir raporda insanlıktan bahsetmesi “Rum köylerine yapılan zorba Türk saldırılarını durdurup kanun ve düzeni hakim kılmak için derhâl tedbir almasını”^[86] talep etmesidir. Aynı İngiltere bir yandan da Doğu

[84] Salahi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1973, s. 39.

[85] Venizelos tarafından 2 Kasım 1918 tarihinde İngiltere Başbakanına gönderilen yazıdan aktaran İzzet Öztoprak, Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 2006, s. 30.

[86] Orijinal metinde Greek villages olarak belirtilen köyler Yunan değil Rum köyleri olarak tercüme edilmiştir. Lord Patrick Kinross, The Rebirth of a Nation, Londra, 1964, s. 149.

Anadolu'da bir Ermeni ve Kürt devleti kurdurma kaygısı içerisindeydi. İşte tam da bu noktada Karadeniz bölgesindeki Pontus girişimleri İngiltere'nin de, Yunanistan'ın da planlarını bozar. Büyük Yunanistan hayalini gerçekleştirme planları yapan Venizelos verdiği bir muhtırayla ve İngiltere Başbakanına gönderdiği bir yazıyla "Ermeniler bütün uygar dünyanın sempatisine hak kazanmışlardır. Doğu Sorunu'nu Ermenilerin geleceğini ve bağımsızlığını ihmal edecek bir şekilde ele almaya imkan yoktur..."^[87] diyerek Trabzon bölgesinin kurulacak bir Ermeni devletine bırakılabileceğini bildirir ve daha gerçekçi görünebilmek için de Pontus planlarını Pontusçu faaliyetlerde bulunanları tam bir hayal kırıklığına uğratarak askıya alır.^[88]

Bu arada Hrisantos'a İkonomos isimli bir elemanından 17 Ağustos 1919 günü gönderilen şifreli bir mektupta ise "Güzel haberlerle iki kelimecik bekliyorum." denilerek Karadeniz bölgesinde Türklere yönelik saldırı konusunda müsaade istenir. Aynı günlerde Metropolit Hrisantos ise daha sonraki günlerde de yapacağı üzerine tam bir bozgunculuk örneği vererek Türk askerlerini kışkırtmaya yönelik olarak kaleme alınan bir bildiri yayınlamaktadır;^[89]

"Osmanlı Askerleri,

Alman kumandanları ve subayları sizi koyunları mezbahaya koyar gibi Kafkasya taraflarına gönderiyorlar. Erzurum Kalesi'nin Ruslar tarafından ele geçirildiğini ve sizin III. Ordu'nuzun bütün topraklarını kaybedip her tarafa kaçmakta ve esir düşmekte olduğunu bilir misiniz? Türk askerlerinin cesur olduklarını biliriz. Fakat bu savaşta Alman kumandanları Türk askerlerini öyle bir hâlde koyuyorlar ki zavallı Türk askerleri boşu boşuna yok olup gitmektedirler. Van, Muş, Ahlat ve Hınıs kaleli şehirlerinin Ruslar tarafından zapt olunduğunu bilir misiniz? Arhavir, Visye ve Gora şehirleri bizim tarafımızdan zapt olunduktan sonra Anadolu kıyılarında bulunan başka şehirlerde ne ümit kalıyor?

Bizim donanmamız askerlerimize denizden sürekli olarak yardım etmekte olup ve başka taraftan aç ve çıplak ve cephanesiz kalan Türk askerlerine harp araç ve gereçlerinin getirilmesine de engel olmaktadır. Yavuz Selim adı verilen

[87] İzzet Öztoprak, a. g. e., s. 25.

[88] Yaşanan bu gelişmeleri protesto edenlerden birisi de 1 Mart 1919 tarihinde Le Temps gazetesine verdiği "Helen hükümetinin Ermeni dostlarımıza Trabzon'u vaat etmiş olmaları mümkündür. Fakat biz milletlere ayrı ayrı mu-kadderatlarını bizzat tayin etmeleri hakkını tanıyan mütelif demokrat devletlerin kabul ettikleri prensiplere uymayan bir hâl suretine karşı bütün gücümüzle protesto ediyoruz. Ermeni dostlarımız Trabzon vilayetinde pek ufak bir azınlık teşkil etmektedirler." diyen Pontus Millî Ligası Başkanı Oeconomos'tur. Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1971, s. 57.

[89] Türkiye Büyük Millet Meclisi, a. g. e., s. 66

alman zırhlısı Goben korkudan Boğaz'dan dışarı çıkmıyor, yahut çıkıyorsa da deritnotumuzu görür görmez geri kaçıyor. Eğer siz aklınızı başınıza toplayıp Alman pençesi altından kurtulmaz iseniz vatanınız elden gidecektir. Fakat Almanların hepsini kovarsanız o vakit ne Rusya ve ne Türkiye savaşı isteyecek, bu savaş kendiliğinden duracaktır.”

Patrikhane de bu arada boş durmamakta ve metropolitlikler vasıtasıyla özellikle Karadeniz bölgesindeki faaliyetleri yakından takip etmekte ve düzenli olarak her iki haftada bir bölgeye gönderdiği elemanlarıyla bilgi alışverişinde bulunmaktadır. Genellikle kilise görevlileri veya bunların yakın akrabalarından seçilen, bazen Yunan mebusların da içinde bulunduğu personel ise böylece hem gizliliği muhafaza edebilmekte, hem de güvenli bir şekilde çalışabilmektedirler.

Öte yandan Kasım 1919 tarihinde Paris'teki yoğun kulis ve propaganda faaliyetlerinden tekrar Trabzon'a dönen Hrisantos bütün gizli faaliyetlerine kaldığı yerden devam ederken İstikbal gazetesi adına Faik Ahmet Barutçu ile yaptığı görüşmede Karadeniz bölgesinde bir Ermeni yönetiminin söz konusu olamayacağı, bölgede Ermenilerin herhangi bir şekilde haklarının bulunmadığı ve Karadeniz bölgesinde Türklerle Rumların barış ve huzur içerisinde yaşadıkları konusunda açıklamalar yaparak asıl amacını bir kez daha gizleyerek ikili oynamaya devam eder. Bu açıklamanın gazetede yayımlanmasının ardından İstikbâl gazetesinde “Münevver bir genç” imzasıyla “Hrisantos Efendi'ye Açık Mektup” başlıklı bir yazı yayımlanır. Faik Ahmet Barutçu tarafından kaleme alınan bu yazıda “Evet, şüphesiz Trabzon'un Ermenistan'a katılmasına engel olmak için bütün varlığınızla çalıştınız. Bu uğurda velûd dehanızı sarf eylediniz. Fakat itiraf ediniz, bunu Türk'ün lehine değil, hayal edilen Pontus hükümetinin şerefine veya hiç değilse Venizelos'un menfaatine yaptınız.”^[90] denilir. Trabzon'a dönüşünde İngiltere'nin söz verdiği yardım sözünü neredeyse hiç yerine getirmedeğini gören Hrisantos daha önce de yaptığı üzere bölgenin Ermenilere verilmek istenildiğini, gerekirse Türklerle beraber Ermenilere karşı mücadele dileyebileceğini belirterek Türklerin sempatisini kazanmaya ve asıl maksadını gizlemeye çalışır.^[91] Mehmet Galip Bey'in çekingen ve içine kapanık bir yönetim sergilediği valilik görevi^[92] sırasında ortamdaki son derece iyi faydalanan

[90] İkdâm, 29 Kasım 1919'dan aktaran Mesut Çapa, Faik Ahmet Barutçu, Trabzon Valiliği Yay., Trabzon, Ekim 1998, s. 16.

[91] “Avrupalılar bizi çiftlik olarak görüyor ve bölücülük yapıyorlar. El ele vererek birlikte çalışalım.” diyerek Türklerle samimi ve yakın görünmeye çalışan Hrisantos'un bu düşüncesine karşılık Harbiye Nezareti, 18 Kasım 1919 tarihinde gönderdiği cevabı yazıda Hrisantos'un Avrupa'da taleplerine cevap verecek bir makam bulamaması nedeniyle bu şekilde davrandığı ve samimiyetinden ciddi şekilde şüphe edildiği bildirilir. Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Vesika No. 276-277, Sayı 11, Ankara, 1955.

[92] Mehmet Galip Bey, Trabzon'daki valilik görevi sırasında bir yandan İstanbul'la problem yaşanmasını istemeyen, idare-i maslahat yapmaya çalışan, bir yandan da Ankara ile sıkıntı yaşamamak için her iki tarafı da idare eden

Hrisantos'a destek olanlar arasında Yunanistan kaynaklı olmak üzere bölgeye silah, cephane, Rum göçmen ve göçmen kılığında çeteciler ve personel getirmek için çaba harcayan sözde Kızılhaç görevlileri^[93], Etniki Eteryanın bir kolu gibi faaliyet gösteren Kordus mensupları ile Rum Muhacirleri Merkez Komisyonu da bulunmaktadır. Esasında bu dönemde sadece yardım heyetleri değil bizzat kiliseler ve kiliselerde görev yapanlar da Ege ve Karadeniz bölgesinde bu işlerin içerisindeydiler ve kiliseler silah ve cephanenin saklandığı, bölgeler arasında silah sevkiyatının gerçekleştirildiği son derece stratejik noktalar olarak karşımıza çıkarlar. Örneğin aynı şekilde 8 Mayıs 1919 tarihinde Giresun bölgesine ilaç ve doktor getirdiği belirtilen Yunan Kızılhaç'ına ait gemide askerî malzeme ve silah bulunmaktadır.^[94] Gemiden indirilen silah ve cephaneyi Taşkışla (Bugünkü Ticaret Lisesi) bölgesine götüren Rumlar çok yakın zamanda Pontus devletinin de kurulacağı inancındadırlar. Rumların Yunan bayrakları altında ve özellikle "Gırnatacı Panayot" önderliğinde yaptıkları coşkulu kutlamalar Giresunluların da tepkisini çeker. Bu durumu protesto edenlerin başında ise Dizdarzade Eşref Bey gelmektedir ve Işık gazetesinde 11 Mayıs 1919 tarihinde Rumların bu durumunu ve hükümetin ilgisizliğini protesto eden bir yazı kaleme alır ve "Hükümetin vurdumduymazlığı bize Pontus bayrağını da maalesef tanıttı." der. Ayrıca Işık gazetesinin 25 Mayıs 1919 tarihli nüshasında Rumlara yönelik olarak da "Mektebinizin penceresine Yunan bayrağı çekiyorsunuz. Bunu çeken ve çektiren Rum'dur. İndirmek görevi de Rumların elindedir. Böyle olduğunu ve o bayrağın Türklerin ne kadar tedirgin ettiğini bildiğiniz hâlde sizin Türk cemaatini kıskırtmanızı menfaatinize uygun bulmuyoruz. Bu durum başınızdakilerin iyi düşünmediğini gösteriyor. Şunu söylemek isteriz ki bu bayrağı kendi kendinize indirir, hiçbir görüş bildirmezsene iyi yapmış olursunuz. Yoksa emin olun ki Türk milleti maruz kaldığı hakaretin farkındadır. Türklüğü darıltmak iyi değildir." şeklinde bir yazı yayımlanır. Bu arada Karadeniz bölgesinde bulunan Fransızlar ve İngilizler de Pontusçulara destek olmakta, Karadeniz'de seyreden Fransız ve İngiliz gemileri de cesaret vermektedir. Hrisantos ise Pontus Cumhuriyeti yolunda Yunan gizli polis teşkilatıyla ve Albay Aleksandros ile çok yakın işbirliği içerisindeydi. Patrikhane'de bu konuyla ilgili olarak yapılan bir toplantıda faaliyetlerin Trabzon bölgesinde yoğunlaştırılması, denetlenmesi ve bir plana

bir yönetime müracaat edince tutuklanır ve hemen ardından göreve başlayan Haydar Bey ise bu görevine giderken Avrupa'dan yeni dönmekte olan Hrisantos'la bir vapur yolculuğu yapar ve Trabzon'a onunla beraber gelir.

[93] Teoman Alpaslan, a. g. e. s, 243. Ayrıca bkz. Ömer Sami Coşar, Mustafa Kemal'in Muhafızı Osman Ağa; Topal Osman, İstanbul, 1971, s. 13.

[94] Aynı durum İzmir bölgesinde de yaşanmış ve hastane veya Kızılhaç gemisi olduğu belirtilen gemilerden ilkyardım malzemeleri yerine silah sandıkları çıkmıştır. Özellikle İngiltere'nin büyük desteği altında İzmir bölgesine gelen ve hastaneler açan Yunanlıların doktor olarak getirdiği pek çok kişinin de daha sonra Yunanlı askeri personel oldukları anlaşılacaktır. Samih Nafiz Tansu, Hüsamettin Ertürk Anlatıyor; İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1957, s. 310.

göre hareket edilmesi yönünde kararlar alınırken başta Rusya ve Yunanistan'dan ekonomik destek geldiği, Türklere karşı verilen mücadele 2580 Pontusçunun hayatını kaybettiği ve bu yüzden bölgeye acil yardımın ise derhâl yapılması gerektiği üzerinde tartışılır ve görüş birliğine varılır.^[95]

MİLLÎ MÜCADELENİN SONU VE HRİSOSTOMOS-HRİSANTOS İKİLİSİ

9 Aralık 1920 tarihine kadar Karadeniz bölgesindeki Pontus faaliyetleri konusunda etkili tedbirler Millî Mücadele devam ettiğinden askerî güç sevk edilememesi nedeniyle alınamamakla beraber bu tarihte oluşturulan Merkez Ordusu Komutanlığı da Nurettin Paşa'ya verilir.^[96] Sorunun mümkün olduğunca kan dökülmeden halledilebilmesi için Pontus çetelerine teslim olmaları ve silahlarını teslim etmeleri için bir hafta süre verilir. Bu sürenin sonunda sadece Samsun ve Amasya bölgesinde 2.000 kadar silah toplanabilir. Sürenin dolmasının ardından Nurettin Paşa tarafından Pontusçulara bir ek süre daha verilir ve ardından da askerî tedbirlere başvurulacağı bildirilir.^[97] Bununla beraber ilk etapta uygulanan ise bölgedeki Rumların iç bölgelere sürgün edilmesidir. İnebolu'nun 9 Haziran 1921 günü Yunan gemileri tarafından bombalanmasının ardından Nurettin Paşa bu yönde bir karar alır;^[98]

“...Merkez Ordusu bölgede zaten var olan hareketliliğe ivme kazandırdı. Bir yanda Pontusçu çeteler ile onlara yardımcı olan Rum köyleri ve Kızılhaç görevlileri, Merzifon koleji ve kiliseler, halkı millî direnişten soğutmaya çalışan yerli ve yabancı ajanlar; öte yanda askeri birlikler ile milis müfrezelerinden oluşan Merkez Ordusu, kolluk kuvvetleri ve dağınık yerli çeteler. Bu ortamda hareketliliğe ivme kazandıran neden, Nurettin Paşa'nın bölgedeki Rum erkeklerini silahsızlandırarak iç Anadolu'ya nakletme girişimiydi. Ancak girişim başarıya ulaşamadı. Daha önce yalnızca yardım ve yataklık eden Rumlar bile silahlarıyla dağlara çıkıp Pontusçu çetelere katıldılar. Bünyan ve Sakarat dağlarını birer üs hâline getirdiler...”

[95] Polis Müdüriyet-i Umumisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 16 Ekim 1919 tarihli tahrirat; BOA. DH. KMS. 49-2/59.

[96] Raşit Metel, TBMM Gizli Oturumlarında Sorunlar ve Görüşler (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), İstanbul, 1990, s. 367. Ayrıca bkz. Necati Fahri Taş, Nurettin Paşa ve Tarihî Gerçekler, İstanbul, 1997, s.111-146 ve “Nurettin Paşa Pontusçuları Anlatıyor”, Yakın Tarihimiz, Cilt II, İstanbul, 1962, s. 225-226.

[97] Merzifon Amerikan Koleji'nde Nurettin Paşa tarafından 16 Şubat 1921 tarihinde yapılan aramalarda okulun Pontusçular için gizli bir karargâh olduğu anlaşılır ve çok sayıda gizli belge, yemin metinleri, Yunanistan bayrağı, Pontus Cemiyeti ve kurulacak Pontus devleti hakkında belgeler ortaya çıkarılır. Ayrıca aynı okulda öğretmenlik yapan Zeki Bey'in de bu okulda okuyan Rum öğrenciler tarafından katledildikleri anlaşılır. Samsun Metropoliti ve adamları bu sorundan ve üzerlerindeki baskıdan kurtulabilmek amacıyla İstanbul'a gider ve 27 Temmuz 1921 tarihli Saint Senoit toplantısına katılır, ardından da Atina'ya gider. Burada Yunanistan Başbakanı, İngiliz ve Amerikan büyükelçileriyle görüşmeler yapan Yermanos, onlardan destek ister.

[98] M. Rıza Serhadoğlu, a. g. e., s. 233.

Pontus sorununun bölgesel çözümlerle ve Topal Osman çetesi gibi faaliyetlerle çözülemeyeceğinin anlaşılmasından sonra TBMM tarafından Amasya İstiklâl Mahkemesi'ne görev verilir^[99] ve “BMM hükümeti bu bastırma hareketinde hukuk anlayışına sadık kalabilmek, suçluların askeri birlikler tarafından katledildiği düşüncesini yıkmak amacıyla cezaların mutlaka BMM'nin olağanüstü mahkemeleri olan İstiklâl Mahkemesi'nce verilmesini istiyordu...”^[100] Bu İstiklâl Mahkemesi tarafından yapılan duruşmalarda Pontusçu faaliyetlerde bulunanlar silah ve cephane bularak Yunan ideallerine hizmet etmek, gizli teşkilatlar tesis etmek ve buralara zorla veya gönüllü olarak üyeler temin etmek, yasadışı mahkemeler kurarak buralarda yargulamalarda bulunmak, ayrıca Trabzon merkezli ve Ordu, Giresun, Samsun (Canik), Sinop, Zonguldak, Tokat, Amasya, Çorum, Yozgat ve Sivas'ı içine alan Zonguldak'tan Batum'a kadar sahil hattında Pontus devleti kurmaya kalkışmak ve Paris merkezli Pontus Cemiyeti kanalıyla Anadolu'da faaliyette bulunmakla suçlanırlar.1922 yılında mevcudu 20.000'e çıkartılan Merkez Ordusu tarafından başlatılan harekatta 10.886 çeteci zararsız hâle getirilir ve 11.188 asi de hayatını kaybeder.^[101] 7 Ağustos-10 Ekim 1921 tarihleri arasında devam eden duruşmalarda 174 Rum ve 3 Türk “memleketin bir kısmını ayırarak hükümet kurmak, teşvik etmek ve çete kurarak ahaliyi katil ile aynı zamanda asker kaçağı oldukları için vatanlarına ihanet ettiklerinden”^[102] idama mahkûm edilirken ülkeden kaçarak Yunanistan'a gitmiş olan Trabzon Metropolit Hrisantos, Giresun Metropolit Lavrentios ve Giresun Belediye Başkanı'nın oğlu ve Pontus girişimlerinin yurtdışındaki en önemli ismi Konstantinidis de dahil 74 kişi gıyaben idama mahkûm edilirler. Böylece Millî Mücadele'nin tam manasıyla bir ölüm-kalım savaşına girdiği dönemde Pontus meselesi de en azından bir süre bertaraf edilmiş olur.

9 Eylül 1922 günü Türk askeri birlikleri İzmir'e girdiklerinde Hrisostomos İzmir Metropolit olarak Aya Fotini Kilisesi'nde bulunmaktadır. İzmir'de yaşayan Yunanlı yöneticiler, kilise yöneticileri ve Rum ileri gelenleri şehirden kaçmaya başladıklarında Hrisostomos kaçma fırsatı elindeyken kiliseden ayrılmaz. O günün koşulları içerisinde belki de İngiliz denizciler vasıtasıyla veya cübbesini dahi çıkarmadan ve gönül rahatlığıyla gidebilecekken bile şehirden ve kiliseden ayrılmayı düşünmez. Bilinmeyen husus ise Hrisostomos'un şehirden ayrılmamasının sebebinin şehirdeki Rumları ve Yunanlıları yalnız bırakmamak mı, yoksa Türk askerinin şehre girmesini küçümsediğinden mi olduğudur.

[99] Millî Mücadele ve hemen ardından Cumhuriyet Dönemi İstiklâl Mahkemeleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ergün Aybars, İstiklâl Mahkemeleri I-II, Ankara, 1975, s.118-124.

[100] Ergün Aybars, a. g. e., s. 121.

[101] Ergün Aybars, a. g. e., s. 121.

[102] Ergün Aybars, a. g. e., s. 122.

Öte yandan daha önce de İzmir’de görev yapan ve işgal öncesinde 17. Kolordu Komutanlığı ve Valilik görevlerini yerine getiren Nurettin Paşa da 10 Eylül 1922 günü Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşa ile birlikte İzmir’e gelenler arasındadır ve Nurettin Paşa’nın şehre gelip Valilik görevini vekaleten almasının hemen ardından yaptığı ilk iş ise Hrisostomos’u ve bazı Yunanlıları makamına çağırmasıdır. Aya Fotini Kilisesi’ne giden görevliler tarafından Valilik makamına getirilen Hrisostomos burada Nurettin Paşa’nın huzuruna çıkartılır. Bu görüşme sonrasında binanın zemin katında alıkonulan Hrisostomos ve diğer Yunanlılarla ilgili olarak Nurettin Paşa, cellat Ali Ağa’yı çağırarak ona yapması gerekenler konusunda bir emir verir.^[103] Hrisostomos’un tıpkı eski Dahiliye Nazırı ve Peyam-ı Sabah gazetesi yazarı Ali Kemal Bey’in İzmir’te linç ettirilmesi gibi bu da hiçbir resmî soruşturma, dava ve mahkeme yapılmadan sadece Nurettin Paşa’nın inisiyatifıyla ve bu şekilde sonuçlandırılması uzun vadede Türk devleti için özellikle İngiltere, Fransa ve İtalya kamuoyunda sert tepkiler oluşmasına neden olacaktır. Nurettin Paşa’nın son derece katı, fanatik, askerî adap ve terbiyeye uygun olmayan davranışları bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından Nutuk’ta da çok sert bir şekilde eleştirilir.

Asya-yı Suğra Cemiyeti’nin en uç ve fanatik üyelerinden birisi olan ve özellikle Ege Bölgesi’nin Anadolu coğrafyasından kopartılarak Büyük Yunanistan Krallığı’na dahil edilmesi için çalışan, 15 Mayıs 1919 günü Yunan işgal kuvvetlerini limanda karşılayarak onları takdis eden, Yunan askerî gücünün İzmir’e gelmesinin ardından Yunanistan kralı Aleksandros’a kutlama telgrafi gönderen, işgalci Yunan birliklerine katılan gönüllü Yunanlı gençlerin ant içme töreninde hazır bulunan ve onları takdis eden, Fener Rum Patrikhanesi’nde Türklere karşı mücadele etmek amacıyla oluşturulan silahlı çetenin de üyesi olan Hrisostomos’un herhangi bir mahkemede ve hukuka uygun olarak yargılanması hâlinde alacağı ceza tartışmasız idam olacağından Nurettin Paşa’nın bu fevri hareketi bugün dahi Yunanistan’da tepki çekmeye devam etmektedir. Hâlen Atina’da bulunan heybetli bir Hrisostomos heykeli ise İzmir’e yönelik olarak dikilmiş durumdadır.

[103] Cellat Ali Ağa, Hrisostomos’un idamını şu sözlerle ifade eder; “Papaz, muhafızların himayesinde bulunduğu yerden çıkarıldı ve idam hükmünün yerine getirileceği Namazgâh istikametinde yürümeye başlandı. Biz giderken peşimizdeki kalabalık da her dakika artıyor ve tehlikeli bir durum meydana geliyordu. Tam Yıkık Minare’nin yanına geldiğimiz zaman kalabalık had safhada idi ve bağrışmalar başlamıştı; ‘Bu gâvuru, bu Türk düşmanını, bu casusu nereye götürüyorsunuz? Bırakın da onun hesabını biz görelim.’ Gürültü gittikçe arttı ve kalabalık da üzerimize yürümeye başladı. Jandarmalar ise ne yapacaklarını şaşırılmışlar, galeyana gelenleri telsine çalışıyorlardı. Fakat nasıl olduysa oldu, kaşla göz arasında papaz birden ortadan kayboluverdi. ‘Ne oluyor ey ahali? Ne yapıyorsunuz? Bu yaptığınız doğru değil. Zaten kanun onun cezasını vermiş bulunuyor.’ Demeye kalmadan Hrisostomos parça parça edildi ve cesedi de bir kenara fırlatılıverdi.” Nail Morali da tıpkı Faliş Rifki Atay’ın Çankaya kitabında olduğu üzere kendi anılarında Nurettin Paşa’nın linç girişimlerinin sadece bu iki olayla sınırlı kalmadığını, İzmir’de avukat ve yazar Süreyya Bey’in de linç edilmesi gerektiği konusunda kendisine yakınmalarda bulunduğunu belirtir. Nail Morali, Mütarekede İzmir Olayları, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1973, s. 79 ve 1973 Temmuz ve Ağustos ayında Yeni Asır gazetesinde Şemsi Katiltan tarafından kaleme alınan hatıradan aktaran Bilge Umar, a. g. e., s. 313-316.

Millî Mücadelâ'nin kazanılmasının ardından Fener Rum Patrikhanesi'nde Patrik Meletios'u ziyaret eden ve onunla bir konuşma yapan gazeteci Behçet Kâmi'ye Meletios'un söylediği "Mustafa Kemal Paşa bir gazidir.Yenenlerin şanı yenilenleri bağışlamakla olur." sözü Patrikhane'nin tarafgirliğini açıkça göstermesi bağlamında son derece önemlidir. Bu görüşme sonrasında Behçet Kâmi düşüncelerini şu sözlerle ifade eder ve Türk insanının klasik unutkanlığından şikayet eder;^[104]

"...Papaz Efendi Rumlarla Rumluğun ne olduğunu unutmuş görünüyordu. Bizim de hiçbir şey bilmediğimizi sanıyordu. Patriğin bu politikasına şaşmadım. Fakat biraz merak ettiğimde öğrendim ki Rumların Türkiye'deki geçmişini iyi bilmeyen Türk halkı oldukça çok. Rumların geçmişte çıkardıkları olaylar eski tarihimizin sayfalarıyla birlikte unutulup gitmiş. Rumların hainliği söz konusu olunca biz yalnız ateşkesten (Mondros Mütarekesi) sonra mavi-beyaz renklere bulanana Yani'leri, Kosti'leri anımsamışız. Durum böyle değil. İstanbul'da olsun, Anadolu'da olsun bu belalardan kurtulup temiz ve saf bir Türk yurdu kurmaya çalıştığımız şu sırada ne kadar doğru bir iş yaptığımızı yakından bilmemiz yararlıdır..."

Sonuç olarak Anadolu topraklarını kin ve fesatla besleyen, Anadolu topraklarında yaşayan azınlıkları kışkırtarak, tahrik ederek ve kandırarak Türklere karşı mücadele etmeleri için zorlayan İzmir'de Hrisostomos hiç de istenmeyen bir şekilde hayatını kaybederken Hrisantos da boş hayallerinin gerçekleşmeyeceğini gördüğü anda terk ettiği Anadolu'da gıyabında idama mahkûm edilerek; ancak geride acı ve göz yaşları bırakarak Atina'ya kaçar.Böylece 9 Eylül 1922 günü işgalci Yunan askerinin Ege'de son bulan, Behçet Kâmi'nin ifadesiyle "Anadolu'dan yırtık paçavralar gibi atıldıktan sonra"^[105] hüsrarla biten macerası Anadolu coğrafyasında yeni bir sayfanın da açılacağını işaret eder;^[106]

"...9 Eylül günü İzmir'de denize dökülen görünüşte Yunan ordusu olsa da aslında İtilaf Devletleri yeniliyordu. Almanya'ya Wersay'ı imzalatmış, Avusturya'yı parçalamış, Bulgaristan'ı teslim almış ve Osmanlı Devleti'ne de Sevr'i imzalatmış olan İtilaf Devletleri Türk ulusunun karşısında boyun eğiyor, İngiliz prestiji büyük yara alıyordu. İzmir'de 9 Eylül günü emperyalizmin Türkiye'yi parçalamaya yönelik olan ihtirası, Yunan Megali

[104] Gazeteci Behçet Kâmi'nin 1923 yılında yayımladığı Tarihimizde Rumlar, Patrikhane ve Yunancılık isimli kitabından aktaran Yavuz Ercan, Toplu Eserler-II, Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007, s. 332.

[105] Yavuz Ercan, a. g. e., s. 331.

[106] Ergün Aybars, "İzmir'in Kurtuluşunun Düşündürdükleri", İşgalden Kurtuluşa İzmir, Cumhuriyet Özel Eki, 9 Eylül 2007, s. 60.

İdeası, Büyük Ermenistan hayali, İngiltere güdümünde Van Gölü'nün güneyinde Kuzey Irak'ta küçük bir Kürdistan krallığı hayalleri ve Haçlı ihtirası denize dökülüyordu. Bu zafer Türkiye'nin bağımsızlığı ve tapusu olan Lozan'ı getirirken, Atatürk'e çağdaş uygarlığın değerleriyle donatılmış bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'ni kurma yolunu açmıştır.”

SONUÇ

1920'li yıllarda Anadolu topraklarında başlatılan işgal sürecinin bir numaralı aktörleri olan kilise, Patrikhane, papazlar ve metropolitler ekmeğini yedikleri bu topraklara ve bu topraklarda beraber yaşadıkları Türk insanlarına yaptıkları bunca kötülük, kin ve garez dolu hareketlerden sonra tarih sahnesinden çekilmiş gibi görünmekle beraber gerçek hiç de öyle değildir. Oysa Yunanistan tarihine Küçük Asya Felaketi olarak geçen Anadolu serüveninden yaklaşık 18 yıl sonra 1940 yılında önce İtalya ve hemen ardından da Almanya'nın işgaline uğrayan Yunanistan'a büyük devlet olmanın gereklerini yerine getiren sadece Türkiye yardımcı olur ve dost elini uzatır.^[107] Buna rağmen yıllar sonra bütün bu yaşananları unutan ve görmezden gelen Yunanistan aynı girişimlere 1950'li yıllardan itibaren hız verir. 1974 yılına kadar Kıbrıs adasını kan gölüne çeviren Makarios'un adada Başpiskopos ve Cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı düşünülecek olursa Megali İdea düşüncesinin ne pahasına olursa olsun devam ettirildiği de kolaylıkla anlaşılacaktır. Örneğin bugün gelinen noktada özellikle Trabzon ve çevresinde tereyağı tüketiminin yüksekliğinin neden olduğu hemogloblin artışını araştırmak gibi masum bir girişimle başlatılan çalışmanın esasında bölgede Pontus girişimine yönelik olduğunun daha sonra anlaşılması, özellikle başta Yunanistan, Kanada, Avustralya, Amerika Birleşik Devletleri, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Almanya, İsviçre, Fransa olmak üzere dünyanın dört bir tarafında faaliyette bulunan 176 Pontus federasyonunun Türkiye'ye ve Karadeniz bölgesine yönelik yıkıcı girişimleri, bunlara ilaveten Patrikhane aracılığıyla çevre ve orman konusunda yapılan sempozyumların gizli hedeflerinin Pontus olduğunun bilinmesi bugün de aynı tehlikenin devam ettiğinin açık bir göstergesidir.

[107] İkinci Dünya Savaşı döneminde günde ortalama 3.000 kişinin açlıktan öldüğü Yunanistan'a her türlü insanî yardımda bulunan Türkiye ve bu süreçle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ulvi Keser, Yardım Et Komşu, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yay., Ankara, 2005.

Kurtuluş Savaşı Sırasında Karadeniz Bölgesindeki Rum Çetelerinin İngilizlerle Olan İlişkilerine Dair Bazı Belgeler

Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI
Yüzüncüyıl Üniversitesi / VAN

Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti'nde sıkıntılı bir dönemin de başlangıcı oldu. Ateşkes hükümleri, işgalciler tarafından sık sık çiğnendiği gibi, uzun yıllar Türk hakimiyetinde kalmış bulunan azınlıklar da işgalcilerden cesaret bularak kanunsuz eylemlerde bulunmaktan geri durmuyorlardı. Bu yüzden azınlıkların yaşadıkları bölgelerde sık sık Türklere yönelik saldırgan tutumların sergilendiği görülüyordu. Bu gelişmeler olurken İngilizler, Anadolu'nun bazı bölgelerinde Türklerin, Rum ve Ermenilere yönelik saldırılarda buldukları iddiasını yürütmektedirler.

Nitekim 9.Ordu Müfettişi olarak Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığı gün, şehirde İngiliz askerleri vardı ve Merzifon dahil, bölgede önemli bir askeri güç olarak bulunuyorlardı. Mustafa Kemal, 21 Mayıs'ta Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporda; Samsun ve dolaylarında 40 kadar bölücü Rum çetesi bulunduğunu, Müslüman halkın kaygı ve korku içinde yaşadığını, Rum Çetelerine karşı bir tedbir olmak üzere bazı Laz çetelerinin para karşılığı bölgeye getirilip Rum saldırılarına karşı kullanıldığını belirtti. Söz konusu çetelerden biri ve en kuvvetlisi; Giresun Bölgesinde üstlenmekle birlikte Karadeniz'in hemen her yerinde baskınlar düzenleyen, Rum çetelerini sık sık zor durumlara düşüren "Topal Osman" çetesi idi . Mustafa Kemal'in Samsun bölgesinde görüştüğü ilk kişilerden birisi de Topal Osman olmuştur.

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İngilizler hemen bir hafta içinde önce petrol bölgesi Musul'u, sonra da Kafkaslar'ı denetim altına almıştı. İngilizler, kendileri için önemli olan Karadeniz kıyıları, özellikle Trabzon Limanı'nın Rumlar

tarafından denetim altına alınmasını çok olumlu karşılıyorlar, bu nedenle Rum çetelerinin gelişme ve girişimlerine hoşgörüle bakıyor, hatta destekliyordular.

Aslında Fransız ve İngilizlerin şikayetine söz konusu olan “mütarekeyi ihlal meselesi” Rumların taşkınlıklarına karşı Türklerin karşı koymasındı. Çünkü Rum çeteleri İngilizlerin Samsun’a asker çıkarmalarından sonra daha da azıtmışlar, savunmasız masum Müslüman köylerine saldırarak halkı katletmeye başlamışlardı. İşte bu gelişmeler karşısında bölge insanı kendini savunmak zorunda kalmıştı.

Bunların teşkilatlanmasında Samsun’daki Rum komitesi ve bilhassa Rum metropoliti Germanos’un payı büyüktü. Seferberliğin başında olduğu gibi Kurtuluş Savaşı sırasında da Rumlar ve Ermeniler bilhassa Samsun yöresinde çeteler teşkil ederek soygun ve tecavüz hareketlerine girişiyorlardı. Bunların teşkilatlanmasında Samsun’daki Rum komitesi, Pontus Cemiyeti ve bilhassa Rum metropoliti Germanos’un payı büyüktü. Pontusçular, Karadeniz bölgesindeki Rum nüfusun sayısını arttırmak için, Rusya’da yaşamakta olan Rumları buralara göç ettirmekte, yerli Rumları da İngilizlerin de yardımıyla silahlandırmaktaydılar.

Samsun Metropolit vekili bazı kışkırtma ve kötülük olmasını isteyen sözler sarf etmişti. Rum halka, yakında İstanbulun Türklerden alınacağı ve şehrin taksim edileceği yolunda kötülük isteyen haber ve beyanlar veriliyordu. Gelecekte köylerinin yağma ve tahribten korunması için toplanmağa davet teşvik eylemiştir. Vaki olan tahrikler üzerine Hristiyan köylerinde münferid bir durumda dolaşmakta olan çeteler 30-40 ar kişilik çetelerle çeşitli mevkilerde toplanmışlar iken, daha sonra yiyecek bakımından düştükleri sıkıntılardan dolayı dağılmaya başlamışlardı^[1].

Birinci Dünya Savaşı’nda Çarlık Rusyası Karadeniz sahillerine çıkarıp, Rumlara verdiği silahlardan başka, mütarekenin ardından Samsun’a çıkan İngilizler, sadece Samsun’da Rumlar’a 10.000 silah dağıtmıştı. Pontus Teşkilatı, kaçakçılık yoluyla çok sayıda silah getirmişti. Böyle önemli bir düşman silah deposunu ordusu ve sahil korumalarının arkasında kalması güvenlik ve ülkenin selameti için tehlikeli idi. Bu bakımdan İstanbul Hükümeti de Ankara gibi bazı önlemler almak yoluna gitmişti. İlk etapta, bu silah depolarının kaldırılması ve halkın silahtan tecridine lüzum görülmüştü. Bir beyanname ile belli bir süre içinde mevcut silahların hükümete teslimi istendi. Hükümetin bu haklı girişim ve isteğine Rumlar uymamış ve rızalarıyla hükümete hiçbir silah teslim etmemişlerdi. Silahlarını teslim etmeyen pek çok Rum, silahlı olarak dağlara kaçarak, eşkıya çetelerine katılmışlardı.

[1] Dahiliye Nezaretinden Canil Mutasarrıflığına gönderilen 16 Şubat 1920 tarihli şifre yazı : BOA, DH-ŞFR, D. 107/85

Bu arada İngilizlerin keyfi uygulamalarının ardı arkası kesilmiyordu. Nitekim Trabzon valisi Mehmed Galip Bey tarafından 4 Mayıs 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderilen şifre telgrafhane dehşet vericiydi. Samsun'da bulunan İngiliz mümessili 2 Mayıs'ta Ordu'ya gelerek hapishaneyi gezdi. Mevcut tutuklulardan üçünün tutukluluk sürelerinin 7 ayı geçmiş olduğu anlaşılınca, usulen bu gibilerin 5 aydan fazla mevkufiyetlerinin caiz olmadığını söyleyerek bu mahkûmları serbest bıraktırdı. Mümessil, 3 Mayıs'ta Trabzon'a geçerek, buradaki hapishaneyi gezmiş, tutukluluk süreleri geçmiş olan tüm mahkûmların tahliyelerini ısrarla istedi. Ancak bu tarz hareketle tutukluların tahliyesinin uygun olmadığını söyleyen Trabzon valisi, bu şekilde tahliyeyi gerektiren mahkûmlar varsa, isimlerini gösterir bir cetvelin valilik makamına verilmesini istemiştir. Ayrıca cetvelin verildiği dakikadan itibaren 48 saat sonra tahliye işlemlerinin derhal başlayacağını, ancak bunun da valilik makamınca yerine getirileceğini bildirmiştir [2]. Vali, bu 48 saatlik süre tayini konusunun Dahiliye Nezaretinin keyfiyetten haberdar edilmesi maksadına matuf olduğunu, yine de hükümetin haysiyetini muhafazaya yönelik bu tedbir ve karar dairesinde hükümetin 6 Mayıs 1919 tarihi itibarıyla cetvel halinde isimleri tespit edilen 44 kişinin tahliyesine başlanacağını ilgililere bildirmiştir [3].

Samsun'daki İngiliz subayı, Samsun hapishanesinde altısı hırsızlık ve yedisi katilden sanık ve suçlu 12 mevkuf Rum'un tahliyesini ve tutuklular arasındaki hastaların Amerikan Kızılhaç idari heyeti altında bulunan hastahane ve yaralı olanların kendilerine gönderilmelerini istiyordu. Oysa adli kararlar tutuklanmış olanların idari tahliyesine imkan bulunmadığı gibi çoğu cani ve katil olan tutuklular arasındaki bulaşıcı hastalıklara sahip olanlar da vardı. Hastaların bir derece daha itina edilmek kaydıyla hapishane içerisindeki hastahane tedavilerinin zaruri olduğu; yine de taleplerinde ısrar veyahut fiili teşebbüste bulunulması ihtimaline karşı yapılacak muamelenin süratle bildirilmesi isteniyordu.[4]

Üstelik Osmanlı Hükümeti, Samsun'daki İngiliz mümessilinin tahliyesini istediği Rum mahkûmlarının durumunun "te'cil-i mücazat kararname" nin kapsamına girmediğini[5] 10 Ağustos 335 tarihli yazı ile cevap veriyordu[6]

[2] BOA, DH-KMS, D. 50-2, nr. 20, lef. 14

[3] Aynı belge

[4] Samsun Mutasarrıfı Edhem imzasıyla 26 Mart 1919 tarihinde Dahiliye Nezaretine çekilen şifre telgraf

[5] Te'cil-i mücazat kararname daha önce burada tatbik edilmiş olup, Samsun İngiliz mümessili Mösyö Horst'un tahliyesini talep ettiği 44 kişi bu kararname ile ilgisi yoktur. Ancak bu 44 kişiden biri 9 Mayıs 1919 tarihinde Divân-ı Harpten tahliye ve bir diğeri de 5 Mayıs 1919'da 15 sene mahkûm edilmiş olup gerikalan 41 kişinin 27 sinin gerek tedkik tarihlerinden ve gerekse evraklarının mahkemeye tevdi tarihine nazaran tevkiflerinden beri henüz 5 ay geçmiş olduğu sorgulama savcılığından verilen tezkerede ifade ediliyordu.

BOA, DH-KMS, D. 50-2, nr. 20, lef. 16 Trabzon mahrecli 7 Mayıs 1919 tarihli çok acele kaydı konulan şifre telgrafname

[6] Hariciye Nazırı müsteşarı imzasıyla 24 Nisan 1919 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderilen yazı: BOA, DH-

Bu arada 22 Nisan 1919'da Mösyö Horst'la Fransız subayı tarafından tahliye edilen 28 mahkûmdan 22 si mülkiye hapisanesinden, 6 sı Divân-ı Harb tevkifhanesindedi. Mülkiye hapisanesinden tahliye edilenlerin tamamı genel aftan yararlanmayanlardan olduğu ve bunların 17 sinin katil ve birinin zorla tecavüz, 4 nün hırsızlık ve gasp suçundan mahkûm oldukları tesbit edilmişti. Askeri tevkifhaneden tahliye edilen 6 kişiden biri cinayetten sanık olouğundan genel aftan yararlanmadığı, silah kaybetmek maddesinden mevkuf olan iki kişinin genel aftan yararlandıkları, diğer üç kişinin tutuklanma sebepleriyle, genel aftan yararlanıp yararlanamayacakları hakkında Bafra savcılığıyla devam etmekte olan muhaberenin henüz neticelenmediği 15. Fırka kumandanlığından bildiriliyordu [7].

Bu konuyla ilgili olarak Trabzon Valisi Arif Beyin 7 Haziran 1909 tarihinde Dahiliye Nezaretine göndermiş olduğu telgrafta Marsilya'dan Samsundaki Pontusculara silah ve cephane yardımı yapıldığı açıkça görülüyordu [8].

Yine, Samsun limanına gelen Yunan Kızılhaç gemisinden çıkarılan 52 parça eşya İngiliz askerlerinin müdahale ve yardımıyla gümrükçe muayene ettirilmeksizin geçirilmişti. Bu durumdan büyük rahatsızlık ve endişe duyan Türk makamları, olayla ilgili tutmuş oldukları zabıt varakasını bir suretini Osmanlı Hükümeti'ne göndererek gelişmeler hakkında bilgi vermişlerdi [9].

“Dahiliye Nezaret-i Aliyyesine

Yunan Salib-i Ahmer vapurundan çıkarılan elli iki parça eşyanın muayene-i rusumiyesine mümaneat olduğuna dair nezaret-i aliyelerinin idare-i umumiye-i dahiliye müdüriyetinden Muharrem 19 Mayıs 335 tarihli 18361/972 numaralı tezkeresine istinaden sabk-eden işara cevaben İngiltere fevkalade komiserinden alınan 5 Temmuz 1919 tarihli ve 1202 numaralı takirde mevzu bahis olan eşyanın Samsun'a ihracında bir İngiliz Zabiti tarafından muayene edildiği ve bunların kamilen Salib-i Ahmer'e ait malzemedden ibaret olduğu anlaşıldığı bildirilmiş olmakla icab-ı halin ifasına himmet buyurulması lüzumunun beyanına musaberet edildi. Efendim^[10]”

Yunan Salibi Ahmer vapurunun gümrük muayenesine İngilizler tarafından engel olduğu anlaşılıyordu. Ancak görülen o ki muayene bir İngiliz askeri tarafından yapılmış ve kontrol neticesinde eşyaların Salibi Ahmer'e ait olduğu

KMS, D.50-2 / 20, lef. 4

[7] BOA, DH-KMS, D. 50-2, nr. 20, lef. 8

[8] B.O.A. , DH-MU-İ , 19-1/30 EK:7

[9] Canik Mutasarrıfı Hamid imzasıyla Dahiliye Nezaretine gönderilen 8 Mayıs 1919 tarihli telgraf sureti için bk.BOA, DH-İ/UM, D.19-1, nr. 30, Ek : 7

[10] B. O. A , DH-İUM, 20-22, nr. 81 Ek:2

tespit edilmişti. Fakat bu İngiliz askerinin yaptığı muayenenin ne kadar gerçekçi tartışma götürürdü^[11] Açıkçası Yunan Kızılhaç Gemileri ile silah ve mühimmat taşınıyordu.

Amerikan Koleji'nde ayrılıkçı Pontus Rum Cemiyeti'ne ait çok sayıda belge ve harita, Yunan bayrağı ve Pontus'la ilgili armalar ve belgeler ele geçirildi. Pontus hareketine temel olan bu kışkırtıcı belgelerin ele geçirilmesiyle, kolejin sorumlu Amerikalı yöneticileri yurtdışına zorunlu olarak gönderildi. Bu baskından sonra, Pontus Cemiyet'nin çalışmaları daha etkin bir biçimde denetlendi. Ortodoks din adamları daha ciddi olarak izlemeye alındı. Çeteciliğe yardımcı olan kimi Rum köyleri boşaltıldı. 1922 yılı başında, Rum çetelerinin faaliyetlerinin ve ayaklanmanın bastırılması için TBMM hükümeti kesin harekâta başladı.

Pontus devletinin kurulması için itilaf devletleri askerleri de Rumlara gerekli yardımı yapıyorlardı. Silah sevkiyatından Rum eşkiyasının saklanmasına, Yunanistan'dan göçen göçürülen Rumlara yerleştirilmesine kadar her türlü yardımı yapmaktadırlar. Merzifon'daki Amerikan Kolejinin Pontusçular tarafından kullanılması ve İngiliz askerlerinin bunlara yardım etmesi aşağıdaki Dahiliye Nezaretine çekilen şifre telgrafnamelerde de açıkça görülmektedir.

(Merzifon Kaymakamlığının işaretine atfen işaret olunmuş Amasya Mutasarrıflığından alınmış telgrafnamede) her gün onbeş yirmi arabayla ve İngiliz askerlerinin muhafazası altında muhteviyatı meçhul sandıklarla mevad gelmekte olduğu bildirilmiş, ayrıca Ulukışla'dan Amerikan otomobilleriyle merkeze birçok sandıklar geliyor. Gerçi "bazı otomobillerde dakik ve şeker, müskirat vesaire varsa da bazılarında bulunan sandıkların şüpheli olduğu halde muhteviyatına vakıf olamıyoruz. Gayet mahrem surette tarassut ve tecessüs ettirilmekte ve bu hususta icab eden başka tedabire mahramane tevessül olunacaktır. Bazı kimselerin rivayetinin sahtı farz olursa bu sandıklardan esliha ve cephaneye ve masadd-ı infilakiye olacaktır ki, bu sıra Ermeni milliyetçilerinin kesretle gelmekte olmaları ve bir taraftan da dersaadete gitmek vesilesiyle buradan sebat etmekte oldukları ve vasiyetlerindeki bazı tebeddülât mezkur sandıklarda eslihanın bulunduğu ve fırsat düştükçe ifsadat hazırlıklarında olduklarına ihtimal tevliid ediyorsa da bu ihtimal mücerred üzerine hafien tarassuttan başka şimdilik çare yoktur. Baktaki gerek Merzifon'dan, gerek Samsundan, gerek merkezden ne gibi malumat alınırsa arz edileceği bedihidir. Bu hususta olunacak muamelenin işaretine ve icab edenlere emr ve iradesine müsaade buyurulması ma'ruzdur.^[12]

1919 Haziran 1335

[11] B. O. A. , DH-İUM, 20-22, nr. 81 Ek:2

[12] B. O. A. , DH- KMS , 53-1/41 , Ek :4

Vali Vekili Kadı Hasbi

Amasya mutasarrıflığından alınan şifre telgrafnamede Merzifon'da bulunan İngilizler Ermeni ve Rumlara sıkı temasta buldukları ve Ermenilerden yüz nefer kayd ettikleri ve şaki Karaköylü Yango'nun teşkilatta bulunduğuna ve İngilizler Merzifon'da altmış kişinin tevkifi için defter yaptıklarını haber alındığı^[13] Merzifon Kaymakamlığından yazıldığı ve Gümüşhacıköy Kaymakamlığından alınan telgrafta dahi mezkur Karaköy'e giren bir İngiliz zabiti Karaköy Rumlarının bir fenalık yapmamaları temin edildiği cihetle o Karye Rumları hakkında takibat yapılmaması beyan olunduğu ifade olunmuş telgrafnamesinde dahi Havzada bulunan Müfettiş Paşanın emriyle Karaköy'e bir piyade alayı vurut ederek abluka edilip taharriyatı iptidar olunduğu ve şakilerden kimse zuhur etmeyip ancak Esnay-ı taharriyatta Merzifon'da düveli itilafiye mümessili Amerikalı "Keçil" otomobil ile oraya gelerek taharriyatı men etmek teşebbüsünde bulunmuş ise de istima edemeyerek taharriyata ikmali diğer telgrafnamede dahi Merzifon'daki İngiliz kontrol zabiti vakitli vakitsiz, ruesayı memurini mülkiye ve erkanı askeriyeden arzu ettiklerini nezdine celbe teşebbüs ve muhtelif sualler dermiyan eylediği ve bu hal haysiyeti memurini muhil badema bu suretle celbe tevessül olunduğu halde girmeyerek ta'hiren sual edilmesi dermiyan edileceği işar kılınmıştır. Mutassarrıflığa bazı talimat verilmiştir. Bu zabitlerin hükümete ve hükümetin bunlara karşı vazife ve vaziyeti malum olmadığından ehvali mezkurede kaymakamlara ittihaz edecekleri hattı hareketin işarı buyurulması ve fedai ve komite teşkilatı keyfiyetleri Amerikalılar tarafından ihhal edilen sandıklar muhteviyatın esilihadan ibaret olacağı ihtimalini tezyid ettiğinden bu babda ne gibi tedbir ittihazı lazım geleceğini mahremane bir talimat verilmesi maruzdur.^[14]

8 Haziran 1335

Dahiliye Nezaret-i Celilesi Canib-i Aliyyesine

Mar'uz-u Çakerleridir ki

10 Mayıs 1919 tarihinde Samsun limanına vurud iden "İmrani" namı paki vapuruyla manifesto dahili olarak Marsilya'dan tahmil olunmuş olan Fransızca araba markalı iki sandık mermeri hamın gümrükçe hin-i ihracında bir adedinin çatlakça olmasından ve kafesten mamul sandukçaya vazı ve etrafı talaş ile muhafazalı bir surette iki aded taş olduğu haricen görülmekte ve taşların arasında alçıyla muhat tahtadan mamül sandık deruda esliha-i memnua ve mevadd-ı

[13] Sivas vali vekili kadı Hüseyin imzasıyla, 1 Haziran 1919 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderilen telgraf: BOA, DH-KMS, 53-1/41, Ek :3

[14] B. O. A., DH-KMS, 53-1/41, Ek :5

muharribenin mevcudiyeti mahsus olup vurudu tarihinden beri bu taşlara kimse sehabet etmemekle beraber manifestoyu da İmra muharrer ve sahibinin meçhul olduğu cihetle Samsun Rusumat Müdürlüğünden müracaat vakıası üzerine meclisi idare-i livadan iğzam olunan bir igfa ile Polis Komiseri ve Pake Kampanyası Acentası hazır oldukları halde mezkur taşlar kırdırılarak derunlarında onikişer aded ma çakmak Yunan süvarisine mahsus kısa garra tufengi zuhur ettiği alel husus tutulan zabt varakasında gümrük memurlarına teslim ve zikr olunan tüfeklerin dahi esliha-i memnua dan olmasına binaen cihedi askeriyyeye tevdi edildiği ve bu babda icrası muktazi tedkikattan bir tafsil ifası hususi mezkur müdüriyete yazıldığı gibi polis komserliğine de tebliğatı icra olunduğu Canik Mutasarrıflığından alınan tahriratta işar kılınmış olmakla olbabda ve her halde emru ferman hazreti murulemrendir.^[15]

Trabzon Valisi Arif7 Haziran 1919

Diğer taraftan Fransız ve İngilizler Trabzon, Samsun ve Sinop kıyılarındaki Rumları kışkırtıyor, Amerikalılar da Pontusçulara alet oluyorlardı. Nitekim Mondros Mütarekesi'nin ardından bir Fransız, üç İngiliz savaş gemisinden oluşan İtilaf filosunun Karadeniz kıyılarına yaptığı gezi Pontusçuları cesaretlendirmiş, tedhişçilerin faaliyetlerini arttırmalarına yol açmıştı ^[16].

Giresun Rumları 8 Mayıs 1919 sabahı sözde doktor ve ilaç getiren, gerçekte silah ve komiteci getirdiğinden şüphe edilmeyen Yunan Kızıllaç'ının gemisini Yunan bayrakları ve orkestra ile karşılamışlardı. Karşılıycılar arasında Osmanlıya bağlılığından dolayı Padişahın nişan alan Panayot oğlu Murat ile yine Osmanlıya bağlılığını her zaman dile getiren Giresun metropolidi Lavrandiyos Efendi de vardı ^[17] Giresun Metropolitisi Lavrandios ve Patrikhanede görevli Yovakim devlet aleyhine çalışıyorlardı^[18]

Türk ordusunun Yunan saldırılarına karşı müthiş bir mücadeleye devam ettiği ve Karadeniz sahillerinin Yunan donanmasının tehditi altında bulunduğu ve sahilde bir Yunan kuvvetinin çıkması muhtemel bulunduğu önemli bir zamanda Pontus Teşkilatının çeteleri, Müslüman halka karşı tecavüzlerini arttırıyorlardı.

25 Mayıs 1920'de Giresun limanına gelen Yunan bandıralı bir gemi, Rus sahillerinden topladığı kaçakları Giresun'a bırakmıştı. Bunlar, vaktiyle askerlikten kaçmış Rumlardı. Beraberlerinde getirdikleri sandıklar arasında silah

[15] B.O.A. , DH-MU-İ , 19-1/30 EK:7

[16] Sebahattin Özel, Milli Mücadele'de Trabzon, T.T.K., Yay., Ankara 1991, 42

[17] Özel,43

[18] BOA, DH-KMS, D.55-2 / 7, Lef. 2

ve cephane de bulunuyordu. Merzifon'a gelen sandıklarda 5 silah bulunmuş ve bunların Hristiyanlara dağıtıldığı daha önce Kafkas Fırkası kumandanlığından bildirilmişti.^[19]

Sivas vali vekili tarafından 9 Haziran 1919 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderilen şifre telgrafname durumun vehametini ortaya koymaktaydı: Merzifon'a gelen sekiz arabanın tamamı sandıklar olup, üzerlerinde Amerikan markaları vardır. Bu arabalar çeşitli aralıklarla kasabaya gelmekte, ancak arabaların geldiği sırada silahlı Hind askerlerinin belli noktalara dağıtılmaları, bunların içinde silah olduğu düşüncesine varılmıştır. Şimdiye kadar gelmiş olan silahların Rum ve Ermenilere teslim edilmekte olduğu, bu durumun şahidi olan Merzifon kaymakamlığının verdiği bilgilere atfen Amasya mutasarrıflığından bildirilmektedir.^[20]

Ayrıca memleketin hayatı ile ilgili olan bu meselede ne gibi tedbrilerin alınmasının lazım geleceği meçhuldü. Çok dikkat çekici olan bu konu, Avrupa Konferansında Şark vilayetlerinin durumu müzakere edildiği bir sırada, Rum ve Ermenilerin asayiş ihlal ve katliama teşebbüs edecekleri elde edilen delillerden anlaşılmaktadır. Düzenli bir teşkilata sahip olan bu çetelerin yapacağı tahribatı önlemek için karşılık verilmesi gerekli görülmüş yakın merkezlere de bazı tavsiyelerde bulunulmuşsa da bu gibi muhtemel olaylara karşı tedbir alınması önemle rica ediliyordu.^[21]

Merzifon ve Gümüşhacıköy'de yapılan tahkikat sonucunda, Amerikalılar ve İngilizlerin cephane, tüfenk, makineli tüfenk ve iki toparlak getirmiş oldukları anlaşılıyordu. Açılan sandıklarda makineli tüfenk açıkça görülmüştü.^[22]

Amerikalılarla İngilizler tarafından Merzifon'a silah getirildiği ve bunların Rum ve Ermenilere dağıtıldığı hakkında evvelce Sivas valiliğinden Dahiliye Nezaretine gönderilen bilginin tahkikatı konusunda Merzifon'a gidip dönen Amasya Jandarma tabur kumandanının verdiği raporda, Rum ve Ermenilere silah dağıtıldığı keyfiyeti mertebe-i sübuta vasil olamayacağı ve ancak Hristiyanların yabancılar tarafından pek ziyade iltizam ve himaye edildiği anlaşılıyordu.^[23]

Tebdil-i kıyafet etmiş iki Yunan subayı tarafından Gümüşhacıköy civarında karaya silah ve cephane çıkarılarak, teşkilat yapılmakta olduğu haber alınmıştı.

[19] Sivas Valisi REŞİD İMZASIYLA Dahiliye Nezaretine çekilen 20 Temmuz 1919 tarihli şifre telgraf; BOA, D. 54-2, nr. 65, lef. 3

[20] BOA, DH-KMS, D.54-2 / 65, lef. 2

[21] aynı belge

[22] Amasya Jandarma Tabur kumandanlığının 24 Temmuz 1919 tarihli raporu. BOA, DH-KMS, D.55-2 / 7, lef. 4

[23] Sivas Valisi Mehmed Reşid (Paşa) İMZASIYLA, Dahiliye Nezaretine çekilen 3 Ağustos 1919 tarihli "mahrem" kaydı konulan telgrafi

Bu bölgede İngiliz kontrol memuru tarafından bir karışıklık ortaya çıkmasından endişe duyulduğuna dair, 3 ncü kolordu komutanlığının haberine atfen bildiriliyordu. Bu konuda alınması gereken tedbirlerin acilen tatbik edilmesi, ancak bir olay ortaya çıkmasına meydan verilmemesi isteniyordu^[24].

19 Temmuz 1921’ de Samsun ve Giresun önünde dolaşan Yunan gemileri 20 Temmuzda Trabzon önüne gelerek şehri kırk dakika süreyle topa tutmuşlar, sahil bataryalarımızın etkili ateşi karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardı.^[25] Yunanlıların Enosis adlı gemisinin Trabzon’da Osmanlı askerleri tarafından zabt edilmesi üzerine Yunanlılar buna misilleme olarak Karadeniz’deki Türk limanlarını ablukaya almak için Yalova’dan bir grup Yunan gemisini hareket ettirmişti . Haziranın ilk yarısında Karadeniz’in hemen her tarafında Yunan donanmasının devamlı hareketleri görülmüş ve 7 Haziran 1922’ de Samsun bombardıman edilmiş , Yunan donanması rastladığı pek çok kayık ve benzeri küçük tekneyi batırmış , mürettebatlarını esir etmişti.^[26] Yunanlılar Karadeniz ve Samsun Sahillerini bombardıman ederek düşündükleri hedeflerine ulaşamamışlardır. Buna en büyük etken ise Samsun’a Felah Grubu tarafından gönderilen cephane ve toplardır. Kasım 1921 de 8.8’lik toplara mahsus kürsü ve 16 adet yedek malzeme Samsun’a gönderilmiştir. Ayrıca yine Felah Grubu tarafından Yavuz bataryalarına mahsus zayıf tesirli 150 adet tahrip mermisi ile , altı sandık içinde 18 adet tenvir mermisi “Minevra” vapuru ile Samsun’a gönderilmiştir.^[27] İşte bu el altından yürütülen faaliyetlerle Yunanlıların saldırıları akim kalmıştır. Yunan hükümeti Osmanlı Devletinin aleyhinde propaganda yaparak Avrupa’yı kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır. Müslüman tebayı tahrik etmişler ve Müslümanların Rumları katlettiğini söyleyerek Müslümanları cani, kendilerini mazlum göstermeye çalışmışlardır.

Ancak Temmuz 1919 sonlarında Osman Ağa kendisi hakkında “aff-ı şahane” nin çıkması üzerine Giresun’a dönmüştü. Giresun’a dönüşünü takiben belediye başkanlığı görevini tekrar yürütmeye başlamıştı. O’nun dönüşü yöredeki Pontus faaliyetlerine indirilen en büyük darbe olmuştu. Artık gemilerle Giresun sahillerine göçmen adı altında çıkarılmak istenen Rumların geri çevrilmesine başlanmıştı.

[24] Dahiliye Nezaretinden Sivas Valiliğine ve Samsun mutasarrıflığına gönderilen 27 Ocak 1920 tarihli şifre yazı: BOA, DH-ŞFR, D.106 / 130

[25] Akşam , 19 Temmuz 1921, 1014

[26] İkdam , 29 Haziran 1922, 9082

[27] Metin Ayışığı, “Atatürk’ün En Büyük Eseri Türkiye Büyük Millet Meclisi” Türk Dünyası Tarih Dergisi, Nisan 1994, 95-96

Bu arada Rusya sahillerinden küçük bir Ukrayna gemisi, Trabzon sahillerine gelmiş, bir müddet bekledikten sonra, yolcuları arasında bulunan ve Trabzonlu olmayan 71 Rum'u Giresun'a çıkartmak istemişse de, halkın karşı koyması üzerine başarılı olmayarak tekrar Trabzon'a dönmüştü. Ancak Trabzon vilayetince kabul edilen bu yolcular, 9 Ağustos 1919 tarihinde gemiden çıkmaları sağlanmıştır. Bunun üzerine hükümet, bu konudaki tebliğler ve alınan kararlara aykırı olarak kabul edilmiş olan bu Rumların geldikleri yerlere iadesiyle, neden kabul edildiklerinin bildirilmesini istemiştir.

Bütün bunlara karşılık Giresun ve yöresindeki halk, içinde bulunduğu tüm olumsuz şartlara rağmen gerek bölgeye yönelik tehditler, gerekse Anadolu'nun diğer bölgelerindeki işgaller karşısında son derece duyarlılık göstermişti. Bölge halkı Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin saflarında tek vücut olmuş, mücadeleye atılma konusundaki kararlılığını tüm Milli Mücadele boyunca ortaya koymuştu.

İzmir cephesi hakkında General Milne tarafından ita edilen raporun bugün ve gelecek için dikkat çekecek ve önemde bulundurulması konusunda, Harbiye Nezaretince hazırlanan tebliğ ve tamimce 15. kolordu kumandanlığından gönderilen cevapla gönderilmiş olan telgraf suretleri ekli olarak takdim edilmiştir. Şark vilayetlerinde huzur ve güvenliğin sağlanması ve devamı ne derecede şayan-ı temenni ise, Batum'da toplanan ve akın akın Karadeniz sahillerine çıkarılan ve bu tecavüzü "Sâlib-i Ahmer" adı altında örtme ve ihza eden ve sadece huzur ve düzeni ihlal olan asıl maksadları (melanetkarane maksadı) memleketin içlerine silah ve cephane kaçırmak ve kaçtırmak olan Rum çetelerinin faaliyetlerini önlemek için vilayetlerce de gerekli olan tedbirlerin alınması taht-ı vücutta görülmektedir. Bunun için sorumlulara gerekli tebligatın yapılması şarttır ^[28].

Aynı zamanda Fransız ve İngilizler Trabzon , Samsun ve Sinop kıyılarındaki Rumları kışkırtıyor, Amerikalılarda Pontusçulara alet oluyorlardı. Hatta Mondros Mütarekesini takiben bir Fransız üç İngiliz savaş gemisinden oluşan İtilaf filosunun Karadeniz kıyılarına yaptığı gezi Pontusçuları cesaretlendirmiş, tedhişçilerin faaliyetlerini artırmalarına yol açmıştı.^[29] Yine 9 Mart 1919da ikiyüz kişilik bir İngiliz müfrezesinin Samsunu , 30 Martta Merzifon'u işgal etmesi Samsun ve dolaylarında bir Pontus Hükümetinin kurulmasını teşvik amacı taşımıştı.^[30] Samsun yöresindeki bu İngiliz işgali bölgedeki Pontusçuları iyiden iyiye cesaretlendirmişti.

[28] Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa tarafından 30 Ağustos 1919 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderilen yazı için bk. B.E.O. DH-KMS, D. 55-2, NR. 7, lef. 4

[29] Tansel, Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I, Ankara 1991, 99

[30] Tevfik Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da (1919-1921) Kent Basimevi, Ankara 1981, 32

Telgraftan da anlaşıldığı gibi Marsilya'dan Samsundaki Pontusculara silah ve cephane yardımı yapıldığı açıkça görülmektedir.^[31] Samsundaki Rumların kurmuş oldukları bir komitenin üyeleri Samsun ve Trabzon sahillerini bombalayarak asayiş bozmalarının neticesinde yabancıların müdahalesini sağlamak için yapmış oldukları faaliyetleri anlatan 18 Mart 1917 tarihli şifre telgrafname aşağıda yer almaktadır.

Şifre Telgrafname

Mahreci : Samsun

Samsunda bulunan Rumların teşkil ettikleri komite efradından yüz kadar eşhasın Fatsalı Hacı Gorgoroğlu Nikolanın ve ismi bilinmeyen diğer bir Rum'un motorlarıyla vesair vesaitle Trabzon ve Canik sahillerine çıkarak müdahale-i ecnebiyeyi davet maksadıyla asayiş ihlale karar verdikleri istihbarı vakıa atfen Trabzon vilayetinden 24 şubat 35 tarihli şifre ile bildirilmiş ve müteyakkız ve mütebassır bulunulması lüzumu icab edenlere tebliğ edilmiş idi. Bugün Fatsa Kaymakamlığından alınana telgrafnamede ittihaz edilen tedabire Rumen mezkur motorun hamil olduğu eşhasın geceleğin gelerek sahile çıkmağa muvaffak oldukları bildirilmiş ve Terme Kaymakamlığından Çankeriş Karyesine yirmi mütecaviz Rum eşkiyasının geldikleri ve nereden gittiği anlaşılmadığı bildirilmiştir. Her iki kazadan mevcut jandarma kuvvetlerinin eşkiyayı merkumeyi takip ve tenkil ademi keyfiyeti anlaşılmıştır. Birer nizamiye müfrezesinin tertip ve sevki ehemmiyetle üçüncü kolordu ve onbeşinci fırka kumandanlarına yazılmış ve askeri kuvvetleri yetişinceye kadar eşkiyayı merkumenin ika- ı şer ve mazarratı mümanatına muhalefete sarf-ı mahsal gayet olunması mahalleri kamakalıklarına bildirilmiş oldukları maruzdur.^[32]

18 Mart 1335 (1919)

23 Temmuz 1919

Ermeni çeteleri de gerektiğinde Rumlar'a dayanıyor ve Rumlar gerektiğinde bu Ermeni çetelerinden yardım istiyorlardı. Çarşamba kazasında Ermeni çetelerinin 1920 sonuna kadar yapmış oldukları olayların sayısı 15'i bulmaktadır. Çarşamba kazasında, Rum çetelerinin fazla bulunmaması dolayısıyla fazlaca öldürme olayı

[31] Kurt, Yılmaz, "Pontus Meselesi", TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayını, Ankara 1995, 68-69

olmamış ise de, bu kaza içerisindeki köylerde Rum çetelerinin de katılımıyla yine 335 ev ve 2 cami, 2 okul ve 24 samanlık, ki toplam olarak 382 bina yakılmış ve tahrip edilmiştir. Bunlardan başka 1920 yılı sonuna kadar 2 öldürme, 3 çiftlik yakılması, 2 ırza tecavüz, 100 değişik hırsızlık ve gasp olayı yapılmıştır.

Terme köylerine gelince: Bu küçük kazada 1920 yılı sonuna kadar yapılan 6 tür olayı gerçekleştiren 27 şakiden 13'ü Rum, 14'ü de Ermenidir. Bu olaylar içerisinde iki tane de adam öldürme olayı da vardır.

SONUÇ

Pontus meselesi alınan önlemlerle ancak 1923 Şubatında ortadan kaldırıldı. Yunanistan ile yapılan 30 Ocak 1923 anlaşmasına uygun olarak bölge Rumlarının göçmesine izin verildi. Türk Genelkurmayının verdiği sayılara göre 11.118 çeteci öldürüldü. Rum çetelerince öldürülen Türk köylülerin sayısı 1817'dir. İstiklal mahkemesi Pontus olayına katılmak ve kışkırtmak suçundan üçü Müslüman 174'ü Rum 177 kişiyi idam etti. İsyân eden ve Pontus devleti kurmak için T.B.M.M ordularına karşı savaşan Rumların içerilere göçü sırasında ne kadar Rum öldüğünü tesbit etmek bir hayli zordur. Birinci Dünya savaşı nedeniyle yapılan bu tehcirlerden Ermeni, Rum kadar Türkün de öldüğünü bir gerçektir. Savaş açlık, salgın, hastalık, soğuk ve ulusların birbirine olan ve İngiltere, Rusya tarafından körüklenen kinleri yüzbinlerce insanın ölümüne yol açtı. Bütün uluslar ızdırab çekti. Stefanos Yerasimos "Pontus meselesi ulusal ilkelerin, çok uluslu bir devlete uygulanmasından kaynaklanan sapıtmaların iyi bir örneğidir" diyor. Rumlar dış tahriklerle büyük davalar, Türkler anavatanlarını kurtarmak gibi tek bir amaç uğruna savaştılar. 1914-1923 arası bu mücadelenin önemli bir tarihini oluşturdular.

Mütareke döneminde Trabzon ve çevresinde daha önce Rusların organize ettiği Pontus çeteciliğini örgütlenme ve faaliyete geçirme görevini Yunanistan üstlenmişti. Bu iş için görevlendirilen subaylar bölgeye Kızılhaç heyetleriyle gönderilmekteydi. Yunan Kızılhaç Gemileri ile de silah ve mühimmat taşınyordu.

İngilizler, Rum çetelerinin gelişme ve girişimlerine hoşgörüyü bakıyor, hatta destek vererek kıkırtıyorlardı. Bu anlamda ardı arkası kesilmeyen keyfi istek ve uygulamalarla yerel ve mülki yöneticileri zor durumda bırakıyorlardı.

Bölgenin Rum halkı Milli Mücadele için büyük tehlike oluşturmuş, çocukları

Yunan ordusunun Pontus alayına gönüllü katılmışlardı. Yapılan aramalarda propaganda, örgütlenme belgeleri ve silahlar ele geçirilmiştir.

Geçmişini bilmeyen, ya da geçmişini unutan, unutturulan milletler çok büyük tehlikelerle karşı karşıya kalacaklardır. Dün bu topraklarda oynanan oyunlar ve senaryolarını gerçekleştirmek için ellerinden geleni ardlarına koymayan dış güçler, bugün de çalışmalarına devam etmektedirler. Biz, büyük bir milletiz; birlik ve beraberlik içinde, tarih bilinci ile şuurlanmış olarak her türlü tehlikeyi bertaraf edebilecek güce sahibiz.. Bu gücü de Büyük Atatürk'ün ifadesiyle damarlarımızdaki asil kandan almaktayız.

KAYNAKÇA

BOA, Dahiliye Nezaret Kalem-i Mahsus Evraki

BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi

BOA, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Kalemi

Akşam,1337, İstanbul

İkdam,1338, İstanbul

Vakit, 1338, İstanbul

Ayışığı, Metin, “Atatürk’ün En Büyük Eseri Türkiye Büyük Millet Meclisi” *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Nisan 1994

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu’da (1919-1921)* Kent Basımevi, Ankara 1981

İnal, Mahmut Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul 1953

Kurt, Yılmaz, “Pontus Meselesi”, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayını, Ankara 1995

Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, I (Çev. Nimet Arsan), Ankara 1989

Özel, Sebahattin, *Milli Mücadele’de Trabzon*, T.T.K., Yay., Ankara 1991

Tansel, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*,I, Ankara 1991

Pontus'çu Faaliyetlerde Batılı Devletlerin Rolü

Prof. Dr. Mehmet OKUR

Karadeniz Teknik Üniversitesi / TRABZON

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa devletleri arasında artan emperyalist rekabet ve bu devletlerin azınlıkları kullanarak Osmanlı coğrafyasını parçalama ya da nüfuz elde etme girişimleri, azınlıkların da Avrupa devletlerinden destek alarak siyasi hedeflerini gerçekleştirmek istemeleri gerek geçmişte gerek günümüzde önemli sorunların kaynağını oluşturmuştur. Zira Avrupa devletleri ile Osmanlı Devleti'ndeki azınlıklar arasındaki işbirliği geçmişte Türklere yönelik çete faaliyetleri ve asayişsizlikler günümüzde ise uluslararası alanda Türkiye'ye karşı kullanılan çeşitli sorunlar ortaya çıkarmıştır. Ermeni sorunu ve Pontus Rum sorunu bunların başında gelmektedir.

Avrupa Devletleri XIX. yüzyıldan itibaren Rum ve Ermenilere milliyetçilik aşılama ve onların dini, sosyal ve ekonomik müesseselerini bu amaca hizmet edecek hale getirmeye çalışmışlardır.^[1] Avrupa Devletleri'nin bu çalışmaları sonucunda Balkanlarda Rum-Sırp isyanı patlak vermiş ve bu isyan sonucunda İngiltere, Fransa ve Rusya'nın da desteği ile Yunanistan kurulmuştur. Bu devlet sürekli Osmanlı Devleti aleyhine genişlediği gibi kısa zamanda emperyalist devletlerin, Osmanlı Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmak için kullanabileceği bir devlet konumuna gelmişti. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması üzerine Yunan idarecileri, topraklarını bütün Karadeniz kıyılarını ve Batı Anadolu'yu içine alacak şekilde bütümleme hesapları yapmaya, bu amaçla Karadeniz Bölgesi'ndeki Rumlarla yakından ilgilenmeye, onlara kendileriyle aynı kökten geldiklerini propaganda etmeye başladılar. Hatta Yunan ulusal bilinci yaratma çabasında o kadar ileri gittiler ki, Pontus'un ünlü kralı VI. Mithradates döneminde Yunanistan'dan

[1] Bayram Kodaman, Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası, İstanbul, 1983, s. 164.

milyonlarca kişinin Anadolu'ya geldiklerini ve Pontus'a Yunan soyunu taşıdıklarını ileri sürmeye başladılar.^[2]

Osmanlı Devleti bünyesindeki Rum unsurunu elde etmeye yönelik siyasî, askerî, kültürel ve dinî alanlarda çalışmalarda bulunan Yunanistan'a en büyük desteği İstanbul Fener Rum Patrikhanesi vermektedir.^[3]

Yunanistan ve İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'nin Karadeniz Bölgesi'ne yönelik çalışmaları sırasında, bölge Rumlarına suni bir tarih bilgisi kazandırmak amacıyla, "Pontus"^[4] terimini ortaya atarak, bütün Karadeniz kıyılarını tarihi Pontus Krallığı'nın^[5] toprakları, burada yaşayan Rumları da bu devletin unsurları olarak göstermeye çalıştılar ki esasında bu Filik-i Eteryâ Cemiyeti tarafından temeli oluşturulan ve Akdeniz'den Karadeniz'e "Büyük Yunanistan" kurmayı

[2] Hâlbuki hiçbir tarihi kaynak böyle bir göçten bahsetmediği gibi, bazı araştırmacılar, Yunanlıların kendilerinin dahi antik Yunanlılarla herhangi bir ilgilerinin olmadığını belirtmektedirler. Jacob Philip Fallmerayer, 1840'lı yıllarda bugünkü Yunanistan dâhil Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesine yaptığı geziler sonucu hazırladığı, "Doğu'dan Fragmanlar" adlı eserinde, Yunanistan'daki birçok yer isminin Yunanca değil Slavca olduğunu, konuşulan dilinde asıl Yunanca olmayıp, Trakya unsurlarıyla karışmış bir dil olduğunu ifade etmektedir. Fallmerayer'in bu görüşü daha sonra Yunanistan'ı ziyaret eden diğer Avrupalı araştırmacılar tarafından da gözlemlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jacob Philip Fallmerayer, Doğu'dan Fragmanlar (Çev.: Hüseyin Salihoğlu), İmge Kitabevi, Ankara, 2002; Georgios Nakracas, Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni (Çev: İbrahim Onsunoğlu), İstanbul, 2005.

[3] Ercüment Kuran, "1830-1917 Arasında Türk-Yunan İlişkileri", Türk-Yunan İlişkileri Sempozyumu Bildirileri, Erzurum, 1988, s. 31.

[4] Pontus, antik yazarlar tarafından bütün Karadeniz kıyıları için kullanmış bir sözcüktür. Daha sonra sadece Karadeniz'in Anadolu kıyıları için, Pontus Krallığı'nın kurulmasından sonra ise bu krallığın kapladığı alanları belirtmek anlamında kullanılmıştır. Buna göre Pontus, aşağı-yukarı Çoruh Irmağı'nın denize döküldüğü yerden Bartın Çayı'na kadar uzanan yerleri ve Anadolu yaylalarının kuzey bölümlerini içine almaktadır. Mehmet Özsait, Anadolu'da Hellenistik Dönem, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi II, İstanbul, 1982, s. 296; Aynı zamanda bu kelime eski çağda Greklerin, Karadeniz'e verdikleri isimdir ve Karadeniz'den dolayı kıyıda bulunan Trabzon Vilayeti ile Ordu, Giresun ve Samsun livalarını ve içerden Amasya ve Sivas'ın bir bölümünü kapsayan toprak parçasının da eski adıdır. Pontus Meselesi (Haz.: Yılmaz Kurt), Ankara, 1995, s. 60; Pontus veya Pont Euxim/Eukseinos terimi "dost deniz, konkusver deniz" anlamına da gelmektedir. İranlılar ise Karadeniz'e karanlık, anlamına gelen "Ahsena/Aksaena" ismini vermişlerdir. Türkler ise Karadeniz tabirini kullanmışlardır. Türkler tarafından verilen 'Karadeniz' adının Ahsena'ya dayandığı ileri sürülebilir. Karadeniz adı, Ortaçağlarda yaygınlaşmaya başlamış olup, bugün bütün dünya dillerinde kullanılmaktadır. (Fatma Acun, "Tarih Boyunca Pontus" Milli Mücadele'de Giresun Sempozyumu, 6-7 Mart 1999, İstanbul, 1999, s. 19; Orhan Türkdöğen, Tarihî Bir Dava Ponto(usu), T.D.T.D. (Aralık 1996), Sayı: 20, s. 17.

[5] İlkçağda bu bölgede kurulan Pontus Krallığı'nın Yunanlılıkla hiçbir ilgisi ve ilişkisi yoktur. Pontus Meselesi, s. 60; Selahattin Salıhık, bir İran krallığı olan Pontus Devleti'nin Yunan kültürünün etkisiyle Yunanlaştığını belirtmektedir. Selahattin Salıhık, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eteryâ, İstanbul, 1968, s. 40; M.Ö.301 (298) yılında Pers Satraplığı'ndan Mithridates I tarafından kurulan "Pontus Krallığı", Mithridates VI. Evpator zamanında en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Mithridates VI. Evpator'un yayımlıca siyaseti (Ege Adaları'na hatta Yunanistan'a kadar genişlemesi), Roma ile Pontus Devleti'ni karşı karşıya getirdi. İki devlet arasında çıkan savaşta Roma ordularının Pontus Ordusu'nu bozguna uğratması (M.Ö. 66) ve Pontus Krallığı topraklarının Roma İmparatorluğu'nun eyaletlerine paylaştırılmasıyla bu Krallık tamamen ortadan kalkmış oldu. Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinden sonra uzun bir süre Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde kalan bölge 1203'te Komnen Krallığı'nın eline geçti. Aleksî Komnen tarafından kurulan bu krallık ise hiçbir zaman bağımsız olamadı. Sırasıyla Selçuklulara, Moğollara ve bölgedeki Türkmen beylerine vergi vermek suretiyle varlığını sürdürmeye çalışan bu krallığa Osmanlı Devleti tarafından son verildi (1461). Mahmut Goloğlu, Anadolu'nun Milli Devleti Pontus, Ankara, 1973, s. 53, 149; Hamit Pehlivanlı, "Tarih Perspektifi İçerisinde Pontus olayı, Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri", A.A.M.D. X/29, (Temmuz 1994), s.357; A. Mehmet Kocaoğlu, "Misyonerlik Faaliyetlerinden Pontus Rum Faaliyetine Uzanan Süreç" Giresun Tarihî Sempozyumu, 24-25 Mayıs 1996, İstanbul, 1997, s. 233; Mehmet Bilgin, Sürmene Tarihi, İstanbul, 1990, s. 64.

amaçlayan “Megali İdea” düşüncesinin aşamalarından birini oluşturmaktaydı.^[6]

Yunanistan’ın ve Fener Rum Patrikhanesi’nin faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan Pontusçu hareket Balkan Savaşları ile birlikte Osmanlı hükümet otoritesine isyan etmeye ve çete faaliyetlerine başladı. Rusya, İngiltere, Fransa ve ABD’nin desteği^[7] ise soruna uluslararası bir boyut kazandırdı.^[8]

Bölgedeki Rum çetelerinin faaliyetleri I. Dünya Savaşı sürecinde Rus ordusunun Trabzon’u işgal etmesinden sonra daha da arttı ve Fener Rum Patrikhanesi, Rusya Hükümeti ve Yunan siyasi memurlarının girişimiyle bir silâhlı ayaklanmaya dönüştürülmeye çalışıldı. Bu amaçla Batum’da kurulan gizli komitelerle bölgeye silâh, cephane ve mühimmat gönderilmeye^[9], Türk köyleri yakılmaya, halkı da çeşitli işkencelerle öldürülmeye başlandı. Rum çeteciler, Rus subaylarının da destek ve yardımlarıyla bir tümenlik güce ulaşmışlardı.^[10] Ancak 1917 Ekim’inde Rusya’da Bolşevik İhtilâli’nin patlak vermesi, Rusların çekilmek zorunda kalmaları ve bölgede Türk egemenliğinin yeniden kurulmasıyla işgal döneminde açığa çıkmış olan Pontusçuluk hareketi yeraltına geçmiş ve faaliyetlerini gizli yürütmeye başlamıştı.^[11]

Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’ndan yenik çıkmasıyla tekrar gün yüzüne çıkan Pontusçu kuruluşlar, İstanbul’dan Sohum’a kadar hemen bütün Karadeniz sahilinde etkili olmaya başladılar. I. Dünya Savaşı’nda Ruslardan yardım gören Pontusçu çeteler mütareke döneminde bu kez İngiltere’yi, özellikle de Yunanistan’ı yanlarında buldular.

Mustafa Kemal Paşa, mütareke döneminde Pontusçu faaliyetlere yabancı devletlerin desteği ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

“...Bazı yabancı hükümetler, Pontus hükümetinin kurulması için yardım edeceklerine söz verdiler. Samsun ve dolaylarındaki Rum nüfusunu artırmak için de Rusya’daki Rum ve Ermenileri Batum’da topladılar. Onları, Türk Kafkas ordularından alınıp Batum’da depo edilen silahlarla donatarak sahillerimize çıkarmaya başladılar. Çetecilik etmek üzere kıyılarımıza çıkarılabilecek birkaç bin Rum’u Sohum’da Haralambos adında bir adamın başında topladılar. Batum’da toplananların da Haralambos’un yanındakilere katılmaları sağlanıyordu. Bunları memleketimiz içinde, Samsun’daki bazı yabancı devlet temsilcileri tarafından korunuyor

[6] Genelkurmay Askeri tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, Ankara, 1985, s. 28-29; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi V, Ankara, 1994, s. 109...

[7] Mesut Çapa, “Giresun Mutasarrıfının Pontus Meselesiyle İlgili Bir Raporu”, B.T.T.D. (Temmuz 1987), Sayı: 29, s. 54

[8] Stefanos Yerasimos, “Pontus Meselesi”, Toplum Bilim, Sayı: 43/44, (Güz. 1988), (Kış 1989), s. 40

[9] TBMM Gizli Celse Zabıtları, III; Ankara, 1985, s. 665.

[10] Mahmut Goloğlu, Trabzon Tarihi, Ankara, 1975, s. 260; Cemil Öztürk, “Milli Mücadele’de Orta Karadeniz’de Pontusçuluk Hareketleri”, 19 Mayıs ve Milli Mücadele’de Samsun Sempozyumu, Samsun, 1994, s. 29.

[11] Türk İstiklal Harbi, Türk İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Ankara, 1974, s. 284.

ve silahlandırılıyordu. Kıyılarımıza çıkan bu çeteler, göçmenleri besleme maskesi altında, yabancı hükümetler tarafından yedirilip içiriliyordu.

Yabancıların Kızılhaç heyetleri arasında gelen subayların da örgüt kurmak, çetelerin askeri öğretim ve eğitimi ile uğraşmak ve gelecekteki Pontus Hükümeti'nin temelini atmakla görevlendirildikleri anlaşılıyordu...^[12]

Paris Konferansı'nda Batı Anadolu üzerindeki iddialarını ve tasarruflarını müttefiklerine kabul ettirdikten sonra Pontus meselesine yönelen Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos, Karadeniz Bölgesi'nde bir Pontus Rum Devleti veya Pontus Rum-Ermeni Federasyonu kurulması için Avrupa Hükümetleri nezdinde girişimlerde bulunmaya başladı. Venizelos, böyle bir yapılanmanın Bolşevik yayılmasının önünde önemli bir engel teşkil edeceğini belirtmekle beraber^[13] onun öncelikli amacı Anadolu'daki Türk Milli Hareketi'ni Karadeniz'den de sıkıştırmaksuretiyle başarısızlığa uğratmaktı.^[14]

Yunanistan bir yandan nüfus meselesini öne çıkararak Wilson Prensipleri çerçevesinde Pontus Rum Devleti'nin kurulması için uluslararası destek ararken^[15], diğer yandan da bölgede asayişsizlik çıkararak bir İtilaf askeri müdahalesine zemin hazırlıyordu. Nitekim Pontusçu çetelerin neden olduğu asayişsizlik Yunanistan, Fener Patrikhanesi ve Rum cemiyetleri tarafından batı dünyasına "Hristiyanlar katlediliyor" şeklinde propaganda edilmesi sonucu İngilizler, Batum ve Samsun'u, Fransızlar da Zonguldak'ı işgal edeceklerdir.^[16]

İngiltere'nin de Pontus Rum hareketinden önemli beklentileri vardı. İngilizler Bolşeviklerin daha güneye yayılmasını ve Türk milli hareketi ile dayanışmasını önlemek, Basra Körfezi'ni ve Hindistan yolunu güvence altına almak olduğundan bölgedeki bütün unsurları bu hedef doğrultusunda kullanmaya çalışıyorlardı.^[17] Ermenileri ve Rumları harekete geçirip karışıklık çıkartarak^[18] Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgeleri'ni işgal edip Karadeniz'e çıkışı olan bir Ermenistan kurmak,

[12] M. Kemal Atatürk, Nutuk, Ankara, 1989, s. 837-839.

[13] Bilal N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk II, Ankara, 1975, s. 340; Salahi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, Ankara, 1995, s. 172.

[14] Yunanistan, Türk milli hareketi düzenli ordusunu oluşturmadan başta Samsun olmak üzere, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde 20-25 bin kişilik ve iyi teçhiz edilmiş bir çete kuvvetiyle Karadeniz Bölgesi'nden de taarruz ederek kesin sonuç almak istiyordu. Hasan Cicioğlu, "Milli Mücadelede Pontus Katliamında Yunanistan'ın Etkisi", Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu (Gazi Magosa, 28 Ekim-2 Kasım 1991), Ankara, 1993, s. 235.

[15] Leon Maccas, l'Hellenisme de L'Asie Mineure, son Histoire, sa Puissance, son Sort, Paris, 1919, pp. 77.

[16] Mehmet Okur, Milli Mücadelede Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri, Ankara, 2006, s. 88; Ali Sarıkoyuncu, Zonguldak ve Havalisi, Ankara, 1992, s. s. 55

[17] Peter Hopkirk, İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun (Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1995, s. 164-165.; Mesut Çapa, Pontus Meselesi, Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele, Ankara, 1993, s. 53.

[18] Ocak 1919'dan itibaren müttefiklerin bölgeye gönderdikleri kontrol subayları, gayrimüslim halkla yaptıkları görüşmelerde müttefik müdahalesinin mümkün olabileceğini ima ederek onları bir bakıma isyana teşvik etmekteydiler. Stefanos Yerasimos, Milliyetler ve Sınırlar (Çev.: Şirin Tekeli), İstanbul, 1995, s. 370.

Pontus Rum hareketini güçlendirmek, İstanbul Boğazı'nı kontrol altına alırken Anadolu'nun Karadeniz'e açılan yukarı kıyılarını Yunan gemilerinin gözetimine vermek bu planın birer parçalarıydı. Böylece hem Yunan emelleri tatmin edilecek hem de Ermenilere ve Pontus Rumlarına daha kolay yardım ulaştırılacaktı.^[19] Nitekim Pontus Rum cemiyetleri mütareke döneminde bölgeye serbestçe girip çıkan İngiliz ve Yunan gemilerinin desteği ve bizzat katılımıyla dünyanın çeşitli yerlerinden bölgeye göçmen ve askerî malzeme taşımaya başladılar.^[20] Bu faaliyet çerçevesinde Ege Adaları ahalisinden birçok Rum, çeşitli kabileler halinde Rusya ve Romanya'ya götürülme bahanesi altında İstanbul'a getirilmekte, sonra da Trabzon ve Samsun'a sevk olunmaktaydı. Sevk olunan bu Rumlar, Karadeniz'deki çete teşkilatının kaynağını oluşturuyorlardı.^[21]

Samsun ve Trabzon'a olduğu gibi Batı Karadeniz'e yönelik de yoğun bir Rum göçü vardı. Pek çok Rum ve Ermeni asıllı kişiler, buradaki yabancı maden şirketlerinin de aracılığı ve yardımıyla Avrupa'dan, Rusya'dan bu bölgeye getirilmiş ve buralarda çoğunluğu ele geçirmeleri ya da en azından Türkler kadar bir nüfusa ulaşmaları istenmiştir.^[22] İstanbul - Ankara arasında önemli bir konuma sahip olan bu bölgeyi kontrol altında tutmak isteyen İtilaf Devletleri de azınlık nüfusunu artırma faaliyetlerine destek vermiş ve sözde daha önceden Rusya'ya tehcir edilmiş Rumların Karadeniz sahillerine taşınmasına destek vermişlerdir.^[23] Samsun'daki İngiliz mümessillerinden Yüzbaşı Hurst tarafından İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a gönderilen rapora göre; Yunan vapurları ile Novorosisk'den Samsun'a 580 Rum göçmen getirilmişti.^[24]

Karadeniz'in hemen her yerine göçmen çıkartılmakta beraber Trabzon'a yönelik göç faaliyeti daha yoğundu. Rumlar, Samsun'a göre Trabzon'da Türklere oranla daha azdı. Muhtelif hükümetler tarafından yapılan istatistiklerde Trabzon'daki gayrimüslim nüfusun % 20'dan fazla olmadığı ortaya çıkmıştı.^[25] Sonuçta bu nispetteki nüfusla Pontus Devleti teşekkül ettirilemeyeceğini anlayan cemiyetler ve Patrikhane, Trabzon'a daha fazla Rum muhacirinin gönderilmesini sağlamak için İtilaf Devletleri temsilcileriyle yaptıkları görüşmelerde Osmanlı Hükümetleri'nin 50 yıldan beri Rumları hicret ettirdiklerini bunların dönmesi durumunda bölgede çoğunluğun ellerine geçeceğini iddia ediyorlardı. Kafkaslardaki Rumlar

[19] Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam (Haz.: Cemal Kutay), İstanbul, 1980, s. 265.

[20] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 53-2/92.

[21] İleri, 26 Haziran 1335/1919.

[22] BOA, DH-KMS, 53-2/3.

[23] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Şifre Kalemi, 106/68.

[24] Bilal N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk I, Ankara, 1992, s. 5.

[25] BOA, DH-KMS, 53-2/92.

[26] Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Araştırmaları ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İstiklal Harbi Katalogu, K.449, G.19, B.19-1.

arasıda da aynı yönde propaganda yaparak ve bolca paralar harcayarak onları ikna etmeye çalışıyorlardı. Bu çalışmalar sonucu bölgedeki Rumların bir kısmının Trabzon'a getirilmesinde başarılıydı.^[27]

Karadeniz'e yönelik Rum ve Ermeni göçünde İtilaf Devletleri, özellikle İngiltere ve Yunanistan, ekonomik, lojistik ve siyasi yönden önemli destek sağlıyordu. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Yardımcısı Amiral Webb, 1 Ocak 1919'da Londra'ya gönderdiği bir raporda "Rumların yurtlarına iadeleri meselesi hemen Ermeni meselesi kadar önemlidir" demek suretiyle İngiliz Hükümeti'nin politikasını açıkça ortaya koyuyor, kontrol subayları da bunun gereğini yerine getiriyorlardı.^[28] Örneğin Kastamonu'daki İngiliz temsilcisi, vali vekili'ne muhacir Rumların memlekete girmelerine müsaade olunmamasının iyi netice vermeyeceğini ima ederken, Samsun'daki İngiliz işgal kuvvetleri de Kafkasya ve Karadeniz üzerinden gelen Rumların Karadeniz sahiline göçlerini teşvik etmekteydi.^[29] Trabzon'daki İngiliz kontrol subayı Crawford da gerek vilayet nezdinde ve gerek askeri makamlar nezdinde teşebbüslerde bulunarak, Kafkasya'daki Rumların Karadeniz Bölgesi'ne getirilmesine çalışıyordu.^[30] İngiliz kontrol subaylarının bu girişimleri ve Rum cemiyetlerinin çalışmalarıyla Türkiye'nin Kafkasya sınırında; Cevar, Dokari, Mecnekerd, Köprüoğlu, Yeniköy Köyleri'nin Rum halkı tümüyle Trabzon, Samsun ve İzmir'e göç ettirilmişti.^[31]

İngiliz kontrol subayları, Rum göçmenlerle yakından ilgilenmelerini iki nedene dayandırmaktaydı. Birincisi, bu göçmenlerin savaş sırasında göç etmek zorunda kalan Osmanlı tebaası olmaları ve Osmanlı Hükümeti'nin bunların eski yerlerine iade edilmelerini kabul etmesi, ikincisi ise Kafkasya'daki sefalet dolayısıyla Rumların içinde buldukları kötü koşullardı.^[32]

Bölgedeki İngiliz kontrol subayları Rumların Anadolu'ya göç ettirilmesinde yukarıda bahsedilen sebeplerin dışında başka gerekçeler de ileri sürüyorlardı. Bunlardan en ilginç olanı Trabzon Valiliği'nin 17 Mart 1919'da Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda dile getirilmiştir. Rusya'dan Trabzon'a gelen 100 kişilik Rum göçmen grubunun verdiği ifadeye göre; Pontus davasına sıcak bakmamaları

[27] BOA, DH-KMS, 53-2/92.

[28] Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, Ankara, 1991, s. 47.

[29] Tayyip Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken I, Ankara, 1959, s. 187; Hüseyin Tatlı, Osman Ağa ve Giresun Alayının Milli Mücadeledeki Yeri (1919-1923), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996, s. 33.

[30] BOA, DH-KMS, 53-2/92.

[31] Metin Ayışığı, "Mütareke Başlangıcında Karadeniz Bölgesi'ndeki Rum Tahriklerine Karşı İstanbul Hükümeti'nin Aldığı önlemler", Milli Mücadele'de Giresun Sempozyumu (6-7 Mart 1999), İstanbul, 1999, s. 63.

[32] BOA, DH-KMS, 53-2/92.

nedeniyle 800 kişilik bir Rum çetesi tarafından katliam ve yağmaya uğramaları üzerine önce Sohum'a oradan da Trabzon'a gelmek zorunda kaldıklarını iddia ediyorlardı.^[33]

İngilizlerin çeşitli bahane ve baskıları sonucu mütarekenin ilk altı ayında yalnızca Trabzon'a 8.000'i aşkın Rum göçmeni gelmişti.^[34] Kâzım Karabekir Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gönderdiği Ocak 1920 tarihli yazıda da 90 kişilik Rum, 1.000 kişilik Ermeni kafilenin Batum'dan Trabzon'a geldiği bildirilmekteydi.^[35]

Yine Kâzım Karabekir'in 2 Şubat 1920 tarihinde Trabzon'daki 3. Fırka Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta, 200 bin Rum'un Bolşevik baskısı bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin Karadeniz sahillerine sevk edilecekleri ve bu hususta Venizelos tarafından Rumlara talimat verildiği bildirilerek, İtilaf Devletleri'nin bunların Karadeniz sahillerine yerleştirilmesinde yardımları temin edileceği ifade ediliyordu. Kâzım Karabekir Paşa telgrafında, bu fikri teşebbüsün uyulamaya geçirilmesi durumunda yeni bir felaketin meydana geleceği, Pontus hayallerinin daha da canlanacağı aşikâr bir hakikat olduğundan meydana gelebilecek böyle bir teşebbüsün büyük bir tepki ile karşılanarak başarısız bırakılması hususunda münasip neşriyat ve diğer vasıtalarla halkın aydınlatılmasını istedi.^[36]

Özellikle Bolşeviklerden kaçan Rumların büyük bir kısmının Batum'da toplanmaları Pontus Cemiyetlerini bu göçmenleri Anadolu'ya taşımada yeni arayışlara itmmişti. Nitekim bu amaçla Batum'daki Pontus teşkilatı Kafkasya'dan topladığı Rumları Karadeniz sahillerine sevk etmek amacıyla Trabzon'daki İngiliz mümesilinden yardım istemiş, bahane olarak ta Rusya'dan gelen Rumların büyük sefalet içinde yaşadıklarını söylemiştir.^[37]

İngiliz kontrol subayları, mütareke şartları içerisinde Karadeniz Bölgesi'ne getirilen muhacirlerin güvenliklerinin Türk Hükümeti tarafından yerine getirilmediğini ve muhacirlerin Türkler tarafından saldırıya uğradıklarını ileri sürerek^[38]

[33] Rum Cemiyetleri, Osmanlı Hükümeti'nin ve Karadeniz halkının Rum göçmenlere yönelik tepkisini kırmak için böyle bir neden ortaya atmıştı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Asayiş Kalemi, 1/41.

[34] Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara, 1999, s. 250.

[35] ATASE, İSH, K.110, G.4, B.4-1.

[36] ATASE, İSH, K.896, G.1, B.1-1; Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K.20, B. 127-1; TİTE, K.19, B.10-1. Batum'daki Rumların Karadeniz kıyılarına sevkinin kararlaştırıldığını haber alan Osmanlı Hükümeti, sızın muhacir gelmesi ihtimaline karşı bölgedeki memurlarını uyarması ve Karadeniz halkının uyanık davranması hatta gösteriler düzenleyerek hükümetin daha etkili tedbir almasını istemeleri üzerine yukarıda bahsedilen 200 bin Rum Karadeniz sahillerine yerleştirilemedi. BOA, DH-ŞFR, 107/93; H.T.V.D, Yıl: 4, (Haziran 1955), Sayı: 12, Ves. No: 319. Aynı günlerde Fransız Pake Kumpanyası'nın Trabzon'a gelen Anadolu vapurunda bulunan ve karaya çıkmak isteyen, 45 Rum'da İtilaf Devletleri temsilcilerinin baskılarına rağmen karaya çıkarılmamıştı. H.T.V.D, Yıl: 4, (Haziran 1955), Sayı: 12, Ves. No: 321.

[37] ATASE, İSH, K.100, G.19, B.19-1.

[38] Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 57-58. Rum ve Ermeni cemiyetleri ile bazı din adamları, tehcirden dönen azınlıklara kötü davranıldığı, malların yağma edildiği ve geriye dönmeye zorlandığı gibi asılsız iddialar

bu kişilerin güçlü şekilde korunmaları gerektiği üzerinde duruyorlardı. Hatta bir ara İngiliz Hükümeti bölgedeki askerî temsilcilerinin tavsiyelerini dikkate alarak bölgeye en az 50.000 kişilik bir kuvvet çıkarmayı dahi düşündü.^[39] İngilizlere göre, Rum ve Ermenilere yardım edilmediği takdirde, daha önce söz verilmesinden dolayı bu grupların hayal kırıklığına uğrayacaklardı.^[40]

İşte bu nedenle İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği, Osmanlı Hükümeti'ne üst üste notalar vererek Rum muhacirlerin yerleştirilmesinde ısrar ediyorlardı. Ayrıca İngilizler, gerek tehciye tabi utulmuş Ermeni ve Rumlara gerek Osmanlı teb'asından olsun olmasın Hıristiyanlara ait olup, Hükümetçe el konulmuş ve böylece emval-i metrukeden sayılarak diğer bir kimseye satılmış bütün mal ve menkullerin sahiplerine iadesini ve tazminat ödenmesini istiyorlardı.^[41]

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği bu hususta Osmanlı Hükümeti'ni sıkıştırdığı gibi^[42] belli tarihlerde oluşturduğu heyetlerle de yapılan çalışmalarını yerinde görmek amacıyla Karadeniz Bölgesi'ndeki vilayetlerde incelemelerde bulunuyordu. İncelemede bulunan İngiliz subaylar, mahallî yöneticiler üzerinde baskı kurarak daha fazla göçmenin yerleştirilmesine çalışıyorlardı.^[43] Bu amaçla oluşturulan heyetlerden biri de Temmuz 1919'da Samsun'a gönderilmişti. Yarbay Smith başkanlığındaki bu heyet, muhacir ve mülteci durumunu hakkında bölgede incelemelerde bulunmuş, burada askerî ve mülki amirlerle yapılan görüşmelerde Rusya'dan gelmekte olan Rum muhacirleri Trabzon başta olmak üzere bütün Karadeniz Bölgesi'nde iskân ettirilmesinin İngiliz Hükümeti'nin bir politikası olduğu ifade edilmiştir.^[44] Kastamonu'ya gönderilen İngiliz temsilci de, bu vilayetteki Rum ve Ermeni ahalinin Türklerin tutumundan rahatsız olduklarını iddia ederek, güven ortamının tesis edilmesini ve çeşitli yerlerden getirilen göçmen Rumların kabul edilmesini istemiştir. Kastamonu Vali vekili, 24 Temmuz 1919'da

---

yayarak itilaf Devletleri'nin dikkatini çekmeye çalışmışlardır. Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, Ankara, 1994, s. 252. Hâlbuki Osmanlı Hükümeti, azınlıkların bütün şikâyetlerini dikkate almasına ve aralarında İngiliz görevlilerinde bulunduğu heyetler tarafından ve ciddi olarak araştırılmasına rağmen suç unsuru belirlenememişti. BOA, DH-ŞFR, 98/139. Samsun, Amasya, Tokat, Çarşamba, Kavak, Erbaa, Merzifon ve Vezirköprü mahallerindeki gayrimüslimler de Hükümete başvurarak tehciyeden dönenlere kötü davranıldığı iddialarının doğru olmadığını bildirmişlerdir. Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, s. 253.

[39] Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 128.

[40] Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 195.

[41] Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken I, s. 37-38. Tehciye tabi tutulsun, tutulmasın bölgeye göç eden Rum ve Ermeniler, I. Dünya Savaşı yıllarında mallarının kanunsuz olarak gasp edildiğini ileri sürerek, Türklerin menkul ve gayri menkullerine sahip çıkmışlar ve bu yönde sık sık İngiliz subaylara başvurmuşlardır. İbrahim Ethem Atnur, Tehciyeden Dönen Rum ve Ermenilerin İskânı Meselesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 136. Hatta Trabzon Ermeni Patriği daha önce dâhile sevk olunan Ermenilerin mallarından avdet etmeyenlere ait gayrimenkullerinin de kendilerine verilmesi için Trabzon Valiliği'ne başvurmuş, İngiliz kumandanı Smith'den de yardım istemiştir. BOA, DH-KMS, 54-2/45-2.

[42] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Bab-ı Ali Evrak Odası, 346480.

[43] ATASE, İSH, K.47, G.18, B.118-1.

[44] ATASE, İSH, K.97, G.79, B.79-1.

Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafa göre, İngiliz temsilcinin kendilerine, Yunanlıların Pontus hakkındaki teşebbüslerine karşı Rusya'dan gelecek Rumların memlekete girmelerine müsaade olunmamasının Türkiye'ye sıkıntı yaratacağını söyleyerek bir anlamda tehditte bulunduğunu bildirmekte idi.^[45]

İngilizlerin bu niyet ve çalışmalarına Osmanlı Hükümeti'nin tutumu da büyük katkı sağlamaktaydı. Amiral Calthopre, 6 Haziran 1919'da Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta başta Sadrazam Damat Ferit Paşa olmak üzere üst düzey Türk yetkililerinin kendilerine yakın olmalarından Ermeni ve Rum muhacirlerin Anadolu'ya iadelerinde ve durumlarını düzeltmeye yönelik çalışmalarda Yüksek Komiserliğe iyi bir fırsat verdiğini ve bundan iyi bir şekilde yararlanılmaya çalışıldığını yazmaktaydı.^[46]

İngiliz Yüksek Komiserliği ve taşradaki İngiliz subayları, Rum muhacirlerinin Anadolu'da iskânı projesini İzmir'in işgaline kadar tam olmasa bile kısmen başarıyla uyguladılar. Fakat bu tarihten sonra İzmir'in başına gelenlerin Karadeniz vilayetlerinin de başına geleceğinden endişe edilmeye ve Rum ve Ermeni muhacirlerinin eski yerlerine iadeleri bu planın bir parçası olarak değerlendirilmeye başlandı. İzmir'in işgalinden sonra gerek mülki, gerekse askeri makamlar İngilizlerin muhacirlerle ilgili taleplerini uygulamadıkları gibi bölge halkı da İzmir'in işgalinden sonra daha duyarlı olmaya, İngiliz ve Rum faaliyetlerine karşı milli teşkilatlar oluşturmayabşladı.^[47]

Bu durum İngiliz Yüksek Komiserliği'nde görevli Yarbay Ian Smith'in 1-13 Temmuz 1919 tarihleri arasında yaptığı Karadeniz gezisinde bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmıştır. Yarbay Smith, bölgedeki Türk ve Rumların birbirleri aleyhine devamlı surette silahlandıklarını, jandarmanın yetersiz olması nedeniyle çetelerin çok rahat hareket ettiklerini, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ve sonrasında yaptıkları katliamların halkı rahatsız ettiğini, İzmir'in işgalinden cesaret alan yerli Rumların Trabzon, Samsun ve Kastamonu'yu içine alacak şekilde Pontus Devleti kuracaklarını propagandalarının Türkleri endişelendirdiğini belirtmekteydi.^[48]

Karadeniz'e yönelik Rum göçüne en büyük desteği Yunanistan vermekteydi. Karadeniz Bölgesi'ne gerek Osmanlı sınırları içinden gerekse Osmanlı sınırları dışından göçmen taşımakla görevli Rum Muhacirin Komisyonu ve Kordos Cemiyeti Yunanistan'dan direktif almaktaydı.

[45] Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken I, s. 187.

[46] Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 6.

[47] M. Raşit Tarakçıoğlu, Trabzon'un Yakın Tarihi, Trabzon, 1987, s. 44; Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, Ankara, 1968, s. 18; Goloğlu, Mahmut, Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa, Trabzon, 1981, s. 17; Trabzon Belgelerle Milli Mücadele Yılları (Derleyen: Osman Odabaşı), 1990, s. 54 – 55; Hasan Umur-Adil Pasin, Samsun'da Müdafaa-i Hukuk, 1944, s. 9-12.

[48] Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 51-52.

İtilaf Devletleri temsilcileri ile birlikte İstanbul'a gelen Yunan görevlileri ilk olarak İstanbul ve çevresindeki Rum muhacirlerinin meseleleri ile uğraşmışlar, daha sonra ise Batı Anadolu ve Karadeniz'e Rum taşımaya başlamışlardı. Yunan yetkililer yalnızca muhacir nakline 15 vapur tahsis etmişti.^[49] Yunan donanması da bu konuda destek olmaktaydı. Anadolu'ya Rum muhacir taşımada önemli rol oynayan Yunan donanma kumandanları gerçek niyetlerini gizlemek için taşıdıkları Rumların, Rusya'da Bolşeviklerden kaçan ve çok zor durumda Rus kıyılarında ve Kafkaslarda yaşayan Rumlar olduklarını ileri sürüyorlardı.^[50]

Yunanistan Muhaceret Komitesi, Anadolu'ya yönelik Rum göçüne büyük destek vermekte, daha önce göç etmiş kişilerin geri getirilmeleri için büyük paralar harcamakta idi. Bu Cemiyet özellikle Samsun ve Trabzon havalisine muhacir getirmekhususundaçalışmaktaydı.^[51]

Yunanistan Hükümeti, Anadolu'daki Rum nüfusunu artırma planları dâhilinde ülkesindeki Rumları taşımaktan başka Yunanistan'dan ABD, Amerika ve Mısır'a yönelik göç dalgasını Anadolu'ya çevirmeye çalışmakta^[52] hatta ABD'deki yaklaşık 5000 Rum'u da Yunanistan üzerinden Anadolu'ya sokmak için girişimlerdebulunmaktaydı.^[53]

Anadolu'ya Rum göçmeni taşıyan ve taşınmasına yardım eden Yunan Hükümeti Rum muhacirlerine yardım etmek için büyük miktarda para ayırmıştı. Yunan Hükümeti'yle birlikte Yunan halkı da Rum muhacirlerine yardım yapmaktaydı.^[54] Trabzon ve Samsundaki Rum muhacirlerine yardım etmek için Amerika'daki Yunanlılar tarafından gönderilen elbise, kundura, ilaç vesair malzemeler Yunanistan'da toplanmakta ve buradan Salib-i Ahmer doktorları da beraber olduğu halde Yunan gemileriyle zikredilen Karadeniz vilayetlerine taşınmaktaydı.^[55]

Rumların Karadeniz kıyılarına yönelik göçleri ve Yunanistan'ın bu konudaki yardımı İstanbul basınında da yer almıştı. Vakit gazetesinde 19 Haziran 1335 (1919)'de çıkan bir yazıda bundan 30-40 yıl önce Rusya'ya gidecek orada yerleşen Rumların son zamanlarda Karadeniz sahillerine getirildiği ifade edilmekteydi.^[56] Tasvir-i Efkâr'da çıkan bir haberde ise, savaş yıllarında Rusya'ya göç eden Trabzon Rumlarından başka, daha önce Rusya'da yerleşmiş, hüviyetleri meçhul binlerce

[49] İbrahim Ethem Atnur, Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskânı Meselesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1991, s. 129-130.

[50] BOA, DH-KMS, 53-2/74.

[51] İleri, 24 Haziran 1335/24 Haziran 1919.

[52] Sebahattin Özel, Milli Mücadelede Trabzon, Ankara, 1991, s. 132.

[53] ATASE, İSH, K.61, G.152, B.152-1.

[54] Atnur, Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskânı Meselesi, s. 130.

[55] ATASE, İSH, K.99, G.2, B.21-2.

[56] Vakit, 19 Haziran 1335/19 Haziran 1335.

Rum'un Yunan savaş gemileri himayesinde posta vapurlarıyla Karadeniz sahillerine çıkarıldığı belirtilmekteydi.^[57]

İzmir'in işgalinden sonra Yunanistan'ın, hem Ege sahillerine hem de Karadeniz sahillerine yönelik göç faaliyetlerini artırdığı görülmüştü. Bunda durumlarının güçlenmesinden başka Amerika Tetkik Heyeti'ni Rum nüfusunun çoğunlukla olduğunu göstermek, yanıltmak düşüncesi önemli rol oynamaktaydı.^[58]

Karadeniz'e yönelik Rum ve Ermeni göçleri sadece tehcir dolayısıyla Anadolu'yu terk edenlerin geri dönmesi ya da Bolşeviklikten kaçanların Türkiye'ye getirilmesi şeklinde değil, Kızılhaç görevlisi adı altında da birçok Rum Karadeniz sahillerine yerleştirildi.^[59]

Yine Karadeniz Bölgesi'ndeki Rum nüfusunun artırılma çabaları yalnızca Avrupa'dan, Rusya'dan, Yunanistan'dan veya Kafkaslardan göçmen getirilmesiyle sağlanmıyordu. Anadolu'nun iç kesimlerinden de bu bölgeye Rum göçmen taşınmaktaydı. İç kesimlerdeki Rumların bir kısmı Batı Anadolu'ya diğer kısmı da Doğu Karadeniz'e kaydırılıyordu.^[60] Bundan başka Elviye-i Selâse'nin Kars ve Sarıkamış taraflarında yaşayan Rumlar da aynı şekilde Batum üzerinden Karadeniz'e sevkedilmeye çalışılıyordu.^[61] Bu göçlerin her geçen gün artma eğilimi göstermesi üzerine 1 Eylül 1919'da Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Elviye-i Selâse'den göç edip, başta Doğu Karadeniz olmak üzere İzmir ve İstanbul'a yerleştirilmeleri planlanan bu Rumların sınır içine kesinlikle kabul edilmemelerini istedi.^[62]

1919 yılının sonlarına gelindiğinde bir yandan Karadeniz'in Türkiye kıyılarına yönelik Rum göçleri devam ederken, diğer yandan da buradan Batum'a, Novorossisk'e ve diğer yerlere tersine göçün başladığı görüldü.^[63] Bu durum İngilizler ve Pontus Cemiyeti üyelerince İstanbul ve Avrupa merkezlerinde "Türkler, Rumlara zulmediyor", "Rumlar katliamlara maruz kalmamak için evlerini terk ediyor", "Bölgede asayişsizlik var" şeklinde gösterilmeye başlandı.^[64] Hal bu ki bu göçün en önemli sebebi artan Rum göçmenlerine karşın bölgedeki köy ve kazaların iâşe ve barınma açısından yeterli olmayışı idi. Başka bir ifadeyle Pontus Devleti hayaliyle bölgeye getirilen Rumlar, kendilerini getirenler tarafından ortada bırakılmıştı. Savaşın etkisi biraz olsun silinmeden bölgeye aşırı miktarda muhacirin

[57] Tasvir-i Efkar, 13 Haziran 1335/13 Haziran 1335.

[58] ATASE, İSH, K.293, G.6, B.6-1.

[59] BOA, DH-KMS, 53-1/21.

[60] BOA, DH-KMS, 49-2/42.

[61] BOA, DH-İUM, 20-17/12-60.

[62] BOA, DH-KMS; 54-3/33.

[63] BOA, DH-KMS, 54-3/33-21.

[64] Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 159-160, 181.

getirilmesi mevcut sıkıntıları bir kat daha artmaktaydı. Bu nedenle pek çok Rum bölgeyi terk etmeye başladı.

Aslında başta Batum'da olmak üzere, çeşitli yerlerde yapılan bu göçlerin İngilizlerin Samsun'u boşaltmasından itibaren artması, göçün arkasında siyasi bir amacın var olduğunu da göstermektedir. Zira Kâzım Karabekir Paşa, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, bu durumu İngilizlerin, Karadeniz bölgesindeki askeri varlığının sona ermesiyle Rumlar arasında da Pontus Devleti kurulması fikrinin bittiğinden başka Rumların özellikle Batum'a gitmelerinin arkasında İngilizlerin Batum'un gelecekteki idaresini Türklere bırakmama isteği olabileceği şeklinde yorumlamıştır.^[65]

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck ise Lord Curzon'a gönderdiği 11 Kasım 1919 tarihli raporunda, son zamanlarda Türkiyeden Batum'a doğru başlayan Rum göçünün sebebini milli hareketin gelişmesine bağlamaktaydı.^[66] Robeck, ayrıca milli teşkilatların Rum muhacirlerinin iç kesimlerde barınmasını engellendiğini, onları iâşe sıkıntısının hat safhada olduğu kıyı kesimlerde toplanmaya zorlayarak Anadolu dışına göç etmeye mecbur ettiğini iddia etmekteydi.^[67] Robeck'e göre Rumların geri dönüşüne bir başka nedeni ise, yardım komitelerinin yaptıkları çalışmaların yetersizliği idi. Mahalli Hükümet yetkililerinin, muhacirlere yardım etmede isteksiz davranmaları da bir başka sebepolarak gösterilmekteydi.^[68]

Bu arada çeşitli nedenlerle bölgeye getirilen göçmenler arasında yurda soku- lan çeteler, Türklere yönelik kanlı eylemlerde bulunmaktaydı.^[69] Öyle ki, Türkler en yakın yerleşim yerine giderken dahi yanlarına silah veya silahlı koruma almak zorunda kalmışlar, yine de katliamdan kurtulamamışlardır.^[70]

[65] 1 Temmuz-18 Ekim 1919 tarihleri arasında Karadeniz'in yalnızca Trabzon Vilayeti'nden 1849 Rum ülkeyi terk etmiştir. Bunlar seyahat belgesi olarak gidenlerdi. Belgesiz gidenler bu sayıdan kat kat fazlaydı. ATASE, İSH, K.98, G.66, B.66-4.

[66] Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 198.

[67] Bölgede yaşanan iâşe sıkıntısında yerel yönetimlerin bir sorumluluğu olmayıp, Türk Ordunun Kafkasya'yı tahliyesi sırasında sınır gerisine alınması gereken erzağa İngilizlerce el konulmasından kaynaklanmaktaydı. Bölgede geçim sıkıntısı çekilirken bir de külliyyatlı miktarda Rum'un getirilmesi iâşe, barınma ve sağlık gibi sorunları iyice artırmıştı.

Samsun Mutasarrıfı Hamid Bey, bu konuda İngiliz kontrol subaylarından Yzb Perring ile yaptığı bir görüşmede Türklerin binbir sıkıntı içerisinde olduğu, Türk köylerinin Rus işgali ve Rum çetelerinin faaliyetleri yüzünden harap bir hale geldiği bir ortamda İtilaf Devletleri'nin Hıristiyanlara ait malların iadesinde ısrar etmesinin taraflar arasında büyük çatışmalara yol açabileceğine dikkat çekerek İngilizlerin bu konuda fazla ısrarcı olmamalarını istedi. Yüzbaşı. Perring'den Amiral Webb'e giden rapor, Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 95.

[68] Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 198. Karadeniz bölgesindeki Osmanlı mülki amirlerinin Rum muhacirlerinin iskânı ve mallarının iadelerine soğuk bakmalarının asıl sebebi bölgeye getirilecek göçmenlerin yerleştirileceği olmamasıydı. Çünkü bölgedeki evlere savaş sırasında özellikle Kafkas Cephesi'nden olmak üzere çeşitli bölgelerden gelen binlerce Türk yerleştirilmişti. Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, s. 212.

[69] T.İ.H I, s. 250.

[70] Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi II, Ankara, 1995, s. 29.

Bölgedeki Rum çete faaliyetleri, İngiliz savaş gemilerinin ve İngiliz kontrol su-baylarının bölgeye gelmeye başlamasıyla büyük artış göstermiştir.^[71] İngilizlerin bölgeye yönelik faaliyetlerinde propaganda ve çete faaliyetlerinin önemini çok iyi bilen Pontusçu Rumlar, yerel metropolitler ve Fener Rum Patrikhanesi aracılığıyla İtilaf Yüksek Komiserlerine bölgedeki Hristiyanların baskı altında bulunduğu-na dair asılsız ihbarlarda bulunarak bölgede asayişin olmadığı mesajını vermeye çalışmaktaydılar.^[72] Nitekim İtilaf Yüksek Komiserleri, bölgedeki temsilcilerinin raporlarına dayanarak Osmanlı Hükümeti'ne bir nota sundular. Notada bölgede-ki yerel yöneticilerin Rum ahalinin katledilmesi için Türklere silah dağıttıkları, bu durumun devam etmesi ve Rumların katledilmesi durumunda hükümetin ve bütün memurların sorumlu tutulacakları belirtilmekteydi.^[73]

İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'nin, metropolitlerin ve Pontusçu örgütlerin bu ve benzer propaganda faaliyetleri, zaten Türkiye aleyhine olan Avrupa kamu-oyunu çok etkiledi.^[74] Hatta İngiliz Hükümeti, Trabzon veya Karadeniz'in başka bir limanına mezalim tahkikatı için İtilaf temsilcileri gönderme kararı aldı.^[75]

İngilizler Pontusçu Rumlara silah yardımı da yapmaktaydı ve bu yardım İngiliz askeri birliklerinin Karadeniz'in kuzeyinden ve Batum'dan çekilmesinden sonra daha da artmıştı.^[76] Kâzım Karabekir'in 7 Haziran 1920'de TBMM'ye gönderdiği raporuna göre; İngilizler, Rum ve Ermenileri yoğun bir şekilde silahlandırmış- lar ve bu unsurlar yaklaşık 90.000 kişilik orduyu donatacak silah ve mühimmata sahip olmuşlardı.^[77] İngilizler asayişi temin etmek ve Hristiyanların güvenliğini sağlamak bahanesiyle yalnızca Samsun'daki Rumlara 10.000'in üzerinde silah da-ğıtmışlardı.^[78]

Bu silahların bir kısmı daha önce Türk ordusunun Elviye-i Selâse'yi boşaltması sırasında bırakmak zorunda kaldığı silahlardı. İngilizlerin çeşitli bahaneler ileri sürerek bu depolardaki silahları Rum ve Ermenilere verdikleri gerek IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa gerekse Kâzım Karabekir Paşa tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgraflarda açıkça belirtilmekteydi.^[79]

İngilizler, zaman zaman Rum çeteleriyle birlikte hareket ederek Türk mahal-lerini baskı altına alıyor onları göçe zorluyorlardı. Nitekim 9. Ordu Müfettişi

[71] ATASE, İSH, K.90, G.63, B.63-1,2.

[72] BOA, DH, KMS, 51-2/19.

[73] BOA, DH_KMS, 50-1/79.

[74] Osman Ulagay, Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1974, s.139.

[75] Taner Baytok, İngiliz Belgelerinde Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1970, s. 141.

[76] Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul, 1982, s. 242.

[77] Kâmuran Gürün, Ermeni Dosyası, Ankara, 1983, s. 268.

[78] Ayışığı, Rum Tahriklerine Karşı İstanbul Hükümeti'nin Aldığı Tedbirler, s. 62.

[79] BOA, DH-KMS, 51-2/19.

Mustafa Kemal Paşa tarafından 10 Haziran 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifrede; asayiş sağlamak üzere Merzifon'da görevlendirilen İngiliz askerlerinden 20 kadarının kasabanın güneyinden, 12 kadarının da kuzeyinden olmak üzere Müslüman mahallelerini abluka altına aldığı bildirilmekteydi.^[80]

Bölgedeki Rum çete faaliyetlerine özellikle Yunanistan önemli ölçüde destek vermekteydi. Yunan gemileri göçmen adı altında Trabzon ve çevresindeki kıyılara çok sayıda çete mensubu çıkarmaktaydı. Çıkarılan bu Rum çeteler Yunanlı subaylar tarafından eğitiliyordu. 15 Ocak 1919 günü 9. Ordu Kumandanlığından Harbiye Nezaretine gönderilen bir telgrafa göre, Yunan miralaylarından İstalyanos namında bir şahıs, maiyetinde beş zabıt ile beraber Karadeniz sahillerinde Pontus Hükümetinin ihyasına yönelik çeteler teşkil ve mevcut çeteleri eğitmek üzere Trabzon'a gelmişlerdi.^[81] Eğitim verilen bu Rum çetelerinin içinde Yunan erleri de bulunmaktaydı.^[82] Yine Trabzon'da Rumları teşkilatlandırmak üzere Albay Zimbarakis ve Albay Bakas ile birlikte 14 zabıt ve 6 çete reisinden mürekkep bir grup Trabzon'a gönderilmişti.^[83] Ayrıca, Samsun ve civarındaki Rumların ayaklandırılması için Yunan Erkân-ı Harp binbaşılıklarından Parcusu'nun 1.000 kadar Rum çeteciyle Samsun'a gönderilmesine karar verilmişti.^[84] Mustafa Kemal Paşa'nın, 24 Haziran 1919'da 15. Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafa göre, Yunanistan yalnızca Samsun'a 130 çete reisi ve 20.000 lira para göndermişti.^[85]

Yunanistan 1921'den itibaren Karadeniz'deki Pontusçu çetelere donanması ile de destek vermeye başladı. İnönü Muharebelerinde yenilgiye uğrayan Yunanistan Karadeniz kıyılarını kontrol altına aldıkları gibi Rum çetelerine insanî yardım adı altında silahtaşımışlardır.^[86]

Pontusçu faaliyetlerde Yunanistan ve İngiltere kadar olmasa da Fransa da önemli rol oynamıştı. Yunan Başbakanı Venizelos'un Paris Konferansı sürecindeki çalışmaları ve Marsilya'da oturan Pontusçu işadamlarından Kostantinidis'in girişimleri başta olmak üzere Rum-Yunan propagandasından etkilenen Fransız devlet adamları Pontus meselesine sempati ile bakmışlardı.^[87] Fransızların yaklaşımında Zonguldak-Ereğli ve Urfa-Maraş havalisinde kaldıkları zor durum da önemli rol oynamaktaydı.

[80] H.T.V.D, Yıl: 2, (Eylül 1953), Sayı: 5, Ves. No: 102.

[81] ATASE, İSH, K.83, G.7, B. 7-1.

[82] ATASE, İSH, K.910, G.179, B.179-1.

[83] BOA, DH-KMS, 49-2/51; DH-KMS, 49-2/57.

[84] ATASE, Kl.605, D.173, F.1.

[85] Mustafa Onar, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I, Ankara, 1985, s. 89.

[86] Özel, Milli Mücadelede Trabzon, s. 43.

[87] Çapa, Pontus Meselesi, s. 58.

Fransızlar, Güney Anadolu'daki zor durumdan kurtulmak için Pontusçu isyanının büyümesini isterken, Batı Karadeniz Bölgesi'nde Zonguldak ve Ereğli'nin işgalinde Rumlardan büyük destek görmüştür, bu konuda Yunanistan, Fener Rum Patrikhanesi ve Rum cemiyetlerle dayanışma içerisinde olmuştur.^[88]

Trabzon'daki Fransız temsilcisi ise aşırı Türk aleyhtarı idi. İstanbul'daki merkeze bağlı olarak çalışan "Adem-i Merkezîyet Cemiyeti" Fransız temsilcisinin nüfuzu altındaydı. Bölgede askeri güç kullanma durumunda olmayan Fransa Rum göçmen taşınmasına ve silahlandırılmasına katkıda bulunmakta, temsilcisi Lepissier vasıtasıyla da Rum ve Ermeniler lehinde sürekli yerel yönetimi yönlendirmeye çalışmaktaydı.^[89]

Amerika Birleşik Devletleri'nin de Pontusçu faaliyetlerde rolü vardı. Ancak ABD'nin bölgeye gelişi diğer devletlere göre farklılık arz ettiğinden olaylardaki rolü de onlardan biraz daha farklı olmuştur. Öncelikle ekonomik sebeplerle bölgeye gelen ABD, bu amaçla bölgeye ticari heyetlerin yanı sıra misyonerler de göndermişti.^[90] Misyonerler Hristiyanlara yaptıkları yardımlarla sempati toplarken, açtıkları eğitim-öğretim müessesleri ile de Rum ve Ermenileri hürriyet ve milliyet fikirleri ile beslemeye, sosyal ve kültürel yönden teşkilatlandırmaya başladılar.^[91] Bu okullardan biri de Merzifon Amerikan Koleji idi ki bağımsız Pontus devleti kurma fikrine en fazla hizmet eden, bu yolda başlatılan faaliyetlerin hazırlık ve uygulama dönemlerinde etkin rol oynayan bir eğitim kurumuydu.^[92] Bu kolejde kurulan "Pontus Kulübü", "Yunan-Rum İdman Kulübü" ve "Rum İrfan Kulübü" gibi teşkilatlar yalnızca öğrencileri değil, Rum halkını da Pontusçuluk düşüncesi etrafında birleştirmeye çalışmışlar, bu konuda ABD'den büyük destek görmüşlerdir.^[93] Nitekim Şubat 1921'de Merzifon Amerikan Koleji'nde yapılan aramalarda ABD'nin Rumları ve Ermenileri Türkler aleyhine kışkırttıkları ve bu konuda yıldı iki milyon dolar civarında para harcadıklarını ortaya koyan belgeler ele geçirilmişti.^[94] Aramalar sırasında ele geçirilen bir diğer önemli belge de Rum ve Ermeni çetecilerin Avrupa'ya kaçırılması hakkında kolej müdüriyeti ile Samsun Amerikan temsilcisi arasında cereyan eden yazışma evrakı idi.^[95]

[88] Ali Sarıkoyuncu, Milli Mücadelede Zonguldak ve Havalisi, Ankara, 1992, s. 55.

[89] Çapa, Pontus Meselesi, s. 58.

[90] Ulubelen, İngiliz Belgelerinde Türkiye, s. 192; Uygur Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika, İstanbul, 1989, s. 193-198.

[91] Mine Erol, Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu, Ankara, 1976, s. 53.

[92] Gülbadi Alan, "Anadolu'daki Yabancı Okullar ve Pontusçuluk", Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu (Ed.: Veyssel Usta), Ankara, 2007, s. 182; Rahmi Çiçek, "Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Meselesindeki Yeri", 19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu, 20-22 Mayıs 1999, Samsun, 2000, s. 69.

[93] Alan, "Anadolu'daki Yabancı Okullar ve Pontusçuluk", s. 189-190.

[94] Mustafa Balcıoğlu, Belgelerle Milli Mücadele sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu, Ankara, 1991, s. 85-86.

[95] ATASE, Kl.2471, D.1-A-45, F.14.

ABD'nin Pontusçu Rumlara desteği, yalnızca ticari temsilcilikler, yardım cemiyetleri, misyoner teşkilatları ve eğitim-öğretim kurumları gibi iktisadi ve sosyo-kültürel faaliyetlerle sınırlı kalmamış, Rum-Yunan propagandasının etkisiyle siyasi alanda da görülmüştür. ABD, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni Hristiyanları baskı altına almakla suçlamış^[96], Yunanistan'ın 1921 yazında Karadeniz sahilinden bir çıkarma yapma ve bu süreçte Pontusçu faaliyetlerin artması üzerine bölgedeki Rumların iç bölgelere gönderilmesi tedbirini şiddetle protesto etmiştir.^[97]

Batılı devletlerin Pontusçu faaliyetlere desteğinde Fener Rum Patrikhanesi ve metropolitler önemli rol oynamışlardır.^[98] Metropolitler, İtilaf Devletleri nezdinde girişimde bulunarak bu devletlerin Pontus meselesine yaklaşımlarını etkiledikleri gibi, bölgeye Rum nüfus taşınmasında, onların maddi ihtiyaçların karşılanmasında ve askeri teçhizat sağlanmasında yönlendirici bir konum üstlenmişlerdir. Örneğin Trabzon Rum Metropoliti Hrisantos'un eski milletvekili Kofidi Efendi ile birlikte Trabzon'a Rum göçmen taşımak amacıyla kurduğu "Rum Muhacirin ve Fukaraperver Cemiyeti" adeta askerî depo özelliği taşımaktaydı. Gerçek adı "Pontus İlhak ve İstiklal Komitesi" olan bu cemiyete yapılan operasyonda göçmen adı altında getirilen Rum çete mensuplarına dağıtılmak üzere 35.000 seri ateşli Rus tüfeği ve 20.000'e yakın rovelver, bomba vesaire yanıcı ve patlayıcı madde ele geçirilmiştir.^[99]

Yine TBMM tarafından bölgede asayişli sağlamak amacıyla oluşturulan Merkez Ordusu'nun yaptığı aramalarda Samsun Metropolithanesi'nden binlerce liranın Pontusçu çetelere aktarıldığı, çetelere para sağlamada Samsun Selanik Bankası'nın kilit rol oynadığı tespit edilmiştir.^[100]

Yukarıda değinilen faaliyetlerden anlaşıldığı üzere; gerek Rum cemiyetleri, gerek Rum din adamları, gerekse onlara her türlü desteği veren başta İngiltere ve Yunanistan olmak üzere batılı devletler bölgenin Rumlaştırılması için yoğun çaba harcamışlardı. İtilaf Devletlerinin lideri durumunda olan İngilizler, bölgedeki Rum nüfusunun Türklere oranla çok az olduğunu, asayişsizliğin Türklere değil Rumlardan ve Ermenilerden kaynaklandığını^[101] ve bu konuda Hristiyan

[96] İngiliz Devlet Arşivi (Public Record Office): FO (Foreign Office) 371/4158; Bilal N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk I, Ankara, 1992, s. 15-22;

[97] US ARCHIVES NARA M 363/3/767-68-138.

[98] Mahmut Goloğlu, Anadolu'nun Milli Devleti Pontus, Ankara, 1973, s. 241.

[99] Metin Ayışığı, "Mütareke Başlangıcında Karadeniz Bölgesi'ndeki Rum Tahriklerine karşı İstanbul Hükümeti'nin Aldığı önlemler", Milli Mücadele'de Giresun Sempozyumu (6-7 Mart 1999), İstanbul, 1999, s. 6.

[100] Balcıoğlu, Merkez Ordusu, s. 84-85; Türk İstiklal Harbi VI (İç Ayaklanmalar 1919-1921), Ankara, 1964, s. 148.

[101] FO 608/111/1461/5027/17; FO 731/4158;

din adamlarının halkı provoke ettiklerini^[102] bilmelerine rağmen işgallerine sebep teşkil etmek ve Türk milli mücadelesini yok etmek adına Pontusçu Rumlara destek olurken, Yunanistan Pontus Rum Devleti'nin kurulması peşinde koşmuş, ABD ise, ticari beklenti ve Rum-Yunan propagandası etkisi altında bir politika izlemiştir.

---

[102] FO 731/4158

Pontus Terörünün I. Meclise Yansımaları (1920-1923)

Doç. Dr. Zeki ÇEVİK
Balıkesir Üniversitesi / BALIKESİR

Arş. Görv. Filiz ÖZKAN
Balıkesir Üniversitesi / BALIKESİR

GİRİŞ

Pontus kelimesi, Yunanlıların Karadeniz'e verdiği Pontus Euxinos ifadesinden gelmektedir. Ancak bu tabir Karadeniz'e verilen ilk isim değildir. Karadeniz'in bilinen en eski adı "dehşetli, karanlık, uğursuz" anlamlarına gelen İrani "ahşaena" kelimesidir ve Yunanlıların "euxinos" tabiri de bu kelimeye dayanmaktadır. Ancak bu bağ sadece fonetik yönden geçerlidir çünkü "euxinos" kelimesi eski Yunanca'da "misafir sever", pontus ise "deniz" anlamına gelmektedir ki, bu da Karadeniz'in hırçın dalgalarına ve karanlık sularına uymayan bir tanımlamadır. Türkçe "kara" kelimesi "siyah renk" dışında, "büyüklük, karanlık, kuzey yönü ve soğuk iklim"i de içerdiğinden Karadeniz isimlendirmesinin bugün tüm dünyada Türkçe karşılığıyla kullanılmasının doğru bir yaklaşım olduğu söylenebilir.^[1] Zaten Karadeniz, kuzey ve doğu yönlerinden Türklerle çevrilmiş olduğundan, daha erken zamanlarda bu isimle Türkçe olarak adlandırılmıştır. Türkiye Selçukluları ve Osmanlılar devrinde de Pontus adı bilinse de (Bahr-i Bontus gibi) Osmanlılara sadece Bend-Ereğli yani Pont Ereğlisi adı hatıra kalmış, Pontus adı hiçbir şekilde kullanılmamıştır.^[2]

Anlaşılabacağı üzere Yunanlılara ait Pontus veya Pontos kelimesi, Karadeniz'i işaret etmek üzere coğrafi bir tanımlamadır. Yunanlıların Megali İdea politikasına da-

[1] Ayrıntılı bilgi için bkz. Pontus Meselesi, Haz.Yusuf Gedikli, Bilge Karınca Yay., İstanbul 2002, s.15,16; Ali Güler, Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri, s.39

[2] Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1988, s.28

yanarak bünyesine katmak istediği bu bölgenin sınırları ise, MÖ.281-MS.63 yılları arasında bölgede varlığını sürdüren Pontus Krallığını yeniden ihya etme düşüncesine dayanarak, İnebolu'dan Batum'a kadar tüm kıyı şeridini içine almaktadır.^[3] Bu bölge toprakları toplam 71.500 km² dir ve bunun 31.300 km² si Trabzon Vilayeti'nden oluşmaktadır.^[4] Pontus Devleti'nin kurucusu da, hanedanı da, tebaası da Yunanlı değildi.Kurucusu ve hanedanı Pers, tebaası Anadolu'nun yerli kavimleriyle idi.Pontus Devleti'nin yıkılmasından sonra Anadolu'ya Romalılar hakim oldu. Roma ikiye bölününce Anadolu, Doğu Roma'nın idaresine girdi.1204'te Latinlerin İstanbul'u işgal etmelerinden daha önce İstanbul'dan kaçan Prens Aleksı Komnen, Trabzon'da bir devlet kurdu.^[5] Bu tarihin hemen ardından bölgeye Türk akınları başladıysa da, Trabzon 1461 tarihinde Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedildi. Dolayısıyla ne Pontus Devleti, ne de Trabzon Devleti bir Yunan devleti değildir. Yunanlılar kendilerini Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizans) mirasçısı saydıkları için, tarihi emelleri doğrultusunda Anadolu topraklarında hak iddia etmekte, bağımsızlıklarını ilan ettiklerinden beri bu yönde politikalar geliştirmektedirler.

Fatih'in Bizans İmparatorluğu'na son vermesiyle birlikte Yunanlılar yaklaşık dört yüz yıl süren Türk egemenliği altında Osmanlı Devleti'nin Rum-Ortodoks Kilisesi'ne tanıdığı dini, kültürel ve idari imtiyazlar sayesinde varlığını korumuş, sosyal ve ekonomik yönlerden de serbest bir hayata sahip olmuşlardır. Ancak batıda ard arda kaybettiği savaşların sonucunda güçsüz düşen Osmanlı Devleti'nde çıkarları olan büyük güçler, Fransız İhtilali'nin getirdiği fikir akımlarından da yararlanarak, Osmanlı Devleti bünyesindeki azınlıkları kışkırtmaya başladılar.Bu bağlamda 1829 yılında bağımsızlığını ilan eden Yunanistan, "*Megali İdea*" adını verdiği "*Büyük Yunanistan*" ı, "*Büyük Güçler*" in de desteğiyle gerçekleştirmek için faaliyetlere başlamıştır.Yunanlıların geçmişte yaşamış oldukları iddia edilen toprakları, büyük başkent Konstantinopolis (İstanbul) olmak üzere ele geçirip, eski Bizans'ı diriltmek ve iki kıtalı, beş denizli (kara parçası olarak Yunanistan ve Batı Anadolu –ortam ve şartlara göre Karadeniz kıyılarında bir Pontus-Rum yönetiminin kurulması-, deniz olarak da Karadeniz, Marmara Denizi, Ege Denizi, Akdeniz ve İyon Denizi) büyük bir Yunanistan kurmak ideali şeklinde tasavvur edilen Megali İdea, çeşitli zamanlarda, çeşitli yollarla gerçekleştirilmek istenmiştir.^{[6]*}

[3] Mesut Çapa, Pontus Meselesi (Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele), Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1993, s.7

[4] Ali Güler, Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri, s.71

[5] Pontus Meselesi, Haz.Yusuf Gedikli, Bilge Karınca Yay., İstanbul 2002, s.17,18

[6] M.Murat Hatipoğlu, Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922), Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1988, s.3, 29

* Jean Leune'un, "Megali İdea'nın Yalancı Cenneti" isimli kitabında bir rüya şeklinde aktardığı Megali İdea betimlemesi dikkate değer: "...Gece bir rüya gördüm.Mavi bir deniz kıyısındaymışım.Kumsalda güzel ama yüzüstü bırakılmış

Megali İdea'nın sac ayaklarından biri olan Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, Rumların meskun buldukları yerlerde bir "Rum-Pontus Devleti" kurulması hedefine yönelik "Pontus Meselesi" Tanzimat'tan sonra ortaya atıldı. Böylece bu yöredeki Rumlar arasına ilk ayrılık tohumları serpilmiş oldu. Osmanlı Devleti'nin 1856 yılında yayınladığı Islahat Fermanı ile bütün dinlere tam ve eşit serbestlik tanınmasından sonra çalışmalar daha da hızlandı. Bölgedeki Hristiyan azınlıklar din ayrılığı ileri sürülerek harekete geçirildi.^[7] Ancak Gayrimüslimler, Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla, Müslümanlar gibi siyasi ve idari yönden eşit haklara kavuşmakla beraber, gerçek amaçları bu olmadığı için, bu statüyü bir basamak olarak kullanarak devleti zayıflatmak ve fırsatını bulunca da bağımsızlık kazanma arzusunu gerçekleştirme emeline düşmüşlerdir.^[8] 2 Ekim 1921 tarihli Açıksoz Gazetesi yazarlarından İsmail Habib Sevük'ün, "Rumluk meselesi yere dökülen zeytinyağı lekesi gibi genişledi, sarî marazlar gibi sahillerden ve büyük şehirlerdeki Rumlardan başlayarak dahile ve içlere doğru yayıldı..." sözlerinden bu amacın nasıl uygulamaya geçtiğini anlayabiliriz.^[9]

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ise Karadeniz Bölgesi Rumlarından bazılarının düşmanla işbirliği yaptıkları ve ardından Rusya'ya gittikleri bilinmektedir. Türkiye toprakları üzerinde ilk Pontus içtimagahı, İnebolu'da halkın Manastır adını verdiği bir tepede Amerika Rum göçmenlerinden rahip Klematios tarafından tesis edilmiş,^[10] Pontus ülküsünü yeniden canlandırmak için ilk teşebbüs ise 1904'te Merzifon'daki Amerikan Koleji'nin* öğretim üyelerinin Rumları kışkırtmaları ve "Pontus Cemiyeti"nin kurulmasıyla başlamıştır. Bu cemiyet, Pontus ülküsünü heyecanla yaşayan ve gerçekleştirmek isteyen bin'e yakın Rum gencini yetiştirdiği gibi, Amerikan Koleji de bunları her yönden beslemiştir.^[11] Gayrimüslim milletler, din ve mezhep sahasında olduğu gibi eğitim alanında da özerk bir statü içinde hareket edebiliyorlardı. Cemaat okulları zamanla Gayrimüslimlerin kendi tarih ve kültürlerinin öğretildikleri, bağımsızlık fikirlerinin aşılandığı ku-

---

bir gemi yatıyordu. Bordasında altın harflerle yazılmış adı pırıl pırıl parlıyordu. Bu ad "Megali İdea" idi... Bir takım insanların yardımıyla kumsalda yan yatan gemiyi eski durumuna getirmeyi; direklerini, yelkenlerini onarıp düzeltmeyi başardık ve tekneyi denize indirdik." Megali İdea" suyun üstünde kayar gibi yol alıyordu. Nereye? Tabii İstanbul'a, Bizans'a, Ayasofya'ya doğru..." s.17

[7] M. Çapa, a.g.e., s.3, 4

[8] Bilal Eryılmaz, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi, Risale Yay., İstanbul 1990, s.219, 220

[9] Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlılar ve Anadolu Rumları Üzerine Makaleler (İsmail Habib Sevük'ün Açıksoz Gazetesi'ndeki Yazıları), Haz. Mustafa Eski, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s.51

[10] Sabahattin Özel, Milli Mücadele'de Trabzon, TTK Yay., Ankara 1991, s.31

*1864-65 yıllarında Merzifon'da Anadolu Koleji adıyla açılmıştır. Bünyesinde 5 lise, 9 kolej bulundurmaktadır. 1913'te Kolejin 425 öğrencisinden 200'ü Rum, 160'ı Ermeni, 40'ı Rus, 25'i de Türktür. Bkz. Adnan Şişman, Osmanlı Devleti'nde XX.Yüzyıl Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri, Alem Yay., Balıkesir 1994, s.38

[11] Kenan Esengin, Milli Mücadele'de Ayaklanmalar, Kamer Yay., İstanbul 1998, s.239

rumlar haline gelmişlerdi.^[12] 1920 yılında koleje yapılan baskında Pontus haritaları ve Yunanistan'a katılması ile ilgili kitaplar ve Müdür White'ın yazdığı, Türkiye'yi Hristiyanlığın en büyük düşmanı gösteren ve Türkiye'nin parçalanmasını tavsiye eden mektup bulunmuştu.^[13] Merzifon Amerikan Koleji'nde Rumlar biri "*Rum İrfanperver Kulübü*", diğeri "*Pontus Kulübü*" adıyla iki kulüp kurmuşlar ve daha sonra bunlara bir de musiki kısmı eklenerek Pontus Cemiyeti adı altında bir dernek meydana getirmişlerdir. Bu ilk gizli dernek Samsun, Merzifon, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Giresun ve Ordu gibi şehirlerde yapılacak büyük ve geniş teşkilatın bir temeli niteliğindedir.^[14]

Pontus Cemiyeti'nin amacı; eski Yunanlıların Euxinos Pontus dedikleri ve Zonguldak'tan başlayarak Batum'a kadar, yani sahilde Zonguldak, Sinop, Samsun, Trabzon, Gümüşhane livaları ve dahilde Yozgat, Çorum, Amasya, Tokat ve Sivas merkezini içermek üzere,^[15] eski çağlardaki Pont bölgesinde yaşamış olan bir hükümeti canlandırarak müstakil bir "*Pontus Cumhuriyeti*" kurmak ve ileride Yunanistan'a katmaktı.

Pontus Cemiyeti'nin yanı sıra 1908 yılında Samsun'da "*Müdafaa-i Meşrute*" adında bir ihtilal komitesi kurulmuştur. Bu teşkilat bir süre sonra bütün Anadolu'ya yayılmış, silahlı bir kuruluş haline gelmiştir.^[16] Bu cemiyetin 1918'lerdeki faaliyetleri konusunda Nurettin Paşa hatıralarında şunları söylemektedir: "...*Bu cemiyetin gayesi yirmi yaşına gelen her Rum'u bir silah sahibi olmaya mecbur etmek, fakirlere zenginlerden alınacak para ile metropolithanelerden silah temin etmek, bölük vesaire teşkilat yapmak ve bu maksada muhalefet edenleri metropolithanelerde kurulan mahkemeler vasıtasıyla cezalandırmak idi. Bu cemiyetin askeri teşkilatına girenlere Hz. İsa, vatan, Pontus ve millet adına yemin ettirilir ve bu surette teşkilata mukaddes bir mahiyet verilerek cahil kütlenin daha ziyade alakası çekilmek istenirdi.*"^[17]

Ayrıca zenginlerden para toplayan, gereğinde ölüm cezaları için karar veren terörcü "*Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti*"nin^[18] kurulmasıyla Pontus teşkilatı genişletilmiş, Batum'dan İnebolu'ya kadar olan Karadeniz bölgesi dahilinde birçok şubeler oluşturulmuştur.^[19]

[12] B. Eryılmaz, a.g.e., s.167

[13] Rahmi Doğanay, "Milli Mücadele Döneminde İtilaf Devletleri'nin Pontusçu Faaliyetlere Yaklaşımı", Uluslar arası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Sayı.3, Serander Yay., Trabzon 2007, s.61

[14] Pontus Meselesi, Haz.Yılmaz Kurt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara 1995, s.64

[15] TBMM Gizli Celse Zabıtları, c.3, l:51, C:3, s.398

[16] K. Esengin, a.g.e., s.239, 240

[17] A. Güler, a.g.e., s.65

[18] K. Esengin, a.g.e., s.240

[19] S. Özel, a.g.e., s.32

II.Meşrutiyet'ten sonra Pontusçular çalışmalarını gizleme ihtiyacını duymadılar. Mektuplarının sonlarına “*Yaşa Yunan, yaşa Pontus*” sözlerini çekinmeden ekleyebiliyorlardı.^[20] II.Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikhanesi de Pontus ideali güden Rumları destekleme faaliyetlerini artırmıştı. Patrikhane, başta siyasi faaliyetler olmak üzere, cemiyetlerin teşkilatlandırılması, cetelerin desteklenmesi, nümayişlerin düzenlenmesi, kültürel çalışmaların yürütülmesi, propagandaların yaygınlaştırılması gibi işleri yapan bir kuruluş durumundaydı. Patrikhane'yi yarı resmi de olsa Yunanistan ile birleştirmeyi siyasi programına birinci madde olarak alan Venizelos;^[21] “*Patrikhane mutlaka Yunanistan'ın emrine girmelidir. Böylelikle Yunanistan'la birleşen Patrikhane'nin ilerideki millî davalarda önemli rolü olacaktır*” diyordu. Hayatı boyunca bu gaye için çalışan Venizelos, Başbakan olmadan önce de gizlice İstanbul'a gelerek bir yerli Rum'un Fener'deki evinde Türk milletini yıkabilmek için planlar yapmıştı. Ve Başbakan olduktan sonra, Patrikhane aracılığı ile Türkiye'deki Rum okul ve cemiyetlerini birer ihtilâl karargâhı haline getirmeyi başarmıştır.^[22] Megali İdea'nın başkenti olan İstanbul, Yunanistan için daima bir rüya, bir kızıl elmadır. Amacını gerçekleştirmek için de, içerde Rum nüfusu buldurmak gerekir. Bu nüfusu muhafaza eden de Patrikhane'dir.^[23] Patrikhane'nin Yunanistan emellerine hizmet eden bir kuruluş durumuna gelmesinin daha 1910 yılında gerçekleşmiş bulunduğunosöyleyebiliriz.^[24]

Yunan başbakanı Şark Meselesi'nin bir parçası durumuna gelen Megali İdea uğruna, başta İngiltere olmak üzere, İtilaf Devletleri'nin siyasi ve askeri mekanizmalarının hizmetine girmekte bir sakınca görmemiş; böylece Megali İdea kavramı, ortaya çıktığı günden beri ilk defa soyut ve hissi yaklaşımlardan sıyrılıp, bölgesel ve milletlerarası antlaşmalara dayalı, somut bir hedef durumuna gelmiştir.^[25] İlginçtir ki, Venizelos'un Megali İdea'yı gerçekleştirme tutkusuna rağmen, Jön Türk devrimiyle birlikte yeni Türk hükümetinde görev alan Rum milletvekilleri için öncelikli iş, Osmanlı ülkesindeki varlıklarını güçlü örgütlerle sağlamlaştırmaktı. Megali İdea ülküsü bir süre düş sahiplerinde kalmalıydı.^[26]

Megali İdea'nın gerçekleştirilmesi için etkin bir şekilde faaliyet gösteren Pontus Cemiyeti, 1909 yılında Trabzon Metropolidi vasıtasıyla Atina'daki “*Asya-i*

[20] M. Çapa, a.g.e., s.4

[21] A. Güler, a.g.e., s.1, 2

[22] Süleyman Yeşilyurt, Ermeni, Yahudi, Rum Asıllı Milletvekilleri, Kültür Sanat Yay., Ankara 2005, s.40, 41

[23] TBMM Gizli Celse Zabıtları, c.4, İ:47, C:2, s.476

[24] A. Güler, a.g.e., s.3

[25] M.M. Hatipoğlu, a.g.e., s.57

[26] Jean Leune, Megali İdea'nın Yalancı Cenneti, Bugünkü Yazı ve Dile Aktaran Salahaddin Galip, çev. Ali Reşat, İstanbul 1995, s.60

Suğra Cemiyeti"nin emri altına girmiş ve 1910 yılında ilk Pontus risalesini yayınlamıştır.^[27] Pontus meselesi daha sonra Hristiyanlık meselesi olmaktan çıkarılarak bir "*Yunanlılık*" konusu olmuştur. Trabzon Yunan Konsolosluğu 18 Ekim 1912'de Trabzon Metropolidine bir yazı göndererek, Yunan Kralı I.Yorgi'nin isim günü olan 23 Nisan'da, Aya Gregoriyos kilisesinde tören yapılmasını istedi.Böylece Pontus davası, dayanağının Yunanistan olduğunu ilan etmiş oldu.^[28] Pontus Davası'nın Avrupadaki organizatörü ise Konstantin Konstantinidis'tir.Avrupa ve Amerika'daki Pontusluları 4 Şubat 1918'de Marsilya'da düzenlediği ilk Pontus Kongresi'nde bir araya getiren Konstantinidis, 170 bin km² genişliğinde bir alanı kapsayan bölgede, 1,5 milyon Ortodoks Rum ve 5 milyon Rumca konuşan Müslüman olduğunu iddia edecek kadar ileri gitmiştir.^[29]

Bu çalışmada ana hatlarını belirttiğimiz Pontus meselesinin Mütareke Türkiyesindeki faaliyetleri sonrası I. Meclis'in bakış ve değerlendirmeleri ele alınıp incelenecektir.

MÜTAREKE ÖNCESİ VE SONRASINDA PONTUS TERÖRÜ

Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) öncesi ve sonrasında da Pontus faaliyetleri yoğun bir şekilde sürmüştür.Ekonomik yönden güçlü olan ve o güne kadar siyasi örgütlenmelerini tamamlayan Rumlar, Balkan Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte, seferberlik ilan eden ve tüm vatandaşlar gibi Rumları da askere çağıran devlete karşı gelmiş ve böylece ilk çete grupları ortaya çıkmıştır. Seferberlik emrine karşı çıkan veya askerden kaçan Rumların kurduğu Pontus çeteleri Müslüman nüfusu azaltmak için rastladıkları Müslümanları öldürmeye, Müslüman köylerini yakarak yok etmeye başlamışlardır.^[30] Seferberlik emrine uyanların da savaş sırasında yararları görülmediği gibi, savaştan sonra bunların silahlı olarak istihdam edilmeleri zararlı görülmüş, I.Dünya Savaşı'nda ise silahsız olarak geri hizmette kullanılmışlardır.^[31] Buna rağmen bölge Rumları yapacaklarından geri kalmamış, I.Dünya Savaşı'nda Yunanistan ve Rusya yararına casusluk ve cephelerimiz gerisinde aktif düşmanlık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Öyle ki, Türklerin Ruslara karşı yapmayı düşündükleri taarruzu, Ruslara ihbar etmek için ordudan firar edenlere rastlanmaktadır.^[32] Ancak buna hiç şaşırılmamalıdır çünkü Rum-

[27] Yusuf Sarınoy, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası", Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası (Makaleler), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s.8

[28] M. Çapa, a.g.e., s.4

[29] Elçin Macar, Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul Rum Patrikhanesi, İletişim Yay., İstanbul 2003, s.70

[30] Hamit Pehlivanlı, "Tarihi Perspektif İçerisinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri", Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası (Makaleler), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s.83, 84

[31] TBMM Gizli Celse Zabıtları, c.1, İ:131, C:2, s.320

[32] Pontus Meselesi, Haz.Yusuf Gedikli, s.120

ların bu yaptıkları, Cemiyete girerken ettikleri yeminde; “...*hariçte duyduklarımı tamamen amirlerime tebliğ ve haber vereceğime, mukaddes ekanîm-i selase** ve *kavmim ve şerefim üzerine yemin ederim*” sözleriyle kendini göstermektedir.^[33]

Karadeniz sahilinin Ruslar tarafından işgali üzerine Çar Hükümeti bunlara silah dağıtarak, Rum azınlığın bölgedeki faaliyetlerinin artmasına yardımcı olmuştur. Dağlık bölgede bulunan 70-80 bin adet Rum köyünün tümü, bomba gibi yıkıcı silahlar da dahil olmak üzere tamamıyla silahlandırılmıştır.^[34] Tüm bu süre zarfında Rum çeteleri Türklere karşı her türlü mezalimde bulunurken, şehirdeki Rum ileri gelenleri bütün bu olanlara seyirci kalıp, onları adeta destekliyordu. Rus ve Ermenilerin hesabına olarak çevreden Trabzon’a gelen Rumlar, özellikle Maçka Rumları, mahalle ve sokak aralarında rastladıkları Türk çocuklarını dövmek, köprüden geçerken aşağı itmek, deniz kenarında gördüklerini boğmak gibi kötülüklerden başka çarşı ve pazarda rastladıkları Türklere ağır hakaretlerde bulunuyorlardı.^[35] Üstelik ticaret ve zanaat dahil olmak üzere şehirlerde ekonomi büyük ölçüde Rumların elindeydi. Her Türk köylüsü şehirde bir Rum’a borçluydu. Türklere ellerindeki toprakları da, satın almak ya da tefecilik yoluyla ele geçirmişlerdi.^[36] Venizelos hatıralarında bu durumdan; “*Osmanlı memleketlerinde Rumlar, ticarete hakim ve servet sahibiydiler. Ermeni unsurlarıyla hareket ettikleri takdirde Türklere karşı özellikle iktisadi yönden mutlak egemenlik kuracaklarına şüphelyoktu*” şeklinde bahsetmektedir.^[37]

Mütareke’den sonra “*Pontus Devleti*” hayali daha fazla kuvvetlendi. Mustafa Kemal Paşa, 24.4.1920 tarihli Meclis konuşmasında, Samsun’a çıktığında edindiği ilk izlenimlerini şöyle anlatmaktadır: “*Canik livası’nın genel durumu çok seri davranmayı gerektirmekteydi. Rumların hakimiyetini ve İslam unsurunun esaretini amaçlayan ve Atina tarafından idare olunan Pontus Hükümeti emeli; Karadeniz sahiliyle, kısmen Amasya ve Tokat’ın kuzey kazalarında yerleşik bulunan Rumların hayallerini çılgınca bürümüştü.*”^[38] Bu arada boş durmayan Rumlar, başta Patrikhane olmak üzere teşkilatın faaliyetlerine hız vererek, Avrupa’nın da desteği aradılar. Aynı zamanda Rusya’dan gelen birçok Rum, göçmen sıfatıyla bölgeye yerleştirilerek Samsun ve çevresindeki Rum nüfus artırılmaya çalışıldı. Bütün bu girişimler esnasında yerli Rumlar da Yunan Hükümetiyle birlikte ortak olarak

* ekanîm-i selase: Hristiyanlığın baba, oğul ve ruh-ül-Kudüs’ten ibaret teslis inancı. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2006, s.211

[33] S. Yeşilyurt, a.g.e., s.45

[34] TBMM Gizli Celse Zabıtları, c.3, İ:51, C:3, s.386

[35] M. Çapa, a.g.e., s.6

[36] Mesut Çapa, “Milli Mücadele’de Doğu Karadeniz”, Türklere, c.15, Yeni Türkiye Yay., s.662

[37] Cemal Kutay, Mütarekede Pontus Suikastı (4 Kitap Bir Arada), İklim Yay., İstanbul 2004, s.188

[38] TBMM Zabıt Cerideleri, c.1, İ:2, C:1, s.9

çalışmışlardır.^[39] Ancak bölge halkı bu girişime direnmiş, göçmen Rumların sahillere çıkmasına karşı koymuşlardır. Şubat 1920'de Ordu limanına gelen bir vapurdan göçmen adı altında bir miktar Rum çıkarılmak istenmişse de, Ordulular buna izin vermemişlerdir.^[40] Göçmen görünümünde pek çok Rum ve Ermeni'nin Trabzon ve çevresine getirilmesi üzerine, doğal olarak Türkiye bundan çekinmiş ve göçmen kabul edilmemesini Harbiye Nezareti aracılığıyla bütün kıyı askerî ve mülki idarecilere bildirmiştir. Çünkü bu göçmenlerin sivil vatandaş mı, yoksa çete üyesi mi olduğu bilinemediği gibi, Rumların çoğunluk sağlama amaçları da vardı. İngiltere de bu göçlere teşvik ve destek vermekte idi. Bir defasında İngiltere'nin Trabzon'daki temsilcisi Batum'da bulunan beş yüz kadar Rum ailesinin Trabzon'a geleceğini söylemişti.^[41] Mütareke zamanında sayıları iyice artan Pontusçu Rumlar, bütün metropolitlerin, papazların, öğretmenlerin, tüccarların ve varlıklı kimselerin nakden ve bedenen desteğini görmüşler, kilise, mektep ve birtakım özel binalarına Pontus armaları takmışlardır. Bu dönemde faaliyetlerini o denli artırmışlardır ki, mektep çocuklarının Pontus şarkıları söyleyerek sokaklardadolaştığı görülmüştür.^[42]

Mütarekeyi takiben Osmanlı Devleti'ni içte ve dışta zor durumda bırakan işgaller başladığında, Pontusçular da bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalıştılar. Trabzon Metropolitleri Chrysanthos, 1919 Mart'ında Paris Barış Konferansı'na gönderilirken İstanbul Patrik'i ona Pontusluların haklarını savunma yetkisi vermişti. Bu papazın 2 Mayıs 1919'da Konferansa sunduğu raporda, Trabzon vilayeti ile Karahisar, Amasya, Sinop sancakları ve Sivas, Kastamonu illerinin bir kısmı Pontus bölgesi olarak gösteriliyordu.^[43] "Pontus"ta 550 binden fazla Rum yaşadığı, Türklerin baskısıyla Rusya ve Kafkasya'ya göç etmiş olup , geriye dönmeyi planlayan 250 bin Rum nüfus da ilave edildiğinde, bu rakamın 800 bine ulaştığı iddia edilmiştir.^[44] Hatta, Oflu ve Tonyalıların Rum olduklarını iddia edebilecek kadar da ileri gitmiştir.^[45] Oysa ki, I.Dünya Savaşı'nda bir kısım Türklerin batı illerine göç etmelerine rağmen, 1919-1920 yıllarında Türkler yine çoğunlukta idi. Bu sıralarda 60 bin Hristiyan'a karşılık (Ermeniler de dahil) Trabzon merkezinde 317 bin, Giresun'da 10 bin Hristiyan'a karşılık 190 bin Müslüman

[39] TBMM Zabıt Cerideleri, c.15, l:136, C:1, s.239

[40] İlhan Ekinci, "XIX.Yüzyılın Sonlarında Ordu Kazasında Müslim-Gayrimüslim Nüfusu ve İlişkileri", Uluslar arası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Yıl:1, Sayı:1, Trabzon Güz 2006, s.84

[41] Rahmi Doğanay, Milli Mücadele'de Karadeniz (1919-1922), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2001, s.65

[42] TBMM Zabıt Cerideleri, c.15, l:136, C:1, s.239

[43] İzzet Öztoprak, "Türkiye'nin İşgali ve Milli Direniş Hareketleri", Türkler, c.15, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.596

[44] E. Macar, a.g.e., s.70

[45] Mustafa Turan, Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s. 31

bulunmaktaydı.^[46] Meclis Zabıtlarında ise, Dahiliye Vekili Fethi Bey'e göre, sadece Samsun livası dahilinde 85 bin Rum olmak üzere^[47], toplamda, Karadeniz sahilindeki livalarda ve bunlara komşu livalarda en fazla 300-400 bin kadar Rum nüfus bulunmaktadır.^[48] Oysa Canik Mebusu Emin Bey'e göre sadece Samsun'da 93.176Rumnüfusbulunmaktadır.^[49]

Aynı Konferansta Ermeniler de Trabzon'u istiyorlardı. Venizelos'un 30 Aralık 1918'de Konferansa sunduğu muhtıradan, Yunanlılar, Meis Adası-Marmara Denizi çizgisinin batısında kalan Anadolu'nun Yunanistan'a bırakılmasını istiyorlardı. Konferansın 3-4 Şubat tarihli toplantılarında ise Venizelos, İstanbul hariç bütün Trakya'yı ve Batı Anadolu'nun bir kısmı ile On İki Adayı, Kıbrıs'ı, Meis, Rodos, İmroz ve Bozcaada'yı istemiştir.^[50] Dolayısıyla Venizelos'un Batı Anadolu'da uygulayacağı Enosis'e karşılık Trabzon'u Ermenilere bırakmaya razı olması Chrysanthos'u bir takım manevralara sevk etti.^[51] 23 Temmuz 1919'da Canterbury Başpiskoposu ile görüşmeye Londra'ya giderek, İngiltere'den bir İngiliz alayının Trabzon'a gönderilmesini ve İngiliz subayların yönetiminde yerli jandarma birlikleri kurulmasını talep etmiştir. 10-16 Ocak 1920'de ise Rum-Ermeni Konfederasyonu'nun kuruluş görüşmeleri için Erivan'a gitmiş ve bir Pontus, Ermeni ve durum elverdiği takdirde Türkiye'nin de dahil olacağı bir devletler konfederasyonu tasarısı için zemin oluşturmaya çalışmıştır.^[52]

Avrupadaki sekiz aylık faaliyetinden sonra İtilaf Devletlerinden beklediği desteği bulamayan Chrysanthos, Trabzon'a dönüşünde buranın Türklere ait olduğundan ve Türklere Rumların dostça yaşamaları gerektiğinden söz etmeye başladıysa da, bu sözlerinde samimi olmadığı bir süre sonra anlaşılacaktı.^[53] Chrysanthos'un Pontus davasında ne kadar önemli bir yer tuttuğunu ise, kendisine bir çete elemanı tarafından yazılan "*Pontusun istilası hakkındaki emirlerinizi sabırsızlıkla bekliyoruz*" sözlerinden anlayabiliriz.^[54]

Venizelos'un Barış Konferansındaki tutumu ise beklenenin aksine Pontus faaliyetlerinde herhangi bir duraklama ve gerilemeye yol açmadığı gibi, ileri gelen

[46] Abdullah Saydam, "Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi", Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası (Makaleler), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s.129

[47] TBMM Gizli Celse Zabıtları, c.3, İ:51, C:2, s.369

[48] TBMM Gizli Celse Zabıtları, c.1, İ:131, C:2, s.320

[49] TBMM Gizli Celse Zabıtları, c.3, İ:51, C:3, s.400

[50] Ahmet Hurşit Tolon, Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2004, s.118

[51] M. Çapa, a.g.m., Türkler, c.15, s.661

[52] E. Macar, a.g.e., s.70

[53] M. Çapa, a.g.m., Türkler, c.15, s.661

[54] TBMM Gizli Celse Zabıtları, c.3, İ:51, C:3, s.399

Pontusçu Rumlar tarafından da protesto edilmişti. Hatta Mart 1919'da İstanbul'da yayınlanmaya başlanan Pontus adlı Rumca gazetenin ilk sayısında yayın amacının, Trabzon vilayetinde bir Rum Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamaya hizmet olduğu ilanı edilmişti.^[55]

Pontusçu Rumlar, bölgedeki İtilaf Devletleri temsilcilerinden de önemli ölçüde destek görmekteydiler. Samsun'da İngiliz temsilcisi Salter, Trabzon'da İngiliz Kontrol Subayı Crawford ile Fransız temsilcisi Lepissier bölgedeki Rumların koruyucusu durumundaydılar. Amerika Yardım Heyetleri ve Yunan Kızılhaçı da gayrimüslimlere yardım etmekteydi.^[56] 22 Ağustos 1919 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk tarafından yayınlanan genelgede Yunan Kızılhaç'ının görevi; "...Görünüşte göçmenlere bakmak gibi insancıl bir perde altında, çete örgütü kurmak, ayaklanma düzenleri hazırlamaktır. Böylece ilaç ve sağlık gereçleri adı altında silah, cep hane ve askeri malzemeyi Osmanlı ülkesine sokmaktır" sözleriyle ifade edilmiştir.^[57]

Mart 1920'de Samsun'a gelen Yunan Subayı Karaikos, bölgedeki mevcut Pontus çetelerini düzenli orduya benzer bir şekilde örgütlendirmeye girişmiş, askeri disiplin altına sokulan Pontus çetelerinin sayısı Rusya'dan gelen takviyelerle 25 bini bulmuştur.^[58] Mondros Mütarekesini takiben bir Fransız, üç İngiliz savaş gemisinden oluşan İtilaf filosunun Karadeniz kıyılarına yaptığı gezi Pontusçuları cesaretlendirmiş, tedhişçilerin faaliyetlerini arttırmalarına yol açmıştı.^[59] I.Dünya Savaşı'nda ilk önemli Rum çetesinin görüldüğü Bafra (Nebyan) çevresinde, mütarekeden sonra çetecilik faaliyetleri daha da artırılmış, bu doğrultuda çeteler karşılına çıkan köyleri basarak yakıp yıkmaya, hayvanları, taşınabilir malları ve hatta insanları götürmeye ve öldürmeye hız vermişlerdir.^[60] Rum çeteleri silahla basmak istedikleri köyleri abluka altına alırlar ve ansızın gayet şiddetli bir yayılım ateşine maruz bırakırlardı. Bu esnada köy halkının düştüğü telaştan yararlanan asiler evlere girerek ne kadar erzak varsa hepsini alırlardı.^[61] I.Dünya Savaşı'ndan Mütareke'ye kadar sadece Samsun livası dahilinde katledilen Müslümanların sayısı 588, yakılmak suretiyle katledilenlerin sayısı ise 760'tır. Eşyası gasp edilerek yakılan çiftlikler 19'dur. Eşyası gasp edilerek bütünüyle yakılan köylerin sayısı 2, kısmen yakılan köyler 21, yağma edilen hane sayısı 145, yanan hane miktarı ise 450'dir. Bununla birlikte binlerce büyük ve küçükbaş hayvan götürülmüştür.^[62]

[55] S. Özel, a.g.e., s.38, 39

[56] M. Çapa, a.g.m., s.661

[57] Halki Cevizoğlu, İşgal ve Direniş (1919 ve Bugün), Ceviz Kabuğu Yay., Ankara 2007, s. 92

[58] Y. Sarınoy, a.g.m., s.34

[59] S. Özel, a.g.e., s.42

[60] Pontus Meselesi, Haz.Yılmaz Kurt, s.189, 190

[61] TBMM Gizli Celse Zabıtları, c.3, İ:51, C:2, s.375

[62] TBMM Gizli Celse Zabıtları, c.3, İ:51, C:3, s.400

1921'de Amasya, Samsun, Çarşamba, Terme, Merzifon, Vezirköprü, Ladik, Havza ve Tokat'ta öldürülen Türklerin sayısı 1641, yaralıların sayısı ise 923 idi.^[63] Öyle ki Lazistan (Rize) Mebusu Osman Bey Dahiliye Vekaleti'ne verdiği gensoru'da, Samsun ve Amasya livalarında faaliyet göstermekte olan Rum eşkıyalarının her gün Müslüman köylerini basarak 5-6 Müslüman öldürdüklerini ifade etmektedir.^[64] 1922 yılında Tokat'ta Rum eşkıyalarının rast geldikleri köy kadınlarını feci şekillerde katlettikleri, milli dava uğruna can ve malca azami fedakarlık gösteren zavallı halkın köylerinde kalan birkaç ihtiyar ile kadınların ve 5-10 baş hayvanlarının emniyetini temin etmekte zorluklar yaşandığı bilinmektedir.^[65] Öldürmelerin çeşitli şekillerde yapıldığı (*kazıklamak, ağaca bacağından asmak, yakmak ve türlü işkenceler yapmak*), ölü bedenlerin çoğunun toprağın üzerinde çürüdüğü ve ırmağa atılan Müslümanların sayısının ise tahmin bile edilemediği bilgilerine ulaşmaktayız. Mütarekenin ardından Hükümete zarar gelmemesi için Rumların işlediği cinayetler göz ardı edildiği için verilen rakamlar kimlikleri tespit edilerek hükümetin bilgisine girebilen şehitleri kapsamaktadır.^[66] Bu rakama 2.1.1922'den 22.6.1922 tarihine kadar, 6 ay gibi kısa bir zaman diliminde Rum-Pontus çetelerinin vahşet dolu faaliyetlerini de ilave edersek, bu insanlık ayıbının ne denli büyük boyutlara ulaşmış olduğunu görebiliriz: Sadece resmi kayıtlara geçmiş, -kayıplar ve kaçırmalar hariç- Pontus çeteleri muhtelif yerlerde 273 kişiyi şehit etmiş, 286 kişiyi de yaralamışlardır. Ayrıca 5000'den fazla büyük ve küçükbaş hayvanı gasp ettikleri gibi, 5 köy, 1 mahalle ve 1 nahiyeye merkezine ile 197 binayı yakarak harap etmişlerdir.^[67]

TBMM. HÜKÜMETİ'NİN PONTUS TERÖRÜNE KARŞI ALDIĞI TEDBİRLER

Mütareke döneminde Doğu Karadeniz Bölgesi'nde faaliyet gösteren Pontus çeteleri ile savaşacak yeterli kuvvet bulunmamaktaydı. Bir kısım jandarma birlikleri ile 15.Tümen'in ve 5.Kafkas Tümen'inin bir kısım alayları bölgeye gönderilerek mücadele edilmesine rağmen, 1919 yılında Pontus çetelerine karşı yürütülen mücadele'den olumlu bir sonuç alınmamıştır. Bu arada Batı Anadolu'da Yunan ilerleyişine paralel olarak, İtilaf devletleri ve Osmanlı hükümetinin tahrik ve teşvikleri ile Anadolu'da çıkan iç isyanların yanı sıra, başta Samsun olmak üzere Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Pontus çetelerinin giderek ciddi bir tehdit arz etmesi üzerine, TBMM Hükümeti 1920 yılı başlarından itibaren Pontusçulara karşı

[63] İ. Öztoprak, a.g.m., Türkler, c.15, s.596

[64] TBMM Zabıt Cerideleri, c.13, İ:98, C:2, s.229

[65] TBMM Zabıt Cerideleri, c.20, İ:44, C:1, s.68

[66] TBMM Gizli Celse Zabıtları, c.3, İ:51, C:3, s.386

[67] Pontus Meselesi, Haz.Yılmaz Kurt, s.350-367

ciddi tedbirler almaya başlamıştır. Özellikle merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu, Pontus çetelerinin etkisiz hale getirilmesi için bütün gücünü harcasa da, mevcut kuvvetlerle bölgede asayişin sağlanamayacağı ortaya çıkmıştı.^[68] Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin açılışının ikinci gününde yaptığı konuşmada Pontus sorununa değinmiş, Anadolu'nun ortasındaki bu asayiş sorununu çözmeye memur kuvvetlerin büyük bir komuta altında birleştirilmesi gereğini belirtmişti. Böylece 9 Aralık 1920'de Merkez Ordusu kurulmuş, komutanlığına Nurettin İbrahim Paşa atanmıştır.^[69] On bin kişilik Merkez Ordusu kuvvetleri 1921'de bastırma hareketine başladı. Ancak Rum çeteleri çok geniş bir bölgeye dağılmış bulduklarından bu kuvvet yetersizdi. Üstelik bölgedeki Rum çetecilerin sayısı 25 bini bulmuştu. Bastırma işlerinin yürütülebilmesi için bazı idari tedbirler de alınıyordu. 9 Haziran 1921'de Yunan donanmasının İnebolu'yu bombardıman etmesi üzerine, düşmanın karaya kuvvet çıkarması ihtimaline karşı, Karadeniz kıyıları savaş bölgesi ilan edildi. Türkleri arkadan vurmak için fırsat kollayan Rumlara yönelik yapılan ilk iş, silah altında olan yaşlıları gibi, onları da askere çağırma oldu. Ancak çağrıya uymayanların çoğu evlerini terk ederek silaha sarıldı ve dağlara çekilerek isyan etti. Merkez Ordusu komutanlığı, yerlerine dönecek olanların affedileceğini ilan etse de, kimse buna uymadı.^[70] Diğer taraftan düşmanın Samsun'a çıkmasının an meselesi olması gerekmesiyle, 15 yaşından 50 yaşına kadar olan Rumların iç bölgelere sevk edilmesine ve silahlarının toplanmasına karar verildi. İlk icraat olarak isyan ve faaliyet merkezi olan Samsun'da silahların toplanması için Merkez Ordusu Kumandanlığı'na ve mülki idareye talimat verilse de, Hristiyan ahali silahlardan bir tanesini bile hükümete vermemiş, Bünyan dağlarını (*Nebyan olmalıdır*) isyan merkezi yaparak, civar Müslüman köylerine saldırılarda bulunmuşlardır. Bu dağlarda çeteler oluşturan Rumların mevcudu ise, her biri 180-200 kişiden meydana gelen 50-60 çeteyi içeriyordu. Kumandanları ise genellikle Yunan subaylarından olmak üzere, bir kısmı da dört beş Avrupa lisanını konuşabilen gayet iyi donanımlı subaylardan oluşmaktadır.^[71] Ancak Meclis Zabıtlarında tartışılan bir iddiaya göre, sevk işlemleri başlamadan önce bölgeye bu işle sorumlu olmayan bir takım kişilerin gelerek ırza geçme ve bir-iki çocuğu öldürme hatasında bulunduğu, bu durumun ise Rumların teslim kararından vazgeçerek, dağlara çıkmalarının nedeni olduğu ileri sürülmektedir. Diğer taraftan nakdedilen Rumların ise daha Samsun içinde Amerikalıların ve diğer yabancıların gözleri önünde saldırıya uğradığı ve tüm bunların sorumlusunun Nurettin Paşa olduğu iddia edilmektedir. Nurettin Paşa'nın idaresizliğinden ve takibatı sürdürememesi yüzünden Rum çe-

[68] Y. Sarınoy, a.g.m., s.41

[69] S. Özel, a.g.e., s.233

[70] M. Çapa, a.g.e., s.81, 82

[71] TBMM Zabıt Cerideleri, c.15, İ:136, C:1, s.240

teleri Müslüman köylerine saldırmış, Müslüman erkekleri askerde olduğu için kadın ve çocuklar doğranmıştır.^[72] İç bölgelere nakli kabul eden Rumlar için ise, işlerini düzene koymaları için süre tanındığı gibi, yolculukları sırasında da mümkün olan yardım ve kolaylık sağlanmıştır. Yanlarında istedikleri mal ve eşyalarını götürmelerine izin verilmiş, yaya olarak yürüyüşleri dikkate alınarak konaklama noktaları belirlenmiş ve koruyucu kuvvetler eşliğinde gidecekleri yerlere sevkleri yapılmıştır. Nakil esnasında görevini kötüye kullanan memurlardan birkaçı derhal İstiklal Mahkemesine teslim edilmişler ve değişik cezalara çarptırılmışlardır. Ancak kısa bir süre sonra Rum kadınlarının da eşkiyaya erzak, cephane ve diğer ihtiyaçlarının sağlanması suretiyle yardımda buldukları ve bayan öğretmenlerin okullarda Yunancılık ve Pontusçuluk telkinlerinde buldukları ortaya çıkınca, 2 Temmuz 1921 tarihinde bütün Rumların kıyıda uzaklaştırılmasına karar verilmiştir. Ancak uygulamada yalnız gizli derneklerle ilgisi sabit olanlar yurdun iç kısımlarına nakledilirken, çocuklar ise ancak bu şekilde anneleriyle beraber gönderilmişlerdir.^[73] Oysa Meclis Gizli Oturumlarında tartışılan konulardan biri de; sevk işlemlerinde bir takım usulsüzlükler yaşandığı, Pontusçulukla bağlantılı olan bazı kişilerin hastalık yada işlerinin çokluğu bahanesiyle İstanbul'a gitmelerine göz yumulduğu şeklindedir. İstanbul'a ulaşan bu kimseler ise orada Pontus propagandasına devam etmişlerdir.^[74] Tabi ki nakil uygulaması Rumlar tarafından bir Rum kıyımı olarak propaganda edildi. Kayseri Metropolitisi Nikolaos imzasıyla 26 Kasım 1921 tarihinde Milletler Cemiyetine gönderilen şikayet mektubunda, alınacak en acil kararlar; sürgün işlemlerinin sona erdirilmesi, sürgüne gönderilenlerin bir an önce evlerine geri dönmeleri, kadın ve çocukların koruma altına alınmaları şeklinde sıralanıyordu.^[75] Meclis zabıtlarından takip ettiğimiz üzere, bazı milletvekilleri tarafından Pontus meselesinin bir türlü bitmemesinin sorumlusu olarak, bu bölgedeki askeri hareketin başına getirilmiş olan ve Mart ayından önce bu felakete son vereceğini söylediği halde, bu işle yeteri kadar ilgilenmediğini ileri sürdükleri Dahiliye Vekili Fethi Bey gösterilmiştir.^[76] Oysa Fethi Bey bu iddialara verdiği cevapta; bölgede bulunan tümenin gece-gündüz, kış-yağmur demeden eşkiyayı takip ettiğini, bu takibat sonrasında eşkiyanın erzak depolarını, sığınmak için yaptıkları barakalarını ve hatta bu barakaların etrafında yaptıkları ziraat alanlarını yok ederek bunları aç bıraktıklarını, bunun ise en etkili tedbirlerden biri olduğunu dile getirmiştir. Diğer taraftan 29 Ocak'tan Mart 1922 tarihine kadar, 2238 kişi teslim olmak suretiyle, 1275 kişi ölü, 33 kişi diri, 3136

[72] TBMM Gizli Celse Zabıtları, c.2, İ:101, C:2, s.404,405

[73] Pontus Meselesi, Haz.Yılmaz Kurt, s.388, 417

[74] TBMM Gizli Celse Zabıtları, c.3, İ:51, C:2, s.380-383

[75] E. Macar, a.g.e., s.71

[76] TBMM Zabıt Cerideleri, c.20, İçtima: 44, Celse:1, s.67-68

kişi yaralı olarak toplam, 6682 kişi; 20 Mart'tan 15 Mayıs 1922 tarihine kadar ise 1150 kişi teslim olmak suretiyle, 1559 kişi diri, 8 kişi yaralı, 3777 kişinin ise ölü olarak toplam, 6494 kişinin etkisiz hale getirildiğini ifade etmiştir. Diğer taraftan, eşkiyayı tenkil edebilmek için tek çare olarak, bölgeye kuvvet sevki görülüyordu. Ancak Dahiliye Vekili Fethi Bey, bu durumu kabul etse de, kuvvetlerimizin memleketin istikbalinin çizileceği Batı Cephesi'nde bölünmeden kalması gerektiğini, dolayısıyla Pontus meselesi için cepheden kuvvet isteyemeyeceğini ifade etmiştir.

Bu arada Pontuşçuluk davalarına 17 Şubat 1921'e kadar Sivas İstiklal Mahkemesi, 17 Ağustos 1921'den itibaren ise Samsun İstiklal Mahkemesi baktı. TBMM. Hükümeti bu bastırma hareketinde hukuk anlayışına sadık kalabilmek, suçluların askerî birlikler tarafından katledildiği düşüncesini yıkmak amacıyla, cezaların mutlaka TBMM'nin olağanüstü mahkemeleri olan İstiklal Mahkemesi'nce verilmesini istiyordu.

Osmanlı Hükümeti'nin Rumlara tanımış olduğu haklardan yararlanan papazların mekteplerde bozgunculuk ve Pontuşçuluk yapmakta oldukları haberi alınmış, yapılan baskınlar sonunda Rumların Merzifon Amerikan Koleji'nde kurulan örgüte bağlı oldukları saptanmıştı. Bu yüzden suçluların idamına, mal ve mülküne el konmasına, gıyaben ve yüzlerine karşı oy birliğiyle karar verildi. Suçlular hakkındaki idam kararları "*memleketin bir kısmını ayırarak hükümet kurmak, teşvik etmek ve çete kurarak ahaliyi katl ile aynı zamanda asker kaçağı oldukları için vatanlarına ihanet ettikleri*" gerekçesiyle verilirdi. Bu arada Samsun Metropolitliği de arandı. Aynı örgüte bağlılığı sabit görülüp, aynı yolda karar verildi.

Mahkemenin bu yoldaki sıkı ve sert çalışmaları kısa zamanda etkili oldu.10 Ekim 1921 tarihine kadar Pontus sorunundan dolayı, 3'ü Müslüman, 174'ü Rum olmak üzere 177 kişinin idamı uygulandı.74 kişi gıyaben idama, 10 kişi kürek cezasına çarptırıldı.2 kişi de hapsedildi. 34 kişi şüpheli görülerek Milli Mücadele'nin sonuna kadar sürgün edildiler ve 1 kişi de beraat etti.^[77]

Pontus elebaşlarının asılması ve Rumların büyük kısmının Anadolu içlerine nakli İtilâf Devletleri tarafından çeşitli aralıklarla protesto edilmiştir. Fakat Ankara Hükümeti'nin tüm bu eylemlerde bulunurken haklı gerekçeleri vardı. Örneğin; sadece Samsun bölgesindeki Rum köylerinde Eylül 1921 tarihine kadar 2500 tüfek, 1 milyon 200 bin mermi ele geçirilmişti.^[78]

7 Haziran 1922 tarihinde Yunan donanmasına ait 3 adet savaş gemisi ile 5 adet yardımcı kruvazör halinde düzenlenmiş nakliye gemisi Samsun limanına

[77] Ergün Aybars, İstiklal Mahkemeleri, c.2, Milliyet Yay., İstanbul 1998, s.125

[78] K. Esengin, a.g.e., s.252

gelerek, bütün askeri malzemenin tarafımızca 1 saat içinde yok edilmesi yönünde ultimatoma tarzında bir tebliği hükümete göndermiştir. Bundan başka “Taksos” gemisinden Samsun Mutasarrıflığı’na gönderilen tebliğde de Türklerin Hıristiyanlara karşı mezaliminin! devam etmesi durumunda Yunan donanmasının “Mustafa Kemal’e ait” olarak tanımladıkları “bütün sahillerde” karşılık vereceği belirtilmiştir. Samsun Mutasarrıfı buna karşı verdiği cevapta, Samsun şehri’nin gayr-i müstahkem bir şehir olması dolayısıyla hukuken bombalanamayacağını ve bombardıman için teklif edilen şartların asla kabul edilmeyeceğini, bombardıman esnasında akacak kanların sorumluluğunun tüm dünya tarafından bizzat kendilerine verileceğini söyleyerek, bombardımana engel olmaya çalışmışsa da bu girişiminde başarılı olamamıştır. Yunan donanması öğleden 3 saat sonra, 2 saat boyunca şehri bombalamış, bunun üzerine Samsun merkez kazasında sıkı yönetilmediği görülmüştür.^[79]

1922 yılında Merkez Ordusunun er sayısı 20 bine çıkarıldı. 6 Şubat 1923 tarihine kadar Pontus tehlikesi yok edildi. Bu süre zarfında 10.886 çeteci zararsız hale getirildi. Çatışmalar esnasında 11.188 asi öldü.^[80] Bu tarihten sonra deniz yoluyla kaçmaya çalışan bazı Pontusçular da yakalanmıştır.

1922-1923 yıllarında Pontus meselesiyle ilgili olarak ortaya çıkan önemli bir mesele de, göç meselesiydi. Her türlü serbesti içinde yüzyıllardır yaşadıkları devletlerine ihanet eden Rumlar, çareyi göç etmekte bulmuşlar ve getirilen bazı sınırlamalara rağmen birçok Rum çeşitli yollarla İstanbul, Yunanistan ve diğer ülkelere göç etmişlerdir. Mudanya Mütarekesi’nin imzalanmasını takiben 8 Kasım 1922’de Hıristiyanların Anadolu’yu serbestçe terk edebilecekleri ilan edilmişti. Kasım 1923’e kadar süren bu göç hareketinin ve ardından Lozan Barışı çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol sonucunda bölgedeki Hıristiyan nüfus hemen tamamıyla göçetmiştir.^[81]

[79] TBMM Zabıt Cerideleri, c.20, s. 247-250

[80] E. Aybars, a.g.e., s.124

[81] S. Özel, a.g.e., s.240-242

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu içinde yüzyıllarca müreffeh bir hayat sürdüren Rumların, Karadeniz Bölgesi'nde bağımsızlık hayali peşinde koşan Pontus çetelerinin etrafında toplanarak isyan etmeleri, I.Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında yaşam savaşı veren Türk milletini çok zor durumda bırakmıştır. Başta Yunanistan olmak üzere İtilâf Devletleri'nin de desteğini alan Pontus Devleti kurma girişimleri hüsrarla sonuçlandığı gibi, Pontus Meselesi, Lozan Antlaşması'yla birlikte tamamen kapanmıştır. Ancak Venizelos'un kendisine yöneltilen, "*İstanbul'u niye alamadın, yarı Anadolu'yu niye ilhak edemedin, Pontus'u niye diriltemedin?*" şeklindeki sorulara verdiği; "*Bütün meseleleri biz bitirmeye çalışmayalım. Biraz da evlat ve torunlarımıza halledilecek meseleler bırakalım!*"^[82] cevabı unutulmamalı, gelebilecek tehlikelere karşı uyanık olmalıdır.

---

[82] Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlılar ve Anadolu Rumları Üzerine Makaleler (İsmail Habib Sevük'ün Açıksöz Gazetesi'ndeki Yazıları), Haz.Mustafa Eski, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s.64

Cemal Paşa Cinayeti ve Ermenilerin Nemesis Operasyonu

Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK
Gaziosmanpaşa Üniversitesi / Tokat

Giriş

Cemal Paşa (1872–1922), Talat ve Enver Paşalar ile birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen üç liderinden biridir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybedeceği anlaşılınca, Cemal Paşa'nın da Bahriye Nazırı olarak üyesi bulunduğu İttihat ve Terakki hükümeti istifa etmek zorunda kalmış ve yerini Ahmet İzzet Paşa hükümetine bırakmıştı. Mondros Ateşkes Antlaşması ile İtilaf Devletleri'nin Anadolu'yu işgal edip İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yöneticilerini adil olmayan bir mahkemede savaş suçlusu olarak yargılayacakları tahmin edildiğinden Cemal Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelen yöneticileri ile birlikte, Alman bayrağı taşıyan bir torpido botu ile İstanbul Boğazı'ndan Osmanlı topraklarını terk etmiştir. Hedef, Almanların yardımı ile Sivastopol üzerinden Berlin'e ulaşmaktı. Cemal Paşa ile birlikte, eski Sadrazam Talat Paşa, eski Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa, eski Beyrut Valisi Azmi, eski Polis Müdürü Bedri, Dr. Nazım, Dr. Bahaeddin Şakir, Cemal Azmi ve İsmail Hakkı Paşalar da yurdu terk etmişlerdi. Bunlardan Talat Paşa 15 Mart 1921, Dr Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi ise 17 Nisan 1922'de Berlin'de, Nemesis Operasyonu çerçevesinde Ermeni teröristler tarafından katledilmiş, Enver Paşa da 4 Ağustos 1922'de Belcuvan bölgesindeki Abıderya Köyü yakınlarındaki Çegan Tepesi'nde Bolşevik Rusya birliklerine karşı giriştiği bir çatışmada öldürülmüştür. Cemal Paşa ise 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te, şimdiye kadar tam olarak aydınlatılmamış bir cinayete kurban gitmiştir.

Biz bu çalışmamızda Cemal Paşa'nın hayatından özet bir bahisten sonra Cemal Paşa suikasti ve bu suikastin Ermeni teröristlerin bir organizasyonu olan Nemesis Operasyonu ile olan bağlantısı üzerinde duracağız. Kaynak olarak ise konuyla ilgili Türk ve Alman belgelerini ve bilimsel çalışmalarını kullanacağız.

Hayatı

Asıl adı Ahmet Cemal olan Cemal Paşa, 6 Mayıs 1872'de Midilli'de doğdu^[1]. Kuleli Askeri İdadisi'nden 1890'da, Mekteb-i Harbiye-i Şahane'den 1893'te mezun olduktan sonra Erkan-ı Harbiye tahsilini tamamlayarak, 1895'te Erkan-ı Harp Yüzbaşısı rütbesini aldı. Selanik'te, 1898 yılında 3.Orduya bağlı Redif Fırkası Erkân-ı Harbiye Reisi olarak görevlendirildiği sırada, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin askeri teşkilatlanma faaliyetlerine ilgi duymaya başladı. Selanik'te Jön Türk faaliyetlerinin artması ve etkili olması üzerine 1906'da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne üye oldu ve 1908 Jön Türk ihtilalinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin askeri kadrosu içerisinde kendini göstermeye başladı. 31 Mart Olayı'nın bastırılmasında etkin rol oynadı. İstanbul'da durumun kontrol altına alınmasından sonra Üsküdar Mutasarrıflığı'na atandı. Daha sonra, önce Adana (1910) sonra da Bağdat (1911) valisi olarak görev yaptı. Adana valiliği esnasında Ermeni olaylarına, Bağdat valiliği sırasında ise Arap milliyetçilerinin faaliyetlerine engel olmak için yoğun çaba harcadı. Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi ile birlikte çalışmak istemeyince, Bağdat valiliğinden istifa edip İstanbul'a döndü.

Cemal Bey, Balkan Savaşları'nın başlamasıyla, burada gönüllü olarak görev almış ve 1912 yılı Ekim ayında miralaylığa terfi etmiştir. Bab-ı Âli Baskını'ndan sonra sadarete getirilen Mahmut Şevket Paşa'nın emriyle İstanbul Muhafızlığı'na tayin edilmiş ve darbe sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti muhaliflerine karşı sert önlemler alarak İstanbul'da sükûneti sağlamıştır. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra sadrazam olan Sait Halim Paşa kabinesinde önce Kasım 1913'de Nafia Nazırı, sonra da Aralık 1913'de mirlivalığa terfi ettirilerek Şubat 1914'de Bahriye Nazırı olmuştur.

İttihat ve Terakki liderleri o dönemde, Balkan Savaşları'nda kaybedilen toprakları geri almak ve iç kamuoyunda itibarlarını artırmak için savunma siyaseti yerine aktif bir diplomatik süreç geliştirmeyi daha uygun bulmaktaydılar. Bu doğrultuda Cemal Paşa, dış siyasette, Fransız ve İngilizler ile ittifak antlaşmaları imzalamak suretiyle hem gerekli para yardımını sağlamak, hem de Rusların saldırılarına karşı ortak bir savunma oluşturmak düşüncesindeydi. İçerde ise Osmanlı modernleşmesi için yeni islahatlar icra etmek gerektiği kanısındaydı^[2]. Bu

[1] Cemal Paşa'nın hayatı üzerine daha geniş bilgi için bkz.: Nevzat Artuç, Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) askeri ve siyasi hayatı, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2005; Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa Hatırat, Yayına Hazırlayan: Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 1996.; Ramazan Çalık, "Alman Kaynaklarına göre Cemal Paşa" Osmanlı Araştırma Dergisi, C.XIX, İstanbul 1999, s.223-225; M. Şükrü Hanioglu, "Cemal Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 7, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s.305-307;

[2] Cemal Paşa, a.g.e., s. 105-107.

amaçlarla Fransız elçisi Bombard^[3] tarafından yapılan teklif Osmanlı yönetimi tarafından değerlendirilerek Cemal Paşa, Haziran 1914'te Paris'e gönderildi. Cemal Paşa, bir Osmanlı-Fransız ittifakı için zemin hazırlayacak ve o sıralar Osmanlı Devleti'nin dış politikadaki en önemli sorunlarından biri olan "Ege Adaları" meselesinin halli yolunda Fransızların desteğini sağlayacaktı. Nitekim Fransa'da bulunduğu süre içerisinde merkezi devletleri çembere almak için Osmanlı Devleti ile Fransa'nın ittifak yapmaları gerektiğine Fransız yetkilileri ikna etmeye çalışan Cemal Paşa, buna muvaffak olamamış ve 18 Temmuz 1914'te Paris'ten ayrılmıştı. Fransız yetkililer, diğer müttefiklerinin onayı olmadıkça Osmanlı Devleti ile herhangi bir siyasi ittifaka yanaşmayacaklarını Cemal Paşa'ya bildirmişlerdi^[4].

İtilaf Devletleri ile bir ittifak antlaşması yapamayacaklarını anlayan Osmanlı yöneticileri, İttifak Devletleri safında yer almak için Alman İmparatorluğu ile müzakerelere başladılar. Cemal Paşa, Almanya ile yapılan müzakerelerde aktif rol oynamamakla birlikte diğer bir kısım İttihatçılar gibi bu girişimi zorunlu olarak desteklemişti. Aslında Cemal Paşa, savaş başlamadan önce savaş yanlısı olmadığını ve Osmanlı Devleti'nin bu savaşta tarafsız kalması gerektiğini düşünüyordu. Fakat gelişmeler Osmanlı Devleti'nin, istese de tarafsız kalamayacağını gösterince Cemal Paşa, İtilaf Devletleri yanlısı bir tutum sergilemiş ve bu yönde diplomatik görüşmelere başlamıştı. İtilaf Devletleri, bu savaşın sağlayacağı fırsat ortamında Osmanlı topraklarını paylaşmayı planladıklarından, Osmanlı Devleti ile bir ittifak antlaşmasına yanaşmamışlardı. Böylece başta Enver Paşa olmak üzere, bazı etkili İttihatçı yöneticiler, Alman İmparatorluğu ile ittifak antlaşması imzalamak için müzakerelere başlamış ve neticede 2 Ağustos 1914'de II. Wilhelm'in deyimiyile "oportünist" nedenlerden dolayı Alman-Osmanlı İttifak Antlaşması gizli olarak imzalanmıştı^[5]. Cemal Paşa da sessiz karşılamak zorunda kalmıştı.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na fiilen katılınca Cemal Paşa, Bahriye Nazırlığı ile birlikte Suriye'de güvenliği sağlamak ve Mısır'ı yeniden Osmanlı topraklarına katmak üzere IV. Ordu komutanlığını da üstlenerek Şam'a hareket etti. Bu görevi esnasında, Osmanlı hükümeti Ermenileri tehcir kararı alınca, isyan etmiş veya isyana teşebbüs etmiş Osmanlı Ermenilerinin önemli bir kısmı Cemal Paşa'nın yönetiminde bulunan Suriye topraklarına göç ettirilmişlerdi. Cemal Paşa'nın, tehcir edilen Ermenilerin yerleşme ve iâşe temininde devletin bütün imkânlarını seferber ettiği görülmektedir. O, hatıralarında: "*Hülâsa bu tehcir esnasında Ermenilere yapılacak yardımların en fazlasını yapmaktan geri kalmadım*

[3] Fransız Sefiri MÖsyö Bombard, Cemal Paşa'nın Adana valiliği zamanından beri samimi dostluk münasebetleri olan biridir.

[4] Haniöğlu, a.g.m., s. 306.

[5] 2 Ağustos 1914'te imzalanmış olan Alman-Osmanlı İttifak Antlaşması hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Çolak, Enver Paşa Osmanlı-Alman İttifakı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.

ki, bu icraatım ecnebi ve Ermeni bütün haksever insanların itiraf ettiği şeylerdir”^[6] diye yazmaktadır.

Cemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra ülkeyi terk etmek zorunda kalınca, Talat ve Enver Paşalar gibi o da yeni sadrazama bir mektup bırakarak kaçışının nedenlerini anlatmak istemiştir. Cemal Paşa, bu mektubunda, “*gelişmeler karşısında bir takım saldırılarla karşılaştığımı bunlara karşılık verdiği taktirde durumun kendisi için daha vahim olacağını; bu nedenle barış ve ülkede sükûnetin sağlanmasına katkı için kısa bir süre İstanbul’dan ayrılacağını; fakat siyasi ve idari eylemlerinden dolayı, ülkede milli hâkimiyet kurulduktan sonra hesap vermek üzere geri döneceğini bildirmiştir*”^[7]. Ancak Cemal Paşa hesap vermek üzere bir daha ülkesine geri dönememiştir.

Cemal Paşa, yurt dışına kaçtığı arkadaşlarıyla beraber Kasım 1918 başlarında Berlin’e ulaşmıştır. Berlin’de fazla kalmak istemediğinden sahte bir pasaportla İsviçre’ye geçmiştir. Hikmet Özdemir’in, Ziya Şakir’den aktardığına göre, Cemal Paşa İsviçre’de ne yapacağını düşünürken bir gazetede okuduğu haberden kendisine “görev” çıkarmıştır. Gazetede gözüne ilişen bir fıkrada Afganistan’ın İngiliz tehdidi altında olduğu, Afgan ordusu ıslah edildiği takdirde, istilacı İngilizlere karşı mücadele edebileceğinden bahsediliyordu^[8]. Cemal Paşa, okuduğu bu haberin de etkisiyle Afganistan’a gidip burada orduyu ıslah etmeye ve halkı örgütleyerek İngilizlere büyük bir darbe indirmeye karar vermişti. Böylece Cemal Paşa, hem emperyalizme karşı mücadele ettiğini hem de Afganistan’daki işgalci İngilizleri yıpratarak Anadolu’daki milli mücadelenin zafere ulaşmasına katkıda bulunacağını düşünüyordu.

Bolşevik Rusya ile işbirliği yaparak 27 Ekim 1920’de bir grup subayla Afganistan’a giden Cemal Paşa, Afgan kralı Emanullah Han’ın emrine girdi. Bu arada Mustafa Kemal Paşa ile sürekli mektuplaşarak, Mustafa Kemal’den Afgan ordusunun ıslah çalışmalarında kullanılmak üzere Türk subaylar göndermesini istedi. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu’da yürütülen milli mücadelede subaylara ihtiyaç duyulduğu gerekçesiyle Cemal Paşa’nın talebini hemen yerine getiremedi. Mustafa Kemal ancak 1922 yazında, milli mücadelenin savaş dönemi bittikten sonra Afganistan’a subaylar, sivil uzmanlar, öğretmen ve danışmanlar gönderebildi. Cemal Paşa, bundan sonra öldürülene kadarki bütün çabalarını Bolşevik Rusya ve Ankara hükümetinden alacağı silah ve subay yardımlarıyla Afgan ordusunu ıslaha ve İngilizlere karşı mücadeleye harcadı.

[6] Cemal Paşa, a.g.e., s. 370.

[7] Hikmet Özdemir, Üç Jöntürk’ün Ölümü, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s. 48.

[8] Özdemir, a.g.e., s. 163.

Cemal Paşa Cinayeti

Cemal Paşa, 1921 yılı yazında hem ailesini görmek hem de Afganistan'ın imarı ve demiryolları projelerine mali yardım bulmak amacıyla Almanya ve Fransa'yı kapsayan bir Avrupa gezisine çıkmıştır. Almanya ve Fransadaki görüşmeleri esnasında Afganistan'dan gelecek öğrencilerin bu ülkelerde eğitilmesi konusu da gündeme gelmiştir. Avrupa gezisinden sonra Afganistan konusunu Bolşevik Rusya yetkilileriyle görüşmek üzere Tiflis'e geçen Cemal Paşa, burada 21 Temmuz 1922 günü yaverleriyle birlikte öldürülmüştür.

Cemal Paşa ile birlikte yaverleri Nusret ve Süreyya Beyler Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Tiflis temsilcisi Ahmet Muhtar Bey'in verdiği yemekten çıktıktan sonra sokak köşesini dönerlerken pusu kurmuş meçhul kimselerin yayılım ateşi sonucu öldürülmüşlerdir. Cinayet 21 Temmuz 1922 gecesi saat 22:00'ye doğru kalabalık bir cadde olan Büyük Petro Caddesi'nde işlenmişti. Almanya'nın o tarihlerdeki Gürcistan temsilcisi Hesse, bir Gürcü gazetesi olan "Prawda Grusii"ye dayanarak cinayet anını şöyle anlatmaktadır:

"Cemal Paşa, Nusret Bey ile kol kola girmiş, Süreyya Bey'in arkasından yürüyordu. Şukovski (Shukowsky) Caddesi'nin köşesinde birden iki veya daha fazla adam ortaya çıkararak hiçbir şeyden haberleri olmayan Cemal Paşa ve Nusret Bey'i yayılım ateşine tuttular. Katiller o kadar hızlı davranmışlardı ki, Cemal Paşa ve Nusret Bey'in kendilerini savunmalarına hiç zamanları kalmamıştı. Hatta ikisi de yere yığıldığında kollarını bile birbirlerinden çözememişlerdi. İkisi de kaldırım üzerinde ayağa kaldırılmaya çalışılırken can vermişlerdi. İlk kurşunlar sıkılmaya başlandığında Süreyya Bey, yardım isteyen çığıllıklarla, Sololaki (Ssololaki) Caddesi yönünde yaklaşık 50 adım koşmuş; ancak o da sırtından ağır yara aldığından yere yığılıp ölmüştü. Katillerin ateş etmesiyle birçok insan yaralandı; yaralananlar arasında, kaçan katilleri yakalamaya çalışan yakınlardaki bir itfaiye nöbetçisi ile yolda yürüyen bir bayan vatandaş da bulunuyordu. İtfaiye nöbetçisi ağır yaralandığından birkaç saat sonra öldü. Ölenlerin cesetleri önce belediyeye ait Michael hastanesine kaldırıldı, sonra da Cemal Paşa ve yaverlerinin cesetleri Azerilerin yoğunlukta olduğu bir semtte bulunan Şah Abbas camiine götürüldü. 24 Temmuz'da yapılan cenaze törenine Alman, İtalyan, İran ve diğer bazı ülkelerin Tiflis temsilcilerinin yanı sıra yabancı tüccarlar da katılmışlardı. Sıkı bir soruşturma başlatıldı ve yaklaşık 30'a yakın kişi tutuklandı"^[9].

Her ne kadar Gürcü gazetesi "sıkı bir soruşturmadan" ve 30 tutukludan bahsetse de cinayetin kalabalık bir caddede işlenmesine rağmen Cemal Paşa'nın katilleri, yakalanamamıştı. Şah Abbas camiindeki cenaze töreninde de Kafkas or-

[9] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PA-AA), R 13805, an das Auswaertige Amt Berlin, Tiflis, den 1. August 1922.

dusundan Sovyet ve Gürcü bölükleri bando ve mızıka takımı hazır bulunmuş ve Ermenistan temsilcisi ile çok sayıda Komünist Parti yetkililerinin olması dikkatleri çekmişti. Ayrıca cinayetden bir gün sonra başta Azerbaycan, İran ve Sovyetler olmak üzere bütün elçilikler Tiflis'teki Büyük Millet Meclisi temsilcisi Ahmet Muhtar Bey'e taziyelerini iletmişlerdi.

Almanya'nın Moskova temsilcisi Radowitz'in, Tiflis temsilcisi Hesse'ye dayanarak 8 Ağustos 1922'de bildirdiğine göre, cenazeler hemen gömülmemiş, Ankara'dan gelecek olan direktifler beklenmişti^[10]. Nitekim Büyük Millet Meclisi Hükümeti Başvekili Rauf Orbay, Cemal Paşa ve şehit olan iki yaverinin naaşlarının Erzurum'a naklini kararlaştırmış ve bu hususta ilgililere gereken emri vermişti. Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa da, 8 Ağustos 1922 günü Erkan-ı Harbiye Riyasetine başvurarak cenazelerin Erzurum'a getirilmelerini talep etmiş, bu talebi 12 Ağustos'ta kabul edilmişti. Neticede Cemal Paşa'nın kardeşi Kemal (Doğuluoğlu) Tiflis'e gitmiş ve cenazelerle birlikte Erzurum'a dönmüş, 28 Eylül 1922'de Cemal Paşa ve yaverleri Erzurum Şehitliği'nde defnedilmişlerdir^[11].

Cemal Paşa suikastının Ankara'daki yankılarını Hikmet Özdemir, dönemin Başvekili Rauf Orbay'dan şöyle aktarmaktadır: “(5 Ağustos 1922) bayramın ikinci günü Cemal Paşa'nın Tiflis'te şehit edildiği haberi alınınca herkes müteessir oldu. Kara haberi, Anadolu Ajansı da resmen tebliğ edince, Ankara'daki yabancı sefirler ve bu arada Rus Sefiri Aralof da ziyaretime gelerek hükümeti adına beyanı teessürle, aynen: ‘Cemal Paşa, Türkiye'nin büyük bir evladı ve Rus-Türk dostluğunun ateşli bir taraftarı olduğu için teessürümüz pek derindir’, diyerek taziyede bulundu ve katillerin şiddetle takip edilerek kırk kişinin tevkif edildiğini, muhakeme neticesinde faillerin şiddetle cezalandırılacağı hususunda kati teminat verdi”^[12]. Cemal Paşa'nın katledilmesiyle ilgili haberler de 26 ve 27 Temmuz 1922 tarihlerinden itibaren Türk basınında çıkmaya başlamıştı^[13].

Cemal Paşa cinayetinin niçin ve kimler tarafından işlendiği konusunda birçok spekülasyonlar yapılmış ve yapılmaktadır. Hikmet Özdemir, yazmış olduğu “Üç Jöntürkün Ölümü, Talat-Cemal-Enver” adlı kitabında Cemal Paşa'nın niçin ve kimler tarafından öldürüldüğü konusunda üç önemli iddia üzerinde durmaktadır; bu iddialardan ilki ve Özdemir'e göre en güçlü olanı, Cemal Paşa'yı Bolşeviklerin öldürttüğüydü^[14].

[10] PA-AA, R 13805, Moskov, den 8. August 1922.

[11] Bkz. Hikmet Özdemir, Üç Jöntürk'ün Ölümü, s. 193-194; <http://www.ttk.org.tr/templates/resimler/File> (10 Mart 2006). Hikmet Özdemir'in Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde vermiş olduğu “Cemal Paşa Cinayeti” konferansı metni.

[12] Özdemir, Üç Jöntürk'ün Ölümü, s. 193.

[13] Bkz. Özdemir, aynı eser, s.194.

[14] Bkz, Özdemir, aynı eser, s. 197-202.

Tiflis'teki Alman Başkonsolosluğundan 21 Mart 1923'de Alman Dışişleri Bakanlığı'na Wesendock imzasıyla gelen gizli bir yazı Hikmet Özdemir'in bu ilk iddiasını desteklemektedir. Wesendock'a göre, Cemal Paşa cinayetinin, Bolşeviklerin iddia ettiği gibi Enver Paşa veya Ermenilerle bir ilgisi yoktu. Cinayeti Batum'dan gelen bir Çeka ajanı işlemişti. Wesendock bu bilgiyi Gürcü Müslüman çevrelerinden elde ettiğini belirtmekteydi. Buna göre, bir Çeka ajanı amirlerinden Cemal Paşa'yı ortadan kaldırma konusunda kesin emir almıştı; ancak ajan bu işi yapmamak için uzun süre direndiğinden kendisini izlemek ve cinayete zorlamak için üç başka ajan görevlendirildi ki, cadde üzerinde cinayet işlendiğinde bu üç ajan da oradaydılar. Bu üç ajan katilin takip edilmesini de engellemişlerdi. Katil işlediği cinayeti daha sonradan Batum'da başkalarına anlattığından bir gün yolda yürürken kurşunlandı ama ölmedi. Yaralı olarak kaldırıldığı hastanede zehirlenmeye çalışıldı ama başarılı olunamadı; ancak kısa bir süre sonra Çeka tarafından yakalanarak idam edildi. Bu olaylardan sonra katilin akrabaları olup-bitenleri duyurmak için Türkiye'ye sığındılar^[15].

Atatürk'ün 1936 yılında bir yemekte Sovyet Sefirine: “*Biz Cemal Paşa'yı nasıl ve ne için vurdurduğunu(zu) çok iyi biliyoruz. Bu haince suikastı tertipleyenler şunu unutmasınlar ki, o bizim en değerli arkadaşlarımızdandı (...)*”^[16] demesini belki de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Buna göre, cinayetin kimler tarafından işlendiğinin Türk yetkililer tarafından bilindiğini söylemek mümkündür. Muhtemelen katilin yukarıda belirttiğimiz yakınları, cinayet hakkında bildiklerini Türk yetkililere anlatmışlardı.

Wesendock'a göre ise Bolşeviklerin Cemal Paşa'yı öldürmelerinin nedeni, Cemal Paşa'nın Afganistan ordusunu ıslah etme çalışmalarına ve Enver Paşa ile olan ilişkilerine duydukları güvensizlikti. Hâlbuki Cemal Paşa, Bolşevik yetkililere defalarca Enver Paşa ile birlikte hareket etmediğini beyan etmişti. Buna rağmen anlaşılan, Cemal Paşa Bolşevikleri ikna edememişti.

Cemal Paşa'yı Bolşeviklerin öldürttüğüne dair diğer bir delil de Halil Paşa'nın^[17] bu konuda yaptığı açıklamalardır. Halil Paşa, Sovyet merkez komitesinde bulunan eski bir arkadaşının kendisine; “*Şura merkezinde Cemal Paşa'nın öldürülmesine karar verildi (...), ancak bu Moskova'da değil, Tiflis'te yerine getirilecek, suikastı yapanların da Ermeniler olduğu ilan edilecek (...)*” şeklinde bir ikazda bulunduğunu söylemiştir. Halil Paşa bu bilgiyi derhal Cemal Paşa'ya ulaştırdığını ancak; “*Amma*

[15] PA-AA, R 13805, an das Auswaertige Amt Berlin, Tiflis, den 27. Maerz 1923.

[16] M. Taylan Sorgun, Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, (İstanbul, 7 Gün Y., 1971), s. 368. dipnottan Özdemir, Üç Jöntürk'ün Ölümü, s. 199.

[17] Halil (Kut) Paşa 1882 – 1957 yılları arasında yaşamış bir Türk ordu komutanıdır, Enver Paşa'nın amcasıdır. Yurdu terk eden itihathatçılar arasındaydı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra hükümetin izniyle İstanbul'a yerleşti.

yaptın Halilciğim, beni niye öldürmeye kalksınlar; sonra benim Suriye’de Ermenilere yaptığım yardım herkesin bildiği şeylerdir. Neden olsun bu?” şeklinde cevap aldığını, bunun üzerine şöyle konuştuğunu aktarmıştır: “Paşam, sizi öldürecek olanlar Ermeniler değil, Bolşeviklerdir. Bilahare cinayetin Ermeniler tarafından işlendiği ilan edilecek (...). Ermenilerin bu işteki yerleri maşalıktır (...)”^[18].

Aynı şekilde, Cemal Paşa’nın yaveri olan İsmet Bey’in, 1963 yılında *Yakın Tarihimiz Dergisi*’nde yayınlanan mülakatına göre; Paşa, Çeka tarafından vurulmuştur. Katil Gürcüler de daha sonra Ruslar tarafından Tiflis hapisanesinde öldürülmüşlerdir^[19].

Bütün bunlara karşın, Cemal Paşa’nın Bolşevikler tarafından öldürülmediğini düşünen araştırmacılar da bulunmaktadır; Mehmet Perinçek, Rusya Toplumsal-Siyasal Tarih Devlet Arşivi’nde (RGASPI) yer alan ve “çok gizli” tutulan toplantı tutanaklarından hareketle, Cemal Paşa cinayetinde İngiliz ajanlarının rolüne dikkat çekmektedir. Burada ilginç olan bir durum da Sovyet Rusya’nın Cemal Paşa’nın ailesine 5 bin altın yardım yapmaya karar vermesi ve bu kararın alındığı toplantıda Lenin, Stalin, Troçki gibi en üst düzeydeki Sovyet liderlerinin bulunmasıdır^[20].

Özdemir’e göre, Cemal Paşa’nın bir İngiliz komplosuna kurban gittiği, ikinci önemli bir iddiadır. Zira Cemal Paşa’nın, Bolşeviklerle birlikte yürüttüğü Afganistan projesi Hindistan’daki İngiliz egemenliğine karşı büyük bir tehdit oluşturuyordu. Onun çabası Afganistan’daki İngiliz nüfuzunu kırmak ve bir Rus-Afgan ittifakı oluşturmak yönündeydi. Kafkasya ve Orta Asya’da Rusya ve İngiltere arasındaki şiddetli nüfuz mücadelesinde açıkça Rusların yanında yer aldığı için İngiltere tarafından ortadan kaldırılmasına karar verilmiş olunabilirdi^[21].

Üçüncü önemli iddia ise Cemal Paşa’nın Ermeniler tarafından öldürüldüğü iddiasıdır ki, bunu aşağıda “Nemesis Operasyonu” başlığı altında ayrıca işleyeceğiz.

Nemesis operasyonuna geçmeden önce Alman belgelerinde geçen ve Bolşeviklerin ileri sürdüğü dördüncü bir iddia üzerinde durmak gerekir ki, o da Cemal Paşa’yı, Enver Paşa’nın öldürttüğü iddiasıdır. Almanya’nın Moskova temsilcisi Radowitz’in, 29 Temmuz 1922’de Alman Dışişleri Bakanlığı’na bildirdiğine göre, cinayetin neden ve kimler tarafından işlendiği henüz bilinmemekle beraber, Moskova’daki Türk yetkililerin bu cinayetin Bolşevik Rusya yönetiminin bilgisi dâhilinde işlendiği görüşündeydiler. Buna karşın Sovyet yetkililer ise cinaye-

[18] Özdemir, Üç Jön Türk’ün Ölümü..., s. 197-198.

[19] Özdemir, a.g.e., s. 199.

[20] Mehmet Perinçek, “Sovyet Arşivlerinden Yeni Belgeler Cemal Paşa’nın Ailesine Bin Altın Sovyet Yardımı”, Toplumsal Tarih, S. 151/Temmuz 2006.

[21] Özdemir, Üç Jön Türk’ün Ölümü..., s. 202-208.

tin arkasında Enver Paşa'nın olduğunu savunuyorlardı. Zira Sovyet yetkililerine göre, Enver Paşa, Cemal Paşa'nın son zamanlarında kendisine karşı olan tutumu ve çalışmalarından dolayı ortadan kaldırılması gerektiğine inanmıştı^[22]. Fakat Almanya'nın Tiflis temsilcisi Wesendock'a göre, Cemal Paşa cinayetinin, ne Enver Paşa ile ne de Ermeniler ile bir ilgisi yoktu^[23].

Nemesis Operasyonu

Cemal Paşa cinayetindeki önemli iddialardan biri de bu cinayetin Ermeniler tarafından işlendiğine dairdir. Zira Cemal Paşa cinayeti, Ermenilerin eski ittihatçılara ve Ermeni tehcirinde sorumlu gördükleri Osmanlı yöneticilerine karşı başlatmış oldukları “öç alma” cinayetlerinin işlendiği bir döneme denk gelmektedir. Bilindiği üzere Ermeni Taşnak Partisi Birinci Dünya Savaşı sonrasında tehcir olayının “öcünü” almak ve “kendi adaletlerini gerçekleştirmek” için bir komite oluşturmuşlardı. Bu komite, yapmış olduğu toplantılarla suikast yoluyla öldürülecek birinci derecede eski Osmanlı üst düzey yöneticilerinden 30 kişilik bir liste çıkarmıştı. Bu listenin başında Enver Paşa, İkinci sırada Talât Paşa, Üçüncü sırada Ahmet İzzet Paşa, dördüncü sırada da Mustafa Kemal Paşa yer almaktaydı^[24].

Bu listede yer alan önemli isimler 1921 ve 1922 yılları içerisinde Ermeni katiller tarafından suikastlar sonucu öldürülmüşlerdir. Bunlardan Sait Halim Paşa'nın Aralık 1921'de Roma'da, Talat Paşa'nın 15 Mart 1921'de^[25] Berlinde, Dr. Bahaettin Şakir, Cemal Azmi Beylerin 17 Nisan 1922'de yine Berlinde, Ermeni katilleri tarafından öldürüldüklerini bu çalışmanın giriş bölümünde belirtmiştik. Çegan Tepesi'nde, 4 Ağustos 1922'de Enver Paşa'yı öldürenlerin de Ermeni oldukları iddia edilmektedir^[26].

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Ermenilerin tehcirden sorumlu tuttukları Osmanlı Devleti eski yöneticilerine yönelik bütün bu suikastleri, Boston'daki Ermenistan temsilcisi ve 1908'den sonra Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki Ermeni Mebus Armen Garo (Pastırmacıyan) tarafından organize ediliyordu ve bu organizasyona “Nemesis Operasyonu” adı verilmişti^[27]. Bilindiği üzere Nemesis, eski

[22] PA-AA, R 13805, an das Auswaertige Amt Berlin, Moskau, den 29. Juli 1922.

[23] PA-AA, R 13805, an das Auswaertige Amt Berlin, Tiflis, den 27. Maerz 1923

[24] Kazım Karabekir Paşa'nın vermiş olduğu bu listede Cemal Paşa yer almamaktadır. Listedeyen yer alan diğer isimler ve bu konuda geniş bilgi için bkz. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, Merk Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 928-929.

[25] Talat Paşa cinayetinin detayları ve katil Salomon Tehleryan hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Çolak, “Tehcir Olayının Propaganda Sürecindeki Doruk Noktası: Talat Paşa Davası”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XX, Sayı 58 (Mart 2004).

[26] Bkz. Özdemir, Üç Jöntürk'ün Ölümü..., s. 303 vd.

[27] Nemesis Operasyonu ve Salomon Tehleryan'ın bu operasyonlardaki faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Rolf Hosfeld, Operation Nemesis, Kiepenheuer & Witsch, Köln 2005.

Yunan efsanelerinde adalet ve intikam tanrısına verilen isimdi. Bu harekâtı başlatan Ermeni fanatikler, kendilerine büyük bir katliam yapıldığını, kendilerinin de bunun intikamını almaya karalı oldukları mesajını bu ad ile vermek istemişler ve Nemesis çalışmalarına 1919 yılında İstanbul ve Erivan'da başlamışlardı. Erivan'da toplanan Batı Ermenistan II. Kongresi'nde Talat Paşa, Cemal Paşa, Said Halim Paşa, Dr. Nazım, Bahaettin Şakir ve Cemal Azmi Bey gibi Osmanlı yöneticileri sözde Ermeni katliamından sorumlu tutularak, gıyaben idama mahkûm edilmişlerdi. Karara ek olarak vurucu militan timlerin oluşturulması ve bu kişilerin buldukları yerlerde vurulması da istenmişti. Bunun dışında Avrupadaki bazı Ermeni terör grupları da başta Yunan istihbaratı olmak üzere İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerini öldürme kararı almıştı. Hedefler arasında Mustafa Kemal Atatürk de vardı ve hedef kişilerin hemen hemen hepsi öldürülmüştü^[28].

Nermesis operasyonu çerçevesinde suikaste uğrayan Sait Halim Paşa, Talat Paşa, Dr. Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi Beylerin öldürülme şekilleri ile Cemal Paşa'nın öldürülme şekli birbirine benzemektedir. Zira bu cinayetlerin hepsi Roma, Berlin ve Tiflis'in işlek caddelerinde kurşunlanma şeklinde işlenmiş ve hepsinde de ya katil bulunamamış ya da bulduysa serbest bırakılmıştır. Ayrıca bu cinayetlerin 1921 ve 1922 yılları içerisinde yani Cemal Paşa cinayetine yakın tarihlerde işlenmiş olmaları, ilk bakışta Cemal Paşa'nın da Ermenilerin intikam almak istemeleri sonucu öldürüldüğü intibamı vermektedir. Nitekim Cemal Paşa cinayetinden hemen sonra failerin fanatik Ermenilerden olabileceği ihtimalinden yola çıkılarak birçok Ermeni tutuklanmış; ancak bu sorgulamalar sonucu Cemal Paşa'nın katili bulunamamıştır.

Cemal Paşa cinayeti ile Berlin'de Ermeni katillerin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski yöneticilerine yönelik işlediği cinayetler arasında bağlantı kurulabileceğini, Almanya'nın Tiflis temsilcisi Hesse'de Alman Dışişleri Bakanlığı'na 1 Ağustos 1922'de yazdığı raporda Gürcü gazetelerine dayanarak bildiriyordu. Hesse'ye göre, şayet Berlin'deki cinayetler ile Tiflis'teki cinayet arasında bir bağlantı var ise yeni bir Ermeni terör dalgası geliyor demektir. Öbür taraftan Hesse, Ermeni meselesinde Cemal Paşa'nın özel bir yeri olduğunu da belirtiyordu. Zira o Suriye'ye göç ettirilen Ermenilere yardımcı olmuş ve yaklaşık 150 bin Ermeni'yi ölümden kurtarmıştı.

[28] Ermeniler Mustafa Kemal'i de öldürmek için birçok girişimlerde bulunmuşlar ancak başarılı olamamışlardır. Bunlardan ilki 5 Mayıs 1925'de gerçekleşmiştir. Ermeni komitacılarında Manok Manokyan, Nisan ayında Selanik'ten İstanbul'a, iki işbirlikçinin de İskenderun ve Adana yoluyla Ankara'ya gelmeleri planlanmıştır. Ancak Manokyan'ın yakalanmasıyla suikast planları bozulmuş ve Manokyan yakalanarak cezası infaz edilmiştir. İkinci suikast girişimi ise 14 Eylül 1927'de olmuştur. Bu kez Mercan Altunyan adlı bir terörist ve çok sayıda arkadaşı Dolmabahçe'ye saldırmışlardır. Çatışmada iki terörist ve iki polis ölürlen olayın Rusya bağlantısı olduğu iddia edilmiştir. Bkz. http://64.233.183.104/search?q=cache:opQg_aeqs9k:www.eraren.org/index.php%3FLisan%3Dtr%26Page%3DYaYinIcerik%26IcerikNo%3D8+nemesis+ermeniler&hl=tr&ct=clnk&cd=32&gl=tr (05.05.2008).

Dolayısıyla Ermenilerin Cemal Paşa'yı öldürmek istemelerinin nedeni tehcir olayı olamazdı. Hesse'ye göre, Cinayetden hemen sonra çok sayıda Ermeninin tutuklanmasının nedeni, Tiflis'teki Bolşevik yönetiminin dikkatleri başka yöne çekerek soruşturmayı sonuçsuz bırakmak istemelerinden kaynaklanıyordu^[29].

Hesse, 31 Ağustos 1922'de Alman Dışişlerine gönderdiği raporda da, Gürcü gazetesi "Prawda Grusiin"ne dayanarak Cemal Paşa cinayeti soruşturmasının henüz bir sonuç vermediğini; ancak cinayetle ilgili ipuçlarının, cinayeti Taşnak partisiyle bağlantılı Ermeni milliyetçilerinin işlediğine işaret ettiğini yazıyordu. Hesse şunları söylüyordu: "Taşnak partisinin sol kanadının merkez komitesi, cinayetden iki saat önce kaçmışlardı ve cinayetden bir gün öncede kendi evlerinde yatmamışlardı. Cinayet yerine yakın bir yerde bulunan bir ekmek fırınının sahipleri olan iki Ermeni subay da, Karakin Lalayan (Gregor Lelaşyan) ve Sergo Vartanyan (Ssargo Wardanjan), aynı şekilde cinayetden önce kaçmışlardı. Bu iki subayın Taşnak Partisi'nin merkez komitesi üyeleri oldukları ve Cemal Paşa'yı takip eden ve hakkında bilgi toplayan Gavazyan (Gawasjan) ve Avetizyan (Awetisyan) ile bağlantıları olduğu tespit edilmiştir. Cemal Paşa soruşturması aynı zamanda, bu adı geçen milliyetçi Ermeni grupları ile Türk kurtuluş savaşının liderlerine karşı çalışan ve İngilizlere Türk tarafının askeri bilgilerini vererek casusluk yapan İstanbul'daki milliyetçi Ermeni grupları arasında sıkı bir bağlantı olduğunu ortaya çıkarmıştır"^[30].

Hesse'nin bu raporunda da anlaşılacağı üzere, cinayeti Ermeni Taşnak partisinin sol kanadının merkez komitesinin organize ettiği ve bu partiye mensup Karakin Lalayan ile Sergo Vartanyan'ın cinayetin işlenmesinde aktif rol aldıkları^[31] devam eden soruşturmada elde edilen ipuçlarıydı. Cinayetin Roma ve Berlin'deki cinayetlerle dolayısıyla Boston'dan yönetilen Nemesis operasyonu ile bağlantılı olup olmadığı konusunda ise herhangi bir bilgi verilmemektedir.

Cemal Paşa'nın Ermeniler tarafından öldürülmediğine dair de ciddi deliller bulunmaktadır. Suikasttan hemen sonra 28 Temmuz günü, The Times gazetesinde de Cemal Paşa'yı Ermenilerin değil, Sovyet istihbaratının öldürdüğü iddia edilmiştir. "Cemal Paşa'nın katillerinin Ermeni olduğu muhakkak değildir. Cemal Paşa'nın Rusya'nın nüfuzunu kırmak için Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'yı barıştırmak üzere bulunduğundan şüphe edilerek Bolşevik Çeka'sı emriyle öldürülmüş olması ihtimal dâhilindedir"^[32] denilmekteydi.

[29] PA-AA, R 13805, an das Auswaertige Amt Berlin, Tiflis, den 1. August 1922.

[30] PA-AA, R 13805, Tiflis, den 31. August 1922.

[31] Hikmet Özdemir, Cemal Paşa'yı kurşunlayanların Petros Ter-Porosyan, Artaşey Gevorkyan ve Stefan Sarıkyan olduklarını yazmaktadır. Bkz. Özdemir, Üç Jöntürk'ün Ölümü, s. 17.

[32] Bkz. Özdemir, a.g.e., s. 198.

Aynı şekilde, İstanbul'daki Ermeni Jamanak Gazetesi, suikast hakkındaki yorumlarında; Tiflis hükümetinin, canileri henüz yakalayamadığını, katillerin kimliği ile ilgili bir iddianın doğru olamayacağını ayrıca Cemal Paşa'nın Ermeniler tarafından öldürülmesi için hiçbir gerekçe bulunmadığını yazmıştır. Bir başka Ermeni gazetesi de, Cemal Paşa'nın Ermeniler değil, Bolşevikler tarafından öldürüldüğünü iddia etmiş, buna gerekçe olarak, Bolşeviklerin Enver Paşa'nın başlatmış olduğu hareketin içerisinde Cemal Paşa'nın da yer aldığına inanmalarını göstermiştir^[33].

Cemal Paşa'yı Ermenilerin öldürmediğine dair ilginç bir bilgiyi de uzun süre Cemal Paşa'nın mahiyetinde çalışmış olan General Ali Fuat Erden vermektedir. Erden 1954'te basılan anılarında; "Görünürde onu 'Ermeniler' öldürdü. Fakat kanaatimce Cemal Paşa'yı Ermeniler öldürmedi. Cemal Paşa, Ermenilere öldürtüldü. Onu öldürenler de, onu öldürtenler tarafından öldürtüldü; ölümler ketum olacakları için öldürüldü" diye yazmıştır^[34].

Ankara'daki Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin resmi açıklamalarında ise cinayetin Ermeniler tarafından işlendiği yönünde net bir söylem bulunmaktadır. Ankara hükümetinin 23 Ağustos 1922 günü Ermenistan hükümetine sert bir nota göndererek Cemal Paşa'nın Taşnaklar tarafından öldürüldüğünün anlaşıldığı, katillerin bir an önce yakalanması ve Türkiye'ye iade edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca eski Türk devlet adamlarına yönelik bu tür suikastların devam etmesi halinde Erivan Hükümeti'nin bundan sorumlu tutulacağı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Aynı şekilde Cemal Paşa'nın ve iki yaverinin cenazelerinin Erzurum'a getirilmesi gündeme geldiğinde Kazım Karabekir Paşa'nın; "Taşnak mezalimi Erzurum'da ebedi bir hatıra bırakmış olur"^[35] şeklindeki ifadesi anlamlıdır. Ancak unutmamak gerekir ki, hem Ankara hükümetinin notası hem de Kazım Karabekir'in ifadesi Ermenilerle savaşı yeni bitirdiğimiz, o dönemin siyasi ve askeri şartlarında söylenmiştir.

Sonuç

Cemal Paşa, 21 Temmuz 1922 gecesi Tiflis'in Büyük Petro Caddesi'nde kurşunlandıktan sonra bunun basit bir cinayet olayı olmayacağı açıktı. Zira Cemal Paşa gerek Osmanlı Devleti'nde bulunduğu görevler itibariyle gerekse yurdu terk ettikten sonra yurtdışında bulunduğu faaliyetlerinden dolayı önemli bir şahsiyet-

[33] Özdemir, a.g.e., s. 198.

[34] Ali Fuat Erden, Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları I, İstanbul 1954, s. 110'dan Çalık, a.g.m., s. 248-249.

[35] Bkz.: Özdemir, Üç Jöntürk'ün Ölümü., s. 206.

ti. Nitekim cinayetden hemen sonra Cemal Paşa'nın ilişkide bulunduğu ülkeler bu cinayeti kendi politik çıkarları doğrultusunda kullanmanın yollarını aramışlardır.

Türk tarafı, Cemal Paşa suikastının, Bolşevik Rusya'nın bilgisi ve desteği ile Ermeniler tarafından gerçekleştirildiğini iddia etmiştir. Böylece Büyük Millet Meclisi ile Bolşevik Rusya'nın ilişkilerinin istenilen düzeyde olmadığı o tarihlerde, Türk tarafı Bolşevik Rusya'yı Cemal Paşa suikastından sorumlu olduğunu ileri sürüyordu. Buna karşın Bolşevik Rusya ise bir taraftan Cemal Paşa'nın, Enver Paşa tarafından öldürtüldüğünü iddia ederek, o sıralar kendilerine karşı Orta Asya'da mücadele veren Enver Paşa'yı "katil" ilan etmek isterken diğer taraftan da Cemal Paşa cinayetinin İngiliz istihbarat teşkilatı tarafından işlendiğini savunarak emperyalist İngiltere'yi töhmet altında bırakıp bu yolla siyasi çıkar elde etmeyi düşünüyordu.

Cemal Paşa suikastının işleniş şekli ve zamanı, akla bu cinayetin fanatik Ermeni grupları tarafından işlenmiş olabileceğini de getirmektedir. Zira fanatik Ermeniler, tehcir olayının sorumlusu gördükleri Osmanlı Devleti'nin eski yöneticilerinden "öç almak" ve "kendi adaletlerini gerçekleştirmek" amacıyla Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra "Nemesis Operasyonu" adı altında suikastlara başlamışlardı. Nemesis Operasyonu çerçevesinde 1921 ve 1922 yılları içerisinde Sait Halim Paşa, Talat Paşa, Dr. Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi Beyler suikastlar sonucu öldürülmüşlerdir. Cemal Paşa cinayeti de bu suikastların olduğu bir tarihe denk gelmektedir. Ayrıca Cemal Paşa cinayetinin işleniş şekli de Nemesis operasyonu çerçevesinde işlenen cinayetlere benzerlik göstermektedir. Zira Cemal Paşa'da Nemesis suikastlarında olduğu gibi büyük bir caddede kurşunlanmıştır. Bu cinayetlerin tamamının ortak özelliği ise suikastı işleyenler ya yakalanamamış ya da yakalandıysa da serbest bırakılmıştır. Yani suikastı işleyenler ve suikast ile bağlantısı olanlar cezalandırılmamışlardır. Bu benzerliklerden yola çıkarak Cemal Paşa suikastının fanatik Ermeniler tarafından işlendiği ileri sürülebilir; ancak Cemal Paşa'nın Suriye'ye göç ettirilen Ermenilere yardım çabaları ve tehcir olayına sıcak bakmaması göz önünde bulundurulursa Cemal Paşa'nın Nemesis Operasyonu çerçevesinde öldürtülmüş olma ihtimali zayıftır. Kaldı ki Kazım Karabekir Paşa'nın "İstiklal Harbimiz" adlı eserde vermiş olduğu Taşnak Partisi'nin suikast listesinde Cemal Paşa ismi yer almamaktadır.

Kanaatimizce Cemal Paşa suikastı, Bolşevik Rusya'nın bilgisi ve desteği ile işlenmiştir. Atatürk'ün 1936 yılında Sovyet Sefirine: "Biz Cemal Paşa'yı nasıl ve ne için vurdurduğunu(zu) çok iyi biliyoruz. Bu haince suikastı tertipleyenler şunu unutmasınlar ki, o bizim en değerli arkadaşlarımızdandı (...)" demesi de bunun en önemli delilidir.

Şeyh Sait Ayaklanmasının Samsun'daki Yankıları

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

13 Şubat 1925'te başlayan Şeyh Sait ayaklanması kısa sürede genişleyerek tehlikeli boyuta ulaşmış, Fethi (Okyar) Bey Hükümetince alınan önlemler^[1] yeterli olmayınca, 3 Mart 1925'te başbakanlığa İsmet (İnönü) Paşa getirilmişti. 4 Mart'ta güvenoyu alan İsmet Paşa Hükümeti, önceki hükümetin önlemlerine ilaveten Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkarmış ve iki İstiklal Mahkemesinin kurulmasını sağlamıştı. İsyan, ülkede genel bir memnuniyetsizliğin ötesinde, iki yıl kadar önce savaştan kurtulan, bütün alt yapısını yeniden oluşturmaya, uygarlık yolunda büyük bir umutla ilerlemeye çalışan Türkiye'de endişeye sebep olmuştu. Ülkenin hemen her tarafından olaya büyük tepki gösterilmiş, bu hususta Cumhurbaşkanlığı makamına, TBMM Başkanlığına isyanı kınayan telgraflar çekilmiş, hatta tenkil hareketine katılmaya hazır bulduklarını bildirenler de olmuştur. Adana ve onunla aynı doğrultuda Cizre ve Malatya'dan çekilen telgraflarda, inkılabımıza karşı girişilen bu irtica hareketini kökünden söküp atmak için "*hükümet-i cumhuriyemizin ufak bir işareti bizi derhal istenilen hedefe koşturacaktır*"^[2] denilmiştir. Bu konuda meclis başkanlığına müracaatlar o kadar artmıştır ki artık telgraf metinleri okunamamış, sadece çıkış merkezleriyle birlikte nadiren kimler ve hangi kuruluşlar tarafından çekildiklerini söylemekle yetinilmiş,^[3] oturumu yönetmekte olan başkan ya da başkan vekilleri "*divan riyasetinden münasip cevaplar yazılacaktır*" diyerek gündemin yoğunlaşmasını önlemeye çalışmışlar, fakat bu da memnuniyetsizliğe yol açmıştır. 3 Mart 1925 tarihli altmış sekizinci birleşimin

[1] Fethi Bey Hükümeti 21 Şubat 1925'te doğuda sıkıyönetim ilanını, 25 Şubat 1925'te de "Hiyanet-i Vatanîye Kanunu'nun Birinci Maddesini Tadil Eden Kanuna Ek Kanun" u meclisten geçirmişti.(TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.14, Ankara 1976, s.309-311).

[2] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.14, s. 351-352.

[3] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.15, Ankara 1976, s. 5,127,159-161,198,230,279,316,349,397,436.

birinci oturumunda aşağıdaki diyalog^[4] bunu açıkça ortaya koymaktadır:

Hafız Şahin Efendi (Gaziantep)- Reis Bey, bu gibi telgrafların zapta derc olunmadığını anlıyoruz. Mümkün ise bu telgrafların zapta derc olunmasını istirham ediyorum (hacet yok sesleri).

Reis- maksadı asli münasip cevap yazılmasındadır. Heyet-i celile huzurunda okunmayan telgrafların okunmuşçasına aynen zapta geçmesi bilmem nasıl olur? (olmaz sesleri) Binaenaleyh heyet-i celilenizin ittihaz ettiği teamül mücibince bu kadarı muvafık ve katidir.

Mecliste okunmayan telgrafların iç tüzük gereğince zapta geçirilmesi mümkün olmadığından Samsun'dan TBMM Başkanlığına ayrı tarihlerde çekildiği anlaşılan telgrafların metinlerine burada rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte o günlerde Samsun'da yayınlanmakta olan Haber Gazetesi bu konuda daha geniş haber ve yorumlara yer vermesi bakımından önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Haftalık bir gazete olan Haber'in 60. sayısı 22 Ocak 1925 tarihinde yayınlandıktan sonra, 61. sayısı 4 Mart 1925'te intişar etmiştir ki yaklaşık bir buçuk aylık ara vermenin sebebi anlaşılammamaktadır. Şeyh Sait isyanı bu ara dönemde çıkmış, gazete bunu okuyucularına çok sonra, 4 Mart'ta duyurabilmiştir. Haber'in baş yazarı Aziz Samih Bey, "Şeyh Sait İsyanı" unvanlı makalesinde^[5], "**Şark vilayetlerimizden Genç'te zuhur edip etrafa sirayet eden isyanın esbab-ı zuhuruyla, esbab-ı saik ve amilleri hakkında malumatı geçte olsa yine köylü ve kasabalı karilerimize bildirmeyi faideli gördük**" cümlesiyle yazısına başlamakta, Başvekil Fethi Bey'in 25 Şubat'ta TBMM'de yapmış olduğu konuşmayı^[6], diğer haberlerle takviye ederek genişletmekte idi. Makalesini, *Harekat Nasıl Başladı, Asilerle Müsademe, İsyanın Esbabı Zuhuru* alt başlıklarına ayıran yazar, netice itibariyle diyordu ki: "**Başvekil Fethi Beyefendinin beyanatları, muvafık ve muhalif umum mebuslar tarafından şiddetle alkışlanmıştır. Menafi-i vataniye karşısında bütün meclisin yek vücud olduğu kemal-i gurur ve iftiharla görülmüştür. Umum millet bu hareket faillerini telin etmekte ve hükümetimizin bütün şiddet ve kuvvetle müsebbiblerini kahreylemesini talep etmektedir. Genç cumhuriyetimizin esası böyle hafif rüzgarlara değil, en büyük fırtınalara bile tahammül edecek kadar metindir. Yalnız en ziyade huzur ve sükuna muhtaç olduğumuz bir zamanda bu hadisenin vukuu ve kardeş kanı akması mucib-i teessürdür. Hadisenin zuhurunda tesirat ve teşvikat-ı ecnebiyenin mevcudiyeti muhakkak gibidir. Usat üzerinde zuhur eden elbiseler, paralar ve muhtelif hem hudud hükümetler**

[4] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.15, s.109.

[5] Haber, 4 Mart 341/1925, Nu:61.

[6] Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.14, s.306-309.

dahilindeki evvelden beri malum Kürt cemiyetlerinin mevcudiyeti ve faaliyeti bu hususta şüphe bırakmamaktadır. Musul meselesinin tahkikatı sırasında bu hareketin zuhuru ve evvelden ihza olunarak bir zaman-ı muayyen ve matlupta infilakı alakadarların hüviyetini izhara kafidir.”

Yazarın sınırdaki hükümetlerden kastı, Suriye'deki Fransa ile Irak'taki İngiltere'dir. Her iki hükümet tam bir işbirliği ve dayanışma içerisindeydi. Ankara'da yapılan Türk-Fransız görüşmeleri sonuçlandığı ve Türkiye-Suriye sınırıyla ilgili sözleşme paketi 18 Şubat 1926'da parafe edildiği halde Fransa, İngiltere'nin Musul'dan dolayı Türkiye ile uyuşmazlığı nedeniyle sözleşmenin imzasını geciktirmiş, bu sorunun çözümleneceğinin anlaşılması üzerine 30 Mayıs 1926'da Ankara anlaşmasını imzalamıştır^[7]. Musul meselesiyle ilgili olarak tahkikat meselesine gelince, 19 Mayıs-5 Haziran 1924 tarihlerinde İstanbul'da yapılan Türk-İngiliz görüşmelerinden sonuç alınamayınca İngiltere 6 Ağustos 1924'te Milletler Cemiyeti'ne başvurmuş, cemiyet de 30 Eylül 1924'te tahkikatta bulunmak üzere bir komisyonunun bölgeye gönderilmesini kararlaştırmıştı^[8]. Bundan sonra İngiltere ile sınırda olumsuzluklar yaşanmış, komisyon 16 Temmuz 1925'te raporunu Milletler Cemiyeti'ne sunmuştur ki isyan söz konusu tahkikatın bölgede cereyan ettiği bir sırada vukuu bulmuştur.

“Son Harekat-ı İrticaiye Münasebetiyle” başlıklı haberde, Samsun Türk Ocağı başkanlığında TBMM Başkanlığına^[9] ve İstanbul'daki basın kuruluşlarına çekilen telgraf suretine yer verilmiştir:

“Türklüğü, beka ve tekamül mücadelesinde yükselten şerefli inkılâp ve cumhuriyetimize karşı bir takım sefil ve maziperestlerin tarihi şeriatçılık iddiasıyla yapmak istedikleri suikast ve irticai kemal-i nefretle telin eder ve nazarlarımız daima istikbal ve teceddüde müteveccih olarak aziz inkılâp ve cumhuriyetimizi hayat ve mefkuremizin anasırına giren raşedar ve kıskanç bir muhabbet ve hürmetle takdis eyleriz.”

Asilere karşı yapılmakta olan askeri hareketle ilgili İstanbul ve daha çok Ankara kaynaklı haberlere yer veren gazete, haftalık olağan akışını da sürdürmekte idi. Muhtemelen halkı korkuya ve paniğe sürüklememeyi ve aynı zamanda olan biteni doğru ve sağlam bilgiler yoluyla insanlara duyurmayı amaçlıyordu. Ankara'dan 28 Şubat 1925 tarihli ve Anadolu Ajansı çıkışlı haberde, asilerin durdurulduğu, ara-

[7] İsmail Soysal, *Türkiyenin Siyasal Andlaşmaları*, I. Cilt (1920-1945), Ankara 1983, s.281.

[8] Soysal, *Türkiye'nin Siyasal ...*, s.304-305., Mehmet Gönübol-Cem Sam, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*(1919-1938), Ankara 1973, s.63 vd.

[9] Bu konuda TBMM Başkanlığına ayrı tarihlerde en az iki telgrafın çekildiği, bunlardan ilkinde 28 Şubat 1925 tarihli altmış altıncı birleşimin birinci ve ikincisine 3 Mart 1925 tarihli altmış sekizinci birleşimin ikinci oturumunda işaret olunmuştur. (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C15, s.5 ve 109).

larında ayrılık baş gösterdiği, Kiğı yönünde ilerleyen isyancı şeyhlerin bura eşraf ve ayanından bazılarına gönderdikleri mektuplara ateşle karşılık verildiği, isyana katılmaya şiddetle reddettikleri, aynı kaynak ve aynı tarihli bir başka haberde ise dünyanın en yaşlı adamı Kürt Zaro Ağa'nın, bu isyanı düzenleyenlerin kafir olduklarını söylediği bildirilmekte idi. Öte yandan asilerin bütün Kürt aşiretlerinden padişahlık ve cumhuriyet tercihinde bulunmalarını isteyecekleri, cumhuriyeti tercih edenlere karşı düşmanca vaziyet alacakları da gelen haberler arasında idi. Aşiret reislerinin bütünüyle hükümete sadık olduklarına dair Palu'dan alına haberde deniliyordu ki: **“Cumhuriyet idaresine sadık ahali-i mahalliye gayret ve fedakarlığıyla usatdan tathir edilmiş ve asilerin perişan bir halde şarka doğru çekildikleri ve Palu'da hükümet teessüs ettiği mahalline bildirilmiştir. Dersim rüesa-yı aşâiri tamamen hükümete sadık olduklarını, her türlü evamirine arz-ı inkıyad için aralarında ahd ü peymân ettiklerini bildirmişlerdir. Sason, Varto, Nusaybin, Pülümür aşâiri rüesasıyla ahali-i mahalliye Şeyh Sait harekâtını nefretle telakki ve tel'in ettikleri ve hükümete şiddetle merbut ve sadık bulduklarını ve usata karşı filî harekate hazır bulduklarını bildirmişlerdir.”**

“İsyana Karşı Türklük” başlıklı haberde, memleketin her tarafından alınan telgraflarda hükümetin yanında olduklarını bildirdikleri ifade edilmekteydi^[10].

Filhakika Samsun Ticaret Odası tarafından Reisicumhur Gazi Mustafa Paşa'ya çekilen telgrafa, Gazi Paşa Hazretlerinin verdikleri cevabı yine Haber gazetesi yayınlamıştır^[11].

“Samsun'da Ticaret Odası Reisi

Şükrü Bey'e ve Rûfekâ-yı Muhteremesine

Halkın ibraz buyurduğu yüksek idraki ve Cumhuriyetperverlik hissiyatını kemal-i şükranla ve memnuniyetle müşahede ediyorum. Muhterem halkımın her taraftan yükselen hararetleli nefret hisleri karşısında irtica teşebbüsleri ebediyen eriyeceğine itimadım katidir. Cümle selam ve hürmetlerimin tebliğini rica ederim, efendim.

**Reisicumhur Gazi
Mustafa Kemal**

[10] Haber, 4 Mart 341/1925, Nu 61.

[11] Haber, 10 Mart 341/1925, Nu 62.

Cumhurbaşkanlığı makamına çekilen bütün telgraflara cevap verildiği, bu çerçevede Trabzon halkının olayı tel'in eden ve inkılâplara bağlılığını bildiren telgrafının da aynı mealde karşılık bulduğu^[12] anlaşılmaktadır. Gazetenin sonraki nüshasında Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın olayla ilgili 8 Mart 1925 tarihli bildirisine yer verilmiştir^[13].

Asilerin padişahlıktan yana tavır takınılması yönündeki istek ve baskıları Vahideddin'den yana kuşkulara neden olmuştur. Nitekim “*Vahideddin'in Parmağı*” başlıklı haberde San Remo'da gazetelere verdiği beyanattan onun isyanda parmağı olduğuna işaretle şöyle denilmekteydi: “*Diğer taraftan Times'in Atina muhabiri, bedhahlarımız vilâyât-ı şarkiyedeki vekâyiden memnun olduklarını ve bu sayede patrikhâne işini lehlerine hallettirmek ümidinde bulduklarını yazmaktadır. Din ve mukaddesâtı alet ittihâz ederek cahil halkı teşvik edenlerle ne gibi gayelere yardım ettiklerine yeni bir misalde budur.*”

Öte yandan Aziz Samih Bey, “*İcmal-i Ahvâl*” unvanlı makalesinde, Vilâyât-ı Şarkiyedeki üst düzey yöneticilerinin görevlerinin ehli olmadıklarından, güvenlik görevlilerinin gelir-gider hesabıyla birbiriyle çekişmelerinden ve dışarıdan aldığı teşvik ve tahsisâtтан Şeyh Sait'in ayaklanmaya cüret ettiğini belirterek yazısını şu şekilde sürdürmekteydi: “*Fakat bundan ibret alarak, uzak vilayetlerdir diyerek önüne geleni buralara gönderip uykuya dalmamalıdır. Bu vilayetler haraptır, nüfussuzdur, ilimsizdir. İkinci bir Şeyhin veya beyin birkaç altuncağızla mütevâfık tesvîlâtına saikâ-i cehl ve ihtiyaç firife olmaları pek kabildir. Hükümetin vazifesi yalnız isyanları teskin, usâtı tenkilden ibâret değildir. İsyanı mani tedabir ittihâzı en birinci vazife-i idariyedendir... Son vukuat eski fena fırkacılık tecrübelerimin tekrar edildiğini te'yid ediyor... hilafetin ilgâsı, cumhuriyetin tesisi ve dinle umûr-ı dünyanın ayrılması, menfaati haleldâr olmuş bir çok muhalifler, münafiklar, mürteciler yarattığı ve bunların her an zehirlerini dökmeye ve hatta etrafını zehirlemeye uğraştıkları kabil-i inkâr değildir. İşte Şeyh Sait bunlardan biridir. Fakat birinci ve sonuncu değildir.*”^[14]

Günlük olayların art arda sıralandığı Haber gazetesinde, asilerin Diyarbakır civarında daha önce işgal etmiş oldukları köylerin bir çoğunda kovuldukları, Diyarbakır'dan çıkarılan birliklerimizin Dicle'nin doğusunda ve batısındaki asileri etkisiz hale getirdikleri ya da kaçmak zorunda bıraktıkları, isyan mintikalarında genel sessizliğin sağlandığı bildirilmekte idi. Bu arada asilere tepki gösterildiği, Palu'daki asi Şeyh Şerif'e karşı hareket etmek üzere toplanan milis kuvvetleri-

[12] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgrafları V, Haz. Sadi Borak-Utkan Kocatürk, Ankara 1972, s.153.

[13] Beyannamenin metni için bkz. Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem 1923-1927, C.I, s.628.

[14] Haber, 10 Mart 341/1925, Nu:62.

nin isyanları püskürttükleri, Mazgirt ve Nazımiye kazalarındaki sadık aşiretlerin asilere karşı toplandıkları, Kargapazarı civarından batıya ilerlemeye çalışan üç yüz kişilik bir çetenin ahali kuvvetlerince durdurulduğu da verilen haberler arasındaydı^[15]. Samsundan gelişmeleri yakından izlemek ve okuyucularına anında aktarmak o günkü şartlarda mümkün olmadığından, haftalık bir gazetenin olayların gerisinde kalması mazur görülebilir. Asilerin Darahini'den sonra Lice, Elazığ ve Hani'yi işgal edip Diyarbakır önlerinde toplanmalarının ve saldırı için tertibat almalarının Aziz Semih'e göre iki nedeni bulunmaktaydı. Birincisi maddi menfaat temin etmektir ki Diyarbakır'ın depoları dolu, mağazaları zengin, evleri mamur olup asi şeyhin iştahını kabartmaktadırlar. İkincisi şehri işgal ve yağma ile birlikte, güney sınırına kısa sürede ulaşarak firar ve yardım alma yolunu elinde bulundurmaktır. Yazar görüşlerini şöyle sürdürmekteydi: **“Saha-i isyana yetişen ilk kıtaatımızın ufak bir darbesi, Diyarbakır etrafındaki hezeleyle hiçliklerini gösterdi. Mürettep olan kuvvetin vurudunda derece-i hüsrانlarını göreceklerdir. Ümit ederiz ki artık bu şeyhler, beyler ortadan kalkarak bir daha gaile ih-dasına sayı' anasır bırakılmaz”**^[16]. Onun temennisi, isyanın bastırılmasından sonra 30 Kasım 1925'te kabul edilen **“ Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men' ve İlgasına Dair Kanun”** la gerçekleşmiş, adı geçen kanunun birinci maddesi ile bütün tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik vb. feodal düzenin kalıntısı unvanlar kaldırılmıştır^[17]

“Kudurmuş Taassup Heyecanına Karşı” unvanlı makalesinde^[18] M.Fuat Bey, isyana ve isyanlara karşı ağır hücumlarda bulunmaktaydı: **“adi bir derebeyi taslağı ve belki de kökleri kurutulacak bir taassup ocağı aleti olan sefih ve cahil bir şeyh, İngiliz altunlarının sarı ve cazibeli lemeâtı karşısında kamaşan gözlerini Türk gençliğine, Türk Mefkuresine, Türk Cumhuriyetine dikmiş ve hemen hortlamıştır...”** Yazar, isyanın bastırılacağından emin olduğunu bildirmekte, şer odaklarına alet olanlara da Türkiye'nin yeni bir yol üzerinde yürüyerek ma-ziyeye gözlerini yumduğunu, istikbale baktığını hatırlattıktan sonra diyordu ki: **“Gençlik(in), mefkûrenin lâik cumhuriyetin son kararı budur. Bunu değiştirmeye ne böyle cahil ve sefil bir Nakşibendi Şeyhinin, ne de bu fikir ve kanaatte olanların kudreti kâfi değildir... Her ne suret ve şekilde olursa olsun artık karşımızda bir taassup yuvası bir efsane ocağı görmeye mütehammil değiliz”**.

Nisan ayından itibaren isyan bölgesinden iyi haberler gelmeye başladı. 1 Nisan'da Hani'nin kurtarıldığı, asilerin dağılarak kaçtıkları, yürüyüşüne devam eden

[15] Haber, 17 Mart 341/1925, Nu:63.

[16] Haber, 17 Mart 341/1925, Nu:63.

[17] B. Sıtkı Yalçın-İsmet Gönülal, Atatürk İnkılabı, Ankara 1984, s.113.

[18] Haber, 17 Mart 341/1925, Nu:63.

güvenlik güçlerinin Lice'ye girdikleri, Hani ve civarında isyana dahil olanların isimlerini kapsayan defterlerin ve önemli belgelerin ele geçirildiği okuyuculara duyurulmuştur^[19]. “*Şehrimiz Namına Alınacak Tayyareler*” başlıklı haber ise adeta bir müjde gibiydi. Haber, bir yardım kampanyası niteliğinde olup, Samsun'un isyana en güçlü tepkisinin somut örneğini teşkil ediyordu. Samsun vilayeti memurları bir, Samsun-Sivas demiryolu hattı çalışanları bir olmak üzere toplam iki uçağın yirmi bin liraya satın alınıp orduya hibe edileceğini bildiren bu haber, isyan karşısında askerlerimizin yalnız ve yardımsız bırakılmayacağını, felaketli anlarda tarihimizde sıkça görülen ordu-millet dayanışmasının bir göstergesiydi. Aynı doğrultuda İzmir'den alınan bir haber de okuyucuları memnun edecek nitelikte olup, İzmirliilerin de orduya iki tayyare almağa karar verdikleri bildiriliyordu^[20].

İsyan başlangıçta nasıl protestolarla karşılanmış ise bastırılmasında da Ankara'ya tebrik telgrafları çekilmiş, burada halkın memnuniyeti dile getirilmiştir. Ankaradan Samsun'a ulaşan haberlerde, bayram tatiline az bir zaman kaldığından bu telgraflara cevap verilebilmesi açısından geceleri de mesai yapılması kararlaştırılmıştı. Nitekim bu yılda biri milli 23 Nisan, diğeri dini Ramazan Bayramı çakışmış bulunduğundan her ikisi Samsun'da daha coşkulu kutlanacaktı. Haber gazetesi, “*Iyd-i Said ve 23 Nisan Bayramı*” başlıklı tebrik yazısında, “*Şerehfulül iden Iyd-ı Said ve Büyük Millet Meclisi'nin resm-i küşâdı ve halk hükümetinin tesisi günü olan 23 Nisan bayramlarını... en derin duygularla kutlar.*”ız diyordu. Ayrıca bu yıl ilk defa olmak üzere, 19 Nisan 1925 tarihli bir kanunla cumhuriyetin ilanı gününün içeride ve dışarıda tek milli bayram olarak kutlanması da kabul edilmiş, böylece o zamana kadarki iki milli bayramımıza üçüncüsü ilave edilmiştir.

Bunlar mutluluk verici haberlerdi. “*İsyan Söndürüldü*” unvanlı makalesine “*Kahraman ordumuzun süngüleri şeyhlerin firar yolunu kesti*” cümlesiyle başlayan Aziz Samih Bey, olaylar karşısında ihtiyatlı davranmayı elden bırakmıyordu: “*Beyinsiz bir şeyhin çıkardığı isyan, tasarrufa ihtiyaç olduğu şu devirde binlerce vatandaşın ocağından, tarlasından uzaklaşmaya, milyonlarca liranın sarfına sebep oldu... Vilâyat-ı Şarkiyede en ziyade nazar-ı dikkate alınacak mevad, idarî, adlî, , iktisadî hususattır. Şeyhlerin, beylerin bu havalide kurûn-ı vüstaî tecebbür ve tahakkümlerini bilmeyen kalmamıştır. Beylerin yüzer, yüz ellişer haneli müteaddit köyleri vardır..*” Şeyh Sait ayaklanmasını Nasturi İsyanının izleyeceğini savunan yazar, Nasturi çetelerinin hududumuz ahalisine saldırma-

[19] Haber, 8 Nisan 341/1925, Nu:64. Başvekil İsmet Paşa'nın, 7 Nisan 1925 tarihinde TBMM'de Halis Turgut Bey'in olay hakkındaki sorusuna verdiği şifahi cevapta, asilerin 7-8 Mart'ta bütün kuvvetlerini Diyarbakır üzerinde yoğunlaştırdıkları başarılamayınca Diyarbakır doğusuna doğru çekildiklerini, bugünkü vaziyette her tarafa doldurulduklarını, Hani, Lice, Piran ve Palu'nun kurtarıldığını Muş'la bağlantının sağlandığını, bununla birlikte askeri tedbirlerin sürdürülmekte olduğunu söylemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, II.Devre, C.17, s.150-151).

[20] Haber, 8 Nisan 341/1925, Nu:64.

ya başladıklarını, Şeyh Sait'i tahrik eden ellerin vasıtalarının kırıldığını görünce Nasturilere sarıldıklarını belirttikten sonra diyordu ki: ***“Nasturilerin Rumiye havalisine yerleştirilmeye uğraşılması da bu iz'ac siyasetinin devam edeceğini gösteriyor. İran'ın şark hududumuza civar bu mıntıkası ve hududumuzun bu köşesi bir menba-ı şûriş olabilir... Ancak Musul vilâyetimizin anavatana kavuşması bu vaziyetin ıslahına medar olabilir. Her ne suretle olursa olsun er-geç istiklaline emin olduğumuz hakkımızın biran evvel tanınması, yürüdüğümüz sulh ve terakki yolunda müserriane ilerlememizi temin edecektir”***^[21]. Güney doğuda problem hala devam etmektedir. Tarihte determinizmin olmadığı hep söylenir ama, olayların ve olaylar karşısında toplumsal tepkinin benzerliği dikkati çekmektedir. Yazarın, doğuda ve güney doğuda huzurun sağlanmasını, Musul'un anavatana katılmasına bağlaması bir çözüm olabilir mi? Sorusuna tarih bilgisinin verebileceği cevap da bulunamamaktadır. Çünkü tarihin konusu gelecek değil, geçmiştir. Şeyh Sait ayaklanmasının Samsun'daki yankılarını sadece basına dayandırma girişimi, tek kaynak olması bakımından yeterli değildir. Bununla birlikte, Haber gazetesinin ulusal basınla paralel yayın politikası sürdürdüğü açıktır. Bu yayınlarda, sebep ne olursa olsun bunlar bir mazeretmiş gibi gösterilerek ayaklanmanın hiçbir şekilde haklılık derecesinin bulunmadığı ısrarla vurgulanmış, isyancılar şiddetle kınanmıştır. İsyanın irticadan kaynaklandığı, bunda çıkar ilişkilerinin de rol oynadığı, menfaatlerinden olan ağalarla beylerin isyanları destekledikleri doğrultusunda haber ve yorumlara yer verilmiş, etnik bir temelden ya da ayrılıktan asla söz edilmemiştir. İstanbul gazetelerinde^[22], *“Yeni Bir 31 Mart Yapmak”*, *“Cehalet Amili”*, *“İrtica”* vb. unvanlar altında makalenin neşredilmiş olması da bunu göstermektedir. Basında bir başka kuşku ve serzeniş konusunu da İngiltere Hükümeti oluşturmaktadır. İsyanın çıkarılmasında İngiltere başta olmak üzere yabancı hükümetler de sorumlu görülmüşler, sorumluluk derecesi Musul sorunuyla alakalandırılmıştır. Bazılarının üzerinde durduğu önemli hususlardan biri de savaştan, daha doğru bir deyişle savaşlar dizisinden henüz kurtulmuş Türkiye'nin *“her şeyden daha çok birlik ve beraberliğe muhtaç bulunduğu bir dönemde”* isyanla karşılaşmasının felaket olduğu idi. Bu noktaya *“hassasiyet”* gösterilmesi vurgusu da özellikle yapıyordu. Beri yandan bölgedeki olumsuzlukların yazılmasından da kaçınılmıyordu. Bütün yayın faaliyetlerinin bugünkünden farklılıklar içermediği açıkça görülmektedir. Aktörler ayrı olsa da olaylar arasında büyük benzerlikler vardır.

[21] Haber, 21 Nisan 341/1925, Nu:66, 15 Nisan 1925 tarihinde Ankara'da yayınlanan resmi tebliğde, Şeyh Sait ve diğer asi başlarının yakalandığı bildirilmekteydi (Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem 1923-1927, C.I, s.632).

[22] Bkz. Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem, I. Cilt, s.635 vd.

Ağrı İsyanı (1926-1930) ve Türkiye-İran Krizi (1930): Türk Dış Politikası Tarihinde Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması^[1]

Yrd. Doç. Dr. Bülent ŞENER
Karadeniz Teknik Üniversitesi / Samsun

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren çeşitli dönemlerde, esas itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında ortaya çıkan Kürt isyanlarının bir devamı olarak, bir dizi Kürt isyanıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Gerek cumhuriyetin üzerine oturduğu siyasal ve anayasal felsefenin benimsenmesi noktasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan bazı Kürt aşiretlerinin bunu reddetmesi, gerek *Doğu Sorunu*'nun bir uzantısı olarak dönemin büyük güçlerinin Türkiye'deki bu kesimleri "ayrılıkçılık" noktasında desteklemesi, gerekse Türkiye'nin sınır komşularının siyasal ve askeri nedenlerle isyancı Kürt aşiretlerine destek vermesi, Türkiye'nin bu konuda bir dış siyasa belirlemesini de gerekli kılmıştır.

1926-1930 döneminde üç aşamada gelişen Ağrı İsyanı, ülke içinde huzursuzluk ve güvensizliğe neden olduğu gibi, isyancı Kürt aşiretlerinin İrandan destek alıyor olması da Türkiye ile İran arasında dozu giderek artan gerilimlere ve nihayet bir krize neden olmuştur. Türkiye, 1930'lara gelinceye kadar Türkiye-İran sınırındaki Kürt aşiretlerinin suç teşkil eden faaliyetleri konusunda İrandan beklediği desteği alamadığı gibi; isyancılara karşı yürütülen askeri harekâtlar sırasında, isyancıların İran'ın fiili denetiminde olan^[2] Küçük Ağrı Dağı'nın İran tarafına kaçmaları ve İran'ın bu konudaki eylemsizliği, ha-

[1] Bu makale ilk defa, "Ağrı İsyanı (1926-1930) ve Türkiye-İran Krizi (1930): Türk Dış Politikası Tarihinde Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması", *History Studies*, Vol: 4, Issue 4 (Kasım/November 2012), ss. 385-413'te yayınlanmıştır.

[2] 1913 tarihli İstanbul Protokolü Osmanlı Meclisi-i Mebusan'ında onaylanmadığı için, Küçük Ağrı Dağı'nın ilgili kısmının bu protokole dayanılarak İran'ın hukuki denetiminde olduğu söylenemez.

rekâtlardan beklenen neticenin alınmasına da engel olmuştur. Öte yandan, o yıllarda Türkiye ile İran arasında sınırdaki Kürt aşiretlerinin yarattığı asayiş sorunlarının yanında, bir de Osmanlı İmparatorluğu'nda kalma bir sınır problemi de mevcuttu. Bu sınır problemi 1913 tarihli *İstanbul Protokolü*'yle Küçük Ağrı Dağı'nın İran sınırları içerisinde kalan bölümünde düğümlenmekteydi. Zira, Küçük Ağrı Dağı, isyancıların Türkiye'de eylem yaptıktan sonra, rahatlıkla sınırı geçerek kendilerini güvene aldıkları bir bölgeydi. Gerek dağın bu özelliği, gerek İran'ın sınır güvenliği konusunda gevşek davranması, gerekse 1913 tarihli *İstanbul Protokolü*'nün Osmanlı İmparatorluğu döneminde meclisin onay işlemine girmemiş olması, Türkiye'yi hem isyancılar konusunda hem de yeni sınırın tespiti noktasında ortak düşünmeye itmıştır. Bu çerçevede 1929 yılı sonunda Türkiye'nin alıcıları hem Ağrı İsyanı'nı kesin bir şekilde sonlandırmak, hem de Türkiye-İran sınırını kesin bir şekilde tespit etmek noktasında İran'ı müzakere masasına çekmeyi hedefleyen bir zorlayıcı diplomasi^[3] stratejisi oluşturarak uygulamaya koymuşlardır.

Bu çalışmada, Ağrı İsyanı'nı bağlamında Türkiye-İran arasında vukuu bulan kriz sırasındaki olaylar ve Türkiye'nin uyguladığı *zorlayıcı diplomasi* stratejisi ele alınıp değerlendirilecektir.

Ağrı İsyanı'nın Ortaya Çıkışı ve Gelişmeler (1926-1929)

Türkiye, 1920-1938 yılları arasında bir dizi Kürt isyanıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış dönemiyle birlikte kendisini göstermeye başlayan Kürtçülük hareketleri, dış güçlerin de tahrikleriyle hem Milli Mücadele döneminde hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra faaliyetlerini arttırarak, Türkiye'nin doğu illerinde çeşitli isyanların ortaya çıkmasında etkili olmuşlardır.^[4]

[3] Devletler arası ilişkilerde stratejik zorlama yöntemlerinden biri olan "zorlayıcı diplomasi" en yalın ifadeyle, bir dış politika aracı olarak askeri güç kullanımının potansiyel olarak varlığına işaret etmektedir. Zorlayıcı diplomasi'nin genel fikri, istemi yerine getirmede taktirde hedef devletin/devletlerin cezalandırılacağı tehdidine dayanır. Bu niteliği ile zorlayıcı diplomasi, rakibi kendinden istenileni yerine getirmeye ikna edecek ölçüde inandırıcı ve etkili bir destek işlevi görür. Zorlayıcı diplomasi bir savaş ilanı olmamakla birlikte, tehdit ve/veya sınırlı güç kullanımıyla karşı tarafı başlatıldığı/devam ettirdiği eylemden vazgeçirmeyi, geri adım attırma amaçlamaktadır. Dolayısıyla zorlayıcı diplomasi stratejisi, karşı tarafı durduracak topyekün bir güç kullanmak yerine; güç kullanmadan ya da kullanılan gücün derecesini arttırmadan karşı tarafa başladığı/devam ettirdiği eylemden geri çekilmesi için imkân tanıyan bir stratejidir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Alexander L. George, "Coercive Diplomacy", *The Use of Force: Military Power and International Politics*, 6th ed., Ed. by Robert J. Art, Kenneth N. Waltz, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., Lanham, 2004, pp. 70-76; Zeynep Dağı, "Diplomasi: Çatışmanın ve İşbirliğinin Dili", *Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye*, Der. Zeynep Dağı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 287-353.

[4] Milli Mücadele döneminde ortaya çıkan en önemli Kürt isyanları Koçgiri (1920), Cemil Çeto (20 Mayıs 1920-7 Haziran 1920), Milli Aşiret (1 Haziran-8 Eylül 1920) isyanlarıdır. Söz konusu isyanlar bastırılmakla birlikte, Milli Mücadele'nin seyrine olumsuz etkilerde bulunmuşlardır. Cumhuriyet'in ilanından sonra ortaya çıkan en önemli Kürt

Ağrı İsyanı'nı ortaya çıkaran gelişmelerin başlangıcı, Şeyh Said İsyanı'nın (Şubat-Mayıs 1925) bastırılmasından sonra, isyana katılan asilerin ileri gelenlerinin bir kısmının kaçarak Ağrı Dağı'na^[5] sığınmaları ve burada yeniden örgütlenerek eşkıyalık faaliyetlerine girişmelerine dayanmaktadır. Bu örgütlenme sonucunda Mayıs 1926'da Ağrı'da patlak veren isyan, bölgedeki huzur ve güvenliği bozduğu gibi, Cumhuriyet döneminin de en uzun süre devam eden isyanlarından birisi olmuştur. Söz konusu isyan, I. Ağrı İsyanı (16 Mayıs-17 Haziran 1926), II. Ağrı İsyanı (13-20 Eylül 1927) ve III. Ağrı İsyanı (7-14 Eylül 1930) olmak üzere üç döneme ayrılmaktadır.

I. Ağrı İsyanı, 16 Mayıs 1926'da Yusuf Taşo ve yardımcılarında oluşan asi grubunun, Beyazıt'ın Muson bucağına bağlı Kalecik köyünden bir miktar hayvan çalarak Ağrı Dağı'na götürmeleri üzerine başlamıştır. Olay üzerine Beyazıt'a gelen 28. Alay düzenlediği hareket sonrası Ağrı Dağı'nın tepelerine hâkim olmasına rağmen, Demirkapı bölgesinde bulunan bir isyancı grubun yardıma gelmesi üzerine güç bir durumda kalmıştır. Genelkurmay Başkanlığı belgelerine göre, çatışmalar sırasında, İran'ın Sakanlı ve Kızılbaş aşiretlerinden oluşan kuvvetli bir isyancı grubun Serdarbulak ve Gevgeve istikametinden gelerek yandan ve geriden açtığı ateş sonucu, 28. Alay geri çekilmek zorunda kalarak gece yarısına doğru perişan bir halde Beyazıt'a geri dönmüştür.^[6] Harekâtın başarısız olmasında sevk ve idare hatalarının payı bulunmakla beraber, İran'ın tutumu da etkili olmuştur. Zira, Genelkurmay Başkanlığı'na göre, harekâtın önce Beyazıt Hudut Subayı aracılığıyla İran Hudut Subayı'na, yakında Ağrı Dağı'nda bir harekât yapılacağı ve İran'ın bundan kuşkulananması bildirilmiştir.^[7] Dolayısıyla, İran'ın isyancılara önceden haber ulaştırarak Türkiye'nin yapacağı harekâtın "baskın" niteliğinin

---

isyancıları ise Şeyh Said (13 Şubat-31 Mayıs 1925), Ağrı (1926-1930) ve Dersim (1937-1938) isyanlarıdır. Özellikle Şeyh Said İsyanı'nın, Musul Sorunu'nun görüşüldüğü bir sırada ortaya çıkmasından dolayı; Türkiye askeri zorunluluklar gereği Musul Sorunu'nda geri adım atmak zorunda kalmış ve Misak-ı Milli dâhilinde olan Musul 1926 yılında İngiltere'nin kontrolündeki Irak'a bırakılmıştır. Kürt isyanlarıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. T. C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C. I, II, III, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992; Faik Bulut, Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1991; Ergün Aybars, Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.

[5] Günlük kullanımda "Ağrı Dağı" olarak adlandırılan bu dağ coğrafya literatüründe Büyük Ağrı Dağı (5137 m) olarak geçmektedir. Çünkü, Büyük Ağrı Dağı'ndan Serdarbulak Geçidi'yle ayrılan bir ikinci dağ daha vardır ki o da Küçük Ağrı Dağı'dır (3898 m). Eski ve sönmüş bir volkan olan Büyük Ağrı Dağı, Türkiye'nin en yüksek rakımlı dağı olup, Türkiye-İran ve Türkiye-Ermenistan sınırlarının hemen yakınında, Aras Vadisi'nin güneyindedir. Küçük Ağrı Dağı ise püskürük bir dağdır. (Bkz. Resim 1 ve Fotoğraf 1) Cumhuriyet döneminde Büyük Ağrı Dağı'nın tamamı Türkiye'ye aitken; Küçük Ağrı Dağı'nın bir tarafı Türkiye'ye, diğer tarafı da 1932'ye kadar İran'a ait idi. Büyük Ağrı Dağı ve Küçük Ağrı'nın Türkiye sınırı içerisindeki parçası genellikle bölgenin en engebeli kısmı olup büyük ölçüde kayalık ve susuz olduğu için askeri harekât yapmaya elverişli değildir. Küçük Ağrı'nın İran tarafındaki kısmı ise nispeten daha az engebelidir. Bu nedenle, Ağrı İsyanı sırasında asilerin (eşya ve hayvanlarıyla birlikte) Küçük Ağrı Dağı'nın İran tarafına geçerek Küçük Ağrı-Şihlisuyu Gölü civarındaki İran köylerinde barınmaları her zaman imkân dâhilinde olmuştur.

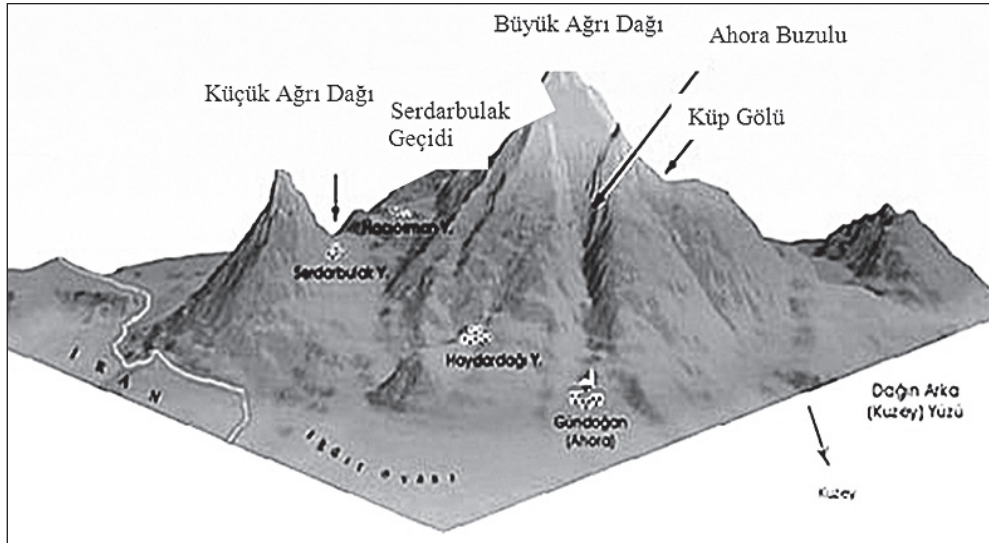
[6] T. C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C. I, s. 231.

[7] T. C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C. I, s. 231.

zayıflamasına yol açtığı söylenebilir. Nitekim, İran'ın Sakanlı ve Kızılbaş aşiretlerinden oluşan isyancı grubunun da çatışmalara katılmış olması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Bu başarısız harekât sonrası, Genelkurmay ikinci bir harekât planı hazırlamıştır. 16 Haziran 1926'da asi grupların saldırısı üzerine başlayan ikinci harekâta, Türk kuvvetleri hızlı bir şekilde ilerleyerek Ağrı Dağı'nın isyancılara hâkim olan mevkilerini işgal etmişlerdir. Özellikle, Serdarbulak civarında bulunan Kerki ve Kızılbaş aşiretlerine mensup isyancılar yardıma gelmeden Büyük Ağrı'nın güneydoğusundaki tepelere hâkim olunarak, dağın İran'a karşı olan yanı örtülmek suretiyle İran'daki Kürt aşiretlerinin çatışmaya dahil olmasının önü kesilmiştir. 17 Haziran'da harekât genişletilerek, Ağrı Dağı'ndaki isyancılar etkisiz hale getirilirken, Bro Heski Tellî'nin önderliğindeki bir kısım isyancı da Yukarı Demirkapı bölgesinden İran'a doğru kaçmak zorunda kalmıştır. Harekât sonrası, İran'a kaçan isyancıların ve İran'da bulunan aşiretlerin, bölgeye tekrar gelmemeleri ve bu bölgede bulunan aşiretlere isyan çıkarma konusunda yardım etmemeleri için, İran Hükümeti'nce gereken tedbirlerin alınmasının da gerekli olduğuna Genelkurmay Başkanlığı tarafından dikkat çekilmiştir.^[8]

Resim 1: Büyük Ağrı Dağı ve Küçük Ağrı Dağı'nın Kabartma Resmi^[9]

[8] T. C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C. I, s. 233-236.

[9] Bu kabartma resmi (Çevrimiçi) http://www.igdir.gov.tr/default_B0.aspx?content=134, 5 Ağustos 2010 tarihli web adresinden alınmıştır.

Aslında, Türkiye-İran sınır güvenliğiyle ilgili olarak, I. Ağrı İsyanı'ndan bir ay kadar önce, 22 Nisan 1926'da Tahran'da Türkiye ile İran arasında "bitarafılık, saldırmazlık ve bir saldırı durumunda siyasi dayanışmada bulunmaya dair yükümlülükler içeren *Türkiye-İran Emniyet ve Muhadenet Muahedesi* (Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması) adıyla anılan bir antlaşma imzalanmıştır. Söz konusu antlaşmanın iki ülke sınırındaki Kürt aşiretlerinin yasadışı faaliyetlerine karşı iki ülkeye de sorumluluk yükleyen 5. ve 6. maddeleri şöyle tanzim edilmişti:

"(...)

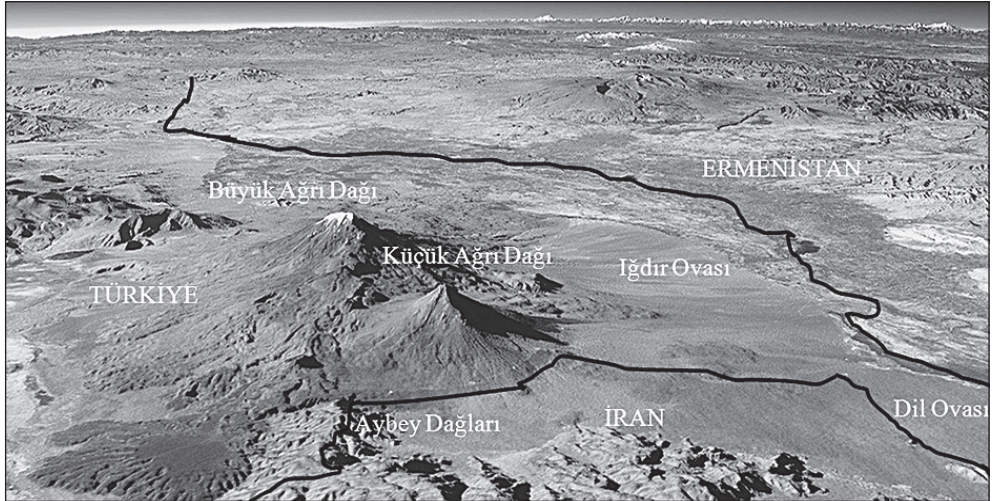
Madde 5

Tarafeyni âkideyn kendi memleketleri dâhilinde tarafı diğer memalığın emniyet ve asayişini ihlâl veya hükümetini taklip gayesini takip eden teşkilât ve tecemmüatın teşekkül veya ikametini ve keza diğer memlekete karşı propaganda veya diğer başka bir vasıta ile mücadele maksadında bulunan eşhas veya tecemmüatın ikametini kabul etmemeği taahhüt ederler.

Madde 6

Tarafeyni âkideyn hudut mıntıkaları ahalisinin huzur ve emniyetlerini temin edebilmek maksadiyle hududa civar arazide bulunan aşiretlerin ihdas edegelmekte oldukları iki memleketin asayişini muhil ef'ali mücrimaneye ve tertibata nihayet vermek için bilcümle tedabiri lâzimeyi ittihaz edeceklerdir.

Bu tedabir tarafeyn hükümetlerince ayrı ayrı veya lüzumuna kail oldukları takdirde müştereken ittihaz olunacaktır.^[10]

Fotoğraf 1: Büyük Ağrı Dağı ve Küçük Ağrı Dağı'nın Uydu Fotoğrafı^[11]

[10] T. C. Kültür Bakanlığı, Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge), C. II, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 398.

[11] Bu uydu fotoğrafı "Google Earth" adlı bilgisayar yazılımıyla elde edilmiştir. (Not: Sınırlar tarafımdan kabaca çizilmiştir.)

Görüldüğü üzere birbirlerini destekler nitelikteki bu maddeler bir bakıma antlaşmanın ayırıcı niteliğini de ortaya koymaktadır. Özellikle antlaşmanın 6. maddesi açıkça aşiretleri hedef göstererek, bu antlaşmanın ayırıcı özelliğini yansıtmıştır. Bu tarihten sonra yine aynı amaca ulaşmak için yapılan (Sadabad Paktı da dahil) çok sayıdaki antlaşmada, yukarıdaki 5. maddedeki hükme benzer ifadeler yer alacak, ancak 6. maddenin niteliğinde bir hükme rastlanılmayacaktır.^[12] Temel amaç aşiretlerin yarattığı sınır sorununu çözmek olsa da, bu antlaşma Türkiye Cumhuriyeti ile İran arasında imzalanan ilk belge olması nedeniyle de önemlidir.^[13] Bundan sonra imzalanan diğer belgeler de bu antlaşmayı temel alacaklardır.^[14] Beş yıl süreyle geçerli olacak bu antlaşma, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) 22 Mayıs 1926'da onaylanarak yürürlüğe girmiştir.^[15] Ne var ki, bu antlaşmayla iki ülke arasında oluşturulan dostluk ve güven ortamı uzun ömürlü olmamıştır.^[16] Zira, öteden beri Türkiye'nin önemle üzerinde durduğu Türkiye-İran sınırındaki aşiretlerin suç teşkil eden faaliyetleri konusunda İrandan beklenen destek alınamamıştır. Öyle ki, sınır bölgesindeki Kürt aşiretlerinin huzur ve güvenliği bozucu faaliyetlerinin devam etmesi, İran'la olan diplomatik ilişkilerin kesilme tehlikesini bile doğuracaktır zaman içinde.^[17]

[12] Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkcüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler (1923-1939)", Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C. I (1919-1980), 12. bs., Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 361.

[13] Gökhan Çetinsaya'ya göre, antlaşma talebi ilk önce İrandan gelmiştir. Çetinsaya'ya göre bunun temel nedenlerinden biri, İran'ın kendisine karşı yapıldığını düşündüğü 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Antlaşması'nın doğurduğu Türk-Rus işbirliğinin önünü kesmektir. İkinci neden ise, İran'ın, Türkiye'nin Azerbaycan üzerinde emelleri olduğuna dair bir algılamayla hareket ederek, Türkiye ile yapılacak bir antlaşmayla bu tehlikeyi bertaraf etme isteğidir. Bkz. Gökhan Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)", Avrasya Dosyası, C. 5, Sayı: 3 (Sonbahar 1999), s. 150-151. Diğer taraftan Dışişleri Bakanı Tefik Rüşdü Aras, antlaşma onaylanmadan önce TBMM'de yaptığı konuşmada, antlaşmanın iki ülke için de önemini şu sözlerle dile getirmiştir: "...Genel durum mütalaa edilince, samimi ve karşılıklı anlayışın gerek siyasi ve iktisadi noktadan ve gerek coğrafi vaziyet itibarıyla iki devlet arasındaki menfaat ve kader birliği oluşuna dayandığını görmemeye imkan yoktur. Zaten iki taraf millletlerince çoktan beri bilinen ve duyulan bu gerçeğin hükümetlere intikali ve açıktan açığa izharı her iki diyarda teyemmünen vukua gelen mesut değişiklikler sayesinde olmuştur. Ve işte bugün huzuru tetkik ve tasvibinize Türk-İran Emniyeti ve Muhademet Ahitnamesi'ni arz etmekte mesudum..." Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, C. 25, Devre II, İçtima Senesi: III, Yüzbeşinci İçtima, 22.05.1926, s. 399-400.

[14] Akdevelioğlu ve Kürkcüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler (1923-1939)", s. 361.

[15] Bkz. Düstur, Tertip 3, C. 7, s. 926.

[16] Antlaşmanın imzalanmasından üç gün sonra, 25 Nisan 1926'da Rıza Pehlevi Han büyük bir törenle İran tahtına çıkarak İran tacını giymiş, "Şah" ünvanını alarak İrandan "Pehlevi Hanedanlığı" dönemini başlatmıştır. Mustafa Kemal Atatürk de, Şah Rıza'nın cülusu dolayısıyla bir memnuniyet ve tebrik telgrafı çekmiş, ayrıca bu vesileyle Şah'a hediye olarak bir kılıç gönderme kararı almıştır. Söz konusu kılıç, iki Junker savaş uçağı vasıtasıyla İrandan gönderilmiş ve bu kılıç Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket [Esental] Bey tarafından bir törenle Şah'a takdim edilmiştir. Şah'ın, Atatürk'ün ve Türkiye'nin bu dostane ilgisi ve davranışı karşısında törende söylediği sözler ilgi çekicidir: "...Bu yalnız dost yadigarı değil, bir kardeş yadigarıdır; nezdimde mevkii büyüktür. Gazi Hazretlerinin bu hediyeyi bana bu dört genç zabıt ile gönderdiğine ne derece memnun olduğumu ifade edemem; bunları gördükçe insanın sinesi iftihar ve ümitle doluyor. Ümit ediyorum ki yakın vaktite askerlerimiz düşmana karşı omuz omuza harp edeceklerdir..." Memduh Şevket Bey, İran Şah'ın huzuruna kabulünü ve kılıcı takdim edişiyile ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda, Şah'ın "kardeş" sözünü yalnız Türkler ve Afganlılar için kullandığına dikkat çekmektedir. Bkz. Bilal N. Şimşir, Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 441-446.

[17] Mehmet Gönülöb ve Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", Olaylarla Türk Dış Politikası

1927 yılına gelindiğinde, Türkiye ile İran arasında Kürt aşiretlerinin faaliyetlerinden kaynaklanan mevcut sınır sorunları yeniden su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Türkiye bölgedeki isyanları sonlandırabilmek için bir yandan yasal düzenlemelere^[18] giderken; diğer yandan, bölgedeki isyancılara karşı askeri önlemlerini artırma yoluna gitmiştir. Bu çerçevede, Haziran 1927'de özellikle Ağrı bölgesindeki asilere karşı bir tedip harekâtı düzenlenmesine rağmen, isyancıların büyük çoğunluğu yine İran'a kaçmıştır. Bunun üzerine, Ağrı bölgesindeki mevcut isyancılara yönelik olarak yeni bir askeri harekât düzenlenmesi ihtiyacı 3. Ordu Müfettişliği'nce Genelkurmay Başkanlığı'na bildirilmiş; ayrıca, isyancıların İran'a kaçabilme ihtimallerinden dolayı, bu konuda İran Hükümeti nezdindeki siyasi girişimlerin sürdürülmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.^[19]

Öte yandan, Şeyh Said İsyanı'ndan sonra Türkiye'den, İran, Irak ve Suriye'ye kaçan isyancılar ve Kürtçülük hareketinin önemli liderleri Türkiye'ye karşı ortak bir cephe oluşturmak için Ekim 1927'de *Hoybun Cemiyeti*'ni kurmuşlardır ki, kuruluşuyla birlikte bu cemiyet Ağrı İsyanı'nı yönlendiren bir güç olacaktır. Ermeni Taşnak Cemiyeti aracılığıyla İngilizler tarafından desteklenen^[20] *Hoybun Cemiyeti*, Halep ve Beyrut'da merkezler açarak Türkiye aleyhine faaliyette bulunmaya başlamış^[21] ve eski bir Osmanlı subayı olan *Yüzbaşı İhsan Nuri*'yi de (kendisine "Nuri Paşa" diye hitap edilmektedir) Ağrı İsyanı'nın askeri komutanı olarak görevlendirmiştir.^[22] Bütün bu çerçeve dâhilinde, Ağrı bölgesinde sayıları 800'ü

(1919-1995), 9. bs., Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 90.

[18] Şeyh Said İsyanı dolayısıyla TBMM tarafından 4 Mart 1925'de kabul edilen "Tahriri Sükûn Kanunu" (İdare-i Örfiye Kanunu), Ağrı İsyanı'nın sonlandırılmamasından dolayı Kasım 1926'da tekrar uzatılmış ve Mart 1929'a kadar yürürlükte kalmıştır. Ayrıca isyancıların bölgede direnç göstermelerini engellemek için, bazı isyancı ailelerin ve isyana destek verdikleri/verecekleri düşünülen kimselerin Türkiye'nin batı illerine naklini öngören "Bazı Eşhasın Şark Menatından Garb Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun"u (Nakil Kanunu) 19 Haziran 1927'de TBMM'de kabul edilmiştir. Bu tedbirlerin dışında isyanların sonlandırılabilmesi için af kanunları da çıkarılmış, bunların süreleri ve kapsamı zaman zaman genişletilmiştir. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, C. 27, Devre: II, İçtima Senesi: IV, Sekizinci İçtima, 22.11.1926, s. 77; TBMM Zabıt Ceridesi, C. 33, Devre: II, İçtima Senesi: IV, Yetmiş Yedinci İnikat, 19.06.1927, s. 274.

[19] T. C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C. I, s. 291.

[20] M. Abdulhaluk Çay, Her Yönüyle Kürt Dosyası, Turan Kültür Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 405. Ağrı İsyanı'nda başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya ve Yunanistan'ın rolleri konusunda bir değerlendirme için ayrıca bkz. Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Ağrı İsyanlarında Yabancı Parmağı (1926-1930)", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 22 (Aralık 2008), s. 122.

[21] Mehmet Saray, Türk-İran İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 115.

[22] İhsan Nuri Paşa, Ağrı Dağı İsyanı, 2. bs., Med Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 27. Kürt kökenli ve Bitlis doğumlu bir asker olan Yüzbaşı İhsan Nuri (1893-1976), İstanbul'da Harp Okulu'ndan mezun olarak 1910 yılında Osmanlı ordusunda subay olarak Arnavutluk, Yemen ve Erzurum'da görev yapmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında da Doğu cephesinde Ermenilere karşı verilen mücadelede görev alan İhsan Nuri, 1924 yılında Hakkâri'de ortaya çıkan "Nasturi İsyanı"nı bastırmakla görevli alayda da bölük komutanı olarak görev yapmıştır. Musul Sorunu sırasında Diyarbakır'da görevli olan İhsan Nuri, bu görevi sırasında bağımsız bir Kürt devleti kurmak için Kürt kökenli subaylar ve Kürt liderleriyle bir teşkilatlanma içerisine girmiştir. Örgütlenme faaliyetleri sezen İhsan Nuri, kısa bir süre sonra, Beytüşşebab'ta (Hakkâri) bir ayaklanmaya önderlik ederek ordudan ayrılmış, ayaklanmanın bastırılmasından ardından önce Suriye'ye ve oradan da Irak'a geçmiştir. Şeyh Said İsyanı'na destek vermek için tekrar Türkiye'ye dönen İhsan Nuri, isyanın bastırılmasından sonra önce Irak'a sonra İran'a geçmiştir. Hoybun Cemiyeti'nin kuruluşuyla birlikte,

bulan isyancılara karşı 13 Eylül-20 Eylül 1927 tarihleri arasında 9. Kolordu'ya bağlı birliklerce tedip harekâtı başlatılmıştır. Harekât sonucu isyancıların önemli bir bölümü etkisiz hale getirilmesine rağmen, arazinin ağır şartları ve susuzluk gibi problemler yüzünden 20 Eylül'de harekât sonlandırılmak zorunda kalınmıştır.^[23] Dolayısıyla, harekâta kısmi bir başarı elde edilebilmiş, bir kısım isyancı ise yine İran'a kaçarak eşkıyalık faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Bunun anlamı, isyancıları tam anlamıyla etkisiz hale getirebilmek için sınır istihbaratına ve İran'ın desteğine mutlak surette gereksinim olduğuydu. Aslında, Türkiye öteden beri, bölgede askeri operasyonlar yaparken İran'ı isyancılara karşı daha etkili önlemler almak konusunda uyarmaktaydı. Bu bağlamda, Ağrı İsyanı'nın kontrol altına alınması bakımından 1926 Antlaşması büyük önem taşımasına rağmen, antlaşma hükümlerinin uygulanması konusunda İran'ın gevşek sayılabilecek tutumu, ilişkilerdeki gerginliği yeniden arttırmaktaydı. Türkiye'nin somut talepleri, sınırın isyancılara kapatılması, askeri harekâtlar sırasında kaçıp kurtulan isyancıların İran'a sığınmalarının önlenmesi ve ortak sınırın yapılacak bir antlaşma yoluyla tespiti noktalarında toplanıyordu.

II. Ağrı İsyanı'ndan sonra, Türkiye'nin bölgedeki gelişmelerden duyduğu rahatsızlık karşısında, İran Devlet Başkanı Şah Rıza Pehlevi Han, İsviçre'de bulunan temsilcisi Ali Furugi Han'a derhal Ankara'ya giderek sınır olaylarının tekrarlanmaması için meseleyi görüşmesi talimatı vermiştir.^[24] Bu gelişmenin ardından ikili ilişkilerin düzelme yoluna girmesi beklenirken, 1927 Ekim'inde *Beyazıt Olayı* meydana gelmiştir. Söz konusu olayda, İran'da bulunan bazı Kürt aşiretlerine bağlı isyancılar Doğu Beyazıt'a gelerek bir Türk birliğine saldırmış, subay ve erlerden oluşan bir grup Türk askerini de tutsak alarak İran'a götürmüştür. Bunun üzerine Türkiye, İran'a bir nota vererek, on gün içerisinde esir edilen Türk subay ve erlerinin Türkiye'ye iade edilmesini ve İran'a geçmek isteyen Kürtlere İran tarafından sığınma hakkının verilmemesini istemiştir. Türkiye'nin ilk talebini yerine getiren İran'ın, ikinci talebi yerine getirmesi Türkiye-İran sınırının oldukça dağlık yapıda olması nedeniyle oldukça zor gözükmekteydi. Türkiye'nin bu ikinci talebi karşısında İran'ın adım atmaması üzerine Türkiye İran'daki büyükelçisini geri çekmiştir. Bunun üzerine İran Hükümeti, Ali Furugi Han'ı özel olarak Ankara'ya göndermiş, ancak İran temsilcisi Ankara'da oldukça soğuk karşılanmıştır. Türkiye

---

Türkiye'de Kürtlerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerde bir halk ayaklanması başlatmak ve bu amaçla bir gerilla örgütlenmesi kurmak amacıyla Cemiyet tarafından görevlendirilmiştir. Cemiyet tarafından kendisine "Paşa" ünvanı verilen İhsan Nuri, III. Ağrı İsyanı'na "Başkomutan" sıfatıyla önderlik etmiştir. İsyanın bastırılmasının ardından İran'a geçen İhsan Nuri, uzun yıllar Tahran'da yaşamış ve bu arada Ağrı İsyanı'nı kendi bakış açısıyla anlatan "Ağrı Dağı İsyanı" adlı kitabı yazmıştır. İhsan Nuri, geçirdiği bir trafik kazası sonucu ölmüştür.

[23] T. C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C. I, s. 292-306.

[24] Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)", s. 156-157.

bu tutumuyla, İran'ın hata yaptığını ve bu politikasını değiştirmesi gerektiğini göstermeye çalışmaktaydı.^[25]

Ali Furugi Han'ın Ankara'ya gelmesiyle birlikte gerçekleştirilen görüşmeler ve çalışmalar sonucunda 15 Haziran 1928 tarihinde Tahran'da 1926 Antlaşması'na ek bir protokol imzalanmıştır. Protokol esas itibariyle bir saldırı durumunda tarafların dayanışmalarını daha etkin duruma getirmeyi ve aralarındaki ekonomik işbirliğini geliştirmeyi hedefliyordu.^[26] Ayrıca, Türkiye, İran'a 1926'da kabul ettirmeye çalıştığı aktif tarafsızlık hükmünü de bu protokolle kabul ettirmiş oluyordu.^[27] Ancak, iki ülke arasındaki acil sorunu Kürt aşiretleri ve buna bağlı olarak sınır sorunu oluşturmasına rağmen, protokolle bu hususlarla ilgili bir maddenin yer almaması 1926'dan bu yana sürdürülen görüşmelerin bu konularda bir sonuca bağlanmadığını göstermektedir. Fakat yine de bu protokol, iki ülke arasındaki sorunların çözümü çabalarında iyi niyetin devam ettiğinin de bir göstergesidir.^[28] Zira, görüşmeler başladıktan bir süre sonra, iki hükümetin karşılıklı taleplerinin birbirleriyle uyuşmaması görüşmeleri tıkanma noktasına getirmiştir. Türk Hükümeti'nin taleplerinden biri isyancı Kürt gruplarının İran'a kaçmalarına engel olunması iken, diğeri ise Türkiye-İran sınır çizgisinin hukuki bir temele oturtulmasıydı. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu ile İran (Kaçar Hanedanı dönemi) arasında imzalanan ve ortak sınırı düzenleyen en son belge olma niteliğini taşıyan 1913 tarihli *İstanbul Protokolü*'nde kurulması öngörülen "sınır tespit komisyonu" nun gerekli çalışmaları yapamamış olması ve buna bağlı olarak protokolün onay aşamasını tamamlamamış olması protokolün hukuki geçerliliğini tartışmalı hale getirmekteydi.^[29] Türkiye, bu protokolün yerine yeni bir antlaşmayla ortak sınırın yeniden düzenlenerek mevcut sınır çizgisinde kendi lehine ufak bir takım değişikliklerin yapılmasını isterken; İran, 1913 tarihli *İstanbul Protokolü*'ne dayanarak, Türkiye'nin bugüne kadar mevcut sınırı belirli noktalardan açıkça ihlal ettiğini savunmuş ve Türkiye'nin sınır değişikliği konusundaki isteklerinin de, Azerbaycan'la ilgili tarihi emellerinin tekrar canlanmasının bir işareti olarak yorumlamıştır.^[30]

[25] Ahmet Özgiray, "İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Ed. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 298-299.

[26] "22 Nisan 1926 Tarihli Türkiye-İran Muhadenet ve Emniyet Muahedesine Merbut Protokol" adıyla imzalanan bu protokol, iki maddeden oluşmaktaydı. Protokol, 29 Kasım 1928'de TBMM tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Protokolün tam metni için bkz. T. C. Kültür Bakanlığı, Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge), s. 454-455; TBMM Zabıt Ceridesi, C. 5, Devre: III, İçtima Senesi: I, 9. İnikat, 29.11.1928, s. 74, 84-86.

[27] Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)", s. 160; Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla ilişkiler (1923-1939)", s. 362.

[28] Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla ilişkiler (1923-1939)", s. 362.

[29] Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla ilişkiler (1923-1939)", s. 360.

[30] Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)", s. 158-159. İran'ın, Azerbaycan konusundaki bu endişeleriyle ilgili olarak, Şah Rıza Han, Türkiye'nin Tahran ataşemiliteri Binbaşı Hüsamettin'e (Tugaç) şunları söylemiştir: "...Öyle zannediyorum ki, Türkiye'nin İran Azerbaycanı'nda gözü vardır. ...Azerbaycan halkı Türktür. Türkiye

Ankara-Tahran arasındaki ilişkiler bu yönde seyrederken, isyancılar açısından gelişmeler de bambaşka bir boyutta seyretmekteydi. Zira, 1928 yılı içerisinde^[31], isyancıların Ağrı Dağı'nda *Ağrı Kürt Cumhuriyeti* adı altında minyatür bir devlet kurdukları dahi söylenir olmuştur. Bitlis ve Van'ı da içine alacak şekilde sınırları tayin edilen bu sözde cumhuriyet için üstünde Ağrı Dağı'nın motifi bulunan sarı, kırmızı, yeşil bantlardan oluşan bir bayrak bile tasarlanmıştır. İsyancılar işi o derece ileri götürmüşlerdir ki, bazı iddialara göre, İngilizlerin aracılığıyla Milletler Cemiyeti'ne dahi başvurmuşlardır.^[32]

1929 yılına gelindiğinde, Türkiye ile İran arasında imzalanan antlaşma ve protokole rağmen, Kürt aşiretlerinin sınırlardaki faaliyetlerinin engellenemediği görülmektedir. 1929 yılı başlarında Doğu Anadolu'da vukuu bulan olaylar karşısında, uzun zamandan beri İran ile müzakere edilen ortak sınır meselesi konusunda bir antlaşma yapılabilmesi için, 9 Nisan 1929'da karma bir sınır komisyonunun oluşturulması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Komisyon 1929 yılı içerisinde sınır boyunca faaliyetlerini sürdürmüştür.^[33] Ancak bu sınır komisyonunun da çalışmaları bir neticeye ulaşamamıştır.

Gelişmeler bu yönde seyrederken, Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal [Atatürk] Paşa başkanlığında 28 Aralık 1929 tarihinde, Ağrı bölgesindeki isyan hareketlerinin sonlandırılması konusunda oldukça önemli bir toplantı

---

bunu ihmal edemez. Vakıa, şimdiki Türkiye böyle bir politika gütmüyor. Mustafa Kemal Paşa çok akıllı bir zattir. Fakat kendisinden sonra Türkiye yine İttihatı Terakki hükümetinin siyasetini benimseyebilir. Görüyorum ki demiryolu inşaatının iki koldan Azerbaycan'a doğru yönelmiştir. Gerekir ki Türkiye ergeç Azerbaycan'ı alsın." Bkz. İsmail Arar, "Atatürk'ün Günümüz Olaylarına da Işık Tutan Bazı Konuşmaları", Belleten, C. 45/1, Sayı: 177 (Ocak 1981), s. 16. İlginçtir, İran'ın temsilcisi Furugî de, Aralık 1927'de Tahran'a gönderdiği bir raporda aynı endişeleri dile getirmektedir: "...Türklerin hiçbir zaman İran topraklarına veya hiç olmazsa Azerbaycan'a karşı ilgi duymayacaklarını garanti edemem; yalnız, şimdilik Türkler, kendi iç ve dış sorunlarıyla birlikte, zayıf olan ekonomik durumlarıyla uğraşmaktadırlar. Mustafa Kemal Paşa, eski Türklerin Panislamist ve PanTürkizm gibi ihtiraslı emellerinden uzak, akıllıca bir siyaset izlemektedir. O, bütün gücüyle millet ve devleti sağlam temellere dayandırmak istiyor. Bu durum gelecekte bizim için tehlikeli olabilir. Yani, demek istiyorum ki, Mustafa Kemal Paşa uzun bir hükümlanlık devrinde Türkiye'yi iç ve dış çıkmazlardan kurtarırsa, kendisi veya halefleri genişleme hevesine kapılabilirler." Bkz. Meliha Anbarcıoğlu, "Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İran'da Reformlar", Doğu Dilleri Dergisi, C. 3, Sayı: 4 (1983), s. 16.

[31] İhsan Nuri, kitabında, daha önce çıkarılan ve süresi uzatılan af kanunundan yararlanması ve isyanı sonlandırması için 1928 yılı içerisinde bazı Türk yetkililerin kendisiyle görüştüğünden bahsetmektedir. Bu amaçla görüşmeye giden heyette biri İstanbul, diğeri Beyazıt milletvekili olan iki TBMM üyesi, Karaköse Tümen Komutanı, birkaç subay ve Beyazıt Jandarma Kumandanı Arif Hikmet Bey bulunmaktadır. Heyet, İhsan Nuri'den, isyana son vermesi, tüccarların elinden alınan sürülerin geri verilmesi, kanunsuzluk ve karışıklık çıkarmaya son vererek Ağrı'dan ayrılıp gitmesini taleplerinde bulunmuştur. Bunun karşılığında, kendisi için isteyeceği her şeyin yerine getirileceği ve isyana karışık suç işleyenlerin affedilerek, devlet tarafından gerekli her türlü yardımın yapılacağı teklif edilmiştir. Bu önerileri reddeden İhsan Nuri, görüşmede tek bir noktada mutabakat sağlandığını belirtmektedir. Buna göre, isyancılar Beyazıt çevresine saldırmayacak, bunun karşılığında hükümet de Ağrı üzerine asker göndermeyecekti. Görüşme sonrasında günlerde, İhsan Nuri'nin isteği üzerine, karısı Türkiye'den Suriye'ye gönderilirken; İhsan Nuri'nin ordu da görevli olduğu dönemde arkadaşlık kurduğu bazı Türk subayları son bir girişimde daha bulunarak kendisiyle görüşürler ancak bir netice elde edemezler. Bkz. İhsan Nuri Paşa, *Ağrı Dağı İsyanı*, 34-36.

[32] Naci Kutlay, "Kürt Milliyetçiliğinin Son Yüzyılı (1920-1970), Cumhuriyet ve Kürtler", Toplumsal Tarih, Sayı: 160 (Nisan 2007), s. 27-28.

[33] Özgiray, "İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)", s. 300.

tı gerçekleştirmiştir. Söz konusu toplantıya Bakanlar Kurulu üyeleriyle birlikte Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi [Çakmak] Paşa, I. Genel Müfettiş İbrahim Tali [Öngören] Bey de iştirak etmişlerdir. Toplantıda 1930 yılı Haziran ayında Ağrı'da bir tenkil harekâtına girişilmesi ve bu hususta gerekli çalışmaların yürütülmesi için ilgili makamlara bildirilmesi kararlaştırılmıştır.^[34] İşte bu kararla birlikte, Türkiye'nin hem Ağrı İsyanı'nı hem de İran'la olan sınır ihtilafını kesin bir şekilde sonlandırmak için *zorlayıcı diplomasi* stratejisini uygulamaya koyduğunu ilerleyen zaman diliminde yaşanacak olaylar açıkça gösterecektir.

Türkiye-İran İlişkilerinin Gerginleşmesi, Türkiye'nin Zorlayıcı Diplomasisi ve III. Ağrı Harekâtı (1930)

Bakanlar Kurulu'nun 29 Aralık 1929 tarihli kararı üzerine, Genelkurmay Başkanlığı 7 Ocak 1930'da kararın icrası hususunda gerekenlerin yapılması için 9. Kolordu'ya emir vermiştir. Söz konusu emirde şöyle denmektedir:

“1930 senesinde Ağrı'ya karşı yapılacak harekâta dair, 29 Aralık 1929 gün ve 8692 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ayrıca yazılı olarak gönderilmiştir. Bu kararname gereğince Bulakbaşı ve Şihli Köyü arasında asilerle meskûn olan köyler ile sığınılan yerler işgal edilerek asiler geçim üssünden yoksun bırakılacak ve bölge eşkiyadan temizlendikten sonra bunlar Ağrı tepeler hattına doğru takip edilerek işgal edilen bölgede garnizonlar inşa edilecek ve bunlardan yalnız seyyar jandarma kuvvetleri 1930-1931 kışını burada geçireceklerdir. İşgal bölgesinde jandarma alayları için lazım olan yerlerden başka meskûn yer bırakılmayacaktır. Bu suretle iaşe ve iskân ihtiyacından tamamıyla yoksun olan asiler ya dağılacak veya İran'a sığınmaya mecbur olacaktır. Bu taktirde mesele İran'la halledilecektir...”^[35]

Genelkurmay Başkanlığı'nın emrinde de görüldüğü üzere, Ağrı'ya karşı yapılacak askeri harekâtın öncelikli hedefi isyancıların iaşe ve iskân ihtiyacından tamamıyla yoksun bırakılarak dağıtılması ve İran'a sığınmaya mecbur edilmesidir. Böylelikle, isyancıların İran'a doğru kaçmaya başlamasıyla birlikte Türkiye-İran sınırında askeri açıdan fiili bir durum yaratılarak *zorlayıcı diplomasi*nin tam anlamıyla devreye sokulması söz konusu olacaktır. Diğer bir deyişle, daha önce gerçekleştirilen askeri harekâtlardan farklı olarak, kesin sonuca ulaşmada askeri ve diplomatik açıdan iki ülke arasında ciddi bir “kriz” durumunun oluşması/yaratılması söz konusu olacaktır ki; Türkiye'nin karar alıcılarının düşüncesinin de bu yönde olduğunu yaşanılacak olaylar gösterecektir. İleride ayrıntıları aktarılacak olan söz konusu süreçte; 1930 yılının Haziran, Temmuz, Ağustos ve nihayet ana

[34] Bakanlar Kurulu Kararı için bkz. Resmi Gazete, Sayı: 8692, Tarih: 29.12.1929

[35] T. C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C. II, s. 92.

askeri harekâtın gerçekleştirileceği Eylül ayları boyunca, Türk Hükümeti'nin İran'a karşı başarılı bir *tırmandırma siyaseti* izleyerek askeri ve diplomatik eylemlerle kararlılığını ortaya koyduğu, basın ve kamuoyunda da bu konunun oldukça yüksek bir duyarlılıkla işlendiği görülmektedir. Karşılıklı nota teatilerinin, sertleşmelerin yaşandığı bu süreçte, Türkiye bir yandan İran üzerinde *baskıyı aşamalı arttırma* olarak niteleyebileceğimiz türden bir *zorlayıcı diplomasi* stratejisini uygulayarak İran üzerinde etki yaratmaya ve baskı kurmaya çalışılırken; diğer yandan da, Türk askerlerinin İran topraklarında da harekâtı sürdürebilmesi ve ortak sınırın bir anlaşma zemininde çözüme kavuşturulması için görüşmeler yoluyla sonuç elde etmeye çalışmıştır.

Ana askeri harekâtın yapılacağı 1930 Eylül'üne gelinceye kadar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı yerlerinde başka ayaklanmalar da (Savur Ayaklanması, Zeylan Ayaklanması, Oramar Ayaklanması) gerçekleşmiştir. Bu ayaklanmaların temel amacı, askeri birliklerin dikkatini ve enerjisini başka alanlara çekerek Ağrı'ya daha az kuvvet gönderilmesini sağlamak olarak özetlenebilir.^[36] Ancak yine de Türk ordusu bir yandan bu ayaklanmalara karşı harekât yürütürken, diğer yandan Ağrı'daki ana harekât için gerekli olan askeri kuvveti bölgeye yığabilmiştir. İngiliz kaynaklarına göre sınıra yerleştirilen askeri birliklerin mevcudu 15.000'i bulmuştur.^[37]

Öte yandan, 1930'un yaz ayları boyunca devam eden ayaklanmalarla ilgili olarak Türk basınında da İran'ın isyancılara karşı pasif tutumu ve isyancılara desteği açık ve yoğun bir biçimde eleştiri konusu olmuş; özellikle Zeylan Ayaklanması'yla birlikte, isyancılara İran'dan gelen eşkıyaların da katıldığı ("İranlı şaki(ler)" deyimini sıklıkla kullanılmıştır) ve yardım aldığından bahisle, İran'ın tutumuna karşı kamuoyu oluşturularak baskı yaratılmaya çalışılmıştır.^[38] Bu türden suçlamaların Türk basınında geniş yer bulmasıyla birlikte^[39], konuyu yakından takip eden İranlı diplomat-

[36] Çay, Her Yönüyle Kürt Dosyası, s. 418. Söz konusu ayaklanmalar ve bastırılmalarıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. T. C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C. II, s. 23-86.

[37] Bilal N. Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938), 2. bs., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975, s. 156.

[38] Bkz. Necmeddin Sadık, "Tehlikeli Bir Komşu Kapısı", Akşam, 7 Temmuz 1930; Yunus Nadi, "Şarktaki Hadise ve İran", Cumhuriyet, 13 Temmuz 1930; "Şark Hududumuza Tecavüzde Bulunan Şakiler", Milliyet, 1 Temmuz 1930; "Ağrı Dağı Üzerindeki Askeri Harekâtımız", Cumhuriyet, 6 Temmuz 1930; "Ağrı Hadisesi'nin Aslı Nedir?", Vakıf, 29 Haziran 1930; "Mesele Adi Bir Şekavet Olmaktan Çıkmış, Siyasi Bir Renk Almıştır", Vakıf, 5 Temmuz 1930; "İran Bize Dost mu, Düşman mı?", Vakıf, 5 Temmuz 1930.

[39] Türk basınının İran'ı suçlayan bu tür haberleri İran basınında tepkiyle karşılanmıştır. İran basınında, bu haberlerin gerçeği yansıtmadığı ve İran hükümetinin olaylarda sorumluluk ve ihlalinin bulunmadığı türünden yazılarla Türk basınının iddialarına cevap verilmeye çalışılmıştır. Örneğin, Tahran'da "İran" adıyla yayınlanan bir gazetenin 10 Temmuz 1930 tarihli sayısında yer alan "Kürt Meselesi ve Hükümetimizin Bu Konuya İlişkin Politikası" başlıklı bir yazıda şöyle denmektedir: "Bir süredir komşumuz Türkiye, Kürtlerle ilgili sorunlarla uğraşmaktadır. Biz ise, İran ve Türkiye arasındaki samimi ilişkilerden dolayı, bu konuyla ilgili olarak çok üzülmekteyiz. ...Anadolu Ajansı bu hususta bir haber yayınladı, bu haber Tahran'daki anadilde yayın yapan gazetelerde de yayınlandı. ...Haber şöyleydi: 'Halit Ağa, 100 kadar arkadaşıyla İran'a gitmiş, silah temin etmiş ve daha sonra Türk topraklarında baskınlar yapmıştır. Güvenilir kaynaklardan elde edilen bilgilere göre, isyancılar İran'daki tesislerden faydalanmakta ve yiyecek

lar da basına açıklamalar yapmak zorunda kalmışlardır. Örneğin, İran'ın İstanbul Konsolosu Esadullah Han basına verdiği bir demeçte, konuyla ilgili gazete haberlerinin doğru olmadığını, Türkiye-İran sınırındaki aşiretlerin de İran'da teslim ve teçhiz edilmediğini, bunların zaten silahlı aşiretler olduğunu ve İran tarafından takip edildiklerini^[40] söylerken; İran Maslahatgüzarı Mehmet Sait Han da, durumu gazetelerden takip ettiğini ve olaylar hakkında henüz İran Hükümeti'nden cevap alamadığını, ancak İran Dışişleri Bakanı'nın ve Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket [Esental] Bey'in konuyu görüşmekte olduklarını belirterek, Türkiye aleyhindeki herhangi bir hareketin İran'da yer bulacağına inanmadığını^[41] söylemiştir. (Ağrı İsyanı ve Türkiye-İran Krizi sırasında karar alma sürecinde yer alanlar için bkz. Tablo 1)

Cumhurbaşkanı	Mustafa Kemal Paşa [ATATÜRK] (1881-10.11.1938) (1. T.C. Cumhurbaşkanı) 29 Ekim 1923-10 Kasım 1938	
Hükümet	4. Mustafa İsmet Paşa [İNÖNÜ] Hükümeti (CHP) (5. T.C. Hükümeti) 2 Kasım 1927-25 Eylül 1930	
Başbakan	Mustafa İsmet Paşa [İNÖNÜ] (1884-25.12.1973)	
Dışişleri Bakanı	Ahmet Tevfik Rüştü Bey [ARAS] (1883-05.01.1972)	
Milli Savunma Bakanı	Mehmet Recep Bey [PEKER] (1889-01.04.1950) 4 Mart 1925-1 Kasım 1927	Mustafa Abdülhalik Bey [RENDA] (1881-01.10.1957) 1 Kasım 1927-25 Aralık 1930
Genelkurmay Başkanı	Mareşal Mustafa Fevzi Paşa [ÇAKMAK] (1876-10.04.1950) 3 Nisan 1921-12 Ocak 1944	

Tablo 1: Ağrı İsyanı ve Türkiye-İran Krizi Sırasında Karar Alma Sürecinde Yer Alanlar

leri de Makû'den tedarik edilmektedir.' Bu haberin Anadolu Ajansı'nca yayınlanması esef vericidir. Çünkü, Türk kamuoyunun görüşünü olumsuz yönde etkileyecek ve Türkiye-İran arsındaki politik ilişkilerin güçlendirilmesini savunan Türkleri dehşete düşürecekler. ...bu haberin doğruluğunu ya da güvenilirliğini iyi araştırmadan böyle bir haberi yayınladığı için adı geçen ajanstan şikâyetçi olmalıyız. Çünkü, hem Türk hem de İran tarafı sıcak ve dostane ilişkiler kurmak için çok istekliler ve bu gibi haberler nedeniyle yanlış anlamalar olabilir. ...İran hükümeti, Türk hükümetine ortak bir politika belirlemeyi ve bu politikayı Türkiye'deki Kürt isyanları sorunu tamamen çözümlene dek yürütmeyi önermiştir ...İran Kürdistanı'ndaki sınırları kapaması için görevlilere talimat vermiştir ...İranlı Kürt aşiretlerine sınırdan iç bölgeler doğru çekilmeleri talimatını vermiştir ...Daha önce Türkiye'den İran'a geçmiş bir kısım Kürt'ün talimatlara uymamasından dolayı onları sınır dışı etmiştir ...İran Kürtlerinin Türkiye'deki Kürtlere yardım ve yataklık etmelerine ya da Türkiye'den gelenleri mülteci olarak almalarına izin verilmemektedir. Hükümetimiz ...sınırdaki yetkililerine, Türk sınır yetkilileriyle işbirliği yapmaları konusunda talimatlar vermiştir." Bkz. Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938), s. 194.

[40] Milliyet, 3 Temmuz 1930.

[41] "Tenkil Harekâtı Başladı", Cumhuriyet, 7 Temmuz 1930.

Gelişmeler bu yönde seyrederken, Türk Dışişleri Bakanlığı cephesinde de İran'la karşılıklı nota teatileri üzerinden ciddi bir sertleşme yaşanmaktadır. 4 Temmuz 1930'da İran'a bir nota verildiği, Dışişleri Bakanı Tefrik Rüştü [Aras] Bey'in "*İran hükümetinin nazarı dikkati celbedildi*" şeklindeki sözleriyle basında yer alırken^[42]; İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporlarda da Türkiye'nin Ağrı bölgesinde geniş çaplı bir harekât başlattığı, isyancıların İran'dan yardım gördüğü, İran'ın daha açıkça itham edildiği fakat İran'dan hala bir ses çıkmadığı yazılmaktadır.^[43] İran Hükümeti, Türkiye'ye verdiği 22 Temmuz 1930 tarihli cevabi notasında, Türkiye'yle olan dostluğundan bahsederek, topraklarında Türkiye aleyhindeki bir harekete izin vermeyeceğini ve bunun için gerekli tedbirleri alacağını; ancak, Fransa-Almanya sınırı kadar geniş olan ortak sınırı denetlemenin kolay iş olmadığını belirtmektedir.^[44]

İran'ın sınır güvenliğiyle ilgili olarak Türkiye'yi tatmin etmekten uzak olan bu yanıtı karşısında, 27 Temmuz 1930 gecesi Dışişleri Bakanlığı'nda Başbakan İsmet [İnönü] Paşa'nın başkanlığında olağanüstü toplanan Bakanlar Kurulu, Ağrı İsyanı'nı ve İran'ın tutumunu görüşerek, İran'a ikinci bir notanın verilmesini ve bu notanın içeriğini kararlaştırılmıştır.^[45] Temmuz ayının sonunda, Türkiye İran'a verdiği söz konusu ikinci notada sınır güvenliğinin temini için İran'dan iki somut talepte bulunmuştur: İlk talep, Türkiye-İran sınırında düzeltmeler yapılması gerektiğine^[46] ilişkindi. Türkiye'ye göre, 1913 tarihli *İstanbul Protokolü*'ne göre (ki protokolün hukuکی geçerliliği tartışmalıdır) belirlenmiş olan Türkiye-İran sınırının özellikle İran sınırları içerisinde kalan Küçük Ağrı Dağı bölümünde gerekli güvenlik önlemleri alınmadığından isyancılar bundan yararlanıyorlardı. Sınır güvenliğinin etkin bir biçimde sağlanabilmesi için, sınır, Küçük Ağrı Dağı'nın doruğundan değil, çevresinden geçmeliydi. Diğer bir deyişle, Küçük Ağrı Dağı da tamamen Türkiye sınırları içerisinde kalmalıydı. Türkiye bu düzenlemeye karşılık olarak da başka bir bölgedeki bir miktar Türk toprağını İran'a vermeyi teklif etmekteydi. İkinci talepte ise, Türk birliklerinin yürütmekte

[42] "İran Hükümetine Bir Nota Verdik", Cumhuriyet, 5 Temmuz 1930. Notayla ilgili olarak haberde şöyle denilmektedir: "Bizim sureti hususiyede aldığımız malumata göre, İran hükümetinin eşkıyaya erzak ve silah vermek suretiyle açıktan açığa yapmaktan çekinmediği yardım keyfiyeti layıkıyla tespit edilmiş ve Türk efkârı umumiyesinin en geniş manası ile duyduğu infial ve asabiyete tercüman olan hükümetimiz, Tahran hükümetine oradaki sefirimiz Memduh Şevket Bey vasıtası ile bir nota tevdi etmiştir. Çok ümit ve temenni etmek isteriz ki, Tahran hükümeti, vaziyetin nezaket ve ehemmiyetini görmekte gecikmeyecek ve bu vaziyete nihayet verecek samimi tedbirler alacaktır. Şimdiki halde meselenin siyasi safhası bundan ibarettir."

[43] Bu raporlar için bkz. Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938), s. 186-190.

[44] Cumhuriyet, 23 Temmuz 1930; Akşam, 24 Temmuz 1930.

[45] Vakıf, 29 Temmuz 1930.

[46] "İran Hududu Tashih Edilmelidir", Milliyet, 31 Temmuz 1930.

olduğu harekât sırasında isyancıları İran topraklarında da takip edebilmesi için İran makamlarından izin istenmekte^[47] ve bu konuda işbirliği teklif edilmekteydi. Türkiye'nin bu konudaki kararlılığı ve inandırıcılığı karşısında, İran'ın harekete geçmekte olduğu, Tahran'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 28 Temmuz 1930'da gönderilen telgrafa da yansımıştır. Söz konusu telgrafta, Türk askerlerinin isyancıları kovalamak amacıyla İran'a girmeleri ihtimaline karşılık İran'ın Türkiye sınırına doğru asker sevk ettiği bildirilmektedir.^[48]

Karşılıklı notalarla ilişkilerin iyice gerginleştiği bu aşamada, Türkiye diplomatik bir hamle daha yaparak İran üzerindeki baskıyı arttırmaya çalışmıştır. 1926 yılından bu yana Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği görevini yürüten Memduh Şevket Bey'in 29 Temmuz 1930'da istifa etmesinden bir süre sonra Tahran Büyükelçiliği görevine Hüsrev [Gerede] Bey atanmıştır. Bu istifanın gerekçesini, Memduh Şevket Bey, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta şöyle açıklamaktadır:

“...Hükümetimiz siyasetinin tatbikinde ihtiyar ettiğim tarzın İran'da anlaşılmasından son günlerde istenilmeyen vaziyetler husule gelmekte olduğunu görerek Tahran Büyükelçiliği'nden çekilmeyi doğru ve lüzumlu buluyorum. Şimdiye kadar hakkımda gösterilen itimada arzı şükran ile istifamın kabulüne müsaade ve delaleti Devletlerini rica ederim.”^[49]

Memduh Şevket Bey'in açıklamasından istifasının kendi isteğiyle gerçekleştiği yönünde bir izlenim edinilse de, gerçekte durumun böyle olmadığı görülmektedir. Memduh Şevket Bey'in yumuşak huylu mizacı ve sanatkâr yönünden dolayı politikada “güvercin” olarak nitelenen bir üsluba ve hareket tarzına sahip olması; Kürt isyancılar ve sınır sorunlarıyla ilgili olarak Türkiye'nin isteklerini İran'a kabul ettirememiş olması; Ankara'nın Tahran'a karşı olan suçlayıcı tavrından büyükelçinin duyduğu rahatsızlık ve hükümetle ters düşmüş olması^[50] gibi nedenlerle,

[47] İstanbul'daki İngiltere Maslahatgüzarı Mr. Helm'in İngiltere Dışişleri Bakanı Mr. Henderson'a gönderdiği bir raporda bu notanın niteliğine ilişkin bir değerlendirme yer almaktadır. Söz konusu değerlendirme şöyledir: “...Basında yer aldığı şekliyle Türk tarafının gönderdiği mektup ciddi fakat dostane. Yine de güvenilir bir kaynaktan öğrendiğime göre, Türk hükümetinin üslubu dostane olmakla birlikte, İran hükümetinin önüne tabiri caizse yenilir yutulur cinsten olmayan iki alternatif koymuş ve birini seçmelerini istemiştir. Bunlardan biri, Ağrı Dağı'nın hem doğu hem de batsına denk gelen sınırın derhal düzeltilmesi, diğeri de Türk birliklerine, Kürt asileri İran topraklarında da takip edip onların üstesinden gelmeleri için izin verilmesidir.” Bkz. Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938), s. 209.

[48] Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938), s. 205.

[49] Bilal N. Şimşir, Bizim Diplomatlar, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s. 95; Şimşir, Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, C. II, s. 461.

[50] İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi Sir R. Clive'in, bu dönemde Memduh Şevket [Esental] Bey'le yaptığı bir görüşmede, “istifa mı ettiği yoksa görevinden mi alındığı” yönündeki sorusu üzerine, Memduh Şevket Bey, görevinden alınmadığını, kendi isteğiyle istifa ettiğini belirtmiştir. Ancak, Clive'a göre, Türk büyükelçisi olaylara ilişkin görüşleriyle hükümetiyle ters düşmüş ve Ankara'nın İran'a karşı olan suçlayıcı tavrından rahatsızlık duymuştu. Clive ayrıca,

bu istifanın Ankara'nın İran'a karşı uygulamakta olduğu *zorlayıcı diplomasi* stratejisi temelinde önceden planlandığı^[51] ve istendiği^[52] anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda hareket eden Ankara, Mustafa Kemal Atatürk'ün Milli Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren yakından tanıdığı^[53] ve güvendiği, sert yaradılışlı, tuttuğunu koparan ve işbiririci özelliklerinden dolayı politikada "şahin" olarak nitelenen bir üsluba ve hareket tarzına sahip olan Hüsrev Bey'i Tahran Büyükelçiliği'ne atamıştır.^[54] Mustafa Kemal Atatürk'e göre, gerekli destek verildiği taktirde Hüsrev Bey İran'la olan mevcut sorunu çözebilecekti.^[55] Gerçekten de, Hüsrev Bey'e verilecek olan bu desteğin, Ankara'nın zorlayıcı diplomasi stratejisinin ne denli ciddiyet ve

---

İranlı bir yetkiliyle yaptığı bir görüşmede, İranlı yetkilinin, bu istifanın, Memduh Şevket Bey'i İran yanlısı olmakla ve Kürdistan'daki Türk politikasını tasvip etmemekle suçlayan Türk kurmay sınıfının husumetinden kaynaklandığını düşündüğünü belirtmektedir. Bkz. Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938), s. 233.

[51] Söz konusu Tahran Büyükelçiliği'ne atanma öncesinde, daha önce Sofya Büyükelçiliği görevini yürütürken hâlihazırda Varşova Büyükelçiliği görevine atanmış bulunan Hüsrev [Gerede] Bey, bu konuyla ilgili olarak anılarında şöyle demektedir: "...İsviçre'nin Montreux şehrinde tatilde bulunmaktaydım. 16 Temmuz 1930 tarihinde Tefvik Rüştü [Aras] imzası ile şu tel geldi: Uhdei âlilerine tevdi edilecek mühim bir vazifeye ait işler hakkında konuşmak üzere Ankara'ya teşrif buyurmalarmı, eşyanızın şimdiden Varşova'ya ırsalinin tehir buyrulmasını ayrıca arz ederim." Telgraftan aldktan sonra İstanbul'a hareket eden Hüsrev Bey 24 Temmuz'da İstanbul'a ulaşmış ve aynı günün akşamında Yalova'da Mustafa Kemal Atatürk'le konuyla ilgili bir görüşme yapmıştır. Söz konusu görüşmede Atatürk, Türkiye-İran ilişkileri ve bu bağlamda Tahran göreviyle ilgili olarak Hüsrev Bey'e şunları söylemiştir: "Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti ricali, mazinin manasız kör dövüşlerini bilir, onu hiçbir sebep ve surette asla tekrar etmek istemez. Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti müdirleri, bilakis hemîrk olduğuna, bilhassa, yeni tarihi vesikalarla kani olduğu İranlıların muntazam, mazbut, kuvvetli bir devlet olmasını temenni eder. Bugün, İran devletinin başında bulunan Rıza Han Hazretlerinin bu hakikati bilenlerin başında bulunduğuna kaniim. Müsterek hudutlar üzerinde tezahür eden hadiseler beni Rıza Han hakkında asla şüpheye düşürecek mahiyette değildir; zira, hatırlarım ki Pehlevi Hazretleri bu gibi meselelerin müsterek faaliyetimizle bertaraf edilmesinde kuvvetlerimizi teşrik edebileceğimizi de kabul eden samimi dostluk eserleri mahiyetinde sözler söylemiştir. Buna nazaran Tahran memuriyetiniz Türk ve İran dostluğunun, zaten mevcut olan yüksek ve kavi temelleri üzerinde âli bir karabet (akrabalık) binası kuracaktır. Zatâliniz de benim ilk inkılâp ve müşkülât arkadaşım olmak itibariyle bu nazik vazifenizi muvaffakiyetle ifa edeceksiniz. Buna emniyetim vardır. Zatâlinizi İran'ın muhterem ve benim şahsıma muhip olduğunu yakinen bildiğim Rıza Şah Pehlevi Hazretlerine bu sıfatlarınızla zikredeceğim." Bkz. Hüsrev Gerede, Siyasi Hatıralarım-I: İran (1930-1934), Vakıf Basımevi, İstanbul, 1952, s. 14-17.

[52] Memduh Şevket Bey'in istifa telgrafını alan Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Bey, Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Tefvik [Bıyıklıoğlu] Bey'e konuyla ilgili olarak gönderdiği telgrafta şöyle demektedir: "...Memduh Şevket Bey'den istifa telgrafnamesi ikinci maddede arz olunmuştur. Keyfiyetin Başvekil Paşa Hazretleri'ne ve Büyük Reisimiz Hazretleri'ne arzı ile istifanın kabulüne ve Memduh Şevket Bey'i tatmin edecek tensip ve irade buyuracakları surette teveccühkâr cevap itasına ve istifanname suretinin neşredilip edilemeyeceğine dair emirlerinin tebliğini rica ederim." Bkz. Şimşir, Bizim Diplomatlar, s. 96.

[53] Mustafa Kemal Atatürk'le birlikte 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan 18 kişi arasında Hüsrev Bey de vardı.

[54] 2 Ağustos 1930 tarihinde istifası kabul edilen Memduh Şevket Bey'e, yeni büyükelçi Tahran'da görevine başlancaya kadar beklemesi tavsiye edilmesine rağmen, Memduh Şevket Bey yeni büyükelçiye beklemeden Tahran'dan ayrılmış fakat yolda Hüsrev Bey'le karşılaşmıştır. Hüsrev Bey, bu olayı şöyle anlatmaktadır: "...Kazvin'e yaklaştığımız sırada Tahran istikametinden gelen bir otomobille karşılaştık. İçinden muhterem selefim Büyükelçi Memduh Şevket Bey'in çıktığını görünce tabii hayret ettim. Beni bekleyememesinin sebebini aramanın bir faydası kalmadığından son vaziyet hakkındaki malumatını sordum. 'İranlılar geçit hakkına razı olmuyorlar cevabını aldım!' [dedi] Bundan çıkarabildiğim mana; tedip hareketi, kıt'alarımızın İran'a girmesini zaruri kılarca buna İranlıların razı olmadıklarıydı. Zaten bu esas meseleyi bizzat Şah Pehlevi ile görüşmeye karar vermiş olduğumdan, bu âlim, fâdil, sempatik dostu hayırlı seyahatlar temenni ederek Tahran'a bir an evvel varmak için hızla yola devam ettim." Bkz. Gerede, Siyasi Hatıralarım-I: İran (1930-1934), s. 32.

[55] Şimşir, Bizim Diplomatlar, s. 100.

kararlılık yüklü olduğunu göstermesi açısından ifade ettiği anlam, Mustafa Kemal Atatürk'ün ve (özellikle de) İsmet İnönü'nün sözlerinden anlaşılmaktadır. Hüsrev Bey'in yeni görevine başlamasıyla ilgili olarak Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, *"...Hüsrev, pasaportun cebinde; fakat dönmeni değil, orada kalmanı, hudut meselesini hallile sulh ve dostluk siyasetimizde muvaffak olmanı isterim."*^[56] derken, Başbakan İsmet İnönü de,

"...Hüsrev, senin durumun tıpkı Osmanlı İmparatorluğu'nun inhitat [gerileme, çökme] devirlerinde filolarını Çanakkale Boğazı'na dayayarak sefaret tercümanlarını Babiâli'ye göndererek sadrazama arzularını dikte ettiren devletlerin sefirlerine benzemektedir. Bir farkla ki, devletimiz yurt içinde asayişin ihlaline ve hudutlarında bir Makedonya teşekkülüne mani olmak meşrû hak ve azmiyle seni göndermektedir. Binaenaleyh, sen İran Hükümeti'yle seferber olmuş bir ordumuz arkanda harekete hazır bir halde konuşacaksın. Bu ciddi vaziyetin icabına göre davranmanın lazımdır."^[57] demekteydi.

Hüsrev Bey Tahran'daki görevi için hazırlanırken^[58], Türkiye'nin Temmuz sonunda İran'a vermiş olduğu sert nitelikteki notaya^[59] karşılık olarak İran Hükümeti 10 Ağustos 1930 tarihinde Türkiye'ye bir nota vermiştir. Söz konusu notada İran, sınırda yaşanan olaylardan kendisinin sorumlu olmadığını belirterek, Türkiye'nin müşterek harekete geçmek gayesiyle İran topraklarında Türk askerlerinin harekât yapma teklifinin kabulüne imkân olmadığını ve Türkiye'nin böyle bir hareketinin devletler hukukuna aykırı olduğunu açıklamıştır.^[60] Ancak, İran yine de bir açık kapı bırakarak, Türkiye'ye sınırın iki yanında ayrı ayrı fakat yakın işbirliğine dayanan operasyonlar yapmayı teklif ediyor ve eğer Türkiye isterse bu konuyla ilgili anlaşmanın içeriğinin birkaç gün içinde görüşülerek tespit edilebileceğini vurguluyordu. Türkiye açısından bu cevap tatmin edici olmasa da, Ankara soğukkanlılığı elden bırakmadan isteklerinde ısrarcı olmayı sürdürecektir. Notanın akabinde Bakanlar Kurulu toplanmış ve İran'a verilecek yeni bir nota konusunda hazırlıklara başlanmıştır.^[61] Söz konusu verilecek olan bu yeni nota (üçüncü nota) Türkiye'nin kararlılığını yansıtmaya açısından oldukça önemlidir. Basına yansıdığı kadarıyla, Küçük Ağı Dağı'nın İran tarafındaki kısmının işgali için 9. Kolordu Komutanlığı'na onay veren hükümet; İran'a verdiği notada da,

[56] Gerece, Siyasi Hatıralarım-I: İran (1930-1934), s. 17.

[57] Gerece, Siyasi Hatıralarım-I: İran (1930-1934), s. 20.

[58] Hüsrev Bey'in [Gerece] Tahran Büyükelçiliği'ne atanmasına ilişkin kararname 17 Ağustos 1930 tarihlidir. Gerece'nin, "güven mektubu"nu sunarak İran'daki görevine başlaması ise 23 Ağustos 1930 tarihini bulmuştur.

[59] Bu notayla ilgili olarak bkz. Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938), s. 206.

[60] Milliyet, 11 Ağustos 1930.

[61] Milliyet, 11 Ağustos 1930. Ayrıca bkz. Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938), s. 209-210.

isyancılara karşı yürütülecek olan harekât sırasında, harekâtı kolaylaştırmak için Küçük Ağrı Dağı'nın ve Aybey Dağları'nın işgal edileceğini bildirmişdir.^[62]

Gelişmeler bu yönde seyrederken İran Hükümeti, isyancılara karşı sınırda birtakım önlemler almaya da başlamıştır. İran'ın sınırdaki kuvvetlerini takviye ettiği, bazı isyancıları tutukladığı, İran kuvvetleri ile isyancılar arasında ciddi çatışmalar yaşandığı basına yansımıştır.^[63] Türkiye ile İran arasındaki gerginliğin ciddiyeti, Tahrandaki İngiliz askeri ataşesi Yarbay Dodd'un bu konudaki raporuna da yansımıştır. Yarbay Dodd, raporunda, İran'ın isyancılara ya Türkiye'ye geçmeleri ya da İran güçlerine teslim olmaları yönünde çağrı yaptığını ve bu yüzden çatışmalar yaşandığını belirtmektedir. Türkiye ile İran arasındaki gerginlikte, İranlı Kürtlerin Ağrı'daki isyancılara yardım ettikleri yönündeki Türkiye'nin şikâyetlerinin kısmen haklı olduğunu belirten Dodd; Türkiye'nin İran'a verdiği notada, bu durumun önlenmemesi halinde Küçük Ağrı'nın doğusundaki yerleri işgal edeceği tehdidinde bulunduğu dikkat çekmektedir. Raporda ayrıca Türkiye ile İran arasında ortaya çıkabilecek bir savaş ihtimali üzerinde durulmakta, ancak İran'ın böyle bir savaşa hazır olmadığı belirtilmektedir.^[64]

İki ülke arasındaki krizin ve Türkiye'nin *tırmandırma siyasetinin* doruk noktasına ulaştığı Ağustos ayının son haftasına gelindiğinde, İran kendi topraklarındaki isyancılara karşı harekete geçmiş olmakla birlikte, Türk askerlerinin isyancılara karşı İran topraklarında tek başına ya da ortaklaşa bir harekât yürütmesine hala karşı çıkmaktadır. Türkiye'nin bu konuda verdiği üçüncü notaya da bu doğrultuda yanıt veren İran, diğer taraftan Türkiye-İran sınırı konusunda bazı düzeltmeler yapılması yönündeki Türk isteklerine ise olumlu yaklaşmaktadır.^[65] Sınır düzeltimi konusunda İran'la alınan bu mesafe Hüsrev Bey'in basına verdiği bir demece de yansımıştır. Söz konusu demecinde Hüsrev Bey:

“...*Daima emniyetsiz bir hudut, daima eşkıyaya bir yatak ve Türk-İran dostluk bünyesinde adeta bir çiban demek olan Ağrıdağ[1] ve yollarının Türkiye hududu dâhiline alınarak, ona mukabil memleketimizin aşâğularında mümbit, mahsuldar arazide tavizat vermek sureti ile İran'la emniyetli ve mükemmel bir hudut tashihi yapmak tarafımızdan teklif olunmuştur. Fakat bu hudut meselesi şüphesizdir ki evvela acil olan Ağrıdağ[1] eşkıyasının tedip ve kâmilen imhasından sonra düşünülecektir.*”^[66] demekteydi.

[62] Vakıf, 13 Ağustos 1930.

[63] Milliyet, 19 Ağustos 1930.

[64] Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938), s. 220.

[65] Milliyet, 19 Ağustos 1930.

[66] Milliyet, 20 Ağustos 1930.

Birkaç gün sonra, İran'ın Maslahatgüzarı Mehmet Sait Han ile Hüsrev Bey'in yeni sınırın tespitiyle ilgili olarak oluşturulan Türkiye-İran Hudut Komisyonu'nun çalışmalarını başlattıkları haberi basına yansımıştır.^[67] Bu gelişmenin ardından Hüsrev Bey 25 Ağustos 1930 tarihinde Tahran'a geçerek görevine başlarken^[68], söz konusu komisyon da 31 Ağustos 1930 tarihinde Iğdır'da toplanarak çalışmalarına başlamıştır.^[69] Türkiye ile İran arasındaki bu yeni durum 27 Ağustos 1930 tarihinde İstanbul'daki İngiliz Maslahatgüzarlığı tarafından İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen rapora da yansımıştır. Söz konusu raporda, Türkiye'nin yeni Tahran Büyükelçisi'nin "Türk-İran ilişkilerinin dostane olduğu yolundaki" demecinden bahsedilirken, Türkiye'nin isyancıları kovalamak için İran sınırını geçmek konusundaki talebinin İran tarafından kabul edilmediği, buna karşılık Türkiye'yle işbirliğini kabul ettiği belirtilmekteydi.^[70]

İran'la yeni sınırın tespiti konusunda çalışmalar devam ederken, Türk ordusu da Ağrı Dağı'na yönelik olarak yapacağı ana askeri harekât için hazırlıklarını tamamlamaktaydı. Daha önce Haziran sonunda başlatılması öngörülen söz konusu tenkil harekâtı, "bölgenin arazi şartlarının taktik harekâta etkisi" konusunda bir inceleme yapan 9. Kolordu'nun teklifi üzerine, 8 Mayıs 1930 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Eylül ayına ertelenmişti.^[71] Diğer taraftan, harekâtı yürütecek olan 9. Kolordu Komutanlığı'nın başına da Mart ayında Korgeneral Salih [Omurtak] Paşa^[72] getirilmişti.^[73] Bu çerçevede dâhilinde, icrası Eylül 1930'e bırakılan III. Ağrı Harekâtı için gereken hazırlıklar son aşamaya gelirken, 9. Kolordu Komutanlığı 4 Eylül 1930'da Genelkurmay Başkanlığı'na sunduğu harekât planında, "*...Kolordu, Ağrı eşkiyasının İran'a kaçmalarına meydan verilerek imhası maksadı ile 7 Eylül 1930 günü fecirle beraber taarruza başlayacaktır.*"^[74] demektedir.

[67] Vakit, 23 Ağustos 1930. Ayrıca bkz. Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938), s. 216-217.

[68] Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938), s. 218.

[69] "Ağrı Harekâtı Başlıyor", Milliyet, 30 Ağustos 1930.

[70] Bu rapor için bkz. Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938), s. 230-232.

[71] T. C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C. II, s. 112.

[72] Selanik'te doğan Orgeneral Salih Omurtak (1889-1954), 1907 yılında Harp Okulu'nu "teğmen" rütbesiyle bitirmiş, 1910 yılında da Harp Akademisi'nden "kurmay subay" olarak mezun olmuştur. Trablusgarp Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda görev yapan Omurtak, Ocak 1920'de görevli olduğu Ankara'da kalarak Milli Mücadele'ye katılmıştır. Milli Mücadele'den sonra çeşitli birliklerde komutanlık yapan Omurtak, sırasıyla, 8., 9. ve 3. Kolordu Komutanlığı görevlerini yürütmüştür. Daha sonra, Genelkurmay II. Başkanlığı ve 1. Ordu Komutanlığı görevlerini yürüten Omurtak, 1946-1949 yılları arasında Genelkurmay Başkanı olarak görev yapmıştır.

[73] İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi Sir R. Clive, bu atamayla ilgili olarak İngiliz dışişlerine gönderdiği raporda şöyle demektedir: "...Genelkurmay bundan kısa bir süre önce, çatışmaların ciddi sorunlar yarattığını idrak etti. Düzeni tesisi etmekten ziyade Kürt sorununu temelinden çözmeye karar verdi. 9. Kolordu Komutanı Sedat Paşa bunun başarılabilceğinden emin değildi. Bu nedenle yerine çok daha genç ve dinamik biri olan 8. Kolordu Komutanı Salih Paşa getirildi..." Bkz. Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938), s. 239.

[74] T. C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C. II, s. 116-117.

Planın en önemli tarafı, isyancıların İran'a kaçmalarının engellenmesi için Küçük Ağrı Dağı'nın ve Aybey Dağları'nın işgaliydi ki, bu durum, yeni sınırın tespitiyle ilgili çalışmalar devam ederken Türk askerlerinin (1913 İstanbul Protokolü'ne göre tartışmalı da olsa) İran topraklarına fiilen gireceği/girmek zorunda kalacağı anlamına geliyordu. Diğer bir deyişle, Türkiye krizin bu aşamasında *dene ve gör* olarak niteleyebileceğimiz bir zorlayıcı diplomasi stratejisini de uygulamaya koymayı kararlaştırmıştır. Bu hususla ilgili olarak planın ayrıntılarında şöyle denilmektedir:

“...Mürettep 3. Tümen, ...6/7 Eylül gecesi Surbahan ve Gürbulak bölgesine inecek ve aynı gece... 3. Tümenin diğer piyade alayı Giberan güney sırtlarında bulunacak ve bütün tümen, ilk emirle süvari tümenini takiben Aybey Dağları bölgesine intikal etmek üzere hazır bulunacaktır.

...Süvari Tümeni, ...Aybey Dağları'na ilerleyerek 7 Eylül sabahı fecirden önce Aybey Dağları'nı ele geçirecektir. Süvari Tümenin görevi: 9. Tümenin baskısı karşısında eşkıyanın gerek doğrudan doğruya Kozlu Vadisi ile Aybey Dağları'na, gerek Karnıyarık bölgesinin ve Küçük Ağrı'nın güneyinden doğuya ve gerekse Serdarbulak üzerinden ve Küçük Ağrı'nın kuzey payelerini dolaşarak muhtemel firarlarını önlemektir.

Süvari Tümeni, Aybey Dağları'nı ele geçirdikten sonra düşmanın çekilme durumunu dikkatle takip etmesi ve eşkıyanın Küçük Ağrı kuzey payelerinden doğuya doğru firar ihtimali kuvvetli olduğuna göre, sıklet merkezini bu bölgeye yakın bulundurması lâzımdır.

...İğdır Bölge Komutanlığı, 6 Eylül akşamına kadar Aralık'ta toplanması bildirilen kuvvetlerle ...7 Eylül fecirle beraber Takaltı genel istikametinde ilerleyecek ...Eşkıyanın İran hududuna doğru kaçması halinde hiçbirşey düşünmeden bütün kuvvetiyle üzerine atılacaktır.

Tendürük Grubu, evvelce bildirilen bölgede ve İran dâhilinde Tendürük Dağı ve güneyi istikametinden gelmesi muhtemel eşkıya tecavüzlerine karşı ...bütün kuvveti ile tenkil ve imha için hazır bulunacaktır.

...Hava kuvvetleri^[75], alacakları emre göre 7 Eylül sabahı saat 05:00'ten itibaren

[75] Ağrı İsyanı'nın sonlandırılmasında hava harekâtlarının rolü önemlidir. Zira, bölgenin arazi şartlarının kara harekâtlarına izin vermediği noktalarda, hava kuvvetlerinin desteğiyle isyancılara önemli derecede zayıat verdirilmiştir. Bundan sonraki isyanların sona erdirilmesinde de hava kuvvetlerinden önemli ölçüde yararlanılacağı gibi, 1963 ve 1967 Kıbrıs Krizleri'nde, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nda, 1980'lerden itibaren Kuzey Irak'ta PKK'ya karşı yürütülen sınır ötesi operasyonlar da hava kuvvetleri önemli destekler sağlayacaktır. Kürt isyanlarının bastırılmasında hava kuvvetlerinin rolü ve bu isyanların Kürt ve Türk milliyetçiliklerinin gelişimi üzerindeki etkileri konusunda bkz. Robert Olson, “The Kurdish Rebellions of Sheikh Said (1925), Mt. Ararat (1930), and Dersim (1937-8): Their Impact on the Development of the Turkish Air Force and on Kurdish and Turkish Nationalism”, Die Welt des Islams, Vol. 40, No: 1 (2000), pp. 67-94.

filolar halinde uçarak kıtalarımızın taarruzunu destekleyecek ve eşkiyaya bomba ve makineli tüfekle taarruz edecektir...^[76]

Bu esaslar dâhilinde 7 Eylül 1930'da 9. Kolordu'nun komutasında III. Ağrı Harekâtı başlamıştır. Aynı gün, Genelkurmay Başkanlığı, 9. Kolordu Komutanlığı'ndan aldığı raporlara dayanarak Başbakanlık, Dışişleri, İçişleri ve Milli Savunma bakanlıkları ile I. Genel Müfettişliği'ne Aybey Dağları'nın işgal edildiği ve isyancıların o yönde İran'a giden çekilme yollarının istikametinin kapandığı bilgisini vermiştir.^[77] Bunun anlamı, isyancılara karşı oluşturulan ve Küçük Ağrı Dağı'nı hedef alan kuşatma çemberinin (kısılcacın) güney kanadının kapandığıydı. 8 Eylül günü ise, Genelkurmay Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı'na verdiği bilgide, Ağrı Dağı'nın kuzeyinden ilerleyen Türk birliklerinin isyancıları güneye doğru sürüklemekte olduğunu, İran sınır bölgesinde tenkil için ayrılan kıtaların toplanmasının devam ettiğini ve pek yakında bu bölgede de kesin bir tedip harekâtına başlanacağı bilgisini veriyordu.^[78] Diğer bir deyişle, kuşatma çemberinin kuzey kanadı da kapanmak üzereydi. Nitekim 9 Eylül günü, Türk birliklerinin kuşatma çemberini daraltmak ve isyancıları tam anlamıyla etkisiz hale getirmek için Küçük Ağrı Dağı'nı da işgal ettiği bilgisi Genelkurmay Başkanlığı tarafından bildiriliyordu.^[79]

Türk askerlerinin Küçük Ağrı Dağı'nı ve Aybey Dağları'nı işgal ederek İran yönünden bir harekâta girişmiş olması isyancılarda büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. Nitekim, isyancıların lideri *Yüzbaşı İhsan Nuri*, harekâtın üçüncü gününde, Türk askerlerinin İran yönünden de harekete geçtiklerini gördüklerinde yaşadıkları şaşkınlığı şöyle anlatmaktadır:

"...İşte tam o zaman İran sınır karakolunun bulunduğu Aybey [Dağları] tarafından önce top, ardından tüfek ve mitralyöz sesleri yükseldi. Bizim için İran askerleriyle de bir yandan çatışmak çok kötü olacaktı. Ben durumun yanlış anlama sonucu meydana geldiğini düşünerek meseleyi halletmek için o tarafa doğru gittim. Oraya vardığımda, Türk kuvvetlerinin İran tarafından Ağrı'ya saldırıya başlamış olduklarını gördüm. İran devletinin Türkiye Cumhuriyeti'nin isteği üzerine Kürt Milli Kurtuluşçularını yani İrani Aryen ırkını ortadan kaldırmak için bu topraklarını Türködusuna vermediği anlaşılıyordu..."^[80]

[76] T. C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C. II, s. 117-119.

[77] T. C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C. II, s. 121.

[78] T. C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C. II, s. 123.

[79] T. C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C. II, s. 124. İstanbul'daki İngiliz askeri ataşesi tarafından İngiliz Büyükelçisi'ne gönderilen 10 Eylül 1930 tarihli raporda da Türk askerlerinin Küçük Ağrı dağı'nı tamamen işgal ettikleri bildirilmekteydi. Bkz. Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938), s. 238.

[80] İhsan Nuri Paşa, Ağrı Dağı İsyanı, s. 91.

Harekâtın sonuna yaklaşılırken, isyancılar İran tarafında tutunabilecekleri bir nokta kalmadığı için, 11 Eylül günü son bir ümitle Büyük Ağrı Dağı'nın kuzeydoğu yamaçlarına yönelerek bir yarma harekâtına girişmişler ancak başarısız olmuşlardır. 12/13 Eylül gecesi yaşanan son çatışmalardan^[81] sonra, 14 Eylül 1930'da, Genelkurmay Başkanlığı III. Ağrı Harekâtı'nın isyancıların kesin bir şekilde yenilgisiyle son bulduğunu açıklamıştır.^[82]

Harekât bu şekilde son bulurken, uygulanmakta olan zorlayıcı diplomasinin yeni bir aşamasını oluşturan *dene ve gör* türündeki bir zorlayıcı diplomasi stratejisi çerçevesinde Küçük Ağrı Dağı ve Aybey Dağları'nın Türk askerleri tarafından işgaliyle sınır uyuşmazlığında da fiili bir durum yaratılmış oluyordu. Bu fiili durumun, Türkiye'nin baskısı ve kararlılığı sonucu İran tarafından kerhen kabul edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira, Hüsrev Bey de anılarında, askeri harekâtın bir gereği olarak, Türk askerlerinin Aybey Dağları'na kadar ilerleyip bu hattı (ve dolayısıyla Küçük Ağrı Dağı'nı) işgale mecbur olduğunu ve bu işgal sayesinde, İran tarafının da Türk karargâhıyla temasa geçmek ve kaçan isyancıları gözaltına almak suretiyle bir nevi müşterek harekâta razı edildiğine^[83] dikkat çekmektedir.

Bu dağların işgalleriyle ilgili bir diğer önemli nokta ise, harekât sonrasında Türkiye ile İran arasında yeni bir sınır antlaşması yapılana dek bu işgal durumunun sürdürülmüş olmasıdır. Hüsrev Bey'in, bu duruma ilişkin tespiti şöyledir:

“...Aradan geçen üç ay içinde hududumuzun asilerden temizlenmesi harekâtı tamamen bitmiş fakat lüzumu kadar kıtaatımız müteferrik Kürt çetelerinin tecavüzlerini önlemek için işgal ettiğimiz ve esasen münazaalı olan muntikalarda kalmışlardı...”^[84]

Bu tespitten yola çıkarak, işgal durumunun sınır güvenliğini tam anlamıyla sağlamak için askeri bir gereklilik olarak sürdürüldüğünü söylemek mümkünse de; bu işgalin, yeni sınırın tespiti noktasında İran'la yapılacak olan müzakerelerde Türkiye'nin elini güçlendirdiği de açıktır. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin gerek harekât öncesinde, gerek harekât sırasında büyük bir kararlılıkla uyguladığı *zorlayıcı diplomasisi*, bu diplomasinin siyasi, hukuki ve askeri hedeflerinin tam olarak elde edileceği yeni sınır antlaşması yapıncaya kadar devam edecektir.

[81] Bu son çatışmalarla birlikte, Yüzbaşı İhsan Nuri'nin de içinde bulunduğu bir grup isyancı gece karanlığından da yararlanarak İran'a kaçmayı başarmışlardır. Bkz. İhsan Nuri Paşa, Ağrı Dağı İsyanı, s. 91.

[82] T. C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C. II, s. 125-128.

[83] Gerede, Siyasi Hatıralarım-I: İran (1930-1934), s. 69.

[84] Gerede, Siyasi Hatıralarım-I: İran (1930-1934), s. 195.

Sınır Uyuşmazlığının Çözümü (1930-1932)

1555 *Amasya Anlaşması*'nda ana hatları çizilen ve 1639 *Kasr-ı Şirin Anlaşması*'yla belirlenen hattın büyük kısmını günümüze kadar koruyarak gelen Türk-İran sınırına^[85] ilişkin olarak o zamandan beri çok sayıda düzenleme yapılmıştır. Sınırla ilgili olarak Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki en son düzenleme 1913 İstanbul Protokolü olmasına rağmen, protokolde öngörülen sınır komisyonunun çalışmalarını gerçekleştirememiş olması ve protokolün de onay aşamasını tamamlamamış olmasından dolayı, 1823'ten bu yana küçük sorunlarla devam edegelen Türk-İran sınır sorunu 1920'lerden itibaren ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Bu gerginleşme 1930'da iki ülkeyi savaşın eşiğine dahi getirmiştir.^[86]

Sınır sorununun bu boyuta gelmesinde başka bazı faktörlerin de payı bulunmakla birlikte^[87], ana faktör, sınırın iki tarafında yaşayan yarı-göçebe Kürt aşiretlerinin faaliyetleriydi. Bu bağlamda, aşiretler sınırı serbestçe kullanarak ve siyasi faaliyetleriyle sınırın iki tarafında da asayiş tehdit ederken, iki ülkenin bunlara karşı uyguladığı farklı politikalar da birbirleri açısından endişe oluşturmaktaydı. Özellikle, aşiretlerin yasadışı eylemlerine karşı kolluk güçleriyle girdiği çatışmalar, sınırın diğer tarafına da taşmakta ve her defasında iki ülkeyi karşı karşıya getirmekteydi. Ayrıca, dönem dönem iki ülke de Kürt aşiretlerini birbirine karşı kullanırken^[88], Kürt aşiretleri de siyasi hedefleri için iki ülkeyi birbirine karşı kullanmaktaydı.

Türkiye'nin *baskıyı aşamalı olarak arttırma* türünden bir zorlayıcı diplomasi stratejisini uygulamaya koymak suretiyle İran üzerinde oluşturduğu baskı ve III. Ağrı Harekâtı'yla birlikte sınırda yarattığı fiili durum, 1926'dan bu yana gündemden düşmeyen ve gerginlik yaratan sınır sorununun bir antlaşmayla çözüme kavuşturulması yolunda önemli bir adım olmuştur. III. Ağrı Harekâtı'nın 14 Eylül 1930'da sona ermesinden hemen bir gün sonra, Türkiye'nin yeni Tahran

[85] Bu özelliğinden dolayı Türk-İran sınırının Türkiye'nin en istikrarlı sınırı olduğu genellikle kabul edilen bir görüştür.

[86] Türk-İran ilişkilerinin tarihsel arkaplanı sürekli bir rekabet/zıtlık ve savaşlarla dolu karmaşık bir süreçte tekbül etmektedir aslında. Bu bağlamda ilişkileri etkileyen temel unsurların, "Sünni-Şii çatışması", "Kürt faktörü" ve "sınır problemleri", "bölgesel rekabet" ve "büyük güçlerle girilen ilişkiler" olduğu söylenebilir.

[87] İki ülkenin yeni rejimlerinin sahip olduğu milliyetçi ideolojiler ve sınır noktalarının arazi üzerinde işaretlenmemiş olması gibi sorunlar

[88] Örneğin, Milli Mücadele döneminde İran'da ortaya çıkan Simko Ağa İsyanı (1919-1922) sırasında, Simko Ağa Ermenilere karşı da savaştığı için Kazım [Karabekir] Paşa tarafından desteklenmiştir. Bu yüzden de Eylül 1922'ye kadar İran, Simko Ağa'yla ilişkilerinden dolayı Türkiye'ye güven duymamıştır. Ermenilerle "Gümrü Antlaşması"ni imzalayan Türkiye'nin, Simko Ağa'ya olan desteğini çekmesiyle birlikte Türkiye-İran ilişkileri düzelmeye yoluna girmiştir. Ancak, 1925 yılında Simko Ağa'nın bir süreliğine de olsa İran'la iyi ilişkiler kurması, Türkiye'yi endişelendirmiş ve 1930'lara kadar Doğu Anadolu'da ortaya çıkan isyanlarda İran'ın kendi sınırını kullanarak Türkiye'de eylem yapan isyancılara karşı pasif tutumu Türkiye-İran ilişkilerinin belli aralıklarla farklı düzeylerde sertleşmesine neden olmuştur.

Büyükelçisi Hüsrev Bey 15 Eylül 1930'da Şah Rıza Pehlevi Han'a Mustafa Kemal Atatürk'ün göndermiş olduğu itimatnameyi sunarak görevine resmen başlamış, Şah'la Ağrı İsyanı'nı ve sınır konusunu görüşmüştür.^[89]

Bu gelişmenin ardından karşılıklı heyetlerin bir araya gelmesiyle birlikte, Türkiye-İran sınırıyla ilgili olarak 1931 yılı içerisinde yapılan uzun görüşmelerin kilit noktasını 1913 tarihli *İstanbul Protokolü* oluşturmaktaydı. Türkiye, bu protokolün Türkiye tarafından (Osmanlı İmparatorluğu'nca) onaylanmadığı için hukuken geçersiz olduğunu savunurken; işgal ettiği araziye karşılık olarak da, stratejik önemi olmayan ancak tarımsal değeri olan aynı miktarda bir araziyi İran'a vermeyi teklif etmekteydi. İran ise söz konusu protokolda çizilen sınırın değiştirilmesine karşı olduğunu söyleyerek, Türkiye'nin arazi değişimi teklifine sıcak bakmamaktaydı. İran'ın böyle davranmasının esas sebebi, 1913 tarihli *İstanbul Protokolü*'nün aynı zamanda Şattularap üzerinden geçen sınır konusunda kendi lehine hükümler içermesiydi. İran, Türkiye'nin tezini kabul ettiği takdirde, bu protokolün geçerliliği konusunda Irak'a karşı ileri sürdüğü tezin dayanağı da ortadan kalkmış olacaktı. Bu nedenle de görüşmelerde tıkanma yaşanırken, Türkiye'nin işgal ettiği arazilerdeki fiili durumu da devam etmiştir.^[90] İran'ın katı tutumu ancak 1931 yılının yaz aylarında kırılabilmiş ve taraflar bazı konularda bir mutabakata varılabilmişlerdir. Buna göre Türkiye, Ağrı Dağı'nın tamamını (yani Küçük Ağrı'nın kendisine ait olmayan kısmını) alması karşılığında, Kotur (Van ilinde yer alan bir bölge) yakınında bulunan ve Bazirgan yakınında bulunan (Makü ve Beyazıt yolunun kesiştiği noktada) iki toprak parçasını İran'a vermeyi kabul etmiştir.^[91] Bu gelişmeden sonra, Hüsrev Bey sınır düzeltme çalışmalarının son durumu hakkında Ankara'yı bilgilendirmek ve kesin talimat almak için 1931 Ekim ayı içerisinde Ankara'ya gelerek, sınır hakkındaki görüşlerini ve son durumu Mustafa Kemal Atatürk'le görüşmüştür. Hüsrev Bey'in, görüşmelerin bir an önce sonlandırılması gerektiği ve bunun için de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in de kendisiyle Tahran'a gelmesinin Şah Rıza Pehlevi Han'ı etkilemek ba-

[89] Söz konusu görüşmede Hüsrev Bey, III. Ağrı Harekâtı sırasında, Türk askerlerinin isyancıları imha etmek için sü-ratle ve şiddetle isyancıları takibe mecbur olduğunu, bu yüzden Küçük Ağrı ve Aybey Dağları'nda yaşanan durumun "sınır tecavüzü" anlamına gelmediğini belirterek, sınırda isyancılara karşı ortak hareket edilmesinin iki ülke için de faydalarına değinmiştir. Rıza Şah ise, İran'ın Türkiye ile ilgili şikayetlerini dile getirerek özellikle Türk basınında kendisiyle ve İran'la ilgili yapılan olumsuz yayınlardan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Görüşme sonunda Hüsrev Bey, İran'ın samimi dostluk politikasının ve isyancılara karşı alacakları tedbirlerin kamuoylarındaki bu havayı dağıtacağını ve kendisinin de bunun için çalışacağını belirterek, olumlu sayılabilecek bir görüşme gerçekleşmiştir. Bkz. Gerede, *Siyasi Hatıralarım-I: İran (1930-1934)*, s. 70-71.

[90] Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)", s. 161.

[91] Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)", s. 166. Ankara'daki İngiltere Büyükelçisi Sir G. Clerk'in İngiltere Dışişleri Bakanı Mr. A. Henderson'a 3 Aralık 1930 tarihinde gönderdiği yazıda da, Türkiye'nin Küçük Ağrı Dağı'nı İran'dan alma karşılığında, Van vilayetinden bir toprak parçasını İran'a vermeyi teklif ettiği belirtilirken, İran Maslahatgüzarının da bu konuda anlaşmaya varılabileceğini umduğuna dikkat çekilmektedir. Bkz. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938)*, s. 252-253.

kımından iyi olacağını belirtmesi üzerine; Atatürk, Tevfik Rüştü Bey'i Tahran'a gitmesi için görevlendirmiş ve taraflar arasında bir anlaşmazlık durumunda Ankara'nın Şah'ın hakemliğini kabul ettiğini belirtmiştir. Ankara, Tevfik Rüştü Bey'i Tahran'a göndermekle, sınır sorununun çözümüne ne kadar önem verdiğini de ortaya koymuş oluyordu.^[92]

Türk heyetinin 17 Ocak 1932'de Tahran'a ulaşmasından sonra sınırın tespitiyle ilgili bazı görüş ayrılıkları da^[93] Tevfik Rüştü Bey'in ve Furugi Han'ın çabalarıyla bir çözüme kavuşturularak, 23 Ocak 1932'de iki antlaşma imzalanmıştır. Bunlardan birincisi *Türkiye-İran Hudut Hattının Tayinine Dair İtilafname*^[94] (Türkiye-İran Sınır Anlaşması), diğeri ise *Türkiye ile İran Arasında Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakem Muahedenamesi*'dir.^[95] Bu anlaşmalarla birlikte, Türkiye, Ağrı Dağı'nın tamamını (yani Küçük Ağrı'nın kendisine ait olmayan kısmını da) alması karşılığında, Kotur ve Bazirgan yakınında bulunan iki toprak parçasını İran'a vermeyi kabul etmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Cumhuriyet döneminin önemli isyanlarından olan Ağrı İsyanı, bir yandan ülke içinde huzursuzluk ve güvensizliğe neden olurken, diğeri yandan isyancı Kürt aşiretlerinin İran'dan destek alıyor olması da Türkiye ile İran arasında dozu giderek artan gerilimlere ve nihayet bir krize neden olmuştur. Türkiye, 1930'lara

[92] Gerece, *Siyasi Hatıralarım-I: İran (1930-1934)*, s. 199-206.

[93] Sınır konusunda yapılacak antlaşmaya son şekli verilirken, stratejik öneme sahip küçük bir tepenin kimde kalacağı konusunda teknik heyetler arasında bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Bunun üzerine Türk heyetinde yer alan Binbaşı Neşet Bey, durumdan Hüseyin Bey'i haberdar ederek müdahil olmasını istemiştir. Hüseyin Bey'in İran heyetini ikna edememesi üzerine Tevfik Rüştü Bey de devreye girmiş, ancak İran heyeti ikna edilememiştir. Bunun üzerine Tevfik Rüştü Bey, Atatürk'ten almış olduğu direktif doğrultusunda hareket ederek "...Görüyorsunuz ki bu işi bizler halledemeyeceğiz. Ben, Şah Hazretlerinin hakemliğini hükümetim namına kabul ediyorum." demiştir. Türk heyetinin bu manevrasına karşısında oldukça şaşırarak İran heyeti başkanı Furugi Han konuyu "...Şah Hazretlerine arz edeyim." demekten başka çare bulamamıştır. Konuyla ilgili olarak Rıza Şah'a bilgi veren heyette yer alan İranlı General Arfa'ya Şah'ın söyledikleri oldukça dikkat çekicidir. Şah Rıza Pehlevi Han, "Beni anlamıyorsunuz. Önemli olan şu veya bu tepe değil; Türkiye ile olan sınır problemimizin bir an önce ve ilelebet çözümlenmesidir. İki ülke arasında geçmişten gelen ve daima düşmanlarımızın işine yarayan uyumsuzluklar son bulmalı ve Türkiye ile İran arasında karşılıklı çıkarlarımıza dayalı samimi bir dostluk kurulmalı. Eğer biz birleşir ve ittifak edersek kimseden korkmam." diyerek İran heyetinin Türk heyetinin teklifini kabul etmelerini emretmiştir. Bkz. Gerece, *Siyasi Hatıralarım-I: İran (1930-1934)*, s. 207. Şah'ın bu tutumuyla ilgili olarak Tevfik Rüştü Bey de, Şah'a konuyu arz eden İran heyeti uzmanlarına, Şah konunun neden halledilemediğini sorduğunda, uzmanların ilerde Türkiye ile çıkabilecek bir ihtilafa burasının İran açısından stratejik bir savunma noktası oluşturacağını söylediklerini; buna karşılık Şah'ın da "...Meseleyi bu noktadan düşünmeyiniz. Türkiye ile İran hiçbir vakit silahlı bir ihtilafa girmeyecektir." dediğini belirtmektedir. Bkz. Sabahattin Özel, *Atatürk ve Atatürkçülük*, Derin Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 217-218.

[94] Antlaşmanın metni için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 430-432.

[95] Antlaşmanın metni için bkz. T. C. Kültür Bakanlığı, *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge)*, s. 525-531.

gelineye kadar Türkiye–İran sınırındaki Kürt aşiretlerinin suç teşkil eden faaliyetleri konusunda İrandan beklediği desteği alamadığı gibi; isyancılara karşı yürütülen askeri harekâtlar sırasında da isyancıların İran’ın fiili denetiminde olan Küçük Ağrı Dağı’nın İran tarafına kaçmaları ve İran’ın bu konudaki eylemsizliği, harekâtlardan beklenen neticenin elde edilmesine engel olmuştur. Diğer taraftan, Türkiye, bu soruna diplomatik yollardan çözüm bulabilmek için İran’la çeşitli tarihlere antlaşma ve protokoller akdetmiş olmasına rağmen de istediği sonucu elde edememiştir.

Haziran 1927’de özellikle Ağrı bölgesindeki asilere karşı bir tedip harekâtı düzenlenmesine rağmen, isyancıların büyük çoğunluğu yine İran’a kaçmıştır. Bu tür tedip harekâtları, isyancıları tam anlamıyla etkisiz hale getirebilmek için sınır istihbaratına ve İran’ın desteğine mutlak surette gereksinim olduğunu her defasında ortaya koymuştur. Aslında, Türkiye öteden beri, bölgede askeri operasyonlar yaparken İran’ı isyancılara karşı daha etkili önlemler almak konusunda uyardıyordu. Bu bağlamda, Ağrı İsyanı’nın kontrol altına alınması bakımından 1926 tarihli antlaşma büyük önem taşımasına rağmen, antlaşma hükümlerinin uygulanması konusunda İran’ın gevşek sayılabilecek tutumu, ilişkilerdeki gerginliği yeniden arttırmıştır. Türkiye’nin somut talepleri, sınırın isyancılara kapatılması, askeri harekâtlar sırasında kaçıp kurtulan isyancıların İran’a sığınmalarının önlenmesi ve ortak sınırın yapılacak bir antlaşma yoluyla tespiti noktalarında toplanıyordu. Gerek 1926 tarihli antlaşma gerekse bu antlaşmaya ek olarak imzalanan 1928 tarihli protokol sınır güvenliği konusunda iki ülkeye de karşılıklı yükümlülükler getirmesine rağmen, İran’ın isyancılara karşı tutumunda Türkiye lehine bir değişim yaşanmamıştır. Öte yandan, o yıllarda Türkiye ile İran arasında sınırdaki Kürt aşiretlerinin yarattığı asayiş sorunlarının yanında, bir de Osmanlı İmparatorluğu’nda kalma bir sınır problemi de mevcuttu. Bu sınır problemi ise 1913 tarihli *İstanbul Protokolü*’yle Küçük Ağrı Dağı’nın İran sınırları içerisinde kalan bölümünde düğümlenmekteydi. Küçük Ağrı Dağı, isyancıların Türkiye’de eylem yaptıktan sonra, rahatlıkla sınırı geçerek kendilerini güvene aldıkları bir bölgeydi. Gerek dağın bu özelliği, gerek İran’ın sınır güvenliği konusunda gevşek davranması, gerekse 1913 tarihli *İstanbul Protokolü*’nün Osmanlı İmparatorluğu döneminde meclisin onay işlemine girmemiş olması, Türkiye’yi hem isyancılar konusunda hem de yeni sınırın tespiti noktasında ortak düşünmeye itmiştir. Bu çerçevede 1929 yılı sonunda Türkiye’nin karar alıcıları oluşturdukları zorlayıcı diplomasi stratejisi çerçevesinde, hem Ağrı İsyanı’nı kesin bir şekilde sonlandırmak, hem de Türk–İran sınırını kesin bir şekilde tespit etmek noktasında İran’ı müzakere masasına çekmeyi hedeflemiştir. Diğer bir deyişle, Türkiye’nin izleye-

ceği zorlayıcı diplomasi, askeri harekâtlar sırasında kaçıp kurtulan isyancıların İran'a sığınmaya mecbur edilmeleri ve bunun ortaya çıkardığı fiili durumdan istifade ederek, ortak sınırın yapılacak bir antlaşma yoluyla tespiti noktalarında toplanıyordu.

Bu hedefler doğrultusunda Türkiye İran'a karşı uygulayacağı zorlayıcı diplomaside "baskıyı aşamalı arttırma" stratejisi türünden bir hareket tarzını benimsemekle birlikte, gerginliğin krize evrildiği aşamaya doğru verilen notalarla da *zımni ultimatom* stratejisinin de İran'a karşı başarıyla kullanıldığı görülmüştür. 1930 yılının Haziran, Temmuz, Ağustos ve nihayet ana askeri harekâtın gerçekleştirileceği Eylül ayları boyunca, Türk hükümetinin İran'a karşı başarılı bir *tırmandırma siyaseti* izleyerek askeri ve diplomatik eylemlerle kararlılığını ortaya koyduğu, basın ve kamuoyunda da bu konunun oldukça yüksek bir duyarlılıkla işlendiği görülmektedir. Karşılıklı nota teatilerinin, sertleşmelerin yaşandığı bu süreçte, Türkiye bir yandan İran üzerinde *baskıyı aşamalı arttırma* olarak niteleyebileceğimiz türden bir zorlayıcı diplomasi stratejisini uygulayarak İran üzerinde etki yaratmaya ve baskı kurmaya çalışırken; diğer yandan, Türk askerlerinin İran topraklarında da harekâtı sürdürebilmesi ve ortak sınırın bir anlaşma zemininde çözüme kavuşturulması için görüşmeler yoluyla sonuç elde etmeye çalışmıştır. (Bkz. Tablo 2) Bu çerçevede, 1930 Haziran'ından 1930 Eylül'ünün ortasına kadar Türkiye uygulamakta olduğu zorlayıcı diplomasi stratejisinin esas hedefi olan Küçük Ağrı Dağı'nı işgal edebilmek için, yürüttüğü harekâtlarla isyancıları İran sınırına doğru sürerek, İran'a sığınmak mecburiyetinde bırakmıştır. Böylelikle, isyancıların İran'a doğru kaçmaya başlamasıyla birlikte Türkiye-İran sınırında askeri açıdan fiili bir durum yaratılarak zorlayıcı diplomasinin tam anlamıyla devreye sokulması söz konusu olmuştur. Diğer bir deyişle, daha önce gerçekleştirilen askeri harekâtlardan farklı olarak, kesin sonuca ulaşmada askeri ve diplomatik açıdan iki ülke arasında ciddi bir "kriz" durumunun oluşması/yaratılması söz konusu olmuştur.

Fiilen İran'ın denetiminde olan ama egemenliğinin kimde olduğu hukuken tartışmalı Küçük Ağrı Dağı'nın İran tarafına kaçan isyancıları tamamen etkisiz hale getirmek için Türkiye buraya belli ölçülerde girerek, harekâtın selameti ve ortak sınırın tespiti noktasında güçlü bir pozisyon elde etmeye çalışmıştır. Diğer bir deyişle, krizin bu aşamasında Türkiye *dene ve gör* olarak niteleyebileceğimiz bir zorlayıcı diplomasi stratejisini de uygulamaya koymuştur. (Bkz. Tablo 2) İsyancılara karşı harekete de geçmede isteksiz olan İran ise, ortak harekâta da yanaşmayarak, bir anlamda Türkiye'ye istediği fırsatı vermiştir. Şüphesiz, Türkiye'nin bu sonucu elde etmesinde, gerçekleştirdiği büyükelçi değişimi, kamuoyunda ve basında ya-

ratılan hava, gittikçe sertleşen notalaşmaların büyük rolü olmuştur. Türkiye'nin karar alıcıları, ordunun gücünü diplomasinin arkasına sürerek adeta “kadife eldiven içindeki demir bir yumruk” gibi bu gücü İran'a göstermeye çalışmışlardır. Sonuç olarak, 1930 Eylül'ünün ilk haftası içerisinde isyancılara karşı başlatılan ana askeri harekâtla, Küçük Ağrı Dağı ve Aybey Dağları işgal edilerek, isyancıların geri çekilme yolları ve bölgeleri kapatılmış ve dört yıldır süren Ağrı İsyanı sona erdirilmiştir.

Hedef Devlet	İran
İstemler	<ul style="list-style-type: none"> ▪ İsyancılara destek verilmemesi ▪ 1913 tarihli İstanbul Protokolü onaylanmadığı için Türkiye-İran sınırının yeniden saptanması
Uygulanan Zorlayıcı Diplomasi Stratejileri	<ul style="list-style-type: none"> ▪ “Zımnî ultiimatom” ▪ “Baskıyı aşamalı arttırma” ▪ “Dene ve gör”
Askeri Etki Araçlarının Kullanım Biçimi ve Düzeyi	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Güç kullanma tehdidi ▪ Çatışmaya varmayan sınırlı güç kullanımı (Tartışmalı sınırın geçilmesi ve işgal edilmesi/ kontrol altına alınması)
Türkiye'nin Ulusal Çıkar Matrisinde Öne Çıkan Unsurlar	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Güvenlik endişesi ▪ Egemenlik iddiası

Tablo 2: Türkiye-İran Krizi'nde (1930) Türkiye'nin Zorlayıcı Diplomasinin Parametreleri

Harekât bu şekilde son bulurken, Küçük Ağrı Dağı ve Aybey Dağları'nın Türk askerleri tarafından işgaliyle İran'la yaşanmakta olan sınır uyuşmazlığında da fiili bir durum yaratılmıştır. Bu fiili durum, Türkiye'nin baskısı ve kararlılığı sonucu İran tarafından da kerhen kabul edilmiştir. Zira, Tahran Büyükelçisi Hüsrev Bey de askeri harekâtın bir gereği olarak, Türk askerlerinin Aybey Dağları'na kadar ilerleyip bu hattı (ve dolayısıyla Küçük Ağrı Dağı'nı) işgale mecbur olduğunu ve bu işgal sayesinde, İran tarafının da Türk karargâhıyla temasa geçmek ve kaçan isyancıları gözaltına almak suretiyle bir nevi müşterek harekâta razı edildiğine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, işgal durumunun sınır güvenliğini tam

anlamıyla sağlamak için askeri bir gereklilik olarak sürdürüldüğünü söylemek mümkünse de; bu işgalin, yeni sınırın tespiti noktasında İran'la yapılacak olan müzakerelerde Türkiye'nin elini güçlendirmiş olduğu da bir gerçektir. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin gerek harekât öncesinde, gerek harekât sırasında büyük bir kararlılıkla uyguladığı zorlayıcı diplomasisi, bu diplomasinin siyasi, hukuki ve askeri hedeflerinin tam olarak elde edileceği 1932 tarihli yeni sınır antlaşması yapıncaya kadar devam edecektir. Nihayet bu antlaşmayla birlikte, Türkiye, Ağrı Dağı'nın tamamını (yani Küçük Ağrı'nın kendisine ait olmayan kısmını) alması karşılığında, Kotur ve Bazirgan yakınında bulunan iki toprak parçasını İran'a vermeyi kabul etmiştir. Böylelikle Türkiye uyguladığı zorlayıcı diplomasi sayesinde hem isyancıların İrandan aldığı desteğin kesilmesi noktasında hem de Türk-İran sınır sorununun çözümünde kesin bir sonuç elde ederken, diğer taraftan sınır güvenliğini sağlamak noktasında da gerçekleştirdiği toprak değişimiyle önemli bir avantaj elde etmiştir.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- AYBARS, Ergün, **Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.
- BULUT, Faik, **Devletin Gözüyle Türkiye’de Kürt İsyanları**, Yön Yayıncılık İstanbul, 1991.
- ÇAY, M. Abdulhaluk, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Turan Kültür Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
- GEREDE, Hüsrev, **Siyasi Hatıralarım-I: İran (1930-1934)**, Vakıf Basımevi, İstanbul, 1952.
- ÖZEL, Sabahattin, **Atatürk ve Atatürkçülük**, Derin Yayınevi, İstanbul, 2006.
- PAŞA, İhsan Nuri, **Ağrı Dağı İsyanı**, 2. bs., Med Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- SARAY, Mehmet, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
- SOYSAL, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, C. I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- ŞİMŞİR, Bilal N., **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.
- ŞİMŞİR, Bilal N., **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.
- ŞİMŞİR, Bilal N., **İngiliz Belgeleriyle Türkiye’de Kürt Sorunu (1924-1938)**, 2. bs., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975.
- T. C. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları**, C. I, II, III, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.
- T. C. KÜLTÜR BAKANLIĞI, **Atatürk’ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge)**, C. II, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

MAKALELER

- AKDEVELİOĞLU, Atay ve KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, “Ortadoğu’yla İlişkiler (1923-1939)”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. I (1919-1980), 12. bs., Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 357-369.
- ANBARCIOĞLU, Meliha, “Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İran’da Reformlar”, *Doğu Dilleri Dergisi*, C. 3, Sayı: 4 (1983), s. 5-38.
- ARAR, İsmail, “Atatürk’ün Günümüz Olaylarına da Işık Tutan Bazı Konuşmaları”, *Belleten*, C. 45/1, Sayı: 177 (Ocak 1981), s. 5-26.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, “Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)”, *Avrasya Dosyası*, C. 5, Sayı: 3 (Sonbahar 1999), s. 148-175.
- DAĞI, Zeynep “Diplomasi: Çatışmanın ve İşbirliğinin Dili”, **Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-Devlet’ten Küreselleşmeye**, Der. Zeynep Dağı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 287-353.

DEĞERLİ, Esra Sarıkoyuncu, “Ağrı İsyanlarında Yabancı Parmağı (1926-1930)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 22 (Aralık 2008), s. 1-22.

GEORGE, Alexander L., “Coercive Diplomacy”, **The Use of Force: Military Power and International Politics**, 6th ed., Ed. by. Robert J. Art, Kenneth N. Waltz, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., Lanham, 2004, pp. 70-76.

GÖNLÜBOL, Mehmet ve SAR, Cem, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. bs., Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 3-133.

KUTLAY, Naci, “Kürt Milliyetçiliğinin Son Yüzyılı (1920-1970), Cumhuriyet ve Kürtler”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 160 (Nisan 2007), s. 26-33.

OLSON, Robert, “The Kurdish Rebellions of Sheikh Said (1925), Mt. Ararat (1930), and Dersim (1937-8): Their Impact on the Development of the Turkish Air Force and on Kurdish and Turkish Nationalism”, *Die Welt des Islams*, Vol. 40, No: 1 (2000), pp. 67-94.

ÖZGİRAY, Ahmet, “İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Ed. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 297-309.

RESMÎ YAYINLAR

Düstur, Tertip 3, C. 7.

Resmi Gazete, Sayı: 8692, Tarih: 29.12.1929

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 25, Devre II, İctima Senesi: III, Yüzbeşinci İctima, 22.05.1926.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 27, Devre: II, İctima Senesi: IV, Sekizinci İctima, 22.11.1926.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 33, Devre: II, İctima Senesi: IV, Yetmiş Yedinci İnikat, 19.06.1927.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 5, Devre: III, İctima Senesi: I, 9. İnikat, 29.11.1928.

GAZETELER VE DİĞER YAYINLAR

NADİ, Yunus, “Şarktaki Hadise ve İran”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1930.

SADIK, Necmeddin, “Tehlikeli Bir Komşu Kapısı”, *Akşam*, 7 Temmuz 1930.

“Ağrı Dağı Üzerindeki Askeri Harekâtımız”, *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1930.

“Ağrı Hadisesi'nin Aslı Nedir?”, *Vakit*, 29 Haziran 1930.

“Ağrı Harekâtı Başlıyor”, *Milliyet*, 30 Ağustos 1930.

“İran Bize Dost mu, Düşman mı?”, *Vakit*, 5 Temmuz 1930.

“İran Hududu Tashih Edilmelidir”, *Milliyet*, 31 Temmuz 1930.

“İran Hükümetine Bir Nota Verdik”, *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1930.

“Mesele Adi Bir Şekavet Olmaktan Çıkmış, Siyasi Bir Renk Almıştır”, *Vakit*, 5 Temmuz 1930.

“Şark Hududumuza Tecavüzde Bulunan Şakiler”, *Milliyet*, 1 Temmuz 1930.

“Tenkil Harekâtı Başladı”, *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1930.

Akşam, 24 Temmuz 1930.

Cumhuriyet, 23 Temmuz 1930.

Milliyet, 3 Temmuz 1930.

Milliyet, 11 Ağustos 1930.

Milliyet, 19 Ağustos 1930.

Milliyet, 20 Ağustos 1930.

Vakit, 29 Temmuz 1930.

Vakit, 13 Ağustos 1930.

Vakit, 23 Ağustos 1930.

(Çevrimiçi) http://www.igdir.gov.tr/default_B0.aspx?content=134, 5 Ağustos 2010.

Türkiye'deki Terörün- Misyonerliğin Nedenleri ve Buna Yunanistan'ın etkileri (Pontuşçuluk Ve Patriklik)

Prof. Dr. Münir ATALAR
Emekli Öğretim Üyesi / Tokat

Terörizm, siyasal, dinsel ve ekonomik hedeflere ulaşmak amacıyla savunmasız ve suçsuz sivillere; resmî, yerel ve genel yönetimlere yönelik baskı, yıldırma ve her türlü şiddet içeren yolun kullanımınıdır. Terör uygulayan organize gruplara terör örgütü; terör uygulayan şahıslara ise terörist denir.

Türkçe'ye Fransızca "terreur" sözcüğünden geçmiş olan terör sözcüğü Latince kökenlidir. Latince sözcüğün anlamı "korkudan titremek" veya "titremeye sebep olma" dır.

Fransızca Petit Robert sözlüğünde "bir toplumda bir grubun, halkın direnişini kırmak için yarattığı ortak korku" olarak tanımlanır. Oxford İngilizce Sözlük'te "genellikle siyasal nedenlerle, halkın gözünü korkutmak ve halkı yıldırma için dehşet ögesini kullanmak" olarak tanımlanır. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde, "yıldırma, cana kıyma ve malı yakıp yıkma, korkutma, tedhiş" olarak tanımlanır.

Literatürde terör sözcüğü bazen şiddet veya siyasal şiddet kavramlarıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Türkiye'de yıllarca teröre karşılık olarak anarşi sözcüğü kullanılmış, son yıllarda bu sözcük terk edilerek "terör" sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır. "Anarşi" sözcüğü Oxford İngilizce Sözlük'te "otorite yoksunluğundan veya otoritenin ve diğer yönetim mekanizmalarının tanınmamasından doğan düzensizlik durumu" olarak tanımlanmıştır.

Arapça kökenli tedhiş sözcüğü de zaman zaman terör anlamında kullanılır. Tedhiş sözcüğü "korku salma, yıldırma" anlamlarına gelir.

Terörün maddî kaynakları şunlardır: Dış yardımlar, uyuşturucu ticareti, insan kaçakçılığı, büyük çaplı soygunlar, haraçlar, zorunlu bağışlar, bağışlar, diğer her türlü kaçakçılık ve diğer gönüllü katkılar.

Terör örgütleri listelerine gelince: En çok bilinen listeler ABD, AB ve İngiltere tarafından yayınlanmış olanlardır. Türkiye ile ilgili olarak PKK ve DHKP-C bu listelerde yer almıştır. ASALA bu listelerde yer almaz. Rusya gibi bazı ülkelerce PKK terörist örgüt olarak tanınmamaktadır.

Emniyet Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı "Türkiye'de hâlen faaliyetlerine devam eden başlıca terör örgütlerinden bazıları şunlardır: Devrimci Halk Kurtuluş Partisi/ Cephesi (DHKP/C), PKK/KONGRA-GEL (Kürdistan Halk Kongresi-KHK), Hizbullah, İslamî büyük Doğu Akıncılar Cephesi (İBDA/C)

Genelkurmay Başkanlığı ev sahipliğinde ve Terörizmle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi'nin planlı faaliyetleri kapsamında düzenlenen Uluslar arası Sempozyum'da Genelkurmay Eski Başkanı Sayın Orgeneral Hilmi Özkök'ün açılış konuşmalarından konumuzu tamamlayıcı bazı kısımları buraya almakta yarar umuyoruz: "Terörizm, hesaplı ve siyasal amaçlı bir şiddet biçimidir. Amacı, eylemlerinden kitlelerin etkilenmesini sağlamaktır. Terörist için cinayet amaç değil araçtır; dahası, terörist için eylem eylemin yapıldığı yerden bölgeye, bölgeden dünyaya yayılan çirkin bir mesajdır. Bize düşen bu çirkin mesajı besleyen nedenleri doğru analiz edip gerekli cevabı vermek ve verilmek istenen mesajların dağıtımının durdurulmasını sağlamaktır. Bu husus terörle mücadelede çok önemlidir.

Terörizm bir ülke ya da bölgeye ait bir sorun olmaktan çıkmış ve küresel bir boyut kazanmıştır. Hiçbir ülke kendi sınırlarının güvenliğine, meşru müdafaa hakkına ya da küresel ekonomideki payına güvenmemelidir. Hiçbir ulus dünyadaki terörizmle savaşı kendi başına kazanabileceğini de düşünmemelidir. Ulusal savunma ve mukabele kabiliyeti terörle mücadele açısından çok önemlidir; ancak sadece bunlar yeterli sayılamaz. Diğer ülke ya da kültürlerle yönelik tehditleri göz ardı ederek sadece kendine yönelik terörizmi yenmeye çalışan hiçbir ulus ya da kültürün kesin bir başarısı söz konusu olamaz.

Terörle mücadele de yapılacak iş birliği için Birleşmiş Milletler gibi küresel örgütlenmelerin ya da Nato ve Avrupa Birliği gibi bölgesel kuruluşların önemli görev ve sorumlulukları olduğu kesindir.

Bu kapsamda uluslar arası platformlarda bilgi ve istihbarat paylaşımının sağlanacağı yeni yapılanmaların oluşturulması ve bu yapılar arasında yüksek seviyeli bir iletişimin kurulması kaçınılmazdır.

Bugün terör adeta bir istihdam alanı olmuştur. Teröristler ise, idealleri yerine maddi koşullarla terör örgütlerine bağlanan, ücretleri ve sosyal hakları terör örgütü tarafından sağlanan işçilere dönüşmüştür. Terörün kurumsallaşmasına giden bu

dönüşüm tehlikelidir. Terör örgütleri işsizlik oranının yüksek olduğu derin iktisadi sorunların yaşandığı bölgelerde kendilerine eleman bulma sıkıntısı çekmezler. Teröristin bu sayede bir kimliğe kavuştuğunu algılaması ise onu motive edici bir olgudur.

Yoksulluk, ümitsizlik ve çaresizlik içinde kıvranan ve içinde bulunduğu trajediden müreffeh toplumları sorumlu tutan geniş kitlelerin ıstırapı devam ettiği müddetçe terörizmin kaynaklarının bütünüyle kurutulması zordur. Keza terörizmin kaynağının kültür mü, inanç mı yoksa geçmişte yaşananların acısını çeken insanların yaşadığı coğrafya mı olduğu doğru tespit edilmedikçe terörist eylemlerin daha da hız kazanması önlenemez. Bu bağlamda zengin bölgelerle fakir bölgeler arasında giderek derinleşmekte olan yapısal sorunlara daha somut çözümler getirilmesi gerekmektedir.

Terörist gurupların mali kaynaklarının kurutulmasına yönelik ortak projeler geliştirilmesi de önem arz etmektedir. Terör örgütleri, PKK/KONGRA-GEL örneğinde olduğu gibi uyuşturucu, insan kaçakçılığı, gasp, dolandırıcılık, haraç gibi, yasa dışı yollarla olduğu gibi; paravan şirket, dernek ve vakıflar aracılığıyla, yasal kılıflar altında ticaret ve bağış gibi yollarla kaynak temin edebilmektedir.

Terörle mücadele sadece devlet organlarıyla yürütülecek bir çalışma değildir. Medya ve toplumun geniş katmanlarının yürütülen faaliyetlerinin kazandırılması ve aydınlatılması gerekmektedir. Teröre hizmet eden her ulus ve her birey başka ulus ve bireylere zarar verebilir ve bundan güçlendiğini düşünebilir. Ama tarih, terörün beslenebilecek en nankör evlat olduğunun örnekleriyle doludur. Nankörlüğü, eninde sonunda kendisini besleyeni vurup yok etmesinden gelir. Bu hep böyle olmuştur, başka türlü olmasını bekleyenler hayati bir yanığı içindedir(Küresel Terörizm,23-24 Mart 2006,Ankara,s.X-XV).

Terörle mücadele konusundaki başarı, ulusların ve devletler arası çıkar çatışmalarının üzerinde ortak bir anlayış ve müştereklik kültürünün oluşturulmasına bağlıdır PKK/KONGRA-GEL terör örgütünün başlangıçtaki amacı; silahlı propagandayöntemiyle önce Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde Marksist-Leninist bağımsız bir Kürdistan devleti kurmak, müteakiben İran, Irak ve Suriye'de tesis edilecek Kürt devletleri ile birleşerek "Bağımsız-Birleşik Kürdistan" nihai hedefine ulaşmaktır.

PKK/KONGRA-GEL terör örgütünün hedefi ise, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü, birlik ve beraberliğini, anayasa ile belirtilen parlamenter düzenini, temel hak ve özgürlüklerini ortadan kaldırmaktır ayrıca Türkiye'de binlerce yıldır birlikte yaşayan insanlardan bir kısmını, halkın ayrı bir kimliğe sahip oldukları iddiası ile özerklik veya federatif bir yönetim sistemiyle ayrı bir toprak, ayrı bir bayrak altında toplanmasını sağlamak suretiyle ülkeyi bölmek ve parçalamaktır.

Bölücü terör örgütü; bu hedefe ulaşabilmek için, dünyadaki siyasî, ekonomik ve sosyal gelişmelerle, günün yükselen değerlerine paralel olarak ve dünya kamuoyunun meylettiği eğilimleri dikkate alarak; hem ideolojisini hem de mücadele yöntemini zaman zaman değiştirmiştir. Bu kapsamda; başlangıçta Marksist-Leninist ideolojiyi esas alan terör örgütü zaman içinde gelişimini sürdürmek ve etki alanını artırmak üzere; dinî konuları istismar edici girişimlerde bulunmuş, Kürt milliyetçiliği fikrini savunarak ırkçı bir görüntü çizmiştir. Uyuşturucu madde ve silah kaçakçılığı başta olmak üzere, her türlü kaçakçılık ve yasa dışı faaliyetler içinde yer almış ve bu tip oluşumlarla bütünleşmeye çalışmıştır. Türkiye üzerinde emelleri ve menfaatleri olan bütün dış odaklar ile devlet ve millet çıkarlarını ve hayatiyetini kasteden kimi düşman unsurlarla müttefik haline gelmiş ve gelmeye devam etmektedir.

Bu gelişmelere paralel olarak örgütün aşamalı hedef stratejisinde de değişiklikler olmuştur. Bu stratejide ilk aşamada; insan hakları, demokratikleşme, siyasî çözüm gibi kavramlar istismar edilerek sosyal ve kültürel bazı hakların temin edilmesi, ikinci aşamada; yurt içi ve yurt dışında kurtarılmış bölgeler ihdas edilmesi, üçüncü aşamada; Türkiye ve Kuzey Irak'taki bazı bölgelerin bir federasyon altında birleştirilmesi ve bağımsız bir devlet kurulması ve ileri aşamalarda İran ve Suriye mücavir sahalarına el atmayı hedeflemiştir.

Ülkemiz, 1960'lardan günümüze plânlı, programlı ve örgütlü bir terörizmin ve de misyonerlik faaliyetlerinin hedef ülkesi konumunda bulunmaktadır. Bu çerçevede, iç güvenliğimizi ve huzurumuzu bozarak demokratik devlet düzenimizi yıkmak için sahneye önce Marksist-Leninist terör örgütleri çıkmış ve buna paralel olarak sağ terör örgütlerinin faaliyetleri gelişmiştir. Bu örgütler yaygın şiddet eylemlerine girerek insanlarımızı sağ-sol kamplarına bölüp, kardeşi kardeşe kırdırarak ülkemizi kan gölüne çevirmek istemişlerdir.

İçeride bu mücadeleler sürerken, dışarıda ise Ermeni terör örgütleri (ASALA, ARA: Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu, Ermenistan Devrim Ordusu gibi) ortaya çıkarak, Türk milletini uydurma bir soykırımla suçlayıp diplomatlarımızı öldürmüş, kuruluşlarımızı bombalamıştır.

Ermeni terör örgütleri sahneden çekilince, bu kez sözde Kürtler için savaştığını iddia eden Marksist orijinli terör örgütü PKK sahneye çıkmıştır. Bu süreçte misyonerlerde çok etkin rol üstlenmişlerdir.

1990'lı yıllarda ise dinî değerlerimizi istismar eden, dinî inançları kendi şiddet eylemleri ile özdeşleştirmeye çalışan terör hareketleri ortaya çıkmıştır.

Bu süreç içerisinde ülkemizde faaliyet yürüten terör örgütleri, maddî ve ma-

nevî desteği iç ve dış mihraklardan sağlarken, insan kaynağı olarak geleceğimizin teminatı olan gençlerimizi kullanmış ve kullanmaktadırlar.^[1]

Bu çerçevede, gençlerimizi terör ve misyoner örgütlerinin eleman kazanma faaliyetlerine karşı koruyabilmek amacıyla ailelerin, öğretmenlerin, medyanın ve güvenlik güçlerinin bilgi ihtiyacının karşılanmasına büyük gereksinim vardır. Bu ihtiyacın giderilmesi, bu konudaki yayınlarımızdaki boşluğun doldurulmasıyla mümkün olabilecektir. Biz de bu bağlamda bu yazımızı ele alıyoruz.

Siyasal şiddet ve terör, hâlen demokrasileri tehdit etmeye devam etmektedir. Bunda, özellikle siyasal terörün tanımı ve bu tanım doğrultusunda alınması gerekli hukuki ve siyasi önlemler üzerinde uluslararası bir uzlaşmaya varılamaması en önemli rolü oynamaktadır. Bugün bile, demokratik bir devletin “terörist” olarak nitelendirdiği bir terör örgütünü, diğer demokratik bir devlet, “bağımsızlık” veya “hürriyet savaşçısı” olarak niteleyebilmekte ve himaye etmektedir. Bu sebeptir ki, demokratik devletler, bu mücadeleyi tek başına sürdürmeye çalışırken, hem ülke içinde hem de uluslararası alanda ciddi sıkıntılar yaşamaktadır.^[2]

Demokrasi, siyasal sistemler içerisinde en çok hayranlık uyandıran olmasına rağmen, belki de korunması ve yaşatılması en zor olanıdır. Gerçekten hükümet sistemleri içinde sadece demokratik hükümet en az zorlamaya, buna karşılık, en çok rızaya dayanan sistemdir. Bu sebeple, demokratik hükümetin kuvvet kullanması sınırlıdır. Öte yandan, siyasal şiddetin üstesinden gelinmesi belli ölçüde kuvvet kullanılmasına bağlıdır. İşte demokrasinin güçlüğü bu noktadan başlar. Hem siyasal şiddetin önlenmesini, hem de rejimin istikrarının korunmasını uzlaştırmak pek kolay başarılabilir bir iş değildir.

Demokratik rejimleri istikrarsızlığa düşürerek, en azından otoriter bir siyasal sisteme dönüştürmek amacını güden terörizm, bu amacına ulaşmak üzere bazı ülkelerce desteklenmekte veya terör örgütü militanları açıkça korunmaktadır, işte tam burada, maalesef milletlerarası terörizm devreye girmektedir. Siyasal şiddet ve terörist hücumlara muhatap olan demokrasi, rejimde bir değişme veya en azından gerileme olmaksızın bu hücumlardan korunmasını bilmeli ve başarmalıdır. İşin zor olan yönü de işte burasıdır. Gene, ihtilalci siyasal terör, ideolojik çehresi belirsiz olsa bile, dinî ve etnik ayrılıkçılıktan kaynaklanarak, hareket ederek ülkenin bütünlüğünü bozmayı hedef alır.^[3]

[1] Necati Alkan, “Gençlik ve Terörizm, Terör Örgütlerinin Gençliği Kazanmada Kullandığı Yöntemler, Ankara 2002, Takdim Kısmı’ndan.

[2] Hayati Hazır, Şiddet ve Terörizm, Ankara, 2001, “Önsöz”den.

[3] H.Hazır, a.g.e., s.2-4

Hıristiyan dünyasında siyasi platformda ön saflara geçmek isteyen Ermeni Kilisesi, bütün tarihi boyunca terör atmosferini yaratmış ve Büyük Ermenistan'ı yaratabilmek için terörist faaliyetlere karşı sessiz kalarak, Ermeni teröristlerin eylemlerini açık veya zımnen desteklemiştir.

Ermeni Kiliseleri ile, partilerinin ve yöneticilerinin yıkıcı faaliyetlerinden, bütün Ermenileri sorumlu tutmak, aslında bir duygusallık olabilir. Yurt içinde ve yurt dışındaki birçok ülkede azınlık statüsünde yaşayan, akl-ı selim, sağduyu sahibi Ermenilerin varlığı bilinmektedir. Tahriklere kapılmadan, barıştan yana ve uzlaşmacı davranmak, komşuluk ilişkilerini, XXI. yüzyıl anlayışı ile sergilemek en akıllıca bir yol olarak görünmektedir.^[4]

“Bugün demokrasiyi tehdit eden en ciddi gelişme etnik, din, dil ve ırk bölünmelerine dayanan alt kültür şiddetidir. Etnik bölünmeler, asimilasyon veya baskı yoluyla ortadan kaldırılamayacağına göre, bunların toplum barışını ve rejimi tehdit etmelerinin önlenmesi ve değişik gurupların bir arada yaşamalarının yolları bulunmalıdır. Önerilen bir alternatif çözüm federalizmdir. Fakat Yugoslavya'da gözlemlendiği gibi, etnik bölünmelerin çok derin olduğu toplumlarda demokrasinin yaşama şansı yoktur. Yine, eğer hürriyet korunup, yaşatılmazsa demokrasinin yaşaması da imkânsız olacaktır. Irkçı politikaların açık veya kapalı desteklenmesi ise, ihtilalci siyasal şiddeti teşvik edici niteliktedir.”^[5]

Terörizm, yalnızca bir güvenlik sorunu değildir. Aynı zamanda, ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal ve eğitim sisteminden kaynaklanan nedenleri vardır.

“Türkiye’de Terörün Nedenleri ve Buna Yunanistan’ın Etkileri -Pontuşçuluk ve Patriklik”^[6] başlıklı makalemize geçmeden önce, bu giriş kısmını Büyük Atatürk’ün şu sözüyle kapatmak istiyoruz: *“Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize görecekleri öğrenimin sınırı ne olursa olsun, ilk önce, her şeyden önce, Türkiye’nin bağımsızlığına, kendi (manevi) benliğine, milli geleneklere düşman olan bütün unsurlarla mücadele etme gereği öğretilmelidir.”*

Bu bilgilerden sonra, Pontus’un kelime anlamı, tarihçesi gibi konulara değinmek istiyorum.

Atatürk Araştırma Merkezi’nin;1999’da yayınladığı Pontus Meselesi ve Yunanistan’ın Politikası(Makaleler) isimli kitap,”Kendilerini mazlum halk olarak (görmeye)ve göstermeye çalışanların;dünya kamuoyunu yanıltma çabalarını bir cevap niteliği taşıması açısından (çok) önemlidir.Bu nedenle bu kitabı çok önemsiyorum.Bu kitapta:

[4] Erdal İlter, Ermeni Kilisesi ve Terör, Ankara, 1996, s. 22-23,118.

[5] H.Hazır, a.g.e., s. 145-156, “Sonuç”tan.

[6] Polis Dergisi, Sayı: 39, Mart 2004, s.346-350’deki bu makalemiz, gözden geçirilip-genişletilip güncellenmiştir.

1. Doç.Dr Yusuf Sarınoy'un "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası",
2. Dr.Hamit Pehlivanlı'nın "Tarih Perspektifi içerisinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri" ve de,
3. Abdullah Saydam'ın "Kurtuluş Savaşı'nda Trabzona Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi" isimli makaleleri vardır

İstanbul'un Latinler tarafından işgali üzerine Bizanslı Prensler tarafından 1207 yılında kurulan Trabzon Devleti,nebir başka devletin devamı oldu,ne de Bizans İmparatorluğu'nun mirasçısı olmak iddiası peşinde koştu.(Pontus Meselesi,s.2/dipnot:2)

Yunanca bu bölgede(Trabzon'da) yerli dillerle karışarak bugünkü Yunanlıların dahi anlayamadığı özel bir dilin ortaya çıktığı,Yunanlı dil bilimcileri tarafından da kabul edilmektedir(Pontus Meselesi,s.3/dipnot7).

İkinci.Abdülhamit;"Rumların asıl gayesinin Bizans İmparatorluğu'nu ihya etmek olduğunu,Rumlar'dan bir kısmı,Yunanistan'ı büyütmek, diğer bir kısmı ise Bizans'ı ve hatta bununla yetinmeyerek Bahr-i Sefid(Karadeniz) sahillerinde eskiden var olduğunu iddia ettikleri Pontus Devletini kurmak düşüncesindedirler"demektedir.(Pontus Meselesi,s.6/dipnot15).

1916 yılında başlayan bu (Pontus) çetecilik faaliyetlerine Rusların yanı sıra Samsundaki Yunan Konsoloslğunun sekreteri Lazaros Milidie de yardımcı olmaktadır(Pontus Meselesi,s.9/dipnot24).

I.Dünya Savaşı'nda ilk çetecilik faaliyetleri Bafra civarında Nebyan dağlık bölgesinde başlamıştır.Burası Sarp ve Rum yoğunluğu olduğu için seçilmiştir(aynı yer).

Refet Paşa, T.B.M.M' de yaptığı konuşmada, Pontus eşkiyacılığının I.Dünya Savaşı'nın ikinci veya üçüncü yılında ortaya çıktığını belirtmektedir(aynı yer).

Stefanos Yerasimos:"Bağımsız Pontus Devleti kurma fikri ilkkez Atina Kongresinde ortaya atıldı"demektedir(Pontus Meselesi;s.11/dipnot31)(Dünya Pontus Helenizmi 2.Kongresi,s.16).

1914 tarihli Osmanlı Resmi İstatistiklerine göre;

Trabzon'da 60.000Hristiyan'a karşılık 317.000Müslüman

Giresun'da 10.000 "190.000 "

Ordu'da25.000"150.000 "

Sinop'ta 5.000“150.000 “
Samsun'da50-55.000“180.000 “ vardır
(Pontus Meselesi,s.19/dipnot57).

Paris Barış Konferansı nezdinde Doğu Karadeniz Bölgesi için verilen nüfus istatistiklerinin farklı ve abartılı olarak verildiği dikkati çekmektedir. Bunun en önemli sebebi, bölgede Rumların hiçbir yerde çoğunluğu teşkil edememeleridir. Toynbee, Pontuslu liderlerin verdiği nüfus istatistiklerini”hayal mahsulü”olarak nitelemiştir. Bu sebeple İngilizlere göre Karadeniz Bölgesinin hiçbir yerinde Rumlar, çoğunluk teşkil edemediklerinden, Pontus Devleti kurulması düşünülemezdi (Pontus Meselesi s.20/dipnot58).

Tehcir işlerinden dolayı firarda bulunan Topal Osman, Pontus çetelerine karşı Giresun'da milis teşkilatı kurmuş, 1920 yılında Giresun Gönüllü Taburu'nu oluşturarak, bölgede Pontus çetelerine karşı etkili bir mücadele yürütmüştür (Pontus Meselesi.s.35/dipnot106).

Pontus, kelime anlamı itibariyle eski Yunanlıların Karadeniz(sahillerine)'e verdikleri isimdir. Ancak zaman zaman tarif ettiği alan değişiklik göstermiştir. Yeşilirmak, Kızılırmak ve Kelkit Havzası Pontus sayıldığı gibi, bu alan daha da genişleyerek Doğu'da Kafkasya'dan bütün Karadeniz kıyıları boyunca, Sinop'un ötesine kadar yayılmış, ancak yakın devirlerde ise bu bölge Samsun ve Trabzon çevresinden itibaren sayılmıştır.^[7]

Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesiyle Pontus Bölgesi Doğu Roma İmparatorluğu topraklarında kalır. Doğu Roma İmparatorluğu hâkim olduğu topraklara “ROMANİA” halkına da “ROMAİO” denmekte olup Araplar ise bu tabiri “RUM” şeklinde kullanmışlar ve öylece yaygınlaştırmışlardır.^[8]

Bu bölgede tarihi Pontus Krallığı, M.Ö. 301'de Pers kökenli Mithridates Sülalesi tarafından kurulmuştur. Doğu Roma İmparatorluğuna hem askeri hem de ekonomik yönden rakip olabilecek güce erişen bu devlet, M.Ö. 66'da Roma Ordularınca üç parçaya bölünmüş, M.Ö. 63'te de ortadan kaldırılmıştır. Aynı bölgede Bizans'ın zayıflamasından sonra Trabzon Devleti (1207-1461)'de kurulmuştur. Bu devletin Pont Krallığı'yla herhangi bir ilişkisi mevcut değildir. Bölgenin yerli halkını, Kafkasya ve Anadolu'nun içlerinden gelenler oluşturmakla birlikte, Grekler ve Fenikeliler kıyı şehirlerinde koloniler kurmuşlardır. Bölge Halkı Roma hâkimiyetine girince Hıristiyanlaşmaya başlamıştır. Trabzon Devleti döneminde bölgeye birtakım Bizanslı ailelerde yerleştirilmişlerdir.^[9]

[7] Osman Turan, Türkiye'de Siyasî Buhranın Kaynakları, İstanbul 1980, s. XXIV-XXV

[8] Osman Turan, Türkler Anadolu'da, İstanbul 1970, s.24.

[9] O.Turan , a.g.e., s. 25.

1080 yılından itibaren Kıpçaklar Kafkasların güneyine geçerek Azerbaycan, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun kuzeyine inmişlerdir. Diğer taraftan Moğol baskısından çekilen Türkmen gruplar da bölgeye gelmiş, Trabzon Devleti yıkıldığında bölge büyük ölçüde Türkleşmiştir.^[10]

Bölge 1461'de Osmanlı hâkimiyetine geçince, son Bizans kırıntıları da ortadan kaldırılmış, bölge hızla Türkleştirilmiş, Hıristiyanlar da Osmanlı hoşgörüsüyle millet sistemi içerisinde kültürel ve ekonomik faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu bölgede yaşayan Hıristiyan Ortodoks nüfus Kilise ve burjuvanın faaliyetleri ile Yunan toplumuna ait olma duygusunu benimseyecekler ve Yunanlılık bilinci geliştirecektir.^[11]

Pontus Meselesi ilk defa, Tanzimat Fermanı'nın(1839) gayrimüslimlerle ilgili hükümlerinden faydalanarak ortaya atılmıştır.

Pontus Rum Devletinin kurulma fikri, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanma ve Filik-i Eteryâ'nın kuruluş yıllarına rastlar. Doğu Karadeniz Bölgesinde Pontus adı MEGALO İDEA (Büyük İdeal)'nin hedeflerinden biridir. 1830'da kurulan bağımsız Yunanistan'ın Doğu Karadeniz Bölgesi'ne olan ilgisi nedeniyle bölgeye Yunanistan'dan gelen Rum sayısı artmıştır. Bölgede ekonomik yönden de güçlenen Rumlar arasında Patrikhanenin büyük katkılarıyla Hellen fikirleri iyice belirginleşmiştir. Bu süreçte kiliselerin ve din adamlarının çok büyük rolü olmuştur. Ayrıca Batılı Misyonerler de bu süreçte Rumlara, her türlü yardım ve desteği sağlamışlardır.^[12]

Megola İdea'yı gerçekleştirmek üzere Etnik-i Eteryâ ve Mavri Mirâ'yı kuran Yunanistan, Türkiye'de de Pontus Cemiyeti'nin kurulması çalışmalarına başlar. Bunun ilk temelleri de 1904 yılında Merzifon Amerikan Kolejinde atılır. Bu düşünce Türklere kızgın, kinli olan ve Türkiye'nin en verimli topraklarını ele geçirmeye çalışan hayali politikacıların hülyalarıdır. Merzifon'da hayata geçirilen bu teşkilatlanma, Pontus Karadeniz bölgesini kapsayan daha geniş bir teşkilatlanmanın temeli olmuştur. Şöyle ki: 1908'de Samsun'da "Müdafa-i Meşrute" daha sonrada "Mukaddes Anadolu Rum" cemiyetlerin kurulmasıyla Pontus Teşkilatı daha da genişlemiştir. 1910'da da "Pontus" adlı yayın çıkarılmıştır.^[13]

Pontus Cemiyeti'nin amacı; Trabzon, Ordu, Giresun ve Samsun vilayetleriyle Kastamonu, Gümüşhane, Erzincan ve Sivas'ı içine alan Samsun başkentli, ileride Yunanistan'la birleşmek amacıyla bir "Pont Devleti" kurmaktır. Bu aslında, Yunan nüfusun genişleme politikasından başka bir şey değildir. Devlet, otoritesi zayıfladığında kurduğu çeteler vasıtasıyla Türk halkına, mezalim

[10] O.Turan, a.g.e., s. 26

[11] O.Turan, a.g.e., s. 26.

[12] O.Turan, a.g.e., s. 26.

[13] Nuri Yazıcı, Milli Mücadelede (Canik Sancağı'nda) Pontuşçu Faaliyetler(1918-1922), Ankara 1989, s. 255-256.

yaşatan cemiyet, Devlet hâkimiyetinin tesis edildiği zamanlarda da kabuğuna çekilerek Kilise ve kütüphanelerde faaliyetini sürdürmüştür. Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman Türkiye dışındaki Pontus organizasyonu, büyük orandata tamamlanmıştır.^[14]

Mondros Mütarekesi'ni fırsat bilen Rumlar faaliyetlerini iyice arttırmışlar, hem Avrupa'da diplomatik alanda hem ülke içinde çetecilik faaliyetlerinde hem de bölge nüfusunu Rumlaştırma çabalarını arttırarak had safhaya çıkartmışlardır. Yunanistan da bir taraftan bölgedeki çeteleri güçlendirmeye çalışırken, diğer taraftan Pontus Karadeniz bölgesine askerî müdahale yaparak amacına ulaşmaya çalışır. Bunun yanında Yunanistan'ca "Küçük Asya Cemiyeti, Mavri Mira, Etnik-i Eteryâ" gibi cemiyetlerde kurularak hayata geçirilmiştir. Kurulan çetelerse bölgede Türk Köylere karşı eşi görülmemiş bir saldırıya geçerler. 1920'de Sevr Antlaşması'nı kabul ettirme çabası dâhilinde Anadolu'yu işgal eden Yunanlılar Pontus Çetelerinin de saldırısıyla kesin sonuca varmayı hedefliyordu, ancak bu olmadı. 1923 yılında Anadolu'da büyük mezalim, yıkım ve ölüm olayını gerçekleştiren Pontus çetelerinin isyanı bastırılır. Anadolu'da kalan Rumlar mübadele yoluyla Yunanistan'a göç ettirilir. Ve bu hayal bu şekilde son bulur.^[15]

Yunanistan'ın Pontus hayallerine Amerika, İngiltere ve Fransa; Türkiye'yi parçalamak amacı ile büyük yardım ve destek vermişlerdir. Bu isyanlar pek çok maddî ve manevî kayba neden olmuştur.

Sonuç olarak, dış devletlerin tahriki ile 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ni meşgul eden Pontusculuk, Mustafa Kemal'in büyük çabaları sonucunda hüsrana uğratılmıştır. Milli birlik ve bütünlük davasında büyük bir zafer kazanılmıştır. Rumlar ise kendi hayallerinin ve hatalarının kurbanı olmuşlardır.

KİLİSE VE PATRİKLİK

Konuya girişte, misyonerliğin faaliyet alanlarına kısaca bir göz atmak yararlı olacaktır. Bu faaliyet alanlarını şu ana başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Misyonerlik, Dünya çapında yürütülen bir Hıristiyanlık propagandasıdır.
2. Misyonerlere destek veren devletler, kiliseler, siyasiler, holdingler ve bilim çevreleri vardır.
3. Misyoner örgütler, yerel unsurları kullanmakla beraber, genel bir strateji ve program çerçevesinde hareket ederler.

[14] Yusuf Sarınoy, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası" (Makaleler), Ankara 1999, s.60-61.

[15] Sarınoy, a.g.e., s. 61; Yılmaz Kurt, Pontus Meselesi, Ankara 1995, giriş kısmı.

4. Misyonerlikte, dinî, siyasî, ekonomik bakımdan tam bir iç içe girmişlik söz konusudur.

5. Misyonerlerin, Dünya hâkimiyetini,Hıristiyanlık dininin egemenliği altında sağlama anlayışları değişmeyen felsefeleridir.

6. Misyonerlik, Katolik, Ortodoks ve Protestan adlı Hıristiyanlığın ana mezhepleri çerçevesinde yürütülmektedir.

Geçmişte bu Misyonerlik faaliyeti gizli idi: Talas, Tarsus, Merzifon,Harpüt(Elazığ), İstanbul'da okulları vardı.Şimdi alenen(açıktan):televizyon, gazete, dergi,broşür vesaire vardır.

Günümüzde Misyonerlik Faaliyetleri, Dinî Teşkilatlar,Okullar ve Kurumlar ile Maskeli Teşkilatlar tarafından yürütülmektedir.

Fatih zamanında birçok insanî haklar elde eden Patrikhane 1650'lere gelindiğinde bazı Patriklerin siyasete karışmaları, kendi sonlarını hazırlamış ve sonuçta bazıları idam edilmiştir. 1856 Islahat Fermanı ile teşkilatı yeniden düzenlenen Patrikhane'nin Yunanlaştırma siyasetine karşı Bulgarlar 1870'de, Sırlar 1879'da, Romenler 1885'de kendi Milli Kiliselerini kurarak Patrikhaneden ayrıldılar. 1876 Anayasası'nda da din ve cemaatlere verilen imtiyazların yürürlükte olduğu belirtildi. Osmanlı Devleti'nin bu demokratik tutumuna karşı Patrikhane, "Megola İdea"dan hiçbir zaman vazgeçmedi.^[16]

Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin yenik çıkmasının ardından Patrikhane, Emperyalist Batılı Devletlerden Osmanlı Devleti'nin işgal edilmesini istedi. Eski Bizans'ı ihya etme hayaline kapılan Patrikhane de Mavri Mira adlı bir çete kurarak Müslümanlara karşı faaliyetlere başladı, bu menfi propagandadan en çok Trabzon Rumları etkilendi. Yine Patrikhane İzmir'in işgali üzerine, Rum halkına: "Yunan ordularınının Hıristiyanlık adına mukaddes cihat yaptığını" söyleyerek çirkin yüzünü göstermiştir.

Pontus faaliyetlerinde çok etkin rol oynayan Patrikhane, Lozan Barış Antlaşması'nda (24 Temmuz 1923) sadece dinî görevini yürütmek şartıyla İstanbul'da kalmasına izin verilmiş, üzerindeki tüm tasarruf yetkisi Türk Makamlarına devredilmiştir.^[17]

1950'den sonra Patrikhane, Amerika'nın desteği ile Türkiye aleyhine tekrar çalışmaya başlamış, olmayan haklarını varmış gibi göstererek Kıbrıs'ta da EOKA terör örgütünü desteklemiştir. Günümüzde de Patrikhane, âdeta bir Yunan Ku-

[16] Erdal İtler, Ermeni Kilisesi ve Terör, Ankara 1996, s. 29, 36.

[17] İtler, a.g.e., s. 72-74;Emre Özyılmaz, Heybeliada Ruhban Okulu, Ankara 2000, s. 57.

rumu gibi çalışmaktadır. AB'de bunun faaliyetlerine sıcak bakmaktadır. Amaç Fener Patriği'ne Evrensellik (Ekümenlik) hüviyeti vererek İstanbul'u Ortodoksluğun merkezi yapmaktır. Yani kısacası amacı, Bizans'ı ihya etmek ve Pontus'u yeniden kurmaktır. Amaç tamamen dinî olmayıp siyasadır. Ve Türkleri bu bölgeden çıkarma düşüncesiyle her yolu denemektedirler.^[18]

Cinayet, zulüm ve katliamlarla lekeli olan Yunanistan, tarihte benzen olmayan bir cesaret, hırs ve iştahını Türkiye'nin varlığı üzerinde dindirmeyi siyasi gaye edinmiştir. Yüz elli yıllık tarihi olan bu milletin düşkünü ezmekten, yaygaracılıktan başka bir özelliği yoktur. Yani bulanık suda balık avlamak Yunanlıların temel ilkesi olmuştur. Sürekli tarih mirasçısı olduğunu savunarak Avrupa'nın desteğini ve yardımını alan, Batı'nın şımarık çocuğu Yunanistan'ın amacı: Eski Bizans ve Doğu Roma İmparatorluğu'nu diriltmektir. Osmanlı Devleti'nin çöküşünü yakından izleyip, gerektiğinde çöküşü hızlandırmak Yunan Milli Politikası'nın temel ilkesi olmuştur.

TÜRKİYE'DE TERÖRÜN VE MİSYONERLİĞİN NEDENLERİ

Pontus konusunu Kilise ve Patrikhane ile Yunanistan'ın bu konuyla ilgisini kısaca değerlendirdikten sonra bu faaliyetlerin, bugün Türkiye'deki terör ve misyonerlik ortamına etkilerini inceleyip değerlendirmek gerekir. Terör ve de misyonerlik hususunda hedef neden Türkiye? vb. sorularına cevaplarına değinmeden önce, Türkiye'deki terörün ve misyonerliğin nedenlerini inceleyelim. Çünkü bunları bilmeden bugünü, Avrupa'nın, Amerika'nın ve komşularımızın bakışını sağlıklı değerlendirmek mümkün olmaz. Konuyu bu şekilde irdelediğimizde Türkiye'nin genel, bölgesel ve ekonomik yönlerden değeri karşımıza çıkar. Şöyle ki:

Genel Değeri: Türkiye, dünya güç dengelerini etkileyecek tarzda sürekli, çok yönlü çıkar ve güç çatışmalarına sahne olan jeopolitik ve jeostratejik bir konuma sahiptir. Asya, Avrupa ve Afrika'nın düğüm noktası olan Akdeniz ve Ortadoğu'nun doğu, batı, kuzey ve güney asli miğferi üzerinde bir köprü durumundadır. Dünya güç merkezlerinin çatışmalarda kullanacakları miğferler ülkemizden geçmektedir. Stratejik açıdan kuvvet intikali için lüzumlu bir bölge olup bölgeleri kontrol altında bulundurulur.

Bölgesel Değeri: Üç kıta arasında köprü görevi görmesi, dünya enerji kaynaklarının merkezinde ve geçiş güzergahında olması iki adet boğaza sahip olması -ki bu 160 millik suyoludur- ve dünya ticaretinde önemli bir yer tutmaktadır. Ayrı-

[18] Türkiye Gerçekleri ve Terörizm (Beyaz Kitap), Ankara 1973, s. 112.

ca Türk Cumhuriyetlerinin yönlerini Türkiye'ye çevirmeleri, model ülke olarak görmeleri, Türkiye'nin laik, modern ve demokrasiyle yönetilen tek İslam Ülkesi olması, onun bölgesel değerini son derece yükseltmektedir.

Ekonomik Değeri: Yer altı ve yer üstü zengin kaynaklara sahip olması. Öyle ki dünya bor rezervlerinin %90'ının Türkiye'de olması, petrole alternatif olarak gösterilen bor madeni sayesinde Türkiye'nin süper bir ülke olmasının kaçınılmaz olacağı, dünya uranyum kaynaklarının %70'inin ülkemizde olması; bunun yanında altın, krom, demir, kurşun, çinko gibi kıymetli madenlerin çıkarılması, çıkarılmasa bile petrolün önemli rezervlerinin Türkiye'de bulunması. Ayrıca yer üstü zenginliklerine gelince fındıkta dünya lideri, pamuk, incir, üzüm, turuncgiller, zeytinyağı ve her türlü tarımsal ürünün yetişmesine izin veren bir iklime sahip olması, bunun yanında bacasız sanayi sayılan turizmde de dünya liderleri arasına girecek potansiyele sahip olması. Demografik bakımdan genç bir nüfusa sahip olması (nüfusun %70'inin 0-35 yaş arasında olması), ülkemizi genç nüfus oranı oldukça yüksek bir ülke konumuna getirmiştir. Bu yer altı, yer üstü kaynakları, genç ve çalışkan insan gücüyle de birleşince dünya enerji kaynaklarının kavşağında bulunan Türkiye'nin çok kısa bir sürede, önce bölgesinin ekonomik olarak en güçlü ülkesi, daha sonra da dünyanın süper gücü olmaya aday tek ülkesi olabileceği gerçeği, başta Yunanistan ve diğer Avrupa ülkelerini rahatsız etmektedir. Dolayısıyla yabancıların Türkiye için bakış açıları, "güçlendikçe budanan, zayıfladıkça sulanan bir ağaç" olmalıdır sözüyle özetlenebilir. Türkiye, genç ve dinamik ülke yapısı, zengin tarihî, doğal ve kültürel dokusu nedeniyle Türkiye, dünyanın ilgisini çekmektedir. Bütün bu değer ve özelliklerinden dolayı, ülkemiz Emperyalist Batılı Devletlerin ve Amerika'nın boy hedefi haline gelmektedir.

Bu nedenle Türkiye'nin milli gelirinin 4/3'nü insanına, kalkınmasına ve büyümesine harcamasına değil, bu gelirini terörle mücadeleye, silaha ayırması, bunun sonucunda gelişemeyen, dışa bağımlı uydu bir devlet olarak yaşantısını devam ettirmesi, Emperyalist Batılı Devletlerin ve Amerika'nın başlıca hedeflerindedir. Tabii ki bu düşman politikanın altında Türkiye'nin yukarıda saydığımız genel, bölgesel ve ekonomik değerlerinin dışında Emperyalist Batılı Devletlerin ve Amerika'nın Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasyadaki hâkimiyet mücadelesi de yatmaktadır.

Türkiye'nin büyük ve önemli bir gücün merkezi haline gelmesi, başta komşularımız olmak üzere birçok devleti rahatsız etmiştir. Düşmanca bir amaç ve çabayla Türklerin ortak din, dil, soy, tarih, vatan, ülkü ve kültür birliğinden, kader birliği şuurundan kaynaklanan birlik ve bütünlüğünü çözmeye, tahrir etmeye,

milletimizin bir bölümünü diğerine yabancılaştırmaya, Türk-Kürt, Alevi-Sünni, Demokrat-Antidemokrat, Laik-Antilaik, Müslüman-Atatürkçü gibi tamamen sunî bir ayırım yapmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle pek çok terör örgütü, Emperyalist Batılı Devletlerin ve Amerika'nın piyonu durumundadır. Bunun çok basit bir örneğini verebiliriz: Halen dost ve müttefik olduğu iddia edilen Avrupa ülkelerinde Türkiye'ye yönelik yıkıcı ve bölücü eylemlerde bulunan dört yüzün üzerinde kuruluşla, binlerce kanun kaçağının olması, terör örgütlerinin bürolarının açık olması ve her türlü illegal örgüt yayınlarının bu ülkelerde basılarak dağıtımının yapılması, terörizmin stratejik hedeflerinin başında Türkiye'nin geldiğini göstermesi açısından önemlidir.

Gerek Emperyalist Batılı Devletler ve gerekse Türkiye'ye karşı düşmanca tutum içerisinde bulunan ve hepsinin ayrı bir çıkar hesabı olan komşu ülkeler, geçmişte olduğu gibi günümüzde de içimize çeşitli nifaklar sokarak milletimizin birliğini ve bütünlüğünü bozma çabası içerisindeyler. Bugün karşı karşıya bulunduğumuz, hem bölücü hem de yıkıcı terör ve misyoner örgütlerinin arkasında yatan gerçek niyet budur. Ekonomik yönden güçsüz, bunalımlı, problemlili, milli gelirinin büyük bir kısmını insanına, kalkınmasına yatırmak yerine terörle mücadeleye, silaha ayıran güçsüz ve zayıf bir Türkiye, Emperyalist Batılı Devletlerin gerçek emelidir. Zira emperyalist emellerine daha kolay ulaşacaklarını ummaktadırlar.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte Emperyalist Batılı Devletler, Osmanlı Devleti tebaası olan Hıristiyan azınlıkları, kendi çıkarları ve emperyalist emelleri doğrultusunda nasıl kullanmışlarsa Türk Milli Mücadelesi'nin başlamasıyla birlikte bu defa da Kürt, Nasturi, Süryani, Pontus diye bölmeye çalışmışlardır. Bu grupların, yeni Türk Devletine problem çıkarmaları için ellerinden geleni yapmışlardır.

YUNANİSTAN'IN TÜRKİYE'DEKİ BUGÜNKÜ TERÖRE ETKİLERİ

Yunanistan'ın Pontus meselesi ve Patrikhane konusunda yaptıkları faaliyetlerini yukarıda anlattıktan sonra Türkiye'de yaşanan teröre ve misyonerliğe, etkisine ve bu amaçla yaptığı illegal faaliyetlere gelince:

24 Şubat 1994'te 19 Mayıs'ı asılsız "Pontus Soykırımını Anma Günü" olarak kabul etmiş ve Kıbrıs Rum kesiminde de hemen kabul edilmiştir. Patrikhane, yine 1994'te İstanbul'da "Dünya Barışına Katkı" adıyla bir toplantı düzenlemiştir. Toplantı İstanbul'da yapılmasına rağmen Patrik Bartholemoes, toplantı sonuç bildirgesinde İstanbul yazılmasına razı olmamıştır. Fener Rum Patrikliğinin Ekümenikliğini kabul ettirmek için yaptığı faaliyetleri, misyonerlik faaliyetleri olarak

değerlendirebiliriz. Yine Patrikhanenin, İstanbul’u bir Ortodoks merkezi yapma faaliyetleri hepimizin malûmudur. Ayrıca bir yasa çıkaran Yunanistan’ın Pontus faaliyetleri çerçevesinde ileri sürdüğü bir diğer iddia da “Anadolu’da çok sayıda Hıristiyan’ın bulunmasıdır.” Hatta bu amaçla ülkemizdeki Türkçe olan yer isimlerinin Eski Rumca adları önplana çıkarılmakta, buraların Hıristiyan olduğu vurgulanmaktadır. Böylece bu toprakların Müslüman-Türk kimliği ve karakteri sorgulanmak istenmektedir. Diğer yandan Yunanistan’ın kurduğu Pontus derneklerinin vasıtasıyla -ki bunların sayısı yüz yetmiş altıdır- Doğu Karadeniz’e “Unutulmayan, Kaybolan Vatanlara Gezi” adı altında periyodik geziler düzenleyerek olayı canlı tutmaya çalışmaktadır. Yine Batı Trakya’ya Rusya’dan Rum göçmenleri getirerek demografik yapıyı tamamen bozmayı amaçlamaktadır. [19]

Öte yandan 1915’ten günümüze kadar yapılan Ermeni, Kıbrıs ve Yunan propagandalarında da Ermeni konusu işlenmektedir. Ermenileri maşa olarak kullandıkları da bir gerçektir. Ne var ki Emperyalist Avrupa her ikisini de maşa olarak kullanmaktadır. Yunanistan, Ermeni faaliyetlerinin merkezi durumdadır. Özellikle Ermenilere uygulandığı iddia edilen soykırım, günümüzdeki asılsız Kürt Sorunu ile paralellik kurularak Türkiye’nin soykırımı tanınması ve tazminat ödemesi talep edilmekte ve Türkiye’nin Pontus soykırımını tanımadığı sürece Avrupa Birliğine kabul edilmemesi için AB ülkeleri nezdinde propaganda yapmaktadır. Ayrıca Yunanistan, tarihsel olarak Türkiye aleyhine faaliyetlerde bulunan Ermen kuruluşlarına da ev sahipliği yapmaktadır. Örneğin Asala, Ermeni Soykırımını Adalet Komandoları, Yunanistan Ermeni Gençlik Teşkilatı, Ermeni Ulusal Komitesi, Ermeni Halk Eylem Birliği, Ermeni Devrim Ordusu (ARA) Ermeni Ulusal Direniş Hareketi, Selanik Ermeni Gençlik Örgütü, Ermeni Tutuklularını Kurtarma Komitesi, Ermenistan’ın Kuruluşu için Silahlı Propaganda Birliği, Ermeni Hayır Cemiyeti, Ermeni Kültür Derneği, Ermeni Ortodoks Merkezi Komitesi. [20]

Ayrıca Yunanistan 1985 yılından beri, bu oluşumların tanınmasının sağlanması için çaba sarf etmekte, hem de Pontus faaliyetleri için kurduğu yüz yetmiş altı adet derneği Federasyonlar oluşturarak örgütlemektedir. Bunun dışında Türkiye aleyhine toprak talebinde bulunan dört yüz ellinin üzerinde derneğin olduğu bilinmektedir. Bilindiği gibi Yunanistan, Türk düşmanlığını ve milli politikasını bugün de bu düşünce üzerine oturtmaktadır. Bu politikası gereği; dışarıda Türkiye’yi uluslararası platformdan uzaklaştırmakta, içeride de sosyal ve siyasi

[19] H. Halil Ergene, Neden Hedef Türkiye, Ankara 1980, s. 28; Ahmet Hikmet Eroğlu, “Türkiye’de Ortodoks Misyonerliği”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, 3. baskı, İstanbul 2005, s.137-138.

[20] Ali Güler, Dünden Bugüne, Yunan-Rum Terörü, Ankara 1999, s. 29; 100 Soruda Ermeni Terörü, Ankara 2000, s. 39.

bütünlüğü zayıflatıp parçalamak için uğraşmaktadır. Sevr'i yeniden canlandırma çabasında olan Yunanistan önce Ermeni Terörü Asala'ya, sonra da PKK'ya destek vermiştir. Genel politikası çerçevesinde tarihi gerçekleri gözardı ederek sözde Ermeni ve Kürt sorunlarının yanı sıra yeni bir argüman olarak 1985'ten beri Pontus soylarını ideali alanında Türkiye'ye karşı kullanmaktadır. 16 Ocak 1994'te "Sumalla Pontusçular Derneği"nin Selanik'te topladığı soykırım paneli bu faaliyetlerin sonörneğidir.^[21]

Yine Yunanistan her yıl Pontus Helenizm Kongreleri düzenlemektedir. Bu kongreye en üst düzeyde devlet yetkilileri katılmaktadır. Bunların yanında hala Türkiye haritasını Pontus, Ermeni ve Kürdistan olarak üçe bölmektedirler, Bizans'ı yemden canlandırmak için toplantılar yapmaktadırlar. Öte yandan "Bizans Topraklarından Sonra Türkleri Asya Steplerine Atalım, Ayasofya'yı Kilise Yapalım" sloganları atılmakta surların içinde Ortodoks Dinî Devlet kurulması, gayrimenkul satın alınması, kararlaştırılmıştır. Halen Fransada yüzü aşkın Bizans'la ilgili vakıf, dernek ve enstitü vardır. Patrik Barthalomeos, Yeni Roma'nın ve Konstantinapol'un Başpiskoposu ve Evrensel Patriği Unvanını kullanmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda yoğun bir şekilde çalışmalar ve mücadele çağrısı yapılmaktadır.^[22]

Yunanistan ve Ermenistan bugün terör örgütü PKK'ya her türlü maddi ve manevi yardımlarda bulunmaktadırlar. Üstelik ülkelerinde bu terör örgütlerine barınma ve askeri eğitim imkanı da sağlamaktadırlar. Yunanistan'da PKK tarafından açılmış olan ve Türkiye'deki terörist faaliyetlere katılmak amacıyla militanlarına patlayıcı maddeyle ilgili eğitim verdiği Lavrion Kampı bunların en önemlilerinden biridir. Ayrıca kendi üzerinden yapılan silah ve terörist kaçakçılığına imkan vermesi, bugün Tokat kırsalında silahlı faaliyet gösteren Sol Örgütlerin, Avrupada çıkardıkları gazete ve dergi yayınlarının finansmanında bu Rum Derneklerinin aktif rol oynadığı, yakalanan teröristlerin ifadelerinden sabittir. Megola İdeadan hiçbir zaman, vazgeçmeyen Yunanistan, her türlü yıkıcı bölücü etkinliği desteklemiş, doğrudan veya dolaylı yıkıcı faaliyetlerin içinde yer almış ve halen de yer almaktadır.

SONUÇ;

Yukarıda kısaca belirtmeye çalıştığımız Türkiye'deki terörün ve misyonerliğin nedenleri. Yunanistan'ın bu faaliyetlerdeki yeri hakkındaki bilgilerden sonra terörden çok çekmiş ve büyük insan kayıplarıyla hâlâ çekmekte olan, bunun yanın-

[21] <http://www.byegm.gov.tr> (21.10.2007); Ahmet Aydın, Kürtler, PKK ve Öcalan, Ankara 1992, s. 122.

[22] Emin Demirel, Terör, İstanbul 1995, s. 696.

da PKK terörüne harcanan para 120 milyar doların üzerindedir, 35 bin insanımız da bu teröre kurban gitmiştir. Bir millet olarak, Milli Birlik ve Bütünlüğümüze karşı yapılan tüm bu haince faaliyetlere karşı neler yapabileceğimiz hususlarına gelince:

A) Millet olarak içinde bulunduğumuz coğrafyanın ne kadar önemli olduğunu, ne kadar büyük bir zenginlik içinde olduğumuzu çok iyi bilmeli ve bunu da şimdiki ve gelecek kuşaklara çok iyi anlatmalıyız. Ayrıca bu hususla ilgili olarak okullarımızda Jeopolitik, Siyasî Coğrafya, Milli Güvenlik Bilgisi gibi derslerin okutulmasına öncelik ve de önem vermeliyiz.

B) Komşularımızın bakış açısını, Balkanlarda, Ortadoğu'da ve Kafkasya'da olan bitenleri çok iyi takip etmeli, buna bağlı olarak da tüm dünyanın bize bakış açısını da çok iyi tahlil ederek buna paralel stratejiler geliştirmeliyiz,

C) Millet olarak ne yazık ki okuma ile aramız iyi değil. Çok okumalıyız, bize ve de ülkemize lazım olacak her seviye okumalıyız. Birilerinin bizim adımıza okumasına izin vermemeliyiz. Eğer birileri bizim adımıza bir şeyler okursa okuduğundan anladığını kendi düşüncelerini de katarak bize anlatmaya çalışır ki, bir müddet sonra doğrusuna, yanlışına bakmadan biz de onun gibi düşünmeye başlarız.

D) Millet olarak hızla gelişen ve dünyayı o denli küçülten bilim ve teknoloji karşısında geri kalmamak, gelişmiş toplumları yakalamak ve onları geçmek için tek şey yapmamız gerekir: O da ÇALIŞMAK. Ancak gücümüzün farkında olarak, bilinçli ve planlı bir şekilde çalışmak zorundayız.

E) Milli Birlik ve Beraberliğimizi bozacak hiçbir faaliyete izin vermeksizin milletçe tek yumruk olmamız gerekir. Bu birlik ve beraberliğimizi, ulusal acılı bir olayla karşılaştığımızda göstermek yetmez. Tüm dünyaya yılın her günü göstermemiz gerekir.

F) Genç kuşakların ve gelecek neslin eğitimine son derece önem vermeliyiz. Unutulmamalıdır ki, insana ve insanın eğitimine harcanan para, misyonerliğin ve de terörün bertaraf edilmesi için harcanan paradan kat be kat daha azdır.

G) Coğrafi konumumuz, yer altı ve yer üstü zenginliklerimiz değişmeyeceğine göre, komşularımız ve emperyalist güçlerin bize bakış açısı da değişmeyeceği fikrinden hareketle, ülkenin bu gerçeğini, tüm kurumları seferber ederek ve bunu milli bir görev addederek; yılmadan, bıkmadan, usanmadan insanımıza ve özellikle genç neslimize tecrübe ve bilgilerimizi aktarmalıyız.

H) Okur-yazar oranını çoğaltarak hızla sıfıra yaklaştırmalıyız. Çünkü terör ve misyonerlik belası, özelliklede cahil toplumlar üzerinde daha fazla etkili olur.

İ) Terörle ve misyonerlikle mücadele topyekûn bir mücadeledir. Bu hususta toplumun her kesimine ayrı ayrı görev düşmektedir. Görev düşen birimlerde bu şuur, bilinç içinde ve bir bütünlük arz edecek biçimde görevlerini yapmalıdır.

J) Okullarımızın ders programlarına Terör ve Misyonerlik Dersi konularak ilköğretim birinci sınıftan üniversiteye kadar bu dersler okutulmalı, terörün ve misyonerliğin nedenleri, niçinleri, kaynağı, gerçek amacı konularında çocuklarımız ve gençlerimiz eğitilmelidir.

K) İnsanları ve toplumları harekete geçiren, olağanüstü işler başarmasını sağlayan ögenin Milli ve Manevi Değerler olduğu gerçeğinden harekede insanımıza bütün olumsuzluklara rağmen tekrar hatırlatmalı ve öğretmeliyiz. Bu bağlamda başta devletimize olmak üzere birbirimize güvenmeyi ve inanmayı gerçekleştirmeliyiz.

L) Görsel yayının ve TV film ve dizilerinin insanları çok daha çabuk ve büyük ölçüde etkileyerek yönlendirdiği gerçeğinden yola çıkarak bu hususların işlendiği TV film ve diziler yaptırılmalı, bu konuda ilgililere kolaylıklar sağlanmalıdır.

Yunanistan'ın Pontus meselesine yaklaşımı ile terör örgütlerinin faaliyetlerine yaptığı yardımlarına karşı alınacak tedbirlere gelince:

Yunanistan'ın bu faaliyetlerine karşı benzer amaçlı dernekler kurulmalı, Girit'e ve Trakya'ya geziler tertip edilmeli, dünyaya kendimizi çok iyi anlatabilmeliyiz. İçeride ve dışarıda bu konuda yayınlar yapılmalı, "Pontus Meselesi"nin yakından ilgilendirdiği ve faaliyet alanı içerisinde bulunan Karadeniz kırsal kesimde yaşayan halk üzerinde "bilgilendirme ve bilinçlendirme" faaliyetlerimizi artırmalı, seminer, konferanslar tertip edilerek yöre halkı bilgilendirilmeli ve uyanık olması sağlanmalıdır.

Devletlerimizin, ordularımızın, yargı organlarımızın, uluslar arası örgütler ile hükümet dışı örgütlerimizin, medyanın, yerel yönetimlerimizin ve en önemlisi sokaktaki insanlarımızın teröre karşı ortak bir duruş gösterebildikleri, ortak bir dili konuşmaya başladıkları gün, bizim terör karşısında zafer günümüz olacaktır. Diğer bir deyişle "tek bir beyin gibi düşünmeyi, tek bir yürek gibi atıp bir diğerimizin acılarını en yüreğimizde hissedebilmeyi ve tek bir yumruk

olarak teröre son darbeyi vurabilmeyi başardığımız gün zafer günümüzdür". Kısaca; unutmayalım ki Türkiyeden başka Türkiye yoktur. Fikirleri her geçen gün değerklenen Atatürk gibi bir liderimiz varken, heykelleri kendi ülkelerinde dahi kaldırılan... İzm'lerin yaratıcısı diktatörlerin fikirlerinin arkasından gitmemeli, her konuda sorucu ve sorgulayıcı olmalıyız. Çağı, zengin yeraltı ve yer üstü kaynaklarımızla, insan gücümüzle lehimize çevirecek ve Türk Çağı yapacak gücümüz olduğunu farkında ve şuurunda olarak birlik ve beraberlik içinde hareket etmeliyiz.

Pkk Terörünün Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Algılaması ve Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri

Arş. Gör. Bülent ŞENER
Karadeniz Teknik Üniversitesi / Trabzon

Giriş

Dış politika, “bir devletin kendi sınırları dışında milli menfaatlerini gerçekleştirmek için izlediği amaç, hareket tarzı ve kullandığı usuller” olarak tanımlanabilir.^[1] Bu bağlamda bir devletin, temel bazı ilkelere ve belirlenmiş amaçlara sahip olmaksızın bir dış politika yürütmesi düşünülemez. Uluslararası ortamda en iddiasız devletler bile, maddi ve manevi güç unsurlarının çeşitli bileşkelerine dayanarak ulusal çıkarları doğrultusunda bir dış politika izlemeye çalışırlar.

Türkiye'nin dış politika çevresi, birçok ülkeye göre çok daha geniştir. Bu nedenle de Türk dış politikasını etkileyen unsurlar hem genelden farklı, hem de fazla saydadırlar.^[2] Bu özgülüğü yaratan unsurların en önemlileri jeopolitik konum, güvenlik endişesi, uluslararası ortam, diplomatik geçmiş, tarihsel kültür kaynaklarının çeşitliği, rejim ve yönetim felsefesi, ekonomik zorunluluklar olarak sıralanabilir.^[3]

Bütün bu çerçeve içerisinde Türk dış politikasının gözettiği temel gaye her zaman “devletin bekası” olagelmıştır. Bu nedenle “güvenlik” olgusu Türk dış politikasında önemli bir belirleyicidir. Bu bağlamda, Kurtuluş Savaşı'ndan bu yana Türkiye'de ulusal güvenlik ile dış politika kavramları birbirleriyle sıkıca örtüşmüş

[1] Suat Bilge, Milletlerarası Politika, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1966, s. 297.

[2] Gökhan Koçer, Türk Dış Politikasında İslam: Araf'ta Olmak ya da Bir Pragmatizm Örneği, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 33.

[3] Bu konuda bkz. Mim Kemal Öke, Derviş ve Komutan: Özgürlük ve Güvenlik Sarkacındaki Türkiye'nin Kimlik Sorunsalı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 19-35; Haluk Ülman, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler I (1923-1968), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 23, No:3-4 (1968), ss. 241-273.; Haluk Ülman ve Oral Sander, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II (1923-1968), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 27, No:1 (1972), ss. 1-24.

durumdadır. Gelişen olaylar karşısında Türk dış politikasının temel yönelimleri, ulusal güvenliğini tam garanti altına alacak dış politika amaçlarının gerçekleşmesini sağlamaya yönelik olmuştur.

PKK terörünün 1984 yılında fiilen ortaya çıkışıyla birlikte, ulusal güvenlik ve dış politika bağlamında yıllardır stratejik önceliğini SSCB'den (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) yönelen tehdidi karşılamaya yöneltmiş olan Türkiye; zaman içerisinde gittikçe derinleşecek bir etnisite ve bölünme sorunsalıyla, diğer bir deyişle önemli bir ulusal güvenlik sorunuyla karşı karşıya kalmıştır.

İlk başlarda içsel bir terör hadisesi olarak algılanan PKK terörü, İran-İrak Savaşı ve Körfez Savaşı ile metamorfoza uğrayarak bir “Kürt Sorunu” olarak bölgesel, dahası uluslararası bir boyut kazanmıştır. Böylece, seksenli yıllarda ASALA (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia-Ermenistan'ın Özgürlüğü için Gizli Ermeni Ordusu) ile PKK terörü eş zamanlı seyrederken, doksanlı yıllara gelindiğinde bu kez PKK terörü ile Kuzey Irak'ta alevlenen Kürt Mülteciler Sorunu birbirleriyle örtüşerek, Türk iç ve dış politika alanlarının her ikisine de taşan bir tırmanış sürecine girmiştir.^[4]

Tabidir ki, sorunun bu boyuta gelmesi, meselenin Kürt milliyetçiliği mi, Güneydoğu Anadolu'ya özgü sosyo-ekonomik geri kalmışlığın bir neticesi mi, Şark Meselesi'nin yeniden canlandırılmasının bir boyutu mu, bölgesel ve küresel güçlerin stratejik bir çatışmasının ürünü mü ya da demokratikleşme ve insan hak ve hürriyetleri mücadelesi mi olduğu üzerindeki tartışmaları yoğunlaştırarak ortak bir zeminde buluşabilmeyi de neredeyse imkânsız kılmıştır.

Yukarıdaki açıklamalar dahilinde, PKK terör örgütünün, Türkiye'nin ulusal güvenlik algılaması ve dış politikası üzerindeki etkilerini 1980'li yıllar ve 1990'lı yıllar olmak üzere iki bölümde incelemek mümkündür.

1980'li Yıllarda PKK Sorununun Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Algılaması ve Dış Politikası Üzerindeki Etkileri

PKK'nın Ortaya Çıkışı ve Kürt Sorunu'nun Uluslararası Platforma Taşınması

PKK'nın kuruluşu, 1970'lerin sonlarına doğru Türkiye'nin siyasal yapısında gittikçe artan istikrarsızlık, siyasi kutuplaşma ve anarşi dönemine denk gelmektedir. Aslında, içte ve dışta faaliyet gösteren pek çok ayrılıkçı Kürt örgütü olmasına karşın^[5], gerçekleştirdiği eylemler nedeniyle Türkiye'yi en çok endişelendiren PKK

[4] Öke, a. g. e., s. 62.

[5] 1970'li yıllarda ortaya çıkan diğer Kürt grupları şunlardır: Türkiye Sosyalist Kürt Partisi (TSKP), Kürdistan Öncü

olmuştur. İdeolojik hazırlığı 1973-1977 dönemine uzanan PKK, 27 Kasım 1978'de, Diyarbakır'ın Lice ilçesine bağlı Fis köyünde yapılan bir toplantıyla resmen kurularak, zaman içerisinde giderek en etkili ayrılıkçı Kürt örgütü haline gelmiştir.

PKK'nın ortaya çıkışında, iç faktörlerin yanı sıra dış faktörlerin de etkisi büyüktür. Zira, PKK'nın ilk doğuş süreci Soğuk Savaş döneminde, devletler arasında dolaylı yollardan yürütülen savaşlar sistematığı içerisinde gerçekleşmiştir. Soğuk Savaş döneminin son on yılında hem uluslararası sistemde hem de Ortadoğu'daki alt- sistemlerde ortaya çıkan gelişmeler, örgütü de hem coğrafi konumlanış hem de mücadele stratejisi olarak farklı düzeylere taşımıştır. 1979 yılında lider kadrosunun bir kısmıyla Suriye'yi mesken tutan örgütün, oradan Lübnan'a geçmesi ve ana kampını Suriye denetimindeki Bekaa Vadisi'ne taşıması, Avrupadan destek bulması vs. gelişmelerde uluslararası sistemdeki ve bölgesel alt-sistemlerdeki gelişmelerin rolü yadsınamaz.

15-16 Temmuz 1981'de Suriye-Lübnan sınırında gerçekleştiren örgütün ilk kongresinde askeri ve siyasi eğitim projeleri görüşülmüştür. 20-25 Ağustos 1982'de ikinci kongresini gerçekleştiren örgüt, bu kongrede silahlı mücadeleye başlama kararı almıştır. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra, 15 Ağustos 1984'te ilk silahlı eylemini gerçekleştiren örgüt, 1984-1989 yılları arasında "yoğun terör" stratejisi uygulamıştır.^[6] PKK, silahlı saldırılarının yanı sıra, her türlü uluslararası toplantının, uluslararası siyasi faaliyetlerin silahlı mücadeleye bağlı olarak gerçekleştirilmesine çalışmıştır.^[7] Bu amaçla örgüt, 21 Mart 1985 tarihinde Atina ve Bonn'da düzenlediği basın toplantıları ile örgütün siyasi kanadını oluşturacak olan ERNK'nın (Eniya Rızgariya Netawiya Kürdistan-Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi) kurulduğunu ilan etmiş; Ekim 1986'daki üçüncü kongresinde ise örgütün askeri kanadını oluşturacak olan ARGK'nın (Arteşe Rızgariya Gele Kürdistan-Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu) kurulduğunu açıklamıştır.^[8] ERNK'nın görevi, Kürt sorunu konusunda bilgi sağlamak, Kürtlere karşı yapılan insan hakları ihlallerini tespit edip bu bilgileri ulusal ve uluslararası kuruluşlara bildirmek ve bu yolla insan hakları örgütlerinin, parlamentoların, siyasi liderlerin, partilerin ve diğer demokratik kuruluşların desteğini sağlamaktır. ARGK'nın amacı ise, şiddet eylemleriyle merkezi hükümeti zor duruma sokup örgüte siyasi hareket alanı sağlamaktır. Arasına ilan edilen ateşkesler ise örgütün silahlı birimlerine yeniden toparlanma imkanı sağlamaktaydı. PKK merkez komitesi üyesi Mustafa Karasu'ya göre, PKK'nın ateşkes taktiği Türkiye'nin arkasındaki destekleri zayıflat-

İşçi Partisi (PPKK), Rızgari (Kürdistan Kurtuluş Partisi), Kürdistan Proletarya Birliği (KAWA), Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK). Daha geniş bilgi için bkz. Rafet Ballı, Kürt Dosyası, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991, ss. 146-163, 309-335.

[6] İhsan Bal, Alacakaranlıkta Terörle Mücadele ve Komplolar, Ankara, USAK Yayınları, 2006, s. 179.

[7] İsmail Beşikçi, PKK Üzerine Düşünceler, Melsa Yayınları, İstanbul, 1992, s. 57.

[8] Ballı, a. g. e., ss. 202-207.

mıştır. Londra'daki Kürt Enformasyon Merkezi'nce hazırlanan bir makaleye göre, başarılı bir sonuç alabilmek için PKK'nın ateşkes ilanlarıyla Türk hükümeti zor duruma sokulurken, batılı hükümetlerin, meclislerin, siyasi partilerin ve insan hakları örgütlerinin Türkiye üzerindeki baskılarının artmasını sağlamak şarttı.^[9]

Öte yandan, Kürt hareketinin uluslararası platforma bir numaralı gündem maddesi olarak taşınması, tüm Kürt gruplarının katıldığı ve 14-15 Ekim 1989 tarihlerinde Paris'te düzenlenen Uluslararası Paris Kürt Konferansı'yla gerçekleşmiştir. Bu konferans, o zamanki Fransa Cumhurbaşkanı Francois Mitterand'ın eşi Danielle Mitterand'ın başkanlığını yaptığı Fransa Özgürlükler Vakfı ile Paris Kürt Enstitüsü tarafından düzenlenmiştir. Toplantıdan önce yapılan açıklamalarda, Kürt sorununun "insan hakları" platformunda ele alınacağı belirtilmiş, ancak sonuçta siyasal kararlar ortaya çıkmıştır. Bunların içinde en önemlisi, bütün Kürtlerin temsil edileceği ortak bir Kürt örgütünün kurulması ve buna da Birleşmiş Milletler (BM) tarafından gözlemci statüsü kazandırılması amacıyla çalışmalara başlanmasına yönelik olan karardır.^[10] Bu konferansın toplanmasında başrolü oynayan Fransa'nın bu girişimi Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere tarafından desteklenmiştir.^[11]

Gerçekte, Batı'nın Kürtlere olan bu ilgisi yeni değildir ve büyük güçler, Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Kürtleri "bağımsızlık" vaadiyle, kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktan hiçbir zaman çekinmemişlerdir. 14 Aralık 1918 tarihli bir İngiliz telgrafı, İngiltere'nin çıkarları açısından Kürtlerin önemi konusunda önemli ipuçları taşımaktadır. Telgrafa göre, Kürdistan'ın, Büyük Britanya için değeri, şu gerçeğin altında yatmaktadır: Bu bölgeye egemen olan güç Mezopotamya'ya ulaşan stratejik noktaları ve bu toprakların sulanmasının büyük ölçüde dayandığı Dicle ve Fırat su kaynaklarını kontrol edecektir. Üstelik askeri amaçlar için zengin bir kaynak olabilecek istikrarlı ve dost bir Kürdistan, Yukarı Mezopotamya'da barışın sağlanması için yaşamsal önemdedir. Bölge petrol alanlarına ve

[9] Bkz. "The History and Development of the Kurdistan Workers' Party", Basılmamış makale, Kurdish Information Centre, Londra, 1993'ten aktaran Emin Gürses, Uluslararası Sistemin Kısacasında Etnik Terör, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 69.

[10] Mehmet Gönülbol ve diğerleri, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, ss. 656-657. Fransa, konferansta devlet bakanı Berbard Kouchner ile temsil edilirken; ABD, biri senato dış ilişkiler komitesi üyesi Peter Galbraith, diğeri ise Türkiye aleyhtarı karar tasarılarıyla tanınan Claiborne Pell olan iki senatörle temsil edilmiştir. İngiltere adına ise parlamento insan hakları grubu başkanı Lord Avebury katılmıştır. SSCB de, konferansa katılan Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü Kürtçe Bölümü müdürü Prof. Dr. Lazarev'in ağzından, Kürt sorununun BM'ye götürülmesini desteklediğini bildirmiştir. Ayrıca o dönemde Erdal İnönü'nün liderliğindeki SHP'nin, konferansa katıldıkları gerekçesiyle 7 Kürt kökenli milletvekili, Ahmet Türk, M. Ali Eren, Mahmut Alınak, İsmail Hakkı Önal, Kenan Sönmez, Salih Sümer ve İbrahim Aksoy'u partiden ihraç etmesi sonucunda, ihraç edilen milletvekilleri Halkın Emek Partisi'ni (HEP) kurmuşlardır.

[11] Bu konferansın yankıları için bkz. J. C. Randal, 'Conference Highlights Plight of Kurds', The Washington Post, 16 Ekim 1989.

diğer kaynaklara önemli ölçüde sahiptir. O dönemde, bölgenin güney bölümünü işgal eden İngiltere için hâlihazırdaki siyasal ortam da mükemmeldir. Yeni rejimin Kürtler tarafından benimsendiğini gösteren ve Van gölü kıyılarına kadar uzanacak bağımsız bir Kürt devleti ya da İngiltere mandasındaki bir federasyon şeklindeki çözümlerin Kürtleri tatmin edeceği yolunda önemli izlenimler vardır.^[12] Ancak, o dönemde İngiltere gerçekte “mandater olma” fikrine pek sıcak bakmamaktadır. Bunun en önemli nedeni, Kürtlerin feodal yapıyı korudukları için siyasal bir bütün oluşturamayacakları kadar bölünmüş olmasıdır. İngiltere, durmaksızın devam eden iç çatışmalar batağında boğulmak istememektedir. Hedeflediği tek şey, petrol yataklarını kontrol etmesine olanak tanıyacak güçlü ve istikrarlı bir yönetimin kurulmasıdır ki, Kürtler bunu sağlayabilecek nitelikte gözükmemektedirler. Bu nedenle İngiltere, o zaman Kürtleri yarı yolda bırakmıştır. Ancak, Batı’nın Kürtlere olan ilgisi özellikle Kerkük ve Musul bağlamında devam etmiştir/devam etmektedir.^[13]

PKK’nın “yoğun terör” stratejisi uyguladığı 1984-1989 döneminde, Türkiye önceleri meseleyi “bir avuç eşkiyanın işi” olarak algılasa da, 1987 yılından sonra kendisine açık ve yakın tehlike olarak gördüğü bu Kürt ayrılıkçılığı hareketini bölücü terör kapsamında değerlendirerek askeri çözümün önceliğinde bir mücadele stratejisi benimsemiş, ancak uluslararası kamuoyundan gelen insan hakları ihlalleri ithamlarını da göğüslemek zorunda kalmıştır. Zaten demokratikleşme sorunları yaşayan Türkiye’de, insan hakları konusu Kürt sorunsalı ile bir anda örtüşüvermiştir.^[14] Böylelikle Kürt sorunsalı, özellikle Batılı ülkeler nezdinde, Türkiye’nin insan hakları ve demokratikleşme sürecinde karnesini ve kimliğini belirleyen ana unsur haline gelmeye başlamıştır.

İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch) ve Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International) gibi uluslararası sivil toplum örgütlerinin yanı sıra BM ve Avrupa Topluluğu’na (AT) bağlı kuruluşlar ve tek tek Avrupalı ülkeler, Türkiye’yi ağır bir dille eleştirirken, Türkiye ile ilişkilerini ve özellikle de ticaret ile mali-askeri yardımları bu konudaki gelişmelere endekslemeye başlamışlardır. Türkiye için dış politika bağlamında daha da can sıkıcı olan gelişme, ABD Dışişleri Bakanlığı’nın 1988’den başlayarak insan hakları raporlarında Türkiye’ye geniş yer ayırması ve ayrılıkçı Kürt hareketiyle yürütülen mücadelede Amerikan aske-

[12] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Saad Eskander, “Britain’s Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the First Kurdish Government, 1918-1919”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 27, No. 2, (November, 2000), ss. 139-163.,
(<http://www.jstor.org/stable/pdfplus/826089.pdf>)

[13] Gönlübol ve diğerleri, a. g. e., ss. 658-661.

[14] Öke, a. g. e., s. 82.

ri donanımlarının kullanılmamasını istemesiydi.^[15] Özetle, uluslararası sistemde Soğuk Savaş dönemi kapanırken, Türkiye aralarına katılmak istediği küresel toplumdan dışlanmaya, yalnızlığa doğru itilmeye başladığı bir döneme kapı açıyordu. Kürt sorunsalı, Türkiye'nin bir numaralı yumuşak karnı ve Türk diplomasisinin en büyük tökezleme taşı olmaya başlayacaktı.^[16]

1990'lı Yıllarda PKK Sorununun Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Algılaması ve Dış Politikası Üzerindeki Etkileri

Soğuk Savaş Dönemi Sonrasında Ulusal Güvenlik Algılamalarındaki Değişim

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte, ulusal güvenlik kavramında global ölçekte temel değişimler gözlenmiştir. Bu değişimlerden en somut olanı ve belki de en önemlisi kavramın kapsamındaki gelişmedir. Soğuk Savaş döneminde ağırlıklı olarak askeri parametreleri merkeze alan ulusal güvenlik anlayışı, doksanlı yıllarla birlikte siyasal, ekonomik, sosyal, ekolojik ve insan hakları gibi birçok başka boyutu da içeren daha kapsamlı bir yapıya doğru yönelmiştir.^[17]

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'nin de ulusal güvenlik anlayışında ve stratejik tehdit algılamalarında değişimlere yol açmıştır. Bu değişiklik zeminini hazırlayan temel olgu, Türkiye'nin NATO'nun (North Atlantic Treaty Organization-Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü) bir kanat ülkesi olma durumundan çıkarak, bir cephe ülkesi konumuna gelmiş olmasıdır.^[18] Hem Sovyet tehdidinin ortadan kalkması, hem de Körfez Savaşı sonrasında gözlenen gelişmeler ve artan PKK terörü, Türkiye'nin ulusal güvenlik anlayışında bir yön ve kapsam değişikliği gereğini ortaya çıkarmıştır. Özellikle PKK terörünün doksanların ilk yarısında tırmanışa geçmesi, sorunu sınırlanabilir ve basit bir iç güvenlik konusu olmaktan çıkarmış; sorun, yaygınlaşma eğilimi ve toplumsal düzeyde yol açtığı yıkım nedeniyle bir ulusal güvenlik sorununa dönüşmüştür. Körfez Savaşı'nın Kuzey Irak'ta ortaya çıkardığı özgün koşullar da sorunun bölgeselleşmesine yol açmıştır.^[19] Bu gelişmeler neticesinde, 30 Temmuz 1992 yılında

[15] Öke, a. g. e., s. 83.

[16] Baskın Oran, Küreselleşme ve Azınlıklar, İmaj Yayınevi, Ankara, 2000, s. 155.

[17] Soğuk Savaş dönemi sonrası "güvenlik" konusuyla ilgili bkz. David A. Baldwin, "Security Studies and the End of the Cold War", World Politics, Vol. 48, Number 1 (October 1995), ss. 117-141.; Barry Buzan, People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post Cold War Era, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado, 1991.; Micheal J. Hogan (der.), The End of the Cold War: Its Meaning and Implications, Cambridge University Press, 1992.

[18] Burak Ülman, "Türkiye'nin Yeni Güvenlik Algılamaları ve Bölücülük", En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, Gencer Özcan-Şule Kut(der.), Buke Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 101-102.

[19] Gencer Özcan, "Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı", En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, Gencer Özcan-Şule Kut(der.), Buke Yayınları, İstanbul, 2000, s.

gerçekleştirilen MGK (Milli Güvenlik Kurulu) toplantısında kabul edilen Türk Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi'nde ilk kez iç tehdit değerlendirmesi yapılarak, bölücülük birinci tehdit kapsamına alınmıştır. 1997 yılına kadar birinci tehdit olarak kabul edilen bölücülük sorunu^[20], 1997'den sonra da irticai faaliyetlerle birlikte eşit ve birinci derecede öncelikli tehdit unsuru olarak sayılmıştır.^[21]

Türk Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi'nde, daha önce Yunanistan ve Rusya'ya göre düzenlenmiş savunma konsepti değişmiş, ilk kez yapılan iç tehdit değerlendirilmesiyle tehdidin kaynağı Suriye-Irak-İran olarak saptanmış ve bölücülük üzerine yoğunlaşmıştır.^[22] Milli Savunma Eski Bakanı İsmet Sezgin'in basına yaptığı bir açıklama belgenin oluşumunu yansıtmaktadır: "1991 yılında SSCB dağılınca, yeni bir milli güvenlik siyaseti belirlemek gerekmişti. Çünkü o tarihe kadar Türkiye'nin milli güvenlik konsepti, Sovyet tehdidine göre düzenlenmişti. Kuzeyden gelecek komünizm tehlikesi ortadan kalkınca yeni tehdit değerlendirmesi yapıldı. 1992 Belgesi, milli güvenlik açısından tehdidin kuzeyden güneye kaydığını saptıyordu. PKK bağlantılı olarak Türkiye'ye yönelik tehdidin güney komşularında ve Yunanistan'da yoğunlaştığı esasına göre savunma stratejisini düzenliyordu."^[23]

İnsan Hakları ve Demokratikleşme Kıskaçında Türk Dış Politikası

1989-1996 yılları PKK'nın "gerilla aşamasına geçme çabası" stratejisini ortaya koyduğu bir dönemdir. Bu dönemde Türkiye'nin terörle mücadelesi, örgütün başvurduğu şiddetle orantılı olarak dalgalanmalar göstermeye başlamıştır. Özellikle 1991-1993 yılında, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerindeki silahlı eylemlerin artış göstererek, resmi makamlarca "düşük yoğunluklu çatışma" şeklinde nitelendirilecek kadar ciddi boyutlara ulaşması; ağırlıklı olarak hükümet ve parlamento kanadına egemen olan yaklaşımın daha da sertleşmesine ve birtakım yeni askeri ve hukuki uygulamaların gündeme gelmesine sebep olmuştur. Sıkıyönetim, olağanüstü hal, özel eğitimli timler, terörle mücadele yasası vs. uygulamalarla Türkiye'nin PKK'yla mücadelesi askeri çözüm önceliğinde devam etmiştir.

18.

[20] Ülman, a. g. m., s. 106.

[21] Merdan Yanardağ, 'Kırmızı Kitap', 14 Aralık 2002, (<http://www.bianet.org/bianet/kategori/siyaset/15242/kirmizi-kitap>)

[22] Derya Sazak, 'Ordu Ne Yapıyor?', Milliyet, 11 Kasım 1993.

[23] Fikret Bila, 'Yeni Siyaset Belgesi', Milliyet, 6 Kasım 1997. Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi ilk kez, Türkiye'nin NATO'ya girişinden sonra oluşturulmuştur. Bu belge üzerindeki ilk "güncelleştirme" işlemi, 1960'lı yılların ortasında yapılmıştır. Bütün bu dönem boyunca belgede, "komünizm" ve "SSCB" birinci ve öncelikli "milli tehdit" unsuru olarak değerlendirilmiş, devletin bütün kurumlarının bu duruma göre konumlanması ve hareket etmesi öngörülmüştür. Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'ndeki güncelleştirme niteliğindeki son değişiklik ise, MGK'nın Ocak 1999 olağan toplantısında yapılmıştır. Bu değişiklik "yolsuzluk ekonomisi" ve "organize mali suçlar" da ulusal tehdit kapsamına alınmıştır.

PKK'nın Ocak 1995'de toplanan 5. Kongresi'nde uluslararası platforma örgütün sesini daha iyi duyurabilmek, silahlı eylemleri siyasi faaliyetlerle desteklemek ve bu yolla uluslararası toplumun Türkiye üzerindeki siyasi baskısını arttırmayı sağlamak amacıyla sürgünde bir Kürt parlamentosu kurulması kararı alınmıştır. Karar, Ocak 1995'te yerine getirilmiş ve Hollanda'nın Lahey kentinde Sürgünde Kürt parlamentosu toplanmıştır.^[24] PKK'nın, uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmek yolunda giriştiği bu tür toplantı ve konferanslarda başarılı olduğu söylenebilir. Özellikle Türkiye'deki silahlı eylemlerini sürdürürken, 27-28 Eylül 1991'de Bonn'da, 2-3 Ekim 1992'de Viyana'da, 12-13 Mart 1994'te Brüksel'de, 17-18 Nisan 1997'de Roma'da uluslararası konferanslar düzenlemeyi başarmıştır.

Türkiye, PKK ile mücadelesine devam ederken, uluslararası platformda insan hakları ve demokratikleşme bağlamında yoğun eleştirilere maruz kalmış ve küresel toplumdan beklediği desteği bulamamıştır. Türkiye'nin; düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüklerine getirilen yasaklar, işkence, yargısız infazlar, zorla köy boşaltmalar, faili meçhuller, kayıplarla anılması bu dönemde sıkça rastlanır bir durumdu artık. Böylelikle, 1980'lerde Türk dış politikasında sarsıntıya yol açan ama bir ölçüde baş edilebilen insan hakları sorunu, 1990'larda adeta sürekli bir krize dönüşerek dış politika açısından belirleyici bir önem kazanmıştır. Başta Avrupa Parlamentosu (AP) olmak üzere küresel toplumun Batılı üyeleri Türkiye'nin, Kürt sorunsalını bir "kimlik hakkı" olarak görmesi gerektiğini ve bu doğrultuda gerekli siyasal diyalogu başlatmasını savunuyorlardı. Daha önce de belirtildiği gibi, PKK ile mücadele ve bu bağlamda Kürt sorunsalı, Türkiye'nin bir numaralı yumuşak karnı ve Türk diplomasisinin en büyük tökezleme taşı olmaya başlamıştır bu dönem itibarıyla. Dış dünyanın Türkiye'ye yönelik bu tutumunda dört önemli değişiklik etkili olmuştur:^[25]

1) Türkiye, insan hakları alanında kabul ettiği uluslararası yükümlülüklerin sonuçlarıyla 1990'larda karşılaşmaya başlamıştır. 1987'de bireysel başvuru hakkının kabul edilmesinden sonra hızla artan başvurular, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (AİHK) tarafından kabuledilebilir bulunup Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) götürülmeye ve yargı yetkisi 1990'da tanınan mahkeme tarafından 1995'ten itibaren ihlal kararlarıyla sonuçlandırılmaya başlanmıştır.^[26]

2) 1980'lerde insan hakları sorunu nedeniyle Türkiye'yi zorlayan Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM), AP gibi siyasal organların kararları Kürt

[24] Gürses, a. g. e., s. 70.

[25] Bu konuda bkz. Gökçen Alpka, "İnsan Hakları Konusu", Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C. 2, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 524.

[26] 01.01.1998 itibarıyla AİHM'in önündeki Türkiye'ye ait başvuru sayısı 1825'tir. 1999 yılında yapılan başvuru sayısı 655, 2000 yılında yapılan başvuru sayısı ise 735'tir. Kaynak: AİHM İstatistikleri (<http://www.echr.coe.int>)

sorununa odaklanmaya başlamıştır. Türkiye'nin uygulamalarını eleştiren ve Türkiye'yi uluslararası yükümlülüklerine uymaya çağıran bu kararlar, Türkiye'nin siyasal düzlemde kendini savunmasını güçleştirmiştir.

Bu dönemde Türkiye'ye insan hakları bağlamında yöneltilen eleştirilerin bir bölümü haklı gerekçelere dayanmakla birlikte, Kürtlere yönetsel ve siyasal özerklik verilmesini öneren 1995 tarihli Batı Avrupa Birliği (BAB) raporu örneğinde olduğu gibi diğer bir bölümü de, Türkiye'nin içişlerine müdahale niteliği doğuran bir içerik ve diplomatik nezaket sınırlarını aşan bir üslup taşımaktadır.^[27] BAB Asamblesi Genel Kurulu'nda oylanarak kabul edilen söz konusu raporun, Kürt Sorunu başlığı altında yer alan bölümünde, "Kürt sorunu yalnızca askeri yollarla çözülemez; kültürel ve yönetsel hakları içeren bir otonomi verilmesi gerekir" denmiştir. Raporda ayrıca, Kürt sorununun, "Kürtlere siyasi ve yönetsel özerklik verilmedikçe Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmeye devam edeceği" öne sürülmüştür. PKK'yı, Türkiye karşısında taraf olarak ele alan BAB, Türk hükümetlerinin "etnik kimlikleri tanımayarak" sorunu "devlet güvenliğini tehdit eden" boyutlara taşıdığını da savunmuştur.^[28] Diğer Avrupa örgütlerinin tutumu da BAB'dan pek farklı olmamıştır. Örneğin, AKPM, 26 Nisan 1995'de aldığı son derece ağır bir kararla, iki ay içerisinde insan hakları konusunda bir ilerleme sağlanmadığı takdirde, Türkiye'nin üyeliğinin askıya alınmasını önermiştir. Ancak, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi bu tavsiyeye uymayı reddederek PKK'yı kınamış, bu arada terörle mücadelenin insan hakları ihlallerine yol açmaması için de Türkiye'yi uyarmıştır.^[29]

3) İlk iki gelişmeyle bağlantılı olarak, özellikle batı ve kuzey Avrupa devletleri, Türkiye'yle ilişkilerinde Kürt sorununu belirleyici bir etken olarak değerlendirmeye başlayarak, gerek mali gerekse askeri yardımı bu konudaki gelişmelere bağlı olarak bir baskı aracı olarak kullanmaya yönelmişlerdir.

4) ABD'nin de Türkiye'ye ve Türkiye'nin insan hakları sorununa ilişkin tutumu değişmeye başlamıştır. 1980'lerde Türkiye'ye tam destek veren ABD, 1990'larda Türkiye'ye biçtiği yeni rol uyarınca demokrasi, insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğünün gerçekleştirilmesi gerektiğini dayatmaya başlamıştır.

Türkiye'nin PKK ile girdiği mücadelede Batı Avrupa ülkeleri arasında en sert tepkiyi gösteren ülke Almanya olmuştur. Türkiye'nin Kuzey Irak'ta karşı karşıya kaldığı durum ve PKK'nın giriştiği terör faaliyetleri karşısında uyguladığı politi-

[27] Gönübol ve diğerleri, a. g. e., s. 664.

[28] Cumhuriyet, 4 Haziran 1995.

[29] Gönübol ve diğerleri, a. g. e., s. 664. Parlamenterler Meclisinin aldığı kararlar ancak tavsiye niteliğindedir ve uyulması zorunlu değildir ama Avrupa kamuoyundaki eğilimi göstermesi açısından önemlidir. Nitekim, demokratikleşme ve insan hakları konusunda hızlı adımlar atılmaması, Türkiye'yi diplomatik alanda sıkıştırmak isteyen çevrelerin çok işine yaramaktadır.

kalar Almanya'da her düzeyde tepki almıştır. Almanya, Ankara'nın sorunu askeri güç kullanarak çözme eğilimini kınayarak Türkiye'ye silah satışına sınırlamalar getirmiş, AB ve diğer ortamlarda Türkiye karşıtı girişimlerde bulunmuştur. Bunun yanında, PKK'nın ülkesindeki faaliyetlerine (aynı ad altında olmasa da) üstü kapalı bir biçimde destek vermiştir.^[30]

Bu ortam içerisinde, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan çok sayıda PKK yandaşı veya sadece Kürt kökenli olan Türkiye vatandaşı da, (önemli bir kısmı ekonomik nedenlerden) kendisini mülteci olarak tanıtarak kolaylıkla bu ülkeye yönelmeye başlamışlardır. Böylece, Almanya'da kendilerini "Türkiye'de baskı gördükleri ve geri giderlerse hayatlarının tehlikede olacağı" ifadeleriyle tanıtan birçok Türkiye vatandaşı oluşmuştur. Alman makamları da Türkiye'yi "temel hukuk kurallarının ve insan haklarının ihlal altında olduğu bir ülke" olarak tanımlayarak bu başvuruları ayrıntılı bir incelemeye bile tabi tutmadan kabul etmişlerdir. Böylece, Almanya'da, bu ülkedeki varlıklarını Türkiye karşıtı olmak ile anlamdaş olarak gören, çoğu Kürt kökenli bir grup oluşmuştur.. Böyle bir grubun varlığı da, Almanya kamuoyunu Türkiye aleyhine yönlendirme açısından önemli bir rol oynamıştır.^[31]

1991 yılında Türkiye'nin PKK saldırılarına karşı Kuzey Irak'ta geniş çaplı askeri operasyon gerçekleştirmesi ile birlikte, Almanya'da, Türkiye karşıtı eğilim belirginleşmeye başlamıştır. Almanya'da, Hıristiyan Demokrat bir iktidarın bulunduğu bu dönemde, insan hakları ve Kürt sorunu konusunda çok daha hassas olan Sosyal Demokrat Parti ve Alman Yeşiller Partisi'nin Türkiye'ye baskı yapılması konusundaki gayretleri sonucunda, 1992 yılı içerisinde Türkiye'ye verilmesi öngörülen 250 milyon marklık askeri yardım 1991 Kasım ayında Almanya parlamentosunda askıya alınmıştır.^[32]

1992 yılı Nevruz'unda Güneydoğu Anadolu bölgesinde çıkan olayların ardından Almanya hükümeti Türkiye'ye ikili anlaşmalar ve NATO çerçevesinde yapmakta olduğu askeri yardımı durdurarak konuyu Avrupa Topluluğu platformuna taşımış ve Türkiye'nin kınanmasını sağlamıştır.^[33] Bu gelişmeler üzerine Türk-Alman ilişkileri daha da gerginleşmiştir. Alman radyo ve televizyonları, Cizre'de bulunan ve Alman Yeşiller Partisinden oluşan bir delegasyon dayanarak verdikleri haberlerde, "Türklerin Kürtleri imhaya giriştiklerini" iddia etmişlerdir. O tarihteki Almanya Dışişleri Bakanı Hans Dietrich Genscher de "Türkiye'nin uluslararası anlaşmalara uymadığını" ifade ederek, Avrupa Topluluğu'nu ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü'nü (AGİK) Türkiye'ye karşı harekete geçirmeye çalışmış, ancak sadece Yu-

[30] Faruk Sönmezoğlu, II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s. 533.

[31] Sönmezoğlu, a. g. e., s. 533.

[32] Sönmezoğlu, a. g. e., ss. 533-534.

[33] Sönmezoğlu, a. g. e., s. 534.

nanistan, Danimarka ve Hollanda'nın desteğini sağlayabilmiştir. Fransa, Almanya'yı desteklemediğini açıklarken, Almanya'ya karşı en sert muhalefeti, çıkabilecek bir bildirinin IRA (Irish Republican Army- İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu) ve Bask terörizmi için örnek oluşturabileceği kaygısıyla İngiltere ve İspanya yapmıştır.^[34]

Bütün bu tutumlar Türkiye'de, Almanya'nın, Kürt sorununa PKK'yı dikkate alan bir siyasal çözüm istediği, insan hakları konusu ile ayrılıkçı terörizm konusunda net bir ayırım yapmadığı şeklinde değerlendirilmiş ve Türkiye kamuoyunda yoğun eleştiri almıştır.^[35] Yine de bu gerginlik fazla uzun sürmemiştir. Bunun en önemli nedeni, eski Yugoslavya sorunu nedeniyle Almanya'nın bütün dikkatini ve enerjisini Doğu Avrupa'ya yöneltmiş olmasıdır. Bunun yanında, PKK'nın Almanya'da gerçekleştirdiği şiddet eylemlerinin Alman kamuoyunda yarattığı tepki de önemlidir. 1993 yılında Almanya'nın, PKK'ya bağlı 35 kuruluşun Almanya'daki faaliyetlerini yasaklaması ve PKK'yı terörist ilan etmesi bu ortamın bir sonucudur.^[36]

Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası ve PKK

Doksanlı yıllarda PKK'nın faaliyetleri, Körfez Savaşı'nın Irak'ta yarattığı otorite boşluğu nedeniyle hızla artmıştır. Son derece dağınık bir yapıya sahip Irak sınıırı tek taraflı olarak korunamaması, örgüt militanlarının sık sık Türkiye içlerine sızarak eylem yapmalarına fırsat tanımıştır. Bu nedenle de Türkiye, Kuzey Irak'ta bulunan PKK kamplarını etkisiz hale getirebilmek için, giderek artan sıklıkta ve büyüklükte, sınır ötesi operasyonlar gerçekleştirmeye başlamıştır.

Sonuçları itibariyle bakıldığında, Körfez Savaşı, Kürt sorununa yeni boyutlar eklemeyerek Türkiye için bir dizi olumsuzluklar doğurmuştur. Savaşla birlikte Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşanan ekonomik sorunlar ve işsizliğin artması [34] Cumhuriyet, 30 Mart 1992.

[35] Bazı uzmanlar, Almanya'nın Kürtlere ilgisinin, bu ilgi ister Türkiye'deki Kürtlere, ister Kuzey Irak'taki Kürtlere olsun, Kürtlerin Aryan menşinden dolayı, açık bir ırkçılık yansımasına tekabül ettiğini ifade etmektedirler. Post-modern Alman oryantalizmi, "Nazi söylemi ile insan haklarını" savunmaktadır. Onlara göre, Kürt Sorunu bir insan hakları ve azınlık sorunsalıdır. Almanya'nın neo-oryantalist ve etik değerlendirmelerle Kürt sorunun şampiyonluğuna kalkışmasının ardında son derece açık bir realist dış politika çıkarıcılığı yattığını ve ahlaki prensiplerin diplomatik kaygılara meşruiyet kazandırmak üzere kullanıldığına ilişkin kanaatler içinde devrin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş'in şu sözleri çok çarpıcıdır: "...Almanları, PKK militanlarını mazlum gösterme girişimlerinin somut örneklerine genelkurmay başkanlığım döneminde şahit oldum. Bu dönemde, Güneydoğu'da çok sayıda Alman yakaladık. Bu kişilerin bölgeye geliş sebepleri turistik faaliyetlerden öte PKK'ya destek vermek amacını taşımaktaydı. PKK, bu kişileri yakalıyor ve belli bir süre sonra serbest bırakıyordu. Bu kişiler medyaya açıklama yaparak; kendilerine çok iyi muamele edildiğini, PKK'lıların "terörist" olarak addedilemeyeceğini belirtiyorlardı. Bu tarz psikolojik harekâtların yanı sıra, ülkelerinde PKK'nın külliyetli miktarda para toplamasına ve illegal faaliyetlerde bulunmasına göz yumulmuştur. Almanya'nın PKK'ya desteğinin temel nedeni kendi hegemonyası altında yaşayacak olan Kürdistan'ı kurmaktır. Bu devlet aracılığıyla, Almanya Ortadoğu'ya girebilecek ve ABD'ye rakip olabilecektir. Bkz. Mim Kemal Öke, Derviş ve Komutan: Özgürlük ve Güvenlik Sarkacındaki Türkiye'nin Kimlik Sorunsalı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 71-72.

[36] Cumhuriyet, 27 Kasım 1993. O tarihte, Almanya'da faaliyet gösteren PKK'ya bağlı kuruluş sayısı 103'tür. Almanya'da resmen yasaklanan örgüt ve dernekler arasında ERNK, KURD-HA haber ajansı, Berxwedan Yayınevi, Kürdistan Vatandaşlar Derneği (HÜNERKOM) bulunmaktadır.

PKK'nın işine yararken, Saddam Hüseyin'den kaçarak Türkiye'ye sığınan Iraklı Kürtler, Türkiye'deki Kürtlerin bilincini de tetikleyerek Kürt sorununun ağırlaşmasına yol açmıştır.^[37] Öte yandan, Kuzey Irak'a yerleştirilen "Çekiç Güç"ün himayesinde bölgeye hem Kürt etnisitesine duyarlı uluslararası sivil toplum örgütleri girmiş hem de Celal Talabani ve Mesud Barzani'ye bağlı Kürt grupları arasındaki nazik dengeye dayanılarak "embriyon" bir Kürt (federe) devletin temelleri atılmıştır.^[38]

O dönemden günümüze uzanan süreç içerisinde Türkiye'nin Kuzey Irak politikası, burada oluşan otorite boşluğunun doldurulmasına çalışmak, PKK'nın burayı bir üs olarak kullanmasını önlemek ve bir Kürt devleti oluşumunun önüne geçmek şeklinde belirlenmiştir. Türkiye'nin bu politikasının taşıdığı çelişkiler zaman içerisinde ortaya çıkmıştır. İlkın, sınır ötesi operasyonların ardından her seferinde "PKK'nın beli kırılmıştır" türünden açıklamalar yapıldığı halde, sürekli olarak bir yenisine ihtiyaç duyulmuş ve 2000 yılının sonuna kadar sayıları yaklaşık 50'yi bulan bu operasyonlar amacına varamamıştır. Çünkü Türkiye'nin Kuzey Irak'ta kalıcı olması mümkün değildi ve gerilla savaşı yapanların düzenli ordu tarafından temizlenmesi çok zordu; üstelik PKK temizlendiği zaman, Türkiye'nin yardımını almak için Kuzey Irak Kürtlerinin elinde koz kalmayacaktı. Diğer yandan, askeri operasyonlara Avrupa ülkelerinden, Kuzey Irak Kürtlerinden ve İrândan büyük tepki gelmiştir. Öte yandan, Türkiye'nin, yapacağı operasyonlar için her seferinde ABD'nin göz yummasına gerek duyması; kendisinin de Çekiç Güç'e göz yummasını beraberinde getirmiş ve bunun faturasına katlanmak zorunda kalmıştır. Böylece, Çekiç Güç'e izin vermek ve batılı sivil toplum örgütlerinin bölgeye girişine geçiş izni vermek zorunlulukları yüzünden Türkiye, burada oluşmaya başlayan Kürt devleti embriyonunu da kendi eliyle beslemiş oluyordu.

İkinci olarak, Türkiye, Kuzey Irak Kürtlerini güçlendirmek ve birleştirmek çabaları (Kürt liderlerine kırmızı pasaport tahsisi, elektrik, ekonomik yardım, aralarında çatışmalarını önlemek) karşılığında PKK'nın burada barındırılmamasını isterken; güçlendirdiği ve birleştirdiği Barzani ve Talabani 2003 yılındaki Irak Savaşıyla birlikte Türkiye'nin kontrolünden çıkmışlardır. 2002 yılının Ekim ayında *de facto* Kürt Parlamentosu'nun toplanması ve "Federal Irak" için bir anayasa taslağı üzerinde çalışmaya başlaması, Barzani ve Talabani'nin Kürt gruplarının ABD'nin telkinleriyle

[37] İlhan Uzgel, "Körfez Savaşı'nın Türkiye Açısından Sonuçları", Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C. 2, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 258.

[38] Baskın Oran, Kalkık Horoz: Çekiç Güç ve Kürt Devleti, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 21. Çekiç Güç, Türkiye'nin iç ve dış politikasında gerek muhalefet gerekse kamuoyu tarafından Türkiye'nin kendi eliyle Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin oluşturulması süreci olarak değerlendirilmiştir. Ancak, Türkiye'deki tüm partiler Çekiç Güç'ün varlığına karşı olsalar bile, doksanlı yıllar boyunca bu partilerin hepsi iktidara geldiklerinde istemeseler ve kamuoyu karşısında zor duruma düşseler de Çekiç Güç'e onay vermek zorunda kalmışlardır.

giderek aralarındaki sorunları çözmeye yöneldiklerini göstererek, Irak'ın işgaliyle birlikte, Türkiye için giderek artan bir belirsizlikler dönemine kapı açmıştır.

Abdullah Öcalan'ın Yakalanması: Suriye, Yunanistan ve ABD

Türkiye'nin uluslararası kamuoyunda ekonomik ve siyasal olarak istikrarsız bir ülke görünümünde olmasının en önemli nedenlerinden biri hiç şüphesiz PKK ile sürdürülen mücadeleydi. Türkiye'yle sorunu olan komşu ülkeler bir yandan birbirleriyle ittifak yaparken, öte yandan bu zayıf noktadan yararlanma fırsatını değerlendiriyorlardı. Bu ülkelerden biri de Yunanistan diğeri ise Suriye'ydi.

Gerçekten de, Yunanistan, 1980'li yıllardan beri, PKK militanlarına kendi topraklarındaki BM denetiminde bir mülteci kampı olarak bilinen Lavrion'u açarken, benzer politikalar izleyen Suriye ve İran'la iyi ilişkiler sürdürüp, 1996'dan başlayarak askeri ittifaklar yapmıştır. Türkiye'nin, Lavrion kampındaki PKK militanlarının korunduğu ve askeri eğitimden geçirildiğine, Yunanistan'ın PKK'ya askeri ve ekonomik destek verdiğine ilişkin tüm uyarılarına ve protestolarına karşın; ne uluslararası kamuoyu ne de Yunanistan bu çağrılarını dikkate almamıştır. Aksine, Yunanistan bunları reddederek, "Kürt halkının haklı taleplerini" desteklediklerini, ama Lavrion kampının BM denetiminde bulunduğunu ve siyasi mültecileri barındırdığını ileri sürmüştür. Böylelikle PKK sorunu Ankara-Atina ilişkilerinin sürekli ve çözümsüz konularından biri haline gelmiştir.^[39]

Aynı şekilde, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi'ni (GAP) gerçekleştirmeye yönelmesiyle eş zamanlı olarak, hem bu projeden duyduğu rahatsızlık nedeniyle hem de tarihsel nedenlerle (Hatay'ın Türkiye'ye katılması) Suriye'nin PKK'ya destek verdiği bilinen bir gerçektir. Türkiye çeşitli istihbarat raporlarıyla belirginleşen bu durum çerçevesinde Suriye'yi sürekli olarak PKK'yı topraklarında barındırmaması konusunda uyarılmış, Şam'a çeşitli düzeylerde heyetler göndermiştir. Ancak bir kriz yönetimi politikasıyla Abdullah Öcalan'ın bu ülkeyi terke zorlanmasına kadar bu konuda çok başarılı olduğunu söylemek zordur.^[40]

16 Eylül 1998 tarihinde dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Atilla Ateş'in Suriye sınırına yakın bir bölgede bu ülkenin Abdullah Öcalan'ı topraklarında barındırmasını kastederek yaptığı sert konuşma Şam'a karşı kriz yönetiminin başladığını gösteren ilk gelişme olmuştur. Ardından da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 1 Ekim'de yaptığı konuşmada çok açık bir biçimde Suriye'nin PKK'yı desteklediğinden söz ederek Ankara'nın sabrının taşmak üzere olduğunu ifade etmiştir. Aynı gün Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun "Suriye

[39] Melek Frat, "Öcalan Bunalımı", Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C. 2, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 476.

[40] Sönmezoğlu, a. g. e., s. 558.

ile aramızda ilan edilmemiş bir savaş var” demeci, Demirel’in uyarısını daha da sertleştirmiştir. Bu arada Türkiye’nin bölgedeki askeri kuvvetlerinde belirgin bir hareketlilik olduğu, bölgeye yaklaşık 10.000 asker kaydırıldığı, Türk savaş uçaklarının iki ülke arasındaki sınır boyunca uçtuğu söyleniyordu.^[41] Türkiye’nin bu çıkışı karşısında Suriye kısa bir duraksamadan sonra tutumunu yumuşatmıştır. Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek, Suriye’yi ziyaret ederek Türkiye’nin konuya ilişkin olarak ne kadar kararlı olduğunu anlatmıştır.^[42] Kriz, 19-20 Ekim 1998 tarihinde Adana’da iki ülke yetkilileri arasında gerçekleştirilen toplantılar sonucunda imzalanan anlaşma neticesinde sona ermiştir. Böylece yıllardır PKK’yı destekleyen Suriye, PKK’yı terörist bir örgüt olarak kabul ediyor; ülkesinde bu örgüte silah sağlanması, lojistik destek verilmesi, finans ve propaganda desteği oluşturulmasını sona erdirmiyor ve örgütün ülke toprakları üzerindeki faaliyetlerini yasaklıyordu. Böylece, Abdullah Öcalan’ın Şam’dan ayrılmak zorunda kalmasıyla yakalanmasına kadar giden süreç başlamış oluyordu. Bu aynı zamanda Suriye’nin “su için kullanmaya çalıştığı terör kartı”ndan karşılık alamadan vazgeçmek zorundakaldığını göstermekteydi.^[43]

Abdullah Öcalan’ın Suriye’yi terk etmesiyle başlayan süreç sonunda, 16 Şubat 1999’da düzenlenen gizli bir operasyonla Kenya’daki Yunanistan Büyükelçiliğinden çıkarılıp Türkiye’ye getirilmesi sürecinde yaşananlar, Yunanistan karşısında Türkiye’nin eline büyük koz vererek, yıllardan beri Yunanistan’ın terör eylemlerini desteklediği yönündeki savlarının haklılığını kanıtlamıştır. Türkiye, Yunanistan’ı sert bir dille eleştirdiği gibi, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de, tıpkı Ekim ayında Suriye’ye karşı yaptığı uyarıların bir benzerini Yunanistan’a da yapmış, uluslararası politikada da Yunanistan’ın prestiji olumsuz etkilenmiş, Atina ABD ve AB tarafından kınanmıştır.^[44]

Öte yandan Öcalan’ın yakalanışında diplomatik, siyasi ve teknik açıdan büyük rol oynayan ABD, böylece salt bir örgüt liderinin yakalanışının ötesinde Ortadoğu ve Türkiye politikası, PKK ve Kürt sorununa yaklaşımını da ortaya koymuştur. Daha en başından, Türkiye’nin, Suriye’ye karşı güç kullanma tehdidini 1998 gibi geç bir tarihte gündeme getirmesinde ABD’nin bir rolü vardır. Zaten, Türk kararvericileri, Öcalan’ın Şam’daki adresini bildikleri halde, Suriye’ye karşı neden daha önce bu tür bir girişimde bulunmadıklarını açıklamamışlardır. Öyle görünüyor ki, Türkiye, 1990’lar boyunca Suriye lideri Hafız Esad’a baskı oluşturu-

[41] Bkz. Özden Zeynep Alantar, “Turkish-Syrian Relations at the Crossroads”, *Turkish Review of Middle East Studies*, Annual 2000/01, No: 11, ss. 158-159.

[42] *New York Times*, 5 Ekim 1998.

[43] Sönmezoğlu, a. g. e., ss. 560-561.

[44] Fırat, “Öcalan Bunalımı”, a. g. e., s. 477.

ramadı. Türkiye, ancak ABD'nin Ortadoğu Barış Sürecine hız vermek istediği bir noktada Suriye üzerine baskı uygulayabilmiştir.^[45]

Öcalan'ın yakalanışından sonra PKK Kuzey Irak'a konuşlanarak uzun süre eylemsizlik sürecine girmiştir. Bu durum örgütün inisiyatifinden ziyade, tüm şartların örgütün aleyhine gelişmesinin zorunlu bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Eylemsizlik sürecini uzun kılan bir başka gelişme ise, ABD'ye karşı gerçekleştirilen 11 Eylül terör saldırıları olmuştur. 11 Eylül saldırılarında sonra ABD'nin teröristlere karşı topyekün mücadele ilanı ve uluslararası alanda gerçekleşen bu hava, teröre müracaat edenlere sıfır tolerans olarak ortaya çıkmış ve PKK terör örgütü de bundan etkilenmiştir.^[46] Ne var ki, 2004 yılından itibaren PKK eylem sürecine yeniden geri dönmüştür. PKK'yı yeniden eylem sürecine getiren başlıca gelişmeler; Türkiye'nin AB süreci, örgütün içi dengeler, Irak Savaşı sonunda Kuzey Irak'ta ortaya çıkan siyasi ortamdır. Öte yandan, 1 Mart tezkeresinin TBMM'de kabul edilmemesi sonucunda Türk-ABD ilişkilerinde oluşan gerilim, PKK açısından yeni bir canlanmanın başlangıcını oluşturmuştur. Irak Savaşı'na ABD'den farklı yaklaşan Türkiye, bir bakıma bölgedeki rolünü de sınırlamak zorunda kalmıştır. ABD'nin Irak'ı işgalinde Kürtleri müttefik ilan etmesine bağlı olarak Kuzey Irak'ta konuşlanmış olan PKK terör örgütü ABD'nin Irak'taki operasyonlarına doğrudan hedef olmamıştır. Böylelikle, PKK, Irak Savaşı'nın konuşulduğu süreçte kendine yönelik risklerin kaygısını yaşarken; savaşta Türkiye'nin ABD tarafında doğrudan yer almaması sonucunda önemli bir nefes almıştır. ABD'nin terörle mücadeleden anladığı ile Türkiye'nin anladığı arasında önemli farklar oluşmaya başladığı bu dönemde, Türkiye ABD'nin ilan ettiği terörle mücadele projesinde aktif yer alırken, ABD sadece kendi teröristlerinin peşinden koşmayı strateji olarak benimsemiştir. Bu durum PKK'yı ABD'nin hedefi dışında tutmuştur. PKK'nın önemli terörist liderlerinden Murat Karayılan açık bir şekilde ABD'nin kendi menfaatleri çerçevesinde PKK'ya karşı operasyon yapamayacağını, çünkü Irak'taki müttefiki olan Kürtleri karşısına almak istemeyeceğini söylemiştir. ABD'nin bölgede kendini doğrudan hedef almayacağını anlayan PKK önemli ölçüde rahatlamıştır. Bu da örgütün kendini yeniden toparlaması açısından ateşleyici olmuştur.^[47] 5 Kasım 2007 tarihinde gerçekleşen Erdoğan-Bush Zirvesi ise Türk-Amerikan ilişkilerinde ve küresel güç olarak ABD'nin PKK'ya bakışında yeni bir dönemi yansıtmakla beraber; PKK ve Kuzey Irak Sorunu, Türk dış politikası açısından belirsizlikler ve sıkıntılar yaratmaya devam etmektedir.

[45] İlhan Uzgel, "Abdullah Öcalan'ın Yakalanma Süreci ve ABD", Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C. 2, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 296.

[46] Deniz Ülke Arıboğan, Tarihin Sonundan Barışın Sonuna: Terörizmi Anlamak ve Anlamlandırmak, İstanbul, Timaş Yayınları, 2003, ss. 184-199.

[47] Bkz. İhsan Bal, "PKK Terör Örgütü: Tarihsel Süreç ve 28 Mart Diyarbakır Olayları Analizi", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Sayı: 8, Cilt:2, 2006, ss. 75-90.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Soğuk Savaş döneminde stratejik önceliğini Sovyet tehdidini karşılamaya yöneltmiş olan Türkiye, PKK'nın 1984'ten bu yana gerçekleştirdiği terör faaliyetleri nedeniyle ülke bütünlüğü açısından derin bir güvenlik endişesi yaşarken; bu örgüte karşı yürüttüğü mücadelede de özellikle 1990 sonrasında başta Batı'yla ilişkiler olmak üzere dış politika ortamında çok ciddi sorunlar yaşamaktadır. İçsel bir terör hadisesi olarak başlayan, ancak İran-İrak Savaşı, Körfez Savaşı, Irak Savaşı gibi gelişmelerle çok farklı boyutlara ulaşan PKK terörü, bugün gelinen noktada Türk iç ve dış politika alanlarının her ikisine de taşan bir nitelik kazanmıştır.

Soruna kalıcı bir çözümün getirilememesi, özellikle “demokratikleşme” ve “insan hakları” konularında Türkiye'ye karşı dış politika ekseninde yoğun eleştirilerin yapılmasına ve Türkiye'nin Batılı ülke ve kuruluşlarla olan ilişkilerinin sağlıklı bir zeminde yürütülememesine neden olmuştur. Terör eylemleri ve terörle mücadele eden güvenlik güçlerinin çatışmalar sırasında insan hakları ihlallerine yol açması, PKK'nın da arzu ettiği gibi bazı uluslararası ve uluslararası örgütlerin, hükümetlerin devreye girmesini de beraberinde getirmiştir. Türkiye, Uluslararası Af Örgütü, AKPM, AGİK, AT gibi kuruluşların ve batılı devletlerin eleştirilerine maruz kalmıştır. Bugün gelinen noktada, PKK ile mücadele ve bu bağlamda Kürt sorunsalı, Türkiye'nin bir numaralı yumuşak karnı ve Türk diplomasisinin en büyük tökezleme taşı olmaya devam etmektedir. Bunda, Türkiye'nin güvenlik politikası üretmedeki iç siyasal ve yapısal sorunları ile güç projeksiyonu eksikliğinin önemli ölçüde rolü vardır.

Yukarıdaki saiklerden hareketle, Türkiye, gerek Kuzey Irak'ta ortaya çıkan yeni duruma karşı, gerekse PKK'ya karşı yürüttüğü mücadelenin dış politikaya yansımalarında başarılı olabilmek için her şeyden önce, askeri, siyasi ve ekonomik ülke kapasitesini gerçekçi bir şekilde tesis etmek ve yönlendirmek zorundadır. Türkiye gibi, 3-4 ayrı alt sisteme teğet bir noktada bulunan bir ülke açısından, bu bölgele- rin iç dinamiklerinin ve genel uluslararası sistemden özerklik derecesinin doğru saptanması, uluslararası sistemin yapısal ve davranışsal özelliklerinin iyi kavranması da bu kapasitenin etkin bir şekilde yönlendirilmesi açısından son derece önemlidir. Buna ek olarak, Türkiye'nin güney sınırlarındaki inisiyatifi PKK'nın tasfiye edilmesi için yapılan/yapılacak olan askeri harekâtlarla sınırlı olmamalıdır. PKK terörünün ve Kuzey Irak meselesinin ancak birlikte çözülebileceğinin anlaşılması ve buna uygun bir dış politika stratejisi, ulusal güvenlik kurgusu ve yumuşak gücün geliştirilmesi ve uygulamaya sokulması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Alantar, Özden Zeynep. "Turkish-Syrian Relations at the Crossroads", *Turkish Review of Middle East Studies*, Annual 2000/01, No: 11, ss. 149-167.

Alpkaya, Gökçen. "İnsan Hakları Konusu", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 2, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 524-539.

Arıboğan, Deniz Ülke. *Tarihin Sonundan Barışın Sonuna: Terörizmi Anlamak ve Anlamlandırmak*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2003.

Bal, İhsan. *Alacakaranlıkta Terörle Mücadele ve Komploteorileri*, Ankara, USAK Yayınları, 2006.

Bal, İhsan. "PKK Terör Örgütü: Tarihsel Süreç ve 28 Mart Diyarbakır Olayları Analizi", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Sayı: 8, Cilt:2, 2006, ss. 75-90.

Baldwin, David A. "Security Studies and the End of the Cold War", *World Politics*, Vol. 48, Number 1 (October 1995), ss. 117-141.

Ballı, Rafet. *Kürt Dosyası*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991.

Beşikçi, İsmail. *PKK Üzerine Düşünceler*, Melsa Yayınları, İstanbul, 1992.

Bila, Fikret. 'Yeni Siyaset Belgesi', *Milliyet*, 6 Kasım 1997.

Bilge, Suat. *Milletlerarası Politika*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1966.

Buzan, Barry. *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post Cold War Era*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado, 1991.

Eskander, Saad. "Britain's Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the First Kurdish Government, 1918-1919", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 27, No. 2, (November, 2000), ss. 139-163.

(<http://www.jstor.org/stable/pdfplus/826089.pdf>)

Fırat, Melek. "Öcalan Bunalımı", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 2, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 476-478.

Gönlübol, Mehmet ve diğerleri. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

Gürses, Emin. *Uluslararası Sistemin Kıskaçında Etnik Terör*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Hogan, Micheal J. (der.), *The End of the Cold War: Its Meaning and Implications*, Cambridge University Press, 1992.

Koçer, Gökhan. *Türk Dış Politikasında İslam: Araf'ta Olmak ya da Bir Pragmatizm Örneği*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2003.

Kurdish Information Centre, "The History and Development of the Kurdistan Workers' Party", Basılmamış makale, Londra, 1993.

Oran, Baskın. *Kalkık Horoz: Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.

Oran, Baskın. *Küreselleşme ve Azınlıklar*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2000.

Öke, Mim Kemal. *Derviş ve Komutan: Özgürlük ve Güvenlik Sarkacındaki Türkiye'nin Kimlik Sorunsalı*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

Özcan, Gencer. "Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı", *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, Gencer Özcan-Şule Kut(der.), Büke Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 13-42.

Randal, J. C. 'Conference Highlights Plight of Kurds', *The Washington Post*, 16 Ekim 1989.

Sazak, Derya. 'Ordu Ne Yapıyor?', *Milliyet*, 11 Kasım 1993.

Sönmezoğlu, Faruk. *II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006.

Uzgel, İlhan. "Körfez Savaşı'nın Türkiye Açısından Sonuçları", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 2, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 257-259.

Uzgel, İlhan. "Abdullah Öcalan'ın Yakalanma Süreci ve ABD", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 2, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 295-297.

Ülman, Burak. "Türkiye'nin Yeni Güvenlik Algılamaları ve Bölücülük", *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, Gencer Özcan-Şule Kut(der.), Büke Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 99-130.

Ülman, Haluk. "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler I (1923-1968)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 23, No:3-4 (1968), ss. 241-273.

Ülman, Haluk ve Oral Sander. "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II (1923-1968)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 27, No:1 (1972), ss. 1-24.

Yanardağ, Merdan. 'Kırmızı Kitap', 14 Aralık 2002. (<http://www.bianet.org/bianet/kategori/siyaset/15242/kirmizi-kitap>)

_____. *Cumhuriyet*, 30 Mart 1992.

_____. *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1993.

_____. *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1995.

_____. *New York Times*, 5 Ekim 1998.

(<http://www.echr.coe.int>)

Türkiye'nin Kürt Meselesi, Pkk ve Terör Örgütü

Arş. Görv. Yakup ŞAHİN
Polis Akademisi / ANKARA

Giriş

Kürt sorunu Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde beri en fazla uğraşılan konuların başında gelmiştir. Bu meselenin isimlendirme konusundan da görüleceği üzere ("Şark meselesinden, Doğu sorununa, Güneydoğu sorunundan Terör sorununa, Kürt sorununa, Kürt realitesine ve Kürt Kökenli vatandaşların sorununa") 2016 itibari ile Kürt sorunu ile ilgili 80'den fazla rapor yayınlanmıştır (Yayman, 2011:11, serdargunes). İleriki kısımlarda daha ayrıntılı gösterileceği üzere kimi zaman isyanlarla kendini gösterse de özellikle 1980'lerden bu yana Türkiye'nin gündemini en çok meşgul eden sorun konumundadır.

Gerek uzmanlar gerekse de PKK'lılar tarafından PKK'nın tarihsel seyri ve dönüşümü konusunda farklı kategorizasyonlar yapılmaktadır. Bazı kaynaklarda da 1984'ten itibaren uyguladığı stratejiler dörde beş ayrılmaktadır. 1984-1989 arası "yoğun terör", 1989-1995 arası gerilla aşamasına geçme çabası, 1995- 1999 arası büyük kentleri de kapsayacak biçimde yoğun terör, 1999-2005 arası ise "terör, pasif itaatsizlik ve siyasallaşma süreçlerinin iç içe olduğu dönemdir (Bal, 2007:76-79). Doğrudan Abdullah Öcalan'ın sınıflandırılmasına bakıldığında ise PKK tarihinin üç ayrı döneme ayrıldığı görülmektedir. (Yılmaz, 2008:8-32). Murat Karayılan, Cengiz Çandar'la yaptığı görüşmelerde ayrılma taleplerinden vazgeçmelerini 1990'ların başlarına kadar götürmektedir. Karayılan 1993'ten itibaren ayrılıkçılıktan vazgeçtiklerini ve kendi ifadesi ile 1995'teki "Değişim Kongresi" sonrası ayrılma hedefinden federasyona kaydıklarını iddia etmiştir. Karayılan PKK'nın 2001'den itibaren ise Abdullah Öcalan'ın "Demokratik Özerklik" (Bianet, vd.) tezi ile birlikte amaçlarının bağımsızlıktan demokratik özerkliğe geçtiğini ileri sürmektedir.

Türkiye'nin Doğu ve Güney Doğu Bölgesinin halkı hala yarı feodal bağımlılık içinde yaşanmakta, aşiret sadakati hala güçlü, geleneksel onur kavramının şiddetli çatışmalarda kendini bulduğu söylenmektedir. Bölgede Kürtçe ağırlıklı olarak konuşuluyor olsa da Türkçe, Arapça, Zazaca, Süryanice... gibi diller de kullanılmaktadır. Kürtlerin büyük çoğunluğu Sünni-Müslümandırlar ve dini duyguları çok gelişmiştir. Zaten bu yüzden de tarikatlar, şeyhler bu bölgede çok güçlüdürler ve yaygındırlar bununla birlikte çok da saygı görmektedirler. Bölgenin sosyo-ekonomik yapısı itibari ile görel olarak "geri kalmış" olduğu söylenmektedir. Geri kalmışlığın analizi yapılırken ideolojik duruşun belirleyici olduğu görülebilmektedir. Örneğin, kimileri geçmişteki Türk hükümetlerinin "Kürtleri uyandırmamak için" geri bıraktıklarını iddia ederken, kimileri bölgedeki feodal bağımlılık ve cahillikle açıklamaktadırlar, kimi kesimler ise bölgenin coğrafi yapısının ve iklimin üretime elverişli olmaması ve zaten Türkiye'nin daha yeni yeni gelişim süreci içinde bulunan bir ülke olması ile açıklamaya çalışmaktadırlar (Brunessen, 2002:297-298).

Gerek uzmanlar gerekse de PKK'lılar tarafından PKK'nın tarihsel seyri ve dönüşümü konusunda farklı kategorizasyonlar yapılmaktadır. Bazı kaynaklarda da 1984'ten itibaren uyguladığı stratejiler dört beş ayak üzerine oturtulmaktadır. 1984-1989 arası "yoğun terör", 1989-1995 arası gerilla aşamasına geçme çabası, 1995- 1999 arası büyük kentleri de kapsayacak biçimde yoğun terör, 1999-2005 arası ise "terör, pasif itaatsizlik ve siyasallaşma süreçlerinin iç içe olduğu dönemdir. (Bal,..:76-79). Doğrudan Abdullah Öcalan'ın sınıflandırılmasına bakıldığında ise PKK tarihinin üç ayrı döneme ayrıldığı görülmektedir.^[1] (EGM'den akt. Yılmaz,..:8-32). Murat Karayılan, Cengiz Çandar'la yaptığı görüşmelerde ayrılma taleplerinden vazgeçmelerini 1990'ların başlarına kadar götürmektedir. Karayılan 1993'ten itibaren ayrılıkçılıktan vazgeçtiklerini ve kendi ifadesi ile 1995'teki "Değişim Kongresi" sonrası ayrılma hedefinden federasyona kaydıklarını iddia etmiştir. Karayılan PKK'nın 2001'den itibaren ise Abdullah Öcalan'ın "Demokratik Özerklik" (Bianet, vd.) tezi ile birlikte amaçlarının bağımsızlıktan demokratik özerkliğe geçtiğini ileri sürmektedir. ^[2]

[1]

[2] PKK'nın kırılma noktaları kimi kaynaklarda "1978-1980; yani kuruluş bildirgesinin ardından, bölgede diğer örgütler ve devletle işbirliği yaptığı düşünülen aşiretlerle mücadele ettiği dönem, 1980-1984; yani 12 Eylül'ün ardından diğer sol örgütlerin zayıflaması ve yurt dışında kendisine rahat alan bulması ile organizasyon ve taktiksel yapısını güçlendirdiği dönem, 1984-1993 arası; yani Maoist bir çizgi 'uzun süreli halk savaşı, içinde stratejik savunma, stratejik dengeleme, stratejik saldırıyı barındıran- ilan ederek kanlı saldırılara başvurduğu dönem, 1993-1998 ise hayatta kalabilmek adına, ideolojisini ve taktiklerini gözden geçirdiği dönem" olarak geçmektedir. Bu dönemde Marksist-Leninist ideoloji yerine sosyalizme kayılmış, dine tolerans ve kadın erkek eşitliğine önem verilen bir çizgi izlenmeye başlanmış, 1998-2002'de ise örgütün üst düzey liderlerinin yakalanması ile örgüt dağılık bir yapıya bürünmüştür. Kimi başka kaynaklarda ise bu üç dönem; örgütün temellerinin atıldığı 1972 ve Kürdistan Devrimin Yolu Manifesto-sunun hazırlandığı 1978 yılına kadarki zaman zarfında Devrimci Marksist- Leninist ideoloji; Deniz Gezmiş ve Mahir Çayan liderliğindeki önde gelen devrimci mücadele örneklerinin ülkede devrimi gerçekleştirmede yetersiz kaldık-

Kimi kaynaklarda – özellikle sol ve Kürt milliyetçiliği referanslı-Türkiye (kendini ifadeleri ile sözde) “Kürdistan”ı olarak da adlandırılan Türkiye’nin Doğu ve Güney Doğu Bölgesinin halkı hala yarı feodal bağımlılık içinde yaşamakta, aşiret sadakati hala güçlü, geleneksel onur kavramının şiddetli çatışmalarda kendini bulduğu söylenmektedir. Bölgede Kürtçe ağırlıklı olarak konuşuluyor olsa da Türkçe, Arapça, Zazaca,Süryanice...gibi diller de kullanılmaktadır. Kürtlerin tamamına yakını Sünni-Müslüman’dırlar ve dini duyguları çok gelişmiştir. Zaten bu yüzden de tarikatlar, şeyhler bu bölgede çok güçlüdürler ve yaygındırlar bununla birlikte çok da saygı görmektedirler. Bölgenin sosyo-ekonomik yapısı itibari ile görece olarak “geri kalmış” olduğu söylenmektedir. Geri kalmışlığın analizi yapılırken ideolojik duruşun belirleyici olduğu görülebilmektedir. Örneğin, kimileri geçmişteki Türk hükümetlerinin “Kürtleri uyandırmamak için” geri bıraktıklarını iddia ederken, kimileri bölgedeki feodal bağımlılık ve cahillikle açıklamaktadırlar, kimi kesimler ise bölgenin coğrafi yapısının ve ikliminin üretime elverişli olmaması ve zaten Türkiye’nin daha yeni yeni gelişim süreci içinde bulunan bir ülke olması ile açıklamaya çalışmaktadırlar. (Bruinessen, a.g.e:297-298).

Kürtlerin Türkiye toprakları içindeki yerlerine bakıldığında Selçuklu dönemi ve Alparslan’a kadar götürüldüğü görülse de politik durum açısından Osmanlı dönemi daha önemli sayılabilir.Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Savaşı sonrası (1515) Osmanlı Devleti’ne dahil olan Kürtleri, o dönem için “Kürdistan” diye adlandırılan bölgenin yapısına dokunmadan, başlarında ağa ya da aşiret reislerinin bulunduğu 42 ayrı Sancak altında toplamıştır. Osmanlı Devletinin imparatorluk yapısına uygun olarak diğer bölgeler gibi bu sancakların da içişlerine 19.yüzyılın ilk başlarına kadar çok müdahil olunmamış; sancakların devlete vergi ödeyip, savaş dönemlerinde asker yollamaları ve padişaha sadakatleri beklenmiştir. 1800’lü yılların başlarına kadar otonom bir yapıya sahip olan bölgede isyanların çok görülmediği, daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı millet sistemi içinde yaşadıkları söylenebilir (Birand, 1992:50-51). 19.yüzyılın ilk başlarına kadar sorunsuz yaşadıkları kabul edilen Kürtlerin de 1800’lü yıllarda hızla yayılan milliyetçilik akımlarından etkilendikleri görülmüştür. Bu tarihten sonra Kürtler arasında milliyetçilik kendisini hissettirmeye başlarken, ayrıca Osmanlı Devleti’nde yapılan siyasi reformlar ile merkezîyetçi yapıya dönüşme çabaları da geniş özerkliğe sahip

---

ları düşüncesi ve Maoçu mücadele tarzının kabulü ile şekillenen 1978–1989 yılları arasında din ve muhafazakârlık karşıtı, ayrılıkçı Marksist-Leninist ideoloji ve Marksist-Leninist söylemin, uzun süreli halk savaşı stratejisi içerisinde harekete geçirilmesi öngörülen halk üzerindeki olumsuz etkilerinin aşılması amacıyla geliştirilen, muhafazakârlık karşıtı söylemlerin yumuşatıldığı ve dini hassasiyetlerin sınıstimalini içeren faydacı ve ayrılıkçı Marksist-Leninist ideoloji dönemleridir. Bu birbirinden çok da farklı olmayan üç ideolojik dönemde değişmeyen nihai amaç ise “Bağımsız ve Demokratik Kürdistan”ın kurulması olmuştur. (Aktaran; Ömer Yılmaz, s.8-32; PKK 1Cilt , EGM İDB Hizmete Özel Yayın, Ankara)

olan Kürt Beylerini rahatsız etmeye başlamıştır (Bruinessen, a.g.e:156-157). 1806 ile 1912 arasında kayıtlara geçen 12 isyan görülmüş, bunların her biri çok sert biçimde bastırılmıştır (Birand, a.g.e:156-157).1912'den kurtuluş savaşına kadar geçen süre arasında bu coğrafya için çeşitli spekülasyonlar yapılmaktadır. Kimilerine göre Kürtler misyonerler tarafından kışkırtılmaya çalışırken, kimileri de Sevr'le aslında Kürtlere için çeşitli toprak vaatleri verildiğini de iddia etmektedirler. Ama kurtuluş savaşında Kürtler ve Türkler birlikte savaşmışlardır, hatta Kürtlerin kurtuluş çabalarına daha erken başladıkları da söylenmektedir. Kürtlerle birlikte Türkleri bir arada tutan şeyin ortak “din” unsuru ve sultana bağlılık olduğu bilinmektedir. Hatta Osmanlı devletinin yıkılışına çare arayışları sırasında gelişen ümmetçilik ve Osmanlıcılık gibi akımlar Kürtler arasında geniş yer bulmuş,diğer milliyetçi unsurlara ve padişahın otoritesine karşı gelenlere karşı Kürtlerin desteği alınmıştır.Kimi kaynaklarda Kurtuluş Savaşının başlangıcından cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarına kadar Kürtleri ve diğer unsurları bir arada tutmak için din ögesinin daha çok vurgulandığı da söylenmektedir (Yayman, a.g.e:37-38). Yeni kurulan Cumhuriyetin ilk yıllarıyla birlikte Kürtler arasında huzursuzluk görülmeye başlanmıştır. Bu durumun nedeni ulus devlet anlayışını benimseyerek, diğer alt unsurları tek kimlik çatısı altında eritmeye amacında olduğu iddiasına başlanmaktadır. Bu baskın kimliğin “Türklük” olarak seçilmesi, merkezi güçlü yönetimin hakim olması ve Kürtlerin yaşadığı coğrafyada bile herkesin Türk kabul edilmesi ile birlikte halifelüğün kaldırılması...gibi etkenler Kürtlerin yeni devlete karşı hoşnutsuz olmalarına yol açtığı vurgulanmaktadır (Özcan, 2006:23). Bunların yanında milliyetçi ideolojinin canlanmasındaki temel nedenlerden biri olarak kabul edilen tepkiselliğin de hoşnutsuzluğun nedenleri arasında olduğu söylenebilir. Bunlara örnek Türklerle ilgili mitler^[3], tezler ortaya atılması bir nevi Türk etnik kimliğinin diğer etnik kimliklerden üstün olduğu yönünde çağrışım yapan açıklamalardır. Bu tür etkenlerin Kürtlerin milliyetçi duygularını perçinlediği söylenmektedir. Ancak Kürtler arasında Cumhuriyete ve yeni sisteme karşı oluşan rahatsızlığın nedenini yalnızca milliyetçilikle açıklamak, eksik bir analiz olacaktır.Çünkü bazı yerlerde yeni sistemin içindeki laiklik anlayışı, din ögesinin geri planda bırakılması da önemli rahatsızlık nedenlerin arasında gösterilebilir. Dolayısı ile 1806 Babanzade Abdurrahman Paşadan başlayan Kürt isyanları merkezileşme ve modernleşmeye tepkiyi içeren milliyetçi tandansları daha fazla olan ve aşiret liderlerinin etkisinin daha fazla olduğu isyanlar olsa da, Cumhuriyet'in ilanından sonra patlak veren 1925 Şeyh Said ve 1937 Ağrı Dağı isyanları dinsel ve milliyetçi motiflerin iç içe olduğu eklektik isyanlardır.^[4]

[3] Güneş Dil Teorisi bunarın en basit örneklerindedir

[4] 1806 ile 1937 arasında toplam 44 isyan görülmüştür.

Ancak bunlar içinden 1925 Şeyh Said İsyanı ile 1937 Dersim İsyanı en önemlileridir, çünkü bu isyanlar yeni kurulan devlete, devletin sistemine karşı milliyetçi ve dini duyguların birlikte olduğu isyanlardır (Özcan, a.g.e:56-72). Değınilmesi gereken önemli bir nokta 1919-1922 arasında yeni hükümete karşı yapılan 23 isyandan 3 tanesi Kürt isyanıdır. Buradaki önemli noktalardan biri bu isyanlardan en önemlilerinden olan Alevi kökenli Kürtlerin çıkardığı Koçgiri İsyanı Sünni Kürtler tarafından destek görmemiştir. Ayrıca 1924-1938 arasında Anadolu'da görülen 17 isyandan 16'sı Kürt isyanıdır. Kimi kaynaklarda daha fazla sayıda isyandan bahsedilmektedir (Kirişci, 2004:276). Cengiz Çandar raporunda PKK'nın da bir "Kürt İsyanı" olduğunu iddia etmektedir. ^[5](Çandar,2011:25).

Bu isyanların sert biçimde bastırılması, pek çok Kürdün ülkenin başka yerlerine göçüne, geleneksel Kürt folklorunun aşınmasına hatta kaybına ve Kürtlerin gelecek dönemlerde uzun süreli sessizliğe, görelı pasif olmalarına neden olacaktır. Bu pasif olma durumu ve geri plana kalma dönemi Demokrat Parti döneminin liberal politikaları ile görelı olarak rahatlamaya dönüşmüştür. Bunun yanında o dönem dış dünyadaki gelişmelerin^[6](Bruinessen, 2002:297-298; Kaya, 2013:297) de etkisiyle Kürt siyasi hareketikendini yavaş yavaş "Kürtçülük" olarak yer altı faaliyetlerinde, legal olarak ise "Doğu Sorunları" olarak kendini göstermeye başlamıştır. 1961 Anayasasının sağladığı geniş özgürlükler, ülke sorunlarının rahat tartışılmasına olanak sağlamış, tartışılan konular arasına "Doğu Meseleleri" de girmiştir. Daha önce bahsedilen "Kürtçü" akımlar kendilerini göstermeye başlamışlar, özellikle büyük şehirlere gelen öğrenciler arasında ufak tefek örgütlenmeler başlamış, bunların bir kısmı devlet tarafından yasaklanmış bir kısmı da cılız olarak ömrünü sürdürmüştür (Özcan, 1999:14-20). Kurulan örgütler çok fazla etkiye sahip olamamalarından dolayı daha çok arkalarından gelecek olan örgütlere daha çok yoğunlaşılacaktır.

Kürt aydınları 1969'da Ankara'da ilk legal Kürt örgütü olan Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nı (DDKO) kurmuşlardır. DDKO aylık bültenler basarak daha çok Doğu bölgelerinin ekonomik sorunlarını, Kürt köylülerinin toprak ağaları ve aşiret reisleri tarafından kullanılmaları ve ordunun köylülere uğrattıkları şiddet gibi konulara değinmişlerdir. Hatta ilk genel kurulunda "Türkiye'nin bütünlüğü

[5] Aynı şekilde Murat Karayılan'a göre de birincisi, 1925 yılındaki Şeyh Sait İsyanı, ikincisi 1929 yılındaki Ağrı Dağı İsyanı, üçüncüsü de 1938'deki Dersim İsyanı'dır. Karayılan PKK'yı dördüncü isyan hareketi olarak tanımlamaktadır. .

[6] O dönemin dış dünyadaki şartlar kast edilirken ömrü kısa da olsa Mahabat Kürt Cumhuriyeti'nin kurulması, Irak'ta Molla Mustafa Barzani'nin siyasi mücadelesi ve kazanımlarıydı. Özellikle Barzani'nin Türkiye'deki Kürt hareketi üzerinde çok büyük etkisi olduğunun, Kürtler arasında bilinç oluşumunda ve milliyetçi duyguların kabarmasında büyük bir etkisi olduğu çeşitli kaynaklarca da iddia edilmektedir

içinde Kürt Halkının varlığı, Kürt Dilinin Türkiye’de konuşulan bir dil olması, Kürtlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde müşterek bir “Pazar” ekonomisi etrafında toplandıkları...”gibi bildirimlerde bulunmuşlardır (Bozarslan, 2002:856). İlerleyen dönemlerde DDKO, Sosyalist bir parti olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) içinde kendini Kürtlerin solu temsil eden kanadı olarak kendini göstermeye başlamış, DDKO açıldığı 1975’ten kapatıldığı 1979 yılına kadar Kürtlerin sorunlarına değinmeye çalışmıştır. TİP içinde ılımlı bir Kürt akımı gibi görünen grup, bazen kendi ifadesi ile Türk ve Kürt halkları (daha çok da işçi grupları) arasında ittifak kurmaya çalışmış, çekilen benzer acılar ve sömürü üzerinden birleştirici rol oynamaya amaçlamıştır (Bruinessen, a.g.e:302-308). İlerleyen zamanlarda bu birleştirici idealler zamanla çekişmelerden ve ayrışmalardan dolayı farklı mecralara kaymış, parti içinde “Doğu Delegatesi” diye nitelendirilen bir grup oluşmuştur. Hatta bu delegatesin etkisi ile 1970’deki kongresinde “Kürt Halkının demokratik özlemi ve istekleri doğrultusunda verdiği mücadelenin desteklendiği” belirtilmiş ve bu bildiri yüzünden parti, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır (Özcan, a.g.e:20-24). Değinilmesi gereken önemli noktalardan birisi DDKO’nun Marksist-Leninist Kürt hareketi için fikir ve kitle zemini hazırlamış olmasıdır ki Abdullah Öcalan’da buralardan çok etkilenmiştir. O dönemde Kürt hareketleri önce Türk sol hareketleri içinde kendini göstermiş, destek bulma çabası içinde olmuş hatta birlikte çalışmışlarsa da daha sonra kendi hareketlerini kurmuşlardır. Kürt hareketleri, Türkiye’deki diğer sol akımlar gibi kendi içlerinde farklı fraksiyonlara ayrılp bölünmüştür bunların içinden PKK ilerde değinilecek olan çeşitli gerekçelerle sıyrılmış ve ön plana çıkmıştır.

Abdullah Öcalan ve arkadaşlarının kurduğu PKK (Kürdistan İşçi Partisi) kimi kaynaklara göre 1973’de Ankara’da Çubuk Barajı’ndaki toplantıda, kimilerine göre 1975 Ankara Dikmen toplantısında temeli atılarak 1978’de Diyarbakır’ın Lice ilçesinin Fis Köyü’nde kurulan bir terör örgütüdür. İleride de anlatılacağı üzere, PKK kuruluşundan itibaren hem Marksist-Leninist hem de milliyetçi öğeleri barındırır da zamanla Marksist-Leninist çizgi biraz daha arka plana itilecek milliyetçi yön ön plana çıkarılacaktır. PKK, amaç olarak “Bağımsız Birleşik Bir Kürdistan” kurmayı almıştı ve bu devletin Irak, Suriye, İran ve Türkiye’nin mevcut toprakları içindeki –kendi ifadesi ile- “sömürülen Kürdistan” içinde kurulmasını amaçlayarak, bunun yönteminin devrimci yol olduğunu belirtmiştir. PKK ilk kuruluşunda kendi ifadesi ile “sömürgeci güçleri, feodal ağaları, ortaçağdan kalma gelenekleri, faşist şovenist akımları” kendisine hedef olarak seçmiştir. Zaten ilk ismini duyurduğu saldırısını “feodal ve işbirlikçi” olarak nitelendirdiği “Bucak” aşiretinin liderine yapması bu yüzdendir. PKK’nın bu katı ve sert tutu-

munun zamanla dönüştüğü ve yumuşadığı görülmektedir. Özellikle de Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonra ideoloji, hedef ve yöntemlerinin bazılarında değişim ve dönüşüme gittiğini iddia etmektedir. Ayrılıkçılıktan ve bağımsız devlet kurmaktan kültürel haklara, demokratik cumhuriyet ve demokratik mücadeleye kaydığı iddiaları vardır ki ilerideki bölümlerde de gösterileceği üzere bu iddialar tartışmalıdır. PKK'nın tarihi dönemlere ayrılırsa, kuruluşundan 90'ların başına kadar kendini gösterme şiddet eylemleri arasında yükselme, 1990'ların başında gücünün zirvesine çıkma hatta halktan da destek bulma ama bu dönemlerde de yöntemlerde değişme bazen ılımlı mesajlar verme 1995'den sonra gücünde erozyona uğrama ve Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonra amacında, yöntemlerinde değişme olduğunu 2004'ten sonra ise çok farklı seslerin olduğu, bambaşka ve karmaşık bir yapı ile devletle yapılan görüşmelere bağlı farklı pozisyonlar alan, konjonkore göre tepki veren bir terör örgütü görünümü vermektedir. İleriki dönemlerde daha ayrıntılı gösterileceği üzere 2000'li yıllarda önemli değişiklik ve dönüşümlerin yaşandığı söylenebilir

Şimdiye kadarki bölümde PKK'nın kısa özeti, tarihi ve yapısı anlatılmaya çalışılmıştır. İlerleyen kısımlarda ise kongre kararları ışığında amaçları, neyi hedeflediği bu hedeflere ulaşabilmek için uygulamayı düşündüğü yöntemler ve bunlardaki değişim gösterilmeye çalışılacaktır. PKK Birinci Kongre'sinden itibaren Kürt tarihi ile ilgili savlar sunup, mevcut durumu değerlendirmekte ve bunlarla ilgili çözümlerinin ardından hedeflerini açıklamaktadır.

27 Kasım 1978'deki Diyarbakır'ın Lice ilçesinin Fis köyünde yapılan toplantıdan sonra "Kürdistan Devriminin Yolu" adı altında yayınlanan manifestoda genel olarak Ekim Devrimi, sosyalist hareketlere atıfta bulunmakla birlikte "Kürt gerçeği" üzerinde durup milli ve yöresel kaynaklı bir hareketin olacağını anlatıldığı görülmektedir. Manifesto'nun önemli bazı noktaları ve maddeleri şunlardır. (Burada kısımların özeti yapılırken, bazı kısımlar daha iyi anlaşılabilmesi için manifestodan olduğu gibi alınmıştır.)

"Kürdistan!" Sorununa Bakış"

Marksizm'in bilimsel yönünün ön plana çıkarılması ve her alanda Marksizm'in temel çıkarım noktası olduğu vurgulanmıştır. PKK'nın kaynakları tarandığında "Zor" ve "Sömürge" kavramlarının (Engels, 1979) sık sık işlendiği görülmektedir. Bunlar işlenirken klasik Marksizm'in toplumsal sınıflar ve tarihin sınıflar arasındaki çatışmalardan ibaret olduğu tezi de çokça vurgulanmaktadır. Ardından da tartışmalar bu iki kavramın kullanımlarının "sömürü" içinde olmasına doğru kayar. Zorun kullanılmasına yol açan sömürünün hem içeriden hem de dışarıdan

uygulandığı vurgulandıktan sonra da iç sömürü olarak “feodal, işbirlikçi, gerici burjuvazi” dış sömürgeci olarak ise “Türkiye Cumhuriyeti” olarak somutlaştırılmaktadır. Burada aslında PKK’nın yukarıda düşman olarak tanımladığı taraflar ile halk arasındaki olası mücadele vurgulanmaktadır. Marksizm’in tarihi ezilen ve ezen olmak üzere iki sınıf arasındaki mücadele biçimde görmesine istinaden, tarihi “sömürüden” kurtulmak isteyen sınıf ve halkların mücadelesi olduğu argümanı ile perçinleştirilmiştir. Bu minvalde düşmanlarla yapılacak olan mücadelenin sonucu kurtuluşa varılacağı böyle bir kurtuluşun da ancak güç ve şiddet^[7] ile mümkün olabileceği anlayışına atıf olduğu söylenebilir (Özcan, a.g.e:56-57).

“ İdeoloji, Amaç, Şiddet Ve Silahlı Mücadele Dayanakları”

Şiddet çok sayıda ideoloji tarafından benimsenmiş ve meşru kabul edilebilmesi için çeşitli argümanlarla desteklenmiştir. Bunu hem milliyetçi, hem dinci, hem sosyalist hareketlerde görebiliriz. Ancak özellikle devrimci sosyalist hareketler içinde ayrı bir yerinin olduğunu vurgulama gereği vardır. Sosyalizme ulaşmada yöntemin ne olacağı nasıl olacağı tartışması hep süregelmiş, ama bunun yalnızca şiddetle olabileceğini savunan güçlü akımlar hep olmuş ve bunu meşru kabul etmişlerdir. Bunun örnekleri ve dayanak noktaları Engels’ten Lenin’e teorik kısım ile, Çin’den Latin Amerika’ya kadar pratik örneklerle çoğaltılabilir (Pomeroy, 1992:11-52; Engels, 1979). PKK da kuruluşundan itibaren kendini ve yöntemini bunun üzerinden kurgulamıştır. Bunun inkâr edilemeyecek bir gerçek olduğunu ve devrimci şiddet, silahlı mücadele, halk savaşı ve ulusal kurtuluş mücadelesi şeklinde olduğu belirtilmektedir. PKK gerek yayın organlarında gerek lideri Abdullah Öcalan’ın mülakatlarında gerekse de kongrelerinde, yöntemini şiddet üzerine kurduğunu bunun için de Fanon^[8](Fanon,..:41-90)’dan, Che’ye, Vietnam’daki gerilla tarzı savaşlarından Deniz Gezmişlerden Mahir Çayanlara sık sık atıfta bulunmuştur. Hatta Öcalan’ının “Ben ideal denilen olayın peşindeyim. Türkiye’nin yiğitleri vardı. Mahir’ler, Deniz’ler. Şimdi onların hepsinin idealize edilmesi söz konusu. Biz de onlar gibiyiz...” (Birand, a.g.e:38) sözü bunun göstergelerinden sayılabilir.

Kuruluş manifestosundaki “PKK’nın yerine getirmesi gereken görevlerden birisi de, halkımızı kendi ulusal özüne karşı suç işletecek hale getiren faşist, sos-

[7] Öcalan “zorun” ekonomik ve toplumsal bağlamda gelişmeye yol açtığı ortamlarda devrimci bir fonksiyonu olduğunu iddia etmektedir. Öcalan’a göre zor hem ilerici hem de gerici işleve sahiptir, ekonomik ve toplumsal gelişmeye katkı sağladığı durumlarda “devrimci bir role sahiptir”. Murat Karayılan, Bir Savaşın Anatomisi isimli kitabında silahın PKK’nın hayatta kalmaları ve güçlü olmalarına “önemli katkı sağladığını” söylemektedir. (Karayılan, 2014; 70) Çözüm süreci kısmında bu duruma yabancı basına verilen röportajlar üzerinden yeniden değinilecektir.

[8] Fanon’un “sömürgecilikten kurtulma (Fanon “sömürsüzleştirme” ve “özgürleşme”olarak adlandırıyor) aşamasında kurtuluşun yolu olarak sömürgeye karşı şiddet olarak göstermesi (bknz: Frantz Fanon, Yeryüzünün Lanetlileri, s. 41-90) ve bu şiddeti meşru kabul etmesi, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası eski sömürgelerin bağımsızlık hareketlerinde kabul ettikleri ve onları etkileyen ana argümanlardan birisiydi.

yal-şoven ideolojileri ve güç mihraklarını ne pahasına olursa olsun ivedi olarak dağıtmaktır. PKK, bu güçlerle savaşmayı bir şiddet sorunu olarak ele alır ve ikna yöntemleriyle çözülmesi gereken halk safları arasındaki sorunlardan ayırır. PKK, örgütsel varlığına musallat olan sivil ve resmi polisle, ajan-provokatörlerle karşı devrimci terörü vazgeçilmez bir mücadele yöntemi sayar. Barışçıl bir ortam içinde her gün ulus olarak eriyip yok olmaktansa, savaşla ve savaş içinde dirilmeyi bir ilke olarak kabul eder” (İmset, 1993:72-73) ifadeler ile PKK'nın o dönemki yayın organlarından olan Serxwebun Dergisi'nin 13. sayısında Abdullah Öcalan “Her şeyden önce halkımızın ideolojik- politik kılavuzu Marksizm-Leninizm'dir. Birçok halkın devrimci kurtuluş mücadelelerinde gösterdikleri gibi Kürdistan Halkı'nın da kurtuluşu Marksizm-Leninizm'in kılavuzluğunda zafere ulaşmak istemesi ve bunu kurtuluşunun en temel güvencelerinden biri olarak görmesi anlaşılır bir şeydir” ve “Seçme Yazılar” isimli kitabındaki “ Partinin taktiği gerilla mücadelesidir. Gerilla çekirdeği, parti çekirdeğinin daha da yoğunlaşmış ifadesidir. Savaşı kurmaylık yürütür ve PKK'da savaş kurmayı partidir.” sözleri terör örgütünün yöntemini göstermesi açısından önemlidir (İmset, a.g.e:73). Yukarıdaki sözler ve bildiri bölümlerinden de anlaşılacağı üzere terör örgütü PKK Marksizm-Leninizmi hatta yöntem olarak Maoizmi temel referans noktası kabul ederek amaçlar ve ideoloji onun üzerine kurmuştur. Marksizm-Leninizm etkisi her kongre kararında “geçmiş devrimlere” yapılan övgüler, çözümlenmelerde ya da yöntemin onlara benzer olacağına dair yazılarda açıkça görmek de mümkündür. Ayrıca, PKK'nın sert ve katı şiddeti kendisine yöntem olarak seçmesi (ki ilerde bahsedileceği üzere bundan vazgeçtiği dönemler de olmuştur), PKK'nın hem kendisini tanıtmada, yapısını dinç, dinamik tutmada ve prestij toplamasında hem de diğer örgütleri sindirmesinde etkili olmuştur.

PKK'nın kuruluş bildirisinde sıkça “(kendi tanımlaması ile sözde)Kürdistan'ın” sömürge olduğu” ve bundan kurtulmanın yolunun devrimci şiddetten geçtiği vurgulandığı görülmektedir. Sömürge kavramı kullanılırken aslında “Kürdistan'ın” bir iç sömürge^[9] (Özkırmılı, 2008:122-124) olduğu, yani Türkiye'nin zaten Batının sömürgesi olduğu, Türkiye'nin de Kürdistan'ı sömürdüğü yani Kürtlerin

[9] İç sömürgecilik kavramını literatürde en çok kullanan isimlerden birisi de M.Hecter'dir, etnik azınlığın asimilasyon yaklaşımı içinde yoksulluğa ve kötü yaşama mahkum edildiği mahkum bırakıldığı, merkezin çevreyi hem sömürdüğünü hem de kendine bağlı yaptığını, merkezin baskın kültürü ve siyasal olarak üstün yapısı ile azınlığı domine ettiğini söylüyordu. (Umut Özkırmılı, Milliyetçilik Kuramları; Eleştirel Bir Bakış, Ankara, Doğu Batı Yay., 2008, s. 122-124)

İç sömürgecilik kavramına benzer bir kavramı da Wallerstein'in de kullandığı görülmektedir, Wallerstein iç sömürge olan ya da ülke içindeki merkeze uzak olan gerek azınlıkların gerekse başka grupların çasadıkları çevrelerde sömürgecinin olduğu, artık değerler merkez tarafından alındığı ve çevrede hem iş gücünün emeğinin karşılığının az verildiği, hem de hayat standartlarının düşük olduğunu söylemektedir. (Immanuel Wallerstein, Irk, Ulus, Sınıf; Belirsiz Kimlikler, s. 150-152) PKK'nın buna benzer tezleri olduğu yani Türkiye'nin Kürt bölgesini hem ekonomik hem de kültürel sve siyasal alanda sömürdüğünü bununla birlikte de asimile etme amacı güttüğü iddiası görülmektedir.

de Türkiye'nin sömürgesi iddia edilmektedir (Oran, 2002:877). Kuruluş manifestosu ayrıca yabancı kapitalizmin gelişmesinin de eliyle "yarı yarıya çözülmesine rağmen, Kürdistan'da hala güçlü bir feodal yapının hüküm sürdüğünü" belirtmektedir. Yapılacak olan –kendi ifadeleri ile- "Kürdistan Devrimi"nin genel özellikleri "Milli ve Demokratik" olarak ikiye ayrılmaktadır.^[10] Hareketini, amacını ve yöntemini bu şekilde belirleyen PKK, yukarıda anlatılan düşünceler ışığında belirlemiş olduğu hareketinin temel görevleri ve hedefleri şu şekilde sıralamıştır- ki aslında bu hedefler PKK'nın 1993'e kadar temel eylem stratejisi ve görevleri olarak görülebilir- ;

"-İşçi, köylü, aydın ve diğer sınıflar ve tabakalardan gelen yurtseverlerden oluşan geniş bir ulusal birleşik cephe oluşturmak.

-İşçi, köylü, esnaf, gençlik ve kadın birliklerini kurmak ve bu yolla halkın topyekün örgütlenmesini sağlamak .

-Sömürgeciliğe karşı temel mücadele biçimi olan halk savaşını yürütmek; bunun için temel gücünü köylülüğün oluşturduğu bir halk ordusu inşa etmek.

-Sömürgeci burjuva partiliğin mezhep ve aşiretçiliği körüklediği, ağaların kendi sınıf hakimiyetini pekiştirmek için yararlandığı halk arasındaki çatışmalara son vermek. Bölgeciliği ve dar burjuva milliyetçi anlayışı tasfiye etmek."

-T.C.'nin sömürgeci boyunduruğunu parçalamayı hedeflemeyen, bölgesel özerklik, otonomi vs. gibi özünde sömürgecilikle uzlaşmayı getiren teslimiyetçi anlayışları teşhir etmek ; bunlara karşı kararlılıkla mücadele etmek.

-Savaş içinde sömürgecilerle işbirliği yapan ağaların topraklarını müsadere etmek , topraksız köylüye dağıtmak.

-Sömürgeciliğin halk üzerindeki her türlü tahribatına karşı mücadele etmek için ekonomik, kültürel , eğitim ve sağlık hizmetlerini bizzat üslenmek.

[10] PKK yapmak istediği devrimi özelliklerini anlatırken şu ifadeleri kullanmaktadır; "Milli yani, sömürgeciliğin siyasi, askeri, ekonomik, kültürel alandaki hakimiyetini hedef alır. Devrim, daha ilk aşamada bu yanı ön plana almak zorundadır. Milli çelişki baş çalışki olup , diğer toplumsal çelişkilerin çözülmesine tayin edicidir. Milli çelişki çözülmedikçe hiçbir toplumsal çelişki "- yalnız başına çözülme imkanına sahip değildir. Ülkede devrim adına tailed ilk adımlar, milli karakter taşımak zorundadırlar.

-Devrimin demokratik yanı ise toplumdaki ortaçağdan kalma çelişkileri temizlemeyi hedef alır. Bunları feodal ve komprador sömürsü, aşiretçilik, mezhepçilik, kadının kölece bağımlılığı gibi çelişkilerdir. Bu çelişkiler çözüldükçe toplum demokratik bir görünüm kazanır.

-Devrimin bu iki yanı sıkı bir ilişki vardır. Bu iki yan adete iç içe geçmişlerdir.

-Devrimin diğer bir yanı da önderlik sorunu ile ilgilidir. Kürdistan Devrimin temel gücünün işçi ve köylü ittifaklarından oluşacağı açıkça ortadadır. İster işçi-köylü ittifaklarını sağlamak, isterse de bu ittifaka önderlik etmek olsun, burjuva milliyetçi ve ulusal inkarcı ve revizyonist hareketlerle sıkı mücadele etmek gerek. Bu devrimin bir başka özelliği de halkın geniş güçlerinin seferber edildiği , uzun vadeli bir mücadele ile başarıya ulaşacağıdır...Mücadele yöntemleri daha çok şiddete dayalı olmak zorundadır("s.47)

-Demokratik halk diktatörlüğünü uygulamanın ilk aracı olarak bir işçi-köylü hükümeti kurmak.

-Sömürgecilerin işlettiği bütün yer altı ve yerüstü kaynaklarına el konulacak, fabrika, çiftlik ve diğer bütün işletmeleri devralacaktır.Bütün bunlar kamuya ait olacaktır.

-Başta işçiler ve köylüler olmak üzere diğer yurtsever sınıf ve tabakalara demokrasi sağlanacak, işbirlikçi toprak ağalarına ve komprador burjuvaziye karşı diktatörlük uygulanacaktır. Emekçi halkın ekonomik,siyasi ve kültürel alanda örgütlenmesinin önündeki engeller kaldırılacaktır.

-Sömürgeciliğin adli sistemi dağıtılacak,yerine demokratik bir adli sistem kurulacaktır.

-Kadın üzerindeki her türlü feodal baskı kaldırılacaktır, tüm siyasi ve toplumsal alanlarda kadın erkek eşitliği sağlanacaktır.

-Azınlık, milliyet ve dinsel gruplar üzerindeki her türlü baskıya son verilecektir.

-Sömürgeci eğitim ve kültür kurumlarının yerine ,ulusal eğitim ve kültür kurumları oluşturulacaktır.Kürt dili, edebiyatı ve tarihi alanında yoğun bir araştırma ve örgütlenme çabası içine girilecektir.

-Her parça içinde yaşayan halkı, sömürgeci devlet aygıtıyla “özerklik” veya “otonomi” adı altında bir takım reformlarla uzlaştırma çabalarına karşı mücadele edilecektir.”(Özcan, a.g.e:365-368).

Ayrıca Abdullah Öcalan'ın “her ölü düşmanlığa, her düşmanlık savaşa ve savaşa gelişimi bizim güçlenmemize sebep olacak... yirmi militan öldüğünde yirmi Kürt ailesi kazanılmış; yirmi asker öldürüldüğünde yirmi Türk ailesi düşman edilmiş olacaktır” (Aktaran :Özdağ, ..:241) sözleri de şiddetin hem yöntem hem de taban bulma da araç olarak kullanılacağını göstermektedir.

Yukarıdaki alıntılardan da görüleceği gibi PKK mücadelesinin temelini şiddete oturtuyor ve mücadelenin şiddet aracılığı ile yapılacağı belirtilmektedir. Toparlamak gerekirse de kendi ifadesi ile (Türkiye, Irak, İran ve Suriye'yn bazı bölgelerini kapsayan) “Kürdistan” diye adlandırdıkları bölge de bağımsız bir Kürt devleti kurmak amaçlanarak, bölgedeki feodal ilişkilere, eşitsizliklere, sömürüye de savaş açıldığı belirtilmektedir. Bu amaca ulaşmada yöntemin “devrimci şiddet” olduğu, devrimle birlikte kurulacak yeni ülkenin de “Marksist-Leninist” ideallerin referansı üzerinden sosyalist olmasının hedeflendiği görülmektedir. İlerleyen kısımlarda daha ayrıntılı değinileceği üzere aslında PKK'nın Beşinci Kongresi'ne

kadar çıkan kararlar genelde benzer hatta aynıdır, bazen yöntemlerde ufak değişiklikler görülmekte, Beşinci Kongre'den sonra kırılmalar başlamakta ve Yedinci Kongre(ki bu Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonrasına tekabül eder) asıl kırılma ve değişme görülmektedir. Beşinci ve yedinci kongreye kadar benzer kararların alındığı görülse de, kongrelerin nüanslarına değinmek gereklidir. O yüzden kısa da olsa kongre kararlarının ve diğer toplantıların önemli kararlarına değinilecektir.

PKK, İkinci Kongresinde kurulması planlanan demokratik bağımsız Kürdistan devletinin silahlı bir mücadele sonucu inşa edilmesi benimsenmiş, 1983 yılından itibaren de eğitim gören militanlarının Türkiye'ye gönderilmesi ve Filistinli örgütlerden gerillataktikleri alan örgüt militanlarının, bu taktikleri Türkiye koşullarına uygulaması kararlaştırılmıştır. Ardından PKK 6 -30Ekim 1986 tarihler arasında Lübnan'ın Bekaa Vadisi'nde üçüncü kongresini yapmış, örgüte maddi gelir sağlamak amacıyla 'vergilendirme kanunu' adı altında, kamu kurum ve kuruluşlarının ihalelerini alan Kürt kökenli müteahhit ve taşeronlarla, ticari faaliyetlerde bulunan Kürt iş adamı ve işçilerden vergi adı altında para alınması fikri kabul edilmiştir. O dönem bu kararlara paralel olarak PKK'nın yol kesip "vergi" adı altında haraç toplaması, bölgede "pasaport" kontrolü yapması artık bölgenin egemenliğinin kendisinde olduğu mesajını vermeyi amaçlandığı söylenebilir. Ancak salt şiddet faktörünün yeterli olmayacağını anlayan terör örgütün liderlerini şiddet-bağımsızlık ve siyasal çözüm-kültürel özerklik gibi zıt iki yöntemi birbirine alternatif olarak dayatmıştır. Bu stratejisini 1997 yılında '*şimdiye kadar bir diriliş örgütü oluşturduk ve bunu kabul ettirdik. Bundan sonraki amacımız ise bir kuruluş örgütü gibi çalışmaktadır. Hedef ulusal ordulaşma ve iktidarlaşmadır*' olarak belirten örgüt, dönemin aktif hedeflerini ortaya koymaya çalışılmıştır. Bu strateji doğrultusunda örgüt tıkanma noktasında bulunan silahlı vekitlesel faaliyetlerin kazanımlarını, 'Kürt kültürel kimliğinin tanınması' gibi spekülasyona açık taleplerle siyasal kazanımlara dönüştürmeyi hedeflemiş ve bu amaçla bizzat Abdullah Öcalan'ın talimatlarıyla birçok batılı ülkenin resmi ve hükümetler dışı kuruluşları nezdinde girişimler yapılmış ve terör örgütünün "Türkiye'nin Kürt kimliğini tanıması gerektiği, Kürt halkının meşru temsilcileri olarak siyasal çözümden yana olduklarını, bölgedeki terörün Türkiye'nin tavizsiz tutumundan kaynaklandığını, PKK'nın bu duruma tepki olarak faaliyetlerini sürdürdüğünü" şeklindeki girişimler olmuştur. Ayrıca örgütünün yurt içindeki legal uzantılarının yurt dışındakilerle koordineli olmak kaydıyla "Barış ve kardeşlik, Kürt kimliğinin tanınması" temalarının ağırlıklı olarak işlendiği örgütlenme ve propagandafaaliyetlerine özel bir önem verildiği ve bu faaliyetlerin 'PKK Türkiyeliyor' şeklinde ilan ettiği

gözenmiştir. Yine Irak'ın kuzeyine dayalı olarak geliştirilmeye çalışılan ve merkezinde silahlifaaliyetlerin kurumlaşmalarınıyer aldığı, örgüt tarafındanbeşinci kongrede ortaya atılan 'Ordulaşma-İktidarlaşma' sloganına işlerlikkazandırma ve 'PKK Güneylileşiyor' hedefve faaliyetleri belirlemiştir. ^[11](EGM,1996, ...). Örgütünün gündeme getirdiği iktidar örgütü olma hususu, (kendi ifadesi ile) hayali vemüstakbel Kürdistan yolunda yürütülecek kuruculukfaaliyetleri olarak nitelendirilmiştir.Başka bir deyişle eğitimden diplomasiye, basın yayından kültürel kurumlara sağlıktan ekonomiye kurulması planlanan devletin örgütü1997yılı'nı 'silahlı faaliyetlerdeatılım've 'finalyılı' ilan ederken diğeryandan dagerek yurtiçerisinde gerekse yurtdışında "barış etkinlikleri"organizeetmeye çalışmıştır. Yukarıda bu tezatın kasıtlı oluşturulduğundan defaten bahsedilmiş, bu etkinliklerin en önemlisi Barış Treni veya Barış Heyeti ismi verilen organizasyon olmuştur.^[12](Ergül,...:168-174).

Abdullah Öcalan'ın Yakalanmasından Sonraki Dönem

Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonraki, özelliklede mahkemede, demecleri örgüt üyeleri için adeta şok etkisi yaratmıştır. Yaşanan bu hayal kırıklığı ve şok etkisi PKK'lıların anılarında, verdikleri röportajlarda açıkça görülebilmektedir. Terör örgütün kimi üyeleri ve sempatanları bunların zorla söylettirildiğine, kimileri Öcalan'ın büyük bir lider olduğuna bir bildiğinin olduğunu iddia etmişler, kimileri ise yıllardan beri verdikleri mücadelenin en baştaki isim tarafından ihanete uğratıldığını düşünerek bu durumun hayal kırıklığını ve şokunu yaşamışlardır (Marcus, 2009:381-387). Öcalan'ın "*Ben ülkemi severim, annem Türk'tü, eğer hizmet gerekirse yaparız.*" sözleri, mahkemede hapishane koşullarını övmesi, askerlerden övgüyle söz etmesi, Türkiye'nin Kürtlere muhtaç oldukları hakları zaten sunduğunu ve bunun avantajlarından faydalanmaktan onları alıkoyan sadece cehalet ve korkuları olduğunu anlatması, önemli olan Türk devletinin ve toprağının birliğinin olduğunu söylemesi, Demokratik Türkiye Cumhuriyeti'ne saygı ve şükranla övgülerde bulunması, kurucusu M.Kemal Atatürk'e övgüler yapması ve devletine hizmet etmesi arzusunu birkaç kez belirtmesi ve hayatını kaybedenler için üzgün olduğunu defalarca belirtmesi yaşanan şok etkisin en görülür nedenlerinden birisidir.^[13](Marcus, 381-383). Bunlar esasında Öcalan'ın daha önce söyledikleriyle taban tabana zıt şeylerdir ki bu görüşler

[11] PKK 6.Cilt , EGM İDB Hizmete Özel Yayın, Ankara)

[12]

[13] İlerleyen dönemlerde " Halk Savunma Birliklerinin" ..İlerleyen dönemlerde PKK silahlı kanatlarından birisi olduğu açık biçimde görülmüştür.

terör örgütü liderinin “revizyonist” olarak nitelendirdiği barışçıl, ayrılmak dışındaki her türlü seçeneği reddeden görüşlerdir ve bu tür görüşler sayısız defa Öcalan tarafından de hedefleri arasına almıştır. İlerleyen zamanlarda ebedi barış için kendisinin hayatta kalması gerektiğini söylemesi, PKK'nın dönüşmüş olsa da aslında bir şekilde var olmasını savunması Öcalan'ın elini güçlü tutmaya çalışması olarak yorumlanmaktadır farklı kesimlerce. Abdullah Öcalan'ın yakalanmasının ardından yapılan PKK kongrelerinde de Öcalan'ın değişimine benzer bir (2004'e kadar) değişimi açıkça görülebilir. Aslında Beşinci Kongreyle birlikte değişim görülse de asıl güçlü kırılma Yedinci Kongreden sonra bu daha belirgin ortaya çıkmaktadır. Kongrelerin kararları özetlenerek incelendiğinde “Kapsamlı bir barış projesinin hazırlanması,PKK lideri Abdullah Öcalan'a siyasi çalışma özgürlüğü ve “Kürdistan'aBarış”adı altında genel bir kampanya başlatılması, “Demokratik Ortadoğu Birliği” şiarı temelinde tüm bölge devletleri vehalkları arasındaki ilişkilerin barışçıl yaklaşımlarla ele alınması ve sorunların bu temelde çözülmesi için girişimler başlatılması, Kürt Ulusal güçleri arasında barışçıl ilişki ve birliğin geliştirilmesi, Yeni parti stratejisinin “DemokratikSiyasal Mücadele” yekaydırılması, Yedinci kongre kararlarının yeni program ve manifesto olarak somutlaştırılması, Yeni stratejik yaklaşımla çelişen örgütlenmelerin yeniden yapılandırılması, Silahlı mücadele örgütü olan ARGK'nın, Türkiye'nin demokratik dönüşümüne ve “Kürt sorununun” çözümüne bağlı olan varlığının “Halk Savunma Gücü” biçiminde yeniden düzenlenmesi, ERNK yerine, Demokratik Halk Birlikleri'nin oluşturulması,Merkez Komite yerine, Parti Meclisi kavramının kullanılması, PKK'nın yeniden yapılanmasını ifade eden yeni bir tüzük hazırlanması”^[14](Pkkonline; Ergül,..:158-174) gibi kararlar alınmıştır.

Kongrede Abdullah Öcalan'a yönelik talepler, örgütün stratejideğişiklikleri ile kuruluşunda açıklamış olduğu “Marksist - Leninist düzene dayalı, Türkiye topraklarının da bir kısmını içine alan bölgede bağımsız bir Kürdistan Devleti kurma” amacından vazgeçerek(başka bir ifade ile bu amacı dönüştürerek) Kürt halkının kimliğinin tanınması, idamın kaldırılması, Abdullah Öcalan'ın serbest bırakılması gibi istemleri içeren bir kongrede Şubat 2000'de yapılan Kongrede “Marksist ve Leninist düzene dayalı ülkemiz topraklarının da bir kısmını içine alan 4 parçalı bölgede bağımsız bir Kürdistan kurmaktan , *Kürt halkının kimliğinin tanınması, idamın kaldırılması, Öcalan'ın serbest bırakılması gibi istemleri içeren ve “Demokratik Cumhuriyet ve Barış Projesi”*ne dönüldüğü iddia edilmiştir. Ayrıca “serhildan-

[14] Kararların orjinalleri için: <http://www.ktunnel.com/index.php/1010110A/e708d9443075304f2014b2d1dc6b-40669c363c954b3190e3c48d16974> (sitenin orjinal girişi www.pkkonline.com,dur ama yasaklı olduğu için tunnel siteleri üzerinden girilmiştir.)

Bu kongreler ve politikların bir özeti için bakınız:Erhan Ergül, a.g.e., s.158-174

sivil itaatsizlik” yolu ile Filistin benzeri eylemlere geçildiği, silahlı mücadelede yerine “Demokratik Siyasal Mücadele’ye” geçişin yaşandığı belirtilmiştir...^[15](SDE,2011, 3-31) Bu strateji doğrultusunda örgütün Kürdistan olarak adlandırdığı ve dört devletin (Türkiye-İran-İrak-Suriye) topraklarınınbirkısmını içeren ülkelerde faaliyet göstermek üzere, eğitim düzeyi yüksek, konuşma ve etkileme yeteneğine sahip, kent yaşantısını iyibilen mensuplarını Dole Koge isimlikampında; Türkiye Çalışma Grubu, OrtaDoğu Çalışma Grubu, Basın Yayın Okulu, Kültür Okulu, Kültür Sanat Okulu ve Edebiyat Okulu gibi okullar kurarak, bu okullarda; Demokratik Cumhuriyet Projesi, Sivil İtaatsizlik, Kürt Halkının Ayaklanması, Gandhi Modeli gibi siyasi eğitimler, ayrıca bu eğitimlerin yanında silah kullanma gibi askerî eğitimler verdiği, bu örgüt mensuplarını ülkemize ve Kürdistan olarak adlandırdıkları bölgedeki diğer ülkelere gönderip, bu ülkelerdeki legal görünüm altındafaaliyet gösteren sivil toplum örgütleri ile kurum ve kuruluşlara yerleştirerek, buralarda örgüt kararları doğrultusunda örgütlemeye çeşitli legal görünüm altındafaaliyetler yapmalarını sağlamaktadır. Serhildan kısaca yasalara uygun görünüm adı altında, ancak yasanın özüne aykırı bir şekilde, “Demokratik Hak Talebi” adı altında düzenlenen eylemliliği içermektedir. Bu eylemlilik stratejisi doğrultusunda PKK tarafından kadrolarına; “ *Ben de PKK’lıyım, Ben de PKK’nın stratejisini destekliyorum, Anadilde eğitim istiyorum, Kürtçenin üniversitelerde seçmeli dersler arasına alınmasını istiyorum, Kimliğime Kürt yazdırmak istiyorum...*” gibi örgüt kararları doğrultusunda adli ve idari makamlara başvurular yapılması yönünde yönlendirmeler yaparak talimatlar vermiştir. PKK, 1 Eylül 2001 ile 1 Mayıs 2002 tarihleri arasında “Üçüncü Serhildan Dönemi” olarak ilan ederek kimlik bildirim kampanyasının, Türkiye’de de gerçekleştirilmesi için çalışmalar başlatmıştır. Çeşitli devlet kaynaklarına göre bu çerçevede PKK organizesi ve yönlendirmesi ile; çeşitli sivil itaatsizlik eylemleri yapılmıştır. (Ergül, a.g.e:158-161).

PKK’nın 4 Nisan (4 Nisan Abdullah Öcalan’ın doğum günü olarak kabul edilmektedir.)2002’de başlayıp, 10 Nisan 2002 tarihinde bitirdiği kongrenin sonuç bildirimine bakıldığında özetle, 3 yıldır uyguladığı demokratik değişim-dönüşüm programı sonucunda örgütün ismini KADEK (Kongreya Azadi-ü Demokrasiya Kürdistan veya Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi) olarak değiştirilmesi, Abdullah Öcalan’ın ideolojik önder olarak kabul edildiğinin güçlü biçimde vurgulanması, KONGRA-GEL’in program, tüzük, sosyal reformlar, “Demokratik Toplum Koordinasyonu” ve “Demokratik Haklar Bildirgesinin” kabul edilmesi gerektiği yönünde kararların alındığı görülebilir. Ayrıca yeni yapılanmanın asıl amacının Kürt sorununun siyasi çözüme dayandığı, örgütün silahlı kanadı olan HPG’nin ise özerk bir biçimde varlığını sürdüreceği ancak kongrenin siya-

[15] KCK SDE Analiz... Ankara

si kararlarına bağılı olması, silahlı mücadelenin bırakılmasının arzulandığı, fakat bunun Türkiye başta olmak üzere bölge ülkelerinin atacakları siyasi adımlara bağılı olduğu, demokratik dönüşümün zorunlu hale geldiği ve bu noktada ABD'nin arabuluculuk girişimlerinin beklendiği belirtilmiştir.^[16](pkkonline,..;Ergül, a.g.e:164-168).

PKK yeni stratejisinde ekolojik toplum modeli ile insana ve çevreye saygılı bir yapı olduğu mesajı verilmeye çalışmakta, savaşın yerine artık insan ve doğa ile ilgilenmeye başlanıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Örgütün kuruluşundan itibaren tekveyegane hedefi olarak seçtiği "bağımsız birleşik Kürdistan" dışında başka hedef konusunda tartışmayı bile kabul etmeyen katı tavrı ile öne çıkmış, hatta geçmiş dönemlerde demokratikleşmeyi savunan ve silahlı mücadelenin gereksiz olduğunu belirten örgüt mensupları infaz edildiği düşünülürken PKK'nın politikasında görece başarısızlıklar ya da değişen şartlara paralel olarak zamanla hedefleri yönündeki katılığında yumuşamalara gitmek zorunda kaldığı gözlemlenmektedir. Ayrıca, bir çok örgüt mensubu silahlı eylemlerde başarısız olduğuna ve yenitaktiklere ihtiyaç olduğunu dillendirmeye başlanması da yukarıda bahsedilen nedenlerle birleşince örgütün stratejisinde değişim yaşanmıştır. PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasının ardından örgüt hedeflerini "Kürt kültürel kimliğinin kabulü" temelinde, anayasal vatandaşlık ve "Demokratik Cumhuriyet"^[17](Yılmaz, a.g.e:114-120; Şimşek, 2006:25-26) ekseninde açıklamıştır. İlerleyen dönemlerde ve son olarak KONGRA-GEL'le belirtilen hedefine Türkiye'de siyasi örgütlenme özgürlüğünü de eklemiştir. Örgüt adını KONGRA-GEL olarak değiştirmesinden sonra yayınlamış olduğu program, tüzük, kararlar gibi yeni örgüt olarak kurulan KONGRA-GEL'in ilanından sonra stratejisinde artı de-

[16] <http://www.ktunnel.com/index.php/1010110A/e708d9443075304f2014b2d1dc6b40669c363c954b3190e3c48d18464> (sitenin orjinal girişi www.pkkonline.com, dur ancak yasaklı olduğu için tunnel siteleri üzerinden girilmiştir.) ; Ayrıca bir özet için Erhan Ergül, a.g.e., s. 164-168

[17] Öcalan, 1999'da avukat görüşmeleri ile başlayan ve 2004'te son halini bulan demokratik Cumhuriyet tezini yedi bölümden oluşturmaktadır. Teorisinin ilk dört bölümünü toplumsal gerçeklik ve birey, demokratik ekolojik toplum, Ortadoğu uygarlığında kaos ve olası çözümler ile Ortadoğu'da Kürt olgusu ve Kürt sorunu başlıklarına ayırmıştır. PKK terör örgütü, Öcalan'ın "özeleştirisinden" hareketle ; parti kavramı, iktidar anlayışı, amaca yönelik demokratik bir program oluşturma gereği, parti kadrolarının niteliği ve ulus algılaması noktalarında toplam beş başlık altında incelenmiş ve yeni strateji de paralel olarak beş basamak ile çizilmiştir. PKK'nın politik çizgisinde aydınlatılması gereken en önemli konunun ayrı bir devlet içerip içermediği sorusu 544 ile başlayan parti kavramının incelenmesi tartışmasına girmiştir. Öcalan Demokratik Cumhuriyeti tanımlarken "Sanırım ana çerçeve olarak hazırdır. Tek tek olaylara fazla girmeyeceğim. İsyandır, İsyanı değerlendirileceğim. Demokratik Cumhuriyet itibarıyla geliştiriyorum. Bu temelde Türkiye'nin tarihini, Cumhuriyet tarihini değerlendireceğim. 90'dan itibaren Demokratik Cumhuriyet yönünde gelişme vardır. Örneğin dil kullanılması vb...Sonuç bölümünde de sorunun demokratik çözüm olduğunu ortaya koyacağım. Demokratik istem süreci Türkiye'de başlamıştır. Engellenenler de var. Demokratik sistem Türkiye'de yürürlüktedir. Buna kültür de girmektedir. Kurumlar, enstitü vb. Küçük görmemek gerekir. İşletilmiyor. Benim davam cumhuriyetin demokratikleştirilip demokratikleştirilemeyeceği davasıdır. Demokratikleşip demokratikleşmeyeceği davası olursa dava rolünü oynayacak. Eski Kürt savunmalarının benzeri olmayacak, klasik sol anlamında da savunma olmayacaktır. Demokratik çözümü, otonomi ve federasyondan daha anlamlı buluyorum. Süreç, herkesi sistem içinde daha tutarlı olmaya zorluyor. Uzlaşma olmazsa 21. yüzyıla kavga hâkim olur." ifadelerini kullanmıştır.

ğişiklikler yaparak Kürt kimliğinin elde edilmesi ana tema haline getirilmiştir. Terör örgütü dört ülkede çoğunlukla sivil toplum kuruluşlarını öne çıkartarak bu ülkelerde diğer demokratik örgütlerle ve siyasi kurumlarla ittifakı esas almaya yöneldiğini belirtmiştir. “Demokratik Cumhuriyet” düşüncesi de artık en çok savunulan düşünceler arasında girmiş, böylelikle Türkiye’de sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla baskı oluşturulmaya çalışılırken, yurtdışında da özellikle AB çerçevesinde girişimlerde bulunarak, AB’nin desteğini sağlayıp Türkiye’yi yasal düzenlemelere yönlenmesini zorlanmayı kararlaştırılmıştır (Ergül, a.g.e:174-183). Ancak bu gelişmelerin PKK’nın amaç ve yöntemlerini değiştirdiği anlaşılmamalıdır, o dönemin siyasi konjonktürüne uygun olarak yeni taktiksel gelişmeler olarak düşünülmelidir.

PKK’nın 2003 yılındaki kongresi sonrasında KONGRA-GEL ismini alan örgüt içerisinde kadrolar arasında kavram, sorumluluk, yetki kargaşası yaşanması ile üst düzey ve alt “Gelenekçiler ve Reformcular” şeklinde gruplaşmaların ortaya çıkmasına ek olarak 5 Mayıs 2004 tarihinde KADEK ve KONGRA-GEL’in AB ve ABD tarafından terörist örgütler listesine alınması üzerine yeniden yöntem değişikliğine gitmiştir. Bu kongrede örgütün isminde herhangi bir değişikliğe gidilmediği, yönetim kadrosunda değişikliklerin olduğu ve ileriki tarihlerde açıklanacağı belirtilmiş, 1 Eylül 1998 tarihinde tek taraflı olarak ilan edilen ateşkesin 1 Haziran 2004 tarihi itibarıyla sona erdirildiği açıklanmıştır. Ayrıca, AB tarafından terör örgütleri listesine alınmalarının adaletsiz olduğu söylenerek, listeden çıkartılması gerektiği, Kürt kimliğinin tanınmasının gerektiği, çift taraflı ateşkeskoşullarının resmi olarak kabul edilmesi, koruculuk sisteminin kaldırılması, operasyonların durdurulması, bölgede bulunan askeri güçlerin bölge dışına çıkartılması, OHAL ve benzeri uygulamaların kaldırılması gibi taleplerde bulunmuştur. On Birinci Kongre’de PKK’nın Kürdistan olarak adlandırıldığı ve dört ülkenin sınırlarını içeren bölgede ve dünyada meydana gelen son siyasal gelişmelerin ele alındığı belirtilmiştir. Kongrenin içeriği ile ilgili olarak Kürdistan Demokratik Konfederalizm projesi üzerinde tartışmalar yürütüldüğü, terör örgütün “Kürdistan Demokratik Konfederalizmi” projesi doğrultusunda yasama, yürütme ve yargı organlarının ayrılarak bu organlarda görev yapacak örgüt mensuplarının seçimlerinin yapıldığı, yönetim kademesinde yer alan üyelerin 2 yıllık bir süre için seçildikleri ilan edilmiştir. Ayrıca, (kendi ifadeleri ile sözde) “Kürdistan’da” egemen olan güçlerin Kürt sorununun çözümü için diyaloga hazır oldukları, bu ülkelere Kürt sorununu Demokratik bir yöntemle diyalog yoluyla çözümü için çağrı yaptıkları, Türkiye Devleti ve Hükümeti tarafından, örgüte yönelik operasyonların durdurulduğu ve diyalogyolu açıldığı takdirde

buna olumlu cevap verecekleri belirtilmiştir. Türkiye'nin terör örgütüyle diyalog için bizzatkendileri yerine legal ortamda faaliyet gösteren Kürtsiyasetçileri ile veya seçilmiş insanlarla ilişkiye geçebileceği, budurumuntersiolması halinde şiddetindahadaartacağı, Türk güvenlik kuvvetlerince PKK'ya yönelik operasyonların durdurulması halinde, örgütün askeri kanadı olan HPG'yi ateşkes konusunda ikna edebileceklerini, tüm Kürtçü gruplara, ileriki bir tarihte konferans yapılması yönünde çağrı yaptıkları da belirtilmiştir (pkkonline).

Dolayısı ile de PKK'dan sonra Öcalan'ın yazdıklarından da benzer şeyler görülmektedir. Öcalan yazdıklarında meselenin arka planında büyük ulusal sorunların demokratik sistemler dışında çözülmesinin mümkün olmadığı söyleyip Türk-Kürt kardeşliğine yapılan vurgu, Türkiye'nin etnik milliyetçilik anlayışından ayrılıp ülke milliyetçiliğini kabul ederek ulus tanımlamasını "Türk ulusu" olarak değil "Türkiye ulusu" olarak yapmasını ve Kürtlerin de kurucu unsur olarak Türkiye'nin mevcut sınırları içerisinde yer almalarının amaçlayan "demokratik cumhuriyet" ;federasyon veya otonomi gibi reddederek, "Demokratik Ülke, Özgür Anayurt" sloganı doğrultusunda "Kürt sorununu" devletlerin mevcut sınırları içinde demokratik gayretlerle bir takım sosyal ve kültürel haklar merkezli demokratik ve özgür birlik temelinde çözmek olduğunu iddia etmektedir. Öcalan, bu düşünceleri bilimsel sosyalizmin rehberliğinde, Türkiye'nin bölge ülkelerinin demokratikleşmesine katkıda bulunarak gerek Kürtlerin gerekse de ülke halklarının demokratik bir hayata ulaşabilmeleri için devlet odaklı olmayan, iktidar ve savaşı toplumsal dönüşümün merkezine koymayan, demokratik, özgür ve eşitçi topluma doğru dönüşmeyi esas alan bir programla, parti, kadro-kitle ve ordu yapılanması çerçevesinde, bu programdan çıkarı olan tüm toplumsal kesimleri ortak bir stratejiye bağlayan, başta sivil toplum örgütlenmesi olmak üzere – çevreci, feminist, kültürel – geniş bir örgütlenmeye ve eylem biçimlerine dayanan, bununla birlikte meşru savunmayı da ihmal etmeyen bir taktiği esas alan toplumsal bir hareket olarak tanımlamaktadır. Daha önce de değinildiği üzere bu çerçevede PKK Dokuzuncu Kongresinde(ki KONGRA-GEL'in kuruluş kongresi) amaçlarının Kürt sorununu, herhangi bir bağımsızlık, bölücülük veya ayrımcılık talebi olmaksızın bu soruna, yaşanan ülkelerin sınırları içerisinde demokratik birliğe dayalı özgür birlik esasları çerçevesinde yaklaşılmasını öngören demokratik-ekolojik toplum perspektifinde ve "Kürdistan Demokratik Konfederalizmi Sistemi" içerisinde çözmek olarak belirlemiştir.^[18] (Yılmaz, yy:240:243) Yukarıda sık sık bahsedilen "Demokratik Cumhuriyet" "Demokratik Özerklik" ve " Demokratik Konfederalizm" gibi kavramlara değinmekte yarar var. Abdullah Öcalan 2004 yı-

[18]

linda yazdığı “Bir Halkı Savunmak” kitabında Demokratik Konfederalizm tezini ortaya atmıştır. Bookchin’in “Özgürlüğün Ekolojisi” ile “Kentleşmenin Yükselişi ve Yurttaşlığın Çöküşü” kitaplarından esinlenerek oluşturulmuştur. Öcalan avukatları ile yaptığı görüşmelerde bu iki kitaba sık sık vurgu yaptığı görülebilir. Murat Karayılan “Bir Savaşın Anatomisi” kitabında Demokratik Konfederalizmi federasyon ya da otonomi olmadan ulus devlet anlayışına karşı bağımsız demokratik eşit ve birlikte demokratik ulus topluluğu şeklinde tanımlamaktadır (Karayılan , 2014; s. 461)

Bazı araştırmacılar Demokratik özerkliğin piyasa ve devletin ötesine geçen aşığıdan yukarı bir örgütlenme modeli olduğu yönünde iddialar konfederal bir sistem olduğunu savunurken,^[19](Özler, 2014:65-89) Kimi akademisyenler ise iki ulusa dayalı federasyon devlet içindeki “bireysel ve kültürel haklar” arasında idari ve politik açıdan ademi merkezizetçi bir yapıyı andırdığını iddia etmektedirler. Demokratik özerlikte bölgesel açıdan ulus inşası olduğu yönünde de tartışmalar mevcuttur(Çiçek; 2015 , 4). Kimi iddialar da demokratik özerkliğin ayrılma ve bölünme yerine birliktelik için çare olarak da gösterilmektedir. Ancak Demokratik özerlikle birlikte kullanılan “demokratik öz savunma”, meşru şiddet olarak da ifade etmektedir ki bu sorunlu alanlardan birisidir.^[20]

[19] 19KCK’nın Abdullah Öcalan’ın 2004 yılında yazdığı “Bir Halkı Savunmak” kitabındaki Demokratik Konfederalizm ilkesi çerçevesinde yeniden örgütlendiğine yukarıda değinilmiştir. Öcalan’ın Demokratik Konfederalizmi kendi ifadesi ile hem ulus devlete bir alternatif,hem de Ortadoğu’da sorunların çözümü için bir model önerisidir. Murat Karayılan’ın Bir Savaşın Anatomisi kitabında “Türkiye ile her ne kadar stratejik amacımız demokratik birlik temelinde buluşmak olsa da, bizimle demokras devlet yaşamak istemezlerse, buna karşı çözümsüz değiliz, alternatifimiz vardır. Bu da demokratik konfederal sistemin bağımsız bir biçimde kendini ilan etmesidir. (...) Toplum bağımsız olmalı, ulus bağımsız olmalı. Ama bağımsız ulusların konfederal sistem içerisinde birlikte ve eşit bir biçimde demokratik ulus topluluğunu oluşturması temel amaç olmalıdır. Türkiye’de bunu geliştirmek istiyoruz. Eşit olalım, Cumhuriyet’in kuruluşunda halkımızın da emeği var, kurucu bir üyedir, diyoruz. Federasyon ya da klasik anlamda otonomi gibi hedeflerimiz yoktur, bunu istemiyoruz. Siz iktidar olun, biz de sizin egemenliğinizde otonom olalım, demiyoruz. Mantığımız otonomici bir mantık değildir. Ulusların eşitliği mantığıdır, demokratik ulus mantığıdır. Ortaklaşma, çeşitli kültürlerin bir arada yaşama sistemidir. Eğer uluslar bu çerçevede birlikte yaşamak istemiyorlarsa ayrı da yaşayabilirler. Ama insanlık erdeminin temel amacı ortaklaşmadır, kardeşlik arasına sınırlar koymamaktır. (...) Sistemimiz içinde klasik bakış açısının aşamayanlar ‘biz bağımsız olacağız’ dediğimizde devlet olacağımız anlamını çıkarmaktadırlar. Özünde böyle düşünmek ve bu mantıkla yaklaşmak konfederal sistemin reddi olmaktadır. (...) Türkiye’de geniş ölçekli tartışmalara zemin hazırlayan “Demokratik Özerklik” kavramı da, “Demokratik Konfederalizm” ilkesi ile ilgilidir ve KCK’nın bu ilkeye dayalı temel amaçları arasındadır. (Karayılan, 2014; s. 461.) Yani Konfederal bir sistem anlayışından bahsetmektedir, bağımsız olmak demenin ila devlet olmak anlamına gelmediğini iddia etmekte, bağımsız ulusların konfederale sistem içerisinde demokratik ulus topluluğunu oluşturacağını iddia etmektedir.

[20] Öcalan partileşme-iktidarlaşma-devletleşme-uluslaşma ve bunlara ulaşmak için savaş (terör)gibi hatalar yapan PKK’nın hatalardan ders alarak bilimsel sosyalizme bağlı kalarak özeld Türkiye genelde bölge ülkelerinin demokratikleşmesine katkıda bulunarak hem Kürtlerin hem de ülke halklarının demokratik bir hayata ulaşabilmeleri için devlet merkezli olmayan, iktidarı

ve savaşı toplumsal dönüşümün merkezine almayan, demokratik, özgür ve eşitçi topluma dönüştürmeyi amaçlayan bir programla, parti, kadro-kitle ve ordu yapılanması kapsamında tanımlanmaktadır. Programla ilgili olan bütün toplumsal kesimleri ortak bir stratejiye bağlayan, (sivil toplum örgütlerinden çevreci, feminist, kültürel – geniş bir örgütlenme ve eylem biçimleri üzerine oturan , aynı zamanda meşru savunmayı da ihmal etmeyen bir hareket ve programdır. Zaten daha önce de değinildiği üzere PKK terör örgütü de KONGRA-GEL’in IX. Kongresinde(ki aynı

Son dönemde adı gündemde olan KCK'ya bakıldığında 2007'de Kandil'de yapılan kongre sonucunda 2005'ten beri sürdüren KKK'nın yerine Öcalan'ın Demokratik Konfederalizm tezi çerçevesinde kurulmuş ve kurgulanmıştır (SDE, 2014). PKK'nın bir üst yapılanması olan KCK'nın içeriğine bakıldığında 47 maddelik sözleşmeden oluştuğu, bir üst yapılanma olduğu, hem kırdan hem de şehirde daha aktif olmayı içerdiği görülmektedir. KCK sistemi vergi toplayan, üyelerine KCK vatandaşlığı statüsü veren ve İdeolojik Alan, Siyasi Alan, Sosyal Alan, Halk Savunma Alanı ve Mali Alan olmak üzere beş alanda faaliyet göstererek, kendisinin toplumsal hayatın alanlarını ele geçirme istediği görülmektedir (Bianet). Anayasa şeklinde düzenlenen Sözleşme'ye göre KCK sistemi yasama, yürütme, yargı erkleri bulunan bir devlet yapısını andırmaktadır (Sandıklı, 2012). KCK sözleşmesi ayrıntılı biçimde incelendiğinde devlet kurma iddiası yerini demokratik komünal-konfederatif özgürlüğü içeren bayrağı, amblemi, yurttaş, yasama ve yürütme organı, bakanlıkları yargısı ordusu ekonomik sistemi olan yapıyı savunduğunu iddia etse de aslında yeni bir "devlet düzenini" inşa etme çabası olduğu görülebilir. KCK sisteminin şiddeti mefruşlaştırması, Pankürdist bir havası İran, Suriye Türkiye, Suriye'de buraların kendi federasyonlarının birleşmesi ile üst konfederasyon kurgusu, KCK'da her şeyin "öndere" (Öcalan'a) bağlı olması ve "önerin" (Öcalan'ın) son kara verici olması da sert ve anti demokratik bir yapı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Oran, 2013:748). PKK'ya yakın kaynaklarda KCK örgütlenmesi küçük birimlerden başlayarak yukarı doğru giden kademeli demokratik bir organizasyon yapısı olarak anlatılsa da yukarıdan aşağı sert bir hiyerarşinin olduğu açıkça görülebilir.

KCK ile birlikte PKK'nın şehir yapılanmasına da ağırlık verdiği ve "öz savunma güçleri" ile "devrimci halk savaşı" konsepti ile çatışmaları şehir merkezlerine kaydırıldığı söylenebilir. Mao'nun "Uzun Süreli Halk Savaşı Stratejisinden" kurgulanan yeni strateji ile kırsalda militanların büyüyerek şehire gelmesi, şehir merkezlerinde ise halkın ayaklanması ve desteklemesi, böylelikle de militanların ayaklanması, kırsal ve merkezdeki yapıların birleşmesi kurgulanmaktadır (Bilgiç, 2014:84-86; ozgurgundem))

<http://www.ozgur-gundem.com/yazi/133642/yeni-surec-devrimci-halk-sava-si-surecidir>

zamanda kuruluş kongresidir) Kürt sorununun herhangi bir bağımsızlık, bölücülük veya ayrımcılık amacından ziyade yaşanan ülkelerin sınırları içerisinde demokratik birliğe dayalı özgür birlik prensipleri çerçevesinde yaklaşılmasını öngören demokratik-ekolojik toplum perspektifinde ve "Kürdistan Demokratik konfederalizmi Sistemi" içinde çözümenin amaçlandığı beyan edilmiştir. Ancak KCK'nın kurulması, Arap Baharı (özellikle de Kobani olayları sonrası) yaşanan gelişmelerin bu söylemlerin eylemler ve talepler ile zaman zaman çelişkiye düştüğünü açıkça göstermektedir (Yılmaz, 2008)

Dolayısı ile bu durum alternatif bir devlet yapılanmasıdır denilebilir. Her ne kadar PKK yukarıda da bahsedilen dönüşümlerinde “bağımsız devletten” vazgeçip, Türkiye içinde “demokratik, konfederal özerk” bir yapı talep etse de , KCK yapısının ve PKK politikalarının esasında bunun ötesinde olup, bağımsızlığa gittiği yerlerin olduğu noktalar da göze çarpmaktadır. Her ne kadar bu çalışmanın konusu olmasa da, değinmekte fayda vardır ki buradaki önemli nokta talepler bu konjonktürde kabul edilmez gibi görünse de bu taleplerin nasıl ve hangi yollarla dile getirileceğidir (Abdülmelik, 2009:373).

Her ne kadar PKK'nın dönüşümü ve amaçları konusunda tartışmalar devam ediyor olsa da son dönemdeki kaynaklar ve demeçlere daha ayrıntılı bakıldığında çözüm süreci ile birlikte PKK'nın dört ana talebinin olduğu görülebilir “ Kürt kimliğinin anayasal olarak tanınması, b) yerel yönetimler ve ademi merkezizetçi bir yapı, c) Abdullah öcalanın cezasının ve militanlarına dönük bir af d) Kürtçe eğitim konusunun birinci amaç olduğu iddia edilmektedir. (Tezcur , 2014; 169)

PKK stratejileri, yöntemi, ilgilendiği konu ve amaçlardaki dönüşümün nedenleri konusunda PKK'nın değişen şartlara ayak uydurma çabası, Türkiye'nin içinde kalmanın kendileri için daha verimli ve yararlı olacağını görmesi olsa da bu dönüşümün geçiş dönemi için araçsallaştırılan bir yumuşama olduğu yönünde iddialar da mevcuttur.

Son dönemde PKK 'nın şehir çatışmalarına bombalı saldırılara yöneldiği, doğrudan sivilleri hedef alan saldırılardan uzak durmaya çalıştığı gözlemlenmiştir. PKK'nın neden şehir çatışmasına döndüğüne bakıldığında ise birkaç etkenin ağır bastığı görülmektedir. Arap Baharı sonrası özellikle de Suriye'nin kuzeyinde (Kobani'de) YPG'nin öğrendiği şehir savaşını Türkiye'de uygulayarak başarı kazanması , kurtarılmış bölgeler kurarak alan hakimiyetti sağlamaya çalışması olarak düşünülebilir.^[21] Böylelikle de kurtarılmış alanların domino etkisi ile başka alanlara yayılarak genişlemesi beklenmektedir. Arap Baharı sonrası Ortadoğu'da Kürtlerin ön plana çıkması ve “kazanan” taraflardan biri olarak gösterilmesinin rüzgarını da arkasına alarak güçlenme ve ödün koparma amacı güttüğü görülebilir. PKK'luların 2012 ile birlikte “Kürt Baharı” söylemleri bu durumun göstergeleri arasındadır.

Abdullah Öcalan'ın tavsiyesi ile BDP'nin HDP'ye dönüşerek salt Kürt sorunu odaklı bir parti olmak yerine “Türkiyelileşme “ yoluna girdiğini iddia etmiştir (T24). Gerek adayların profili ve vaatler dikkate alındığında bu açıkça görülmüştür. HDP'nin “gayrimüslim, İslamcı, LGTB , ..” adaylar koyması ve kendisini de-

[21] Kurtarılmış alanlar metaforu daha önce de anlatıldığı üzere gerilla tarzı mücadeleler (özellikle de Maoist akımlar için) çok önemlidir

mokratik ideoloji üzerinden tanımladığı görülse de Haziran 2015 ile birlikte PKK'nın kanlı eylemlerine karşı sergilediği tavır HDP çizgisinde çok da değişen bir şey olmadığını, sadece kendini makyajlayarak yeniden öne çıkardığını söylemek mümkündür.(aljazeera)

<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/hdpden-turkiyelilesme-vaatleri>

Kürt Milliyetçiliği

Önceki kısımlarda da belirtildiği üzere Kürtler arasında milliyetçi akımların başlaması 1800'lü yıllara kadar gitmektedir. II.Abdülhamit döneminde ve Meşrutiyet'in ilk yıllarında daha çok kültürel kodlarıyla ön plana çıkan Kürt milliyetçiliği 1914'ten itibaren siyasi bir milliyetçiliğe dönüşmüştür (Özkırımlı, a.g.e:198:200).^[22] Cumhuriyet öncesi Kürtlerin durumu, Kurtuluş Savaşındaki destekleri ve Cumhuriyet'e tepkileri daha önce belirtilmişti. Uluslararası konjktürle birlikte iç gelişmeler Kürtler üzerine ve Kürt milliyetçiliğinin üzerine etkisi, milliyetçiliği arttırması, kimlikle ilgili taleplerin artması şeklinde olmuştur. Bu dönem içinde farklı Kürt örgütleri ve hareketleri ortaya çıkmış, daha önce bahsedilen DDKO'nun dışında Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi, Rızgari gibi akımlar da kendini göstermiştir. Bu hareketlerin ortak özelliğinin hem milliyetçiliği hem de Marksizmin referanslarını sahiplenerek bu iki akımı harmanlayıp yeni bir akım doğurmasıdır. Bu örgütler ilerde PKK'nın da kullanacağı "iç ve dış" sömürgecilik kavramını, Lenin'in "self determinasyon" ilkesinden Lausanne'nin emperyalist paylaşım olduğu, Sadabat Paktı'nın Kürtlerle ilgili maddesini kullanarak "kendi ifadesi ile Kürdistan'ın" sömürge olduğu ve "Kürdistan'da ezilen ulus milliyetçiliği yapmanın gerekliliğini vurgulamışlardır. *Bu akımlar Marksizm içinde ezilen ulus milliyetçiliğinin iyi, ezen ulus milliyetçiliğinin ise kötü olduğu savını kullanmaktadırlar böylelikle.* Kürtler arasında milliyetçiliğin yükselmesine sebep olan başka etkenler de vardır; mesela devletin Kürtler'i tanımama ve asimile ^[23] (Ensarioğlu,2013:8) etme politikaları, dillerinin konuşulmasına izin

[22] Burada "kültürel" ve "siyasal" milliyetçilik ayrımı yapılırken kültürel den kasıt "anadili konuşma, geleneğini ve folklorunu yaşatma gibi kültürel konular üzerinden tanımlanırken siyasal milliyetçilik "siyasal alanda temsil, siyasal kimlik talebi, bazı yerlerde otonomi ve geniş haklar..." gibi siyasal talepler üzerinden tanımlanmaktadır. Bu noktada ise Hroch'un yaptığı analize benzer bir gelişim görülmektedir. Hroch, milliyetçi hareketlerin üç evrede geliştiğini vurgulamaktadır(ama şartlara göre bunun değişiklikler de gösterebileceğinin de altını çizmektedir) Bu üç ögeyi 1-yerel dile dayalı milli kültür oluşturulması ve bu dilin eğitimde, yönetimde ve ekonomik hayta kullanılması 2- Eğitimli seçkinlerin ve girişimci sınıflardan oluşan içinde özgür bir köylü sınıfının işçilerin de bulunabileceği toplumsal bir yapı 3-Sivil halkların ve kendi kendini yönetme hakkının edilmesi. İlk aşamada özerklik yeterli görülebilse de ilerleyen zamanlarda bağımsızlık da tartışılabilir.

(Umut Özkırımlı, a.g.e., s. 198-200) Esasen Kürt milliyetçiliği gelişim açısından birebir aynı olmasa da Hroch'un savlarına paralellik göstermektedir.

[23] Devletin asimile ve ret politikaları konusunda ilk iddialar 1990'lı yıllarda başlamıştır. Ak Parti'nin "asimilasyon

vermemesi, yer isimlerinin değiştirilmesi, sert ev ezici devlet politikalarının uygulanması, Kürtlerin aslında Türk oldukları gibi tezlerin işlenmesi, ekonomik geri kalmışlık, ekonomik ya da siyasi sebeplerle başka yerlere göç eden Kürtlerin gittikleri yerde ayrımcılığa maruz kalmaları, entegre aşamasında sorunlar yaşamaları, Kürt aydınlarının toplumu kimlik ve bilinç konusunda canlandırması... gibi sebeplerden dolayı “tepkisel” bir akım olarak adlandırılan milliyetçiliğin Kürt milliyetçiliğini de yükselişe geçirdiğini ya da yükseliş ivmesini arttırdığını söyleyebiliriz (Oran, a.g.e:871-877). Ayrıca bahsedilen bu nednelerin gerek Kürt Sorunu^[24] (Keyman, 2015, 16-21) gerekse de PKK'nın doğmasına ortam hazırladığı söylenebilir.^[25]

PKK'nın milliyetçiliğine bakıldığında ise kuruluşundan bu yana daha önceki Kürt akımları gibi Marksizm-Leninizm ile milliyetçiliği-ki ileride de anlatacağı üzere PKK'da milliyetçilik çok güçlü olarak yer bulmaktadır- harmanlayan bir akım olarak kendini göstermektedir. PKK'nın kongre kararları teker teker incelendiğinde kongre kararlarından önce Türk Tarih Tezi'ni andıran Kürt tarihinden (Şengül,1996 35-61) uzun uzun bahsedilen tezler, Kürtlerin eski ve köklü bir millet olduğuna ilişkin savlar ve savlar, bu iddiaları güçlendirmek için tarihsel örnekler açıkça ve sıklıkla vurgulandığı görülmektedir. Oradaki yazılardan PKK'nın pre-mordialist^[26] bir milliyetçi çizgiye sahip olduğu anlaşılabilirken, ulus devlet süreci, modernleşme, kapitalizm vurgusu ile birlikte devlet politikalarıyla ya da din konusunda bahsedilen etkilerle Kürtlerin milliyetçilik anlayışındaki dönüşümlerden de etno-sembolist^[27] (Özkırmılı, 2009:196) anlayışları da görmek mümkündür aslında.

İlk doğuş aşamasında Türk üyelerine de sahip olan PKK, zamanla sosyalist ideallerle söylemlerde bulunmasından dolayı başka sol akımlardan da destek almıştır, çünkü PKK'nın söylemlerinin temelini oluşturan Ortadoğu'da sömürgeciliğe, feodaliteye karşı sosyalist bir devrime öncü amacı diğer akımlarla kesişmektedir. Ama zamanla, devrimci ideallerin, Kürt milliyetçiliği merkezinde politikalara ve söylemlere kayması hem başka örgütlerle arasını açmış, hem de örgütü radikal milliyetçi hale dönüştürmüştür. Her ne kadar PKK ilkel milliyetçiliğe sert söy-

---

ve ret politikalarına son verdik” yönündeki beyanları önemlidir. Bu konu çözüm süreci kısmında daha ayrıntılı tartışılacağı için burada çok fazla değinilmeyecektir.

[24] Kürtlerin ana dilleri yasajlanmış, asimile politikalarına gidilmiştir.

[25] Ahmet Özer, Kürt sorununun ekonomik, politik, kimliksel siyasal. Vs...etkenlerin birleşimi olduğunu iddia etmektedir.

[26] Premordialist görüş; özetle milletin baştan beri var olan doğal yapılar olarak kabul eder , onlara has milli değer ve öğelerinin olduğunu savunan bir milliyetçilik türüdür, PKK'nın parti kongreleri de premordialist milliyetçiliğe atıfta bulunur, Kürt toplumunun eski tarihinden ve özelliklerinden bahseder.

[27] “ Etno-Sembolist görüş;mit, sembol ve törelerin nügünün milliyetçiliklerinin özünü teşkil ettiği söylemini esas alarak milliyetçiliğin modern çağın ürünü olduğunu savunrak premordialistlerden ayrılır ancak etnik bağlılıkların kalıcılığını gözardı ettikleri için modernist kuramlarla yetinilmemesi gerektiğini savunur.”Bu akımın modernistler ile premordialistlerin bir harmonisi ya da ara yolu olduğunu da söyleyebiliriz aslında.(Umüt Özkırmılı, a.g.e.,sf 196)

lemler yönetmiş olsa da, esas olarak şiddete ve fedakârlığa dayalı milliyetçi bir söylemi de kendisi geliştirmektedir. Bunun da üç kaynağının olduğu öngörülmektedir; ilki, Ortadoğu'daki hakim ve otoriter rejim milliyetçiliği, ki diğer azınlık milliyetçilikleri gibi, resmi ideolojinin baskıları içinde gelişip büyümesidir. Diğer bir kaynağı olarak da Marksizm-Leninizm'in "yoksulların, dışlanmışların" evrensel söylemi olarak bütünleştirici etkisinin alan bulması ve PKK'nın bunu mağdur milliyetçiliği olarak kullanmasıdır. Bu durumun ise 90'lı yılların başından itibaren PKK tarafından çok kullanılmadığını da belirtmekte fayda var. Son olarak ise daha önde de belirtilen Leninist, Stalinist, Maoçu ve hatta Fanoncu şiddet anlayışı çerçevesinde kurtuluşun kaynağı olabilecek şiddet anlayışı içinde milliyetçiliğin geliştirilmesi ve kullanılmasıdır. PKK burada Kürtlerin "ezilen köleleştirilen bir millet" haline getirildiği iddiası ve söylemi üzerinden de politika ve milliyetçilik geliştirip kullanmıştır. Bu sayılan üç durum için de somut örnekler vermek mümkündür. Örneğin Abdullah Öcalan'ın yazdıklarında Nutuk'a benzer sözler ve çıkarımlar görmek mümkündür. Nutuk'taki Osmanlılarca yozlaştırılan yok edilen "Türklük" anlayışının tekrar kurulması, yükseltilmesi, Türk milletinin altın çağının Cumhuriyet'le özdeşleştirilmesine benzer şekilde PKK için de amacın Kürtlerin kurtuluşu özünü buluşu gibi savlar işlenirken, M.Kemal Atatürk imgesini gibi Kürtler için de "Güneşleşen!!!" bir Abdullah Öcalan vardır. M.Kemal Atatürk'ün örneği üzerinden güzelin, doğrunun referans noktası olmasına benzer Kürtler için de Abdullah Öcalan benzer hale getirilirmiş hatta bazı örgüt mensupları tarafından tabiri yerindeyse ilahlaştırılmaktan da öteye götürülmüştür (Bozarlan, a.g.e:861-865). Abdullah Öcalan'ın bu mitleştirilme durumu ve koşulsuz, sorgusuz itaat ilerde anlatılacak kısımlarda daha ayrıntılı olarak da görüleceği gibi PKK sempatanları ve üyeleri arasında marjinal denebilecek durumdadır. Hatta Abdullah Öcalan'ın yakalanışının ardından sarf ettiği daha önceki sözlerinin tam aksini söylediği şeyler kimileri tarafından bir ihanet olarak adlandırılmış olsa da kimileri ise kendi ifadeleri ile "Önder" in bir bildiği vardır, önemli olan "O"dur gibi rasyonaliteden uzak tepkilerle karşılanmıştır^[28]. Yani çeşitli ulus inşa süreçlerinde görülen benzer argümanlar ve uygulamalar PKK tarafından yeni uyanan ya da "uyumakta olan fakat uyanmak için prensin öpücüğünü" bekleyen milliyetçiliği güçlendirme çabası olarak görülebilir aslında.

Milliyetçilik konusundaki yaklaşımları daha iyi görebilmek için başka kaynaklardan yararlandığında Abdullah Öcalan'ın "*M.Kemal en büyük Türk milliyetçisiydi, büyük saygı duyulması gerekir, kendi ulusal kurtuluşu için büyük bir değer, bağımsızlıktır, buradan da bazı çağrışımlar istemesem de geliyor, onun milliyetçi*

[28] Bu ve benzer kafa karışıklıkları ve hayal kırıklıkları anı kitapları ya da PKK'lı teröristlerin verdikleri röportajlarda görülmektedir. Örnek bir çalışma için bakınız; Aliza Marcus, a.g.e.

bir önder olmasını, milliyetçi bir önder olarak çok daha iyi anlıyorum” (Birand, 1992,40)

Ayrıca bunlara ek olarak son seçimlerde PKK'nın da destek verdiği fiili olarak bilinen bağımsız adaylardan Leyla Zana'nın Kürtçe bilmeyeni muhtar bile seçtirmeyeceği yönündeki beyanatı da milliyetçi damarın dinamikliğinin ve gücün göstergesidir (ntvmsnbc,2012).

Milliyetçilik ve PKK'nın milliyetçilikle ilgili yönüyle ilgili olarak eklenmesi gereken son nokta da milliyetçiliğin aslında elastik bir ideoloji olduğu, her ideolojinin kendisini onu kullanarak yeniden inşa ettiğidir. Bu yönü vurgulayan Antony Smith, de Komünizm'in Enternasyonel yönünün olmasına rağmen “iyi-kötü” milliyetçilik olarak onu ayrılması, Mao'nun Marksizm'in üzerine Çin milliyetçiliğini ekleyerek hem devrime hem de Japon istilasına karşı onu kullanmasına, Doğu Avrupa'daki anti komünist hareketlerin başlangıçta Batılı hareketler gibi görünmelerine rağmen halkın seferber olması ile bunun tersine dönmesine değinmektedir (Smith, 2007; 244-245). Buradan da PKK'nın milliyetçiliğine nasıl baktığına, nasıl kullandığına ve Marksizm'le birlikte nasıl kullandıklarını anlamaya yardımcı olmaktadır.

PKK'nın Destek Bulduğu Taban

PKK her ne kadar kuruluşunda eğitim almak için büyükşehirlere giden gençler tarafından kurulmuş ve ideolojik alt yapısı onlar tarafından da geliştirilmiş olsa da, ilk destek bulduğu taban hemen hemen toplumun en alt sınıflarından yani köklerinden kopmuş , görece dışlanmış ya da kendini ezilmiş hissedenen, ideolojik yetkinleşmeye değil eylem isteyen , yarı eğitilmiş köy ve kasaba gençleri gibi kesimlerdir (Bruinessen,1992:314). Hatta Abdullah Öcalan verdiği bir mülakata örgüte doğrudan “savaşçı” olarak katılanların daha çok cahil olanlar olduğunu belirterek “*Bize en çabuk ve iyi uyum sağlayanlar tam cahil olanlar, hiç okuma yazma bilmeden gelenlere çok kısa sürede eğitim veriyoruz. Neyi nasıl ve ne zaman yapılması gerektiğini öğretiyoruz. Zira bir şey öğrenmişler ancak tam anlamıyla öğrenemediklerinden dolayı karıştırıyorlar. Asıl zorlanmamız lise mezunlarında oluyor. Zira onlar her şeyi kendilerinin daha iyi bildikleri kanısındalar. Çarıklı erkan-ı harp diye nitelendirilen oluyorlar. Üniversite mezunlarında bu sorun daha da artıyor. Adamlarla neredeyse mücadele edeceğiz. Bu nedenle biz eğitilmiş değil, daha çok eğitilmemiş ve bizim kendi başımıza öğitebileceklerimizi tercih ediyoruz” (Birand, 1992:154). Bu söyleşiyi yapan M.Ali Birand da kamplarda gezerken militanların teorik eğitimlerden çok bir şey anlamadıkları, özellikle Marksizm-Leni-*

nizm konusunda sıkıldıkları ama Kürt sorunu ve silahlı eğitim konusunda daha heyecanlı olduklarını gözlemlediğini anlatmaktadır. Buna benzer şekilde Aliza Marcus da “Kan ve İnanç” isimli kitabında eski PKK’lılarla yaptığı mülakatlarda onların teorik eğitimi çok içselleştiremediklerini, hatta bazen sıkıcı ve anlaşıl- maz bulduklarını anlattıklarını yazmaktadır. Ama bahsedilen durumun zamanla değiştiği gözlemlenebilmektedir. PKK, zaman içinde ordu ve “feodal, işbirlikçi” olarak nitelendirdiği aşiretlere karşı vermiş olduğu kanlı savaşı aynı zamanda di- ğer Kürt örgütlerine de vermiştir. Zamanla diğer örgütlerin neredeyse tamamı- na yakını tasfiye ya da yok eden PKK, zamanla tek Kürt örgütü haline gelmiş, dolayısı ile hem desteği hem de tabanı artmıştır. PKK’nın destek aldığı tabanı arttırmasındaki bir başka etken de kendi ifadesi ile verdiği “güçlü” mücadele yani şiddet eylemleridir. 12 Eylül Müdahalesi’nin ardından işkenceleriyle ünlenen Di- yarbakır Cezaevi belki de örgütün ününü en çok duyurduğu yerlerden birisidir. Burada işkencelere karşı tek mücadele eden örgüt imajı çizen PKK, politikayla hiç ilgisi olmayan insanları bile etkilemiş, destekleri almaya başlamıştır. Bu durum terör örgütün tek temsilci olma iddiasına güçlendirmeye başlamıştır. Diğer bir etken de halkın bir kısmının devletin ve bölgenin güçlü feodal yapısına baskı- larına rağmen sığınabilecekleri ya da ona karşı durabilen tek güç olarak PKK’ya görmesi olarak gösterilebilir. Tabi burada algısal bir durumun olduğunu ayrıca PKK’nın diğer tüm örgütlerin tamamını yok ettiğini unutmamak gerekir. Gerek PKK’nın yok etmesi gerek de devletin kapatma ve yasaklamalarıyla tek tek yok Kürt siyasi hareketi içinde PKK kendine geniş bir alan bulmuştur. Hatta PKK’ya muhalif bir isim olan Kemal Burkay bile artık zaman içinde -karşı çıkmasına raĝ- men- PKK’nın Kürtlerin temsilcisi gibi algılanarak, tek temsilcisine dönüştüğünü söylemiştir (Marcus, 2009:102-105). Yalnız burada PKK’nın Kürtlerin tek temsil- cisi haline geldiği varsayımının, tüm Kürtleri kapsamadığı, daha çok milliyetçi, sosyalist ve ayrılıkçı kimlikle politize olmuş Kürtlerin kast edildiği vurgulanma- lıdır. Her ne kadar çok tartışılan bir konu olsa da kimilerine göre PKK Kürtlerin temsilcisi olsa da kimileri asla olamayacağı bölgede PKK’nın görüşlerine zıt par- tilere PKK ile fiili bağı olan partilerden çok fazla oy gitmesinin bunu göstergesi olarak gösterilebilir.

PKK’nın tabanı ve destek aldığı kitlerden bahsederken vurgulanması gereken birkaç nokta da, kadınların, feodal düzene başkaldıranların ve kimlikleri için savaştıklarını iddia edenlerdir. Kimi PKK’lı kadınlar bölgenin kültürel özelliği gereği kadınların ikinci sınıf vatandaş oldukları, ezildikleri ve erken yaşta evlen- mek zorunda olduklarını ama PKK’ya katılınca eşit muamele gördükleri, kadın- ların ezilmişliğinin olmadığını ve evlendirilmekten kurtulduklarını vurgulayıp

PKK'ya katıldıklarını anlatmaktadırlar Diğer bir etken de bölgedeki feodal düzen yüzünden ezildiklerini iddia edip ona başkaldıranlardı, bunun da en bariz örneklerinden birisi Şemdin Sakık'tır^[29]. Daha önce de belirtildiği gibi kimliklerinin asimile edildiği, yasaklandığı iddiası ile kimlikleri için destek verenler, milliyetçi ve ayrılıkçı...olanlar da eklenebilir.

Şuan itibari ile ise sadece toplumun alt tabakalarının değil, eğitimli, zengin, genç, yaşlı... gibi tüm kesimlerinden destek gördüğü, siyasetçiler ve aşiretler tarafından da doğrudan gösterilmese de dolaylı olarak desteklendiği iddia edilmektedir.

PKK'nın taban bulmasında devletin Kürtlere karşı katı tutumu, kimliklerinin yok sayılması, bastırılmaya çalışılması, ayrıca halka karşı sert ve katı tutumunun olduğu söylenebilir. Bunun yanında bölgedeki feodal düzenin halk üzerinde kurmuş olduğu sert tahakküm, bölgenin ekonomik geri kalmışlığı da eklenebilir.

Sonuç olarak artık geniş tabanlar hatta görece çok sayıda Kürt tarafından destek bulabilmektedir. Kadınlar; eşit muamele ve baskılardan kurtulabilmek için PKK'yı bir "kurtuluş" olarak görebilmektedirler. Makro ölçekli bakıldığında, anti demokratik uygulamalar, darbeler, sert politikalar, kimliklerin reddedilmesi sosyo-ekonomik etkenler ve psikolojik olarak algısallıkla birleştiğinde PKK'ya taban oluşturabilmektedir. Klasik milliyetçi söylemlerle reflektif tepkiler verenler milliyetçi bir damarla kendilerini ifade edebilecek tek organ olarak görmeleriyle PKK'ya destek verebilmekte en azından sempati duyabilmektedirler. Yani PKK kendisine taban bulurken en çok milliyetçi duyguları, ekonomik ve kültürel geri kalmışlığı ve psikolojik yani algısal tutumları birleştirip "ezilen milliyetçilik" ten, kimlik vurgusu üzerinden reflektif olarak doğan (ya da öyle olduğu iddia edilen) Kürt milliyetçiliğini güçlendirerek(inşa hızlandırıp yükselterek) yararlanmaktadır.

PKK ve Din

Din konusu milliyetçilik içinde önemli bir yere sahiptir. Kimi akımlarda din milliyetçiliğin önemli bir tamamlayıcısı olarak kullanılırken kimileri dinin milli kimliği bozduğunu etnik bilinci yozlaştırdığını iddia etmektedirler. Bu durumun PKK üzerindeki somut göstergelerinden biri olarak Abdullah Öcalan'ın ilk dönemlerde dinin Kürt milliyetçiliğini yozlaştırdığını iddia etmesine rağmen sonraki

[29] Sakık, Can Dündar'a verdiği mülakatta PKK'ya katılış amacının aslında feodaliteye ve düzene isyan olduğunu altını çizerek vurguluyordu. Bakınız: <http://www.candundar.com.tr/index.php?kelime=%FEemdin+sak%FDk&qmod=0&bas%5B0%5D=1&bas%5B1%5D=1&bas%5B2%5D=1&limitk=25&ord=0&tarih=1991-00-00%7C2010-05-22&yer=&limit=0&Did=11338>

dönemlerde aksi şeyler söyleyerek dinden yararlanmaya çalışması gösterilebilir. Zaten daha önce atıfta bulunulan A.Smith milliyetçiliğin aslında bir bukalemuna benzediğini yeri geldiğinde dinden yeri geldiğinde ideolojiden yeri geldiğinde ise kültürden beslendiğini ama zaman zaman da bunların hepsini reddedebildiğini söylemektedir (Smith, 2007:220-224).Smith başka bir çalışmasında dinin milliyetçilik üzerindeki etkisini anlatırken Avrupa'daki din savaşlarından sonra ulus devletler arasındaki savaşlardaki milliyetçi ayrımların bile din üzerinden de yapılandırılmasını, 19.yy da Yunan Ortodoks kilisesinin halkın beklentilerine karşılık veremeyince Yunan milliyetçilerinin milliyetçiliğin çimentosu olarak din yerine başla arayışlara kayması örneklerini vermektedir (Özkırımlı, 2009: 220-221). Oysa B.Anderson ise din konusunda farklı düşünmektedir- ki Anderson'un bu konuda sıkça eleştirildiğini vurgulamakta fayda var.- Anderson milliyetçiliğin gelişmesi ile birlikte dinin artık eski önemini kalmadığını, milliyetçiliğin de din üzerinden değil başka şeyler üzerinden inşa edildiğini söyleyip buna Avrupa'dan örnekler vermektedir (Özkırımlı, 2009,184-191).^[30] Din ve milliyetçilik ilişkisindeki bu temel bağlantılardan sonra PKK'nın din konusundaki görüşlerine daha doğrusu din konusundaki dönüşümünün arka planını anlamak için daha önce vurgulandığı üzere Kürt toplumunda dinin önemli bir yere sahip olduğu hatta Kurtuluş Savaşı'nda Kürtleri savaşta birlikte çarpışmaya iten ana konuşlardan birisinin "halifelik ve din" olduğu düşünülürse din konusunun önemi daha iyi anlaşılır.

PKK'nın kuruluşundan itibaren din konusuna çok ılımlı baktığı söylenemez, hatta kuruluşundan 1989' a kadar din için marjinal sayılabilecek derecede olumsuz tavır alındığı bile iddia edilebilir. Bunun nedeni olarak, PKK'nın kendisini Marksist-Leninist olarak tanımlaması, dinin gerici bir unsur olarak kabul edilmesi, mezhepsel, dinsel ayrışmaların büyük çatışmalara ve kopuşlara neden olması ile PKK'nın özellikle karşı çıktığı feodal düzenin oluşması ve yerleşmesinde dinin ana etmenlerden biri olarak kabul edilmesidir (Özcan, a.g.e:218). Hatta Abdullah Öcalan din hakkında çeşitli kaynaklarda çeşitli zamanlarda din hakkında olumsuz beyanatlarda bulunmuştur. Örneğin; "*Köleci dönemde bir milli direnme ideolojisi görevi gören Zerdüşt dininin ortadan kaldırılmasıyla Kürtler manevi alanda da işgale uğradı. İslamiyet Kürt'ün beyninde ve yüreğinde milli inkârı hazırlayan ve kaleyi içten fethetme rolünü oynayan bir Truva atı gibidir.*" (Öcalan, 1991:35) demektedir. Ancak, Ortadoğu coğrafyasında dinin hayatın her aşamasında hakim bir durumda olduğu, özellikle de Kürtler arasında hayati önemli olması yani hayatın her yerinde (günlük hayattan, insani ilişkilerdeki hukuksal durumlara, mal, mirasa kadar...) belirleyici olduğu vurgulanmalıdır (Bruinessen, 1993:15-

[30]

17).Bu durum halk arasında PKK'nın amaçladığı desteği bulamamasına yol açmış, olsa da bu desteğin hiç olmadığı manasına gelmemekte, PKK'nın destek bulmanın özellikle de dini duyguların hassas olduğu yerlerde ciddi zorluk çektiği söylenebilir. PKK bunu aşabilmek için çözüm yolları bulma arayışına girerek kendi ifadesi ile “Din sorununa devrimci yaklaşım” gösterme kararı almıştır. PKK, 1989'dan itibaren “İslamiyet’le ilgisini” ilk defa bildirilerde ortaya konmaya başlanmış, hatta bazı bildirilerini besmele yani “Bismillahirrahmenirrahim” diye başlatıp ve kimi broşürlerini “Âmin” diye bitirerek dikkat çekmeye başlamıştır. Hatta, 1990'daki Nevruz mesajında “İran İslam devrimin olumlu” etkilerinden bahsedilmiştir (İmset, 1993:181-183).^[31] Ancak din konusundaki asıl kırılma noktasının özellikle de 1991 olduğu söylenebilir. PKK, 1991'in sonundan itibaren dini duygulara atıfta bulunularak, dinden yararlanmaya, en azından “dinsiz” imajından kaçınmanın yolları aranmaya başlamıştır. Örgütün lideri Abdullah Öcalan daha önceki sözlerinden neredeyse taban tabana farklı zıt söylemler kullanmaya başladı. Örnek olarak;

“ Ortadoğu’da sosyalist hareketlerin gelişme gösterememesinin esas nedeni İslamiyet ile olan ilişkileri ve Tanrı tanımaz şekilde tanınmış olmasıdır.”(Öcalan,1993:8)

“Nasıl ki ben bütün halkların devrim tecrübesinden faydalanıyorsam, Hz.Muhammet’te o zamanın dinlerinin tecrübelerini özümsemiştir. PKK dini inançların güçlü olduğu bu coğrafya içinde dindarları , ustaca yakalayarak bunları örgütleyerek büyük bir ulusal kurtuluşçu ve sınıfsal devrimci güç haline getirmeyi bilmeliyiz”(Öcalan, 1993:72)

“ PKK aslında hem devrimci sosyalizmin, hem de devrimci İslam’ın Kürdistan’a iç içe uygulanaşdır. Bazıları işte sahte solcular “ Sosyalizm ile İslamiyet zıtdırlar veya sahte Müslümanlar İslamiyet’le sosyalizm zıt derler. Bana göre zıt değildir. Asrın saadet Müslümanlığı neyse günümüzün PKK’si de odur. PKK, Arabistan’da ki Asr-i saadet İslam’ın Kürdistan da ortaya çıkmış biçimidir...Biz de kendi İslam devrimimizi yapalım, onu özgürlüğünü bizde tadalım, ondan sonra zaman namaza da gelir niyaza da. Ben yine, namaz kılmak kötüdür demiyorum kılınır, oruç da tutulur, fakat cihat hepsinden önce gelir. Ben, namazı niçin bıraktım? Savaşa girdiğim zaman bıraktım. Ben de önce namaz kılıyordum, dua ediyordum...”(Öcalan, 1994:334).

PKK Güneydoğu’da dağıttığı “ İslam Dinini İstismar Eden, Emperyalizmin Uşağı TC’yi Tecrit ve Teşhir Edelim” başlığını taşıyan bildiri:

“Yeri-göğü, taşı-toprağı, canlı ve cansız tüm varlıkları yoktan var eden, vardan da

[31] . Kimi kaynaklarda İran İslam Devriminden olumlu yönde bahsedilmesinin temel nedeni PKK'nın o dönem itibari ile İran'dan aldığı destek olarak açıklanmaktadır.

yok edecek olan , ay ve güneşin şavkıyla tüm karanlıkları aydınlatan , iyi ile kötüyü ameline göre cezalandıran ya da mükafatlandıran en son dinimiz olan Müslümanlığı yeryüzüne yaymak için Hz.Muhammed'i (s.a.v) yaratan ve bugün de katliamcı , barbar, zulümkar faşist Türk egemenlerine karşı, Kürdistan halkının önderliğini yapmasını emrettiği Abdullah Öcalan'ı başımıza öner tayin eden yüce Rabbimiz'e şükürler ederiz. Yine yüce Allah'ımızdan dileriz ki , zalimlere ve kafirlere karşı , ezilen mazlum halkların , halk sahibi insanların başından , hak arayan önderler eksik etmesin. Barbar Türk devletinin vahşetine son verip ve özgür bir Kürdistan kurmak için, PKK-ERNK-ARGK önderliğinde Kürdistan halkı Cihad'a kalkışmıştır. İnsanlık onuru ve namusu taşıyan her Müslüman'ın cihada kalkması farzdır."(İmset, 199:183).

Ayrıca 1991'den bu yana PKK'nın din konusuna daha da çok vurgu yaptığı imamlarla, tarikat önderleriyle ilişkisini geliştirme yönünde faaliyetlerde bulunduğu söylenmektedir. Hatta 11 Haziran 2008 'de Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığı'nın hazırladığı iddianamede PKK'nın bölgede insanların dini duygularını ön plana çıkarıp bu yönde propagandalar yaparak yeniden ağırlık kazanmaya çalıştığı anlatılıyor örgütünün süreç içerisinde bölge insanını örgüte kazandırmak ve devlete düşman etmek için bölge insanı tarafından kabul edilen değerlerle alakalı yalan haber ve değerlendirmeleri, örgütün internet siteleri, gazeteleri, ROJ TV gibi televizyon kanallarıyla propaganda amacıyla gündemde tuttuğu belirtilerek, "PKK terör örgütünün, özellikle 2007-2008 yıllarında bölge insanı tarafından yalnız bırakılması üzerine, bölge insanınca değer verilen kutsal din duygularının örgüt tarafından ön plana çekilerek, bu yönlü propagandalar yapılarak bölgede yeniden ağırlık kazanmaya çalıştığı" vurgulanıyor ve örgütünün dini konularla alakalı propagandasını gerçekleştirmek için "Kürdistan İslam Partisi, Kürdistan İmamlar Birliği, Kürdistan Yurtsever İmamlar Birliği ve Kürdistan Yurtsever Din Alimleri Birliği" gibi organizasyonlarla iş birliği içinde olduğu kaydedilen iddianamede, "terör örgütü özellikle 2008 yılı başında örgüt kampına ve kırsaldaki teröristlere karşı gerçekleştirilen sınır ötesi operasyonların durdurulması amacıyla örgütün aldığı kararlar gereğince bir çok yerde dini kisve taşıyan kişilerce basın açıklaması yapıldığı" yazılmıştır. İddianamede, terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan'ın avukatları aracılığıyla yaptığı, "Urfa'da ilahiyat fakültesi kurulmalıdır, Urfa Peygamberler diyarıdır, halkı inançlıdır, din doğru öğrenilmelidir. Din nedir, günümüze kadar kaç peygamber gelmiş, nerelere gelmiş, bunlar araştırılmalıdır" şeklindeki açıklamaların örgüt lehine yayın yapan gazete ve internet sitelerinde yayımlandığına da yer verilmektedir.^[32](Ankarahaber,..) PKK'nın bölgede aktif olarak güçlenen bazı cemaat ve tarikatlarla ılımlı ilişki kurma çabaları, alternatif Cuma girişimleri de bu açıdan değerlendirilebilir.

[32]

PKK'nın Kadına Bakışı

“Ortaçağlarda kadın kayboldu. Kapitalizmin gelişmesi ve sosyalizmle birlikte gün yüzüne çıkarıldı biraz...Ammma kadın denilen olay ediyor...Kadın sadece bir ihtiyaç nesnesi olarak bırakıldı mı ve o pratik geliştirildi mi, işte Avrupa'da hatta Doğu ülkelerindeki sonuçlar ortada. Bakıyorsunuz ki boşanmalar korkunç , büyük bir tatminsizlik gelişmiş . Bu durum da çözümün öyle insani yönden ,bilmem cinsel ihtiyaçların tatmini ile olmadığını gösteriyor.”(Birand, a.g.e:174). PKK gerek kongre kararlarında gerekse alt organlarında çıkan yazılarda kadının feodal düzen içinde ve dinsel değerlerle maskesi altında hep ezildiğini, ikinci sınıf insan muamelesi gördüğü, sömürüldüğünü söylemekte ve kadına devrimle birlikte özgürlükler ve eşitlik vaat etmektedir. Bu yüzden daha önceki kısımlarda da belirtildiği gibi kadınlardan destek bulması kolay olmaktadır,çünkü kadınlar PKK içerisinde eşit statüye geliyor eşit muamele görüyorlar ve erken yaşta evlendirilip hayat boyu “sömürülmekten” kurtulmuş olduklarını düşünmektedirler (Marcus, a.g.e:231-234). Bu da kadınların PKK'yı kurtarıcı olarak görmeleriyle katılımlarına, destek vermelerine temel oluşturmaktadır. Bu PKK'nın kadınlar için bir kurtarıcı ya da saygınlık kaynağı olarak görülmesinin açık göstergesi olmaktadır, ama milliyetçi akımlarda ,-ki PKK'da Kürt milliyetçiliğinin çok ağır bastığı, kendini daha önce belirtildiği üzere ezilen ulus milliyetçiliği üzerinden inşa ettiği düşünülürse- kadının ayrı bir yeri vardır. Yukarıda sayılan etkenler kadının milliyetçi algılamadaki önemini açıkça ortaya koymaktadır. PKK perspektifinden bakıldığında kadın hem yıllardan beri devam ettirilen sömürü ve geri kalmışlıktan “devrimci” bir yolla kurtulmuş olacak hem de her milliyetçilik de açıkça görüleceği üzere kendi ulusunun devamı, kültürünün ve kimliğinin inşası için ana etmen olarak algılanmakta ve değerlendirilmektedir.

PKK ve Dış Destekler

PKK için bariz biçimde “devlet destekli” bir terör örgütüdür denilebilir. Çünkü kuruluşundan itibaren gerek lojistik, ekonomik gerekse de askeri anlamda başka ülkelerden destek almıştır. Özellikle bölge ülkeleri Türkiye ile olan sorunlarında PKK'yı kullanmaya çalışmışlardır. Suriye, Irak, İran, Ermenistan, Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum yönetimi zaman zaman da batılı devletlerden destek almıştır. PKK'nın Beka vadisini yıllarca kullanması, Abdullah Öcalan'ın yıllarca Şam'da kalması, yakalandığında üzerinde Rum pasaportu çıkması, Kuzey Irak Kampları, PKK'lı teröristlerin üzerinde yakalanan silahların envanteri, destek aldığı ülkelerin çıkarılara göre eyleme geçmeleri batılı ülkelerdeki faaliyetleri(ticari, medya ve kültürel) bunun en bariz göstergesidir. Zaten bu durum çeşitli devlet yetkililerince sık sık dile getirilmektedir (Özcan, a.g.e:222-321).

SONUÇ YERİNE

Kürt sorununun oluşmasında anti demokratik uygulamalar, insanların dillerini kullanamamaları, kimliklerinin yok sayılmaları , asimilasyon vs. gibi yanlış politikalar sosyo ekonomik nedenlerle birleşmesinin etkisi vardır. PKK terör örgütün ortaya çıkıp, güçlenmesinde ve destek bulduğu tabanı arttırmasında Kürt sorununu. PKK'nın ortaya çıkıp büyümesinde Türkiye'nin içerisindeki yapısal (siyasi ekonomik, kültürel..) sorunların yanında başka bölge ülkeleri ile yaşanan sorunlar

PKK 'nın hem amaçları hem eylemleri hem de aldığı destek göz önüne alındığında “etnik ayrılıkçı ve devlet destekli” bir terör örgütü olduğu söylenebilir. Tabi bu içerisindeki “Radikal sol “ damarları yok sayma manasına gelmemektedir, ancak bu iki unsur güçlü biçimde daha çok ön plandadır.

Kuruluşunda Marksist-Leninist ideoloji, Maoocu strateji ve milliyetçi bir çizgiyle yola çıkan PKK, bugüne kadar şartlara göre değişim göstererek dönüşmüştür. PKK'da milliyetçi damar hala ağır bassa da Marksist-Leninist yönünün biraz daha zayıflayarak “sosyalizme” (ki bu değişim bayraklarındaki sembollere de yansımıştır, bayraklar ekte verilmiştir.), şiddet üzerinden var olan ama dönem dönem şiddetten uzak dursa da şiddeti bırakmayan, yöntemini değiştiren, feodal düzene karşı çıkmış olmasına rağmen günümüzde aşiretlerle de işbirliğine kayan, ayrılıkçı olmasına rağmen zamanla ayrılıkçılıktan da “konfederalizme, demokratik özerkliğe, Demokratik Cumhuriyete” kaymış durumdadır. Önceki kısımda da değinildiği üzere geçmişte “revizyonist” olmakla suçlanan ve savaş açılan görüşleri benimsemeye başlamıştır. Ancak burada altı çizilmesi gereken nokta PKK'nın temel amaçları ve stratejisinde değişme görülüyor gibi olsa da bunun konjonktüre adapte olma ve göreceli olarak yumuşama olduğu çıkarımı yapılabilir. Çünkü ortaya atılan tezler zaten kendi içinde neredeyse tamamen özerk bağımsız bir yapıyı andırmaktadır; ki PKK'ya yakın bazı internet siteleri bunun bir geçiş süreci olduğunu da iddia etmektedir.

Ayrıca PKK'nın ilk kuruluşunda temel hedefler “bağımsızlık, Kürtçülük “ gibi görünse de zaman içinde bu ana unsurları yadsımadan ilgilendiği konular arasına “ doğa, çevre, kadın, demokratikleşme” gibi konuları da almıştır. Ancak bu konular tüm sol tandanslı örgütlerin ortak ilgi alanı olduğu akıldan çıkarılmalıdır. Ayrıca her ne kadar PKK ayrılıkçılık ve bağımsız devlet kurma hedeflerinden vazgeçip şiddet yerine demokratik bir yolu seçtiğini iddia etse de çözüm süreci kısmında daha ayrıntılı gösterileceği üzere bu söylemler daha çok taban kazanma ve dış destek bulmaya dönük “makyaj” niteliğinde girişimler olduğu yönünde

eleştiriler bulunmaktadır. KCK sözleşmesi, PKK'lı teröristlerin talepleri, tehditvari söylemleri^[33], güvenlik güçlerimize yapılan saldırıları, bölge halkı üzerindeki baskıları düşündüğünde bu durum açık biçimde görülmektedir PKK'nın ayrılıkçı olup olmadığı tartışması hala devam etmekle birlikte ayrılıkçı söylemin değişirmesi değişen uluslar arası konjonktür ve Türkiye içinde kalmanın avantajlarını fark etmeleri ile de açıklanabilir.

---

[33] Örnek olarak bakınız " 24 Şubat 2013: PKK'nın şehir milisleri YDG-H (Yurtsever Devrimci Gençlik Hareketi) kuruluşunu ilan etti 10 Temmuz 2013: YDG-H, Twitter'dan yemin törenlerini yayınladığı şehirlerde "asayiş birimleri" kurmaya başladı. Yol kesme, araç yakma eylemleri başladı. 31 Temmuz 2013- Cemil Bayık BBC Türkçe servisine konuştu; 1 Eylül'e kadar hükümet adım atmazsa çekilmeyi durduracağız, çekilenler de geri dönecek. 19 Ağustos 2013: Cemil Bayık, "süreç çökersen daha büyük bir savaş olabilir" dedi. 17 Mart 2014: Murat Karayılan: "Öcalan cezaevinde olduğu süreç PKK'nın silah bırakmayacak. Seçimden bir-iki hafta sonrasına kadar adım atılmadığı takdirde, sürecin bittiğini herkesin bilmesi gerekiyor." 24 Kasım 2014: KCK yöneticisi Sabri Ok: Silah bırakmak gündemimizde değil. 20 Aralık 2014: Cemil Bayık: Silah bırakmak ölüm demektir. 11 Temmuz 2015: KCK barajları gerekçe göstererek ateşkesi bitirdiğini açıkladı: "Özgürlük hareketimizin titiz tavrı istismar edildi. Barajlar ve baraj yapımında kullanılan araçlar gerilla güçlerimizin hedefinde olacaktır. Her tutuklama artık gerilla için bir misilleme nedeni olacaktır. Özgürlük Hareketimiz artık ateşkes tutumunun istismar edilmesini kabul etmeyecek, oyalama yaparak Kürt sorununu çözümsüz bırakan politikalara karşı da tutumunu koyacaktır." 14 Temmuz 2015: KCK Eşbaşkanı Beso Hozat, Özgür Gündem gazetesine "Yeni Süreç: Devrimci Halk Savaşıdır" başlıklı bir yazı yazdı. Hozat "devrimci halk savaşı ve serhıldan" çağrısı yaptı. 0 Temmuz 2015: KCK Eşbaşkanı Cemil Bayık halkı silahlanmaya ve tünel ve siper hazırlamaya çağırdı: "Halkımız meşru savunma örgütlenmesini ve bilincini de geliştirmeli. Bu sadece askeri güçlerin büyütülmesi temeline değil, halk olarak meşru savunmasını geliştirmeli. Tüm halkımız silah almalı, bu temelde kendini eğitmeli ve örgütlemeli. DAIŞ ve sömürgeci tüm güçlerin her türlü saldırısına karşı köylerde, kentlerde, mahallelerde yer altı sistemi, tüneller, mevzi sistemi geliştirmeli" 28 Aralık 2015 KCK Yürütme Konseyi Eş Genel Başkanı Cemil Bayık, Le Monde Gazetesine açıklamalarda bulundu. "Teslim olmayacağız. Direneceğiz. Biz mevcut durumda, tüm olanaklarımızla ve elimizdeki tüm kaynaklarla varoluş mücadelesi veriyoruz» diyen Bayık, "Yakında Türkiye'nin içinden ve dışından gelen başka örgütlerle birlikte yakında bir devrimci direniş cephesinin kuruluşunu ilan etmeyi öngörüyoruz. Adını veremeyeceğim bu örgütler, Erdoğan rejimine karşı bizimle aynı mücadeleyi paylaşıyorlar ve bizimle birlikte mücadele edecekler" ifadelerini kullandı. "Yakında Türkiye'deki Kürt kentlerine ek savaşçılar gönderme hakkını saklı tutuyoruz, zira bizim görevimiz halkımızı korumak" .Ocak 2016 C.Bayıık "Şaun iç savaş yaşanıyor, çatışmalar Batıya da kayabilir" (Oğur Yıldırım)

KAYNAKÇA

Akkaya, Ahmet Hamdi ve JP jongerden, Yeni Bir Politika Arayışı , PKK'nin Demokratik Özerklik ve Demokratik Konfederalizm Projeleri,**Gezi'nin Yeryüzü Kardeşliği, Direnen Arzu Coğrafyaları**, Sinem Özler (ed.) ,2014,İstanbul, Otonom Politika

Bal,İhsan, “PKK Terör Örgütü Tarihsel Süreç ve 28 Mart Diyarbakır Olayları Analizi”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 2,No 8

Balibar E. ve Wallerstein I., **İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler**” çev: Nazlı Ökten, İstanbul, 1993, Metis Yayınları

Başeren, Sertaç , “Uluslararası Hukuk Açısından Terörizm”, **Dünyada ve Türkiye’de Terör**, Ankara, 2002, T.C. Merkez Bankası Yay.

Başeren, Sertaç Başeren,, “Terrosim With Its Differentiating Aspects,”**Defence Against Terrorism Review** , Vol. 1, No. 1, Spring 2008

Bilgiç, Sadi , PKK/KCK'nın Stratejisi, Taktikleri ve Taktik Düzeyde Etnik Terörle Mücadele, **Bilge Strateji**, Cilt 6, Sayı 10, Bahar 2014

Birand, M.Ali, **Apo ve PKK**, 1992, İstanbul, Milliyet Yayınları

Bozarslan, Hamid, Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000), “**Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Milliyetçilik, Cilt 4.**, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, İstanbul, 2002,İletişim Yayınları

Burton , John W., **Deviance, Terrorism,and War ; The Process of Solvig Unsolved and Political Problems**, Newyork, 1979,St. Martin’s Press,

Caşın ,Mesut H. , **Uluslararası Terörizm**, Ankara, 2008, Nobel Yayınları

Çiçek , Cuma, Çözüm Sürecinde Kırılmalar: Çatışmalar, Müzakereler ve Sınırlar, **Barış Açısını Savunak, Çözüm Sürecinde Ne Oldu?**, , ed. Necmiye Alpay ve Hakan Tahmaz, ,2015, İstanbul, Metis

Çiçek, Cuma, Demokratik Özerklik Üzerine, **Birikim Dergisi**, Sayı 261, Ocak 2011,

Emniyet Genel Müdürlüğü PKK 1Cilt , EGM İDB Hizmete Özel Yayın, Ankara

Engels, F., **Tarihte Zorun Rolü**, çev. Kenan Somer,Ankara,1979, Sol Yay.

Ensaroğlu Yılmaz, Turkey’s Kurdish Queation and Peace Process, Insight Turkey, Vol 15, No 2, 2013

Ergül, Erhan, **PKK Terör Örgütü ve Anatomisi** , Abant İzzet Baysal Ün., Sosyal Bil.Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bolu,2007

Fanon, Frantz , **Yeryüzün Lanetlileri** , çev: Şen Süer, İstanbul, 2007, Versus Yayınları

İmset, İsmet, **PKK, Ayrılkçı Şiddetin 20 Yılı** Ankara,1993, Turkish Daily News Yayınları

İşeri, Reyhan , **Türkiye’de Etnik Terör: ASALA ve PKK Örneği**, Atılım Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008

J.Pomeroy, William , **Marksizm ve Gerilla Savaşı**, 1992, Eriş Yayınları

Karayılan Murat, **Bir Savaşın Anatomisi Kürdistan’da Askeri Çizgi**, Aram Yayınları, 2014

Kaya, Ayhani Multiculturalism and Minorities in Turkey, RaymonTaras (ed.), **Challenging Multiculturalism European Models of Diversity**, Edinburguniversity Press, Edidnburg

Keyman, Fuat , Çözüm Süreci, Müzakere, Güven ve Demokrasi, **Çatışma Çözümleri ve Barış** (ed: Murat Aktaş), 2014, İstanbul , İletişim Yayınları

Kirişçi, Kemal ,“TheKurdish Question and Turkish Foreign Policy”, **TheFuture of Turkish-ForeignPolicy**, Lenore G. Martin andDimitrisKeridis ed.,The MIT Press, Cambridge

Kirişçi, Kemal, “The Kurdish Question and Turkish Foreign Policy”, **The Future of Turkish Foreign Policy**, Lenore G. Martin and Dimitris Keridis ed., , Cambridge, 2004, The MIT Press

Marcus,Aliza ,**Kan ve İnanç : PKK ve Kürt Hareketi** , çev.Ayten Alkan, İstanbul,2009,İletişim Yayınları

Martin van Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, İstanbul, 1992, İletişim Yayınları

Oran, Baskın , KCK Sözleşmesi ve Olayı, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar,Cilt III**, (ed.Baskın Oran), 2013, İstanbul, İletişim Yayınları

Oran, Baskın, “Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği” , **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Milliyetçilik, Cilt 4.**, ed., Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İstanbul, 2002,İletişim Yayınları

Öcalan Abdullah, **Aile ve Kabileciliğin Tarihsel Gelişimi**, Şam, 1991

Öcalan, Abdullah ,**Din Sorununa Devrimci Yaklaşım** ,İstanbul,1993, Melsa Yayınları

Öcalan, Abdullah ,**Ocak 1994 Çözümlenmeleri**, Şam,1996

Özcan, Ali Kemal , **Turkey’s Kurds: A theoretical analysis of the PKK and Abdullah Öcalan**, London, 2006, Routledge Advances in Middle East and Islamic Studies

Özcan, Nihat Ali , **PKK(Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi,İdeolojisi ve Yöntemi**, Ankara,1999, ASAM Yayınları

Özdemir, Taner, **Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Terörizmle Mücadele**, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Anabilim dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006

Özkırımlı, Umut , **Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış**, İstanbul,2009, Doğu Batı Yayınları

Rapoport , Savid C., “The Four Waves of the Rebel Terror and September 11”, **The New Global Terrorism, Characteristic, Causes, Controls**, ed. Charles W. Kegley, Prentice Hall, 2003 New Jersey

Rustemova , Saadat, **Küresel Terörizm**, Ankara Ün. Sosyal Bilimler Entitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006,

-Sandıklı ,Atilla, **KCK Terör Örgütünün Yapısı ve Faliyetleri**, BİLGESAM Rapor

Sandıklı Atilla , **KCK Terör Örgütünün Yapısı ve Faliyetleri**, BİLGESAM Rapor,

Saraçlı,Murat, “Uluslararası Hukukta Terörizm”, **Gazi Ün. Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 11, Sayı 1-2,

Smith, Anthony, **Milli Kimlik** çev: Bahadır Sina Şener, İstanbul, 2007, İletişim Yayınları

Şengül, Serdar “Bir Hafızsızlaştırma ve Yeniden İnşa Projesi Olarak Türk Tarih Tezi ve Kürt Tarihi Yazımı”, **Toplum ve Bilim**, Yıl 1996,Bahar

Şengül,Serdar , “Bir hafızsızlaştırma ve yeniden inşa projesi olarak Türk Tarih Tezi ve Kürt tarihi yazımı”, **Toplum ve Bilim**, Yıl 1996,Bahar 2003, s.35-61

Şimşek, Erdal, **Abdullah Öcalan’ın Avukatlarına Verdiği Talimatlar, İmralı PKK’nın Yeni Karargahı mı? İstanbul**, Neden Kitap, 2006

Tan,Altan , **Kürt Sorunu**, 2009, İstanbul, Timaş Yayınları

Tezcür, Güneş Murat, Türkiye’de Silahlı Çatışmanın Med Cezileri, Çatışma Çözümleri ve Barış (ed: Murat Aktaş), 2014, İstanbul , İletişim Yayınları

Wadie Jwaieh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, çev. Alper Duman/ İsmail Çekem, İstanbul, 2009

Yayman , Hüseyin , **Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası** , Ankara, Şubat 2011, Ankara SETA Rapor

Yılmaz, Ömer, **PKK Terör Örgütünün Siyasal Alan ve Legalleşme Faliyetleri (1975-2006)** , Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008

İNTERNET KAYNAKLARI

www.ankarahaber.com

www.candundar.com

www.firatnews.com

www.pkkonline.com

www.mustafaakyol.com

www.ntvmsnbc.com

<http://www.ntvmsnbc.com/id/25220891/>

<http://t24.com.tr/haber/bdp-hdp-catisi-altinda-birlessin-baskani-sirri-sureyya-onder-ol-sun,236009>

<https://serdargunes.wordpress.com/2015/08/01/kuert-sorunu-raporlari/>

http://bianet.org/files/doc_files/000/000/179/original/demokratik%C3%B6zerklik.htm

<http://bianet.org/bianet/siyaset/124273-ocalan-demokratik-ozerklik-i-anlatti>

<http://www.serxwebun.org/index.php?sys=naverok&id=53>

http://www.pkkonline.com/tr/files/books/demokratik_ozerklik.pdf

<http://www.sde.org.tr/userfiles/file/KCK%20Analiz.pdf>

<http://bianet.org/bianet/siyaset/131077-iki-bucuk-yildir-gundemdeki-kck-nedir>

http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1910:kck-teroer-oerguetuenuen-yaps-ve-faaliyetleri&catid=181:analizler-guvenlik

<http://www.serxwebun.com/2002/06/hab12.htm>

http://www.ankarahaber.com/news_detail.php?id=13741

www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151130_bayik_mulakat_1

<http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/yildiray-ogur/587467.aspx>

Terör, Etnik Terörizm ve Asala Terör Örgütü

Arş. Görv. Mehmet DEMİRBAŞ
Polis Akademisi / ANKARA

Uzm. İbrahim ATAÇ
Polis Akademisi / ANKARA

Giriş

Devletlerin baş etmek zorunda kaldığı en önemli konulardan bir tanesi terörizm olarak karşılırlarına çıkmaktadır. Terörizm 19. ve 20. yüzyılın çözülmesi zor meselelerinden biri haline gelmiştir. Terörün tarihi çok eski zamanlara dayansa da içinde bulunduğumuz son yüz yılda terörle mücadele eskiye göre çok daha zor hale gelmektedir. Teknolojinin gelişmesi sadece devletler açısından olumlu olmamış, aynı zamanda terör örgütleri açısından da olumlu olmuştur. Bundan dolayı devletler karşılırlarında hemen hemen kendi imkanlarına yakın bir envanteri olan örgütler ile karşılaşmaktadır. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı ile devletler savaşların maliyetlerini anlamış ve savaştan kaçınma yollarını seçmişlerdir. Fakat, buradaki açığı doldurmak amacıyla da proxywar (vekalet savaşları) icat etmişlerdir. Bir diğer ifadeyle, devletler birbirlerine ceza vermek amacıyla veya başka nedenlerden dolayı terör örgütlerini rakiplerine karşı gizlice desteklemekte ve rakiplerini hedef göstermektedir.

Günümüzde işlenen suçlar bölgesel olmaktan çıkmış artık sınır aşan suçlar haline gelmiştir. Uluslararası terörizm kavramı ortaya çıkmıştır. Örgütler artık belirli sınırlarda değil dünya çapında örgütlenmeye başlamışlardır. Bu gelişmelerde örgütler ile mücadeleyi daha da zor hale getirmektedir. Bir diğer konuda etnik terör olarak karşılırlarına çıkmaktadır. İrkçı ve kanlı politikalar ile terör eylemleri yapılmakta ve bu eylemler ile bazı hedeflere ulaşılmaq istenmektedir. Bu bahsi geçen terör tanımına uygun örgütlerden biri de etnik ve uluslararası bir terör örgütü olan ASALA'dır.

Bu çalışmanın amacında da terör, etnik terör ve ASALA hakkında bilgi verilmesi vardır. Çalışmanın ana hatlarını ASALA oluşturacaktır. İlk olarak, terör kavramı konusuna giriş yapılacaktır. Devamında etnik terör ve etnik terörün amacına kısaca değinilecek ve son olarak çalışmanın ana konusunu oluşturan ASALA konusuna geçilecektir. ASALA'nın kuruluşu, yapısı, amaçları finans kaynakları, eylemleri ve örgütün çöküşü hakkında bilgiler verilecektir.

1. Terör Kavramı

Terör ya da terörizm, dinsel veya ekonomik hedeflere ulaşmak amacıyla sivillere; Resmi yerel ve genel yönetimlere yönelik baskı, yıldırma her türlü şiddet içeren yolun kullanımınıdır. Terör uygulayan organize gruplara terör örgütü; terör uygulayan kişilere ise terörist denir.

Tarihin en eski terör grubu olarak M.S.1. yüzyılda faaliyet gösteren Zealots bilinmektedir. Zealotlar, etnik terörizm diyebileceğimiz yapılanma ile Romalı işgalcilere karşı ayaklanmayı denediler. Eski Filistin topraklarında M.S. 6-135 yıllarında Romalılara karşı Jewish Zealots liderliğinde bir kampanya başlatılmış ancak bu kampanyaya katılanların yaptıkları, tarihte ilk kez terör hareketi olarak kabul edilerek 2 bin kişi çarmıha gerilmiştir. Zealots'un eylemleri genellikle sembolik olup; en iyi eylem zamanları bayram ve dini günler olarak seçilmiştir (Demirel, 2007:21).

Siyasi terör örgütlenmesine ise, 657' de Arap Devleti liderliği seçimi sonrası ortaya çıkan Hariciler hareketinde rastlanmıştır. "11. ve 12. yy'da ortaya çıkan Haşhaşiler; Hasan Sabbah'ın kurduğu iyi örgütlenmiş, gizli, disiplinli terör örgütü olup, üyelerini uyuşturucu ile eğitip, suikastlarla, vur-kaç sistemi ile Selçuklu Devleti'ne karşı mücadele vermiştir"(Lewis, 2005:10-15).

Örgüt mensupları eylemlerinde hançerle öldürmenin daha kutsal olduğuna inandıklarından dolayı eylemlerinde hançer kullanmışlardır. Haşhaşiler örgütü 13. yüzyılda Moğollar tarafından ortadan kaldırılmıştır. Başka türlü gizli topluluklar, Hindistan ve Uzakdoğu'da yüzyıllardan beri var olmuşlardır. İngiliz Hintli merciler bir çeşit tarikat olan Thug'ların varlığını Thug ortadan kaldırılincaya kadar inkar etmişlerdir. "Thuglar, kurbanlarını ipek bir salla boğarlardı. Thug'lar ölümle alay eder ve amaçlarını açık bir şekilde ortaya koymazlardı. Politik amaçları, eğer varsa kolaylıkla belli olmamaktaydı" (EGM, yy.:7-34).

Ancak; Thuglar tarikatı da Hindistan'da bir terör örgütü olarak eylemlerini İngiliz sömürgesi döneminde ortadan kaldırılincaya kadar sürdürmüştür.

1.1.Etnik Terör

Etnik terör, birden fazla etnik unsuru içinde barındıran bir ülkede, bir etnik grubun mensubu olan bireylerin toplum tarafından dışlandıklarını ve haksızlığa uğradıklarını iddia etmeleri sonucunda uzun dönemde kendi ulus devletlerini kurmak amacıyla üzerinde yasadıkları ülkeden toprak talep ederek, şiddete başvurmaları sonucunda ortaya çıkan terör hareketleridir.

Genellikle çok uluslu ve Ekonomik gücü yüksek refah devletlerin sponsorluğunda gelişen, sürdürülebilir, ekonomilerinin vagonlarını yürütmek için, küçük ve etnik yapısı karışık olan ülkeleri karıştıran ilgili devletler etnik terörü tarihin her safasında ateşlemişlerdir. Sömürgeciliğin devamı olarak nitelendireceğimiz bu planlı kaos eylemleri, planlanan ülkelerde toplumsal yıkımlara neden olmaktadır.

Lokal olarak başlayan bu faaliyetler genellikle jeopolitik konumları itibariyle önemli olan ülkelerde en fazla yıkımı oluşturmaktadır. Öncesinde sadece ilgili coğrafi bölgeyi karıştırırken milenyum çağında global bir faaliyet olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Dünya nüfusun artması ile birlikte, Teknoloji çağında özellikle enerji ihtiyacının artması, yeraltı zenginliği olan ülkelerin gerekli teknolojiye sahip olmaması, Medeni devletlerin iştahını kabartmıştır. Dünya savaşları ve bölgesel bağımsızlık mücadeleleri, küçük gelişmekte olan ülkelerin kendi ülkelerini refahı ve kalkınması yönünde adım atmalarına sebep olmuştur.

Beyaz adam artık vermeden almayı uygulayacak politikalarını etnik ve dini terör yolu ile küçük ülkeleri küçük parçalara bölerek sövmeyi amaçlamaktadır. Öncelikle etnisizm üzerinden toprak ve Kanton ülke vaatleri ile bölge halklarını karıştıran batılı devletler hala sömürü politikalarını dünya üzerinde devam ettirmekte ısrarlı konumdadırlar.

Etnik terördeki esas amaç, belirli bir bölgeyi bağlı bulunduğu ülkeden kopararak yani bir devlet kurmak veya başka bir ülkeye ilave etmektir. Ancak, sömürge durumunda bulunan bir toprağı bağımsızlığına kavuşturmakla, sömürge durumunda bulunmayan bir topraktaki bağımsızlığını kazandırma durumları birbirinden farklıdır.

Etnik terör örgütleri, etnik farklılıkları nedeniyle toplum tarafından dışlandıklarını, haksızlığa uğradıklarını dile getirerek hitap ettikleri topluluklara bu duyguları aşılaraq belirli bir kitle oluşturmaya çalışırlar. Bu çalışmalar sonucunda öncülüğünü oluşturdukları kitlelerin geleceğini kontrol etmek ve üzerinde söz sahibi olma amacındadırlar. Etnik terör örgütleri amaçlarına ulaşmak için sistemli ve örgütlü şiddete yönelim gösterirler. Örgütler, amaçlarına ulaşırken topluma korku salarak, siyasi iktidara baskı uygulaması amacıyla sivil vatandaşlara yönelik eylemlere başvurmuşlardır.

1.1.1.Etnik Terörün Amacı

Etnik terör örgütlerinin uzun vadedeki amacı, toplum ve devlet tarafından dışlandıklarını ve haksızlığa uğratıldıklarını ifade ederek, kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri topraklar üzerinde kendi ulus devletlerini kurmaktır.

Ancak kısa vadede, mevcut siyasi iktidar ve devlet tarafından kendilerine haksızlık edilerek dışlandıklarını hitap ettikleri kitlelere aşlayarak bu kitlelerden daha fazla destek almak amacı taşırlar.

Bunun yanı sıra etnik terör örgütleri, öncüsü oldukları etnik kimliğe sahip kitlelerin geleceğini kontrol etmek ve ileri de söz sahibi olmak amacındadırlar.

“Terör örgütleri, çoğu zaman resmi yerlere yönelik saldırılarda bulunurken; kimi zamanda siyasi iktidara ve devlete yönelik baskı yaratmak ve kendilerini meşrulaştırmak amacıyla sivillere yönelik şiddet eylemlerine yönelirler. Ayrıca, siyasi otoriteyi zor duruma sokup, siyasi, sosyo – ekonomik tavizler koparmak amacıyla şehir merkezlerine ve metropollere yönelik şiddet eylemleri de gerçekleştirirler” (İşeri,2008:26).

2.Asala Terör Örgütü

Asala terör örgütü Ermenistan'ın kurtuluşu için Ermeni gizli ordusu olarak adlandırılan kanlı, etnik ve uluslararası bir terör örgütüdür. Örgüt, bir etnik kimliğe hitap ettiğini, bir etnik kimliğin mücadelesini savunduğunu iddia etmiştir. Faaliyetleri tek bir toprak parçasıyla sınırlı kalmamış, hedeflerinde sadece Türkleri seçmemiştir. Birden fazla ülkenin topraklarında birden fazla milliyetten insana karşı kanlı eylemlere girişmiş ve uluslararası bir terör örgütü olduğunu ispat etmiştir.

ASALA'nın ya da Ermenilerin ilk terör olayı 1973 yılında Amerika'nın Los Angeles şehrinde iki Türk diplomatın bir Ermeni tarafından şehit edilmesi ile başladı. Daha sonra bireysel olan bu hareketler, yurt dışındaki Türk diplomatları hedef alan, 1984 yılına kadar sürecek bir cinayetler zincirinin de başlangıcı olmuştur. Türkiye'nin NATO üyesi olarak Kıbrıs Barış Harekatını düzenlenmesi, Amerika Temsilciler Meclisi'nde Türkiye aleyhine alınan kararlar, Yunan, Rum ve Ermeni Lobisi, süreci hızlandırmıştır.1974 yılından sonraki dönemde Lübnan'da Ermeni terör örgütleri farklı adlar altında kurulmaya başlamıştır.

Örgütün ortaya çıkış tarihi olan 1970'li yıllar, dünyada etnik terörün hızla yayılmaya başladığı senelere denk gelmektedir. Bu yıllarda ETA mücadelesini arttırmakta ve mücadelesinin sonucunda bir takım kazanımlar elde etmekte, IRA örgütlenmeyi başarmış ve terör faaliyetleri ile hak aramaktadır.

2.1.Örgütün Kuruluşu ve Yapısı

Bağımsız bir Ermenistan devleti kurmak hayali ile kurulan Ermeni ASALA terör örgütü 1975 yılında Beyrut'ta AGOP AGOPYAN tarafından Lübnan iç savaşı kaosu ile kurulmuştur. Örgütün kuruluşta 6-7 üyesi mevcutken zamanla sayılarını arttırmış, Amerika ve Avrupa'da birçok üyeye sahip olmuştur. ASALA'nın kurucularından Agopyan örgütün bilinen isimlerinden biridir. Agopyan'ın haricinde AgopTarakçıyan isminde bir lider ASALA'nın kuruluşunda yer almaktadır. Tarakçıyan her ne kadar çok bilinmese de birçok cinayet ve eylemlerde bulunmuş, Agopyan ile beraber örgütün büyümesinde önemli rol oynamıştır. Tarakçıyan 1981 yılında öldürülmüş, Agopyan ise örgütün liderliğinde kalmaya devam etmiştir (Uras, 1987:CC).

Örgütün Lübnan yapılanmasına bakıldığında bir terör örgütünde bulunan siyasi, mali, istihbarat ve görsel ve yazılı yayın komiteleri bulunmaktadır. Ayrıca, örgüt propaganda faaliyetleri yürütmekte, askeri faaliyetler ile üyelerini Filistin Kurtuluş Örgütünün (FKÖ) kamplarında eğittiği görülmektedir (Uras, 1987:CC; Ethemoğlu, 1987:54).

Örgütün Lübnan ilişkisinin nedenlerinden biri o bölge de yaşayan Ermeni sayılarının fazla olmasıdır. Beyrut'un Hristiyan bölgesinde yaşayan Ermenilerin zengin ve sayıca fazla olması örgüt için olumlu bir durum olmaktadır. Ayrıca, bu duruma ek olarak Lübnan'daki devlet yönetimin zayıflığı, ASALA'nın bölgedeki Ermenilerden vergi toplamasına ve örgüte finansal kaynak sağlamasına yardımcı olmaktadır. Bu yardımcı faktörler sayesinde örgüt Lübnan'da merkez yönetimini kurarak önemli bir role bürünmüştür. Merkez faaliyetler için Bürolar açmış ve örgüt yönetimini sağlamıştır (Ethemoğlu, 1987:54-55).

2.2.Örgütün Kuruluş Nedenleri

Ermenilerin 19.yüzyıldan günümüze önce Osmanlı'dan, sonra ise Türkiye'den gerek yasal yollarla gerekse de yasal olmayan yollarla istedikleri bir takım talepleri vardır. Bu talepleri yasal olmayan yollarla, ses getirecek faaliyetler ile isteyen milliyetçi Ermenilerin oluşturduğu ASALA, Batı'daki faaliyetlerini orada sayıları fazla olan Ermeniler sayesinde kolaylıkla yürütmektedir.

Diasporanın gücünü bilen ASALA, ses getirecek eylemlerinde yandaş edinmek, asimilasyona uğramak istemeyen Ermenilerin desteklerini almak amacıyla batılı ülkelerde girişimlerde bulunmuştur.

Dönemin durumuna bakıldığı zaman ideolojik nedenlerde ön plana çıkmak-

tadır. Ermeniler sol ve sağ gruplara ayrılmıştır. Sol gruplar, Sovyet Ermenilerini oluşturmak ve Sovyetler Birliği ile bir Ermenistan'ı savunmaktadırlar. Sağ gruplar (Taşnaklar) ise milliyetçi politika yürüterek tam bağımsız bir Ermenistan hayali için çaba göstermektedir. İki grupta Türklere ve Türkiye'ye zarar vermek, kendilerini ispatlamak amacıyla ASALA'yı desteklemektedir. Dönemin ideolojik hareketlerinde terör ayaklanmalarında^[1] fazla ve popüler olması da ASALA'nın kuruluşunda ve büyümesinde etkili olmaktadır (Kantarıcı vd., 2003:105).

Örgütün kuruluş ve büyümesinde etkili olan bu nedenlerin haricinde Osmanlı zamanından kalan bazı hak iddiaları da ASALA'nın kuruluşunda ve faaliyetlerinde etkili rol oynamıştır. ASALA, bağımsız bir Ermeni Devleti kurmak istemesinin yanında "4T^[2]" savunma amacını taşımaktadır. 4T amacına göre terör eylemleri ile sözde Ermeni sorunu tüm dünyaya Tanıtılacaktır. Eylemlerin Ermeniler tarafından alınan bir intikam gibi de göstertilecek ve dışarıdan gelecek tepkiler de bir nebze olsun azaltılacaktır. Daha sonra ileri sürdükleri sözde Ermeni sorunu iddiaları Türkiye tarafından kabul edilecektir, yani Tanınacaktır. Bu sayede Türkiye'den Tazminat talebinde bulunulacaktır. Son olarak da büyük Ermenistan hayali için Türkiye'den Toprak talep edilecektir (Milliyet, 2006).

Ermenilerin dünyaya duyurmak istedikleri iddialar ise şunlardır:

- 1- Türkler, Ermenistan topraklarını işgal etmiştir.
- 2- Türkler 1877-78 yıllarından itibaren sistemli olarak Ermenilere karşı katliam yapmıştır.
- 3- 1915 yılındaki tehcir ile Ermeniler "soykırım" auyğramışlardır.
- 4- Talat Paşa'nın "soykırım" yapılmasına dair emirleri mevcuttur. "Soykırım" planlı yapılmıştır.
- 5- "Soykırım" da 1,5 milyon Ermeni hayatlarını kaybetmiştir (Milliyet, 2006).

2.3.Örgütün Amaç ve Hedefleri

ASALA, 1981 yılında siyasi bir program açıklamış ve bu programda örgütün amaç ve hedeflerini dünyaya duyurmak istemiştir. Bu programa göre ASALA'nın amacı demokratik, sosyalist ve devrimci bir hükümetin önderliğinde birleşmiş bir Ermenistan kurulması hayliydi (Uras, 1987:CC). Örgütün bu bildirideki amacı Sovyet Devletlerden yardım almak ve bu süreç içerisinde de gerektiğinde Sovyet ülkelerini üst olarak kullanmaktır.

[1] 1970'li yıllarda İrlanda, Türkiye, Latin Amerika ve Asya'da sağ ve sol terör eylemleri görülmektedir. İdeolojik düşüncelerin keskin olması ve karşıt bir düşüncüyü kabul dahi etmemesi grupların faaliyetlerini silahlı eylemlere yöneltmesine neden olmuştur.

[2] 4T talepleri Tanıtım, Tanınma, Tazminat ve Toprak olarak sıralanabilmektedir.

Örgüt amaçlarına ulaşmak için şiddeti tercih etmektedir. Seslerini duyurmak için ses getiren eylemlerin zorunluğu olduğunu savunmaktadır. Ermeni topraklarının kurtulması için devrimci şiddetin önemli olduğu algısını barındırmaktadır. Ayrıca, süreç içerisinde benzer ideolojileri taşıyan gruplar ile koalisyon kurulmasını bu sayede güçlerini ve etkinliklerini arttırmak istediklerini belirtmektedirler (Uras, 1987:CCI).

Örgütün hedeflerine bakıldığı zaman sadece Türkler olduğu görülmemektedir. Türklerin haricinde Türklerin dostu kabul edilen kişiler, ülkelerde hedef tahtasına konulmaktadır. ASALA'nın yapmış olduğu terör eylemleri de bu düşünceleri ispat etmektedir.

2.4.ASALA'nın Finans Kaynakları

Terör örgütleri ihtiyaçlarını karşılamak, hedeflerini gerçekleştirmek, mühimmat edinmek, büyümek ve yayılmak gibi sayısız neden için ciddi miktarda paraya ihtiyaç duymaktadırlar. Örgütlerin hayatta kalabilmeleri ve mücadelelerine devam etmeleri sürekli bir para akışını gerektiren durum olarak karşılıklarına çıkmaktadır.

ASALA'da kuruluşunda Lübnan'da yaşayan zengin Ermenilerden topladıkları vergiler ve dış ülkelerin yardımlarıyla finans ihtiyaçlarını karşılasa da daha sonra kesilen finans kaynakların yenisini temin için hemen her terör örgütünün yapmış olduğu kaçakçılık işlerine girmiştir.

Lübnan iç savaşından dolayı Beyrut'u terk etmek zorunda kalan örgüt üyeleri birçok farklı ülkelere giderek faaliyetlerine buldukları ülkelere de devam etmiştir. Farklı ülkelere yayılan örgüt üyeleri sayesinde geniş bir ağ kurulmuştur. Öyle ki bu ağ içerisinde Marsilya, Paris, Cenova, İsviçre, Roma, Hollanda, Batı Almanya ve ABD gibi ülkeler mevcuttur. ASALA bu fırsatı kullanarak, finans ihtiyacını gidermek amacıyla uyuşturucu kaçakçılığına girmiştir. Uyuşturucuyu sadece bir ülkeden başka bir ülkeye taşıyan lojistik görevi olmamış aynı zamanda ülkeler içerisinde de dağıtımını yapmıştır (International terrorism, 1984:22).

2.5.Örgütün Yapmış Olduğu Eylemler

ASALA terör örgütü amaçlarına ve hedeflerine ulaşmak için izlediği stratejinin şiddet ve terör eylemleri olduğunu bildirmiştir. Bu şiddet eylemlerini sadece Türklere değil, belirli bir hedef göz etmeksizin hemen her kesime karşı yapmaktadır. Türkiye sınırlarında çok az terör eylemi olsa da ASALA, PKK ve sol örgütler ile anlaşarak ülkemiz sınırlarında da terör eylemlerinde bulunmuştur. PKK ile Marksist-Leninist bir ideolojide birlik sağlamış hemen hemen aynı hedeflerde birlik göstermiştir. PKK haricinde TKP gibi PKK benzeri örgütler ile iş birliğine

giderek Türkiye’de eylemlerde bulunmuştur (Uras, 1987:CCIII-CCIV).

Örgüt 1973-1985 yılları arasında birçok ölümlle sonuçlanan terör saldırıları yapmıştır. Bu terör eylemlerinden bazıları şunlardır:

Tablo 1: ASALA Terör Örgütünün 1975-1984 Yılları Arasında Yapmış Olduğu Eylemler

TARİH	EYLEM YERİ
1. 2 Ekim 1975	Viyana (AVUSTURYA)
2. 24 Ekim 1975	Paris (FRANSA)
3. 16 Şubat 1975	Beyrut (LÜBNAN)
4. 26 Mayıs 1977	İstanbul (TÜRKİYE)
5. 9 Haziran 1977	Roma (İTALYA)
6. 2 Haziran 1978	Madrid (İSPANYA)
7. 12 Ekim 1979	Lahey (HOLLANDA)
8. 22 Aralık 1979	Paris (FRANSA)
9. 31 Temmuz 1980	Atina (YUNANİSTAN)
10. 17 Aralık 1980	Sidney (AVUSTRALYA)
11. 4 Mart 1981	Paris (FRANSA)
12. 9 Haziran 1981	Cenevre (İSVİÇRE)
13. 24 Eylül 1981	Paris (FRANSA)
14. 28 Ocak 1982	Los Angeles (ABD)
15. 8 Nisan 1982	Ottawa (KANADA)
16. 4 Mayıs 1982	Boston (ABD)
17. 7 Haziran 1982	Lizbon (PORTEKİZ)
18. 7 Ağustos 1982	Ankara Esenboğa Havaalanı (TÜRKİYE)
19. 27 Ağustos 1982	Ottawa (KANADA)
20. 9 Eylül 1982	Burgaz (BULGARİSTAN)
21. 9 Mart 1983	Belgrat (YUGOSLAVYA)
22. 16 Haziran 1983	İstanbul (TÜRKİYE)
23. 14 Temmuz 1983	Brüksel (BELÇİKA)
24. 15 Temmuz 1983	Paris (FRANSA)
25. 27 Temmuz 1983	Lizbon (PORTEKİZ)
26. 30 Nisan 1984	Tahran (İRAN)
27. 21 Haziran 1984	Viyana (AVUSTURYA)

Kaynak: Karaş, 2007:54

ASALA, hedeflerinde genel olarak Türk Misyonları olan Türk Konsolosluklarını veya Elçiliklerini ve bu Misyonlarda görev alan Türk personelini hedef almaktadır. Saldırıları sonucunda sadece şehit olan diplomatlarımızın sayısı 38'dir (Milliyet, 2015).

Misyon noktaları ve diplomatlar haricinde yurt dışında şubesi bulunan bankalarımıza ve Türk firmalarına karşı da bombalı ve silahlı saldırılarda bulunulmuştur. Örneğin, 28 Mayıs 1976'da ASALA tarafından Garanti Bankasının Zürih'te bulunan şubesine bombalı saldırı eyleminde bulunulmuştur. 14 Mayıs 1977'de Paris'te bulunan bir turizm şirketimize karşı başka bir bombalı terör eylemi yapılmıştır (Uras, 1987:CCXV).

ASALA terör örgütü Türkiye sınırları içerisinde de kanlı terör eyleminde bulunmuştur. Bu eylemini ifa ederken bazı Filistinli terör örgütlerinden de yardım almışlardır. 7 Ağustos 1982'de Ankara Esenboğa Havalimanında bombalı ve silahlı terör eyleminde bulunan iki ASALA üyesi 9 kişinin ölümüne ve 72 kişinin de yaralanmasına neden olmuştur. Örgüt elemanlarından biri eylem sırasında etkisiz hale getirilmiş, diğeri ise idam cezasına çaptırılarak Ankara'da infaz edilmiştir (Kundakçı, 2001:147-148).

Örgütün sivillere yönelik yaptığı tek terör eylemi Esenboğa saldırısı değildir. Bunun haricinde Fransa'da 15 Temmuz 1983 tarihinde Paris Orly Havaalanında da saldırıda bulunmuştur. Bu eylem sonucunda da 7 kişi hayatını kaybetmiş, 62 kişi yaralanmıştır. Örgüt önceleri Türk Misyonlarına ve personeline saldırılarda bulunurken uluslararası camiada yeteri kadar tepki görmemiştir. Fakat, Orly saldırısından sonra ciddi anlamda ASALA'ya karşı diğer devletlerin tepkileri yükselmiştir. Ermeni örgüt üyelerine karşı başta Fransa olmak üzere ciddi yaptırımlar uygulamıştır. Almanya, Belçika, Hollanda ve Avusturya'da bulunan Ermeni lokalleri kapatılmıştır. Uluslararası camianın tepkisini gören Ermeni diasporaları da ASALA'ya olan desteklerini çekmişlerdir. Bu olaylar sonucunda uluslararası desteği azalmaya başlayan ASALA çözülme sürecine de girmiştir (Kundakçı, 2001:148).

2.6. ASALA'nın Dağılması

ASALA 1970'li yılların başından 1980'li yılların sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür. 1980'li yıllar örgütün uluslararası desteğinin kaybettiği ve çözülme sürecine girdiği yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. Örgütün son bulmasındaki nedenler genel olarak örgütün kendi içinde bölünmesi, uluslararası desteğini

kaybetmesi ve Türkiye'nin girişimleri olarak doktrinde tartışılmaktadır.

ASALA, eylemlerini yürütürken örgüt içerisinde de bazı ayrışmalar yaşamaktadır. Bu ayrışmalar özellikle örgütün kurucu liderlerinden biri olan Agopyan, MelteMelkonyan ve Ara Toraryan arasında geçmektedir. Melkonyan ve Toraryan örgüt içerisindeki anlaşmazlıklardan dolayı ASALA'dan ayrılıp ASALA-MR isimli örgütü kurmuşlardır. Örgüt içindeki ayrılmanın nedeni Agopyan'ın hedef şaşırtıp sadece Türkleri değil, Türkler ile işbirliğinde olan hemen herkesi hedef tahtasına almasıdır. Bu durumun ASALA'yı zor durumda bıraktığı düşüncesi ile Melkonyan ve Toraryan önderliğinde örgütten ayrılma ve ASALA ile ASALA-MR'ın mücadelesi başlamaktadır. Örgütün kendi içinde ayrılıp birbirleri ile mücadelesi, örgütü yıkılma sürecine götürmüştür (Terörörgütleri, 2014).

ASALA'nın çözülme sürecindeki ikinci neden ise örgüte karşı uluslararası da yükselen tepkiler neden olmaktadır. Özellikle, Orly saldırısı ile yükselen bu tepkiler sonucunda dış destek olamadan hayatta kalamayan her terör örgütü gibi ASALA'da hayatını idame ettirememiştir.

Doktrindeki tartışılan başka bir teoriye göre de ASALA görevini tamamlamıştır. ASALA'dan sonra bu görevi yine bir Marksist-Leninist düşünceye sahip olan PKK yürütecektir. PKK'nın Siirt'teki ilk saldırılarına bakıldığında da militanlar içerisinde Ermeni kökenli kişilere denk gelinmektedir (İşeri, 2008:56; Kundakçı, 2001:149). Ayrıca, ASALA'nın bildirimlerinde benzer örgütler ile iş birliğine gideceği belirtilmiş ve zaman zaman PKK ve TKP gibi örgütlerle de iş birliğine gidilmiştir. Bu olaylar doktrinde tartışılan teorileri kanıtlamasa da destekler niteliktedir.

ASALA'nın dağılmasındaki bir diğer unsurda Türkiye'nin yürütmüş olduğu diplomatik faaliyetlerdir. Her ne kadar istihbarat faaliyetleri için de efsaneler dönse de Türkiye Cumhuriyeti illegal faaliyetlere girmemiş ve uluslararası ilişkiler ile örgütün eylemlerini kısıtlayarak örgütün etkisiz hale getirilmesinde etkili rol oynamıştır. (Sabah, 1999).

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze miras kalan önemli sorunlardan bir tanesi de Ermeni konusudur. Ermenilerin Osmanlı'nın son zamanlarından bu yana yürüttüğü uyuşmazlık ve sözde soykırım politikalarından dolayı çözüme kavuşturulamayan Ermeni problemi zaman zaman kendini silahlı çözümsüzlükle de kendini göstermiştir. Ermenilerin yürüttüğü şiddet politikalarından bir tanesi ASALA olarak karşımıza çıkmıştır. ASALA terör örgütü etnik ve uluslararası bir örgüttür. ASALA'nın bildirileri ve yapmış olduğu eylemler onun bir etnik terör örgütü olduğunu kanıtlamaktadır. Etnik terörde eylemde bulunan örgütlerin iddialarında haksızlıklara uğradıkları ve bağımsız bir devlet kurmayı arzuladıkları bulunmaktadır. ASALA'nın amaçlarında ve hedeflerinde de benzer durumlar karşılanmaktadır. Ermenilerin Türkler tarafından "soykırımı" uğradıklarını iddia etmekte ve Türkiye'nin sınırlarını da içeren bir bağımsız Ermenistan hayali kurmaktadır.

Uluslararası terörizmde örgütler bir ülkenin vatandaşlarına, diplomatlarına veya iş adamlarına karşı başka ülkelerin sınırları içerisinde eylemlerde bulunmaktadır (Ergil, 1992:140). ASALA'nın faaliyetlerinde hemen hemen tüm eylemlerinin yabancı devletlerde ve Türk Misyon veya firmalarına yapıldığı görülmektedir.

Bütün bunlardan dolayı ASALA' etnik ve uluslararası bir terör örgütü olarak kabul edilebilmektedir. ASALA'nın 1970'lerden 1980'lerin sonlarına kadar uluslararası alanda ülkemize ve ülkemizin vatandaşlarına oldukça fazla zararı dokunmuştur. Yapmış olduğu birçok kanlı terör eylemleri ile diplomatlarımızı şehit etmiş ve Türk ve yabancı sivillerin ölümlerine neden olmuştur.

Eylemlerin şiddeti daha da artıp batılı ülkelerin vatandaşlarını da hedef almaya başlayınca diasporadan ve uluslararası alandan desteklerini yitirmişlerdir. Bu süreçte örgüt kendi içinde de bölünmeye ve çözülmeye gitmiştir. Türkiye'nin girişimlerinin sonucunda da örgüt etkinliğini yitirmiş ve tarihteki yerini almıştır.

KAYNAKLAR

- Ankara University, (1984), International Terrorism and The Drug Connection, Ankara
- Bernard Lewis (çev. Kemal Sarısözen) Hasisiler, İslamda Radikal Bir Tarikat, İstanbul, Kapı Yayınları, 2005
- Dış Politika Enstitüsü, (1989), Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu, Ankara
- Doğu Ergil, *Uluslararası Terörizm*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 47 ,Sayı: 3
- Demirel Emin, (2007), Terör, İstanbul: IQ Yayıncılık
- Ethemoğlu Mehmet, (1987), Ermeni Terörünün Kısa Tarihi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları
- Kantarıcı vd., (2003), Ermeni Sorunu El Kitabı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- Karaş, Zeynep. Ermeni Terör Örgütü: ASALA. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Atılım Üniversitesi, 2007
- Kocaeli Üniversitesi, (2001), Ermeni Sorunu Rehberi, Kocaeli
- Kodoman Bayram, (2001), Ermeni Macerası, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayın No.12
- Kundakçı Hasan, (2001), Emperyalizmin Kullandığı Ermeniler, 2. Baskı, Ankara: Türkiye Gaziler Vakfı Yayınları
- Reyhan İşeri, Türkiye'de Etnik Terör Asala ve Pkk örneği Yüksek lisans Tezi Atılım Üniversitesi, 2007
- Uras Esat, (1987), Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul: Belge Yayınları
- Walter Laquer (çev. EGM) Tedhişçilik (Terörizm), Ankara, EGM Yayınları
- İnternet Kaynakları
- <http://blog.milliyet.com.tr/sozde-soykirim--ii--4t-plani-ve-kisaca-ermeni-tarihi-/Blog/?BlogNo=13439> erişim tarihi 09.03.2016
- <http://www.milliyet.com.tr/asala-nin-sehit-ettigi-gundem-2092297/> erişim tarihi 09.03.2016
- <http://www.terororgutleri.com/asala-terror-orgutunun-sonu/> erişim tarihi 09.03.2016
- <http://arsiv.sabah.com.tr/1999/11/03/d01.html> erişim tarihi 09.03.2016

Terör ve Medya İlişkisinin İşid Bağlamında İncelenmesi^[1]

Yrd. Doç. Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY
Hakkari Üniversitesi / Hakkari

GİRİŞ

Terör, Fransızca “*terreur*” kelimesinden türeyip, aşırı korku ve endişe yaratan özel etkenler ve bireye özgü ussal olmayan ve genellikle bilinçsiz tepkilerin karşılıklı etkileşimi anlamına gelmektedir (Wilkinson, 2002: 142; Kılıç, 2007: 4; Uytun, 2009: 8).

İdeolojik, örgütsel ve şiddet olmak üzere üç unsuru bulunan terörün birinci unsuru örgütün hareket noktasını oluşturur. Örgüt benimsediği ideoloji doğrultusunda hareket ederek stratejisini buna göre belirlemektedir. İkinci unsur olarak örgütsel unsura göre, terör örgütleri genellikle örgüt liderleri, ona bağlı üst sorumlular ve daha alt düzeydeki sorumlulardan oluşmaktadır. Ancak burada unutulmaması gereken şey, örgütsel yapılanmada illegallik ve gizliliğin esas olmasıdır. Bu durum esasen onun güvenlik algılamasından kaynaklanmaktadır. Son unsur olarak şiddet unsuru ise, en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Terör örgütleri şiddeti, ideolojileri doğrultusunda belirledikleri hedeflere ulaşmada önemli bir araç olarak görmekte “*silahlı propaganda*” adını verdikleri terör eylemlerini mevcut anayasal düzeni değiştirmek için kaçınılmaz bir yöntem olarak görmektedirler (<http://www.egm.gov.tr>, 2011; Gürel, 2008: 39).

Küreselleşme olgusunu bu yolla terörün yaygınlaşması ve artarak devam etmesinde önemli bir etken olarak saymak mümkündür. Terörizm, küreselleşmenin nimetlerinden de yararlanarak hem kolay uygulanabilen ve sonuç alınabilen bir yöntem hem de maliyet açısından da yeri geldiğinde devletler tarafından bile des-

[1] Bu çalışma Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinde Yayınlanan “Terör ve Medya İlişkisinin 2003 Yılında İstanbul’da Meydana Gelen Saldırıların Örneğiyle İncelenmesi”, isimli makalenin gözden geçirilmiş halidir. Çalışmada yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşım Arş. Gör. Yakup ŞAHİN’e teşekkür ederim.

teklenebilecek alternatif bir politika aracı olarak görülmektedir. Bu noktada medya devreye girmektedir. Terör eylemlerinin etkinliğinin artmasında medyanın büyük rolü vardır. Aslında her türlü propagandanın en önemli aracı olarak sayılabilecek medya toplumsal bir yıldırma, korkutma ve endişenin en iyi yaratılacağı ortamı sunmak ve terör örgütlerinin sesini kitlelere duyurmanın en kolay ve en önemli yoludur. Bu sebeple, medya terörün amacına hizmet eden en uygun araç olarak kabul edilmektedir.

Medya terör ilişkisindeki diğer bir boyut ise bu iki kavram arasındaki karşılıklı çıkar konusudur. Medya terör eylemlerinin geniş kitlelerce duyulmasını sağlarken, terör olayları da medyanın daha fazla takip edilmesine neden olmaktadır. Medyada şiddet ve terör sahnelerinin defalarca gösterilmesi ticari kuruluşlar olan medya organları için reyting anlamına gelmektedir. Bu sebeple özellikle görsel medyada reytingler yükselmekte ve reklam pastasından alınacak paylar artmaktadır. Ayrıca medya aracılığı ile yayınlanan bu görüntüler özellikle de gençler ve eğitim düzeyi düşük kişiler üzerinde şiddetin ve saldırganlığın artmasına neden olmakta, yayınlanan görüntüler sanki gösteri veya eğlence dünyasının bir parçası gibi algılanmakta (sinema filmleri veya bilgisayar oyunları gibi), sonuç olarak da toplumda bir duyarsızlaşma meydana gelmektedir. Ancak şu da ilave edilmelidir ki, doğru ve objektif olarak sunulan yayınlar izleyicilerde olumlu etkilere neden olmakta, terörün çirkin yüzü gözler önüne serilmekte ve bu tür eylemlere karşı toplumsal bir direnç meydana gelmektedir (Yücedoğan, 2012: 105-114).

Bu bağlamda çalışmamız, medya ve terör arasındaki ilişkiyi ele alacak ve medyanın terör olaylarında önemli bir araç olduğu İŞİD bağlamında incelenmeye çalışılacaktır. Çalışmamızda öncelikli olarak terör ve onunla birlikte, bazen onun yerine kullanılan kavramlar tanımlanacak, daha sonra medya kavramı ele alınacak ve son olarak medya-terör arasındaki ilişki İŞİD bağlamında ele alınarak İŞİD'in sosyal medyayı nasıl kullandığı ve medyanın terör olaylarında ne kadar etkin olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

1. TERÖR VE TERÖRLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR

Çok çeşitli tanımları olan ve kelime anlamı olarak korku olarak bilinen terör, aslen hedeflediği kişinin ya da grubun ardındaki yönetim felsefesine yani, meşru ya da gayri meşru biçimde belirlenmiş egemenlik ilişkisine yönelik gerçekleştirilen bir faaliyettir (Kongar, 2001: 73). Literatür terör eylemini yapan kişiye terörist demektedir (Okçu, 2009: 29). Terörist, yaptığı eylemle esasen insan ya da

insanları öldürmeyi amaçlamaz. Onun için önemli olan onları öldürdüğü zaman toplumda yaratacağı etkidir (Yalçınkaya, 2008: 4).

Bununla birlikte, sık sık terör kelimesi ile karıştırılan ve aynı anlamda kullanılan terörizm^[2], Latince “*terre*” sözcüğünden türetilmiş olup, siyasi gruplara, iktidar ya da devlete isteklerini yaptırabilmek amacıyla kamuoyu üzerinde korku yaratma eylemi/politikası, olarak karşımıza çıkmaktadır Şiddet, terörizmin hem amacı hem de ön şartıdır. Ancak bu şiddetin siyasi amaçlı olması gerekir (Akgün, 2006, 34; Kılıç, 2007: 27; Topal, 2005: 7). Terörizm, maddi öneminden ziyade, sahip olduğu sembolik değerlere saldırmak suretiyle düşmanın siyasal davranışlarını etkilemeye çalışır. Kurbanları genellikle siviller olmakla birlikte, bir eylemin terörist eylem olması için mutlaka bireysel zararlara (ölüm ve yaralanma) yol açması gerekmez (Schlagheck, 1998: 1; Wilkinson, 1997: 51-64). Bu durumuyla terörizm^[3] aslında psikolojik savaşın bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda terörizm^[4], ihtilalci fikir ve eylemlerin harekete geçirilmesi için de kullanılan bir yöntem olmuştur (Gürel, 2008: 45).

Terörizm, insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır. Kavram M.Ö.73-66'da Romalılara karşı Sicariî'lerin mücadelesine kadar götürülmektedir (Dedeoğlu, 2003: 315; Kutlu, 2010: 16). Ancak sistematik bir araç olarak kullanılması anlamında tarihte en çok bilinen terör örgütlerinin başında, Ortadoğu'da 13.yy'da ortaya çıkmış olan Hasan Sabbah liderliğindeki Haşşaşinler örgütü gelmektedir (Akgün, 2006: 410). Modern anlamda ise terör, Fransız İhtilali sonrası Robespierre ile 1795'te “*terör rejimi*” şeklinde kimlik bulmuş ve şiddetini artırmış Birinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş yıllarında ise belirli zaman dilimlerinde dünyanın belirli bölgelerinde kendini göstermiştir.^[5]

Güçlü devletlerin etkin politikaları karşısında kendisi için bir çıkış noktası bulamayan bazı devletler, terörü engelleri aşmada bir araç olarak da görmüşlerdir. Güçlü bazı devletlerinde uluslararası alanda kendi politikalarının işleri-

[2] 1866 sayfalık BM ve diğer uluslararası kuruluşların kaynaklarına bakıldığında terörizme ilişkin tanım çeşitliliğinin içinden çıkılamamaktadır. 1980'lerde terörizmin 109 çeşit tanımı yapılmış ve bu tanımların %83.5'inde terörizm “şiddet/güç”, %65'inde ise siyasal eylem olarak ele alınmıştır. Detaylı bilgi için bkz. AlexSchmid, Albert J.Jongman et all., Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Literatures, New Brunswick, Transaction Books, 1988, s. 5-6

[3] Terörizm ayrıca savaş ve diplomasiyle kazanılamayan sonuçları elde etmek, korkutmak ve itaat ettirmek için bir teoriye, felsefeye ve ideolojiye dayanılarak siyasi maksatlarla iradi olarak terör ve şiddetin sistemli ve hesaplı bir şekilde kullanılması olarak da tanımlanmaktadır. Bkz. <http://www.egm.gov.tr/temuh/terorizm4.htm>, (30.02.2012).

[4] Terörizmin temel amacı bir davaya ya da siyasi anlaşmazlığa dikkat çekmektir. Dikkat çekme ise toplumda yaratılan korku ile sağlanmaktadır. Bkz. <http://www.egm.gov.tr/temuh/terorizm5.htm>, (30.02.2012).

[5] Yeni ulus-devletlerin ortaya çıkmasını amaçlayan bağımsızlık hareketleri terör olaylarını meşrulaştırmış ve çok sayıda ulusal kurtuluş örgütleri ortaya çıkarak terör olaylarında büyük artış sergilenmiştir. Tolga Çevik, 11 Eylül Saldırıları Sonrasında ABD'nin Uluslararası Terörizmle Mücadeleye İlişkin Güvenlik Politikası, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2008, s. 9.

ğini kolaylaştırmak ve rakiplerini etkisiz kılabilmek adına terörü etkin bir araç olarak kullandıkları da görülmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra nükleer denge kurulmasıyla sıcak savaştan kaçınılmış ve buna bağlı olarak terörizm yaygınlaşmıştır. Terörizmin uygulama alanı olarak seçilen bazı küçük ve geri kalmış, demokrasisi gelişmemiş ülkelerde başarıya ulaşılmış olması uygulayıcı ülkeleri cesaretlendirmiş ve terörizmin^[6] etki alanı genişletilmiştir. Verilen destekle bundan sonra terörizm karşımıza bir uluslararası savaş türü olarak gelmiştir (<http://www.egm.gov.tr>, 2012). Yani, bazı devletlerin ekonomik ya da politik çıkarları gereği, bazı devletlerin ise, uluslararası alanda kendi milli politikaları ile çatışan diğer devletlere karşı dolaylı yıpratma veya dayatma yöntemi olarak terörizmi bir maşa olarak kullanmaları ve desteklemeleri sonucu terörizmin boyutları genişlemiş ve uluslararası bir nitelik kazanmıştır (Özdemir, 2009: 6).

Yılmaz Atug'a göre;

- Yabancılara ya da yabancılara ait hedeflere yöneltilirse,
- Hükümetler ya da birden fazla devlet tarafından beslenen unsurlarla yapılırsa,
- Bir yabancı hükümetin veya uluslararası örgütlerin siyasi mekanizmalarını etkilemek için yapılırsa,
- terörizm uluslararası nitelik kazanmaktadır.

Badley'in tanımında uluslararası terörizm, birden çok devleti etkileyen, tehdit ve baskı amacı güden, siyasi motifli şiddetin devlet dışı aktörler tarafından devamlı bir şekilde kullanılmasıdır. Doğu Ergil'e göre ise uluslararası terörizm, birden fazla ülkenin topraklarını veya vatandaşlarını içeren terörizmdir (Baki, 2009: 13).

Küreselleşme süreci günümüzde her şeyi olduğu gibi terörü de küresel boyuta taşımıştır. Teknolojideki gelişmeler de hesaba katılırsa, teröristler artık eskiden olduğu gibi içinde buldukları ülke ile sınırlı kalmayıp farklı ülkelerdeki gruplarla da bağlantı kurarak karşılıklı destek sağlamaktadırlar. Buna bağlı olarak da gerek finans kaynakları gerekse insan kaynakları bakımından terör örgütleri ve eylemleri de artık küresel bir boyuta taşınmıştır.

[6] Gerçek anlamı içerisinde ve global olarak terörizme bakıldığında terörizm, dolaylı yıpratma yöntemlerinin kullanıldığı bir dünya iç savaşı olarak da adlandırılabilir.

2. MEDYANIN GÜCÜ VE MEDYA-TERÖR İLİŞKİSİ

İnsanoğlu diğer canlılardan farklı olarak toplumsal üretim ilişkileri ve işbölümüne bağlı olarak kendi toplumsal ve bireysel varlığını sürdürmektedir. Bu durum da dil ve iletişim ilişkisinin doğmasına yol açmaktadır. İnsanlar arasındaki iletişim, tarihsel olarak farklı aşamalardan geçmiştir. Bunlardan biri de 19.yüzyılın sonunda 20. yüzyılın başında geliştirilen kitle iletişimidir (Yaylagül, 2006: 6).

İletişimi kısaca “ileti alışverişi” şeklinde tanımlamak mümkündür. Buradan hareketle iletişimdeletin yanında bunun aktarımı ve dağıtımını gerçekleştirecek araç ve tekniklere de ihtiyaç olduğunu görülmektedir (Kaya, 1985: 1).

İnsanlar, tarih boyunca teknik gelişmeler olsa bile yüz yüze iletişim tekniğini kullanmışlardır. Bu teknik, bugün dahi en çok kullanılan teknik olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak, bunun yanında zaman içinde bir takım teknolojik iletişim tarzları da kullanılmaya başlanmıştır. Önceleri doğanın şartlarını –şekilleri kullanma, dumanla haberleşme gibi- kullanan insanlar dijital teknolojinin gelişimi ile kitlelerin iletişiminden ulusların iletişimine doğru bir gelişme kaydetmişlerdir. Son olarak da, kitlesel boyutta ileti dağıtabilen araçların ortaya çıktığı görülmektedir. Genelde kitle iletişim araçları olarak tanımlanan bu araçlar gazete, dergi, kitap, kayıt, radyo, sinema, film, televizyon, internet olarak sayılabilir. Kitle iletişim araçları tarihsel olarak sürekli bir değişim ve dönüşüm geçirmiştir ve geçirmeye de devam etmektedir (Yalçınkaya, 2008: 51).

Yazı, ses ya da görüntü aracılığıyla iletişim kurmayı sağlayan yazılı ve elektronik basın, sinema, internet, bilgisayar, video, haberleşme uyduları, kitap slayt, faks, tele-foto, telefon v.b. gibi kitle iletişim araçlarının hepsine “medya” adı verilmektedir (Bülbül, 2001: 2).

Medya ve terör ilişkisinde yer alan aktörleri, devlet, terör örgütü, medya ve kamuoyu şeklinde saymak mümkündür. Burada devlet elinde yasama, yürütme ve yargı gücünü elinde bulunduran çok önemli bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet için dördüncü güç olarak sayabileceğimiz unsur ise, demokratik yapılarda bizzat elinde bulundurmasa bile medyadır (Yalçınkaya, 2008: 68).

Terör örgütlerinin faaliyetlerine bakıldığında yasama, yürütme ve yargı güçlerini kullanamayan örgütlerin medyayı önemli bir güç olarak görmeleri son derece kaçınılmazdır. Günümüzde liberal ve sosyal sorumluluk uygulamalarının da medyada kullanılmaya başlanması da, medyanın –bu istem dışı katkı konusunda yasalar çıkarıp önlemler alınmaya çalışılsa da- terör örgütlerinin amaçlarına uygun olarak kullanılmasına imkan vermekte hatta kolaylıklar sağlamaktadır.

Medyanın, kamuoyunun bilgilendirilmesini sağlama, toplumsal birleşme ve bütünleşmeyi sağlama, vatandaşların siyasi sürece katılımlarını sağlama, demokratik kuralların ve politikaların yerleşmesi için kamu hizmeti görme, farklı görüş ve kültürlerin dillendirilmesine katkı sağlama gibi faaliyetlerinin yanında eğitici ve eğlendirici faaliyetlerle toplumun gelişmesine de katkı sağlama gibi işlevleri vardır (Can, 2005: 44). Medyanın bu işlevleri içindeki en temel görevi haber verme işlevidir. Değişik tanımları olsa da haber, medyanın oluşmasını sağlayan, toplumun vazgeçilmez unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Yalçınkaya, 2008: 69).

Medyanın bir olayı haber yapmasında önemli olan ölçüt sansasyonel olmasıdır. Ayrıca haberi veriş biçimi ve yorumu ile de izleyicilerin duygu ve düşüncelerini de harekete geçirmeye yardımcı olunmaktadır. Ancak farklı medya organlarında haberlerin farklı şekilde sunulması da olayın inandırıcılık unsuru üzerindeki kuşku- kuların artmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, görsel medya sayesinde haberler, olay sırasında orada olmayanların kullanımına sunulduğundan beklenen, istenen nesnel gerçekliği de yansıtmaktadır (Yalçınkaya, 2008: 69).

Genel olarak insanlar, gördüklerine inandıkları ve onu alternatifi olmayan tek yaşam biçimi olarak gördükleri için bu yaşam stilini eleştirmenin anlamlı olmayacağını düşünür. Bu hayat tarzına adapte olmaya çalışır. Bu ise, şiddetin yasallaşmasına yol açmaktadır. Bu anlamda da medya mesajlarının yayılması ve eylemlerinin amaçlarına ulaşmasında terör örgütleri için vazgeçilmez unsur olmaktadır. Eylemin dikkat çekme ölçüsü, medyanın ilgisini çekmesine bağlıdır. Genel olarak dramatize olaylar, medyanın dikkatini çekmektedir. Terör örgütleri de bu kıstası düşünerek eylemlerini hesaplamaktadırlar. Bu anlamda terör örgütleri taktik amaçla **önce uygun yere saldırır, sonra** eylemin etkili olması için stratejik amaca geçer ve medya yoluyla mesajını iletir. Son olarak da, hedeflenen kuvvetin ortaya çıkması beklenmektedir (Demircan, 1998: 28).

Terör örgütlerinin özellikleri gereği hiç birinin amaçsız bir eyleme girişmeyeceği düşünüldüğünden, halkın da bu amaçları gerçekleştirmek için yapılan eylemlerden dolayı endişelenip korkmaya başlayacakları muhtemeldir. Bununla birlikte, ekonomik istikrar arayan iş ve sermaye sahiplerinin de gerçekleşen terör eylemi sonrasında ve olayların akışına göre, yatırımlarını yeniden gözden geçirecekleri düşünülebilmektedir (**Çaşın**, 2008: 706).

Bu anlamda medya ve terörizm karşılaştığında bir karmaşa yaşanmaktadır. Burada terörizm, medyadan kendi çıkarı çerçevesinde faydalanmaya

çalışırken, medya da kendi çıkarları için hareket etmekte, kamu yararı çerçevesinde düşünerek olayları kendi çıkarına göre yansıtmaktadır. Teröristler, yer altına inip gizlilik içinde eylemlerini yaparken terörizm bu aşamadan sonra devreye girerek eylemi söylemlerle birleştirir (Yalçınkaya, 2008: 71). Bu noktada ise, medya-terör ilişkilerinde önemli bir unsur olan propaganda devreye girer. Propaganda, hedef kitlenin algılarının şekillendirilmesi, bilgilerin yönlendirilmesi ve davranışlarının yönetilmesi sonucunu doğuracak motivasyonlar oluşturacak şekilde girilen maksatlı ve sistematik çabadır (Oktay, 2002: 91). Terör örgütlerinin **sıkça kullandıkları propagandada amaç, kendi davalarını ve örgütlerini tanıtmak, insanlara tanıdık kılmak ve insanlar arasında sempati sağlayarak potansiyel taraftar bulmaktır** (<http://www.terorveguvenlik.net>, 2012). Bu yüzden her terörist eylemin kamuoyu önünde bir propaganda hareketi olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu bu hareket üç **aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada** saldırdığı otoritenin etkinliğini azaltmak, ikinci aşamada egemenlik ilişkisi içinde yer alanları korkutmak, üçüncü aşamada ise kendi taraftarlarına moral vermek şeklindedir (Çaşın, 2008: 718).

Bununla birlikte, terörist eylemler enstrümantal değil de sembolik oldukları için medya aracılığıyla çok çabuk ve etkin biçimde seyredilme, dinlenme ve okunma yoluyla içeride ve dışarıda kolaylıkla gücünü duyurma imkanına sahip olmaktadır. Bu sayede toplumda bir korku halinin ortaya çıkmasından sonra teröristler, toplumun ya da devletin tutum ve davranışlarında değişim ve dönüşüm sağlama isteklerini gerçekleştirebilmektedirler (Wilkinson, 1997: 51-64).

İletişim teknolojileri ve savaşın çok yakın bir ilişki içinde olduğu bilindiğine göre, bu teknolojinin küçük terörist grupların ihtiyaçlarına medya vasıtasıyla cevap verdiğini de **söylemek mümkündür. Bu anlamda medya teröristin en iyi arkadaşı** denilebilir. Bu yüzden teröristin yaptığı hiçbir şey, propagandası ise her şeydir. Birçok terör örgütü de bu durumun farkına varmış ve bu yönde politikalar geliştirmeye başlamıştır. Yani, medya, terör örgütlerinin seslerini ve amaçlarını dünyaya duyurmaları için en önemli araç durumuna gelmiştir. Bununla birlikte, medyanın ekonomik amaçlı bir yapı olduğu ve duyduğu ekonomik endişeler yüzünden de ilgi çekici haberlere ihtiyacı olduğu düşünüldüğünde, terör eylemleri, medyanın en önemli malzemelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Alkan, <http://www.egm.gov.tr>, 2012).

Terörizmin medyayı kullanarak elde etmek istediği en büyük şey, örgütün tanıtımını yapmaktır. Bu anlamda terör, diğer kriminal olaylardan farklılık göster-

mektedir. Çünkü bir hırsız ya da bir katil suç işlediklerinde medya organlarını arayarak bu işi kendisinin yaptığını söylemezken, teröristler bunu yaparak örgütlerini tanıtmaya çalışırlar (Demircan, 1998: 30).

3. TERÖR OLAYLARININ MEDYADA YAYINLANMASININ OLUMLU VE OLUMSUZ YANLARI

Terör olaylarının medyada yer almasının hem olumlu hem de olumsuz yanları bulunmaktadır. Olumlu sonuçlarıyla başlayacak olursak, ilk olarak olayların medyada yer alması teröristlere, kızgınlıklarını boşaltma ve sorunlarını anlatma imkanı vermektedir. Bu sayede kendilerini dışlanmış da hissetmemektedirler (Göksu, 2000: 364-368).

İkinci olarak medya, verdiği haberlerle toplumun haber alma özgürlüğünü sansürsüz gerçekleştirme imkanı sunmaktadır. Üçüncü olarak bu haberler sayesinde devlet aleyhine oluşabilecek propaganda faaliyetlerinin de önüne geçilebilmektedir (Göksu, 2000: 364-368). **Dördüncü olarak, medyanın anayasal hakkı olan özgürlük hakkı da gerçekleştirilmiş olur. Beşinci olarak görüntüleri izleyen halkın devlete ve güvenlik güçlerine olan güveni de artabilmektedir. Altıncı olarak, medyada yer alan haberler sayesinde terörist eylemin büyüklüğü hakkında fikir sahibi olmak mümkün olacaktır. Bu sayede terörist faaliyetin basit, ciddi bir şey olmadığı yönündeki fikirlerin de önüne geçilebilecektir** (Yalçınkaya, 2008: 116).

Ayrıca, terörizme karşı mücadeleye ilişkin olarak yeterli kaynak ve desteği bulma imkanı da sağlanabilecektir. Son olarak medyada bu tür haberlerin yer alması **yetkililer ve halk arasında hayati bir bağın kurulması da neden olabilecektir.** Kurulacak bu bağ sayesinde huzursuzluk doğuracak asılsız haberlerin sona ereceği ve güven duygusunun sağlanacağı düşünülmektedir (Yalçınkaya, 2008: 116).

Terör olaylarının medyaya yansımalarının olumsuz yanlarına gelecek olursak ilk olarak, bu olayların medyaya yansımaları sonucu olaylar geniş bir kitleye yayılmış olmaktadır. Bu sayede geniş kitleler, olaylara ilişkin yöntemleri, teknikleri öğrenebilecek ve bu durum daha fazla benzer olayın ortaya çıkmasına yol açabilecektir (Aziz, 1985: 135).

İkinci olarak, haberin gündemde kalması, örgütlerin yaptıkları ve savundukları şeye karşı inançlarını arttırabilmektedir. Üçüncü olarak haberin uzun süre medyada kalması, o örgütle benzer olan diğer örgütlerin geride kalmama ve bu yüzden misillemede bulunmasına neden olabilecektir. Dördüncü olarak olay-

ların medyada uzun süre kalması aynı zamanda terör örgütlerinin ülke gündemine hakim olmasına da sebep olabilecektir (Yalçınkaya, 2008: 117).

Beşinci olarak olayların medyaya yansımaları, örgüt üyelerinin ölümlerini kahraman olarak gösterme ve sempati ile örgüte yeni üyelerin katılmasına neden olabilmektedir. Bununla birlikte altıncı olarak, olayların medyaya yansımalarıyla, devlet yetkilileri daha fazla baskı altında kalacak ve karar verme sürecinde sınırlı davranışlar sergilemek zorunda kalacaklardır (Yalçınkaya, 2008: 117).

Yedinci olarak olayların medyada yer alması ile terör ve anti-terör faaliyetleri ve taktikleri öğrenilmekte ve böylece örgütlerin kendini yenilemesine ve terör olaylarının çözülmesinin zorlaşması sorunu ortaya çıkabilmektedir. Sekizinci olarak olayların kimi zaman rating kaygısıyla abartılarak sunulması, örgütü olduğundan daha güçlü gösterebilmektedir (Yüksel, 2006: 39). Son olarak, medyada sansasyonel olarak yer alan bu olaylar sayesinde medyanın görevi kamuoyunu bilgilendirmekten ziyade onları şiddetle eğlendirme şeklinde bir göreve dönüşebilmektedir (Çaşın, 2008: 711).

4. MEDYA'NIN TERÖR OLAYLARINDA OYNADIĞI ROL: İŞİD ÖRNEĞİ

Irak Şam İslam Devleti (İŞİD), **öncelikli olarak** bölgede hilafeti kurmak nihai olarak da Dünya İslam Devletini kurmak amacıyla güvenlik güçlerine ve sivil halka yasadışı eylemler yapan hiçbir devlet tarafından tanınmayan bir devlet hatta bir örgüttür (Bingöl ve Varlık, 2014: 59; The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center, 2014: 7; Bunzel, 2015: 12)). **Kökleri 1999 Ebu** Musab el Zerkavi tarafından kurulan Cemaat'ul el Tevhid ve'l Cihad'a dayanmaktadır. 2004 yılında El Kaide ile işbirliği yaparak Mücahitler Meclis Şurası'nı oluşturan İŞİD, 2006 yılında Irak İslam Devleti'ni kurarak büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Suriye'de yaşanan ayaklanmadan yararlanan İŞİD, Irak Şam İslam Devleti adını almıştır. (Hatahet, 2015: 3). Petrol kaynaklarına yakınlığı nedeniyle dünyanın en zengin yasadışı örgütü olarak kabul edilen İŞİD, 2003'te yaşanan Irak Savaşı döneminde çok büyük faaliyetler göstermiştir. Şu anda da Suriye'de varlığına devam etmektedir. Finansal kaynaklarını devletlerden gelen bağışlardan, petrol ve doğalgazdan, insan ticaretinden, tarım ürünlerinden, fosfor, sülfür ve çimentodan, rehin alma, gasp ve banka soygunlarından sağlayan İŞİD, bölgede oldukça önemli bir güç haline gelmiştir (Acun, 2014: 1-6; Boz ve Kuru, 2015: 9-17).

TABLO: ÖRGÜTÜN İSMİNİN DEĞİŞTİĞİ YILLAR	
Örgütün İsimleri	Faaliyet Yılları
Tevhid ve Cihad Örgütü	1999-2004
İki Nehir Topraklarındaki el-Kaide (Bilinen adıyla Irak el-Kaidesi)	2004-2006
Mücahitler Şura Konseyi	2006
Irak İslam Devleti (İİD)	2006-2013
Irak-Şam İslam Devleti (İŞİD)	2013-2014
İslam Devleti (İD)	2014-Günümüz

Kaynak: Gürler ve Özdemir, 2014: 2.

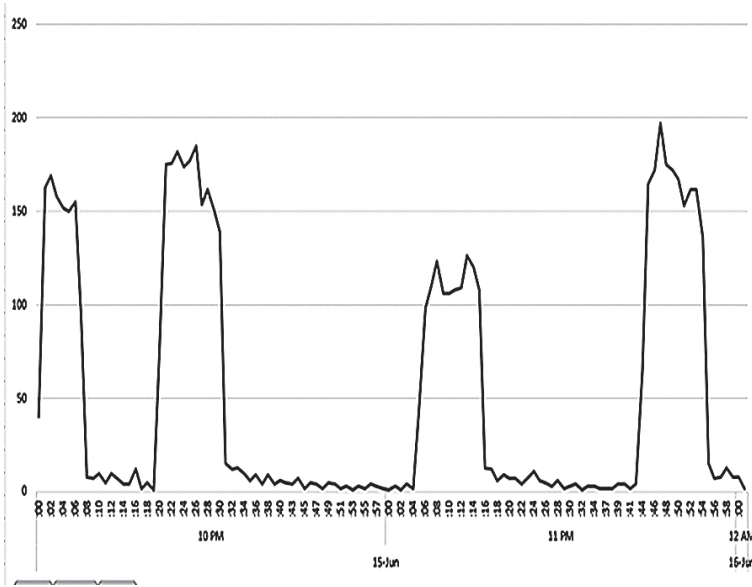
Her örgüt gibi İŞİD de medyadan ciddi bir biçimde faydalanmaktadır. Ancak İŞİD, özellikle faaliyetlerini sosyal medya üzerinden paylaşmaktadır (Biçer, 2015: 4). Ancak İŞİD bu konuda diğer terör örgütlerinden daha fazla mesafe kat edip profesyonel olmuştur. Öyle ki **İŞİD'in** temel hedefi olan Cihad'ı sosyal medya üzerinden yapması literatüre "*siber cihad*" kavramını getirmiştir (HoffmannandSchweitzer, 2015: 2). Sosyal medya yoluyla örgüte sempatican toplamakta, ele geçirdiği yerler hakkında bilgi vermekte, gerçekleştirdiği saldırılarla Şiilerin öldürülmesini meşru kılmakta, yayınladığı videolarla insanlar üzerinde korku yaratmakta ve özellikle Batı dünyasına istediği mesajı vermektedir (Cunningham, Everton, Schoreder, <http://my.nps.edu/>, 2015). Bir anlamda İŞİD kalıcı olmak ve fikri bir akımı yaymak için sosyal medyayı kullanmaktadır. Bunun için de korku yoluyla propaganda yapmaktadır. Çünkü en kalıcı propagandalardan biri korku yoluyla sağlanmaktadır (İŞİD Videolarının Psikolojik Etkisi, <https://www.kanald.com.tr>, 2015).

Yayınlanan görüntülerin, videoların defalarca yayınlanması sosyal medyada İŞİD görüntülerinin öncelikli olarak görüntülenmesine neden olmaktadır (CNN Türk, <http://www.cnntrk.com/>, 2015). **İŞİD'in** de faaliyetleri YouTube, Twitter, instagram gibi siteler üzerinden takip edilmektedir. Üstelik gruba katılmak isteyenlere bilgiler verilmektedir (Hacızade, <http://www.aljazeera.com.tr/>, 2015). Günümüzde teknolojiyi çok verimli bir şekilde kullanan İŞİD, bu sayede milyonlarca sempatican ile iletişime geçip onları da bünyelerine katmakta bir adım önde gitmektedirler. Örneğin Afganistan'ın Takhar Bölgesinde yakalanan bir İŞİD mensubu örgüte sosyal medya yoluyla katıldığını söylemiştir (Zahid, <http://www.amerikaninsesi.com/>, 2015).

Bununla birlikte Youtube, Diaspora ve VKontakte gibi sosyal medya sitelerinde yayınladıkları ve oldukça profesyonel olarak görüntülenen baş kesme görüntüleriyle de halk üzerinde korkuyu bir kat daha artırmıştır (İnceoğlu, 2004: 12). **İŞİD'in** merkezi olmayan gücünün yetenekli olması, teknolojiye kolay uyum sağlaması örgütün sosyal medya üzerindeki etkinliğini gün geçtikçe artırmaktadır (BBC, <http://www.bbc.com/>, 2015). Yabancı dil bilen üyelerin kendi sosyal medya hesapları üzerinden örgüte katılma çağrısı yapmaları, çekim ve montaj kaliteleri, yayınları dünyanın birçok ülkesinden insanların dikkatini çekmekte ve bu şekilde sosyal medya örgüte katılımı kolaylaştırmaktadır.

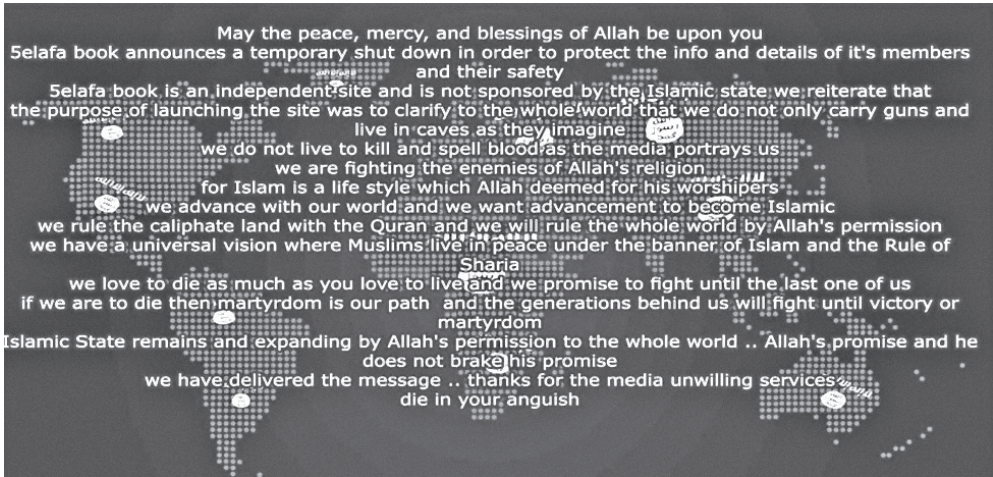
Örneğin İŞİD, Twitter uygulaması olan “*TheDawn of GladTidings*” sayesinde kullanıcıları adına fotoğraf ve videolu tweetle atıp hashtag kampanyaları yürütmekte ve bu sayede uygulamayı kullananların da **İŞİD'in** birer neferi olmasını sağlamaktadır (Gürler ve Özdemir, 2014: 6; Ajbaili, <http://english.alarabiya.net/>, 2015)). Diğer yandan İŞİD, söz konusu uygulamayla etkili halkla ilişkiler çalışmaları yürüterek dünyanın pek çok yerinden yeni destekçiler kazanmaktadır (Sosyal Medyayı en iyi kullanan terör örgütü: İŞİD, <http://www.diken.com.tr/>, 2015).

Kaynak: “Sosyal Medyayı En İyi Kullanan Terör Örgütü: İŞİD”, <http://www.diken.com.tr/>, 2015).

Bununla birlikte İŞİD, çok uluslu şirketler gibi Yıllık Faaliyet Raporları yayınlamaktadır. Bu raporlarda yer alan grafiklerde kaç saldırı yapıldığı, hangi silah ve mühimmattan ne kadar kullandığı ve zaferleri gibi veriler yer almaktadır. Bu raporlar da sosyal medya üzerinden yayınlanmakta ve yapılan bu propagandalarla insanlara korku yaymaya devam etmektedir (Sevim, <http://tr.euronews.com/>, 2015; İŞİD Videolarının psikolojik etkisi, <https://www.kanald.com.tr>, 2015).

Bütün bunların yanında İŞİD, “Kalıfatlive” adında bir televizyon kanalı ve üç ayrı radyo kanalıyla da propagandalarına devam edeceği iddia edilmektedir. Bu sayede elde edeceği medya gücüyle İŞİD, dünyaya daha aktif bir şekilde korku yaymaya, örgüte üye toplamaya ve sesini duyurmaya devam edecektir. Alman Bild Gazetesi'nin haberine göre kendi Facebook'unu oluşturmaya hazırlanan İŞİD'in bu sayede Batı sansüründen de kurtulacağı düşünülmektedir (İŞİD ve Medya, <http://tekhnedeblogspot.com.tr/>, 2015). Bunun için çalışmalarını başlatan İŞİD, Helafabook adında bir sosyal medya platformu oluşturarak propagandasını bu platform üzerinden gerçekleştirip örgüte üye kazandırmaya çalışmaktadır (İŞİD'den Sosyal Medya Hamlesi, <http://www.aljazeera.com.tr/>, 2015).

Helafabook sitesinde kullanıcıları başlangıçta böyle bir sayfa karşılamaktadır.

Kaynak: İŞİD'den Sosyal Medya Hamlesi, <http://www.aljazeera.com.tr/>, 2015.

SONUÇ

Terör, insanlar üzerinde korku yaratmayı amaçlayan ve iktidara kendi isteklerini yaptırmak için kullandıkları hukuk ve ahlak dışı bir eylemdir. Pek çok tanımı yapılan terörün karakteristik özellikleri oldukça önemli olup bunu da CMUK'tan faydalanarak buluruz. Bir kere terör, bilerek isteyerek yapılan bir eylemdir. Sebep genellikle siyasal olan bu eylemin şiddet içeren bir eylem olması ve amacının korku yaratan bir nitelikte olması gereklidir.

Oluşan terör olaylarında teröristin toplu katliam yapmasına gerek yoktur. Bu anlamda terör, sembolik bir eylemdir. Terörist, bir kişinin ölümüyle bile vermek istediği mesajı verebilirse amacına ulaşmış olur. Burada medya büyük önem taşımaktadır. Medya ile terörist, vermek istediği mesajı tüm dünyaya vererek insanlar üstünde bir korku yaratabilmektedir.

Terör olaylarında medyanın önemli bir etkisi oldukça fazladır. Medya sayesinde terör örgütleri propagandalarını daha hızlı, ucuz ve kolay bir şekilde yapmakta ve daha fazla insan üstünde korkuya neden olmaktadır. Medya, **söz konusu olayların** spekülasyonlarla **büyümesine**, bu olaylar nedeniyle kamuoyunda **aşırı bir korku ve dehşetin meydana gelmesine** neden olabileceği gibi, profesyonellik çerçevesinde olayların ele alınmasıyla kamuoyunda korku ortamı oluşturulmadan halkın bilgilendirilmesine de yardımcı olabilmektedir. **İyi kurgulanmış ve her türlü nesnellikten uzak yayın anlayışı ile toplumlar bilinçlendirildiğinde medya hem bir caydırma aracı olarak kitlelerin terör eylemlerinden uzak durmasını sağlar hem de barışın ve toplumsal düzenin korunmasına yardımcı olur.**

Yakın zamanda yaptığı eylemlerle büyük ses getiren İŞİD, medya ve sosyal medyayı oldukça aktif bir şekilde kullanmaktadır. Bazı gruplar tarafından sosyal medyayı en iyi kullanan terör örgütü olarak kabul edilen İŞİD, Hollywood tarzı görüntüleriyle sosyal medyada oldukça ilgi çekmektedir. Diğer yandan YouTube, Twitter, Facebook gibi sosyal medya organlarını da aktif bir şekilde kullanan İŞİD, dünyanın pek çok yerine etki edebilmektedir. Yaptığı eylemleri, kazandığı yerleri, öldürdüğü insanları medya ve sosyal medya üzerinden yayınlarak gösteren İŞİD, bu sayede insanlar üzerinde korku yaratmakla kalmamakta, dünyanın pek çok yerinden örgüte insan kazandırmaktadır.

İŞİD'in faaliyetleriyle birlikte sosyal medyanın önemli bir küresel güç olduğu anlaşılmıştır. Diğer yandan **İŞİD'in** sosyal medyayı bu kadar etkin kullanması, medya dili, algısı ve sosyal medyanın kullanım amacını yeniden tartışılır hale getirmiştir. **İŞİD, genel olarak medyanın olumsuz yanlarından beslenmiştir. Diğer terör örgütlerinin medyayı kullanmasından etkilenen İŞİD, medyayı daha**

aktif kullanmıştır. Diğer yandan temel hedefi olan Dünya İslam Devleti'ni kurmak olan İŞİD, bu hedefi gerçekleştirmek için medya ve sosyal medyada yayınladığı fotoğraf ve videolarla insanlar üzerinde korku yaratmaya çalışmaktadır. Üstelik söz konusu görüntü ve videoların uzun süre kalması örgütün de uzun süre dünya gündemini meşgul etmesine ve dünyanın her yanından sempatan toplamasına neden olmaktadır.

İŞİD'in medya ve sosyal medyadaki bu etkinliği karşısında insanların yaşadığı korkuların önüne geçmek için medyanın;

- Savaş medyacılığından çok barış medyacılığına odaklanması
- Toplumcu kutuplaştırıcı dilden uzak durması
- Doğrulanmış bilgilerin paylaşılmasına özen göstermesi
- Küresel medya tarafından servis edilen haberlerin doğru bir süzgeçten geçirilmesini sağlaması gerekmektedir. Bu sayede insanların üzerindeki korkunun önüne geçilebilecek ve tüm dünya daha doğru ve kesin bilgi elde edebilecektir.

Bununla birlikte **İŞİD'in dünya gündeminde fazla yer almasının ve sempatan toplamasının da önüne geçilebilecektir.** Bu yüzden terörle mücadele eden devletlerin medya ve sosyal medya organlarını tıpkı terör örgütleri gibi aktif ve verimli kullanarak siber savaşın önüne geçebilmelidir.

KAYNAKÇA

<http://www.egm.gov.tr/temuh/terorizm4.htm>, (13.12.2015).

http://www.terorveguvenlik.net/index.php?option=com_content&task=view&id=52&Itemid=67, (12.12.2015).

“İŞİD ve Medya”,

<http://tekhnedeblogspot.com.tr/2015/03/isid-isisil-ve-medya.html>, (13.12.2015).

“İŞİD Videolarının Psikolojik Etkisi”,

<https://www.kanald.com.tr/5n1k/ozel-klip/isid-videolarinin-psikolojik-etkisi#/55d5dd58ae78492b345c7153>, (12.12.2015).

“Sosyal Medyayı En İyi Kullanan Terör Örgütü: İŞİD”,

<http://www.diken.com.tr/sosyal-medyayi-en-iyi-kullanan-teror-orgutu-isid/>, (15.12.2015)

Acun, C. (2014), “Neo-el Kaide: Irak Şam İslam Devleti (İŞİD)”, SETA

Perspektif, Sayı 53, 1-6.

Ajbaili, M.. (2015), “How ISIS conquersocialmedia”,

<http://english.alarabiya.net/en/media/digital/2014/06/24/How-has-ISIS-conquered-social-media-.html>, (14.12.2015).

Alkan, N. (2003). “Terör Olaylarının Kitle İletişim Araçlarındaki Sunumu”,

http://www.egm.gov.tr/egitim/dergi/eskisayi/36/web/iletisim/necati_alkan.htm, (28.03.2012).

Akgün, B. (2006). “Küresel Terör: Mit mi?, Gerçek mi?”, *Terörün Görüntüleri, Görüntülerin Terörü*(s. 399-429),Orhan Gökçe ve Uğur Demiray (ed.), Konya: Çizgi Kitabevi.

Aziz, A. (1985).*Terör ve Kitle İletişim Araçları*, Ankara: BM Türk Derneği Yıllığı.

Baki, M. (2009). *Uluslararası Terörizmle Mücadelede Birleşmiş Milletlerin*

Rolü ve Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

BBC, (2015), “İŞİD Sosyal Medyada Neden Başarılı?”,

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141212_isid_sosyal_medya, (12.12.2015).

Biçer, R. (2015), “İŞİD Düşünce Yapısını Teolojik Arka Planı”, *Kelam*

Araştırmaları Dergisi, Cilt 13, No. 1, 1-11

Bingöl, E. ve Valık, A. B. (2014), “İŞİD Raporu”, *Merkez Strateji Enstitüsü Raporu*, No. 2.

Boz, G. Ve Kuru, N. O. (2015), “İŞİD’in Finansmanı”, *Ankara Strateji Enstitüsü Analizi*, No. 2015-6.

Bunzel, C (2015), “FromPaperStatetoCaliphate: TheIdeology of the IslamicState”, *TheBrooking Project on the US RelationswiththeIslamic World Analysis Paper*, No. 19.

Bülbül, A. R. (2001).*Haberin Anatomisi ve Temel Yaklaşımlar*, Ankara: Nobel Yayınları.

Can, F. (2005).*Bilgi Çağının Güdümlü Silahlı Medya*, İstanbul: Alfa Yayınları.

CNN Türk, (2015), “İŞİD Sosyal Medya ile Güç Buluyor”, <http://www.cnntrk.com/haber/turkiye/isid-sosyal-medya>, (14.12.2015).

Cunningham, D.,Everton, S.F., Schoreder, R. (2015), “Social Media and ISIS Narrative”, [http://my.nps.edu/documents/104382430/104582412/Social+Media+and+the+ISIS+Narrative+\(Everton+et+al\).pdf/f1a2082d-993e-460b-9b7e-7808dc6219c9](http://my.nps.edu/documents/104382430/104582412/Social+Media+and+the+ISIS+Narrative+(Everton+et+al).pdf/f1a2082d-993e-460b-9b7e-7808dc6219c9), (15.12.2015).

Çaşın, M. H. (2008).*Uluslararası Terörizm*, Ankara: Nobel Yayınları.

Çevik, T. (2008). *11 Eylül Saldırıları Sonrasında ABD'nin Uluslararası Terörizmle Mücadeleye İlişkin Güvenlik Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Dedeoğlu, B. (2003). “Terörizm Üzerine Karşılaştırmalar: Bermuda Şeytan Üçgeni”, *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*(s. 439-474), Beril Dedeoğlu (ed.), İstanbul: Boyut Kitapları.

Demircan, H. (1998). *Siyasi İçerikli Terör Karşısında Medyanın Tutumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Göksu, T. (2000). “Polis Operasyonlarının Televizyonlarda Canlı Yayını ve Muhtemel Sonuçları”, *Polis Dergisi*, Sayı 22, 364-368.

Gürel, M. M. (2008). *Küreselleşen Dünya ve Terörizm*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Gürler, R. T. ve Özdemir, E. B. (2014), “Tevhid ve Cihad Örgütü'nden İslam Devleti'ne”, *SETA Perspektif*, Sayı 60.

Hacızade, N. (2015), “İŞİD Sosyal Medyada da Tehdit Mi?”, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/isid-sosyal-medyada-da-tehdit-mi>, (12.12.2015).

Hatahet, S. (2015), “Suriye'de İŞİD”, *Orsam Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, No. 20, 1-12.

Hoffmann, A. andSchweitzer, Y. (2015), “CyberJihad in the Service of the IslamicState (ISIS)”, *Strategic Assessment*, Vol. 18, No. 1, 71-81.

İnceoğlu, Y. (2014), “İŞİD'in İlk Kurbanları Gerçekler Oldu”, *Bas Haber*, Sayı 25.

- Kaya, R. (1985). *Kitle İletişim Sistemleri*, Ankara: Teori Yayınları.
- Kılıç, Z. (2007). *Küreselleşme İle İvme Kazanan Uluslararası Terörizm ve Buna Karşı Alınan Tedbirler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Kongar, E. (2001). *Küresel Terör ve Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kutlu, R. (2010). *Uluslararası Terörizm ve 11 Eylül Sonrasında Türkiye'nin Terörizmle Mücadelesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Okçu, D. (2009). *Uluslararası Terör ve Türkiye'ye Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Oktay, M. (2002). *Politikada Halkla İlişkiler*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Özdemir, H. (2009). *Terörizm ve Türkiye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Schmid, A., Jongman A. J., et all. (1988). *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Literatures*, New Brunswick, Transaction Books.
- Schlagheck, D. (1988). *International Terrorism: An Introduction to The Concepts and Actors*, Lexington: Lexington Books.
- Sevim, N., (2015), "Sosyal Medyanın Yeni Fenomeni İŞİD", <http://tr.euronews.com/2014/07/14/sosyal-medyanin-yeni-fenomeni-isis/>, (12.12.2015).
- Sümercan, M. M. (2010). *Uluslararası Terörizm ve PKK Terör Örgütü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center, (2014), "ISIS: Portrait of a Jihadist Terrorist Organization", *The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center*.
- Topal, H. (2005). *Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Uytun, A. (2009). *11 Eylül 2001 Terör Saldırısı Sonrası Değişen Terörizm Algısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Wilkinson, P. (1997). "The Media and Terrorism: A Reassessment", *Terrorism and Political Violence*, Vol. 9, No.2, 51-64.
- Wilkinson, P. (2002). "Terör ve Terörizm: Kavramlar, Özellikler ve Tipoloji", *Silinen Yüzler Karşısında Terör* (s. 142-163), Cemal Güzel (der.), Ankara: Ayraç Yayınları.

Yalçınkaya, İ. A. (2008). *Medya-Terörizm İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Yaylagül, L. (2006). *Kitle İletişim Kuramları*, Ankara: Dipnot Yayınevi.

Yücedoğan, G. (2012). “Terör, Şiddet, Savaş ve Medya”, *İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı 15, s. 105-114.

Yüksel, E. (2006). “Gerçek Yaşam, Medyadaki Gerçek ve Terör Haberciliği”, *Terörün Görüntüleri, Görüntülerin Terörü*(s. 21-53), Orhan Gökçe ve Uğur Demiray (ed.), Konya: Çizgi Kitabevi.

Zahid, N. (2015), “İŞİD’de Sosyal Medya İle Girdi”,

<http://www.amerikaninseesi.com/content/isid-e-sosyal-medya-ile-girdi/3055474.html>, (13.12.2015).

Mehmet Âkif'in Şiirlerinde Ayrılıkçı Hareketlerin Sebep Olduğu Sonuçlar

Yrd. Doç. Dr. Fikret USLUCAN

Giresun Üniversitesi / GİRESUN

Giriş

Fransız İhtilâli'ni takip eden dönemlerde başta Avrupa olmak üzere dünyanın pek çok yerinde krallıkların devrilebileceği inancı ve meşrutiyet, hürriyet, eşitlik, adalet, milliyetçilik gibi yeni fikirler yayılmıştır. İktidarlarını tehlikede gören krallıklar, imparatorluklar bu yeni fikirlerin kendi ülkelerine sıçramasından korktukları için Fransa üzerine yürüdüler. Bunun neticesinde yaşanan harpler, Fransa'dan doğan başta milliyetçilik olmak üzere yeni fikirlerin yayılmasını engelleyemediği gibi, tam tersine daha kuvvetli ve daha hızlı yayılmasına sebep oldu. Fransızlar milliyetçilik düşüncesini, yani her milletin kendi kendini yönetmesi, kendi kaderini kendisinin tayin etmesi ve bağımsız olması fikrini bütün Avrupa'ya yaydılar.

Doğal olarak imparatorluklar, en başta da değişik Müslüman ve gayri Müslim etnik unsurları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti, bu yeni fikirlerden ziyadesiyle ve devlet adına olumsuz yönden etkilendi. Asırlarca din, mezhep, dil, etnik köken ve bölge ayrımcılığı olmadan yasalar önünde eşit olarak barış içinde yaşayan unsurlar; gerek yeni fikirlerin etkileriyle ve gerekse Batılı devletlerin kıskırtmalarıyla merkezi yönetimden ayrılma, kendi müstakil, bağımsız devletlerini kurma sevdalarına düştüler. Bağımsızlıklarını ilan eden devletler, bununla yetinmeyip, hala Osmanlı Devleti bünyesinde kalan kendi soydaşlarını da ayrılmaya teşvik edip Osmanlı Devleti'ni yıpratma yolunda faaliyetlerde bulundular. Bütün bu tarihsel süreç, devlete ağır nüfus ve toprak kayıplarına, ekonomik bedeller ödemeye mal olmuştur. Diğer taraftan alınan önlemler, yapılan ıslahatlar, çıkarılan kanunlar, takip edilen politikalar, aydınların benimsediği siyasal fikirler ve

bunların neticesinde girililen değişik uygulamalar olumlu bir netice vermedi.

Osmanlı Devleti bünyesinden ayrılmak isteyen unsurlar, dış mihrakların kıskırtmalarını neticesinde şıarmış, almış oldukları maddi ve manevi yardımlarla da buldukları bölgelerde terör faaliyetlerine başlamış, anlamsız intikam duygularıyla Türk ve Müslüman ahaliye büyük zararlar vermişler, katliam derecesinde kan dökmüşlerdir. Merkezi ve yerel otoriteler ise Batılı devletlerin himayesinde olan bu unsurlar üzerinde ciddi yaptırımlarda bulunamamışlardır. Bir kör dövüşü devam edip gitmiş, sonuçta devlet ve Müslüman Türk ahali tarifi imkansız sıkıntılar çekmişlerdir.

Millet ve devletçe yaşanan hadiseler, aydınları da ciddi şekilde rahatsız etmiş, onlar da devleti parçalanmaktan kurtarmak, eski mesut günlere geri dönebilmek için büyük uğraşlar vermişlerdir. Geliştirdikleri fikirleri değişik vesilelerle kamuoyuna duyurmak, hükümeti uyarmak için uğraşmışlardır. Bütün bunları yaparken de zaman zaman idarecilerle, bazen de kendi aralarında fikir çatışmasına girmiş ve onlar da ağır bedeller ödemişlerdir.

Mehmet Âkif Ersoy, bu aydınlarımızdan yalnızca biridir. O, hayatını özelde milletini, genelde ise bütün Müslümanları içinde buldukları miskinlik uykusundan uyandırmaya adanmış bir fikir ve sanat adamıdır. Bir sanat eseri ortaya koyma derdinde değildir. Şiirlerinde “millet-i merhûme” olarak adlandırdığı milletin içinde bulunduğu acı durumu dile getirir. Şok geçiren hastalara yapıldığı gibi bazen mısralarıyla insanları tokatlar. Bazen Asr-ı Saadet devrinden, bazen, tarihin değişik sayfalarından örnekler verir. Bazı zamanlar Kur’an-ı Kerim’den örnekler verir, hadis ve ayetleri manzum bir şekilde şerh eder. Kimi zamanlar İslam coğrafyasının değişik bölgelerinde yaşananları çevresine duyurur. Yazdıklarıyla yetinmez vaazlar verir, imparatorluk coğrafyasında ve dışında dolaşır ve durmaksızın anlatır.

Bütün bunları yaparken sanatçı kimliğini ortaya çıkarmak, sanat eseri meydana getirmek gibi bir kaygısı asla olmaz. Kibirden eser yoktur. Şahsi menfaatleri kesinlikle söz konusu değildir. Tek bir derdi vardır: Millet-i merhumeyi asırlardır devam eden miskinlik uykusundan uyandırmak, Türk’ün ve İslam’ın ayaklar altındaki haysiyetini kurtarmak, yalnızca ve yalnızca gerçeği söylemek. Nitekim Safahat’ın birinci kitabının başında önsöz mahiyetinde şöyle der:

*“Bana sor sevgili kârî’, sana ben söyleyeyim
Ne hüviyette şu karşında duran eşârım;
Bir yığın söz ki, samimiyyeti ancak hüneri;
Ne tasannu’ bilirim, çünkü, ne sanatkârım.
Şi’r için “gözyaşı” derler, onu bilmem, yalnız,*

*Aczimin giryesidir bence bütün âsârım!
Ağlarım, ağlatamam; hissedirim, söyleyemem;
Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bizârım!
Oku, şâyed sana bir hisli yürek lâzımsa;
Oku, zîra onu yazdım iki söz yazdımsa.”^[1]*

Kendi şiirini bu şekilde değerlendiren Âkif’in şu cümlesi oldukça önemlidir: “Kendimi milletimin huzurunda gördüğüm günden beri sanattan ziyade cemiyeti düşünmek istedim.”^[2] Tabii olarak, Âkif, benimsemiş olduğu İslamcılık düşüncesi doğrultusunda, Kur’an ve sünnet ışığında cemiyetin problemlerine bakacak, yine aynı kaynaktan yararlanarak bu problemlere çareler arayacaktır. Fakat Birinci Dünya Harbi sonunda imzalanan mütarekeden sonra, Amerikan mandası taraftarlarına göre, “İstiklâl” diye haykırdığı için o, Amerika’nın keşfedildiğinden bile haberi olmayan bir adamdır.^[3] Esas itibarıyla Âkif’in topyekun Batı dünyası karşısındaki olumsuz tavrını, onun “*Garp medeniyeti maddî alanda gösterdiği gelişmeleri maneviyât sâhasında kat’iyyen gösteremedi. Bilakis o ciheti büsbütün ihmal etti.*”^[4] cümlesinde görmek gerekir. Balkan Harbi sırasında işlenen cinayetlerde Batı’nın bu menfur yüzünü gören Âkif, savaş boyunca insanların kesilip doğrandığını, evlerin yakılıp yıkıldığını ve bunun da sırf medeniyet adına yapıldığını dile getirerek Safahat’ın üçüncü kitabı **Hakkın Sesleri**’nde şöyle demektedir:

*“Âşinâ çehre de yok, hiç birinin yâdı da yok;
Yakılan bunca hayâtın, hani ecsâdı da yok!
Yoklasan külleri, altından, emînîm, ancak,
Kömür olmuştuk iki üç parça kemiktir çıkacak!
“Medeniyet!” size çoktan beridir dış biliyor,
Evelâ parçalamak, sonra da yutmak diliyor.”*

Gerçekten de Batılı devletler sürdürdükleri ve neredeyse millileştirdikleri politikalarla, özellikle Tanzimat’tan itibaren Osmanlı Devleti içindeki azınlıkları önce gizli, sonra da açık destekleriyle kışkırtarak büyük bir cihan devletini parçalamış, özellikle Balkanları bir kan gölüne çevirmişlerdi. Yani o Batı dünyası, haçlı kafası ve emperyalist niyetleriyle genelde bütün bir Şark dünyasına özelde ise Osmanlılara yap-

[1] Mehmet Âkif ERSOY, Safahat 1. Kitap, Hazırlayan: Fazıl GÖKÇEK, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 47.

[2] Orhan OKAY, “Mehmet Âkif: Şiiri ve Düşüncesi Üzerine Bir Konuşma”, Konuşanlar: Ali Haydar HAKSAL, Seyfettin ÜNLÜ, Yedi İklim, Aralık – Ocak 1999-2000, S. 117-118, s. 41.

[3] Midhat Cemal KUNTAY, Mehmet Akif, s. 406-409’dan alıntılan Bekir KARLIĞA, “Bir Uygur Düşünürü Olarak Mehmet Âkif”, Yedi İklim, Aralık – Ocak 1999-2000, S.117-118. ss. 22-29.

[4] Mehmet Âkif, Kur’an’dan Âyetler, (Neşreden: Ömer Rıza Doğrul), İstanbul 1944, s. 206 vd.

madığını bırakmamıştı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güçlenen Batılı devletler, sömürge siyasetine hız vererek, o güne dek bağımsız yaşayan ya da Osmanlı Devleti'ne bağlı olan İslam toplumlarında ham madde, ucuz emek ve pazar avına çıkmışlardı. Bu niyetle Asya ve Afrika'yı sömürgeleştirmek için her çareyi denediler. Mütecaviz tutumlarıyla dünyanın sulh ve huzur bölgelerini esaretleri altına aldılar.

Âkif'in Batı'nın bu yüzüne sempatiyle bakması elbette beklenemez. Nitekim ona göre Batı'nın bu yüzü karşı çıkılması, savaşılmaması gereken yüzüdür. Âkif, Batı'nın bu yüzünü yazı ve şiirlerinde, vaazlarında anlatarak milletinin Batı karşısında doğru bir tavır takınmasını sağlamaya çalışmıştır.^[5]

Nitekim Âkif, Balkan Harbi sırasında İstanbul'da Bayezid Camii'nde verdiği ve daha sonra da Sebilürreşad'da makale olarak yayımladığı bir vaazında şöyle demektedir: “Avrupalılar zapt etmeyi kararlaştırdıkları memleketin ahalisi arasına evvelâ tefrika sokarlar, senelerce milleti birbiriyle boğuştururlar. Sersem ahâli bu suretle yorgun düştükten sonra gelip çullanırlar. Bugün de bize karşı işte aynı siyaset kullanıldı. Zaten her yerdeki siyasetleri budur. Hindistan'da, daha evvel Endülüste, sonraları Cezayir'de, İran'da hep böyle yaptılar. Takip ettikleri siyaset hep aynı siyasettir, hiç değişmez.”^[6]

Vatanın sıhhat ve selameti, milletin birlik ve beraberlik davası Akif'in azminin kaynağı olmuştur. Vatan, millet ve devlet onun hafızasında yerini bulmuş en kutsal değerlerdir. Akif bu kutsal değerler uğruna rahatını, sanatını ve hatta hayatını feda etmiştir. Ona göre insan bu değerlere sahip olduğu nispette mutludur.^[7] İstiklalimizde ve istikbalimizde gözü olanlara verilecek en güzel cevap milletimizin birlik ve beraberliği olmalıdır. Akif bir yazısında diyor ki: “Bizi düşmanlarımızın kuvve-i külliyesi perişan etmedi. Belki onların tailaları bunları başımıza getirdi. O taila ne idi biliyor musunuz? Ordularının senelerce evvel hudutlarımızın dahiline soktukları tefrika idi. Milletler topla, tüfekle, zırhlı ile, ordularla, uçaklarla yıkılmaz. Milletler ancak aralarındaki birlik ve beraberlik kalkarsa, herkes kendi başının derdine, kendi havasına bakarsa, kendi menfaatini gözetirse işte o zaman yıkılırlar.”^[8]

Âkif'in şiirlerinde, ayrılıkçı hareketleri fikrî ayrılıklar ve siyasî ayrılıkçı eylemler şeklinde iki kısımda ele almak mümkündür. Fikir ayrılıkları ve bunun sonucunda ortaya çıkan siyasal ayrılıklar, ayrılıkçı hareketler, bağımsız devlet olma sadece emperyalist devletlerin işine yaramıştır. Osmanlı Devleti'nden ayrılan ve sözde bağımsızlıklarını kazanan devletler, büyük devletlerin kendilerine biçtikleri rolleri oynamaya başlamış, kendilerine vaat edilenleri asla

[5] Mustafa ÖZÇELİK, “Mehmet Akif'in Batı'ya Bakışı”, Kültür, Sayı 2, Ocak 2006, s. 46.

[6] Mehmet Akif, “Avrupalıların Şark Siyaseti”, Sebilürreşad, C.9, No: 232, 6 Şubat 1913

[7] Rıdvan CANIM-Etem ÇALIK, Mehmet Akif ve İstiklal Marşı, Yedi İklim Yay., İstanbul 1995, s. 139.

[8] Rıdvan CANIM-Etem ÇALIK, Age. s.140

görememişler, elde ettikleri yalnızca kan ve gözyaşı olmuştur.

Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlı Devleti'nden kopan topraklarda yaşayan insanlar kendilerine empoze edilen kavmiyet / asabiyet düşüncesiyle büyük birlikten kopmuşlardır. Müslüman ya da gayrimüslim tebaanın arasına sokulan nifak tohumları, büyük tefrikalara sebebiyet vermiş ve bunlar kopmaları hızlandırmıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi Âkif, bütün sosyal problemlerin ve hastalıkların reçetesi olarak, ilacı olarak bütün samimiyetiyle inandığı İslâm'ın temel kaynakları hükmündeki Kur'an ve hadislerle başvurur.

Balkan Harbi esnasında ve sonrasında yaşanan nifakların, tefrikaların ve parçalanmaların sonunda yaşanan felaket ve fecaatleri anlattığı **Safahat**'ın "**Hakkın Sesleri**" adını taşıyan üçüncü kitabında yer alan başlıksız şiirlerin baş kısımlarına birer epigraf mahiyetinde sekiz ayet ve bir hadis koyar. Şiirler, bu ayetlerle hadisin bir bakıma şerhi gibidir. Diğer taraftan da Âkif'in isyanının manzum haykırışlarıdır. Bu şiirleri, ayetlerin ve hadislerin şerhinde sosyal hayatın örnek olarak kullanılmasıyla yazılmıştır diyebiliriz.

Kitapta yer alan ilk şiirin başında Âl-i İmran Sûresi'nin 26. ayeti yer alır. Bu ayet mealen şöyledir: "*Yâ Muhammet de ki: Ey mülkün sahibi olan Allah'ım, sen mülkü dilediğine verirsin; sen mülkü dilediğinin elinden alırsın; sen dilediğini azîz edersin; sen dilediğini zelîl edersin; hayır yalnız senin elindedir; sen, hiç şüphe yok ki, her şeye kâdîrsin.*"

Âkif, bu ayetin peşinden üç beşlik hâlinde ayetin manzum şerhini verir. Ardından gelen kısımlarda ise kendi cüz'î iradesini kullanmayıp içerideki ve dışarıdaki düşmanların memleketi istilasını sonucu zulme uğrayan insanların durumunu isyan ederek şu şekilde anlatır:

*Şu sessiz kubbenin altında insandan eser yokmuş!
Diyorduk: "Bir buçuk milyar!" Meğer tek bir nefer yokmuş!
Bu hissiz toprağın üstünde mazlûmîne yer yokmuş!
Adâlet şöyle dursun, böyle bir şeyden haber yokmuş!
Bütün boşlukmuş insanlık: Ne istersen, meğer yokmuş!*

*İlâhî, altı yüz bin Müslüman birden boğazlandı...
Yanan can, yırtılan ismet, akan seller bütün kandı!
Ne masum ihtiyarlar süngüler altında kıvrandı!
Ne bîkes hânûmânlar işte, yangın verdiler, yandı!
Şu küllenmiş yığınlar hep birer insan, birer candı!*

Sabâhü'l-hayr-ı hürriyet, ilâhî, leyl-gûn oldu;
Karanlık bir hezîmet her taraftan rüümün oldu.
Şehâmet gitti; gayret söndü; kudretler zebûn oldu.
O mevcâ mevc sancaklar ne müdhiş ser-nigûn oldu!
Sükûtun dehşetin kalb-i rahmet, belki, hûn oldu:

Ezanlar sustu... Çanlar inletip durmakta âfâkı.
Yazık: Şark'ın semâsından Hilâl'in geçti işrâkı!
Zaman artık Salîb'in devr-i istilâsı, ilhâkı
Fakat, yerlerde kalmış hakların ferdâ-yı ihkâkı,
Ne doğmaz günmüş ey âcizlerin kudretli Hallâk'ı!

İlâhî, şer'-i masumun şu topraklardı son yurdu...
Nasıl te'yîd-i kahrın en rezîl akvâma vurdurdu?
Evet, milletlerin en kahpesinden, üç leîm ordu, (Bulgar, Sırp, Yunan)
Gelip tâ sînemizden vurdu, seyret hem, nasıl vurdu:
Ki itikbâl için çarpan yürekler ansızın durdu!

Tecellî etmedin bir kerre, Allah'ım, cemâlinle!
Şu üç yüz elli milyon rûhu öldürdün celâlinle!
Oturmuş eğlenirlerken senin -hâşâ- zevâlinle,
Nedir ilhâdî ihmâlin o sâmit infiâlinle?
Nedir İslâm'ı tenkîlin bu müstâcel nekâlinle?

Sus ey divâne! Durmaz kâinâtın seyr-i mu'tâdı.
Ne sandın? Fıtratın ahkâmı hiç dinler mi feryâdı?
Bugün sen kendi kendinden ümît et ancak imdâdı;
Evet, sen kendi ikdâmınla kaldır git de bidâdı.
Cihan kânun-ı sa'yin, bak, nasıl bir hisle münkâdı!
Ne yaptın? "Leyse li'l-insâni illâ mâ-se'â" vardı!

9 Ocak 1913

Kitapta yer alan ikinci şiirin başında ise Neml Sûresi'nin 52. ayetinin ikinci yarısı yer almaktadır. Ayetin Türkçe karşılığı şudur: “İşte sana onların kendi yol-suzlukları yüzünden ıvırsız kalan yurtları!..” Ardından şiirde Balkan Harbi sonrasında işgale uğrayan topraklarımızda, düşman askerlerinin ve yerli işbirlikçisi olan azınlıkların yaptıkları zulümler tasvir edilir:

.....

*Dudaklar, çâk çâk olmuş, içerken zehr-i hüsrânı,
Uzaktan baktı –koşmak nerde!- milyonlarca yârânı!*

.....

*Vefâsız yurt! Öz evlâdın için olsun, vefâ yok mu?
Neden kalbin kararmış? Bin ocaktan bir ziyâ yok mu?
Îlâhî, kimsesizlikten bunaldım, âşinâ yok mu?
Vatansız, hânûmânsız bir garîbim... Mültecâ yok mu?
Bütün yokluk mu her yer? Bâri bir “Yok!” der sedâ yok mu?*

.....

*Ne yapıp ye’simi kahreyleyeyim, bilmem ki?
Öyle dehşetli muhîtimde dönen mâtem ki!...
Ah! Karşımda vatan nâmına bir kabristân
Yatıyor şimdi... Nasıl yerlere geçmez insan?*

Âkif, bundan sonra kaybedilen topraklarda yaşanan mezalimi tasvir eder ve vatan ve millet adına gayretten mahrum, tefrika bataklığında hâlâ çırpınıp duran Müslümanlara karşı “tükürün” kelimesinin tekrarıyla isyanını dile getirir. (s.25-26)

*Dipçik altında ezilmiş, paralanmış kafalar!
Bereden reng-i hüviyetleri uçmuş yüzler*

.....

Üçüncü şiirin başında bir Hadîs-i Şerîf vardır. Âkif, bu şiirde tefrikanın, ayrılıkçığın temelinde yatan “kavmiyetçilik” fikrini ve duygusunu tel’în eder. Hadîsin meali şöyledir: “Nizâr evlâdı: Yetişin ey Nizâr oğulları! Yemenliler de: Yetişin ey Kahtan oğulları! dedi mi, hemen tepelerine felâket iner; hemen Allah’ın nusreti üzerlerinden kalkar; hepsine birden de kılıç musallat olur.” Âkif’in kavmiyet fikri dediği, dine ve manevi, ahlaki değerlere değil, ırk üstünlüğü iddiasına dayanan düşünce, muhakkak ki başka fitnelerin de tesiriyle Balkan isyanlarını ve mağlubi-

yetini doğurmuştur. Mehmet Âkif, Kur'ânî bir ifade, milleti felâkete sürükleyenleri "beyinsizler" diye nitelendirerek şöyle feryât etmektedir:

Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk, (s. 27-32)

.....

Şiirin son mısralarında ise, en başa epigraf yaptığı hadisi hatırlatarak şunları söyler: (s.32)

Artık millet-i merhûme, sabâh oldu uyan!

Sana az geldi ezanlar diye, ötsün mü bu çan?

.....

Sonraki şiirin başına Yusuf Suresi'nin 87. ayetini alır. Bu ayette şöyle denilmektedir: "Oğullarım! Gidiniz de Yusuf'la kardeşini araştırınız; hem sakın Allah'ın inâyetinden ümîdinizi kesmeyiniz. Zirâ, kâfirlerden başkası Allah'ın inâyetinden ümîdini kesmez." Anlaşılacağı üzere Âkif, her şeye rağmen, bütün isyanlarına rağmen Allah'tan ümidini kesmemektedir.

Âtiyi karanlık görerek azmi bırakmak...

Alçak bir ölüm varsa, eminim, budur ancak

mısralarıyla başlayan şiirde, milletini gayrete getirmeye çalışır. Ye'sin asıl felâket olduğunu, azmi elden bırakmamak gerektiğini anlatmaya çalışır. Ve şiirini şu mısralarla bitirir:

Feryâdı bırak, kendine gel, çünkü zaman dar...

Uğraş ki: Telâfi edecek bunca zarar var

Feryâd ile kurtulması me'mûl ise haykır!

Yok yok! Hele azmindeki zincirleri bir kır!

"İş bitti... Sebâtın sonu yoktur!" deme; yılma

Ey millet-i merhûme, sakın ye'se kapılma.

Âkif, bir sonraki şiirinin başına A'raf Sûresi'nin 155.ayetini alır. Bu ayetin meali "İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden, bizi helâk eder misin, Allah'ım?" şeklindedir. İlginçtir ki bu ayetteki sorunun Kur'an'da cevabı yoktur. Yani helak edebilir de etmeyebilir de. Bu şiir, her şeye rağmen tecellî etmeyen, kendini göstermeyen ilâhî adalete karşı onun isyânını, asla inkârını değil, dile getirmektedir. (s. 36-38)

Takip eden şiirlerde kullanılan ayetler ise şunlardır:

"Hiç, bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Zümer Sûresi / 9

“Siz iyiliği emreyler, kötülükten nehy eder, Allah’a inanır olduğunuzdan, insanların hayrı için meydana çıkarılmış en hayırlı bir milletsiniz...” Âl-i İmrân Sûresi / 110

“Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın, denildiği zaman, ‘Biz ıslahtan başka bir şey yapmıyoruz.’ derler. Gözünü aç, iyi bil ki: Onlar yok mu, işte asıl müfsid olanlardır, lâkin farkında değiller.” Bakara Sûresi /11-12

“Allah’ın rahmet eserlerine bir baksana! Toprağı, öldükten sonra, tekrar nasıl diriltiyor? İşte o Allah, bütün ölüleri muhakkak tekrar diriltecek, hem o her şeye kadir.” Rûm Sûresi / 50

Bu ayetler vesilesiyle, insanlara, milletine öğüt verir. Onları içinde buldukları gaflet uykusundan uyandırmaya çalışır. Düştükleri rezil durumu göstermek ister. Zaman zaman isyankar tavrı depreşir.

Hakk’ın Sesleri kitabının son şiiri “Pek Hazin Bir Mevrit Gecesi” başlığını taşır. (s. 51) Âkif bu şiirde milletin ve memleketin içinde bulunduğu durum sebebiyle üzüntülü bir üslupla derdini tabir yerindeyse Hz. Peygamber’e anlatır.

Âkif’e göre milletin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulması için tek çıkar yol, tefrikayı, ayrılığı, fitneyi, fesadı, yok etmek, vahdeti sağlamak, Allah’ın ipine sınıksız sarılmaktır. Aksi taktirde gidilen yol insanları bir “yok oluşa” sürüklemektedir. Nitekim **Süleymaniye Kürsüsünde** şiirinde şöyle demektedir:

Vatanın takati yoktur yeniden ihmale

Dolu dizgin gidiyor baksana izmihlale

Ey cemaat uyanın elverir artık uyku

.....

Ecnebler olacak sahibi mülkün nagahı

.....

Sizin felaketiniz: tarumar olan vahdet

Eğer yürekleriniz aynı hisle çarparsa

Eğer o his gibi tek, bir de gayeniz varsa

.....

Kaçıp da kurtuluruz sandımız: fakat ne gezer.

.....

Safahat’ın değişik sayfalarında “birlik” duygusunun önemini ve “tefrika”nın fenalığını şu mısralarla anlatır:

*Sen! Ben! Desin efrâd, aradan vahdeti kaldır;
Milletler için işte kıyamet o zamandır*

.....

*Nasıl yekpare milletler var etrafında bir seyret
Nasıl tevhid-i ahenk ediyorlar ibret al ibret*

.....

*Girmeden bir millete tefrika düşman giremez
Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez*

.....

Nedir bu tefrika yahu! Utanmıyor musunuz?

.....

Demek ki, birliği temin edince kurtuluruz

.....

O halde vahdete hail ne varsa çiğneyiniz

.....

*Değil mi cephemizin sinesinde iman bir;
Sevinme bir, acı bir, gaye aynı, vicdan bir,
Değil mi sinede birdir vuran yürek... yılmaz!
Cihan yıkılsa, emin ol, bu cephe sarsılmaz!*

.....

*Hem vatan gitti mi, yoktur size bir başka vatan,
Çünkü mirasyedi sâil kovulur her kapıdan*

.....

*Ver bütün kudreti kanuna ki vahdet yürüsün
Yoksa millet değil, ancak dağılık bir sürüsün*

“Bir amanlar biz de millet hem nasıl milletmişiz”, mısralarıyla başlayan şiirinde, artık tarih sayfalarında kalan, milletin muhteşem hayatını anlatır. Bu mısralarda, milletin arasına tefrikaların girdiği zamanlarda, ayrımcılık, ayrılık heveslerine, daha doğru bir deyişle gafletine düşmeden önce milletin sahip olduğu kudreti ve ihtişamı anlatır.

Atakum Endüstri Meslek Lisesi Öğrencilerinin Terör Algılaması

Figen İPEK

Uzman Öğretmen / SAMSUN

Halkın belirli bir konu veya sorun üzerinde oluşan genel kanısına kamuoyu adı verilmektedir. Kamuoyu iç ve dış politikaların üretilmesinde ve uygulamasında oldukça önemlidir. Bir devleti zayıflatmak, bağımlı kılmak veya çökertmek isteyen güçler, her şeyden önce kamuoyunu kendi taraflarına çekerek sosyal psikolojiyi ve kültürel gücü etkilemeye çalışır.

Bu güçler kamuoyunu yönlendirmek için medya, eğitim kuruluşları, misyonerlik ve terör gibi vasıtalarla propaganda faaliyetlerinde bulunur. Hedef devlet gerek söz konusu faaliyetleri etkisiz kılmak ve gerekse toplumu yeniden üretmek adına eğitim faaliyetlerine önem verir ve toplumu bilgilendirir.

Bugün Türkiye'nin çözüm bekleyen önemli sorunlarından birisi sempozyumun temasını oluşturan terördür. Bu bildirinin amacı Atakum Endüstri Meslek Lisesi öğrencileri örneğinden hareketle lise gençliğinin terör algılamasını tespit etmek ve lise öğrencileri ile üniversite öğrencileri arasındaki algılama farklılıklarını ortaya koymaktır.

Ankete iştirak eden *Atakum Endüstri Meslek Lisesi* öğrencilerinin tamamına yakını terörü ülkeyi yıkıp parçalamak isteyen bölücü bir örgüt olarak tanımlamıştır^[1]. Bir öğrenci ise “*vatanını sevmeyenlerin zalimce suçu günahı olmayan insanları öldürmelerine terör, öldürenlere ise terörist denir*” şeklinde tanımlamayı terör ve terörist ayrımı yaparak ifade etmiştir. Tanımlamada anketin yapıldığı tarihlerde yaşanan olaylar bire bir etkili olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin öğren-

[1] Öğrencilerin tanımlamalarını şu şekilde sıralayabiliriz: Savaş, kaos, bir devleti güçsüz duruma düşürmek, her alanda yapılan ahlaksız kavga, sivil halka ve kamu mallarına zarar vermek, masum kişileri öldürmek, zorbalıkla başkasının hakkını çiğnemek, farklı görüşte olanların kendi düşüncelerini kabul ettirmek için yaptığı eylemler bütünü, cahil insanların yaptığı şey, ihanet, Türk askerini öldürmek, halka işkence etmek, insanları katletmek.

cilerden birisi “*terör örgütü Kuzey Irak’tan ve ülkemizin doğusundan askerlerimize haince tuzaklar hazırlayıp onların ölmesini sağlayan insanlardır şeklinde bir tanımlamaya gitmiştir.*

Öğrencilere göre terörün amacı ve hedefi mevcut devleti yıkmak, insanları öldürmek, mallarını gasp etmek, iç çatışma çıkarmak, ülkeyi sömürgeleştirmek- tir. Ama ankete iştirak eden öğrencilerden 44’ü bu soruyu doğrudan Türkiye ile ilişkilendirerek “*Türkiye’yi bölmek*” şeklinde cevaplandırmıştır.

Öğrencilerin terör kavramını algılamasında tarih dersinin etkisi olup olma- dığını anlamak adına kendilerine *Türk toplumu tarihi süreçte terörist baskılara maruz kaldı mı?* diye soru yöneltilmiştir. Lise 1 ve 2. sınıf öğrencilerinin yarısı, Lise 3 öğrencilerinin ise hemen hemen tamamı bu soruyu cevaplandırmamıştır. Soruyu cevaplandıran öğrenciler genellikle son bir yıl içerisinde PKK’nın Türki- ye’de gerçekleştirdiği terörist eylemleri örnek olarak vermiştir. Bununla beraber Ermeni terörü, Yunan, Sırp isyanları, Pontus Sorunu ve Mustafa Kemal’e yapılan suikast şeklinde cevap veren az sayıda öğrenci de vardır.

Tarih 4. sınıftan ankete iştirak eden 30 öğrenciden 17’si tarihten örnek vermiş- tir. Örneklerden çoğunluğu Ermeni tedhişi ile ilgilidir. Bunun yanı sıra Moğol saldırıları, Asala, Enosis, Abdülhamid’e suikast, Rum terörü, Mehmed Ali Paşa İsyanını örnek olarak sunan öğrenciler de olmuştur. Tarih öğrencilerinden birisi ise bu soruya “*Hasan Sabah ve Haşhaşiler; Balkan milletlerinin bağımsızlık süre- cindeki tutumları (Rum, Sırp, Bulgar), Ermenilerin Hınçak ve Taşnak komiteleri ve Asala ile gerçekleştirdikleri, Rumların 1950–1970 yılları arası Kıbrıs’ta yaptık- ları, Rusların Kafkasya, Kırım ve Orta Asya’da; PKK’nın Türkiyede gerçekleştiri- diği şiddet eylemleri şeklinde geniş bir cevap verebilmiştir. Aynı öğrenci terörü istikrarı, huzuru, güveni ve barışı bozucu hareketler olarak tanımlamıştır.*

Eğitim yaşamınızda terör ile ilgili bilgi aldınız mı? sorusuna çoğunluk *Hayır almadım* cevabını vermiştir. Bir öğrenci sadece milli güvenlik öğretmeninin bu konudan bahsettiğini; bir diğer öğrenci ise bu konuda *bilgi almak istediğini ama pek konuşan olmadığını* ifade etmiştir. Lise 3. sınıf öğrencilerinden birisi bu so- ruyu şu şekilde cevaplandırmıştır: *Açıkça konuşmak gerekirse ben hiç karşılaşma- dım. Okullarda bu konulara fazla düşmüyorlar. Hep okul dışında bir yerlere gidip bilgi edindim. Okul dışında birçok panele katıldım. Sunumlara katıldım.*” Diğer sorulara verdiği cevaplar bu öğrencinin konuya ilgi duyduğunu ve ders dışı bazı aktivitelere katıldığını göstermektedir. Nitekim bu öğrenci “*ilk olarak kendi va- tandaşlarımızı bilgilendirmeli, köydeki genç nesillere bilgi aşılamalıyız, dayanışma içerisinde girmeliyiz.*” şeklinde bir çözüm yolu önermiştir.

Ders kitaplarında terör konusu işleniyor mu? Sorusuna birinci sınıf öğrencilerinden 24'ü hayır cevabını verirken, bunların bir kısmı bazı derslerde bu konunun tartışıldığını ifade etmiştir. Dört öğrenci ise 8. sınıf vatandaşlık dersinde bu konunun işlendiğini belirtmiştir. İkinci sınıf öğrencilerinden birisi bu soruya görüş beyan etmezken 15'i hayır cevabını vermiştir. Diğerleri ise terörü savaşla ilişkilendirmişlerdir.

Bir öğrenci ise ders kitaplarında terör ile ilgili konuların olmadığını kendince tespit ettikten sonra herkesin Türkiye'nin gücünü görmesi açısından ders kitaplarında bu temaya yer verilmesini istemektedir. Bir başka öğrenci ise bunun tam zıddı görüştedir: *Yok almadık. Aslında almamız daha iyi. Psikolojik olarak bir baskı içinde kalıyoruz. Küçük yaşta terörden korkmaya başlıyoruz.*

Terör olaylarına verdikleri örneklerden de anlaşılacağı üzere öğrencilerdeki terör bilgisinin kaynağı medyadır. Özellikle televizyon kanallarındaki terör temalı dizilerdir. Öğrencilerin bu dizileri anlama ve algılama şekli şüphesiz ayrı bir çalışma konusudur. Bununla birlikte ankete katılan öğrencilerden birisinin *Seyrettiğim filmi terör konusunda bilgilendirilmediğimiz için pek anlayamadım* açıklamasını belirtmek gerekir. Başka bir öğrenci ise *Gündemde bazı filmler var ama hiçbirine inanmadığım için izlemiyorum. Çünkü onların yaptığı yanlış halkın tarafında olanlar da yapıyor* diye açıklamaktadır.

Lisans öğrencilerinin çoğunluğu ise yurtlarda veya öğrenci evlerinde kaldığından televizyon izleyemiyor. Bazısı ise bu tip filmleri kompto teorili film diye isimlendiriyor. Bir iki öğrenci ise bu tür filmlerin toplumda şiddete yol açtığını, kültürleri ve insanları birbirine düşürdüğünü, cahil kişilerin aşırı etkilendiğini düşünüyor. Bu nedenle bu tür filmlerin yayımlanmasına karşıdır.

Ankete iştirak edenlerden yedi kişi herhangi bir çözüm önermemiştir. Çözüm önerilerini şu şekilde özetleyebiliriz:

Birinci ve ikinci sınıf öğrencilerinden bazıları bu soruya cevap olarak *şehitler ölmez vatan bölünmez, kahrolsun PKK* gibi söylemleri yazmakla yetinmişlerdir. 6 kişi çözümü askerî operasyonlarda buluyor. Ancak yakalanan teröristlerin bir şekilde serbest bırakılmasından endişe etmektedirler. Bazı öğrenciler ise teröristlerin cahil olduğu ve söz dinlemeyecekleri düşüncesindedir. Belki de bu düşünce içerisinde bazıları teröristlerin hepsinin idam edilmesini öneriyor. Sınırdan terörist sızmasını önlemek adına belki de İsrail örneğinden hareketle sınıra duvar örmeyi ve sınırdaki asker sayısını arttırmayı önerenler de var. Bir diğer öneri terörle ilişkisi olan partilerin, siyasi ve toplumsal kurumların, radyo ve televizyonların kapatılmasıdır.

Bazı öğrenciler ise geniş kitlelerin eğitilmesi halinde terör örgütüne katılımın engelleneceği inancındadırlar. Sorunun ekonomik boyutlu olduğunu düşünenler ise iş alanlarını çoğaltıp gençleri bu alanlara kaydırmayı teklif ediyorlar. Bunlara göre terör işsizlikten kaynaklanmaktadır. İşsiz insan terörist hareketlere daha kolay kapılmaktadır. Dolayısıyla iş imkânı sağlanması halinde terörist hareketler sona erecektir.

Üniversite öğrencilerinin tanım, film ve çözüm sorularına verdikleri cevaplar lise öğrencilerinden farklılaşmaktadır. Diğer sorulara benzer cevaplar vermişlerdir. Lise öğrencileri terörü Türkiye'yi bölen örgüt şeklinde somutlaştırırken, lisans öğrencileri daha genel tanımlamalar yapmışlardır^[2].

Ortaöğretim öğrencileri genelde çözümü polisiye ve askerî önlemlerde bulurken, üniversite gençliği bu işin eğitim ve bilinçlendirme ile çözüleceğine inanmaktadır.

Öğrencilere göre, terörle ilgili bilgilerinin kaynağı medya organlarıdır. Şüphesiz öğrencilerin bu konuyla ilgili bilgi kaynaklarından birisi de okuldur. Terör konusuna ilköğretim 8. sınıf *Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi* dersi müfredatında teorik olarak ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir^[3]. Orta öğretimde ise *Tarih ve Milli Güvenlik* müfredatlarında çok genel ifadelerle tanımlanmıştır.

Milli Güvenlik ders kitabı^[4] *Bölücü Faaliyetler* alt başlığı altında Türk toplumunu bölmeye yönelik faaliyetler Osmanlı'dan günümüze kadar özetlenmektedir. *Lise 2 Tarih* kitabında^[5] ise Sırp ve Rum isyanı ile Milli Mücadele dönemindeki Pontus Sorunu oldukça ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Ancak çetelerin kullandığı terör yöntemine hiç değinilmemektedir. Ayrıca Bulgaristan ve Sırbistan'ın kuruluşunda izlenen yöntemler açıklanmamıştır. Ermeni Sorunu, Ermeni komiteleri ve Asala'nın faaliyetleri oldukça ayrıntılı işlenmiştir. Buna karşılık komite ve çetelerin terörist eylemlerine yeterince yer verilmemiştir. Dolayısıyla öğrenciler terör konusu gündeme geldiğinde bu olayları çağrıştırmak daha geniş boyutta olayı düşünememektedir.

[2] Huzuru bozan örgüt, illegal yolla bir topluma yönelik eylem, bir toplumun hukuk ve ekonomisine saldırı, büyük devletlerin çıkarları uğruna yaptıkları eylemler, bölücü örgüt, bölme planlaması, kişisel menfaat adına yapılan suç, kardeşin kardeşe düşmesi, "milletin huzurunu bozan, devlet kurmak isteyen güçlü devletler tarafından desteklenen gözü dönmüş insanlar, dehşet saçmak, korku salmak, katletmek, vahşet; kendi istek, hak ve özgürlüklerini almak; ülke bütünlüğünü bozmak, insanlar arası ilişkileri yıpratmak, can ve mal emniyeti olmadığını göstermeye yönelik saldırı, Bir kesime şerefsizce yapılan saldırı, Aslında ben de tam bilmiyorum. Çimden böyle geçti. Kusura bakmayın, Bir ülkeyi yıpratmak için yapılan psikolojik ve silahlı eylem. Tarih 4. sınıf öğrencilerinin terör tanımını ise devleti ve halkı yıpratmak, şiddet olayları, yıkıcı faaliyetler, toplumun huzurunu bozucu faaliyetler ve yıldırma şeklinde özetlemek mümkündür.

[3] Vatandaşlık dersinin Milli Güvenlik ve Milli Güç Unsurları isimli ünitesinde anarşi ve terörün tanımı, terörün yayılma sebepleri, terörle mücadelede kişilere düşen görevler, güncel tehdit ve dış tehdit başlıkları altında terör oldukça ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Bk. Uğur Yiğit, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Ders Kitabı, İstanbul 2007, s. 92- 125.

[4] Milli Güvenlik Bilgisi, MEB Yayını, Ankara 2007, s. 138- 140.

[5] Kemal Kara, Lise Tarih 2, Önder Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 107- 113.

Sonuç olarak sosyal konulu derslerin müfredatları hazırlanırken konuların en azından pedagog, öğretmen ve akademisyen üçlüsü tarafından birlikte hazırlanmasının daha yerinde olacağı kanaati oluşmuştur. Zira ders kitapları bugüne kadar ya tamamen akademisyenlere veya sadece öğretmen gruplarına yazdırılmaktadır. Bu ise kitabın ya bilgi seviyesinin düşük ve eski olmasına veya öğrenci seviyesinden çok yüksek ve anlaşılmaz olmasına sebebiyet vermektedir. Bir türlü orta yol bulunamamaktadır.

Suçluların Korkulu Rüyası Tarihî Sinop Kalesi Cezaevi

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / SAMSUN

GİRİŞ

Yeryüzünde birçok kent sadece kendine ait olan bazı özellikleri ile dikkat çekerler. Bunlardan çok azı hapishanesi ile tanınmıştır ve Sinop dünyada hapishanesi ile tanınan şehirler içinde ön sıralarda gelir. İlgi çekici olan ise, büyük bir cezaevine sahip olan bu şehrin insanların, sahip oldukları hapishaneye nadi-ren yolu düşmüş masum ve suçsuz kişilerden oluşmasıdır. Örneğin 1950 yılında Sinop kent merkezinin nüfusu, cezaevindeki yaklaşık 500 mahkûm ile birlikte 5.780 kişidir. Nüfusunun yaklaşık % 10'unu azıllı mahkûmların oluşturduğu dünyada kaç tane sessiz, kendi halinde ve huzur dolu bir şehir vardır?

Bu araştırmada Tarihi Sinop Kalesi Cezaevi (daha çok bilinen adıyla *Sinop Hapishanesi*) coğrafi bakış açısı ile ele alınmıştır. Çalışmada esas olarak Sinop şehrinin kuruluş yeri özellikleri ve bunun cezaevi ile ilişkisi, Sinop Kalesi'nin zamanla nasıl cezaevine dönüştüğü, cezaevinin suçlular üzerindeki ürkütücü psikolojik etkisinin kaynakları ve bunların cezaevinde yatan ünlülerin kalemine yansıyan bazı özellikleri üzerinde durulmuştur.

Araştırmada kendi tespit ve gözlemlerimiz dışında kalan bilgiler için; Sinop şehrinin kuruluş yeri ile ilgili olarak Akkan'dan (1975), Sinop ve Sinop Kalesi'nin tarihsel geçmişi ile ilgili olarak Darkot (1967), Ünal (1999), Güler (1992) ve Sinop Valiliği (2008) kaynaklarından, Sinop Hapishanesi'nin mimari özellikleri için Kuru'dan (2004), cezaevinin Türk tarihi ve edebiyatındaki yeri için de Ersoy'un (1997) çalışmasından yararlanılmıştır.

1. SİNOP ŞEHİRİ

1.1. Kuruluş yeri

Sinop şehri, Türkiye'nin kuzeyinde, Sinop Yarımadası'nın doğusunda Boztepe Yarımadası ile ana karanın kesiştiği, en dar yeri 300 m genişlikte olan 1,5 km uzunluğundaki, denizden 15-20 m yükseklikteki tombolo (berzah) üzerine kurulmuştur (Akkan 1975:62). Çevrede bulunan zengin arkeolojik kalıntılar buranın, Karadeniz'in en mahfuz (korunaklı ve güvenli) doğal limanı olması nedeniyle, tarihin çok eski zamanlarından beri iskâna açık olduğunu göstermektedir (*Şekil 1*).

Boztepe Yarımadası'nın güneyinde yer alan ve hâkim kuzey rüzgârlarına kapalı olan iç liman çoğunlukla sakin olması nedeniyle "Ak Deniz" adıyla anılmıştır. Tarih boyunca işlek bir liman olan ve 19. Yüzyıl'a kadar ayakta kalan tersanecilik faaliyeti de bu kesimde gerçekleşmiştir. Ayrıca Sinop sahip olduğu bu doğal liman özelliği ile tarihi devirlerin başlangıcından 19. Yüzyıl sonlarına kadar süren, Anadolu'nun iç kısımlarından Karadeniz'e ulaşan kervan yolları için de önemli bir ticaret üssü vazifesi görmüştür.

1.2. Tarihsel geçmiş

Yapılan kazı ve araştırma sonuçlarına göre yörenin iskân tarihi günümüzden yaklaşık 5000 yıl öncesine, Kalkolitik çağa kadar uzanmaktadır. Sinop şehri ise ilk olarak M.Ö. 7. Yüzyıl ortalarında Milet kolonisi olarak kurulmuş, Antik Çağda Karadeniz'in en önemli kentlerinden biri olmuştur. M.Ö.30-M.S. 395 yılları arasında Roma İmparatorluğu'na, bu tarihten sonra da Bizans hâkimiyetine geçmiş, 1214'te Anadolu Selçuklu Sultanı I.İzzettin Keykavus tarafından Selçuklu topraklarına dâhil edilmiştir. 1261-1461 tarihleri arasında sırasıyla Pervaneoğulları, Candaroğulları ve İsfendiyaroğulları beylikleri elinde kalan şehir daha sonra, 1461'de Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Antik çağdan beri yoğun bir ticari ve kültürel faaliyete sahip olan Sinop, bu niteliğini Doğu Roma İmparatorluğu, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Candaroğulları Beyliği ve Osmanlı İmparatorluğu yönetimlerinde de sürdürmüş, ayrıca kale ve tersanesi ile bölgenin en önemli askeri üslerinden biri olmuştur. Tarihsel süreç içinde şehrin önemi zaman zaman artmış, ya da azalmıştır. Örneğin Osmanlılar ticaret yollarının değişmesine paralel olarak kentin öneminin kaybolmaya başlaması sonucu şehirde nüfusu tutmak için bazı vergi muafiyetleri getirilirken, 18. Yüzyıl'da Osmanlı-Rus savaşları sırasında tersanenin öneminin artmasına paralel olarak şehrin de önemi artmıştır. Bu tarihlerde tersaneye bağlı gemicilikle ilgili

meslek kolları gelişmiş, şehir zenginleşmiştir. 30 Kasım 1853'te limanda demirli bulunan Osmanlı filosunun Rusların baskınına uğraması, donanmanın yok edilmesi ve şehrin de top ateşine tutulması Sinop tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuş, yine 1853'te Paris Anlaşması sonucu Karadeniz'in askeri üs ve tersanelerden arındırılması ilkesi gereği tersanelerin kapatılması sonucu Sinop eski önemini bütünüyle kaybetmiştir. Özellikle 20. Yüzyıl'da ticaret yollarını değişmesi, istihdam alanlarının farklılaşması ve artan nüfus hareketliliği gibi hususlar Sinop şehrinin bu fonksiyonel önemini ortadan kaldırmış, Samsun ve Trabzon gibi Karadeniz'i daha iç kısımlara bağlayan yeni yolların başlangıç ve bitiş noktalarındaki şehirler daha avantajlı hale gelen konumları ile Sinop'un üstünlüğüne son vermişlerdir.

19. Yüzyıl sonlarında çoğunluğu Müslüman olan yaklaşık 10.000 nüfusu ile Kastamonu'ya bağlı bir sancak olan Sinop 1924'te il, Sinop şehri de bu ilin merkezi olmuştur. Nüfusu 1927'de 5006 iken, 1950'de 5780, 1990'da 25.537 ve 2007'de 34.755'e ulaşmıştır.

2. SİNOP KALESİ

Sinop Kalesi'nin ilk ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklar kalenin yapımını Hititlere kadar indiriyorsa da bu durum kesinlik kazanamamıştır. Çeşitli kaynaklarda belirtildiğine göre, M.Ö. 72 yılında Pontus Kralı IV. Mithridates Sinop'ta mabet, tiyatro, gimnasium ve saray yaptırmış, şehrin çevresini de surlarla çevirmiştir. Sonraki dönemlerde Sinop Kalesi Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı devirlerinde bazı ekler yapılarak hem büyütülmüş, hem de bakım ve onarımı yapılarak bugüne ulaşması sağlanmıştır (**Foto 1**).

İç Kale olarak adlandırılan ve içinde hapisanenin bulunduğu saha ise 1214'te Sinop'u zapt eden Selçuklu Sultanı I.İzzeddin Keykavus tarafından, limanı kontrol amacıyla sefere katılan komutanların da katkıları ile ana kalenin kuzeyden güneye inen dik bir surla kesilmesiyle meydana getirilmiş ve 11 adet burç ile desteklenmiştir. Burçların yüksekliği denize hâkim güney bedende 22 m'dir. Kale surlarının yüksekliği ise 18 m olup, kalınlığı da 3 m civarındadır. Bu 3 metrelik duvarlar üzerinde İç Kale'yi bir uçtan diğerine kadar gezebilme imkânı veren muhafızların gezi yolları bulunmaktadır. Sinop Kalesinin bugünkü durumuna göre, dış kalenin uzunluğu kuzeyde 800 m, doğuda 500 m. güneyde 400 m. batıda 270 m.dir. Kuzeydeki iç kale 16.875 m², cezaevini oluşturan güneydeki iç kale ise 9.500 m²'lik bir alan kaplamaktadır. Kaynaklarda kalenin dört ana kapısı olduğu

ve batıya açılan ana giriş kapısının 1900'lü yılların başlarına kadar geceleri kapatıldığı belirtilmektedir.

İç kaleyi oluşturan beden ve burçların yapımında antik devir mimarisine ışık tutacak bol miktarda mimari parçalar kullanılmıştır. Enine örülen bir duvar ile ikiye bölünen İç Kale'nin güney kısmı tersaneye dönüştürülmüş ve dönemin önemli sayılabilecek ticaret ve savaş gemileri burada inşa edilmeye başlanmıştır. Tersanedeki bu faaliyet 1853 Rus baskınına kadar devam ettirilmiştir.

İç Kale savunmanın depo ve cephaneliği niteliğinde idi. İçerisinde İbrahim Bey Camisi vardı. Sonraki yıllarda bu cami ile birlikte depolar yıktırılmış, içerisinden bir yol (bugünkü Sakarya Caddesi) geçirilmiştir. İç Kale kuzey ve güneyde iç içe iki bölümden meydana gelmiştir. Diğerine göre daha alçak olan güney bölümü sonraki yıllarda hapishane olarak kullanılmıştır.

3. SİNOP KALESİ CEZAEVİ (SİNOP HAPİSHANESİ)

3.1. Mimari Özellikleri

Hapishane iki katlı, U planlı, kesme taştan, kuzeybatı ve güneybatı köşelerinde dışa taşkın, doğu ve batı cephelerinde orta kısmı sınırlayan çıkıntıları ile gayet asimetrik ve tüm cepheleri sık yerleştirilmiş pencerelere sahip bir yapıdır. Hücrelerin yer aldığı güneydeki bodrum katı dışında zemin + 1 kat olarak koridorlara açılan koğuş sistemine göre düzenlenmiştir. İnşaatta kesme taş ve tuğla kullanılmıştır. Bol pencere ve büyük koğuşlu olarak yapılmıştır (*Şekil 2*). Doğru cephesinde avluya açılan yapı 28 adet kovuşa sahiptir (Kuru 2004).

Cezaevinin, duvarla ikiye ayrılan İç Kale'nin kuzeyindeki bölmede, 1939 yılında 2 katlı ve 9 koğuşlu, ikinci bir taş bina yapılmıştır. Çocuk Cezaevi olarak kullanılan bu binanın mimarisi, eskisine uygundur. Bu yapının da kuzeyinde müşahede (gözlem) hücrelerinin yer aldığı 2 katlı bir yapı mevcuttur. Her üç yapı mimari bakımdan bir bütünlük arz etmektedir. Umumi cezaevinin doğu cephesinde cezaevi ile aynı tarihlerde inşa edilen küçük bir de hamam yer almaktadır.

3.2. Hapishane Olarak Kullanımı

Tarihi kayıtlarda Sinop Kalesi içinde bulunan ve 1214'te Selçuklu Sultanı I.İzzettin Keykavus tarafından tersane olarak yaptırılan İç Kale'nin, 16. Yüzyıldan (1568'den) itibaren zaman zaman zindan olarak kullanıldığına dair bilgiler vardır. Nitekim Sinop'u 1640 yılında ziyaret eden Evliya Çelebi kale içindeki cezaevi ile ilgili olarak izlenimlerini şöyle anlatmıştır: "*Büyük ve korkunç bir kaledir. 300*

demir kapısı, dev gibi gardiyanları, kolları demir parmaklıklara bağlı ve her birinin bıyığından 10 adam asılır nice azılı mahkûmları vardır. Burçlarında gardiyanlar ejderha gibi dolaşır. Tanrı korusun, oradan mahkûm kaçtırmak değil, kuş bile uçurtmazlar”.

18.Yüzyıl'a gelindiğinde Sinop'ta sadece kale değil, Sinop şehrinin kendisi de kalebentliğe mahkûm edilenlerin en önemli sürgün yerlerinden biri olmuş, bir diğer ifade ile şehrin bizzat kendisi cezaevi görevi üstlenmiştir (Avcı 2003).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar hapishane veya cezaevi karşılığı olarak daha çok “zindan” terimi kullanılmıştır. Zindan olarak kullanılan yerler çoğunlukla kalelerin karanlık, havasız ve nemli kuleleri idi. İstanbul'daki Yedikule zindanları örneğinde görüldüğü gibi, Osmanlı'da kale ve kulelerin hapishane olarak kullanılması eski bir uygulamaydı. Sinop Kalesi'nde bulunan burçlar ve surlar ile kalenin yapım şekli de buranın *hapishane-zindan* olarak kullanıldığına ilişkin kanıtlar içermektedir.

Tarihimizde cezaevleri ile ilgili Avrupa tarzı ilk düzenlemeler Tanzimat'la başlamıştır. II.Abdülhamit döneminde adliye müessesesi daha çağdaş hale getirilmiş, 1879'da “Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu” çıkartılmış, bu düzenlemelere paralel olarak da zindandan günümüz anlamındaki cezaevlerine doğru bir geçiş yaşanmış, sonraki yıllarda diğer yenilikler birbirini takip etmiştir. Yine bu nizamnameye göre vilayet ve kazalarda hapishaneler kurulacak, bunlar içinde kadınlar için ayrı koşullar bulunacaktı. Getirilen bir diğer yenilik de, mahkûmlar içeride iş yapabilecekler ve yaptıklarını satarak kazanç elde edebileceklerdi (Şen 2007).

İşte bu nizamname ile ilk kez 1831'de İstanbul'da Sultanahmet'te Hapishane-i Umumi (Genel Cezaevi) kurulmuş, Sinop Hapishanesi de Osmanlı İmparatorluğu içinde İstanbul'dan sonra taşrada kurulan ilk hapishanelerden biri olmuştur. Sinop'ta İç Kale'nin resmen hapishane olarak tahsis edilmesi 1887 yılında gerçekleşmiştir. O dönem Sinop Mutasarrıfı olan Veysel Paşa İç Kale'yi cezaevine dönüştürmüş, buraya yeni binalarla birlikte bir de hamam inşa ettirmiştir. Daha sonra 1939 yılında İç Kale'nin kuzey kesimine Çocuk hapishanesi olarak kullanılmak üzere bir bina daha ilave edilmiştir (**Foto 2**).

Osmanlı'da Tanzimat döneminden itibaren Avrupa'nın da baskısı ile zindanlardan cezaevine geçiş süreci Sinop'ta da yaşanmış, burası da zaman içinde çeşitli iyileştirmelerle günümüze ulaşmıştır. Tarihi cezaevi 1979 yılında mahkûmların isyanı sonucu bir yangın geçirmiştir. Nihayet 1996 yılında “Sinop E-Tipi Kapalı Cezaevi”nin yapılmasıyla, Tarihi Sinop Kalesi Cezaevi 06 Aralık 1997 tarihinde

boşaltılmış, bu eski cezaevindeki hükümlü ve tutuklular yeni cezaevine taşınarak eski bina kültürel amaçlı değerlendirilmek üzere 02 Ağustos 1999 tarihinde Kültür Bakanlığı'na devredilmiştir.

3.3. Hapishaneyi Meşhur Kılan Sebepler

Sinop hapishanesinin kuruluş yerinden kaynaklanan bazı hususiyetler ile bizzat cezaevinin kendisi onun kaçılması imkânsız bir yer olarak şöhret kazanmasını sağlamıştır. Burayı, ABD'de San Fransisco yakınlarındaki bir ada üzerinde bulunan ve birçok filme konu olan ünlü Alcatraz hapishanesine benzeterek, “*Anadolu'nun Alcatraz*”ı olarak tanımlayanlar da vardır (**Foto 3**). Sinop Cezaevi'ni “*girilir, ama çıkılmaz*” yapan bu şöhretin temelinde cezaevi ve onun bulunduğu yerin, başka birçok faktör yanında, fiziki ve beşeri coğrafya özellikleri önemli rol oynamıştır.

3.3.1. Sinop'un konumundan kaynaklanan sebepler

Sinop şehri doğu-batı doğrultulu Boztepe Yarımadası'nın ana kara ile birleştiği kesimde kurulmuştur. Şehrin denize bakan kuzey kıyıları Karadeniz'in hâkim kuzey rüzgârlarına açık olduğu için gemilerin güvenli bir şekilde yanaşmasına imkân vermezken, güneyde kalan iç liman (Ak Liman) gemilerin kolaylıkla kıyıya yanaşmasını sağlayan ideal derinliği ve fırtınalı havalarda sağladığı güvenli bir liman olmasıyla dikkat çekmektedir. Bu özellik sadece ticaret gemilerinin değil, İstanbul'dan mahkûm getiren gemilerin de kolaylıkla limana yanaşmasına ve limanın hemen kenarında bulunan hapishaneye mahkûmların yine güvenli bir şekilde transferini mümkün kılıyordu. Karadeniz'de böylesine doğal limana sahip olmayan yerlerde mahkûm getiren gemilerin fırtınalı havalarda deniz sakinleşene kadar açığa beklemeleri ve bu nedenle tahliyenin gecikmesi gemide isyan dâhil türlü problemlerin çıkmasına neden olabilirdi. Sinop Cezaevi'nin bu şekilde güvenli bir limanda bulunması ona ayrı bir üstünlük sağlamıştır (**Foto 4**).

Sinop Kalesi anakarayı Boztepe yarımadasına bağlayan berzahın (kıstak veya tombolonun) en dar yerine kurulmuştur. Cezaevi olarak kullanılan İç Kale'den kaçan bir mahkûmun önce Dış Kale'den de çıkması, ardından da anakaraya geçmesi gerekecektir. Cezaevinin kurulduğu yer ile ana kara arasında kalan saha berzahın en dar yeri olup iki deniz arasında kalan yaklaşık 300 m'lik mesafe güvenlik kuvvetleri ile sarıldığı takdirde kaçan mahkûmu yakalamak

çok kolaydır (**Foto 5**).

Bir mahkûm kale ve şehirdeki tüm engelleri aşarak kaçmayı başarsa bile o zaman da karşısına bir başka engel olan Sinop ilinin dağlık, engebelik ve ormanlık yapısı çıkmaktadır. Yörede yerleşmenin seyrek olması ve ormanlık alanların geniş yer kaplaması karadan kaçan bir mahkûmun uzun süre fark edilmeden çok uzaklara gitmesini ve yiyecek bulup karnını doyurmasını engellemektedir. Cezaevinden kaçan bir mahkûmun bu şartlarda kendini güvende hissedeceği bir yere ulaşması çok zor bir ihtimal olarak görülmektedir.

Deniz yoluyla kaçış ise daha da imkânsızdır ve ancak şehirden birilerinin tekne desteği vermesi ile mümkündür. Gerek Sinop şehir halkı, gerekse çevredeki köylüler bu konuda hep devletin yanında olmuş, hiç asi olmamış, bu tür girişimlere hiçbir zaman destek vermemişlerdir. Böyle bir kaçma durumunda yönetimin köylülere haber salması yeterli olacak, halkın ihbarı ile kaçaklar kolaylıkla yakalanabilecektir.

Sinop şehri yerel coğrafi şartları ve konumundan kaynaklanan bu özellikleri nedeniyle, “*kalebent*” ve “*pranga*” mahkûmları için, (Akka, Diyarbakır ve Musul ile birlikte) Osmanlı'nın en önemli sürgün yerlerinden biri olmuştur. Nitekim arşiv kayıtlarında 1913 yılına gelindiğinde Sinop'tan başka bir yerde kalebent mevkisi kalmadığından ve buranın da dolu olmasından, bu cezayı uygulamak için gerekli başka yer bulunamadığından şikayet edilerek, bu cezanın uygulanmasına yönelik iyileştirmelere gidilmesi için gerekli kanunların çıkartılması istenmiştir (Şen 2007:56).

3.3.2. Cezaevinin konumundan kaynaklanan sebepler

Sinop Cezaevi İç Kale içinde yer almaktadır (**Foto 6**). Cezaevinden kaçmak isteyen birisi önce İç Kale'nin yüksek duvarlarını, bu duvarlar üzerinde nöbet tutan ve devriye gezen güvenlikçileri geçmek, sonra aşağı atlamak ve tekrar Dış Kale'yi geçmek zorundadır. 1900'lü yılların başlarına kadar Dış Kale'nin kapısı akşamları kapanır, sabahları açılırdı. Böylece şehre giriş çıkış kontrol altındaydı. Kale içinde kale olan Sinop Cezaevinden kaçış bu nedenle imkânsızdır ve bu imkânsızlık Sinop Cezaevi'ni mahkûmların korkulu rüyası yapmıştır (**Foto 7**).

Osmanlı'da askeri veya siyasi suç işleyen kişilerden herhangi birine verilen idam cezası genellikle zindanlarda yapılır, idam sonrasında cesetler denize atılırdı (Şen 2007:5). Daha çok İstanbul'da görülen bu uygulamanın benzerlerinin Sinop Cezaevi'nde de uygulanıp uygulanmadığı bilinmemekle birlikte, Sinop Ha-

pishanesi'nde zindan ve denizin bir duvar kalınlığı mesafesi kadar birbirine yakın olması buranın dikkat çekici bir diğer özelliğidir.

Yine mahkûmlar açısından Sinop Hapishanesi'nin ürkütücü olan diğer bir özelliği de kalenin zemin şartlarıdır. Özellikle kalenin güney duvarına yakın olan kısımda bulunan disiplin hücreleri ve bazı koşullar, zeminin deniz seviyesinde olması nedeniyle aşırı rutubetlidir. Bu nedendir ki buraya düşen bir mahkûmun bir süre içerde kaldıktan sonra, ceza süresi bitse bile, buradan tekrar sağlıklı bir şekilde çıkması zor bir ihtimaldir.

Sinop Cezaevi'nde görev yapan "Pala" lakaplı Akif Şahin isimli gardiyanın verdiği bilgilere göre yakın tarih içinde cezaevinden bugüne kadar üç mahkûm kaçmıştır. Bunlardan ilk firar eden kişi ayakkabısının tabanına sakladığı küçük testere ile parmaklıkları kesip duvardan tırmanarak denize atlayıp kaçmış, fakat üç gün sonra Ayancık'ta ekmek istemek için girdiği ev tesadüfen, o tarihte evinde tatil için bulunan, bir polisin evi çıkınca yakalanıp hapishaneye geri getirilmiştir. İkinci kişi lağıma dalıp denize doğru yüzerek firar etmiştir. Üçüncüsü ise aynı yolu denemek için lağıma atlanmış, fakat önceki kaçış üzerine yapılan parmaklıklar yüzünden daha ileriye gidememiş ve geriye dönmeyi de beceremeyerek boğulmuştur.

4. CEZAEVİNDE KALAN ÜNLÜLER VE ONLARIN KALEMİNDEN SİNOP HAPİŞHANESİ

II.Meşrutiyet'le birlikte cezaevinin kapıları siyasi mahkûmlara da açılmış, İstanbul'dan çok sayıda siyasî mahkûm Sinop'a gönderilmiştir. Örneğin 11 Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikasta kurban gitmesi ve Sait Halim Paşa'nın sadrazamlığa gelmesi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetiminin muhalifleri arasında bulunan, çoğu yazar, gazeteci ve milletvekili 250 dolayında kişi Sinop'a sürgün edilmiştir.

Osmanlı-Türk devlet, siyaset ve edebiyat adamlarından birçok ünlü kişi hayatlarının bir kısmını burada geçirmişlerdir. *Kırım Hanı Devlet Giray* başta olmak üzere, *Refik Halit Karay*, *Mustafa Suphi*, *Ahmet Bedevî Kuran*, *Refik Cevat Ulu-nay*, *Hüseyin Hilmi*, *Burhan Felek*, *Osman Cemal Kaygılı*, *Sabahattin Ali*, *Kerim Korcan*, *Osman Deniz*, *Zekeriya Sertel* bunlardan bazılarıdır. Osmanlı Devleti'nin yıkılış döneminde isyana kalkışan *Karadağlılar*, 1970'li yıllarda Türkiye'de eylem yapan *Filistinliler*, *Nejat Daş* gibi bazı uyuşturucu kaçakçıları da cezaevinin diğer konuklarıdır.

Diğer cezaevlerinde olduğu gibi, Sinop Hapishanesi'nde de çok az mahkûm hatırat vb. yazı yazmıştır. Bunda hapishane şartlarının yazmayı engellemesi, mahkûmların genellikle cahil olması ve en önemlisi millet olarak yazmayı sevmeyişimiz önemli rol oynamıştır. Bilinenlerin başlıcaları şunlardır; Sabahattin Ali "Aldırma Gönül" ve "Eşkîya Dünyaya Hükümdar Olmaz" başlıklı şiirlerini ve "Duvar" isimli öyküsünü burada yazmıştır. Refik Halid Karay'ın "Memleket Hikâyeleri" adlı kitabında yer alan "Şaka" adlı öyküsü de 1915 Sinop'unda geçer. Ahmet Bedevi Kuran'ın Sinop Cezaevi ile ilgili anıları "Meşrutiyet Zamanının Fizanı Sinop..." diye başlar. 1913 yılında Sinop'a sürülen Refii Cevad "Sayılı Fırtınalar" adlı romanında bir af sonucu Sinop Cezaevi'nden çıkanlara yer vermiştir. Kerim Korcan "İdamlıklar" adlı öykü kitabında Sinop'un ve cezaevinin fiziksel koşullarına değinmiş, bu bağlamda daha çok idam mahkûmlarının dışarıdaki ve içerdeki yaşantıları ile psikolojik durumları üzerinde durmuştur. Korcan ayrıca, daha sonra filme de çekilen "Tatar Ramazan" isimli öykü ile konusu Sinop Cezaevinde geçen "Linç" adlı romanını da burada yazmıştır (Ersoy 1997).

5. TURİSTİK ÖNEMİ VE BUGÜNKÜ KULLANIM DURUMU

Tarihsel süreç içinde firarın imkânsızlığı ile ünlenen bu cezaevinde, geçen yüzyılın başında güzel bir uygulama başlatılmış ve mahkûmlara marangozluk, kuyumculuk ve oymacılık gibi el sanatları öğretilerek hapistekiler üretime yönlendirilmiştir. İmal edilen eşyaların dışarıya satılması ile mahkûmlar da el emeklerinin karşılığını olarak bir miktar ek kazanç temin etmeye başlamışlardır. Cezaevinde üretilen bu el işlemleri Sinop'un tanıtımına da önemli katkı yapmıştır.

Cezaevinin Kültür ve Turizm Bakanlığı'na devredilmesinin ardından ziyaretçisi her yıl artmış, 2007 yılı itibarıyla 150.000 kişiye ulaşmıştır. Cezaevine olan bu ilgi film yapımcılarının da dikkatini çekmiş, "Pardon" ve "Firar" isimli filmler ile "Köpek" dizisinin bazı bölümleri burada çekilmiştir. Halen televizyonlarda gösterimde olan "Parmaklıklar Ardında" isimli dizi filmin çekimleri ise devam etmektedir. Özellikle bu son dizi sayesinde, film setini ziyaret edenler yoluyla ya da film sahnelerinin arka planında Sinop'un tarihi ve doğal çekiciliklerinin gösterilmesi nedeniyle Sinop'un tanıtımına katkısı büyük olmaktadır (**Foto 8**).

SONUÇ

Sinop şehri coğrafi şartlardan kaynaklanan konumu ve sahip olduğu doğal limanı sayesinde, zaman zaman önemi artıp azalmakla birlikte, tarih boyunca Karadeniz’de önemli bir merkez olmuş, çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Şehir, 1853 Rus baskınına kadar Karadeniz’in en önemli liman kentlerinden biri iken, 20.Yüzyıl’ın başlarından itibaren deniz ticaret ve kervan yollarının yerini karayollarının alması sonucu önemini kaybetmiştir. Geçen zaman içinde ekonomik açıdan da kayda değer bir gelişme gösteremeyen Sinop, sahip olduğu en önemli kültürel unsur olan tarihî kalesi ve bu kale içinde bulunan cezaevi ile anılmaya devam etmiş, Anadolu’nun belki bu en sakin şehri, mahkûmların korkulu rüyası olan hapishanesi yüzünden, olduğundan çok farklı bir şekilde algılanmıştır.

Sinop şehri ve onun ayrılmaz bir parçası olan Sinop Kalesi’nin kuruluş yeri şartları Tarihi Sinop Cezaevi’nin ün kazanmasında başlıca rolü oynamıştır. Fiziki coğrafya şartlarının sağladığı bu özellikler sayesinde, Faroqhi’nin (1993) ifadesi ile şehir bir “*kalebent*”ten “*hapishane kenti*”ne dönüşmüş, özellikle Sinop Kalesi’nin mahkûmlar üzerinde kaçılması imkânsız bir hapishane imajı yaratması buraya haklı bir ün kazandırmıştır.

Tarihi Sinop Kalesi Cezaevi eski mahkûmların yeni cezaevine nakledilmeleri ile temizlenerek ziyarete açılmış, halen Sinop şehrinin en çok gezilen yerlerinden biri haline gelmiştir. Bugünkü mevcut durumu itibarıyla geçmişin izleri tamamen silinmiş olduğu için ziyaretçiler hayal kırıklığı yaşasa da bu cezaevi Sinop’un sembolü olmuştur.

Son zamanlarda, şehrin mekânsal olarak dar bir alana sıkışmış olması, buna karşılık cezaevi sahasının büyüklüğü dikkate alınarak, buranın başka ne şekilde kullanılabileceği hususlarında çeşitli görüşler ortaya atılmaya başlanmıştır. Bunlardan biri buranın büyük bir kültür ve sergi merkezine dönüştürülmesi fikri, diğeri de adalet hizmetleri ya da denizcilikle ilgili bir müze haline getirilmesi projesidir. Tarihi Sinop Cezaevi’nin sonraki yıllarda ne tür bir fonksiyon üstleneceğini zaman gösterecektir. Fakat Sinop adı uzun yıllar daha cezaevi ile anılmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

AKKAN, E. (1975) *Sinop Yarımadasının Jeomorfolojisi*, Ankara Üniversitesi, DTCF Yay. No:261, Ankara.

AVCI, M. (2003) “Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik” *Elkt. Sos. Bil. Dergisi* (<http://www.e-sosder.com/dergidetay.php>), **Cilt:1, Sayı:1**, (Son erişim: 5.5.2008).

DARKOT, B. (1967) “*Sinop*”, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: X, MEB Yay., İstanbul, (683-689).

ERSOY, T. (1997) *Sinop'un Hanı; Sinop Hapishanesinin Tarih ve Edebiyattaki Yeri*, Sorun Yay., İstanbul.

FAROQHİ, S. (1993) *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul.

GÜLER, İ. (1992) *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop-İdari Taksimat ve Ekonomik Tarihi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

İNANDIK, H. (1955) “*Sinop Terme Arasındaki Kıyıların Morfolojik Etüdü*”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 15-16, (21-46), Ankara.

KURU, A. Ç. (2004) *Sinop Hapishanesi*, Atatürk Yüksek Kurumu Yay. No: 297, Ankara.

ŞEN, Ö. (2007) *Osmanlı'da Mahkum Olmak; Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yay., İstanbul.

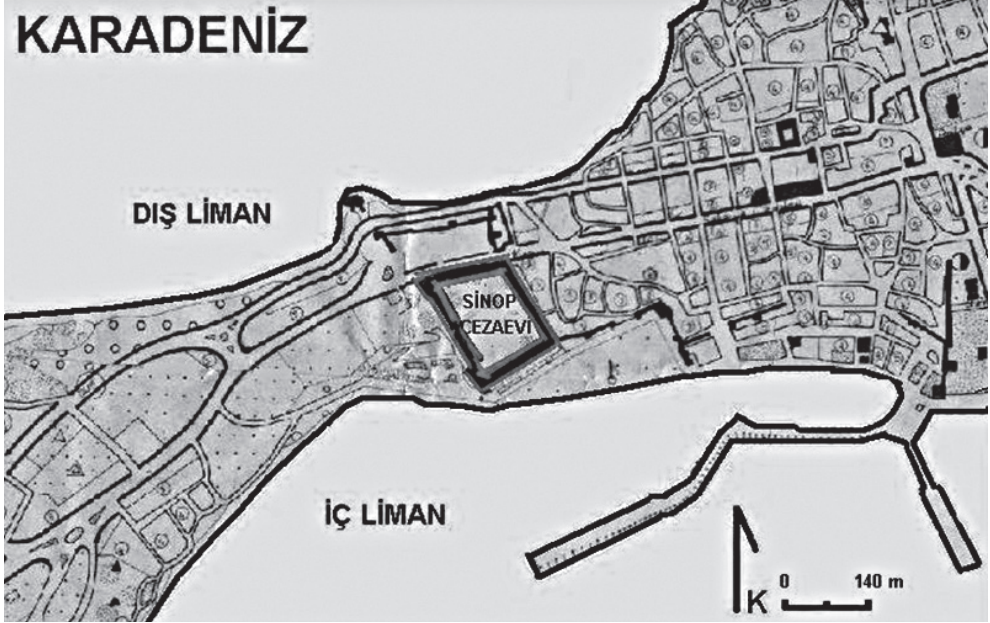
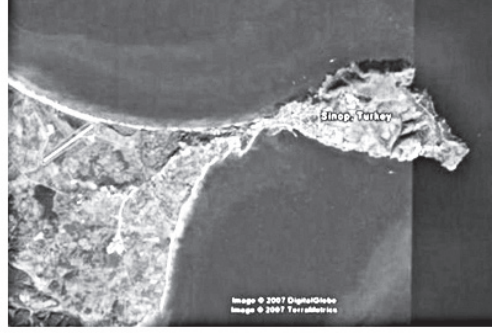
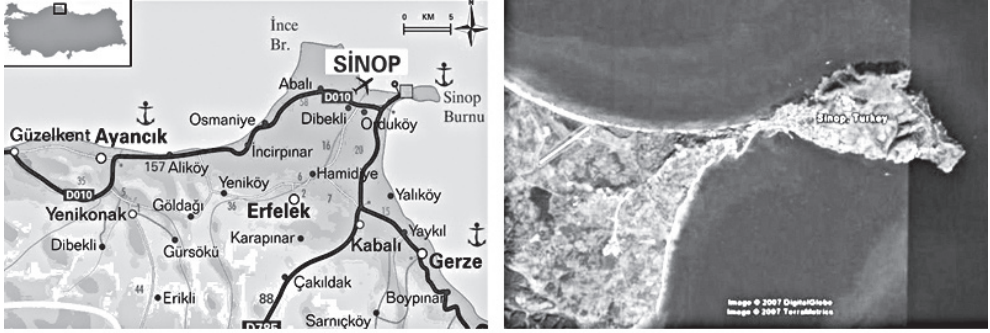
ÜNAL, M.A. (1999) “*XV. ve XVII.Yüzyıl'larda Sinop Kazası*”, *XII.Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, TTK Yay., Ankara, (795-805).

<http://www.sinop.gov.tr> (son erişim 5.5.2008)

<http://www.sinopnet.com/cezaevi/cezaevi4.htm> (son erişim 5.5.2008).

<http://www.tuslogdet4.com/sinop> (Gary Weber'in 14 Kasım 1962-20 Ekim 1963 yılları arasında Sinop Amerikan üssünde görevli iken çektiği fotolar; “Gary Weber's Sinop Photo Page”, son erişim 5.5.2008)

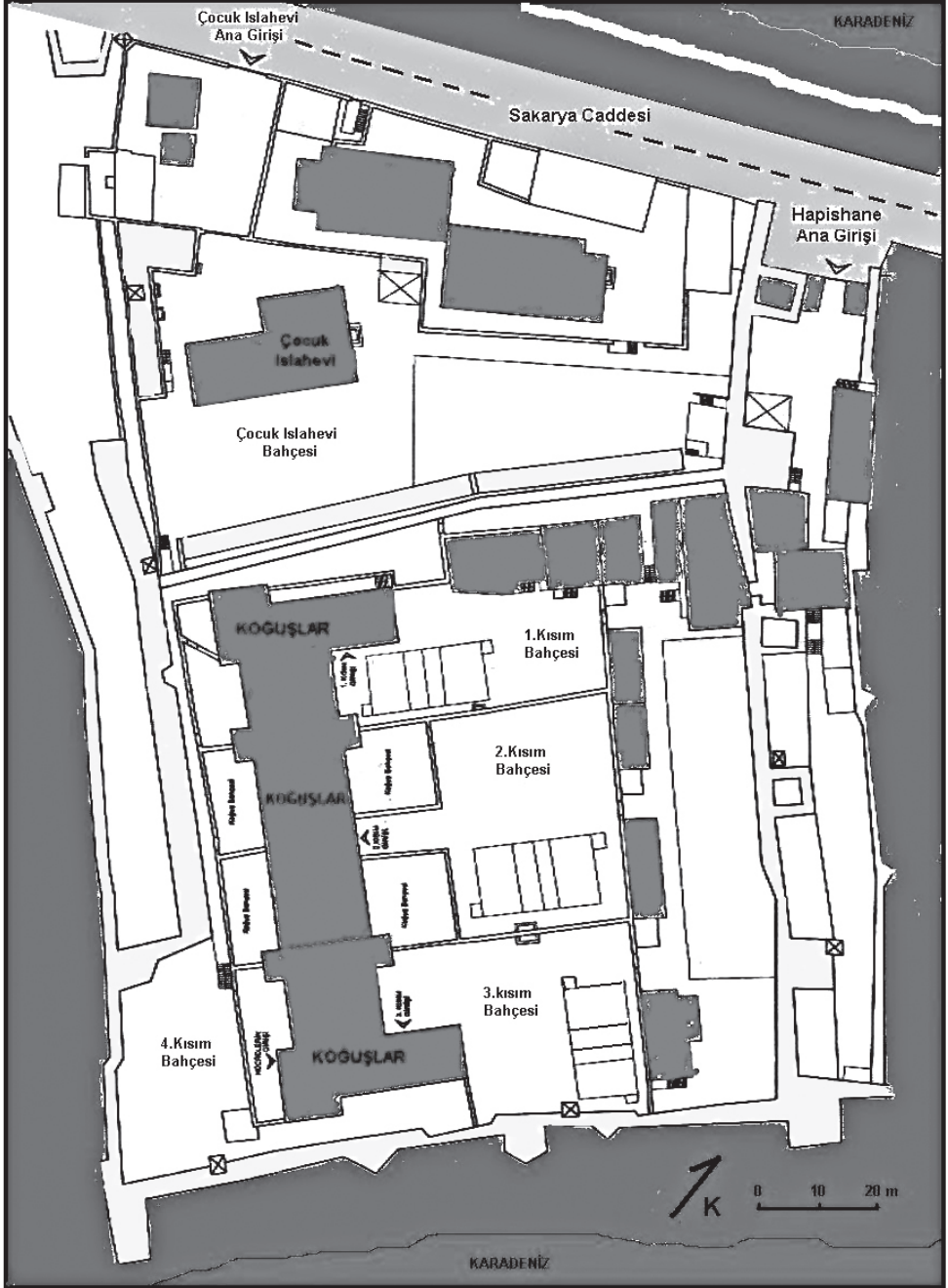
Şekil 1. a) Sinop ilinin konumu, b) Boztepe Yarımadası ve Sinop şehrinin uydudan görünümü (Kaynak: Google Earth), c) Sinop Cezaevi'nin kent planı içindeki yeri.

Foto 1. Üstte; E. Reclus'un 1885'te Paris'te yayımlanan "The Earth and It's Inhabitants: Asia" isimli eserinde yer alan, İç ve Dış Kale'nin birlikte resmedildiği, Sinop Kalesi gravürü

(Kaynak: <http://cgi.ebay.it/antique-1885-print-Sinop>). Altta; Boztepe'den batıya doğru aynı bakış açısından bugünkü Sinop Şehri.

Şekil 2. Sinop Cezaevi plânı (Kuru 2004'den kısmen değiştirilerek).

Foto 2. Cezaevinden farklı görünüm; a) Ana binalar ve kovuşlar, b ve c) Erkekler kısmı ana kovuş ve havalandırma bahçeleri

(Kaynak: Sinop Valiliği), d) İç kovuş bahçeleri, e) Çocuk ıslahevi, f) Kadınlar koğuşu. (Not: Buradaki fotoğraflar Cezaevi boşaltılıp turizm amaçlı ziyaretlere açıldıktan sonra çekilmiştir).

Foto 3. Modern zamanlarda Sinop Hapishanesi kuruluş yeri ve buradan kaçışın imkânsızlığı nedeniyle Los Angeles'te (ABD) bulunan Alcatraz cezaevine benzetilmiştir. a) Bir ada üzerinde yer alan Alcatraz, b) Yarımada üzerinde yer alan Sinop Kalesi Cezaevi. (Kaynak: Anonim)

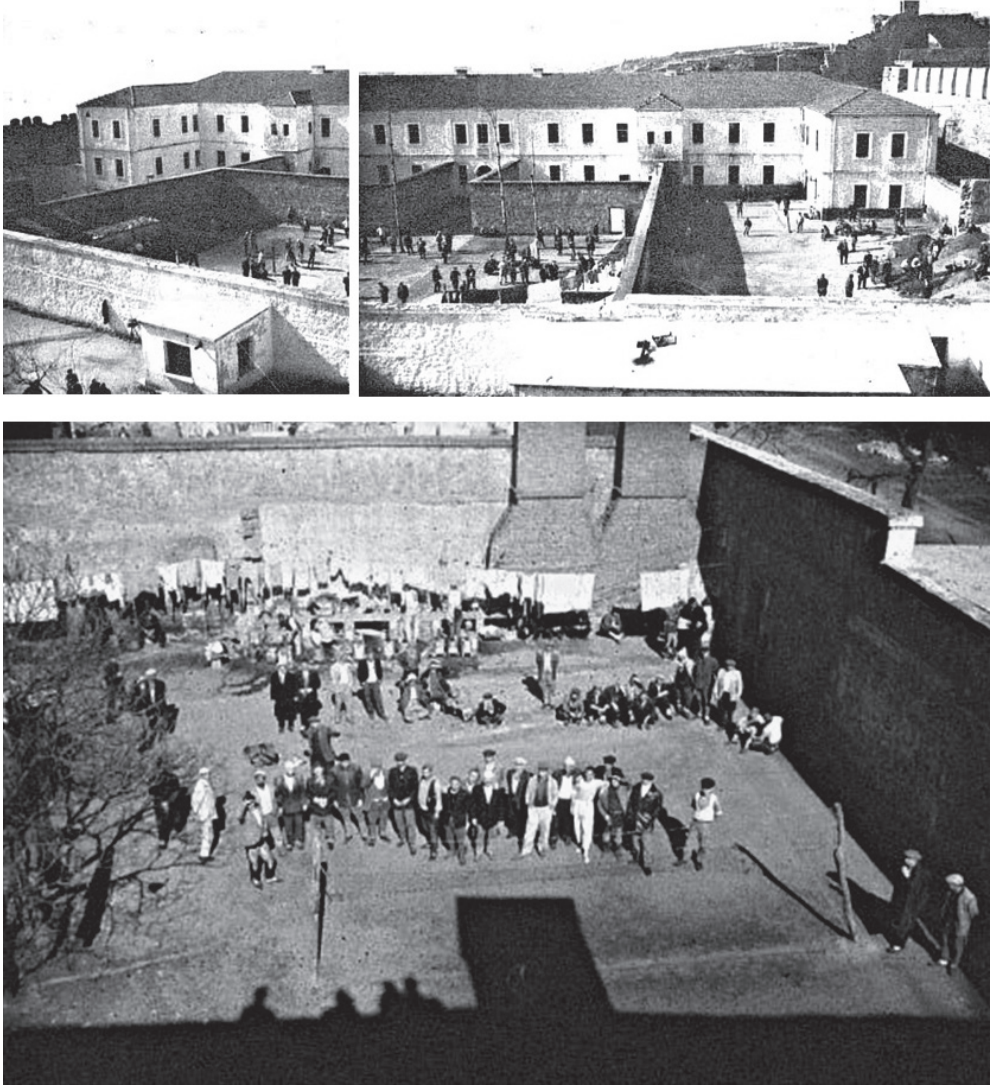

Foto 4. Sinop şehrinin tarihten gelen en önemli özelliği Karadeniz kıyılarında tek doğal limana sahip yerleşme oluşudur. Aynı hava şartlarında şehrin kuzeyi dalgalarla boğuşurken hemen 300 m güneyi oldukça sakin olabilir. Fırtınalı bir havada şehrin iki kıyısındaki bu fark daha önce tarafımızdan (Boztepe yarımadasından batıya doğru) çekilen bu fotoğrafta net olarak görülmektedir. Günümüzün modern gemilerinin bile dayanmakta güçlük çektiği Karadeniz fırtınalarına geçmişin basit ahşap gemilerinin dayanmasının ne kadar zor olduğu düşünülürse, antik çağdan günümüze kadar geçen süre içinde verdiği hizmet bakımından Sinop limanının önemi daha iyi anlaşılacaktır.

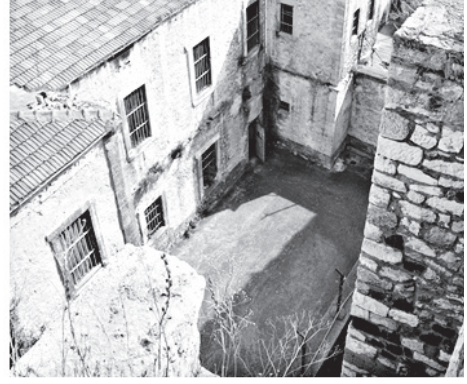

Foto 5. a ve b) Uçaktan çekilmiş fotoğraflarda anakara ile Boztepe yarımadasının birleştiği kıstağın üzerinde kurulan Sinop şehrinin 1990'lı yıllara ait iki farklı görünümü, c) 1960'lı yılların başlarında Sinop şehri ve kalesi (anakaradan doğudaki Boztepe'ye doğru bakış) (Kaynak: Gary Weber's Sinop Photo Page). Fotoğraflarda da görüldüğü gibi Sinop şehri yarımadanın ana kara ile birleştiği yerde kurulmuştur. Sinop Kalesi de şehrin ana kara ile bağlantısının sağlandığı bu kıstağın en dar yerinde bulunmaktadır. Cezaevinin sahip olduğu bu konum mahkumlar açısından cezaevinden kaçılma bile kalenin dışına çıkışı güçleştiren ikinci bir güvenlik duvarı oluşturmaktadır.

Foto 6. Tarihî Sinop Cezaevi avlusunda volta atan mahkûmlar. Fotoğraflar 1960'lı yılların sonlarında çekilmiştir (Kaynak: Gary Weber's Sinop Photo Page).

Foto 7. Cezaevini kaçılmaz yapan güvenlik duvarları; a ve b) İç bahçe duvarları, c ve d) Dış duvar üzerindeki güvenlik yolu ve nöbetçi kulübeleri, e) Yüksek dış surlar, f) 1970’li yıllara kadar güneydeki bu surların dibine dalgalar vuruyordu. (Günümüzde buradan yol geçirildiği için artık “dışarıdaki deli dalgalar gelip duvarları yalamıyor”). (Kaynak: Sinop Valiliği).

Foto 8. Tarihi Sinop Cezaevi günümüzde turizme açılmıştır. Ziyaretçiler burada kendilerini mahkûmların yerine koyarak fotoğraf çektirmekte ve hapisane hayatını anlamaya çalışmaktadırlar (a, b ve c). Cezaevi serbest olarak ya da rehberler eşliğinde gezilebilmektedir. Bu rehberlerden biri de bir dönem cezaevinde gardiyanlık yapmış olan “Pala” lakaplı Akif Şahin'dir (d) (Kaynak: Anonim). Sinop Cezaevi mahkûmların yaptığı el sanatları ile de ünlüydü. Bunlardan biri de boncuk işlemeciliği (e ve f). Tarihi Sinop Kalesi Cezaevi günümüzde sinema ve dizi film mekânı olarak da büyük ilgi çekmektedir. Burada çekilen filmler Sinop'a ve Tarihi Cezaevine ilgiyi arttırdığı kadar, film çekimlerini izlemeye gelenler de turizm açısından kentte önemli bir canlılık oluşturmaktadırlar (g) (Kaynak: Anonim).

KONFERANS

Türkiye’de Terörün Nedenleri

Bülent ORAKOĞLU

Bu şiddet sarmalı bu terör sarmalı öyle bir zamanda ortaya çıkıyor ki; Türkiye Ortadoğu’ da, bölgesinde, kendi içerisinde birbiriyle çatışan veya çeşitli siyasi mülahazalarla birbiriyle uğraşırken dünyada ve bölgedeki olayları kaçırarak bir güç haline geliyor. Şimdi şunu çok ciddi olarak kendi içinizde kendi ailenizde sorunlar varsa sizin dışarı faydalı olmanız mümkün değildir. Türkiye böyle bir ortam içerisine sokuluyor. Şimdi benim burada yapacağım eleştiriler var. Bakın şunu söylüyorum biz ordu milletiz. Biz ordumuza bağlıyız. Biz ordumuzu “Peygamber ocağı” olarak biliriz. Böyle yetiştik. Şuandaki insanlarımızda bunu böyle düşünüyor. Ama şunu da unutmayalım ki her kurum içerisinde hata yapan insanlar vardır. Bu hata yapan insanların ortaya çıkarılması ve deşifre edilmeleri o kurumları daha güçlü hale getirir. Şimdi ben şuradan başlayacağım.

Türkiye’de şuanda 32 tane ülkenin psikolojik hareketleri vardır. Şimdi bu psikolojik hareketlerin çok basiti de vardır. Türk milletinin kültürüne, inançlarına, dinine milli manevi değerlerini yıpratmak amacıyla ortaya konmuş birtakım psikolojik hareketler de vardır. Bunun ötesinde Türkiye’de kurumları birbirine düşüren, yine bunun ötesinde toplumda kamplaşmalar yaratan, Türkiye’deki insanları çeşitli şekilde etnik ayrışmalara tabi tutan birtakım propagatif siyasi cinayetler ve eylemler de vardır. Bunlar da bir türlü psikolojik harptir. Bu bakımdan Türkiye maalesef bu yabancı ülkelerin psikolojik hareketlerini, psikolojik harp metotlarına karşı çok ciddi olarak kendini savunamamıştır. Bu MİT’in en üst düzeyinde çalışmış halen görevde bulunan yetkililer ifade etmektedir.

Şimdi bakın değerli arkadaşlarım darbeler vardır. Dört darbe olmuştur. Oldu ülkemizde. Bu dört darbe öncesinde ülkemizde maalesef çok çeşitli propagatif olaylar, siyasi cinayetler, toplumu geren inanılmaz olaylar meydana geldi. Bu darbeler sonrasında birçok haksız hukuksuz işlemler yapıldı. İnsanlar hapselere atıldı. Anayasal ortamlar yok edildi. Tabi darbelerin arka planları yine araştırılmadı. Ama şu akademisyenler tarafından ifade edildi. Her darbe en azından bu ülkeyi

50 yıl geri götürdü. Eğer bu ülkede darbeler olmasaydı Türkiye şuanda çok ciddi bölgesel bir güçtü. Ve Türkiye’de yaşayan insanların büyük kısmı refah, çok mutlu, sosyal hayatı çok daha üst seviyede insanlar olacaktı. Ama birtakım çevreler Türkiye’nin bulunduğu coğrafi konum itibarıyla Türkiye’nin bulunduğu efendime söyleyeyim bugün çok ciddi anlamda Türkiye’de birtakım projeler ortaya koydular. Bu projeleri uygulamaya başladılar.

Şimdi ben birçok ilde terör konusunda veya terörün arka planı konusunda insanları aydınlatmaya çalışıyorum. Bizim konuşmalarımızdan sakın kimse «ya Türkiye’de birçok ‘ilke psikolojik hareket yapıyor, acaba bizim sonumuz ne olacak” gibi bir düşünceye böyle bir ümitsizliği kapılmasın. Böyle bir şey önermek istemiyoruz. Ama bizim burada anlatmak istediğimiz şudur: Bugün 30 yıldır bitirilemeyen bir PKK terörü varsa bunun arkasında ne vardır? Aslında PKK terörünün arkasında ne olduğunu Abdullah Öcalan’ın yakalanma süreci içerisinde anladık. Bir kere PKK terörünün arkasında yabancı ülkeler vardır. PKK terörüne çok ciddi anlamda lojistik ve maddi destek sağlanmaktadır. Bir taraftan bizimle bütün bu ülkelerin istihbari, ekonomik, siyasi en üst düzeyde anlaşmaları vardır. Tabi bunlar bizim birlikte yabancı bir ülke saldırdığı zaman bunlarla birlikte savaşağımız sözünü verdiğimiz ülkelerdir. Ama ne yazık ki dünyanın bu yeni küresel iç tehditleri dış tehditleri bağlamında terör birtakım ülkeler tarafından istikrarsızlaştırılmak istenen hedef alınan ülkelere karşı bir maşa bir şemsiye olarak kullanılmaktadır.

Ülkeler normal diplomatik ve gizli yollarda hizaya getirilemiyorsa ki Türkiye böyle görülmektedir. O ülkede devamlı terör, kargaşa, kaos ve istikrarsızlık ortamları yaratılarak ülke devamlı birbiriyle kavga eden, uğraşan bir ülke haline getirilip bölgesinde ve dünyasında etkili olması önlenmeye çalışılmaktadır. Bu çok hain bir projedir değerli arkadaşlar. Burada ben en son yazmış olduğum “İhanet Çemberi” isimli kitabımda şimdi tüm bunları deşifre etme gayreti gerisindeyiz. Şimdi bakın benim ilk kitabım “Deşifre” yi bunun için yazdım: Biliyorsunuz Türkiye 28 Şubat sürecinden şu güne kadar çok ciddi bir siyasi buhran yaşamaktadır. Türkiye’de seçilmiş iktidarlar maalesef anti-demokratik bir şekilde kendisine vatanperver, milliyetçi sıfatı veren bu ülkenin çeşitli milli manevi değerlerini kullanan birtakım insanlar tarafından bu değerler kullanılarak millet iradesi yok edilmek istenmektedir. Şimdi bu tabii kendiliğinden oluşmuş bir şey değildir. 28 Şubat sürecini iyi okuyamadığınız zaman 28 Şubat süreciyle ilgili ciddi birtakım bilgiler koymadığımız zaman bütün olaylarla karşılaşmak durumunda kalırız.

28 Şubat sürecinde değerli arkadaşlar, ne olmuştu bakın. Şimdi hatırlayalım. 28 Şubat sürecinde ben emniyet istihbarat daire başkanıydım. Emniyet genel mü-

dürlüğü istihbarat daire başkanlığı o buhranlı dönemler içerisinde inanılmaz birtakım istihbaratlar ve bilgiler elde etmiştir. Biraz önce söyledim biz silahlı kuvvetlerine ulusal kimliğine saygılıyız ama bu Türk silahlı kuvvetler içerisine sızmaya çalışan yabancı unsurlar veya birtakım kişiler PKK terör örgütünün bazı unsurlarıyla görüşme yapıyorlardı. Bu dediğim tarih 1997 yılı içerisindeydi. Ben 97'nin 12 Mart'ında göreve başladım. O dönem çok ciddi anlamda siyasi iktidarla Türk Silahlı Kuvvetlerini karşı karşıya getirilmiştir. Psikolojik hareketler neticesinde. İnanılmaz şekilde manşetler atılıyordu. Ve 28 Şubat sürecinde tanklar toplar tüfekler kullanılmadı. 28 Şubat sürecinde birtakım medya kullanıldı. Zaten geçmiş ihtilallere baktığınız zaman birtakım medya gruplarının çok ciddi anlamda görev aldıklarını görürsünüz. Bu medya millete rağmen milleti aydınlatma yalanları gayreti içerisinde Türkiye'de darbecilerle bir arada olmuştur. Ve maalesef bunlar yargılanmadığı için hukuk önüne çıkarılmadığı için bu süreçler içerisinde olmaktan iftihar ettiğini ulusal gazetelerin bazı yayın yönetmenleri gazete köşelerinde bunu iftiharla belirtmektedir. Bunlar yüz karalıdır yani bir ülkeyi 50 yıl geriye götüreceksiniz 28 Şubat sürecinde.

Siz bu ülkede PKK terör örgütünü gençlerimizin canını alan binlerce insanı yasa boğan bir örgütle görüşeceksiniz. Ve bunun arkasında medya gücünüzü de kullanacaksınız ve size hiçbir şey yapılmayacak. Böyle bir şey olamaz değerli arkadaşlar. Türkiye bütün ihtilallerle yüzleşmek zorundadır. Türkiye'nin ciddi, kararlı siyasi idarecilere ihtiyacı vardır. Türkiye'de eğer bu cuntacılar hesap sorulmazsa Türkiye'de bu şiddet sarmalı, devam eder. Bunu böyle bilirsiniz.

Bakın 28 Şubat sürecinde emniyet istihbarat daire başkanlığı olarak biz ordu içerisinde bir cunta grubunu tespit ettik. Bunlar PKK'nın Avrupa sorumlusuyla görüştüler. Bugün bir medyacı bir gazeteci ya da herhangi biri terör örgütü lehinde bir propaganda yaparsa 5 yıla yargılanır. Peki şuanda o görevde bulunan birtakım cunta içinde görevli askerlerin PKK'nın üst düzey Avrupa sorumlularıyla görüşmesi ve emniyet istihbarat daire başkanlığını o süreç içerisinde tespit ederek bunu normal hiyerarşik makamlarla paylaştı. Cumhurbaşkanlarına kadar bildirilmedi. O dönemde suç sayılmıştı. Birileri bizim üzerimizden hesap yapmak istemişti. Birileri bizden o dönem hesap sormak istemişti. Birileri darağaçları hazırlanmıştı. Çeşitli psikolojik hareketlerle medya yönlendirilerek bizlerle ilgili Türk milletinin yanlış fikirler edinmeleri istenmiştir. Ama bakın şunu samimiyetle söyleyeyim ki, o yargılandığım darbe döneminde 3 ilde başmüfettişlik yaptım. Sırf bu ilişkiyi tespit ettik diye o dönemin yasadışı cuntası tarafından askeri cezaevine atıldık. 56 gün orada kaldık. Ama bu bizi kesinlikle yıldırmamıştır. Türkiye'yi idare edenlerin Türkiye'de millete gönül borçları vardır. Türkiye'de insanların

oylarını alan siyasi partilerin bu insanlara minnet borçları vardır. Türk milletini yok sayan milletin iradesini yok sayan, darbeci, cuntacı ve bunların bir ayakları dışarıda olanlara karşı muhakkak ki kesin ve net tavır koymaları gerekir.

Şimdi 28 Şubat süreci içerisinde biz suçlandık. Biz bunları kendimizi övmek için söylemiyoruz. Benim çocuklarım emniyetçi, benim kardeşlerim asker, hem polis asker biz böyle bir aileden geliyoruz. Anadolu içerisinde yetiştik ve oradan geliyoruz. Şunu söylemeye çalışıyorum değerli arkadaşlarım: Türkiye'de çok ciddi olaylar oluyor. Evet, vatandaşlarımız burada ne yapacak? Önce bu ülkeyi idare edenler görevini yapacak. Şimdi 28 Şubat sürecinde olaylar oldu. Biz hukuk önünde aklандık. Ve şuanda yüce Türk milletinin karşısında il il geziyorum. Şuanda Türkiye'de olan olayların perde akasını terörü kimlerin kullandığını anlatıyoruz. Burada Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal kurumlarının birbiriyle barış içerisinde aynı amaç ve stratejiyle çalışmalarını gerektiğini ifade ediyorum.

Peki bu cuntacılar, darbeyi yapanlar nerede? Mesela o dönemin birçok komutanı vardı. Biz kitaplarımızda yazdık. Biz bu kitapları şan olsun şöhret olsun diye yazmadık. Bunların hepsi bu hayatın içerisinde. Yaşanmış ve yaşanacak olaylara bakın. Ben kitabın birinde şunu söyledim. Türkiye darbecileri hukuk önüne çıkarmazsa bu general olur, vali olur, emniyet müdürü olur kim olursa olsun, hukuk önünde herkes eşittir. Hukuk önünde kimsenin bir ayrıcalığı yoktur. Eğer bugün birileri Türkiye'de aklına esiyor darbe yapmak istiyorsa onu önleyecek güçler vardır onu da söyleyeyim. Onun için hiç kimse saçma sapan iddialarla ortaya çıkmasın. Efendim siyasi iktidar falan ülkeyle çok samimi veya emperyalistlerin emrine girmiş, bakın değerli arkadaşlar bunlar yabancı ülkelerin bizde uyguladıkları psikolojik hareketlardır.

Şimdi bunu burada özellikle belirtmek gerekir ki 28 Şubat sürecinde gerçekler tam kavranmamıştır. Yani 28 Şubat sürecinde bu ülkede bir darbe yapılmak istenmiştir. Ama darbe şundan dolayı olmamıştır. Emniyet istihbarat daire başkanlığı Türkiye'yi darbe şartlarına getirecek Batı çalışma grubunu tespit etmiştir. Bunun Türk silahlı kuvvetleri içerisinde Türkiye'yi yani üst düzey komutanlar arasında cuntacı gruba karşı çıkanlar olmuştur. Yani Türk silahlı kuvvetleri arasında birlik ve beraberlik olmamıştır. Ama 28 Şubat içerisinde darbenin yapılmamasından dolayı sıkıntılar günümüze kadar uzayıp gelmiştir. Bugün Türkiye çok ciddi bir takım gerilimler içerisinde. Bir tarafta %47 oy almış bir siyasi partiye yine ilticanın odağı haline geldiğinden dolayı dava açılmıştır.

Diğer taraftan bir Ergenekon operasyonu ki bunu ismi yeni Ergenekon operasyonudur. Böyle bir operasyon vardır. 301. maddeyle ilgili çeşitli spekülasyonlar

yapılmaktadır. Yine Türkiye’de çok kısa süre önce cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde işlenmiş bazı siyasi cinayetler ki bunların tetikçileri yakalanmıştır. Ama ne hikmetse her yakalanan tetikçinin ideolojisi Türkiye’yi daha çok kamplaşmalara bölmüştür. Laik, anti-laik, İslamcı, İslamcı olmayan Türk-Kürt gibi birçok ayrışmalar sağlanmaya çalışılmaktadır. Yani bir vatandaşımız bir konferansta dedi ki: müdür bey bu kadar şey yapılmış biz iyi ayakta durmuşuz dedi. Gerçekten de öyle. İçerden veya dışardan bu ülkeyi parçalamak bölmek isteyen mihraklara karşı eğer ayakta durabiliyorsa Türk milletinin hür iradesiyle Türk milletinin biraz önce saydığım devlete olan bağlılığıyla sağlamaktadır.

Şimdi değerli arkadaşlarım Türkiye bu darbe sürecine boşuna gelmedi. Biri-leri diyor ki «Türkiye’de halk seçemez kardeşim, seçmeyi bilmez.» Halk seçerse birtakım iktidarlar gelir. Biz bu iktidarlara bu ülkeyi tamamen bırakırsak giderler A ülkesiyle anlaşılır B ülkesiyle anlaşır. Değerli arkadaşlarım böyle bir demokrasi anlayışının olması mümkün değil. Ama şu çok önemlidir: bugün Türkiye’nin şartları çok ağırdır. Türkiye’nin geri dönüşü yoktur. İşte Ortadoğu’da, Irak’ta, Afganistan da yaşananlar, Bosna-Hersek’te yaşananlar. Bugün Ortadoğu’da Irak’ta en az 800-900 bin kişi öldürülmüştür. Bunun büyük bir kısmı kadın, çoluk çocuktur. Orda büyük bir mezalim, büyük bir şiddet yaşanılmaktadır. Biz burada emperyalist ülkeler derken kastettiklerimiz bellidir. Bugün Türkiye’de nasıl çok çeşitli fikirler, düşünceler varsa o ülkede de bunlar vardır. Diyelim ki ABD’yi ele aldığımız zaman ABD içerisinde Türkiye ye sıcak bakanlar vardır. Ama birde orda neocon dediğimiz siyonizmle alakalı buradaki cuntacılarla irtibatlı güçler vardır. Bunlar ABD başkanlarını da beğenmemektedirler. ABD’nin Türkiye’de ki politikalarını eleştirmektedirler.

Ama ne olursa olsun değerli arkadaşlar Türkiye saydığımız bütün bu kamplaşmalara ve kutuplaşmalara psikolojik hareketlerle ittirilmiştir. Şimdi bakın biraz önce söyledim 32 tane ülke bizim ülkemizde çeşitli şekillerde ajanlar temin edilerek, psikolojik hareketler düzenleyerek bir takım olaylar yapıyorsa, devletin güçleri ne yapıyor diye sorabilirsiniz. Şimdi burada görev MİT’e düşmektedir. Bunları önleyecek olan MİT içindeki İKK dediğimiz birimdir. Ama nedense bu birim devre başkanlığı seviyesinde kalmıştır. Bu birim çok ciddi anlamda takviye edilmeli, bunu MİT’in geçmiş dönemdeki müsteşarları da söylemiştir. Bu birim güçlendirilmelidir.

Dünyada siyonizmin derin, ABD’nin derin, İngiltere’nin derin 4-5 milyon ajanından bahsedilmektedir. Türkiye çok ciddi anlamda hedef alınmış bir ülke olduğuna göre Türkiye’de bir tane mi ajan var? Türkiye’de bugüne kadar bir tek mi ajan var? Türkiye’de bugüne kadar bir tek MİT içinde Savaşman soy adlı bir albay yakalanmıştır. MİT’in kendisi yakalamıştır. Bu Kıbrıs hareketi sırasında

İngilizlere ve ABD'lilere Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili planlarını verirken bu şahıs MİT tarafından yakalanmıştır. Bunun dışında Türkiye'de, Türkiye Cumhuriyeti kurumlarının içerisine sızmış hiçbir ajan ya da casus yakalanmamıştır. Bu işte Türkiye'nin en büyük zaafıdır. Çok süratli bir şekilde Türkiye kendi kırmızı çizgilerini çizmek zorundadır.

Bizim burada yaptığımız eleştiriler kesinlikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumlarının kendileri için değildir. Bu kurumlar içerisine sızmış yabancı ülke ajanlarıyla ilgilidir. Bu bakımdan Türkiye bunları bulup çıkarmak zorundadır. Bakın secimler öncesinde 27 Nisan Muhtırasını yaşadık. Burada hepimizi üzen Hz. Peygamberimizin kutlu doğum haftasını irtica tehdidi gibi muhtıra sunulmuştur. Ben son kitabımda bunu açıkça yazdım. Yani Türkiye'de ordu içerisine sızmış hangi kafalar Hz. Peygamberimizin kutlu doğum haftasını irtica tehdidi olarak görmektedir. İrtica tehdidi nedir değerli arkadaşlar? Bugün 28 Şubat'ın o cuntacı zihniyeti terörle PKK terörüyle irtica terörünü bir araya koymuştur. Aynen böyle yazılıdır. Bu da milli güvenlik siyaset terbiyesi dediğimiz Türkiye'nin iç ve dış tehditleriyle ilgili kitapta açıkça belirtilmiştir. Ben uzun yıllar Türkiye'de istihbarat görevlerinde bulundum. En son emniyet istihbarat daire başkanlığında bulundum. 12 üst düzey il emniyet müdürlüğü yaptım. Burada söylüyorum bir çok general tehdidi var diyor. Türkiye'de irtica tehdidi filan yoktur. Türkiye'ye dışarıdan dayatılan bir haçlı tehdidi vardır. Türkiye'nin kesinlikle bakın irtica tehdidini otaya koyanlar Dunun ne olduğunu da ortaya koymalıdır. Türkiye'de böyle bir tehdit olsaydı bunu kesinlikle burada söylerdim. Devletin en üst istihbarat makamlarında bulundum. Bu Türkiye'nin içini kaşımaya yönelik birtakım olaylardır, özellikle yaratılmaktadırlar.

Türk milletinin yani irtica derken 28 Şubat süreci içerisinde zil çalıp tef çalıp camilerde birtakım aczimendi grupları ki bunlar propokatif gruplardır. O dönemin getirdiği Fadime Şahin'ler Ali Kalkancı'lar bunların hepsi o dönemde Türkiye'deki insanları korkutmak amacıyla bu insanları getirdiler Kocatepe camisinde tef çaldırdılar. Böyle bir şey yok ki bizim inancımızda. Ali Kalkancı, Fadime Şahin, Sisi'ler bilmem ne. Baktığınız zaman bugün bunların hepsinin psikolojik hareket unsurları olduğu, Türk milletine irtica vardır dedirtmek için ortaya atıldığı çıktı. Ve ne acıdır ki bakın o dönem MGK içinde TİB başkanlığı var. Bunun açılımı toplumsal ilişkiler başkanlığıdır. Bunun görevi kesinlikle Türkiye'ye yönelik bu tür psikolojik askıları bertaraf etmektedir. Ama bu TİB başkanlığı 28 Şubat sürecinde ne yaptı? 32 tane ülke Türk milletine psikolojik hareket uygularken bu grupta geldi Türk milletine psikolojik hareket uyguladı. Niçin? Çünkü Ali Kalkancı'lar filan irtica var diye. AK Parti döneminde MGK'da

yapılan değişikliklerle bunlar kaldırıldı ve bununla ilgili bir sürü gürültü ko-ptu. Efendim Türkiye zayıflatılıyor dendi.

Değerli arkadaşlarım biz zaten Türk milleti olarak hücumlara maruz kalmışız. Televizyonları satın alıyor, medyayı satın alıyor her yeri satın alıyor. Türk insanını, milli manevi kültürel her türlü değerlerinden uzaklaştırmak için yoğun propaganda yaparken, bir de bunları önlemekle görevli birim bize psikolojik hareket uygulamaktadır.

28 Şubat tamamen psikolojik bir medya hareketidir. Şimdi 28 Şubat sürecinde görev almış ve bugün iktidarla, köşesinde ben 28 şubatı savunuyorum diyen birtakım ulusal gazetelerinin genel yayın yönetmenleri hukuk önüne adalet önüne darbe yaptıkları için çıkarılmadığından dolayı onlar tabi bu şeyi savunur. Halende savunur. 28 Şubat bitmez. Eğer siz 28 Şubat'ın geçmişteki ihtilalleri sormazsanız bunların sonu gelmez. Bakın nasıl devam eder? AK Parti biliyorsunuz 2002 yılındaki seçimlerde iktidar olduktan sonra her şey güllük gülistanlık gibi görüldü. O işte çok ciddi canlar yakan çok profesyonel yaşayan PKK yok gibiydi. PKK terör Örgütü herkes bitti diyor. Bugünde söyleniyor herkes bitti diyor. Peki ne oldu 2003-2004 yıllarında birtakım generallerin bu ülkede darbe yapmak istedikleri ortaya çıktı. Şimdi Özden Örnek Paşa dönemin deniz kuvvetleri komutanı. Hatırlarsanız bir dergi çıktı. Bunlarla ilgili bir şeyler yazdı. Nokta dergisi basıldı. Bu yazıları yazan kişi cezaevine atıldı. Özden Örnek paşa deniz kuvvetleri komutanı bunları ben yazmadım, bana ait değildir dedi. Ama son aylarda çıktı ki bu yazılar maalesef Özden Örnek Paşa ya ait çıktı. Peki, şimdi burada ne yapılacak değerli arkadaşlar. Ne yapılması gerekiyor? Yapılacak şey basittir değerli arkadaşlar. Çünkü bu komutanlar birtakım medya unsurlarıyla darbe yapmak için bir araya gelmişlerdir. Oturmuşlar bu ülkeyi darbe şartlarına nasıl getirelim diye konuşmuşlar. Öyle anarşik terör olayları olsun ki millet darbe olsun istesin. Darbe meşru hale gelsin.

Bunların hepsini ben söylemiyorum. Not defterinde yazıyor. Böyle bir şey olabilir mi? Yani bu kadar Türkiye'yi 50 yıl geri götüren bir olayın olmasına nasıl göz yumulabilir değerli arkadaşlar. Peki darbe niçin yapacaksınız? Sebebi ne? Orda bir şey diyor. Bir şey kuralım, bunun için kimden yardım istiyor? Medyanın üst düzey bir patronundan. Bunun için kimden yardım istiyor? Şu anda kanal satan bir arkadaştan. Bunlarla buluşuyorlar. Oyun belli. Bakın şunu söylüyorum: Türkiye'nin bu tür süreçlerden kurtulması çok mümkündür. Bu çok sağlam siyasi irdelerle olacaktır. Yalnız siyasi irade yetmez.

Milletin iradesini de buraya koymanız gerekir. Çünkü bugün Türkiye'de bir Ergenekon operasyonu var. Bu Ergenekon ismini ne polis vermiştir ne de savcılık

vermiştir. Ergenekon bu bildiğimiz. Derin Nato, derin Pentagon, Derin CIA'nın örgütlenmesidir. Birazdan anlatacağım bunu. Bunlar ona karşı sözde Türkiye bağımsız olsun milli olsun biz vatanperveriz diye ortaya çıkmışlardır. Ama maalesef bunların da çok ciddi birtakım güçlerle ilişkili olduğu yine PKK terör örgütüyle Hizbullahla ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Şimdi bu olay Türkiye'nin şansıydı. Buradan söylüyorum bakın birileri çok profesyonelce yine birtakım senaryolar ortaya koydular.

Bir tarafta Ergenekon operasyonu yapılıyor. İşte hikmetse Ergenekon operasyonunda bazı kesimler bu operasyonu küçümsüyor. Ya efendim bu Ergenekon operasyonu nedir. Yani ben Ergenekon operasyonun arka perdesinin ne olduğunu biliyorum ama biliyorsunuz yayın yasağı var. Onun için genel geçiyorum. Çünkü bu bakın bir olay ne kadar gizli soruşturulursa o kadar derinlere inilebilir. Bir olay ne kadar medyaya sızdırılırsa o derece orda kalır. Şimdi birileri bunu sızdırıyor. Birileri alınan ifadeleri isimleri şunları bunları sızdırıyor. Ya şimdi karşımızda gaddar bir devlet mi var? İnsanları ezmek isteyen bir hakimiyet mi var? Veyahut da adliye hükümetin mi emrinde? Adli kurumlar? Deniyor ki AK Parti hükümeti bunu yaptırıyor. Bunu söylerken yargıyı yıpratmanın kimse farkında değil. Türkiye'de Türk adliyesi bağımsızdır. Hiçbir siyasi yetkili ne bir cumhuriyet savcısına ne de bir hakime şunu şöyle yapın diyemez. Cumhuriyet savcısı olayı inceler, hakime götürür. Hakim orda bir suç varsa tevkif eder. Şimdi iyiye niyetli mi kötü niyetini anlayamadım ama yeni gazeteler çıktı. Çeşitli iddialar. Türk milletinin kafası karışmış. Bir taraf diyor ki Ergenekon yoktur. Bir taraf da diyor ki vardır. Ya bırakın iddianame çıksın. Birileri biz hukukun dışına çıkarız diyor. Bunlar bir dönem Türkiye'de çok üst düzeyde bulunmuş, kuvvet komutanlığı yapmış insanların yanında söylüyor. Hiç kimse hukuk dışına çıkamaz, bende buradan söylüyorum. Birileri hukuk dışına çıkarız diyor ve sizi hukuk dışına ittiriyor. Bunların mecrasında bunların sahasında oynamayacaksınız bırakalım.

Ergenekon savcılarını görevini yaptı. Çünkü bu Türkiye cumhuriyetinin çok önemli olayıdır. Eğer biz bu ülkede terör sarmalının şiddet sarmalının devam etmemesini istiyorsak o zaman hepsini yıpratmalıyız. Böyle bir şey yok değerli arkadaşlar. Bakın 28 Şubat içerisinde en önemli kurum MGK'ydı. Sanki 28 Şubat bir anayasal kurum olan MGK'yla kurtarılmaya çalışılmış gibiydi. Çünkü biraz önce söyledim biz emniyet istihbaratı olarak bir albayın bir heyetle PKK'nın üst düzey yetkilileriyle görüşmeye gittiğini tespit ettik. Ve ben o kitapta sordum. Şimdi de soruyorum, her gittiğim yerde soruyorum. Bu albaya bu görevi kim vermiştir? Bu Tim başkanına veya bu görevi ona verenlerin böyle bir yetkisi yoktur.

Türkiye Cumhuriyeti bir büyük devlettir. Türkiye Cumhuriyetinde hiç kimse

Türkiye’de on binlerce can almış, Türkiye’yi yıllarca geriye götürmeyi amaçlamış bir örgütle görüşme yapamaz. Bunu söylüyorum bunu yapanlar bu ülkeye ihanet içerisindedir. Size şöyle bir anekdotumu aktarayım. Ben, biliyorsunuz Refah-Yol hükümeti döneminde, o bahsettiğim olaylar 8 Şubat sürecinde işte tam meydana gelmeden önce ABD’ye görevli olarak gönderilmiştim, Gittiğimden 10 gün sonra bu olaylar meydana patladı. O dönemin başbakanı, yani Refah-Yol hükümeti gitti. Mesut Yılmaz geldi. Atanmayla geldi biliyorsunuz. Orda benim için bir şey söyledi Mesut Yılmaz. Yani sanki ben kaçmışım gibi. Pazartesi bu olaylar oldu, ben Cuma günü eldim. Dedi ya ABD de kalacak ya da oraya iltica edecek. Bakın değerli arkadaşlar bu kadar ucuz değil. Biz geldik Cuma günü. Ben havaalanında dedim ki ben elimi kaldırdım bütün medya grubu karşıladı. Ben Türkiye Cumhuriyetini istihbarat başkanayım. Ben Türkiye’de ne olduğunu ana ne yapılmak istendiğini haber alıyordum. Ben gelir gelmez beni tutuklayacaklardı, ama biz geldik. Çünkü biz bir şey yapmadık ki. Türkiye Cumhuriyetine hizmet ettik. Biz bir şer şebekesini ortaya çıkardık. Geldik buraya, bizi tutuklayamazlar. Bir hafta sonra bizi askeri mahkemeye çağırdılar. İşte şuanda bizi askeri mahkemede bizi tevkif etme kararını veren hakimlerin bir kısmı daha sonra biz, beraat ettirdi.

Bunların Türk silahlı kuvvetlerinden ilişkisi de kesildi, bizi beraat ettirdikleri için. Bunlar sabittir bu söylediklerim. Askeri mahkemede şunu söyledim. Ben Türkiye Cumhuriyeti devletine hizmet ettim. Ben kesinlikle vatana ihanet etmedim. Ama size bu emri verenler ihanet içerisindedir. Bunu bir gün ortaya çıkaracağız dedim. Bunu aynen söyledim. Dedi ki oradaki bunu yazamayız dedi. Yazın dedim. Yazamadılar. Ama şuanda o savcı askeri savcı yüzbaşı, binbaşı ini iki kişi biri ordudan atıldı. Diğeri de denizciydi karacı yapıldı. Bunlar bunun hepsini söyledi. Söylüyorlar da. Bunu şunun için söylüyorum. Biz o dönemde böyle bir ilişkiyi deşifre ettik. O yıl içerisinde Abdullah Öcalan psikolojik bir hareket olarak Türkiye’ye teslim edildiği zaman, çıkarıldığı zaman 2 nolu DGM de tüm bunların hepsini anlattı.

Türkiye’nin sorunları çok büyük. Siz bir taraftan Türk milleti bu vatani bu milleti için ölüyor. Halen daha şehitlerimiz oluyor. Kahramanca çarpışan subaylarımız var, kahramanca polislerimiz var. Yabancı ülkelerin emrine girmiş olanları bulmak zorundayız. Bunları yargı önüne çıkarmak zorundayız. Darbe yapmak isteyenler hangi rütbede olursa olsun bu ister general olur isterse kim olursa olsun varsa böyle bir şey Türk yargısı bunları yargı önüne çıkarmak zorundayız. Bunlar medyada yazdığı gibi notlar Özden Örnek Paşa’ya aitse burada cumhuriyet savcılıkları bunları çağırmalıdır. Kimlerle görüştüğü ne tür hazırlıklar yapıldığı. Şimdi burada ortada bir şey var. Onun için bakın değerli arkadaşlar bunları çözmezsek

bunlar devam eder.

Şimdi Radikal Gazetesinden İsmet Berkan yazdı. Yedi tane darbe teşebbüsü. İki tane atlattık. Dördü gitti. Her aklımıza geldiğinde Türkiye bunlardan kurtulmalıdır. Peki Türkiye’de niçin darbe yapılmak isteniyor. Ne var şuanda? Bakın Türkiye çok kritik bir ortamda. Görüyorsunuz Türkiye de hedef. Eğer Türkiye bu bir takım ülkelerin dış politikalarına uyum hareket etmezse ki etmiyor şuanda. Bize deniyor ki gelin İran’a karşı ambargolar uygulayın. Bakın işin arkasında bu var değerli arkadaşlar. İran’a ambargo yapacaksınız. Neden yapacaksınız? İran’a karşı ambargoya Türkiye katılmadı. Belki de Türkiye dahil edinmek isteniyor. Bunun için Türkiye’yi idare edenler çok zor şartlar altında. Şimdi zaten insanlar gerilmiş vaziyette ama birileri...

Mesela sayın başbakan diyor ki: ya biz gerilimin tarafı olmayacağız. Sayın başbakan böyle iyi niyetli hareketler sergiliyor ama bir taraftan ciddi anlamda gerilim yaratılmaya çalışılıyor bu ülkede, ciddi anlamda. Şimdi bakın şunu söylüyorum değerli arkadaşlar.

Ben yargının hiçbir şeyine karışmam, ama Türkiye’de ciddi bir oy almış bir parti, AK Parti’nin kapatılması olayı gerçekleşirse bence Türkiye çok ciddi bir bunalım içerisine girer. Bakın bunu birtakım istihbarat bilgilerine dayanarak söylüyorum. Çünkü Türkiye’de hedef alınan olay Türkiye’nin birlik beraberliği ve bütünlüğüdür. Şimdi siz AK Parti’yi kapatırsanız başka partileri kapatırsanız başka partilerle ilgili çalışmalar var. Yani siyasete, demokrasiye, insan haklarına geçit yok bu ülkede. Türkiye’de siyasi partiler idare etmez. Türk milleti seçmez demek, seçmesini bilmez demek, bu millete yapılan en büyük şeydir. Yani güvensizliktir. Türk millet, nasıl devletine, ordusuna, Türkiye cumhuriyetinin kurumlarına güveniyorsa, bu uğurda şehit veriyorsa, Türkiye çok ciddi bir şekilde dikkate almak zorundadır.

Şimdi değerli arkadaşlarım bakın birtakım bilgiler var. Bazı medya mensupları yazıyor. Türkiye’nin birtakım yerlerine çok ciddi silahlar sevk ediliyor. Sevk edildiğini söylüyor bazı yazarlar. Biz de duyuyoruz. Türkiye’deki hedef PKK terörünün kurulmasında ana hedeflerinden birisi Türkiye’de bir iç savaş çıkarmaktır. Yani PKK’nın kuruluşundaki ana esas budur. PKK’ı kim kurmuştur dediğimiz zaman sayıyoruz bakın. Niye Türkiye hedef alınmış. Türkiye’de bir taraftan bu derin devletler konsosyunu tarafından PKK terörü kurulmuştur. Son kitabımda bunları açıkça yazdık değerli arkadaşlar. PKK terör örgütünü kurduranlar Türkiye’yi PKK’yla bir masaya oturtmak istemektedirler. Bunu Türkiye’yi idare edenlerin hepini biliyor. Ama bu bizim söylediklerimiz tabii ki diplomasi kuralları içerisinde halledilecek olaylar değilse de Türkiye yeni bu küresel tehditlere karşı

hem istihbaratını, hem askeri istihbaratını, bütün bu kurumların bunlara göre yeniden dizayn etmek zorundadır.

Bu benim söylediğimi, MİT müsteşarı çok geniş bir şekilde açıkladı. Türkiye dedi, tehlike altındadır. Türkiye'nin yeniden kurumlarının askeri, ekonomik, siyasi anlamda baştan iç ve dış tehditlere karşı örgütlenmesi gerekir dedi. Şimdi öyle bir sarmal ki, Apo'yu yakalama sürecinde Apo'nun arkasındaki bütün devletler ortaya çıktı. Hepsini tamamıyla. Ama çok var demek ki size ne kadar yakın olursa olsun, sizinle ne kadar iyi ilişkiler içinde olursa olsun, ne kadar birtakım anlaşmalar da yapılsa da bu devletler size terörü koz olarak kullanarak, sizi yok etmeye çalışıyorlar. Sizin politikalarınıza tesir etmeye çalışıyorlar. Sizin iç dinamiklerinize tesir etmeye çalışıyorlar. Siyasetinize müdahale etmeye çalışıyorlar. Şimdi bu bakımdan Türkiye'nin çok önemli, bir dış politikaya ihtiyacı var. Yani Türkiye bu ülkelerce eğer diplomasi yollarından anlaşılmıyor ise onların yoluyla cevap vermek durumundadır.

Türkiye bunu yapmak durumundadır. Bakın bunu buradan söylüyorum. Mesela derin bir devlet var, edebiyatı var. Aslında bu derin devlet psikolojik hareket adıdır. Nedir bu? Devleti yıpratmak amaçlı birtakım yabancı ülkeler tarafından ortaya atılmıştır. Şimdi biz buna, derin devlet nitelemesi diyelim. Derin devlet nitelemesi içerisinde zaten baktığımız zaman devletin kendisi bu şekilde hedef alınmıştır. Yani bugün her siyasi cinayetin arkasında her olayın arkasında insanlar açıkça ifade etmeseler de, bu derin devlet kavramının olgusu akla gelmektedir. Maalesef bizler de bu söylediğimizi Türk milletinin kafasına sokmuşlardır. Her olayda sanki güvenlik güçleri yokmuş gibi birtakım olaylar yaratılmaktadır. Türkiye bu süreçte tabii kendiliğinden gelememiştir.

Biliyorsunuz 28 Şubat sürecinde batı çalışma grubu herkesi fişleyen bir darbe grubuydu, biz o zaman dedik ki. Biz bu söylediklerimizi askeri mahkemede de söyledik. Bu batı çalışma grubunun meşrutiyeti nedir dedik. Dediler ki EMASYA'dır. EMASYA, Türk polis teşkilatında askerler arasında görev dağılımını içeren bir uygulamadır. Bu çok uzun yıllardan beri devam eder. Bir vali, diyelim ki Sam-sun valisi, toplumsal bir olay meydana geldiğinde bu jandarma ve güvenlik güçleriyle halledilmiyorsa, askerden yardım ister. Bu asker de geldiği zaman "*komutan kim olacaktır*" gibi şeyleri düzenleyen şeydir. Emaysa uzun yıllardan beri Türk polis teşkilatında vardır. 97 yılının darbe şartları içerisinde EMASYA içişleri bakanlığı ve ordu içerisindeki birtakım kişilerle bir şeyler yapılmıştır. Genelkurmay arasında anlaşma yapılmıştır. Protokol yapılmıştır. Bu protokole göre EMASYA kurulmuştur. Şuanda bakın tabii hatırlarsanız biz çabuk unutturuz Türk milleti olarak çabuk unutuyoruz. Birtakım radyolar gazeteler yazmışlardı. EMASYA bir-

likleri, şunda EMASYA Türkiye'deki herkesi fişliyor. Yani batı çalışma grubunun devamı, zaten biz sorduğumuz zaman bu batı çalışma grubunun dayanağı nedir demiştik. Dediler ki EMASYA'dır. Askeri mahkemeden ve Genelkurmay müşavirinden böyle bir yazı gelmiştir.

Şimdi değerli arkadaşlarım EMASYA'nın başlangıç tarihi Erbakan'ın işte D8'leri Avrupa birliğine karşı Müslüman birliğini kurmayla başlamıştır. Yani 97 yılı içerisinde de protokol yapılmıştır içişleri bakanlığıyla. Biz 97 yılında yargılandığımız sırada yapılan protokol bizim önümüze getirildi. 2002 yılında yapılan mülkü idare şurası var. Burada 105 tane vali, kaymakam jandarma komutanlığının üst düzey, cumhurbaşkanlığı, başbakanlık denetleme kurulu üyeleri var. Yani devletin özü var. Bunlar dediler ki EMASYA protokolü yani 28 Şubat sürecinde imzalanan bu protokol 16 maddeden 5442 il idaresi kanuna aykırıdır dediler. Kim söylüyor? Mülki idare şurasındaki... EMASYA, şu 5442 sayılı il idaresi kanuna göre ilin asayişinden valiler sorumludur, ama bu EMASYA protokolüne göre işlerse EMASYA komutanları, asker sorumludur. Yani bir darbe filan yapmaya da gerek yok. EMASYA komutanı şeyi çağırır istihbarat müdürünü çağırır. Başkanı da çağırır o protokole göre bilgi alabilir. Burada hükümeti emniyeti aramadım.

Burada istihbarat başkanı olduğum için AK Parti iktidara geldikten sonra bu protokolün bozulması konusunda yazı yazdım. Genelkurmaydan cevap geldi. Kesinlikle bu protokol Güney doğuda mücadelede kullanılıyor. Böyle bir art niyet amacı yok. Bunun bozulması şunda düşünülüyor denildi. Eğer o zaman deklare ettim medyada. AK Partililer böyle bir şey yazmadıklarını söylediler. Ama yazmışlardı ve geri gelmişti. Şimdi bir protokol bir kanunun üzerinde olabilir mi? Böyle bir protokol yapılmış, bu Türkiye Cumhuriyeti'nin idaresiyle ilgilidir. 5442 sayılı kanuna 17 yerden aykırı olduğu, mülki idare şurası da biran önce saydığım devlet görevlileri tarafından bildirilmiştir. Buna rağmen bu protokol devam ediyor. Halen daha devam ediyor. Yani bu süreçlere nasıl geldik. Şimdi emniyet istihbarat daire başkanlığının yani aslında Türkiye Cumhuriyeti'nde darbeleri önlemeyle ilgili bir birim yoktur. Onu da söyleyelim. Hiçbir kimse Türkiye Cumhuriyetinin askerlerinin darbe yatığını yapacağını, cuntacı gruplarla ilgili birtakım şeyler darbeleri önleyin diye bir mevzuat yoktur Türkiye'de. Onun için tabi emniyet istihbarat daire başkanlığı bu süre içerisinde ciddi bir takım çalışmalar yapmıştır. Bu gün emniyet darbeler konusunda çok ciddi deneyimler kazanmıştır. Bu geçmiş Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde bakın bu da acı bir şeydir. Hem cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde, Türkiye Cumhuriyetinde siyasi cinayetler olmuştur. Unutuyoruz tabi bunları. Son Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde çok ciddi propagatif eylemler olmuştur bu ülkede. Şimdi bunlar niye olmaktadır.

Bunlara bakmak lazım. Şimdi bu millet bir siyasi partiyi iktidara getirmiştir. Bu siyasi parti hata yapıyor ise cezasını millet verir. Ama söylemek istediğim siyasi partilerde şuanda hukukun aykırı kullanılmasını önlemek gerekir. Şimdi 2004 yılında, polis vazifesi salahat kanununun ek 7. maddesi var. Bunu Hasan Celal Güzel başbakanlık müsteşarı olduğu, rahmetli Özal döneminde özellikle polise bu yetki verilmiş. Ben bunu tatbik ettim o dönemde.

Biz bu batı çalışma grubunu cunta grupları ortaya çıkarırken bu maddeye göre çalıştık. Türkiye Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerindeki kurumların kişisel iradesiyle hiçbir sorunumuz yok. Ben bunu hep söyledim. Biz bunların içerisine sızmış kendi menfaatleri için ihtilal yapmaya çalışan cuntacı gruplardan bahsediyoruz. Şimdi polis vazife ve selahiyet kanununun ek 7. maddesindeki çok açık bir noktadır. Şimdi bu 2004 yılında, bu AK Parti iktidar olduğu dönemde bu yetkiler jandarmaya verildi.

Şimdi şöyle bir şeydir, biz kesinlikle bunları söylerken bu ülkedeki darbeci zihniyetlere yol açan mevzuatlardan bahsediyoruz. Şimdi bu 2004 yılında verilen yetkilerle bir takım art niyetli gruplar Türkiye Cumhuriyetin de darbe şartlarını yaratmaya çalışabilirler. Aslında anayasaya baktığımız zaman hocalarımızda bilir. Jandarmanın Türkiye Cumhuriyeti genelinde bir istihbarat alma yetkisi yoktur. Bu Türkiye Cumhuriyeti'nin genel güvenliğine yönelik dış tehditlere yönelik istihbaratı MİT alır.

Türkiye Cumhuriyetinin iç asayiş istihbaratıyla ilgili olayları emniyet alırken, bu son söylediğim ek 7. maddeyle ilgili olarak da polis teşkilatı bu darbe ve cuntacı gruplara karşı yol açılmıştır kanun maddesiyle. Şimdi bunlar ne olmuştur? Bunlar şimdi çok ciddi olarak asker içerisinde bu cuntacı gruplarla işbirliği içerisinde olanlar çok ciddi anlamda yasal olmayan dinlemeler de yapabilirler. Yani bu maddenin orduya verilmesiyle yani 2004 yılında çıkan madde Türkiye Cumhuriyeti'nin hiç hayrına olmamıştır. Biz o zamanda bunu dile getirdik.

Bunu çıkaran milletvekilleriyle de görüştük. Maalesef şimdi bu madde uygulanmakta, şimdi bunu söylemeye çalışıyorum. Bugün darbeler yapılırken siyasilerin hataları geçmiş dönemden başlayarak kullanılarak yapılmaktadır.

Bilhassa hukuk darbeleri ve darbe yapanlar Türkiye Cumhuriyetinde üst düzey mevkilere geliyorlar. Darbe yapamayan ve başarısız olanlar da infaz ediliyor. Yani böyle bir ilke olmaz. Bu bakımda Türkiye Cumhuriyetinde darbeye zemin hazırlayan hukuki mevzuat varsa ki var. Ben söylüyorum bunları. Bunların derhal ortadan kaldırılması gerekir. Yani burada eğer siz bunu belirli bir kademeye yere bildiriyorsanız onlar da bunu kabul etmiyorsa burada Türk milleti vardır. Türk milletine ne dersiniz. Türk milletine anlatırsınız. Çıkarsınız 340 milletveki-

linin hepsine, görev veririsiniz. Hepsi gider illerine ve bunları medya vasıtasıyla anlatır. Bu kesinlikle bir kurumu karşısına filan almak demek değildir. Bu Türk milletine ve Türk devletine yapılacak en büyük hizmettir.

28 Şubat süreci içerisinde Türkiye'nin 70 milyon doları buharlaşmıştır, uçmuştur. Bunlar hepimizin cebinden çıkmıştır. Bu 28 Şubat sürecinin bu ülkeye o kadar büyük zararları var ki anlatmakla bitmez. Yani 12 Eylül darbesini filan saymıyorum. Orda bir çok insan idam edilmiştir. Ama 28 Şubat sürecinde Türkiye'nin savunma refleksleri yok edilmek istenmiştir. Çünkü 28 Şubat sürecinde birtakım generaller gerekirse silah kullanırız gibi böyle psikolojik hareket olarak kullandıkları medyaya talimatlar verirken, diğer taraftan Ortadoğu'da atı alan Üsküdar'ı geçmiş, Türkiye bölgesel bir güç olma şansından dışarı itilmiştir. Eğer 28 Şubat filan olmasaydı Türkiye şuan bölgesel bir güçtü. Bu darbeler olmasaydı hepimizin yıllık geliri 30 bin doların üstündeydi.

Darbelerle karşı çıkmak bu ülkeyi seven bu ülkede yaşayacak olan cinayetler olmasın kaos olmasın diyen herkesin görevidir. Bu ülkeyi seven herkesin görevidir. Bunların hukuk önüne çıkarmak yine üst düzey karar verici mekanizmaların görevidir, çıkarmıyorum diye bir şey yoktur. Çünkü birtakım güçler Türkiye'yi darbe ortamına getirecek olayları tezgahlamaktadırlar. Türkiye bu kısır döngüyü yaşamaktadır. Daha geçen günlere kadar hepimiz Türkiye'de darbe olmaz diyorduk. Olamaz dediğimiz anda, 2003-2004 yıllarındaki darbe teşebbüsleri olmuştur. Bu coğrafyayı biz 700-800 yıl idare ettik. Bin yıldır bu bölgede varız. Hatırlıyor musunuz, bundan 10 yıl önce şöyle bir psikolojik hareket yapıldı. Kardeşim biz rahat huzur içinde yaşıyoruz. Ortadoğu'dan bize ne gibi birtakım söylentiler dile getiriliyordu. Bunlar Türkiye'yi Ortadoğu politikalarından tamamen dışarı attırtmak için yapılan psikolojik hareketlerdir.

Türkiye Ortadoğu'da kendi bölgesinde var olmak zorundadır. Bununla ilgili ciddi politikalar uygulamak zorundadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi çizgilerini burada uygulayamayız. İrtica vardır demek, yabancı ülkelerin kırmızı çizgilerini bu şekilde uygulamak demektir. Onun için değerli arkadaşlar bir zamanlar Türkiye Cumhuriyetinin üst düzey karar verici mekanizmalarından biri diyor ki, Kerkük'te şöyle olursa bu kırmızı çizgidir. Savaş sebebidir. Şuanda onun on misli bir şey oldu, savaş filan olmadı. Türkiye Cumhuriyetinin kırmızı çizgileri bu değil. Yabancı ülkelerin bize icat ettiği çizgilerdir. Bir de bakın değerli arkadaşlarım Bir de bakın değerli arkadaşlarım bu tür konuşmalar yapmaktan Türkiye Cumhuriyeti hep sıkıntı yaşamıştır. Türkiye Cumhuriyetinde bu ülkeyi sevenler, bu ülkede yaşayacağım diyenler, milletin değerlerini savunanlar, emperyalist ülkelerin birtakım oyunlarına Türkiye Cumhuriyetini uyarmaya çalışanlar, silahlı kuv-

vetler içerisinde olsun, diğer kurumlarda olsun ciddi anlamda çeşitli faili meçhul cinayetlerle öldürülmüştür. Ve kaza süsü verilerek ortadan kaldırılmıştır. Bugün baktığınız zaman birçok cinayetin arkasında bu vardır. Bu bakımda Türkiye Cumhuriyeti en azından şuan da yine PKK terör örgütünün sarmalı içerisinde.

Bugün yine işte TSK Kuzey Irak'a yapmış olduğu sınır ötesi operasyonlar var. Bu operasyonlar çok faydalıdır. Çünkü her yaz aylarında her bahar aylarında PKK buralardan sızarak hepimizin bildiği gibi önce turistik bölgelere sonra askeri karakollara, güvenlik güçlerine saldırılar düzenlemekte maalesef çok sayıda zayıf verilmektedir. Bu faydalı bir operasyondur. Ama bu operasyonla bu örgütün biteceğini düşünmek yanlıştır. İşte ben size çıkarıyorum, 30'un üzerinde Kuzey Irak'a yapılan operasyon vardır. Her seferinde medya Türk insanına moral vermek için bu PKK terör örgütü bitti demektedir. PKK terör örgütünü kurduranlar bu terör örgütünün kendileriyle Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki hesapları bitmediği sürece bu terör örgütünü bitirmezler.

Şöyle de bir tehlike vardır. Bugün ha Türkler ha Kürtler, bu emperyalist ülkelerin ciddi anlamda hedefidir. Biz yıllarca Türk, Kürt, Laz, Çerkez kardeşçe yaşadık. Yanımızdaki arkadaşımızın Kürt mü olduğunu düşünmeden yaşadık. Bu ayırım nerden çıktı şimdi. Bunlar yapılan psikolojik hareketle bu hale getirildi. Bunlar Türkiye Cumhuriyetinde yapılmak istenen ayrışma hareketidir. Ancak ne olursa olsun Türkiye Cumhuriyeti PKK konusunda bitirici, karar verici adımlar atmak zorundadır. ABD'nin, 36 yıl önce CIA'nın yazdığı bir rapor var. Ben şimdi burada dedim ki son kitabımda, bu PKK derin devletler konsorsiyumu tarafından kurulmuştur. Şimdi bunu söylerken kafadan atmıyorum. Göreceksiniz ki 5 yıl sonra nasıl biz PKK ile irtibat içinde olanları tespit ettik, Apo'nun yakalanmasından sonra bu gerçek nasıl ortaya çıkmışsa yine ortaya çıkacaktır.

ABD'de Avrupa'da bir bilgi edinme yasası var. Bizde de var ama uygulanmıyor. Bu devletler çok stratejik birtakım bilgileri 5 sene sonra 20 sene sonra kamuoyuna açıklıyorlar. Bundan 36 yıl önce derin pentagonun bastıracağı bir rapor var. Türkiye, İran, Irak ve Suriye'deki ayrılıkçı Kürt hareketleri, burada, İran'da PKK nasıl kurulmuş. Suriye'de nasıl kurulmuş, Türkiye'de nasıl kurulmuş, Irak'ta nasıl kurulmuş bunları anlatıyor. Ama burada Türkiye'de kuruluşu ve gelişimi başlıklı 3 sayfa yazı sansürlenerek yani karartılarak veriliyor. Neden çekiniyorsunuz peki. Türkiye'de PKK terör örgütünü kimin kurduğunu var da ondan. Bu çok açık ve net belli. Bundan sonra orada bir şey daha var. Yani onu karartmamışlar. Bu dört ülkede, birleşik bir Kürdistan, sözde Kürdistan'ın kurulması için şiddet hareketleri önce denenmelidir. Şiddet hareketleri nedir. PKK hareketine şiddet hareketleri denmelidir. Ama şiddet hareketiyle sözde bir Kürdistan'ın kurulması mümkün

değildir. Böyle söyleniyor. Bu rapor 26 yıl önce veya 30 yıl önce yazılmış bir rapordur. Bunun için önce PKK ile ayrılıkçı zihniyet birden devreye sokulmalıdır. Bu sözde Kürdistan devletinin kurulması içindir.

Şimdi baktığımız zaman deniyor ki PKK'nın üst düzey yöneticileri bertaraf ediliyor. Şimdi baktığımız zaman, TSK, hükümet, güvenlik güçleri canla başla bu terör örgütünü bitirmeye çalışıyor. Ama biz arka planda derinlerde onları ve Türkiye üzerinde yapılan hesapları bilmek durumundayız. Bugün Apo Türkiye'ye teslim edilirken o dönemde hepimiz çok büyük zafer sarhoşluğu yaşadık. Türkiye Cumhuriyeti iç siyaseti dizayn edildi. Apo'yu yakalayan partiyi ödüllendirdik. Getirdik iktidar yaptık. Ama Apo, Türkiye Cumhuriyetine öyle bir psikolojik hareketla teslim edildi ki bağımsız Türkiye Cumhuriyeti yargısı Öcalan'la ilgili idam kararı verdiği halde Apo Türkiye Cumhuriyeti'ne teslim edilirken yapılan birtakım anlaşmalarla Apo idam edilmeyecek maddesi konulduğu için Öcalan'ı idam edemedik. Bu sefer ne oldu. Türkiye Cumhuriyeti vatan için çocuğunu vermiş insanlarla devlet mahkemelik oldu. Cumhurbaşkanı, başbakanı şehit aileleri mahkemeye verdi. Veya onlar Türkiye Cumhuriyetini idare edenler, şehit ailelerini mahkemeye verdi. Niçin biz Apo idam edilsin demiyoruz. Bir hukuk varsa uygulayacaksın. İdamı kaldırırsın iş biter. Kaldırdılar da nitekim. Ama bakın şunu söylüyorum. Apo'nun teslim edilmesinde bir art niyet vardır.

Apo, Türkiye cumhuriyetine iade edilmeden bir yıl önce Barzani ve Talabani ABD'ye çağrılmıştır. ABD Dış İşleri Bakanı onunla bir antlaşma yapmıştır. Orada sözde bir Kürdistan'ın temelleri atılmıştır. Hepsine bir takım görev verilmiştir. Apo geriye çekilmiştir. Barzani ve Talabani öne sürülmüştür. ABD tarafından biz o zaman ne yapıyorduk. O zaman Türkiye Cumhuriyeti birbirine girmişti. Mesut Yılmaz, Türk Bank skandalıyla düşürülüyordu. Bu çağrıldığı dönemde 98 yılında da bu olaylar çok net ve açık, bunlar oynayacak, herkes kendi görevini yapacak. ABD, Ortadoğu ideolojisini gerçekleştirecek. İsrail, siyonizmi gerçekleştirmek için uğraşacak ama Türkiye Cumhuriyetini idare edenler, karar verici mekanizmalar bu oyunların arka planını bilecek. Şu anda ABD bitiyor gibi bir düşünce içerisinde isek eğer birileri bizi PKK'nın kadrosunu dağıtacak kadrosunun yöneticilerini ortadan kaldırıp biraz önce bahsettiğim barışçı unsurları devreye koyuyor ise, Türkiye Cumhuriyetini idare edenlerin çok önemli kararlar vermesi gerekiyor.

Son MGK'nın almış olduğu kararda biliyorsunuz Türkiye Cumhuriyeti devleti çok uzun yıllardan beri Irak'ın toprak bütünlüğü ve etnik yapısına çok önem vermektedir. Kesinlikle Irak'ın bölünmemesinden yana, oradaki ortak unsurların parçalanmamasından yana, bir bütün olarak kalmasından yana çok ciddi stratejiler ortaya koymuştur. Hükümet birtakım görüşmeler yaparken, biz yalnız Irak

hükümetinin meşru başbakanı ve cumhurbaşkanı ile görüşüyoruz denildi. Ama son 24 Nisan'da MGK'da çıkan kararda Irak'taki bütün unsurlarla görüşme kararı çıktı. Bütün unsurlar dediğimiz zaman biz zaten Türkmenlerle görüşüyoruz. O zaman şöyle bir şey var Barzani ve Talabani ile önceden görüşmeme kararı alındıysa, ne oldu da 3 ayda MGK ;gibi Türkiye'nin iç ve dış tehditlerine yön veren bir kurum bu kararı aldı. Ben bunu söylemek zorunda hissediyorum. Türkiye'yi idare edenler, karar verici mekanizmalar derken, genel kurmay, hükümet, Türkiye'deki bütün güç kurumlarından, MİT, hepsinden bahsediyorum. Bu kurumlar muhakkak ki Türk milletinin Türk devletinin yararına bu kararı almışlardır. Bizim tespit edemediğimiz belki birtakım tehlikeler var.

Yani Türkiye bence de bir iç savaşa gidiyor. Bunları söylüyoruz ama çok mu yaklaştık. Çok tespitler var. Bazı şeyler kontrolden mi çıktı? MGK, alınan bazı kararlar gizli alınmalıdır. Türkiye Cumhuriyetinin birtakım kırmızı çizgilerinin 3 ayda değişmemelidir. Daha dün siz Barzani'yle niye görüşüyorsunuz diye hükümeti tenkit edenler, bu karara imza atmışlardır. Onun için burada şu önemlidir. Bu PKK olayının arkasında çok büyük güçler vardır. Küresel güçler vardır. Bunlara dış destek verilmektedir. Çok ciddi anlamda bunlar eğitilmektedir. Bugün bazı ülkelerin, mesela İsrail'in Ortadoğu'daki emelleri bilinmektedir.

İsrail, yüzyıllar önce Ortadoğu'ya el atmıştır. Ortadoğu'daki birçok Kürt aşiretini kendine bağlama çabası içerisinde. Bu bakımdan Türkiye'de şuna inanıyorum, Başbakanın danışmanlarından Davutoğlu, bunlarla şuanda Irak'ta görüşmeler yapıyor. Ama Türkiye Irak'taki her unsurla görüşürken, TSK gereğini yapıyor. Başbakan da söyledi. Buradaki PKK kampları dağıtılıyor. PKK terör örgütünü bize şemsiye, bir koz gibi kullanan bir çok ülke var. ABD de bunlardan bir tanesidir. Türkiye'yi idare edenler bizden çok biliyorlar. Çünkü 5 Kasım'da Bush'un yanına Tayyip Erdoğan ve Genelkurmayın üst düzey yetkilileri gitmeden önce, dikkat edin hem Genelkurmay başkanı, hem başbakan ABD'nin, PKK terör örgütünün arkasında olduğunu açıkça ifade etti. Hatta Barzani'nin de PKK'nın arkasında olduğunu açıkça ifade etmiştir. Demek ki Türkiye'de Türkiye'nin avantajına olabilecek, Türkiye bölgesel bir güç olabilecek birtakım gelişmeler oldu ki diye düşünüyorum. Bu karar alındı. Ama bu kararın alınmasında neyin etkili olduğu ileri ki tarihlerde çok net bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Apo'nun yakalanma olayını onun için verdim. Ben bunları devamlı söylüyorum. Muhakkak devleti idare edenlerin bizden çok fazla istihbarat bilgileri vardır. Bu ülkede MGK'nın başındaki sekreter sivildir, kararları inşallah Türkiye'nin hayrına olur diyorum. Ben şunu biliyorum ki PKK'yı Kandil'e 1982 senesinde Barzani yerleştirmiştir. Ama Türkiye'de şöyle bir şey vardır. Barzani diğer Kürt

liderlere göre hep Türkiye tarafından tercih edilmiştir. Mesela, Doğan Güneş Paşa, Barzani'nin hep PKK'ya karşı Türkiye'ye yardım ettiğini söylemiştir. Demek ki devlet, Barzani'nin PKK'yı Kandil 'e yerleştirdiğini biliyor. Fakat bu ülkenin çıkarları açısından kendine yakın tutmaya çalışıyor. Böyle bir şey olur inşallah. Eğer Apo'nun yakalanma sürecindeki gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin okuyamadığını istihbarat teşkilatı okuyamamıştır. Ankara'nın istasyon temsilcisi MİT müsteşarı Şenkal Bora gelmiştir. Biz size Apo'yu teslim edeceğiz demiştir. Apo hemen Bülent Ecevit'e getirilmiştir. Sayın Demirel cumhurbaşkanıdır. Bir saat içerisinde bu kabul edilmiştir. Teslim etsinler denilmiştir. Tabi bu her liderin rüyasıdır. Ama bunu kendimiz yakalamalıydık.

Bakın şunu söyleyeyim PKK'nın üst düzey kadrosu 20 civarındadır. Üst düzey alt ile beraber hepsini çarpsan 80-90 civarındadır. Türkiye Cumhuriyeti bunların hepsini etkisiz hale getirebilir. Birebir ekipler gönderir, etkisiz hale getirebilir. Bunu yapabiliirdi onun için hep şunu söyledim. PKK konusunda Türkiye Cumhuriyeti çok ciddi bir araştırma soruşturma açmak zorundadır. Yani bu meclis araştırması ve soruşturması, biraz önce söylediğim Türkiye Cumhuriyeti'nin

hedef sarmalından kurtulmasıyla çok yakından ilgilidir.

Değerli arkadaşlar süremizi herhalde aştık. Şunu özetle söylemek istiyorum. Bu konuşmalarından başta kimse söylediğim gibi üzüntüye kapılmasın. Türkiye Cumhuriyeti'nin çok güçlü bir ordusu vardır. Türkiye Cumhuriyeti muhakkak ki emperyalist ülkelerin odağında bir ülkedir. Bütün planlar bizim üzerimizden yapılmaktadır. Dünyadaki savaşların hepsi enerji savaşıdır. Enerji koridoruyla ilgilidir. Türkiye bunlar üzerindedir. Bu coğrafyada bulunmaktadır. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti olmadan bazı şeylerin yapılması mümkün değildir.

Kürt hareketleriyle ilgili bunlar kontrol altına alınırken derin devletler konsorsiyumu tarafından bunun ismi Ergenekon'dur. Yani 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra NATO'ya bağlı bütün ülkelerde kurulmuştur. Türkiye'deki ismi de Ergenekon olarak verilmiştir. Bu her ülkede milli sınırların verilmesinin bir amacı vardır. Bu yıpratma amaçlıdır. Yarın bunlarla ilgili bir operasyon yapıldığında, bu derin Amerika, bu derin NATO ve bu derin MOSSAD ortaya çıkmamaktadır. Bu hangi isim altında alındıysa bunlar ortaya çıkmaktadır.

Mesela sayın Tuğrul Türkeş, bu Ergenekon operasyonu ile ilgili kimlerle ilgili... bunu kesinlikle ne Türk savcılarını veya emniyet birimleri vermedi. Bunlar bir derin NATO, bir derin Amerika'nın stratejisidir. Her ülkede kurulan bu tür yapılara milli isimler verilmiştir. Türkiye'deki ismi de budur.

Şimdi bakın demin ben bahsederken Abdullah Öcalan derin devletler konsorsiyumu tarafından kurulmuştur dedim. Perinçek de hatırlarsınız, Doğu Pe-

rinçek de 5-6 ay önce dedi ki MİT kurdurmuştur. Yani PKK'yı. Abdullah Öcalan bunu çok rahat kabul ediyor. Apo'nun birçok yazmış olduğu kitapları var. Şöyle diyor:»ben bu devlete PKK örgütünü kurdum. Devletin parasını yiyorum. Yarın bir gün Türk devletine Kürt devletini de kurduracağım “. Böyle birtakım abuk sabuk iddiaları var. Ama şu var, şimdi Abdullah Öcalan'ı şimdi finanse eden bir kişi var. yani, bu PKK'yı kurduran.

Abdullah Öcalan'ın Ergenekon örgütüyle irtibatları 1964 senesinde başlar. Terör örgütü 1978 senesinde kurulmuştur. Abdullah Öcalan, mesela İmran Öktem olayı vardır. Eskiler bilir. Bu yine böyle bir Yargıtay başkanıdır. Bir yargıtayın açılışında işte Türkiye'de irtica olduğunu o dönemin başbakanı, yani iktidarın huzurunda söyler, bu gelenek halinde geldi. Orda Türkiye'de irtica vardır gibi söyler ve bir takım söylemleri attırır. Bu olay 66'da oluyor. 1969'da bu şahıs vefat eder. Kocatepe camiinde bunun cenaze namazı kılınmaz. Yani bir şey bulunmaz. Bunun cenaze namazını kendi içinden biri kıldırır. O zaman bir takım milliyetçi ve muhafazakar gruplar bu namazın kılınmasını protesto ederler camide. Bunların arasında, bu milliyetçi grupların arasında Abdullah Öcalan vardır. Yani milliyetçi ve muhafazakar gruplar arasında.

Yine biraz önce söyledim. Mahir Çayan, Kızıldere olayları olmuştur. Kızıldere Olaylarında Mahir Çayan'ı finanse eden Pilot Necati'dir. Parasal, yanında bulunan güç bunlardır. Mahir Çayan öldürülür, biliyorsunuz bu İsrail başkonsolosu kaçırıldığı için. Orda güvenlik güçleri ile çatışmaya girerler. Bununla ilgili Doğu Perinçek bir bildiri hazırlar. Bu aşırı sosyalist bir bildiridir. Bu şafak bildirisi, bunun ismi. Bunu dağıtanlar arasında Apo da vardır. Bakın bir tarafta milliyetçi muhafazakar gruplar arasında, bakın bir tarafta aşırı sosyalist gruplar arasında Öcalan vardır. Şimdi bu Öcalan'ı ve Mahir Çayan'ı finanse eden Pilot Necati dediğim kişi, Özel eski Harp dairesinden atılma emekli bir yüzbaşısıdır. Bunun esas ismi İlyas Aydın'dır. Şimdi bu İlyas Aydın, enteresan bir şekilde, bir tarım uçağıyla düşmüştür. Yani o zaman bu DNA testi falan olmadığı için, yani öldüğü söylenmektedir. Ben bu ilk kitabı yazdığım zaman, bunu açıkladım bu şekilde, Kanal A'da. Tabi bana 8-9 telefon geldi. Bu telefonların hepsi Pilot Necati'nin öldüğü yönündeydi. Yani olayın Pilot Necati kısmını ele almıştır.

Bu Baki Tuğ, eski askeri yönetim savcılarında, Deniz Gezmiş'in idamına karar veren Baki Tuğ, şöyle bir şey söyledi. Pilot Necati'nin İlyas Aydın olduğunu o söyledi. Dedi ki bu şahıs şuanda MOSSAD'ın çok önemli bir bölgesinde ve biriminde halen görevine devam ediyor dedi. Yani bunu Kırmızı- Beyaz diye bir dergide yaptığı söyleşide belirtti. Yani bakın Türkiye nasıl. Hem sağ unsurlar hem sol unsurlar hem ayrılıkçı unsurlar Türkiye'yi birbirine katacak unsurlar bir mer-

kezden bir kişi tarafından finansa ediliyor.

Öcalan, pilot Necati'yi hep yanında taşıyor. Pilot Necati, bunu 24 saat kontrol ediyor. Öcalan'ın yazmış olduğu kitaplarda var bu. Değerli arkadaşlarım Apo örgütü 1978 de kurdu. Yani, 79'un sonunda. 12 Eylül ihtilalinden 5 ay önce 56 veya 60 kişiyle birlikte Suriye'ye kaçırıldı. Beka Vadisi'ne. Götürüldü yani. Bugün çok ciddi örgütler var. Sol- sağ biliyorsunuz seksen öncesi sol hareketler, sağ hareketler çok faaliyeteydi. Bütün bu ciddi örgütler darbe aldı. 12 Eylül'den güçlenerek çıkan tek örgütü PKK'dır. Beka'ya gitmiştir. Orda bu derin CIA'nın Filistin kamp-ları açılmıştır. Orda eğitilmiştir. Ve orda yerleşmiştir.

Bir arkadaşımız, Kürt meselesinin askeri tedbirlerle çözüleceğine inanıyor musunuz?

Şimdi değerli arkadaşlarım bakın Türkiye'nin sorunları çok derindir. Türkiye'de ister siyasi iktidar olur, ister devleti idare eden insanlar olur, üç mesele üzerine giderseniz bu ülkede çok ciddi anlamda sıkıntılarla karşılaşsınız. Bunlardan bir tanesi başörtü meselesidir. Bir tanesi de Kürt meselesidir. Bir tanesi de Erge-nekon dediğimiz o yapılanmadır. AK Parti bunların üçünün üzerine de gitmiştir. Yani, karşıdaki güçlere göre çoktan kapatılmayı hak etmiştir. Bunlar çözülmüş müdür. Bu ayrı bir şeydir, ama netice itibariyle ben çok ciddi şeyler olduğunun kanaatindeyim. Ama işte başörtüsü meselesi. Bu Kürt sorunlarıyla ilgili şuanda AK Parti'nin tekrar bir açılımı vardır. Bu olaylar muhakkak ki bunlar çok, tamamen birtakım askeri tedbirlerle çözmek zordur. Çözülseydi askeri tedbirlerle 30 senedir çözüldü. Ama bunlar çözülmesi istenmeyen sorunlardır bunlar. Onu söyleyeyim. Yani çözülemez sorunlar değildir. Çözülmesi istenmeyen sorunlardır. Hem dış güçler tarafından hem de iktidarı elinde tutmak isteyen birtakım erkler tarafından, bu sorunların çözümü kesinlikler Türkiye için tabudur.

Bu ülkenin menfaatleri için çalışanlar hep şehit edilmiştir. Yani kimin vurduğu da belli değildir. Olur ki örgüt vurmuş denilmiştir. Şu olmuştur bu olmuştur. Onun için bunlar tabi aslında çözülebilecek sorunlardır. AK Parti bunların üçünü de çözüme faaliyeti içine girmiştir. Yani bu bakımdan AK Parti'ye açılan sıkıntı-ların arasında bunlar vardır. Bakın Özal sırf federasyon dediği için, yani Özal'a o dönemde kendisine 1988 yılında Kartal Demirağ tarafından bir suikast düzenlenmiştir. Bu suikastin arkasında da bu derin NATO yapılanması vardır. Şimdi bugün biraz önce bahsettiğim zaman bu MGK'da alınan karar, bu gazeteciler filan dediler ki Özal'ın işte federasyon tezi filan gündeme getiriliyor. İnşallah öyle değildir yani. Biraz önce söylediklerimin hepsi bu anlamdaki konuşmalar. Yani Özal bunu dediği için vurulmak istenmiştir.

Ecevit demiştir ki “kont gerilla vardır.” 4 kez suikasta uğramıştır. Bir tanesinin-

de bir polis memuru, Ecevit'e roket atan bir silahla ateş etmiştir. Roket atan bir silah hiç böyle bir şey yoktur. Bu silah o zaman ki özel harp dairesinden çıkmıştır. O polis memuru da beraat etmiştir. Ya bakın bugün ki gündeme getirdiğimiz zaman o polis memuru beraat etmiştir. Bu bakımda Türkiye'deki bazı sorunların çözülmesi istenmemektedir. Mesela Radikal Gazetesinden bir arkadaş Beka'da Öcalan'la yakalanmadan 2 sene önce bir röportaj yapıyor. Diyor ki Öcalan'a sen akıllı bir adama benziyorsun. Türkiye sana Kürt devleti filan kurdurmaz. Bak sen yabancı ülkelere filan alet oluyorsun. Diyor ki bu olayı ben çözemem diyor. Ben PKK'yı bitirmeye kalksam beni iki gün sonra öldürürler. Bunların hepsi medyada yer aldı değerli arkadaşlarım.

Bir arkadaşımız "sizce PKK terör örgütü bitirilmeden Emniyet özel hareketinin tasfiye edilmesinin sebebi nedir?"

Sayın başbakan'a katılıyorum. İnsanlar gerilmiş vaziyette zaten. Tabii birde şu var. O dönemde çok istenmeyen şeyler oldu. Özel hareket dairesindeki ağır silahların alınmasının çok büyük bir hata olduğu dönemin üst düzey görevli bazı generalleri tarafından, bu ülkeyi seven bir takım insanlar tarafından dile getirildi. Çünkü, PKK terör örgütünün hakikaten korktuğu birimlerden bir tanesi de özel hareket timleriydi. Yani bunlar terör örgütü gibi dağlarda terör örgütünü avlayan gruplardı. Bunlar tabii ellerinden silahlar alınınca ve silahların alınmasından bunların yalnızca polis bölgesinde görev yapmaları o dönemde kararlaştırılmıştır. Beni 28 Şubat sürecinde üzen olaylardan biri de budur. Çünkü netice itibarıyla biz bir görev yaptık. Bu birazda sanki bizim yaptığımız hareketlerden dolayı oldu gibi, ama bu ülkeye çok ciddi zararlar verdi.

Ben biraz önce 28 Şubat ülkenin savunma reflekslerini kırmış derken bunu kastettim. Yani böyle açıkça konuşmak istememiştim. Burada şudur, yani biz burada hep söylüyorum. Tipik Türkiye'deki anayasal kurumların kurumsal kimliği, kurumsal stratejilerini kesinlikle hedef almıyoruz. Biz bu ülkeyi seviyoruz. Bu ülkede anayasal kurumların birbiriyle kavga etmemesini istiyoruz. Ama bu kurumlar içerisine sızmış kişilerin de ortaya çıkarılmadığını söylüyorum.

Şimdi bir arkadaşımız Başbakanın kapatma davasına karşı son zamanlarda rahat davranması kendisini bilgilendirilen derin devlet içerisinde olduğunun bir kanıtı mıdır? Yani değerli arkadaşlar bakın şimdi, Türkiye'de iktidarlar halkın iradesiyle geldiği zaman bir çember etrafında oluşuyor. Mesela, hatırlarsanız AK Parti iktidar olduktan sonra çeşitli birtakım, hatta çok üst düzey yöneticilerinden de bunlar dile getiriliyor. İşte sayın başbakana şu isimleri partiye alırsanız veya bunları milletvekili gösterirseniz sizin için askerler iyi düşünmezler gibi böyle bir takım psikolojik hareketler uyguladıklarını görüyoruz. Ben geçen kanal A prog-

ramında da bunu açıkça belirttim. Mesela bugün bu ülkede çok ciddi anlam da Hasan Celal Bey yani hem bakanlık yapmış hem de bu konularda çok tecrübeli de bir insandır. Ben, onun kızının düğünü vardı bütün devlet ordaydı. Cumhurbaşkanı dahil. Bir tek başbakan yurtdışındaydı gelemedi. Bütün bakanlar dahil Hasan Celal Bey'in düğünündeydi. Ama zorlukları var, maddi zorlukları, dürüst insanların yani böyle sıkıntıları var. Bir şey daha düşünün 1200 liraya tuttuğu bürodan çıkıp 700 liralık büroya taşınıyor. Bırakalım arkadaşlar yani burada, böyle tür mücadele veren insanları güçlendirmemiz lazım.

Yani siz şimdi biz bunları konuşuyoruz. Bizim arkamızda ne dokunulmazlık zırhı var ne bir şey var. Biz bunları açık açık Türk milletinin yararına söylüyoruz. Ama insanların arkasında dokunulmazlık zırhı olduğu zaman biz kendi menfaa-timize bunu kullanacak değiliz ya. Bu ülkenin menfaatine kullanmak zorundadır. Türkiye bakın özgürlük ve güvenlik dengesini kurmak zorundadır. Eğer siz çok güvenliğe önem verir özgürlüğü bir kenara bırakırsanız sıkıntı olur. Türkiye'de özgürlük ve güvenlik dengesi kurulmadan, yani bu işlerin çözülmesi mümkün değildir. Avrupada, ABD'de bu gelişmiş ülkelerde bu kurulmuştur. Hatta onlar eğer izah edilirse özgürlüklerinden güvenliklerinden vazgeçebilmektedir Avrupa'da. Bunlar çok görülmüştür 12 Eylül olaylarında. Yani bunlar inşallah Türkiye'de düzeler diyorum.

Darbe planlayan bazı komutanlar neden yargılanmıyor? Savcılar bu konuda neden harekete geçmiyor?

Bakın arkadaşlar şimdi burada kesinlikle bahsediyorum biz askerimizi se-viyoruz. Askerimiz Türk milletinin bağrından çıkmıştır, ama asker içerisindeki insanlar da bunu bilmek zorundadır. Ne kadar Türk milleti askerine değer veri-yorsa, asker de Türk milletinin iradesine o kadar değer vermesi gerekir. Bu da birtakım cuntacı kişileri ortaya çıkarıp, bunları yargı önüne çıkarmakla belli olur.

Şimdi arkadaşımız neden burada neden savcılar bunları yargılamıyor dedi. Kenan Evren'le ilgili, Sacit Kaya diye bir savcı çıktı. Adamın neredeyse akıl has-tanesine bile sevk edildiğini duydum. Bu bakımdan bunlar örnektir. Yani bugün Türkiye'de, evet birtakım savcılar yapmış oldukları iddianamelerden dolayı ama bunların hareketlerine göre tavır alabilirler yani onu söylüyorum. Bunu herkes için söylüyorum. Eğer arkalarında çok güçlü siyasi irade görüldüğü zaman hepsi iyiler.

Bakın biraz önce bahsettiğim olayda AK Parti'yi şuradan eleştiriyorum. Bizim bu işte darbeci Özden Örnek paşa bahsettim. 2003-2004 yıllarında Özden Örnek paşaya ait olduktan sonra, ben fikirlerine hiç katılmam, sevmem, Ufuk Uras diye bir zat var mecliste. Ama adam kalktı dedi ki bunlar yargılsın diye kalktı bir soru önergesi verdi. Veya kalktı araştırma açılsın dedi. 20 kişi olması lazım bu

önergenin konuşulabilmesi için. 1 kişide kaldı. Benim kanaatime göre tabi ben diyorum ki 340 tane AK Parti milletvekili buraya kendi, ayrıca önerge vermesi lazım. Çünkü bugün siz yani bu cuntacılarla uğraşıyorsunuz. Bu Türk silahlı kuvvetleri değil ki. Bunlar TSK içerisinde suç işlemiş kişiler. O bakımdan bilemiyorum. Tabi bu AK Parti'nin kendi bileceği iştir. Ama eğer ben milletvekili olsaydım hangi parti de olursam olayım gider buna imza atardım diye düşünüyorum.

28 Şubat sürecinde bazı hakim ve savcılar, askerler birlikte oldular. Çoğu hala görevinin başında. Biz bunlara nasıl güvenebiliriz. Şimdi değerli arkadaşlarım bakın TC'nin kurumlan kişilerle kaim değildir. Bugün yargı dediğimiz zaman, siyaset mekanizması dediğimiz zaman, TSK dediğimiz zaman, bu kurumlar içerisinde hata yapan insanlar olacaktır. Önemli olan kurumun tamamı değil de hata yapanları çıkarmaktır. Eğer yargıyı siyasallaştıranlar varsa onlarla ilgili gerekli işlemleri gene yargı yapacaktır. O devletin içerisinde birçok teftiş kurulları mekanizmaları vardır. Bunlar çalıştırmak da muhakkak ki siyasi iktidarın görevleri arasındadır. Şimdi ben bu yazıları alıyorum. Şimdi insanların bunca şeyi var. Benim internet adresime arkadaşlar yazarsa ben onlara orda cevap vereyim. bulentorakoğlu@mynet.com yani bu sorulan arkadaşlar. E mail atarlarsa bana ben onlara sorularının cevaplarını vereyim. Çünkü bunların hepsi çok ayrı konular yani. Bakıyorum şimdi bir arada konular var mı diye yok.

Şimdi bir arkadaşımız Mehmet Ağar, Sultan Baba yeniden yargılanacak. Sizce nasıl olacak demiş.

Yargı konusunda bir şekilde hüküm vermek yargıyı yıpratmak olur. Yargıda muhakkak hata yapan insanlar var. Biraz önce söyledim. Yargıyı siyasallaştıranlar veya yargı görevinin kötü kullananlar var. Her kurumda olduğu gibi. Bunların bunu ortaya çıkarması lazım. Mehmet AĞAR suç işlediyse ceza alır işlemediyse almaz. Şimdi tabi Türkiye de kamu vicdanı diye bir şey var. Mehmet Ağar'la ilgili bir takım arkadaşlar, bu Korkut Eken bizim eski özel hareket daire başkanı ceza aldı. Bunların bir kısmı da cezaevinde yattı. Mehmet Ağar'ın dokunulmazlığı olduğu için yargılanamamıştı. Yani farklı bir işlem çıkacağını zannetmiyorum. Ama belli olmaz tabi yargıyı beklememiz lazım. Yani burada bunu söylediğim zaman sakın Ağar'ı koruyor gibi bir şey düşünülmesin. Suç işleyen kimse ki benim emniyet teşkilatında ki en hareketlerini tasvip etmediğim kişilerden biri Ağar'dır. Bunu herhalde arkadaşlarımız biliyorlardır. Yöntemlerini hiçbir zaman tasvip etmedik sayın Ağar'ın.

Şimdi bakın son günlerde hakikaten Türkiye'de, Türk milletinin dinine karşı veyahut Peygamberine karşı birtakım iddialar ortaya atılıyor. Mesela bir gazetede emekli bir paşa şunu yazdı. Bu İstiklal Marşı'nda "*hakkıdır hakk'a tapan milleti-*

min” gibi yani Hak, Allah, tanrı gibi isimlerin olmasını çok garipsediğini, bu İstiklal Marşının yeniden yazılması gibi bana göre çok abuk sabuk yazı yazdı. Şimdi baktığımız zaman bakın bunların neler olduğu belli. Biz bugün bunları anlatırken birileri diyor, Türk milleti İslamiyet’i yani Türkiye veya Türkler İslamiyet sanki böyle şeymiş gibi Araplar aşlamıştır.

Bakın Türkiye’de Hristiyan Türkler yani işte bu Ergenekon terör örgütünün büyük bir şeyi vardır. Dikkat ederseniz orda Türk Ortodoks kilisesi vardır. Bu kilise Gagavuz Türklerindedir. Gagavuz Türkleri şimdi özerk bir cumhuriyettir. Ve Hristiyandır. Hristiyan derken Şamanisttir bunların eski şeyleri. Yani doğaüstü şeylere taparlar. Şimdi İslamiyet’in üzerine bakın en büyük dış ilişki budur. Bugün İslam terörizmle eş değer hale getirilmek isteniyor. Bunlarla ilgili Türkiye’de birtakım çok ciddi psikolojik hareketler uygulanıyor. İslam üzerine gelinirken vatan, millet gibi birtakım değerler kullanıp Türk milletinin dinine de saldırılmaktadır.

Türkiye’de ki bütün insanlar akıl almayacak şekilde, komik bir şekilde, hayale sığmayacak bir şekilde şaman olmaya zorlanmaktadır. Böyle bir şey var mıdır yani değerli arkadaşlar. İşte bunları düşündüğünüz zaman ne kadar dış güçler tarafından idare edildiğini anlarsınız.

Şimdi ben şunu soruyorum mesela tabi ben bunları sorarken kesinlikle şuanda yargılanıyorlar bu arkadaşlar, ceza almadıkça haklarında iddianame atılmadıkça ben bunlardan çok çektiğim için biliyorum bir şey demiyorum. Genel konuşuyoruz. Ya siz emperyalizme karşıysanız yani bu ülkede veya Ortadoğu’da niye bunlarla ilgili bir çalışmanız yok. Gidip Türkiye’de bir takım insanları vuruyorsunuz. PKK’yı yönetme gibi bir hevesiniz var. Hizbullahı kurma gibi bir hevesiniz var. Bakın iddianamede bu Ergenekon operasyonu ile ilgili böyle basit bir operasyon değildir. Hep söylüyorum. Benim bakın söylüyorum bunu. Bundan sonra yazacağım kitap JİTEM ve Hizbullah’la ilgilidir. Yani bu kitabın son serisidir. Biz bunları çok açık yüreklilikle, Allah’tan başka kimseden korkmadan yazıyoruz. Bunları yazarken de kafamızda hiçbir şey yapmıyoruz yani.

Şimdi Hizbullah lideri Hüseyin Velioglu hakkında şu kadarını söyleyeyim. İşte biliyorsunuz İstanbul’da çatışmayla öldürüldü. Bende buradan diyorum ki istihbarat daire başkanı olarak, Hüseyin Velioglu polise de askere de silah çekmez diyorum. Şimdi burada çok derin işler var. Çok karışık işler var. Ama bunları inşallah bu kitabımızda yazacağız. Şimdi bu yazdığımız bu olayla ilgili birtakım insanlar dediler ki ya şu Bülent Orakoğlu çıkıyor diyor ki, bir arkadaş bir araştırma şirketi Flash TV’de diyor ki Tansu Çiller’i polisleştiren Bülent Orakoğlu’dur. Ben muhatap olmayacaktım ama işte efendim Mesut Yılmaz’ı filan polisleştirdi. Şimdi de diyor ki Başbakanı polisleştiren biri var diyor. Ya bakın değerli arkadaşlar ben

Tansu hanımla üç kere görüştüm. İstihbarat daire başkanı olarak oda 3-5 dakikadır. Batı çalışma grubunu anlattık. Yani böyle olayları çarpıtarak, bakın benim bu söylediklerim hakikattir, gerçektir, yaşanmış olaylardır.

İşte diyebilir misiniz vatandaş 30 senedir soruyor. Ben Niğde emniyet müdürüyüm. 33 tane şehit edilmiştir. Biz vali, emniyet müdürü, jandarma alay komutanı, başsavcı devlet olarak orda 2 şehidin cenazesi bize geldi. Şehidin babasının bir tanesi ayakkabıyı çıkardı, bize attı sinkaf ederek devlete. Ne dedi biliyor musunuz? Siz dedi devlet olarak isterseniz Öcalan'ı bir günde yakalarsınız dedi. Öyle olmaz mı? Vatandaş her şeyi biliyor. Biz Türk milletinin iradesini işimize geldiği zaman kabul edeceğiz, işimize gelmediği zaman Türk milleti seçmeyi bilmez diyeceğiz. Böyle bir şey yok. Bugün Türkiye'de yaşayan herkes her şeyi biliyor. Onun için bu konularda herkesin samimi olması gerekir. Biz yaşadıklarımızı anlatıyoruz. Ben yargılandığımız zaman çok ağır suçlamalara maruz kaldım. Dediler ki vatan hani işte medyaya da hatta Akşam gazetesi de vardı o zamanki şu andaki yönetim değildi. Bunlar bize darağacı hazırladılar. Yani bizi asacaklar. Ne yapmışız biz? Biz bu milletiz diye Türkiye'ye geldik. Bakın Türkiye'de ben Hatay emniyet müdürlüğü yaptım. Niğde emniyet müdürlüğü yaptım. Giresun emniyet müdürlüğü yaptım. Hatay ve Niğde'de Giresun'da sormadım. Yüzlerce kitap okumuş Allah bizleri kurtarsın diye. İnanılmaz bir şey oldu mahkemede. Bir astsubay itiraf etti. Hani bizi belge çaldı diye iddia ediyorlardı ya. İşte onun için arkadaşlar bizim bunları Türk milletine anlatmamız siyasi bir partiye girme diye bir şeyimiz yok. Biz burada Türk milleti adına konuşuyoruz. Ama bizim Türk milletine karşı bir vefa borcumuz var. Biz çünkü milletin dualarıyla, başta Allah'ın izniyle milletin dualarıyla bu işten çıktık. Şuanda Türk milletinin önündeyiz. Ben bunu açık kalple her yerde söylüyorum. Eğer siz Türk milletini yok ederseniz, Türk milleti de sizi her yerde hiçe sayar. Benim anladığım kadarıyla bu arkadaşımız başbakan hariç herkesi kötülüyor. Tüm danışmanları hakkında. Herhalde başbakana danışman mı olmak istiyor bilmiyorum. Benimle ilgili değerlendirmeye baktığım zaman diyor ki bu söylediklerinin hepsi yalan.

Çünkü benim ne Çilleri yönlendirmem var ne bir şey var. Ha dese ki Mehmet Ağar, Çilleri yönlendirdi düşünürüm. Çünkü Mehmet Ağar'ı, Çiller emniyet genel müdürü yaptı, içişleri bakanı yaptı, adalet bakanı yaptı. Çiller bizi ne yaptı ki yani. Çiller döneminde biz cezaevine girdik. Yani böyle abuk sabuk iddialarla ortaya çıktığınız zaman işte insanlar güler yani. Ben cevap vermeyecektim çünkü arkadaş çarpacak yer arıyor. Herkes birtakım iddialar ortaya atıyor.

Şimdi değerli arkadaşlarım bu Ergenekon, 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra Türkiye'de kurulmuştur söyledim. Bu tamamen Amerikan, İngiliz, İsrail de-

rin devletlerinin Türkiye'ye karşı uyguladığı bir harekattır. Uzun yıllar ayrılıkçı Kürt hareketlerini işte bunlar kontrol etmiştir. Öcalan Ergenekon üyesidir. Mahir Çayan'ı bunlar finanse etmiştir. Aşırı sağ grupların bazılarını bunlar finanse etmiştir. Ama buradaki insanların büyük kısmı bu ülkeye hizmet ettiklerini sanmıştır. Uzun süre bunların arka perdelerini görmemiştir. Mesela esas amaç komünizmle mücadeledir. Varşova paktına karşı kurulmuştur. Ama bu yapılırken hem ayrılıkçı güçler hem de aşırı sol unsurlar birlikte desteklenmiştir. Ayrı ayrı unsurlar bunlarla irtibata geçmiştir. Bu Türkiye'yi zaman zaman karıştırma politikalarının bir şeyidir, bugün mesela bunla ortaya çıkıyor.

Dün Hasan Celal yazdı. Deniz Gezmiş ile ilgili bir şeyler yazdı. Bir zamanlar Devgenç'in genelbaşkanı biliyorsunuz geçen tv'ye çıktı. Onun birtakım anlatmaları oldu. Yani biz ben bu ihanet çemberini yazdığım için vicdanen çok müsterihim. Çünkü yani bir şeyi yazdığınız zaman onun üzerinden akademik çevreler veya birtakım gazeteciler yazarlar birtakım yazılar yazabiliyor. Biz önu açmış olduk. Bundan sonra Türkiye'nin bilinmeyen tarihiyle ilgili çok gerçekler ortaya çıkacağına inanıyorum. Bu yazdığımız yoldan arkadaşlarımız gidiyorlar ama birinin öncülük etmesi gerekiyor. Onu düşünüyorum. Çünkü ben hiçbir zaman, yazar olduğum iddiasında bulunmadım, ama benim ihanet çemberi isimli kitabım en çok satan kitaplar arasında devam ediyor. Yani insanlar okuyor çok da sıkıcı değil zannediyorum. Severek okunuyor. İşte o Erkan Gökçe demişti ki, ya çok ayancı bir arkadaş. Ben cevap vermedim. Hatta yorum yapıyor, vatandaşlarımız ya bu adamın cezaevinde yatması filanda mı yalan. Bizim demiş 28 Şubat olmadı mı acaba filan gibi vatandaşlar kendilerine cevap verdikleri için. Ama burada insanları yanlış yönlere saptırmanın bir alemi yok.

Bir arkadaşımız hükümetin hiçbir teknolojik, sosyal bilim alanında bir tek ileri adımı yokken hükümetten herhangi bir ekonomik politikası yokken bölgesel güç olmak istiyor?

Şimdi değerli arkadaşlar bunlar tabi şöyle görüşe göre değişir. Yani insanların hepsine fikirlerine saygı duyuyoruz ama biraz önce bahsettiğim gibi eğer Türkiye'de bu dört ihtilal olmasaydı Türkiye'yi şuanda bölgesinde kimse tutamazdı. Bunu samimi olarak söylüyorum. Her ihtilalin çok büyük ağır şartları olmuştur. Hem ekonomik yönden hem siyasi yönden hem de askeri yönden. Yani Türkiye'de beyinler yok edilmiştir. Bakın mesela gözden kaçırmayın. Irak'ta ne kadar akademisyen varsa birer birer öldürülmüştür. Şuan Irak'tan Amerika çekilsin, bağımsız bir devlet olsun, Irak'ta akademisyen bilim adamı kalmamıştır. Ciddi anlamda hepsini tasfiye etmişlerdir. Türkiye'de de 12 Eylül öncesi böyle bir sendrom yaşanmıştır. Yani siz o ülkenin bilim adamlarını yok ederseniz za-

ten gelişmesini engellersiniz. Yani benim hepsiyle hiçbir partiyle ilgili bir ilişkim yoktur. Ben her partinin yaptıklarını da yapmadıklarını da söylerim. Ama şu var Türkiye’de gün, birlik beraberlik günüdür. Mesela Rize’de bir konferansa katıldım. 20-25 gün önce Saadet Partisi’nin konferansıydı. Orda uzun sakallı bir amca çıktı dedi ki: siz niye Ak Parti diyorsunuz filan dedi. 15 dakika anlattı. Salonun yarısı 30 kişi çıktı gitti. Şimdi değerli arkadaşlar biz zaten kutuplaşmışız. Bakın burada ben şunu da özellikle söyleyeyim. Şimdi ben kitabımda Erbakan’ın çekiş güce karşı gelen tek lider olduğunu yazdım. Doğruydü çünkü. Ama seçimler öncesinde Türkiye’nin kurtuluş savaşı öncesine geldiğini sayın Erbakan iddia etti. Ömer Vehbi Hatipoğlu’na da kurtuluş savaşı ile ilgili bir programı Tv 5 de yaptırdı. Bunu da kabul etmedim. Kesinlikle Türkiye’nin kurtuluş savaşı öncesine geldiği iddiası Türkiye’yi darbe şartlarına sürüklemek isteyenlerin ve şu anda işte terör örgütü dolayısıyla yakalanan birtakım insanların hareketiydi. Bunlara insanlar kanabilir bir şey demiyorum. İnsanlar düşünebilir. Hepsinin fikrine saygı duyarız. Ama bu düşünce bazında kalır.

Şimdi sayın Erbakan’ın bu şeylerine katılmadığımı her yerde söyledim. Yani bu bir gerçektir. Çünkü 28 Şubat’ı yapanlar bu psikolojik hareketi ortaya atmışlardı. Sayın Erbakan’ı iktidardan uzaklaştıranlar bu psikolojik hareketi ortaya atmışlardır. Yani bugün bana yapıldığı zaman efendime söyleyeyim kötü, başkasına yapıldığı zaman iyi böyle bir şey yok. Bakın sayın Ecevit mesela bu kont-gerilla ile ilgili hep muhalefetteyken şikayetlerini dile getirdi. Bugün şunu söylememiz gerekir. Bugün bu tür derin yapılar üzerine gelebilen tek parti AK Parti olmuştur. Yani biz bunu söylediğimiz zaman Ecevit demiştir ki kont gerilla var, kont-gerilla var. Tamam, iktidar olmuştur. Bir milletvekili kitap yazmıştır. Ecevit’e yapılan suikastlar, kont-gerilla ile ilgili, DSP milletvekilini Ecevit çağırılmış, kitapta yazdığı için söylüyorum. Ecevit çağırılmış demiş ki bak bana söz verdiler bir daha bunlar yapılmayacak. Bunları yazma demiş. Yani şimdi böyle bir lider olur mu arkadaşlar. Şimdi hem siz dört kere suikasta uğrayacaksınız veya size böyle bir teşebbüs yapılacak siz bunu affedeceksiniz.

Şimdi sayın başbakan bunları hem söyledi hem de şimdi üzerine gidiyor. Şu ansa gidebileceği kadar. Ama çok şey yaptı onları da söyleyeyim. Böyle basit gırgıra filan alındığı gibi değil. Eğer bu Ergenekon operasyonuna bir takım çevreler elini uzatmasalardı bu operasyon Türkiye’yi çok ciddi sıkıntılardan kurtaracak bir operasyondur. Biraz önce bahsettiğim o kurumlar içerisine sızmış insanlar ortaya çıkarılacaktı. Öyle değil bu. Siz hem vatan diyeceksiniz hem millet diyeceksiniz hem bayrak diyeceksiniz, bu milletin değerlerini yok edeceksiniz. Böyle bir şey yok. Sözünüzle yaptığımız işlerinizle tutacak. Onun için burada vatan millet,

bayrak, bunları onların yarattığı kanaatindeyim. Bu milletin değerlerini milli manevi değerlerini bu isimleri ortaya atarak kendileri bir takım böyle yasadışı işler içerisinde bir takım yabancıların etkisi altında yıpratıyorlar.

Arkadaşlar dediğim gibi ben bunların hepsini alıyorum. bulentorakoğlu@my-net.com soruyu soran arkadaşlarımız hepsi burada var. Soruyu bir daha soran olursa ben hepsine cevap vereceğim.

Hepinize teşekkür ediyorum.

Bülent ORAKOĞLU
Eski İstihbarat Daire Başkanı

HAKEMLER

- Prof. Dr. Ahmet Aksın – Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Beşirli - Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Çınar – Yıldırım Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Çolak - Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Doğan – K.Maraş Sütçüimam Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan Ekinci – Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Evsile - Amasya Üniversitesi
Prof. Dr. Zafer Gölen - Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu – Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı – Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nedim İpek - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Turhan Kaçar – Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Behsat Karaca – Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin Kocaoğlu - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Kemalettin Kuzucu - Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Öztürk - Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Fahri Sakal - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk Selvi - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Enis Şahin - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Coşkun Topal - Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal - Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik - Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. H. İbrahim Zeybek - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Zeki Çevik - Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Önder Duman - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Dilşen İnce Erdoğan - Adnan menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Bayram Nazır – Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Fatih Sancaktar – İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Serbestoğlu - Amasya Üniversitesi
Doç. Dr. Abidin Temizer - Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Türkmen Törelİ – Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Mucize Ünlü - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Zübeyde G. Yağcı - Balıkesir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Aydın - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nurten Çetin – Trakya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fikret Uslucan – Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Yücel Yiğit – Polis Akademisi
Yrd. Doç. Dr. Dr. Selim Özcan - Amasya Üniversitesi

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE

EŞKIYALIK ve TERÖR

Editör
Prof. Dr. Osman Köse

Sahipsiz olan memleketin batması haktır;
Sen sahip olursan bu vatan batmayacaktır.
Feryadı bırak kendine gel çünkü zaman dar...
Uğraş ki: Telâfi edecek bunca zarar var

Feryad ile kurtulması me'mûl haykır!
Yok yok! Hele azmindeki zincirleri kır!
“İş bitti... Sebatîn sonu yoktur!” deme; yılma
Ey millet-i merhûme, sakın ye'se kapılma.

İlkadım
Belediyesi

f /ilkadimibd

t /ilkadimibd

www.ilkadim.bel.tr

9 786056 1789106